ZNANSTVENA IZDANJA
»LEONOVE DRUŽBE« V LJUBLJANI

1. ZVEZEK

SLOVENCI
V DESETLETJU 1918—1928

ZBORNIK RAZPRAV
IZ KULTURNE, GOSPODARSKE IN POLITIČNE
ZGODOVINE

UREDIL

DR JOSIP MAL

LJUBLJANA 1928

IZDALA IN ZALOŽILA »LEONOVA DRUŽBA«
V LJUBLJANI

SLOVENCI
V DESETLETJU
1918—1928

ZBORNIK RAZPRAV
IZ KULTURNE, GOSPODARSKE
IN POLITIČNE ZGODOVINE

UREDIL

DR JOSIP MAL

LJUBLJANA 1928

IZDALA IN ZALOŽILA »LEONOVA DRUŽBA«
V LJUBLJANI

1940.136

E 33

E9000811

ZA JUGOSLOVANSKO TISKARNO V LJUBLJANI: KAREL ČEČ.

PREDGOVOR.

»Leonova družba« je kot založnica in izdajateljica revije »Čas«, ki razmotriva z objektivnega znanstvenega stališča razna pereča vprašanja našega sodobnega kulturnega, političnega in socialnega življenja, smatrala za potrebno, da v dobi, ko se tako često praznujejo razni jubileji, ne prezre desete obletnice našega državnega zedinjenja, ki je tako važna in pomembna zareza v zgodovini vsega našega narodnega življenja in razvoja.

Da postavi vreden dvojnik raziskavanju gradiva slovenske srednjeveške zgodovine, je sklenil odbor »Leonove družbe« ob priliki desetletnice našega osvobojenja izpod tujega gospostva izdati poseben zbornik z razpravami iz našega najnovejšega kulturnega, gospodarskega, narodno- in upravno-političnega življenja. Na podlagi kolikor mogoče izčrpnega in v vsakem oziru verodostojnega, po nobenih stranskih vidikih motenega pričevanja naj bi se ob tej priliki razgledali nazaj in ugotovili, kako in v kaki smeri smo se razvijali v posameznih panogah celokupnega narodovega žitja.

Naravno je zato, da se nismo mogli pri tem ozirati le na tisti del slovenskega narodnega telesa, ki mu je pred desetimi leti usoda dovolila, da je uresničil svoj sen in se z brati združil pod eno državno streho. Ne, — naša pažnja in naša ljubav veljaj še prav posebno onim našim rojakom, ki so jih diplomati iztrgali iz naročja prave, skupne domovine in jih žrtvovali tujemu, zemlje lačnemu pohlepju. Ravno tako pa tudi nismo smeli prezreti tistih, ki so — zapustivši naš kompaktno naseljeni etnografski teritorij — šli v široki tuji svet, da si tam poiščejo kruha ali si izboljšajo svoj življenski položaj.

Ker bi morda kdo utegnil pogrešati v tem zborniku razprave, ki bi izčrpneje obravnavala vprašanje naših meja na pariški mirovni konferenci, naj ob tej priliki omenim, da je aktno gradivo za tak spis po večini že zbrano in urejeno. »Leonova družba« upa, da bo tudi ta spis mogla v doglednem času natisnjen izročiti naši javnosti.

Izrekajoč v imenu založnice in v svojem imenu zahvalo gg. sotrudnikom, ki so se z veliko ljubeznijo in vestnostjo lotili težavnega

Zaprli so obe Narodni šoli v Št. Jakobu v Rožu in v Št. Rupertu pri Velikovcu in ju do danes niso odprli.

Zaprli so Narodni dom v Velikovcu, in sicer »aus Gründen der Aufrechterhaltung der öffentlichen Ruhe und Ordnung«. Javni mir in red je bil ogrožen, ker je sto Velikovčanov s svojimi podpisi (ki se dobijo na povelje) ugovarjalo, da bi postal najemnik Narodnega doma Slovenec Andrej Perkonik, domačin-Velikovčan, ki je izvrševal gostilniško obrt v Velikovcu že 13 let. Glavarstvo, ki je v stari Avstriji odobrilo, da je bil Perkonik 13 let gostilničar v Velikovcu, isto velikovško okrajno glavarstvo po glasovanju ni več dovolilo, da bi bil Perkonik gostilničar, — ker je Slovenec. Šele čez pet let so Narodni dom zopet odprli, toda najemnik (dom je last slovenske posojilnice v Velikovcu) ne sme biti zaveden Slovenec.

Okrajno glavarstvo v Velikovcu je kaznovalo župnika Antona Káplana v Štebnu v Podjuni z globo 400.000 K (320 Din), ker je rabil dvojezične uradne kuverte. Okrajna glavarstva v Velikovcu, Celovcu, Beljaku so izdala na župne urade strog ukaz, da morajo biti uradne štampilije samonemške, da je prepovedano rabiti dvojezične uradne kuverte in tiskovine. Vse mora biti samonemško. Izvlečki iz krstnih, poročnih in mrliških matrik se morajo dajati uradom in strankam v nemškem jeziku. Označba »prestavljeno« mora odpasti. Vsa krajevna imena se morajo pisati nemško (n. pr. Dragoschischach za Dragožiče), tudi krstna imena se morajo pisati nemško. Slovenski župni uradi se smejo posluževati v pismenem občevanju samo nemškega jezika. Okr. glavarstvo v Velikovcu prepoveduje župnim uradom v župnih uradih vsak slovenski napis, na dvojezičnih ovitkih in tiskovinah se mora slovensko besedilo p r e l e p i t i, župni uradi se morajo v občevanju s strankami posluževati nemškega jezika. Prestopki se kaznujejo po § 11. ces. odredbe iz l. 1854. (R.-G.-Bl. 96).

Prepovedane so slovenske trobojnice. Ko so v Št. Jakobu v Rožu blagoslovili spominsko ploščo za padle v svetovni vojni, so slovenska dekleta položila nekoliko vencev iz papirja v rdeči, modri in beli barvi. Ko so orožniki to opazili, so ukazali, naj se venci takoj odstranijo. Postopanje slovenskih deklet so imenovali nemški listi slovensko nacionalno izzivanje. — V Globasnici v Podjuni je orožniški poveljnik ustavil voznike, ki so vozili na svatbo, in jim trgal modre in rdeče trakove iz šopa raznobarvnih trakov, češ, da so srbski. — Ko je bila v Šmarjeti v Rožu birma, so vpletla slovenska dekleta v slavolok nekaj papirnatih cvetov v belih, modrih in rdečih barvah. Za ta »zločin« je potem okr. glavarstvo v Celovcu dekleta kaznovalo.

Slovenci se zberejo.

Po glasovanju je prenehal izhajati list »Mir«, ki je bil 39 let glasilo koroških Slovencev. Slovenci na Koroškem so bili nekaj časa

brez lista. Nato je začel izdajati msgr. Podgorc v Celovcu tednik »Glas pravice«. 23. marca 1921 pa je prvič izšel na Dunaju v češki tiskarni »Koroški Slovenec«, sedanje glasilo koroških Slovencev.

Dne 24. aprila 1921 so se vršile za bivše glasovalno ozemlje občinske volitve. Slovenci se po nekaterih občinah teh volitev sploh niso udeležili, ali pa so se združili s kako nemško stranko. Drugod pa so že nastopili kot samostojna slovenska stranka. Slovensko večino oziroma slovenske župane so dobile sledeče občine: Bistrica pri Pliberku, Blato, Žvabek, Bilčovs, Sele, Slov. Plajberk in Ledince.

Prve deželnozborske volitve po glasovanju so bile 19. junija 1921. Dežela je bila razdeljena v dva volivna okraja, v Zgornjo in Spodnjo Koroško. V okraju Zg. Koroške so dobili Slovenci oziroma slovenska stranka 2484 glasov, v okraju Sp. Koroške pa 7386 glasov. V prvem okraju so ostali Slovenci za 367 glasov pod volivno številko, torej brez poslanca, v okraju Sp. Koroške pa sta bila izvoljena kot slovenska poslanca predsednik Političnega in gospodarskega društva za koroške Slovence Ferdo Kraiger in župnik Vinko Poljanec.

Obenem z deželnozborskimi volitvami so se vršile volitve v državno zbornico. Tu je primanjkovalo Slovencem 3134 glasov do enega mandata.

Dne 21. oktobra 1923 so se drugič vršile volitve za deželni in državni zbor. Slovenci so dobili pri teh volitvah 9868 glasov. Kot slovenska poslanca sta prišla v deželno zbornico zdravnik dr. Franc Petek in župnik Vinko Poljanec.

Pri občinskih volitvah spomladi leta 1924 so dobili Slovenci 10.252 glasov. 15 občin je dobilo narodno zavedne slovenske župane.

Pri deželno- in državnozborskih volitvah 24. aprila 1927 so dobili Slovenci 9578 glasov. V deželni zbor sta bila izvoljena kot slovenska poslanca dr. Franc Petek, zdravnik v Velikovcu, in Ivan Starc, župnik v Hodišah. Pri teh volitvah je središče napredovalo, a periferija nazadovala. Nazadovala je Ziljska dolina, okolica Celovca in sodni okraj Velikovec. Napredovala sta Rož in Podjuna. Pri teh volitvah je bilo že čutiti vpliv nemških duhovnikov na slovenskih župnijah. Ti ne samo, da niso stali na strani slovenske krščanske stranke, marveč so se potegovali za nemško stranko. Tako je n. pr. zelo padlo število slovenskih glasov v občini Grebinj, kar je predvsem pripisovati vplivu nemškega duhovnika. Isto velja za Grabštanj pri Celovcu. »Kor. Slovenec« je dne 11. majnika 1927 zapisal: »Grabštanj. (Volitve.) Ni dosti, da imamo nemškega duhovnika, mora še biti zagrizen proti našemu življu. Vse glasove je skoro odjedel naši stranki, tako marljivo je agitiral za Einheitslisto« (združena nemška krščanska socialna in vsenemška liberalna stranka).

»Cillier Zeitung«, glasilo Nemcev v Sloveniji, je pisalo o teh volitvah: »Interesanten je izid volitev na Koroškem v toliko, kolikor

pride do veljave politična eksistenca nacionalne manjšine. Koroška slovenska stranka je dobila 9579 glasov, to je 289 manj kot l. 1923. Razlika je tako majhna, da se lahko razbere iz nje dejstvo stalne nacionalne manjšine.«

Slovenska poslanca se potegujeta vseh teh sedem let za gospodarske koristi svojih volivcev in se borita za narodne pravice koroških Slovencev. L. 1925 je izvolil koroški deželni zbor dve komisiji, ki naj bi se pečali z manjšinskimi vprašanji, in sicer komisijo za pritožbe, ki naj bi preiskala vse pritožbe, ki prihajajo iz slovenskega ozemlja, in šolsko komisijo, ki naj bi obravnavala šolske in druge kulturne želje Slovencev. Obe komisiji delujeta že par let. Mnogo pritožb so pripoznali za upravičene, a ko je bilo treba krivice popraviti, se je pokazalo, da sta komisiji pač v stanu krivico dognati, nimata pa moči krivico popraviti.

Kljub temu, da je po postavi iz leta 1920 državni jezik nemški, bi morale uživati manjšine po zakonu enakopravnost v šoli, uradu in javnem življenju, kar še posebej zahteva člen 66. senžermenske mirovne pogodbe. Slovenci so predložili pritožni komisiji med drugim sledeče pritožbe:

Pri upravnih oblastvih se slovenski jezik ne uporablja, kakor se razvidi iz sledečih razsodb:

1. Deželna vlada je zavrnila slovensko poročilo Zveze koroških zadrug v Celovcu s pripombo, da se z upravno oblastjo občuje samo nemški.[1]

2. Politične oblasti prve inštance ne rešujejo slovenskih vlog. Okr. glavarstvo v Beljaku je pisalo 1. februarja 1924 župnim uradom svojega glavarstva: Dvojezični župni pečati se ne smejo več uporabljati. Izvlečki iz krstnih, poročnih in mrliških knjig se morajo dajati uradom in strankam v nemškem jeziku. V matričnih knjigah se mora slovenski tisk prečrtati ali prelepiti in nadomestiti z nemško prestavo. Isto naredbo je izdalo tudi okr. glavarstvo v Celovcu. Podobno in še strožjo okr. glavarstvo v Velikovcu.

3. Davčni uradi. Izkaz posojilnice Marija na Zili pri Beljaku so vrnili s pripombo, da se spiše nemški, ker je državni jezik nemški. Davčni urad v Borovljah je vrnil slovenske spise posojilnice v Glinjah in naročil, da jih posojilnica v teku osmih dni predloži v nemškem jeziku, drugače bo kaznovana z denarno globoko 50 šilingov.

Pristojbinski urad je zahteval isto od zadrug, akoravno je njih upravni jezik slovenski in po § 35. niso primorane predlagati prestave. Finančna direkcija je zavrnila rekurz s pripombo, da je državni jezik nemški in da so olajšave, predvidene v mirovni pogodbi, le za one, ki niso zmožni nemškega jezika.

[1] Zveza koroških zadrug obsega okrog 50 slovenskih zadrug, ki so bile v prejšnji dobi včlanjene v ljubljanski Zadružni zvezi.

Ravnotako so vsi oklici in razglasi upravnih oblasti izključno nemški.

4. Sodnije. Deželno sodišče je zavrnilo slovensko poročilo bekštanjske hranilnice in v drugem slučaju zahtevalo potrjeno nemško prestavo. Na pritožbo je tudi nadsodišče potrdilo sklep deželnega sodišča. Pred sodnijo se celo priče zaslišujejo po tolmačih. To pomeni popolno ukinjenje slovenskega jezika pri sodnijah.

Okr. glavarstvo v Velikovcu je izdalo na orožniške postaje zaupen odlok, po katerem naj se gostilničarjem, trgovcem itd. zapove, da odstranijo slovenske napise.

Ljudsko štetje.

Leta 1923 je bilo v Avstriji ljudsko štetje. Na avstrijskem Koroškem je danes gotovo 100.000 prebivalcev slovenske narodnosti. A pri ljudskem štetju l. 1923 so jih našteli samo 37.000.

»Koroški Slovenec« z dne 21. januarja 1925 je pisal: »Ljudsko štetje na Koroškem je že ves čas velik švindel, neumna sleparija za ljudi, ki hočejo na zunaj nekaj številk, ki bi opravičevale njihovo postopanje proti Slovencem. Nemško uradništvo, nemška vlada ter nemške stranke hočejo našteti čimveč Nemcev. Deloma iz praktičnega razloga: kjer so Nemci, tam se seve lahko nastavljajo sami Nemci, in tako je Nemec oskrboval svojo družino. Med Nemci je vse študiralo in mladi naraščaj so pošiljali potem na vse strani: na Češko, v Galicijo, v Bukovino, v Trst, seve tudi v preobilnem številu na Kranjsko, Koroška je bila sploh njihova. Tukaj se nemško poje in pije ‚bis zur Karawankenwand'. Ako se povsod govori le nemško, Nemcu tudi ni bilo treba učiti se drugih jezikov.

Pri ljudskem štetju so naše ljudi lovili tudi s tem, da so jim pravili: Treba se je zapisati za ‚nemško' Avstrijo, ne za Jugoslavijo; ljudje so se zapisavali kot Avstrijci, ne pa kot Nemci!«

Ko je bil l. 1921 g. Poljanec slovenski kandidat za deželni zbor, so mu nabili v noči pred volitvami 19. junija na župnišče velik plakat: »Ne volite Srba!«

S Srbi so strašili ljudi tudi pri ljudskem štetju l. 1923. Pravili so: Kdor se da zapisati za Slovenca, ta drži s Srbi; ta hoče, da bi zopet Srbi prišli. S tem je rečeno isto kot: ta je iredentist, ta je sovražnik države. — Kako naj imajo potem ljudje pogum, priznati se k slovenski narodnosti?

Slovencem nasprotni števni komisarji so ljudi izpraševali: Ali držite z nami — ali s Čuši? Kako ste glasovali pri plebiscitu: ali za Jugoslavijo ali za Avstrijo? Ali si bolj nemškega ali bolj slovenskega mišljenja? Ali hočete iti med Srbe, ali hočete ostati pri Nemški Avstriji? — Po odgovorih na taka in podobna vprašanja so potem označili narodno pripadnost. Dostikrat so samo vprašali,

ali kdo zna nemško. Kdor je rekel, da zna nemško, so ga navadno zapisali za Nemca. Šolske otroke so splošno zapisovali za Nemce. Zakaj tudi ne, saj se morajo vendar v šoli nemško učiti! In jih šola vzgaja za Nemce! Marsikje, kakor v Libučah pri Pliberku, so števni komisarji rubriko o narodni pripadnosti kar doma izpolnili.

»Koroški Slovenec« od 20. majnika 1925 je pisal: »Števni komisarji so bili vzeti iz ljudi, ki so pravim Slovencem nasprotniki. Po večini so bili to učitelji, zlasti iz Jugoslavije privandrani Kočevarji, ki so menda mislili, da je tudi na Koroškem kaka kočevska naselbina. Na občino Bistrica v Rožu je okrajno glavarstvo v Celovcu pritisnilo, da mora vse učitelje na Bistrici in v Svečah vzeti za števne komisarje in ravno toliko že določenih števnih komisarjev odslovíti.

Okr. glavarstvo v Velikovcu je kar samo določilo števne komisarje — kakor pri občini Blato tri učitelje — in sicer potem, ko je bilo štetje že tako rekoč dokončano. Od občine Bistrica v Podjuni je okr. glavarstvo v Velikovcu zahtevalo, ko je bilo štetje že končano, da mora občina dati vse v pregled nadučitelju in bivšemu komisarju, renegatu Kukcu. Občina tega ni storila, ampak je dokončano štetje poslala okr. glavarstvu v Velikovec. To pa je zopet ves elaborat poslalo nadučitelju in orožnikom.

Sploh se je v občinah, ki so v slovenskih rokah, vršila tako zvana revizija, kjer so zlasti učitelji pridno »uradno popravljali«. Župan v Lipi pri Vrbi je bil odstavljen, ker je po mislih vladnih organov naštel preveč Slovencev. Občinski tajnik na Bistrici je bil zaprt in nad eno leto v preiskavi zlasti zato, ker je po mnenju vladnih organov naštel premalo Nemcev (115; v resnici jih je pa le 10 do 12 in kakih 20 posili-Nemcev). Zaradi ljudskega štetja sta hodila dva celovška orožnika v civilu po občini popraševat, za kaj so se ljudje dali zapisati, za Slovence ali Nemce. Pri tem sta zlorabila svoj posel na način, ki je po postavi iz leta 1907 od 26. jan. § 11. kazniv. Povpraševala sta namreč: Kaj si ti volil? Kaj je oni volil? Kakšnega mišljenja ste vi, kakšnega mišljenja drugi? In kar je še najhujše je to, da so cele trume ljudi morale romati k sodniji v Pliberk in tudi v Celovec k zaslišavanju.

V eni občini je dobila naša stranka pri volitvah več glasov, kakor se je pri ljudskem štetju sploh Slovencev naštelo. Ali je mogoče, da bi v 40 letih postali v krajih, kjer so bili prej sami Slovenci, sedaj tako rekoč sami Nemci, in to brez ljudskega preseljevanja? Ali si moremo misliti, da bi v teku 12 let, kar je preteklo od predzadnjega ljudskega štetja, se polovica Slovencev sprevrgla v trde Nemce? Samo socialno-demokraško glasilo »Arbeiterwille« je priznalo, da je v avstrijskem delu Koroške več ko 80.000 Slovencev, a našteli so jih samo 37.000.

Ljudsko štetje je statistika, ki mora sloneti na resnici, sicer ni kaj vredna. A ljudsko štetje na Koroškem ni bila statistika, ampak p o l i t i k a. In na podlagi tega potvorjenega ljudskega štetja že vpijejo po časnikih, da imamo preveč slovenskih šol. Vprašamo, kje pa so? In da imamo na Koroškem preveč slovenskih duhovnikov.

Ljudsko štetje na Koroškem leta 1923. z ozirom na narodno pripadnost ni drugega kakor velika potvorba, švindel, goljufija.

»Kor. Slovenec« od 1. avgusta 1923 je poročal iz Marije na Zili: »Kakor v več drugih občinah, okr. glavarstvo tudi z našim ljudskim štetjem ni bilo zadovoljno ter je odredilo revizijo. Domači števni komisarji, ki slučajno niso bili bauernbündlerji (pristaši nemške nacionalne stranke), so šteli vsekakor bolj pravično in našteli zato preveč Slovencev. Število teh je bilo treba reducirati, kajti sramoto bi delali občini, ki je pridobila po zaslugi bivšega župana, bauernbündlerja Gailerja, popolnoma nemško lice, še bolj pa bi se izkazala ziljska župnija nevredna nemškega župnika. Od okr. glavarstva poslani komisar je ‚revidiral' Slovence od hiše do hiše.«

»Trumoma so gonili ljudi v Beljak, ker so se bili zapisali za Slovence« (K. S., 21. I. 1925). — Spričo vsega tega ni čudno, da so našteli na Koroškem samo 37.000 Slovencev; čudno je, da so jih sploh še toliko našteli.

Kulturna avtonomija.

Pod pritiskom zunanjih sil, to je vsled razmer, v katere je prišel nemški narod po svetovni vojni, ko je nastalo več držav, ki v njih Nemci niso več vladajoči element, marveč le narodna manjšina, pod pritiskom teh razmer so koroški Nemci prišli na misel, da bi dali Slovencem na Koroškem kulturno samoupravo. Vsak Slovenec naj bi se vpisal v narodni seznam (register ali kataster) in kjer bi bilo 40 slovenskih otrok, bi se ustanovila slovenska šola.

Ljubljanski »Slovenec« je lansko leto (1927) pisal k temu: »Narodni kataster za koroške Slovence, ki so ječali stoletja pod nemškim jarmom, pod katerim se jih je po najhujšem pritisku toliko tisočev potujčilo, ni sprejemljiv. Zato ne moremo priznati uspehov z najbolj nemoralnimi sredstvi doseženega raznarodovanja in demoralizacije našega ljudstva. Sistem nam je ustvaril tako zvane ‚deutschfreundliche Slovenen', ki niso nič drugega nego žalostne renegatske figure, demoralizovane v vsakem pogledu. Določba narodnega katastra bi dosedanje krivice sankcionirala. Da bi Nemci šteli za slovensko manjšino na Koroškem samo tiste naše rojake, ki bi kljub vsemu terorju imeli toliko poguma, da bi se vpisali v narodni kataster, tega mi ne moremo odobriti in zato odklanjamo sporazum na taki nelojalni podlagi.«

Ljubljansko »Jutro« je pisalo: »Z občenarodnostnega stališča je treba koroški projekt odkloniti, dokler je osnovan na principu prostovoljne prijave. Edino pravičen princip je princip objektivne ugotovitve narodnosti. Slovensko prebivalstvo na Koroškem je avtohtono in akoravno je tisočletni pritisk nemštva silno okrnil narodni teritorij, je slovensko koroško ozemlje vendarle tudi še danes realen pojem. Pravilno bi bilo, da se narodu na tem ozemlju dá kulturno avtonomijo, nemško manjšino v njej pa izloči z narodnim katastrom. Kdo spada v slovenski in kdo v nemški kataster ne more biti vprašanje osebne odločitve, temveč objektivne ugotovitve. Ni težko ugotoviti, da je n. pr. tista rodbina slovenska, v kateri otroci, dokler ne obiskujejo šole, govorijo slovenski.«

Zoper to »objektivno ugotovitev« je nemški profesor dr. Wutte hitro spisal knjižico »Deutsch-Windisch-Slovenisch«, v kateri dokazuje, da govore vsi objektivni znaki za to, da se prištejejo Slovenci na Koroškem ne slovenski narodnosti, marveč nemški, najpravilnejše pa da je, da se smatrajo za mešanico (Mischvolk). Tudi jezik da ni nikak zadosten razlog, da bi prištevali koroške Slovence Slovencem na Kranjskem, kajti njihov prvotni jezik, koroška slovenščina (»das Kärntner Windische«) ni identična s šele pozneje umetno stvorjeno novoslovenščino. (Glej Scheichelbauerjev članek »Die Kulturautonomie der Kärntner Slowenen« v graški »Tagesposti«, št. 306 l. l. S temi Wuttejevimi trditvami se bomo še pečali v posebnem poglavju, za zdaj samo to: švicarsko narečje ali »lofentolarski« dijalekt ali kočevska nemščina so popolnoma identični z novonemščino [tenete risum, amici!].)

»Koroški Slovenec« z dne 10. avgusta 1927 je pisal v zadevi kulturne avtonomije:

»Odkar so nemške stranke vložile predlog kulturne avtonomije za koroške Slovence v deželnem zboru, nemško časopisje proslavlja to dejanje kot velikansko naklonjenost napram koroškim Slovencem. Če pomislimo, kako je prišlo do predloga, moramo reči, da so Nemci hoteli s tem predlogom pomagati svojim manjšinam, obenem pa pospešiti in postavno urediti raznarodovanje koroških Slovencev. Po prizadevanju Berlina so se vršila posvetovanja v Rigi, nato po zastopnikih v Celovcu. Sad celovških pogovorov je bil predlog kulturne avtonomije.

Jedva je bil predlog vložen, je nemško časopisje (‚Tagespost' že isti dan) začelo zvoniti slavo in takoj pozivalo države, ki imajo nemške manjšine, naj posnemajo. Dejstvo, da se Nemci z nami niso sporazumeli glede podlag avtonomije, kljub temu, da so vsi zastopniki nemških manjšin, tudi zastopstvo nemške manjšine v Jugoslaviji, v Ženevi glasovali za predlog, da se manjšinske zadeve rešujejo edino s p o r a z u m n o z m a n j š i n o, in dejstvo, da so

Nemci takoj pozivali Jugoslavijo, naj posnema koroški zgled, to dvojno dejstvo je v nas takoj, četudi smo za avtonomijo, rodilo dvom, da Nemcem pri predlogu ne gre za to, da ustrežejo nam v domači deželi, ampak le svojim manjšinam.

Načelo prostovoljne priglasitve pripadnosti k manjšini je nekaj idealnega, pa se da le izvesti, kjer so za to dani predpogoji. Ti predpogoji so dani morda pri manjšini, ki je še nedavno bila vladajoč narod, kakor n. pr. Nemci v Jugoslaviji, in kjer je narodna zavest vzbujena, a niso dani pri nas, ker že 60 let živimo pod pritiskom raznarodovalne vzgoje. Naj Nemci živijo le 30 let pod pritiskom take šole in take gospodarske politike, kakor je pri nas, potem pa naj skušajo svoje ljudi šteti pri županih, ki so jim nasprotni, in to celo javno — v dobi, ko so vsake, tudi navadne volitve tajne — potem bi videli, kako bi se jim njihova manjšina skrčila!

Naši Nemci dobro vedo, da bi se niti deseti del koroških Slovencev ne upal javno vpisati za Slovence, ker so revnejši sloji, ki so gospodarsko odvisni, in ker bi čutili, da bi narodni kataster pri naših razmerah za Slovence bil črne bukve, ki bi vsakokrat odločevale, kadar bi kdo prišel za kaj prosit. Kdor bi bil v katastru, bi bil odklonjen, podobno kakor je nekdo sam doživel pri nekem italijanskem konzulatu, ko je prosil za vizum. Uradnik je pogledal nek obširen seznam, in ko prosilca ni našel v seznamu, mu je dal vizum. Tako bi bilo pri nas. Vsak nasproten župan, učitelj, oskrbnik kakega grofovskega posestva, od katerega kupujejo Slovenci drva in steljo in najemajo polja in travnike, bi si štel v zaslugo, če bi slovenskega prosilca mogel odkloniti, — tako kakor so si učitelji pri ‚drugem' ljudskem štetju šteli v zaslugo, če so manj Slovencev našteli kakor občina.

Pri takih razmerah od koroških Slovencev zahtevati javen vpis, je nezmisel. Zato ima dr. Milčinski v ‚Wiener Neueste Nachrichten' od 31. julija čisto prav, ko pravi, da predlog kulturne avtonomije (kakor so ga zamislili in predložili koroški Nemci) ni za večino koroških Slovencev, ampak za tisto manjšino, ki je za Jugoslavijo (!) glasovala, torej kakor bi Nemci rekli: za iredento. Seznam teh Slovencev (vpisanih v naroden kataster) bi bil v očeh Nemcev seznam iredente.«

Vsak narod ima pravico do vseh svojih delov. Tudi naš slovenski narod se nikoli ne bo odpovedal svoji naravni pravici do vseh koroških Slovencev, zavednih in nezavednih. Narod je bolj naravna celota nego država. Država je teritorialna enota, narod pa je živo edinstvo krvi in jezika. Da koroški Slovenci niso slovenske, marveč nemške narodnosti ali nekak »Mischvolk«, so pravljice, ki si jih Nemci izmišljujejo iz političnih namenov in ki jim sami ne

verjamejo. V Ziljski dolini pravijo narodni noši: sovenš gvant. Dekletu v narodni noši pravijo Slovencla, v gosposki noši ali tudi v navadni obleki pa Niemcla. Po vsakem plesu se pogovarjajo, koliko je bilo Slovencl, to je plesalk v narodni noši. Malokje med slovenskim narodom so se tako ohranile stare slovenske tradicije kot baš med koroškimi Slovenci. Potem pa naj bi bil ta del našega naroda »Mischvolk« ali celo nemške narodnosti!

Naš narod se svoji pravici do bratov na Koroškem ne bo odpovedal. Družijo nas vezi krvnega in jezikovnega sorodstva. En narod smo. Če so nam jih tudi po mišljenju odtujili — del našega narodnega telesa so. Mi imamo pravico do njih. Tudi do odtujenih.

Zato se bodo koroški Nemci že morali sprijazniti z mislijo, da bodo dali kulturno avtonomijo celotnemu delu našega naroda na Koroškem, ne samo peščici zavednih Slovencev, ali kakor jih Nemci izvolijo imenovati »iredentistov«.

Še v ilustracijo položaja na Koroškem.

Posebno besni so koroški Nemci na slovenski tisk. Okrajni glavar v Velikovcu je poslal 26. septembra 1924 vsem občinskim predstojništvom in vsem orožniškim postajam z a u p n o okrožnico, glede »razširjanja v jugoslovanskem inozemstvu tiskanih spisov in sodelovanja duhovščine pri tem razširjanju«. Okrajni glavar je pisal:

»Zadnja poročila o razširjanju v jugoslovanskem inozemstvu tiskanih spisov so bila vzeta na znanje. Občinskim predstojništvom in načelništvom orožniških postaj se naroča, da v zmislu že izdanih odlokov obračajo posebno pozornost razširjanju v jugoslovanskem inozemstvu tiskanih spisov (knjig in časnikov). O tem, kar boste izvedeli (über die gemachten Wahrnehmungen«), posebno kar zadeva sodelovanje duhovščine, dijakov in izobraževalnih društev, je treba natančno poročati na okrajno glavarstvo najdalje do 12. novembra 1924. Načelništvom orožniških postaj se tudi naroča, da zberejo in semkaj predložijo posamezne številke »Vrtca« za september, oktober, »Bogoljuba« za oktober 1924, ravnotako »Mladike« in drugih časopisov, ki so bili tiskani v jugoslovanskem inozemstvu in se najdejo v tamošnjem postajniškem rajonu.« Podpisan okrajni glavar Friedl.

In res so potem stikali orožniki za »Bogoljubom« in publikacijami Mohorjeve družbe. »Kor. Slovenec« od 18. junija 1924 (torej se je lov na slovenski tisk začel že pred famoznim Friedlovim odlokom) je pisal v notici iz velikovške okolice: »Orožniki pridno povprašujejo po slovenskih spisih; vsako kravarico najdejo in preiščejo, da ne bi imela »Bogoljuba«.

Celovški list »Freie Stimmen« je imenoval razširjanje Mohorjevih knjig »sistematično iredentistično propagando«. Vsa besna na

razširjanje Mohorjevih knjig je »Koroška Domovina«, list za vzgojo narodnih odpadnikov. Pisala je 1. aprila 1924:

»Protidržavno delovanje koroških slovenskih duhovnikov. V zadnji številki smo bolj na splošno poročali, kako zlorabljajo koroški slovenski duhovniki svojo službo v to, da razširjajo po Koroškem protidržavne jugoslovanske spise. Danes se hočemo baviti z vsakim teh veleizdajalcev posebej, mogoče se bo potem državnemu pravdništvu vendarle potrebno zdelo, da pokliče te žalostne junake na odgovor.

Župnik Ebner v Železni Kapli deluje z izvanredno žilavostjo v zmislu jugoslovanske kulturne propagande. Z vsemi sredstvi vsiljuje faranom knjige in spise protiavstrijske vsebine ter razne kranjske časnike. Fajmošter Ebner je začetkom decembra 1923 v cerkvi raz prižnico pozval ljudi, naj pridejo v farovž po knjige Mohorjeve družbe in naj jih obenem naroče tudi za naslednje leto.

V Tinjah je prošt dr. M. Ehrlich prevzel nalogo agenta. Tudi on je že decembra meseca v cerkvi raz prižnico pozval vernike, naj pridejo po Mohorjeve knjige in po koledar v župnišče. V farah Grabštajn in Sv. Jakob ob cesti se je število članov skrčilo skoraj na nič, ker se g. župnika (Nemca! Op. priobč.) nista dala vpreči pred jugoslovansko kareto.

Tudi v Žitari vasi je župnik M. Weiß zlorabil[1] cerkev za jugoslovanske protiavstrijske spise in tudi on je svoje farane v cerkvi opozarjal, da se vrši razdeljevanje knjig v farovžu. Nasedlo mu je 67 strank.

Na Reberci je bila propaganda tri leta prekinjena; odkar je postala cerkev agentura, se zopet razširja.

V Škocjanu je župnik Poljanec letos prvič po plebiscitu izročil koledar 43 strankam. V pliberški mestni župniji je razdelil knjige in koledar Mohorjeve družbe kaplan dr. Zeichen v kaplaniji.

V Žvabeku se peča s tem čednim poslom župnik Uranšek. On je že novembra meseca ljudi v cerkvi pozval, naj pridejo v farovž po knjige.

Razen že naštetih duhovnih hujskačev se odlikujejo še posebno kot protiavstrijski rovarji župnik Iv. Sekol v Vogrčah, Jož. Vintar v Šmihelu in predvsem njegov kaplan Kr. Košir, kateri dobiva po pošti kar cele kope (strah in groza! Op. poroč.) ljubljanske »Mladike«, ki jo potem razdeli med ljudstvo. Jugoslovanske knjige mu pošiljajo iz Kranjskega neprestano. On in drugi duhovniki jih vsiljujejo ljudem.«

---

[1] »Zlorabil«, ko je bil do zadnjega krški škof protektor Družbe, in morajo vsako leto vse župnije na škofijstvo izkazati, koliko udov ima bratovščina v kaki župniji! (Op. priobč.)

Ko »Domovina« obdela še par »rovarjev«, konča patetično: »Domoljubno prebivalstvo je ogorčeno nad predrzno protiavstrijsko agitacijo teh duhovnih hujskačev in zahteva, naj se napravi temeljito konec temu krtovemu delu. Ljudstvo hoče duhovnike, dušne pastirje, pa ne jugoslovanskih agitatorjev. Sedanje razmere so nevzdržne. Caveant consules . . .«

Obir se še ni podrl in »Kor. Domovine« še ni zadela kap. — Na tak način »Kor. Domovina« vsako leto hujska proti Mohorjevi družbi.

Organizacija, ki vodi na Koroškem vso protislovensko propagando, je »Heimatdienst«, ali kakor se zadnja leta imenuje: »Heimatbund«. Ima po vseh občinah svoje zaupnike in sistematično vodi vso gonjo proti Slovencem. Izdaja na svoje ljudi okrožnice, da morajo zahtevati nemško pridigo v popolnoma slovenskih župnijah. Ne iz vzrokov resnične potrebe seveda, marveč samo iz nacionalističnih in političnih razlogov. Dokaz, da je to resnica, je tudi to, da onih, ki so prej najbolj strastno zahtevali nemško pridigo, potem ko so jo izsilili, ni nikdar v cerkev, da bi jo poslušali. Zahtevajo jo samo za druge, za verne Slovence. Cerkev zlorabljajo samo za sredstvo germanizacije. Škof Peter Funder je nekdaj dejal: »Die Religion ist mir zu heilig, als daß ich sie zu Germanisierungs-Zwecken gebrauchen ließe.«

Slovenci imajo navado, da pred sv. Cirilom in Metodom kurijo kresove. Ponovno se je že zgodilo, da so pristaši »Heimatdiensta« napadli slovenske kresovalce in razmetali kresove.

Od plebiscita sem pa do danes poštni organi na Koroškem šikanirajo slovensko časopisje. Zgodilo se je, da naročniki po cele mesece niso dobili slovenskega lista. Izginil je na pošti. Vsi letniki »Kor. Slovenca« so polni pritožb, da pošta pleni slovensko časopisje. Še letos je bil v »Kor. Slovencu« (21. marca 1928) dopis iz Trušenj pri Velikovcu, da se list kar po enkrat, dvakrat, trikrat zaporedoma »izgubi« na pošti.

Ob jugoslovanski meji so od plebiscita sem postavili štiri nove šole — trdnjave germanizacije. In sicer v Podrošci, v Ljubelju, v Beli nad Žel. Kaplo in v Potočah oz. v Libeličah ob jugoslovanski meji. V zadnjih dveh krajih je šola prizidana carinski hiši.

»Heimatbund« posreduje tudi nakup slovenskih posestev na Koroškem po Nemcih iz Nemčije. Tako so v zadnjih letih nemški luterani kupili več posestev v okolici Celovca, Velikovca, Grebinja, Pliberka. Nevarnost je, da bodo Nemci pokupili še več slovenskih posestev, ker so se kmetje vsled slabega gospodarskega položaja, zlasti tudi vsled visokih davkov, zadnja leta zelo zadolžili in so prisiljeni prodajati. Pri tem je treba pripomniti, da obstoji v Celovcu komisija za prodajo zemljišč (Grundverkehrskommission); če se kje

proda kako zemljišče, mora prodajo potrditi le-ta komisija. Ta komisija postopa popolnoma v nemško nacionalističnem zmislu. Če bi kje imel kupiti kako posestvo kak jugoslovanski državljan, pa če bi bil tudi že desetletja na Koroškem, »Heimatbund« pri komisiji za zemljiški promet ugovarja in komisija prodaje ne potrdi in kupčija se razveljavi.

Kakšno enakopravnost uživajo Slovenci na Koroškem, priča med drugim tudi to, da je lani poleti, ko je slovensko prosvetno vodstvo dalo nalepiti vabila za prosvetni dan kmetskega ljudstva v Šmihelu, dal pliberški župan dr. Herbst ta vabila odstraniti. To se je zgodilo 4. junija 1927. Slovenska vabila niso smela biti nalepljena v Pliberku, kljub temu, da je v Pliberku prav malo pravih Nemcev in da je pliberška okolica popolnoma slovenska.

Tudi kmetijsko šolstvo je na Koroškem urejeno tako, da služi edino le germanizaciji. Učni jezik na kmetijskih šolah, tudi v slovenskem ozemlju, je izključno nemški in vsa vzgoja se vrši v nemškonacionalnem duhu. Na gauvereinskih[2] shodih predavajo tudi v slovenskem delu dežele nemški inženerji izključno v nemškem jeziku.

Bivši deželni glavar Šumi je rekel na obletnici plebiscita v Pliberku 12. oktobra 1924: »Kdor se ne more vživeti v naše razmere, lahko strese prah s svojih črevljev in gre kamor ga srce vleče.« Krepko mu je odgovoril »Koroški Slovenec«:

»Tako torej! Mi Slovenci naj se kratkomalo mirno vživimo v te naše turške razmere tukaj na Koroškem! Mi naj mirno požiramo te vnebovpijoče krivice na narodnem, šolskem, cerkvenem in gospodarskem polju! Naj mirno gledamo, kaj se počenja z našim ljudstvom, naj mirno gledamo, kako gladujejo naši učitelji, naj mirno gledamo, kako preganjajo naše duhovnike, naj mirno gledamo, kako preganjajo naše najemnike, kako tlačijo našega kmeta, da bo kmalu šel s trebuhom za kruhom! Naj mirno gledamo, kaj počenjajo oblasti in sodnije s Slovenci! Naj mirno trpimo, kako se potujčujejo v naših šolah naši ljubi, dragi otroci! Naj mirno pustimo, kako nam jemljejo faro za faro in jih zasedajo z nemškimi duhovniki! Naj se hladno odpovemo besedi božji in tolažilom sv. vere v domačem jeziku! Naj mirno gledamo, kako se nam krči od leta do leta narodna meja, kako se trga kos za kosom od telesa našega naroda.

To naj vse mirno in molče prenašamo! Če tega ne storimo, in po svoji dobri navadi tudi nikdar storiti ne moremo, ker imamo v svojih prsih srce, ki še ni zadušilo v sebi vseh naravnih in človeških čuvstev, če se ne vržemo naravnost Nemcem tja pred noge in jim rečemo: »Tu smo, pohodite nas!« tedaj pa smo iredentisti, hujskači,

[2] »Gauvereine« se imenujejo podružnice koroške kmetijske družbe ali »Kulturrat-a«.

»landfremde Hetzer« in bogve kaj še; tedaj pa pride sam deželni glavar in veli: »Če niste zadovoljni, pa idite!«

Sveta dolžnost deželnega glavarja je, urediti razmere v deželi tako, da se bomo mogli v nje tudi res vživeti! Sveta dolžnost deželnega glavarja je, skrbeti za to, da dobimo šole, kakršne zahtevamo in kakršne nam gredo po božjem in človeškem pravu; skrbeti, da se vrnejo naši slovenski koroški duhovniki, ki jih tako krvavo potrebujemo, ter naši slovenski učitelji; skrbeti, da bodo tudi naše neznosne gospodarske razmere že enkrat urejene; skrbeti, da se izpolni slovesna obljuba koroškega deželnega zbora iz leta 1920, da namreč postanemo politično in kulturno enakopravni z našimi nemškimi sodeželani, ne pa goniti nas iz dežele.

Vi pravite: »Kdor se ne more vživeti v te razmere, naj gre!« Mi pa Vam povemo z vso odločnostjo: Ne! Mi ne gremo! Mi ostanemo tu domačini in ljubimo to svojo rodno koroško zemljo bolj kot vsi Vaši »heimattreue« podrepniki-renegati! Naj gredo raje drugi, ki ne spadajo sem, kakor n. pr. okrajni glavar, Kočevar Friedl, ki nam hoče sedaj po raznih »vertraulich« odlokih celo zabraniti naročanje in čitanje slovenskih verskih časopisov, kakor »Bogoljuba« in »Vrtca« ter stika po svojih žandarjih za njimi kot za kakšnimi veleizdajniškimi spisi.

To so pravi »heimatfremde Hetzerji«! Ti spadajo čez mejo, ne pa mi, ki smo tu doma. Take in enake »Unfriedlne« pošljite, g. deželni glavar, tja nazaj, odkoder so prišli, pa bo mir v deželi!«

Ciceron pravi nekje: »Krivica se lahko godi ali s silo ali z goljufijo. Prvo dela lev, drugo lisjak. Človeku se ne spodobi ne eno, ne drugo. A zoprnejša nego sila je goljufija. Izmed krivic ni nobene nevarnejše od krivic tistih, ki se delajo pravične, ko goljufajo do skrajne meje.«

Mussolini odkrito pravi, da hoče ne-Italijane na Laškem raznaroditi. To je odkrita sila. V Avstriji stremijo za istim ciljem, a vse pod plaščem postavnosti, enakopravnosti in pravičnosti. Po celem svetu razglašajo, da Slovenci na Koroškem uživajo vso svobodo, da imajo naravnost vzorno manjšinsko šolo. Vse skupaj je grda prevara in goljufija; pod plaščem postavnosti in pravičnosti se skriva grdo nasilje in krivica. V Italiji vlada lev, na Koroškem pa lisjak.

II. »Narodnost« Slovencev na Koroškem.

»Die braven Windischen.«

Nemci pogosto pišejo o koroških Slovencih kot o »vindišarjih«, ki da se bistveno razlikujejo od ostalih Slovencev. Zato je potrebno, da razpravljamo o »narodnosti« Slovencev na Koroškem, četudi se to zdi skoraj smešno.

Gotovo pripadajo koroški Slovenci občestvu Slovencev. Oni so integralen, sestaven del slovenskega naroda. Toda Nemci hočejo napraviti iz njih — iz političnih vzrokov — neko posebno narodnost, ki ni slovenska, dà, ki je celo bližja nemški narodnosti nego slovenski. Dà, govori in piše se že celo o »vindišarskih Germanih — die windischen Germanen«!

Po tej teoriji se dosledno nazivlja po vseh koroških šolah, srednjih in ljudskih, koroška slovenska govorica ne slovenska, marveč »windisch«, in Slovenci na Koroškem ne Slovenci, marveč »vindišarji«, »die Windischen«. S posebno temeljitostjo vbijejo v glavo to teorijo učiteljiščnikom — bodočim učiteljem. Že vedo zakaj. V rokah učiteljstva leži doberšen del vzgoje naroda.

To modrost o »vindišarjih« kot o posebni narodnosti vceplja potem učiteljstvo otrokom in odraslim. Tako je rekel nedavno učitelj-renegat ljudem, samim Slovencem, na javnem zborovanju: »Kaj je vaš materin jezik? Vaš materin jezik ni slovenski, vaš materin jezik je ‚windisch'. Mi smo vindišarji.«

To teorijo dosledno zastopa seveda tudi »Koroška Domovina«, list, ki ga izdajajo koroški Nemci za vzgojo narodnih odpadnikov; torej sličen nekdanjemu »Štajercu«. Ta list je n. pr. pisal pred štirimi leti: »Tudi Slovenci (na Koroškem namreč) so sami privandrani in še bolj kot Nemci, ker če so tukaj Slovenci, so to Kranjci, drugih pa na Koroškem ni. Pri nas smo koj vindišarji, to si enkrat zapomnite, da boste vedeli, da so Slovenci le onkraj planine« (t. j. onkraj Karavank; gl. »Koroški Slovenec«, 26. sept. 1923). »Domovina« sama piše seveda »novoslovenščino« in ne »vindišarski« jezik. Piše pa za »vindišarje« — torej znajo ti »vindišarji« že od doma »novoslovenski«, kajti v šoli se je ne naučijo! Za razsodnega človeka jasen dokaz, da se »Domovina« bije po zobeh!

Dne 16. decembra 1927 je pisala »Koroška Domovina«[3] v dopisu iz popolnoma slovenske Kotmarevasi: »Festzustellen aber ist, daß wir nicht einen einzigen Slovenen in unseren Reihen haben[4], wohl aber fast durchwegs ‚Kärntner Windische'. Wir sind übrigens überzeugt, daß auch der Artikelschreiber des »Kor. Slovenec« kein Slovene vom reinsten Wasser, sondern auch ein Kärntner Windischer ist, der aber die deutsche Kulturstufe des 20. Jahrhunderts noch nicht erstiegen hat und noch immer mit den rückständigen Balkansitten liebäugelt ... Sie[5] sind, wie Sie erklären, stolz

[3] Največ njenih vesti je pač izpod učiteljskega peresa.

[4] V društvu »Landjungenbund« namreč, to so nemškutarska društva, ki prirejajo skupne nastope in izlete, gojijo petje, nemško seveda, in prirejajo nemške igre; so torej protiutež proti slovenskim izobraževalnim društvom; vodijo jih večjidel nemčurski učitelji.

[5] Apostrofira dopisnika »Kor. Slovenca«.

darauf, ein Slovene geblieben zu sein, obwohl Sie nie ein solcher waren!«

Če koroški Nemci govorijo ali pišejo o Slovencih na Koroškem, potem govorijo ali pišejo o njih kot o »unsere braven Windischen«.

Koroški nemški učenjaki se trudijo v potu svojega obraza, da bi dali teoriji o ‚vindišarjih' znanstveno obilježje.

Celovški nemški profesor dr. Martin Wutte piše v svoji knjigi »Kärntens Freiheitskampf« (1922): »Die Kärntner Windischen stellen einen Mischtypus dar, der in Bezug auf Abstammung, Kultur und Wirtschaft den deutschen Kärntnern viel näher steht als den Slowenen in Krain und in Untersteier und sich auch in der Mundart stark von diesen unterscheidet.«[6]

Isti nemški profesor piše v svoji brošuri »Deutsch-Windisch-Slowenisch« (1927): »Die ursprüngliche Sprache der Kärntner Slowenen ist gar nicht das erst spät und künstlich geschaffene Neuslowenisch (Kaj pa nemška narečja? Op. poročevalca), sondern das bekannte Kärntner Windische, das sich vom Krainerischen und Neuslowenischen vielfach unterscheidet. Lessiak hat festgestellt, daß in ursprünglichen, vom Neuslowenischen noch nicht beeinflußten Windischen die Zahl der aus dem Deutschen entlehnten Wörter so groß ist, daß es schon aus diesem Grunde als eine ausgesprochene Mischsprache zu gelten hat. Nicht bloß deutsche Hauptwörter, wie Ausdrücke für Berufe, die verschiedenen Handwerke, Gebrauchsgegenstände in Haus und Feld, Kleidungsstücke, für Teile des Hauses und der Wirtsschaftsgebäude, für Speisen, für abstrakte Begriffe für Zeit und Raum, oft sogar für Tiere und Pflanzen, haben, wie Lessiak ausführt, in Menge in das Windische Eingang gefunden, sondern auch deutsche Zeitwörter, Eigenschafts- und Umstandswörter. Das Windische ist also geschichtlich geworden, während das Neuslowenische erst geschaffen wurde[7], und zwar vielfach durch Aufnahme von Wörtern und Wendungen aus anderen slawischen Sprachen. Infolgedessen wurde auch das Neuslowenische[8] von den Kärntner Slowenen ursprünglich ebenso schlecht verstanden, wie das Krainerische.«[9]

»Mit Recht schrieb der bekannte slowenische Professor Apih schon im Jahre 1890, daß die Slowenen durch die höchst ungünstige Konfiguration des von ihnen bewohnten Gebietes zersplittert wur-

[6] O. c. str. 7.

[7] In nemški literarni jezik? Koliko besed so skovarili šele zdaj med vojno in po vojni, da so iztrebili izraze internacionalnega, zlasti francoskega izvora! Op. por.

[8] Zakaj ne nazivlja ta nemški učenjak tudi nemškega literarnega jezika kot »das Neudeutsche«? Op. por.

[9] O. c. str. 12.

den und sich infolge dessen gesonderte politische Einheiten bildeten, die naturgemäß zu Kultur- und Interesseneinheiten wurden, so daß die große Masse mit der Zeit das Bewußtsein der Zugehörigkeit zum slowenischen Volke verlor, ja, daß der »Steirer«, der »Krainer«, der »Kärntner« und der »Meeranwohner« sogar feindliche Brüder wurden. Wo aber das Nationalbewußtsein fehlt, dort ist auch ein nationales Bekenntnis nicht möglich.«[10]

In profesor dr. Primož Lessiak je pisal l. 1919. v svoji razpravi, ki jo je lani (1927) koroški Heimatbund nanovo izdal v posebni brošurici »Die Einheit Kärntens im Lichte der Namenkunde und Sprache«: »Die langandauernde natürliche Abgeschlossenheit des kärntnischen Slowenen von dem steirischen und krainischen durch den Gebirgswall der Karawanken und ihrer Ausläufer hatte aber nicht bloß starke Beeinflußung durch das Deutsche zur Folge, sie bewirkte auch, daß das Kärntner Windisch oft eine ganz andere Richtung in seiner Entwicklung einschlug, als die übrigen slowenischen Mundarten. Daher die große Kluft, die das Slowenische Kärntens vom Krainischen scheidet und die nur im Südosten des Landes, im Übergangsgebiet gegen das Untersteirische hin, sich weniger fühlbar macht; daher die schwere Verständlichkeit unseres Windisch für einen Krainer, geschweige denn für irgendeinen Serben oder Kroaten, daher aber auch die weitgehende Abneigung des Kärntner Slowenen gegen die slowenische Schriftsprache, die, auf einer unterkrainischen Mundart beruhend, dem Kärntner Windischen fast wie eine fremde Zunge klingt.«[11]

Koroški Slovenci — »Mischtypus«.

Že od nekdaj so nazivljali koroški, pa tudi drugi Nemci Slovence z izrazom »die Windischen«. Ta izraz torej ni nov. Če gredo Lofentolarji[12] na slovensko ozemlje, pravijo: »gehma ins Windische« (gremo na vindišarsko). Ravno tako kakor Slovenci ob narodni meji, če gredo na nemško ozemlje, pravijo: »gremo na Nemce (na nemško), služi na Nemcih«.

Nemci torej že od nekdaj imenujejo ne le koroške Slovence, ampak Slovence sploh: die Windischen. Ime: Slowene je v nemščini nastalo šele po vplivu Slovencev samih, ki so ime »Windische« kot žaljivo odklanjali.

A Nemci z imenom »Windische« niso nazivali le Slovencev, marveč Slovane sploh. »Windische« pride od »Wenden« (nemški izraz za Slovane), a »Wende«, »Wenden« pride od »Veneti«, kakor so tujci nazivali Slovane[13]. V nekem zemljepisu iz 13. stoletja se

[10] O. c. p. 14.

[11] O. c. str. 10.

[12] Prebivalci nemške Labudske doline ali »Lofentola«.

[13] Prim. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, p. 12.

imenuje poleg češke, poljske, ruske in pruske dežele tudi Koroška kot »windisches lant« (slovanska dežela)[14].

Zgodovinar Megiser piše: »So findet man in den uralten Freiheiten, das ein Herzog in Khärndten in windischer Sprache ist investiert und eingesetzt worden.« In kronist Ivan Unrest, župnik na Dholici nad Vrbskim jezerom, piše, da so se koroški vojvode, če so bili zatoženi pred rimskim cesarjem ali kraljem, zagovarjali v slovanskem jeziku, ker je Koroška prava slovanska dežela, »... so haben sy sich in windischer sprach verantwurt; darumb das Kerndten ein rechts windisch land ist«.

Torej naziv »windisch« ni nov. Kakor za koroške Slovence, je bil v prejšnjih dobah v navadi tudi za ostale Slovence. Novo pa je to, da hočejo danes Nemci s tem nazivanjem označiti Slovence na Koroškem kot nekako posebno narodnost, kot neko mešanico, »Mischtypus«, ki se bistveno razlikuje od ostalih Slovencev. Zato si moramo »narodnost« koroških Slovencev malo podrobneje ogledati.

Prvič je gotovo, da Slovenci na Koroškem prav dobro ločijo med »nemški« in »slovenski«. O veliki nevednosti priča nemška trditev, da koroški Slovenci izraza »Slovenec«, »slovenski« sploh ne poznajo. Ravno nasprotno je res. Koroški Slovenci poznajo v svoji slovenski govorici samo izraz »Slovenec«, »slovenski (slovenji)«, ne pa izraza »windiš«. Izraz »windiš« je nemški, ki ga koroško slovensko ljudstvo, če govori slovensko, nikdar ne rabi. Ne samo zavedni Slovenci na Koroškem, marveč tudi nemškutarji, če govorijo slovenski, slovenskega jezika in Slovencev nikdar ne imenujejo »vindiš«, ampak »sovéj«, »sovénj«, »Sovéjnc«, »Sovéjc«. Šele tendenciozna nemška propaganda, ki se širi zlasti potom nemškega tiska ter nemškutarskega učiteljstva, hoče Slovencem na Koroškem po vsej sili vbiti v glavo, da niso Slovenci, marveč »vindišarji«!

Drugič je treba konstatirati, da obstoja na Koroškem kompaktno slovensko ozemlje. Prehodite Rož in Zilo gori do Šmohorja, Podjuno od Obirja pa doli do Pece, prehodite še velikovško okolico, doli do hribovja, ki loči slovensko ozemlje od nemške Labudske doline in vse južno pobočje silne Svinje planine, prehodite še Celovško ravnino južno od Magdalenske gore: povsod boste našli ljudi, ki doma v svojih hišah slovensko govorijo in slovensko molijo. In prav isto boste našli po veliki večini po vsej okolici Vrbskega jezera. Kdo torej more trditi, da na Koroškem ni kompaktnega slovenskega ozemlja? In vendar koroški Nemci trdijo, da na Koroškem obstoja le nemško in jezikovno mešano ozemlje (gemischtsprachiges Gebiet). In sicer trdijo to čisto resno, sklicujoč se na uradno ljudsko štetje. Tudi pri mirovnih pogajanjih v Parizu so

[14] O. c. p. 166.

se sklicevali na to ljudsko štetje in so diplomatom kazali karte, narisane na podlagi tega štetja. Diplomati sami od sebe seveda niso mogli vedeti, kako lažnjivo je ljudsko štetje na Koroškem, kar zadeva narodno pripadnost.

Slovenci so v svojem uradnem štetju našteli na Koroškem leta 1910: 134.920 Slovencev. Nemci pa so jih istega leta uradno našteli samo 80.600![15] V knjigi »Landeskunde von Kärnten«[16] (1923) piše dr. Wutte, da živi v Avstriji na Koroškem po izgubi ozemlja, ki ga je odstopila Avstrija v senžermenskem miru 66.000 Slovencev. To številko je ugotovil nemški učenjak ozirajoč se na štetje l. 1910. Toda zmotil se je, zelo zmotil, kajti Nemci so našteli dve leti pozneje (1925) na avstrijskem Koroškem samo — 37.000 Slovencev. Socialno demokraški »Arbeiterwille« z dne 5. aprila 1925 je pisal o tem štetju: »Trditev, da živi na Koroškem le še 37.000 Slovencev, je velika budalost! Šteli so pač le one za Slovence, ki pripadajo ‚Koroški slovenski stranki'.«

Samo dva primera nemškega uradnega ljudskega štetja na Koroškem. Leta 1900 so našteli v Blačah v slovenski ziljski dolini: 6 Nemcev in 540 Slovencev, l. 1910: 18 Nemcev in 580 Slovencev, a l. 1925: 384 Nemcev in 121 Slovencev! In to naj bo objektivno ljudsko štetje? Navadna sleparija!

Drugi primer iz občine Važenberg v velikovškem sodnem okraju. L. 1880 so uradno našteli 79 Nemcev in 2984 Slovencev, l. 1890: 351 Nemcev in 2602 Slovenca, l. 1900: 948 Nemcev in 1905 Slovencev, l. 1910: 1003 Nemce in 1861 Slovencev, a l. 1925: 2464 Nemcev in samo 316 Slovencev! Prebivalstvo v tej občini je narodno zelo nezavedno in nemškutarsko, a celo pri ljudskem glasovanju 10. oktobra 1920 je bilo v tej občini več glasov za Jugoslavijo (349), nego so našteli Nemci v tej občini Slovencev l. 1925! Pri tem je pa treba pomniti, da je po narodnosti prebivalcev občina še danes popolnoma slovenska, po vseh hišah se doma slovensko govori in moli.

V občinah, kjer so pri ljudskem štetju l. 1925 prvič našteli preveč Slovencev, so oblasti ukazale ponovno štetje, tako da so prišli na »pravo« številko, ki so jo Nemci že vnaprej hoteli imeti. Našteli so toliko Slovencev, kolikor so jih ravno še h o t e l i našteti! Taka so ljudska štetja na Koroškem in taka je na teh štetjih temelječa jezikovna mešanost (Gemischtsprachigkeit) Koroške!

In kje je meja med kompaktno naseljenimi Slovenci in Nemci na Koroškem?

Severno od Celovške ravnine se dviga 1056 m visoka M a g d a l e n s k a g o r a. Vrhu gore stoji romarska cerkev sv. Helene. Nekdaj je stal na tem mestu paganski tempel. Na zahodnem vznožju

[15] Wutte, Kärntens Freiheitskampf, p. 8.
[16] O. c. str. 214.

gore na Gosposvetskem polju stoje razvaline nekdanjega keltskega in pozneje rimskega mesta Virunum. Na južnem pobočju in ob južnem vznožju Magdalenske gore se razprostira župnija Otmánje. Ni še dolgo, ko je bila to še popolnoma slovenska župnija. Zdaj se župnija hitro ponemčuje, a polovico fare je še zdaj slovenske, četudi je v Otmanjah popolnoma nemška šola in ima župnija zdaj kake tri ali štiri leta sem tudi popolnoma nemškega duhovnika. Vendar se najde v Spodnjih Otmanjah še zdaj ljudi, ki ne razumejo nemško.

Približno pol ure preden pridemo od severne strani na vrh Magdalenske gore, stoji tako zvani Slovenji križ — das Windische Kreuz. To je zidano znamenje podobno kapelici. O tem znamenju se pripoveduje, da so za časa Hunov prebivalci na begu tukaj zakopali zaklade. Večkrat so že kopali okrog in pod tem križem, a zakladov niso našli.

A kar nas tukaj predvsem zanima, je naziv tega znamenja: Slovenji križ — das Windische Kreuz. Tukaj je meja med Nemci in Slovenci. Prebivalci severno od Magdalenske gore so Nemci, a oni južno od te gore so Slovenci.

Nekaj podobnega najdemo na narodni meji med Dravsko dolino in Labudsko dolino. V ruški občini (Ruda) vodi pot iz vasi Led čez Ledeno sedlo v nemško Granico (Granitztal), ki je podaljšek Labudske doline. Dasi živi v Granici, kakor v Labudski dolini sploh še dovolj Slovencev, vendar se mora smatrati to že za nemško ozemlje. Vrhu gore, na Ledenem sedlu je podoba Matere božje, ki se imenuje »slovenja tablica — di windische Tafel«. Tukaj je meja med Nemci in Slovenci. Južno od hribovja, ki loči Dravsko dolino od Granice, prebivajo Slovenci, severno pa Nemci. Tudi na Dobraču se imenuje ena od obeh tamošnjih cerkvic »die windische Kirche«.

Slovenci torej prebivajo na Koroškem na strnjenem slovenskem ozemlju, ki sega do vrh Magdalenske gore, do vrh Svinje planine in do vrh Dobrača. Če se najde med njimi nekaj nemških priseljencev, učiteljev, orožnikov, financarjev, uradnikov (ki pa tudi večinoma niso pristni Nemci, marveč Slovenci-renegati), zato se slovensko ozemlje še ne more imenovati jezikovno mešano.

In tretjič: koroški Slovenci niso nikak »Mischtypus«, nikaka slovansko-germanska mešanica, marveč je njihov značaj izrazito slovanski in slovenski.

Slovanski značaj koroških Slovencev.

Akademično izobražen Slovenec iz Kranjske, ki vsled mnogoletnega bivanja med koroškimi Slovenci njihovo dušo ali naturel natančno pozna, se je izrazil, da je narodni značaj koroških Slovencev mnogo bolj slovanski nego značaj Gorenjcev.

Slovan je mehek, Nemec je trd. Pri Slovanih prevladuje čuvstvenost, pri Germanih razum. Mehek in čuvstven je Slovan, mehek in čuvstven je koroški Slovenec. Naturel koroških Slovencev je prav izrazito slovanski. To je spoznal dr. Seipel na prvi pogled, ko je bil l. 1923 na Koroškem in je rekel: »Man sieht, daß die Unterlage in Kärnten slowenisch ist.«

Že po zunanjosti se loči koroški Nemec od koroškega Slovenca. Pogled Nemca in ves izraz obličja je v primeri s Slovencem trd, resen, strog, neprijazen, oduren. Obraz bolj medel (suh) in dolgoličen. Pred glasovanjem l. 1920 so Nemci radi propagande povsod nabijali lepake z moško podobo, ki naj bi pomenila Korošca. Mož drži v roki zelen listič z napisom: »Bleibt Kärnten treu!« Priletna koroška Slovenka je opazovala to propagandno sliko in dejala: »Če je pa ta koroški Slovenec, sem pa jaz Vahinja!« Mož na sliki ima popolnoma nemški, neslovenski izraz.

Ravno tako slika Korošca na vžigaličnih škatlicah iz celovške tvornice ne predstavlja slovenskega Korošca. To je nemški izraz, ne slovenski. Izraz obličja koroškega Nemca oz. Nemca sploh se krepko loči od obličnega izraza koroškega Slovenca. Fizionomija Slovenca je bolj prijazna, prikupljiva, ona Nemca bolj resna, odurna. Koroški Slovenec mi je pripovedoval, da se je sešel z Bosancem in da mu je Bosanec rekel, da je že na prvi pogled mislil, že po prvem utisu, ki ga je dobil, bil prepričan, da mora to biti Slovenec. Če bi bili koroški Slovenci res taka »mešanica«, za kakršne jih slikajo Nemci, kako je mogoče, da že poteze njihovega obličja kažejo popolnoma slovanski izraz?

Pa ne le zunanjost, tudi notranjost, značaj, naturel koroškega Slovenca je popolnoma slovanski. Koroški Slovenec je v splošnem mnogo prijaznejši, vljudnejši, gostoljubnejši in radodarnejši nego Nemec. Koroški duhovnik-Nemec, ki je pastiroval med koroškimi Nemci, je rekel koroškemu Slovencu: »Bei euch sind die Leute viel freundlicher als bei uns.« In nemški redovnik, ki je nabiral milodare po Koroškem, je izjavil: »Die slowenischen Gegenden sind noch Gold gegen die deutschen; splendider.« Nemec je manj gostoljuben in radodaren, od njega težje kaj dobiš nego od Slovenca. Slovenec je mehek, rajši odjenja in potrpi, Nemec je zapet, trd in ne odneha.

»Za nemško številno uradništvo so naši kraji še vedno vabljivi, in ker je naše kmečko ljudstvo po naravi neizmerno mehkejšega čuvstva nego nemško, se nemški uradniki prav dobro počutijo med nami. Na žalost se pa ravno te lastnosti, ki naše ljudstvo bistveno razlikujejo od nemškega soseda, ne upoštevajo, marveč izrabljajo v našo pogubo, in mi napravimo dostikrat slabo uslugo slovenskemu življu, ako odpremo prebrisanemu Nemcu vrata na stežaj. Med

vojno so nemške uradniške družine hodile izključno po slovenskih krajih in tam kupovale živež, ker nemški kmet ni čutil nobene socialne obveznosti do meščana. V neki gostilni v Celovcu so Nemci pravili, da ni bilo mogoče dobiti od nemškega kmeta ne mleka, ne masla, ne drv, ali pa samo v tako veliki množini, da si revna družina tega ni mogla nabaviti.« (»Koroški Slovenec«, 12. maja 1926.)

Koroški Slovenci so nadarjeno ljudstvo. Nemški duhovnik, ki je prišel iz Labudske doline na slovensko župnijo, je rekel: »Hier sind die Leute nicht so verschlagen wie im Lavanttal« (tukaj ljudje niso tako zabiti kakor v Lofentolu).

Narodni značaj koroških Slovencev se torej bistveno razlikuje od nemškega narodnostnega značaja.

Vendar, koroški Slovenci so mešanica, pravijo koroški nemški profesorji. Te učenjake bi bilo treba vprašati, ali se pretaka po žilah pripadnikov nemškega naroda čista germanska kri? Kaj so najmočnejše nemško pleme Prusi drugega nego mešanica Slovanov in Germanov? Toda, ali mar vsled tega profesorja Lessiak in Wutte et consortes Prusov ne prištevajo k Nemcem? Pa ne le Prusov, marveč kar polovico vseh Nemcev bi po tej teoriji morali prištevati k »mešanici«. V vsej vzhodni polovici Nemčije so Nemci pomešani s Slovani. »Einst ging mitten durch das heutige Deutschland die Slawengrenze; durch jahrhundertelange Kolonisation wurde sie von der Trave, Elbe, Saale und Regnitz weit nach Osten hinausgerückt«, piše dr. Seipel v svoji knjigi »Nation und Staat«[17].

Pa ne le vsaj polovico vseh Nemcev bi morali prištevati med »Mischtypus«, isto bi morali storiti z drugimi narodi. Kaj so prebivalci sedanje severne Italije in Francije drugega nego mešanica Romanov in Germanov? In vendar, kdo bi se vsled tega danes upal trditi, da prebivalci severne Italije niso Italijani, marveč »Mischtypus«, in da prebivalci severne Francije tudi niso Francozi, marveč zopet »Mischtypus«? In sedanji Grki so tudi mešanica starih Grkov in doseljenih Slovanov — torej po dr. Wuttejevi teoriji sedanji Grki niso Grki, marveč »Mischtypus«. — Ta teorija vodi ad absurdum.

Zato pa moramo tudi reči, da so sedanji koroški Slovenci pravi in pristni Slovenci in Slovani, četudi so si mogoče tekom stoletij asimilirali nekaj doseljenih Nemcev. Čudno je vendar to, zakaj naj bi samo autohtoni Slovenci na Koroškem ne bili Slovenci, ampak »Mischtypus«, koroški Nemci pa ne, ko je vendar zgodovinsko dejstvo, da sedanji koroški Nemci niso drugega, nego zmes starih korotanskih Slovencev in doseljenih Nemcev. Kje je logika? Nemški geograf Jožef Wagner je v delu »Das Herzogtum Kärnten« (Celovec, 1847, str. 50) sam prišel do zaključka: »Die heutigen Deutschkärntner sind der Hauptmasse nach alte Karantanerslaven, und ein mit Celten

[17] Str. 47.

und späteren Deutschen, vorzüglich bairischer Abkunft, vermischter Volksstamm.«

Dr. Lessiak pravi v že omenjeni brošuri, da imajo nekateri kraji v slovenskem delu Koroške poleg slovenskih tudi še pristno nemška imena, n. pr. Ludmannsdorf za slovenski Bilčoves, toda taka imena bo našel dr. Lessiak tudi po Kranjskem in Spod. Štajerskem, torej lahko raztegne svojo »Einheit« (Die Einheit Kärntens in Lichte der Namenkunde und Sprache) kar na celo Slovenijo, a dr. Wutte lahko šteje vse Slovence k »Mischtypusu«.

Dr. Lessiak tudi pravi, da se najde med Slovenci na Koroškem precej nemških hišnih in rodbinskih imen. Zopet en krepek argument za »Einheit« in za »Mischtypus«! Toda tudi med Prusi se najde mnogo slovanskih krajevnih in rodbinskih imen z lepo slovansko končnico na —ow, torej bi tudi Rusi ali Bolgari lahko pisali o »enotnosti« s Prusko in bi po tej absurdni teoriji mogli zahtevati tudi politično to provinco zase.

Sicer pa moremo ost tudi mi obrniti. Če Nemci na podlagi imen dokazujejo enotnost Koroške, potem more na podlagi te enotnosti tudi slovenski narod zahtevati kar celo Koroško zase. Kajti dr. Lessiak sam pravi, da je v nemškem delu Koroške eno tretjino krajevnih imen slovenskih! Ta imena so doseljeni Nemci kar prevzeli že od prej tam bivajočih Slovencev, ki so se pozneje ponemčili. Lahko pa si mislimo, da se je mnogo slovenskih krajevnih imen v sedanjem nemškem delu Koroške sploh izgubilo, ker so brezdvomno doseljeni Nemci marsikateremu kraju, vodi ali gori dali novo nemško ime, kakor so to storili tudi v še danes slovenskem delu Koroške. In ko so prvotni prebivalci — Slovenci izumrli ozir. se ponemčili, je ž njimi vred izumrlo tudi slovensko ime.

Poleg k r a j e v n i h imen pa najdemo med Nemci na Koroškem tudi vse polno slovenskih r o d b i n s k i h imen. Tako najdete med Nemci na Koroškem: Pavliče, Sušnike, Lesjake, Pugelnike, Ebernike, Granike, Jabornike, Ogerčnike, Griče itd., itd. In dr. Lessiak sam pravi: »Im deutschen Mölltale hausen die Salentinig, Noisternig, Trutschnig, Ladinig mit unverkennbar slawischen Namen.«[18]

Toda tako absurnih zahtev Slovenci ne stavimo. Čisto pravilno je pisal »Koroški Slovenec« 16. nov. 1927: »Nad nemškim Št. Vidom se v gozdu na nekem kraju deli pot na dve strani in temu mestu se še danes, četudi tam nihče več ne zna slovensko, pravi ‚razpotje' in kmetu v bližini ‚Razpotnik'. To je zgodovinski dokaz, da so tam živeli Slovenci, kakor je tudi zgodovinsko dokazano, da so ustanovili Breže Slovenci. Takih zgodovinskih dokazov imamo veliko po vsem sedaj nemškem Koroškem (ena tretjina slovenskih krajevnih imen!) in

[18] Die Einheit Kärntens, p. 7.

še čez. A nikoli nam ne pade v glavo, da bi zavoljo tega zahtevali vse te kraje zase nazaj. Postali so nemški in s tem dejstvom računamo.«

Postali so nemški in naj ostanejo nemški. A ravno tako moramo Slovenci zahtevati od Nemcev, da priznajo slovenski značaj koroških Slovencev in da jim ne ponemčujejo naših rojakov! Ko Nemci zdaj ponemčujejo slovenske Korošce v šoli in v cerkvi, si tolažijo vest s tem, da je v teku stoletij nekaj Nemcev utonilo med Slovenci in se poslovenilo. Celo nemška duhovščina si teši vest s tem, da so koroški Slovenci mešanica, ker se je med njimi poslovenilo nekaj Nemcev, in ker Koroška spada zdaj v nemško državo. Iz tega razloga vpeljujejo v slovenskih župnijah v cerkve nemško pridigo, nemško molitev in nemško petje, v šole pa nemški veronauk. Toda če bi veljal ta razlog, potem bi se z isto pravico vpeljala slovenščina v vse cerkve in v vse šole ponemčene Koroške; in potem ima tudi Mussolini čisto prav, če poitaljani vse cerkve in šole v južnih Tirolah, ker se je pač tudi tamkaj utopilo nekaj Lahov v nemškem morju in ker dežela zdaj spada pod laško državo.

Če dr. Lessiak trdi, da se najde med Slovenci na Koroškem dovolj nemških imen, potem je treba tudi pripomniti, da se najdejo med njimi tudi prav pristna stara slovanska imena. Tako najdemo med slovenskimi Ziljani Andriče, prav kakor med Srbi. A v Mostiču, na najsevernejši narodni meji, najdemo Stojane kakor med Čehi. In dr. Moravski našteva v knjigi »Slovenski Korotan« na straneh 45, 46 nad poltretjisto lepih slovenskih priimkov iz Koroške, pa bi mogel seveda to število še izdatno pomnožiti.

Slovenski značaj koroških Slovencev je vsaj objektivno izven diskusije. Vsi zgodovinski činitelji narodnosti, oziroma vsi tisti bistveni faktorji (elementi) nacije, ki so se tekom stoletij konkretizirali v življenju koroškega slovenskega ljudstva, kakor: v e r a (pot iz slovanskega poganstva v krščanstvo), narodne š e g e in n a v a d e, j e z i k, p e s e m, l j u d s k o s t a v b n i š t v o (koroške slovenske vasi imajo izrečno slovanski tipus: Haufensiedlung, nemški tipus je: Strassensiedlung), n a č i n g o s p o d a r j e n j a (»mali kmet«) — vsi ti faktorji so nevarljivi dokumenti pristno slovenskega in obče slovanskega značaja koroških Slovencev.

Narečje koroških Slovencev — »Mischsprache«.

Nemški koroški učenjaki trdijo, da koroško slovensko narečje ni novoslovenščina (dr. Wutte meni s tem izrazom pismeno slovenščino), ki da je šele pozneje umetno nastala. Da koroški Slovenec novoslovenščino ravno tako slabo razume kot kranjščino (dr. Wuttejev izraz za kranjska slovenska narečja). Da Kranjec — kaj šele Srb ali Hrvat — težko razume koroško slovenščino (dr. Lessiak pravi: »unser Windisch«). Da koroškemu Slovencu mrzi (weit-

gehende Abneigung, pravi dr. Lessiak) slovenski pismeni jezik, ki se zdi koroškemu vindišarju (dr. Lessiakov izraz) skoro kot tuj jezik. Dalje, da ima koroško slovensko narečje artikel in da ima strašno mnogo izposojenk (Lehnwörter) iz nemščine, »die deutschen Wörter im kärntnischen Slowenisch gehen in Hunderte, ja Tausende«, pravi dr. Lessiak.

Slovensko koroško narečje ima na stotine, dà, na tisoče nemških besed. Kaj potem sploh še ostane slovenskega v tem čudnem narečju? In gotovo vsak koroški Nemec razume ali morda tudi govori to koroško slovenščino, ki ima na tisoče nemških besed! Toda čudno, ravno nasprotno se dogaja, koroški Nemec je popolen ignorant, kar se tiče znanja slovenščine, ne »novoslovenščine«, marveč koroške slovenščine. In nikjer ne slišiš tolikokrat, kako težko se Nemec nauči slovensko, kot ravno na Koroškem, kjer »gredo nemške besede v koroški slovenščini v stotine, dà, v tisoče«! Torej mora vendarle biti koroška slovenščina slovanski jezik, kajti sicer bi se je Nemec igraje naučil, če bi je že ne razumel kar samo po sebi. Pa poglejmo si stvar od bližje.

Kar se tiče člena (artikla), seveda koroški nemški slavistični učenjak ne more vedeti, da ga imajo tudi druga slovenska narečja in da ga je kranjski Primož Trubar rabil celo v knjigi, v prevodu sv. pisma.

Dr. Lessiak našteva v svoji brošuri nemške izposojenke, ki jih ima koroška slovenščina; gotovo mu ni znano, da so iste izposojenke v rabi tudi v drugih slovenskih narečjih. Le naštejmo jih: bognar, zotlar, drakslar, šlosar, špenglar, ravfenkerar, cimperman, tišlar, pintar, šuštar, žnidar, pek (a ta je že pač pristno slovenska), flajškar, birt, kelnar, gortnar, mavar, urmohar itd. Zdaj ko smo to dognali, bodo bržkone začeli koroški učenjaki nazivati tudi druga slovenska narečja kot »mešanico«, »Mischsprache«. Morda bodo tudi začeli trditi, da Gorenjec, ki ima toliko tujk v svojem narečju, pismeno slovenščino težko razume, da jo mrzi in jo ima skoro za tuj jezik.

Dr. Wutte pravi, da koroško slovensko narečje ni »novoslovenščina« (t. j. slovenski pismeni jezik). Toda ali so mari nemška narečja, ki jih je legijon, »novonemščina«? Pri tem bi bilo treba samo pripomniti, da se razlikujejo razna nemška narečja neizmerno bolj od »novonemščine«, nego se razlikujejo slovenska narečja s koroško slovenščino vred od pismene slovenščine. In naj vpeljejo samo Nemci za svoje ljudi kako utrakvistično šolo po vzorcu koroške utrakvistične šole, pa bodo videli, kako bo tudi Nemcem »novonemščina« tuja in kako jo bodo komaj ali pa sploh ne razumeli. Tudi Nemec se nauči kulturne ali pismene nemščine šele v šoli.

Rajni dr. Ludovik Reinprecht, Nemec, ki je dobro obvladal slovenski jezik — redka izjema na Koroškem —, je pravil, da se razna

nemška narečja mnogo bolj razlikujejo med seboj nego slovenščina in hrvaščina.

Koroški župnik Jurij Trunk je pripovedoval, da je pri vožnji v Ameriko na krovu ladje našel sopotnike, kojih jezika absolutno ni razumel, niti tega ni mogel spoznati, kateri jezik da govorijo. In vendar g. Trunk ni nikak ignorant v znanju tujih jezikov. Vprašal je torej tujce, kateri jezik da govorijo. Odgovorili so mu, da nemško, in sicer »plattdeutsch«, narečje, ki se govori ob holandski meji in v severni Nemčiji. Torej mož, ki govori nemško kot vsak Nemec, ni razumel nemškega, niti ni vedel, da tujci govorijo nemško! Tako zelo se razlikujejo nemška narečja od pismene nemščine! In tako se razlikujejo razni nemški dialekti med seboj! Toda vse to koroških nemških učenjakov ne ovira, da smatrajo vsa ta različna nemška narečja za veje enega nemškega jezika; toda iz koroške slovenščine pa hočejo napraviti poseben jezik, »vindiš«!

In vendar, ni nam treba hoditi v severno Nemčijo. Ostanemo lahko kar na Koroškem. Nemški narod se deli na kakih 15 rodov (Stämme). Vsak rod govori svoje narečje. V sedanji Avstriji se govori alemansko narečje (na Predarlskem) in pa bavarsko-avstrijsko narečje. Toda motil bi se, kdor bi mislil, da je to slednje narečje enotno. Že na samem Koroškem govorijo v tako različnih nemških narečjih, da prebivalca nemške Labudske doline, ki pride v Celovec in govori ondi svoj »lofentolarski« dialekt, Nemci sami ne razumejo. Na Zg. Štajerskem govorijo tako nemško narečje, da ga koroški Nemec ne razume. Marsikdo je že sam skusil, če se je vozil proti Dunaju, da na Zg. Štajerskem ni razumel sovozečega se kmečkega ljudstva, če je govorilo v svojem narečju. Za »Ich habe gerufen«, pravi štajerski Nemec: »I hon kruafa«, a v plattdeutsch narečju se glasijo iste besede: »Ick ebbe eraupen.«

Ravno isto je s švicarsko nemščino. Nemški pisatelj Rudolf Bartsch je pisal l. 1926 v božični številki graške »Tagespost«: »Visokonemščina je za izobraženega Švicarja pismeni jezik, ki se mu je moral priučiti s težavo. Za Švicarja iz srednjih slojev je ona t u j j e z i k, to je splošno priznano, in človeku iz naroda je ona bolj tuja ko italijanščina in francoščina, tako da se moramo v občevanju s priprostim narodom na vsak način posluževati švicarskega dialekta, ako hočemo, da nas razume. Vsak nosač, postrešček, kramar je v zadregi, vsaka natakarica v malih lokalih ti prinese vse narobe, ako naročiš v visokonemščini (t. j. v nemškem pismenem jeziku). Celo policaj ima očividno težave, da te razume in ti pravilno odgovori, dasi se je učil radi tujskega prometa, ravnotako se mora osebje v velikih lokalih šele vživeti v visokonemščino.«

Ni še bilo slišati, da bi dr. Wutte, Lessiak in drugovi trdili, da švicarski Nemci niso Nemci, ker jih Nemec, ki ni Švicar, ne razume,

ali pa le s težavo, in ker je njim pismena nemščina tuj jezik. Pač pa brez pomisleka trdijo, da koroški Slovenci niso Slovenci, marveč »vindišarji«!

Majnika l. 1926 so napravili sedmograški Saksonci propagandno potovanje skozi Avstrijo in Nemčijo. Nastopala je skupina dvanajsterih deklet, ki so v svojih pisanih narodnih nošah vzbujale občno pozornost. »Kor. Slovenec« je tedaj pisal: »Saksonci govorijo več narečij in se v tem oziru lahko primerjajo s slovenskimi Korošci. Toda v šoli se učijo vsi enotno pismenonemški jezik. Sami med seboj govorijo izključno v narečju, ki ga drugi Nemci težko ali sploh ne razumejo. Ako nam pravijo Nemci, da je naše koroško narečje nekaj drugega kot slovenski jezik, kakor se piše, potem moramo tudi saksonsko narečje prištevati nekam drugam, ker je novi nemščini veliko bolj oddaljeno kot naše narečje pismeni slovenščini.« (»K. S.«, 9. jun. 1926.)

Koroška slovenščina — pristno slovenski jezik.

Slovenec iz Kranjske, ki vsled mnogoletnega bivanja v slovenskem Korotanu natančno pozna slovensko koroško narečje, je zapisal: »Kar se tiče težkega razumevanja koroške slovenščine za Kranjce, o tem jaz nisem prepričan. Ko sem prišel v Korotan med slovensko ljudstvo, sem razumel takoj v par dneh vse. Seveda je nekaj tipičnih koroških besed, ki so pa deloma pristno slovenske, deloma pa nemškega izvora. Bil sem prav na slovensko-nemški narodni meji, pa se mi je zdela slovenska govorica lepa, blagoglasna, mnogo lepša in pravilnejša kot n. pr. gorenjščina. Lahko rečem, da je na Gorenjskem več nemških besed med ljudstvom nego v omenjenem kraju. Našel sem na Koroškem med ljudstvom več pristnih staroslovenskih besed, ki so na Kranjskem v ustnem občevanju nepoznane in se rabijo samo v pismenem jeziku. Če izločimo nemške besede, pa imamo na Koroškem klasično staro, pristno slovenščino. Seveda, ker ljudstvo nima stikov z literarnim središčem, so med ljudstvom novodobne tvorbe nepoznane. Če vzamem kako novo slovensko knjigo v roke, se mi tudi večkrat pripeti, da zadenem na nov izraz, novo besedo, ki je še nisem slišal. A to se dogaja pri vseh živih jezikih, ne manj pri nemščini kot pri slovenščini, vsakdanja potreba zahteva vedno novih izrazov. Vsak živ jezik se razvija.

Tudi antipatija do slovenskega pismenega jezika na Koroškem je le umetna, povzročena po nemških šolah. Kdor si je vzel trud in čas, da se je naučil slovensko brati — ker se v šoli ni naučil — tisti čita kaj slovenskega mnogo rajši kot nemško. Če govori Lesjak o antipatiji do slovenskega pismenega jezika, je to potvorjeno. Vzrok so Nemci sami, ker ne dajo slovenskih šol in potem je človek prelen, da bi se sam trudil in navadil slovenskega

branja. In vem iz izkušnje: kdor ima antipatijo do slovenskega pismenega jezika, jo ima tudi do nemškega, to je, če slovenskega ne bere, tudi nemške knjige ne bo pogledal. Večina ljudi ne bere nič, ne nemško, še manj slovensko, — posledica nemških šol!

Kar se tiče trditve, da Korošec ne razume kranjskega narečja, mislim, da bo prej razumel Korošec Kranjca in obratno, kot pa n. pr. avstrijski Nemec Švicarja ali Saksonca ali celo Holštajnca. Gotovo so tudi med slovenskimi narečji razlike, a tako velike niso kot med nemškimi. Iz izkušnje vem, če prideta Kranjec in Korošec skupaj, se takoj razumeta; nekatere malenkostne razlike, kakor vokalizacija in naglas, ne pridejo v poštev. Jaz n. pr. kot Gorenjec dolgo nisem razumel Škofjeločana, a Korošca sem takoj razumel. Pismeni nemški jezik je pa Kočevarju težje razumljiv kot slovenščina.

Kanalsko in ziljsko narečje nista prav nič drugega kot nekoliko izpremenjeno gorenjsko narečje. Posebno kanalsko narečje je popolnoma isto, kakor ga govorijo na Gorenjskem od Jesenic naprej. Ziljani pa tudi govorijo zelo podobno; prav dobro se razumejo z Gorenjci in Goričani, a težje s Podjunčani. Brezdvomno ima slovensko ziljsko narečje več sličnosti z goriškim in gorenjskim narečjem nego s slovenskim koroškim podjunskim narečjem. Ko je imel zadnja leta misijonar pater Sečnik iz Kranjske misijone v slovenski Ziljski dolini, se je predvsem zaradi tega ljudem dopadel, ker »govori po našem«, kakor so trdili.

Rožansko narečje je priznano močno podobno gorenjskemu. Tudi Gorenjci izgovarjajo »či« in »če« mesto »ki« in »ke«, n. pr. čita — kita, četna — ketna.

Prišel sem do prepričanja, da govorijo na Koroškem še najlepšo in najbolj čisto govorico ravno ob narodni meji: v celovški okolici, Grabštajnu, Št. Petru, Podkrnošu, Radišah, Mostiču. Torej ob najsevernejši slovensko-nemški narodni meji.«

Če torej pravi nemški učenjak dr. Lessiak (ki je seveda čisto navadni ponemčeni slovenski Lesjak): »Daher die große Kluft, die das Slowenische Kärntens vom krainischen scheidet« (odtod velika vrzel, ki loči koroško slovenščino od kranjske) in »Daher die schwere Verständlichkeit unseres Windisch für einen Krainer« (odtod težko razumevanje naše vindiščine za Kranjca), moramo reči: Vse to so izmišljotine ljudi, ki slovenski sploh ne znajo ali pa, ki so se svojemu slovenskemu narodu popolnoma odtujili in zdaj, gledaje skozi svoja vsenemška očala, vse krivo sodijo. Ravno nasprotno je res, kar oni trdijo!

Koroško slovensko narečje ni enotno. Slična so si rožansko, ziljsko in kanalsko slovensko narečje, a se precej močno razlikujejo od podjunskega narečja. Prvi trije koroški dialekti so mnogo bolj podobni gorenjskemu in goriškemu slovenskemu narečju nego pod-

junskemu. Nevednost ali pa zavestna laž je, če kdo govori o veliki vrzeli med koroško in kranjsko slovenščino ali o težki razumevnosti koroške slovenščine za Kranjca. Podjunsko narečje pa je slično štajerskemu slovenskemu narečju, kakor je tudi značaj Podjunčanov zelo podoben značaju štajerskih Slovencev.

Med podjunskim in štajerskim slovenskim narečjem ni nobene meje. Podjunsko se govori do Maribora, ali pa štajersko do Tinj. Seveda tudi podjunsko narečje ni enotno. Vsaka živa govorica se spreminja skoro v vsakem okolišu in prehaja iz enega načina v drugega. V dravski dolini na Štajerskem, v Vuzenici, Ribnici, Sv. Antonu na Pohorju, izgovarjajo samoglasnike kakor v bližnji in daljni pliberški okolici: svôma (slama), môti (mati), vâda (voda). Ravnotako pravijo kavóč mesto kovač, prav kakor v Podjuni severno od Drave. V podjunskem narečju izgovarjajo črko »k« prav kakor v pismeni slovenščini; torej pred »i« in »e« ne kot »č«, kakor Rožani, Ziljani in Gorenjci. Če Rožani in Ziljani pravijo: šiša, ščera, hrušče, čêj, pravijo Podjunčani: hiša, sekira, hruške, kje.

Če Rožani kakor Gorenjci samoglasnik v enozložnih besedah izgovarjajo nerazločno n. pr.: m'š, n'č, kr'h, n't, d'm, p's, ga izgovarjajo Podjunčani popolnoma razločno, torej: miš, nič, kruh, nit, dim, pes, spoved. Če izgovarjaš te besede kot: m'š, kr'h, d'm itd., se zdi taka izgovarjava Podjunčanu nenavadna in smešna.

V Rožu izgovarjajo črko »g« mehko, bolj kot »h« in je v tem rožansko narečje podobno goriškemu.

V vseh koroških narečjih izgovarjajo črko »r« v besedah: žrebelj, črešnja, čreda, črevelj (torej ne: žebelj, češnja, čeda, čevelj).

Kakor smo že rekli, najdemo v koroških narečjih pristne slovenske besede, ki se na Kranjskem rabijo le v pismeni slovenščini. Tako pravijo v Rožu in Podjuni vigred namesto pomlad, dob namesto hrast, tolst namesto debel (v Zili pa pravijo debel, ne tolst), babica (v Rožu bábca, v Podjuni babíca) namesto stara mati. Brezdvomno je pri starih Slovencih bila stara mati ali babica v pomoč pri porodih. Ko so te posle prevzele posebno izvežbane ženske, so jim ponekod začeli praviti »babica«; na Koroškem jim pravijo »heba« (iz nemškega), a »babica« pomeni tam še vedno »Großmutter«, ne »Hebamme«.

Ognjišču pravijo na Koroškem »zid«. Pri starih Slovencih je pač samo ognjišče bilo zidano. Ko so začeli Slovenci staviti hiše tudi iz kamenja, so prenesli besedo zid (kar je prvotno pomenilo ognjišče) na vse kamenite dele poslopij, le na Koroškem se je ohranil za ognjišče še prvotni izraz zid. Zidu pravijo na Koroškem mir, zidarjem pravijo v Ziljski dolini mírar, v Rožu múrar. Ni treba, da bi besedo mir za zid izvajali ravno iz nemškega Mauer. Beseda je čisto lahko splošno indoevropskega izvora, saj tudi v latinski besedi murus najdemo ista korenska soglasnika »m« in »r«. Ravnotako kakor so si

n. pr. sorodne besede: sestra — Schwester — soror; s-mrt — mors; brat — frater (v Rožu pravijo: bratr, ne brat) — Bruder itd.

V Podjuni rabijo za mir (friede) besedo pókoj (n. pr. pókej mej = bodi pri miru). Mesto slišim pravijo v Podjuni čujem; besedo slišim razumejo, a ni v rabi. Rožani pa pravijo slišim, ne: čujem. Za neumen pravijo v Podjuni in v Zg. Rožu áboten (poleg túmast, iz nemškega dumm). V Podjuni (severno od Drave) je v rabi beseda jadrno za hitro. Ravnotako je v Podjuni v vsakdanji rabi beseda čad za težki vzduh, ter izraz sic za sicer. Mesto razoglav pravijo v Podjuni košoglav.

Mesto govoriti pravijo na Koroškem marnvat in »pv'vnat« (povnat). Ziljani pravijo »žv'rit«, Kanalčani »žovorit« (govorit). Mesto obraz pravijo v Rožu obličje. V vseh koroških slovenskih narečjih je v rabi beseda šivila (ne: mojškra). Beseda nanizgati je na Koroškem ljudska beseda za pismeno nanizati. Mesto »punca«, ki pač ni slovenskega izvora, pravijo na Koroškem deklč (P.), dakle (R.), dečva (Z.). Punčki iz cunj pravijo v Rožu čeča, v Podjuni puža.

Mesto kevder (Keller) pravijo v Rožu hram, v Podjuni pa klet. Beseda grenek v Rožu ni v rabi, mesto grenek pravijo bridek (brdék), v Podjuni pa grenek. Za izraz gozd rabijo v Podjuni besedo les, v Rožu gmajna, a Ziljani rabijo pismeni slovenski izraz gozd in dobrá (iz dobráva). Odtod tudi ime gore Dobrač, t. j. z gozdom poraščena gora. Beseda krompir, iz nemškega »Grundbirn«, na Koroškem ni v rabi. Podjunčani pravijo krompirju repica, Rožani »hrušče« (hruške), Ziljani »hrušče« in »čómpe«. Mesto dà (ja) pravijo v Rožu, na Zili in v Kanalski dolini »dro« (bržkone iz dobro), v Podjuni pa »dr«.

Za: tu, tukaj, pravijo v Rožu tlè, v Zili túka, v Podjuni štu in štekaj. Na Koroškem ne rabijo germanizma: kura se »movsa« (iz »Maus«), marveč pravijo v Rožu in Podjuni »kura se miši«, v Podjuni tudi še »kura se piplje«. Namesto ruvati (korenje, kolerabo, repo) pravijo na Koroškem pipati, pipljem. Itd.

Vidimo torej, da imajo koroška slovenska narečja res mnogo starih, pristno slovenskih izrazov in besed. Kako moreta dr. Wutte in Lessiak trditi, da je koroška slovenščina poseben jezik, mešanica, ki ima na stotine, da, na tisoče nemških besed?

Od pokristjanjenja so koroški Slovenci vladani od Nemcev in le-ti so jim in jim še režejo kruh po uradih, šolah, cerkvah in povsod, kaj torej čuda, če so se morali Slovenci marsičesa navzeti od Nemcev. Ta tok germanizacije ni mogel iti brez sledu mimo njih. Saj se je ravno tako godilo Slovencem na Kranjskem in na Štajerskem. Zanimivo je pri tem, da se ne rabijo v vseh slovenskih narečjih isti germanizmi. V Podjuni pravijo grem v les, v Rožu grem v gmajno (ali tudi: v goro), v Zili: grem v gozd, v dobró. Rožan pravi posékanje,

Podjunčan pa frata (ki je iz nemščine). Besede »folk« na Koroškem ne slišiš, povsod slovensko: ljudje, lid, lúdi, ljdí.

Da so v koroških slovenskih narečjih germanizmi, je naravno. Če vsled tega koroško narečje ni slovensko, potem tudi kranjsko in štajersko narečje ni slovensko.

Vsak živi jezik se razvija, vsakdanje zahteve zahtevajo vedno novih izrazov. Odkod naj ljudje, Slovenci na Koroškem, dobijo novih izrazov? V šoli, orožništvo, pošta, železnica, sodišče, glavarstvo, davkarije — kamor je prišel koroški Slovenec, povsod je slišal le nemške izraze. Kaj čudno potem, če Podjunčan gre »štibro«, Rožan »štojr«, prebivalec Zg. Roža »večo« plačat mesto davek? (Pri tem je »veča« stara, pristno slovenska beseda.) Kaj čudno, če Podjunčan pravi učitelju »lerar«, Rožan pa »šumoster«? Kje naj bi bilo ljudstvo vzelo slovenske izraze? Kjer se otroci v šoli ne učijo pismenega jezika, je povsod tako.

Odkod naj koroški Slovenci znajo pismeno slovenščino, ki se je v šoli niso učili? Ali gg. Wutte in Lessiak in drugi Nemci znajo pismeno nemščino že od doma? Kar se je koroški Slovenec naučil pismene slovenščine, se je je naučil od slovenskega duhovnika pri veronauku v šoli in pa v cerkvi. Če je pismena slovenščina koroškim Slovencem tuj jezik, zakaj pa so ta »tuj jezik« razumeli vsi Slovenci na Koroškem, ko se jim je do zadnjih let oznanjevala beseda božja v tem jeziku? Če ponemčeni dr. Lessiak pismeno slovenščino in Kranjce težko razume, ni vzrok ne slovenščina (pismena) in ne slovenska narečja, marveč dejstvo, da je dr. Lessiak hodil samo v nemške šole in da se je odtujil svojemu narodu. Če so se Ziljani hvalili, da so g. Sečnika-Kranjca prav posebno lahko razumeli, sem na lastna ušesa slišal v Podjuni, da se Štajerca ali Kranjca lažje razume nego Rožana, ker Rožani »tako čud'n podrzujejo« (izgovarjajo črke »r«) in da je vsled tega treba bolj trdo (bolj pozorno) poslušati.

Nemcem gre za to, da bi razbili kulturno in narodno edinstvo Slovencev. Od tod ti smešni poskusi, da bi napravili iz koroških Slovencev nek poseben narod in iz koroške slovenščine nek poseben jezik. Vsa dejstva pa govore za to, da koroška slovenščina ni nikak poseben jezik; to sploh ni niti enotno narečje, marveč se podjunsko močno približuje štajerskemu, rožansko pa kranjskemu narečju.

Če hočeta dr. Wutte in Lessiak pisati o koroških slovenskih narečjih, naj gresta med koroško slovensko ljudstvo, ki govori še pristno koroško slovenščino. Odkod ima dr. Lessiak svoj dokazni material o tisočih nemških besedi v koroškem slovenskem narečju? Od kakih napol ponemčenih Slovencev, od kakih prekupcev, barantačev, ki govore res neko nemško-slovensko mešanico. Mešanico, kakor je n. pr. ona znana: »Ta ferdaman ajzenpon nam je ves

furverk ferderbov«, ali: »če bremza ferzoga« itd. Toda ti ljudje ne govore več pristne slovenščine. Tako »slovenščino« so včasih govorili tudi slovenski študentje na Kranjskem in Štajerskem, če so se doma skupno učili fizike ali matematike, ter so na nemške besede, ki so jih slišali v šoli, pritikali slovenske končnice. Na ta način se seveda lahko najde tudi v koroški slovenščini na tisoče nemških besed, skoro toliko tisoč, kolikor jih šteje nemški besedni zaklad...

Tudi češki jezik je bil pred 50 leti — po dr. Wuttejevi teoriji — »eine ausgesprochene Mischsprache«! Čeh, ki je tedaj študiral, je pripovedoval: »Spominjam se dobro, da sem kot gimnazijec stanoval pri krojaču, ki je imel včasi okoli 20 delavcev. Nobeden ni vedel orodja, razen najnavadnejšega, imenovati češko, marveč so rabili nemške spakedranke. Niso se še učili v šolah češkega pismenega jezika. Čehi so segli po samopomoči. V vsako delavnico je prišel karton, na njem pristni češki izrazi, in v kratkem času so le-ti izpodrinili nemške spakedranke.«

Še en dokaz, da je koroška slovenščina res pristno slovansko narečje. Dočim se Nemci, ki so v svetovni vojni prišli na Rusko ali v Srbijo, z Rusi in Srbi absolutno niso mogli sporazumeti, so pripovedovali koroški Slovenci, ki so bili v Galiciji, na Ruskem, v Srbiji, da so se z ondotnim domačim prebivalstvom lahko in hitro sporazumeli. Tako so pripovedovali ne morda samo zavedni koroški Slovenci, ampak tudi tako imenovani »nemškutarji«.

Koroški Slovenci so po značaju in po jeziku Slovani, manjka jim samo šolske izobrazbe v materinščini. Smešen je nemški poizkus, napraviti iz njih neko posebno narodnost, iz koroške slovenščine poseben jezik. Nemški učenjaki pretvarjajo iz političnih vzrokov čisto jasna dejstva. Ne moremo tega poglavja bolje zaključiti nego z dr. Tomanovimi verzi iz pesmi koroških Slovencev:

Da smo tudi mi Slovani,
da slovensk je Korotan,
narod naš dokaze hrani,
jezik naš in duh in stan!

III. Koroška šola.

Ponemčevalna šola — voilà l'ennemi!

Najhujši, najnevarnejši in najpogubonosnejši sovražnik koroških Slovencev je ponemčevalna šola. Da je germanizacija na Koroškem v zadnjih 50 letih tako napredovala, to je uspeh koroške ponemčevalne šole. Ponemči mladino in ponemčil si narod. Dokler na Koroškem ni bilo ponemčevalnih šol, je germanizacija napredovala počasi in polagoma, odkar pa obstoje za vse obvezne ponem-

čevalne šole, se naš narod na Koroškem ponemčuje rapidno in sistematično.

Da so Nemci dobili plebiscit 10. oktobra 1920, to je sad ponemčevalne šole. Nemški učitelj je rekel: »Če bi ne imeli na Koroškem že od vsega začetka utrakvistične šole, bi plebiscita nikdar ne dobili!«

Bivši koroški šolski nadzornik Gobanc je nekoč rekel svojim somišljenikom: »Kar nič ne skrbite za ponemčevanje Slovencev na Koroškem, vse to bo oskrbela utrakvistična šola.« In župnik Matej Ražun pravi v knjižici »V boj za slovensko šolo!« (1904): »Utrakvistična šola je meč, s katerim brezsrčno morite slovenski rod, ker ga s to šolo ponemčujete! Ta šola hoče nas Slovence ponemčiti!«

V knjigi »Landeskunde von Kärnten« (1923, na str. 216) sicer pravi dr. Wutte: »Z ozirom na jezikovno urejenost je 85 šol dvojezičnih (utrakvističnih), to se pravi učni jezik je v začetku slovenski, pozneje nemški in slovenski. Za pouk v slovenskem jeziku je poskrbljeno s posebnimi učnimi urami, ki so za slovenske otroke obvezne, razen če se starši ali njih namestniki izrečejo proti obisku teh ur.« Toda kakšne so te utrakvistične šole, to si bomo že še natančneje ogledali. Poleg utrakvističnih šol pa imamo v slovenskem in mešanem ozemlju popolnoma nemške šole v Žrelcu, Borovljah, Št. Jurju na Pesku, Grabštajnu, Trdnjivasi, Št. Jakobu ob Cesti, Krivi Vrbi, Gospesveti, Lipici, Blatogradu, Pokrčah, Ribnici ob Jezeru, Št. Tomažu, Čajnčah, Vetrinju, Vajdišah, Št. Janžu na Mostiču, Podkloštru, Št. Jurju na Zili, Dvoru, Vajškri, Porečah ob Jezeru in v Porečah na Gori, v Otmanjah, na Žihpoljah, na Dholici, na Radišah.

V novi Avstriji se utrakvistične šole niso bistveno izpremenile. Razlika je le ta, da se v novi Avstriji v teh šolah še manj ozirajo na slovenščino in da slovenskih učnih ur, o katerih govori dr. Wutte, ni nikjer.

Ustroj utrakvističnih šol.

Koroški poslanec Franc Grafenauer je v svojem govoru 3. julija 1909 v državni zbornici na Dunaju takole govoril o utrakvistični šoli: »Izgovoril bi neresnico, če bi hotel trditi, da imamo na utrakvističnih šolah na Koroškem, tej obljubljeni deželi, v resnici eno knjigo, ki je pisana v onem jeziku, katerega govorijo otroci kot svoj materin jezik. Na utrakvističnih šolah v resnici nimamo niti enega slovenskega berila za celokupen pouk. Edinole katekizem je čisto slovenski. Otroci pa so po tem sistemu (t. j. po utrakvističnih šolah) že tako poneumnjeni, da tudi slovenskega katekizma ne znajo več brati; skoro vsak katehet mora, preden more začeti s poukom religije, otroka učiti šele latinskih črk, mora otroka učiti brati.

V utrakvističnih šolah torej nimamo nobenega slovenskega berila za celokupen pouk. Imamo abecednik, ki obsega na 46 straneh slovenske besede ‚miza — Tisch', riba — Fisch' itd. in ne sega preko najpreprostejših stavkov. Iz tega naj se nauči slovenski otrok znanja svojega materinega jezika! Ves pouk na utrakvističnih šolah od A do Z je nemški. Naše slovenske otroke poučujejo kvečjemu en mesec po vstopu v šolo v slovenščini, pa ne v pismenem jeziku, marveč v narečju, to se pravi, če so otroci tako srečni, da imajo pred seboj učitelja, ki zna govoriti vsaj narečje, dialekt ljudstva. Da bi se otroci naučili slovenskega pismenega jezika, o tem naravno ni govora in ne more biti govora. Pouk se seveda vrši v nemškem jeziku, ki je našim otrokom popolnoma tuj.

Vladi je vse to znano, toda njej je prav, če še nadalje obstoji poneumnjevalni sistem (das Vertrottelungssystem) na utrakvističnih šolah na Koroškem, da koroške Slovence najprej duševno ubijejo in jih potem spravijo s sveta.«

Od tedaj, ko je Grafenauer to govoril, se ustroj utrakvističnih šol ni izboljšal.

L. 1903. so razdelili šolo v Št. Jakobu v Rožu na slovensko in utrakvistično. Medtem ko je koroški deželni svet za slovensko šolo predpisal, da se mora od tretjega šolskega leta dalje poučevati nemščina kot učni predmet — podobno kakor se je poučevala nemščina v dobi stare Avstrije na Kranjskem v mestnih ljudskih šolah od tretjega razreda dalje — je predpisal za šentjakobsko utrakvistično šolo deželni šolski svet sledeče:

1. V utrakvistični šoli se vrši v 1. šolskem letu pouk s pomočjo slovenskega jezika, obenem pa je v nazornem in jezikovnem nauku šolarje vpeljati v nemški jezik (torej že v prvem šolskem letu!). V 2. šolskem letu naj se iste vaje nadaljujejo in naj se preide k porabi nemškega učnega jezika. (Torej že v 2. šolskem letu naj učitelj z otroci tudi nemško govori, jih poučuje na podlagi nemškega učnega jezika). V 3. šolskem letu je poučevanje večinoma, od 4. šolskega leta naprej pa izključno v nemškem jeziku.

2. V utrakvistični šoli naj se od 3. šolskega leta dalje slovenski jezik poučuje kot učni predmet po tri ure na teden.

3. Starši ali njih namestniki utrakvistično šolo obiskujočih otrok smejo izjaviti, da se njihovi otroci od 3. šolskega leta slovenščine kot učnega predmeta ne bodo učili.

Taka je torej utrakvistična šola. Na utrakvističnih šolah na Koroškem razen abecednika in katekizma ni nobene slovenske knjige, a tudi dve tretjini abecednika sta nemški. Skoraj po vseh utrakvističnih šolah z dvema ali tremi razredi so v 2. in 3. razredu nastavljeni za učitelje trdi Nemci, ki ne umejo besedice slovenski, ali pa taki slovenski odpadniki, ki samo za silo razumejo kako

slovensko narečje, o slovenskem pismenem jeziku pa nimajo nobenega pojma, ker se ga nikoli niso učili. Velja načelo, da učitelju drugega razreda na utrakvistični šoli ni treba znati slovensko (še manj seveda učitelju tretjega ali četrtega razreda). Zelo pogostoma najdete v popolnoma slovenskih krajih na Koroškem na trorazrednih šolah v drugem in tretjem razredu za učitelje trde Nemce.

Slovenščina se smatra na koroških utrakvističnih šolah samo za malum necessarium — za potrebno zlo, ki se ga učitelj iznebi, čim prej se ga more. Koroški učitelj — kar je Slovencev, so vsi poturice, ker tista peščica narodno zavednih slovenskih učiteljev v novi Avstriji ni več dobila službe, edina, ki so ju po večletnem obotavljanju sprejeli, Aichholzerja in Hercela pa so poslali na Zg. Koroško, prvega v nemški, napol luteranski Eisentratten, drugega na Krappfeld — koroški učitelj torej nima nobenega interesa, da bi slovenske otroke naučil slovensko. Če je Nemec, itak sam ne zna, če je Slovenec, se je po duhu svojemu narodu popolnoma odtujil. Ne čuti slovensko, svoj materin jezik prezira in zaničuje in se sramuje slovenski govoriti. Slovenski pismeni jezik smatra za nekaj tujega, »kranjskega«, koroški »vindiš« pa za neko slovensko-nemško mešanico, s katero treba potrpeti, dokler so ljudje še tako »nekulturni«, da jo govore doma v svojih hišah in je še ne zamenjajo z nemščino. Koroški slovenski učitelji-renegati so najvernejši učenci dr. Wuttejevih in dr. Lessiakovih teorij. Srce jim bije le za nemščino in oni smatrajo za namen šole na Koroškem, da se otroci naučijo nemško. »Zweck der Schule ist, daß die Kinder deutsch lernen,« tako je izjavil koroški slovenski učitelj-odpadnik, in to je splošno naziranje in maksima učiteljstva, ki poučuje slovensko deco na Koroškem.

Kako naj bi ljudje s takim mišljenjem koroško slovensko deco učili slovenski? Oni se pač v šoli prvo in tudi drugo šolsko leto še poslužujejo slovenskega narečja, dokler se ne morejo nemško z otroki sporazumeti, a kakor hitro otrok za silo lomi nemški, nočejo več z njim slovenski govoriti in se posmehujejo ali pa kaznujejo otroke, ki jim dajejo slovenske odgovore. Pod kaznijo je otrokom zapovedano, da morajo v odmorih med seboj nemški govoriti. »Wer windisch spricht, kriegt Schläge! So lernt man am schnellsten deutsch, — kdor govori slovenski, bo tepen! Tako se človek najprej nauči nemški,« je zagrozil in utemeljil svojo otrokom izrečeno grožnjo koroški nemčurski učitelj.

Ko torej vstopijo slovenski otroci s šestimi leti v šolo, govori učitelj ž njimi slovenski. Prvo šolsko leto namreč. Kako dolgo, to je različno. Dokler je pač neobhodno potreben ta »malum necessarium« — slovenščina. Morda kake tri mesece, potem jih pa že začno navajati na nemščino. In čim prej kak otrok za silo razume

nemški, tem prej se učitelj-renegat poslužuje v konverzaciji ž njim nemščine.

V drugem šolskem letu učitelj z otroci govori nemški; le če otrok ne razume nemški, mu pove po slovensko. Torej že v drugem šolskem letu je učni jezik nemški. Od tretjega šolskega leta naprej, — če je otrok namreč normalno napredoval in je prišel vsako leto za oddelek višje, — pa učitelj z otroci sploh ne govori več slovenski, in zato otroci v tej dobi na večrazrednih šolah pogosto dobe trdo nemške učitelje ali učiteljice.

Da je ves ustroj koroške utrakvistične šole popolnoma protislovenski, priča tudi to, da se v teh šolah nikdar ne poje po slovensko. Vse petje od prvega začetka pa do konca je na koroških šolah nemško. Koroški Nemci so dobri psihologi, vedo, da gre pesem do srca, slovenska pesem bi torej utegnila biti zavora pri delu za ponemčenje slovenske mladine in s tem koroškega slovenskega naroda. Torej proč s slovensko pesmijo iz koroških šol!

V graški »Tagesposti« z dne 16. februarja 1928 je bilo čitati pod naslovom »Das deutsche Lied in Brasilien«: »V Braziliji živi 350.000 Nemcev. Vsi Nemci v Braziliji se trdno držijo svojega nemštva, nemškega jezika in nemške šege. Kot najvažnejše sredstvo za ohranitev nemštva se je izkazala in se izkazuje še zdaj nemška pesem. Izmed vseh nemških društev so pevska društva tista, ki največ pripomorejo, da se nemški jezik ne pozabi.«

Poleg petja je tudi računstvo na utrakvističnih šolah od prvega početka nemško. Otroci štejejo samo po nemško, se učijo naštevanko samo po nemško. Slovenski otrok se v utrakvistični šoli niti šteti ne nauči slovenski. Tudi to, da je računstvo v utrakvističnih šolah popolnoma nemško, je jasen dokaz, da je duh, tendenca in ves ustroj utrakvističnih šol nemški, in da se slovenščina trpi samo toliko in samo toliko časa, dokler se učitelj s slovenskimi otroci ne more sporazumeti po nemško. Zato so tudi v krajih, kjer mislijo, da slovenski otroci že nekoliko umejo nemški, še preden začno hoditi v šolo, v že zgoraj navedenih krajih slovenščino popolnoma izbacnili iz šol.

Po krivici se imenujejo koroške utrakvistične šole dvojezične. To so nemške šole, v katerih se slovenščina trpi samo toliko, kolikor se ravno mora. Tudi ni namen teh šol, da bi se slovenski otroci v njih naučili slovenščine, marveč izrazit namen teh šol je, da bi se otroci v njih naučili nemški.

Naravno je, da slovenski otrok, potem ko je osem let obiskoval utrakvistično šolo, ne zna slovenski ne brati ne pisati.

Omeniti je še treba, da v koroških šolah učitelji samovoljno ponemčujejo vsa slovenska imena otrok. Naj je ime še tako pristno slovensko in naj je v krstni knjigi še tako pravilno slovensko zapi-

sano, nemški ali nemčurski učitelj bo zapisal ime v katalog na nemški način. N. pr. slovensko ime Božič spremeni nemčurski učitelj v Woschitz, Blatnik v Wlatnig (z enim ali pa z dvema g), Valtrič v Waltritsch, Kranjc v Kranz, Pavlič v Paulitsch, Sušnik v Suschnig. To »prekrščevanje« se vrši na koroških šolah popolnoma po načrtu in načeloma. Zgodilo se je, da se je slovenski oče šel v šolo pritožit, ker je učitelj otrokom samovoljno izpremenil imena. Zahteval je, naj učitelj piše imena otrok tako, kakor se piše on in kakor je ime zapisano v krstni knjigi. A učitelj ga je odslovil z razlogom: »Das ist slawisch!« Koroški se mora dati nemško lice tudi s tem, da se vsa slovenska imena pišejo na nemški način. In najvažnejšo nalogo pri ponemčenju Koroške vrši — šola.

Po vsem tem bomo popolnoma pritrdili g. Ražunu, ki je zapisal v svoji knjižici »V boj za slovensko šolo!«: »Šole, ki se danes po krivem imenujejo utrakvistične, so v resnici nemške in ponemčevalne šole. Če ne vržemo utrakvističnih šol in jih ne pokopljemo prej, bodo pa utrakvistične šole pokopale nas! — V utrakvistični šoli so otroci prisiljeni učiti se nemškega jezika, preden znajo svoj materin jezik; saj imamo samo nemške učne knjige in večinoma tudi trdo nemške učitelje. — V utrakvistični šoli je učni jezik nemški in tudi učitelji so deloma trdi Nemci, tako da otroci, trdi Slovenci, pouka ne umejo. Celo naš deželni šolski nadzornik Palla je moral priznati, da se v utrakvističnih šolah otroci naučijo le nekaj nemščine, drugega pa skoraj nič!«

Res, glavni cilj in namen koroških utrakvističnih šol je: ponemčiti koroške Slovence!

Boj proti utrakvistični šoli.

Danes nimajo koroški Slovenci niti ene slovenske šole več. Narodni šoli v Št. Jakobu v Rožu in Št. Rupertu pri Velikovcu sta zaprti; koroški slovenski otroci morajo hoditi v laži-utrakvistične in v nemške šole.

Utrakvistično šolo so osnovali l. 1866. Pred tem letom so bile šole sploh še bolj redke. V Pliberku n. pr. je bila tedaj šola za pet župnij: za Pliberk, Možico, Št. Danijel, Vogrče in Šmihel. Bila je dvorazredna s štirimi oddelki. Prvi razred je bil popolnoma slovenski. Tudi pliberški mestni otroci so se slovenski učili. Nemški jezik se v prvem razredu ni poučeval. Učili so se le tudi nemških črk, sicer pa je bil ves pouk slovenski, tudi petje je bilo slovensko.

V drugem razredu so imeli slovensko-nemški abecednik. Učni jezik pa je bil tudi v tem razredu slovenski, samo z nekaterimi mestnimi otroki je učitelj govoril nemški. Nemščina je bila samo učni predmet, za njo so bile določene gotove ure. S slovenskimi

otroki so učitelji govorili v obeh razredih samo slovenski. V vsak razred so hodili otroci po dve leti.

Tako je bilo v Pliberku do l. 1866. V tem letu se je zlegla kruta zmija — koroška ponemčevalna utrakvistična šola. Trd boj so bojevali proti njej koroški Slovenci v stari Avstriji, — toda le z majhnim uspehom. Imeli so pred vojno samo tri slovenske šole, vse druge so bile nemške ali utrakvistične.

Utrakvistična šola je vzgojila že dve generaciji. Sedaj 50, 60 let stari ljudje so že hodili v utrakvistične šole. Njihovi starši so bili še trdi Slovenci, ki so se le s pomočjo tolmačev mogli sporazumeti z Nemci. Nemški so znali za silo samo kolikor so se tega jezika nekateri pri vojakih naučili. Danes je na Koroškem mnogo strastnih narodnih odpadnikov, poturic, kojih starši še absolutno niso znali nič nemški. To so sadovi utrakvistične šole.

V novi Avstriji, ki je nastala po vojni l. 1918. so se koroški Slovenci po izgubljenem plebiscitu — tudi sad utrakvistične šole — krčevito prizadevali za slovensko šolo. Sklicevali so se na 67. člen senžermenske mirovne pogodbe. Po tem členu imajo koroški Slovenci pravico ustanavljati in vzdrževati privatne ljudske šole in zavode. »Slovensko šolsko društvo v Celovcu« je zahtevalo na podlagi tega člena otvoritev zasebnih šol v Št. Jakobu in Št. Rupertu. To svojo zahtevo je »Slov. šolsko društvo« večkrat ponovilo. A še do danes leži ta zahteva nerešena v predalih deželnega šolskega sveta v Celovcu.

Več krajnih šolskih svetov je napravilo po plebiscitu vloge na deželni šolski svet in zahtevalo večje upoštevanje slovenščine pri pouku. Ravno take vloge je napravilo mnogo staršev šoloobveznih otrok. Uspeh je bil enak ničli.

En primer. Krajni šolski svet v Maloščah (občina Bekštajn pri Beljaku) je zahteval l. 1924. po svoji večini, da se vpelje slovenščina kot učni predmet vsaj tri ure na teden in sicer pri dopoldanskem pouku kot obvezen predmet za vse otroke. A kaj so storile šolske oblasti? Milostno so dovolile, da se ima na teden dve uri p o p o p o l d a n s k e m pouku, ko je otrok že utrujen in že komaj čaka, da bi šel domov, vršiti pouk slovenščine. Toda tudi ne obvezno za vse, vsaj za vse slovenske otroke, marveč s a m o z a o n e, k a t e r i h s t a r š i z a t o p o s e b e j p r o s i j o.

Tako izgledajo v praksi one »posebne slovenske učne ure«, o katerih govori dr. Wutte na prej omenjenem mestu. Kako naj ima utrujeni šolar veselje za take ure, ko ima mogoče še daleč domov in mora z žalostjo gledati, kako gredo oproščeni šolarji domov? In še za te ure morajo slovenski starši posebej prositi!

Tega neobveznega pouka po končanem rednem šolskem času ne marajo ne otroci, ne starši; te ure so samo slepilo za nepoučeno

javnost, ki se morda res da varati od trditve Nemcev, kako krasno je v koroških šolah »preskrbljeno za pouk v slovenskem jeziku«. Dejansko danes na celem Koroškem teh ur nikjer ni, ker so nonsens in so moralično nemogoče.

Najbolj slovenska občina na Koroškem so Sele. V 3. št. »Kor. Slovenca« od 18. jan. 1922 čitamo pod naslovom Sele: Imam sina, ki hodi tretje leto v šolo. Dobro se je učil, že ob koncu prvega leta se je pri prejšnji učiteljici toliko naučil, da je precej dobro bral, pisal in računal. Sedaj pa se mi zdi, da zna skoraj manj kot prej. Prej je slovenske črke dobro znal, sedaj jih je pa že veliko pozabil in piše v eni besedi nekatere slovenske, druge nemške. Ali bi ne bilo veliko boljše, če bi se otroci v prvih letih učili slovenski, in šele potem, ko so se v svojem materinem jeziku utrdili, in se jim je pamet razbistrila, učili oboje: slovenski in nemški. To moramo zahtevati, saj moramo za šolo plačevati. Kdor pa plačuje, ima tudi pravico govoriti, kako naj se njegovi otroci učijo. — Podpisan: Zaveden Selan.

Tako izgleda utrakvistična šola v narodno najbolj zavedni slovenski občini na Koroškem. Otrok tretje leto, odkar hodi v šolo, zna manj slovensko brati nego prvo leto. Nekatere slovenske črke je že pozabil. In ko otrok izstopi iz šole, ne zna ne slovenske knjige brati, ne slovenskega pisma napisati. Res unikum je koroška utrakvistična šola! Niti zavedni Selani si ne morejo priboriti šole, kakršno bi si želeli za svoje slovenske otroke!

Kakšno šolo pa si želijo koroški Slovenci?

»Mi zahtevamo šolo, v katerih se bo učilo in spoštovalo oba deželna jezika. Pouk slovenščine je zahteva narave, pouk nemščine pa zahteva potrebe, ker se hočemo s svojimi sodeželani razumeti.

V svojih zahtevah smo tako skromni, da zahtevamo samo prva tri leta izključni pouk v materinem jeziku, štiri leta pa naj se poučuje nemščina.

Otroci naj znajo oba jezika: materinega in nemškega. Da se to doseže, hočemo za slovenske otroke v tretjem šolskem letu po tri tedenske ure za vpeljavo otroka v nemščino, od četrtega leta naprej pa samo po tri tedenske dopoldanske ure pouk v materinem jeziku, vse drugo pa nemško. Kdo si upa trditi, da so te naše zahteve pretirane?« (»Kor. Slov.« 12. avg. 1925; 25. febr. 1926 in 2. marca 1927.)

Poleti l. 1927. so nemški novinarji iz Nemčije potovali po Koroškem. Svoje vtise o Koroški je objavil v celovški »Bauernzeitung« št. 46 nemški novinar dr. Werner Mahrholz. Ta je poročal na podlagi informacij, ki so mu jih dali koroški Nemci, tako-le: V tako zvanih »utrakvističnih šolah« je učni načrt tako sestavljen, da se v prvih dveh šolskih letih učijo slovenski otroci slovenski, potem nemški, a tako, da slovenščina ostane glavni učni predmet.

»Koroški Slovenec« (št. 37 od 14. sept. 1927) pripominja k temu: »Gotovo se smejite, ko to berete. A tako poroča g. dr. Mahrholz... Ne bilo bi takšnega boja za naše šole, če bi se v šolah res tako poučevalo, kakor pravi g. dr. Mahrholz: Dve leti v materinem jeziku in potem nemški in vmes še vedno slovenski. Pribijemo, da se na utrakvističnih šolah poučuje samo štiri do pet mesecev slovensko in nemško, potem pa samo nemško, tu pa tam se otrokom do konca drugega šolskega leta še raztolmači kaka beseda na slovensko, računa se od prvega šolskega dne samo nemški, poje se samo nemški, od petega šolskega meseca se piše samo nemški, po drugem šolskem letu na nobeni utrakvistični šoli ni nič česar slovenskega več. To zapostavljanje materinega jezika v naših šolah je vzrok, da otroci teh šol ne znajo ne materinega in ne nemškega jezika, in zato potem v celem življenju čutijo to nesrečo, ker gospodarsko zaostajajo. Ko se borimo za preureditev naših šol, se borimo za kruh našega ljudstva.«

»Koroški Slovenec« (št. 42, 19. okt. 1927) je pisal: »G. poslanec Maierhofer je klical (na zborovanju v Velikovcu zoper slovensko kulturno avtonomijo): ‚Dajte nemškim manjšinam iste pravice, ki jih imajo Slovenci pri nas, pa je rešeno manjšinsko vprašanje.' Pri nas je manjšinsko vprašanje dosedaj tako rešeno, da so med Slovenci nemški učitelji, med Nemci pa slovenski, da se slovenski otroci od štiri do pet mesecev prvega šolskega leta poučujejo slovenski in nemški, potem pa samo nemški. Tako je celo pisal ravnatelj velikovške meščanske šole J. Wüstner v »Dötzu« št. 217: Meist schon nach einem halben Jahre — oft auch schon früher — geht man zum ausschließlichen Gebrauch der deutschen Unterrichtssprache über. Za to dragoceno priznanje glede pouka na naših utrakvističnih šolah smo g. Wüstnerju zelo hvaležni, tem bolj, ker je sredi takih šol (in jih torej dobro pozna).

Take šole želi g. Maierhofer nemškim manjšinam. Zlobni bi bili, če bi želeli nemški manjšini v Jugoslaviji take šole: vsi nemški učitelji bi šli globoko v Srbijo poučevat srbske otroke, srbski učitelji bi pa poučevali nemške in sicer pol leta ali pa še manj nemško, potem pa izključno srbsko. Bilo bi rešeno manjšinsko vprašanje, a v pogubo nemški manjšini.«

Protislovenska vzgoja na utrakvističnih šolah.

»Nemški učitelji vzgajajo slovenske otroke (namreč na koroških utrakvističnih šolah) v »windische Germanen« (»Kor. Slovenec«, 19. okt. 1927).

»Vse naše zahteve se morajo osredotočiti v tem, da si priborimo za naše otroke pouk v materinem jeziku, da ne bodo poučevali slovenske dece najzagrizenejši naši nasprotniki, nemški in nemčurski učitelji, ki jih je nastavila vlada v popolnoma slovenskih krajih z namenom, da odtujujejo mladino lastnemu narodu. Germanizacija, s pomočjo šole ubiti narodno zavest, to je ideal naših učiteljev.

V sedanjih šolah učenec ne pridobi drugega, kot da mu omrzne veselje do slovenskega jezika, iskra, ki pozneje vzplamti v ogenj narodnega sovraštva. Slovenska knjiga ga ne zanima; ker ga učitelj ni učil latinice, je tudi ne zna brati. Segal bo po nemški knjigi in mišljenje mu bo popolnoma nemško. Z eno besedo, naše šole so tako urejene, da se otrok počasi, smotreno vzgoji za narodnega odpadnika, poturico. Ravno nemškutarija je sad nemških šol.

Nemški učitelji, deloma sami janičarji in odpadniki so tisti destruktivni element, ki s svojim razdiralnim delom najbolj škoduje našemu narodu, oni so kakor črv sredi jabolka, kjer gloda počasi in vztrajno. Oni vzgajajo našo mladino v »kärtnertreu«, to je v nemčurje in neznačajneže, ki ne znajo pozneje samostojno misliti, temveč postanejo brezvoljni mameluki, z dušo in telesom pripravljeni iti v boj za nemške koristi.

Proč z nemškimi šolami, ki vcepljajo naši mladini sovraštvo proti lastnemu narodu!« (»Koroški Slovenec«, št. 20, 3. avg. 1921).

Slovenski otroci na Koroškem morajo nemško pozdravljati, in sicer s pozdravom »Grüß Gott!« Neštetokrat se je že zgodilo, da so učitelji otroke kaznovali, če so zvedeli, da otroci niso nemški pozdravljali. V utrakvistični šoli Marija na Zili pri Beljaku je leta 1904. celo okrajni šolski nadzornik (Moro) otrokom zabičeval, da morajo nemški pozdravljati: »Duhovnika že smete pozdravljati po slovensko: hvaljen bodi Jezus Kristus, druge ljudi pa pozdravljajte po nemško: Grüß Gott!«

Učitelji zahtevajo, da morajo slovenski otroci moliti tudi očenaš z učitelji pred poukom in po pouku le v nemškem jeziku.

Neštetokrat se zgodi, da učitelji kaznujejo otroke s tem, da jih tepejo s šibo ali pustijo klečati, če med odmori med seboj slovenski govorijo. V prejšnjih časih je moralo mnogo otrok, če so med seboj slovenski govorili, za kazen nositi lesenega osla na hrbtu in so morali za kazen popisati mnogo pol papirja z »velekulturnim« izrekom: »Ich bin ein windischer Esel«.

Naravno je, da so s takim »vzgajanjem« nemški in nemčurski učitelji slovenskim otrokom njihov materin jezik in slovensko narodnost skrajno ogabili in pristudili.

Nasprotno pa nemški učitelji pred otroci na vse načine povzdigujejo nemški jezik in nemško narodnost. Dopovedujejo jim, da »z nemščino se pride po vsem svetu«. Okrajni šolski nadzornik iz

Velikovca je zabičeval otrokom v šoli v Tinjah: »Kinder, lernt deutsch! Deutsch ist schön, deutsch ist nobel! Windisch ist bäuerisch, ist schiech — Otroci, učite se nemški! Nemški je lepo, nemški je nobel! Slovenski je kmečko, je grdo.«

V 8. štev. od 20. februarja 1924 je poročal »Koroški Slovenec«, kako koroški Nemci varajo javnost glede resničnega stanja utrakvističnih šol. Tako je 31. januarja imenovanega leta prinesla »Cillier Zeitung« uvodnik, ki ga je posnela po »Deutsches Volksblatt«-u v Novem Sadu. Nemška lista sta pisala: »V dvojezičnem delu Koroške obstaja 85 dvojezičnih (nemško-slovenskih) šol, v katerih se vrši pretežni del pouka, predvsem v branju, izključno v slovenskem jeziku; šele v višjih razredih se poučuje tudi nemški.«

»Kor. Slovenec« je k temu pripomnil: »Tako se vara javnost! Slovenski starši, sodite sami, koliko je na teh trditvah resnice. Treba le, da pogledate knjige in spisovnice vaših otrok, ki obiskujejo šolo, pa boste videli, koliko se učijo in koliko znajo slovenski. Za celo šolsko dobo razven na pol slovenskega in popolnoma zastarelega Prešernovega abecednika in slovenskega katekizma ne poznajo nobene druge slovenske knjige. Pa še katekizma, ako jim je sploh na razpolago, navadno ne znajo čitati. O kakem slovenskem spisju ni nobenega govora. V drugem razredu (t. j. tretje šolsko leto) je pouk že izključno nemški. V največ slučajih jim je neznana tudi latinica, ker pišejo v šoli vse z nemškimi črkami. Učiteljstvo je nemško-nacionalno, petje samo nemško, pa tudi v s a š o l s k a v z g o j a se vrši v nemškem duhu. Po plebiscitu so služile slovenskim otrokom na teh šolah dolgo časa brošurice koroškega Heimatdiensta ‚Der junge Kärntner' kot propaganda in učna snov.«

Knjižica ‚Der junge Kärntner' je bila pisana v popolnoma protislovenskem in protijugoslovanskem duhu, čisto v slogu nemške propagandne literature iz plebiscitne dobe.

V popolnoma protislovenskem in protijugoslovanskem duhu so spisani tudi razni sestavki v knjigi »Unser Lesebuch. 2. Band, Ausgabe für Kärnten«. To je učna knjiga za vse koroške šole. Torej tudi za vse koroške »utrakvistične« šole. V tej knjigi stoji na prvem mestu pesem »Deutscher Rat«, ki se jo morajo učiti tudi slovenski otroci na pamet. Tu so tudi verzi:

Du bist ein deutsches Kind, so denke dran!
Kind! Deutsche kämpfen tapfer allezeit;
du, deutsches Kind, sei tapfer, treu und wahr!

Torej, ti slovenski otrok, pomni, ti si nemški otrok!

V oddelku »Aus Kärntens vergangenen Tagen« se nanašajo trije sestavki na boje za Koroško in na plebiscitni čas. V sestavku »An der Hollenburger Brücke« se opisuje, kako so Jugoslovani udrli v

deželo. Domovina je v nevarnosti, lopov je, kdor je ne brani, sovražnik mora ven! Junaki so oni, ki niso hoteli, da bi se Jugoslavija razširila tudi na slovensko Koroško in ki so šli v boj proti bratom po krvi in jeziku! — V tem duhu je sestavljen ves sestavek.

Drugi sestavek »Die amerikanische Kommission« govori o sovražniku v deželi (Jugoslovanih), o tujih vsiljencih in kalilcih miru. »Korošci se branijo proti vpadu Jugoslovanov«. V Parizu slišijo o tem, Američani pošljejo komisijo na Koroško. Komisija ima priti v Grebinj. Grebinjčani se zberejo, a komisije ni. Grebinjčani sklenejo resolucijo, ki je v sestavku dobesedno ponatisnjena in ki se konča z demagoškimi besedami: »Kärnten den Kärntnern und Hände weg von unserer Heimat und unserem Volk!« Drugi dan pride komisija. Nemčurji se zopet zbero. Dr. Ehrlich vpraša: »Ali vi, kateri ste Slovenci, nočete pripasti jugoslovanski državi? Tam je vaša domovina!« Nemčurski zbor odgovori: »Nočemo biti Jugoslovani! Živijo Koroška! Živijo Nemška Avstrija!« — Sestavek zopet konča z demagoško gesto: Ja, ihr Herren, so waren hierzulande die Leute immer. Kärntner wollen sie sein! (Ali je Koroška posebna država?!)

Tretji sestavek »Der 10. Oktober 1920« opisuje glasovalni boj. Zopet iste fraze »Kärnten den Kärntnern (za čimer se v resnici skriva: Koroško Nemcem!), Kärnten ungeteilt! Kärnten frei bis zu den Karawanken (mesto »Kärnten« bi se moralo glasiti: »Großdeutschland«)! Kärntner, bleibt der Heimat treu (v resnici: slovenski Korošci, izdajte svoj narod!)!« — In potem poveličevanje onih, ki so izdali svoj narod in z glasovanjem za Avstrijo razkosali slovensko zemljo in slovenski narod! To narodno izdajstvo in zaslepljenost se zakriva s hinavsko lažnivimi besedami: »Kärnten blieb ungeteilt. Die Heimatliebe, das gute Recht und die bessere Einsicht haben den Sieg davon getragen über das Unrecht und über die Gewalt.« — Torej slovenski narod (kot celota), ki je samo stremel po realizaciji svoje naravne pravice, da se združi vsa slovenska zemlja in vsi Slovenci, da neha staro suženjstvo in nasilstvo — se opisuje kot krivičnež, nasilnež, ki pa je k sreči podlegel, zmagala je pravica in boljša uvidevnost! — Tako učijo slovenske otroke v koroških šolah!

V odstavku »Wie fünf junge Kärntner ihre Heimat erlebten« ima popolnoma protislovensko in protijugoslovansko tendenco sestavek »Ein Rodelausflug ins befreite Tal«. Učitelj napravi z otroki iz Celovca izlet na Ljubelj. Pridejo v Borovlje. Gostilničar pripoveduje izletnikom, kako se je Borovljanom godilo ‚med sovražno okupacijo'. »Nemška pridiga v cerkvi in nemški pouk v šoli sta bila prepovedana, marmornate plošče z nemškimi napisi na pokopališču so bile razbite, izveski firm nad trgovinami so bili pobeljeni in napacani s tujezičnimi napisi (Borovlje leže menda nekje sredi Nemčije!).

Iz Johann je nastal Janeš (pač Janez!), iz Simon Šiman, iz Glantschnig Clančnik, iz Gasthaus Gostilna in iz Volksschule Narodna šola. Tedaj so dobile Borovlje naenkrat popolnoma drugo lice. In nič ni pričalo več o tem, da so bili tukaj Nemci in nemška šega.« (Grda zgodovinska laž! Ko je 18. decembra 1910 naštel sam koroški deželni šolski svet v Borovljah 31% nemških in 69% slovenskih otrok, Slovenci pa so našteli pri svojem objektivnem štetju l. 1910. v Borovljah 2922 Slovencev in 225 Nemcev!)

Potem se seveda poveličujejo oni zaslepljenci, ki so se borili za lastno narodno sužnost!

Otroci pridejo do »Nemškega Petra«. Seveda je v resnici ta »Peter« slovenskega rodu. Ime »nemški Peter« mu je baje dal cesar Karel VI., ko si je prišel novozgrajeno ljubeljsko cesto ogledat in razen Petra ni znal nobeden domačih prebivalcev nemški, da bi se mogel cesar z njim razgovarjati. Je pa sedanji »Nemški Peter« nemškega mišljenja ali kakor se na Koroškem pravi: nemčur. Zato ga »Unser Lesebuch« seveda poveličuje kot velikega junaka. »Srbski vojaki so ga gnali kot zločinca čez Ljubelj v ječo v Ljubljano, Nemški Peter pa ni trenil z očesom, marveč je korakal kot junak med srbskimi bajoneti. Peter tudi v ječi ni obupal, ampak se je tolažil z mislijo, da rešitev ne more biti več daleč.« — Res veličastno! Zelo prikladno, da se nemškutarija naslika otrokom v očarljivi luči.

Neslovensko in protislovensko tendenco vsebuje tudi zgodovinski pouk na koroških utrakvističnih šolah. Slovenski otrok se uči o starih Germanih, ki se mu predstavljajo v svetli luči. Slavijo se duševne in telesne vrline in junaštvo starih Germanov. »Unser Lesebuch« 3. Band, ki se uporablja enako kot »Unser Lesebuch«, 2. Band, v višjih oddelkih ali razredih vseh, tudi enorazrednih utrakvističnih šol, ima dva sestavka o starih Germanih. »Die alten Deutschen«, po Tacitu, in »Die Hermannsschlacht«, opis nemške zmage nad Rimljani.

Ne uči se pa slovenski otrok na Koroškem o starih Slovanih, ali pa se to vrši na tak način, da mu naši slovanski predniki ne morejo biti simpatični. Tako so se na neki šoli na Koroškem morali slovenski otroci na pamet učiti sledeče: »Die Slawen sind im 6. Jahrhundert von Osten in unser Land eingedrungen. Sie besetzten das Draugebiet zwischen Wörthersee und Völkermarkt und drangen auch in die Seitentäler ein. Sie waren Heiden, zwar ein Bauernvolk, jedoch rauh, grausam und raublustig.« (Gl. »Kor. Slovenec« štev. 5, 30. januarja 1924.)

Resnica je: »Še danes se naša (t. j. slovenska koroška mladina po turškem sistemu vzgaja v janičarje. V zgodnji mladosti se navaja naša deca k temu, da se sramuje svojega materinega jezika, in kadar doraste, tudi svoje slovenske matere« (»Kor. Sl.«, št. 24, 31. avg. 1921).

IV. Prosveta.

Odličen del prosvetne vzgoje vrši šola. A v tem poglavju hočemo razpravljati samo o oni panogi prosvetne vzgoje, ki jo vrše v Slovenskem Korotanu prosvetna društva.

Ondi, kjer se vrši šolska vzgoja na podlagi materinega jezika in jo preveva narodni duh, je namen prosvetnih društev nadaljevati šolsko izobrazbo. Na Koroškem, kjer je zasnovan pouk v ljudskih šolah skoro izključno le na podlagi tujega jezika, je naloga prosvetnih društev, da nadomestujejo mladini narodno izobrazbo, katero ji krati šola.

Ker se slovenska mladina v koroški šoli ne navadi slovenski čitati, je treba samopomoči. »Koroški Slovenec« (št. 18, 5. V. 1926) je v ta namen priporočal »Domačo šolo«. Domača hiša naj bi bila na Koroškem slovenskemu otroku domača šola za slovenski jezik. Ob nedeljah naj bi si oče, mati, starejši brat ali sestra, ali kdo drugi vzel čas, in učil otroke slovenski brati in pisati. »Ob Slomškovem času so cvetele nedeljske šole in obrodile mnogo dobrih sadov. Take nedeljske šole za slovenski jezik naj nastanejo po naših domovih!«

Drugi nadomestek za pomanjkljivo šolsko izobrazbo so pa prosvetna društva. Marsikje se mora šoli odrastla mladina v izobraževalnem društvu šele prav slovenski brati učiti.

Pred svetovno vojno so bila po vsem slovenskem Korotanu številna izobraževalna društva, ki so razvijala plodonosno delovanje. Prišla je vojna in zabranila prosvetnim organizacijam vsak pojav in razmah. Šele l. 1917. se je tupatam zbudilo kako društvo in si upalo na dan s kako skromno prireditvijo, podobno kakor nežna cvetka v gozdu, ki v zgodnji vigredi boječe dvigne izpod snežne odeje svojo glavico.

Minula je vojna, prišlo je leto 1919., čas jugoslovanske zasedbe. Ta doba je pomenila za slovensko koroško prosvetno organizacijo toplo, vseoživljajočo pomlad. Kakor bujno cvetje na vrtu, tako je namah vse oživelo. Vsepovsod so se začela društva veselo gibati in tekmovati med seboj z raznimi prireditvami.

Ali kakor vigredna slana včasi zamori ves cvet in pokoplje vse lepe nade na bogate sadove, tako je nesrečni koroški plebiscit namah zadušil vse to bujno, nadebudno življenje. Videti je bilo, kakor da bi bile slovenske koroške prosvetne organizacije pokopane za vedno. Vsled krutega in nezaslišanega nasilja, ki je tedaj vladalo na Koroškem, je bil vsak najmanjši pojav na prosvetnem ali narodnem polju kratkomalo nemogoč.

Šele čez leto dni je »Slov. kršč. socialna zveza za Koroško« napravila skromen poizkus, zbrati zopet razkropljeno armado ter zbuditi speča in boječa društva k novemu življenju. Dne 12. sep-

tembra 1921 se je vršil v Šmihelu nad Pliberkom prvi občni zbor »S. K. S. Zveze« po plebiscitu. Vplival je kakor topli pomladanski veter oživljajoče na podrejena prosvetna društva. Kakor ptiči, ki so se poskrili pred jastrebom po vseh kotih in skrivališčih, polagoma zopet prilezejo na dan, toda počasi in previdno, tako tudi slovenska društva na Koroškem. Plaho in previdno je prilezlo drugo za drugim iz svojega zatišja in začelo kazati znake življenja, začetkom samo s skromnimi sestanki, polagoma tudi z javnimi prireditvami.

Nemci, predvsem pa renegati, so razglasili novo gibanje slovenskih društev na Koroškem kot drzen pojav i r e d e n t e. Skušali so s sirovo silo na vsak način zabraniti nedolžne slovenske igre kot prireditve osovraženih »čušov« (čuš je zaničljiv nemški izraz za Srbe, Bosance, sploh južne Slovane). Marsikje je prišlo do ostrih spopadov. Tudi javna oblast je delala društvom ovire, kjerkoli je le mogla. Tako je n. pr. v Hodišah celovško okrajno glavarstvo prepovedalo slovensko prireditev z motivacijo, da »slovenskega jezika ne razumeta obe narodnosti«. Nemški narodnosti pa ste tedaj tam pripadali samo — dve osebi. Občina v Doberlivasi je brez vsakega pravičnega vzroka zasegla prostore tamošnjega Društvenega doma. Ker je bila ta zasega popolnoma protizakonita, jo je moralo pozneje nadsodišče v Gradcu razveljaviti.

Na neprestane slovenske pritožbe, da se s takim šikaniranjem krši senžermenska mirovna pogodba glede varstva narodnih manjšin, so morale oblasti polagoma vendarle popustiti. Delale pa so Slovencem še zmeraj raznovrstne težkoče. Dolgo so se slovenske igre smele vršiti le v senci orožniških bajonetov. Kako je to mučno vplivalo na občinstvo! Kakor da bi bili Slovenci kaka družba zarotnikov, ki jih je treba neprestano imeti pod policijskim in orožniškim nadzorstvom!

Ko je v poletju l. 1922. nastopila v državi usodepolna finančna kriza in je stala Avstrija ob robu propada, je zavel Slovencem malo prijaznejši veter. Državna kriza je vplivala na nemški fašizem kakor mrzli curek. Naduti nemški narodni šovinizem je bil precej ponižan. Tako je začela tudi slovenska prosvetna organizacija svobodneje dihati.

Koncem l. 1922. je pričela »S. K. S. Zveza« prirejati po vsej slovenski Koroški, začenši v Pliberku v Podjuni pa gori do Zahomca na Zili eno- ali dvodnevne i z o b r a ž e v a l n e t e č a j e. Ti tečaji z raznimi predavanji verske, gospodarske, politične, socialne in organizatorične vsebine so imeli namen zbuditi društva k novemu delu. Kjerkoli so se priredili, povsodi so blagodejno vplivali na prosvetnem polju.

Da bi povzdignila med kmečkim ljudstvom stanovsko zavest in ljubezen do domače grude, je o binkoštih l. 1927 priredila »Zveza« v

Šmihelu nad Pliberkom dobro uspeli »kmečki dan« za Podjuno, ki je iz vse doline privabil na stotine zborovalcev. To manifestacijsko zborovanje je dalo povod razmotrivanju, kako ustvariti novo kmečko stanovsko organizacijo za koroške Slovence.

Radi vedno bolj se razširjajoče socialne demokracije so se že tudi storili prvi koraki, da bi se ustanovila katoliška organizacija slovenskih delavcev.

»Zveza« zbuja v podrejenih društvih zanimanje za socialna vprašanja, zlasti tudi za t r e z n o s t n o g i b a n j e. Poslala je društvom obširno, tiskano okrožnico, da bi se to gibanje postavilo na nova, bolj praktična tla.

Tudi g o s p o d i n j s k e i z o b r a z b e »Zveza« ni zanemarila. Zadnji čas prireja po raznih krajih slovenske Koroške, tako v Doberlivasi, na Brdu in v Globasnici, pod vodstvom gdč. Milke Hartmanove 6—8 tedenske gospodinjsko-kuharske tečaje. S tečaji je ob zaključku združena razstava kuhinjskih proizvodov. Vsi trije tečaji, ki so se do sedaj izvršili, so se prav dobro obnesli.

»Zveza« je lani otvorila v Pliberku svojo lastno pisarno in si najela stalnega tajnika. Njeno delovanje nemalo ovira slab finančni položaj, v katerem se trenutno nahaja, še bolj pa pomanjkanje govornikov. To pomanjkanje društvenih govornikov se posebno trdo občuti, ker je po plebiscitu zapustilo Koroško nič manj kot 25 slovenskih duhovnikov, med njimi najboljše delavne moči.

V »Slov. kršč. soc. zvezi za Koroško« je zdaj organiziranih, vsaj na papirju, 47 i z o b r a ž e v a l n i h d r u š t e v, izmed katerih je delavnih kake tri petine, ostale organizacije pa mirno spe, zlasti tam, kjer pastirujejo na slovenskih župnijah nemški duhovniki, ki nočejo sodelovati v slovenskih katoliških prosvetnih društvih. Prosvetno delo v slovenskih katoliških društvih na Koroškem sloni pač skoro izključno le na slovenski duhovščini.

Najagilnejša so društva v Podjuni: v Pliberku, Šmihelu, Vogrčah, v Žvabeku, Globasnici in v Doberlivasi; v Rožu pa v Bilčovsu, Št. Janžu, Selah, v Št. Jakobu in v Hodišah. Dobro služi društvenim prireditvam skioptikon, s katerim »Zveza« zadnja leta razpolaga.

Dolgo časa po plebiscitu je v Podjuni severno od Drave slovensko prosvetno delo popolnoma spalo; Nemci smatrajo to ozemlje za svojo domeno. Zadnji čas se tudi tu že vzbuja novo življenje.

Radi razdelitve dela so se l. 1923. v okviru »Zveze« ustanovila tri p r o s v e t n a o k r o ž j a, in sicer za Podjuno v Pliberku in Doberlivasi, za Rož pa v Št. Janžu. Namen okrožij je predvsem ta, da v njem organizirana društva stopijo v ožji stik med seboj in si nudijo bratsko pomoč.

Kdor pozna koroške razmere, bo pač priznal, da so slovenska katoliška prosvetna društva v i t a l n e g a p o m e n a z a s l o-

venski narod na Koroškem. Obstoj naroda ni toliko odvisen od politične kakor od prosvetne organizacije Slovencev na Koroškem. More se trditi: s slovenskimi izobraževalnimi društvi stoji in pade slovenski živelj na Koroškem. Kjer cvetejo izobraževalna društva, tam je živa tudi narodna zavest; kjer pa teh društev ni, oziroma kjer društva spe, tam tudi narod umira. Saj Slovencem na Koroškem edino slovenska izobraževalna društva nudijo nekako nadomestilo za pomanjkljivo in potujčevalno šolsko izobrazbo.

Od kulturnega dela slovenskih katoliških izobraževalnih društev je ob sedanjih razmerah v Slovenskem Korotanu predvsem odvisno, ali se bo narod naš tam ohranil ali ne. Zato bi se morala za prosvetno organizacijo na Koroškem v interesu celokupnega slovenskega naroda zanimati vsa slovenska in jugoslovanska javnost. »Südtirol ist eine Sache aller Deutschen — Južna Tirolska je zadeva vseh Nemcev«, pišejo in govorijo Nemci. Z isto pravico morejo in morajo reči Slovenci, da je Slovenski Korotan zadeva vseh Slovencev in vseh Jugoslovanov!

V. Cerkvene razmere na Koroškem.

Največji prevrat se je izvršil na Koroškem po plebiscitu na cerkvenem polju. Bilo je posebno usodepolno, dà, more se reči, katastrofalno za koroške Slovence, da je odšlo po plebiscitu iz dežele 25 slovenskih duhovnikov. Njihova mesta so polagoma zasedli nemški duhovniki.

Ti nemški duhovniki pa, s par izjemami, obvladajo le za silo slovenščino, torej sploh niso zmožni, da bi pridigovali in katehezirali v slovenskem jeziku. Drugič pa tega tudi nočejo. Stoje namreč na stališču, da za Slovence ni nobena krivica, če se oznanjuje božja beseda v nemškem jeziku, in če se mora slovenski otrok učiti veronauka iz nemškega katekizma. — Prav iste nazore zastopa glede južnotirolskih Nemcev g. Mussolini. Koroški Nemci, tudi katoliški Nemci z nemško katoliško duhovščino vred, si z Mussolinijem lahko podajo roke.

Koroški Nemci pravijo: »Wir sind in Deutsch-Österreich, nicht in Windisch-Österreich.« In kakor so nemški Avstrijci proglasili nemščino za uradni in državni jezik, tako smatrajo koroški Nemci, tudi duhovniki, za čisto v redu, če se tudi v dušnem pastirstvu na slovenskih župnijah zamenja slovenski jezik z nemščino. Nemški duhovnik[19], ki pastiruje zdaj že več let na slovenski župniji, kjer je bilo prej pod staro Avstrijo v cerkvi in pri veronauku v šoli vse slovensko, a je zdaj vse nemško, je odkrito rekel: »Okrajno glavar-

[19] Župnik Ott v St. Lipšu ob Krki.

stvo je nemško, okrajna sodnija je nemška, šola je nemška, — torej je še v cerkvi nemško.«

Če bi se po tem receptu reševalo manjšinsko vprašanje v vseh državah, potem bi narodnim manjšinam ostala samo še ta pravica, da bi smeli samo še doma zasebno, doma med seboj v svojem jeziku govoriti, in da bi smeli, kakor je rekel nemški tirolski poslanec dr. Straffner ob priliki južnotirolske debate v avstrijski zbornici na Dunaju 23. februarja 1928, »v jeziku svojih očetov — molčati«.

Poleg tega, da je Koroška zdaj v nemški državi, zagovarjajo nemški duhovniki na Koroškem svoje stališče tudi s tem, da je med koroškimi Slovenci nekaj ljudi z nemškimi imeni — torej poslovenjenih Nemcev. Kakšna krivica je torej, če se uvede zdaj tudi v dušno pastirstvo na slovenskih župnijah nemški jezik? Seveda, če velja ta razlog, potem bi se tudi Nemcem ne godila nobena krivica, če bi se po vsem nemškem »Lofentolu« in »Mölltolu« in v drugih krajih nemške Koroške uvedlo polovico slovenskih pridig, kajti v omenjenih dolinah in po vsej nemški koroški se najde vse polno slovenskih imen — torej ponemčenih Slovencev. Podobno bi se lahko storilo na Češkem, Pruskem, v južnih Tirolah in še marsikje.

Jasno je, da so vsi taki in enaki razlogi samo figovo pero, da se zakrije brutalno načelo: Gewalt geht vor Recht, močnemu je vse dovoljeno.

Pred 50 leti bi na Koroškem ne mogli tega storiti, kar zdaj delajo. Kajti tedaj ljudje še niso razumeli nemški. Stari ljudje še zdaj ne razumejo. Kajti, četudi obstoji utrakvistična šola že 60 let, so se šole vpeljavale le polagoma. Poteklo je nekaj časa, preden so vso deželo posejali »s trdnjavami nemške kulture« — ponemčevalnimi šolami.

Dalje se ljudje v utrakvističnih šolah tudi niso naučili toliko nemščine, da bi mogli popolnoma razumeti nemške verske govore. Navadili so se pač nekaj sto besed, za vsakdanjo potrebo. Za razumevanje verskih govorov je treba nekaj več. Kot otroci so se učili veronauka le v svojem slovenskem materinem jeziku, zato so jim nemški pojmi tuji.

Toda to je gotovo: ponemčevalna šola je pripravila pot germanizaciji v cerkvi. Ljudje nekaj razumejo, ko jim nemški duhovnik nemški propoveduje. Pred 50 leti, ko še niso nič znali, bi bil nemški duhovnik, ki bi slovenskim vernikom nemški propovedoval, nemogoč. Tako eno zlo podaja drugemu roko, najprej ponemčevalna šola, nato še ponemčenje cerkve.

Kaj pomeni ponemčenje cerkve za Slovence na Koroškem?

Poleg domače hiše je bila do zadnjega časa edino še cerkev, kjer se je spoštoval jezik Slovencev. V cerkvi je slišal koroški Slovenec govoriti duhovnika v svojem materinem jeziku, in v šoli pri

krščanskem nauku je poučeval katehet slovenske otroke v slovenskem jeziku. V cerkvi in v šoli pri veronauku — to sta bili edini javni mesti, kjer se je na Koroškem do zdaj uporabljal slovenski pismeni jezik. In ljudje so razumeli ta jezik, — eklatanten dokaz za lažnjivost nemške trditve, da je pismena slovenščina koroškim Slovencem tuja. Zdaj se je tudi to izpremenilo.

Nemški duhovniki so uvedli v cerkev nemško pridigo, nemško molitev in nemško petje, v šolo pa nemški veronauk. Slovenske otroke učijo moliti v nemškem jeziku. Slovenski deci dajejo v roke nemške molitvenike in nemške katekizme, navajajo jo, da se tudi spoveduje nemški.

Vse to je za koroško slovenstvo porazno. Dokler je v cerkvi še slovenska pridiga, dokler ljudje še slovenski molijo, toliko časa se še ohrani naš jezik. A ko ljudje tudi slovenske pridige več ne čujejo, ko začno, kakor so bili navajeni v šoli in v cerkvi, tudi doma v svoji hiši nemški moliti, — tedaj je slovenstvu izpodrezana zadnja in najjačja korenina, tedaj je popolno ponemčenje ljudstva neizogibno. V krajih, kjer so na Koroškem ponemčili cerkev, ondi je zadan slovenstvu smrtni udarec.

Narod slovenski! Slovenski Korotan je zadeva vseh Slovencev. Boš-li torej mirno, brez ugovora gledal, ko ti zdaj na Koroškem celo v cerkvi odtujujejo tvoje otroke?

Kulturen škandal.

Dne 23. febr. 1928 je rekel tirolski duhovnik dr. Kolb v avstrijski zbornici na Dunaju: »Južni Tirolci imajo čut brezpravnosti, čut, da takega pritiska ne morejo več dolgo prenašati. Sklepni kamen, da nemški jezik smrtno zadenejo, je odlok, da ni več dovoljen veronauk v nemškem jeziku. S tem naj bi bili zadeti nemški duhovniki, ki smatrajo narodno dolžnost za stanovsko dolžnost, da zatiranega, zasužnjenega ljudstva kot dušni pastirji ne zapustijo. (Viharno odobravanje na desni.) Na celem svetu velja načelo, da se mora veronauk poučevati v materinem jeziku. Gotov sem, da mi bodo pritrdili vsi nemški katoličani, če rečem, da ne moremo ničesar drugega pričakovati, kot da Vatikan ne zapusti velike linije svoje tradicije, da izreče tukaj svoj zgodovinski non possumus tudi nasproti cezarski oblasti« (živahno pritrjevanje na desni).

Vse prav. Toda Nemci nimajo nikake pravice pritoževati se nad nasilnimi fašističnimi metodami na južnem Tirolskem, dokler sami na enak brutalen način postopajo proti našim bratom na Koroškem!

Dne 13. februarja t. l. so avstrijski časopisi prinesli tole poročilo: »Dunaj, 12. februarja. Ob priliki smrtnega dneva Andreja

Hoferja je vprizorilo danes Andrej Hoferjevo društvo (Andreas-Hofer-Verein) protestno manifestacijo proti zatiranju nemškega veronauka na južnem Tirolskem. Načelnik društva, pater Innenkofler, je izjavil, da se je položaj Nemcev na južnem Tirolskem vnovič ogromno poostril. V prvem razredu ljudske šole je verouk v nemškem materinem jeziku popolnoma odpravljen, za druge pa bo odpravljen tekom dveh let. Nemškim otrokom trgajo iz rok katekizme in zgodbe sv. pisma, kaznujejo jih, če najdejo v hišah nemške zgodbe.

V tej točki ni nobenega popuščanja in noben nemški duhovnik ne bo tega ukrepa mirno sprejel. Nemška katoliška društva južne Tirolske so že najostrejše protestirala. Tukaj morajo poseči vmes vsi katoliški krogi nemškega naroda.

Vsi nemški škofje se pozivljajo, da se izjavijo k temu vprašanju, in od vseh cerkvenih oblasti se zahteva, da zavzamejo energično stališče.

Pater Innenkofler spominja na to, da je svoj čas papež posegel vmes, ko naj bi bil vpeljan na Poznanjskem za poljske šolarje nemški verouk. Kar je Rim storil Poljakom nasproti Nemcem, to mora zdaj storiti za Nemce nasproti Italijanom. Vsi katoliški škofje morajo povzdigniti svoj glas, zlasti, ker so nemški duhovniki v nevarnosti, da izgube svoja mesta in da jih bodo nadomestili laški duhovniki.« (Graška »Tagespost«, 13. februarja 1928.)

Kaj bo reklo Andrej Hoferjevo društvo k temu, da nemški duhovniki na Koroškem slovenskim otrokom pobirajo slovenske katekizme in so vpeljali za slovenske šolarje nemški verouk? Naj tudi tu vsi nemški katoliški krogi povzdignejo svoj glas.

V knjigi »Nationale Minderheiten und katholische Kirche«, ki jo je lani izdal nemški misijonar dr. Theodor Grentrup S. V. D., pripoveduje pisatelj, kako je bilo v Alzaciji-Loreni pred l. 1870./71., ko je dežela pripadla Nemčiji. Vse šole so bile francoske, tako da so otroci že nekoliko razumeli francoščino. Francoska vlada je od škofa Duponta v Metzu, rodom Francoza, zahtevala, da mora tudi v nemških župnijah vpeljati francoske pridige. Škof Dupont se je temu uprl in je pisal ministru za notranje posle in prosveto med drugim sledeče:

»Starejši ljudje, odrasli, ki že davno več ne obiskujejo šole, ki ne znajo nobene ali skoraj nobene besede francoski, bi ne razumeli svojega župnika na prižnici. Edino otroci, ki iz šole znajo nekaj besed francoščine, in tisti maloštevilni mladi ljudje, ki obiskujejo višje šole in univerze, ki znajo popolnejše francoski, nemščine pa tudi še niso pozabili, samo ti bi razumeli francosko pridigo, samo ti bi imeli nekaj koristi od nje. To pa bi bilo tudi vse... Zato jaz ne morem nuditi svoje pomoči k takemu početju, ker tako velike odgovornosti ne morem sprejeti nase.«

Tako francoski škof.

Dne 6. januarja 1920 je izdala cerkvena oblast v Rimu (S. C. de Propaganda fide) strog ukaz misijonarjem, da se ves pouk, cerkveno petje in molitve (razen liturgičnih, ki so latinske), smejo vršiti edinole v domačem jeziku spreobrnjencev oz. katehumenov. Svoj jezik jih sme misijonar le učiti, ne pa ga jim vsiljevati.

Vrnimo se zopet na Koroško.

»Koroški Slovenec« št. 7 z dne 16. februarja 1927 je pisal: »V misijonskih časopisih se je poročalo, da se je 63letni duhovnik odločil, da gre kot misijonar med pogane. Vstopil je v misijonsko kongregacijo in se z mladostno vnemo začel učiti zamorskih jezikov, da bi bil zmožen za misijonsko delovanje in poučevanje poganov v njihovem materinem jeziku.

Pri tem smo se nehote spomnili na naše koroške razmere, na nemške duhovnike, ki delujejo na slovenskih župnijah. Moremo-li tudi o njih reči, da so se z vnemo začeli učiti slovenskega jezika, ki jim je za pastirovanje neobhodno potreben, jim je li to prva skrb, poučevati ljudstvo v domačem jeziku?

Vsa čast gospodom, ki so se naučili slovenščine. So pa žalibog tudi gospodje, ki so izpodrinili slovenski jezik iz cerkve, katerim se ne zdi vredno in potrebno naučiti se slovenščine in nočejo uvideti, da so oni tukaj zavoljo ljudstva in ne ljudstvo radi njih. Zato so oni osamljeni, versko življenje tam hira in nazaduje. Akoravno je mogoče ljudstvo nezavedno in nasprotnega političnega mišljenja, vendar subjektivno, nevede rajši posluša besedo božjo v bolj umljivem slovenskem jeziku ko v pozneje priučeni nemščini.

Nemški duhovnik pridiguje ljudstvu, ki doma govori slovenski, nedeljo za nedeljo samo v nemškem jeziku. Cerkev je prazna, par starih ženic sedi po klopeh in moli rožni venec in šolarji se igrajo pred oltarjem. Možje in fantje čakajo pred cerkvijo ali sedaj po zimi v gostilni, da je pridiga končana. 14letni fantje ostanejo zunaj, ker vidijo slabe zglede. Ni čudno: doma se je učil moliti slovenski, krščanski nauk v šoli v nemškem jeziku je poslušal brez zanimanja, zato zanemarja tudi nemško pridigo. Kaj je tistih par vsakdanjih fraz, katerih se je naučil v šoli? O, če bi župnik pridigoval slovenski, bi imel že več poslušalcev.

Če ima ljudstvo take fare tuintam priliko slišati slovensko pridigo ali nagovor, kako pazljivo, s kakim zanimanjem posluša besedo božjo v domačem jeziku, kako to vpliva na srce, o tem se še dolgo časa govori! Sicer se pa sliši: »kaj so pa danes pridigovali gospod« — se izprašujejo med seboj starejši ljudje, ki še niso hodili v nemške šole.

In kaj naj šele rečemo o spovedi! Ljudje pravijo: »Spovedal sem se slovenski, gospod so mi govorili nemški, razumel nisem nič.

naredili so križ in je bilo dobro. More-li biti taka spoved veljavna? In kaj šele na smrtni postelji?

Gospodje, katerim se ne zdi vredno in potrebno, da bi se naučili slovenščine, zanemarjajo s tem svoje najsvetejše dolžnosti in to že dolgo vrsto let. Tistih par vplivnih narodnih nasprotnikov, ki so zahtevali nemške duhovnike in izbacnili slovenski jezik iz cerkve, itak ni nikdar v cerkev in njim na ljubo bodo odgnali iz cerkve preprosto verno ljudstvo. In gospodje se pritožujejo, da so cerkve ob nedeljah prazne, da ni ljudi k pridigi. Sami so tega krivi. Koliko je takih, o katerih bi človek mislil, da so trdi Nemci, a pri spovedi govorijo le slovenski. ‚Sicer govorim in občujem vedno le nemški, a spovedujem se vedno le slovenski; je bolj domače', pravi oseba, ki na prvi pogled naredi popolnoma nemški vtis.«

In 28. septembra 1927 je pisal »Koroški Slovenec«: »Zakaj se nemški župniki nočejo naučiti slovenski kljub temu, da so že mnogo let med nami? Se jim pač ne zdi vredno; ta in oni si misli, da ni potrebno. Ali gotovo je še nebroj takih ljudi, ki nemški ne znajo, oziroma lomijo za silo o najnavadnejših stvareh. Toda saj o velikonočnem času priskoči na pomoč sosedni slovenski župnik in on spoveduje, a k nemškemu duhovniku ljudje, kakor kažejo izkušnje, ne zahajajo. Marsikdo je že rekel: »K temu pa ne grem, ki nič ne vpraša, ker ne zna slovenski.« Prihodnjič gre k sosednemu slovenskemu župniku k spovedi, ali pa sploh nič. Saj tako zvane »luterš-spovedi«, kjer se spovedanec in duhovnik ne razumeta, so v šali že dosti znane. Kaj pravi cerkvena oblast k temu, da nesposobni nemški duhovniki službujejo med nami, zanemarjajo naš materin jezik v cerkvi in pri verouku vpeljujejo nemščino in tako podijo iz cerkve naše zavedno ljudstvo, najboljše obiskovalce cerkve?

Kjer se slovenski govori, se po naravni, božji in cerkveni pravici mora tudi v cerkvi opravljati slovenski. Tako zahteva zdrav razum. Kdor govori in občuje slovenski, dotični je Slovenec brez ozira na njegovo politično mišljenje. Nemci se vedno sklicujejo na ljudsko štetje, češ, toliko in toliko odstotkov Nemcev biva v »mešanem« ozemlju na Spodnjem Koroškem. Mi dobro vemo, koliko je dati na to uradno statistiko. Števni komisar je hodil po vaseh in zapisoval, o narodnosti večinoma ni nič vprašal. In posledica je bila, da je komisar sestavil nestvor in v vaseh, kjer govorijo med seboj samo slovenski, naštel same Nemce. Na podlagi te statistike gotovi ljudje, ki bi radi imeli prej ko mogoče vse nemško, zahtevajo nemščino v cerkev, dočim je njim versko prepričanje in izvrševanje verskih dolžnosti deveta briga.«

Ljudem, ki zahtevajo nemščino v cerkev, ne gre za vero, marveč le za ponemčenje koroških Slovencev. Dočim je doslej stala samo šola v službi germanizacije, naj bi zdaj prevzela to žalostno in

nemoralično službo še cerkev. Vse samo, da se čim prej iztrebijo Slovenci iz Koroške!

Ponemčenje cerkve na Koroškem je velik kulturen škandal!

Cerkveni predpisi in cerkvena tradicija.

Knezoškofijski ordinariat krški je v svoji vlogi od 11. julija 1910, št. 3078, naslovljeni na dekanijski urad Celovške okolice izjavil, odredil in potrdil že prej izdane odločbe na sledeči način:

»V versko-nravni vzgoji otrok je raba in gojitev materinega jezika največje važnosti. Kn. šk. konzistorij je vedno zahteval od katehetov, da poučujejo verouk čim najbolj v materinem jeziku in zato v najožji naslonitvi na krščansko hišo staršev in na domačo cerkev.

Za nespremenljivo načelo je smatrati, da je jezik verskih govorov za občino tudi poučevalni jezik za šolo[20]. Nihče ne bo tajil, da je gojitev materinega jezika zlasti v versko-nravni vzgoji največje važnosti, vsled česar se mora tudi verouk poučevati v tem jeziku.«

Dne 30. avgusta 1915 je poslala duhovščina dekanije Velikovec na kn. šk. krški ordinariat vlogo, ki v njej prosi, da bi škofijski ordinariat sprejemal in reševal slovenske vloge. Pri tem se je slovenska duhovščina sklicevala v prvi vrsti na naravno pravo, ki ga mora vpoštevati vsakdo, torej tudi vsaka cerkvena oblast. Krški škof je vprašal štiri kanonike in moraliste za mnenje, in sicer: profesorja p. Biederlacka in p. Hoffmanna v Inomostu, profesorja dr. Haringa v Gradcu in pomožnega škofa Frinda v Pragi.

Na podlagi mnenj, ki so jih podali ti učenjaki, je škof odgovoril slovenski duhovščini; ta odgovor je objavljen v koroškem škofijskem listu (Kirchl. Verordnungsblatt), 1917. Škof zavrača sklicevanje na naravni zakon, kar zadeva cerkveni uradni ali pisarniški jezik, priznava ga pa, kar zadeva dušno pastirstvo. Pravi namreč:

»Kraft des Naturgesetzes und kraft des Art. 19 des österr. St.-G.-G. steht auch dem slowenischen Volksstamm das unverletzliche Recht auf Wahrung und Pflege seiner Nationalität und Sprache zu. Also dort, wo der Volksstamm nahezu geschlossen wohnt und die slowenische Sprache die Verkehrssprache bildet. Daher hat der Klerus die Pflicht, in slowenischen Kirchspielen (starinska beseda za »Kirchsprengeln«, cerkvena okrožja, župnije) slowenisch zu predigen und zu pastorieren.«

---

[20] L. 1910 se je po vseh cerkvah Slovenske Koroške slovenski pridigovalo. Šolske oblasti pa so katehete silile, da morajo v višjih razredih verouk nemški poučevati. Z ozirom na te zahteve je škofijski ordinariat izdal odlok, da je učni jezik pri veronauku v šoli isti, v katerem se pridiguje v cerkvi, t. j. v slovenskih župnijah slovenski.

Torej po naravnem pravu, ki je tako staro kakor človeška narava, in ki ga mora spoštovati vsaka oblast, ima slovensko ljudstvo na Koroškem po vsem ozemlju, koder skoro strnjeno stanuje in kjer se govori slovenski jezik: torej od Šmohorja do vrh Karavank — pravico, da se mu oznanjuje beseda božja v materinem slovenskem jeziku! In duhovščina, tudi nemška duhovščina, ima dolžnost, da v tem slovenskem ozemlju na Koroškem ljudstvu slovensko pridiguje in se poslužuje v dušnem pastirstvu slovenskega jezika.

Zelo jasno in jedrnato piše o tozadevni cerkveni tradiciji svétnik Janez Kalan v »Kor. Slovencu«, št. 45 z dne 9. nov. 1927, pod naslovom »Dušno pastirstvo in narodnost«:

»Da je na slovenskih župnijah (na Koroškem) nekaj duhovnikov, ki slovenščine ne znajo, slovenski ne pridigajo in ne spovedujejo, to je stvar, ki bije v obraz zahtevam dušnega pastirovanja. Ena prvih zahtev dušnega pastirstva je brez dvoma ta, da pastir zna jezik svojih ovac. Kako more dušni pastir ljudi dobro poznati, če njih jezika ne zna? Četudi oni znajo njegov jezik, se vendar ne morejo ž njim tako zaupno pogovoriti, sploh ne morejo imeti do njega takega zaupanja, kakršno je potrebno med dušnim pastirjem in njegovimi ovčicami. Pa naj bo potem katerikoli jezik, nemški ali slovenski, italijanski ali francoski, kitajski ali malajski.

Znati jezik ljudi, s katerim ima dušni pastir opraviti, to je kardinalna zahteva za vsakega dušnega pastirja. To dobro vedo vsi misijonarji po Ameriki, Afriki, Aziji in Avstraliji. Zato se z veliko težavo, a tudi z veliko pridnostjo učijo jezikov onih narodov, med katerimi hočejo delovati[21]. Nikomur še na misel ne pride, da bi šel kak divji narod spreobračat, ne da bi znal njegov jezik. V novejšem času si katoliška cerkev veliko prizadeva in sv. oče Pij XI. polaga na to posebno veliko važnost, da se med poganskimi narodi vzgojijo duhovniki njih lastnega rodu, ker taki najbolj poznajo lastnosti in potrebe svojih rojakov, ti pa imajo do njih največje zaupanje. Vendar pa smejo in morejo imeti ljudje tudi do duhovnikov drugega rodu, če se njim na ljubo naučijo njihovega jezika in so dobri dušni pastirji, popolno zaupanje in jim morejo vedeti hvalo. Če pa krščanski ljudje, vsaj če so v kaki župniji v večini, ne slišijo v cerkvi domače besede in se niti spovedati, celo na zadnjo uro spovedati ne morejo v svojem jeziku, je čisto naravno, da se jim s tem cerkev zamrzi in da se začnejo cerkvi odtujevati. S takim ravnanjem ljudi od cerkve odbijati, to imenujem brezvestnost.

[21] Primerjajmo s tem izjavo onega, sicer neoporečnega nemškega duhovnika na koroški slovenski župniji, ki je rekel: »Ich habe keine Zeit slowenisch zu lernen.«

Vsaka krivica in nasilje je obsodbe vredno, a krivica na cerkvenem polju v dušnih zadevah je trikrat in stokrat obsodbe vredna. Cerkev ne sme biti nikdar in pri nobenem narodu sredstvo raznarodovanja.«

»Pfarrkarte der Diözese Gurk«.

L. 1925. je izdalo krško škofijstvo stenski zemljevid župnij krške škofije. Imena slovenskih župnij so podčrtana z dvema črnima črtama, ona nemških z dvema rdečima. Slovensko-nemške župnije so podčrtane črno-rdeče, nemško-slovenske župnije pa rdeče-črno.

Glasom tega uradnega zemljevida krškega škofijstva se nahajajo sledeče slovenske župnije na Koroškem:

V dekaniji Pliberk: Šmihel, Kazaze, Vogrče, Žvabek, Suha. Teh 5 župnij je štelo glasom šematizma krške škofije za l. 1926. 4419 prebivalcev.

V dekaniji Doberlavas: Doberlavas, Štebenj, Globasnica, Št. Lipš pri Ženeku, Žitaravas, Št. Vid v Podjuni, Škocjan, Kamen, Mohliče, Galicija, Apače, Reberca, Obirsko. Teh 13 župnij je l. 1926. štelo 10.006 prebivalcev.

V dekaniji Velikovec: Št. Peter na Vašinjah, Ruda, Gorenče, Grebinjski Klošter, Vobre, Št. Štefan pri Sp. Trušnjah, Šmarjeta pri Velikovcu, Št. Jur na Vinogradih, Djekše, Kneža, Krčanje. Teh 11 župnij je l. 1926. štelo 9386 prebivalcev.

V dekaniji Tinje: Tinje, Št. Peter pri Grabštajnu, Slovenji Šmihel, Pokrče, Timenica, Št. Lipš ob Krki, Št. Tomaž, Podkrnos, Medgorje, Podgrad (ekspozitura), Radiše. V teh 11 župnijah je l. 1926. bilo 7586 prebivalcev.

V dekaniji Borovlje: Sele, Šmarjeta v Rožu, Glinje, Vajdiše, V Brodéh, Podljubelj, Slovenji Plajberk, Kapla v Rožu, Št. Janž, Sveče, Zavrh, Golšova, Kotmaravas, Bilčovs. Teh 14 župnij je l. 1926. imelo 11.537 ljudi.

V dekaniji Rožek: Rožek, Št. Jakob v Rožu, Podgorje, Št. Ilj, Logaves, Lipa, Strmec, Domačale, Na Dravi, Pečnica. Teh 10 župnij je l. 1926. štelo 9760 prebivalcev.

V dekaniji Celovška okolica: Hodiše, Otok, Škofiče. Te 3 župnije so l. 1926. štele 2821 prebivalcev.

V dekaniji Beljak: Loče, Štebenj pri Beljaku, Marija na Zili, Brnca, Št. Lenart pri 7 studencih, Vrata. V teh 6 župnijah je l. 1926. bilo 7575 prebivalcev.

V dekaniji Šmohor: Brdo, Borlje, Melviče, Blače, Sv. Štefan na Zili, Bistrica na Zili, Gorje, Št. Pavel na Zili. Teh 8 župnij je l. 1926. štelo 5653 prebivalcev.

Po oficialnem krškem škofijskem zemljevidu je torej na koroškem ozemlju Avstrije **81 slovenskih župnij z 68.743 prebivalci.**

Kot **slovensko-nemških** je označenih na škofijskem zemljevidu **16 župnij s 25.671 prebivalci.** In sicer: Pliberk (v pliberški dekaniji), Železna Kapla (v dobrolski dekaniji), Št. Rupert pri Velikovcu (v velikovški dekaniji), Grabštajn, Žrelec in Št. Jakob ob cesti (v tinjski dekaniji), Borovlje, Žihpolje (v borovljanski dekaniji), Skočidol, Dvor, Kostanje (v rožeški dekaniji), Vetrinj, Dholica (v dekaniji Celovška okolica), Podklošter (v beljaški dekaniji) in Čače ter Št. Jur na Zili (v šmohorski dekaniji).

Kot nemško-slovenskih je označenih 10 župnij s 14.246 prebivalci, in sicer: Velikovec in Grebinj (v velikovški dekaniji), Otmanje (v tinjski dekaniji), Gospasveta, Poreče ob Vrbskem jezeru, Čajnče in Št. Jur pri Celovcu (v dekaniji Celovška okolica), Labud in Št. Lovrenc (v dekaniji Št. Andraž) in Mostič (v dekaniji Št. Vid).

Brez označbe na zemljevidu sta celovški predmestni župniji Št. Lovrenc in Št. Rupert s 13.861 prebivalci. V škofijskem letopisu za l. 1922. sta župniji označeni kot nemško-slovenski (v poznejših letopisih je jezikovno označenje župnij izpuščeno). Torej je oficialno označenih za **nemško-slovenske** na Koroškem skupaj **12 župnij z 28.107 prebivalci.**

Vsega skupaj je torej na Koroškem na ozemlju avstrijske republike oficialno kot slovenske, slovensko-nemške in nemško-slovenske označenih župnij **109 s 122.521 prebivalci.**

Medtem ko se v pliberški, dobrolski, borovljanski, rožeški in šmohorski dekaniji od l. 1918. ni mnogo spremenilo glede rabe ljudskega jezika v dušnem pastirstvu, je prišlo po letu 1918. v tinjsko, velikovško, beljaško in v dekanijo Celovške okolice mnogo nemških duhovnikov, ki so vpeljali v cerkev in v šolo pri veronauku nemški jezik.

Kot slovenski sta označeni na škofijskem zemljevidu župniji Št. Lipš ob Krki in Timenica, danes oskrbujeta ti dve župniji nemška duhovnika, nezmožna slovenščine in v cerkvi in v šoli pri veronauku je danes ondi vse nemško. Vse je nemško tudi v cerkvi in v šoli v Grabštajnu, kjer je bilo pred l. 1918. oziroma do usodnega 10. oktobra 1920 vse slovensko. Slovenski katehetje so poučevali v nemškem jeziku samo otroke kakih priseljenih nemških uradniških, železničarskih ali učiteljskih družin.

Ponemčene so tudi cerkve v Žrelcu, kjer je župnikoval do l. 1920. dr. Arnejc, v Št. Jakobu ob cesti in v Vetrinju. V Vetrinju n. pr. je bila do l. 1918. mesečno ena nemška pridiga, v šoli slovenski veronauk (razen za pičlo število res nemških otrok) — danes je ondi v cerkvi in pri veronauku v šoli vse nemško.

Slovenščine nezmožni duhovnik župnikuje na slovenski župniji Marija na Zili pri Beljaku, kjer je do l. 1918. pastiroval pisatelj Ksaver Meško; slovenščine nevešč duhovnik župnikuje na Vratih.

Slovenščine nezmožen nemški duhovnik je nastavljen v Šmarjeti pri Velikovcu, kjer je vpeljal nemščino v šolo in v cerkev.

V nemškem jeziku se morajo učiti otroci verouka v Grebinju, tudi petje v cerkvi je samo nemško. In vendar spada v to župnijo poleg trga Grebinj s 400 prebivalci še nad 1000 slovenskega kmečkega prebivalstva. Po glasovanju je v Grebinju pastiroval skozi 4 leta nemški duhovnik, ki je pridigo, molitve in katehezo vršil izključno v nemškem jeziku. Bil je slovenskega jezika popolnoma nezmožen. Podobno je bilo 4 leta v župniji Gorje v Ziljski dolini.

Na popolnoma slovenski župniji Ruda je vsako drugo nedeljo nemška pridiga, a v šoli se morajo otroci učiti veronauk iz nemških katekizmov. Popolnoma nezmožen slovenskega jezika je nemški duhovnik na Otmanjah.

V Pokrčah, kjer je bilo do l. 1918. oz. do l. 1920. v cerkvi vse slovensko, je vpeljal v cerkev nemščino slavni občudovalec nemške kulture in v plebiscitni dobi strasten agitator za Avstrijo, Križaj, rodom iz Idrije.

V Labudu, kjer je bilo prej v cerkvi dvojezično, je zdaj vse nemško. Ravno tako v Št. Lovrencu nad Labudom. V Potočah ob jugoslovanski meji (pri Libeličah) poučujejo nemški duhovniki iz Labuda slovenske otroke v šoli pri veronauku v nemščini.

Nemški duhovniki širijo nemški tisk; kamor je prišel nemški duhovnik, tam je propadla Mohorjeva družba. Župnija Grabštajn je l. 1917. imela 73 udov, l. 1927. — nobenega! Nobenega uda Mohorjeve bratovščine ni danes več v Št. Jakobu ob cesti, v Št. Lipšu ob Krki, v Pokrčah, v Slov. Šmihelu, v Timenici, na Otmanjah, v Grebinju, v Velikovcu, v Beljaku, na Dholici, v Gospesveti, na Brezi (v tej župniji je bilo l. 1908. še 28 Mohorjanov, l. 1925. jo šteje krško škofijstvo že kot popolnoma nemško župnijo!), v Vetrinju. Nemški duhovniki na slovenskih župnijah na Koroškem bojkotirajo družbo sv. Mohorja, kakor seveda tudi ostali slovenski verski tisk.

Ko je izšel zemljevid župnij krške škofije, so koroški vsenemško orientirani listi pisali, da so slovenski duhovniki v cerkvi »slavizirali«, da se jezikovna označba na zemljevidu nanaša samo na jezik, v katerem se je v cerkvi pridigovalo, in da so slovenski duhovniki slovenski propovedovali tudi v jezikovno mešanih župnijah.

Na to je treba odgovoriti: Nemci smatrajo na Koroškem vse za Nemce, ki so nemškega mišljenja, ki politično držijo z Nemci in volijo z nemškimi strankami. Toda politično mišljenje še ni narodnost in slovenski duhovniki seveda »političnim Nemcem«, t. j. Slovencem, ki politično gredo z Nemci in ki zelo pogosto niti nemški ne znajo ali pa samo za silo, tem »Nemcem« seveda slovenski duhovniki niso nemški pridigovali. Kajti cerkev ne pozna politike, ampak samo narodnosti. In »Slovencem nemški pridigovati je iberžno«, je

rekel nemški misleči Slovenec v župniji, kjer je nemški duhovnik slovenskim župljanom nemški pridigoval.

Nemci se pri svojem govorjenju o »jezikovno mešanem ozemlju« na Koroškem sklicujejo na ljudsko štetje. Toda koliko je dati na uradno ljudsko štetje na Koroškem, kar zadeva narodno pripadnost, je bilo že ponovno omenjeno. To ni uradno ljudsko štetje, marveč uradna ljudska sleparija!

Kar pa se tiče »slavizacije« Koroške, je treba odgovoriti Nemcem isto, kar so odgovorili Nemci Italijanom, ko so le-ti pisali o germanizaciji Burgenlanda na podlagi madžarskih informacij. »Jeder burgenländische Bauer hätte den Korrespondenten darüber belehren können, daß es in Burgenland nichts zu germanisieren gibt, weil das Land uraltes deutsches Bauernland ist,« tako je odgovorila graška »Tagesposta« milanskemu »Corriere della sera« 9. marca t. l. Tudi v Slovenskem Korotanu ni mogoče kaj slavizirati, ker je to prastara slovanska dežela. Pač pa je na Koroškem mogoče germanizirati, in to delajo Nemci s polno paro.

Dejstvo je, da obstoja na Koroškem strnjeno slovensko ozemlje, na katerem prebiva že nad 1300 let avtohtono slovensko prebivalstvo, a med to maso slovenskega prebivalstva so Nemci samo tuji priseljenci: uradniki, železničarji, učitelji, in v novejšem času tudi nemški kolonisti. Vsi ti pa se izgubijo med maso slovenskega prebivalstva. Župnije, ki so na koroškem škofijskem zemljevidu označene kot slovenske ali kot slovensko-nemške, t e s o s t r n j e n o s l o v e n s k o o z e m l j e n a K o r o š k e m. To ozemlje se razteza v širini od vrh Svinje planine do vrh Belske Kočne (zračna črta 50 km), od vrh Magdalenske gore do vrh Košute (35 km) in v dolžini od vrh Dobrača do vrh Pece (80 km) ter od vrh Poldnika nad Brdom v Ziljski dolini pa do vrh Košenjaka na koroško-štajerski meji (120 km).

Sklep.

V Slovenski Koroški je danes najbolj krvaveča rana pomanjkanje slovenskih duhovnikov. To pomanjkanje žal v bližnjih letih ne bo manjše, marveč le še večje. Dočim tvorijo zadnja leta v celovški bogoslovnici Nemci i z N e m č i j e skoro polovico od vseh bogoslovcev, in nemških duhovnikov na Koroškem ne bo zmanjkalo, čeprav bi v celovškem bogoslovju ne bilo nobenega koroškega Nemca, se rekrutirajo slovenski bogoslovci v celovškem seminarju zgolj iz Koroške. Letos je vseh bogoslovcev v Celovcu 42. Od teh je Slovencev komaj ena šestina, t. j. 7. Nemških Koroščev je 14, 2 Nemca sta iz ostale Avstrije in rajhovcev je 19. Na gimnaziji v Celovcu sta v 8. razredu komaj 2 Slovenca, v 7. razredu 1 in v šestem 2.

Če naj v doglednem času ne zasedejo še novih slovenskih župnij na Koroškem nemški duhovniki, če naj se ne vpelje v še več cerkva Slovenske Koroške nemška pridiga in v šole nemški verouk, potem preostane samo en izhod: vrnitev odišlih koroških slovenskih duhovnikov. To je najnujnejša zahteva časa.

Nemški duhovnik potujči desetkrat več nego nemška šola.

Ljubljanski »Slovenec« z dne 25. marca t. l. je poročal, da je bil dunajski kardinal dr. Piffl sprejet pri papežu v avdijenco. O južnotirolskem manjšinskem vprašanju je papež izjavil, da ga resnično boli, da so mu nemški in avstrijski katoličani očitali, da ni nastopil za veronauk v materinem jeziku. Kar je mogel je storil. »Toda povejte svojim katoličanom, da nismo svobodni, da je razmerje med cerkvijo in državo v Italiji popolnoma isto kot 21. sept. 1870. Mi bomo storili tudi v bodoče, kar bo možno, in molili. Toda bati se moramo, da bi naš trud položaj prej poslabšal ko izboljšal.«

Malo nelogično se nam zdi, ko Nemci na eni strani terjajo od papeža, da nastopi za nemški veronauk na južnem Tirolskem, hkrati pa pustijo, da so nemški duhovniki na Koroškem izrinili iz cerkve in iz šole slovenski materin jezik.

Popolnoma moramo pritrditi enemu izmed voditeljev vojvodinskih Švabov, dr. Grasslu, ki je lani pisal v graški »Tagesposti«: »Vernost in cerkvenost moreta uspevati samo, če se naš od Boga hoteni materin jezik ne le ne izpodrine, marveč če ga vsi za to poklicani ljubeznivo gojijo. Veronauk, ki naj sploh zasluži to ime, je vendar mogoč le v materinem jeziku. Razpad materinega jezika je razpad vernosti in propad cerkvenosti.«

Chronista Sontiacus:

SLOVENCI V ITALIJI.

I. Uvodno poglavje.

Naš narod, ki je ob Soči in Adriji izza druge polovice šestega stoletja kompaktno naseljen in je z žulji svojih rok obličil lice te lepe zemlje, se je l. 1848. zavedel svojih narodnih pravic in ni več miroval. V borbi za najprimitivnejše pravice, ki mu jih gospodujoči tujci niso hoteli priznati, je rastel, jeklenel in zmagoval. Narodna zavest je v 70 letih prošlega stoletja, ko je bila dana zborovalna svoboda, prišla na taborih do svoje besede. Odmev Šempasa (18. oktobra 1868), Tolmina, Sežane in Biljane je, kar je pisal l. 1873. uvodničar v goriškem »Glasu«: »Oj, ko bi bila nam dana moč in oblast, še danes bi povsod, kjer se zvonki slovenski jezik govori, obhajali slovesen god, god našega zedinjenja, še danes bi Slovenija stala

krepka, močna, združena, edina! To vam zagotavljam s častno besedo in sveto prisego!«

V zmago pravice je veroval narod ob Soči in ni odnehal od boja. Politično društvo »Soča« z istoimenskim organom (1870) in »Gorica«, kat. pol. društvo z »Glasom« (1872) ter od l. 1876. dalje enotno politično društvo »Sloga« z listom »Soča« so do podkraj prošlega stoletja glasniki in bojevniki enodušno zahtevane enakopravnosti. Izza 1897 so se moči sicer cepile (konserv. »Sloga«, pozneje SLS za Goriško, in nar. napredna ter še agrarna stranka), a cilj je ostal isti in služili so mu »Soča« in »Primorec«, »Gorica« in »Primorski list« ter »Novi čas«, »Kmečki glas« in »Goriški list«. Hudi so bili boji v deželnem zboru, hudi boji z vlado — a končno so mogli goriški Slovenci le zaznamovati zmago: enakopravnost jezika v deželnem zboru (že v prvem zasedanju 1861) in deželnih in državnih uradih ter na šolskem polju.

Ob politični organizaciji se je preko čitalnic začutila potreba intenzivnega dela za ljudsko prosveto in razvila se je organizacija izobraževalnih društev s centralama Kršč. soc. zveze za Goriško in Zveze prosvetnih društev v Gorici.

Politični in prosvetni organizaciji se je pridružila gospodarska organizacija na zadružnem temelju, ki je dvignila samozavest našega naroda in ga utrdila na rodni zemlji, navajajoč ga k racionalnemu delu in pravemu vrednotenju vseh ekonomskih dobrin in sil.

Tako je bil naš narod ob Soči in Adriji na poti kulturnega in gospodarskega razmaha in v njem je živela misel iz taborov in uvidevnost, da bi bil razmah še silnejši, če bi padle deželne meje in bi se deli strnili v celoto, v upravno in gospodarsko celoto vsega našega ozemlja. Zato so Goričani z veseljem pozdravili l. 1910. udeležbo svojih zastopnikov na skupnem zborovanju slovenskih in hrvatskih poslancev v Ljubljani, ko je šlo za združenje Jugoslovanov prav tako kot 1870, ko sta dr. Lavrič in dr. Tonkli ugotovila, da Goriška neomajeno vztraja na jugoslovanskem programu, ker naravno pripada jugoslovanski sferi.

Gospodujoči tujci so življensko nujnost te težnje zavračali in idejno že zgrajena Združena Slovenija je bila upravno in gospodarsko še prav tam kakor ona leta, ko jo je narod prvič zaklical. Še vedno so veljale o njej uvodničarjeve besede iz »Glasa«: »Slovenija je v resnici podobna razmesarjenemu telesu: tu leži en ud, tam drugi! Žalosten pogled na krvavečo, žalujočo, jokajočo mater!«

II. Od vojne do premirja.

Ob izbruhu vojne so Goričani instinktivno čutili, da soseda iz trozveze računi in čaka, kje bi ji bolje kazalo, in l. 1915. smo s skrbjo zasledovali barantanje za svojo zemljo, dokler ni vest o

londonskem paktu bridko zabolela in nas potrla vse huje ko vojne grozote, ki so se začele o binkoštih l. 1915. ob Soči. Prodani smo bili v naprej in prodali so nas, ki niso imeli pravice do naše narodne lasti, niti poznali naše zgodovine in naših teženj. Zato smo z upom in strahom čakali, kaj bo, pa naj smo bili že po prvih dneh okupirani vzdolž desnega brega Soče, ali smo morali bežati in bili raztreseni v zaledju po Kranjskem in Štajerskem in po taboriščih v Steinklammu in Brucku na Nižje Avstrijskem in na Moravskem ali še doma v ožjem vojnem ozemlju.

Dogodki l. 1917. so nam dali novega upanja: majniška deklaracija nam je vzbudila živo vero v uresničenje narodnih teženj, kar je pokazalo navdušenje, s katerim je bila sprejeta od Triglava do Adrije in so ga dokumentirale vse naše občine, ki niso bile evakuirane. Predor pri Kobaridu je pa zopet združil deželo v celoto in potisnil fronto globoko v Benečijo, tako da smo se oddahnili in bili v zaledju, čeprav so bile posledice dvanajstih soških bitk grozne. Begunci so se začeli vračati in z obnovo, ki v danih prilikah — umevno — ni mogla iti od rok, je rastla želja po miru, ki naj bi končno v zmislu deklaracije združil vse Slovence, mogoče celo še beneške. Tudi ob deklaraciji okupirano slovensko ozemlje na desnem bregu Soče je po umiku Italijanov zgodovinsko izjavo z veseljem pozdravilo. Obletnico deklaracije smo ob navzočnosti dr. A. Korošca in tisočev naroda navdušeno praznovali v Trstu v velikem gledališču Politeama Rosetti.

Tako je bilo ljudstvo ob Soči in Adriji pripravljeno in je sredi razvalin in opustošene rodne zemlje upalo v veliki dan, po katerem so klicali njegovi dedje in očetje.

Ko se je bližal zlom centralnih sil, nas londonski pakt ni več toliko skrbel, ker deveta točka prve Wilsonove izjave: »Ureditev mejâ Italije naj se izvede po jasno znanih narodnih črtah« je govorila jasno in določno in smo lahko upali, da se naše nad polstoletne želje vendarle uresničijo. V tem upanju so nas podprle še deseta točka prve izjave: »Narodom Avstrije naj se zagotovi prilika avtonomnega razvoja« ter druga točka druge izjave: »Narod in dežele naj se ne premikajo, kakor da bi bili zgolj predmeti ali kameni v kaki igri«, in še prva točka tretje izjave: »Nepristranska pravičnost, ki jo nameravamo odmeriti, ne sme delati razlik med njimi, do katerih želimo biti pravični. Pravičnost mora biti taka, da ne bo poznala nobenih ugodnosti in nobenega stopnjevanja, ampak le enake pravice za vse narode, ki bodo v zvezi.« In še so bile Wilsonove besede: »Nihče ne sme obvladati ali vladati kak narod, če tega narod sam ne dovoli.«

Na podlagi Wilsonove poslanice kongresu 8. februarja 1918 in njegovega dodatka štirih točk 12. februarja 1918 ter še njegovega

govora 27. septembra 1918 smo upali, ker smo menili, da Wilsonova beseda veže tudi Italijo, ki se bo morala ravnati po njej. Vendar — vendar prikrita bojazen radi Italije je le ostala še v srcih v vprašanju: »Kaj bo z nami?« Odrešilna misel narodove osamosvoje in samoodločbe, ideja Jugoslavije nas je tešila in do zadnje kmetske koče je šlo: »Ves naš narod stoji pod praporom Jugoslavije, brez Jugoslavije za nas ni življenja!« Goriška Straža, ki je 19. septembra 1918 prvič izšla, je ob dvanajsti uri usodnih dni registrovala dogodke, budila vero in se zavzemala kot organ Goričanov, da bi se ne preslišal njih klic, da ne bi šli preko njihovih želj in zahtev.

Tudi vodstvo slovenskega ljudstva na Goriškem je bilo budno. Na seji načelstva SLS v Gorici 3. oktobra 1918, ko so razpravljali predvsem o obnovi, je med drugimi resolucijami kot deveta točka: »Izreče se imenom slovenskega ljudstva protest proti temu, da bi se pri mirovnem pogajanju ali kako drugače kak slovenski del Goriške ali celo Gorica odstopila kaki tuji državi.«[1]

Dogodki so nato drug drugega prehitevali. Na mirovno ponudbo Avstro-Ogrske z dne 7. oktobra je Wilson tudi kot zastopnik Anglije, Francije in Italije zahteval v svojem odgovoru 18. oktobra kot pogoj za premirje, naj si Jugoslovani sami kot sodniki določajo, kaka vladavina in kaka narodna neodvisnost jim zadošča; vsega tega jim nima določati ne on, ne avstroogrska vlada, ne kdo drugi: sami naj si svojo usodo določijo. In ko se je Andrassy odločil, da Wilsonove pogoje sprejme, so slovenski poslanci v parlamentu — med njimi seveda tudi oni iz Goriške, Trsta in Istre — opustili in zavrgli »habsburški okvir« deklaracije ter izjavili, da hočejo lastno, svobodno, neodvisno državo Južnih Slovanov. Države, ki je bila zapisana smrti, ker ni bila pravična svojim narodom — kot so ugotavljali že v času taborov, n. pr. dr. Tonkli v Šempasu — ni mogel več rešiti tudi ces. manifest z dne 16. okt. ne, ki je hotel ustvariti zvezno državo. Temu smrtnemu oklicu stare države je sledil oklic nove države, ki je stopala v življenje: manifest Narodnega veča v Zagrebu z dne 19. oktobra 1918, v katerem so proglasili Srbi, Hrvati in Slovenci vsemu svetu zahtevo, da hočejo živeti v neodvisni svobodni državi S. H. S.

Iste dni se je osnoval kot vrhovna instanca v vseh narodnih, gospodarskih in političnih zadevah za Goriško »Pokrajinski odsek Narodnega sveta v Gorici«, ki je posloval kot organ Narodnega sveta v Ljubljani in Narodnega veča v Zagrebu. Sestavljen je bil sledeče: načelnik dr. Karel Podgornik, dež. poslanec in odvetnik v Gorici, dr. Anton Brecelj, zdravnik v Gorici, tajnik dr. Peter Medveščck, odvetnik v Gorici, blagajnik Svitoslav Premrou, ravnatelj goriške Zadružne zveze; člani: Fr. Dominko, deželni odbornik in dež. sodni

[1] Cf. Goriška Straža 10. okt. 1918, št. 4.

svetnik, dr. Al. Franko, dež. podglavar in odvetnik, dr. Fr. Gabršček, odvetnik, J. Kozman, trgovec, dr. Ivo Novak, odvetnik, Matija Rutar, dež. poslanec in viš. dež. sodni svetnik, Anton Štrekelj, ravnatelj kmetijske šole in Ciril Vuga, kurat v Podgori.

Pokrajinski odsek Narodnega sveta je slutil nevarnost za Goriško in da bi mogel dokumentarno pokazati ljudsko voljo, je izvedel vnaprej nekak plebiscit, ko je pozval goriške Slovence, naj se s svojimi podpisi izjavijo za državo S. H. S. Utemeljil je svoj poziv: »Italijanska vlada baje še vedno ni opustila svojih aspiracij na naše ozemlje. Zato moramo vsi goriški Slovenci tudi sedaj kakor vedno poprej odločno odklanjati te aspiracije ter zahtevati, da se slovenski del Goriške-Gradiščanske, to je Goriško s svojim glavnim mestom Gorico vred, vtelesi v samostojno narodno državo S. H. S.«

Tako so bili Goričani pripravljeni in čakali, da zasije solnce svobode in se strnejo v močno državo Jugoslovanov.

III. V Združeni Sloveniji — v Jugoslaviji.

Torek, 29. oktobra, je bil oni veliki dan. Narodno veče je v zagrebškem saboru slovesno proglasilo jugoslovansko državo S. H. S. in isti dan se je v Ljubljani proglasila Narodna vlada za Slovenijo, v kateri je bil kot poverjenik tudi dr. Anton Brecelj, podnačelnik Pokrajinskega odseka Narodnega sveta v Gorici.

Premirje je bilo sklenjeno, vojna končana, umikajoče se čete so se zgrinjale preko našega ozemlja.

Goričani so navdušeni pozdravili novo državo, Pokrajinski odsek Narodnega sveta je zboroval v permanenci in izdal slovenskemu narodu na Goriškem sledeči:

»**Proglas.** V imenu in na poziv Narodne vlade Samostojne Jugoslovanske Države prevzema Pokrajinski odsek Narodnega sveta v Gorici **celotno javno upravo** slovenskega dela bivše goriško-gradiščanske dežele z njenim glavnim mestom Gorico vred.

Prometni uradi (železnice, pošte itd.) in vsi drugi javni uradi v mestu in na deželi so dolžni pokoriti se vestno vsem odredbam Pokrajinskega odseka Narodnega sveta v Gorici.

Slovensko in posebno jugoslovansko vojaštvo se pozivlja, da se postavi na razpolago Pokrajinskemu odseku Narodnega sveta v Gorici v svrho, da se ustanovi Narodna Bramba za vzdrževanje javnega reda in mira.

Slovensko inteligenco pozivljamo, da posveti vse svoje moči Pokrajinskemu odseku Narodnega sveta.

Prebivalstvo pozivljamo, da vzdržuje mir in javni red, spoštuje tujo lastnino in se ne da zavesti v nikake samovoljne čine, ki bi škodovali narodni stvari.

Goriške meščane italijanske narodnosti vabimo na sodelovanje v varstvo skupnih interesov in v vzdrževanje javnega miru in reda.

Gorica, dne 1. novembra 1918.

Pokrajinski odsek Narodnega sveta v Gorici.«

Na ta proglas so se vse javne upravne oblasti v mestu in na deželo podvrgle Narodnemu svetu, tako okrožno sodišče in okrajna sodišča, davkarije in pošte. »Občudovati moramo to splošno disciplino,« je pisala »Goriška Straža« z dne 5. novembra ter obenem ugotovila, da sta se goriška policija in orožništvo takisto z veseljem podvrgla Narodnemu svetu in da z zgledno požrtvovalnostjo vršita svoj posel, kar v onih dneh v Gorici ni bilo baš lahko delo. Okrajni glavar baron Baum je odstopil in njegove posle je Narodni svet poveril komisarju Berbuču Bogomilu, vojaški štacijski poveljnik pa je postal sedanji župan ljubljanski dr. Dinko Puc.

Narodni svet, ki je bil do sobote 2. novembra 1918 v Gledališki ulici v prostorih »Goriške zveze«, se je preselil v palačo okrajnega glavarstva na Travniku, kjer je v nedeljo zjutraj zaplapolala narodna trobojnica. »To je bilo veliko zadoščenje Slovencem. Trobojnica je zasedla častno mesto tam, odkoder je bila celo vrsto let strastno preganjana,« je beležila »Goriška Straža«.

Slika mesta v teh dneh: trume umikajočih se vojakov s fronte so se zgrnile v mestne ulice, nepregledne kolone avtomobilov in trenskih voz so se pomikale po cestah in razvila se je živahna kupčija med vojaštvom in civilisti, dokler ni posegel vmes Narodni svet.

Gorica je bila podobna velikemu vojaškemu taborišču, zasedene so bile vse vojašnice, na Travniku, Placuti, v ljudskem vrtu in drugod na prostem so taborili vojaki ob plapolajočem ognju. Vojaštvo, ki je bilo dotlej nastanjeno v Gorici, se je umaknilo, ne da bi oddalo prej pravilno zaloge legitimni oblasti. Radi tega so prve dni plenili po javnih zalogah.

V tej zmešnjavi je vsakdo pozdravil oklic Narodnega sveta, da sprejme on javno upravo slovenskega dela dežele in Gorico v svoje roke. In vsa hvala Narodnemu svetu, da se mu je posrečilo v tako kratkem času upostaviti red. Izvršil je res ogromno delo, ki je našlo priznanje tudi pri poštenih Italijanih.

Še bolj je pomiril Goričane prihod dveh slovenskih polkov v Gorico. Vkorakanje polkov je bilo impozantno. Na čelu je vojak na konju ponosno nosil slovensko trobojnico, za njim so se vile kolone vrlega moštva, ki je bilo odičeno s slovenskimi kokardami ter je navdušeno pelo slovenske pesmi in pozdravljalo Jugoslavijo in Gorico. Polka sta takoj prevzela varnostno službo v mestu, zasedla vojaško skladišče, vojašnico na Travniku in v »Šolskem domu«. Vojaki so stražili kolodvore, denarne zavode in druga skladišča v mestu. »Velikega pomena za deželo je tudi to, da se vojakom, vračajočim se s fronte, odvzema ves vojni plen.«

Po ulicah je bilo vse odičeno s slovenskimi kokardami, nele vojaki, temveč tudi gospe, gospodične, dekleta z dežele, možje in fantje. Sicer je bilo videti tu in tam tudi italijansko kokardo na

prsih nekaterih meščanov, a ljudstvo je dobro pojmovalo pravo svobodo pravice do samoodločbe. »Doslej ni bilo še izgredov ali kakih demonstracij. Kar je nam Slovencem dovoljeno in v veselje, rade volje dovolimo tudi svojim italijanskim someščanom. Saj nova doba, ki smo jo začeli, ne pozna več narodnostnega sovraštva, temveč medsebojno skupnost in bratsko ljubezen. V novi družini narodov bomo v Jugoslaviji tudi Italijane spoštovali in čuvali njih pravice!«[2]

Medtem so po deželi ustanovili in ustanavljali občinsko in narodno obrambo, sledeč pozivu in navodilom Pokrajinskega odseka Narodnega sveta, čigar skrb za javni red in mir v novi državi je podprl tudi knezonadškofijski ordinarijat s posebno poslanico na duhovščino.

Ker se je italijansko vojaštvo v nedeljo 3. novembra izkrcalo na šestih ladjah v Trstu in je podmaršal italijanske vojske Carlo Petitti di Roreto prevzel kot vojni oblastnik vrhovno poveljstvo nad Trstom in njegovo vojaštvo skrb za javni red in mir ter je bil »Odbor za javni blagor«, ki je bil sestavljen iz zastopnikov obeh narodnosti in vseh strank, razpuščen ter vpeljana redna mestna uprava, je predsedstvo Pokrajinskega odseka Narodnega sveta v Gorici, da bi ga nenadni dogodki ne prehiteli, odposlalo v nedeljo popoldne dr. K. Podgornika in dr. Dinka Puca k armadnemu poveljstvu v Červinjan. Tam sta se predstavila poveljujočemu generalu Wurmu kot zastopnika nove jugoslovanske države. General je odposlancema povedal, da je sklenjeno premirje in da se bodo čete umaknile do prejšnje avstrijske meje.

Toda »Goriška Straža« s 5. nov., ki prinaša to poročilo, zaključuje list z »Zadnjim poročilom«: »Došla vojaška deputacija na Narodni svet je danes sporočila, da, kakor se vidi, Italijani ne držijo premirja in korakajo s svojo vojsko dalje.« Tej vesti je pristavila: »Mogoče je, da bodo v kratkem že tukaj v Gorici. Mi se z njimi ne bojujemo. Ljudstvo naj se vzdrži mirno, naj ne strelja, naj ne pleni in sploh naj ohrani največji mir in red.«

Vesti so bile točne in domnevanje je bilo naslednji dan resnica. »Včeraj popoldan se je po mestu raznesla vest, da pridejo iz Trsta v mesto Italijani. Mesto pričakovanega vkorakanja celotnega polka so se pripeljali na dveh avtomobilih italijanski častniki. Italijanska in bela zastava raz avtomobilov je pričala, da se vozijo italijanski parlamentarci.« Drugo poročilo »Prihod Italijanov v Gorico« pa pravi: »Včeraj dne 6. novembra so se iz Trsta povsem mirno pripeljali na avtomobilih, zaznamovanih z italijansko trikoloro, italijanski vojaki v Gorico. Ustavili so se pred sedežem laške provizorične vlade (v Šolski ulici), kjer jih je deputacija italijanskega odbora (dr. Pinausig, dr. Pettarin i. dr.) sprejela. — Italijansko vojaštvo je

[2] Cf. Gor. Str. 5. nov. 1918.

počastil tudi oddelek oproščenih srbskih ujetnikov in jugoslovanskih vojakov, ki so jih z zastavonošo na konju z našo veliko trobojnico pozdravljali v jasen dokaz, da Jugoslavija ni z Italijo v boju, temveč si želi z njo prijaznih odnošajev. — Nemoteno hodijo še vedno naši vojaki pa tudi civilisti z jugoslovanskimi kokardami po mestu. Splošen vtis je vtis medsebojnega sporazumljenja.«[3]

Sporazumljenje — prikrita italijanska igra.

Dne 5. novembra 1918 je Narodni svet izdal »Poziv«: »Glasom najnovejših poročil zasedejo začasno antantne čete našo deželo. Ker se to zgodi v sporazumu med državami, je dolžnost našega prebivalstva, da jih vljudno sprejme in jim ne kaže nikake sovražnosti. Opozarjamo torej vse rojake, da se strogo drže tega poziva.«

Antante ni bilo — pač pa Italija.

Vojaški guverner v Trstu, podmaršal Petitti, je proglasil svojo oblast čez Gorico in čez celo Goriško, v katero so tudi že v gorah prikorakali po Nadiški dolini Italijani z belimi zastavami. Podmaršal je v svojem pozdravu imenoval Gorico »l'italianissima Gorizia« in zagotovil, da bo za zmeraj združena z Italijo. »Gor. Straža« je na ta ominozen pozdrav reagirala z ugotovitvijo, da je dr. Pinausig, italijanski domačin, ob pričakovanju italijanskih čet izdal oklic, v katerem priznava »različne narodnosti« v mestu, kar se tiče zasedbe pa se sklicuje na protest Narodnega Veča proti okupaciji goriškega ozemlja, ki je integralni del svobodne in neodvisne jugoslovanske države, ki nikdar ni bila v boju z Italijo in zato zanjo ne veljajo pogoji, katere so antantne države stavile Avstriji, ki je več ni.

Goriški Italijani so pa postali pogumni, trikolore so se javljale. na zvoniku cerkve sv. Ignacija na Travniku je zavihrala in na gradu, a Pokrajinski odsek Narodnega sveta je še vedno vladal, še je plapolala naša trobojnica z balkona na glavarstvu in z drugih javnih in zasebnih poslopij in tudi z zvonika na Travniku in na gradu se je kosala z italijansko in budila vprašanje: »Katera bo ostala? Kam pade odločitev? Mi stojimo zmeraj na svoji opravičeni zahtevi: Gorica spada k Jugoslaviji!«[4]

Vesti, da zasede italijanska vojska poleg Goriške tudi kranjske okraje do Postojne, potem Istro in dalmatinsko obrežje, so se kmalu uresničile.

»Goriška Straža« poroča v svoji 9. številki — zadnji l. 1918. — z dne 7. novembra kot »Zadnja poročila«:

»Ravnokar se je Narodnemu svetu v Gorici uradno sledeče sporočilo: Italijani so zasedli 6. novembra sledeče postaje: Steting, Toblach, Trbiž, Sv. Lucijo ob Soči, Matulje pri Reki in Postojno. Promet na železnicah in cestah je ustavljen. Civilno prebivalstvo lahko

[3] Cf. Gor. Str. št. 9, 7. nov. 1918.

[4] Ibid.

pasira z ročno in potno prtljago. Pošta, pismena in paketna, bo od 6. do 19. novembra prosta. Ta dan preneha premirje in ves promet preko gori navedenih postaj. Do 9. novembra zasedejo italijanske čete v sporazumu z antanto vse ozemlje do zgornje črte. Do 19. novembra zasedejo tudi vse postaje; dosedanje uradništvo lahko ostane.«

Tako se je zgodilo, da je 7. novembra ob 4 popoldne vkorakala italijanska konjenica v mesto. Slovenski strelski polk je moral naslednji dan — 8. novembra — iz Gorice. Slovo, ko je odhajal s Travnika, je bilo genljivo, bridko, a vendar veličastna manifestacija. Pokrajinski odsek Narodnega sveta je moral pustiti svojo oblast, posamezne člane, n. pr. predsednika dr. K. Podgornika, so deportirali in internirali, »Goriško Stražo« ukinili.

Prepričanje, »da bodo došle čete skrbele za preskrbo, red in varnost v deželi, da ima zasedba slovenskih krajev le provizoričen značaj«, je bilo preoptimistično. Ravnanje z vojaki in vojaškimi obvezanci, ki so jih gonili v notranjost Italije in jih šikanirali, je poleg drugega kazalo, da se Petittijeva obljuba Gorici uresniči.

Združena Slovenija v Jugoslaviji je za Goričane — bila, dasi je ostalo še upanje na mirovna pogajanja, ker vera v Wilsonove besede in v pravico je bila le prevelika, da bi jo mogla začasna negotovost popolnoma zatreti.

IV. Italijanska okupacija Trsta.[5]

Dne 30. oktobra 1918 je dobil tržaški namestnik Fries-Skene od centralne dunajske vlade odredbo, naj zapusti mesto in preda celokupno upravo legalno konstituirani vladi. Istega dne se je ustanovil v Trstu »Odbor za javni blagor«, ki je bil spočetka sestavljen iz samih Italijanov, in sicer 12 nacionalistov, 12 socialistov, pozneje pa se je izpopolnil na zahtevo Slovencev s štirimi slovenskimi delegati, ki so bili 2 narodnjaka in 2 socialista. Ta odbor je predstavljal legalno konstituirano vlado za Trst in prevzel naslednji dan od namestnika, ki je nato odšel, celotno javno upravo.

Isti dan — 31. oktobra 1918 — je imenovalo Narodno veče v Zagrebu dr. Otokarja Rybaŕa za predsednika Narodnega sveta v Trstu. Poveljništvo mornariškega bataljona, komanda min in narodne garde revolucionarnega odbora za javni blagor je prešlo v zanesljive roke pomorskega kapetana Petra Pavla Vučetića. Bivši poveljnik Trsta, kapetan bojne ladje Purschka je poveril ves mornariški material (arsenal, ustanove itd.) nadinženirju Dvořaku, kapetan prof. Ćiro Carić je pa poveljeval lagunski flotilji.

[5] Ta del je posnet po članku P. P. Vučetića »Italijanska okupacija grada Trsta«, ki je izšel v »Jadranski Straži« VI., št. 3 1928 str. 66—69 in je dokumentaren.

Že 30. oktobra so se začeli v Trstu veliki nemiri, ki so ogražali varnost življenja in imetja. Narodna bramba, ustanovljena od Narodnega sveta in Odbora za javni blagor, ni mogla zdaleka zmagovati nevarnosti, ki so jo povzročili plenilci, pobijači in sestradana, ogorčena masa, ki je ogražala javni mir in red, ko ni bilo za aprovizacijo prav nič poskrbljeno in je bilo prebivalstvo izročeno največji bedi.

Radi teh okolnosti je zaprosil Odbor za javni blagor naš Narodni svet v Trstu dne 31. oktobra, da bi mu dal na razpolago eno torpedovko, s katero bi odpluli v Benetke in zaprosili antantine sile, da bi okupirale Trst in mu z aprovizacijo pomagale.

Narodni svet v Trstu je razpravljal o tej vlogi pri seji 31. okt. 1918 ob treh popoldne. Seji so prisostvovali tudi zastopniki jugoslovanske vojne mornarice, večinoma rezervni častniki jugoslovanske pehote in češkoslovaške garde. Soglasno se je sklenilo, da se dá Odboru za javni blagor na razpolago torpedovka št. 3 pod sledečimi pogoji:

1. Na torpedovko se vkrcajo trije parlamentarci Odbora za javni blagor, in sicer po en zastopnik italijanske nacionalistične stranke, italijanske socialistične in Narodnega sveta v Trstu.

2. Poleg teh delegatov se vkrca še en član Narodnega sveta v Trstu kot zastopnik brodolastnika, t. j. Narodnega veča v Zagrebu.

3. Za pomoč in okupacijo se mora zaprositi antanta, a ne sama Italija, in v tem zmislu poveri revolucionarni Odbor za javni blagor parlamentarce s pismenim mandatom.

4. Kot zastopnika-delegata za Narodni svet v Trstu je imenoval Odbor za javni blagor dr. Josipa Ferfolja, dr. Ljubomir Tomašić je bil imenovan kot zastopnik brodolastnika, a vodstvo ekspedicije se je poverilo kapetanu Petru Pavlu Vučetiću.

Član Narodnega sveta v Trstu Rudolf Golouh se je pooblastil, da predloži te pogoje Odboru za javni blagor, ki jih je v celoti sprejel. Italijanska nacionalna stranka je imenovala za svojega zastopnika Marka Samaja, italijanski socialisti pa Alfreda Callinija.

Odbor za javni blagor je izročil nato svojim trem zastopnikom-parlamentarcem pismen mandat v italijanskem jeziku, ki se glasi v prevodu:

»Odbor za javni blagor v Trstu pošilja potom ene torpedovke, ki je bila stavljena na razpolago od Jugoslovanskega Narodnega sveta, tri svoje delegate, in sicer meščane Marka Samaja, Alfreda Callinija in Josipa Ferfoljo, v svrho, da pozovejo antanto za hitro pomoč mestu Trstu, ki mu grozi velika nevarnost. — Trst, 21. oktobra 1918. Predsednik: Valerio l. r., podpredsednik: dr. Puecher l. r., za Jugoslovanski Narodni svet v Trstu: Rudolf Golouh l. r.«

Parlamentarci — Marko Samaja, Alfred Callini in dr. Josip Ferfolja ter še zastopnik brodolastnika dr. Ljubomir Tomašić — so se še isti večer 31. oktobra 1918 vkrcali na jugoslovansko torpedovko

št. 3, katero je hitro a z veliko težavo pripravil kapetan Vučetić; odstraniti je moral in energično udušiti sabotažo nezanesljivih avstrofilskih elementov, ki so mu grozili s smrtjo.

Zvečer 31. oktobra ob šestih in pol je odposlal Vučetić sledečo radio-depešo v italijanskem jeziku:

»Poveljstvo antantinega brodovja, Benetke. Odbor za javni blagor v Trstu namerava z ozirom na zelo težko situacijo v Trstu poslati v petek 1. novembra torpedovko Jugoslovanskega Narodnega veča, da se dogovori z antantinim brodovjem. Prosimo, da nam pridete naproti do Caorle. Odbor za javni blagor v Trstu. Odgovorite, ste li sprejeli radio-depešo. Pričakujemo odgovor. Ker imamo samo eno osebo v radiotelegrafski službi, vljudno prosimo, da nam odgovorite nocoj ob deveti uri.«

Odgovor se je glasil: »Stà benissimo, stà benissimo, bene, bene.« Ob 9. uri zvečer pa je prišel odgovor: »Odboru za javni blagor v Trstu. Dobro, jutri zjutraj od devete dalje. Vrhovni komandant Benetk.«

Drugo jutro — 1. nov. 1918 — že ob 5·20 so odpluli iz Trsta v smeri proti Benetkam. Okoli 7. ure zjutraj so prišli v višino Gradeža, odkoder so otvorile avstro-ogrske tako zvane 8 cm Ruso-baterije ogenj, ko so opazile na torpedovki srbsko zastavo, dasi je bila na njej tudi bela. Kljub temu ognju in opominu baterije z rta Salvore, naj se torpedovka ustavi in vrne, je kapetan Vučetić odredil, naj vozi z vso močjo dalje in preide vse avstrijske in italijanske mine, ki so bile 3 metre pod vodo, medtem ko je gaz torpedovke znašala 2·80 m. Vučetiću sta pomagala prvi oficir kapetan Gebauer in drugi oficir Ante Račić z 10 zanesljivimi mornarji Dalmatinci, ki so se prostovoljno javili za to pot. — Okoli 9. ure so pripluli na določeno mesto, kjer so jih sprejeli italijanski aeroplani — pet po številu — in kmalu potem štiri italijanske torpedovke, urejene v bojni črti. Ko so si izmenjali dokumente, so italijanske torpedovke spremljale našo do Benetk, kjer se je morala ustaviti pred luko in je bila vedno pod nadzorstvom ostalih edinic.

Ob 12·30 je odvedel delegate-parlamentarce italijanski kapetan bojne ladje Ettore Rotta po parlamentarnem običaju z zavezanimi očmi na motornem čolnu v Benetke pred admirala P. Marzolo.

O svoji intervenciji so izdali parlamentarci Odboru za javni blagor v Trstu uradno poročilo v italijanskem jeziku. V poročilu je ugotovljen odhod in njegova svrha ter prihod v Benetke, nato izvajanja posameznih delegatov. Delegat Marko Samaja je orisal stanje in razmere v Trstu, omenil, da so avstrijske oblasti zapustile Trst, izročivši vso oblast Odboru za javni blagor, v katerem so zastopane vse stranke v Trstu, italijanska in slovenska. V očigled temu, da se avstrijske oblasti pred odhodom niso pobrigale za aprovizacijo, Odbor za javni blagor ni kos nalogi, čeprav je organiziral varnostno

službo, ki jo vrše občinski stražniki, dobrovoljci in majhno število zanesljivih slovenskih vojakov. »Mesto je obsojeno na glad in končni propad, ako ne dospe hitra pomoč,« je zaključil in še dodal: »Radi tega sem odšel v Benetke, da bi o tem obvestil svoje brate in jih zaprosil v imenu italijanske narodne zveze v Trstu, da pride Italija in okupira Trst ter ga preskrbi s hrano.«

Alfredo Callini je izpopolnil sliko razmer v Trstu, pokazal na potrebo hitre pomoči in prosil v zmislu svoje misije za intervencijo antante ali Italije v sporazumu z antanto.

Dr. Josip Ferfolja se je pridružil izvajanjem obeh delegatov in njunih zahtev, v kolikor se tičejo ekonomskih in varnostnih okolnosti v Trstu, medtem ko v političnem pravcu in v stvari okupacije Trsta kot delegat Odbora za javni blagor in na podlagi pismenega mandata in pooblastila prosi za intervencijo antante, a ne Italije same, kakor je to prosil delegat Samaja. V svojstvu zastopnika Jugoslovanskega Narodnega Veča ne more pristati na provizorno okupacijo Trsta po Italiji, izvzemši slučaj, da bi Italija dobila nalog od antante, to zato, ker gre za pokrajine, o katerih bo odločala mirovna konferenca.

Komandant Benetk je vzel na znanje poročilo in želje in drugo jutro sporočil delegatom na torpedovko, da je o njihovih zahtevah obvestil prizadete vlade; ob 11·30 istega dne (2. XI. 1918) je dospel delegatom pismen odgovor, podpisan od šefa glavnega štaba italijanske vrhovne komande generala A. Diaza: »Pošljem hitro pomoč v Trst.«

Zjutraj 3. novembra 1918 ob sedmih so odpluli delegati s svojo torpedovko v Trst in sestavili poročilo »pisano in podpisano na palubi torpedovke št. 3 dne 3. novembra 1918«.[6]

V času, ko je pomočnik admirala Marzola kapetan bojne ladje Conte Dentice di Frasso izročil delegatom odgovor generala Diaza na palubi torpedovke, so Vučetić in njegova oficirja admiralovemu pomočniku na njegovo zahtevo označili na karti svobodno prekomorsko pot od Tagliamenta do Trsta in mu dali potrebna pojasnila. O tem je izdalo Poveljstvo jugoslovanske torpedovke št. 3 uradno »Izjavo«[7]. Zastopnik brodolastnika Narodnega veča dr. Ljubomir Tomašić je poslal iz Benetk potom admirala Marzola Jugoslovanskemu odboru v Pariz poročilo, da je oddelek za mornarico avstro-ogrskega vojnega ministrstva izročil jugoslovanskemu Narodnemu veču vse bojno brodovje in obalne utrdbe in da je brodovje razvilo jugoslovanske trobojnice, častniki in mornarji pa so prisegli za

[6] Dosloven hrvatski prevod in italijanski original v Jadranski straži l. c.
[7] Cf. v hrv. in it. l. c.

Jugoslavijo. Nemci, Madjari in Italijani da so odpuščeni. Dalje še poroča o razbitju avstro-italijanske fronte, o Trstu in poti v Benetke ter o rezultatu[8].

Torpedovka z delegati se je vrnila v Trst ob dveh popoldne. Dve uri kasneje so dospele v Trst prve italijanske torpedovke pod poveljstvom generala Carla Petitti di Roreto, ki se je vozil s torpedovko »Audace« in izjavil, da je prišel v Trst — kot osvajalec v svrho okupacije (per diritto di conquista e di occupazione).

Odbor za javni blagor je imel zvečer še sejo — zadnjo —, na kateri se je prečitalo poročilo delegatov-parlamentarcev, nakar je predsednik Valerio proglasil, da je odbor po odredbi generala Petitti razpuščen.

Omembe vredno je, da so Italijani okupirali Trst 3. nov. 1918 ob štirih popoldne, to je po uradni ustavitvi sovražnosti na italijanski fronti, ki se je izvršila 3. novembra 1918 ob treh zjutraj.

Tako so Italijani zavzeli in okupirali Trst.

V. Od okupacije do aneksije.

Šesta točka premirja je določala: »P r o v i z o r i č n a u p r a v a področja, ki naj ga Avstro-Ogrska izprazni, b o p o v e r j e n a l o k a l n i m o b l a s t i m p o d n a d z o r s t v o m p o s t a j n i h p o v e l j s t e v **zveznih okupacijskih čet.**«

Zvezne okupacijske čete je predstavljala, kot smo videli, italijanska vojska, ki ni mogla vzbuditi v narodu vere, da bo nepristranski postopala. Preveč je bila interesirana v vprašanju pripadnosti ozemlja, da bi mogla dati garancijo, da bo pustila lokalne oblasti take, kot bi odgovarjale dejanskim narodnim razmeram v deželi.

Ko je italijanska vojska zasedla ozemlje, določeno ob premirju, je vrhovno vojaško poveljstvo z ukazom od 19. novembra 1918 imenovalo za gubernatorja okupiranega ozemlja — Julijska Benečija so ga imenovali — generala C. Petittija di Roreto. Do definitivne rešitve o pripadnosti teh krajev bi morala Italija, ki je dobila mandat za okupacijo od antante in Zedinjenih držav Amerike, upravljati to pokrajino v zmislu predpisov mednarodnega prava, toda nastopala je tako, da je začasna okupacija bila prava aneksija.

Kot je bil Odbor za javni blagor v Trstu ukinjen, ista usoda je zadela Narodni svet v Gorici in — »Goriška Straža« je morala s svojo 9. štev. prenehati in je mogla šele čez leto dni 2. oktobra 1919 zopet iziti, ko so že vse »uredili« in se niso več bali za »odrešene kraje«.

Tako se je uvedla okupacijska oblast, ki si je tekom decembra, ko je že dovolj pokazala svojo pest, hotela pridobiti na poseben

[8] Cf. l. c.

način zaupanje Slovencev. Veliki lepaki so po deželi in v Gorici obljubljali:

»Slovenci! Italija, premogočna država velike svobode, vam bo dala iste državljanske pravice kakor svojim lastnim podložnikom. Dala vam bo šole v vašem jeziku in to v večjem številu, kakor ste jih imeli pod Avstrijo. Vaša vera bo spoštovana, ker je katoliška vera vera cele Italije. Slovenci, bodite prepričani, da bo mogočna in zmagovalna Italija skrbela za svoje državljane in naj bodo katerekoli narodnosti.«

Taka je bila obljuba, a dan za dnevom, teden za tednom in mesec za mesecem je vedno glasneje pričal, da je bila ta z velikanskimi črkami tiskana obljuba velikanska laž, ki naj bi pridobila ljudstvo za nove gospodarje.

Slovenske zastave in slovenski znaki so morali izginiti, slovenščina je ginila iz uradov, slovenska imena in slovenski napisi — najprej na postajah — so se morali umakniti italijanskim, slovensko šolstvo se je hoté zanemarjalo in zapostavljalo; bilo ni več ne obč. starešinstev, ne okr. šolskih svetov, ne dež. zbora in sploh nobene zakonito izvoljene korporacije, kjer bi se narodovi zastopniki lahko javno oglasili za ljudske pravice. Vladala je »pravica« zmagovalca in narod je trpel, čakal in še vedno upal, da vendarle zmaga prava pravica pri mirovnih pogajanjih, ko Amerika londonskega pakta ni bila priznala in se je tudi Italija nekoliko angažirala za »rimski pakt« na kongresu zatiranih narodov Avstrije od 8. do 10. aprila 1918.

Rimski pakt je ugotovil: 1. »Vsak izmed teh narodov (Italijanov, Poljakov, Romunov, Čehoslovakov in Jugoslovanov) proklamira svojo pravico do zedinjenja v enotni nacionalni državi, oziroma do izpopolnitve tega zedinjenja, da doseže svojo popolno politično in gospodarsko neodvisnost.«

Glede »podlage italijansko-jugoslovanskega soglasja« so se zastopniki ital. in jugoslov. naroda (Jugoslov. odbor) dogovorili še specialno v naslednjem:

4. Kar se tiče razmerja med ital. narodom in narodom Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je znan tudi pod imenom jugoslovanski narod, zastopniki obeh narodov uvidevajo, da je zedinjenje in nezavisnost jugoslov. naroda življenskega interesa za Italijo istotako, kakor je dopolnjenje italijanskega narodnega zedinjenja življenskega interesa za jugoslovanski narod. Zastopniki obeh narodnosti se torej zavezujejo, da posvetijo vse svoje moči, tako med vojno kakor i v trenutku sklepanja miru, da se ta cilj obeh narodov doseže popolnoma.

6. Se zavezujejo, da uravnajo prijateljski tudi v interesu dobrih in odkritosrčnih odnošajev med obema narodoma še nerešena teritorialna vprašanja na podlagi principa narodnosti in prava narodov, da odločajo sami o svoji usodi, in sicer na način, da se ne prejudicira življenskim interesom obeh narodov, ki se bodo določili v trenutku sklepanja miru.

7. Delom enega izmed narodov, ki bi morali ostati vtesnjeni v mejah drugega, se bo priznalo in garantiralo pravo, da se spoštuje njihov jezik, njihova kultura in njihovi moralni in gospodarski interesi.«

Točke 4—7 (5. govori o osvoboditvi Jadranskega morja, ki je življenskega interesa za oba naroda) sta formulirala v Londonu gg. Torre in Trumbić, rati-

ficiral pa jih je »Jugoslov. odbor v Londonu« in »Italijanski odbor v Rimu«, ki mu je predsedoval Torre.

Da bi imel narod vočigled novim razmeram v okupiranem ozemlju enotno reprezentanco, ki bi strnjeno in smotreno zastopala njegove želje, težnje in koristi, se je 3. avgusta 1919 sklicala v Trstu glavna skupščina političnega društva »Edinost«. To politično društvo je imelo že od vsega početka v svojem programu, da deluje med Slovenci vsega ozemlja na Primorskem, to je v Trstu, na Goriškem in v Istri. Ker so se bile politične razmere lokalno izoblikovale, je »Edinost« ostala dejanski le tržaška stranka. Ta dan so se strnile SLS, JDS in agrarna stranka z »Edinostjo« in Slovenci vsega okupiranega ozemlja so bili združeni v enotni politični stranki, ki si je izvolila novim razmeram odgovarjajoči odbor. Centralni organ stranke je postala »Edinost« kot dnevnik, »Goriška Straža« in »Pučki Prijatelj« pa sta bili njeni pokrajinski glasili. »Straža« je — kot sem že omenil — začela svoj drugi letnik 2. oktobra 1919.

Od novembra 1918 do julija 1919 je vladal vojaški guverner in okupirano ozemlje je bilo prav za prav v obsednem stanju. Z namestn. odlokom 4. julija, št. 1081 se je ustanovil v področju ministrskega predsedstva »Osrednji urad za nove pokrajine« z nalogo, da uredi postopni prehod civilnih uradov v novih pokrajinah k posameznim ministrstvom in da pripravlja politično-upravno ureditev teh pokrajin. S tem je prešla oblast v okupiranem ozemlju od vrhovnega vojaškega poveljstva na Osrednji urad in imenovan je bil generalni civilni komisar s sedežem v Trstu.

Razmere, ki jih je inauguriral vojaški guverner, se tudi pod gen. civ. komisarjem in Osrednjim uradom niso spremenile — vse delo javne uprave je bilo pač usmerjeno k — aneksiji. Razni italijanski listi so sicer govorili o pravičnosti, ki naj je bodo deležni Slovenci v okupiranem ozemlju — praksa je pa ni poznala. Ni je poznala tudi kljub pomembnim izjavam odličnih mož, ki so predstavljali oficialno in neoficialno Italijo. Bivši minister Leonida Bissolati je 20. septembra 1919 na kongresu »Unione Italiana« izvajal ob splošnem odobravanju:

»Za jadranske pokrajine sem trdil vedno, da bi bilo treba brezpogojno spoštovati ne samo italijansko narodnost, temveč tudi druge narodnosti, in to, četudi smo zmagali, baš posebno zaradi tega, ker smo zmagali; kajti bojevali smo se za načelo, da ne sme noben narod delati preoblastno, temveč da ima vladati narod in njegove spore **čut pravičnosti** . . . Kakor priznavamo, da mora biti Reka italijanska, tako moramo priznavati, da morajo Slovani videti, da se spoštuje njihova narodnostna pravica v onih ozemljih, v katerih je narodnost slovanska. Naj se dá avtonomija Zadru ali naj se ga dá Italiji in naj se dajo jamstva manjšinam italijanskega jezika, kakor jih dovolimo mi slovanskim majšinam, ki bodo znotraj naših mejnikov.« (Secolo, 21. septembra 1919.)

Na zadnji seji poslanske zbornice 27. septembra 1919 pa je govoril minister Tittoni o narodnih manjšinah:

»Glede jezika, vere, kulture, šole in sploh vsakega svobodnega pojavljanja so Poljska, Češkoslovaška, Romunija in Srbija vezane na vrsto določb, obseženih v pogodbah. Neobhodno potrebno je, da se te določbe izvajajo lojalno in odkritosrčno.

Italija, kakor ostale štiri zavezniške velevlasti — nima nikake legalne obveznosti, toda, po mojem mnenju, največjo moralno za to po svojih svobodoljubnih tradicijah, ki so njen ponos in njena slava. Z nami združena ljudstva druge narodnosti naj vedo, da mi z zgražanjem odklanjamo vsaktero misel tlačenja ali raznarodovanja; da njihov jezik in njihove kulturne institucije bodo spoštovane; da bodo njihovi upravni zastopniki uživali vse pravice naše svobodoljubne in demokratične zakonodaje; da bodo njihovi politični poslanci prisrčno sprejeti v italijanskem parlamentu, ki jih bo poslušal s spoštovanjem, kadar bodo govorili v imenu po njih zastopanega prebivalstva.« (Tribuna, 28. septembra 1919.)

Obljube — besede kot one na decembrskih lepakih, so ponavljali še drugi in višji, a okupirano ozemlje je bilo zasužnjeno, naš narod brezpravna raja.

Proti vsem nasiljem in samovoljnemu postopanju italijanske oblasti za časa okupacije so zastopniki okupiranega ozemlja, ki so tedaj živeli izven njega, predali na mirovni konferenci v Parizu decembra 1919 z dejstvi podprto spomenico, v kateri so med drugim zahtevali, naj se ugotovi narodna volja s plebiscitom, to je po principu, ki ga je sprejela antanta in sama Italija, in to na vsem okupiranem področju pod nevtralno kontrolo.

Podobno zahtevo je predala tudi jugoslovanska deputacija okupiranega ozemlja (dr. J. Wilfan, dr. K. Podgornik in dr. U. Stanger) 26. aprila 1920 v San Remu s spomenico, naslovljeno na Nittija kot predsednika vrhovnega sveta. V tej spomenici so opozorili odposlanci Nittija, »da prizadetemu prebivalstvu zasedenega ozemlja doslej ni bila dana priložnost, izraziti svojo voljo, in da se tako zvana plebiscitarna manifestacija nekaterih političnih skupin tega ozemlja ne more smatrati za svobodni izraz volje vsega prebivalstva, a niti njegove večine. — Zaupajoč v pravičnost svoje stvari, oprto na pravico samoodločbe, zahtevajo Jugoslovani zasedenih ozemelj, da naj se pozove vse prebivalstvo, da odloči o svoji politični usodi potom rednega plebiscita. Zastopniki jugoslovanskega prebivalstva zasedenih ozemelj se sklicujejo na modrost in čut pravičnosti visokega zbora in upajo, da se ne odloči o usodi tega prebivalstva, ne da bi bilo prej zaslišano.«

To je bila volja naroda, a se ni izpolnila.

Preden je bilo okupirano ozemlje pogodbeno odtrgano od bratov v svobodni državi, je naš bridko preizkušeni narod doživel še grozote nezaslišanega pogroma v Trstu dne 12. julija 1920 na privatne slovenske obrate in pisarne, na tiskarno »Edinosti«, na

jugoslovanski konzulat in na Narodni dom, ki so ga ob asistenci vojaštva in policije upepelili.[9] Tržaški zgled je našel koj odmev na Reki, v Pulju in tudi Gorici je grozil, saj je pozival tiste dni z zidov lepak:

»Meščani! Delavci! Italijani! Našo omiko, našo potrpežljivost razlaga balkanska duševnost Slovanov kot šibkost in zaspanost. Gorica naša, ki je bila in bo vedno italijanska, bi se imela na ljubo štirim Slovanom, ki jih je pokojna Avstrija importirala, da bi nas v lastni hiši izzivali, priklopiti majhni Jugoslaviji. — Italijani! V balkanski duševnosti se ne upoštevajo civilne metode. Sredstva preizkušena v preteklosti, ki so mogla ohraniti nas Italijane kljub varstvu avstrijskih bajonetov, ki so bili Slovanom dovoljeni na našo škodo, je treba obnoviti ter poučiti izzivače, da se v Gorici ne izziva in se ne krši nekaznivo italijanstva. V Gorici, 14. julija 1920.«

Dobro, da je lokalna vlada na poziv iz Rima izvršila varnostne odredbe, ker sicer bi goriški Slovenci doživeli Trst v drugi izdaji.

Facit dveletne okupacije je v kratkem tale: V zmislu navedene 6. točke premirja bi imela v dobi okupacije ostati uprava v rokah lokalnih oblasti in vojaška oblast bi imela le pravico, nadzirati jo. Te točke niso držali. Ukinili so vso upravno avtonomijo. Za avtonomne zadeve deželnega odbora in zbora se je imenoval komisar (dr. Al. Pettarin), po deželi pa so se župani kar po vrsti odstavljali in nadomeščali z gerenti. Na politična glavarstva so se pozvali tuji komisarji, ki niso poznali ne razmer ne jezika ljudstva. Potujčevanje krajevnih imen, odprava slovenščine v javnih uradih je bil njihov prvi korak. Uspeh delovanja političnih organov je bil ta, da je nebroj uradnikov moralo zapustiti svoja mesta, k čemer gotovo ni malo pripomogel aparat »odbora zaupnikov« — ital. prenapetežev. Začelo se je kruto preganjanje. Najmanjša beseda, da, le slutnja — brez dokazov! — je zadostovala, da so postavili človeka pred vojno sodišče. Sodišče je bilo založeno samih ovadb in ječe so se polnile. Zapirali so tudi najuglednejše Slovence, n. pr. dr. Breclja. Posluževali so se tudi internacij. Cele trume mladeničev in mož so zbirali v Korminu in jih potem odvajali v Italijo. Med interniranci so bili tudi visoki drž. uradniki in zastopniki Slovencev. Duhovščina je zlasti trpela. Tekom okupacije je bilo zaprtih, interniranih ali pregnanih iz por.-puljske škofije 6, iz ljubljanske škofije (trnovska in postojnska dekanija) 8, iz tržaške škofije 27 in iz krške škofije 28 duhovnikov! 4. aprila 1919 je bil na italijanski bojni ladji deportiran sam vladika dr. Anton Mahnič, ki je ostal v pregnanstvu do 11. februarja 1920, ko se ni smel vrniti na Krk in je prišel v Zagreb. Tudi škof dr. Karlin je moral iz Trsta in

[9] Cf. Gerarchia, Rivista politica, direttore B. Mussolini VII. sept. 1927. — Fr. Giunta: Il fascismo nella Venezia Giulia, odstavek »L'incendio del Balkan«, str. 798—799.

slovenske redovnike iz Čresa, Pazina in Pirana so tudi iztirali, kakor pozneje one iz Gorice, Svetega Križa, s Kostanjevice in Sv. gore. Zadnje mesece so nastopali nekaznivo proti našemu narodu fašisti in razvili pravo strahovlado: uporabljali so zločinska sredstva: pogrome in požige. Priče poleg drugega: razvaline »Narodnega doma« v Trstu in Pulju in razdejanje v tiskarnah »Edinosti« v Trstu in »Pučkega prijatelja« v Pazinu. Slovenske šole, srednje, obrtne in trgovske, ki jih je po hudem boju dala bivša država, so bile ukinjene. Pesek v oči sta bila dva razreda ljudske šole v Gorici, za katera so morali skoraj poldrugo leto moledovati. Po deželi so raztresli vse polno tujih učnih moči, ki niso poznale duševnosti našega ljudstva in jim gotovo ni bilo za vzgojo, pač pa, da kontrolirajo domače učne moči, kjer se je še vršil pouk. — Društva so zavirali kar je le bilo mogoče. Pravilno ustanovljenih društev niso priznali, če se niso mogla izkazati z originalnimi pravili. Tiskana pravila s tiskano klavzulo o oblastveni potrditvi niso zadoščala — original je moral biti, pa tudi če je bila vas v ruševinah in pepelu! Še več: zahtevali so, da mora laški tekst pravil veljati za izvirnik.

Poleg vsega tega je gospodarstvo propadalo in v deželi ni bilo več javne varnosti: tatvine in napadi so bili širom vsega okupiranega ozemlja na dnevnem redu.

V takih razmerah je dočakal narod ob Soči in Adriji potem, ko je dolgo upal in se bal, ob drugi obletnici okupacije — rapallski dan.

Na podlagi pogodbe, sklenjene med Italijo in kraljevino S. H. S. v Rapallu 12. novembra 1920, so bile od bivših avstrijskih dežel priključene h kraljevini Italiji: Trst in okolica, Goriško-Gradiščansko v vsem obsegu, Istra z okraji Koper, Lošinj, Pazin, Poreč in Volosko-Opatija, od Kranjske politični okraj Postojna in sodni okraj Idrija razen občine Žiri, a so mu bili dodeljeni zato deli občin Grčarjevec, Planina in Logatec. Občina Bela peč in del občine Rateče v radovljiškem okraju sta tudi pripadla Italiji, ki ju je združila s sodnim okrajem Trbiž, katerega je bila že povečala z deloma občine Podklošter iz polit. okraja Beljak.

Potem, ko so določili usodo okupiranega ozemlja, ne da bi konzultirali prizadeti narod, so bivši deželni poslanci naslovili na komisarja za avtonomne zadeve v pokrajini Goriške dr. Al. Pettarina naslednje pismo, ki ga navajamo, ker dokumentarno govori:

Velerodni gospod komisar!

Pred nedavnim časom smo se obrnili podpisani bivši deželni poslanci s prošnjo do Vas, da bi po svoji moči pripomogli k temu, da se upostavi v zasedenem ozemlju občinska, okrajna in deželna samouprava, katero je vlada, ki nam zapoveduje, skoraj scela zatrla.

Nismo še dobili odgovora na ta naš korak, iz katerega bi spoznali, kakšen uspeh smemo pričakovati v tem za naše ljudstvo življenskem vprašanju, in že nas sili nov dogodek, da se zopet obračamo do Vas kot načelnika avtonomne oblasti, kolikor je je še ostalo, ter posredovalca med ljudstvom, čigar ideje natanko poznate, in med vlado.

Ob Vašem zanimanju za usodo zasedenega ozemlja Vam ni moglo uiti, da sta se zadnje dni pogajali dve oblasti za našo prihodnost, in sicer — brez nas. Prebivalci te dežele in dežela sama smo bili blago, za katero sta kupca barantala. Enega so mikali naši rudniki in gozdovi, oviti v plašč strategičnih mej; drugi je modroval, da telesu je bližja srajca nego suknja; in dogovorila sta se v bratskem objemu o nas in naši bodočnosti — brez nas.

Ko so pred dvema letoma državniki stopali v dvorano mirovne konference, so se globoko priklanjali Wilsonovim načelom, katera priznavajo tudi malim narodom pravico, da odločujejo sami o svoji usodi in da se ne smejo premikati kakor lesene figure na šahovski deski v plačilo ali kazen vojskujočih se držav. V teku dveh let so isti državniki toliko napredovali in poglobili se v Wilsonova načela, da so zdaj brez najmanjšega nemira in sramu sklepali o nas — brez nas.

Četudi nas je malo in smo šibki, vendar ljudje smo, narod smo, kateremu se ni sramovati stati v vrsti z drugimi narodi, ker gmotno in duševno — z ozirom na svoje število in moč — se smemo meriti z vsakim drugim in mnoge tudi prekašamo. Svojo narodno dolžnost vršimo v gospodarstvu in omiki, kakor drugi; zato zahtevamo, da se nam izkazuje spoštovanje, katero zaslužimo. To se ni zgodilo, ko je šlo za naše temeljne pravice, temveč državniki so nas povsem prezrli, držeč se imperialističnega načela, da moč prevladuje pravico, tistega načela, o katerem so trdili, ko so stopali v mirovno konferenco, da je bodo pobijali; mislili so namreč na imperializem drugih in ne na svoj, zato so sklepali o nas — brez nas.

Med pogajanji nismo govorili, ker nismo smeli in nismo mogli govoriti, ko je bilo vsako zbiranje in zborovanje strogo zabranjeno; zato naj se naš molk ne smatra kot pritrjevanje temu, kar se je zgodilo glede nas — brez nas.

Ni v naši moči premeniti dogovore, ki so se vršili — brez nas, ker nas je malo in smo šibki v primeri s tistimi, ki so imeli besedo, ali molčé požreti takega postopanja nasproti nam tudi ne moremo, marveč smo siljeni, da protestiramo proti njemu z vso odločnostjo.

Če nas način, kakor so postopali državniki z nami v tem prevažnem vprašanju, sili do protesta, napolnuje nas pogled v prihodnost z največjo skrbjo, kajti ako bo vlada one države, kateri smo prisojeni, postopala z nami, ko jej bomo priklopljeni, tako kakor postopa zdaj, ko smo zasedeno ozemlje, bati se nam je najhujšega, tako da bomo obupno zdihovali, da se nam je godilo neizmerno boljše, ko se nam je »slabo« godilo.

Kako postopajo rešitelji s svojimi rešenci?

Predstavljajo se nam kot rešitelji, a so nas popolnoma zasužnili; imenujejo nas rešeno deželo, a so nas docela podjarmili, kakor nekdaj Rimci premagane dežele; vedejo se kot zmagovalci in absolutni gospodarji, katerim ne velja nobena postava bivše države, ako je najnižji financar ne potrdi; premenili so, ne da bi nas vprašali, naša krajevna imena ter zakrili slovenski obraz naši deželi, kakor da so neoporečni gospodarji v naši deželi. Ako potrebujejo zase novih imen, prosta jim pot; ali za naše ljudi sodijo na javna mesta naša imena. Nikomur ne priznavamo pravice, da nam naša imena odjemlje, pretvarja in pokvarja; to pravico si prisvaja le gospodar nasproti sužnju, kateremu ne priznava človeških pravic. Naša imena, krajevna in osebna, so naša last, naša

čast in naš ponos. Nasilno premembo naših imen občutimo kot sramotno žaljenje naših najblažjih čustev in ošabno izzivanje, ko se vse to godi v prikrivanje in zanikanje naše narodnosti. Ako komu naša imena ne ugajajo, zakaj nas pa zasede? Kogar ne maram, temu se ne bližam; če pa se komu bližam, ali naj se mu bližam z gorjačo, da si ga ž njo ustvarim prijatelja? Ali da ga pobijem? Čudna politika!

V razvpiti državi se nam je delila pravica po obstoječih zakonih v našem jeziku; v zasedenem ozemlju se nam zanika pravica, ako vloga ni sestavljena v nenašem jeziku, ali ako jej ni priložen prevod v tem jeziku, in to na zahtevo višje instance. Tu ne velja izgovor, da to se ne godi splošno in da osrednja vlada ni tega odredila: vlada je odgovorna za uradno početje svojih uslužbencev, naj se godi kaj splošno ali posamič. Uradnik ne bi delal tega, ako bi bil prepričan, da vlada tega ne odobruje ter da prestopnike kaznuje.

Državni upravi je naloga, da pospešuje gmotne koristi državljanov, a našim občinam so postavili gerente, ki pogoltnejo občinske dohodke, ker so dragi, medtem ko so domači upravitelji živeli od svojega in le od slučaja do slučaja dobivali piščo nagrado. Domače upravitelje so odstavili ter namestili z drugimi iz daljnih krajev, kakor da je naša pokrajina za to ustvarjena, da preskrbi zaslužek ljudem, ki v kraljestvu niso dobili mesta, četudi občinska uprava in občinsko gmotno stanje pod tem močno trpi.

O šolskem vprašanju nočemo niti govoriti. To je najhujša rana, katero nam je zasekala vlada, katera skeli, katera se ne bo dala zaceliti, dokler nam vlada ne vrne vsega, kar nam je vzela. Nismo narod analfabetov, marveč kulturen narod, ki pozna korist in potrebo šole. Brez nje nočemo ostati in nikakor ne bomo trpeli, da se nam šole zapirajo, prepovedujejo ali pretvarjajo v nestvor šole kakor v Gorici. Državljani imamo pravico do kulture; v njeno dosego nas mora vlada ščititi in podpirati. To je njena sveta dolžnost. Ali naj pripadamo zato kulturni državi, da ostanemo brez šol? Da podivjamo? Toliko slabe volje si ne moremo misliti na strani vlade.

Pravice, katere smo si pridobili v propadli državi z velikim trudom in žrtvami, se nam kratkomalo odrekajo; ljudstvu se zastavlja pot do sovladanja in souprave, a odpirajo se na stežaj neodgovornim kričavim mladičem, ki s požigi, razmetavanjem tujega blaga, bombami in nasilstvi širijo svojo omiko. Dogajajo se poboji in zločini, ki so bili nenavadna prikazen v naši deželi.

Politična prostost je postala bajka; zbiranje in zborovanje je mirnim državljanom prepovedano, dopušča se pa kričačem, razsajačem in strahovalcem. Javno življenje ne nosi več znakov kulturnega naroda, marveč šovinistov in anarhistov. — Če pa se župani posvetujejo o občinskih zadevah, se jim žuga z aretacijo; če domač uradnik, poslan na komisijo, sprejme v gostilni nekatere osebne prijatelje v tem kraju, dvignejo karabinieri krik o komplotu proti državi; če slovensko pevsko društvo priredi javen koncert v javnem lokalu, pozdravijo ga z bombami. Enako se tudi obrtno podjetje, ki kateremu ni ljubo, poškoduje o polnoči z bombami. To so prostosti in prijetnosti v osvobojenih pokrajinah.

Konstatujemo te prikazni kot očividci ter jih globoko obžalujemo. Zdi se, da vlada, ki nam gospoduje, teh dejstev ne vidi, ali da nima moči in poguma, jim stopiti nasproti. Eno kot drugo je obžalovanja vredno.

Zato prosimo Vas, velerodni gospod komisar, ki sami vidite te razmere in nam morate pritrditi, da so resnične, opozorite vlado na to ter opomnite jo, da sme pričakovati zaupanje ljudstva le, ako vrši svojo dolžnost, da pa ljudstvo postane nejevoljno in nemirno, ako vidi, da se prezira, da se teptajo njegova čast in korist, da se nam kratijo težko pridobljene pravice; kajti tudi ljudstvo ima čut za čast in pravico, včasih veliko občutnejše nego kdo na visokem mestu.

Potrebno in opravičeno je, da se ljudstvu priznavajo njegove pravice, da se mu prepusti delež, ki mu pripada pri vladi in upravi, da se mu ne kratijo človeške in državljanske pravice, da se mu ne jemljejo pridobljene pravice pod nikakim naslovom in pretvezo. Drugače bo siljeno klicati, da so prosti državljani postali državni sužnji, da se z nasilstvom hoče uničiti slovenski narod kot tak.

Predvsem pa je potrebno, da se vzpostavi deželna avtonomija zdaj, ko bo treba marsikaj urediti tudi glede naše dežele, ker to vendar ne gre, da bi tudi nova država odločevala o nas — brez nas. Zato prosimo, da ponovno priporočite osrednji vladi našo zahtevo o sklicanju deželnega odbora.

Z najodličnejšim upoštevanjem Vam udani

Podpisi.

V Gorici, 22. novembra 1920.

Kakor je rapallska pogodba bridko zadela narod v okupiranem ozemlju, tako je zabolela vse Slovence in tudi Hrvate in Srbe. Poklicani zastopniki okupiranega ozemlja so predali zato v narodni skupščini v Belgradu izjavo jugoslovanskih zastopnikov za kraje, ki pripadejo po rapallski pogodbi Italiji:

I. Že v početku svetovne vojne so proglasile sile Sporazuma, katerim se je pozneje pridružila Italija, da je eden vojnih ciljev zaščita in osvobojenje malih narodov, a predsednik Wilson je uvrstil med svoje točke, odobrene od vsega kulturnega sveta, ureditev vzhodnih mej italijanske kraljevine po jasni narodopisni črti. Z rimskim paktom od 10. aprila 1918 so določili zastopniki italijanskega in jugoslovanskega naroda, da se bodo rešila teritorialna vprašanja prijateljski na osnovi narodnega načela in prava samoodločbe narodov, a z ozirom na življenske interese obeh strank. Rimski pakt so javno odobrili merodajni italijanski faktorji, a nato so ga pozdravili britanska vlada (z govorom lorda Roberta Cecila v spodnji zbornici 22. maja 1918), vlada Zedinjenih držav Severne Amerike (s pismom državnega tajnika Lansinga, poslanega Jugoslovanskemu odboru 1. junija 1918) ter končno tudi sestanek ministrov predsednikov treh zveznih sil, Francoske, Italije in Angleške, v Versaillesu 3. junija 1918.

II. Po pogodbi, sklenjeni v Rapallu 12. novembra 1920 med jugoslovansko in italijansko vlado, naj pripade pod Italijo 600.000 narodno zavednih Jugoslovanov, kompaktno živečih na Goriškem, v Trstu z okolico, v Istri in v delih Kranjske in Dalmacije. Kot da je to potreba Italije za njeno varnost, čeprav je glede prebivalstva trikrat, a glede bojnih sredstev še nerazmerno močnejša od Jugoslavije in dasi ta nima nikakih ofenzivnih namer proti sosedom, je potegnjena nekaka strategična meja med obema državama preko živega telesa jugoslovanskega naroda, ki biva preko 13 stoletij na obeh straneh Julijskih alp.

Prebivalstvu teh krajev se ni dala prilika, da bi se svobodno in pravilno izjavilo, kateri državi hoče pripadati.

S pogodbo so omenjeni kraji odrezani od svojega prirodnega zaledja ter tako izpostavljeni gospodarskemu, a tamošnji Jugoslovani tudi narodnemu in kulturnemu propadu.

III. Po vsem tem krši rapallska pogodba, ki jo je jugoslovanska vlada morala sprejeti pod pritiskom razmer, narodnostno načelo in pravo samoodločbe narodov in upropaščuje prebivalstvo krajev, ki naj pripadajo Italiji. Zato je Jugoslovani teh krajev ne morejo priznati, a podpisani, ki smo bili z njihovim zaupanjem poslani v zakonodajna zastopstva, kjer smo se pred polomom in po polomu osrednjih sil borili za zedinjenje vsega naroda, dvigamo svečano najodločnejši protest proti rapallski pogodbi ter izjavljamo, da ne bo trajnega miru in zaželjenega pri-

jateljstva med Jugoslovani in Italijani, dokler se ne popravi krivica našemu narodu z revizijo rapallske pogodbe.

V Belgradu, dne 1. decembra 1920. Podpisi.

Tako je protestiral naš narod proti krivici, kakršne v primeri ž njim ni doživel ne eden pod božjim solncem one dni, ko je konec novembra poročal v Rimu zunanji minister Sforza o svojem uspehu in je med drugim dejal:

»Imeti moramo vendar končno pogum, da povemo, da ljubezen do naše domovine ne sme pomenjati preziranja domovinskega čuta drugega plemena, čeprav je mlajše in nima slavne zgodovine.

Morali smo sprejeti v naše meje stotisoče Slovencev. Tem Slovencem, katerim je v ostalem prikladno ostati v dotiki s svojima naravnima, ali čisto italijanskima (?) središčima Gorico in Trstom, zagotovimo najširšo jezikovno in kulturno svobodo. Za nas bo to častna obveza in čin politične razsodnosti. Smo torej prepričani, da se bodo čutili naši novi državljani kmalu zadovoljni v tem oziru, da pripadajo velevlasti, ki, močna po svoji kulturi, s katero se ne more primerjati nobena druga, spoštuje njihovo krajevno življenje z ljubosumno skrbnostjo.«

Dejstva so pokazala, da je bila ta obljuba prav taka kot ona na decemberskem lepaku: sistem so konsekvetno izvajali tudi potem, ko je bila rapallska pogodba odobrena v Rimu z zakonom 19. dec. 1920, št. 1778, in objavljena v uradnem listu »Gazzetta Ufficiale« 21. dec. 1920, št. 300, in so obhajali tekom februarja v posameznih krajih, za Tolminsko n. pr. 27. februarja, slovesno aneksijo. V torek po veliki noči pa se je vršila slovesnost aneksije v imenu cele dežele v Ogleju, ki se je končala v znamenju visokih obljub: knezonadškofa goriškega so javno žalili, češ, da bi ne smel sedeti med slavnostnimi gosti. Nadškof in njegovi sufragani so odšli...

Tako se je začelo novo življenje v novi državi.

VI. Od aneksije do volitev l. 1921., »obnove« deželne avtonomije in ljudskega štetja.

V dneh aneksije je pisala tržaška »L'Emancipazione«:

»V imenu tistih idealov, ki smo se zavzemali zanje v trdih letih vojne, zahtevamo danes za Slovane, ki so postali državljani Italije, liberalno ravnanje, kakršnega narod z liberalnimi tradicijami ne more odrekati. Zahtevamo, da zadobe Slovani, ki bodo živeli v mejah Italije, uverjenje, da žive v Italiji in ne v kaki na glavo postavljeni Avstriji. In to prav zato, ker smo se borili proti Avstriji, proti tisti Avstriji, ki ne sme zopet oživeti. Torej: ne pobijati Slovanov, ne jih izganjati! Naj žive z vsemi pravicami in z vsemi dolžnostmi kakor drugi državljani Italije!«

Beseda uvidevnosti, ki je bila na mestu, a je bila glas vpijočega v puščavi! Prve vesti o volitvah so se tedaj pojavile in odredbe o volivnih imenikih, pa je tržaška »Era Nuova« v imenu vseh zagrizenih »odrešencev« zahtevala, naj bi se anektiranim Slovanom odvzela volivna pravica. Tako hujskanje ni moglo ostati samo pri

besedi, zlasti ker se je one dni zanesel ljut boj med fašisti in socialisti iz notranje Italije tudi v anektirano pokrajino in je tu obrnil kopje tudi proti Slovanom. V Kanfanaru je prišlo do uboja: padel je neki Bevčar, ki je šel med »bojevnike« in ti so se maščevali zanj. Povod jim je dal, da so zažgali delavsko zbornico in društvo »Spartakus« v Trstu ter napadli tiskarno »Edinost« in Narodni dom pri Sv. Ivanu. To je bil nekak uvod v volitve, ki naj bi dal zgled, kako je treba postopati, da bi se ostrašili volivci in se ne upali na volišče.

Razmere, ki so vladale v anektiranem ozemlju, označuje jasno in žarko ugotovitev: »Državljanskih pravic do sedaj nimamo še nobenih. Zborovalna pravica nam je v Julijski Benečiji odvzeta. Glede društvenih pravic navzlic — za nas — novi ustavi nismo prišli na boljše, ker ne moremo obnoviti eo ipso svojih izobraževalnih, telovadnih in kulturnih društev, marveč odvisi odobritev popolnoma od generalnega civilnega komisariata, kateri zahteva ob predložitvi sličnih prošenj, da se izpolnijo vse mogoče formalnosti. Govoriti ne smemo kljub temu, da dovoljuje ustava zborovanja, ker nam ne dovolijo društvenega življenja. V Italiji toliko hvalisana osebna svoboda in svoboda tiska postane za nas iluzorna radi zločinskega nastopanja nekaterih elementov.«

Da bi kljub vsemu narod strnjeno in disciplinirano nastopil ob prvih volitvah v novi državi, je politično društvo »Edinost« pozvalo, naj se širom dežele osnujejo volivni odbori, v Gorici sami pa se je ustanovilo politično tajništvo društva »Edinost« za Goriško.

Volitve, o katerih smo menili spočetka, da bodo samo lokalno dopolnilne za anektirano ozemlje, so bile splošne in določene na dan 15. maja 1921. Anektirano primorsko ozemlje je bilo razdeljeno v tri volivna okrožja, in sicer: Trst z okolico, Istra in Goriško-Gradiščansko z anektiranimi deli Kranjske in Koroške. Trst je imel voliti 4 poslance, Istra 6, Goriško pa 5 poslancev — torej 15 poslancev za vse naše anektirano ozemlje.

V deželi se je ustvarila nasilna organizacija, ki je izdala parolo, da ne sme niti en jugoslovanski poslanec priti v osrednji parlament, da naš narod ne sme imeti nobenega zastopnika.

Politično društvo »Edinost« je imelo v ponedeljek, 4. aprila 1921, v Divači svoj občni zbor, ki je predvsem razpravljal o volitvah. Predsednik (dr. Wilfan) je med drugim izjavil:

»Mi ne gremo v volivno borbo v znamenju narodnega nasprotstva. Zavedamo se, v kaki državi živimo. Vemo, da živimo v državi, ki je narodno enotna, vemo, da sta v Italiji država in narod en pojem. Zavedamo se, da smo mi mala manjšina in se že zato ne podajamo v naroden boj. Tudi poprej ni bil naš boj naroden v zmislu nasprotstva proti italijanskemu narodu. Naš boj je bil vedno le obramben boj! Ustvarjati si hočemo le mirno in neovirano življenje. Na podlagi zakonov hočemo govoriti z italijanskim narodom! Hočemo, da nas Italijani spoznajo. Naš

človek naj jim govori! — Ne gremo torej v volivni boj v znamenju sovraštva, ampak v znamenju zakonitosti! S tem se pa seveda ne odrekamo svojim čustvom. Zrel narod smo, ki zna pravilno računati z razmerami. Svoj narod hočemo ohraniti, zvesti hočemo ostati svojemu rodu! Zato zahtevamo, da nas država, ki ji pripadamo, spoštuje! Dolžnost naša je, da se ohranimo, da zacelimo rane, ki jih je vsekala vojna, da se razvijemo vsestranski, da dediščino, ki smo jo sprejeli od prednikov, izročimo zanamcem. Ostati hočemo zvesti svojim narodnim idealom in pokorni zakonom.«

Boj za naše pravice v kulturi in šolstvu, boj za politično in narodno svobodo in obnova pokrajine je bil volivni program in smernica kandidatom za njihovo poslansko delo. »Naše narodno življenje se mora v vseh ozirih zavarovati s popolnimi jamstvi za neprikrajšan obstanek in neoviran daljnji razvoj, tako da bo tu na rodni naši grudi, ki na njej naš rod prebiva že najmanj 13 stoletij, zagotovljeno za vedno. Jezikovne pravice, narodno šolstvo, gojitev narodne kulture, spoštovanje narodnega značaja ljudstva in zemlje, nedotakljivost naše narodne enotnosti in skupnosti z vsem jugoslovanstvom: to moramo doseči.«

Volitev je bil narod vesel. Dotlej so zaslepljeni vladni organi na eni in besni fašisti na drugi strani znali dušiti vsak klic po pravičnosti, ki je izšel iz našega ljudstva. Znali so oslabiti sleherni glas, da ni prodrl do onih plasti italijanskega ljudstva, ki bi razumele, kako pravičen je boj anektiranih Slovanov za narodno in socialno enakopravnost v državi. Verjel je in upal narod, da bodo njegovi zastopniki mogli pred vso Italijo obrazložiti, kako utemeljene in pravične so njegove zahteve, da bodo apelirali na vse Italijane, ki imajo dobro voljo, da radi ugleda države in časti svoje domovine ugodijo slovensko-hrvatskim zahtevam in tako ustvarijo trden temelj, na katerem se urede in umirijo razmere v deželi ter postane tako Julijska Benečija krepak most, ki bo vezal jug z iztokom — Italijo z Balkanom. In še je naročal narod onim, ki jim je hotel zaupati, da ga zastopajo: »Pred vso Italijo in vso Evropo izjavite, da bomo primorski Jugoslovani vodili ljut in nepomirljiv boj, dokler ne dosežemo onih pravic, ki jih narekuje naravno pravo, demokracija in človečanstvo!«

Tako je šlo od Triglava do morja in od Brd do Snežnika: program ni bil skovan, iz ljudskih src je bil zajet, zlasti ker so iz goriškega tajništva v območju »Kmetskih in delavskih zvez« poudarjali socialno pravičnost v zmislu zahtev novega časa. Krščanskosocialno gibanje je v programu teh Zvez pariralo šlagerje socialistov in komunistov, ki so računali, da pridobe bridko udarjene Slovence zase. Šest strank je šlo v volivni boj, in sicer Jugoslovani, komunisti, socialisti, italijanski blok, popolari in republikanci.

Centralni volivni odbor političnega društva »Edinost« je določil sledeče kandidate: 1. Za Goriško: dr. Jos. Wilfana, Virgilija Ščeka,

dr. K. Podgornika, Jos. Lavrenčiča in Franca Poljanca. 2. Za Istro: dr. Jos. Wilfana, dr. Uliksa Štangerja, Iv. Starega, dr. Stojana Brajša, Fr. Flego in Tomo Heraka. 3. za Trst: dr. Edv. Slavika, Mateja J. Zlobca, Ivana Kjudra in Hinka Pertota. — Znak stranke in njene liste je bil lipova vejica.

V nedeljo, 17. aprila, ko ni bilo do volitev niti mesec dni več, so se vršili prvi volivni shodi širom dežele, katerih se je ljudstvo številno in navdušeno udeleževalo. Ono pičlo število kulturnih delavcev, ki so še ostali v deželi, so imeli dela čez glavo, a šli so na delo polni požrtvovalnosti in idealizma za sveto stvar, čeprav niso bili varni — življenja, zakaj v pokrajini se je začela divja gonja, nasilje za nasiljem je bilo na dnevnem redu vse do volitev in na volivni dan še prav posebno.

V Krnici, vasi blizu Pulja, so začeli. Uradno poročilo se je glasilo: »V ponedeljek (12. apr.) okoli 15. ure se je odpravila skupina vodnjanskih fašistov, sestoječa iz 14 oseb, v vas Krnico, ki spada k vodnjanski občini. Fašiste, ki so prišli na volivno agitacijo, je napadlo 150 kmetov hrvatske narodnosti. Izmenjali so se streli in premagani fašisti, ki so imeli dva ranjenca, so poiskali zavetje v prostorih orožnikov. Kmetje so obrnili orožje proti poslopju in tako prisilili orožnike, da sežejo po orožju. Oddelki, ki so hiteli takoj na pomoč, so našli na nekaterih cestah ovire. Nastali so spopadi, v katerih so bili ranjeni trije vojaki, katerih eden je pozneje preminul. Zapovrstjo so prihajali na lice mesta vojaki, ki so se bližali Krnici po morju in na tovornih avtomobilih. Sodelovalo je 200 mož pehote, ki so zasedli vas in začeli skupno z orožniki čistiti kraj. Oboroženi kmetje so se umaknili v bližnja polja. Medtem so dospeli fašisti v vas Šegotiči. Padli so zopet streli. Da bi se maščevali, so v jutranjem svitu zažgali fašisti na več mestih naselbino. Zažgala se je tudi kaka hiša v zapuščeni vasi Vareški. Itd.« Tako uradno poročilo, ki po svoje vali krivdo na kmete. V resnici je šlo za neko predavanje v ondotnem društvu in fašisti bi radi dobili v roke visokošolca Ciligo, češ, da agitira proti Italiji.

Preveč je bilo še drugih slučajev, da bi mogli iskati krivdo pri našem ljudstvu. V ta čas spada fašistovski ultimat učitelju v Sv. Petru v Šumi, naj v osmih dneh zapusti svoje mesto, kar je prisiljen tudi storil; 30. marca so fašisti učitelju v Tinjanu vrgli vse pohištvo na ulico ter ga zažgali, 20. aprila so napadli v Zminju šolsko mladino, ji vzeli knjige in jih zažgali, iz Kanfanara so pregnali župnika, v Pazinu so 20. aprila hodili od hiše do hiše in zahtevali, da morajo z majem vpisati otroke v italijansko šolo, sicer da jim zažgo hiše.

Tudi na tiskarno »Edinost« so vnovič navalili — 100 jih je bilo — a vendar se jim napad ni posrečil, ker je bila tiskarna močno zastražena.

Celo kandidata g. Josipa Lavrenčiča v Postojni so hoteli pred volitvami izgnati. Trije fašisti so ga 25. aprila poiskali in mu povedali, da so dobili od fašistovske zveze v Trstu nalog, da mu sporoče ultimat, po katerem imata on in njegov sin oditi v Jugoslavijo tekom 48 ur. Ako ne, da ju izženejo s silo. Civilni komisar je moral posredovati, da so preklicali ultimat!

Čim bolj so se bližale volitve, tem številnejša in hujša so bila nasilja. Požigi, streljanje in drugo strahovanje je šlo od vasi do vasi, da bi se Slovenci oziroma Hrvati zbali. Preveč bi bilo, ko bi navajal posamezna grozodejstva, omenim naj le suho posamezne kraje. V Poreščini so fašisti 13. ozir. 14. maja zažgali dve vasi (Vrčar, Heraki), v Mačkovljah zažgane štiri hiše, več mrtvih in ranjenih, volitve v Marezigah, Pobegih, pri Sv. Antonu, Ospu in Klancu radi nezakonitih nasilstev preprečene. Javni organi pomagali zločincem. Pri Sv. Ivanu kamijoni fašistov, ki so grozili 14. maja s požigom, če zapuste ljudje hiše, na Opčinah streljanje in obenem so udrli v volivne lokale, razgnali komisijo, v Tolminu so vrgli med volivce dve bombi pred volivnim lokalom, ki so ranile sedem oseb, in potem je še vojaštvo pomagalo 30 fašistom, ki so bili nalašč prišli. Tudi v Volčah, Kanalu, Hudajužni, Grahovem, Cerknem so naši volivci čutili, kaj je nasilje. V Postojni so nad 200 volivcem onemogočili glasovanje. V Marezigah so metali bombe in streljali naše ljudi, v Opotalju so žugali s požigi, če ne bodo volili z njimi, v Barbani so naše ljudi pretepali in zapirali vpričo oblasti, v Pazinu so fašisti in orožniki napadli naše volivce s samokresi in bombami, z istimi sredstvi so jih razgnali v Lindarju, v Medulinu so zahtevali, da naj volivci kar odprto glasujejo, v Žminju so orožniki tepli naše volivce, v Pomerju ni bilo tajnega glasovanja, v Hreljih so z revolverji silili, naj naši volijo blok in orožniki so delili glasovnice, v Boljuncu bombe, streljanje in pretepanje, v Dekanih so orožniki jemali in uničevali glasovnice ob vhodu v volivni lokal, v Čežarjih revolverji in požigi, v Baderni in v Sv. Lovrencu bombe in požig. Zrenjskega župnika g. Š. Červarja so fašisti med potjo na volišče napadli, ga vklenili in s silo odvedli s seboj. Zasmehovali so ga, pljuvali, pretepali, izbili mu tri zobe in ga z grožnjami prisilili, da je moral v vklenjenih rokah nositi dve trikolori. Tako zvezanega so vlačili iz vasi v vas in ga končno privlekli na sodnijo v Motovun, kjer so župnika slekli in ga zaprli v sodnijsko temnico. Ljudstvu, ki je prišlo prosit, naj mu izpustijo dušnega pastirja, sodnik ni ugodil. Mati župnikova je prinesla žimnico, a so jo zavrnili; niti da bi govorila s sinom ji niso dovolili! Pred sodnijo so bile strojnice, župnik pa je bil v zaporu »vsled pretepanja po glavi ves spačen in se mu je bledlo«. V bolnišnico si ga niso upali prepeljati, zakaj brzkone bi na poti umrl.

Taka in podobna so bila nasilja ob volitvah in tržaška »Tribuna« je pisala, da so bile volitve v naših krajih, posebno v Trstu in Istri, plebiscit! Prav je odgovorila »L'Emancipazione«:

»Plebiscit? Toda ve li, odlični senator nesrečne kamore, da niso bile volitve skoraj po celi Istri nič drugega nego tragična »pochada«, zaradi katere bi mi (Italijani) morali zardeti pred celim svetom? Ve, na primer, da so bile v Poreču vse ceste, ki prihajajo z dežele, zasedene po skupinah političnih zločincev, ki so z revolverjem v rokah trgali vsem volivcem volivne izkaznice iz rok, ali pa jih silili, spremljajoč jih do volišča, da glasujejo za blok? Mu je li znano, da v Poreču ni bilo volivne tajnosti in da so morali ljudje glasovati z odprto glasovnico? Ve li, da sta stali na volišču v gledališču obe kamrici pod dvema ložama, ki sta bili stalno zasedeni po skupini oboroženih fašistov, in ve li, da sta bila edina dva volivca, ki sta zahtevala vstop v kamrico, kjer sta glasovala za slovansko listo, pretepena do krvi? Ve li, da so bili — še vedno v Poreču — volivci, neblokovski volivci, prisiljeni z bodali in revolverji, da ne glasujejo, ali da glasujejo za blok? Ve li, da se je v Roču, v Miljah, v Vodnjanu, v Kanfanaru povsod glasovalo z bombami, revolverji in gorjačami? Ve li za vse požare, ki so se zanetili po deželi, ve li za število mrtvih, ali mu je znano število ranjenih?«

Če je reagiral italijanski tisk tako — vseeno, kake stranke je — si pač lahko predstavljamo nasilja, ki jih čas ne bo izbrisal ne zabrisal v spominu.

In še pomembnejši dokument! Tržaško-koprski škof Angelo Bartolomassi, ki je bil med vojno vojaški škof, je priobčil na uvodni strani Škofijskega lista protest proti zločinom v Istri. Med drugim pravi v njem:

»Protestiram proti navalom, ki so se izvršili na cerkve, župnišča in župne urade. Protestiram proti razmetavanju knjig, matic, slik, pohištva in svetih predmetov. Protestiram proti grožnjam, izrečenim s strahovanjem in orožjem; proti bosnemu mučenju, proti ranjenju in pretepanju župnikov in kaplanov, ki so bili s silo iztirani in prisiljeni, da bežijo. Zapustiti so morali več kakor deset župnij in kaplanij, ki so sedaj oropane svetih opravil in duhovne pomoči.

Nikakor se ne morem strinjati in ne morem dovoliti, da si gruče državljanov, ne oziraje se na cerkveno in državno avtoriteto, teptajoč državne zakone, zakone pravičnosti in človečnosti, prilaščajo pravico do sumaričnega postopanja in to le radi praznega obrekovanja ljudi, ki so prevzeti strankarskih strasti. Taki čini niso le izrodki krivičnosti, temveč so pravcate krutosti in javne nadloge, posebno kadar se izvršujejo proti neoboroženim ljudem, oropanim vsake pomoči in samoobrambe.

Odkrito priznavam, da bi si ne bil nikoli mogel niti z daleka misliti, da pridejo nad me dnevi, ko bom moral vršiti to žalostno dolžnost.«

Pa ne samo v pastirskem pismu, tudi v posebni poslanici svetemu očetu se je tržaški škof pritožil o vseh teh grozovitostih.

Sv. oče je odgovoril škofu z značilnim, za naš narod zgodovinsko važnim pismom:

»Častitemu bratu Angelu Bartolomassiju, tržaškemu in koprskemu škofu. Benedikt XV.

Častitemu bratu pozdrav in Apostolski blagoslov! Z veliko žalostjo smo doznali od raznih strani, da mučijo in trpinčijo nekateri hujskači večino onih istrskih duhovnikov, ki imajo skrbeti za vero ter hrvatske in slovenske vernike.

Znano nam je, da so postali ti duhovniki radi krutega preganjanja teh zlohotnežev žrtve krvavih sirovosti in vsakovrstnega zasramovanja, čeprav jih ne morejo drugega zločina obdolževati, ko tega, da so iste narodnosti in istega jezika kakor njihovi verniki, ki so jim bili od zakonite cerkvene oblasti v skrb izročeni, da te vernike ljubijo in jih ščitijo. Še bolj nam pa tare srce, da se te grozote, kakor čujemo, izvršujejo nekaznovano. To povzdiguje nesramnost omenjenih zločinskih ljudi, podpira njihovo nasilnost ter vliva še večji strah in še večjo pobitost v dušo neoboroženih žrtev. Trdno smo sicer uverjeni, da vsi nepokvarjeni ljudje ta dejanja hudo obsojajo; tudi ne dvomimo, da se bodo po umiritvi političnih bojev vsi oni, ki so ta zla dejanja izvršili, svojih dejanj kesali in se jih sramovali. Vendar moramo v imenu svoje papeške oblasti odločno obžalovati, da se iz nezdravih političnih nagibov tako hudo in tako nezmerno krši pravica in človečnost. S tem se dela očitna škoda tudi ciljem, v katerih imenu se izvršuje nasilje. Oh, da bi ne bil tako nenaraven položaj sv. stolice! Razmere, v katerih živimo, so pač take, da zabranjujejo, da bi prišel Naš glas do onih, ki bi morali braniti svobodo svete službe in ščititi nedotakljivost vseh naših sinov, ki so bili s silo oropani svojih pastirjev.

Vsekakor pa ne bomo opustili ničesar, da se napravi konec toliki sramoti. Čimbolj nedostaje človeške pomoči, tem iskreneje bomo rotili podporo dobrotnega Gospoda, proseč Ga miru, ki toliko časa hrepeni po njem svet. To smo Ti hoteli, častiti brat, pisati. Kajti nič ni bolj sladkega skupnemu očetu, kakor da je deležen bolečin svojih sinov in jim prinaša kolikor mogoče obilne tolažbe.

Želim Tebi, častiti brat, vsem istrskim duhovnikom in istrskemu ljudstvu nebeških darov, zagotavljajoč Vas Svoje očetovske dobrohotnosti in pošiljajoč Vam iz dna srca Apostolski blagoslov.

V Rimu, pri Sv. Petru, 2. avgusta 1921 v sedmem letu Našega papeštva. — Benedikt XV.«

Tako je odmelo nasilje nad Slovenci in Hrvati v anektiranem ozemlju do najvišjega prestola na zemlji in besede sv. očeta so bridko preizkušen narod potolažile in mu vlile novega upanja, zlasti ko so bile volitve kljub vsem grozotam vendarle za nas časten — plebiscit.

Volivni rezultat v posameznih okrožjih je bil sledeči:

1. Goriško-Gradiščansko:

JNS:	39.068	glasov
komunisti:	10.131	„
socialisti:	4.472	„
italijanski blok:	5.858	„
popolari:	2.467	„
republikanci:	1.047	„

2. Trst:

JNS:	2.930	glasov
komunisti:	6.667	„
socialisti:	4.154	„
italijanski blok:	15.119	„
popolari:	—	„
republikanci:	4.473	„

3. Istra:

JNS:	9.842	glasov
komunisti:	3.697	„
socialisti:	2.631	„
italijanski blok:	28.944	„
popolari:	2.123	„
republikanci:	2.836	„

Na vsem anektiranem ozemlju tedaj: Jugoslovanska narodna stranka **51.850**, komunisti 20.495, socialisti 12.257, italijanski blok 49.921, popolari 4590, republikanci 8346.

Na podlagi rezultatov v posameznih volivnih okrožjih so bili izvoljeni na Goriškem štirje kandidati Jugoslovanske narodne stranke, in sicer dr. Wilfan, Ščck, dr. Podgornik in Lavrenčič in komunist Tuntar — druge stranke so propadle. — V Trstu ni prodrl noben naš kandidat, v Istri pa dr. Wilfan, ki je obdržal goriški mandat in odstopil istrskega dr. Stangerju. Med komunističnimi glasovi je bilo samo na Goriškem do pettisoč slovenskih, ker je bil med kandidati tudi Slovenec Srebrnič. Da je sorazmerno mnogo naših glasov tudi v Trstu in Istri odpadlo na komuniste, je jasno, koliko pa jih je bilo radi nasilja oddanih bloku, si lahko mislimo. Eno drži in stoji za vse čase: Na binkošti l. 1921. je naš narod sodil. Ne nasilje, ne zvitost mnogih volivnih komisarjev, ne plakatiranje cele dežele z italijanskimi plakati, ne širjenje laži in vznemirljivih vesti — nič ni moglo zapeljati našega ljudstva, da bi ne izreklo svoje zrele besede v teh volitvah, da je ta zemlja n a š a, da jo hočemo braniti in ohraniti in da zahteva na svojih tleh politične, gospodarske in kulturne pravice.

Na eni prvih sej rimske zbornice je podal v svojem govoru dr. Jos. Wilfan tri izjave.

V prvi izjavi ugotavlja, da »jugoslovanski poslanci imajo in zatrjujejo pravico, rabiti svoj jezik, ko vršijo svoje funkcije, posebno tudi ko govorijo v parlamentu«. Ta pravica da je »pogoj in posledica najelementarnejše svobode«, in še ker jo čl. 62. izrečno priznava za francoski jezik, kar mora veljati analogno tudi za slovenski oziroma hrvatski jezik.

Druga izjava: »Suvereniteta kraljevine Italije se je raztegnila na dežele ob severni obali Jadranskega morja v pravnem oziru samo po rapallski pogodbi od 12. novembra 1920 in po naslednji aneksiji, ki je stopila v moč 5. januarja 1921. To se je zgodilo brez svobodne in pravilne privolitve in proti narodnemu značenju prebivalstva, ki je med ustjem Soče in novimi mejami po večini neitalijansko, jugoslovansko.

Prazno je ostalo upanje, da bo kraljevina Italija, ki se je zasnovala na narodnem edinstvu in rodila iz plebiscitov, spoštovala tudi v tem primeru narodnostno načelo in pravico narodov, da sami odločajo o svoji usodi.

Protest, ki ga, ne bolj upravičuje, ker ga bolj upravičiti ni mogoče, nego bolj poostruje krivično ravnanje, nasprotujoče slovesnim obljubam, četudi ne formalnim jamstvom, zakaj ta so se zares izrečno odrekla, se ne more nikdar zadušiti v srcih Jugoslovanov, ki so sedaj podvrženi Italiji.

Jugoslovanskim poslancem je v dolžnost, da dajo tu, ob pričetku svojega delovanja, izraza temu protestu in zato podajajo temu primerno, formalno in slovesno pravno zavarovanje, za sedanjost in vso bodočnost, v imenu Jugoslovanov novih pokrajin — italijanskih državljanov — pač pokornih zakonom, a zvestih svojim idealom. Vstopili smo v italijansko družino in vsakdo, če je dobre volje, bi bil moral ne glede na narodno čustvo želeti, da bi se bil naš vstop izvršil pod drugačnimi okolnostmi, na drugačen način. Kako so se stvari razvile od novega dne okupacije? Po obljubah, ki so se dale tudi v javnih oglasih, ki so bili takrat

tiskani še tudi v jugoslovanskem jeziku, smo pa doživeli režim tlačenja, režim, ki je bil surov in okruten, v žalostnem protislovju s tem, kar je naše ljudstvo pričakovalo od italijanske vojske in od italijanskega ljudstva, ki sta prišla v deželo kakor osvoboditelja.«

Tretja izjava: »Jugoslovanski poslanci imajo čast, podati v imenu jugoslovanskega prebivalstva in v svojem imenu sledečo daljnjo izjavo:

Jugoslovani, ki so postali sedaj italijanski državljani, se popolnoma zavedajo svojega položaja. Znajo, da jih poleg prirodnega edinstva plemena, jezika, čustev, kulture, tradicij, ki jih spaja z narodom Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se skupno nazivajo južni Slovani ali Jugoslovani, sedaj združuje z italijansko nacijo mogočna vez državnega edinstva.

Novi italijanski državljani jugoslovanske narodnosti so se odločili in so pripravljeni izvajati iz položaja, ki se je tako določil, posledice in zahtevati najsvetejšo skrb in najglobokejše spoštovanje za vse, kar se nanaša na njihovo narodno zavest; tako prevzemajo tudi vse obveznosti, ne samo tiste, ki jih nalagajo zakoni, nego tudi tiste, ki izvirajo iz samega dejstva državnega sožitja, s tem, da bodo, v mejah svojih moči in svojega posebnega položaja, sodelovali, da bi se dosegli skupni ideali človečnosti, kulture, moralnega in materialnega napredka.

Z ozirom na takšne namene in nagnjenja njihovih rojakov je jugoslovanskim poslancem jasno začrtana pot, ki naj hodijo po njej, toliko v splošnih vprašanjih kolikor — v prvi vrsti — pri varovanju in pospeševanju posebnih interesov, ki so jim poverjeni.

Trudili se bodo, udeležujoč se zborničnih del z lastnim odkritosrčnim, četudi skromnim delovanjem, da postanejo vredni ne samo zaupanja svojih volivcev, nego tudi čustev kolegialnosti, ki jih upajo tu srečati, vračajoč jih z vsem srcem.«

Po teh zgodovinskih izjavah sta v naslednjih sejah 22. oziroma 23. junija govorila istrski fašist Pogatschnig (!) in tržaški Giunta, požigalec Narodnega doma. Oba sta nastopila proti Jugoslovanom in reagirala na Wilfanova izvajanja. Wilfan jima je odgovarjal.

Kako so sprejeli Wilfanov govor? Poročilo pravi:

»Od ministrskega predsednika do fašista Giunte so vsi brez izjeme odgovarjali dr. Wilfanu skrajno neresno; vsi so namenoma mahali mimo predmeta, vsi brez izjeme so rabili besede, ki so v navadi le na volivnih shodih. Ko je dr. Wilfan trdil, da so se vršila med volitvami nasilja, je pobil »politik« Giunta Wilfanove trditve z vpitjem: Petoliznik! Ko je dr. Wilfan zahteval, naj se prihodnje ljudsko štetje vrši vsaj tako pravilno, kakor v Avstriji, je predsednik zbornice De Nicola zavpil, da je to žalitev italijanskega naroda in pozval dr. Wilfana, naj spoštuje »čustvovanje italijanske duše«. Ko je dr. Wilfan očital vojaškim oblastvom nepravilno postopanje, bi bil vsak resen človek pričakoval, da poprosi dr. Wilfana za dokaze in izvede preiskavo. Mesto tega se vzdigne sam predsednik vlade Giolitti in protestira, kakor bi bili na shodu, proti žalitvi italijanske vojske.«

Na seji 23. junija je govoril kot drugi jugoslovanski govornik poslanec Virgilij Ščck. Izvajal je, da pozna dolžnosti, ki jih ima kot italijanski državljan, čeprav se ne more odreči ljubezni do svojega naroda in svojega jezika. Ugotavlja, da pobratenje med narodi ni

tako neznatna stvar in da se ne more takoj udejstviti, zagotavlja pa, da italijanski državljani slovanske narodnosti ne bodo popustili nobenega sredstva, ki bi moglo privesti do prisrčnega sporazuma med Italijani in Slovani. Pri tem citira članek iz lista »Il Tempo«, ki da »predstavlja najbližje mnenje gospoda Giolittija«: »Č. Giolitti je opozarjal, da ne bodo življenske potrebe države nikdar v nasprotstvu z ljudskimi načeli, ki zahtevajo spoštovanje za jezik, sporočila in prosveto narodov, ki so bili priklopljeni Italiji. Kajti Italija ni izvedla in noče vzdržati svojega zedinjenja kot osvojiteljica in gospodarica, temveč kot vekovita učiteljica zakonov bratstva in medsebojne vljudnosti.«

Da bi prišlo do bratstva in sporazuma med obema narodoma, je treba drugačnega postopanja z Jugoslovani. Nato govori o nasilju proti državljanom slovanske narodnosti in zahteva takojšnjo in pravično odškodnino, izražajoč obenem upanje, da gre za izjemne dogodke in ne za sistem. V italijanskih vrstah razburjenje. Šček pa je svoja izvajanja podprl z dokumenti. Prebral je iz »Emancipazione« članek o ravnanju z jetniki v tržaških ječah, ki ga je potem dal Giolittiju, ki ga je tudi prebral in se močno razsrdil. Prebral je dalje izjavo komisarja Martinaccija o našem prebivalstvu v »Eri Nuovi« in še pismo tržaškega škofa o dogodkih v Istri.

Potem je še izvajal: »Nočem se ustavljati pri razmotrivanju drugih razmer. Nočem govoriti o naših šolah, ki so zaprte za naše otroke in dijake, kateri tavajo okoli brez pouka; ne maram govoriti o naših kulturnih in gospodarskih organizacijah, ki so ovirane v svojem vzgojnem delu in pri ščitenju delovnih stanov.

Častiti tovariši, uverjen sem, da ne more nihče izmed vas, v katerem je nekaj duha svobode in izobrazbe, dopustiti, da bi bile srednje šole, gimnazije, realke, obrtne, trgovske in poljedelske šole oropane svojih učencev ter da so se oblastva, ne zavedajoča se svojih dolžnosti, lotila celo orožja proti tem marljivim mladeničem, ki so se morali kakor v dobi katakomb zatekati celo v kleti, da nadaljujejo svoje nauke. Oblastva so jih razganjala z orožjem, kakor da bi šlo za kako nebrzdano zločinsko tolpo. Nihče izmed vas se ne more strinjati, da se je vdanost in naklonjenost do države vkoreninjala med narodom s sredstvi, ki rušijo avtonomijo naših občin, uničujejo dobrodelne zavode in zadružne denarne naprave, ki nosijo na sebi ljudski značaj; to vse le zato, ker smo jih ustanovili mi s pridnostjo in delom naših ljudi in našega plemena.«

Obsojajoč v luči današnje civilizacije »dvoje pravic v praktičnem izvajanju« med slovanskim življem, za kar predloži naknadno podrobne podatke, upa da bo zbornica delala za pomirjenje v zmislu vzvišenega načela človečnosti in konča: »Jugoslovansko ljudstvo, ki je zadobilo italijansko državljanstvo, ima veliko zgodovinsko zvanje. Nobeno, tudi najostrejše oko, ne more prodreti v najbolj oddaljena obzorja bodočnosti. Vendar je obema državama, Italiji in Jugslaviji, potrebno vzajemno življenje! Mazzini, Cavour in drugi italijanski veleumi so sanjali, da morata ta dva naroda biti brata in ne sovražnika v Evropi, ki naj jo obnovi svobodna volja narodov. Jugoslovani, ki so postali italijanski državljani, morajo in hočejo biti most za popolno pomirjenje med Jugoslavijo in Italijo. Oni bodo lahko tisti duševni element, ki bo v teh krajih zopet oživil vzvišena čuvstva človeške vzajemnosti.«

Kakor Wilfanov je tudi Ščekov govor vzbudil v vsem italijanskem časopisju živahne komentarje; priznali so mu spretnost in da je po svoji mirnosti še huje učinkoval.

Slovenski poslanci so v nadaljnjem svojem delu registrirali vsa nasilja in v številnih interpelacijah opozarjali nanje vlado ter zahtevali pravično postopanje oblastev v anektiranem ozemlju in spoštovanje do vseh ustanov, katerim naj se da možnost prostega, neoviranega razvoja.

Da bo slika tega obdobja popolnejša in podčrtana še z besedo internacionalnega motrilca, naj navedem, kaj je pisal ta čas socialist dr. Oberdorfer v tržaškem socialističnem dnevniku v članku »Fašizem in Jugoslovani«: »Najusodnejši pogrešek je borba brez presledka proti Slovanom. In sicer usodna za ljudi in razrede, ki ga zagrešajo, kolikor za te kraje in Italijo. Z ene strani obljublja vlada Jugoslovanom vse ustavne svobodščine; obljubuje jim, da se bodo upoštevale njihove tradicije. Istočasno pa dovoljuje izvendržavni in protidržavni sili fašizma, da samovoljno krši pravico ter z ognjem in mečem vzpostavi tisto ravnovesje, ki ga je po mnenju fašistov skalila vlada Slovanom v prilog. V istem času dovoljuje vlada fašistom, da rušijo cele vasi, požigajo hiše, bijejo in tepejo, zasmehujejo in zasramujejo ljudi ter se maščujejo za krivice, ki so se morda zgodile kdaj Italijanom od strani avstrijskih krajevnih oblastev. Ne iredentistična propaganda kake Jugoslovanske Matice, ampak dejstvo, da vlada ne zna iz Jugoslovanov napraviti si lojalnih državljanov, da spoštujejo njeno voljo, povzroča mržnjo proti Italiji kot izdajalki.

V dejstvu, da se slovanske mase pridružujejo socializmu, je videl slovanski nacionalizem narodno nevarnost, ter je zato napadal socialiste in socializem. Na drugi strani pa je italijanski nacionalizem iz enakih razlogov napadal slovenske socialiste in nacionaliste. Iz razlogov gospodarskega in političnega imperializma, ki je sicer poln besed, toda nima v sebi ustvarjajoče sile in je slep.

Slep je ta imperializem, ker ne vidi škode, ki jo povzroča svoji stvari. Kdo more v spominu Slovanov na tem ozemlju izbrisati spomin na zlostavljanja in požige? Kdo jim izbriše spomin na dogodke povodom volitev, ki so bili hujši, nego v kateremkoli kraju Italije. Kateri Slovan bo še verjel obljubam, ki jih vlada ne more izpolniti, ker ji tega ne dopuščajo fašisti. Če bi res prišlo do kakega upora Slovanov, nobena stvar bi ga ne opravičevala tako, kakor ta nespametna in sramotna ravnodušnost vlade spričo takih dogodkov. Potekla bodo desetletja resnega in mirnega dela preden se pomirijo strasti, ki jih je razpalila med Slovani Julijske Benečije fašistovska blaznost.«

Toisto so za Ciril-Metodovo ugotovili naši ljudje: »Kralj nam obljublja v prestolnem govoru pravice, svobodo, enakopravnost! Kralj nas po tradiciji starega Rima v prestolnem govoru lepo pozdravlja. Ministrski predsednik, minister za osvobojene zemlje nam jamčita in obljubljata, da bo vsa Italija respektirala nas, naše pravice, našo narodnost! Zdi se, da so visoke in najvišje oblasti v Italiji od kralja do generalnega komisarja v Trstu naši najboljši zavezniki in prijatelji, a civilni komisarji in orožniki postopajo z nami drugače. Tako je n. pr. civilni komisar v Tolminu izdal na vse orožniške postaje obvestilo, da je za dan sv. Cirila in Metoda prepovedano vsako praznovanje, češ, da je vse to slovanska manifestacija, naperjena proti Italiji. Prepovedal je obhod, veselice, petje, predavanja, razobešenje zastav; milostno je dovolil edino le službo božjo brez vsake slovesnosti. Ne samo v tem, v vsakem oziru se kaže ta dvoličnost v postopanju državnih oblasti proti našemu narodu.«

Pa kaj bi zgubljal besede! Dejstva naj govorijo: v noči 2. septembra je vzplapolal kres pri Sv. Ivanu — Narodni dom so zažgali po znanem receptu iz Trsta; ni minul še teden — v noči med 8. in 9. septembrom — so z vžigalno bombo vpepelili dvorano konzumnega društva v Rojanu, a 12. decembra je obsvetil Adrijo kres Narodnega doma v Barkovljah. In v petek 7. oktobra so preračunjeno po načrtu dejanski napadli poslanca dr. K. Podgornika v Trstu ob belem dnevu, ko se je vračal iz privatne hiše! Nič čudnega, ko so že tudi nekemu kandidatu za časa volitev grozili, da ne pride v Rim, tudi če bi bil izvoljen!

Ali je pomagal nastop naših poslancev v Rimu ali kaj, razmere so se kljub nasilju, ki je bilo še vseskozi na dnevnem redu, le nekoliko uredile. Na Goriškem je oživelo društveno življenje in »Kmetsko-delavska zveza«, ki so jo pokrenili krščanskosocialni kulturni delavci, je začela agilno delovati. Prirejala je shod za shodom, zahtevajoč materialno obnovo dežele, vpostavitev avtonomije in vse one kulturne ustanove, zlasti šolstvo, ki si jih je naš narod v dolgih desetletjih priboril, a mu jih je »učiteljica narodov« ukratila.

Kraljevi odlok 31. avgusta 1921, štev. 1269 (Gazzetta Ufficiale 26. septembra 1921) je pravice generalnega civilnega komisarja znatno skrčil. Doslej je opravljal za okraje svojega območja posle politične oblasti in posle nekdanjega namestnika, v kolikor so ti ostali še v veljavi.

V zmislu tega odloka je vlada s kraljevim odlokom 19. novembra 1921, štev. 1747, odnosno 1748 (G. U. od 14. dec. 1921) imenovala izredna deželna odbora za Istro in za Goriško-Gradiščansko, ki sta prevzela posle, katere bi po deželnem redu in po drugih tedaj še veljavnih zakonih imela deželni zbor in deželni odbor.

V odboru za Istro je bilo prvotno število 10 italijanskih in 4 slovenskih efektivnih članov ter 4 italijanski in 2 slovenska namestnika; pozneje se je število efektivnih članov povečalo za 3 Italijane. Predsednik je bil Italijan in tudi v izvrševalnem odboru so bili samo Italijani.

Izredni deželni odbor za Goriško-Gradiščansko je bil sestavljen po enakem številu slovenskih in italijanskih efektivnih članov in namestnikov. V enakem številu sta bili obe narodnosti zastopani v izvrševalnem odboru. Predsednik je bil Italijan.

Istočasno sta bili v zmislu istega odloka od 31. avgusta 1921 ustanovljeni mesti generalnega vicekomisarja v Poreču in v Gorici za izvrševanje poslov deželne politične oblasti prve stopnje za dotični okraj. Vzporedno s tem je bila odpravljena svetovalna komisija pri Osrednjem uradu in so bile imenovane svetovalne komisije, ločene za Julijsko krajino, za Zader

in anektirane otoke ter za Tridentinsko Benečijo. (Kr. odl. 8. sept. 1921, št. 1319; G. U. 6. okt. 1921.) Naloga teh komisij je bila, proučevati in predlagati ukrepe za definitivno ureditev vseh panog administracije v novih pokrajinah, zlasti z ozirom na še veljavne avtonomije. Komisije bi morale izvršiti svojo nalogo tekom enega leta.

Komisijo za Julijsko krajino so tvorili senatorji (9) in poslanci (15), pozneje komisarji za deželne avtonomne posle (3) in 13 od vlade imenovanih članov. Od vseh 40 članov je bilo Slovanov 6 (5 poslancev in 1 imenovani član).

Za skupne zadeve vsega anektiranega ozemlja se je ustanovila o s r e d n j a s v e t o v a l n a k o m i s i j a, ki je štela 20 članov, katere je ministrski svet po treh četrtih izbral izmed članov prej imenovanih komisij, po ostali četrti pa prosto imenoval. Izmed teh članov je bil e n Slovenec[10].

Avtonomija dežele, ki je bila že v aneksijskem odloku zagotovljena, je bila tako dana; bila je, kot je razvidno, le medel odsev nekdanje avtonomije in le nekako nadomestilo zanjo. Pripravila naj bi pot pravi, resnični avtonomiji.

Slovenski člani izrednega deželnega odbora za Goriško-Gradiščansko so bili dr. Anton Gregorčič, dr. Engelbert Besednjak, Ign. Križman, Karel Treven in dr. Henrik Tuma. Predsednik je bil ljudovec dr. Luigi Pettarin, bivši uradnik deželnega odbora in med okupacijo in vse dotlej deželni komisar. Ker so bili popolari v Italiji — 109 poslancev so imeli tedaj — za avtonomijo in se je zavzeto izrazil zanjo v Gorici sam don Sturzo, je bilo upati, da pride res do nje in da pridejo z njo normalni in pravični časi v deželo, ki je dotlej trpela pod izjemnimi zakoni in samovoljnim postopanjem poklicanih in nepoklicanih oblastev. Proti taki »avtonomiji«, kot je bila po omenjenem odloku nakazana, so Slovenci odločno protestirali, ker je pomenila kršenje avtonomnih pravic in novo zapostavljanje slovenskega življa.

Leto 1921. je zaključilo ljudsko štetje, za katero so pridržali način avstrijskega ljudskega štetja po občevalnem jeziku. Kako se je izvršilo, si lahko predstavljamo, ako vemo, da so naši ljudje pač sami izpolnili rodbinske pole, jezikovne podatke pa so uradniki sami zapisovali v posebne pole, ki jih stranki niso bili dolžni pokazati ne predložiti v podpis.

Te »jezikovne pole« so izpolnjevali samo za tiste družine, ki so rabile drug občevalni jezik — ne italijanskega. Vprašanja-rubrike so bile: 1. Kateri neitalijanski jezik rabi družina? 2. Koliko članov družine ga govori? 3. Koliko članov družine zna zadostno italijanski jezik ali kako italijansko narečje?

[10] Cf. Luč, poljudno znanstveni zbornik, I., Trst 1927, p. 10—11.

Jasno je, da so bila vprašanja tako postavljena, da bi po 2. in 3. naše ljudi zavedli in tako naše narodno število skrčili na minimum ter potem razvpili v svet »resnično« stanje, ki ga je bivša država iz sovraštva do Italijanov potvarjala.

Na podlagi tega ljudskega štetja je bilo v Julijski Benečiji 1. decembra 1921 »navzočih« na 8566·26 km² površine 911.485 prebivalcev, kar znese na kvadratni kilometer 106 ljudi[11]. Posamezne province Julijske Benečije so izkazale sledeče stanje:

Provinca	Površina v km²	Navzoče prebivalstvo	Prebivalstvo na 1 km²
Trst	1220	325.940	266
Reka	701·87	85.543	122
Pulj	3976·81	299.295	75
Gorica	2667·58	200.707	75

Posamezna okrožja, koder prebivajo Slovenci, so bila takole naseljena:

Okrožje	Površina v km²	Navzoče prebivalstvo	Prebivalstvo na 1 km²
Ajdovščina	168·72	14.553	86
Dornberg	110·92	16.301	146
Idrija in Vipava	503·04	26.942	53
Brda	92·27	11.227	122
Komen	185·59	10.849	58
Sežana	309·77	18.006	58
Il. Bistrica	333·47	12.120	36
Postojna	488·66	19.532	39
Kanal	344·90	16.797	48
Tolmin	474·24	23.883	50
Kobarid	192·32	8.354	43
Bovec	374·05	5.460	15
		184.024	

Ako odštejemo od tega števila par tisoč priseljencev (uradnikov in podobnih) ter prištejemo prebivalce v Lipalji vesi, Ukvah in Žabnici na Koroškem ter še one v Beli peči, katerih vseh je 2682, se dobljeno število, ki predstavlja prebivalstvo izključno slovenskega ozemlja bistveno ne izpremeni.

[11] Cf. Gerarchia, Rivista politica, direttore Benito Mussolini. Anno VII; Settembre 1927. Anno V. Pod geslom: Nove anni dopo l'armistizio vsebujoč »La Venezia Giulia«. Ti in sledeči podatki so vzeti iz članka senatorja in goriškega župana Giorgia Bombiga: »Le condizioni demografiche della Venezia Giulia e gli allogeni« (807—19), kjer citira »Bolletino dell'Istituto centrale di statistica« fasc. 1. anno V.

Pri tem nisem upošteval občine Trst, ki je imela na 95·89 km² 238.655 prebivalcev. Pod to občino je razumeti nekdanji »Trst z okolico« in gre število našega slovenskega življa gotovo v stotisoč, ako ne čez! Istotako je z občino Gorica na 89·88 km² z 39.829 prebivalci. Ker je na tem ozemlju tudi občina Solkan, občina Podgora s Pevmo in Šentmavrom, občina Šentpeter in občina Štandrež, moremo vsaj 20 tisoč reklamirati zase. V severni Istri pa je tudi še 55.000 Slovencev.

Bombig Slovencev v svoji statistiki ne podaja; samo v statistikah iz prejšnjih desetletij ugotavlja, koliko jih je bilo, ter navaja razne vzroke, na podlagi katerih izvaja, da je danes naše število znatno manjše — navede ga pa ne, preračunjeno, kajpa, da bi čitatelji v kraljestvu dalje živeli v veri in prepričanju, da so nove pokrajine puro sangue italianissime.

Fr. Erjavec ima sledečo statistiko Slovencev v Italiji:[12]

Pokrajina	Površ. v km²	Prebiv. - Slov
Koroška	358	15.000
Kranjska	1.234	67.000
Goriška	2.385	155.000
Trst	954	57.000
Istra	1.000	55.000
Beneška Slovenija	450	35.000
	6.381	384.000

Toisto število približno dobimo, ako upoštevamo uradne podatke o Goriški z domnevnimi podatki kot sem jih kalkuliral. Torej:

Goriška s priključenim delom Kranjske in Koroške po odbitju vseljenih Italijanov	180.000
Trst z okolico	100.000
Istra	55.000
Gorica (občina)	20.000
	355.000
Beneška Slovenija	35.000
Skupno	390.000

Ako pomislimo na rezultate volitev, nam tudi ti govorijo, da to število našega življa ni postavljeno previsoko.

VII. Dogodki od l. 1922. do danes.

Kraljevi odlok, ki je kolikortoliko obnovil deželno avtonomijo, je obenem določal, da se morajo štiri mesece po njegovi objavi iz-

[12] Fr. Erjavec: Slovenci. Zemljepisni, zgodovinski, kulturni, gospodarski in socialni pregled. Znanstvena knjižnica 6. zv. V Ljubljani 1923. Založila Jugoslovanska knjigarna. Str. 20. — Pri površini Trsta ni decimalke! (95·4).

vršiti v anektiranem ozemlju tudi občinske volitve. Tako se je inauguriralo novo leto 1922. z obnovo občinske avtonomije. Volitve so se vršile 15. in 22. januarja. V slovenskem ozemlju so povsod prodrli Slovenci, v Gorici je pa — 22. januarja — zmagala s pomočjo slovenskih glasov stranka Gruppo d'azione.

Zgodovinsko važna je bila nato 27. februarja javna seja širšega deželnega odbora. Zastopniki slovenskega in furlanskega ljudstva so razpravljali in sklepali o bodočnosti avtonomije, proti kateri je doseglo gibanje doma kakor v starih pokrajinah prav tiste dni svoj višek. V Trstu se je pripravljal močan sunek proti samoupravi novih pokrajin, istotako v Vidmu, in vlada je zavzemala tozadevno zelo dvomljivo in negativno stališče. Sklepi izrednega deželnega odbora so močno udarili v vrste sovražnikov avtonomije in zmešali popolnoma njihovo taktiko. Odmev, ki ga je našla ta seja v vsem italijanskem časopisju Primorske in videmskega okraja, je očitno pokazal, da so sklepi deželnega odbora dosegli v polni meri svoj cilj.

Predsednik izrednega deželnega odbora dr. Pettarin je predlagal:

Izredni deželni odbor Goriško-Gradiščanske se priznava slovesno k načelu, da se morajo ohraniti v bistvu nedotaknjene in nezmanjšane avtonomne pravice novih pokrajin Italije, in sicer:

a) zakonodajne in finančne svoboščine deželnih zborov ter njih pravice sklepanja;

b) pravice, ki pritičejo deželnim odborom kot avtonomnim neodvisnim upravnim oblastvom; posebne pravice, ki gredo deželnim odborom kot oblastvom z gospodarsko-finančno nadzorovalno oblastjo nad manjšimi avtonomnimi edinicami, posebno nad občinami, in pravice, ki pritičejo deželnim odborom kot sodnim oblastvom v sporih med omenjenimi manjšimi edinicami, posebno med občinami;

c) samostojne upravne pravice, ki pritičejo manjšim avtonomnim enotam, posebno občinam, prav posebno pa občinam z lastnim statutom.

Izredni deželni odbor poziva izvršilni deželni odbor in njega predsedništvo, naj čuvata in delata na vse načine in ob vsaki priliki na to, da ne bodo trpele škode naše avtonomne svoboščine, ki tvorijo del pravic, pridobljenih in slovesno priznanih novim pokrajinam **od države same.**

V drugem sklepu so se izrekli za priklopitev anektiranega dela Kranjske in Koroške h Goriški.

Tretji sklep, ki ga je predložil senator Bombig, je bil:

1. Pri sestavljanju novega volivnega reda za goriško-gradiščansko deželo naj se uvažujejo sledeča temeljna načela:

a) število članov deželnega zbora naj bo 39;

b) radi izvolitve deželnih poslancev naj se razdeli goriško-gradiščanska dežela v dve volivni okrožji, in sicer v prvo okrožje, ki

naj obsega: glavno mesto Gorico, krajevno občino Ločnik ter politična okraja Gradiška in Tržič brez krajevnih občin Devin, Doberdob, Medana, Biljana in Kožbana, ter v drugo okrožje, ki naj obsega: politični okraj Gorico brez glavnega mesta Gorice in krajevne občine Ločnik, nadalje politične okraje Tolmin, Sežana, Idrija, Postojna in Trbiž, ter krajevne občine Devin, Doberdob, Medana, Biljana in Kožbana. V prvem okrožju naj se izvoli **20**, v drugem **19** deželnih poslancev.

c) Volitev naj se vrši po splošni, neposredni in tajni volivni pravici, ki pritiče vsem osebam, ki so dovršile 21. leto starosti.

2. Izvršilni deželni odbor se poziva, da izdela v izvršitev pričujočega sklepa potrebne konkretne predloge.

Ti sklepi so bili sprejeti. Dr. Besednjak je nastopil proti krivici, ki jo predvideva predlog v razmerju slovenskih in italijanskih poslancev, a glasuje vendar zanj v danih razmerah. Edini odbornik Bonavia se je vzdržal glasovanja, češ, da se mu »deželna avtonomija zdi za italijansko državo nevarna, ker bo pospeševala in utrjevala iredentizem Slovencev«.

Na tej seji je bila sprejeta tudi resolucija za obnovo deželnega šolskega sveta in krajevnih šolskih svetov, kar je dalo upanje, da se tudi šolsko vprašanje pravično uredi.

V Istri, kjer so v pomnoženi deželni odbor imenovali, kot smo videli, le štiri slovanske poslance, v ožji ali izvrševalni odbor pa nobenega, je naša četvorica izdala izjavo, ki jo je poslala deželnemu predsedniku, da ne more več sodelovati razen od slučaja do slučaja. Vendar je tudi v istrskem deželnem odboru relativna večina glasovala za popolno avtonomijo. Podoben sklep je napravila tudi osrednja posvetovalna komisija za Julijsko krajino.

Bombičev predlog nam more biti, kakor je glede proporca slovenskih in italijanskih poslancev krivičen, zgodovinsko važen, ker s svojima okrožjema točno ugotavlja — z izjemo Gorice — jezikovno ozemlje Slovencev in Italijanov.

Ako bi se bili sklepi izrednega goriškega deželnega odbora uresničili, bi bili vendarle lahko zadovoljni — a do uresničenja ni prišlo, ker so bili tudi izrednemu odboru dnevi šteti. S svojimi sklepi se je zameril fašizmu in še ob priliki — krnskih dogodkov.

Dne 15. junija 1922 so namreč postavili Italijani na Krnu spomenik padlim vojakom. Spomenik je bil takoj pokvarjen — 18. in 19. junija so divjale nad Krnom silne nevihte. Vest o poškodbi spomenika na Krnu je vzbudila vso italijansko javnost. V vseh večjih italijanskih mestih so se zbrale nacionalistične skupine in organizacije in obdolžile tega zločina »barbare Slovence« ter sklenile, da mora priti nad divje slovensko ljudstvo najhujše maščevanje in po-

nižanje, ker da je organizirano izvršilo ta zločin in hotelo z njim žaliti državo, italijanski narod in italijansko vojsko. Zato naj se proglasi, da je izven zakona. Skoraj vse italijansko časopisje je te organizacije in njihove resolucije strastno zagovarjalo.

Tako se je zgodilo, da je pridrlo v noči 22. in 23. junija na Kobariško 150 do 200 fašistov, ki so razbili in sramotno onečastili spomenik skladatelja Hrabroslava Volariča, ki je stal v parku na glavnem trgu, požgali župnišče in druge stavbe v Drežnici, župnišče v Starem selu so oropali in vse polomili in razbili ter v cerkvi grozili kuratu Jarcu; v Kobaridu so še pobrali vse napise, jih znesli na trg pod lipo in jih zažgali. Zgorela je tudi lipa; njene ogorke so odnesli s seboj za spomin.

Ti dnevi so bili res izven zakona. Nepopisna panika je prevzela nedolžno ljudstvo na Kobariškem, kjer so aretirali sedem pastirjev — pet nedoletnih — iz Drežnice, Libušenj, Smasti in Kamnega in jih potem obdržali 50 dni v zaporu, čeprav niso imeli proti njim najmanjšega dokaza, da bi bili povzročili poškodbo spomenika. Postopanje z njimi je bilo od začetka do konca nekaj nezaslišno groznega. Dva sta bila pozneje obsojena po — italijanski pravici. V dneh zasledovanja so fašisti izlili vso svojo strast proti domačim duhovnikom, učiteljem in županom, da so morali bežati in se skrivati po gozdovih.

Z zadostilnim slavljem 16. julija 1922, ki so ga nato organizirali in ki so se ga morale oficialno udeležiti vse občine kobariškega okraja in obenem kriti vso škodo, so bili krnski dogodki poravnani — obdolžence je pa čakala še usoda pred sodniki.

Medtem pa sta dva inženirja (Fürst z Dunaja in Pegan) 10. julija in 1. avgusta ugotovila, da je povzročila poškodbo strela; toisto je ugotovila tudi vladna komisija — a ponižanje slovenskega naroda je ostalo in te ugotovitve tudi niso pri sodišču mnogo izdale ...

Izredni deželni odbor je v svoji seji 27. junija sklenil resolucijo, v katere prvem delu obsoja »grdi čin nekaterih zločincev, ki so onečastili spomenik na Krnu«, ter zahteva, »naj pravica uveljavi najstrožje ukrepe proti moralnim in dejanskim povzročiteljem«.

V drugem delu pa pravi: »Istočasno pa dviga slovesen protest proti vsakomur, ki bi hotel ostudno dejanje nekaterih zločincev, ki so že v rokah pravice, naprtiti na rovaš mirnega in civiliziranega naroda ...; obsoja radi tega nasilstva, izvršena na osebah in na imetju v Drežnici in Kobaridu, ker je uverjen, da se oskrunjenje na Krnu ne maščuje z vandalizmom nad nedolžnimi državljani in z onečaščenjem kulturnega simbola slovenskega, in zahteva, dosledno temu, v varstvo prestiža in časti države, da vlada odredi primerne ukrepe proti ponovitvi sličnih nasilstev. Protestira odločno proti dokaj jasno pokazanemu namenu nekaterih političnih skupin, ki

hočejo navaliti odgovornost za prostaško dejanje, obsojeno od prebivalstva cele goriške dežele, tudi na korporacije in državljane, ki branijo... krajevne posebne uredbe, ohranitev samouprave in ki se borijo za nadaljnji njih razvoj.«

V znak obsodbe vandalizma, izvršenega na spomeniku, je daroval deželni odbor 8000 lir v korist vojnih sirot, enak znesek pa »kot prvo pomoč nedolžnim žrtvam krivičnih represalij v občinah krnskega pogorja«.

Ta resolucija goriškega deželnega odbora je fašiste, ki že tako niso bili naklonjeni avtonomiji dežele, neznansko razkačila. Poslanec Giunta je prišel v Gorico, sklical proti vsem vladnim prepovedim shod, na katerem je 170 fašistov sklenilo resolucijo, v kateri so trdili: 1. da je deželni odbor »v svojem jezuitsko sestavljenem sklepu pokazal očitno solidarnost z odgovornimi moralnimi povzročitelji oskrunitve na Krnu«, 2. da se izraža v tem sklepu sovraštvo, srd in »balkanska zlobnost slovanskih elementov« in nekaterih tako zvanih Italijanov proti plemenitim fašistovskim oddelkom, ki so šli maščevat krnske mrliče, 3. da podpirajo nekateri italijanski listi »delo slovanskih krogov, kateri hočejo polagoma in z rafinirano premetenostjo« ustvariti sovražno razpoloženje proti državi.

Iz teh vzrokov poziva dalje resolucija vlado, naj posveti svojo pozornost »sramotnemu zadržanju goriškega deželnega odbora ter naj ta deželni odbor odstavi. Če pa bi ostali še nadalje taki ljudje na svojih mestih, tedaj bi bili »fašisti primorani delati na lastno pest in bi v ta namen uporabili vse sile bojnih oddelkov tretje cone«.

Sile bojnih oddelkov ni bilo treba, da bi demontirali deželno avtonomijo, ker so jo čez nekaj mesecev z odloki spravili s sveta.

Konec oktobra 1922 so fašisti s svojim pohodom v Rimu zavzeli vlado in razne upravne spremembe, tičoče se anektiranega ozemlja, so si sledile druga za drugo.

S kr. odlokom 17. oktobra 1922, št. 1353 — objavljen šele po nastopu fašistovske vlade G. U. 28. oktobra 1922 — je bil odpravljen Generalni civilni komisariat v Trstu in Julijska krajina je postala pokrajina s prefektom, ki je bil — prvi in zadnji. Politični okraji so so se prekrstili v okrožja (circondari), s podprefekti na čelu; generalna vicekomisarja v Gorici in Poreču sta postala viceprefekta.

Z istim odlokom-zakonom je bil ukinjen tudi Osrednji urad za nove pokrajine in z 10. novembrom so prešli vsi posli novih pokrajin iz Osrednjega urada na dotična ministrstva.

Fašistovska vlada je najprej potrdila posvetovalno komisijo za dobo do konca 1922 in poverila njenemu predsedniku likvidacijo Osrednjega urada. Ko je ta podal demisijo, so bile 16. novembra

razpuščene osrednje in pokrajinske svetovalne komisije in imenovana nova Osrednja svetovalna komisija v Rimu in nove pokrajinske svetovalne komisije, za naše kraje v Trstu. Število slovenskih članov pri pokrajinski komisiji v Trstu se je skrčilo na same poslance. V Osrednji komisiji je ostal še dalje en slovenski član.

Te komisije so bile imenovane za čas do 31. decembra 1922. Njih delokrog je bil silno omejen: izražale naj bi na zahtevo svoje mnenje o vprašanju ureditve novih pokrajin.

S kr. odlokom od 7. januarja 1923, št. 17, je bil raztegnjen na nove pokrajine zakon od 3. decembra 1922, št. 1601 (G. U. 15. dec. 1922), kateri je dal vladi polno moč, da izda do 31. decembra 1923 odredbe z zakonsko veljavo.

In te so koj sledile.

Štiri dni pozneje — kr. odlok 11. jan. 1923, št. 9 (G. U. 12. jan. 1923) — sta bila raztegnjena na anektirane pokrajine italijanski občinski in pokrajinski zakon in pravilnik, ki sta v bistvu odpravila prejšnjo občinsko avtonomijo. Župani so postali sindaki — uradniki, imenovani od vlade.

Še teden dni in kr. odlok 19. jan. 1923, št. 22, je določil novo upravno razdelitev Julijske krajine in deželne avtonomije je bilo — konec. Ustanovili so Puljsko in Tržaško pokrajino, Goriško pa priklopili k Vidmu, da bi prišel tako slovenski element v manjšino in zgubil svojo pomembnost.

Vendar ta ureditev še ni bila definitivna. Eksperimentirali so še sem in tja z okrožji in vse mogočim, dokler niso s kr. odlokom 2. febr. 1927, št. 1, obnovili Goriške pokrajine, ker se pač po novem volivnem zakonu ni bilo treba več bati, da bi Slovenci mogli še kdaj pokazati svojo politično zrelost in moč.

Slovenske politične razmere so se ta čas v toliko spremenile, da so Goričani uvideli potrebo samostojne politične organizacije in ne samo tajništva, oziroma pododbora za Goriško. V Trstu so bili proti, a vendar se enotni volji v s e h Goričanov niso mogli upirati. »Na Goriškem so v s e organizacije in v s e skupine brez razlike mišljenja e d i n e in s l o ž n e v vprašanju potrebe, da se izvede preuredba politične organizacije na Goriškem, in z vso odločnostjo odklanjajo strankarske boje. — Ugotoviti moramo tudi, da se Goričani ne borimo za svojo osamosvojitev iz namena, da bomo s tem koristili samo lastnim interesom, marveč iz prepričanja, da bomo na ta način najlažje branili tudi narodne interese v s e h Slovanov v Italiji.«

To je med drugim izjavil pododbor pol. društva »Edinosti« v Gorici 19. junija 1922 z ozirom na neki članek v »Edinosti«. O samostojni politični organizaciji so v Gorici že sklepali 24. febr. 1922 in na željo Tržačanov ponovno 12. junija in 13. julija je bil ustanovni

občni zbor samostojnega političnega društva »Edinost« za Goriško. Obenem se je na tem zboru sklenilo, da se ustanovi kot vrhovna instanca vseh slovenskih strank v Primorju »Narodni svet«.

Tudi v Istri so ustanovili samostojno Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri. Ker sta novi politični društvi stali, odgovarjajoč prepričanju in volji naroda, na pozitivnem katoliškem in krščansko-socialnem programu, je prišlo tudi do diferenc s tržaškim političnim društvom »Edinostjo« in razmere so se tako zaostrile s polemikami in kontroverzami glede taktike v narodnih, gospodarskih, prosvetnih in sploh v vseh vprašanjih javnega dela, da moremo poslej govoriti o predvojni formaciji strank — duhovi so se zopet svetovnonazorno ločili. Šlo je tako daleč, da je bil Trst celo nepristopen za ustanovitev vrhovne instance — Narodnega sveta.

Goričani so poslej, nevezani na strankarske kompromise, razvili svojo organizacijo in vsepovsod je pognalo novo življenje, plod neumornega in požrtvovalnega dela, ki ga mora objektivno motreč človek priznati in občudovati.

V normalnih, pravičnih razmerah bi se to delo poznalo tudi — ob volitvah, a v danih okolnostih je bil rezultat volitev 6. aprila 1924 samo priča obupnega boja v krivični volivni geometriji, ne oziraje se na dejstvo, da si je vlada že vnaprej zagotovila absolutno večino.

Vedeti je namreč treba, da je 18. novembra 1923 rimska zbornica sprejela nov volivni zakon, po katerem je tvorila vsa Italija en sam volivni kolegij, ki je bil razdeljen na 15 okrožij. Tržaška, Puljska in Videmska pokrajina z 1,715.117 prebivalci so tvorile eno tako okrožje, ki je volilo 23 poslancev. Od teh je po zakonu odpadlo 15 na stranko, ki je odnesla večino v vsej državi, ostalih 8 se je razdelilo med stranke, ki so dosegle količnik. In še: kandidati so morali biti v dveh okrožjih. Slovenci so se vezali s tirolskimi Nemci; znak njihove liste je bil lipov cvet in očnica.

V začetku volivnega boja sta bila pri predsedniku vlade Mussoliniju za tržaško društvo Wilfan, za istrsko in goriško Besednjak, in zagotovil jima je, da se bodo vršile volitve brez nasilja.

Potek volitev, v katerih sta bila izvoljena od Slovencev samo dr. Wilfan in dr. Besednjak — na komunistični listi s slovenskimi glasovi še Jos. Srebrnič — je pa bil prav tako nasilen ko leta 1921. Vrsta krajev, ki bi pričali o tem, bi ne bila prav nič manjša kot ob prvih volitvah; Anton Štancar iz Vipavske doline, ki je podlegel strelom, priča dovolj glasno, kako je bilo na Goriškem, da o Istri ne govorimo.

Slovenskih kandidatov je bilo šest: dr. Besednjak, dr. Biteznik in dr. St. Brajša (za goriško in istrsko politično društvo), dr. Podgornik, dr. Stanger in dr. Wilfan za tržaško.

Rezultat volitev po strankah je bil na Primorskem:

Fašisti	161.826	Republikanci	9.784
Slovani	29.847	Zmerni socialisti . .	13.145
Ljudovci	22.198	Demokrati	5.702
Komunisti	20.765	Skrajni socialisti . .	5.058

Če primerjamo te podatke z onimi iz l. 1921. kar se tiče naših glasov — so porazni, a obenem vendar razveseljivi, da je kljub vsemu ostalo naše število častno na drugem mestu, čeprav ne upoštevamo vsaj polovico komunističnih glasov, ki so tudi naši; koliko si jih je pridobila vladna stranka med našim ljudstvom z nasiljem, pa si tudi lahko mislimo!

Ko sta prišla naša poslanca v parlament, sta spet začela s Sisifovim delom: ugotavljala sta krivice in se borila proti njim, da bi svojemu narodu ublažila življenje vsaj z drobci pravičnosti.

Besednjaka je po prvem njegovem govoru sprejel Mussolini z željo, naj bi mu povedal, čemu in v kakšnih zadevah se pritožuje slovensko-hrvatsko ljudstvo. Ko mu je poslanec navedel vse krivice, je izjavil Mussolini, da skliče v Rim konferenco, na kateri naj zastopniki Slovencev in Hrvatov v navzočnosti prizadetih ministrov, zlasti šolskega, sodnega, finančnega in narodno-gospodarskega, in vseh treh prefektov pod njegovim predsedstvom podajo izčrpna poročila o vseh vprašanjih.

Dobro je nato dr. Wilfan v parlamentu omenil, da je pač že l. 1922. predložil Mussoliniju vse slovensko-hrvatske zahteve, a da so ostale vse neizpolnjene.

Ne, da niso ničesar ugodili, nova krivica za krivico je sledila in poslanca sta imela dovolj dela, ko sta se postavljala proti njim. V splošnem pa sta govorila gluhim ušesom.

Slovensko šolstvo, ki je bilo pred vojno tako cvetoče, je za časa okupacije in sledeče aneksije komajda životarilo, a še to je bilo vladi preveč. Minister Gentile je s proslulim odlokom z dne 7. oktobra 1923, št. 2181, pregnal slovenski učni jezik iz naših šol in ga dovolil le v dodatnih urah, za kar pa je bilo treba pri vpisovanju napraviti posebno vlogo, ki jo je potem šolski voditelj upošteval ali pa ne — kakor se mu je zdelo. Toda tudi to je bilo še nevarno, ker bi utegnil David Goliatu s kremenčkom, ob katerem se je kresala iskrica slovenskega pouka, škoditi in ga upropastiti. Zato je G. U. 21. decembra 1925 prinesla kr. odlok — zakon z dne 22. nov. 1925, št. 2191, ki obsega določbe glede učnega jezika v ljudskih šolah. Dodatne ure so bile s tem odpravljene in slovenski pouk — je bil.

Ne samo ljudsko šolstvo, tudi tako zvani slovenski srednji šoli — realki v Idriji in učiteljišču v Tolminu — niso prizanesli: pritisnili so še na ta bedni nadomestek nekdaj tako lepo razvitega našega

srednjega šolstva v Gorici. Izšel je dekret, ki je s 1. januarjem 1925 odpravil slovenski jezik kot predmet v vseh treh višjih razredih in v prvem razredu nižjega oddelka. Učni jezik na tolminskem učiteljišču naj bi sicer ostal slovenski, kot predmet pa je bil izključen. Anomalija, ki so jo pač stuhtali, da bi pred določenim terminom — 1927/28 — postal zavod čisto italijanski — prava potujčevalnica.

Ko so bili meseca avgusta 1924 poslanci Wilfan, Besednjak in Tirolec Tinzl v zadevi šolstva pri prosvetnem ministru Casatiju, ki je sledil Gentileju, in mu obrazložili, da so šolske razmere v anektiranih krajih nevzdržne in Gentilejeva reforma neizvedljiva, je Casati izjavil: »Poročila, ki sem jih jaz dobil, so izvrstna. Šolska reforma se je dobro obnesla. Da se vi upirate našim ciljem, je naravno, a drugačne politike mi ne moremo delati.« Na Wilfanovo vprašanje, če hočejo narediti iz Slovencev in Nemcev Italijane, je odvrnil: »Seveda, to je naš namen. Mi vas hočemo spremeniti v Italijane. Jaz sem popolnoma odkrit.« Na nadaljnja izvajanja poslancev je kratkomalo reagiral: »E tutto inutile! Naš razgovor nima pomena.«

Res, ni imel ne ta razgovor pomena in tudi ne enourni klasični govor poslanca Besednjaka v proračunski debati prosvete v decembru 1924, in ne oni, ki ga je imel 13. maja 1926, ko je bil minister prosvete Fedele, vreden naslednik Casatijev in Gentilejev. Ta govor ni odmel samo v italijanskem, temveč v vsem evropskem časopisju.[13] — Ves boj, vse prizadevanje in argumentiranje je bilo zaman: danes v anektiranem ozemlju ni več slovenskega šolstva.

Prav tako je bil Besednjakov govor za naše pravice na sodnijah glas vpijočega v puščavi. Že v začetku l. 1923. so sklenili italijanski sodniki v Trstu, da se od 1. maja dalje na sodnijah v Trstu, Piranu in Kopru ne bodo sprejemali več spisi v slovenščini in hrvaščini. Splošni odpor je sicer zaenkrat to preprečil, a je končno ta odredba le obveljala, kakor ona predsednika goriškega sodišča Brelicha, s katero je odpravil slovenski jezik iz goriških sodišč in jo utemeljeval s tem, da je Italija enonarodna država.

Istega leta so uvedli davek na slovenske napise in izšla je naredba, da se mora dopisovati uradom le italijanski. Dalje so bili odpuščeni vsi bivši sodniki, da so jih mogli nadomestiti z »zanesljivimi«.

S kr. odlokom 23. maja 1924, štev. 1122 (G. U. štev. 170 z dne 21. julija 1924) je izšel zakonski odlok, ki je določal omejitev last-

[13] Francoski katoliški dnevnik »La Liberté« je n. pr. pisal v uvodnem članku med drugim: »O priliki proračunske razprave o šolstvu je stopil na oder govornikov italijanskega parlamenta eden izmed dveh poslancev Julijske Krajine, in sicer iz pokrajine ob Soči. Poslanec je z redkim pogumom in z veliko močjo razvil pretresljivo sliko o šolah v njegovi deželi.« Nato navaja vsebino govora in potem pravi: »Kar se tiče zbornice, je treba omeniti, da je bila izredno nestrpna. S svojimi neprestanimi vpadi so italijanski poslanci izpričali svojo brezbrižnost za pritožbe Slovanov.«

ninskih pravic v anektiranem ozemlju, ki ni bil nič drugega nego razlastilni zakon. Proti temu je poslanec Besednjak pri vojnem ministrstvu le uspel, da ga niso izvajali, dasi so v posameznih krajih (na Bovškem in na Vipavskem) baš letos razlastili večje komplekse.

V vse politično življenje je porazno posegel dekret od 15. julija 1923, štev. 3268 in še oni od 10. julija 1924, štev. 1081, ki je ukinil tiskovno svobodo. Zaplembe in opomini slovenskim listom so bili poslej na dnevnem redu in vsi so blizu na tem, da jih po tem zakonu ustavijo, dasi ne greše drugega, nego da ugotavljajo krivice in registrirajo dejstva ter tolmačijo želje in zahteve našega naroda. Šlo je tako daleč, da je morala nekaj časa l. 1923. »Goriška Straža« izhajati — dvojezično, kar pa je bilo le pregorostasno in so ji potem le pustili samo slovensko življenje.

Leta 1927. in letos je bila z dekreti uničena prosvetna in gospodarska organizacija, o katerih sledi slika v posebnem poglavju.

Da je konec političnega dejstvovanja našega naroda v Italiji, je poskrbel tudi nov odlok glede občin z dne 3. septembra 1926, štev. 1910 (G. U. štev. 267), po katerem je prešla občinska uprava v roke od vlade imenovanih podestatov. Svetovalstvo, ki naj stoji podestatom ob strani, se pa izbere izmed oseb, ki jih določijo sindikalne organizacije.

Enaka ureditev se pripravlja tudi za pokrajinsko upravo. Od vlade imenovanemu upravnemu odboru bo stalo ob strani od sindikalnih organizacij določeno in od vlade potrjeno svetovalstvo.

Tudi državnozborskih volitev ne bo več. Že februarja 1925 so izpremenili volilni zakon, ki je bil letos sprejet. V korporativni državi hočejo tudi korporativno zbornico, v katero bodo predlagali sindikati svoje kandidate, izmed katerih sprejme vlada oziroma fašistični svet one, ki mu bodo po godu, obenem pa tudi take, ki jih ni med kandidati in ki bi si jih želeli...

Jasno je po vsem tem, da so Slovenci v javnem življenju Italije odigrali...

VIII. Prosvetne razmere.

1. Šolstvo.

A. Ljudske šole.

Pred vojno je bilo šolstvo na Primorskem, zlasti na Goriškem in Tržaškem, tako razvito, da skoro ni bilo vasice, ki ne bi imela lastne šole, o čemer nam govori tudi predvojna statistika, ki izkazuje n. pr. Goriško med onimi deželami, ki je potisnila analfabetizem na tako nizek odstotek, da o njem tako rekoč ni bilo več sledu.

Vojna vihra, ki je šla preko dežele, je hudo zadela ljudsko šolstvo. V onem delu pokrajine, ki je bil iz vsega početka okupiran —

desni soški breg — so Italijani takoj pregnali slovenščino, vasi, ki so stale v fronti, so bile evakuirane, šole v vojnem ozemlju so pa po večini služile za kasarne ali bolnice.

V šolskem letu 1917.-18. so začeli z obnovo tudi na šolskem polju. V vseh predvojnih šolah, kolikor so ostale stavbe ohranjene, so začeli z rednim poukom, kjer pa so našli šolske zgradbe v razvalinah, tam so se zadovoljili z barako, samo da bi mladina bila deležna najpotrebnejše izobrazbe.

Prišel je polom. Novim gospodarjem se z obnovo in ureditvijo šolstva ni mudilo. Preračunjeno so ga zanemarjali in se niso zmenili ne za prošnje in zahteve ne za upravičene pritožbe merodajnih činiteljev — zastopnikov našega ljudstva. Po vsem, kar se je po okupaciji odigravalo v deželi, pač ni bilo upanja, da se bo naše šolstvo dvignilo še kdaj tako visoko, kot je bilo pred vojno.

Mnogo, mnogo šol po deželi je ostalo zaprtih, ne da bi mogle oblasti navesti za to kak tehten razlog, in zaprte so ostale tudi vse slovenske šole v Gorici, ki jih ni bilo malo: 4 razredna slovenska deška vadnica, 6 razredna dekliška in 4 razredna deška šola v »Šolskem domu«, ženska obrtna in deška obrtno-nadaljevalna šola v »Šolskem domu«, dalje 5 razredna šola v »Malem domu«, šola v »Novem domu«, mešana 4 razredna ljudska šola in 1 razredna ljudska šola na Ajševici. Zadnji dve sta bili mestni, ostale pa, razen vadnice, zasebne šole »Šolskega doma« s pravico javnosti. Vse lepe zgradbe »Šolskega doma« so porabili Italijani ali za svoje šole ali pa za vojaštvo.

Polagoma, zlasti potem, ko so naši poslanci v rimskem parlamentu ožigosali postopanje oblasti glede našega šolstva, se je bilo stanje nekoliko zboljšalo — a, v naše kraje so začeli pošiljati tudi učitelje iz starih pokrajin, ker so uvedli v ljudsko šolo italijanščino kot predmet.

To je bil začetek konca slovenskega ljudskega šolstva, ki je kljub vsemu l. 1922.-23. še nudilo sledečo sliko:

Ime okraja	Štev. razredov	Štev. paralelk	Štev. učencev	Štev. učnih moči
1. Goriški okraj (brez Gorice) . .	132	2	11.046	134
2. Idrijski okraj . .	29	8	1899	41
3. Tolminski okraj	92	—	5196	89
4. Šežanski okraj .	73	1	5087	72
5. Postojnski okraj	106	10	5314	113
6. Trst in okolica .	68	61	6266	135
7. Koperski okraj (slovenski del) .	44	2	3746	38
	544	84	38.554	622

To stanje bi bilo zadovoljivo, čeprav ni še doseglo predvojnega — a že naslednje leto mu je bil zadan smrtni udarec. Prosvetni minister Gentile je uvedel s kr. odlokom 7. oktobra 1923, štev. 2181, šolsko reformo, ki je izključila iz slovenskih in hrvatskih šol naš jezik ter ga zaenkrat dovolila le v dodatnih urah, za kar pa so morali starši pri vpisu svojih otrok prositi. V mnogih krajih pa se vodstvo za take prošnje ni dosti brigalo.

Slovenski in nemški poslanci so nastopili v Rimu proti tej novi krivici, a zaman so bili vsi argumenti, vsa sklicevanja na človeško pravo in na paralele, kako Italijani sami zahtevajo vsepovsod v svetu za svoje rojake šol v materinem jeziku. Gentilejev naslednik Casatti je v razgovoru z našimi poslanci in v parlamentu odkrito priznal, da hočejo Slovane poitalijančiti. — Reforma se je izvedla in se izvaja.

Ob letu je ob pričetku šole prinesel neki naš list uvodnik, v katerem je med drugim pisec ugotavljal: »Mi plačujemo italijanske šole za slovensko deco. Plačujemo sodišča, kjer za naš jezik ni prostora. Vzdržujemo uradnike, ki bi morali biti služabniki ljudstva, a so njega vladarji. Prispevamo za črno milico, ki se je v naši domačiji žalostno proslavila. Žulji naših ljudi gredo v blagajne, iz katerih se plačujejo zavodi za potujčevanje slovenske dece. Prefektura je iz proračunov slovenskih občin črtala postavke, ki so bile namenjene slovenskim sirotam. —

In dalje! Velika šolska reforma je prinesla italijanskemu ljudstvu celo vrsto izbornih šol, ki jih tudi mi pomagamo vzdrževati. Slovensko šolstvo je pa uničila. Še več! Na vsem svetu ne najdeš narodne manjšine, ki bi ne smela otvarjati zasebnih šol z materinim učnim jezikom. Slovenci v Italiji tega ne smemo. Iz našega denarja kujejo meč, ki je nastavljen na srce slovenske mladine. Z našim denarjem moramo prispevati, da se naši otroci hitreje odtujujejo rodnemu domu in jeziku.

Zveza narodov je določila, kakšne dolžnosti imajo države do narodnih manjšin. Med drugim pravi ta listina: ‚V okrajih, kjer so znatne narodne manjšine, pripada narodnim manjšinam sorazmerni delež na državnih sredstvih, ki so odmerjena za vzgojo, verstvo in dobrodelnost.' Slovenci imamo torej priznano pravico, da dobimo od države sorazmerni delež za slovensko šolstvo, za slovenske kulturne in dobrodelne zavode. Do danes je vlada teptala to našo pravico.«

Tedaj je bil tisk v Italiji še svoboden, a resnica je le bodla v oči in jo je bilo treba obsoditi in spraviti s sveta! Urednik je moral pred sodni stol in bil kljub vsem izvajanjem zagovornikov obsojen skoraj na leto dni ječe, ker so sodniki dali prav državnemu pravdniku, ki je izvajal:

»Kar piše list, je pravo ščuvanje in izzivanje proti italijanski državi, proti italijanskim napravam, proti italijanskim oblastvom, proti italijanskemu ljudstvu. Vsa njegova pisava izvira iz globokega sovraštva proti vsemu, kar je italijanskega. Ta naša draga in ljuba Italija se slika kot sovražnica slovenskih šol, slovenskih sodnikov, slovenskih učiteljev in slovenskega jezika. To je velika krivica in silna laž!« In še je pobijal točko za točko iz uvodnika in prav tako sijajno ob vsaki dokazal »veliko krivico in silno laž«, ki jo je list zagrešil nasproti »naši Italiji, ki ima najbolj proste in svobodoljubne naprave na svetu in je zato nihče ne sme žaliti.«

Z obsodbo so zmagale »najbolj proste in svobodoljubne naprave na svetu« in »veliko krivico in silno laž« napravim, ko ugotovim, da danes od Triglava do Adrije ni več ne ene slovenske ljudske šole, da so slovensko učiteljstvo ali odpustili ali prestavili v notranjost Italije; ono malo, kar ga je našlo zaenkrat še milost v očeh fašistov, se pač ne more več šteti med slovensko učiteljstvo.

Slovenske ljudske šole ni več.

Ali je potem čudno, če napovedujejo tržaški listi v petdesetih letih ob vsem tem popolno italijanizacijo anektiranega našega ozemlja?

B. Srednje šole.

Poleg zahteve po enakopravnosti slovenskega jezika pri sodiščih in vseh javnih uradih so se že izza 1848, zlasti pa potem, ko so 1861 bili sklicani deželni zbori, borili Goričani za slovenski učni jezik na srednjih šolah. Dolgotrajen je bil ta boj, a so končno le uspeli.

V staro goriško gimnazijo so uvedli slovenščino kot predmet, spočetka v kurzih, pozneje z dvema, oziroma s tremi tedenskimi urami za vsak razred. Dijaštva je bilo na tem zavodu vedno dobri dve tretjini slovenskega in ponovno so Slovenci zahtevali od vlade popolno slovensko gimnazijo. Ker se je vlada trdovratno upirala, so leta 1910. imeli Slovenci vse pripravljeno, da otvorijo privatno slovensko gimnazijo. Tedaj se je vlada le odločila in dovolila slovenske paralelke na nemški gimnaziji, ki je štela že nad tisoč dijakov. Z odlokom dne 3. avgusta 1913 pa je bila stara gimnazija raztrojena v nemško realno, v italijansko realno in v slovensko humanistično gimnazijo, ki je ostala z italijansko v starem poslopju, dočim je dobila nemška nove prostore.

V šolskem letu 1914.-15. je imela slovenska gimnazija že pet razredov, v katere je pohajalo 495 dijakov. Pri tem je treba vedeti, da je izumirajoča humanistična nemška imela še v višjih razredih pretežno Slovence[14] in da je realni tip nemške imel tudi še slovensko

[14] Saj je bilo l. 1913—14 — po delitvi — na tem zavodu izmed 473 rednih učencev 202 slovenskih!

večino, tako da je znašalo predvojno število goriških slovenskih gimnazijcev kakih osem sto do devet sto.

Drugi srednješolski zavod je bila realka, tudi z nemškim učnim jezikom. Kakor za gimnazijo, so zahtevali Slovenci in Italijani prav tako delitev realke v slovenski in italijanski zavod. Do tega ni prišlo. Slovenski naval na realko ni bil tako velik, vendar je zadnja leta dosegal skoraj polovico realčnega dijaštva. Tako izkazuje statistika za leto 1913.-14. med 360 dijaki — 163 Slovencev.

Poleg teh zavodov smo imeli v Gorici že izza 70. let slovensko žensko učiteljišče in od leta 1909. tudi moško, ki je bilo prvotno že v Gorici, odkoder so ga bili prestavili v Koper, da se je po dolgih bojih 40 let spet vrnilo v svoje naravno središče. Vsak teh zavodov je štel, ker je bil sprejem v I. letnik omejen, 150 do 160 dijakov oziroma dijakinj.

Omenim naj še, da je imela Gorica tudi svojo strokovno slovensko kmetijsko šolo.

Tako je bilo v Gorici.

Trst je bil na slabšem. Poleg nemške gimnazije in realke so pač eksistirali italijanski srednješolski zavodi, a slovenskih razen privatne trgovske šole ni bilo. Slovenci, ki so studirali v Trstu, so obiskovali nemško gimnazijo in realko. Leta 1913.-14. je bilo na gimnaziji med 619 učenci 222 Slovencev, med 486 realci pa 110. Tržaški Slovenci so se tudi potegovali za slovensko gimnazijo, ki so jo res dobili — a med vojno, oziroma ob polomu.

O binkoštih — 23. maja 1915 — so se zaključile vse primorske srednje šole, ki so se potem septembra — razen goriških — redno otvorile. Obe slovenski učiteljišči sta začeli decembra 1915 z zaposlovalnimi tečaji v Trstu, medtem ko se je delalo na to, da bi slovenska gimnazija otvorila svoje tečaje v Olomucu. Julija in avgusta 1916 so se otvorili za slovensko gimnazijo trije pripravljalni tečaji, in sicer v Cerknem, v Sv. Križu na Vipavskem in v Tomaju na Krasu, v septembru 1916 pa zaposlovalni tečaji slovenske goriške gimnazije v Trstu, ki so trajali vse do 1918, ko je vlada dovolila otvoritev posebne slovenske gimnazije v Trstu.

Prišel je polom in z njim okupacija našega ozemlja. Slovenske srednje šole v Gorici so ostale zaprte in jih je bilo konec, v Trstu so se morali skrivati in so učili ko v katakombah, dokler ni še to prenehalo. Slovensko dijaštvo je ostalo na cesti, ker šele 23. januarja 1919 je bila zopet otvorjena slovenska realka v Idriji, kjer so dovolili v oktobru 1919 še slovensko nižjo gimnazijo in istočasno tudi slovensko učiteljišče v Tolminu. — To troje je bilo prva leta nadomestek za tako lepo razvito slovensko srednješolstvo v Gorici.

Pa da bi ostalo vsaj to! Gentilejeva šolska reforma je zadala tudi temu revnemu stanju slovenskega srednjega šolstva smrtni uda-

rec. Danes ni tudi ene srednje slovenske in ne hrvatske šole več, čeprav je število slovenskih in hrvatskih srednješolcev bilo še leta 1923. nič manjše nego — 1167!

Uničenje slovenskega šolstva — to so one »najbolj proste in svobodoljubne naprave na svetu«!

2. Prosvetna društva.

Gorica je dobila že v revolucionarnem oseminštiridesetem letu svoje prvo slovensko društvo in prav tako Trst, v 60 letih prošlega stoletja pa so začele čitalnice s svojim delom, pred kakimi tridesetimi leti pa bralna in potem izobraževalna društva, ki so bila, dasi nepolitična, vendar opredeljena, da sta imeli obe slovenski stranki vsaka svojo prosvetno organizacijo in nekako tekmovali, katera stori več za povzdigo ljudske prosvete. Tako so bila prosvetna društva pred vojno v najlepšem razcvitu in ob njih sta se tudi telovadni organizaciji »Sokola« in »Orla« najlepše razvijali.

Predvojno sliko društvenega življenja v anektiranem ozemlju naj ilustrirajo podatki iz »Društvenega koledarčka 1913«:

V Slovenski krščanski socialni zvezi za Primorsko, ki je bila ustanovljena l. 1909., je bilo včlanjenih 97 društev — pretežna večina na Goriškem. Članov je bilo 3135, v društvenih knjižnicah 7003 knjig, pevskih zborov je bilo 40, tamburaških 10, čebelic 7, skioptikonov 5, zastav 11, domov 5, predavanj 147, predstav 67, veselic in koncertov 42.

Izven področja SKSZ za Primorsko je bilo v sedanjem anektiranem ozemlju še v dekanatu Idrija 5, Postojna 6, Trnovo 6, Vipava 16 društev. Vipavska društva so štela 671 članov, imela 2638 knjig, 8 pevskih zborov in 3 tamburaške zbore.

Vseh kat. slov. izobraževalnih društev je bilo tedaj na zasedenem slovenskem ozemlju 130.

Telovadna organizacija »Orel« je štela v Goriški podzvezi (ust. l. 1908.) 29 odsekov s 716 člani ter imela to leto 192 predavanj. Vipavsko okrožje je imelo 8 odsekov s 160 člani.

Narodno-naprednih prosvetnih društev je bilo, kot jih izkazuje »Ročni kažipot po Goriškem in Gradiščanskem za l. 1911«, okoli 125.

Sokolska organizacija je imela v Primorju dve župi: goriško, ustanovljeno 12. februarja 1911, in tržaško, ustanovljeno 5. februarja 1911. Goriška župa je obsegala 18 društev in pet odsekov z 972 člani, tržaška pa 13 društev in dva odseka s 1085 člani. Idrijska župa, ustanovljena 20. februarja 1910, je imela na danes anektiranem ozemlju šest društev in dva odseka s 301 članom[15].

[15] Cf. Slovenski sokolski koledar za l. 1914. str. 108—121.

Poleg prosvetnih in telovadnih je bila še dolga vrsta strokovnih in sportnih društev, tako da skoraj ni bilo vasi, ki ne bi imela te ali one organizacije.

V to cvetoče društveno življenje je udarila vojna in umevno je, da je vse zastalo, zlasti ko je Goriška postala vojno in bojno ozemlje. Centrali v Gorici kakor posamezna društva po deželi so bila uničena, pa naj so bila že v fronti ali v zaledju.

Po prelomu in okupaciji so hoteli začeti z obnovo društvenega življenja, ki naj bi uravnovesilo duhove in gradilo temelje ljudski prosveti v novih razmerah. Okupacijske oblasti tega niso dovolile in so še čez par let na vse načine ovirale obnovitev društev in če so jih že dovolile, so pa navadno onemogočale prireditve. Po hudih bojih in posredovanjih poslancev so se končno društva priznala in se smela ustanavljati nova. Tudi številne društvene prireditve so trpeli.

Koj prvo leto italijanske okupacije, ko so se vsa politična društva strnila v eno, so Slovenci tudi ugibali, ali naj se združijo prosvetne organizacije. Načelni vidiki so govorili za to, naj ostane pri starem. In je ostalo.

Leta 1922. se je SKSZ obnovila kot »Prosvetna Zveza«, začela izdajati društveno glasilo »Naš čolnič« in razvila naravnost sijajno društveno delovanje, ko so prenehale ovire. Isto leto so ustanovili v Gorici še »Zvezo prosvetnih društev«, v Trstu pa »Prosveto«. — Vsa društva so zavzela tak razmah, da je bilo veselje. — Pa to ni trajalo dolgo. Videmski prefekt je s svojim odlokom št. 1245 Cab. z dne 7. junija 1924 kljub določbam centralne vlade prepovedal 32 društev, ko so morala vnovič vložiti prošnjo za priznanje. V svojem odloku je trdil, da so slovenska izobraževalna društva proti ustavnim zakonom Italije, da bi se morala v njih, če bi že smela obstojati, poučevati italijanščina, da bi moral v odbor učitelj (seveda Italijan!), ki poučuje na javnih šolah, in podobno.

Radi takega postopanja pokrajinske oblasti je poslanec Besednjak interveniral pri notranjem ministru, ki mu je avgusta 1924 pisal — tu podajam prevod: »Gospod poslanec! Z ozirom na to, kar ste Vi predlagali glede priznanja tako zvanih izobraževalnih društev, Vam naznanjam, da sem odredil, kakor ste vi želeli. Federzoni l. r.«

Kljub temu, da bi se smela poslej društva neovirano ustanavljati in delovati, so krajevne oblasti vendarle stregle vsem po življenju, dokler niso dosegle, da je v septembru 1927 vlada razpustila do kraja vsa društva — telovadna je že davno prej — češ, da so protidržavna, namesto njih pa forsira ustanavljanje svojih »Dopolavoro«.

Ne bom previsok, če rečem, da je ugasnilo v anektiranem ozemlju s tem odlokom rimske vlade do 300 kulturnih ognjišč, ki niso

zakrivila drugega, nego da so ob njih naši kulturni delavci požrtvovalno delali v gmotni in duševni blagor svojih izobrazbe željnih rojakov.

3. Tisk.

Poleg dveh slovenskih tiskarn — Gabrščkove in Narodne — v Gorici, smo imeli še tiskarno »Edinost« v Trstu.

Iz goriških tiskarn je izhajalo poleg že v uvodu omenjenih političnih listov še mnogo drugih publikacij, tako n. pr. »Veda«, »Naši zapiski«, »Slovanska«, »Salonska« in »Svetovna knjižnica«, »Knjižnica za mladino«, knjige »Socialne matice« in še in še drugih. V Trstu ni bilo tako živahnega dela.

Z vojno so l. 1915. prenehali vsi listi in vse publikacije v Gorici, medtem ko je v Trstu »Edinost« vedno izhajala.

Obe goriški tiskarni sta bili po vojni razdejani; Gaberščck svoje ni več obnovil, pač pa dr. A. Gregorčič svojo »Narodno tiskarno«, v kateri je začela 19. sept. 1918 izhajati »Goriška straža«, skupno glasilo goriških Slovencev. L. 1919. je začelo Kat. tiskovno društvo v Gorici izdajati »Mladiko«, ki jo je pozneje 1923 prevzela prevaljska »Mohorjeva družba«, v Gorici jo pa nadomestuje »Naš čolnič«, ki se je tudi razvil v družinski mesečnik. V Trstu sta l. 1922. začela izhajati dva tednika »Mali list« in »Novice«. Slovenski komunisti so prvo leto po okupaciji izdajali mesečnik »Njiva« in potem svoje glasilo tednik »Delo«, slovenski učitelji mladinski list »Novi rod« in kot strokovno glasilo »Zveze slovanskih učiteljskih društev v Trstu« »Učiteljski list«. Dalje je izhajala v Trstu od l. 1921. do 1923. »Jadranka«, od 1923 dalje pa »Ženski svet«. Istočasno je doživela v Gorici svoj prvi in zadnji letnik »Slovenka«. Iz dijaškega glasila »Naš glas« se je razvila 1927 mesečna revija, ki izhaja v Trstu. V Gorici izhajata še »Zbornik«, glasilo zbora svečenikov sv. Pavla od l. 1921. in še mladinski listič »Jaselce«.

Leto 1919. je začetek »Goriške matice«, ki se je pa razvila v književno zadrugo šele 1924, ko so že ustanovili »Goriško Mohorjevo družbo« v področju KTD, ki si je oskrbelo tudi svojo tiskarno. Obe ti književni družbi izdasta letno vsaka po 4 do 5 knjig in imata skupno povprečno 30 tisoč naročnikov oziroma udov. Lansko leto — 1927 — se je osnovala v Trstu književna družina »Luč«, ki je že v tretjič poleg svojega zbornika izdala še po dve leposlovni knjigi.

V Gorici sta dve knjigarni, in sicer Katoliška knjigarna KTD in Narodna knjigarna, ki je spremenila firmo v Knjigarna G. Carducci.

Razen listov in revij, ki so iz lastne nemoči prenehali, so bili oblastno ustavljeni »Novi rod«, »Učiteljski list«, »Novice«, humoristični »Čuk na pal'ci«, ki ga nisem zgoraj omenil in ga ni škoda, ter 7. septembra 1928 dnevnik »Edinost«.

Poleg teh listov in revij je izšlo v letih 1918. do 1928. v anektiranem ozemlju preko 250 knjig, med katerimi je pretežna večina leposlovnih, druge so pa šolske in nabožne.

Tisku — razen političnemu — oblasti na splošno doslej niso delale nikakih neprilik in je to menda še edina svetla točka, ki jo moramo lojalno priznati.

IX. Gospodarske organizacije.

Kratek sem bil s prosvetnim orisom — prostor mi je odmerjen! — krajši bom s sliko gospodarskih organizacij.

Vojna je deželo uničila in nove razmere ji ne dajo priti do predvojnega blagostanja. Od dne do dne je slabše. Glavni gospodarski organizaciji sta bili Zadružna zveza v Gorici in Zadružna zveza v Trstu, ki sta delali za gmotno obnovo in gospodarsko samostojnost našega človeka vse do letos, ko je Goriška Zveza prišla z odstavitvijo odbora nasilno v fašistovske roke, Tržačani pa so jim v nekakem sporazumu prepustili svojo ustanovo.

Delo in pomen obeh Zvez naj pojasnijo sledeči podatki: Zadružna Zveza v Gorici (ustanovljena 20. jan. 1904 kot »Goriška zveza gospodarskih zadrug in društev«) je imela po vojni 148 članic z okroglo 47.000 člani, in sicer je bilo članic: 69 denarnih, 23 stavbnih, 19 mlekarskih, 32 gospodarskih, kmetijskih in konzumnih ter 5 različnih zadrug.

Zadružno Zvezo v Trstu so ustanovili 1919 ob že obstoječi Tržaški Zadružni zvezi, ki pa od svoje ustanovitve 1907 ni nikoli raztegnila delokroga preko tržaške občine. Prenovljena Zveza je združila vsa ona društva v deželi, ki niso pristopila k Zadružni zvezi v Gorici. V njej je bilo 127 zadrug: 85 denarnih, 32 konsumnih, 6 mlekarskih, 1 vinorejska, 2 stanovanjski in 1 mlinarska. Od teh jih je bilo v tržaški pokrajini 40, v furlanski (Goriško) 19 in v istrski 68. Število udov je prekoračilo 47 tisoč in denarni promet članic je znašal 110 milijonov lir.

Danes gospodarijo v obeh Zvezah Italijani.

Kdor bi želel podrobnejšo sliko, naj si pogleda »Gospodarski list«, ki ga je od l. 1922. do letos izdajala Zadružna zveza v Gorici in »Gospodarski vestnik« tržaške Zveze, ki je začel izhajati 1923. Informativna sta tudi tozadevna članka D. Doktoriča in dr. Agneletta v Jadranskem almanahu za l. 1924., str. 65—72.

Omenim naj še, da si je oktobra 1924 ogledal rimski zadružni strokovnjak Julij Tamagnini primorske zadruge in je v Istri, v Trstu in Gorici preštudiral naše zadružništvo in je potem s posebno pohvalo pisal o goriških Slovencih in njihovih zadrugah, trdeč, da bi se morali italijanski zadrugarji učiti pri goriških Slovencih vztrajnosti in smotrnosti. Dalje je ugotovil, opisujoč življenje v goriški

Zadružni zvezi, da v nasprotju z laškimi zvezami tvori za včlanjene zadruge zares živo središče, ter je končal s priznanjem, da se upravičeno šteje goriška Zveza med najbolj popolne, kar jih je v mejah Italije

Ali bosta naši Zvezi pod novim vodstvom v svojem poslovanju in dejstvovanju še tako zgledni in na višku?

Prihodnost bo govorila . . .

X. Sklepno poglavje.

Slika življenja Slovencev v Italiji bi ne bila popolna, če bi opustil perspektivo, kot so jo začrtali fašisti lansko leto in jo zadnje mesece po programu izvajajo, kolikor je že niso doslej. Odveč bi bila moja beseda, govorijo naj sami.

Giuseppe Cobol:

»Smer fašistične politike se v Julijski Benečiji z ozirom na drugorodce ne sme ločiti od one v drugih pokrajinah Italije. Fašizem stremi, enotno usmerjen, da izvede program moralne, socialne in nacionalne povzdige italijanskega naroda.

Drugorodci Julijske Benečije so danes italijanski državljani, ki se ne smejo razlikovati od drugih v nobenem oziru ne v dolžnostih ne v pravicah. Narod, kot je naš, ne more ustvarjati drugih zakonov nego skupne za vse svoje državljane in ne gre, da bi kak del bil tuj duhu teh zakonov bodisi iz nevednosti ali kakšnega nepoznanja. Fašizem ne more — — — dopustiti nikakih deviacij ali deformacij.

V Julijski Benečiji ne obstoja tedaj nikako drugorodno vprašanje — — Oni, ki mislijo in se bavijo z drugorodnim vprašanjem, niso samo uporniki proti jasno začrtanim narodnim zakonom, temveč tudi rušilci moralnega reda, ki ga je ustvaril fašizem v domovini.

V območju državnih mej ne more biti govora o kakih narodnostnih problemih, čeprav obsegajo ozemlja državljanov, ki govorijo drug jezik.

Na podlagi teh vidikov tedaj lahko trdimo, da drugorodnega problema ni, in če obstoja, je umetno ustvarjen.«

Nato govori o iredentizmu, ki da mora imeti historično podlago kot italijanski v bivši državi, slovenski pa da je neutemeljen, ker da prej niso poznali nikake težnje v narodno državo. In še se povzpne do trditve, da Slovenci v Julijski Benečiji niso avtohtoni, da so se vselili in da jih je klicala »signoria di Venezia«.

In ko tako in podobno naslika »drugorodce«, ki da spontano niso nikdar težili po kaki kulturi, ponovno ugotovi, da drugorodnega slovanskega problema v Julijski Benečiji ni, pač pa problem italijanske in fašistične penetracije, ki da je nujna potreba. In še je treba ločiti, kdo je zvest, kdo nezvest — kdo je zanesljiv in kdo nezanesljiv.

»Nezveste«, »nezanesljive« je treba — čimprej, tem bolje — eliminirati iz javnega življenja v deželi. Ti pa so: odvetniki, učitelji in duhovniki.

Odvetnike treba onemogočiti, slovenske učitelje je treba pregnati iz šol in slovenske duhovnike iz župnij!

Tako reši fašizem popolnoma vprašanje drugorodcev v interesu države in tudi v interesu slovenskega prebivalstva, ki ne mara, da bi ga vodili ti agitatorji po poklicu in mu dajali žig protidržavnih zarotnikov. Zvestemu drugorodnemu prebivalstvu da fašistična država vse one dobrote, ki mu olajšajo življenje in ga oprostijo trdih razmer prošlosti.«[16]

[16] Cl. Gerarchia, o. c. str. 803—806: Giuseppe Cobol: Il fascismo e gli allogeni.

Giorgio Bombig:

»... rekel bi, da o vprašanju drugorodcev, o politiki napram drugorodcem bi se ne smelo več govoriti; ne, ker da ne obstoja ta problem, temveč ker bi utegnili priznati s tem narodu, ki obsega po številu komaj tretjino vsega prebivalstva v pokrajini, a v moralnem, političnem in socialnem oziru znači še manj, pomen, kakršnega gotovo ne zasluži.«[17]

In še neki »Osservatore«:

Zadovoljen je z metodo penetracije in izpopolnjuje Cobolovo čiščenje, ki ga raztegne tudi na zdravnike in razne obrtnike, obenem pa kaže še zlasti na duhovščino, ki zavzema vodilna mesta pri podeželskih hranilnicah in raznih zadrugah.[18]

Ali je čudno po vsem tem, če so izginila vsa naša krajevna imena, če morajo naši ljudje, uradno primorani, italijanizirati svoje lepe slovenske priimke, ali je čudno, če je bilo 22. septembra 1928 razpuščeno politično društvo »Edinost«?

Nič ni čudno, saj gre vse po programu, ki je bil napovedan.

To je pravica, to je zakonitost!

Ali je kaj čudnega po vsem tem, če so sredi septembra sklepali fašistovski tajniki za Primorsko, kako naj se onemogoči delo slovanske duhovščine in slovanskega tiska? Duhovniki naj bi ne smeli več v šolo, dokler ne dobijo poziva od višje šolske oblasti — to je nikdar, ker verouk naj se poučuje izključno le v italijanščini. In duhovniki — »il punto piu delicato della situazione« — ki nimajo po rojstvu domovinske pravice, naj se izženejo, četudi jim je bila opcija priznana. Slovenskim duhovnikom domačinom naj se odvzame kongrua in prepove pobirati biro, da se jim uniči materialni obstoj in se prisilijo, da se ali udajo ali pa izselijo. Kdor bi temu nasprotoval, naj se konfinira. Onemogočiti je treba tudi gospodarsko delovanje slovenske duhovščine, zatreti je treba ves slovenski tisk, zatreti gospodarske postojanke po deželi in pritisniti na župane, da preskrbijo obstanek vsaj desetim italijanskim družinam, katerih očetje ali sinovi naj prevzamejo službo občinskih slug, pismonoš, cerkovnikov, čuvajev itd., obenem pa da je treba z vsemi močmi podpirati slovensko izseljevanje iz Primorja.

Izraz teh sklepov so tudi izvajanja Kobolova[19], ki meni, da je prišel čas, ko je treba jasno povedati, kaj hoče in namerava fašizem v obmejnih pokrajinah. »V vprašanju drugorodcev si je fašizem v Julijski krajini postavil v zadnjem času sledečo nalogo:

1. Ločiti tako zvane slovenske voditelje — samozvance — od podeželskega prebivalstva in prečistiti ljudske mase;

2. ne se zadovoljiti z navidezno zvestobo malenkostnih skupin izobražencev;

[17] Ibid. l. c. str. 819.

[18] Ibid. str. 820—823.

[19] Cf. Popolo di Trieste 2. okt. 1928.

3. preprečiti, da bi se med mladino širil duh izginjajoče, Italiji sovražne manjšine;

4. nadzorovati vse gospodarske institucije, ki da so doslej imele politične tendence proti vladi in da so stale pod vplivom raznih duhovnikov in odvetnikov.«

Ali nas more še kaj presenetiti iz zemlje »vekovite učiteljice narodov«? Nič, ker vemo: strah ima velike oči...

V dneh nepravde in trpljenja ne klonimo, zakaj:

»To naše uborno ognjišče služi veličastni ideji. Verujemo, da si bosta ob njem, morda šele po grenkem trpljenju, podala dva velika naroda roke v spravo. Tu se stikajo ceste treh velikih plemen, tu gori zdaj zubelj krivičnega sovraštva in prav tu, ob našem ognjišču se mora izvršiti globoki prevrat v duhu in dejanju. Nikdar pa ne bo sprave, ako bo naš dom razdejan. Zato čuvamo svojo rojstno hišo, ker je kraj, odmenjen narodom, da začno novo, lepše življenje med seboj.

Še višje poglej, jadranski rod! Ni samo v tem visoko poslanstvo našega doma, da služi vesoljnemu občestvu narodov. Nam je namenjen, da v njem raste naš duh v svojstveno slovenski obliki. Ker stvari niso postavljene zato, da jih uživamo, ampak da rastemo na njih in se izkažemo na njih. Zato nam je dan v varstvo ta dom,

da v najtežjih dneh premagamo vse ovire in ohranimo svojo dušo pristno;

da pričamo pred obličji vseh narodov sveta, kako siromašno kmečko ljudstvo sredi sveta, v snovnost zakopanega, ceni in čuva sporočene mu duhovne vrednote;

da predemo naprej nit slovenske kulture, da uživamo žlahtni sad slovenske govorice in da tako ohranimo božjo dediščino vse dotlej, ko dvigne naša zemlja k solncu v bridkosti poveličani obraz.«

Dr. p. Hugon Bren, O. F. M.:

SLOVENCI V INOZEMSTVU.

Jako srečna se mi zdi misel, privzeti v pregled našega desetletnega samostojnega narodnega življenja tudi poročilo o stanju bratov v tujini. Zlasti iz dveh ozirov je treba to misel pozdraviti. Prvič z ozirom na mater domovino. S tem bo ona pokazala, da še misli nanje, ima še srce zanje, če bi tudi oni pozabili nanjo. Ako jim že ni mogla dati kruha, kakor bi nedvomno rada, jih vsaj z ljubeznijo spremlja v tujino in po tujini, kamor so ga šli iskat. Sicer pa tudi njeni po celem svetu raztreseni otroci niso pozabili nanjo. Lahko rečem, da jo ogromna večina ljubi z nežnejšo ljubeznijo, kakor so jo ljubili, ko so se še greli v njenem naročju. Mati se pa v ljubezni

ne pusti prekositi od svojih otrok. Drugič z ozirom na otroke raztresene križem sveta. Ta pregled s poročilom o njih samih jim bo nanovo dvignil vero v domovino, utrdil upanje vanjo in pomnožil ljubezen do nje. Te nežne vezi so se v malo letih njenega svobodnega obstoja precej zrahljale. Njeni otroci v tujini so razočarani nad njo. To vem iz lastne skušnje. Pa tudi razumem zakaj. Iz časopisja so čuli le o njenih brezkončnih notranjih bojih in zunanjih zapletljajih. Zasebna poročila, ki jih dobivajo od doma, so jim napolnila ušesa s samimi tožbami. Zato se termometer njih domovinskega čustvovanja in ljubezni ni dvigal, ampak je padal. Kar je za večino še magnet, ni domovina mati v svoji celoti, temveč le tisti njen košček, kjer jim je tekla zibelka in njene mrtve naravne krasote. Med našimi Amerikanci niso redki, ki odlašajo s posetom stare domovine, dokler nimajo v rokah »drugega papirja«, da bi kot polnomočni ameriški državljani doma ne imeli preveč sitnosti in v slučaju nevarnosti lahko takoj zbežali nazaj. Z nekakim strahom prestopajo mejo domovine, kakor bi stopali čez prag hiše, ki se lahko zdaj zdaj zruši. Vtisi, ki jih neso nazaj, so mnogo boljši, kakor so pričakovali. A teh, ki se jim je na lastne oči mogoče prepričati o njenem resničnem stanju, je sorazmerno zelo malo. Ogromna večina je še vedno pesimistična in skeptična glede njene bodočnosti.

Tem bo ta pregled njenega desetletnega kulturnega dela in uspehov nedvomno dvignil vero v njeno lepšo bodočnost, o kateri so sanjali in delali zanjo. Z vero jim bo zraslo upanje, z upanjem pa se bo razvnela tudi ljubezen do nje. Kajti videli bodo, da prvo desetletje njenega samostojnega življenja ni poteklo samo v neplodnih notranjih in zunanjih bojih, temveč tudi v plodonosnem konstruktivnem delu, s katerim je pokazala, da je zmožna in vredna samostojnega življenja. Res, da ta pregled ne bo prišel vsem v roke. To tudi ni potreba. Dosti je, da ga dobe voditelji. Tem bo zakladnica, iz katere bodo črpali informacije o resničnem stanju in snovanju domovine matere. Te bodo potom časopisja, predavanj in zasebnih razgovorov popularizirali.

Le škoda, da je to poročilo tako pomanjkljivo. In popolno biti ne more, najmanj še v tem kratkem času, ki mi je bil za njegovo sestavo na razpolago. Statistika je pri nas še v povojih, zlasti kar tiče inozemske Slovence. Oni sami z njo še začeli niso. Treba tedaj orati ledino. Koj, ko se mi je poverila ta naloga, sem se obrnil na razne strani za potrebne podatke. Uspeh je bil zdaleka nezadosten. Iz Amerike, ki pride v prvi vrsti v poštev, mi je dolgoletni kulturni delavec odgovoril: »V Ameriki ni takega moža, ki bi Vam to (kar sem hotel) pravilno sestavil. Sploh je kaj takega nemogoče izvršiti, ker so naši ljudje razkropljeni širom Unije.« Pa Amerika mi je kolikortoliko samemu znana in imam vsaj nekaj tozadevnih virov na

razpolago. Iz Kanade sploh nisem dobil nobenega odgovora. Iz Belgije ga nisem mogel dobiti, ker so tamkajšnji Slovenci zaenkrat prepuščeni popolnoma samim sebi. Le za Argentino, Francijo, Vestfalsko, Holandijo in Egipet sem imel poročila pri rokah.

Toliko v opravičilo, da ne bo kdo na to moje poročilo stavil prevelikih zahtev. Morda bo ravno njegova pomanjkljivost spodbodla razne kulturne delavce po naših inozemskih narodnih kolonijah, da bodo bolj pridno kot doslej zbirali potrebni statistični material, in bo vsaj pozneje kdaj mogoče podati vernejšo sliko o našem izseljeništvu. Sebi in domovini bodo s tem storili uslugo. Zaenkrat naj se zadovoljijo z dobro voljo matere domovine. Ta skromni poskus naj jim bo dokaz, da misli nanje. Preidimo k izseljeniškim kolonijam v posameznih državah.

1. Severna Amerika.

V Zedinjenih državah Severne Amerike[1], ki jo hočemo kateksohen Ameriko imenovati, je naša najstarejša in najmočnejša narodna kolonija. Približno sto let bo že, kar so prvi Slovenci šli tja iskat sreče. Ko je pijonir naših ameriških misijonarjev Friderik Baraga l. 1831. napravil prvi misijonski pohod med Indijance, je spotoma naletel na slovenskega farmarja Petra Poheka iz Metlike, ki je tri leta pred njim prišel tja in bil takrat že premožen. Gotovo ni bil edini. Že pred civilno vojno (1861—65) najdemo prve skromne poskuse slovenskih naselbin. Po tej vojni so se Slovenci še v večjem številu začeli vsipati tja. Zapeljiva poročila naših misijonarjev in naseljencev pijonirjev so dvigala tudi take, ki jim ni bilo treba iskati v tujini kruha. Največje dimenzije je zavzelo izseljevanje v Ameriko v tako zvani »slovanski izseljeniški dobi« po l. 1880., oziroma za Slovence in Hrvate deset let pozneje. Od l. 1890. pa tja do predvojnih časov je prav za prav »hrvatsko-slovenska doba«. V teh letih je naš izseljeniški val trajno naraščal, sedaj bolj, sedaj manj, kakor

[1] Viri. Poleg lastne skušnje: Rev. J. M. Trunk, Amerika in Amerikanci, Celovec 1912. — Jože Zavertnik, Ameriški Slovenci, Chicago, Ill., 1925. — Dr. Hugon Bren, »Najstarejši slovenski naseljenci v Ameriki«, serija člankov v »Glasilu K. S. K. J.«, 1927. — Isti: Ameriški Slovenci, »Čas«, Ljubljana, 1927/28. — Rev. Kazimir Zakrajšek poleg pismenih in ustnih informacij še: »Slovanstvo v Združ. Državah«, v Kol. Ave Maria, 1921. — Isti: »Srebrni jubilej K. S. K. J. 1894—1919«, v Kol. A. M. 1919. — John Jerič: »Slovensko časopisje v Ameriki«, v Kol. A. M. 1927. — »Ave Maria« in »Kol. A. M.« Chicago, Ill., razni letniki. — »Amerikanski Slovenec« l. 1927/28. — »Glasilo S. K. K. J.« 1928. — The Commissariat of the Holy Cross (slovenski), v »Franciscans in the U. S.« Chicago, Ill., 1927. — Šolske ss. r. sv. Frančiška: »Spominska knjiga za 7. stol. sv. Fr.«, Chicago, Ill., 1917. — Anton J. Terbovec, »Nekaj resničnih besed o naši usodi«, ponatis v »Amerikanskem Slovencu«, 1928, št. 173.

so bile pač razmere doma. Po svetovni vojni bi bili Slovenija in Hrvatska decimirani, ko bi Amerika ne bila priprla vrat. Tu nastane prvo vprašanje:

Koliko jih je?

Težko vprašanje, na katero ne vemo niti približnega odgovora. Računi gredo za več kot 100.000 narazen. Med našimi Amerikanci[1] je sedaj splošno razširjeno mnenje, da jih je 250.000. Če ni tu malo slovenske baharije zraven. Rev. Kazimir Zakrajšek, O. F. M., ki ga je ameriško državno narodno štetje l. 1910. spodbodlo, da je to vprašanje podrobneje študiral, je prišel čisto do drugega zaključka. Po državnem štetju je bilo imenovanega leta 183.000 Slovencev pod zvezdnato zastavo strica Sama. Rev. Zakrajšek pa skoraj z matematično gotovostjo trdi, da kvečjemu 130.000. Državno štetje iz l. 1920. jih taksira na 210.000. Na toliko računa tudi domovina. A to število je jako nezanesljivo. Kdor ve, kako Amerika postopa pri ljudskem štetju in kako se Slovenci pustijo registrirati, na to številko gotovo ne bo prisegel. Za »Austrians« se menda Slovenci vsaj pri štetju l. 1920. niso več izdajali, a mnogi so izpovedali le slovansko raso ali kvečjemu jugoslovansko pleme, ne pa individualne narodnosti. To se vidi iz zapiskov državnih registratorjev, ki imajo rubrike: Slav, Slavish, Slavic. Pa ugani, ali imaš Rusa ali Slovenca pred očmi. Niti onih, ki so se jasno označili za Slovence in bili tako vpisani, ne moremo z gotovostjo za svoje šteti. Kajti Slovence se v Ameriki imenujejo Slovaki. Nas pa nazivljejo Slovinci. Po angleški pronunciaciji bi bili vsi Slovenci (recte Slovaki) Slovinci (recte Slovenci). Uradno štetje je tedaj jako nesigurno. Bodi kakor že, eno je gotovo, da je v Severni Ameriki največji kontingent našega naroda in se zato ona po pravici imenuje naša druga domovina. Njeno narodno srce Cleveland, O., je s svojimi 35.000 prebivalci naše krvi drugo največje slovensko mesto.

Trije glavni stebri in motorji njih versko-kulturnega življenja in stremljenja so: slovenske narodne župnije, s svojimi župnijskimi šolami, katoliške Jednote in katoliško časopisje. Poglejmo vsako posebej.

Narodne župnije.

Slovenci so začeli organizirati svoje narodne župnije okrog l. 1890. Spočetka navadno skupno s Hrvati. Ta »šponovija« se pa trajno ni obnesla. Kjerkoli so skupaj začeli, so šli prej ali slej, navadno po daljših prepirih, narazen, če so le bili oboji tako močni, da so si mogli ustanoviti in vzdrževati lastno narodno župnijo. Število čisto slovenskih župnij, večjih in manjših, je polagoma naraslo

[1] Ameriški državljani = Američani. Ker pa je pojem Amerikanec prikrojen za vse Slovence v Ameriki in splošno v rabi, bomo zanje tudi mi rabili ta izraz.

na 32. Poleg teh je še 14 mešanih, to je takih, ki imajo slovenskega duhovnika, župljani so pa deloma Slovenci, deloma drugih narodnosti. V nekaterih slovenski element tako prevladuje, da se to, kar se more vršiti v narodnem jeziku, vrši slovensko. L. 1925. je slovenska Amerika dobila tudi prvi samostan. Zgradili so ga slovenski frančiškani, ki jih je Rev. Kazimir Zakrajšek, O. F. M., vpeljal v Ameriko in jih l. 1912. skupno s Hrvati in Slovaki organiziral v posebni komisariat. Točasno oskrbuje s svojimi člani štiri slovenske župnije, v samostanu na lastni farmi v obsegu 136 ameriških johov pa noviciat in domače bogoslovje za tamkajšnji naraščaj.

Slovenskih duhovnikov je sedaj okrog 100. Med temi je 13 frančiškanov in 7 benediktincev, ostali so svetni. Dva benediktinca, Rev. Simon Lampe in Rev. Roman Homar, že dolga leta delujeta izključno med Indijanci. Izmed svetnih duhovnikov jih je nekaj bogoslovnih profesorjev v Št. Pavelskem nadškofijskem semenišču, eden, Rev. Jager, vseučiliški profesor za čebelorejo na minesotskem vseučilišču in obenem župnik na angleški župniji. Več drugih pastorira irske, nemške, slovaške in hrvatske župnije. Par jih je po zasebnih zavodih. Večina deluje na slovenskih in mešanih župnijah.

Desna roka duhovščine so redovne sestre, ki vodijo župnijske šole. Za nas pridejo v poštev samo naše slovenske sestre. Na prvem mestu je treba omeniti slovenske Šolske sestre, ki imajo tam svojo provincijo. V Ameriko so prišle l. 1909. Kupile so svojo farmo in si na njej l. 1926. zgradile svoj materni dom z noviciatom in višjo dekliško šolo. Doslej oskrbujejo 5 slovenskih župnijskih šol in 8 hrvatskih. Poleg tega še eno hrvatsko sirotišnico. Druge župnijske šole, kolikor jih je na slovenskih ali mešanih župnijah, imajo v oskrbi tuje sestre, med katerimi je le ta ali ona Slovenka. Slovenci so se namreč šele v novejšem času finančno toliko opomogli, da so začeli graditi svoje župnijske šole, razen nekaterih župnij, ki niso navdušene zanje. Na tako zvanem Iron Range (Železni obroč), kjer so nekatere naše že stare župnije in kjer so Slovenci najbolj kompaktno naseljeni, ni niti ene.

Je še več drugih slovenskih naselbin, ki so same zadosti močne, da bi lahko vzdrževale svojo narodno župnijo, a se jim ni pravočasno posrečilo jo ustanoviti, ali je manjkalo za to potrebne sloge. Danes so duhovi narodno-politično že preveč razdeljeni. Velik del za kaj takega nima ne zmisla, ne potrebne požrtvovalnosti. Deloma je že prepozno. Če Amerika ne bo zopet bolj odprla vrat naseljeništvu, bodo še te narodne župnije, ki obstojajo, druga za drugo izginile, slovenske in hrvatske tem prej, čim manj duhovniškega naraščaja imajo. A mi moramo računati z današnjim stanjem, ne z bodočnostjo.

Naselbine z narodnimi župnijami so bile in so centri vsega versko-kulturnega življenja med ameriškimi Slovenci. Da je v njih

samih to življenje najživahnejše razvito, se razume, posebno še tam, kjer je tudi katoliška šola. Kako močna opora je Slovencu cerkev, se pokaže zlasti v tujini. Če nima svoje cerkve, propade versko in moralno, prej kot Nemec ali Irec. Tuja cerkev, četudi katoliška, zanj nima privlačne sile. Navadno se ji kmalu popolnoma odtuji in s tem je versko in moralno zgubljen, dovzeten za vse mogoče prevratne ideje. Lastna narodna cerkev — seveda ne v evropskem zmislu —, kjer čuje domačo besedo in domače petje, ta ga tudi v tujini privlačuje in vzdrži na versko-moralnem površju. Zato je v naših starejših ameriških župnijah, ki so naseljence pravočasno zgrabile in priklenile nase, prav starokrajsko versko-moralno življenje podeželskega tipa in ameriške finese. Tako je tudi v eni najstarejših slovenskih župnij sv. Jožefa v Jolietu, ki se zove »slovenski Rim« v Ameriki. Kjer se je ustanovitev narodne župnije preveč zavlekla, je bilo treba veliko truda in žrtev, preden so se ljudje zopet ogreli, vsaj tisti, ki veri še niso odmrli.

Zato po pravici trdim, da kar je še versko-moralnega življenja med ameriškimi Slovenci, in tega je vendar še precej, gre predvsem na račun narodnih župnij, ki prekašajo glede organizacije starokrajske. Ker cerkev tam nima kakih državnih jerobov, ampak je navezana na svojo lastno božjo moč in svobodno človeško pomoč, je lahko nemoteno razvila svojo ustvarjajočo silo. Duhovnik je navezan na ljudstvo, ljudstvo na duhovnika. Oba pa morata gledati, kako bosta vzdržala župnijo in ves njen vzgojni aparat, ki leži samo na njunih ramah. Ker ljudstvo župnija z vsem aparatom precej stane, jo ve bolj ceniti, kar je že samo na sebi velikega pomena. Skratka, narodne župnije so versko-moralne trdnjave. Naselbine, ki župnij nimajo, in teh je več sto, seveda večina takih, ki ne morejo misliti nanjo, so v tem oziru bistveno na slabšem. Versko-moralno krepko stoječi so z malimi izjemami povsod v manjšini. In še ti dobivajo pobudo, bodisi naravnost, bodisi posredno od središč z narodnimi župnijami.

Katoliška društva.

Drugi steber in motor versko-moralnega življenja so katoliške organizacije. Ker je katoliška cerkev v Ameriki navezana čisto sama nase, je mogla in morala razviti vso svojo notranjo energijo, da se je uveljavila. Mogočna je njena organizacija, da vzbuja zavist in strah tudi onih protestantskih sekt, ki jo številno daleč prekašajo. Od otroka najnižjega razreda v šoli do starčka in starke, vse je organizirano v raznih katoliških društvih. Tej organizaciji je pripisovati vsestranski procvit katolicizma v Ameriki. Slovenci, zlasti oni, ki so po svojih narodnih župnijah postali udje tega mogočnega organizma in od njega dobivajo impulze, se tej organizaciji niso mogli odtegniti, tudi če bi se hoteli. Saj ko ne bi hoteli z drugimi in za

drugimi, bi si nakopali očitek, da so nezavedna masa, ki ne ve, kje živi. Da bi si pa ta očitek nakopali, so ameriški katoliško misleči in čuteči Slovenci preponosni. Lahko rečemo, da je njih organizacija mestoma še bolj razpredena kot pri domačinih, ali recimo Ircih. Poleg ameriških narodnih organizacij imajo še svoje. Nemogoče je našteti vsa društva, v katerih so organizirani. Le posamezne skupine naj omenim in le o nekaterih, ki so za njih versko-moralno življenje posebnega pomena, podrobneje govorim.

Vsa društva lahko delimo v tri skupine: strogo cerkvena, podporna in prosvetno-kulturna. V vsaki skupini so uvrščena ameriško-narodna in slovensko-narodna društva. Glavni namen strogo cerkvenih društev je gojitev versko-moralnega življenja na znotraj in na zunaj. Kardinalna točka njihovih pravil je mesečno ali vsaj štirikratno prejemanje sv. zakramentov na leto. Najmočnejše ameriško narodno društvo te vrste je »Holy Name« — Najsvetejšega Imena, izključno za moške s posebnim mladeniškim oddelkom »Holy Name Juniors«. Število njegovih članov gre v drugi milijon. To je ameriška katoliška avantgarda. Krajevni odseki tega društva so uvedeni v vse količkaj organizirane slovenske župnije. Dalje obstoja za moške, fante in može, druga mogočna amer.-narodna organizacija »Knights of Columbus« — Kolumbovi vitezi, ki šteje okrog 800.000 vitezov. To je obenem podporna organizacija, a nerojeni Amerikanci so v njej kot associirani člani, ki ne reflektirajo na zavarovanje, ampak samo na njen katoliški značaj. V njej je veliko naših mož in fantov. Nekaj uglednejših se je povzpelo že do četrte viteške stopnje. Narodna organizacija za žene istega namena, kakor »Holy Name« za moške, je »Christian mothers Society« — Društvo krščanskih mater. Tudi odseki tega društva so po vseh dobro organiziranih slovenskih župnijah. Kot nekak analogon k moškemu redu Kolumbovih vitezov obstoja za ženske »Red katoliških Borštnaric«, razdeljen v »dvore«. Več slovenskh župnij ima svoje »dvore«. Za doraščajočo žensko mladino obstojajo Marijine družbe. Za šolsko mladino so tej primerna društva. Še ministranti imajo svoje društvo in tudi svoje glasilo. Vsako zgolj cerkveno društvo ima določeno nedeljo v mesecu, ko je članstvu dana prilika prejeti sv. zakramente. Na kvatre se jim oznani, da je to obligatno.

Istotako so podporna društva ameriško-narodna in slovensko-narodna. Veliko Slovencev je pri obojih zavarovanih. Tu moram posebej omeniti slovenske katoliške podporne Jednote. Teh je več: Kranjsko—Slovenska—Katoliška—Jednota (K. S. K. J.), Jugoslovanska—Katoliška—Jednota (J. K. J.), Zapadna—Slovanska—Zveza (Z. S. Z.), Družba—Svete—Družine (D. S. D.), Slovensko—Hrvatska—Zveza (S. H. Z.), Slovenska—Dobrodelna—Zveza (S. D. Z.), Slovenska—Ženska—Zveza (S. Ž. Z.). Vodilno mesto zavzema K. S. K. J.,

ki je izmed vseh nar. podpornih Jednot najstarejša in med katoliškimi najmočnejša ter najizraziteje katoliška. Šteje v obeh oddelkih za odrasle in mladino nad 30.000 članov v 226 podružnicah širom Amerike in celo v Kanadi. Z njo je začela pred dvema letoma konkurirati S. Ž. Z., ki rapidno raste. Poleg narodnih katoliških podpornih Jednot je pa še veliko krajevnih katoliških podpornih društev. Skoraj vsaka večja naselbina ima vsaj eno, če ne več. Skupnega števila članstva vseh katoliških podpornih društev ni mogoče določiti. Mnogi so v več Jednotah. Člani krajevnih podpornih društev so večinoma tudi v eni ali drugi Jednoti.i Ne motim se pa, če trdim, da je okrog 50.000 naših ljudi organiziranih v katoliških podpornih organizacijah.

Dasi je glavni namen teh organizacij podpora, odnosno zavarovanje za čas bolezni, onemoglosti, starosti in v slučaju smrti za pogrebne stroške ter vzdrževanje svojcev, ki so morda zgubili krušnega očeta, so vendar tudi velikanskega versko-moralnega pomena za tamkajšnje Slovence, zlasti izrazito katoliške, ki imajo v svojih pravilih kot pogoj za sprejem: praktični katolicizem. Vsako društvo ima svojega duhovnega vodjo, ki skrbi za to, da se sprejemajo le dejanski katoličani. V vrhovnem ali glavnem odboru Jednot sedi še glavni duhovni vodja. Ta razpošlje vsako veliko noč na vsa krajevna društva listke za velikonočno spoved, katere po velikonočnem času kontrolira. Ako bi kdo ne zadostil svoji dolžnosti, ga ima glavni odbor po pravilih pravico suspendirati iz dotičnega krajevnega društva in Jednote. Vse kar je morda že skozi leta vplačal, je zgubljeno. Nikake pravice nima do podpore ali posmrtnine. To je kajpada velik motor za vsakega, da ne zanemari svoje dolžnosti, kar bi jih zlasti po manjših naselbinah, kjer ni narodnega duhovnika, obilo storilo. Da se članom omogoči zadostiti tej dolžnosti, pozove društveno vodstvo v slučaju potrebe slovenskega duhovnika iz kake naselbine z narodno župnijo, ki ima ob taki priliki zanje mali misijon, kar jih zopet utrdi v veri.

Posebnega duhovnika, ki bi bil samo za to, da bi hodil po manjših naselbinah, snoval nova društva in jih utrjeval v verskem prepričanju in življenju, Jednote še nimajo. Ideja je lepa in je bila že sprožena, a je še ni bilo mogoče izvesti. Vsekako pa ta društva vsaj deloma nadomeščajo narodnega duhovnika. Vrhovno vodstvo Jednot mora že radi samoohrane skrbeti za procvit katoliškega mišljenja in čustvovanja po naselbinah, ker od tega je odvisen njihov lastni procvit in razmah. V ta namen je K. S. K. J. kot voditeljica priredila pred par leti po vseh večjih naselbinah katoliške shode, kar je katoliško zavest znatno dvignilo, njej pa prineslo bogato žetev novih društev in novega članstva. Za julij prihodnjega leta pripravlja prvi splošni katoliški shod, ki se bo vršil v Chicagi ali njeni okolici. Tretji motor versko-moralnega življenja med ameriškimi Slovenci je pa-

Katoliško časopisje.

Starosta katoliških časnikov med ameriškimi Slovenci je »Amerikanski Slovenec«. Ustanovljen je bil 3. sept. 1891 v Chicagi. Že po par mesecih ga je kupil in vzel k sebi msg. J. Buh, takrat župnik v Tower, Minn. Razume se, da je pod njegovim uredništvom dobil takoj izrazito katoliško barvo. Pozneje se je preselil v Joliet in postal glasilo K. S. K. J., ki so jo med tem ustanovili. Ta list je glavni vir za starejšo organizacijo ameriških Slovencev. Katoliški je ostal ves čas. Vendar po vojni ni imel pravega urednika, ki bi bil zmožen boriti se za njegovo geslo: Vse za vero, dom in narod. Leta 1924. ali 1925. bi bil izhiral, da se ni poročil s chicaško »Edinostjo«, s katero sta si bila prej večkrat v laseh. »Edinost« je ustanovil Rev. Kazimir Zakrajšek, O. F. M., ki mu gre največ zaslug za katoliško slovensko časnikarstvo v Ameriki. Bil je njen dolgoletni bojeviti urednik. Tiskala se je v tiskarni »Franciscan Press«. Malo prej, preden se je poročila z »Amerikanskim Slovencem«, je prešla s tiskarno vred v last tiskovne družbe »Edinost«. Ta je kupila propadlega »Amerikanskega Slovenca«, ki je nekaj časa izhajal pod obema imenoma, dokler se javnost ni odločila za častitljivega »Amerikanskega Slovenca«, ki sedaj pomlajen izhaja vsaki dan, razen ponedeljkov in dni po praznikih. Ima okrog 8000 naročnikov in je najbolj bojeviti list za katoliška načela.

Isti Rev. Zakrajšek je ustanovil tudi nabožnik »Ave Maria«. Kot mesečnik je začel izhajati l. 1909. v New Yorku. Bil je obenem glasilo Rafaelove družbe. Pozneje se je z ustanovnikom in urednikom preselil v Chicago, kjer še sedaj izhaja kot mesečnik. Ima okrog 5000 naročnikov. »Ave Maria« izda vsako leto obširen Koledar, ki gre v 6 do 7 tisoč izvodih med ljudi. To ste sedaj edini periodični nabožni publikaciji v ameriški Sloveniji, katerima gre velika zasluga za katoliško probujo. K. S. K. J. ima svoje »Glasilo«, ki izhaja že štirinajsto leto. Se razume, da je tudi to izrazito katoliški list. Druge katoliške Jednote, razen jugoslovanske, ki na Ely, Minn., izdaja svojo »Novo dobo«, še nimajo svojih glasil. Glasilo Z. S. J., D. S. D. in S. Ž. Z. je »Amerikanski Slovenec«. A S. Ž. Z. je sklenila, da bo v kratkem začela s svojim listom. Tiskovna družba »Edinost« odnosno »Amerikanski Slovenec« vzdržuje tudi lastno knjigarno. Njeni potovalni agenti spravijo veliko koristnega čtiva po naselbinah. Knjige naroča iz domovine. Svoje lastne »Književne matice«, s katero je med vojno začela, ker ni bilo tja Mohorjevih knjig, ne vzdržuje več. Deloma manjka moči, deloma pa, da ne hodi v zelnik Mohorjevi družbi.

Razen zgolj cerkvenih in podpornih društev je še nebroj katoliških prosvetnih društev, ki jih ne morem podrobneje naštevati.

Zadnje čase rastejo posebno športna društva za mladinske oddelke Jednot. Ta triumvirat: narodne župnije, katoliške organizacije in katoliški tisk, ki delajo roko v roki za versko-moralno dobro našega naroda, so tedaj glavni stebri in motorji tamkajšnjega katoliškega življa. Njih uspehi bi bili še mnogo lepši, ko bi bile obstale »Zveza slovenskih duhovnikov« in »Zveza katoliških Slovencev«, ki sta se pred leti ustanovili na pobudo Rev. K. Zakrajška. V njih bi se stekale vse niti katoliškega apostolata, iz njih bi kakor iz srca plala vedno nova osvežena in osvežujoča kri po žilah cele slovenske Amerike. Žal, da je to srce zastalo, ko je komaj začelo biti.

Narodno kulturno stanje.

Da se pravkar omenjeni triumvirat tudi na narodno-kulturnem polju plodonosno udejstvuje, ni treba še posebej poudarjati. Narodne župnije so obenem najmočnejše narodne trdnjave med ameriškimi Slovenci, zlasti še, če imajo svoje župnijske šole z narodnimi sestrami. V cerkvah se govori in poje slovenski. V cerkvenih dvoranah se uprizarjajo razne slovenske prireditve, gledališke predstave, slavnostni in zabavni večeri. Igra se v Ameriki skoraj več kot pri nas doma. V zimski sezoni je do mala ni nedelje, da bi ne bilo kake prireditve. Vsako društvo ima v sezoni najmanj eno. Večkrat se niti zvrstiti ne morejo. Pri vseh teh prireditvah nastopa slovenski pevski zbor z narodnimi pesmimi. Če prideš h kaki taki prireditvi, boš mislil, da si doma, ne v tujini. Vmes ali med tednom zborujejo v dvorani društva, pri katerih se živahno, mestoma tudi burno debatira, slovenski kajpada. Mnogi se pri tem v samostojnem nastopu tako izurijo, da bi bili najboljši narodni poslanci v našem parlamentu. Ker se mladina vseh teh prireditev udeležuje, je to zanjo najboljša praktična narodna šola.

V naselbinah z narodno župnijo, šolo in društvenim aparatom se bo naš narod za eno generacijo delj ohranil, kakor po malih naselbinah, kjer je v cerkvi in šoli vse angleško. Tam je v tem oziru bistveno slabše. Da se pa tudi manjše naselbine svojemu narodu prehitro ne odtujijo, za to skrbijo društva in narodno časopisje. Starejši imajo v društvih, časopisju in knjigah svojo narodno šolo. Časopisje jim s svojimi poročili iz domovine pridno neti domoljubna čustva. Mladino sprejemajo Jednote v svoje okrilje. Vse imajo poseben mladinski oddelek. Čisto na starokrajsko kopito se seveda ne da nategniti in tega tudi nočejo. »Glasilo« K. S. K. J. ima zanje posebno angleško prilogo »Our Page«, kjer je na prvem mestu ameriški sport. Razna zabavna in prosvetno kulturna društva, za starejše slovenska, za mladino angleška, storijo tudi svoje za narodni napredek v okviru ameriške kulture. A na tem polju omenjeni katoliški triumvirat ni edini. Tu srečamo celo vrsto narodno-kulturnih

delavcev naše krvi, ki ne stoje na verskem stališču. Nekateri so napram veri in cerkvi indiferentni, drugi naravnost sovražni. Tudi teh ne smem prezreti, ker ne pišem poročila le o versko-kulturnem, ampak o splošnem stanju naših rojakov v inozemstvu.

Še dolgo potem, ko je v domovini »kladivar« dr. Mahnič započel boj za ločitev duhov, so bili ameriški Slovenci še samo Slovenci. Nekateri so bili verni, drugi neverni, drugače pa eno. Ločitev duhov se je med njimi začela v dobi organizacije. Prve medsebojne boje sta bila izrazito katoliški »Amerikanski Slovenec« in dve ali tri leta mlajši staroliberalni »Glas Naroda«, ki ga je začel izdajati Frank Sakser v New Yorku. A ti boji naroda še niso kaj prida razdelili. »Glas Naroda«, ki se je iz tednika razvil v dnevnik in še danes izhaja, dasi se že davno ne rentira, je bil dolgo vrsto let, in je deloma še, družinsko glasilo mnogih praktično katoliških družin. Ko bi ga te pustile, bi moral prenehati.

Do izrazitejše ločitve duhov je prišlo, ko je bila ustanovljena prva narodna podporna Jednota, to je K. S. K. J. Takrat je bilo tam že vse polno še radikalnejših elementov, kakor so bili staroliberalci; socialisti in svobodomisleci. Kajpada je bila tem pot v K. S. K. J. zaprta. Nekaj zmernejših elementov je sicer stopilo vanjo, a so jo štiri leta po njenem obstoju spravili v krizo. Iz nje se je izločilo nekaj društev, ki so ustanovila Jugoslovansko-Katoliško Jednoto (J. K. J.), kateri je pa K. kot Jednoti danes le bolj dekorativnega značaja. Radikalnejši elementi so začeli misliti na svojo brezversko podporno Jednoto. Prvi javni poziv za njeno ustanovitev je izšel 17. julija 1903 iz »Glasa Svobode«, ki je začel dobro leto prej izhajati. Našel je odmev. Takoj so se jela ustanavljati narodno napredna društva, ki so se 6. aprila 1904 zedinila v Slovensko-narodno-Podporno-Jednoto (S. N. P. J.).

Danes je to najmočnejša slovenska podporna Jednota v Severni Ameriki. Zadnje čase se je začela širiti tudi v Kanado. Vseh krajevnih društev je že konec l. 1923. štel 503. Članov o obeh oddelkih pa 50.169. Do danes je gotovo znatno napredovala. Relativno najbogatejšo žetev je imela in še ima med delavstvom po manjših naselbinah. Njena privlačna sila je socialistično svetovno naziranje, za katero so med armadami ameriškega delavstva tako plodna tla. Da je tako hitro zrasla, je vzrok tudi ta, ker se je l. 1921. z njo združila »Slovenska-Delavska-Podporna Zveza« (S. D. P. Z.), katera je ob združitvi štela v obeh oddelkih nad 10.000 članov in imela 246.486·04 dolarjev premoženja. Poleg tega je v njej kot narodno-podporni ne pa socialistični Jednoti veliko praktičnih katoličanov, ki so spočetka stopili vanjo, ko še ni bila tako izrazito protiversko in socialistično opredeljena. S. N. P. J. ima svoje glasilo, ki se je v teku časa razvilo v dnevnik »Prosveta«. Za mladinski oddelek

izdaja od l. 1922. slovensko-angleški »Mladinski list« (Juvenille). Oba tiska v lastni tiskarni, ki jo je pred par leti ustanovila v svojem jednotinem domu v Chicagi. S podjetjem je združena tudi »Književna matica« za lastne publikacije. Koliko knjig je do sedaj izdala, mi ni znano.

Obstoja pa še druga socialistična organizacija, ki nima značaja Podporne Jednote. To je »Jugoslovanska Socialistična Zveza« (J. S. Z.), ki se grupira okrog »Proletarca«. To je tednik, posvečen izključno socialističnim vzorom. Začel je izhajati l. 1906. in izhaja še danes. List je nekako strokovno glasilo socialističnih klubov, ki so razpredeni po vseh slovenskih naselbinah. Koliko je vseh skupaj, ne morem povedati. Tisti, ki so organizirani v socialističnih klubih, so menda večinoma tudi v S. N. P. J., ki jim je po duhu najbližja. Nekaj najradikalnejših jih bo morda tudi v »Slovenski Svobodomiselni Podporni Zvezi« (S. S. P. Z.), ki se rekrutira iz najstrastnejših protiverskih elementov. Kakor ve povedati Rev. Zakrajšek, šteje ta Zveza le okrog 2000 članov. Njeno ognjišče je bilo »Glas Svobode«, najzagrizenejši protiverski list v Ameriki, ki so ga financirali slovenski in češki svobodomisleci, ki je pa, če prav vem, lani prenehal izhajati. Imel je svojo »Književno matico«, ki je izdala nekaj pamfletističnih knjig brez literarne vrednosti, večinoma ponatiske iz lista, ki jih sedaj prodaja »Književna matica« S. N. P. J.

Po vojni so se organizirali tudi slovenski komunisti. Imeli so svoje glasilo »Delavska Slovenija«, ki ga pa krog njegovih naročnikov ni mogel sam vzdrževati. Baje je bil izdajatelj mednarodni komunistični svet v Chicagi. Danes je list že med mrtvimi. Čisto v njegovem duhu in pod istim urednikom je začel izhajati drug skromen list »Vestnik«. Je-li sedaj ta glasnik slovenskih komunistov v Ameriki, ne morem reči. Če se niso slovenski komunisti grupirali okrog hrvatskega »Radnika«, komunističnega dnevnika jugoslovanskega proletariata v Ameriki.

Poleg teh Jednot, Zvez in klubov imajo socialisti, svobodomisleci in komunisti po naselbinah še vse polno drugih društev: prosvetnih, dramatičnih, pevskih itd. Tudi po lokalih teh društev polje živahno narodno življenje, zlasti še, če so si mogla postaviti lasten narodni dom, kjer se lahko svobodno kretajo. Odtod se razteka v družine, kjer neti od druge strani razno časopisje narodna čustva in vzdržuje zvezo z domovino-materjo.

Škoda, da na tem polju ameriški Slovenci niso bolj solidarni. Misel za zedinjenje se je že ponovno rodila. Žal, da tam, kjer je združenje nemogoče, ali bi bilo vsaj z versko-kulturnega stališča usodno za narod. Leta 1919. so bile na pobudo illinoiške državne oblasti vse naše podporne Jednote v preliminarnih pogajanjih za združitev. Z materialnega in narodno-kulturnega stališča bi bila

združitev teh pač zaželjena. Marsikaj, kar je bilo že sproženo, kakor n. pr. slovensko sirotišče, slovenska narodna akademija in še kaj, bi se dalo ustanoviti in vzdrževati. A v tem slučaju bi se morale katoliške Jednote odpovedati svojemu versko-kulturnemu poslanstvu, ki je za naselbine brez narodne župnije vitalnega pomena.

Na prosvetnem polju so si tu in tam podali roke, zlasti pri gradnji narodnih domov. Tako so se clevelandski Slovenci zedinili in zgradili skupni narodni dom, ki je stal 300.000 dolarjev. Vsa društva so pri njegovi uporabi enakopravna. Za male naselbine, kjer je še večji križ z društvenimi lokali, so taki nadstrankarski domovi še večjega pomena in jih prav tako nekaj obstoja. Še več jih je pa radi nesloge ostalo v resolucijah. Najbolje bi se pa obnesla združitev na političnem polju. Seveda so Slovenci vsi skupaj premajhni, da bi se mogli v takem kolosu, kakor je Amerika, kaj prida politično uveljaviti. A složni bi lahko enega ali drugega svojih veljakov spravili na kaka podrejena upravna mesta. Ker pa navadno nastopajo vsak s svojim kandidatom, oba propadeta, dočim bi eden zmagal. Sicer so imeli in še imajo par svojih županov in občinskih ozir. mestnih mož, celo v velemestu Clevelandu enega. A še več bi jih lahko imeli. V novejšem času so se v »Jugoslovansko narodno zvezo« združeni Slovenci in Hrvatje v Minesoti še najbolj uveljavili. Ker so v tamkajšnjem »železnem obroču« mala mesta, jim je bilo to mogoče. Sedaj je menda tam Avstrija nehala strašiti. Kajti do par let nazaj mi nihče ni vedel povedati, kje je slovenska cerkev na Evelethu. Ko sem pa vprašal za avstrijsko, so pa vsi vedeli.

Književno stanje.

Glede te je slovenska Amerika pač uboga, mnogo bolj kot domovina mati ob Bleiweisovem času, ko je Anastazij Grün pretiraval, da bi lahko vso slovensko literaturo v culici prinesel v parlament. S peresom se dela večinoma za časopisje, o katerem sem že mimogrede govoril. Izmed izhajajočih časnikov in revij bi še omenil »Ameriško Domovino«, nestrankarski list, ki izhaja v Clevelandu trikrat na teden. Tiska se v lastni tiskarni. Istotam izhaja kot dnevnik »Enakopravnost«, neodvisen socialističen list. Dalje poljudno znanstvena revija »Čas« materialistične ideologije. Zadnje čase, kakor berem, se kot »Novi Čas« tiska v Ljubljani, pod ameriškim urednikom Keržetom. V New Yorku pa izhaja nekaj let sem tudi v lastni tiskarni tednik »Naš Dom«, brez barve. Poleg omenjenega katoliškega Koledarja »Ave Maria« obstojajo še: »Slovensko-Amerikanski Koledar« v zvezi s staroliberalnim »Glasom Naroda«, potem »Ameriški Družinski Koledar«, ki ga izdaja »Jugoslovanska socialistična zveza«, in »Delavski Koledar« slovenskih komunistov, če ni med tem

zaspal. Leposlovni del v listih in članki v Koledarjih so večinoma ali prevodi, ali predelave, ali ponatiski naše pripovedne literature. Poleg že omenjenih časopisov, ki so prenehali, je še polno drugih, političnih, gospodarskih, deloma tudi leposlovnih, ki so se daljši ali krajši čas vzdržali, potem pa zamrli, nekateri že po nekaj mesecih. Izmed slavnostnih publikacij, večjega ali manjšega obsega, bi omenil razne »Spominske knjige«, ki so jih za kak jubilej izdale narodne župnije, Jednote in redovne družbe, tako: jolietska in chicaška župnija, K. S. K. J. in S. Ž. Z. ter slovenske šolske sestre. Te »Spominske knjige« imajo svojo zgodovinsko vrednost. Za splošno zgodovino ameriške Slovenije sta bogata vira: J. Trunk, Amerika in Amerikanci, Celovec 1912 in J. Zavrtnik, Ameriški Slovenci, Chicago 1925. Z zgodovino Zedinjenih držav seznanja rojake L. J. Pirčeva knjiga »Ameriška država«. Praktične vrednosti za našo tamkajšnjo mladino sta Rev. Zakrajškova Abecednik in Katekizem za ameriške Slovence. Da se pridno rabita v slovenskih šolah in vsaj indirektno netita v mladini slovenski čut, priča to, da sta oba že izšla v drugi izdaji. Novim naseljencem so dobrodošle Slovensko-angleške slovnice. Prva je menda izšla v Frank Sakserjevi tiskarni v New Yorku, druga v »Književni matici« S. N. P. J. Dalje jako dober dr. Kernov Angleško - slovenski besednjak, Cleveland, 1919., ter istega: English - Slovene Reader (Angleško - slovenska čitanka). Končno Rev. Zakrajškov Državljanski katekizem, ter United States of Amerika (angleško-slovensko), dobro zlasti za pouk onih, ki se potegujejo za ameriško državljanstvo. Ne smemo kajpada pozabiti našega ameriškega pesnika Ivana Zormana, ki je izdal že tri zbirke svojih pesmi: Poezije l. 1922., Pesmi l. 1925., Lirični spevi, ter »A life saver«, angleška antologija slovenskih pesmi Prešerna, Levstika, Jenka, Gregorčiča, Aškerca, Funtka. Ker mi manjka natančnejših podatkov, navajam bolj po spominu. Upam, da bom s tem spodbodel kakega našega ameriškega literata, ki nam bo podal tamkajšnjo slovensko bibliografijo. Ker ameriški slovenski umetnosti ne morem posvetiti posebnega poglavja, kar tukaj omenjam slikarja Gosarja in njegovo gospo, ki sta poslikala že veliko tamkajšnjih slovenskih in drugih cerkva, ter kulturnih poslopij. Zadnje čase je kot slikar zaslovel tudi neki Perušek, ki je razstavil svoja dela in žel v tamkajšnji slovenski in angleški javnosti mnogo pohvale.

Inteligenčno stanje.

Kakor pri večini drugih priseljenih narodih, razen Ircev, so tudi prvi slovenski naseljenci zginili večinoma v rove in tovarne. Inteligenca, izvzemši duhovščino, takrat še ni mislila na Ameriko, kakor še danes ne. Šele v dobi koncentracije in samostojne narodne organizacije so tudi izobraženejši začeli prihajati tja, ki niso imeli namena,

si trajno z rokami služiti kruha. A med delavci je bilo veliko takih, ki so imeli dosti naravne inteligence, katere doma niso mogli razviti. V širokem, četudi bolj praktično usmerjenem ameriškem obzorju, kjer ima ambicija veliko vlogo, so si kmalu znali pomagati iz rovov in tovaren. Divji boj za obstanek in napredek jih je likal. Morda so obiskovali še kako večerno šolo. Tako so se mnogi dvignili do neke inteligenčne stopnje, s katero so si na tem ali onem polju priborili tudi višje socialno stališče.

Bivše delavce najdemo po uredništvih listov. John Jerič, urednik »Amerikanskega Slovenca« n. pr. je prišel tja kot delavec-profesionist z novomeško ljudsko šolo. Danes je kot urednik dnevnika na svojem mestu. Vsak, ki bere njegove članke, ali ga sliši govoriti, bi mislil, da ima pred seboj vsaj absolviranega nižjegimnazijca predvojnega tipa. Josip Zalar, glavni tajnik K. S. K. J. je bil premogar. Danes je spreten govornik in uradnik. Martin Muhič v Forest City, Pa. je tudi kot delavec prišel tja. Sedaj je podravnatelj »National Bank of Forest City«. Kot tak ima pravico podpisovati papirnate bankovce, ki jih banka izdaja. Bil je tudi dvakrat mestni svetovalec. To je le par primerov.

Več takih, ki so mladi prišli v deželo, si je pridobilo akademsko izobrazbo. Vendar so slovenski naseljenci, ki so si komaj ustanovili svoj lastni zadolženi dom, pošiljali svoje otroke rajši na delo, kakor v kake višje šole, da so lažje dihali. Ko so si pa toliko opomogli, da so mogli reči, to je naše, niso bili pri tistih, ki bi dejali, če si moram jaz z rokami služiti kruh, naj si ga še otroci. Prvi tamkajšnji rod večinoma ne hodi več v jamo ali tovarno, vsaj ne na kako težaško, umazano delo. Jezik zna in še kake kurze je naredil, da si z lažjim in lepšim delom služi kruh.

Pa tudi na višjih šolah jih je vedno več. Slovenska Amerika ima že vse polno lastnih doktorjev, advokatov i. dr., katerim kajpada slovenščina bolj slabo teče, ker so se šolali na angleških šolah. Toda ako otvorijo svojo prakso v slovenskih naselbinah, se praktično dobro privadijo materinega jezika. Največ slovenske inteligence, deloma iz starega kraja, deloma »lastnega pridelka« ima seveda metropola, Cleveland, kjer po vplivu tamkajšnje slovenske mase, med katero se gibljejo, tudi rojeni Američani še dobro slovenski čutijo.

Gospodarsko stanje.

Ko bi hoteli izraziti vse narodno premoženje ameriških Slovencev v številkah, bi bila pač lepa vrsta milijonov dolarjev. A je nemogoče. Kdo more preceniti vse slovenske farme, s poslopji in inventarji, katerih mnoge so velike, krasno urejene in nezadolžene. Kdo naj preceni stotine in stotine slovenskih trgovin in drugih podjetij, med njimi tudi veletrgovine in velepodjetja, katerih posamna

reprezentirajo milijonsko vrednost. In tisoče slovenskih hiš, med katerimi so tudi palače. Po večjih naselbinah so celi bloki skupaj. Nadalje premoženje slovenskih akcionarjev in drugov pri tujerodnih podjetjih. Potem vrednost čisto ali vsaj pretežno slovenskih bančnih podjetij. Naj omenim le največje podjetje te vrste »The North American Banking and Savings Company«, ki so jo Slovenci ustanovili in jo sami Slovenci vodijo. Predsednik je dr. J. M. Seliškar. Odprli so jo 3. aprila 1920. Sedaj ima že par podružnic in okrog pet milijonov dolarjev premoženja. Po večjih naselbinah obstoja več posojilnic, ki imajo tudi večje glavnice. Tako n. pr. v Chicagi Stavbinsko društvo »Naš dom« z glavnico 520.000 dolarjev. Te posojilnice kreditirajo rojakom denar, da si morejo prej postaviti svoj dom, ki ga potem polagoma plačujejo. Samo Podporne Jednote reprezentirajo lepo premoženje. K. S. K. J. je imela konec meseca julija t. l. 2,029.760 dolarjev. Od početka svojega obstoja do 1. julija t. l. je izplačala raznih podpor in posmrtnine 3,332.405 dolarjev. S. Z. Z. je konec meseca junija t. l. izkazala kapital 94.515 dolarjev. D. S. D. je imela 1. decembra 1927 36.792 dolarjev. S. N. P. J. je imela že l. 1923. 1,684.834 dolarjev. Premoženjsko stanje drugih podpornih Jednot in društev mi ni znano.

Že iz teh pomanjkljivih podatkov je razvidno, da se je slovenska Amerika na vseh poljih živahno razgibala, organizirala in napredovala. Naše narodne kolonije po drugih državah, ki so še v povojih, si jo morejo vzeti za zgled. Kar milo se stori človeku, če pomisli, da je neizprosno obsojena na smrt. A danes se še zaveda, da je hči matere Slovenije. Tudi srce in roke ima še zanjo. To je posebno lepo pokazala, ko je materi začela svitati prva zarja svobode. Njeni otroci doma so imeli še ključavnice na ustih, ko je ona pri mogočnem Wilsonu že dvigala glas za njeno osvobojenje. Pozneje, ko se je zdelo, da bo gospodar položaja, Wilson, poljubno postavljal in razstavljal evropske mejnike, je »Slovenski narodni svet« storil vse, da bi bili naši postavljeni za zadnjo slovensko vas. Tudi povojni bedi matere domovine je skušala dejanski odpomoči. Med tem časom se njena ljubezen do matere še ni prav nič ohladila.

Še pred kratkim je g. Anton J. Terbovec, sicer socialist, ki so bolj internacionalno usmerjeni, v imenu vseh naših Amerikancev in z aplavzom vseh jako lepo dokumentiral in preciziral njih neomajno ljubezen do domovine matere. Škoda, da ne morem priobčiti njegovega članka v celoti. Seve zaključek je isti, do katerega je na drugem mestu prišel pisec tega poročila: Na smrt obsojeni! A. J. Terbovec je povzel ves razvoj naše tamkajšnje druge domovine takole: »Svoječasno sem primerjal slovenske naseljence v tej deželi mlademu vinu, ki kipi, šumi in se neprestano pretvarja. Danes se je to kipenje že

pomirilo in iz mošta je nastalo zrelo vino. Le tuintam še švigne iskra ali se pojavi mehurček. A ni več daleč čas, ko posrka to pošteno in zdravo vino dežela, ki ga je najbolj vredna — America the Beautiful!«

2. Južna Amerika.

Koliko naših rojakov je v vseh državah Južne Amerike[1], ne ve nihče povedati. Nekdo je trdil, da jih je bilo že pred 30 leti samo v Braziliji 10.000. Če je to res, jih mora biti danes še več. A o njih sploh nimamo nikakih poročil. Enako o onih drugih južno-ameriških državah ne, izvzemši Argentino. O tej naj sledi posebno poročilo. Ko je Amerika priprla vrata izseljeništvu, jih je odprla Argentina, teritorialno prav tako ogromen kolos. Do sedaj je sprejela v svoje naročje okrog 16.000 naših rojakov. Največ jih je iz zasedenega ozemlja, kakih 12.000. Ostali so iz svobodne Slovenije. A teden za tednom prihajajo novi, največ zopet iz Primorja. Neki goriški rojak je nedolgo tega sporočil, da leži na tamkajšnji prefekturi 6000 prošenj za izselitev v Argentino. Gotovo so jih hitro in ugodno rešili. Skoraj v vse provincije in teritorije prostrane, a še slabo obljudene države se raztekajo. Največ jih je v glavnem mestu Buenos Aires, ki je provincija sama zase, dalje v Santa Fé, Cordoba, Mendoza ter v teritoriju Chaco. Njih glavni kontingent je v Buenos Aires, kakih 5000, raztresenih po celem široko zasnovanem mestu. Drugo večje središče je Cordoba, približno 1500. Vseh naselbin, v katerih je vsaj deset družin, je okrog sto. Zaposljeni so pri najrazličnejšem delu: pri gradbi poslopij, cest, kanalov, železnic, v klavnici, v tovarnah, raznih obrtih, na farmah, v pragozdih. Mnogo je nomadov, ki včasih hodijo v trumah iz kraja v kraj in iščejo dela.

Njih versko-moralne razmere so dezolatne, ne samo pri Slovencih, ampak pri vseh Slovanih in celo domačinih. In drugače biti ne more. So župnije, ki štejejo 200.000 duš. Neki dober poznavatelj razmer, profesor bogoslovja, je dejal župniku Mrkunu, da je v celoti kakih deset odstotkov praktičnih kristjanov, vse drugo je moderno pagansko. Med Slovani posebej ne more biti boljše, če ne živijo od lastnega verskega kapitala, ki so ga prinesli s seboj. Kakih 250.000 vseh Slovanov je v Argentiniji, med temi do 80.000 Jugoslovanov. A vsi ti nimajo niti enega slovanskega duhovnika, ki bi se brigal izključno le za zanje. Je par slovanskih duhovnikov tam, med katerimi sta tudi en Hrvat in en tamkaj rojeni Slovenec, salezijanec dr. Sergoč. Toda ti imajo svoje službe. Le tupatam morejo kaj poskrbeti za svoje slovanske brate.

[1] Viri. Anton Mrkun, Poročilo pis. Isti: Promemoria na ljublj. škof. o tamkajšnjem stanju. Isti: Izseljenec, Buenos Aires, 1928, št. 1—2. — V. Zor, Naši izseljenci, predavanje. — Fr. Miklavčič, Slovenci v Argentiniji, »Slovenec«, 1928, št. 187.

Za Slovence in Hrvate je v tem oziru lepo poskrbel agilni g. župnik A. Mrkun, ki je nekaj časa misijonaril med njimi. V cerkvi Marije Pomočnice v Buenos Aires je aranžiral zanje nedeljsko sveto mašo in jim bil na razpolago za sv. zakramente. A on se je moral vrniti. Če se mu ne bo posrečilo dobiti par namestnikov, ki bi bili nujno potrebni in jih vneto išče, bo šlo še to v nič, kar je dosegel. Želi bodo komunisti, ki so že pridno na delu. Prirejajo razne burne veselice, ustanavljajo društva in zbirajo kapital za svoj list. Tega bi bili že začeli izdajati, ko bi imeli kolikor toliko pripravnega urednika. Ako se cerkveni krogi v domovini ne bodo pravočasno zganili in tej sili odpomogli, čaka morebitne poznejše izseljeniške misijonarje prav tako križeva pot, kakor je one v Sev. Ameriki, ki so isto tako prepozno začeli.

Z narodno-prosvetnim delom se je že začelo, zaenkrat še bolj na široki podlagi. Ustanovili so vseslovansko osrednjo zvezo »Slavija«. Njen namen je doseči prosvetno, gospodarsko in politično zbližanje vseh Slovanov v Južni Ameriki. Ta namen naj bi se dosegel potom raznih podpornih, prosvetnih, kulturnih in gospodarskih organizacij, časopisja, predavanj in prireditev. Slovenska matica »Slavije«, ustanovljena v Buenos Aires 5. februarja t. l., si je postavila za cilj: 1. Buditi med Slovenci zavest narodne in vseslovanske vzajemnosti. 2. Postaviti v Buenos Airesu slovenski društveni dom ter narodni ali slovanski izseljeniški dom. 3. Vsestransko delovati za prosvetni in gospodarski napredek Slovencev v Argentini. 4. Ustanavljati podružnice »Slavije« po vseh naselbinah, kjer je dosti rojakov. 5. Z vsemi mogočimi sredstvi delovati na to, da se narod ohrani svoji materi domovini, s katero hoče imeti »Slavija« vedno najožje stike. 6. Vsestransko iti na roko novim naseljencem rojakom, brez razlike prepričanja.

Da bi bilo mogoče ta lepi program čim prej izvesti, je župnik Mrkun ustanovil svoj list »Izseljenec« (El Emigrante), ki je izšel prvič v Buenos Airesu 1. marca 1928. Kakor razvidim iz prvih dveh številk je zelo spretno poprijel in našel mnogo odziva. Ustanovitvi matice »Slavije« v Buenos Airesu, je sledila kmalu podružnica v Cordobi s 40 člani, skoraj samimi Slovenci. Društvo je hitro rastlo. Že v drugi številki lista poroča eden članov, da ima lasten dom z društveno dvorano, kjer bo na razpolago narodno časopisje. Tudi podporni odsek »Slavije« in slovenska izseljeniška pisarna ter narodna knjižnica že poslujejo v Buenos Airesu. Žal, da je tudi to lepo započeto organizacijsko delo po odhodu g. Mrkuna v nevarnosti. Bi bilo treba moči, ki bi se sami organizaciji posvetile. Je tam par inteligentov, ki imajo zmožnost in zmisel za to, n. pr. inženir Ciril Jekovec in bivša učitelja Rudolf Leban ter Vinko Rajer. A ti so v svojih poklicih.

Poleg matice »Slavije« in njenih podružnic je še več drugih ali čisto slovenskih ali mešanih društev. V Buenos Airesu je slovensko žensko društvo, pevsko društvo »Primorje«, društvo »Ljudski oder«, ki je v komunističnih rokah, ter »Jugoslovanski klub«, v katerem je samo jugoslovanska inteligenca, večinoma Hrvatje, vendar tudi nekaj Slovencev. Najuglednejša in najpremožnejša Slovenca v argentinski prestolnici sta brata Benčič, primorska rojaka, ki vodita priznano gradbeno podjetje. Pri tvrdki je zaposlenih več slovenskih zidarjev. Še mnogim bi dala delo, ko bi bili vešči jezika in mogli razumeti »kapatase«, t. j. delovodje. Sčasoma se bodo te težave na kak način premostile. V Cordobi je troje društev. V enem, »Jugoslovanskem kulturnem društvu«, so skoraj sami Slovenci. Par društev je nadalje v Berissu, med njimi »Kosovo«, v katerem je veliko naših rojakov. Vendar je organizacija naših ljudi še v povojih. Komaj pet odstotkov je organiziranih. G. Mrkun je v svojem »Izseljencu« agitiral, naj bi vsaka naselbina, kjer je vsaj deset družin, delala na to, da si osnuje svoje društvo in se včlani v matici »Slaviji«.

O kakem cvetočem ekonomskem razmahu med argentinskimi Slovenci kajpada še ne more biti govora. Prvič še ni mogoče, drugič pa niso več časi, ko je bilo v Argentini za pol litra vina dobiti plodne zemlje v dolžini 50 kilometrov. Taki časi so bili ne pred stoletji, ampak pred dobrimi 70 leti, ko so prišli prvi Hrvatje v deželo. Tako vsaj poroča urednik lista »Hrvatski Izseljenički Dom«, Marko Vujeva. Nekaj Slovencev ima lastne kmetije, nekaj tudi lastne domove, večinoma so delavci. Njih plača po naših računih še ni slaba. Navadni delavec ima po 4—6 pesos dnevno, kvalificiran po 5—8 in tudi 10. En peso je 23 dinarjev. Tisti, ki zaenkrat ne mislijo tam ostati, pošiljajo lepe vsote domov. Še več bi pošiljali, če bi bilo delo bolj stalno.

Ako boste širša in ožja domovina storili svoje, bo Argentina naša narodna kolonija bodočnosti. Za 100 do 200 milijonov ljudi je še prostora.

3. Kanada.

Tudi Kanada[2] je za naše izseljence nekak surogat za zaprto Ameriko. Najmanj polovico slovenskih Kanadčanov je šlo tja z namenom, da se bodo ob ugodni priliki vtihotapili v Ameriko. Ko so videli, da to ne gre tako lahko, so ondi obviseli. Koliko jih je, nisem mogel dognati, ker doslej še nisem dobil zaprošenega poročila.

---

[2] Viri. Rev. Alojzij Mlinar, »Kanada«, serija člankov v »Amerikanskem Slovencu« 1926. — S. Montanus, »Tistim, ki jih mika v Kanado«; ljublj. »Slovenec« št. 137 t. l. — Jože Zvertnik, »Kanada«, pogl. iz knjige: Ameriški Slovenci. — Vinko Zor, »Naši izseljenci«, predavanje. Isti: Referat za dek. konf. o dušnopastirskem skrbstvu za izseljence. — »Najvažnejša vprašanja slov. izseljeništva«. »Slovenec«, 1928, št. 185.

Nekateri sodijo, da jih mora biti kakih 10.000. Poročila posameznih so neugodna, ker je bilo do zadnjega izseljevanje docela v rokah izseljeniških agentov, ki skrbe zase, ne za izseljence. V lanskem »Amerikanskem Slovencu« je Rev. Alojzij Mlinar, edini slovenski duhovnik v Kanadi, ki pa ne deluje med Slovenci, napisal serijo člankov o deželi in njenih razmerah. Pravi, da imajo tam največ izgleda tisti, ki jih veseli in so vajeni poljskega dela. Po tovarnah in rudnikih se delo težko dobi, ker ima na eni strani angleški, na drugi pa francoski element prednost. Sicer je pa delo v tovarnah, zlasti pa v rudnikih, slabo plačano. Za Slovence bi tedaj prišle v poštev le prerijske provincije, ki imajo veliko agrarno bodočnost. Te so pred vsem Sasketschevan, Manitoba in Alberta, kjer je komaj tretjina obdelane zemlje, ostalo pa še sama sočna prerija.

A Slovenci tega niso pravočasno zvedeli, zato so se kar na slepo srečo naseljevali. Vsepovsod so raztepeni. Veliko jih je v provincijah, ki neposredno meje na Ameriko, da vsaj od bližje gledajo v »obljubljeno deželo«. Tu so v toliko na boljšem, ker so jih slovenske ameriške organizacije pritegnile v svoj krog. Obe največji podporni Jednoti, K. S. K. J. in S. N. P. J., imata med njimi že svoje podružnice. K. S. K. J. ima štiri: Društvo Marije Pomagaj v Timmins, Ontario, Društvo sv. Štefana v Toronto, Ont., Društvo sv. Alojzija v Kirkland Lake, Ontario, Društvo sv. Janeza Krst., Edmonton, Alta. S. N. P. J. je imela že l. 1923. prav tako štiri društva z 186 člani. In sicer v Canmoru in Bankheadu, oba kraja v Alberti, Nanaimu in Fernijeju, oba kraja v Britski Kolumbiji. V skupinah so še naseljeni v: Caledonia Mines, New Waterfront, N. S., Frenchmans Butte in Quill Lake, Sask., Vankhead, Bellevue, Coleman, Banff, Botha in Evergreen, Alta., Ladysmith, South Wellington, Svanson Bay, Vancouver, Grand Forks Rossland, Trail, Cassidys in Sider, B. C.

Sedaj je tudi izseljeništvo v Kanado že urejeno. Izseliti se morejo le tisti, ki jim kanadske družbe »Canadian Pacific« in »Canadian National Railway« priskrbe delo na farmah, ali jih kak kanadski farmar imenoma naroči za delo na polju. V Vinnipegu je tudi naš izseljeniški delegat. Zaenkrat se uradni »šimel« še malo nerodno obrača, tako, da ko pride delavec na svoje mesto, ga delodajavec že več ne rabi, a tudi to se bo uredilo; da se je le začelo.

Da pa po vrsti obdelamo naše prekmorske kolonije, preidimo takoj v:

4. Egipt.

V Egiptu imamo dve narodni koloniji, v Aleksandriji in Kairi.[3] To ste, lahko rečemo, ženski koloniji in sicer do mala goriških

[3] Viri. Poročilo p. Adolfa Čadeža, O. F. M. — Poročilo p. Evgena Staneta, O. F. M. — P. Ferdinand Zajec, O. F. M. »Nekoliko pojasnila o Aleksandriji, zlasti za služkinje«, v »Cvetju z vrtov sv. Frančiška«, 1927, št. 5-6.

Slovenk. Našim ženskam iz okrnjene Slovenije bi tamkajšnje podnebje ne prijalo. Primorke se lažje privadijo žgoče afriške vročine. In še toliko so na boljšem, da znajo že od doma malo italijanski, s katerim jezikom si tam vsaj nekoliko lahko pomagajo. Služijo večinoma po hotelih in privatnih hišah bogatih judov, razkolnih Grkov, mohamedanskih Arabcev, le malo pri katoličanih, ker niso tako premožni, da bi mogli vzdrževati služkinje.

V Aleksandriji jih je največ. Nekateri pravijo da okrog 3000, kar se pa zdi malo previsoka številka. V verskem oziru je zanje prav dobro poskrbljeno. Že nad 30 let jih oskrbujejo slovenski frančiškani. Sedaj je njih misijonar že drugič p. Adolf Čadež. Dolgo let jih je prav dobro vodil p. Benigen Snoj. Za njegovega časa (1900 do 1915) in po njegovem prizadevanju je bil ustanovljen avstrijski azil za dekleta. Ko je bil otvorjen, se ga je polastila avstrijska kolonija pod vodstvom nekega žida, ki je kat. duhovniku prepovedal celo vhod. Ker se je po judovsko v njem gospodarilo, je pozneje avstrijski konzulat posegel vmes in azil izročil svojemu namenu. Prevzele so ga v oskrbo nemške sestre boromejke.

L. 1908. ali 1909. je spravil p. Benigen v Aleksandrijo slovenske Šolske sestre iz Maribora in hotel ustanoviti tudi slovensko župnijo, kar žal ni uspelo. Pač pa so sestre odprle šolo. L. 1912. je poklical avstrijski konzulat v azil slovenske sestre, ki so dobivale toliko podpore od vlade, da so mogle živeti in še one sestre, ki so vodile šolo, malo podpirati. Vojna je vse obrnila. Sestre, ki so šolo vodile, so jo morale zapreti in se vrniti domov, one v azilu so ostale. P. Adolfa so odvedli v ujetništvo na Malto. Po vojni se je vse, razen šole zopet uredilo. Slovenke imajo svoje versko zatočišče v cerkvi sv. Katarine, kjer prebiva njih narodni misijonar, svoje narodno ognjišče pa pri sestrah v azilu. Splošno so dobre, moralne in varčne. Od svojega težkega prislužka rade pošiljajo domov, ali devajo na stran — za doto.

V Kairi je manjša naselbina. Pred vojno so jo cenili na 1000 duš. Med vojno so mnoge morale domov kot Avstrijke. Po vojni je dotok zopet večji. Sedaj šteje od 5—600 Slovenk. Razmere, v katerih živijo in si služijo kruh, so približno iste kot v Aleksandriji. Imajo svojega narodnega misijonarja p. Evgena Staneta, O. F. M., ki je splošno z njimi prav zadovoljen. Rade prihajajo k slovenski službi božji, pridigi in sv. zakramentom, čeravno tega njih gospoda ne vidi rada. Kot služkinje jih zelo vpoštevajo, ker so snažne, pridne in poštene. Da se narodu ohranijo, za to skrbi njihovo »Društvo sv. Cirila in Metoda«, ki ima svoj sedež pri francoskih usmiljenkah, kjer imajo svojo slovensko voditeljico, s. Pijo. Vsako nedeljo jim je na razpolago dvorana in oder. Ob nedeljah popoldne se v lepem številu zbirajo tam, da malo pokramljajo o svoji zasužnjeni domovini. Včasih

zavlada prav razigrano življenje v dvorani, petje in ples. Na razpolago imajo tudi slovenske časopise in knjige. Od časa do časa prirede kako narodno igro. Enkrat ali dvakrat na leto poromajo na božjo pot v Matarije, kjer je sv. Družina prebivala na begu v Egipet.

Egiptovska narodna kolonija je edina, ki bi se trajno obdržala slovenska, ko bi solnčna Goriška, ki jo zalaga, ne bila izginila v italijanskem žrelu. Zakaj z namenom, da bi tam ostala, ne gre nobena v Egipet. Tako pa menim, da v nekaj letih, če bo šlo na Goriškem s to fašistovsko furijo naprej, slovenski misijonarji ne bodo več potrebni.

5. Francija in Belgija.

Ker o rojakih v Belgiji nimam posebnih poročil,[1] vzamem ti dve koloniji skupaj. Kakih dobrih 5000 jih je v Belgiji. V Franciji jih je preko 20.000. Delimo jih lahko v dve vrsti: stalne in nestalne. Nestalni so oni, ki so sedaj na deželi dninarji, sedaj v mestih pri raznem delu. Danes so tu zidarji, jutri tam železničarji. Topot so našli delo v pristanišču, drugikrat v gozdovih. Sinoči so spali v baraki, nocoj v hotelu, jutri zvečer morebiti pri kakem znancu. Vendar med temi ni veliko Slovencev, veliko več Hrvatov in Srbov. Konzulati imajo z marsikaterim veliko sitnosti, ker nimajo nikakih dokumentov in ne vedo kam z njimi. Vendar splošno niso kaki vagabundi, dasi tudi teh ne manjka med njimi. Mnogi so jako delavni in varčni. Vedno gledajo, kje bi se kaj več zaslužilo. Ako imajo kje več izgleda, pustijo slabše plačano delo in gredo tja, kjer se jim več obeta. Relativno največ pošiljajo ti domov, ker so vajeni skromnega življenja.

Stalni so oni, ki so se v kakem kraju naselili z namenom ostati ondi. Te stalne kolonije se koncentrirajo v štirih delih države: Severni Franciji, ob francosko-sarski meji, v brieyski kotlini in v centralni Franciji. Oglejmo si vsako kolonijo posebej!

1. Središče severno-francoske kolonije je v okolici Lensa, v mestih Lievin, Bruay en Artois, Sallamines, Merchin, Merincourt, Douai. Njih število se ceni na 9000. So precej dobro organizirani. Imajo sledeča društva: Društvo sv. Barbare v Lievinu, Bruay en Artois in Sallamines; Slovensko podporno društvo »Ilirija« v Douai; Slovensko društvo šahistov v Lievinu; Slovensko prijateljsko društvo v Erchinu, ki se je pa združilo z »Zvezo slov. delavskih društev« v Lievinu, katero vodi vestfalskim rojakom dobro znani organizator Vinko Tuhtar. Dasi ti kraji sami na sebi nimajo nič privlačnega, so se naši starejši naseljenci tako privadili in prilagodili, da ne mislijo

[1] Viri. Valentin Zupančič, njegovo poročilo v »Slovencu« 1928, št. 121. — »Slovenci v tujini« v Koledarju Moh. dr., 1927, str. 181 sl. — Vinko Zor: Kakor zgor.

več na vrnitev v domovino. Jim tudi ni sile. Imajo udobne hišice, boljše kot doma. Jezik jim ne dela težav. Ne zato, ker bi ga dobro znali, ampak ker ga skoraj ne potrebujejo. Žive med samimi Slovenci. Mladina bo pač že s prvo generacijo za narod zgubljena, ker je prisiljena obiskovati le francoske šole.

2. Ob francosko-sarski meji. V tem pasu premogovne industrije, s središčem v Merlebach-Freyming, je mnogo starih slovenskih naseljencev, katerih število se je v povojnih letih znatno pomnožilo. Na levo in desno tega centra so zrasle nove slovenske kolonije: L'Hopital, Creutzwald, Stiring-Wendel in Petit Rosell. Vsega skupaj bo našega naroda tam okoli 4000, med njimi je veliko bivših vestfalskih Slovencev, ki so se po vojni tja preselili. Izbrali so si to kolonijo, ker se tam še kaže nemški vpliv in govori veliko nemščine, ki so jo bili vajeni. Tudi tu so Slovenci precej dobro organizirani. Imajo sledeče organizacije: Društvo »Edinost« v Creutzwaldu, L'Hopital, Merlbach in Stiring-Wendel; Društvo sv. Barbare v Creutzwaldu, L'Hopital v Merlenbachu; pevsko društvo »Triglav« v Stiring-Wendel. Kakor oni v Sev. Franciji, so se tudi ti že udomačili in ne mislijo na vrnitev, ker imajo tam lepše domove kot so jih imeli doma. V narodnem oziru so pa na slabšem od onih, ker so bolj mešani. Tisti, ki so došli iz Vestfalskega, so se navzeli že več ali manj nemškega duha. Tako je nastala med njimi trojna mešanica, francosko-nemško-slovenska. Zmagal bo kajpada francoski element, ker obiskuje mladina francoske šole.

3. Brieyska kotlina. V tem »železnem okrožju«, razprostirajočim se med mestoma Thionville in Eshom, ki je središče luksenburške industrije, je več starih slovenskih naseljencev, ki so se že pred vojno naselili, kakor n. pr. v Aumetzu, tik ob luksemburški meji. Glavni kontingent naseljencev je pa izza povojnega časa. Slovenske naselbine se nahajajo v Hayange in Algrange, istotako ob luksenburški meji. Dalje v stari Franciji v Tuquegnieux, Mancieulles in Mont Bonvilliers. Ob progi Thionville—Luksenburg pa Hetange, Grande, Otange in dalje v veliko kneževino. Vseh skupaj je naših rojakov tam približno 4500. Organizirani so bolj slabo, razen v Aumetzu, kjer obstoja »Slovensko delavsko društvo« ter eno tamburaško društvo. Vzrok je ta, ker je v tem slovenskem okrožju precej goriških rojakov, ki so se pa žal dali registrirati kot Italijani.

4. Centralna Francija. Tu je najnovejša in najmanjša slovenska kolonija. Vseh skupaj je kakih 1000. Koncentrirani so v rudnikih La Machine in Montceau les Mines. Ti dve mesti ležita nedaleč od proge, koder se vozijo naši romarji v Lurd. Ker ta naselbina nima nobenega stika z ostalimi, je zapisana najzgodnejši smrti, ako se ne okrepi in narodno ne organizira. Zaenkrat ni o njihovi organizaciji ničesar znanega.

Sedaj je med francoskimi Slovenci vsega skupaj 13 podpornih društev, med njimi devet z društvenimi zastavami. Dvoje jih ima popolen tamburaški zbor. Eno v Lievinu ima lepo knjižnico. Dušnopastirsko jih je najprej oskrboval Franc Gornik, sedaj se veliko trudi za njihov versko-moralni in narodno-kulturni napredek župnik Valentin Zupančič. Kajpada je za 20.000 premalo eden, če bi bili tudi vsi skupaj. Kakor čujem, odideta kmalu dva nova na pomoč. Ker so alzaško-lorenski kapucini poslali enega svojih članov v Škofjo Loko, da se priuči slovenščine, v kateri dobro napreduje, je upati, da bo ta mogel v doglednem času prevzeti v oskrbo lorensko naselbino. Tako bo mogel eden ostalih gospodov oditi med belgijske rojake, ki so najbolj zapuščeni.

6. Holandija.

Pijonirji naše narodne kolonije na Holandskem[5] so trboveljski rudarji. Kolonija je začela rasti med vojno, ko se je veliko vestfalskih rudarjev preselilo tja. Poskusili so prej v Belgiji, potem v Franciji in se končno zatekli v Holandijo. Po vojni so začeli eni kot drugi še v večjem številu prihajati. Danes se računa njih število od 1500 do 2000. Naseljeni so kompaktno v premogovnem ozemlju limburške pokrajine. Tam obratuje devet rudnikov, šest državnih in tri družbe Oranja. Vsi so zvezani med seboj z dvojno železnico, pravo in cestno. Med naselbinami in rudniki pa posluje avtobusni promet, kar je za delavce jako ugodno. Narodnega duhovnika dosedaj niso imeli, a ga bodo v kratkem dobili. Holandski katoličani, ki tvorijo eno tretjino vsega prebivalstva, so naravnost idealno organizirani. Tudi delavsko vprašanje so vzorno rešili. Pred 15 leti so osnovali društvo za gradnjo stanovanjskih hiš. Na čelu društva je dr. Poele, svoj čas prof. bogoslovja na washingtonskem vseučilišču. Ta mož je doslej zgradil 10.000 stanovanjskih hiš. Denar mu je dala na razpolago država in lastniki rudokopov. Hiše so dvostanovanjske. Vsako stanovanje obsega dve kuhinji in pet sob, vse lepo praktično in higienično urejeno. Ob hiši imate družini vsaka svoj vrtiček za zelenjavo in cvetice. Za tako stanovanje plača delavec 16—18 gld. mesečno. Zasluži pa 4 do 6 gld., t. j. od 100 do 150 Din za »šiht«. V družinskih hišah ne sme biti na stanovanju in hrani noben samec, razen brata od žene. Za samce so posebni domovi Geselenhois. Teh je imenovana družba doslej pozidala 10. V njih ima vsak delavec svojo sobico. Gospodinjstvo vodijo redovne sestre pod vodstvom rektorja duhovnika, ki ga plača rudnik. Kajpada je v domu tudi kapelica, kjer je vsak dan služba božja.

[5] Viri. Vinko Zor, »Naši izseljenci«, predavanje. O holandskih izseljencih poroča na podlagi lastne izkušnje, ker jih je obiskal.

Zelo dobro je izvedena organizacija delavstva. Dve tretjini katoliških delavcev je organiziranih v katoliškem Werrkliedenverbond, vsega skupaj 100.0000. Ena tretjina je pri socialdemokratski organizaciji. Katoliško misleči Slovenci imajo petero svojih društev sv. Barbare. Kot taki imajo prednost v stanovanjskih hišah in delavskih domovih ter protekcijo v rudnikih. Zbirajo se ali v ljudskih domovih ali patronažah poleg cerkve. Ker vzdržujejo katoličani svoje cerkve oziroma župnijske šole, imajo otroci vsaj dobro versko vzgojo, če že ne narodne.

Duhovščini, na kateri je Holandija zelo bogata, pomaga pri pastorizaciji delavstva delavska redovna organizacija sester karmeličank III. reda, med katerimi so tudi po ena Slovenka in Hrvatica, ki so se posebno zavzele vsaka za svoje rojake. Njih glavni socialni namen je, skrbeti za zanemarjeno delavsko mladino in kot misijonarke obiskovati delavske družine. Naši dve narodni sestri vodita natančen zapisnik slovenskih in hrvatskih družin, kje so, kako mišljenje in življenje vlada v njih. V takih razmerah in pri taki skrbi se je tudi brez narodnega duhovnika mogoče za silo ohraniti, vsaj na versko-moralnem površju. Zato je v tem oziru med našimi tamkajšnjimi rojaki dokaj dobro in bo še boljše, ko dobe svojega duhovnika. V narodnem oziru je različno. Oni, ki so došli naravnost iz domovine, so zavedni narodnjaki. Tisti, ki so prišli iz Vestfalskega, so bolj nemško orientirani.

Še to naj omenim, kako vzorno je poskrbljeno za delavstvo v slučaju bolezni in onemoglosti. Prispevek za bolniško blagajno in zavarovanje za starost in onemoglost je sicer precejšen, a vendar ne tolik, da bi ga delavec ne zmogel. Saj mu ostane od dnevne plače približno polovica. Prehrana s stanovanjem ga poprečno stane 2 gld. na dan. Od ostalega krije druge stroške, malo dene na stran, nekaj pa naloži za slučaj sile pri podpornih organizacijah. Ako je bil vsaj tri mesece zaposlen, dobi v slučaju bolezni popolno plačo in brezplačno oskrbo v bolnišnici. Dr. Poele je zgradil dve najmodernejše urejeni delavski bolnišnici. Eno v Kerkade, drugo v Heerlenu. V slučaju poškodbe ima delavec po treh letih zaposlenja pravico do rente, ki se ravna po odstotkih nesposobnosti za delo. Pri vsem tem tedaj našim holandskim rojakom ni sile. Da bi se le povsod tako imeli.

7. Nemčija.

V Nemčiji je naša najstarejša narodna kolonija v Evropi.[6] Rekrutirala se je ponajveč iz naših domačih rudnikov v Trbovljah in Zagorju. Pa tudi naravnost z rodne grude jih je mnogo odšlo tja, zlasti

[6] Viri. »Slovenci v tujini« v Koledarju Moh. družbe, 1927, str. 185 sl. — Vinko Zor: Kakor zgoraj. — P. Salvator Zobec, O. F. M.: Ustne informacije na podlagi lastne večletne skušnje, ko je hodil med tamkajšnje Slovence misijonarit.

če jim iz kateregakoli vzroka zaenkrat še ni kazalo v Ameriko. Dva glavna centra slovenskih naselbin v Nemčiji sta Vestfalska in Porenje. Ker jih je največ na Vestfalskem, jih kratko imenujemo vestfalske Slovence. Kakor povsod, so tudi na »Prajzovskem«, kakor pravi naše ljudstvo, zelo raztreseni. V celem industrijskem ozemlju, ki meri kakih 80 km v dolžino in 20 v širino, se nahajajo, tu več, tam manj. Na 50 do 100 tako zvanih cehov najdemo Slovence. Kjer se je obetal zaslužek in kruh, tam so se nastanili, ker naseljevanje ni šlo po načrtu.

Po starosti in številu prva je naselbina v Hambornu. Lani je obhajala že 30letnico obstoja svojega rudarskega društva sv. Barbare. Slovenskih družin je tam približno 350. Druge večje slovenske naselbine so: v Meerbecku 270 družin, v Gladbecku nad 200, Bochumu prav toliko; Bodrop-Boy je še v razvoju. Število Slovencev v tej naselbini dnevno raste. Druge naselbine so večje ali manjše. Vse skupaj bo vestfalskih Slovencev z otroki vred od 20 do 30 tisoč. Pred vojno jih je bilo prej več kot manj. Mnogi so se preselili drugam, a je tudi veliko novih došlo. Večinoma so rudarji, nekaj malega tudi raznih obrtnikov. Kako je z njimi v versko-moralnem, narodno-kulturnem in socialno-ekonomskem oziru?

V versko-moralnem oziru se imajo za onimi v Holandiji morda še najboljše, deloma zato, ker so nemški katoličani izvrstno organizirani, kar je tudi na naše dobro vplivalo, deloma pa tudi zato, ker se je v tem oziru zanje bolje skrbelo. Več let so za veliko noč slovenski frančiškani hodili med nje. Sedaj jih stalno pastorira svetnik Kalan. Vprašanje je, kdo je v tem pogledu več storil zanje, ali domovina ali tujina. Po mojem mnenju več tujina. Kar tiče dušno-pastirsko oskrbo naših tamkajšnjih izseljencev, je nemška duhovščina napravila rekord. Nikjer drugod, kamor so se obrnili naši izseljenci, se domača duhovščina ni toliko potrudila zanje, kot v Nemčiji. Z njim lastno energijo in vztrajnostjo so se nemški duhovniki, ki so delovali ali bili poklicani delovati v dotičnih industrijskih centrih, lotili težkega slovenskega jezika in se mu tako priučili, da so bili in so našim rojakom z lahkoto v pomoč. Prvi, ki je prišel na to misel in jo udejstvil, je bil dr. Peters. Sledeli so mu Viljem Koester, oče vestfalskih Slovencev, Ivan Jenster, Avgust Hegenkötter, Bernard Huelsmann, Teodor Tensundern.

A ne samo, kar je nujno potrebno, so ti gospodje storili za naše rojake. Zgodaj so jih začeli organizirati v katoliška društva. Za moške so ustanovili, vodili in še sedaj vodijo »Društvo sv. Barbare«, ki ima danes 27 podružnic z okrog 1500 člani. Ima mladinski odsek »Orel«, ženske pa so organizirali v raznih bratovščinah, ki štejejo danes nekako 700 naših članic. G. Kalan je vsa katoliška društva spojil v katoliško »Zvezo«. Ta »Zveza« priredi vsako leto par slav-

nosti, katerih se društva korporativno udeleže, kar napravi na domačine jako dober vtis. Svojo vero hodijo krepit na vestfalsko Brezje, v Kevelar, kamor so že parkrat priredili narodno romanje, združeno z malim katoliškim shodom.

Narodno-kulturno delo vrše slovenska društva, verska in brezverska, katerih je pa baje samo deset. Duh. svetnik Kalan je ustanovil še drugo versko in narodno-kulturno ognjišče, list »Zvon«. Da bi se lažje in delj vzdržal, ga je postavil na širšo narodno podlago. Zamislil ga je kot glasilo vseh inozemskih Slovencev, razen onih, ki so v Ameriki, ki imajo itak svoja glasila. A radi raznih težav, ne samo materialnih, tudi drugih — saj ga je moral tiskati v domovini, ker tam nimajo slovenskih črk — je žal utihnil. Pozneje je izdal, istotako za vse inozemske Slovence, »Pozdrav iz domovine«, ki se je čul tudi v Ameriko, s prijetnim odmevom. Seve vse to so le injekcije za podaljšanje narodnega življenja. Taka močna injekcija je bila dana tudi otrokom tamkajšnjih Slovencev, ki so posetili letos za delj časa domovino svojih staršev. Trajno jim narodnega življenja ne bo ohranila. Čim delj so tam, tem bolj nemški čutijo.

Socialno-ekonomsko jim ne gre slabo, dasi po vojni bistveno slabše kot prej, kar je jasno. Pred vojno so zlasti starejši in varčnejši imeli precej lepe prihranke, želeč na stara leta mirno živeti, ali tam, ali še rajši v domovini. Povojna inflacija jim je v nekaj tednih uničila vse trdo prislužene marke, kakor požar nezavarovanega. Morali so zopet poprijeti za delo. Plača je sicer ista kot pred vojno, a življenje je dvakrat, trikrat dražje in delati morajo več in trje. Za redke izdatke vendar zaslužijo. Stanovanja imajo čedna. Vsaka ceha ima svojo stanovanjsko kolonijo z več sto pritličnih hiš, kvečjemu za štiri družine. Pogled na ta delavska mesta je kaj enoličen. Vsaka hiša zase je precej prijetna. Ima prostorno kuhinjo, ki služi kot naša »hiša«, razen te pa še dve ali tri sobe. Ob hiši je navadno malo vrta ali vsaj dvorišča. Mnogi so si še kaj dokupili ali vzeli v najem, da morejo rediti »knapovsko« kravo-kozo. Za nepredvidene slučaje skrbi požrtvovalno vzorno organizirana nemška dobrodelnost, ki ne vpraša kdo si in kaj si, ampak samo česa najbolj potrebuješ.

* * *

Je še cela vrsta manjših slovenskih kolonij v vseh peterih delih sveta. Celo v daljno Avstralijo se selijo zadnje čase Primorci. Potem jih imamo vse polno v ožjem inozemstvu, v mejah naše bivše širše domovine, nekatere, kot n. pr. na Dunaju, v Gradcu, prav močne. A podrobneje o njih govoriti ni ne prostora, ne potrebnih podatkov. Moja naloga je bila predvsem, poročati o naših izseljencih v širšem inozemstvu. Tem za sklep še lahko povem, da se je domovina mati

zadnje čase z vso vnemo vrgla na rešitev in ureditev izseljeniškega vprašanja. Ministrstvo za socialno politiko pripravlja dogovore z dotičnimi državami o zaščiti delavstva. Njegovi eksekutivni organi »Izseljeniški komisariat« v Zagrebu in izseljeniški nadzorniki na izhodiščih ter središčih države, obenem z okrajnimi glavarji in drugimi pomožnimi faktorji, so dosegli že lepe uspehe. Za slovenske izseljence posebej se je z isto vnemo zavzel ljubljanski »Oblastni izseljeniški urad«, ki dela sedaj kataster vseh slovenskih izseljencev. Tudi ta že lahko pokaže razveseljive uspehe. Izseljenci v Kanado, Argentino, Francijo, Belgijo, Luksenburg niso več živo blago, s katerim bi razni agenti trgovali. Malo težja bo poslej pot iz naročja domovine matere, a bolj varna in njen cilj ne združen s tolikim razočaranjem. Mati svoje dece ne pošilja na slepo srečo v tujino, tudi mati domovina ne. Za to materinsko skrb in ljubezen ne pričakuje drugega kot hvaležnost in ljubezen svojih otrok.

Dr. Jos. Jerič:

NARODNI SVET.

Ustanovitev.

Kakor popotnik, ki se mu cesta iznenada razcepi na dve smeri, tako smo se Slovenci, četudi je bila naša pot glede na končni smoter naših nacionalnih stremljenj že davno prej dvotirna, znašli med vojno naenkrat na usodnem razpotju. Ali tradicionalna in uglajena avstrijska, ali revolucionarna in raskava jugoslovanska? To je bilo vprašanje! S posrečeno reorganizacijo Slovenske ljudske stranke v dr. Krekovem radikalno jugoslovanskem zmislu leta 1917. je padla odločitev, takoj nato pa tudi — v tistih časih najhujše vojne stiske in bližajoče se odločitve — edino možno geslo: koncentracija vseh sil. V Silvestrovi številki 1917 je napovedal »Slovenec« ustanovitev Narodnega sveta.

Spomladi 1918 so se začele stvari razvijati hitreje. Na bojiščih in doma. Avstrijska ofenziva na Piavi, nemška na zapadu nista dosegli stavljenih si ciljev. Sledila je takoj nato francoska oziroma zavezniška ofenziva, ki je v mesecu juliju zlomila odpor Nemcev in jih prisilila k umiku. Začetek konca.

Doma? Avstrijska vlada in diplomacija sta skušali s parlamentom, s popuščanjem ter obljubami avstrijskim narodom in s tajnimi mirovnimi ponudbami rešiti, kar bi se dalo še rešiti. Toda nemškonacionalna nestrpnost, ki je še malo prej kovala načrte, kako bo preko našega trupla prodirala na Adrijo, neuspehi na bojiščih, prisilna vojna posojila in rekvizicije, pomanjkanje vseh življenskih potrebščin ter neizmerna vojna stiska v zaledju so uničili vero v državo

in zradikalizirali duhove. Za avstrijske polovičarske rešitve je bilo prepozno. Rušiti se je začela starodavna graščina avstrijska, iz razpok pa je vsepovsod poganjalo že novo mlado življenje.

Kot pristen evangelij je odmevala v dušah edinole Wilsonova blagovest o samoodločbi narodov, malih in velikih, ter — izza deklaracije gojena po naporih slovanskih poslancev na Dunaju in slovanskih odborov v inozemstvu, po agitaciji na shodih in v časopisih — ustvarjala ideal jugoslovanske narodne države v vedno konkretnejših oblikah. Njiva je bila pripravljena in je čakala sejavca, ki ni zamudil časa setve.

Takrat — bilo je sredi meseca avgusta 1918 — je dospela iz Jugoslovanskega kluba[1] na Dunaju napoved, da se vrši 16. avg. ustanovni zbor Narodnega sveta, dan pozneje zborovanje Jugoslovanskega kluba v Ljubljani, popoldne tega dne skupno zborovanje kluba, čeških in poljskih politikov ter Narodnega sveta, nakar sledi 18. avgusta odkritje dr. Krekove spominske plošče v Št. Janžu. Ustanovitev Narodnega sveta naj bi bil tedaj pomemben in slavnosten dan prvega reda. Res so se zbrali onega dne v magistratni dvorani že prej po razmerju politične moči sporazumno določeni delegati Slovenske ljudske, Jugoslovanske demokratske, Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (ki je formalno sicer pristopila šele 11. novembra in določila svoje zaupnike), nadalje tržaškega političnega društva »Edinost«, Političnega in gospodarskega društva za Istro in Katol. političnega društva za Slovence na Koroškem — okrog 40 po številu — in javno smo čuli od načelnika Jugoslovanskega kluba dr. Korošca temeljno organizacijsko osnovo Narodnega sveta, ki se je izoblikovala v pravilnik sledeče vsebine: »1. Naš namen je, da se za Slovence, Hrvate in Srbe, ki živijo v monarhiji, ustanovi skupni Narodni odbor, kjer bodo po medsebojno dogovorjenem proporcu zastopani vsi politični činitelji, ki na temelju edinstvenosti jugoslovanskega naroda hočejo izvojevati samostojno jugoslovansko državo. 2. Za Slovenijo in Istro se osnuje Narodni svet, čigar namen je delovati za zedinjenje jugoslovanskega naroda v samostojno državo in čigar delokrog je, sklepati in odločevati v vseh zadevah, ki jih v Narodnem svetu zastopani činitelji priznajo za skupne. 3. Skupne zadeve v zmislu 2. so razen skupnega vrhovnega smotra še: a) Obramba in pospeševanje skupnih kulturnih zadev; b) obramba in gojitev skupnih gospodarskih

[1] Člani: dr. Dušan Baljak, dr. Ivan Benkovič, Juraj Bianchini, Mihael Brenčič, dr. Melko Čingrija, Franc Demšar, dr. Ante Dulibić, Josip Fon, Josip Gostinčar, dr. Anton Gregorčič, Ivan Hladnik, dr. Vincenc Ivčević, dr. Franc Jankovič, Evgen Jarc, dr. Anton Korošec, dr. Matko Laginja, Josip Vergil Perič, Franc Pišek, Josip vitez Pogačnik, dr. Lovro Pogačnik, dr. Vladimir Ravnihar, Ivan Roškar, dr. Otokar Rybař, dr. Ante Sesardić, dr. Josip Smodlaka, Vekoslav Spinčić, dr Karel Verstovšek, dr. Božidar Vukotić in dr. Ante Tresić-Pavičić.

interesov ter zavesti gospodarske osamosvojitve; c) reprezentacija naroda in pospeševanje narodnih koristi na zunaj, dogovorno s parlamentarno delegacijo; d) vprašanja, ki se tičejo narodne časti in discipline. Dokler ne dosežemo glavnega namena, smatra N. s. še za nalogo: a) Skupno delo za popolno ravnopravnost našega naroda v šolah; b) varstvo narodnih manjšin, uvedba manjšinskega dela in boj za narodno šolstvo; c) uveljavljenje našega jezika v vseh javnih uradih in podjetjih .....«

Dne 16. avgusta je bila tedaj javno, na najširši in reprezentativni podlagi ustanovljena, vse stranke obsegajoča politična organizacija, ki si je stavila za glavni smoter, združiti Slovence in istrske Hrvate z ostalimi Hrvati in Srbi, živečimi v monarhiji, v namenu, da se potem na temelju etnične jugoslovanske narodne individualnosti — tedaj ne samo za Slovence, Hrvate in Srbe v monarhiji, kakor v deklaraciji, temveč za vse Jugoslovane — po načelu samoodločbe narodov ustanovi samostojna jugoslovanska država. Padla je tedaj odločilna in odrešilna beseda, ki pa je bila takrat še revolucionarna. Do zavesti pa nam je takrat prišlo to le še vsled tega, ker je policija slavnostni komerz ali vsaj običajne slavnostne govore na komerzu prepovedala in drugi dan dr. Koroščevo poročilo o tem zborovanju o idejah Narodnega sveta zaplenila, kakor se je to takrat radikalnejšim člankom večkrat dogodilo; večje nezgode pa ni bilo. Podrobnosti, kako se bo stremilo za glavnim smotrom Narodnega sveta in kako naj bi bila bodoča država Slovencev, Hrvatov in Srbov organizirana, o tem ta takrat še revolucionarni statut naravno ne določa mnogo konkretnega, izraža pa vendar, četudi nekam boječe in nedoločno, troje značilnih potez: 1. določa področje Narodnemu svetu le glede skupnih kulturnih, gospodarskih in narodnih interesov, glede katerih nobena stranka ne ugovarja, tedaj le omejeno in tipično notranje področje; 2. podreja N. s. brezpogojno že v naprej bodočemu skupnemu Narodnemu odboru Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu in 3. da naj jugoslovanska država temelji na načelu edinstvenosti jugoslovanskega naroda. N. s. je bil tedaj že iz vsega početka ustanovljen kot začasna in prehodna politična organizacija z namenom, delati stopnjema na oživotvorjenju neodvisne jugoslovanske narodne države na podlagi načel samoodločbe narodov. Z ustanovitvijo N. s. dne 16. avgusta 1918 smo Slovenci po svojem političnem predstavništvu izrekli tako rekoč svojo plebiscitno voljo za narodno samoodločbo v zmislu ustanovitve vsem Jugoslovanom skupne narodne ter edinstvene države in pričenja tedaj formalno ustanavljanje in obrazovanje naše države.

Na ustanovnem zboru N. s., ki je bilo hkrati prvo in zadnje njegovo plenarno zasedanje, se je izvolilo in konstituiralo predvsem

predsedstvo[2] z dr. Korošcem na čelu, ki je vodilo vse poznejše politične posle N. s. Obenem se je izdelal tudi načrt za razširitev in poglobitev ljudske organizacije v duhu Narodnega sveta, kakršno je zahteval njegov smoter in predvidevana prehodna doba. V teh smereh najdemo v dobi neposredno po ustanovitvi N. s. na delu načelnika dr. Korošca in predsedstvo. Tako ustanavlja načelnik dr. Korošec dne 11. septembra pokrajinski odsek Narodnega sveta za Trst (razpuščen od Italijanov dne 23. nov.), dne 13. sept. pokrajinski odsek N. s. za Goriško. Dne 16. septembra pa so se konstituirali v Ljubljani finančni odsek z nalogo, oskrbeti N. s. potrebnih finančnih sredstev, aprovizačni odsek, ki se je moral takoj baviti z vprašanji prehrane v prehodni dobi, dne 17. sept. organizačni odsek, katerega skrb je bila, izvesti splošno ljudsko organizacijo po intencijah N. s., ki se je potem tudi izvedla na ta način, da se je na poziv N. s. od 23. okt. po vseh važnejših in pomembnejših krajih in okrajih ustanovilo okrog 130 krajevnih Narodnih svetov, ki naj bi bili ljudstvu kažipot v izvrševanju prava samoodločbe v duhu in zmislu N. s.

Dne 19. sept. je ustanovil načelnik dr. Korošec pokrajinski odsek za Koroško in 26. sept. pokrajinski odsek za Štajersko. Poleg teh važnejših pokrajinskih Narodnih svetov in odsekov so se ustanovili še: propagandni, ustavnopravni, ki pa nista prišla preko par brezpomembnih anket, nadalje prometni, ki naj bi ob zlomu za prvo silo uredil najnujnejša prometna vprašanja, administrativni z nalogo, da uredi za prvo silo vso javno, to je politično, sodno, finančno in šolsko upravo, gospodarski z več pododseki, da bi v prehodni dobi sebe in javnost pravočasno orientiral v pričakovanih gospodarskih pojavih in po možnosti naše gospodarstvo obvaroval škode; ta odsek se je pečal predvsem s problemi stvarne demobilizacije, državnih financ, event. obnove Goriške in s preustrojem zadružništva, z valutnimi problemi itd. Končno je omeniti še kulturni odsek, ki se je moral pečati v svojih treh anketah z dednim našim kulturnim problemom, kateri se pojavlja, odkar se narodnostno zavedamo, ob vseh kritičnih dobah, to je z vprašanjem: Slovenec ali Jugoslovan, jezikovna in kulturna samobitnost, ali čim hitrejša jezikovna in kulturna asimilacija. Po treh anketah dne 16. in 18. nov. in 9. dec. so se izrekli naši kulturni delavci, katerih je imel odsek v evidenci okrog 50, za slovensko kulturno avtonomijo. Tako je bila torej zasnovana organizacija Nar. sveta, ki nas je imela uvesti v popolnoma novo zgodovinsko epoho; ta je bila že pred durmi in svetovni dogodki so prehiteli vse te zasnove, preden se je moglo ustvariti kaj trajnega.

[2] Člani predsedstva: dr. Anton Korošec, namestnik prelat Kalan, Fr. Smodej, namestnik prof. Remec, dr. Gjuro Červar, namestnik dr. Poščič, dr. Alb. Kramer, dr. Josip Jerič, dr. Lovro Pogačnik, Ivan Hribar, Ivan Kejžar in dr. Josip Wilfan.

Zgodovinski dogodki Evrope, ki so zamajali Evropo v njenih temeljih, so namreč v tistih časih jadrno šli svojo pot. Nemci na zapadu so trajno izgubljali na terenu, Avstrijci pa so obtičali na Piavi. Sredi meseca septembra je pričela na solunski fronti francosko-jugoslovanska oziroma zavezniška ofenziva, ki je prinesla proboj bolgarske vojne črte — Dobropolje-Kozjak — in že 26. sept. kapitulacijo Bolgarije, kateri je 4. okt. sledila s svojo na Wilsona naslovljeno mirovno ponudbo tudi Avstrija. Usodni dogodki so se zgrinjali naravnost v vrtinec; treba je bilo več kot žuriti se — pravočasno dospeti na cilj.

Narodno veče.

Z ustanovitvijo Nar. sveta za Slovenijo in Istro pa je bil storjen šele prvi korak do cilja in daleč je bila še videti neodvisna narodna država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Prva prizadevanja predsedstva N. s. so tedaj po izvedeni organizaciji v Sloveniji morala nujno iti za tem, da se čim prej osnuje in izoblikuje skupni Narodni odbor v Zagrebu za vse v monarhiji živeče Slovence, Hrvate in Srbe. Na sejah predsedstva N. s. dne 29. avg. in 7. sept. se je temu vprašanju posvečalo največ pozornosti in končno zaključilo, naj predsednik dr. Korošec čim prej odide v Zagreb, da spravi zadevo v pravi tir in jo pospeši, zlasti zaradi tedaj še neznanega stališča največje politične skupine, hrvatsko-srbske koalicije, ki je bila takrat na vladi. Pod vtisom razvoja dogodkov na bojiščih, zlasti na južno-vzhodnem bojišču, se je na seji predsedstva 27. sept. sklenilo, da je treba pristopiti k takojšnji ustanovitvi Nar. odbora v Zagrebu, bodisi da hrv.-srb. koalicija pristopi ali ne, v katerem slučaju bi se pustila odprta možnost za poznejši pristop; in to kljub temu, da tudi ni bilo še znano, kakšno stališče bodo zavzeli socialisti, bosenski muslimani in vojvodinski Srbi in Hrvatje.

Rečeno, storjeno. Po izvršenih prvih pripravah, to je redakciji statuta, določitvi ključa za razdelitev mandatov in ureditvi načrta glede personalnih vprašanj, je sklical pripravljalni odbor za 5. okt., prvi in zadnji zbor delegatov vseh političnih strank in skupin iz Slovenije, Istre, Hrvatske, Bosne in Hercegovine, Dalmacije in Ogrske, razen hrvatsko-srbske koalicije in frankovcev. Po dvodnevnem posvetovanju je bil med udeleženimi strankami dosežen sporazum glede statuta ter razdelitve mandatov in storjen načelen sklep za takojšnjo ustanovitev Nar. veča.[3]

[3] Slovenski zastopniki v Nar. veču: dr. Anton Korošec, dr. Lovro Pogačnik, dr. Ivan Benkovič, Bogumil Remec, dr. Izidor Cankar, dr. Anton Kobal, dr. Josip Jerič, Fran Smodej, dr. Vekoslav Kukovec, Ivan Hribar, dr. Vladimir Ravnihar, dr. Albert Kramer, Anton Kristan, namestnik Jos. Petejan oz. Svetozar Belič in zastopnik Trsta.

Obenem se je izvolil 6 članski odbor za pogajanja s koalicijo, ki so ga tvorili gg. dr. Drinkovič, dr. Petričič, dr. Korošec, dr. Laginja, dr. Srd. Budisavljević in dr. Sunarić. Pogajanja, ki so jih s strani koalicije vodili gg. Sv. Pribičević, dr. Popović, Wilder, dr. Lukinić in dr. Ribar, so imela popolen uspeh in dne 12. okt. je koalicija na svoji plenarni seji sklenila pristopiti k Nar. veču, ki je od tega dne naprej bilo resnična politična reprezentanca vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev v monarhiji, kakor se to ugotavlja tudi v statutu.

Ta statut določa: »1. Narodno veče za narod S. H. S. v Zagrebu je politično predstavništvo vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki žive v Hrvatski-Slavoniji z Reko, v Dalmaciji, Bosni-Hercegovini, Trstu, na Kranjskem, na Goriškem, Štajerskem in Koroškem, v Bački, Banatu, Baranji, Medjimurju in v ostalih krajih južnozapadne Ogrske.

2. Skupni temeljni program »Narodnega veča« je: Zedinjenje vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov v narodno, svobodno in neodvisno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, urejeno na demokratskih načelih. Vsa vprašanja, ki so v zvezi s temi temeljnimi načeli, se smatrajo za nesporno skupna vprašanja »Narodnega veča«. Poleg tega odloča »Narodno veče« o vseh vprašanjih, ki jih priznavajo v »Narodnem veču« zastopani odposlanci za skupna.

3. Organizacija »Narodnega veča« temelji na teritorialnem principu, t. j. vsaka izmed naših pokrajin pošlje v »Narodno veče« po enega odposlanca na okroglo vsakih 100 tisoč prebivalcev. Kranjski, slovenskim delom Štajerske, Goriške in Koroške ter Trstu pripada skupaj 14 poslancev, Istra dobi 3, Dalmacija 7, Hrvatska-Slavonija z Reko 28, Bosna-Hercegovina 18, Jugoslovani na Ogrskem 10 odposlancev. Vsi izvoljeni člani hrvatskega sabora v Zagrebu, bosenskega sabora v Sarajevu, drž. zbora na Dunaju ter vseh deželnih zborov prej navedenih dežel, ki sprejmejo načela tega pravilnika, imajo, kolikor že itak niso izvoljeni člani »Narodnega veča«, pravico udeleževati se plenarnih sej veča. Vrh tega pa imajo člani hrvatskega sabora v Zagrebu, bosenskega sabora v Sarajevu in državnega zbora na Dunaju pri plenarnih sejah skupaj po pet glasov, odnosno po pet odposlancev z aktivno in pasivno pravico.

4. Organizacije, ki pristopajo »Narodnemu veču« in ki zastopajo razne narodne stranke in politične skupine v posameznih pokrajinah, so dolžne prepustiti sorazmerno število odposlancev tudi onim narodnim strankam, ki sedaj eventualno ne pristopijo »Narodnemu veču«, a prosijo naknadno za sprejem. Naravno, da more tu iti samo za stranke, ki stoje na stališču narodnega edinstva Slovencev, Hrvatov in Srbov in neizpodbitne pravice samoodločbe našega naroda, kakor je to označeno v zagrebški resoluciji z dne 3. marca 1918. O sprejemu sklepa »Osrednji odbor Narodnega veča«.

5. »Narodno veče« deluje: a) v skupnih sejah, ki se sestajajo redno vsake 3 mesece ter na poziv »Osrednjega odbora« po potrebi, ali pa na predlog najmanj 15 članov »Narodnega veča«. V tem poslednjem slučaju se mora sestati seja najkesneje 14 dni potem, ko je predsedništvo dobilo obvestilo. Plenum voli »osrednji odbor« (člane in namestnike) ter mu določa smer dela. b) »Osrednji odbor« šteje največ 30 izvoljenih članov. Z dvema tretjinama glasov more »osrednji odbor« kooptirati največ še 10 članov z istimi pravicami. »Osrednji odbor« sklicuje plenarne seje »Narodnega veča«, vodi poslovanje »Narodnega veča«, predstavlja ga na zunaj, določa poslovnik in pododbore »Narodnega veča«, sprejema njih poročila in se posvetuje o njih, imenuje poverjenike, rešuje spore med raznimi pokrajinskimi organizacijami in skupinami, daje v skladu z zastopniki odnosnih

zastopov smer postopanju parlamentarnih skupin v splošno narodnih vprašanjih, nabira sredstva in jih upravlja ter izključuje posamezne člane, ki pa imajo pravico priziva na »Narodno veče«, toda brez odložilne moči. Po izvolitvi se »Osrednji odbor« konstituira in izvoli predsedništvo, ki vodi posle »Osrednjega odbora«. Predsedništvo »Osrednjega odbora« je hkrati tudi predsedništvo »Narodnega veča«.

6. V plenarnih sejah »Narodnega veča« in »Osrednjega odbora« se sklepa z dvetretjinsko večino glasov navzočih članov. Za »Osrednji odbor« je potrebno, da je navzoča nadpolovična večina članov ali njihovih namestnikov. Za plenarno sejo »Narodnega veča« zadostuje, da je navzoča tretjina članov s pravico glasovanja, treba pa je, da so ti člani pravočasno povabljeni. V postopanju na priziv proti izključenju posameznega člana »Osrednjega odbora« ne glasujejo oni člani »Osrednjega odbora«, ki so se udeležili glasovanja o izključenju.

7. *Pravilnik se more izpremeniti samo v plenarni seji »Narodnega veča«* v navzočnosti vsaj polovice članov.«

Glede bodoče ureditve jugoslovanske države ne vsebuje ta statut ničesar, razen da poantira tri načela, in sicer: narodno edinstvo Slovencev, Hrvatov in Srbov, pravo samoodločbe in demokracijo.

Naslednje dni so se uredile potem dogovorno vse podrobnosti glede števila zastopnikov za posamezne politične in pokrajinske skupine v Nar. veču. Dne 17. okt. pa je bila že prva seja Osrednjega odbora, ki je v nadaljnjem vodil vse politične posle Nar. veča.[4]

Na tej seji, ki je trajala tri dni, se je izvolilo tudi predsedstvo, in sicer dr. Korošec za predsednika, dr. A. Pavelić in Sv. Pribičević za podpredsednika in dr. M. Drinković, dr. Lorković in dr. Budisavljević za tajnike. Dne 17. okt. je tedaj dobilo Nar. veče končnoveljavno sestavo in obliko in vzelo v svoje roke politično vodstvo Slovencev, Hrvatov in Srbov v monarhiji. Bil pa je tudi skrajni čas, vihar je dosegal svoj višek in čul se je že klic usode. Gorje nam, če ga ne bi bilo, da bi klice prav presojal.

---

[4] Člani Osrednjega odbora: dr. Ivan Paleček, namestnik dr. Makso Rosić, dr. Edmund Lukinić, namestnik dr. Dušan Peleš, Večeslav Wilder, namestnik dr. Živko Bertić, dr. Dušan Popović, namestnik dr. Stevan Simeonović-Čokić, Svetozar Pribičević, namestnik dr. Ivan Ribar, dr. Ante Pavelić, namestnik Cezar Akačić, dr. Živko Petričić, namestnik dr. Nikola Winterhalter, Stjepan Radić, namestnik dr. Žarko Miladinović, Dragutin Kovačević, namestnik prof. Milan Nedjelković, Vilim Bukšek, dr. Srgjan Budisavljević, namestnik dr. Hinko Krizman, dr. Ivan Lorković, namestnik dr. Gjuro Šurmin, dr. Janko Šimrak, dr. Ivan N. Novak, dr. Mate Drinković, namestnik dr. Uroš Desnica, dr. Prvislav Grisogono, namestnik Milan Marušić, dr. Gjuro Červar, namestnik Josip Grašič, dr. Joco Sunarić, namestnik dr. Savo Ljubibratić, Vojislav Šola, namestnik Vjekoslav Jelavić, dr. Milan Jojkić, Ščepan Grgjić, Fra Ljubomir Galić, dr. Luka Čabrajić, dr. Fran Barac, Vitomir Korač, dr. Božo Vukotić, dr. Josip Smodlaka, dr. Matko Laginja in Slovenci: dr. Anton Korošec, namestnik dr. Ivan Benkovič, dr. Lovro Pogačnik, namestnik prof. Bogumil Remec, dr. Izidor Cankar, namestnik dr. Josip Jerič, Ivan Hribar, namestnik dr. Vekoslav Kukovec, dr. Albert Kramer, namestnik dr. Slavko Fornazarić, Anton Kristan, namestnik Josip Petejan, oziroma Svetozar Belič in zastopnik Trsta.

Osvoboditev.

Istega dne (17. okt.) je bil izdan — seveda brez pristanka in vednosti jugoslovanskega kluba in njegovega načelnika — po Hussarecku podpisan cesarjev manifest avstrijskim narodom, datiran s 16. okt. 1918, ki so ga naši dnevniki objavili dne 18. okt. Po tem manifestu naj bi se avstrijska monarhija preosnovala brez Poljakov in Madžarov v zvezno državo 4 narodnih držav, in sicer: češkoslovaške, rusinske, nemškoavstrijske in ilirske, seveda brez dežel ogrske krone in brez Trsta, ki naj bi dobil posebno stališče. Obenem je bil tu vključen poziv, naj se poslanci združijo v Narodnih svetih in se posvetujejo o novi ureditvi. Ta vspričo takratnega položaja po svoji vsebini skoro naiven, a vendar z ozirom na tradicionalnost tudi politično preračunan manifest je seveda pri češki in jugoslovanski delegaciji naletel le na pomilovalen nasmeh in sta ga oba parlamentarna kluba v skupni seji dne 16. okt. gladko odklonila.

Dne 21. okt., tedaj komaj tretji dan po tem manifestu, pa sta odjeknila iz naših dnevnikov dva nova klica, ki značita prva dva fundamentalna dokumenta naše državne neodvisnosti: Wilsonov odgovor Avstriji od 18. okt. na njeno mirovno ponudbo z dne 4. okt. in proglas Narodnega veča na jugoslovanski narod z dne 19. okt. 1918. Wilsonov odgovor pravi, da zaradi spremenjenih razmer spreminja med štirinajstimi dne 8. jan. sporočenimi pogoji tudi zahtevo, da se naj avstrijskim narodom zagotovi samo »možnost za avtonomen razvoj«, češ, da »... Odkar je bil napisan ta stavek ter povedan v kongresu Združenih držav, je vlada Zdr. držav priznala, da obstoja vojno stanje med Čehoslovaki in med Nemčijo in avstro-ogrsko državo ter da je češko-slovaški Nar. svet de facto vojskujoča se vlada, ki ima primerno avtoriteto, da vodi vojaške in politične zadeve Čehoslovakov. Vlada Zdr. držav je tudi na najdalekosežnejši način priznala pravičnost narodnih stremljenj Jugoslovanov po svobodi. Predsednik torej ni več v stanu priznati samo avtonomijo teh narodov kot podlago za mir, in je prisiljen vstrajati na tem, da naj bodo oni (Jugoslovani) in ne on sodniki o tem, katera akcija avstro-ogrske vlade bo zadovoljila težnje in pojmovanja narodov o njihovih pravicah in odločbi kot članov družbe narodov. ...«.

Proglas Narodnega veča pa objavlja, da po sklepu seje z dne 17., 18. in 19. okt. prevzema v naprej izključno v svoje roke vse vodstvo narodne politike, odklanja ponudbo ces. manifesta z dne 16. okt. in izjavlja: »... I. Zahtevamo zedinjenje celokupnega našega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov na vsem njegovem etnografskem teritoriju, kjer naš narod danes živi, brez ozira na katerekoli pokrajinske in državne meje, v eno samo edinstveno in popolnoma suvereno državo, urejeno po načelih politične in ekonomske demokracije, ki vsebuje v sebi odpravo vseh socialnih in gospodarskih

krivic in neenakosti. II. Zahtevamo, da bo na bodoči mednarodni mirovni konferenci zastopan naš narod enotno po svojih posebnih odposlancih . . .«.

Iz teh dveh dokumentov je razviden epohalen zgodovinski pomen pravočasne ustanovitve Nar. sveta in njegovih naporov, bolje rečeno uspešnih naporov njegovega predsednika ter vseh sodelavcev za pravočasno oživotvorjenje Narodnega veča. Dočim se v Wilsonovi noti češkoslovaškemu Nar. svetu priznava napram monarhiji že značaj vojujoče se države, se Jugoslovanom sicer s polnim priznavanjem pravičnosti njihovih narodnih stremljenj podeli šele soodločujoča beseda v družbi narodov, ko bi se reševalo vprašanje monarhije, oziroma vprašanje njenih odnosov do nekdaj njej podložnih narodov; pušča se tedaj odprta možnost za različne rešitve. Ta preko oceana nam podeljena beseda od politično takrat gotovo najmočnejše velesile, oznanjujoča ponudbo svobode, se je srečala po zaslugi in dalekovidnosti naših takratnih voditeljev s krikom tisočletnega našega hrepenenja po svobodi, izraženega v proglasu Nar. veča kot edinega predstavnika politične volje vseh v monarhiji živečih Slovencev, Hrvatov in Srbov in osvoboditev naša je bila zaključena.

Svojo neodvisnost je Nar. veče potem takoj tudi formalno ugotovilo in objavilo v noti od 3. novembra (potem ko se je proglas dne 20. okt. ponovil in potrdil s sklepom skupne seje Osrednjega odbora Nar. veča in hrvatskega sabora) Jugoslovanskemu odboru v Švici ter vladam Zdr. držav severne Amerike, Francije, Anglije, Italije in Srbije, ki pa se je takrat zaradi avstro-nemške okupacije nahajala še v Nišu, odkoder se je kmalu potem vrnila v Belgrad. Dan in praznik naše osvoboditve od stoletne podložnosti je tedaj 21. oktober 1918. Zagreb in Hrvatska sta proslavila ta dan v naravnost opojnem čustvu svobode in neodvisnosti spontano z veličastno narodno manifestacijo, 29. okt. sta sledili Ljubljana in Slovenija. Zavest svobode je prodrla do zadnje gorske koče. In ta zavest je kot gorkota pomladi prevzela vse naše griče in ravnine; namah in kljub stiski in jesenski puščobi je vzklilo vsepovsod bujno in pestro razpoloženje. Trobojnica je zagospodovala v pisarnah in kasarnah, v palačah in kočah, na fantovskih prsih in dekliških grudih. V znak bratstva in enakopravnosti so se odprle ječe in taborišča in celo orožje so dobili vojni ujetniki brez razlike narodnosti in so skupno z nami delali red in nered. Padali pa so črnožolti spomeniki, padal je Habsburg in dvoglavi orel — pod udarci zlasti onih, ki jih je usoda začasno izbrala za odkupne žrtve naše svobode. Bedni! Čistili in lepšali smo dom in rajali, ker smo verovali, da pride pravičnost v posete, mesto da bi stisnili pasove in se pripravljali na boj in žrtve. Shodili pa smo vendar, čeprav opotekaje se, polni upov in srečni — kot dete.

Doma po prevratu.

Kljub detinstvu naše svobode pa nam je vendar prišlo takoj občutje in nato spoznanje, kako silno majhni, nebogljeni in od vseh strani ogroženi smo v svoji svobodi. Kajti že je naraščal šum viharja s severa in zapada. Ceste so se polnile z oddelki umikajoče se soške armade, za njimi pa je tipalo italijansko bodalo vedno globlje v naše telo. Kmalu je bila Ljubljana z okolico eno samo taborišče, hlev in skladišče za žive in stvarne ostanke soške armade. S Koroške in Štajerske pa so odjeknili kriki na pomoč za varstvo mejnikov, ki jih je sicer težko ranjeni nemški obmejni šovinizem še skušal premakniti v našo škodo. V svojem optimizmu in trdni veri v pravičnost zaveznikov pa vseeno nismo bili kaj prida v zadregi. Ustanovili smo odsek za narodno obrambo v obliki društva (28. okt.), h kateremu so pristopili složno Orli in Sokoli, podredili smo ga neposredno Nar. veču v Zagrebu in — za prvi hip nam je odleglo; Orli in Sokoli v mestih in na deželi pa so se v bratski vzajemnosti uvrstili v stražno in redarstveno službo.

Tam sredi Ljubljane v dveh sobah hotela »Union« pa se je tiste dni shajala dnevno mala družba — bilo je predsedstvo Nar. sveta brez predsednika dr. Korošca, ki je snoval takrat v Zagrebu in drugod — motrila stvari, dajala vrvenju smer in zmisel in predstavljala osrednjo točko. Na vratih je zablestel napis »Narodni svet pisarna« (preje je imela pisarna začasno prostore v poslopju Zadružne zveze) in sobi sta se spremenili kot bi trenil v živo mravljišče. Razgovori in posveti, ankete in seje, telefonska, kurirska in brzojavna pojasnila in zapovedi, navodila in prepovedi, nasveti in odloki v prvem času noč in dan! Poslovala je prva eksekutiva, oživotvorjena po naši lastni volji in za prvo silo, pod vodstvom dr. Milka Brezigarja in ob predsedstvenem nadzorstvu v osebi pisca teh vrstic. Pridružili so se neumorno in požrtvovalno za »konceptno« službo zlasti še gg. dr. Dom. Žvokelj, Gregorka, dr. Fran Jež, dr. Janko Leskovec, dr. Puntar, Boris Kukar in dr. Naša barčica je imela krmarja in krmilce — vsaj za prvo silo.

In smo jadrali ter reševali v predsedstvu s pomočjo pisarne v dneh prevrata vse, kar je ta pestra prva doba terjala glede javne uprave. Tako je Nar. svet dne 26. okt. odpravil preventivno cenzuro in odstavil deželnega glavarja, 28. okt. odredil za javne urade izključno le uradovanje v slovenščini ali srbohrvaščini ter ustanovil oziroma improviziral z oborožitvijo Orlov in Sokolov Narodno obrambo, 29. okt. sklenil prevzeti prehranjevalni urad od Deželne vlade (in to v naprej sporočil tega dne zvečer min. predsedniku dr. Lammaschu), 31. okt. odstavil in interniral na pobudo slovenske častniške patrulje nekaj nemških uradnikov na eksponiranih mestih, o katerih so trdili, da hočejo uničevati ali odpeljati uradne spise:

tako policijskega ravnatelja grofa Künigla in njegovega namestnika dr. Skubla, predsednika deželnega sodišča Elsnerja, šolskega referenta dr. Kalteneggerja in še par drugih.

Nasprotno pa je vpeljal Nar. svet tiste dni cenzuro telefonskega in brzojavnega prometa in zastražil važnejše javne objekte ter poskrbel, da so Narodne straže vračajoče se oddelke soške armade sproti razoroževale. Če pri tem ni manjkalo tudi veselih prizorov, ko so n. pr. častiti meščani ljubljanski po večletni stradalni kuri pozabili na svoje dostojanstvo in z mlečnimi golidami lazili za zmučenimi kravami, ki so počasi muzale za trenskimi oddelki, če so zvečer vse krčme bučale od navdušenja za zlato svobodo, zunaj v predmestjih pa so iz razposajenosti pokale puške, kakor bi se bila bitka za Ljubljano, okoličani pa se vadili z lasojem v prerijskih umetnostih in so baje izginili celo predsodki proti konjskemu mesu, kdo bi koncem svetovne vojne mogel to zameriti!

Takô je bilo in v takem položaju je po poprejšnjem sporazumu med vodstvi političnih strank imenovalo predsedstvo Narodnega sveta v svoji seji dne 31. oktobra Narodno vlado s 13 oddelki oziroma poverjeništvi in jo predložilo Narodnemu veču v odobritev, ki je bila brez odloga podeljena. S tem je Narodni svet prenesel eksekutivo na Narodno vlado, ki je takoj v svojem nastopnem proglasu z naredbo, da ostanejo v veljavi vsi zakoni in naredbe, pričela uvajati tudi neke vrste legislativo. Narodni svet sam s svojo pisarno pa je dejanski v naprej izvajal le informativno, pripravljalno in pomožno službo, zlasti pa je bil zaposlen s pripravami za mirovno konferenco, informativno službo napram občinstvu, s krajevno in medkrajevno posredovalno telefonsko službo, zlasti glede na mejne spore na Koroškem in Štajerskem, glede dogodkov v Primorju ter likvidacije avstrijske uprave na Dunaju. Vse to do spomladi 1919, ko je predsedstvo Narodnega sveta v svoji zadnji seji dne 19. aprila 1919 sklenilo likvidirati pisarno s 30. aprilom 1919. Narodni svet sam pa je prenehal delovati, ker je večina članov predsedstva prevzela važne funkcije v državi. Ogromno je bilo delo, ki sta je izvršila predsedstvo in pisarna, o čemer priča arhiv, ki se hrani sedaj v arhivu Narodnega muzeja.

Takoj po imenovanju Narodne vlade in približni ureditvi javne uprave so se pojavili nujni problemi glede notranje ureditve države, ki še do danes niso zadovoljivo rešeni. Bilo je to predvsem vprašanje razmerja Narodnega sveta do Narodnega veča, ki je bilo v statutu le v neki splošni smeri naznačeno, in pa razmerje Narodnega sveta do Narodne vlade. Prvo vprašanje je načeloma rešilo Narodno veče na seji Osrednjega odbora in je ta svoj sklep oficielno sporočilo Narodnemu svetu z dopisom dne 26. oktobra 1918, ki se glasi: »Središnji Odbor Narodnega Vijeća podijelio je svoje radne sekcije.

Jedna od tih sekcija jest: sekcija za organizaciju i agitaciju. Pročelnikom (povjerenikom) iste izabran je gosp. dr. R. G. Angjelinović. Na sjednici Središnjega Odbora zaključeno je međutim, da se čitava unutarnja organizacija u opsegu zemalja Kranjske, Štajerske, Gorice, Koruške i Trsta, te Istre (u sporazumu sa Političkim društvom za Hrvate i Slovence u Istri) prepusti Narodnom Svetu u Ljubljani. Toliko Vam do znanja, molbom da nas obavijestite o svom radu u koliko spada u zajedničku kompetenciju. Svetozar Pribičević m. p. Dr. Pavelić m. p.«

Naravno sta ti dve vprašanji tvorili tudi predmet daljših posvetovanj na sejah predsedstva Narodnega sveta oziroma skupnih sejah Narodnega sveta in Narodne vlade dne 25., 26. in 27. oktobra ter 6. in 9. novembra, vendar ni prišlo do jasnih zaključkov. Obveljalo je po teh razpravah in razgovorih končno načelo, da naj Narodni svet pripravlja samo gradivo Narodni vladi, češ, da naj bo Narodni svet samo posvetovalen organ Narodne vlade. Priznala pa se je Narodnemu svetu in njegovim odsekom pravica v pokrajinsko in vsebinsko omejenem lastnem delokrogu staviti Narodni vladi predloge. Tudi je bilo sklenjeno, naj bi se Narodni svet preosnoval v nekak pokrajinski zbor, ne da bi se v tem pogledu kaj natančnejšega določilo, istotako pa tudi, da naj Narodna vlada svoje sklepe predlaga plenumu Narodnega sveta v pretres. Končno je bilo tudi sklenjeno, naj bi se pisarna Narodnega sveta preselila v vladno palačo in pa, da naj bi bil pri sejah Narodne vlade navzoč vedno en zastopnik Narodnega sveta in obratno. Vse to pa je ostalo na papirju in se ni izvajalo.

Če naj tedaj iz gorenjih vidikov Narodni svet pravno opredelimo, pridemo do zaključka, da je Narodni svet ostal kljub temu, da so bile teoretično, pa tudi po dejanskem položaju odprte i drugačne možnosti, v svojem bistvu ves čas le nadstrankarska organizacija politične iniciative, ustanovljen z namenom, da izrazi voljo slovenskega ljudstva v pogledih na narodno samoodločbo in ustanovitev neodvisne jugoslovanske države, da pa nikdar tudi v dobi od zloma, to je od 21. oktobra pa do imenovanja Narodne vlade (31. oktobra) ni bil nosilec nikakšnih suverenih pravic, ker je v tej dobi bilo nosilec suverenosti Narodno veče, nadalje, da Narodni svet tudi nikdar ni izvajal nikakršne legislative, pač pa, da je od 21. oktobra pa do 31. oktobra izvajal posamezne čine javne eksekutive, to je javne uprave, kakor tudi, da je neposredno po zlomu obstojalo v načelu in tako rekoč in ovo približno isto razmerje pokrajin do centralnih državnih organov, kakršno obstoja po Vidovdanski ustavi še danes.

Predsednik Narodnega veča in Narodnega sveta dr. Korošec je po zaključeni osvoboditvi, to je po objavi Wilsonove note in pro-

glasa Narodnega veča odpotoval na čelu delegacije Narodnega veča na Dunaj, kjer so se dne 23. in 24. oktobra vršila skupna posvetovanja z delegacijo češkega Narodnega vybora o novo nastalem položaju. Dne 25. oktobra pa je predsednik Narodnega veča dr. Korošec odpotoval v družbi dr. Melka Čingrije in dr. Gregorja Žerjava v Švico in Pariz, da dobi stike s Pašićem in se orientira o našem zunanjem in svetovnopolitičnem položaju z ozirom na bodoča mirovna pogajanja. Od tam se je vrnil v Ljubljano dne 2. decembra, odpotoval naslednjega dne v Zagreb in Belgrad, kamor je dospel dne 4. decembra.

Zedinjenje.

Kakor v naši ožji domovini, tako so se tudi po drugih pokrajinah v prvih tednih po prevratu obrazovale po predlogih Narodnih svetov in z odobritvijo Narodnega veča, Narodne vlade in komisariati. Tako je dne 30. oktobra prevzel državno upravo Reke kot poverjenik Narodnega veča K. Rojčević, 31. oktobra je Narodno veče imenovalo dr. M. Laginjo za poverjenika za Istro, 1. novembra pa Narodno vlado za Bosno in Hercegovino; istotako v tistih dneh tudi dalmatinsko Zemaljsko vlado in Narodno upravo za Banat, Bačko in Baranjo. Črnagora pa je v svoji glavni skupščini v Podgorici dne 26. novembra soglasno odstavila kralja Nikolo in njegovo dinastijo ter proglasila zedinjenje s Srbijo pod kraljem Petrom I. Pot v obljubljeno deželo neodvisne jugoslovanske države je bila za Narodno veče prosta in pripravljena.

In res se je 23. novembra sestal Osrednji odbor Narodnega veča k zgodovinski seji, ki je na njej bilo treba sklepati o predlogu dalmatinske Zemaljske vlade, po katerem naj bi se takoj proglasilo zedinjenje po Narodnem veču zastopanih pokrajin s kraljevino Srbijo in Črnogoro, kakor je to zahtevalo tudi več pokrajinskih Narodnih svetov zlasti v Bosni in Hercegovini. Po tem predlogu in načrtu naj bi načeloval državi kot regent prestolonaslednik Aleksander, legislativno oblast pa naj bi do konstituante izvajalo Državno veče, obstoječe iz članov Narodnega veča, 50 zastopnikov Srbije, petih zastopnikov Črnegore in petih zastopnikov Vojvodine. Regent bi izmed članov Državnega veča imenoval ministrstvo in pet ali sedem državnih tajnikov, ki naj bi, imajoč glasovalno pravico v ministrskem svetu, posredovali med vlado in pokrajinami ter končno tudi pet ali sedem guvernerjev s sedežem v Ljubljani, Zagrebu, Splitu, Sarajevu, Belgradu in eventualno na Cetinju in v Novem Sadu. Na seji osrednjega odbora Narodnega veča se je pa takoj ob začetku pojavilo še več predlogov. Večina v Narodnem veču je predložila po dr. Lukiniću (hrv.-srb. koalicija), V. Šoli (bos. Srb), dr. Krstlju (Dalm.), dr. Kukovcu (J. D. S.) podpisan predlog, ki je zahteval takojšnje zedinjenje s Srbijo in Črnogoro. Temelj za

pogajanja naj bi bil krfski pakt iz leta 1917. in dalmatinski predlog. Narodno veče naj bi stopilo takoj v stik s srbsko vlado radi sestave nove vlade, uspeh pogajanj pa naj bi se predložil v odobritev Narodnemu veču.

Zastopniki Slovenske ljudske stranke in Starčevičanci so se izrekli za eno edinstveno državo in vlado, zaradi izvedbe zedinjenja pa naj bi stopilo Narodno veče takoj v pogajanja s srbsko vlado. S posebnimi predlogi so nastopili še dr. Tresić-Pavičić, češ, da naj se preseli Narodno veče takoj v Belgrad in da naj se s srbsko vlado dogovori in sestavi novo ministrstvo, nadalje socialisti, ki so v bistvu soglašali deloma s predlogom večine, deloma z dalmatinskim predlogom, le da so mesto regentstva zahtevali tričlanski direktorij in končno tudi še Stjepan Radić, ki je zahteval nekakšno federacijo treh držav s tremi regenti. Debata o teh predlogih je bila živahna, ostra in celo burna.

Končno je bil 24. novembra ob pol dveh popoldne sprejet predlog dr. Smodlake, naj se debata zaključi ter izbere sedemčlanska komisija, ki naj na podlagi vseh stavljenih predlogov išče formulo za sporazum. Ob sedmi uri zvečer je ta komisija predložila naslednji predlog: »Narodno veče Srbov, Hrvatov in Slovencev proglaša v skladu z dosedanjimi zaključki in v soglasju z izjavo vlade kraljevine Srbije zedinjenje države Srbov, Hrvatov in Slovencev, stvorjene na vsem strnjenem jugoslovanskem področju bivše avstro-ogrske monarhije s kraljevino Srbijo in Črno goro v eno edinstveno državo Srbov, Hrvatov in Slovencev in voli odbor, obstoječ iz 28 mož s polnim pooblastilom, da v sporazumu z vlado kraljevine Srbije in s predstavitelji vseh strank v Srbiji in Črnigori brez odlaganja izvede organizacijo edinstvene države po predloženih navodilih. Dotične zaključke bo ratificiralo na svojem prvem sestanku Državno veče, kateremu naj pripadajo poleg predstaviteljev kraljevine Srbije in Črnegore vsi člani današnjega Narodnega veča v Zagrebu, pomnoženi s predstavitelji Jugoslovanskega odbora v Londonu. V odbor, ki naj izvrši gornjo nalogo, so izbrani ti-le gospodje: dr. Barac Franc, dr. Cankar Izidor, dr. Čabrajić Luka, dr. Drinković Mate, Grgjič Stepan, dr. Hrasnica Halibeg, Korač Vitomir, dr. Korošec Anton, dr. Kramer Albert, Kristan Anton, dr. Laginja Matko, dr. Lorković Ivan, dr. Lukinić Edo, Ljubibratić Sava, dr. Paleček Ivan, dr. Pavelić Ante, dr. Petričić Živko, dr. Popović Dušan, Pribičević Svetozar, Radić Stjepan, dr. Smodlaka Joso, Stajić Vaso, dr. Sunarić Joso, Svrzo Hamid, Šola Vojislav, dr. Tresić-Pavičić Ante, dr. Trumbić Ante in dr. Šimrak Janko.«

Ta predlog je bil ob 10·30 sprejet domalega soglasno; proti je glasoval samo Stjepan Radić. Socialisti so glasovali za predlog z dodatkom, da vztrajajo pri predlaganem direktoriju, zastopniki Slo-

venske ljudske stranke pa s pripombo, da znači ta rešitev le provizorij, ki ne sme staviti nikakšnega prejudica za končnoveljavne odločitve v konstituanti. — Zagrebško občinstvo je med burnimi ovacijami pozdravilo to odločitev Narodnega veča in barčica naša je bila na tem, da skupno s hrvatskim brodom odjadra nizdol proti trdnjavi na Savi.

V tem predlogu omenjena navodila vsebujejo poleg vsem demokracijam običajnih temeljnih ustavno-pravnih določil skoro nespremenjen dalmatinski predlog z dostavkom, da se mora končna organizacija države ustanoviti le z dvetretjinsko večino in da vstopi v Državno veče poleg vseh članov Narodnega veča, primernega števila zastopnikov Srbije in Črnegore še pet članov Jugoslovanskega odbora v Londonu. Nadalje, da mora od regenta imenovana vlada uživati zaupanje Državnega veča, ki se more odgoditi le po lastnem zaključku, da pa se ne more razpustiti pred sestavo konstituante. Volivna pravica mora biti obča, enaka, direktna, proporcionalna in tajna. Nadzorstvo nad pokrajinskimi vladami vrše pokrajinski sveti, ki se bodo sestavili po predlogih strank posameznih pokrajin. Predsednike pokrajinskih vlad imenuje na predlog pokrajinskih narodnih svetov regent. Finančna sredstva bo pokrajinskim vladam nakazovala državna vlada v okviru državnega proračuna. Vsi dosedanji zakoni in naredbe, istotako pa tudi organizacija sodišč ter javne uprave ostanejo za enkrat neizpremenjeni. Zunanje zadeve, vojaštvo, pomorstvo, državne finance, železnice, pošta in brzojav so izvzeti iz delokroga pokrajinskih vlad in pridržani izključno osrednji državni vladi; druge posle pa vodijo pokrajinske oblasti v avtonomnem delokrogu po navodilih državne vlade.

S temi navodili in pooblastili je odpotovala 28članska delegacija Narodnega veča s častnim vojaškim spremstvom čete 20 mož dne 27. novembra ob 9. uri zjutraj proti Belgradu, da zaključi poslednji akt narodne samoodločbe Slovencev, Hrvatov in Srbov z ustanovitvijo neodvisne jugoslovanske države. Prav za prav se je tega dne odpeljalo iz Zagreba le 18 delegatov, nekateri so se pridružili med potjo, slovenska zastopnika dr. Cankar in Anton Kristan, katerima se je pridružil tudi takratni poverjenik notranjih zadev v Narodni vladi dr. Brejc, sta se odpeljala šele dne 28. novembra iz Ljubljane in dospela v Belgrad naslednjega dne. Delegacija Narodnega veča je dospela med slavnostnimi ovacijami v Zemun, kjer jo je čakal veličasten sprejem, v Belgrad pa je dospela šele 28. nov. ob 11. uri, oficialno in prisrčno pozdravljena od zastopnikov vlade, mesta Belgrada in občinstva. Na takratnem bivališču regenta Aleksandra je zaplapolala poleg srbske tudi hrvatska in slovenska trobojnica.

Naslednjega dne (29. nov.) ob 10. uri so se pričeli v mestni hiši razgovori med delegacijo Narodnega veča ter srbskimi in črnogor-

skimi zastopniki glede izvedbe državnega zedinjenja. Za ugotovitev vseh podrobnosti se je izvolil ožji odbor treh članov Narodnega veča, ki so ga tvorili Svetozar Pribičević, dr. Pavelić in dr. Smodlaka. Vsi odličnejši člani delegacije Narodnega veča so bili sprejeti v avdijenci od Nj. Vis. regenta Aleksandra. Končno je delegacija na seji dne 30. novembra popoldne izgotovila zadnjo redakcijo politične adrese, katero je sklenila naslednjega dne izročiti v posebni svečanostni avdijenci prostonasledniku Aleksandru. To naj bi bil zadnji čin državnega zedinjenja.

Dne 1. decembra ob 8. uri zvečer je bila potem res sprejeta delegacija Narodnega veča v posebni avdijenci od prestolonaslednika Aleksandra v navzočnosti ministra Stojana Protića, Ljube Jovanovića in vojvode Mišića. Podpredsednik Narodnega veča dr. Pavelić je prebral adreso, s katero se končnoveljavno proglaša zedinjenje po Narodnem veču zastopanih Slovencev, Hrvatov in Srbov s kraljevino Srbijo in Črnogoro v edinstveno državo Srbov, Hrvatov in Slovencev pod dinastijo Karagjorgjevićev.

V tej adresi se poudarja zlasti zedinjenje v eno edinstveno državo pod dinastijo Karagjorgjevićev, enotna parlamentarna vlada odgovorna narodnemu predstavništvu, ki mora ostati zbrano do konstituante, nadalje, da naj ostanejo v veljavi tudi dotedanji administrativni organi, to je Narodne vlade, ki pa morajo biti odgovorne Narodnemu predstavništvu, in končno, da naj se voli konstituanta po načelih splošne, enake, direktne, tajne in proporcionalne volivne pravice. V adresi so tedaj poleg nekaterih podrobnosti manjše važnosti izostale v navodilih vsebovane zahteve, da je ustavo izglasovati z dvetretjinsko večino, nadalje pokrajinski sveti, ki naj bi vršili nadzorstvo nad pokrajinskimi vladami, in končno zahteva, da se pristojnost pokrajinskih vlad raztezaj na vse posle državne uprave razen na zunanje zadeve, vojaštvo in pomorstvo, finance, železnice, pošto in brzojav.

Regent Aleksander je na adreso odgovoril, da v imenu Njegovega Veličanstva kralja Petra proglaša zedinjenje kraljevine Srbije z deželami neodvisne države Srbov, Hrvatov in Slovencev v edinstveno kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev ter izjavil, da se osvojujejo vsi v adresi stavljeni predlogi. S tem je bilo zedinjenje zaključeno in znači ta trenutek rojstvo države Srbov, Hrvatov in Slovencev; s tem trenutkom pa je tudi prenehala suverenost Narodnega veča, ki je od tega dne naprej izvajalo le še upravne funkcije.

Sledila so pogajanja za sestavo prve vlade, ki so se dne 3. dec. prekinila do prihoda dr. Korošca, ki je preko Ljubljane in Zagreba dne 4. decembra dospel v Belgrad. Kljub temu pa je bila prva Protić-Koroščeva vlada sestavljena in imenovana šele 20. decembra, torej en dan poprej, kakor se je imel sestati mirovni kongres v Ver-

saillesu, ki je bil napovedan za 21. december 1918. Država Srbov, Hrvatov in Slovencev je bila ustanovljena in je imela svoje organe. Uresničen je bil sen naših pevcev, junakov in prerokov, izvršena dr. Krekova oporoka ter izpolnjen političen program Narodnega veča in Narodnega sveta.

Izpolnjen v celoti? »Za Slovenijo in Istro se osnuje Narodni svet, čigar namen je delovati za zedinjenje jugoslovanskega naroda v samostojno državo . . .« Ni li danes po desetih letih, ko bo v drugič ustanavljati jugoslovansko državo in ko nam je vsak dan misliti na Slovence, Hrvate in Srbe, ki še niso v tej državi, povoda dovolj, da oživi prerojen tudi Narodni svet?

Dr. Janko Brejc:

OD PREVRATA DO USTAVE.

Novi položaj.

V bolečinah svetovne vojne rojena majniška deklaracija je bila v našem narodu ustvarila tisto razpoloženje, ki je bilo za veliko dejanje oktoberskega prevrata neobhodno potrebno. Brišimo majniško deklaracijo, izbrišimo oni propagandni val, ki je bil zadnje leto pred prevratom vse plasti našega naroda zajel in vso našo ožjo domovino — doslovno — do zadnje pastirske koče z dotlej nepoznanim ognjem narodnega navdušenja napolnil in z neodoljivim hrepenenjem po svobodi prežel, — in ne vem kako bi danes pisali o dogodkih izza prevratnih dni jeseni 1918. Majniška deklaracija — vseeno ali z »okvirom« ali brez njega — je naš narod duševno tako prekvasila, da je politično osvobojenje ob prevratu smatral kot nekaj, kar je moralo tako rekoč samo od sebe priti, in ga zaradi tega prav za prav niti ni bogzna kako presenetilo, ko je prišlo, četudi je dosti nenadno ali vsaj na nepričakovan način prišlo. Odtod presenetljivo dejstvo, da so prevratni dogodki naš narod našli v tako lepi harmoniji in da je pri izrabljanju po razsulu monarhije nastalega položaja enodušno ves narod sodeloval in delo efektivnega osvobojenja tako rekoč preko noči izvršil. »Narodne straže«, četudi na brzo roko improvizirane, so svojo nalogo brez nasilstev in brez prelivanja krvi zadovoljivo rešile; puške so nosile bolj za strah.

Ta iz majniške deklaracije izvirajoča duševna pripravljenost nas je osvobodila. Ona je omogočila, da smo si takoj prvo uro osnovali svojo vlado in da je bila ta vlada v stanu od vsega začetka nastopati s polno avtoriteto, ki se ji je ves narod brez razlike in brez oklevanja brezpogojno uklonil. Ta disciplina naroda nas je rešila. Le pomislimo, kaj bi se bilo zgodilo, če bi bila po zlomu fronte po Sloveniji zavladala anarhija. Italijani, ki so se zelo pre-

vidno pomikali od Soče sem, bi bili v tem slučaju kakor jastrebi planili po nas »napravljat red« in ne verjamem, da bi bili pozneje le najmanjši del svojega plena dali zopet iz rok. Historia docet. Zato si upam trditi, da smo se Slovenci v usodnih jesenskih dneh leta 1918. s svojim pogumom in svojo disciplino osvobodili in da smo na delo s v o j e g a osvobojenja lahko ponosni. Samo tisti morejo to delo omalovaževati, ki se ga sami niso udeležili in ki ne uvažujejo dejstva, da bi bila po pogojih premirja Italija lahko vsak čas zasedla vso Slovenijo, če bi ji bili dali le najmanjši zunanji povod za to, ne da bi se ji bilo bati ugovorov od strani drugih antantnih velesil, ki so imele vsaka svoje lastne posebne skrbi. Vojaška pomoč od strani srbske vojske ali jugoslovanskih dobrovoljcev pa ni prihajala v poštev, ker so 29. oktobra 1918 te čete stale še globoko v stari srbski zemlji. Tako je bila naša usoda dejanski položena v naše lastne roke.

Kakor je bil narod za akt osvobojenja duševno pripravljen, tako nepripravljen je bil prevrat tehnično. Res je že od poletja 1918 obstojal »Narodni svet«, ki je imel svoje podružnice po deželi, toda njegovo delo je bilo zgolj propagandno. Tik pred prevratom ustanovljene »Narodne straže« so sicer takoj prevzele posle javne varnosti, drugače pa ni bilo zaradi prevzema in ureditve uprave v novi državi nič pripravljeno. Nič ni bilo določeno, kdo in kaj ima v danem trenutku storiti; seveda tudi niso bili določeni možje, ki naj bi ob času prevzeli oblast in odgovornost. Vsaj jaz o kakih pripravah nisem nič čul, ko sem nekako okrog 26. oktobra 1918 prišel iz Koroškega v Ljubljano. Zato sem se podal 31. oktobra dopoldne z dr. Izidorjem Cankarjem, ki je bil takrat glavni urednik »Slovenca«, k županu dr. Ivanu Tavčarju na magistrat, da mu v imenu SLS predlagam takojšnje osnovanje »Narodne vlade« iz zastopnikov vseh slovenskih političnih strank. Vsled te pobude se je še istega dne popoldne ob dveh v posvetovalnici Katoliškega tiskovnega društva v Jugoslovanski tiskarni vršila medstrankarska konferenca, katere so se udeležili zastopniki Vseslovenske ljudske stranke in Narodno-napredne stranke.

Posvetovanja, ki jih je vodil dr. Tavčar, so potekla v največji vsestranski harmoniji in medsebojni konciliantnosti. Določilo se je, da se sestavi takoj Narodna vlada, ki naj obstoji iz predsednika in dvanajstih poverjenikov, od kojih naj jih pripade SLS šest, Narodno-napredni stranki pet, in Socialno-demokratski stranki eden. Predsedniško mesto je SLS kot najmočnejša stranka zahtevala zase in je bil za to mesto od nje določen in predlagan Josip vitez Pogačnik z ozirom na njegove zveze z avstrijskimi vojaškimi krogi, koje bi ob predstoječem umiku avstro-ogrske vojske s Soške fronte preko Slovenije Narodni vladi utegnile koristiti. Razdelitev poverjeništev

je bila sledeča: notranje zadeve dr. Janko Brejc, prosveta dr. Karel Verstovšek, poljedelstvo prelat Andrej Kalan, vojna dr. Lovro Pogačnik, javna dela inž. Vladimir Remec, zdravstvo dr. Anton Brecelj — vsi od SLS —, finance dr. Vekoslav Kukovec, prehrana dr. Ivan Tavčar, trgovina dr. Karel Triller, promet dr. Pavel Pestotnik, pravosodje dr. Vladimir Ravnihar — vsi od Narodno napredne stranke — in socialna politika socialdemokrat Anton Kristan. SLS je imela v tej vladi sicer številčno večino, toda bila je le bolj formalna, ker je bil dr. Brecelj še na Goriškem in se je vsega vkup udeležil samo par sej. Sicer pa večina sploh ni prišla v poštev, kajti kolikor se spominjam, v Narodni vladi ni prišlo niti enkrat do bojnega glasovanja, temveč so se vse agende reševale soglasno, v političnih zadevah pa so imele stranke svobodne roke.

Tekom popoldneva 31. oktobra se je o tem medstrankarskem sporazumu telefonično obvestilo Narodno veče v Zagrebu kot vrhovna oblast nove »Države Slovencev, Hrvatov in Srbov« (S. H. S.), od kojega je proti večeru dospela brzojavna potrditev Narodne vlade za Slovenijo s čestitkami, nakar se je nova vlada zvečer ob sedmih v deželnem dvorcu sestala k svoji prvi seji. Na potu k tej seji sem v vestibulu deželnega dvorca naletel na svoj prvi uradni »akt« — na tržaškega namestnika barona Friess-Skeneta, ki ga je bila malo poprej na Tržaški cesti v Ljubljani zajela Narodna straža, ko je hotel z dvema avtomobiloma zdrkniti skozi Ljubljano proti Dunaju. Z namestnikom sva se dobro poznala še izza časa, ko je bil deželni predsednik v Celovcu. Mož si je bil ob prihodu na Koroško domišljal, da postane oče sprave med Nemci in Slovenci po vzorcu moravskega narodnega pakta, ki se je bil njegovemu tastu baronu Skenetu posrečil; vsaj tako je zatrjeval baron Friess-Skene, ko je kot mlad »ekscelenca« nastopil svoje mesto v Celovcu in takoj poiskal tudi stike s predstavniki koroških Slovencev. Ker je bil velik stremuh, verjamem, da bi bil že radi lastnega koristoljubja rad pokazal kake uspehe na kočljivem narodnem torišču na Koroškem, toda videlo se je prav kmalu, da zet ni imel niti volje in poguma niti one srečne roke, ki je vodila tasta barona Skeneta do znamenitega moravskega narodnega pakta med Čehi in Nemci. Baron Friess-Skene je nekaj časa slepomišil, potem si je še pravočasno pomagal naprej na tržaško namestništvo, preden je njegova nacionalna politika na Koroškem zbog njene neiskrenosti doživela očiten polom. Po vsem tem je razumljivo, da se z baronom Friess-Skenetom nisva ločila baš v največjem prijateljstvu, ko se je odhajajoč v Trst poslavljal iz Celovca. Kljub temu mi je sedaj pritekel z razprostrtimi rokami in očividno vzradoščen nasproti, ko sem vstopil v deželni dvorec. Bil je zelo preplašen. Politična atmosfera je bila težka, Narodne straže so bile viden pojav nastopajoče nove

revolucionarne, nacionalne oblasti in nič se ne čudim, da so se visokemu avstrijskemu birokratu vzpričo grehov, ki jih je ta birokracija tekom desetletij zagrešila nad slovanskimi narodi, nekoliko hlače tresle, ko se je naenkrat nahajal v oblasti toliko omalovaževanih in zatiranih Slovencev. Videl se je najbrž že na kandelabru. Razumljivo je tedaj njegovo veselje in presenečenje, ko je med novimi oblastniki, v čijih rokah je bila njegova usoda, zagledal znan obraz iz Celovca. Zgodilo se mu seveda ni nič. Prestal je samo nekoliko strahu; ker ni bilo povoda, da bi ga pridržali, smo ga odpravili s polnočnim brzovlakom proti Dunaju, konfiscirali smo samo njegova avtomobila, ki smo jih kot last bivše monarhije zaplenili.

Med sejo se je naenkrat pojavil v posvetovalnici dr. Albert Kramer, ki je bil takrat slovenski tajnik pri Narodnem veču v Zagrebu. Prišel je naravnost s kolodvora. Vstopivši v sejno dvorano je presenečen vzkliknil: »Vidim, da prihajam prepozno.« Kakor smo pozneje zaznali, so se bili v istem času, ko so se dogovarjale v Ljubljani stranke radi sporazumne sestave Narodne vlade, nekateri gospodje trudili okrog Narodnega veča z istim namenom in so se, ko so izvedeli za dogodke v Ljubljani, nemudoma vsedli na vlak in se odpeljali v Ljubljano, — toda prišli so prepozno, da bi mogli še kaj vplivati na sestavo vlade.

Po prvi seji Narodne vlade smo se še istega večera podali predsednik Pogačnik, poverjenik dr. Triller in jaz v vladno palačo na Bleiweisovi cesti k deželnemu predsedniku grofu Attemsu, sporočit mu, da je konec njegove oblasti in da je upravo dežele Kranjske in sploh cele Slovenije prevzela Narodna vlada. Sprejel nas je povsem prijazno, češ da nas je že pričakoval. S tem je bila nekrvava revolucija formalno izvršena. Po Ljubljani je završalo zmagonosno pirovanje kakor po dobljeni veliki bitki, ki se je prihodnje dni razširilo na vse dežele, koder prebiva naš rod.

Narodna vlada se je takoj lotila dela. Prejšnji državni upravni aparat se je brez odpora uklonil in funkcioniral naprej v imenu Narodne vlade; sodbe so se izrekale na sodiščih v imenu zakona. Najvidnejši predstavniki prejšnjega režima so se ali sami poslovili ali pa so bili odslovljeni. Vojaštvo se je zapriseglo na Narodno vlado. Narodni sveti, ki so se bili ponekod v prvem hipu polastili vse oblasti, so bili poučeni, da so svojo nalogo dovršili, in so brez obotavljanja prepustili uzurpirano oblast zopet občinam in okrajnim glavarstvom ter se pozneje bavili v glavnem samo še z zbiranjem vojnega plena. Mimogrede naj omenim, da so o svojem poslovanju morali položiti Narodni vladi obračune, ki so bili večinoma zadovoljivi; na njihovo čast bodi ugotovljeno, da so ti računi samo v par slučajih ostali nerazčiščeni.

Ne more biti naloga tega kratkega spisa, da bi podal točno, celotno zgodovino dela Narodne vlade in njej sledeče Deželne ali Pokrajinske vlade za Slovenijo. Samo v glavnih obrisih bi rad začrtal smernice njenega delovanja v revolucionarni (31. oktobra do 1. dec. 1918) in polrevolucionarni dobi (1. dec. 1918 do Vidovdanske ustave) v Sloveniji. Pogosto se je v naši javnosti omalovaževaje in celo posmehljivo ocenjevalo delo Narodne vlade. Zato je pravično in prav, da podam objektivno sliko njenega delovanja, kolikor mogoče na temelju uradnih podatkov in svojih opazovanj in skušenj, ki sem si jih tekom dveh let nabral kot poverjenik v Narodni vladi, odnosno kot predsednik v Deželni vladi za Slovenijo. V Narodno vlado so poslale slovenske politične stranke gotovo po možnosti vsaka svoje najboljše može, ki so jim bili v danem momentu na razpolago, in da so ti možje vse storili, kar je bilo v danih razmerah storiti mogoče, o tem tudi ne more biti dvoma. Le nekritično banavzarstvo more nesebično delo teh mož naknadno obglodavati in post festum modrovati, kaj in kako bi se bilo moglo bolje in uspešneje napraviti. Danes ve vsak nižji gimnazijec, da je bil Napoleonov pohod na Moskvo strategična napaka tega največjega vojskovodje svetovne zgodovine, vendar Napoleonov genij tega ni naprej spoznal. Naknadno je pač lahko modrovati.

Kot temeljno politično smernico Narodne vlade in njej sledeče Deželne vlade moram podčrtati stremljenje za ustvaritvijo politično in upravno zedinjene Slovenije. Res so se ob prevratu vse slovenske dežele nekam avtomatično, same od sebe strnile v politično enoto. Vsi Slovenci — Kranjci, Korošci, Štajerci, Primorci — so se zgrnili okrog Ljubljane kot svojega narodnega, kulturnega in političnega središča in so brez pridržka priznavali Narodno vlado kot vrhovni vladni organ te teritorijalne celote. Toda upravno je bila ta Slovenija raztrgana na šest kosov in v vsakem teh kosov smo imeli poleg splošne državne še posebno deželno avtonomno upravo. Posle deželnih predsednikov v Ljubljani in Celovcu oziroma cesarskih namestnikov v Gradcu in Trstu je sicer brez posebnih težav prevzela Narodna vlada, ki je stopila na mesto teh avstrijskih vladnih funkcionarjev, drugače pa je bilo s posli prejšnjih deželnih avtonomij. Na teritoriju nove Zedinjene Slovenije je imela edinole Kranjska neokrnjen avtonomni upravni aparat z okrnjenim deželnim odborom na čelu; v preostalih delih takratne Slovenije pa o avtonomni upravi vobče ni moglo biti govora; v kolikor je je sploh bilo, je bila brez glave, ker je bila odtrgana od svojih avtonomnih središč v Celovcu, Gradcu in Gorici. Tukaj se je moralo takoj nekaj ukreniti. Novih, posebnih slovenskih deželnih odborov za Koroško, Štajersko, Primorsko in zraven spadajočih upravnih aparatov ni kazalo ustvarjati; za to ni

bilo niti časa niti zmisla, pa tudi nobene potrebe in denarja ne. V Narodni vladi, ki je bila sestavljena iz zastopnikov ljudstva (reprezentiranega po strankah), smo videli svojo popolno avtonomno ljudsko vlado, spričo katere je bila prejšnja delitev v državno in deželne avtonomne vlade nezmiselna, obsoletna. Saj je prejšnja državna vlada postala s prevratom prav tako naša, kakor smo prejšnje deželne avtonomne vlade smatrali kot svoje. Upravna dvotirnost je postala odveč, združenje vse javne uprave v enotno avtonomno upravo Narodne vlade je bilo samo po sebi dano. Zaradi tega se za one dele Koroške, Štajerske in Primorske, ki so se bili priključili Zedinjeni Sloveniji, niso ustvarjali novi deželni odbori in avtonomne uprave, temveč je dotične posle kratkomalo prevzela Narodna vlada sama. Ko pa je Narodna vlada v vsi ostali Sloveniji izvrševala vso javno upravo, tudi na Kranjskem ni moglo ostati pri delitvi v splošno državno na eni strani in deželno avtonomno na drugi strani. Zato je bilo povsem logično in naravno, da je Narodna vlada na predlog poverjenika dr. Trillerja, ki je po pobegu deželnega glavarja dr. Iv. Šusteršiča ob prevratu prevzel tudi posle deželnega glavarja, soglasno sklenila, da se razpusti deželni odbor kranjski in da preidejo posli deželnih odbornikov na stvarno kompetentna poverjeništva Narodne vlade. Tako je bila ustvarjena enotna avtonomna vlada za vso Slovenijo. Sedaj šele smo imeli politično-upravno edinico Zedinjeno Slovenijo. Da nam bo kdo utegnil kedaj našo na ta način doseženo avtonomijo osporovati in kratiti, na to pač nihče izmed nas ni mislil, ali vsaj na glas tega povedal ni. Morda smo bili politično naivni, ko smo verjeli v stanovitnost te svoje zgradbe, toda tako je bilo, in če je v tem kaj greha, smo ga bili deležni vsi v enaki meri.

Dasi si nismo zakrivali možnosti in verjetnosti, da bi v bodočem razvoju utegnila doživeti poverjeniška Narodna vlada gotove spremembe glede svoje sestave in svoje kompetence — kajti nihče ni mislil, da bo i v bodoče Narodna vlada obdržala n. pr. svojega vojnega ali prometnega poverjenika —, vendar na drugi strani tudi nihče ni mislil, da bi Slovenija v novi državni zvezi z ostalimi jugoslovanskimi brati utegnila kedaj svojo doseženo in z veliko ljubeznijo in skrbnostjo zgrajeno upravno avtonomijo popolnoma izgubiti in pasti v še večjo odvisnost od državne centrale, kakor je bila prejšnja odvisnost od Dunaja. Od bratov nismo pričakovali manj uvidevnosti in manj pravic, kakor smo jih imeli pod prejšnjim nemškim režimom. Upravno organizacijo Slovenije smo torej vsaj v glavnih obrisih smatrali za trajno, kar potrjuje med drugim tudi dejstvo, da je Narodna vlada že v začetku meseca novembra 1918 postavila posebno komisijo pod vodstvom strokovnjaka ministra

dr. Ivana Žolgerja z naročilom, »da v najkrajšem času izdela temeljni ustavni načrt za bodočo samovlado Slovenije«. Ta komisija, v koji je odlično sodeloval tudi današnji svetnik upravnega sodišča v Celju dr. Henrik Steska, je svojo nalogo tako hitro rešila, da je bil novi ustavni načrt Slovenije kot naredba celokupne vlade že v 11. št. »Uradnega lista« promulgiran. Če bi se bil upravni ustroj Zedinj. Slovenije smatral samo za kratkodoben provizorij, bi se ne bil razpuščal niti kranjski dež. odbor, niti izdelal Žolgerjev ustavni načrt.

Ko je potem prišel akt zedinjenja od 1. decembra 1918. smo doživeli Slovenci prvo razočaranje; začeli smo slutiti, da gotovi srbski krogi ne nameravajo po prevratu v Sloveniji ustvarjenega statusa quo sprejeti kot izvršeno dejstvo. Baš radi tega smo v adresi na Regenta, ki sem na njej sodeloval tudi jaz, poudarjali, da naj bi zaenkrat, dokler ne bo konstituanta sklenila definitivne ustave za našo novo državo, ostalo vse pri obstoječem stanju, t. j. da naj ostanejo v moči pod kontrolo državne vlade dosedanji avtonomni administrativni organi, ki naj bodo za svoje uradovanje odgovorni tudi avtonomnim predstavništvom. Bili smo prepričani, da je s tem pridržkom, ki ga je Regentov odgovor na adreso izrečno sankcioniral, zaenkrat avtonomija Slovenije zasigurana. V ostalem smo pa zaupali v bodočo konstituanto, računajoč pri tem, da v zmislu Krfske deklaracije nobeden izmed treh bratov, ki so se združili s prostovoljnim pristankom v eno državno celoto, pri končni ureditvi države ne more biti majoriziran in da bo tedaj pri sklepanju ustave mogel vsak braniti in uveljaviti svoje državnopravne odnosno avtonomistične pretenzije. Poznejša izkušnja nas je, kakor znano, poučila, da smo se tudi topot varali. Bilo je to drugo težko razočaranje. Ustava se je sklenila z navadno večino brez predhodnega dogovora med zedinjenimi brati. Če smo bili topot sami brez krivde, zlasti če nismo bili že koj od začetka in ves čas med pretresavanjem ustavnega načrta preveč popustljivi in prekrotki, je drugo vprašanje, o kojem tukaj ne maram izrekati svoje sodbe. Da je bila ustava sklenjena celo z nekaterimi slovenskimi glasovi, se pa gotovo ne da opravičiti.

Žalostno dejstvo je, da je Vidovdanska ustava pokopala naš slovenski politični ideal, avtonomno Zedinjeno Slovenijo, za katero nam od ustave predvidene oblastne samouprave ne morejo nuditi zadovoljivega nadomestila. Vidovdanska ustava je za nas negacija naše narodne samobitnosti, zadala je smrtno rano geniju našega naroda. Od Vidovdanske ustave dalje gre boj zoper našo narodno eksistenco, ne sicer očiten, ampak skrbno prikrit, potuhnjen in zato tembolj nevaren. Večne grožnje z ukinjenjem ali okrnjenjem naše ljubljanske univerze niso edini, pač pa eden najvidnejših znakov v tem boju.

»Operetna« Narodna vlada, kakor so jo smešili častivci tujih bogov, pa bo ostala vsakemu zavednemu Slovencu simpatična že zaradi tega, ker je s tako vnemo in tako smotreno gradila in izgradila Zedinjeno Slovenijo. Če bi v svojem kratkem življenju ne bila ničesar drugega storila, nego da nam jo je d e j a n s k i ustvarila, bi zaslužila naše priznanje in častno mesto v zgodovini našega naroda.

Umik soške armade.

Prvo veliko skrb je povzročil Narodni vladi umik soške armade, v kolikor se je moral izvršiti preko ozemlja Slovenije. Nenapovedan se je na seji Narodne vlade od 3. novembra 1918 pojavil general Csicserics kot odposlanec generalnega polkovnika Wurmba. Poslan je bil, da bi sondiral in pripravil teren za povratek avstro-ogrskih vojnih sil, ki so zapuščale italijansko fronto. Kako je vrhovna vojaška komanda na tej fronti presojala položaj, kažejo značilne besede generala Csicsericsa: »Wir marschieren Tête gegen das Hinterland, Train rückwärts.« Niso se potemtakem bali »zmagovite« italijanske armade, ampak zaledja, o kojem so bili po Csicsericsevi izjavi mnenja, da »gori«. Odkrito se je čudil Wurmbov odposlanec redu, ki ga je na svoji poti z italijanske fronte v Ljubljano povsod opazoval, hvalil je disciplino naših Narodnih straž, o katerih je pravil, da so sicer povsod strogo zahtevale legitimacijo, a ga potem, ko jim je razložil namen svojega potovanja, brez sitnarjenja pustile dalje. General Csicserics je prosil Narodno vlado dovoljenja, da bi se smel generalni polkovnik Wurmb s svojim štabom nastaniti v Ljubljani, da bi odtod vodil umik čet. Narodna vlada se je zavedala opasnosti, ki se v njo poda, če tej prošnji ugodi — poznejša skušnja z Boroevićem je to potrdila —, vendar je končno pristala na predlog, ker si je morala predočiti, da ako ga odkloni, bo šel Wurmb pač naprej v Gradec in bo od tam brez naše kontrole razpolagal z vojaštvom, kar bi bilo za nas vsekako bolj nevarno. Narodna vlada se je tedaj odločila za manjše zlo in je gen. polk. Wurmbu dovolila, da se naseli za dobo umikanja s svojim štabom (kakih 60 oficirjev) v Ljubljani, toda pod pogojem, da se vodstvo umika izroči njenemu zaupniku podpolkovniku Ulmanskemu. General Csicserics je na to zahtevo pristal in Wurmb je ves čas svojega bivanja v Ljubljani lojalno držal dano besedo. Umik se je vršil s čudovito točnostjo in hitrostjo, k čemer je pripomoglo tudi dejstvo, da je Narodna vlada po možnosti poskrbela za izpopolnitev preskrbe umikajočemu vojaštvu, imajoč pred očmi, da je v prvi vrsti treba skrbeti za zadostno prehrano vojakov ob cestah, da se tako prepreči, da se mase ne raztepejo po deželi, kjer bi jih v tem slučaju nihče ne mogel krotiti. Že 12. novembra je bil podpolkovnik Ulmansky v prijetnem položaju, da je mogel poročati Narodni vladi, da je prehod polmilijonske

armade preko Slovenije izvršen. Ta velika akcija je potekla brez vsake nezgode. Posebno priznanje za gladki potek umika, v kolikor se je vršil po železnicah, gre požrtvovalnosti slovenskih železničarjev, katerim se je Narodna vlada posebej zahvalila v javnem razglasu.

Edini incident, ki bi bil utegnil imeti usodne posledice, je povzročil v tem času maršal Boroević. Ta se je bil namreč po razsulu italijanske fronte mesto v Ljubljano, od koder je bil prej toliko časa vodil soške boje, umaknil v Vrbo ob Vrbskem jezeru. Umaknil se je v Nemško Avstrijo, ker menda še ni verjel, da je monarhije in habsburške dinastije konec. Bil je politično desorientiran in dasi Slovan, ne samo po rodu, ampak tudi po mišljenju, ni izpregledal, da je njegovo mesto sedaj na čelu njegovih slovanskih polkov, s katerimi bi bil lahko — pod novo zastavo — vnovič zasedel krvavo soško fronto in zaslonil njeno slovensko zaledje pred boječe sledečimi Italijani. Naša zapadna meja bi bržčas izgledala precej drugače, če bi se bil sloviti vojskovodja svojega historičnega zvanja ob pravem času zavedel. Kako je še začetkom meseca novembra maršal Boroević presojal položaj, kaže sledeči dogodek:

Dne 4. novembra 1918 je bilo sklenjeno premirje. To je bil izvedel generalni polkovnik Wurmb, ni pa izvedel za oficialne pogoje premirja. Te mu je mogel povedati le Boroević. Wurmb je torej prosil Narodno vlado, da mu dovoli telefonični pogovor z Boroevićem. Narodna vlada je prošnji morala ugoditi, ker je bilo i v njenem interesu, da Wurmb pravočasno izve za pogoje premirja, ker bi bile v nasprotnem slučaju utegnile nastopiti neljube, morda usodne posledice. Telefonični razgovor med Ljubljano in Vrbo se je torej dovolil, vendar ga je dala Narodna vlada nadzorovati. Vršil se je zvečer. Častnik Boroevičevega štaba je častniku Wurmbovega štaba pogoje premirja diktiral, oba generala pa sta vsak na svoji strani z drugim telefonskim slušalom diktat kontrolirala. Naenkrat prekine Boroević diktat in zakliče v telefon: »Verlangen Sie von der dortigen Nationalregierung die Auslieferung des Telefones und Telegrafen, sonst arretieren Sie sie.« V tem momentu je naš cenzor telefonsko zvezo prekinil, o dogodku pa takoj obvestil Narodno vlado. Situacija je bila nevšečna. Za Wurmba je bil to vojaški ukaz vrhovnega poveljnika, kojemu bi se moral prav za prav pokoriti, in Narodna vlada bi se trenutno ne bila mogla niti uspešno braniti, če bi bil hotel Wurmb s pomočjo polkov, ki so noč in dan prihajali skozi Ljubljano, povelje izvršiti. Toda Wurmb je ostal lojalen. Sam je še isti večer opozoril Narodno vlado na incident, kojega spričo telefonske cenzure itak ne bi bilo mogoče utajiti, in zatrjujoč ji, da hoče v vsem postopati samo sporazumno z njo, jo je prosil, da se mu dovoli nadaljevanje prekinjenega telefonskega pogovora. Narodna vlada se je drugo jutro o tej stvari posvetovala in sklenila, energično protestirati proti Boroevićevi nakani, o njej obvestiti tudi S. H. S. vlado v Zagrebu in pótem nje antanto. Tako ta nepremišljen korak Boroevićev vsled uvidevnosti in lojalnosti njegovega podpoveljnika ni imel nobenih političnih, pač pa za Boroevića samega to posledico, da je njegova poznejša želja, da bi se smel preseliti v našo državo, ostala neizpolnjena. Ko je namreč nekaj dni za tem dogodkom maršal Boroević prosil Narodno vlado za dovoljenje, da bi se smel kot zasebnik z malim spremstvom peljati skozi Slovenijo v Zagreb, kjer se je nameraval nastaniti, je Narodna vlada vprašala Narodno veče v Zagrebu, če naj se z ozirom na zgoraj opisani incident ugodi Boroevićevi prošnji. Narodno veče je odgovorilo, da se je tudi pri njem že oglasil kot Boroevićev odposlanec major Cvitković s prošnjo, da bi se dovolilo Boroeviću kot zasebniku bivati v Zagrebu; Narodno veče pa da je vprašalo majorja, če je Boroević res hotel dati aretirati Narodno vlado v Ljubljani,

in da je majorju, ko je to vprašanje deloma potrdil, naročilo, da naj Boroević poda poročilo o nameravanem puču in da se mu prej ne more dovoliti naselitev v Zagrebu. Če je Boroević zahtevano poročilo podal, mi ni znano. Dejstvo je, da je ostal na Vrbskem jezeru in da se mu je tam zelo slabo godilo.

Iz skromnih sredstev, ki so mi bili kot predsedniku Deželne vlade na razpolago, sem mu dvakrat priskočil na pomoč, za kar se mi je zelo ljubeznivo zahvalil. Sprejel je podpore, kakor pravi, na račun odškodnine za prtljago, katero da so mu ob njegovem umiku s fronte naši državni organi odvzeli. Kakor se je dognalo, mu je bila prtljaga res odvzeta, toda naši državni organi tega niso storili; domnevno so bili to organi narodnih svetov ali narodnih straž. Ta stvar je žal kljub uvedeni preiskavi ostala do danes nerazčiščena in je tudi mogoče, da so mu ob splošni zmešnjavi tik za fronto prtljago konfiscirali docela neodgovorni elementi. Da je bil maršal Boroević ne samo po rodu, ampak tudi po mišljenju Jugoslovan, je pokazal v dejanju z znamenitim referatom, ki ga je podal o soških bojih naši mirovni delegaciji. To izhaja pa tudi iz njegovih lastnih izjav. V pismu od 7. maja 1920 mi piše, da bo že prišel čas, ko bodo tudi njegovi sovražniki morali priznati, koliko je v dolgi dobi 48 let svojega vojaškega službovanja trpel in storil za Jugoslovane; v pismu govori o »naši mladi državi« in »našem ljudstvu«, za kojega da je vsaj toliko storil, kakor kdorkoli drugi, in da ni njegova krivda, ako ni mogel še več storiti zanj. Zdi se potemtakem, da je bil oni telefonski incident samo pojav trenutne razdraženosti, ki je bila z ozirom na splošni polom v njegovem položaju razumljiva.

Z odhajajočo avstro-ogrsko armado je bila Narodna vlada sicer rešena prve velike skrbi, toda že je trkala druga na vrata, še večja, z Italijani, ki so umikajočim se Avstrijcem sledili za petami. Kmalu se je moglo opaziti, da se Italijani ne mislijo ustaviti ob razvodnici med Savo in Jadranskimi pritoki — kako daleč pa nameravajo prav za prav iti, tega nihče ni vedel. Naenkrat so se pojavili v okolici Logatca in celo na Vrhniki, in bati se je bilo, da v par dneh utegnejo stati pred samo Ljubljano. Bili smo naravno v velikih skrbeh. Na kak odpor seveda ni bilo misliti, o Srbih pa, ki bi kot druga antantna sila prihajali v poštev, še ni bilo ne duha ne sluha, saj so sami Belgrad zasedli šele 2. novembra 1918. V tej stiski nam je pomagala vojna zvijača. Srbski major Švabić, ki je prišel po sklepu premirja iz nekega ujetniškega tabora v Nemčiji v Ljubljano, kjer se je bilo tudi par sto drugih srbskih vojnih ujetnikov nabralo, je te svoje rojake zbral in oborožil in z njimi vršil varnostno službo. Narodno vlado je prosil dovoljenja, da z zvijačo poskusi prodirajoče Italijane ustaviti. Z dovoljenjem Narodne vlade je nato pogumni major poslal italijanskemu generalu v Logatcu po svojem pobočniku pismeno opozoritev, da so čete kraljevine Srbije v sporazumu z vlado Narodnega veča v Zagrebu okupirale vso oblast v Ljubljani, da ima on nalog preprečiti vsak vhod italijanskih čet v okupirano oblast, da bi mu bilo neprijetno, če bi se v svrho izvršitve odredbe moral poslužiti orožja, da prosi poveljnika italijanskih čet, da ne prekorači črte Reka-razvodje Sava-Soča, in da odklanja odgovornost za eventualno prelivanje krvi. Italijani sicer niso mogli razumeti, kako da

bi bili mogli v tem kratkem času Srbi s solunske fronte dospeti že v Ljubljano, vendar se spričo dejstva, da imajo opraviti z višjim srbskim oficirjem, niso upali svojega izprehoda nadaljevati, ne da bi se poprej prepričali o dejanskem stanju stvari. Preden pa so se medsebojna vojaška in diplomatska objasnjevanja med Rimom in Belgradom končala in so se Italijanom odprle oči, da so postali žrtev vojne zvijače, je preteklo toliko časa, da je bila nevarnost za daljnje prodiranje Italijanov odstranjena. Pogum srbskega častnika, pa tudi Narodne vlade, ki je za njegovo podjetje nosila politično odgovornost, je takrat rešil današnjo Slovenijo pred pretečo italijansko okupacijo.

Naša severna meja.

Vsled posebnih razmer se je tudi sicer Narodna vlada in poznejša Deželna vlada za Slovenijo opetovano morala baviti z vprašanji diplomatskega in vojaškega značaja, dasi ni bila v internacionalnem zmislu samostojna, ampak podrejena vladi Narodnega veča v Zagrebu in od zedinjenja naprej centralni vladi v Belgradu. Posebno poglavje tvori v tem pogledu naša severna meja in tužna Koroška posebej. Ta je bila od vsega početka sporna. Na Štajerskem je bilo vprašanje severne meje v glavnem rešeno z drzovito vojaško okupacijo Maribora po generalu Maistru in tamošnjem Narodnem svetu, ki sta splošno zmedo in neorientiranost Nemcev v pravem momentu spretno porabila in se polastila gospostva v mestu brez prelivanja krvi. Poznejši poskusi Nemcev, da bi Maribor dobili nazaj, so ostali spričo slovenske čuječnosti brezuspešni. Januarski puč leta 1919. je bil v kali zadušen. Ker so ti dogodki splošno znani, jih tukaj ne bom pobliže opisoval.

Drugače pa je bilo z mejo na Koroškem. Tu je bil vsled topografičnega značaja teritorija, na katerem prebivajo Slovenci deloma z Nemci pomešani, podoben udarec, kakor se je v Mariboru mogel posrečiti, a priori izključen. Tudi bi bile potrebne za okupacijo tako razsežnega ozemlja vse drugačne vojaške sile kakor so bile skraja na razpolago. Res je, da so tudi na Koroškem, zlasti v Beljaku, takoj po prevratu, pričakovali jugoslovansko okupacijo in bi se ji bili prve dni najbrž brez posebnega odpora vsaj začasno uklonili. Toda strah so imeli koroški Nemci le pred antanto in okupacijo bi bile morale izvršiti le antantne (francoske, angleške, ameriške ali srbske) čete, katerih pa takrat seveda od nikoder ni bilo. Razen tega je manjkalo tudi vsake obrambne akcije s strani domačega slovenskega prebivalstva, dočim so si Nemci znali takoj organizirati svojo »Heimwehr«. Da jim koroški Slovenci niso odgovorili z enako protiorganizacijo, je v posebnih razmerah, v značaju in miselnosti tamošnjega slovenskega življa utemeljeno in se mu ne more niti v zlo šteti.

V Narodni vladi ni bilo enotnega naziranja glede oborožene akcije na Koroškem. Poverjenik za prehrano dr. Tavčar n. pr. je bil odločno proti temu, da bi se prelila le ena kaplja krvi. Tudi je odklanjal aprovizacijo Celovca. Bil je pač prepričan, da bomo na Koroškem itak mirnim potom dosegli vse, kar nam gre. Tako se je Narodna vlada v glavnem zadovoljila s papirnatimi protesti pri dunajski državni in celovški deželni vladi in je svoje teritorialne pretenzije podprla samo z okupacijo nekaterih važnejših točk (Podklošter, Podrožca, Borovlje, Velikovec itd.) in še to z docela nedostatnimi močmi.

Prve dni decembra 1918 sta se načelnik nove države Narodnega veča S. H. S. v Zagrebu dr. Anton Korošec in njegov tajnik dr. Gregor Žerjav vračala iz inozemstva in sta poročala Narodni vladi, da bomo na severu svoje nacionalne aspiracije lahko v polni meri dosegli. Jaz pri dotični seji Narodne vlade nisem bil navzoč, ker sem se nahajal takrat v Belgradu, kamor sva bila poslana z dr. Iz. Cankarjem, da v imenu SLS sodelujeva pri aktu zedinjenja. To priliko sem porabil, da sem na merodajnih mestih opozoril na odprto državno mejo na Koroškem in naglašal potrebo takojšnje zasedbe Koroške po srbskih (antantnih) četah. Pri slavnostnem sprejemu pri prestolonasledniku regentu po izvršenem aktu zedinjenja sem tega samega opozoril na Koroško, v vojnem ministrstvu pa so mi obljubili, da najkesneje do božiča pošljejo dva bataljona redne srbske vojske na Koroško, kar bi bilo takrat docela zadostovalo.

Tak je bil torej položaj, ko je 9. decembra 1918 prišlo odposlanstvo koroških Nemcev v Ljubljano, da bi se zaradi ureditve meje dogovarjali z Narodno vlado. Konferenca je ostala brezuspešna iz dvojnega razloga, ker so po eni strani Nemci ponujali samo sodne okraje Pliberk, Dobrlovas, Železno kaplo in kvečjemu še Borovlje, po drugi strani pa je Narodna vlada spričo zgoraj omenjenih poročil dr. Korošca in dr. Žerjava ter vsled obljube srbske pomoči zahtevala ves teritorij, kakor daleč sega slovenski živelj. Kdo bi si bil upal v takratnih razmerah prevzeti odgovornost za žrtvovanje cele Ziljske doline, vsega Zgornjega Roža, Osojnice, Celovca z okolico in celega Velikovškega okraja? Danes, retrospektivno, je lahko briljirati z modro državnostjo, toda takrat bi bili brez dvoma vsi od kraja kleli Narodno vlado in jo kamenjali kot izdajalko narodnih interesov, če bi bila prepustila samo neznaten kos slovenske zemlje na Koroškem Nemcem. Odgovornost javnih činiteljev je pač treba vsekdar presojati samo s stališča in concreto danih razmer. Medtem so se dogodki na Koroškem z vsakim dnem zaostravali. Ko je bila 16. decembra iz srbskih vojnih ujetnikov sestavljena četa pri Grabštajnu od Nemcev brez odpora ujeta —

brez odpora zaradi tega, ker je komandant čete stal na stališču, da se kot reprezentant zmagovalcev ni prišel s prebivalstvom bojevat, ampak samo deželo zasest — je Narodna vlada poslala podpolkovnika Ulmanskega v Zagreb s ponovno prošnjo, da bi redne srbske čete takoj zasedle Celovec.

Zdi se, da so tudi koroški Nemci, kakor mi v Ljubljani, dolgo pričakovali prihoda antantnih, t. j. srbskih čet. Toda, ko jih le ni bilo, so menda spoznali, da imajo vsaj zaenkrat opraviti le z nami Slovenci samimi in so zaradi tega v Silvestrovi noči od 1918 na 1919 nenadno od vseh strani udarili na naše slabotne postojanke in jih iztisnili iz dežele, tako da nam je ostalo samo še ozemlje južno od Drave in vzhodno od Freibacha; severno od Drave je ostalo v naši oblasti samo tako zvano velikovško mostišče. Obdržali smo tedaj od slovenske Koroške samo sodne okraje Pliberk, Dobrlovas in Železno kaplo. Opis teh vojaških dogodkov ne spada v okvir tega spisa kakor tudi ne popis nadaljnjih dogodkov na Koroškem, naše ponesrečene ofenzive v mesecu aprilu 1919, njej sledečega debakla in končne okupacije po redni vojski junija 1919, ki nas je za kratek čas naredila celo gospodarjem samega Celovca in Gosposvetskega polja.

Ne morem pa zaključiti tega odlomka tužne zgodovine nesrečnega Korotana, ne da bi se nekoliko pomudil pri dvolični vlogi, ki jo je pri tem imela tedanja ameriška misija na Dunaju pod vodstvom današnjega predsednika Združenih držav severne Amerike Coolidgea. Ko so bili namreč v novoletni noči 1919 Nemci naše slabotne čete vrgli čez Dravo in Freibach, so se na pobudo Nemcev samih, ki so se bili svojega nepričakovanega uspeha brž čas sami ustrašili, pričela pogajanja za premirje, ki so se vodila v Gradcu. Sredi teh pogajanj sta se pojavila ameriška častnika polk. Miles in poročnik King v Ljubljani, kjer sta bila kot zastopnika Amerike nadvse prisrčno sprejeta. Prvotno se sploh ni vedelo, v kakšni misiji prihajata, potem sta prišla previdno na dan z željo, da bi se rada poučila glede naših mej vobče, skrbno pa sta se ogibala povedati, katera naših mejá ju prav za prav zanima. Ker se potemtakem ni moglo domnevati, da prihajata uprav zaradi Koroške, so naši strokovnjaki začeli najprej s pojasnjevanjem našega stališča glede zapadne meje. Američana sta pojasnjevanja ves dan potrpežljivo poslušala, zraven trdovratno molčala, drugi dan pa iz Ljubljane izginila in se na splošno začudenje pojavila v Gradcu pri pogajanjih za premirje. Sedaj je postalo jasno, da sta prišla v Ljubljano gledat na politično vreme — zaradi Koroške. V Gradcu sta kratek čas poslušala pogajanja, potem pa se sama ponudila za razsodnika, ki naj bi na licu mesta na Koroškem določila začasno demarkačno mejo.

Naravno, da nobena stranka te ponudbe ni mogla a limine odkloniti in naša delegacija še celo ne, ker je Amerika spadala med naše antantne prijatelje in zaščitnike, od kojih smo se smeli po pravici nadejati prijateljske pomoči, ne pa zahrbtnega izdajstva. Takoj se je videlo, da njihova posredovalna akcija ni bila spontana, ampak pripravljena. Kajti potem, ko sta obe stranki principialno pristali na ameriško intervencijo, sta gospoda takoj predložila popoln, že nadrobno izdelan načrt razsodiščne pogodbe, ki naj bi jo obe stranki podpisali. Nemci so se nekaj obotavljali, toda zdi se, da le navidezno, da bi šli Slovenci

tem zanesljiveje na lim. In tako se je res zgodilo, da je v imenu slovenske delegacije poslanec Fran Grafenauer, ki je bil trenutno od članov naše delegacije edini navzoč, pod ta dokument postavil svoj podpis, ne da bi počakal direktiv Deželne vlade. Gospod Grafenauer se je pač tudi zanesel na domnevano prijateljstvo Američanov in je vsled tega dvoumni tekst razsodiščne pogodbe optimistično tolmačil v zmislu naših želja. In je tudi res, da bi bili po sami stilizaciji razsodiščnega predloga ameriški razsodniki, če bi bili hoteli, demarkacijsko črto lahko tako določili, da bi bili mi vsaj v glavnih potezah prišli na Koroškem na svoj račun. Dotični pasus razsodiščne pogodbe se je namreč glasil: »Insoferne als Uebereinstimmung darüber besteht, dass diese Linie nicht die endgiltige Grenze darstellt, sondern nur die Trennungslinie zweier Verwaltungen für die gegenwärtige Zeit, so ist es klar, dass bei deren Festlegung kein Versuch gemacht zu werden braucht, sie allen Details der schwierigen Nationalitätenfrage anzupassen, dass aber andererseits diese Linie die Frage in grossen Zügen berücksichtigen muss, und vor Allem, dass sie durch die natürlichen geografischen Bedingungen des Terrains so klar definiert ist, dass kein Irrtum sich darüber ergeben könne.« Iz tega besedila, ki poudarja, da se mora demarkacijska črta, četudi ne v detajlu, pa vendar v velikih potezah na narodnost prebivalstva ozirati, se ni moglo spoznati, da bi ameriška gospoda utegnila take slovenske okraje kakor so Ziljska dolina, ves Rož z beljaško okolico vred, Osojnica z ostalo celovško okolico in ves okraj Velikovec odkazati nemški upravi.

Vendar sem, ko sem se z vsebino razsodiščne pogodbe bliže seznanil, takoj sumil, da za stvarjo tičijo Nemci sami in da Američani vede ali nevede opravljajo njihov posel. Poznejši dogodki so to sumnjo tudi opravičili. Kljub temu se pa Deželna vlada ni mogla odločiti, da bi Grafenauerjev podpis preklicala in razsodiščno ponudbo ameriške delegacije naknadno odklonila, ker kljub sumnji vendar ni mogla domnevati, da bosta Američana na celi črti potegnila na nemško stran. Tako je prišlo do uprav »ameriške« turneje gg. Milesa in Kinga sredi zime v avtomobilih vzdolž Koroške, po glavnih cestah se vozeč in med potjo ljudi, ki so jih slučajno srečali, izprašujoč — ne po narodnosti, če so Slovenci ali Nemci, ampak po politični orientaciji, če so za Avstrijo ali za Jugoslavijo. Ustavila sta se razen v Celovcu še v par večjih krajih, kamor so Nemci iz vseh krajev nagnali svoje privržence, dočim za podeželske naselbine, kjer bi mogel naš slovenski narodni živelj priti bolj do veljave, nista kazala nobenega zanimanja. Zaman so bila vsa prizadevanja dr. Lamberta Ehrlicha, ki je kot zastopnik Deželne vlade spremljal komisijo na tem potovanju. Iz poteka potovanja je bilo videti, da bo razsodiščni izrek za nas neugoden in zato smo končno smeli beležiti kot svoj uspeh, da smo formalni razsodiščni izrek preprečili. Kljub temu pa je to Milesovo potovanje po Koroškem postalo za koroške Slovence usodno zaradi tega, ker je pozneje Wilson svojo sodbo o Koroški opiral prav na mnenje teh svojih ameriških »strokovnjakov«, katerim je slepo zaupal. Nemci so vojno za Koroško dobili z ameriško pomočjo.

Po mojem mnenju je vseh koroških homatij po prevratu konec koncev krivo samo dejstvo, da antanta v pogojih za premirje na Koroškem in Štajerskem ni določila nobene demarkacijske črte. Priznavala se je naša pravica do samostojnosti, ni se pa poskrbelo za vsaj približno določitev naših mejá proti avstrijskim Nemcem. Povsod drugod so se v pogodbi o premirju določile provizorične tako zvane demarkacijske meje, samo na Koroškem in Štajerskem ne. Z začudenjem gledamo danes na to dejstvo, ki je

tembolj nerazumljivo, ker se je demarkacijska črta proti Madjarom potegnila preko vse Ogrske prav do štajerske meje. Ali je to usodno dejstvo devati na rovaš malomarnosti zastopnikov kraljevine Srbije, ki so bili kot antantna sila poklicani, da pri določitvi pogojev premirja varujejo interese celokupnega Jugoslovanstva in ne samo interese kraljevine Srbije, ali pa na rovaš posebnih interesov Italije, to doslej še ni pojasnjeno. Če bi se bila tudi na Koroškem in Štajerskem določila demarkacijska črta, kakor se je določila povsod drugod, bi ne bili imeli nobenega koroškega vprašanja, ker bi se bili koroški in štajerski Nemci odločitvi antante tudi tukaj tako mirno uklonili kakor povsod drugod. Vsi boji na Koroškem s plebiscitom vred bi bili izostali. Kadar bo dognano, kdo je zakrivil, da se na Koroškem in Štajerskem ni določila nikaka demarkacijska linija, bomo vedeli tudi za resničnega krivca naše koroške nesreče.

Predlog dalmatinske vlade.

Dne 19. novembra 1918 je slovensko tajništvo Narodnega veča v Zagrebu telefonično sporočilo Narodni vladi v Ljubljani, da je od Zemaljske vlade za Dalmacijo v Splitu prejelo dopis, da ga sporoči Narodni vladi v Ljubljani, in da se v tem dopisu Narodni vladi priobčuje predlog začasne edinstvene ureditve države S. H. S. s pozivom, da naj si Narodna vlada tudi od svoje strani ta predlog osvoji in ga, ako mogoče, takoj priporoči v sprejetje Narodnemu veču v Zagrebu, ker da najvišji narodni interesi zahtevajo brzega in odločnega koraka v pravcu zedinjenja. Pismo dalmatinske vlade je nosilo podpisa dr. Krstelja in dr. Smodlake.

Osnovne misli tega predloga so bile: državi naj bi načeloval srbski prestolonaslednik Aleksander kot regent. Legislativno oblast naj bi do konstituante izvrševalo Državno veče, obstoječe iz članov Narodnega veča v Zagrebu, 50 zastopnikov kraljevine Srbije, 5 zastopnikov Črne gore in 5 zastopnikov Vojvodine. Regent naj bi iz članov Državnega veča imenoval ministre, 5 eventualno 7 državnih tajnikov in 5 eventualno 7 guvernerjev s sedežem v Ljubljani za Slovenijo, v Zagrebu (z naslovom ban) za Hrvatsko in Slavonijo, v Splitu za Dalmacijo, v Sarajevu za Bosno in Hercegovino, v Belgradu za Srbijo event. tudi v Cetinju za Črno goro in v Novem Sadu za Vojvodino. Državni tajniki naj bi posredovali med osrednjo vlado in deželami ter imeli glas v ministrskem svetu. Ko bi se povrnil mir in red v deželo, naj bi se sešla konstituanta v Sarajevu, kjer naj bi bil sedež vlade in kjer naj bi zborovalo do takrat Državno veče. Konstituanti bi bila pridržana določitev državne oblike (republika ali monarhija), ustave, imena države, glavnega mesta, zastave in osnovni državni zakoni. Začasno naj bi se pridržala sedanja admi-

nistracija in sedanji organi deželnih vlad, ki vodijo upravo posameznih dežel, upoštevajoč splošne direktive, ki jih bodo sprejemali od državnih tajnikov za dotične dežele v sporazumu z dotičnimi resortnimi ministri. Državni vladi naj bi bilo razen dajanja občih navodil pridržano tudi nadzorstvo nad deželnimi vladami. Zunanje, vojne, pomorske in financialne zadeve naj bi bile izvzete iz delokroga deželnih vlad.

Ta predlog je takratni slovenski tajnik pri Narodnem veču dr. Albert Kramer najtopleje priporočal Narodni vladi in prosil, da Narodna vlada sporoči svoje soglasje Narodnemu veču še isti večer ali prihodnji dan, ker da je zadnje dni nastala taka situacija, da je treba z najhitrejšimi odločitvami priti do ureditve razmer tako napram Srbiji kakor proti antanti; po avtentičnih informacijah da je Srbija pripravljena, z Narodnim večem, kakor je bilo že v Ženevi določeno, sestaviti skupno vlado države S. H. S. kot provizorično vlado, ki ne bo v nobenem oziru prejudicirala poznejši določitvi zunanje oblike države in njene notranje ureditve; to da so naloge, ki spadajo v izključno kompetenco bodoče konstituante. Dr. Kramer je dalje poudarjal, da je stvar tudi zaradi tega silno nujna, ker da posamezne pokrajine pritiskajo na rešitev tega vprašanja in groze, da bodo sicer na lastno pest izvedle zedinjenje.

Narodna vlada se je v dveh sejah bavila s tem načrtom. Proti predlogu sva v daljših izvajanjih izražala pomisleke pov. Kristan in jaz, zlasti sva poudarjala, da se s tem ustvarja diktatura ene osebe, ki imenuje in seveda tudi odstavlja voditelje države; čas, kdaj se skliče konstituanta, da je popolnoma nedoločen, ker je pojem, kdaj bo vladal na Balkanu mir in red, podvržen samovoljnemu tolmačenju provizorične vlade; tudi se je bati, da se imenujejo vojaški guvernerji v posameznih deželah in da se bodo volitve v konstituanto vršile pod različnim pritiskom. Ne bojimo se ne Srbov in ne kulturnega boja — to smo zastopniki SLS posebej poudarjali — pač pa neznosnega absolutizma. Zastopniki Jugoslovanske demokratske stranke so izjavili, da so po svojem mišljenju vsi republikanci in da glasujejo za načrt, ki zahteva provizorično monarhijo, samo zaradi tega, ker mislijo, da ni drugega izhoda iz našega težavnega položaja, v katerem se nahajamo bodisi z ozirom na zunanje zadeve (invazija Italijanov) bodisi v notranjosti zaradi pomanjkanja denarja in živil. »Samo Srbija nam more pomagati s svojim kreditom in zlatom« — tako je med drugim utemeljeval stališče svoje stranke dobrodušni poverjenik dr. Tavčar in pristavil, da po mnenju njegove stranke brez srbske pomoči ne zavarujemo naših mej na severu in zapadu, dočim je bil z dr. Trillerjem šele dva dni poprej izjavljal, da vojaški pokret na teh mejah ne velja, ampak da naj mirno zaupamo antanti.

Predlog dalmatinske Zemaljske vlade so potem v Narodni vladi zastopane stranke vzele v pretres in so na prihodnji seji (22. nov.) podale nastopne izjave. Imenom SLS sem jaz izjavil: »Predloženi načrt Zemaljske vlade za Dalmacijo v svoji osnovi nasprotuje vsakršnim demokratičnim načelom in ga vsled tega odklanjamo kot nesprejemljivega. Ker pa je potrebno, da se za vsej državi skupne zadeve tudi za čas provizorija ustvarijo skupni vladni organi, ki naj bi vodili tudi priprave za bodočo konstituanto, smo mnenja, da naj bi se ta provizorični državni ustroj uredil potom pogajanj in dogovorov legitimiranih zastopnikov Slovencev, Hrvatov in Srbov kot enakopravnih enot. Izjavljamo, da smo v tem zmislu pripravljeni takoj začeti pogajanja.«

Dr. Tavčar je imenom svoje stranke izjavil: »Dalmatinska vlada je predlagala potom Narodnega veča v Zagrebu, naj se z ozirom na težaven zunanje- pa tudi notranjepolitični položaj brez odloga izvede zedinjenje Srbije, Črne gore in vsega ostalega etnografskega teritorija S. H. S. v eno državo, oziroma da se ustvari zajednička vlada, zajednički parlament in regentstvo za ves naš narodni teritorij. Načelstvo JDS se je v seji dne 20. novembra 1918 o tem predlogu vsestransko in temeljito posvetovalo in prišlo do zaključka, da je predlog dalmatinske vlade v vsakem oziru utemeljen in da je edino v njem iskati rešitve iz sedanjih težavnih razmer. Edino takojšnje zedinjenje more razbistriti mednarodni položaj, v kolikor se nanaša ta na nas, in izvesti uspešno obrambo proti roparski nasilnosti sosedne italijanske države, ki nam hoče ugrabiti tretjino slovenskega naroda, in zagotoviti našemu pričakovanju ustrezajoče severne meje. Brez enotne, zajedničke vlade je nemogoče izvesti zadostno prehrano naših dežel in urediti naše finance. V tem prepričanju je sklenilo načelstvo, da so vsi zastopniki JDS v ljubljanski Narodni vladi oziroma v zagrebškem Narodnem veču zavezani, delati za predlog dalmatinske Zemaljske vlade.«

Poverjenik Kristan je končno v imenu Jugoslov. socialne demokratske stranke izjavil: »Vsled političnega položaja v naši novo nastali državi in zaradi uravnanja našega razmerja napram Italiji ter drugim na novo nastalim narodnim državam, je nujno, da se čimprej osnuje začasna enotna državna oblast na celem jugoslovanskem ozemlju, ki naj z enakomernim poudarkom zastopa interese Slovencev, Hrvatov in Srbov na zunaj ter v najkrajšem času skliče konstituanto, najkesneje en mesec po sklepu miru. Ta začasna državna oblast naj se sestavi iz Narodnega veča, ki ga je reformirati po dejanskem razmerju organiziranih političnih sil na jugoslovanskem ozemlju bivše avstro-ogrske monarhije, srbske in črnogorske Narodne skupščine in zastopnikov jugoslovanskega odbora v Londonu.

Ta začasna državna oblast naj izvoli iz svoje srede začasno skupno vlado in njenega predsednika. Konstituanta, ki naj določi obliko vladovine, njeno ustavo in upravo, se naj izvoli po splošni, enaki, tajni in proporčni volivni pravici vseh državljanov obojega spola, starih nad 21 let. Število mandatov za konstituanto naj se razdeli tako, da odpade na vsakih 25.000 duš najmanj po en poslanec, volivni okraji pa naj obsegajo zaenkrat območje dosedanjih narodnih vlad. Jugoslovanska država bodi socialna republika z najširšo samoupravo ljudstva.«

Zgorajšnje izjave strank že kažejo one temeljne divergence v naziranju glede politične ureditve nove države, ki so se pozneje izkristalizirale v bojni klic: tu avtonomija — tu centralizem! SLS je v predlogu dalmatinske vlade instinktivno čutila neko nevarnost za našo komaj pridobljeno politično samostojnost, dočim je JDS brez rezerve — morda nezavestno — nastopila ono pot, ki je v poznejšem razvoju dogodkov vodila v najgorji centralizem.

Ker se je pokazalo, da v Narodni vladi glede ureditve bodoče države ni principialne edinosti, je predlagal pover. Andrej Kalan z ozirom na to, da so se doslej vsi sklepi Narodne vlade izvršili soglasno, da naj se o tej stvari sploh ne glasuje, temveč naj o njej sklepa Narodno veče — Narodna vlada je bila itak naprošena samo za priporočilo —, ki ima 23. novembra 1918 svojo sejo, h kateri bodo šli oni člani Narodne vlade, ki so hkrati člani Narodnega veča; tam naj zastopniki strank podajo izjave svojih strank in skušajo vplivati na odločitev Narodnega veča v zmislu stališča svojih strank. Ta predlog poverjenika Kalana je bil soglasno sprejet.

Komisija štirih generalov.

Meseca marca 1919 je stala Deželna vlada za Slovenijo pred nevarnim konfliktom mednarodnega značaja. Italijani očividno niso mogli pozabiti, kako jih je bil major Švabić potegnil in njihovo prodiranje proti Logatcu ustavil. Iskali so revanže za ta faux-pas. Zatožili so torej Deželno vlado pri Vrhovnem svetu v Parizu, češ, da je bil 12. februarja 1919 v Zalogu pri Ljubljani napaden vlak z vračajočimi se italijanskimi begunci in da je bila pri tem žaljena in zažgana italijanska državna zastava s kraljevim grbom, in dalje — da je bila 20. februarja 1919 italijanska vojaška misija iz Ljubljane izgnana. Da bi dali svoji pritožbi večji poudarek in obema bajevnima incidentoma pritisnili pečat mednarodnega pomena, so zaprli mejo proti Jugoslaviji in tako onemogočili prevoz živil, ki so prihajala via Trst za Češkoslovaško republiko, Nemško Avstrijo in Jugoslavijo samo.

Resnost položaja očituje nota, ki jo je 8. marca 1919 poslal Clemenceau predsedniku medzavezniške prehranjevalne komisije v Trstu kot naznanilo

sklepa vrhovnega vojnega sveta od istega dne. Ta nota, ki je zaradi svojega neobičajno ostrega tona vzbudila pozornost in tudi kritiko v inozemstvu, se glasi:

»1. Komisija štirih generalov (ameriškega, angleškega, francoskega in italijanskega) se bo brez odloga podala v Ljubljano, da preišče dogodke od 12. in 20. februarja v Zalogu in Ljubljani. Po konstataciji dejstev bodo sklenjeni vsi potrebni koraki skupno s kaznijo krivcev in vse odškodnine in zadoščenja italijanski vladi.

2. Komisija štirih generalov bo po konstataciji dejstev izjavila v imenu zavezniških in prijateljskih držav, da bo ponovitev takih incidentov imela za posledico takojšnjo medzavezniško vojaško okupacijo krajev, kjer bi se dogodili taki incidenti, v zmislu IV. člena premirja z dne 3. novembra 1918, brez prejudica za energičnejše odredbe, ki bi jih komisija mogla smatrati za potrebne. Prosim Vas, da sporočite ta sklepa krajnim oblastem v Ljubljani s povabilom, naj dajo vse mogoče olajšave generalom, ki jim je poverjena naloga te preiskave. Kakor hitro bo komisija imenovana in ljubljanske oblasti o tem obveščene, bo italijanska vlada dovolila prehod živilskim vlakom preko Ljubljane, ki bi se smatrali potrebnim.«

Določenega dne je prišla napovedana komisija v Ljubljano in javila predsedstvu vlade pismeno svoj prihod. Osebnega obiska gospodje preiskovalni generali predsedniku Deželne vlade niso naredili.

Drugi dan po svojem prihodu je komisija poslala predsedstvu Deželne vlade noto, v kateri prosi, da naj se predsednik Deželne vlade zglasi drugi dan pri njej v deželnem dvorcu, kjer so ji bili odkazani uradni prostori, zaradi zaslišanja. Odgovoril sem na to noto, da stojim komisiji v svojem uradu na razpolago. Nato me je komisija drugi dan ob enajstih v uradnih prostorih Deželne vlade obiskala, pri čemer se je razvil zanimiv razgovor, ki je kazal na to, da si zastopniki mednarodnega sveta glede državnopravnega položaja niso bili docela na jasnem. Uvodoma je vprašal angleški general, če vem za namen in nalogo komisije. Odgovoril sem, da to vem, v kolikor me je o tem poučila nota Sveta zavezniških vlad. Nato je rekel italijanski general Segre, da gre za nečuven incident v pokrajini, ki je del premagane Avstrije in da ima antanta v zmislu pogodbe o premirju z Avstrijo pravico, to ozemlje zasesti, če bi se pokazalo, da vlada sama ni v stanu garantirati za red in mir. Odgovoril sem, da se gospodje lahko na lastne oči prepričajo, da vlada v vsej Sloveniji vzoren pravni red in da njena uprava ustreza popolnoma pojmom zapadne Evrope, in da tudi v prvih dneh po preobratu, ko se je valila milijonska avstrijska armada skozi Slovenijo, ni ponehala pravna sigurnost niti eno uro, odkar se je umaknila avstrijska uprava in je domača vlada prevzela oblast v svoje roke. O omenjenem incidentu v Zalogu da ni vladi ničesar znanega. Na vprašanje angleškega člana komisije, kaj mislim, kdo je zame merodajnejši, ali gospod Clemenceau kot predsednik najvišjega sveta zaveznikov ali pa Belgrad, sem odgovoril, da sem kot uradnik položil prisego jugoslovanskemu kralju Petru in niti trenutek ne dvomim o

tem, da sem v prvi vrsti odgovoren vladi v Belgradu pri vsem spoštovanju, ki ga dolgujem gospodu Clemenceau-u kot predsedniku zavezniškega sveta, ki predstavlja tudi našo kot zavezniško državo. Vsi generali razen italijanskega so vzeli to izjavo z očividnim zadovoljstvom na znanje. Nadaljnji razgovor se je vodil o tem, kako se bo vršila preiskava.

Vlada v Belgradu ni bila obveščena iz Pariza ne o noti, s katero se odreja preiskava, in ne o prihodu komisije. Šele na poročilo predsedstva Deželne vlade je poslala dan pred odhodom generalske komisije dva uradnika zunanjega ministrstva, da se na licu mesta v Ljubljani informirata o stvari in poročata centralni vladi. Mogla sta poročati samo še o mirni in zadovoljivi likvidaciji cele zadeve.

Iz odgovora, ki ga je začetkom meseca aprila 1919 v začasnem predstavništvu podal ministrski predsednik P r o t i ć na interpelacijo poslanca Novaka, je posneti vso genezo in potek te afere, ki nas bi bila za las kmalu spravila pod italijansko oblast. Ker je to uraden dokument, ga objavljam v celoti:

»Kakor je znano, je imela italijanska intervencija zaradi incidentov dne 12. in 20. februarja v Ljubljani in Zalogu za posledico, da je Vrhovni vojni svet v Parizu v svoji seji dne 8. marca storil sklep, ki je moral po svoji vsebini in tonu v nepoučenem svetu vzbuditi vtis, da gre za zelo resno in nevarno zadevo. Na podlagi tega sklepa je bila poslana v Ljubljano komisija štirih generalov z nalogo, da na licu mesta preišče zadevo in izreče svojo razsodbo, ki bi morala vsebovati kazen za krivce in določiti tudi zadoščenje Italijanom. Slišale so se celo grožnje z vojno okupacijo. Ta določba Vrhovnega vojnega sveta, ki bi občutno posegla v suverenost kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev, ako bi bila izvedena v celoti, je bila naznanjena samo lokalni vojni in civilni oblasti v Ljubljani. Ko je komisija štirih generalov prišla v Ljubljano, se je konstituirala pod predsedstvom italijanskega generala Segreja in začela svoje delo s tem, da je 19. marca poklicala predsednika Deželne vlade v Ljubljani in poveljnika Dravske divizijske oblasti generala Smiljanića na odgovor, zakaj in v kakšni formi je morala italijanska misija pod poveljstvom majorja Georgisa zapustiti Ljubljano.

V odgovoru na to vprašanje je bilo konstatirano nastopno: Dne 27. januarja je dospel z Dunaja v Ljubljano italijanski general Segre. Preden je odpotoval naprej v Italijo, je zaprosil predsednika ljubljanske Deželne vlade, da bi mogel ostati del njegovega spremstva nekoliko dni v Ljubljani, dokler se sam ne vrne iz Italije. Zaprosil je, naj se v njihove listine dostavi dovoljenje ljubljanske Deželne vlade, da se morejo svobodno kretati po slovenskem ozemlju. Predsednik ljubljanske Deželne vlade se je skliceval na svojo nekompetentnost, izjavil pa je, da nima ničesar proti začasnemu bivanju italijanskih vojakov v Ljubljani. General Segre je bil s tem odgovorom zadovoljen ter se je na svojem povratku iz Italije zopet zglasil pri ljubljanski Deželni vladi s prošnjo, naj se dovoli misiji še nadaljnje bivanje v Ljubljani. Topot je utemeljeval svoj korak z izgovorom, da je v interesu obeh strani, da se čimprej uredi promet s pošto med Ljubljano in Trstom in da se reši vprašanje repatriacije beguncev. General Segre je tudi že določil osebe svojega spremstva, ki naj ostanejo v Ljubljani, in obljubil, da bo ta misija reševala vprašanje za repatriacijo brez odlašanja. Ljubljanska Deželna vlada je zopet izjavila, da se ne smatra kompetentno v tem vprašanju, da pa meni, da v interesu slovenskih beguncev ne kaže delati težkoč taki humanitarni instituciji. Iz tega je razvidno, da ne more biti nikakega govora o formalnem akreditiranju italijanske misije pri ljubljanski vladi. Že v najkrajšem času se je mogla

vsa javnost prepričati, da akcija generala Segreja ne dovaja do nikakega rezultata. Vprašanje o repatriaciji beguncev se sploh ni reševalo. Vsled tega je nastala v slovenski javnosti velika vznemirjenost in pojavili so se dvomi o iskrenosti italijanskih obljub.

Medtem je dobila vlada tudi iz Maribora vest, da je prišla tudi tja italijanska komisija, ki nastopa napram Slovencem skrajno neprijateljski. Takrat je ljubljanska vlada premišljevala, kaj naj se v interesu javnega miru in reda sklene in prišlo je končno do ljubljanskega incidenta. 18. februarja je kontrolni častnik naše vojske ustavil na ulici italijanske častnike in jih prosil za legitimacije. Ker niso tega storili, je prosil, naj gredo z njim na mestno poveljništvo. To postopanje našega častnika je bilo popolnoma pravilno, ker se ta kontrola vrši tudi proti našim častnikom, ki so osebno znani. Italijanski častniki, ki so poziv kontrolnega častnika odbili, so izjavili, da se bodo pritožili pri generalu Smiljaniću. Na ta način je general Smiljanić prvi pot uradno doznal, da je v Ljubljani italijanska vojna misija, čeprav ga je general Segre v zadnjih dneh dvakrat posetil. Pri teh posetih ni omenil niti sence te misije. Na vprašanje generala Smiljanića je odgovoril italijanski major Georgis, da ima on kot šef podkomisije za izvrševanje premirja z Avstro-Ogrsko pravico, da se mudi v Ljubljani. Ravno tako je upravičeno bivanje druge italijanske misije v Mariboru. To stališče je primoralo generala Smiljanića, da je v interesu avtoritete državne vlade in vzdrževanja javnega miru, ki je bil vsled obnašanja ital. častnikov v vedno večji nevarnosti, naprosil majorja Georgisa, naj zapusti on in njegovo osebje Ljubljano, dokler ne dobe potrebnega dovoljenja od kraljeve vlade v Belgradu oziroma takratnega vrhovnega vojnega poveljništva. Italijanska komisija je na to s protestom zapustila Ljubljano. To je ugotovljeno stanje zadeve, kakor smo jo tudi sporočili komisiji 4 generalov v Ljubljani.

Ko se je še vodila korespondenca med komisijo in krajevno oblastjo v Ljubljani, je odšla komisija 27. marca v Zalog, da na licu mesta preišče dogodek izza 12. februarja. Takrat se je namreč zgodilo, po italijanskih zatrdilih, da so jugoslovanski vojaki in drugi prebivalci napadli v Zalogu vlak italijanskih beguncev iz Trsta, metali na vlak kamene in blato ter razbijali po vagonih, kakor tudi zažgali več italijanskih zastav z grbom italijanske kraljeve hiše. Kako nevarno so Italijani opisali ta dogodek, se nadalje vidi iz pisma, ki ga je poslal guverner Venezie Giulie Petitti dr. Trillerju, v katerem pravi med drugim: z ogorčenjem zaradi brutalnega in vseskozi barbarskega postopanja z one strani, ki bi hotela, da se smatra kot element javnega reda v jugoslovanskih pokrajinah, sporočam ta dogodek Vašemu blagorodju kot primer one kulture, ki se s ponosom proklamira za karakteristiko jugoslovanske narodnosti. — Medzavezniška komisija generalov je preiskala dogodek v Zalogu popolnoma brez posredovanja kateregakoli našega državnega organa in zaslišala vse priče, ki jih je želela in hotela.

Na podlagi te preiskave je izdala komisija 4 generalov nastopno razsodbo: Postavljena komisija generalov vsled brzojavnega naročila predsednika Vrhovnega vojnega sveta, kateri je bila poverjena naloga, da preišče incidente od 12. in 20. februarja v Ljubljani in Zalogu, izreka razsodbo, da je konstatirala, da je italijanska vojna misija pod poveljstvom majorja Georgisa bila pozvana 20. februarja, naj zapusti Ljubljano, in da je general Smiljanić obvestil generale komisije, da je bila ta italijanska misija odpravljena iz Ljubljane po njegovem nalogu. Generalna komisija zato obvešča generala Smiljanića, poveljnika Dravske divizijske oblasti, da je prekoračil svoj delokrog, ker je pozval imenovano misijo, da naj zapusti Ljubljano. Poleg tega pa je poslala medzavezniška komisija generalu Smiljaniću in predsedniku ljubljanske Deželne vlade nastopno poročilo: Komisija, postavljena od vrhovnega vojnega sveta, je po določitvi dejanskega stanja sklenila nastopno rešitev: V Ljubljano bo prišla 3. aprila italijanska delegacija, ki bo

podrejena dunajski misiji za premirje. Tej delegaciji bo prideljen en angleški in en francoski častnik. Poveljnik Dravske divizijske oblasti se naproša, naj imenuje tudi enega srbskega kapitana ali poročnika v to delegacijo, da bo sodeloval v poslih, ki se tičejo Slovencev. General Segre bo prišel službeno v Ljubljano, da predstavi člane svoje delegacije. Istočasno prideta s svojimi častniki general Savy in general Gorton. Misija prosi generala, poveljnika Dravske divizijske oblasti, naj stori vse potrebno, da bodo mogli častniki živeti v dobrih odnošajih. Cilj te komisije bo repatriacija beguncev in izdajanje potnih listin za Italijo kakor tudi vse drugo, kar bi moglo omogočiti železniški promet. Pripominjamo, da je smatrati vse delo te delegacije kot medzavezniško. Prosimo, naj se v mejah možnosti stori vse potrebno, da se olajša delo komisije.

Kakor se vidi iz razsodbe je komisija popolnoma ignorirala dogodek v Zalogu. To je najboljši dokaz, da se je komisija uverila, da k a k e g a i n c i d e n t a v Z a l o g u s p l o h b i l o n i. Ta fakt je tem važnejši, ker so Italijani razglasili dogodek na način, ki je bil za nas naravnost nevaren. Čudimo se samo, zakaj medzavezniška komisija o tej stvari ni ničesar omenila. Kar se tiče sodbe o ljubljanski aferi, je to smatrati kot naravna posledica načelnega stališča, na katerega se je večina članov komisije postavila že takoj prve dni, namreč, da se ima smatrati ozemlje bivše Avstro-Ogrske monarhije še vedno kot zaseden teritorij, v katerem imajo zavezniške države v zmislu čl. 4. pogodbe o premirju pravico placirati vojne misije. Zato se je generalska komisija postavila na stališče, da je general Smiljanić prekoračil svoj delokrog. Kljub temu mednarodna zavezniška komisija očividno ni mogla odobravati postopanja Italijanov, ker je v svoji razsodbi izjavila, da pride v Ljubljano misija medzavezniških držav, torej ne več čisto italijanska, kakor je bila tista, ki jo je odpravil general Smiljanić iz Ljubljane. In še malo več: v delegaciji bo tudi en srbski častnik kot posredovalec med misijo in našimi vojaškimi oblastmi v Ljubljani in kot sotrudnik misije v vseh zadevah, ki se tičejo Slovencev. Dejanska satisfakcija, ki so jo zahtevali v Ljubljani Italijani, se bo izvršila sedaj tako, da se bo medzavezniška misija, ki pride v Ljubljano, uradno predstavila predsedniku dr. Brejcu in generalu Smiljaniću. Mislim, da mora biti izid te afere zadovoljiv tudi za interpelanta dr. Novaka, kakor smo zadovoljni ž njim tudi vsi.«

Poslanec dr. Novak na to izjavlja, da so Italijani zgrešili svoj namen, ki so ga hoteli doseči v tej aferi. Z radostjo konštatira, da se je komisija postavila na stališče, da je treba italijanske trditve temeljito preiskati. Francoski general mu je rekel v zasebnem razgovoru, da je vesel, ker je došel v Ljubljano. Pripovedovali so mu, da so Slovenci nekulturni in barbari, a sedaj vidi, da vlada med njimi popoln red in da je življenje med njimi povsem urejeno.

Preden so generali odpotovali iz Ljubljane, so mi napravili oficialen poslovilni obisk, katerega sem jim seveda vrnil. Zanimivo je, da se je pri tem poslovilnem obisku eden izmed generalov (pa ne vem več kateri, vsekako ni bil Italijan) o kulturi in civilizaciji Slovenije nadvse laskavo izrazil in opomnil, da bi Slovenija mogla stati sredi Francije, pa bi se ne razlikovala od svoje francoske okolice. Končni uspeh italijanskih denunciacij je bil torej ravno obraten od tega, kar so nameravali: mednarodni svet je po svojih nalašč v ta namen odposlanih zastopnikih ugotovil, da je Slovenija povsem evropsko civilizirana dežela in da vlada v njej tak mir in red, kakor malokje. Preiskavo generalske komisije smemo s polno pravico postaviti na kreditno stran našega internacionalnega konta.

Mirovna konferenca.

Koj ko je začela poslovati mirovna konferenca v Parizu, se je pri Deželni vladi osnoval poseben oddelek pod vodstvom okrajnega glavarja dr. Vodopivca, ki je dobil nalogo zbirati in pripravljati informativni material za našo mirovno delegacijo v Parizu in skrbeti za medsebojno zvezo. O podrobnostih dela, ki ga je opravil ta oddelek, ne bom razpravljal, ker je to delo z delom naše pariške mirovne delegacije tako ozko zvezano, da bi moral podati prav za prav precejšen odlomek zgodovine dela mirovne delegacije same, če bi hotel primerno osvetliti delo tega oddelka Deželne vlade. To pa ne spada v okvir tega spisa. Tukaj se hočem omejiti samo na to, kolikor je bila Deželna vlada v položaju, da je sama neposredno posegla v posle mirovne konference v Parizu.

Ko je bila mirovna konferenca določila za celovško kotlino plebiscit, je sredi maja 1919 od eksperta naše mirovne delegacije gen. konzula dr. Ivana Šveglja dospela v Ljubljano pobuda, naj bi prišla v Pariz deputacija iz domovine, obstoječa iz gg. dr. Korošca, škofa dr. Jegliča in mene, ki naj bi skušala z osebno intervencijo in pojasnjevanji rešiti, če se še kaj rešiti da. Deželna vlada si je predlog takoj osvojila in ga predložila centralni vladi. Le-ta mu je tudi pritrdila, toda dr. Korošec se kot aktivni minister iz etiketnih ozirov do naše pariške mirovne delegacije deputaciji ni mogel pridružiti.

Deputacija je bila končno tako sestavljena, da so bile v njej zastopane vse tri politične stranke Slovenije: Od SLS škof dr. Jeglič in jaz, od demokratske stranke pov. dr. Triller in dr. Ravnihar in od soc. dem. stranke Albin Prepeluh in Rudolf Golouh; slednja naj bi skušala dobiti zlasti stike s francoskimi delavskimi reprezentanti. Ko je deputacija dospela v Pariz, je našla že prejudicirano situacijo. Kljub temu je napela vse sile, da bi na usodno odločitev glede Koroške ugodno vplivala. Pri tem težkem in delikatnem poslu so šli deputaciji slovenski člani naše mirovne delegacije v vsakem oziru s hvalevredno vnemo na roke; zlasti sem dolžan na tem mestu se s hvaležnostjo spominjati gg. dr. Ivana Žolgerja, dr. Lamberta Ehrlicha in gen. konzula dr. Ivana Šveglja, ki nam je zgladil pota zlasti do težko pristopnih angleških in ameriških ekspertov, v kojih delavnicah se je na skrivnem kovala usoda naših koroških rojakov. Dr. Švegelj je deputaciji odprl celo vrata do samega Wilsona, s katerim dotlej niti predsednik naše mirovne delegacije starina Pašić še ni bil prišel v osebni kontakt.

Kakor znano, se imamo za koroški plebiscit zahvaliti prav Wilsonu samemu, ki ga je bil na podlagi ekspertiz svojih ameriških sotrudnikov sam predlagal. Jasno je bilo tedaj, da mora deputacija svoje intervencije zastaviti predvsem pri ameriških ekspertih.

Dr. Švegelj, ki je bil že 25. aprila 1919 na svojo pest pri Wilsonu izposloval avdijenco zase, za dr. Gregorina in dr. Vošnjaka, nas je (škofa, dr. Trillerja, dr. Ravniharja in mene) 30. maja 1919 seznanil najprej z ameriškim delegatom in osebnim prijateljem Wilsona, Colonelom Edward Mandell Hause. O tem sprejemu je sestavil dr. Švegelj — diskusija se je vršila z njegovim posredovanjem v angleškem jeziku — poročilo, iz kojega posnamem sledeči opis te najvažnejše konference: Jaz sem dajal izraza skrbi in obupu, ki da se je polotil našega naroda v domovini, ko so dospele tja vesti o usodi, ki mu od mirovne konference preti, zlasti glede nameravane rešitve na Koroškem; te vesti da so dale povod, da so prišli najvišji predstavniki tega dela Jugoslovanov v Pariz, da še v zadnjem trenutku apelirajo na čut pravičnosti konference, ki si je zastavila vzvišeno nalogo, da udejstvi prostost in pravico samoodločbe narodov. Poudarjal sem, da naj konferenca v interesu bodočega miru v Evropi in one politike, za katero so se aliirane in asociirane sile z Nemčijo bojevale, nameravano razkosanje slovenskega naroda na tri ali štiri države opusti. Delegat Hause je zagotavljal, da je on za svojo osebo slovenski problem natančno in s posebnimi simpatijami zasledoval in da se v tem popolnoma strinja s prof. D. W. Johnsonom, ki ga je takoj na konferenco poklical in nam kot tistega ameriškega eksperta predstavil, kateri je — bodisi ga je naš posebni prijatelj, bodisi ker je bolje informiran — skupaj z angleškimi in francoskimi strokovnjaki naše teritorialne zahteve na Koroškem zagovarjal, dočim da so drugi ameriški eksperti (prof. Day in Seymour) severno mejo naše države hoteli potegniti vrh Karavank.

Tukaj se je prvi pot oficialno priznal dejanski stan, ki so ga sicer skrbno skrivali in ki je imel svojo podlago v neugodnem poročilu, ki ga je bil predsednik ameriške študijske komisije na Dunaju prof. Arhibald C. Coolidge poslal o rezultatih misije, ki je potovala v februarju istega leta po Koroškem. Kakor se je moglo zanesljivo ugotoviti, je bil Coolidge predložil dvoje poročil ameriške koroške misije: poročilo polk. Sherman Milesa, prof. Martina in poročnika Kinga, ki eksistenco slovenskega prebivalstva na Koroškem sicer priznavajo, vendar pa predlagajo njega pridelitev Avstriji, češ da jo Slovenci sami žele, dočim posebno poročilo prof. Roberta J. Kernerja predlaga Dravo kot državno mejo. Prof. Coolidge se je pridružil predlogu prvih treh gospodov. Naša mirovna delegacija, ki je o teh poročilih nekaj slutila, je opetovano opozarjala na površno študijsko metodo za tak posel malo kompetentnega in predizobraženega gospoda Milesa in njegovega poročnika Kinga. Usodna za našo stvar je postala neizvestnost naše delegacije o Milesovem predlogu radi tega, ker je, meneč, da je kot minimum predlagana Drava kot meja, v številnih spisih dokazovala zemljepisno, zgodo-

vinsko in gospodarsko enotnost in nedeljivost celovške kotline in zahtevala njeno celotno pridelitev naši državi, na ta način pa prav za prav pomagala onim, ki so za Avstrijo delovali. Hause je izrečno poudarjal, da se mu za plebiscit rezervirani teritorij zdi prevelik in da se v njem radi Celovca nahaja opasno veliko število Nemcev, vsled česar da je izid plebiscita dvomljiv, vendar pa da misli, da se bo večina odločila za nas, češ da so gospodarski in finančni mirovni pogoji za Avstrijo tako težki, da se bo prebivalstvo rajši odločilo za novo jugoslovansko državo. Hause je še pristavil, da se je severna meja plebiscitnega ozemlja določila v zmislu svojčas od nas tam zahtevane državne meje, češ če bi bili prej manj zahtevali, bi bilo tudi plebiscitno ozemlje manjše in izid bi bil za nas manj dvomljiv.

Na to smo Hausu in Johnsonu odgovarjali, da nismo nič drugega zahtevali kakor to, kar smatramo še danes za svojo pravico in da se pri tem nismo mogli dati voditi od taktičnih pomislekov, kateri so utegnili nastopiti ali pa tudi ne, in da bi bila konferenca, če bi bila našim zahtevam na Koroškem sploh hotela dati izgledov za uspeh, plebiscitno ozemlje na severu sama od sebe lahko tako pristrigla, kakor je to storila na vzhodu. Jaz sem poudaril, da naš narod, ki intimnejših dogodkov in razlogov mirovne konference ne pozna, in bi jih tudi ne razumel, kratkomalo ne more umeti, kako da morejo velesile, ki hočejo uveljaviti princip narodnostnih mej, v korist svojih sovražnikov in v škodo svojih prijateljev tukaj velik del našega naroda od nas odtrgati in poginu izročiti, o kojega pripadnosti k slovenskemu narodu nihče ne dvomi. Opozarjal sem, da je težavni položaj, v kojega so sedaj Slovenci na Koroškem zašli, tudi posledica zaupanja, ker je po prevratu ljubljanska vlada poslušala in uvaževala nasvete antantnih, tudi ameriških oficirjev, da naj na Koroškem vsako akcijo opustimo, ker da to na končno odločitev ne bo imelo nikakega vpliva in da naj določitev meje mirno prepustimo konferenci, ki da bo naše zahteve z največjimi simpatijami udejstvila. Poudarjal sem, da radi tega vlada svojih pozicij na Koroškem ni raztegnila do jezikovnih mej in je opustila jih vojaško utrditi, marveč se je omejila na etabliranje neke provizorične demarkacijske črte, ki so jo Nemci januarja meseca in zdaj zopet meseca maja s pretežnimi vojnimi silami napadli, ne da bi jih bila konferenca zavrnila ali kake konsekvence proti njim izvajala; radi tega da Jugoslovanom ne preostaja drugega, kakor da si sami pomagamo. Tako sem zaključil, že vnaprej s tem utemeljujoč našo ofenzivo, ki se je imela prav tiste dni na Koroškem začeti in o koji so morale vsak čas dospeti prve vesti.

Za 5. junij 1919 nam je gosp. dr. Švegelj izposloval avdijenco pri predsedniku W i l s o n u samemu, ki nas je sprejel popoldne ob

pol 3 na svojem stanovanju. Udeležili smo se je škof dr. Jeglič, dr. Triller, dr. Ravnihar, Prepeluh, Golouh in jaz. Vodil nas je pa in kot tolmač in tudi govornik — Wilson je govoril samo angleški — je posredoval zopet dr. Švegelj. Avdijenca je trajala pol ure. Potem ko nas je dr. Švegelj predsedniku predstavil in razložil povod našega pota v Pariz, ga je prosil za dovoljenje, da bi smel jaz kot predsednik slovenske vlade v Ljubljani imenom slovenskega naroda nekaj besedi v slovenskem jeziku nasloviti nanj, ki da mu jih bo on (dr. Švegelj) tolmačil. Nagovoril sem predsednika z vzklikom: Ave Wilson, Sloveni morituri Te salutant! in sem mu potem — kakor pravi od dr. Šveglja sestavljeno poročilo o tej nenavadni avdijenci — v ginljivih besedah slikal razpoloženje slovenskega naroda, ki je dalo povod za to našo misijo v dvanajsti uri; opozarjal sem predsednika na krivično usodo, ki preti našemu narodu, da bi pri novi trajni ureditvi Evrope utegnil biti razdeljen na 4 države in uničen, dočim da smo bili celo prej — pod avstro-ogrskim gospostvom — četudi politično brezpravni, vendar v eni sami državi združeni in smo zaradi tega imeli možnost kulturnega razvoja in samoohranitve; z ozirom na Koroško sem poudarjal, da slovenski narod kratkomalo ne more razumeti, kako naj bi bilo mogoče, da bi zmagujoče sile mogle stotisoč naših rojakov, katerih pripadnosti k našemu narodu in jeziku tudi naši nasprotniki ne taje, od jugoslovanske države odtrgati in izročiti premagnaim sovražnikom, ki pač sami zanje tako ugodne določitve njihove južne meje nikdar niso pričakovali.

Wilson, ki se je takoj podal v meritum takrat tako akutnega plebiscitnega vprašanja, je poudarjal gospodarsko enotnost celovškega bazena, kojega raztrganje da bi imelo neugodne ekonomske posledice za prebivalstvo, o kojem se zdi, da samo proti temu protestira. Dr. Švegelj mu je potem v zmislu od naše delegacije stavljenega kompromisnega predloga, da naj bi ozemlje južno od črte Vrbsko jezero — Krka in Drava — brez plebiscita pripadlo Jugoslaviji, razlagal, kako da bi taka delitev nobenemu delu Koroške gospodarsko ne škodovala, ker da je Koroška glede prehrane bila vedno pasivna dežela, ki je morala najvažnejša živila vedno uvažati, tako da je v tem oziru irelevantno, če ostane celovška kotlina skupaj ali pa se deli. Nasprotno bi južna Koroška, ki se je pred vojno preskrbovala iz Ogrske, bila sedaj toliko na boljem, da bi ji ne bilo treba preskrbovati se iz inozemstva, ker bi živila dobivala v lastni državi iz Hrvatske in Banata, nemški del Koroške, ki je doslej živino dobival iz Zgornje Koroške, žito pa ali iz Ogrske ali iz Amerike, se bo pa še nadalje posluževal tega importa in bo z odpadom južne Koroške celo razbremenjen; večje industrije ali trgovine, ki bi na enotnosti ozemlja do Karavank imela upravičen

interes tako, da bi se morala njej na ljubo žrtvovati nacionalna pravičnost, pa Celovec nima, itd. Dejstvo, tako je še poudarjal dr. Švegelj, da bi predsednika pridobil za kompromisni predlog naše delegacije, da se kompromisna črta precej zlaga s starimi upravnimi mejami, dokazuje, da je ta meja tudi praktično uporabljiva.

Wilson, ki je z odkritim zanimanjem konverziral, je opomnil, da ne more razumeti, zakaj se bojimo, da bi v slučaju kakega plebiscita, ki je v stanu nam prinesti to, kar zahtevamo in še več, ljudstvo, ki se kot slovansko čuti in hoče k Jugoslaviji pripasti, tega tudi ne povedalo in tako glasovalo; on da je našemu narodu na Koroškem hotel samo dati priložnost, da se prosto izrazi. Tu smo mu pojasnjevali, da pri koroških Slovencih o zares prostem izražanju njihove resnične volje ne more biti govora. Priznati je treba, da ni lahko kakega Američana o tem prepričati in mu stvar tako razložiti, da ne bi izgubil simpatij za ljudstvo, ki mu ga je treba naslikati v stanju take slabotnosti in moralične zatiranosti, da se mu odločitve o njegovi lastni usodi ne more mirno zaupati. Opozarjali smo ga na terorizem, ki je stoletja dolgo vsako narodno zavednost teh Slovencev zatiral in ki se je šele pred kratkim pri aprilski ofenzivi z novimi krvavimi akti dokumentiral. Na Koroškem da ni bilo nikakih slovenskih šol in da radi tega ni bilo mogoče poleg okornega kmeta nacionalno samostojno nastopajoče in vodeče inteligence vzgojiti; vse uradništvo do zadnjega kondukterja na železnici ali pismonoše da so Nemci ali pa, kar je še huje, germanizirani Slovenci. Pojasnjevali smo, da je birokracija, vojska in industrija vsa v službi germanizacije in da je pod njihovim vplivom nastala slovenskemu ljudstvu sovražna družabna plast veleposestnikov, zdravnikov, advokatov, notarjev, trgovcev, hotelirjev itd., ki je danes na licu mesta in sega s svojim vplivom v zadnjo vas in bi na plebiscit vplivala predvidoma tako odločilno in ga potvorila, da naša mirovna delegacija ne more prevzeti odgovornosti za tak plebiscit. Takega socialnega gospostva da ni mogoče čez noč odpraviti, kar bi bil vendar pogoj za pravilno glasovanje. V teh okolnostih se pač bojimo, da naši ljudje, ki so bili dolga stoletja podjarmljeni, ne bodo mogli prav verjeti in se prepričati, da je tega tujega gospostva sedaj res konec, in da se velik, morda odločilen del njih ne bo upal glasovati za Jugoslavijo iz golega strahu pred maščevanjem ob morebitnem povratku nemškega gospostva. Saj je isto ljudstvo še prav v zadnjih mesecih dvakrat doživelo, da so se Nemci, ki smo jih bili zapodili, zopet vrnili in se nad njimi grdo maščevali, in to radi tega, ker vlada z ozirom na nasvete zaveznikov za vojaške akcije ni bila pravočasno ukrenila, kar bi bilo potrebno. To je — smo poudarjali — pravilni položaj in resnični vzrok, zakaj da smo proti plebiscitu in nikakor ne strah pred pozitivno, zavestno željo koroških Slovencev,

priključiti se Avstriji, o koji govori prof. Coolidge. Nemci bi pri svojem zadnjem vojnem pohodu ne bili plenili, požigali in morili, če bi bili mislili, da prihajajo k svojim rojakom ali prijateljem, ki z njihovimi cilji simpatizirajo. Končno smo opozarjali Wilsona na nesoglasje, da se nam hoče baš na tistem delu naših meja vsiliti plebiscit, kjer so iz opisanih razlogov šanse zoper nas, nasprotno pa da o kakem plebiscitu v Primorju, kjer bi za nas sijajno izpadel, ni nobenega govora. Na vse to nam Wilson ni mogel kaj odgovoriti.

Na koncu je dr. Švegelj tolmačil predsedniku še željo pov. Prepeluha, ki je v imenu slovenskih delavcev v Evropi in Ameriki prosil, da bi se za one Slovence, ki bi jih usoda izročila laškemu gospostvu, ustanovile čim večje kavtele za obrambo njihove narodnosti in da bi se vedno rastoče laške aspiracije zavrnile vsaj v one meje, ki jih je bil Wilson sam postavil v svojem manifestu meseca aprila. Obe želji je Wilson obljubil vpoštevati. Preden smo se poslovili, se mu je še škof dr. Jeglič zahvalil za njegovo prizadevanje za jugoslovansko stvar in je predsednika in njegovo družino priporočal blagoslovu božjemu, za kar se je Wilson vidno oveseljen zahvalil; nato se je najljubezniveje poslovil od nas.

Plebiscita torej nismo mogli preprečiti, morda so naše intervencije imele kaj uspeha v tem oziru, da so se plebiscitni pogoji, o kojih se je potem razpravljalo, v enem ali drugem oziru nekoliko približali željam naše delegacije. Kakor pa je poznejša izvedba plebiscita pokazala, smo bili tudi tukaj v praksi opeharjeni, tako da se ni lahko ubraniti vtisu, da je bil ves plebiscit tako koncipiran, da ga mora Avstrija dobiti in da nam je bil dovoljen v resnici samo radi lepšega, ker velike sile svojega manjšega zaveznika niso hotele preočitno briskirati s prepustitvijo odločno slovenskega ozemlja sovražniku.

Stavke.

Narodnega gospodarstva, ki se je bilo med vojno skoraj v vseh panogah prikrojilo na vojne potrebe, po zaključku premirja seveda tudi vlada v Sloveniji ni mogla kratkomalo z eno potezo peresa prevesti nazaj v mirnodobno stanje. Ta proces se je mogel tudi pri nas izvršiti šele polagoma tekom daljše dobe let. Ogromne mase iz vojne službe se vračajočih moških v teh razrvanih gospodarskih razmerah seveda niso mogle dobiti takoj primerne zaposlitve, tudi one ne, ki so bile sploh delavoljne. Zavladala je brezposelnost, ki še danes, po desetih letih, tlači večino držav, ki so se bile udeležile vojne. K temu so se pridružile še težkoče radi prehrane ljudstva, ki se po razpadu vojaških organizacij niso povsod zmanjšale, ampak ponekod še povečale. Veliko je bilo število vojnih udeležencev, ki so se vračali iz dolgoletnega ujetništva iz boljševiške in komunistične Rusije. Nad vsem tem v socialnih krčih trepetajočim miljejem

tistih časov tik po prevratu pa je plaval nedoločen duh nove svobode, ki jo je vsak po svojih razmerah in potrebah po svoje razumel in sebi v prid razlagal. Kaj čuda, da se je zbegano ljudstvo v takih razmerah nagibalo bolj k demonstracijam in stavkam, nego k povratku do mirnega vsakdanjega življenja — tudi pri nas.

Za javno oblast je nastalo važno vprašanje, kako taktiko naj zavzame napram tem pojavom. Ljudska duša je bila kakor razbičana in vsled tega silno občutljiva. To dejstvo se je moralo uvaževati. Z bolnikom je treba drugače ravnati kakor z zdravim. Torej je bilo treba na splošno uporabljati druge metode kakor so bile pred vojno udomačene, več potrpežljivosti in prizanesljivosti napram razburjenim masam — vse dotlej, dokler javni blagor in varnost drugih nista bila resno ogrožena. Metoda strahovanja bi bila utegnila nered še povečati. Teh načel se je vobče držala Deželna vlada napram stavkam in demonstracijam, ki so bile prvi dve leti po prevratu tako rekoč na dnevnem redu. O posameznostih ne bom poročal, dasi je bila tupatam situacija kočljiva, tako n. pr. meseca decembra 1918 v Mariboru ob stavki železničarjev, ko je general Maister predlagal celo proglasitev prekega soda, čemur pa vlada ni ugodila. Pač pa se mi zdi umestno, da po uradnih podatkih podam resnično sliko dogodkov meseca aprila 1920, ki jih javnost navadno označuje z »Z a l o š k o c e s t o«, ki se je ž njo uganjalo in še vedno uganja dosti demagogije in je zaradi tega v interesu javne morale, da se o njej pove enkrat po uradnih spisih ugotovljena resnica.

Meseca aprila 1920 je nastal med železničarji in prometnim ministrstvom konflikt radi raznih več ali manj upravičenih stanovskih, zlasti gmotnih zadev. Prav ta čas je prevzel upravo tega ministrstva dr. Korošec. Brez zadostnega razloga in ne da bi se bila prej izčrpala vsa sredstva za mirni sporazum z ministrom, ki je bil k temu pripravljen, je 15. aprila 1920 v vsej državi izbruhnila splošna železničarska stavka. Koj iz vsega početka so se stavke, ki je bila od oficialnih železničarskih krogov verjetno zamišljena kot nepolitična, polastili komunisti. Pri nas v Sloveniji so bili to oni, ki so prav ta čas ustanovili novo »Delavsko socialistično stranko« in med stavko izdali tudi prvo številko »Rdečega prapora«. Ti elementi so menili, da je prišel čas, ko bo mogoče doseči politični prevrat in ustanoviti sovjete. Ti ljudje so bili povsod na prvem mestu in so stavko v Sloveniji dejanski vodili; oficialno vodstvo stavke je bilo potisnjeno povsem v stran. Glasilo stare socialno demokratske stranke »Naprej« pa je iz strankarsko taktičnih nagibov pridno podžigalo in z razpaljevanjem strasti — recimo nezavestno — komunistom pomagalo.

Komunisti so vstopili v stavko ob popolni pasivnosti nekomunističnih železničarjev, tudi onih, ki so bili organizirani v Zvezi jugoslovanskih železničarjev in v Prometni zvezi. Slednja se je prvotno stavki pridružila iz simpatije in pa, ker so aranžerji znali dati celemu gibanju značaj stanovskega in mezdnega gibanja, pozneje, ko so igro spregledali, so bili pa sicer pripravljeni delati, toda bili so sami zase premaloštevilni. Zveza jugoslovanskih železničarjev pa je izjavljala, da bi šla na delo, ako bi mogla svojim članom pokazati vsaj en pozitiven uspeh, ker bi v nasprotnem slučaju, ako bi namreč delo nastopila brez vsakega uspeha, večina njenih članov prestopila h komunistom. Stavka je bila torej popolna in železniški promet na južni in državnih železnicah ustavljen. Stavka je potekla skraja mirno, vlada je dovolila, da so se stavkujoči prve dni shajali na Krekovem trgu, kjer je mogla po svojih organih zborovanja kontrolirati. Da shajanje in hujskanje po gostilnah omeji, je 19. aprila prepovedala točenje vseh alkoholnih pijač. Istega dne je vojaška oblast odredila vpoklic stavkujočih železničarjev k orožnim vajam, da se na ta način omogoči vsaj delna vpostavitev prometa.

Sedaj so komunistični vodje stavke spremenili taktiko. Dočim so doslej sklicevali svoje shode na Krekov trg, kjer so pod kontrolo govorili, so sedaj svojo hujskaško agitacijo zoper vojaški vpoklic prenesli na tajne sestanke v ljubljansko okolico, zlasti pod Rožnik in v Mestni log. Vsled tega so bili drugega dne prepovedani vsi shodi in obenem odrejeno, da se radi prehranjevalnih težkoč stavkujočim ustavi dobava živil iz javnih aprovizacij. Z enim delom vpoklicancev, pomnoženim s člani Zveze jugoslovanskih železničarjev in Prometne zveze, se je posrečilo promet deloma vzpostaviti; večina vpoklicancev, kolikor se jih je vpoklicu sploh odzvalo, pa je delo odklonila in se je pustila rajši zapreti. Vodstvo komunistov je na vojaški vpoklic in delno vzpostavitev prometa odgovorilo s proglasitvijo generalne stavke. Rudarji v trboveljskem revirju in Velenju so stopili v tridnevno simpatijsko stavko. Agitacija za splošno stavko je postala živahnejša in že so se pojavljali akti sabotaže in poškodbe javne lastnine. Brzojavni in telefonski drogovi so bili podžagani, žice prerezane, kolodvori v Zagorju, Hrastniku, Trbovljah in poštni ter brzojavni uradi v Trbovljah od rudarjev zasedeni, železniška proga poškodovana in zabarikadirana. Pred vlakom iz Zidanega mostu so morali hoditi vojaki, ki so sproti odstranjevali na progo navaljene skale in hlode. Na enem mestu je bil vlak ustavljen z barikado, za njo pa je čakala večja tolpa, da bi vlak napadla. Policijski komisar, ki je vlak vodil, je moral dati streljati na napadalce. Šele po tem napadu na vlak se je poslalo vojaštvo v trboveljski revir. Nekaj časa so bile vse zveze z ostalo državo prekinjene razen one čez Novomesto.

To je bila signatura položaja, ko se je zaznalo, da se za drugi dan (24. aprila) pripravljajo v Ljubljani demonstracije v velikem obsegu in pohod na vlado, ki da jo je treba vreči. Ko se je to na konferenci (katere so se razen mene udeležili še poverjeniki za notranje zadeve, za javna dela in za socialno skrb, dalje policijski ravnatelj, komandant orožniške brigade s svojim pomočnikom, zastopnik Dravske divizijske oblasti in poštni ravnatelj) iz došlih poročil ugotovilo, je bilo mnenje soglasno, da se mora pohod mas v strnjenih vrstah v mesto zabraniti in vsak izgred v kali zadušiti. Ker je bila policija številčno prešibka — štela je vsega skup 130 mož — in vsled neprestane, desetdnevne naporne službe do skrajnosti izmučena, se je dalje soglasno sklenilo zaprositi za preventivno vojaško pomoč Dravsko divizijsko oblast. Ko pa je pozno ponoči od 23. na 24. aprila general Smiljanić prošnjo vlade odklonil, je bila varstvena oblast navezana na svojo lastno maloštevilno in izčrpano moštvo. Tako se je zgodilo, da je v jutro dne 24. aprila stalo policijsko ravnateljstvo pred dilemo: ali demonstrantom, ki so se ob sedmih pred remizo električne železnice na Zaloški cesti zbrali v številu 3000 glav, pustiti prosto pot v mesto in riskirati, da do skrajnosti nahujskane množice, ki so prejšnji dan od svojih voditeljev dobile pomembno navodilo, da naj na nameravani pohod prinesejo »vsak svoje«, začno z nasilnostmi in plenitvami, kar bi utegnilo voditi do usodepolnih posledic, ali pa da jim v zmislu prejšnji dan storjenega vladnega sklepa zastavi pot v mesto. Odločilo se je za slednje in je z 20 orožniki in šestimi policijskimi stražniki v dvovrstnem kordonu zaprlo Zaloško cesto pri Leonišču. Varnostni organi so imeli strogi nalog, da se smejo orožja posluževati samo na povelje. Omembe je vredno, da je bil ta oddelek varnostne straže že na potu skozi mesto od stavkujočih opljuvan in insultiran.

Demonstranti, ki so se morali pred kordonom ustaviti, so najprej skušali pridobiti stražo na svojo stran in so jo nagovarjali, da naj jim izroči orožje. Ker je to prizadevanje ostalo brez uspeha, so začeli siliti vedno bolj v kordon, nastal je hrup, vpitje in žvižganje. Del množice je vdrl po stranskih ulicah mimo bolnice in se je za hrbtom kordona združil z demonstranti, ki so prihajali iz mesta, tako da je straža naenkrat bila obkrožena in sta obe vrsti kordona morali zavzeti nasprotni fronti. Mase so od obeh strani vedno bolj pritiskale in si s palicami in rokami med seboj dajale znamenje za napad. Vsa svarila straže so bila zaman. S klici »doli z orožjem« se je vrglo po več demonstrantov na posamezne orožnike in pričelo se je pravcato ruvanje za puške in bodala. Več mož iz množice je prijelo komandanta straže za puško, vrat in suknjo in ga tiralo od kordona proč v gnječo, kjer so ga s kamni tolkli po glavi. Le s težavo je prišel nazaj do kordona. V tem trenutku je priskočil eden

izmed demonstrantov z napetim samokresom pred komandanta z besedami: »Ako ne boste rabili orožja Vi drugi, ga bomo pa mi« in je sprožil proti njemu. To je bil prvi strel, ki je padel, namenjen komandantu, ki pa je zadel nekega civilista. Oddana sta bila na to še dva strela iz samokresov iz vrst demonstrantov, od katerih je eden zadel komandata v nogo in mu prebil piščal, da je takoj omahnil v krvi na tla, drugi pa nekega podnarednika.

V tem položaju so začeli brez povelja tudi orožniki rabiti orožje in sicer bodala in puške na način, kakor jim je bilo v taki gneči pač mogoče, ko je bil vsak orožnik od več demonstrantov in od več strani hkrati napaden. Orožje se je torej rabilo samo v največjem silobranu. Oddanih je bilo kakih 30 strelov, od teh nekaj nad deset v zrak. Smrtno zadetih je bilo 13 oseb (dvanajst moških in petletna deklica, ki jo je nosil neki moški na rokah), težko in lahko ranjenih je bilo čez 30 oseb. Značilno je bilo za množico, da je navalila celo na duhovnika, ki je prihitel iz Leonišča in hotel umirajočim podeliti poslednje zakramente, in na zdravnika in usmiljene sestre, ki so hotele ranjencem pomagati. Vojaštvo, ki je po tem spopadu dospelo na lice mesta, ni imelo več povoda nastopiti z orožjem, ker se je bila množica medtem že razpršila.

Potek teh dogodkov je opisan po uradnih ugotovitvah, ki jih je potrdila tudi sodna preiskava, nalašč tako nadrobno, da ugotovi zlobno zavijanje v politično hujskaške namene. Bajka je, da bi se bilo streljalo v nedolžne delavske vrste in to celo na komando. Straža, ki je z angelsko potrpežljivostjo prenašala vsa izzivanja in sramotenja, se je orožja poslužila šele tedaj, ko je bila sama na življenju resno ogrožena. Orožja si ni smela pustiti odvzeti od demonstrantov. Vsakdo ve, da se bo puška, če jo hočeš orožniku s silo iztrgati iz rok, proti njemu sprožila. Posledice v takem slučaju ne smeš pripisovati napadenemu orožniku, ampak samemu sebi.

Daljnji potek dogodkov je znan. Stavka je bila zlomljena. Njeni voditelji so sicer poskušali svoj poraz maskirati, pa se jim ni posrečilo. Stavljali so Deželni vladi neke pogoje, pod katerimi bi stavko končali, kakor ukinitev militarizacije železničarjev, izpustitev aretiranih, dovolitev shoda stavkujočim in slovesen pogreb padlih žrtev z nagrobnim govorom. Deželna vlada pa je vse te zahteve odklonila in komunistične voditelje zaprla. To je bilo v soboto 24. aprila 1920. V torek je bil promet na vseh železniških progah zopet normalen.

Poskus komunističnega puča v Sloveniji se je tedaj popolnoma ponesrečil. Padle so sicer žrtve, toda odgovornost za njihovo kri ne more zadeti oblasti, ki je storila samo svojo dolžnost napram mirnemu prebivalstvu, ampak tiste, ki so iz varnega zaledja hujskali mase na očiten upor in jim obujali skomine po zalogah v mestu in po ruskih sovjetih.

Regentov obisk.

V dneh od 26. do 29. junija 1920 je Slovenija prvikrat pozdravila svojega narodnega vladarja Nj. kralj. Visočanstvo Prestolonaslednika-regenta Aleksandra. Sprejem je bil nadvse sijajen, Slovenci smo v svojem navdušenju prekosili sami sebe. Visoki gost s svojim spremstvom je bil od veličastnosti in prisrčnosti sprejema očaran. Slovenci smo mu odkrili svojo dušo. Regent se je nastanil v reprezentančnih prostorih vladne palače na Bleiweisovi cesti, ki so bili adaptirani v ta namen. Drugi dan je obiskal v spremstvu deželnega predsednika Bled, ki se mu je izredno prikupil, nazaj grede pa Tržič in Kranj, tretji dan se je peljal preko Trojan v Celje in Maribor, odtod pa se je vrnil z vlakom v prestolnico.

Na slavnostnem obedu prvi večer je Regent-prestolonaslednik zbrane goste počastil s sledečim nagovorom:

»Ustanimo za trenut, gospodo, i zahvalimo Onome, koji deli pravdu medju ljudima i narodima na zemlji, što nam je u neizmernoj milosti svojoj dodelio tu veliku sreću, da smo se, izbratimljeni i slobodni, mogli sastati u ovom domu i za ovom trpezom, da je i ovim putem proslavimo naše narodno ujedinjenje.

Slovenac, Hrvat i Srbin živeli su i do danas kao braća: Naša skoro petnaest-stoletna povesnica nezna ni za kakvu borbu izmedju naša tri jednokrvna plemena. Ali to naše bratstvo mi do danas nismo mogli ni smeli javno ispovedati, jer to nije dopuštala tudja sila. Naš troimeni ali jednodušni narod uvidio je najposlije, da mu je, i da je i svima nama, spas samo u potpunom jedinstvu, i on je, zahvaljajući našim saveznicima i prijateljima, po najviše svojoj odlučnosti i svojim divovskim naporima, stresao tudjinski jaram jednom za svagda i ujedinio se u našu kraljevinu, tvrdo rešen, da svoje jedinstvo i svoju slobodu neguje i čuva nada svim na svetu.

U velikoj i teškoj borbi za opstanak, naši Slovenci su imali da izdrže besprimerne napore kroz sve vreme od kad su došli u ove krajeve. Vi ste, braćo moja, bili kroz punih petnaest stoleća na mrtvoj straži za našu zajedničku odbranu od najmoćnijih napadača. Za to predugo vreme, Vi ste bili prisiljeni napuštati stopu po stopu od svoje djedovine; ali ste to činili tek po cenu ljute borbe i velikih žrtava za napadača. U toj bespekidnoj borbi Vi ste se svakim danom čeličili, te se s pravom može tvrditi da je na taj način Vaša otporna snaga neprestano rasla. Ona je ojačala naročito onda, kad su Vaši pretci došli do jasne svesti, da je Vaš i Naš opšti narodni spas u prorazumu i slozi s Vašom braćom Hrvatima i Srbima.

Tako je logično došlo, da su Kopitar i Miklošić, Prešeren i Gregorčič bili medju prvima i najubedjenijim pobornicima jugoslovenske misli i da je rano preminuli Krek izneo program našeg narodnog jedinstva usred germanskog Beča in na veliko iznenadjenje

Evrope, a u najkritičnijem trenutku svetskog rata. Svetski Areopag, koji je imao prema svečano datim obećanjima, da zajamči slobodu malim narodima, i da ih u pravima izjednači s velikima, nije bio praveden prema nama, najmanje prema Vama Slovencima. On je dopustio, da pod tudjinskim jarmom ostane jedan veliki deo naše najbolje braće. Pod tim jarmom ostaje za sad još jedan deo i Srba i Hrvata, ali srazmjerno najviše Slovenaca. Ta nepravda ne može biti medjutim duga veka. Zato nam jamči slična prošlost drugih delova našeg naroda. Ali najpouzdanije jamstvo zato imamo da stvorimo mi sami. A mi ćemo ga pouzdano stvoriti, ako zajednički pritegnemo na posao oko što racijonalnijeg sredjivanja naših političkih, prosvetnih i privrednih odnosa. Bogata i napredna, prosvećena i uredjena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, biće ne samo naša željena zajednička Otadžbina; ona će u isto vreme i u istoj meri biti i najpouzdaniji zalog naše opšte lepše i još potpunije narodne budućnosti.

Radimo predano na tome velikom i uzvišenom poslu. Kad u našoj užoj domovini pravda i sloboda budu podjednake za sve; kad naš orač na njivi, radnik u tvornici, trgovac i obrtnik, gradjanin i vojnik budu sretni i zadovoljni, — a oni to mogu biti, onda će ta sreča obasjavati i zagrevati i našu braću, kojima silniji od nas još nisu dopustili zvati se našim gradjanima. Čovečanstvo u naše doba ide nesumljivo pravednijoj budućnosti. Pravda, rad i vreme su naši pouzdani saveznici, koje ni jednog trenutka nesmemo gubiti iz vida. Revnostno iskorišćujmo plodove naše slobode! Tada budućnost mora biti naša.

U to ime ja dižem svoju čašu i pijem na sreću svih Slovenaca, koji su teškom i mučeničkom i istrajnom prošlošću zaslužili bolju i sjajniju sadašnjost. Udruženom snagom mi ćemo hteti i moći zajamčiti im bolju i sjajniju budućnost. Na to delo ja Vas pozivam gospodo, u ime svoga uzvišenog Roditelja, našeg ljubljenog Kralja, i u ime cele naše mile Otadžbine.«

Na ta nagovor, ki je bil od navzočih navdušeno sprejet, sem v imenu slovenskega naroda odgovoril sledeče:

»Vaša kraljevska Visokost! Pred 1100 leti so si naši pradedi izbrali zadnjega kneza svojega rodu, pred 506 leti se je na Gosposvetskem polju vstoličil zadnjikrat po našem starem slovenskem običaju karantanski vojvoda. Danes pozdravlja Slovenija v svoji sredi zopet svojega narodnega kneza, ki ga je sprejela z vsem v danih razmerah mogočim zunanjim sijajem, gotovo pa z vsem tistim prekipevajočim navdušenjem, z vso tisto odkrito prisrčnostjo, udano hvaležnostjo in globokim spoštovanjem, ki ga je zmožen narod, ko po tisočletni nesamostojnosti prvikrat zopet pozdravlja simbol svoje svobode in svojega odrešenja.

Naše sanje so izpolnjene. Kakor feniks iz pepela se je dvignila iz razvalin svetovnega požara zlata svoboda ob združenju z brati Srbi in Hrvati pod vodstvom junaške narodne dinastije Karadjordjevićev. Beli orel je razprostrl svoja zmagoslavna krila nad vsem troedinim narodom, ki v svoji državni edinstvenosti vidi pogoj in jamstvo svoje moči in svoje bodočnosti. Trdna in nerazdružna je vez, ki smo jo sklenili po svoji svobodni odločitvi, baš zato tem trdnejša in vekovita, ker je izraz naše lastne proste volje. Zato pa smo se tudi trdno odločili, da vse svoje duševne in materialne moči zastavimo v ta namen, da neokrnjeno ohranimo, kar smo skupaj z brati srbskega in hrvaškega imena sami zgradili; zato je naš slovenski narod, četudi po številu najmanjši izmed treh enakovrednih in enakopravnih bratov, pripravljen z vsemi silami braniti ta najdragocenejši zaklad sedaj in vsikdar in proti vsakomur.

V trdni zavesti, da je to tudi volja tako naših bratov Srbov, predstaviteljev brezprimernega, v zgodovini narodov še nepoznanega junaštva, kakor tudi v stoletnih borbah za svoj obstoj preizkušenih bratov Hrvatov — posvečamo sedaj svojo največjo pozornost in skrb notranji konsolidaciji naše države. Četudi v težkem položaju spričo dejstva, da teče demarkačna črta sredi skozi naše ozemlje, da nam še odprta zeva naša koroška rana in da smo v razdrapanem stanju po boljševiškem gospostvu prevzeli v svojo upravo naše Prekmurje — vendar napenjamo vse sile, da čim najhitreje in na najbolj praktičen in dejanskim razmeram in potrebam prikladen način uredimo in izpopolnimo upravni aparat in tako ustvarimo predpogoj, da se v ljudstvu zopet vzbudi in okrepi zaupanje v točnost javne uprave, nepodkupljivost in pravičnost upravnih oblasti in organov, s tem pa tudi veselje do dela in čut soodgovornosti in socialne pravičnosti v zmislu pravih demokratskih načel.

Uverjeni smo, da tako ustvarjamo najtrdnejši fundament naši nad vse ljubljeni državi, ki bo, zgrajena na vzajemnem zaupanju vseh treh plemen in medsebojnem uvidevanju in uvaževanju posebnih potreb vsakega izmed njih — z lahkoto prenesla vse trenutne notranje neprilike in z uspehom kljubovala vsem morebitnim zunanjim viharjem.

Vaša Kraljevska Visokost! Ko te dni prvič stopate v neposredni stik s slovenskim narodom, se boste lahko uverili, da je ta narod vesel svoje politične svobode, za katero se je v mukah prizadeval, da je globoko veren, zavedajoč se, kako mu je ravno v varnih globinah vere zasidrana nravna moč ohranjevala življenje v težkih letih njegove preteklosti in da je ta nadnaravna sila najzanesljivejša graditeljica in ohranjevalka naravnih, družabnih in državnih dobrin. Videli boste, da je ta narod delaven in da se pripravlja, kako bi s svojimi pridnimi rokami popravil vse strašno zlo vojne, kakor si je le s temi svojimi rokami poprej sam ustvaril, kar ima.

V imenu tega slovenskega naroda, v imenu tudi naših še neodrešenih bratov, ki so in ostanejo integralen del našega narodnega telesa in ki ne bomo nikdar pozabili nanje, kličem Njegovemu Veličanstvu presvitlemu kralju Petru I. in Njega Kraljevski Visokosti našemu presvitlemu Prestolonasledniku-regentu Aleksandru trikratni: Živijo!«

Pazni motrilec bo opazil, da se moj odgovor ogiblje vsakega naglašanja »narodnega« edinstva, ki je bilo takrat splošno politično geslo in nam je leto pozneje prineslo centralistično Vidovdansko ustavo. Moj molk o »narodnem« edinstvu je bil tih poudarek naše slovenske samobitnosti in potrebe temu ustrezajoče uprave. Svoj govor sem bil seveda poprej predložil ministrskemu predsedniku v običajno cenzuro, ki mu ni ugovarjal. Kot zanimivost naj pa navedem dejstvo, da sem označbo našega slovenskega naroda kot »katoliškega« na željo ministrskega predsednika Vesnića spremenil v »globoko vernega«.

Slovenija se je s tem sprejemom vladarju tako prikupila, da je odslej postal naš Bled njegova redna poletna rezidenca.

Plebiscit.

Že prej sem poudarjal, da je Milesova misija postala za koroške Slovence usodna. Misija je imela nalogo, da med bojnima črtama na Koroškem določi začasno demarkacijsko mejo, katere naj bi nobena stranka ne skušala prekoračiti, dokler bi na mirovni konferenci ne bila določena definitivna državna meja med Jugoslavijo in Avstrijo. Slovenci smo takrat držali v trdni, nesporni posesti sodne okraje Pliberk, Dobrlovas in Železno kaplo ter tako zvano Velikovško mostišče od sodnega okraja Velikovec. Ker nam posesti sodnih okrajev Pliberk, Dobrlavas in Železna kapla Nemci dotlej sploh osporavali niso, je pri določitvi demarkacijske črte moglo iti samo za ostali del slovenskega Korotana, iz kojega so bili Nemci pri svojem nenadnem napadu ob novem letu 1919. naše čete izrinili. Ker je bilo jasno, da bomo izgubljene postojanke gotovo skušali dobiti nazaj in se bodo glede na to boji na Koroškem obnovili, zaradi tega naj bi bili Američani t u k a j, t. j. na s p o r n e m ozemlju določili začasno črto, ki naj bi jo obe strani spoštovale. N i k a k o r pa ni mogla biti naloga Milesove misije, da se peča z razmejitvijo na Koroškem s p l o h in da vprašanje pripadnosti Koroške principialno p r e j u d i c i r a.

Kako sta Miles in King stala popolnoma pod vplivom Nemcev, kaže okolnost, za katero smo še o pravem času izvedeli, da nameravata namreč gospoda potegniti demarkacijsko črto kar — vrh Karavank, tako da bi naše čete morale Koroško sploh izprazniti, o čemer Nemci sami pri pogajanjih v Gradcu niti žugniti niso upali.

Spričo nakionjenosti ameriške misije je bil Nemcem pač zrasel apetit in so svojim nepričakovanim protektorjem suflirali to nezaslišano rešitev. Stalo je precej napora, da smo formalni izrek Milesovega razsodila preprečili. Vendar pa ni bilo mogoče preprečiti, da so Američani Milesovo poročilo predložili predsedniku Wilsonu in ga proti nam prejudicirali. V tem dejstvu tiči usodnost Milesovega potovanja po Koroškem in njegovega »strokovnjaškega« mnenja.

Seveda moramo pravici na ljubo priznati, da so morale topografična konfiguracija dežele in vse njene komunikacije in gospodarske razmere sploh našim v narodnostnem oziru opravičenim aspiracijam v očeh Američanov silno škodovati. Za človeka z ameriško miselnostjo so le mesta in industrijski centri pomembni in odločilni, ostala dežela se mora ravnati po teh. Amerika se je pač razvila iz mest ven; ta miselnost je torej pri Američanih zgodovinsko utemeljena. To dejstvo moramo imeti pred očmi, če hočemo Wilsona pravično soditi. Milesova misija mu je pač poročala o teritoriju, ki je po visokih Karavankah proti jugu zaprt in ki tvori nekako enoto zase, kjer so večji centri (Velikovec, Grebinj, Železna kapla, Borovlje) demonstrativno podčrtavali svoje (talmi-) nemštvo, na sredi te topografične enote pa da leži nemški Celovec, kjer misija ob svojem bivanju razen okoličanov sploh ni mogla opaziti znatnejšega števila Slovencev, kar je spričo takratnih razmer popolnoma razumljivo, ker si pač noben Slovenec v Celovcu ni upal nositi svoje kože na trg.

Za Američana ni bilo nikakor nenaravno, da je razsodil, da mora ta kotlina Celovcu na ljubo ostati skupaj in da naj gre cela k Jugoslaviji ali pa naj cela ostane pri Avstriji. Vsled Milesovega poročila je bila celo nevarnost, da se cela kotlina prisodi kratkomalo Avstriji. Odreditev plebiscita je bilo v teh okolnostih smatrati kot uspeh, še bolj pa poznejša delitev kotline v coni A in B, s čimer je bila trditev o enotnosti in nedeljivosti kotline desavuirana.

Ugotoviti moramo tedaj, da nam plebiscit ni bil vrinjen z narodnostnih, ampak zgolj z gospodarskih vidikov. Plebiscit torej ni prejudiciral rešitvi narodnostnega vprašanja koroških Slovencev in je to vprašanje tudi po plebiscitu ostalo nerešeno. Ne etični in etnični, ampak zgolj oportunitetni razlogi so bili merodajni za plebiscit. To kaže tudi vprašanje, ki se je ob plebiscitnem glasovanju zastavilo prebivalstvu. To vprašanje se ni glasilo: ali si Slovenec ali Nemec, temveč ali hočeš pripasti pod suvereniteto Jugoslavije ali Avstrije. Prebivalstvo je v plebiscitnem glasovanju odločalo samo o državni pripadnosti in ne o svoji narodnosti. To je bila usodna napaka, ki pa nam bo — to trdno upamo in pričakujemo — še prav prišla, kadar se bo reševalo vprašanje priključitve Avstrije Nemčiji. Glasovanje

se je vršilo le za Avstrijo, ne pa za Nemčijo. V tem slučaju bomo stali tam, kjer smo bili pred plebiscitom, samo za toliko bomo na boljšem, da je od plebiscita sem usoda Celovca zvezana z ostalo celovško kotlino, ki je po večini slovenska in ji bo torej Celovec moral slediti tja, kamor ta slovenska večina po svoji narodnosti spada, t. j. v Jugoslavijo. Tega se tudi koroški Nemci dobro zavedajo in zato s tako naglico in z vsem mogočim statističnim umetničenjem koroške Slovence iztrebljajo vsaj na papirju, da bi potem mogli kazati na pretežno nemški značaj celovške kotline. Naša dolžnost spričo tega prizadevanja mora biti, da budno pazimo nad temi statističnimi manipulacijami in jih sproti razkrivamo.

Kar se izvedbe plebiscita tiče, moram ugotoviti, da se je pač storilo vse, kar je bilo v danih razmerah mogoče. Propaganda je bila v rokah generala Maistra in Narodnega sveta, ki jim bo vsakdo rad priznal ne samo najboljšo voljo ampak tudi, da so skušali storiti vse, da bi zlasti omahljivim rojakom odprli oči in jih navdali s potrebnim pogumom. Mogoče so se tu in tam primerile taktične napake, marsikakega mlačneža je morda pretirana nacionalna vnema kakega našega agitatorja bolj odbijala ko pridobivala — zlasti spričo mehkega in konciliantnega značaja koroških Slovencev —, resnica pa je vendarle neizpodbitno ta, da niti uprava niti propaganda ni dala pametnega razloga za odpad in da nesrečnega izida plebiscita v glavnem ni kriva ne prva ne druga.

Kar se posebej politične uprave cone A tiče, treba ugotoviti, da sta na čelu obeh okrajnih glavarstev (Velikovec, Borovlje) stala dva najboljša politična uradnika, domačina, ki sta kot sinova dežele ljudstvo in razmere najbolj poznala in svoje službe nista samo korektno vršila, ampak sta se ji z vsem srcem posvečala. Gotovo bi je noben drug politični uradnik ne bil bolje vršil. Da nista mogla vsem ustreči, je utemeljeno v naravi vsake uprave; za kake večje službene nedostatke pa nisem izvedel. Vsekako slovensko prebivalstvo cone A do naše okupacije ni imelo nikdar boljše, uvidevnejše in dobrohotnejše politične uprave. Izgovori na politično upravo so popolnoma jalovi.

Aprovizacija in podpora ubožnih slojev je bila izdatna in dosti redna; vsaki izraženi želji se je čimprej ustreglo. Prav gotovo prebivalstvo cone A ni imelo najmanjšega povoda škiliti čez mejo in zavidati lačni Celovec z ostalo cono B; nasprotno sta Celovec in cona B le z zavistjo gledala na cono A in bila presrečna, če sta mogla kdaj kako malenkost iz naše cone iztihotapiti v svojo cono.

Tudi z davčnimi oblastmi ljudstvo ni imelo povoda biti nezadovoljno, ker se davki sploh niso izterjavali. Naš denar pa je bil trikrat toliko vreden kot avstrijski in se je pripetilo, da so ljudje iz cone A šli v Celovec plačat stare račune in so po plačilu teh

še dvakrat toliko nazaj prinesli, kakor so bili dolga plačali. Tudi sicer se je za gospodarstvo in gmotno kulturo v kratki dobi naše zasedbe več storilo kakor dolge decenije poprej pod nemško vlado; zidale so se celo nove ceste in pri Velikovcu postavil nov most čez Dravo itd.

Zakaj smo torej plebiscit vendarle izgubili?

Koroški Slovenec je mehkega, nežnega, pasivnega značaja; njegova duša je pesniška. Manjka mu odpornosti. Mesto da bi ob mizo udaril, se rajši vda in potrpi, ne morda kakor da bi mu manjkalo poguma in bi ne znal udariti, če že ni drugače, ampak vda se in, če le mogoče potrpi, ker ljubi mir nadvse. Če je bil tak od nekdaj, naj drugi preiščejo, ampak danes je tak. Njegov nemški sosed je pa po značaju ravno nasproten in je prišel v deželo kot osvojevalec, ki je Slovence s silo podjarmil. Slovensko plemstvo je zgodaj izginilo, deželo so preplavili nemški graščaki, pod njihovo zaščito nemški rokodelci, nemško duhovništvo, nemški uradi. Nemški živelj je dobival vedno na novo svežega kulturnega dotoka od zunaj, dežela vedno bolj nemški značaj, dočim so zveze slovenskega prebivalstva z izvenkoroškimi Slovenci bolj in bolj vsihale in odmirale.

Tekom mnogih stoletij je ta razvoj moral nujno dovesti do onega duševnega razpoloženja, ki je tipično za današnjega nemškutarja, ki sam sebe smatra za manjvrednega, uvažuje in občuduje pa vse, kar je nemškega. Ker svobode sam pri sebi več ne pozna, zato je tudi ceniti ne ve. Nacionalno samozavest pri Nemcu smatra za njegovo naravno pravico, enako samozavest pri svojih slovenskih rojakih pa za pretiranost, ki Nemca po pravici izziva. Nemcu celo nacionalnih izgredov ne zameri, ker ga smatra za gospodarja, kateremu mora biti naravno vse dovoljeno. Do teh neverjetnih paradoksov je dovedla poleg tisočletnega razvoja zlasti novodobna šola, ki je ustvarila rod zavestnih nemškutarjev, t. j. ljudi, ki ne taje, da so po rodu Slovenci, ki tudi doma slovenski govore, ki se pa z veseljem podrejajo nemški komandi, jo priznavajo kot upravičeno in so srečni, če jih podeželski stebri nemštva (učitelji, poštarji, železničarji, trgovci in drugi) prištevajo med svoje pristaše in vpregajo v svoj politični voz. Seveda imajo pri tem tudi dobičkarski interesi svojo vlogo. Ta rod je koroškim Slovencem najbolj opasen, ker ni morda iz nevednosti, ampak s srcem na oni strani in je radi tega spreobrnitev le redkokdaj mogoča, vsekako pa se ne da v kratki dobi nekaterih mesecev doseči. Tu notri tiči po mojem mnenju ključ za rešitev uganke plebiscitnega neuspeha, tembolj ker so ti odpadniki hkrati tisti nadrobni agitatorji za nemštvo, kojih skritega delovanja ni lahko kontrolirati in zavračati.

Tako vidimo, da je bil izid plebiscita prav za prav naravni zaključek nenaravnega zgodovinskega razvoja. Ali je sploh kaj logike in pameti v tem, da se narodu, ki svobode že tisoč let več nima in njene slasti tedaj niti več poznati ne more, daje tako usodno odločitev v roke? Kdo pusti slepca soditi o barvah ali mutca o glasovih? Plebiscit je samo pred celim svetom razkril in potrdil strašno suženjstvo, v katero so Nemci ta nesrečni rod tako temeljito vkovali, da se brez njihovega privoljenja in proti njihovi volji teh okovov ni upal sam sneti, četudi mu je bilo na prosto voljo dano!

Prvi vzrok, da smo plebiscit izgubili, je bil tedaj ne sicer po njihovi krivdi, ampak po krivdi zgodovinskega razvoja, pri koroških Slovencih samih, v njihovem duševnem razpoloženju, njihovi kulturni in gospodarski odvisnosti od nemškega soseda. Slovenci smo v teh dejstvih vedno videli največjo nevarnost, česar n. pr. Srbi niso mogli

nikdar prav razumeti. Tako je bil naš glavni delegat v plebiscitni komisiji prof. Cvijić, ko se je uveril, da je cona A skoraj čisto slovenska, trdno prepričan, da bo naša zmaga »častita« in je n. pr. na opozoritev, da Nemci podkupujejo, lakonično odgovarjal, da naj ljudje le vzamejo, glasujejo naj pa po svojem slovenskem prepričanju. Gospod Cvijić je imel pač samo srbskega seljaka pred očmi, ki je sicer tudi stoletja vzdihoval pod turškim jarmom, ki pa pravega raznarodovalnega in sploh kulturnega pritiska od strani osvojevalcev nikdar poznal in občutil ni. Po Madjarih demoralizirani banatski in baranjski seljak pa bi se gotovo tudi ne bil bolje držal kakor koroški. Teror in vsestranski pritisk je našel tedaj na Koroškem najugodnejša tla, ki si jih je mogoče le misliti, in je skupaj z raznimi od plebiscitne komisije protežiranimi sleparijami dejansko tričetrtinsko večino spremenil v manjšino.

Če moramo torej najgloblji vzrok, zakaj smo plebiscit izgubili, iskati pri nesrečnih koroških bratih samih, vendar pri tem ne smemo pozabiti, koliko smo tudi mi ostali izvenkoroški Slovenci kot narod na tej najšibkejši veji slovenstva v preteklosti grešili. Priznajmo odkrito, da bi plebiscit ne bil nikdar tako klaverno izpadel, če bi bil ves narod napram koroškim Slovencem v polpreteklosti storil svojo dolžnost. Pa je ni. To moramo z žalostjo ugotoviti. Koroški Slovenci so bili v zadnjih odločilnih 50 letih večjidel prepuščeni samim sebi. Priložnostni Kasandra - klici o »tužnem Korotanu« v slovenskem časopisju, nekaj shodov in navdušenja v času narodnega prebujenja, pozneje nekaj interpelacij v državnem zboru in drugih malenkosti ni moglo zadoščati za obrambo tako nevarne in tako šibke postojanke. Živahnejše zanimanje, ki je nastopilo z ustanovitvijo narodnih šol v Velikovcu in Št. Jakobu v Rožu, in krepki polit čni pokret, ki je zastavil v tekočem stoletju, pa niso mogli v kratkem času več izpolniti vrzeli, ki so bile zazijale v zadnjih tridesetih letih prejšnjega stoletja.

Kajti prav ko je začela novodobna koroška šola vedno bolj kazati svoje razkrajalne učinke, se je nesrečne dežele polaščala vedno večja politična in narodna apatija. Nekaj časa so držale še stare korenine iz prejšnje dobe, ki pa so vedno bolj izumirale, novi rod pa je zapadal vedno bolj vplivu novodobne šole in postajal narodno bolj in bolj mlačen. Bati se je bilo, da bo ta šola-potujčevalnica v malo desetletjih slovenskemu življu na Koroškem življenske korenine popolnoma izpodjedla. Da se ti peklenski naklepi Nemcev niso izvršili v polni meri, se je zahvaliti krepkemu in obsežnemu delu na polju mladinske vzgoje, ki je zadnje desetletje pred svetovno vojno povsod širom slovenskega Korotana pognalo krepke korenine. Žalibog je svetovna vojna to nadepolno mladinsko gibanje zaenkrat zavrla, tako da se ob plebiscitu njegovi sadovi še niso mogli pokazati.

Sicer pa pri presoji narodnega in političnega položaja koroških Slovencev ni prezreti, da jim je tudi splošna volivna pravica, čeprav jim je prinesla en državnozborski mandat, zadala vendarle smrtonosno rano, ker je slovensko ozemlje porazdelila na 7 volivnih okrajev in s tem enotno politično delo, če ne naravnost onemogočila, pa vendar silno otežila. Voditelji slovenske politike v dunajskem parlamentu takrat niso storili svoje dolžnosti. Namesto splošnoslovenske so uganjali vsak svojo provincialno politiko. Ni šlo koroškim Slovencem takrat toliko za to, da bi dobili dva mandata, ampak zato jim je šlo, da bi strnjeno slovensko ozemlje ostalo nerazdeljeno skupaj, pa četudi bi tvorilo en sam volivni okraj, ki bi bil dvakrat večji od ostalih. Razkosanja bi slovenski politiki v nobenem slučaju ne bili smeli dopustiti.

Pogubne posledice so se kmalu pokazale: nikdar ni bil naval nemštva na Koroškem brezobzirnejši kakor od leta 1908., ko Nemci svojih germanizujočih tendenc niti prikrivali niso več. Iz postopanja slovenske državnozborske delegacije ob priliki volivne reforme so bili pač spoznali, da so koroški Slovenci dejanski prepuščeni samim sebi in da zastopniki ostalega naroda ne stojijo strnjeno in neomajno za njimi. Ni tukaj mesto, da bi obširneje razpravljal o tej stvari, ki je izvzemši mlajšo generacijo slovenski javnosti še iz lastnega doživetja v spominu, samo konstatirati hočem to dejstvo, ki je bilo vzrok, da je zadnjih deset let pred plebiscitom naš narod na Koroškem stal pod podvojenim nacionalnim pritiskom, ki njegove samozavesti seveda ni mogel pospeševati.

Na nesrečni usodi koroških bratov je potemtakem sokriv ves narod, ker se nikdar zanje dosti resno brigal ni. Zato je odveč vsako zgražanje nad nesrečnim plebiscitom, ki prihaja od te strani. Ne obsojati, ampak samo obžalovati je treba koroške trpine, da so postali žrtev posebnih zgodovinskih, zemljepisnih, gospodarskih ter kulturnih razmer in brezbrižnosti rojakov.

Pri predispoziciji koroškega miljeja šlagerji kakor »Koroška Koroščem«, »Nedeljena Koroška«, in podobno ter hujskanje proti Srbom in Ne-Koroščem sploh, ni moglo ostati brez učinka, kakor zlasti tudi ne okolnost, da nova Avstrija ne pozna več vojne obveznosti. Če so avstrijski agitatorji naglašali, da se Avstrija nima nobene vojne več bati, nasprotno pa da je Jugoslavija obdana od samih sovražnikov in da na Balkanu sploh vedno kri teče, se od naše strani te agitacije ni moglo uspešno zavračati, ker je operirala s splošno znanimi ali vsaj splošno domnevanimi dejstvi. Tudi ne smemo prezreti, da se je naša vojska prav slabo vpeljala v deželo, ko je ob zasedbi v juniju 1919 pri naših lastnih ljudeh plenila, kakor da bi bila udrla v sovražno deželo.

Res so tudi Nemci v predidočih bojih po slovenskem ozemlju plenili, toda napravili so manj škode kakor naša vojska. Od Nemcev našim ljudem napravljena škoda je znašala namreč po uradni cenitvi, ki sem jo dal izvesti, 12 milijonov takratnih kron, škoda, povzročena po naši vojski pa 18 milijonov. Tako so bili koroški Slovenci v onih bojih utrpeli nič manj nego 30 milijonov kron škode, ki se jim je samo deloma povrnila. Razen tega je vplivalo zelo neugodno, da je naša vojska po izvršeni zasedbi še dolgo živela »od dežele« in to, ne da bi rekvirirano blago sproti plačevala ali vsaj sprejem potrjevala. To je napravljalo na ljudstvo seveda slab vtis, ki ga ni moglo izbrisati niti dejstvo, da se je ta škoda čez leto in dan, in sicer par dni pred plebiscitom končno poplačala. Bilo je pač prepozno, ker so ljudje to pozno plačilo po svoje razlagali.

Tudi uvedba carine ob meji cone A je zelo neugodno vplivala, ker je ljudem pokazala, kake utegnejo biti razmere ob meji proti Celovcu, ako se cona A izreče za Jugoslavijo. O postopanju carinskih organov samih s prebivalstvom pa rajši ne govorim. Opomniti pa moram, da kakor na vojsko tako tudi na carinsko osebje Deželna vlada ni imela nobenega vpliva; cariniki so bili podrejeni naravnost finančnemu ministru in niso priznavali nobene druge oblasti nad seboj. Kot zanimiv zgled naj navedem sledeče: Ker je bila aprovizacija v Celovcu, kjer je imela internacionalna plebiscitna komisija svoj sedež, bolj slaba in težavna, je belgrajska vlada dovolila, da se hodi plebiscitna komisija aprovizionirat v Borovlje v cono A. Samoposebi se razume, da bi ta živila morala ostati nezacarinjena. Toda kljub protestu plebiscitne komisije in kljub mojemu tozadevnemu naročilu je carinska postaja pred Celovcem ustavljala avtomobil plebiscitne komisije, brskala po njem, sitnarila in izvožena živila zacarinjala, tako da smo prišli v najmučnejši položaj. Carinski organi so šele odnehali, ko sem zagrozil, da bom dal po orožnikih prost prevoz živil za komisijo zasigurati. Lahko si je tedaj predstavljati s kakimi občutki so naši ljudje to stran demarkacijske črte gledali na carinsko mejo. Nisem mogel kontrolirati, koliko je na tem resnice, toda trdilo se je, da se je odličen član nemške plebiscitne delegacije ob razglasu plebiscitnega izida izrazil: Daran ist nur Eure dumme Eier- und Butterpolitik schuld! Se non è vero, è ben trovato.

Pa kljub vsem tem nedostatkom, ki so dajali Nemcem hudo praktično orožje na roke, sem uverjen, da bi bil plebiscit izpadel v naš prilog, če bi se ne bila odpravila demarkacijska črta med conama A in B.

Tukaj naj pojasnim predvsem razmerje Deželne vlade do naše plebiscitne delegacije, ker je to potrebno za razumevanje marsičesar, kar se je za časa priprav za plebiscit na Koroškem dogodilo

in za kar Deželna vlada ni bila odgovorna. Glavni naš plebiscitni delegat, vseučiliški prof. dr. Jovan Cvijić in njegov namestnik, naš bivši londonski poslanik Joca Jovanović, sta bila od centralne vlade imenovana pač na predlog Deželne vlade, toda v svojem poslovanju je bila naša plebiscitna delegacija od Deželne vlade neodvisna in povsem podrejena centralni vladi, po koje instrukcijah se je morala ravnati. Predlagal sem sicer centralni vladi, da naj bi bila delegacija dolžna, v vseh važnejših zadevah iskati prejšnjega sporazuma z Deželno vlado, toda centralna vlada na to mojo pobudo ni reagirala. Zaradi tega se je zgodilo, da je bila Deželna vlada o delu plebiscitne komisije in naše delegacije le nepopolno obveščena in da se je pogosto pripetilo, da sem o sklepih plebiscitne komisije izvedel šele iz časopisov. Tako je bilo tudi vprašanje demarkacijske črte že prejudicirano, ko sem izvedel, da je postalo aktualno. Glede važnosti tega vprašanja najprej par besed.

Pod enoletno našo upravo se je bilo koroško ljudstvo že nekoliko oddahnilo od strahu pred Nemci in je postalo vidno samozavestneje. Ko pa je na zahtevo Nemcev demarkacijska črta padla in so se tolpe nemških agitatorjev razlile po coni A, je ljudstvo smatralo to kot naš poraz. Izgubilo je zaupanje v našo moč, posebno še, ko se je zlasti italijanski delegat začel vtikati naravnost v našo upravo in ko je bilo ob sestavi glasovalnih imenikov jasno spoznati, da plebiscitna komisija drži očitno z Nemci in vsem njenim željam ustreza, naše opravičene zahteve in pritožbe pa omalovažuje in zavrača. Pogum ljudstva je jel vpadati, omahljivci, ki so bili prej že pridobljeni, so se začeli zopet umikati, nasprotno pa so Nemci in nemškutarji začeli zopet ponosno glavo pokonci nositi, kakor pod prejšnjo Avstrijo. Sploh je ljudstvo dobilo vtis, da se neizogibno vračajo prejšnji časi, ko so vladajoči Nemci in nemškutarji vsakega narodnjaka, ki se jim je upal po robu postaviti, na stotere načine pestili in za njegovo narodno prepričanje in udejstvovanje kaznovali.

Za poznavalce koroške duše ni bilo prav nič dvomljivo, da je odprava demarkacijske črte za plebiscitno razpoloženje usodna. Zato je razumljivo, da je Deželna vlada pod mojim predsedstvom posvečala vprašanju demarkacijske črte največjo pozornost. Ko sem torej zvedel, da je naš delegat Cvijić brez vednosti Deželne vlade in brez poprejšnjega sporazuma z njo vsled zahteve plebiscitne komisije, da se mora demarkacijska črta odpreti, centralni vladi podal poročilo, ki v njem načelno pristaja na to zahtevo, sem nemudoma poslal centralni vladi lastno poročilo, kjer sem opozarjal na pričakovane zle posledice in proti odpravi demarkacijske črte živo protestiral. O tem svojem koraku sem lojalno obvestil tudi delegata Cvijića, ki pa je bil zaradi tega nejevoljen. Moj protest je ostal brezuspešen,

demarkacijska črta je v principu padla. Vršil se je potem na Vrbskem jezeru razgovor z našo delegacijo, na katerem pa so se razmotrivale samo še garancije, ki naj bi zlorabo odprave demarkacijske črte po možnosti omejile. O tej stvari so bili zaslišani tudi razni koroški rodoljubi, med njimi tudi poslanec Grafenauer, ki so na predlagane garancije pristali. Delegat Cvijić je zahtevane garancije v bistvu sprejel in jih predložil plebiscitni komisiji v Celovcu, črtal pa je motivacijo, kar ni bilo stvari v prid. Pozneje pa se je pokazalo, da so si Nemci s pomočjo njim naklonjenih članov plebiscitne komisije znali praktično izposlovati povsem neoviran prehod preko demarkacijske črte.

V začetku meseca septembra 1920 je Deželna vlada sporočila naši plebiscitni delegaciji, da je za izvedbo plebiscita le pod pogojem, če se tedanji položaj v plebiscitnem ozemlju v ničemer ne poslabša, ker bi daljnje obremenitve spravile izid plebiscita gotovo v nevarnost. V tem je delegat Cvijić zbolel; na njegovo mesto je stopil njegov namestnik Jovanović, ki moram o njem pohvalno omenjati, da je takoj iskal ožjega sodelovanja z Deželno vlado, četudi preko navodil iz centrale tudi on ni mogel. Ker so med tem prihajale vedno nove zahteve od plebiscitne komisije, ki so v svojem efektu rušile kos za kosom od naše pozicije, je Deželna vlada dne 6. septembra 1920 centralni vladi, naši plebiscitni delegaciji, jugoslovanskemu klubu in demokratski zajednici v Belgradu označila svoje stališče napram novim zahtevam plebiscitne komisije tako-le:

1. tolmačenje pojma »cona« kot plebiscitno »ozemlje«, ki naj bi torej obsegalo coni A in B, kakor to zahteva plebiscitna komisija, je absolutno nesprejemljivo;

2. naše vojaštvo se iz cone A ne sme umakniti, dokler se ne umakne italijansko vojaštvo iz nemško-avstrijskega in pa iz ozemlja plebiscitne cone B;

3. Deželna vlada ne more pristati na to, da bi se orožništvo, ki je organ naše uprave, izmenjalo s samimi (neizvežbanimi) domačini ali pa z antantnim orožništvom;

4. v nobenem slučaju ni mogoče privoliti v ukinjenje nadzorstev, ki so bila po zakonu o agrarni reformi uvedena (važno posebno za velikovški okraj, kjer so bili nemški veleposestniki na stotine slovenskih domačij požrli); druga nadzorstva in sekvestracije so bile od naše uprave same že prej ukinjene;

5. člani plebiscitne komisije se morajo vzdržati vsakega poseganja v naše upravne posle; tudi se ni mogoče spuščati v razmotrivanje radi odstranitve ali izmenjave upravnih funkcionarjev razen, če bi se kateremu mogle očitati konkretne nekorektnosti;

6. končno se stavijo predlogi glede načina glasovanja.

Za slučaj, če bi sestava glasovalnih imenikov zlasti glede na sedanje tolmačenje pojma »cona« s strani plebiscitne komisije pokazala, da postaja izid dvomljiv, je Deželna vlada predlagala, da naj se plebiscit prepreči. Končno je še poudarjala, da je naša država na pritisk plebiscitne komisije dala že toliko koncesij na rovaš svojih pravic iz mirovne pogodbe, da bi bil očitek nespravljivosti in nestrpnosti docela neopravičen in da bi se morebitne nove zahteve morale smatrati kot poskus, namenoma slabiti naše in krepiti avstrijsko stališče. Delegat Jovanović je v tej skrajno kritični situaciji šel osebno v Belgrad po nove instrukcije, toda vrnil se je z nepovoljnimi vestmi. V Belgradu so se sklicevali na našo zunanje-politično situacijo, ki da se je poslabšala, na dogodke v Albaniji in na Reki in na nemire na Hrvatskem. Vobče pa je vladal v Belgradu glede izida plebiscita optimizem.

Ker je na ta način postalo jasno, da bodo Nemci z vsemi svojimi predlogi pri plebiscitni komisiji prodrli, ne da bi centralna vlada izvajala kake konsekvence, je Deželna vlada v seji 13. sept. 1920 soglasno sklenila podati motivirano demisijo. Tudi delegat Jovanović je istodobno dal centralni vladi svoj mandat na razpolago.

Centralna vlada pa niti demisije Deželne vlade niti one gospoda delegata ni sprejela, temveč je pozvala Deželno vlado, da naj v interesu stvari vztraja na svojem mestu in pripomnila, da nosi odgovornost kraljevska centralna vlada.

Končno je prišel usodepolni 10. oktober. Kocke so padle in zmagala je Avstrija z malo večino 6747 glasov; za Avstrijo je bilo vsega skup oddanih 22.025 ali 59%, za Jugoslavijo 15.278 ali 41% glasov. Izid plebiscita je učinkoval porazno ne samo na koroške Slovence in slovensko javnost, temveč na celo državo. Sedaj so tudi drugod uvideli, da so iz Ljubljane prihajajoče svarilne klice po krivici omalovaževali.

Po ugotovitvi plebiscitnega izida se mi je posrečilo pregovoriti našega delegata, da je našo vojsko, ki se je morala umakniti iz dežele in je ob mejah plebiscitnega ozemlja čakala na daljnja povelja, poklical nazaj, ker se je bilo bati izgredov zmage pijanih nasprotnikov proti našim ljudem, sam pa sem se odpeljal nemudoma v Belgrad, da poročam in centralno vlado pridobim za diplomatično akcijo, katera naj bi vsaj Koroško južno od Drave, kjer smo pri plebiscitu dobili absolutno večino, rešila za našo državo.

Podal sem na merodajnih mestih pismeno poročilo, v katerem sem skiciral tudi glavne ugovore proti veljavnosti plebiscita. Kot take sem označil:

I. Konferenca veleposlanikov je kršila mirovno pogodbo: a) ker zastopnik Amerike ni bil prisoten, b) ker se našemu delegatu ni priznala glasovalna pravica, c) ker se je demarkacijska linija ukinila.

II. Tudi plebiscitna komisija je kršila mirovno pogodbo v zelo relevantnih ozirih, kakor n. pr.:

a) Plebiscitna komisija je dopustila, da se je avstrijski zastopnik udeleževal reševanja vseh vprašanj, katera so se nanašala samo na cono A, kar je bilo proti izrečnemu predpisu mirovne pogodbe:

b) je dejanski ukinila našo upravo, odvzela nam orožništvo, suspendirala državni nadzor nad veleposestvi, ki so podvržena agrarni reformi. Vmešavala se je v agende naše uprave, intervenirala v povsem privatnih poslih Nemcev pri naših oblastih, suspendirala je upravne akte vsakdanjega značaja in tako podkopavala ugled in avtoriteto naših oblasti in zaupanje v moč naše države, ki je vse to dopuščala. Tako je plebiscitna komisija sistematično demoralizirala naše prebivalstvo.

c) Plebiscitna komisija je onemogočila vsako kontrolo tujcev v coni A in tako omogočila, da se je na tisoče tujcev iz cele Avstrije in Nemčije razteplo po coni A ter z očitnim ali tihim terorjem vplivalo na ubogo prebivalstvo, ki je imelo vtis, da smo mi brez moči kakor nekdaj pod staro Avstrijo, kjer je bilo vse dovoljeno, kar je služilo nemško nacionalnim težnjam. Da onemogoči naši upravi kontrolo nad tujimi elementi, ki so prihajali v cono A, je plebiscitna komisija odredila, da se ti tujci na demarkacijski liniji ne smejo ustavljati in kontrolirati in da se morajo naše straže pomakniti en kilometer za demarkacijsko linijo.

č) Plebiscitna komisija je popolnoma spremenila pogoje za glasovalno pravico, ki so bili v mirovni pogodbi določeni, na ta način, da je pojem »cona« v čl. 50. točka b) in c) nadomestila s pojmom »plebiscitni teritorij — région de Klagenfurt«. Tako je omogočila, da je del prebivalstva cone B dobil glasovalno pravico v coni A, seveda nam na škodo.

d) K reševanju reklamacij ni bil pripuščen naš delegat niti s posvetovalnim glasom!

III. Plebiscitna komisija ni spoštovala niti svojih lastnih odlokov, kadar je šlo za korist Avstrijcev:

a) Določeno je bilo, da je prekoračenje demarkacijske linije v skupinah prepovedano. Toda Nemci se niso za to brigali, pa se jim ni radi tega nič zgodilo. Prihajali so v stotinah tovornih avtomobilov, po 30—50 oseb na vsakem, torej gotovo v skupinah, toda plebiscitna komisija temu ni ugovarjala.

b) Plebiscitna komisija je javno razglasila, da je glasovalno pravico dopustno reklamirati samo do 29. septembra, da sme vsakdo reklamirati samo za sebe, da treba reklamacije predložiti na posebnem formularju in jih opremiti s predpisanimi dokumenti ter pri občinskih glasovalnih komisijah vložiti. Slovenci smo se tega predpisa držali, komisija pa je od Nemcev tudi po 29. septembru sprejemala reklamacije do 3. oktobra in sicer take, ki so ji bile predložene od nemških zastopnikov kar en bloc za stotine nemških glasovalcev skupaj in to pogosto brez vsakterih dokumentov. Te reklamacije so sprejemale okrožne komisije same brez zaslišanja občinskih glasovalnih komisij in jih rešile vse v prilog Nemcev.

c) S svečanim proglasom je plebiscitna komisija izdala stroge odredbe glede načina glasovanja; predpisan je bil največji formalizem, da bo veljal samo oni glas, če se bosta nahajali v ovojki i bela i zelena glasovnica, ena cela, a druga na dva dela pretrgana. Ta stroga odredba je zelo oteževala pravilno glasovanje našim deloma neukim ljudem. Toda ob skrutiniju je plebiscitna komisija odločila, da veljajo vse glasovnice, pa če je v kuverti tudi samo zelena glasovnica. Avstrijci so to vedeli že naprej in s tem olajšali svojo agitacijo.

č) Plebiscitna komisija je najprej odredila, da se bodo vse glasovalne skrinjice po izvršenem glasovanju zapečatile z občinskim pečatom. V tem zmislu je bilo prebivalstvo obveščeno. Toda tik pred glasovanjem je komisija brez vzroka spremenila svoj odlok in odredila, da se bodo skrinjice pečatile s pečati plebiscitne komisije. In glej! Takoj se je našlo na licu mesta več kot 50 pečatov

plebiscitne komisije, ki so bili že pripravljeni. Tam, kjer so bili ti pečati za plebiscitno komisijo izdelani, so jih mogli tudi Nemci naročiti kolikor so jih hoteli. Itd. itd.«

Poleg teh ugotovitev sem v svojem poročilu na drobno opozarjal tudi na nemške druge mahinacije, manipulacije in očitne goljufije, ki so jih Nemci zakrivili in ki so konec koncev njihovo zmago odločile. Prosil in predlagal sem, da centralna vlada ne prizna plebiscita, temveč skuša z diplomatičnimi pogajanji doseči korekturo, medtem pa naj plebiscitno ozemlje obdrži trdno v svoji roki.

Kakor je pokazala bodočnost, so ostala vsa ta prizadevanja in nasveti zaman. Naše nerazčiščeno razmerje nasproti Italiji je bilo vzrok, da centralna vlada ni podvzela nobenih resnih korakov; saj so bili tudi tekom plebiscitnih priprav baš Italijani tisti, ki so nam padali pri vsaki priliki v hrbet in ovirali vse naše akcije. Tako tudi po izvršenem plebiscitu zaradi Italije naša vlada izida glasovanja formalno ni izpodbijala, temveč se je zadovoljila z izjavo delegata Jovanovića, ki jo je podal po razglasitvi plebiscitnega glasovanja pred plebiscitno komisijo, da Jugoslavija ne bo nikdar pozabila, da je 15.278 koroških Slovencev glasovalo zanjo. To izjavo je javnost tako razumela, da se Jugoslavija kljub neugodnemu izidu plebiscita glede koroških Slovencev nikakor ne desinteresira, temveč da se jih bo zlasti tedaj spomnila, kadar pride čas zato. Ta čas bo prišel in trdno upamo in pričakujemo, da bo Jugoslavija takrat izpolnila obljubo in rešila besedo, katero je v njenem imenu zastavil Jovanović nesrečnim koroškim Slovencem.

Upravno delo vlade.

Ko je Narodna vlada konec meseca oktobra 1918 prevzela upravo Slovenije, je stala pred težko situacijo, ne sicer toliko zaradi državnopravnih sprememb, ki so se bile izvršile, temveč radi popolnoma novega duha, ki je po petletni vojni zavladal, in radi sprememb, ki jih je vojna povzročila v narodnem gospodarstvu in v socialnem oziru. Zunanji upravni aparat razpadle monarhije, ki ga je Narodna vlada z oblastjo prevzela, je bil prav za prav samo material pri gradnji nove državne tvorbe, katero je od prvega dne preveval popolnoma nov duh, v katerega se je bilo treba šele vživeti. Celo v deželah, ki niso doživele po končani vojni nobenih državnopravnih prekucij, je stari udomačeni upravni aparat stal pred nepričakovano težkimi upravnimi problemi; povsod so se pojavljale gospodarske, finančne, socialne krize z revolucionarnimi potresljaji, v prvi vrsti seveda na teritoriju premaganih bivših zaveznikov. In sem je spadala tudi novo rojena Slovenija. Poleg pozornosti na meje je morala Narodna vlada vso svojo pozornost obračati na ureditev upravnega aparata in njega prilagoditev novim razmeram in potrebam. Uprava je duša vsake države, od nje je odvisno vse v državi, končno tudi njen obstoj — tega se je zavedala Narodna vlada.

Naloga Narodne vlade je bila tem težja, ker so vse meje Slovenije, izvzemši one ob Kolpi in Sotli, zijale kot krvaveče rane, v koje so neprestano drezali naši zapadni, severni in severnovzhodni sovražni sosedje. In vendar se je Narodna vlada od prve ure svojega kratkega življenja te naloge lotila z občudovanja vredno resnostjo, vztrajnostjo, stvarnostjo in zavidljivimi uspehi. Le kdor nima o kompliciranih poslih javne uprave nobenega pojma, more to ogromno delo omalovaževati. Široke mase povprečnih državljanov tega dela kajpak niso dosti opazile; one so bile zadovoljne, da so imele svojo pričakovano Jugoslavijo in Zedinjeno Slovenijo in niti deseti se ni domislil, da je novorojenček še popolnoma nag in brez vseh sredstev, da še shodil ni in da v vsakem oziru potrebuje še skrbne in previdne nege. Ljudje so pač imeli svojo vlado in so mislili, da je s tem že vse opravljeno in da se mora in more sedaj vsakemu vsaka želja takoj izpolniti. Taka je pač psihologija mase.

In kljub temu je šlo in zdi se mi, da je bilo ljudstvo vobče z upravo bolj zadovoljno, kakor par let pozneje, ko se je nova država začela ustavno »urejevati«. Bili smo v poprevratnih dneh pač vsi za svojo novo državo na delu z umom, srcem in ljubeznijo. In ljubezen pravijo, da je iznajdljiva, požrtvovalna in da vse premore. Tako smo končno deloma zvarili iz starega deloma na novo ustvarili upravni aparat, ki je v polni meri dosezal, kar je bilo v danih razmerah sploh doseči mogoče, in ki je pred narodove oči prvič pričaral ono samovlado, o koji so bili najdrznejši narodni prvoborci kedaj sanjali in ki našemu narodu še danes lebdi pred očmi, kadar zahteva svojo avtonomijo za edinstveno Slovenijo. To slednje dejstvo je najzanesljivejši dokaz za to, da je bil narod s svojo prvo avtonomno vlado zadovoljen, kajti v nasprotnem slučaju bi se ideja avtonomije ne bila nikdar tako globoko vkoreninila in bi odpor proti poznejši centralizaciji ne bil nikdar tako odločen in enodušen, kakor se je pojavil takoj po prvih »uspehih« centralizma in ki se vkljub oživotvorjenim samoupravam še do današnjega dne ni zmanjšal. Ljudstvo je videlo in spoznalo, da vse, kar v praktičnem življenju od države potrebuje, dobi lahko tudi od avtonomistične vlade v Ljubljani in da se uprava samo brez potrebe otežuje in zavlačuje, če je treba v oddaljene kraje hoditi po rešitve, ki se prav lahko tudi doma ukrenejo, kjer je — razen prožnejšega in bolj veščega aparata — tudi več zmisla za nje.

Narodna vlada in tudi poznejša poverjeniška Deželna vlada sta vse važnejše upravne posle reševali v skupnih plenarnih sejah (seje celokupne vlade), ki so nekam avtomatično zato skrbele, da se v posameznih resortih ni moglo razpasti preveliko strankarstvo. Politika v vsakdanjem pomenu besede je prihajala na Bleiweisovo cesto šele z rušenjem poverjeniškega sistema. Seveda s tem ne maram trditi, da so v poverjeniški vladi vladale vseskozi rajske strankarsko-

politične razmere, nasprotno še zelo ostro smo včasih trčili skupaj, toda večinoma le radi državnopravnih načel, o čemer govorim na drugem mestu. Uprava sama ni trpela na oni kronični bolezni strankarstva, ki smo jo žal opazovali v kesnejši državni upravi. Kolikor je v človeških močeh, je bila uprava depolitizirana. In to je bilo po mojem mnenju spričo človeške slabosti in današnje vsestranske strankarske zagrizenosti, ki jej nehote često nezavestno podleže tudi najboljši človek, največ pripisovati medsebojni kontroli in iz te izvirajoči medsebojni obzirnosti v poverjeniški vladi. Dokler so šla imenovanja, napredovanja in premeščanja uradništva skozi celokupno vlado in so se torej vršila pod kontrolo zastopnikov vseh v vladi zastopanih strank, korupcija in nepotizem nista mogla blizu ali pa jima je sledila takojšnja pravična remedura. Morebiti je v tem momentu vsaj deloma iskati vzrok za občo delavoljnost in zaradi tega tudi veliko uspešnost delovanja takratnega vladnega aparata, iz česar bi sledilo, da bi bila ta ustanova umestna i za sedanji čas, ko se stranke vse križem obdolžujejo strankarskega režima in politične korupcije.

Koliko in kako težavnega upravnega posla se je v tem času storilo na Narodni odnosno Deželni vladi, o tem pričajo zelo obsežni zapisniki sej celokupne vlade, ki jih je bilo v času od prevrata do izvolitve ustavotvorne skupščine nad 200. O tem delu tukaj nadrobneje govoriti, ni prostora. Malo sliko tega dela pa bi le rad podal, in da se mi ne bo očitalo, da slikam enostransko in da pretiravam, navajam pričo iz drugega tabora. Poslušajmo, kako sliko je razgrnil o tem delu dr. Gregor Žerjav, takratni podpredsednik Deželne vlade, ki je po poročilu »Slovenskega Naroda« z dne 12. julija 1919 na shodu zaupnikov JDS dne 6. julija 1919 samo za prvo polovico leta 1919 poročal sledeče:

»Glavni problem Jugoslavije je uvedba dobre uprave. Ta uprava mora biti nekoruptna in nestrankarska. Nam treba na čelo uprave dobrih upraviteljev, ne toliko politikov. Ne rečem tega radi praznih polemik preteklih dni temveč iz prepričanja, da to velja v vsej državi stalno ponavljati.

Ko sva z dr. Ravniharjem januarja v vlado vstopila, je bila Deželna vlada Slovencem še vse. Danes se že obračajo oči na Narodno predstavništvo, ki je nase potegnilo velik del pristojnosti Deželne vlade. Niti, ki vodijo iz ministrstev, so od dne do dne gostejše. V takem času, ko se vse spreminja v kompetencah, je težko slediti v upravi. Treba precej energičnega nastopa in čuta za odgovornost, da se v nejasnih slučajih upamo reševati pereče zadeve.

Dvoje kriz nam je v vladi največ skrbi delalo: kriza meja in socialna kriza.

Od velevlasti še nepriznani bili smo torišče raznih misij, ki so mislile tu najti azijatske razmere, a so zadele na dobro urejeno upravo novi državi zvestega naroda. Nešteto informativnih obiskov, predavanj in dopisov smo izvedli, brošure, članke, zemljevide smo sestavili, pa tudi ostre konflikte najresnejšega značaja smo častno prebili, kajti ni bilo vse prijateljsko, kar je od zunaj k nam prihajalo. Severna meja nam je bila skoraj neprestano v ognju. Z mariborsko pogodbo smo postavili vojaško mejo za Štajersko, ki jo je antanta potrdila in ki je

postala prejudicijelna. Najhujše je pekla koroška rana. Danes smo v Celovcu. Naši upravi priznanega dela Koroške ne izpustimo nikdar več, pa naj to stane kar hoče. Celovec pa je na razpotju: ali hoče postati bogato mesto z zagotovljeno enakopravnostjo v naši kraljevini, ali pa mesto prosjakov v Nemški Avstriji, kjer bodo razne hiše žalovale za slovenskim zaledjem.

Zapadna meja nam je povzročila največ naporov; neprestani so bili spopadi in upravnih neprilik nismo bili en dan prosti. Begunsko vprašanje je ležalo na slabotnih ramah naših financ in selitev uradništva je postavljala vlado pred neprestane notranje konflikte. Vsprejmemo brate z odprtimi rokami, na drugi strani pa treba braniti trdo stališče: Vstrajajte pri svojem narodu.

Vojne posledice, zlasti izrabljevalna politika Avstrije, ki je izčrpala fizične, moralne ter gmotne sile, so prišle letošnjo pomlad na nas v obliki hude in nevarne socialne krize. Zares, mnogokrat smo sredi valov nervoznega, v vsako nesmisel slepo verujočega socialnega boja, sedeli kakor grešniki, na katere je vsakdo kričal in zavračal vse težave. Najprej nas je po nenadni proglasitvi svobodne kupčije (od strani centralne vlade kljub protestom Deželne vlade! op. pisca) zagrabila prehranjevalna kriza, z njo pa je šla roko v roki draginjska kriza. Fiksno nastavljeni so prišli pod kolo in ko si niso v obupu vedeli pomagati, so začeli pretiti lastni državi. Iste taktike se je posluževal večji del delavstva, med katerim so ob takih razmerah uspehe želi nekateri državi sovražni elementi, ki so še vedno upali na nov prevrat. To so bili najtežji časi v Deželni vladi.

Naša stranka je storila svojo dolžnost napram uradništvu in vlada je v tesnem okviru svoje kompetence izglajevala njegovim zahtevam pot. Storili pa smo dolžnost tudi napram delavstvu. Na celi črti začenši s Trbovljami sem delal na regulacijo mezd. Poravnali smo celo vrsto stavk ter načeloma — tudi če je to bilo napram lastnim pristašem — branili delavske zahteve. Mislimo, da smo s tem pomagali ne le delavstvu temveč državi, v kateri hočemo da ta razred najde soodločujoče mesto.

Poleg kompliciranih gospodarsko-socialnih borb smo se zanimali za moralno povzdigo ljudstva. Nič se ne sramujem očitka pridigarske metode. Borba proti nečuvenim pijavkam alkoholizma je bila potrebna in bo še bolj potrebna v bodoče. Isto je s prostitucijo. (Deželna vlada je namreč že meseca marca 1919 po vsej Sloveniji odpravila javne hiše. Op. pisca.) Jaz bi želel, da bi naša stranka prav razumevajoč svobodo stopila na čelo borbi proti nemoralnostim vseh vrst, ki groze uničiti solidno naše slovenstvo.

Vojna je neizmerno skvarila idealizem, da, prav za prav ga nikjer videti več ni. Vidim to pri vladi: v občinah ni nobene iniciative več, v zadrugah vseh barv samo mrtvilo, v društvih nobenega veselja za delo. Kjer treba strune altruizma, tam vam zazija zasmehljiv cinizem. Vse naj da država. Brez državne podpore danes nobena idealna stvar noče več naprej. Ta občutek je silno nevaren in storiti moramo vse, da zopet nastopi več umevanja za socialne naredbe in žrtve zlasti v inteligenci.

Zahtevajoč, da se probudi čut dolžnosti v skupnosti in državi, smo zadeli na odpor, ki ga je treba zlomiti. Težko je bilo od izmučenega ljudstva zahtevati žrtev, a moralo je biti. Izvedli smo mobilizacijo in nič se ne sramujem priznati, da sem proti nezaslišanim zločinom predlagal preki sod...

Ista je z Nemci. Kjer so se akomodirali, tam jim je zagotovljena ravnopravnost. Napram subverzivnim elementom pa smo morali zastopati taktiko brezobzirne obrambe. Kdor hoče nemštvu slabo, ga ščuva proti državi.

Sicer smo v Deželni vladi delali, da čimbolj izrabimo svobodo za pozitivno delo. V kulturnem oziru je Deželna vlada podprla vsako akcijo, zlasti pa je z energičnim korakom otvoritve tehničnih visokošolskih kurzov zagotovila ugodno rešitev vseučiliškega vprašanja. Slovenci smo poklicani dati državi največ inteli-

gence. V to nas sili naš gospodarski položaj in usposablja tradicija. A ne smemo se preveč zanašati na državne stipendije. Za vzgojo tehnikov je Deželna vlada položila temelj v posebnih fondih, kjer morejo sodelovati javni činitelji in vsa industrija. Zdaj treba podobne uredbe za medicince in obširne akcije tudi za druge stroke, da nam bo ves naraščaj lahko študiral na domačem in na tujih velikih učiliščih.

Obilo bi mogel poročati o gospodarskem delu. A moji predgovorniki so mi v tem oziru nalogo skrajšali. Naši trgovci in industrialci mi lahko potrde, da prijetnih mesecev nismo prebili. Kakor v vozu, ki so se mu konji splašili, smo drveli naprej in veseli smo, da so nam kosti še cele. Neprestano se menjajoči in nasprotujoči ukazi, nove situacije so nam grenile delo. Storil sem po močeh, kar se je dalo, da sem olajšal interesentom položaj.

Predvsem smo videli, da treba urediti promet. Promet in oživljenje industrije zavisi od produkcije premoga. Ta del programa je skoro izvršen, ker smo že blizu mirovne produkcije premoga. S tem je zagotovljen vsaj za silo promet pri nas in v Hrvatski. To je odprlo pot prehranjevalnim transportom.

Na celi črti se dela na to, da se zopet oživi industrija. Neurejene valutne in carinske razmere to otežujejo. Sedaj nas zadržuje tudi nejasna situacija radi sekvestracije tujih imetij. Nacionalizacija industrije v Sloveniji je na potu: napeti bomo morali vse finančne rezerve, da spravimo odločujočo moč v industriji v roke domačega človeka. Pri tem bomo gledali, da se nam ne vrine židovstvo, ki si nadeva lepo zveneča narodna imena. Odločitev v tem problemu, kakor glede vseh težav avstrijske likvidacije, pade v Parizu. Pa bodi kakršnakoli, gledati moramo, da bomo na lastni zemlji z njenimi zakladi sami gospodarili. Agrarno reformo sem uvedel, držeč se načela, da treba podpreti domačine na celi črti...

Šest mesecev nič kaj prijetnega dela je za nami. Prav so imeli oni, ki so rekli, da treba v Ljubljani krepko držati situacijo, če se hoče kaj doseči v Parizu in v Belgradu. Zato mi ni žal za prestane dni in noči. Kajti najtežje krize so prestane, Slovenija je dosti konsolidirana, da more še dalje prenašati strašni pritisk vsled neodločitve mej, zlasti na zapadu. Dovolj je našla samo sebe, da se ne straši še hujšega napora.«

Kar je povedal tukaj gosp. dr. Žerjav, je vse res in še mnogo več in ne velja samo za prvega pol leta, temveč — mutatis mutandis — za ves čas obstoja poverjeniške vlade. Vsi njeni člani so vse svoje zmožnosti in ves svoj napor zastavili za konsolidacijo Zedinjene Slovenije in so to nalogo v nenavadno težavnih razmerah in v razmeroma kratkem času tudi v taki popolnosti dovršili, da je poprevratna Slovenija vsem drugim pokrajinam naše države in marsikateri drugi deželi Srednje Evrope mogla služiti za zgled. Poleg ogromnih, težkih upravnih poslov se je Narodna vlada in pozneje Deželna vlada v dobi pred izvolitvijo ustavotvorne skupščine prav mnogo bavila s posli zakonodajnega značaja, deloma ker je bilo treba stare zakone novim razmeram prilagoditi, deloma pa ker je duh časa zahteval uvaževanje novih zakonskih vidikov. Pod mojim predsedstvom je Deželna vlada n. pr. sklenila tudi nov občinski volivni red, s katerim je uvedla ž e n s k o volivno pravico in s tem Slovenijo postavila v isto vrsto z najnaprednejšimi državami srednje, severne in zapadne Evrope.

Borba za avtonomijo.

Javljala se je včasih samo indirektno v obliki odpora proti raznim izrastkom centralizma, včasih pa se je povzpela do popolnoma določnih načelnih vidikov, vendar vselej samo v zvezi z reševanjem konkretnih upravnih aktov. Nalašč Deželna vlada ni iskala nobenega tozadevnega spora in tudi pred javnost se ni nalašč zatekala. Razmere tedanjega časa so opominjale k samozatajevanju; stali smo ves čas v napetih odnošajih z Italijo, ki je kakor ris prežala na vsak pojav nezadovoljstva v naši državi in ga izrabljala proti nam. Na drugi strani smo stali pred oživotvorjenjem ustavodajne skupščine, kjer so se vprašanja notranjepolitične ureditve itak imela v najkrajšem času avtoritativno rešiti.

Jaz sem pri teh konfliktih stal na strogo p r a v n e m stališču, ker je po mojem mnenju prva dolžnost vsake vlade, da brezpogojno predvsem sama respektira zakon, čigar spoštovanje zahteva od svojih državljanov. Kdor to podlago zapušča, odpira vrata anarhiji. Razmerje med centralno vlado in pokrajinskimi oblastmi je bilo zaenkrat ustavnopravno urejeno s svečanim aktom adrese, ki smo jo bili v imenu S. H. S. države Narodnega veča v Zagrebu dne 1. decembra 1918 izročili Njega Visočanstvu prestolonasledniku regentu, in pa z njegovim odgovorom na to adreso. To je bil prvi ustavni akt nove države, ki je imel tem večjo vrednost, ker je slonel na prostovoljnem dogovoru narodov z vladarjem in ni bil niti eni niti drugi stranki vsiljen ali iz enega ali drugega izsiljen. In v tem aktu smo si bili zastopniki Preka izgovorili, da naj — kar se uprave tiče — zaenkrat t. j. do sprejema ustave ostane vse pri starem, da naj se torej zedinjeni prečanski kraji tudi naprej upravljajo tako, kakor so se bili upravljali dotlej. Ministrstvom se na to upravo ni dala druga ingerenca, nego da so jo smela nadzirati in ji po potrebi dajati splošna navodila (upute). Prepričani smo bili, da sta s tem slovesnim zagotovilom ustroj in kompetenca naših tedanjih avtonomnih uprav zaenkrat zadosti zasigurana.

Žal se je prav kmalu pokazalo, da temu ni tako in da centralna vlada obstoječih avtonomij niti tam ne mara spoštovati, kjer bi jih lahko in kjer bi bilo to v očitno korist uprave same in konsolidacije razmer v novi državi. Kmalu po sestavi prve skupne centralne vlade se je pokazala tendenca centralizacije. Da so se nekatera poverjeništva, kakor n. pr. vojne, prometa, prehrane, takoj popolnoma ukinila, temu ni bilo ugovarjati, ker je bilo zaradi zedinjenja v eno državo samo po sebi dano. Ni pa bilo v stvari sami utemeljeno, da je že začetkom meseca januarja 1919 ministrski svet sklenil, da ostanejo v bodoče od vseh dvanajstih samo še štiri poverjeništva (poverjeništvo za notranje posle, za prosveto, za pravosodje in za kmetijstvo). Vsa ostala poverjeništva so bila ukinjena in šele naknadno

na protest Deželne vlade je ministrski svet dovolil, da smeta vsaj še ministra za socialno politiko in za javna dela imenovati vsak svojega (ministerialnega) poverjenika. Tako je nova Deželna vlada, ki je stopila na mesto Narodne vlade, imela končno poleg predsednika in podpredsednika samo še 6 poverjenikov, od katerih sta bila dva imenovana po svojih resortnih ministrih. V brzojavki, ki mi je sporočila moje imenovanje za predsednika Deželne vlade, se mi je hkrati sporočilo, da se poverjeniki dr. Tavčar (za prehrano), dr. Triller (za trgovino), dr. Lovro Pogačnik (za narodno brambo), Vl. Remec (za javna dela), dr. Pestotnik (za promet), dr. Kukovec (za finance) in Anton Kristan (za socialno politiko) razrešujejo svojih poslov, »ker njih resorti pripadajo pod neposredno kompetenco resortnih ministrstev«.

Po tej deklasifikaciji prejšnje, avtonomne vlade se je začela borba za njen delokrog in njeno kompetenco in sploh borba proti desorganizujočim praktikam centralne vlade, ki so z vsakim dnem zanašale nove zmešnjave v našo vseskozi urejeno upravo. Začelo se je s tem, da je centralna vlada preko glave Deželne vlade in brez njene vednosti disponirala z njenim uradništvom, kar je imelo za posledico, da je uradništvo zapuščalo predpisano kompetenčno pot, če je hotelo od centralne vlade kaj doseči. Prišlo je radi tega opetovano do ostrih konfliktov. Zatem si je centralna vlada prisvojila pravico imenovanja uradnikov od VIII. činovnega razreda navzgor, dočim je Deželni vladi priznavala samo še pravico do imenovanja uradnikov od IX. činovnega razreda navzdol in pravico predlaganja za imenovanja in premeščanja uradnikov od VIII. razreda višje. Zgodilo pa se je kljub temu opetovano, da se posamezni ministri niti te svoje uredbe niso držali in da so si lastili celo pravico do imenovanja pisarniškega osebja pri Deželni vladi, ki je takim samolastnostim vselej energično ugovarjala. Vse to je seveda na uradniško disciplino skrajno slabo vplivalo in jo polagoma v njenih temeljih zrahljalo; uradništvo ni več vedelo, pri čem da je in komu naj bo pokorno in to tembolj, ker se je pogosto zgodilo, da je minister s podrejenimi uradi Deželne vlade direktno občeval. Razen tega so se pri takem načinu obravnavanja zlasti osebnih zadev nelegitimnim vplivom na upravni aparat odpirala vrata na stežaj. Z eno besedo: mesto reda je centralna vlada povsod napravljala sam nered in često jo je morala Deželna vlada energično zavračati in poučevati.

Vzporedno z razdrapavanjem aparata je šlo poseganje centralnih oblasti v posamezne upravne akte Deželne vlade in njej podrejenih organov. Ministrstva so se — navadno zaradi privatnih ali političnih intervencij — začela vtikati v posamezne konkretne rešitve upravnih slučajev, s čimer se je zanašal vedno večji nered

v upravo in izpodkopavala pravna sigurnost. Ljudje so kaj kmalu spoznali, da je Belgrad za pritožbe proti avtonomni upravi v Sloveniji lahko pristopen in da ne velja mnogo truda doseči kar telegrafično sistiranje upravnih aktov Deželne vlade, zlasti na strankarsko intervencijo kakega poslanca ali kake druge vplivne osebe.

Najtežji so bili konflikti radi imenovanja okrajnih šolskih nadzornikov in ravnatelja dobrodelnih zavodov v Ljubljani ter radi odstavitve gerenta mesta Maribor. Povodom obravnavanja teh slučajev v Deželni vladi so prišle centralistične tendence Demokratske stranke do popolnoma jasnega izraza. Poverjenik dr. Žerjav, ki je takrat v Deželni vladi nastopal kot leader te stranke, je uprav fanatično zastopal centralistično stališče, dočim smo zastopniki SLS ravno tako trdovratno zagovarjali avtonomistično stališče svoje stranke. Zanimivi sejni zapisniki o ostrih in obširnih debatah so neutajljive priče teh ljutih borb. Kako daleč je vodila strankarska zagrizenost v prilog centralizma, kaže dejstvo, da je Demokratska stranka na usta dr. Žerjava spodbujala učiteljstvo, okrajne glavarje in davčne urade celo na nepokorščino napram okrajnim šolskim nadzornikom, ki jih je bila Deželna vlada imenovala.

Tudi drugače so zastopniki Demokratske stranke rušili avtonomnost Deželne vlade, kjerkoli je šlo. Tako so meseca oktobra 1919 naenkrat zahtevali, da mora tudi Deželna vlada demisijonirati, ker je takrat demisijonirala centralna vlada, dasi za tako zahtevo ni bilo nobenega notranjega povoda in je precedenčni slučaj govoril naravnost proti tej novi tezi. Če bi bilo stališče dr. Žerjava prodrlo, bi bilo jasno dokazano, da Deželna vlada ni nič drugega kakor organ centralne, od koje je v vsem, celo v svoji eksistenci, odvisna. Zato sem se tej zahtevi odločno uprl, prepuščajoč zastopnikom drugih strank, da sami demisijonirajo, če se jim to zdi potrebno. Drugič zopet so ugovarjali veljavnosti od Deželne vlade izdanih naredb, češ, da niso bile ministrstvu predložene v potrditev. Tudi ta ugovor ni imel nikake stvarne podlage, kajti Deželna vlada svojih naredb redoma ni predlagala ministrstvom v potrditev in tudi dr. Žerjav sam kot predsednik Deželne vlade je brez odobritve ministrstev izdal baš one naredbe, proti katerim je pozneje, ko se je moja vlada nanje sklicevala, ugovarjal, češ, da niso veljavne, ker da niso bile predložene v odobritev ministrstvu. Pri neki drugi priliki zopet so demokrati zastopali stališče, da čim je zaradi njihovega ugovora kaka stvar v Deželni vladi postala sporna, Deželna vlada ne bi smela več o njej obravnavati in sklepati, ampak bi jo morala predložiti centralni vladi radi odločitve. Tako so se po malem rušili temelji avtonomne veljave Deželne vlade. Te in podobne vidne atake na avtonomijo Deželne vlade sem dosledno

energično odbijal, kar pa se je od raznih strani za hrbtom in na subverziven način v tej smeri grešilo v Belgradu, tega pa žal nisem mogel preprečiti ali korigirati.

K sklepu naj navedem še dokument, ki avtentično dokazuje, kako so bili takrat orientirani demokrati napram slovenski avtonomiji. Pod naslovom »Odmetniška vlada u Slovenačkoj« s podnaslovom »Ko je stariji: ministri ili g. dr. Brejc?« je »Demokratija« 6. avg. 1920 objavila uvodni članek, v katerem se obširno in navajajoč posamezne slučaje bavi s kompetenčnimi konflikti med Deželno vlado in ministrstvi in se zgraža nad postopanjem Deželne vlade in njenimi protesti proti poseganju ministrstev v njeno kompetenco. »Demokratija« kar razumeti ne more, kako se pokrajinska vlada upa ministrstvom sploh kaj ugovarjati ali njihovim ukazom se celo zoperstavljati, proti njim protestirati in apelirati na ministrskega predsednika, da naj kompetenco pokrajinske vlade napram oblastnostim posameznih ministrov čuva in brani in da naj — tako se članka izraža — »opomene nadležne ministre na red«. Članek zaključuje, da »ovi dahiluci« prekoračajo vse dopustne meje in da bomo, če se bo ta režim v Sloveniji še nadaljeval, doživeli, da bo dr. Brejc kot predsednik pokrajinske vlade »stariji« od ministrov in močnejši od ministrskega predsednika kraljevine S. H. S., dočim po mnenju člankarja treba, da so on in njegova vlada »samo obični činovnici« ministrov!

Tako je bilo programatično stališče glavnega organa demokratske »Zajednice«, takrat še edinstvene demokratske stranke, v vprašanju razmerja Deželne vlade napram centralni vladi odnosno v vprašanju avtonomije Slovenije.

Kmalu po moji demisiji sredi meseca decembra 1920 je vodstvo Deželne vlade prešlo popolnoma v roke demokratov in Samostojne kmetske stranke. Tedaj so prenehali kompetenčni boji med Deželno in centralno vlado. Vidovdanska ustava od 28. junija 1921, ki so zanjo glasovali tudi demokrati in samostojni kmetje, pa je vsem sporom napravila tudi formalen konec in pomedla »Zedinjeno Slovenijo« in zadnje ostanke njene avtonomije.

Težki notranjepolitični dogodki, ki se baš ob desetletnici odigravajo pred našimi očmi, dokazujejo ad hominem, kako prav smo imeli mi avtonomisti, ki smo stali na stališču, da onemu, ki zna sam gospodariti, ni treba nobenega kuratorja, in da bolj kakor sila in železo združuje in vkup drži l j u b e z e n i n — s v o b o d a, ki je kulturnemu narodu najdražji idol. Bodočnost bo pokazala, koliko so se merodajni krogi v naši državi iz žalostnih skušenj prvega decenija nove države naučili.

Dr. M. Slavič:

DRŽAVNI PREVRAT V MARIBORSKI OBLASTI.

1. Razpad Avstrije in Slovenska Štajerska.

Francoska revolucija je izvojevala enakopravnost takratnih stanov in vzbudila narodnostno idejo. Revolucija l. 1848. je začela poudarjati enakopravnost narodov in zahtevala vpoštevanje narodnostne ideje. V začetku 19. stoletja je Napoleon klical: »Ilirija vstan'!« Sredi tega stoletja, l. 1848., je zajeknil v Sloveniji tudi s l o v e n s k i klic po »zedinjeni Sloveniji«.

Ni pa še našel ta klic pravega odmeva v Sloveniji, kakor tudi drugi avstroogrski narodi niso mogli uveljaviti svojega narodnostnega načela. V ustavobojnih letih 1867. in 1868. si je priborila Ogrska svojo državno samostojnost na škodo drugih narodnosti na Ogrskem in v Avstriji. V tem času je na taborih mogočno odmevala zahteva po »zedinjeni Sloveniji«. L. 1918. pa je privedlo do zmage narodnostno idejo, v kolikor ni podlegla imperialističnim težnjam slučajno močnejših narodov.

Pri vsem tem razvoju so štajerski Slovenci v odlični meri sodelovali. L. 1848. so razvili prapor zedinjene Slovenije, l. 1868. so jo zagovarjali na slovenskih taborih. V l. 1917. in 1918. so podpisovali majniško deklaracijo, koncem l. 1918. so se uvedli v samostojno narodno državo Jugoslavijo.

Še preden je štajersko ljudstvo kaj zvedelo o Wilsonovi samoodločbi narodov, je z majniško deklaracijo izvršilo plebiscit. Da je plebiscit odločil v prilog Jugoslavije, k temu je pripomogla splošna narodna zavednost štajerskih Slovencev. Pospeševalo pa je jugoslovansko gibanje vojno trpljenje sploh, posebej pa grozno preganjanje Slovencev v začetku vojne in pa forsiranje nemškega kurza.

Cela vrsta narodno zavednih Slovencev, med njimi 17 duhovnikov, zlasti iz mariborske okolice, je moralo radi »srbofilstva« dolge težke mesece trpeti v graških zaporih. Ti duhovniki so bili: Fr. Šegula (kaplan Sv. Magdalene v Mariboru), Ivan Ilc (kaplan v Rušah), Fr. Škof (kaplan v Kamnici), Frid. Volčič (župnik v Breznem), Vinko Lorenčič (župnik pri Sv. Ožbaltu), Iv. Bosina (kaplan na Sladki gori), Marko Krajnc (kaplan v Ribnici), P. Peter Žirovnik (kaplan pri Sv. Vidu bl. Ptuja), Martin Medved (župnik v Laporju pri Slov. Bistrici), Jos. Čižek (dekan v Jarenini), Iv. Razbornik (kaplan v Jarenini), Evald Vračko (župnik v Št. Ilju v Slov. goricah), Vid Janžekovič (župnik v Svečini), Fr. Polak (kaplan v Hočah pri Mariboru), Ant. Ravšl (župnik v Cirkovcih), Andrej Bračič (župnik v Limbušu pri Mariboru), in Fr. Muršič (župnik v Framu). Štirje duhovniki, Muršič, Janžekovič, Žirovnik in Ilc, ter nekaj učiteljev in učiteljic, ki so bili

zaprti, so že umrli, ponajveč radi posledic strašnega telesnega in dušnega trpljenja v graških ječah. — Kaj bi pomenil nemški kurz v Avstriji za Slovence, pa je izdal nemški poslanec Wichtl na zborovanju v Slovenski Bistrici: »Kaj storiti s Slovani? Treba decimirati njih število in razkosati njih skupnost, sicer postanejo res nemštvu skrajno nevarni. Vojna je najboljše sredstvo za dosego tega cilja... Nemci so uničili Srbijo, Črno goro in Rusijo, in tako naredimo tudi z avstrijskimi Slovani... Jugoslovani se morajo decimirati in porazdeliti na sedem vetrov. Največ, in sicer Slovencev in Hrvatov, morajo dobiti Nemci. Nekaj Slovencev bomo dali Italijanom, večino Hrvatov in Srbov Madjarom, velik del tudi Albancem, Grkom, Turkom in Rumunom. Dokler se pa ti nemški načrti ne izvrše, je treba gledati, da se jugoslovanski rod decimira. Sredstva: nemške šole, vojna in malo živil ali z drugimi besedami: glad.«[1]

Tako sirovo in kruto Nemci splošno niso mislili. Vendar bi prišlo končno do tega, da bi bili Slovenci popolnoma podjarmljeni in obsojeni na narodno smrt, ako bi šlo po željah avstrijskih Nemcev. Saj so zahtevali, da se izločijo iz državnega zbora zastopniki Galicije, Bukovine in Dalmacije, da bi z ostalimi pokrajinami delali Nemci po mili volji, v izločenih treh pokrajinah pa z vojaško diktaturo uvajali vpliv nemštva.

Zato so štajerski Slovenci celo resno vzeli klic majniške deklaracije: »Jugoslavija ali smrt!« Geslo, ki ga je izrekel dr. A. Korošec pri pogrebu dr. Kreka: »Dvignite glave, ker približuje se vaše odrešenje!«, kar je bilo nato tiskano na propagandni dopisnici z dr. Koroščevo sliko, jim je dajalo upanje, da se to uresniči. To veselo upanje je bilo pri štajerskih Slovencih skupno, nedeljeno in nekaljeno. Šusteršič-Lampetovi posebni nazori o deklaracijski politiki niso našli na Štajerskem nikakega odmeva. Nasprotniki Jugoslavije so bili le Nemci in nemškutarji, ki so po svojih listih jugoslovansko gibanje smešili in zatirali, kolikor so le mogli.

Razpad Avstrije je seve povzročila zmaga antante. A tudi če bi zmagale centralne sile, bi Avstrija ne ostala več v stari obliki. Avstrija je imela kal razsula v sebi. Začetek konca je bil v dualizmu, ki je razdelil monarhijo v dve državi, v ogrsko državo in »v državnem zboru (na Dunaju) zastopana kraljestva in dežele«. Češki politiki, kakor Palacky in njegov zet dr. Rieger, so že obsojali dualizem in zahtevali za Čehe iste pravice, kakor jih je dala avstrijska vlada Madjarom, češ, da bo Avstrija federativna ali pa je ne bo. Od l. 1900. do svetovne vojne so se avstro-ogrski politiki resno bavili z vprašanjem, kako bi se Avstrija preuredila. Izšla je cela vrsta knjižic, kjer so se dajali načrti za preureditev Avstrije v neko zvezo narod-

[1] Iz govora poslanca dr. Verstovška v dunajskem parlamentu v juliju 1918.

nih držav. Nemška krščanskosocialna stranka je bila za Veliko Avstrijo, seve z odpravo dualizma, socialni demokratje za narodne avtonomije, Vsenemci pa so že Avstrijo začeli izdajati z zahtevo, da se priključi Nemčiji.

Tudi prestolonaslednik Franc Ferdinand je bil nasprotnik dualizma in centralizma ter se je ogreval nekaj časa za Veliko Avstrijo, h koncu pa za trializem, to je za jugoslovansko državo, ki bi kot tretja pristopila k avstrijski in ogrski državi. Podobno misel je vsebovala tudi »reška resolucija« z dne 3. oktobra 1905, v kateri se je zahtevala priklopitev Dalmacije h kraljestvu Hrvatske in Slavonije pod krono sv. Štefana. Madjarski politik grof Apponyi je pozdravil to idejo in navduševal Hrvate za zvezo z Ogrsko, ki je bila proti Dunaju vedno zmagovita.

Tako je bilo že pred svetovno vojno v Avstro-Ogrski veliko gibanje za ustavne spremembe. Pred vojno z Italijo pa je avstro-ogrska monarhija sama začela barantati s svojimi pokrajinami. Obljubila je odstopiti Južno Tirolsko Italiji, da bi ostala nevtralna. Ta pa je zahtevala še več, namreč Gorico in Gradiško, Trst in dalmatinske otoke. Avstrija je bila že pripravljena vse to odstopiti Italiji razen Trsta zaradi luke. Ker je Italija od antante dobila še večje obljube, je »iz svetega egoizma« napovedala Avstriji vojno. Tudi Galicijo je monarhija načelno že odstopila, ko sta se cesarja Viljem in Franc Jožef v proklamaciji zavezala, da se bo ustanovilo samostojno poljsko kraljestvo.

Jugoslovanske države v trialističnem zmislu Avstrija ni ustanovila, ker so se temu uprli Madjari, ki so na vsak način hoteli imeti Hrvate in Srbe pod svojim jarmom. Čehe in Slovence bi rada Avstrija zadovoljila z uvedbo okrožij, ki bi se ozirala na narodnost. Čehi niso bili zato, ker bi se s tem ustanovila nekaka Nemška Češka. Nemci pa tudi niso bili navdušeni za okrožja, ker so se bali, da bi Slovenci dobili nekaj več pravic in bi izginili v slovenskem ozemlju nemški otoki, zlasti na Štajerskem. Zato so Vsenemci izdali geslo: »Avstrija bo nemška ali je pa ne bo.«

Ko je cesar Karel 21. novembra 1916 nastopil vlado, se je zdelo, da pride do ustavnih sprememb v federativnem pravcu. To pa bi bilo mogoče le, če bi se odpravil dualizem. Ogrski ministrski predsednik Štefan Tisza je znal to preprečiti ter dal Karla kronati za ogrskega kralja. S tem je imel Karel že vezane roke za ogrsko državno polovico. Ostal je za ustavne poskuse le še avstrijski del, za katerega ni prisegel na ustavo, da bi se lažje spremenila. Toda ob otvoritvi parlamenta dne 30. maja so podali Čehi, Jugoslovani, Poljaki itd. svoje »majniške deklaracije«, ki so postale podlage za ustanovitev samostojnih držav. Jugoslovanska deklaracija je zahte-

vala, da se združijo vse zemlje monarhije (torej tudi deli ogrske državne polovice), v katerih bivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, v samostojno državno telo.

Cesarjev prestolni govor 31. maja je obljubil neke ustavne spremembe, ki bi omogočile svoboden narodni in kulturni razvoj enakopravnih narodov. Kakega pravega načrta pa takratni ministrski predsednik Clam-Martinitz ni imel. Njegov naslednik Seidler je dal izvoliti celo poseben »ustavni odsek« za preureditev države. Ali tudi Seidler je prišel samo do načrta narodnih avtonomij v deželnih mejah, s čemer pa tudi ni mogel več prodreti.

Nadaljnji razvoj v narodnem zmislu je pospešilo znanih Wilsonovih 14 točk, ki jih je razglasil 8. januarja 1918 in še bolj razložil 12. februarja, v katerih je poudarjal samoodločbo narodov, ki se ne smejo proti svoji volji prestavljati sem in tje kakor kamni pri igri. Do začetka oktobra je sicer avstrijska vlada odklanjala deseto Wilsonovo točko, ki govori o avstro-ogrskih narodih, vendar je govorila javno o njej. S tem je prišlo jugoslovansko vprašanje v javno diskusijo. Dne 27. aprila 1918 je štajerski deželni odbor proti glasu edinega slovenskega deželnega odbornika protestiral proti ustanovitvi Jugoslavije in cepitvi štajerske dežele. Nekdanji klic: »Proč od Gradca«, ki se je širil v predvojnih letih obstrukcije slovenske delegacije pod vodstvom dr. A. Korošca v deželnem zboru v Gradcu, je s tem znova oživel.

V začetku meseca maja je Seidler izjavil, da sicer ne ve, ali se bo ustanovila jugoslovanska država, kar da ni izključeno, vendar je poudaril, da na noben način ta Jugoslavija ne bo obsegala tistih delov avstrijskega državnega ozemlja, ki leže na poti do Adrije in ki so v tesni zvezi z nemškim jezikovnim ozemljem. S tem je avstrijska vlada načela debato o obsegu jugoslovanske države, dasi je izključevala Slovence, ki so bili tem bolj dolžni skrbeti za svojo bodočnost.

Dne 30. maja 1918, ob obletnici majniške deklaracije, je bil kronski svet, pri katerem sta hrvatski ban Mihalovich in deželni šef za Bosno Sarkotić »nujno zahtevala« zvezo Hrvatske, Slavonije, Bosne in Dalmacije pod vodstvom Hrvatov, torej Veliko Hrvatsko, kakor je to zahtevala tudi hrvatska frankovska stranka, ki tudi ni marala Slovencev, ki bi ji bili »balast«. Ker je madjarski ministrski predsednik Weckerle odklonil Veliko Hrvatsko, ki je ni hotel izpustiti iz madjarske hegemonije, je ta misel propadla. Starčevičanec dr. Pavelić pa je 18. junija 1918 stavil predlog, da se v zmislu majniške deklaracije prizna Slovencem, Hrvatom in Srbom pravica samoodločbe. Dne 8. julija je govoril prvič za zedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov tudi dr. Popović, pristaš hrvatsko-srbske koalicije, ki je bila vladna stranka, torej po milosti ogrske vlade. S tem je bila

tudi Hrvatska in Slavonija pridobljena za misel majniške deklaracije in Slovenci so bili utrjeni v veri, da pride do Jugoslavije.

Vlada je sicer še skušala zatirati deklaracijsko politiko. Toda slovensko ljudstvo je bilo že vse prežeto od te misli. Ko je cesar Karel 25. maja sprejel deputacijo slovenskih nemškutarjev pod vodstvom ptujskega župana Orniga in »Štajerčevega« urednika Linharta, je imelo štajersko slovensko ljudstvo samo posmeh za ta čin, ki mu je le pokazal, da si mora sámo izvojevati svoje pravice.

Ker je avstrijska vlada še vedno govorila o narodni avtonomiji in je v tem zmislu uvedla 19. maja okrožja na Češkem in s tem ustanovila za Nemce »Deutschböhmen«, ni mogla nastopiti proti ustanovitvi Narodnih svetov, ki o njih ni slutila, da bodo postali nositelji samostojnih državnosti.

2. Osamosvojitev Slovenske Štajerske.

Dne 13. julija 1918 se je ustanovil Češki narodni svet; predsednik je bil dr. Kramař, podpredsednika Klofač in Švehla. V Ljubljani pa se je ustanovil Narodni svet dne 16. avgusta ob priliki, ko se je odkrila v Št. Janžu spominska plošča dr. Kreku in se je sklenila nekaka bratska trozveza med jugoslovanskimi, češkimi in poljskimi poslanci. Predsednik slovenskega Narodnega sveta je bil voditelj deklaracijske politike dr. Anton Korošec, razen katerega so bili iz Štajerske izvoljeni v odbor poslanca dr. Ivan Benkovič in dr. Karel Verstovšek ter Ivan Vesenjak, Ivan Kejžar, Lovro Petovar, Matej Prosekar in dr. Fran Rosina.

Narodni svet v Ljubljani je določil, da se ustanove pokrajinski odseki za Trst, Istro, Goriško, Koroško in za Maribor, eventualno s pododsekom za Prekmurje.

V ta namen se je vršil v mariborskem Narodnem domu 26. septembra 1918 ustanovni občni zbor »Narodnega sveta za Štajersko-Maribor«, kakor se je na štampiljki imenoval. Po zapisniku tega N. s. je zborovanje otvoril predsednik glavnega odbora Narodnega sveta v Ljubljani dr. A. Korošec in podal jedrnato sliko političnega položaja. Nato se je razvila živahna debata o vseh važnih vprašanjih ter so se naložile mariborskemu N. s. sledeče naloge: 1. jasno določiti narodne meje proti nemški Štajerski in Ogrski; 2. ustanoviti po vsem Spodnjem Štajerskem narodne straže; 3. skrbeti za financiranje pisarne; 4. sestaviti kataster narodnega in tujega posestva in reševati gospodarska vprašanja; 5. razširiti organizacijo N. s. po vseh krajih; 6. obrniti se na slovenske socialne demokrate in jih povabiti k sodelovanju; 7. pomagati pri aprovizaciji industrialnih in revnih slovenskih krajev.

V N. s. za Štajersko so bili izvoljeni kot zastopniki Slovenske ljudske stranke: 1. dr. K. Verstovšek, državni in deželni poslanec ter

deželni odbornik v Gradcu; 2. dr. Jos. Hohnjec, profesor bogoslovja; 3. dr. Franc Kovačič, profesor bogoslovja; 4. Franc Žebot, urednik; 5. dr. M. Slavič, profesor bogoslovja; 6. Vladimir Pušenjak, zadružni nadrevizor; 7. dr. Fr. Lukman, profesor bogoslovja (vsi z bivališčem v Mariboru); 8. Ev. Vračko, župnik v Št. Ilju v Slovenskih goricah; 9. Jakob Florjančič, župan pri Sv. Miklavžu pod Mariborom; kot zastopniki Jugoslovanske demokratske stranke pa: 10. dr. Fr. Rosina, odvetnik; 11. Franc Voglar, gimnazijski profesor (oba v Mariboru); 12. I. Hren, nadučitelj na Muti; 13. Viktor Kukovec, tovarnar v Ljutomeru; 14. I. Zadravec, tovarnar v Središču; 15. Smertnik, posojilniški uradnik v Celju.

Dne 28. septembra se je vršila prva seja štajerskega N. s., ki se je ob navzočnosti Verstovška, Kovačiča, Žebota, Slaviča, Vračka, Florjančiča, Voglarja, Hrena konstituiral takole: predsednik Verstovšek, podpredsednik Rosina, tajnik Voglar, blagajnik Kovačič. Razpravljalo se je na tej seji o ustanovitvi narodnih straž v Mariboru ter v ljutomerskem in radgonskem okraju. Glede določitve narodnih mej so bili naprošeni za Maribor in Ptuj: Kovačič; Prekmurje: Slavič; meja od Radgone do Špilja (Spielfeld): M. Ljubša, dr. V. Kukovec, Vračko; Špilje—Remšnik: nadučitelj Majcen pri Sv. Duhu na Ostrem vrhu, Vid Janžekovič, župnik v Svečini; Remšnik—koroška meja: Hren.

Po prevratu je N. s. kooptiral od časa do časa več narodnih javnih delavcev, po odhodu dr. Verstovška k vladi v Ljubljano, dne 9. novembra, je bil tudi dr. Hohnjec podpredsednik, ki je potem predsedoval veliki večini rednih sej N. s. do 30. decembra, s katerim dnem se končuje zapisnik N. s. v Mariboru.

N. s. v Mariboru se je še ravno pravočasno ustanovil. Kajti svetovna vojna je šla z naglimi koraki proti koncu in Avstro-Ogrska je pričela razpadati. Konec meseca sept. je poslala monarhija najmočnejšega svojega državnika Štefana Tiszo na Hrvatsko, v Bosno in Hercegovino, da bi zavrl jugoslovansko deklaracijsko gibanje. Največ kar bi Tisza še dovolil, bi bilo to, da bi se Hrvatska, Bosna in Dalmacija združile v okviru ogrske države; imeli bi torej poleg dualizma še nekak subdualizem. Tisza je naletel na gluha ušesa. Jugoslovanski politiki so mu jasno povedali, da odločno odklanjajo tako rešitev. Nekdaj »vsemogočni« Tisza se je pri tem raztogotil ter izustil v Sarajevu zanj neprevidne in usodne besede: »Mogoče je, da propademo, toda preden mi propademo, bomo našli dovolj moči, da vas zdrobimo.« S tem je Tisza priznal krizo Avstro-Ogrske, s svojo grožnjo pa kruto pokazal, kaj bi imeli Jugoslovani pričakovati, če si sami ne zasigurajo svoje bodočnosti. Nad neuspehom Tiszove misije je zavladalo pri mariborskem N. s. veliko veselje. S tem je bila tudi frankovska in hrvatsko-srbska koalicijska politika premagana. Tudi

v Hrvatski in Bosni je zmagala majniška deklaracija, kakor so že pri ustanovitvi Narodnega sveta v Ljubljani izjavili Dalmatinci, da odklanjajo rešitev jugoslovanskega vprašanja brez Slovencev.

Avstrija se je še ves mesec oktober zaradi pritiska na frontah in zaradi notranje sile ukvarjala z ustavnimi spremembami. Dne 1. okt. je ministrski predsednik Hussarek govoril v državnem zboru o samostojni Poljski, o Jugoslaviji, o načrtih za avtonomije. Dr. Korošec je odgovoril v imenu Jugoslovanskega kluba, da je avtonomijski načrt prišel že prepozno. Avstrijski soc. demokrati so dne 3. oktobra priznali v svoji resoluciji pravico samoodločbe slovanskim in romanskim narodom, a jo zahtevali tudi za »Nemško Avstrijo«.

V Zagrebu se je 5. in 6. oktobra ustanovil vrhovni Narodni svet (Narodno veče) Slovencev, Hrvatov in Srbov, h kateremu je 12. oktobra pristopila tudi hrvatsko-srbska koalicija, tako da se je konstituirala vrhovna instanca snujoče se države Slovencev, Hrvatov in Srbov dne 18. oktobra takole: predsednik dr. A. Korošec, podpredsednika dr. A. Pavelić, starčevičanec, in Svetozar Pribičević, Srb, član hrvatsko-srbske koalicije. Dne 26. oktobra so se še pridružili končno tudi hrvatski frankovci.

Razpad Avstrije se je začel, ko je cesar Karel dne 15. oktobra sklical kronski svet, ki je v cesarskem manifestu 18. oktobra razglasil, da se naj Avstrija spremeni v zvezo držav, v kateri naj ima vsak narod na svojem ozemlju svojo lastno samostojno državo; Narodni sveti pa naj sodelujejo za tako spremembo ustave. Ta manifest je bil nekaka likvidacija stare Avstrije. Ogrska s Hrvatsko in Slavonijo je bila zopet izvzeta, ker bi ogrski ministrski predsednik sicer ne pustil živil v Avstrijo. Narodni sveti pa so dobili s tem tudi od avstrijske vlade legitimacijo za delo v zmislu samostojne državnosti, kar je bilo velikega pomena za miren razvoj dogodkov.

Madjari pa so bili prvi, ki so formalno razbili staro monarhijo. Dne 16. oktobra je Weckerle v ogrskem parlamentu naznanil, da je vladar za personalno unijo med Avstrijo in Ogrsko, ki naj bo potem popolnoma neodvisna. Ta dan je v ogrskem parlamentu zahteval grof Karolyi odpoklic armade z italijanske fronte in odpoved zveze z Nemčijo. Eden njegovih prijateljev, Martin Lovassy, je izjavil, da so prijatelji antante. Naslednji dan se je tudi Tisza, najmočnejši branitelj stare monarhije, s klicem: »Izgubili smo vojno!« nekako odpovedal Avstriji in Nemčiji.

Dne 19. oktobra je izdal vrhovni jugoslovanski Narodni svet v Zagrebu razglas, v katerem poudarja, da morajo za ustanovitev edinstvene, popolnoma suverene jugoslovanske države pasti pokrajinske in državne meje. Naslednji dan, 20. oktobra, se je zvedel Wilsonov odgovor na avstrijsko prošnjo za mir z dne 7. oktobra, češ, da same avtonomije ne more vzeti kot podlago za mir, ampak da si

naj avstro-ogrski narodi sami določijo svojo usodo. Nato so se dne 21. oktobra zbrali nemško-avstrijski poslanci v nižjeavstrijskem deželnem dvorcu ter izjavili, da si tudi nemško-avstrijsko ljudstvo prisvaja pravico samoodločbe, s katero se je odreklo stari državni obliki. En govornik je dejal: »Ohne Dank scheiden wir nun aus diesem Staate, mit dem verkettet gewesen zu sein, für uns eine schwere und verzehrende Last war.«

Kranjski deželni odbor je 22. oktobra na predlog dr. Šusteršiča pozdravil razglas Narodnega veča v Zagrebu z dne 19. oktobra ter se smatral samo še kot negotiorum gestor, kot izvrševalec tekočih poslov, dokler se ne ustali nova legitimna oblast. Dne 23. oktobra je gosposka zbornica na Dunaju imela nekako žalno sejo, pri kateri so govorniki soglasno ugotovili likvidacijo stare monarhije.

Razkroj stare Avstrije, ki se je formalno pričel s cesarskim manifestom, so skušali spodnještajerski Nemci in nemškutarji še ustaviti. Seveda so bili že brez vse moči. Mariborski »nemški« občinski svet je sklenil brzojavni protest na cesarja z očitkom, da je manifest v protislovju s cesarjevo obljubo 25. maja 1918 (dano povodom avdience nemškutarjev), da se bodo varovale kronovinske meje in enotnost države. Enak protestni udarec v zrak je sklenil »nemški« občinski svet v Celju dne 20. oktobra.

Ti, z bliskovito naglico v drugi polovici oktobra se vršeči dogodki Narodnega sveta za Štajersko niso našli nepripravljenega. Bil je že prej vedno točno informiran o vsakokratni politični situaciji po dr. A. Korošču. Ko pa je bil dr. Korošec konec mes. oktobra na Dunaju, od koder se je potem odpeljal v Ženevo, je razvil dr. Verstovšek svojo izredno energijo. Kot odličen član Jugoslovanskega kluba je imel na Dunaju velik ugled. Kot deželni poslanec in deželni odbornik pa je imel v Gradcu popolen vpogled v deželno upravo in kot odborniški zastopnik štajerskih Slovencev mogočen vpliv na deželno vlado, ki ga je znal neustrašeno izrabiti. Zato je bil dr. Verstovšek kot predsednik štajerskega N. s. neprecenljiva moč. Oprt na soglasno deklaracijsko mišljenje štajerskih Slovencev in formalno podprt s soglasnimi sklepi štajerskega N. s. je dr. Verstovšek s svojo iniciativo in neugnano vztrajnostjo ter nesebično požrtvovalnostjo odpravil avstrijsko vlado na Štajerskem ter uvedel samostojno vlado Narodnega sveta.

Ves mes. oktober je štajerski N. s. snoval krajevne odbore, zlasti v nemškutarskih mestih in trgih, ter organiziral narodne straže (tudi v Mariboru). Za organizacijo teh straž je skrbel zlasti urednik Franc Žebot. Krajevne Narodne svete pa so snovali deloma odposlanci mariborske centrale, deloma domačini v posameznih krajih.

Samostojnost Slovenske Štajerske je začela stopati na dan, ko se je pešanje stare avstrijske oblasti začelo kazati pri aprovizaciji.

Že v drugi svoji seji, dne 12. oktobra 1918, se je bavil N. s. za Štajersko z aprovizacijo slovenskih krajev. Po sejnem zapisniku je poročal predsednik Verstovšek, da je g. Mursa iz Krapja pri Ljutomeru obljubil preskrbeti dva vagona repe za aprovizacijo, in da je član N. s. Zadravec priporočal, naj se spravlja vtihotapljeno žito z Ogrskega ali Hrvaškega med naše ljudi, in da naj se N. s. obrne s prošnjo v Zagreb, naj ne puščajo ničesar v tujino.

Dne 21. oktobra je dr. Verstovšek vložil protest proti vsaki rekviziciji živil na Spodnjem Štajerskem pri cesarskem namestniku Claryju v Gradcu ne kot državni ali deželni poslanec ali deželni odbornik, ampak že kot predsednik N. s. Naslednji dan, 22. oktobra, pa se je konstituiral v Gradcu konvent desetih mož, ki je zahteval, da mu namestnik Clary prepusti vse aprovizacijske funkcije namestništva. To se je res v naslednjih dneh zgodilo.

Medtem je dr. Verstovšek 24. oktobra izdal nekak prvi vladni akt »vlade« N. s. za Štajersko. Poslal je kot predsednik N. s. voditeljem okrajnih glavarstev v Mariboru, Radgoni, Ljutomeru, Ptuju, Celju, Brežicah, Konjicah in Slovenjem Gradcu daljšo okrožnico, v kateri so tile značilni stavki: »Narodni svet za Štajersko opozarja nujnim potom vsa glavarstva na Spodnještajerskem, da od rekviriranih živil ne odpošlje do preklica nobene trohice izven okraja... Vodja glavarstva, referent prehranjevalnega urada in njih organi so osebno odgovorni, da se ravna glavarstvo po teh navodilih«.

Štajerski cesarski namestnik Clary and Aldringen je podal dne 24. oktobra svojo demisijo, 25. oktobra je odstopil predzadnji avstrijski ministrski predsednik in Lammasch je prevzel 27. oktobra posle zadnjega avstrijskega ministrskega predsednika. V teh dneh torej, ko so se že majali stebri stare Avstrije in ko je še dr. Oton Ambroschitsch, magistratni ravnatelj v Celju, kot predsednik nemškega »Volksrata« za Spod. Štajersko pisal v »Grazer Tagblattu«, da Spodnje Štajersko ni zemlja za slovensko narodno državo, je bil v Gradcu imenovan dr. Viktor Wutte za gospodarskega komisarja na Štajerskem z namestnikom dr. Arnoldom Eislerjem. Tema dvema komisarjema je bilo podrejeno namestniško uradništvo, vsa politična in gospodarska uprava in vsi gospodarski uradi.

Radi teh sprememb je imel N. s. 26. oktobra svojo sejo ob navzočnosti 32 zastopnikov. Sklenili so brzojavno protestirati zoper to, da bi imla nemška komisarja kakokoli pravico nad slovenskimi kraji glede aprovizacije, ki jo uredi N. s. samostojno. Da se to omogoči, so zahtevali ureditev uradniških zadev. V ta namen naj tvori Sp. Štajersko z Mariborom vred samostojen okoliš v področju N. s. Ta okoliš naj vodi političen uradnik kot nekak okrožni glavar, ki

se mu pridelita dva lajika kot gospodarska poverjenika. N. s. pa naj pozove mesta Maribor, Ptuj, Celje in Radgono, da se podvržejo aprovizaciji N. s. Pri tej seji je poročal že politični uradnik dr. Srečko Lajnšic, ki je bil med vojno vodja aprovizacijskega urada pri okrajnem glavarstvu v Mariboru, o stanju živil na Štajerskem.

Od tega časa je že izvrševal sklepe N. s. pri političnem okrajnem glavarstvu v Mariboru omenjeni dr. Lajnšic. Tako je na njegovo vprašanje, kaj naj se zgodi z blagom, ki stoji na kolodvoru, N. s. sklenil, da se naj pusti naprej. V Celju se je istočasno osnoval nekak jugoslovanski prehranjevalni urad. Zastopniki N. s. v Celju so šli k okrajnemu glavarju z zahtevo, da jim da na razpolago uradništvo za aprovizacijo. Glavar se je uklonil zahtevi, tako da je omenjeni urad prevzel posle 28. oktobra. Od ptujskega okrajnega glavarstva pa je tamkajšnji medvojni referent za aprovizacijo dr. Otmar Pirkmajer poslal N. s. za Štajersko v Mariboru referat o aprovizaciji.

Mariborski list »Straža« je mogel že 28. oktobra prinesti »Oklic glede oddaje živine in živil«, ki ima med drugim tole samozavestno sporočilo: »Naša svoboda se nam vedno bolj bliža ... Narodni svet za Štajersko v Mariboru je vzel prehrano Slovenskega Štajerja v svoje roke ... Proti nemškemu delu je in ostane meja zaprta ... Za Narodni svet: Dr. Karel Verstovšek.«

Pri seji 29. oktobra poroča predsednik Verstovšek o korakih, ki jih je storil v Gradcu s podpredsednikom Rosino: vlada bo imenovala te dni naše ljudi kot vodje okrajnih glavarstev. Dr. Vekoslav Kukovec, ki je bil takrat še v vojaški službi v domovini, bo dobil dopust in bo prideljen gospodarskemu komisarju Wutteju v Gradcu. Prisednika mariborskega okrajnega (ali okrožnega) glavarstva dr. A. Jerovšek, ravnatelj tiskarne sv. Cirila v Mariboru, in Franc Pišek, državni in deželni poslanec v Orehovi vasi pri Mariboru, bosta o vsem obveščala, kar gre živil skozi Sp. Štajersko; in ven gre samo to, čemur da dr. Kukovec svoj visum. Predsednik je ekspresno urgiral dekrete za naše tri lajike — gospodarske prisednike. Iz zapisnika te seje se tudi vidi, da je bil ta čas N. s. že nad okrajnimi glavarstvi. Tako je odvetnik dr. Stiker, predsednik N. s. v Brežicah, vprašal, kaj naj se zgodi glede živine, ki jo zahteva Gradec, a je N. s. za Štajersko prepovedal izvoz. Odgovorili so mu, da je prevzel aprovizacijo na Spod. Štajerskem N. s. ter se morajo okrajna glavarstva ravnati po njegovih navodilih. Okrajno glavarstvo v Konjicah pa je p r o s i l o za navodila pri rekviriranju in sporočilo, da imajo samo za 14 dni moke za 9000 nepreskrbljenih ljudi. Slovenski narodnjak Vošnjak iz Šoštanja je javil ustanovitev krajevnega odbora N. s. za šoštanjski okraj in vprašal za navodila glede šoštanjskega usnjarja, ki ima 16.000 kož, ki bi jih rad zamenjal za mast iz Hrvatskega. Sklenilo se je, da naj zadrži zazdaj vse kože in čaka navodil N. s. za Štajersko.

Medtem je v dveh do treh dneh razpadla stara Avstrija. Dne 27. oktobra je avstro-ogrski zunanji minister Andrassy naznanil Wilsonu, da sprejme njegove pogoje in prizna pravice Čehoslovakov in Jugoslovanov, da sami odločajo o svoji usodi. Raditega so nemški nacionalci na Dunaju protestirali proti zadnjemu avstro-ogrskemu ministru dne 28. oktobra, katerega dne je bila tudi že proglašena vlada Češkoslovaške republike.

Jugoslovanska država Slovencev, Hrvatov in Srbov pa je bila ustanovljena dne 29. oktobra 1918. Tega dne je namreč hrvatski sabor v Zagrebu pretrgal zveze z Ogrsko in se podvrgel Narodnemu veču kot vrhovni instanci vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov v avstro-ogrski monarhiji. Generaliteta in vojaštvo zagrebške divizije je priseglo zvestobo Narodnemu veču, general Plivelić in drugi častniki so bili v slovesnem sprevodu. Narodno veče je imenovalo vlado za vse jugoslovanske dežele monarhije z dr. Korošcem kot šefom vlade, z namestnikoma Pavelićem in Pribičevićem. V Ljubljani so ta dan z nepopisnim navdušenjem proslavljali prehod iz stare Avstrije v Jugoslavijo, tudi zastopniki slovenskega vojaštva so prisegli zvestobo Jugoslaviji.

Dne 30. oktobra je avstrijski ministrski predsednik Lammasch naznanil, da imajo narodne države pravico se konstituirati in zopet uvesti diplomatične zveze z nevtralnimi državami. Ta dan je tudi nemško-avstrijski narodni zbor prevzel vso državno oblast na nemško-avstrijskem ozemlju, naznanil Wilsonu ustanovitev nemško-avstrijske države ter ugotovil, da prizna nova država tudi češkoslovaško in jugoslovansko državo.

Omeniti je še »romanje« Nar. sveta na mariborsko pokopališče konec meseca oktobra. Tam je govoril dr. Kovačič na Slomškovem grobu, dr. Rosina pa na grobu urednika Tomšiča. Brez ustanovitve škofijske stolice v Mariboru po Slomšku in brez njegovega delovanja in njegove duhovščine po njegovem zgledu ter brez delovanja slovenskega mariborskega časopisja ne bi imeli jugoslovanskega Maribora.

Za ugotovitev, kako je prešla Štajerska v roke vlade N. s., je važen zapisnik N. s. z dne 31. oktobra. Pri tej seji je bil tudi odposlanec centralnega Narodnega sveta v Ljubljani prof. Vesenjak, ki je »poročal o razmerah v Ljubljani, da so tam že prevzeli aprovizacijo, vlade pa še ne«, to je seveda v trenutku, ko je Vesenjak to poročal. Dr. Verstovšek je pri tej seji naznanil, da so od jutri (1. novembra) naprej imenovani slovenski predstojniki glavarstev. Prihodnja »Straža« je prinesla razglas »Štajerskega Narodnega sveta« (podpisan dr. Karel Verstovšek), ki začenja takole: »Slovenci! Jugoslavijo imamo. Zdaj si jo moramo dobro urediti... Imenovani so zdaj samo slovenski okrajni glavarji. Zaupajte njim!« In res so bili imenovani

še od zadnje avstrijske vlade slovenski okrajni glavarji, in sicer: za Maribor dr. Srečko Lajnšic, ki je imel na uradnih vratih nekaj časa napis »okrožni glavar« z ozirom na to, da je bil v Mariboru faktično glede prehrane za vse Sp. Štajersko nadzorovalni urad, v katerem je bil glavar dr. Lajnšic z laiškima prisednikoma, dr. Jerovškom in poslancem Piškom; za Ptuj dr. O. Pirkmajer; za Brežice dr. R. Koropec; za Celje dr. Fr. Ratej; za Mozirje G. Lipovšek; za Konjice dr. K. Trstenjak; za Slovenji Gradec dr. Marko Ipavic; za Ljutomer dr. Vaupotič. Imenovani, sami mladi uradniki, so bili prej v politični upravni službi deloma že na Spodnjem Štajerskem, deloma pri namestništvu v Gradcu ali v ministrstvu na Dunaju. To imenovanje se je izvršilo po zahtevi N. s. za Štajersko, ki je to sklenil v seji 26. oktobra, da »dobi legitimacijo za politično vodstvo in eksekutivo za izvrševanje rekvizicij«, seveda najbolj na pritisk dr. Verstovška, ki je bil osebno z dr. Rosino radi tega pri političnem vodstvu v Gradcu, in je še pismeno to urgiral, ko se je zdelo, da hočejo stvar zavleči, da bi Gradec dobil še kaj živil iz Spodnje Štajerske. Z imenovanjem okrajnih glavarjev je prešla vsa politična uprava Spodnje Štajerske v roke N. s., ki je v listu »Straži« še posebej razglasil, da je odslej slovenskim glavarjem na Štajerskem podrejeno tudi orožništvo.

Na praznik Vseh svetnikov je tudi vojaška oblast prešla v slovenske roke. V zapisniku o tej seji z dne 31. okt. stoji samo kratko: »Nato poroča (dr. Verstovšek) o pogajanjih z mariborskimi vojaškimi oblastmi. Nemški oficirji zahtevajo, da jih ne prisilimo do prisege in do trikolore, in da lahko prosto gredo v Deutsch-Österreich. To jim je on (dr. Verstovšek) zajamčil.«

Kakor dr. Verstovšek v politično-upravnem oziru tako ima v vojaškem oziru izredne historične zasluge za Maribor in vso Slovenijo general Maister. Služil je kot major pri 26. domobranskem polku v Mariboru. Zajemal se je že dolgo pred prevratom za razvoj jugoslovanske misli ter bil večkrat tudi pri dr. Korošcu, da je dobil informacije. Neposredno pred prevratom je bil že parkrat pri sejah Narodnega sveta, tudi dne 29. oktobra, ko je priletel od nemških demonstrantov vržen kamen skozi odprto okno zborovalne sobe v tiskarni sv. Cirila, ki k sreči ni nikogar zadel, ampak samo povzročil, da je N. s. nadaljeval sejo v dvoriščni sobi, kjer ga ni mogla več motiti onemogla jeza nemških demonstrantov, ki so v deklaracijski dobi nagajali tudi dr. Korošcu in dr. Verstovšku v Mariboru. S svojimi slovenskimi oficirskimi tovariši pa je imel Maister proti koncu vojne sestanke, da so bili pripravljeni za složen nastop.

Dne 1. novembra je prišel trenutek, ki je našel Maistra na pravem mestu. V imenu jugoslovanske vlade se je postavil na čelo mariborske posadke ter legitimacijo za to dobil od N. s., gi ga je imenoval za generala, da bi s tako avtoriteto mogel vzdržati potrebno

disciplino in lažje ugnal nemško-avstrijske polkovnike in podpolkovnike, ki nižje šaržiranemu majorju ne bi radi oddali oblasti. Tudi brigadir Ullmann, ki je 1. novembra prišel od višje komande iz Gradca v Maribor, da bi naredil, kar bi se narediti dalo, se je uklonil dekretu o imenovanju Maistra za generala in poveljnika slovensko-štajerskega vojaštva vpričo nemško-avstrijskih mariborskih komandantov, generala Maistra, dr. Verstovška in drugih zastopnikov N. s.

V Mariboru je zavladalo med Slovenci samozavestno navdušenje, ko se je zvedelo, da je vojaštvo v Maistrovih rokah, in je mogočno zrastel ugled N. s., ko se je razglasilo, da je Verstovšek imenoval Maistra za generala. Tako je bil Maribor dne 1. novembra prvikrat zavzet.

Radi imenovanja Maistra in zaradi obsežnih podeljenih mu pooblastil se je moral dr. Verstovšek pozneje zagovarjati pred Narodno vlado, ki je naposled pritrdila temu sklepu, ko je pojasnil, da je skrajno kritična situacija to nujno terjala.

Zgodovinski dekret, s katerim je bil Maister imenovan za generala, se je sestavil, podpisal in izročil Maistru v Narodnem domu, v blagajniški sobi Posojilnice, kjer so bili zbrani člani N. s., ki so dekret podpisali, general Maister in nekaj drugih Slovencev. Ima pa sledeče besedilo:

»V Mariboru, dne 1. novembra 1918.

Narodni svet za Štajersko:

Gospodu Rudolfu Maister, generalu

v Mariboru.

Čast nam je, javiti Vam, da smo po dogovoru z dosedanjimi vojaškimi in administrativnimi oblastmi sklenili, izročiti Vam poveljstvo tukajšnje vojaške štacije ter vrhovno poveljstvo vsega Narodnemu svetu za Južno Štajersko podrejenega vojaštva.

Naroča se Vam, da nemudoma v celem ozemlju Južne Štajerske ukrenete po svojem ukrepu vse, kar se Vam zdi za ohranitev varnosti osebe in premoženja prebivalstva tega ozemlja potrebno.

Ob jednem se Vam v imenu Narodnega sveta podeli vojaški čin generala in se Vas povabi, da tekom tega dneva storite osebno obljubo.

Za Narodni svet za Štajersko:

Dr. Rosina,	Prof. Voglar,	Dr. Karl Verstovšek,
podpredsednik.	tajnik.	t. č. predsednik[1].«

Dne 1. novembra je general Maister izdal znamenito svoje prvo štacijsko povelje, ki ima nadpis »V imenu jugoslovanskega Narodnega sveta«, v katerem naznanja med drugim, da se med drugimi stražami postavi tudi straža pred hišo predsednika N. s. za Štajersko dr. Verstovška, in sicer en podčastnik in trije pešci noč in dan.

Rudolf Maister je 2. nov. oblekel generalsko uniformo, ki jo je v naglici naredil neki vojaški krojač ter bil od slovenskih civilistov in vojakov pozdravljen z velikanskm navdušenjem. S svojim ener-

[1] Izvirnik tega dekreta in sledečega »povelja« mi je dal v posnetek za ta spis g. general Maister, ki oboje hrani v svojem arhivu.

gičnim, a tovariškobratskim nastopom si je pridobil velik ugled in ljubezen slovenskih vojakov, ki so kmalu začeli prepevati:

Kaj so to za eni fantje?
Kaj so to za eni fantje?
To so fantje, so vsi soldatje,
Vsi za Maistrom pojdejo.

Prevzem vojaške oblasti na Štajerskem je bil velikanskega pomena. Le na ta način je bilo mogoče zasesti vse štajerske kraje, ki smo jih hoteli imeti za Jugoslavijo, ter spraviti v slovensko upravo, brez katere bi na mirovni konferenci v Parizu težko dobili Maribor s širjo okolico. Pri odstavljanju nemških in nemškutarskih oblastnikov na županstvih in v drugih uradih v imenu N. s. je general Maister ali njegov zastopnik odgovarjal na vprašanje nemških oblastnikov, kako legitimacijo imajo, da jim smejo vzeti oblast: »Naša legitimacija je oborožena četa, ki stoji pred uradom!« In odstavljenci so izjavljali, da se udajo sili.

3. Prehod Slovenske Štajerske v Zedinjeno Slovenijo.

Tisti dan, 1. novembra, je slovenska javnost v Mariboru z navdušenjem sprejela te vesti in se veselila, da so se tudi drugod, zlasti v Ljubljani, razvile stvari ugodno za Jugoslavijo. Državni poslanec in podpredsednik dunajske poslanske zbornice Jos. Pogačnik je 31. oktobra sporočil ministrskemu predsedniku Lammaschu: Narodno veče v Zagrebu je sklenilo, da izroči vlado v Kranjski, Primorski, Slovenski Štajerski in Slovenski Koroški Narodnemu svetu v Ljubljani. Še ta dan je bila ob 7. uri zvečer raz balkon deželnega dvorca v Ljubljani razglašena Narodna vlada z Josipom Pogačnikom na čelu, v kateri sta bila iz Štajerske dr. K. Verstovšek poverjenik za uk in bogočastje, dr. Vekoslav Kukovec pa za finance. Od tega trenutka je bila Štajerska združena s Kranjsko v Zedinjeni Sloveniji in so štajerski Narodni sveti delovali sporazumno z Narodno vlado za Slovenijo.

Ob 9. uri zvečer je izročil zadnji predsednik kranjske dežele grof Attems vpričo Jos. Pogačnika ter poverjenikov dr. Brejca in dr. Trillerja vladne posle Narodni vladi, ki je poverila agende vladnemu svetniku Kremenšku. Ta je formalno prevzel posle 1. nov.

S 1. novembrom je imel N. s. v Mariboru vlado popolnoma v svojih rokah. Slovenska okrajna glavarstva so delovala nemoteno in brezhibno naprej. V Mariboru je N. s. prevzel ta dan tudi pošto in železnico s tem, da je nastavil svoje zaupnike-Slovence kot provizorične vodje uradov. Tako je začel telefon peti v službi N. s., ki je zdaj prenesel svoje uradne prostore v poslopje okrajnega glavarstva, kjer je v vzhodnem oglu tega poslopja posloval odzdaj tudi general Maister s svojim štabom.

Ta dan so razvili živahno delavnost tudi krajevni odbori N. s. v spodnještajerskih mestih in trgih. Posebno važno je bilo, da je že ta dan prevzel vojaško oblast Narodni svet v Celju, kjer je imel skoro samoslovenski 87. pešpolk svojo vojašnico. Častniki so obljubili vojaško pokorščino zastopnikom N. s. z dr. Kalanom kot predsednikom na čelu. Kjer so bili slovenski župani, tam je ostalo vse pri starem. V nemškutarskih mestih in trgih pa je bila potrebna sprememba. Na nekaterih krajih so krajevni odbori N. s. kratkomalo prevzeli občinske posle in jih izročili slovenskim komisarjem. Tako je prevzel v Brežicah odvetnik dr. Stiker v imenu N. s. mestno upravo; nad bivšo nemško hišo je zaplapolala slovenska trobojnica.

V Ptuju se je izvršila predaja mestne občine 2. novembra. Za komisarja je krajevni odbor N. s. določil odvetnika dr. Jurtelo; na starodavnem rotovžu je vihrala slovenska zastava. Župan Ornig, vodja spodnještajerskih nemškutarjev, ki je bil vodil tudi že omenjeno nemškutarsko deputacijo pred cesarja Karla, pri kateri je govoril nadarjeni nemškutarski urednik tednika »Štajerca«, je moral odstopiti s svojim uradnim predstojnikom dr. Gürtlerjem. Ornig je odšel v inozemstvo, od koder se ni več vrnil. Urednik Linhart je že 3. jun. 1918 v Ptuju umrl. »Štajerc« pa je ob prevratu prinesel kot posmrtnico tole resignirano izjavo spodnještajerskega nemškutarstva: »Ker so kocke za usodo Avstrije že padle in ker smo zaman vztrajali v boju za nerazdeljivost starozgodovinskih kronovin Avstrije, vztrajajmo zdaj...« Formalno pa se je mestni zastop razpustil šele 30. novembra in je kot gerent prevzel posle magistrata dr. Jurtela; istotako je ta dan prevzel posle nemškutarskega okr. zastopa bivši državni poslanec Miha Brenčič.

Jako slovesno je prešel trg, sedaj mesto, Ljutomer v slovenske roke. Ljutomerčan Viktor Kukovec je prišel 1. novembra v Maribor ter si dal napisati polnomočna pisma od štajerskega N. s., katerega član je tudi bil, potem ko je zvedel za politični položaj. Dne 2. novembra je krajevni odbor N. s. v Ljutomeru z Viktorjem Kukovcem kot predsednikom in dekanom Jos. Ozmecem kot podpredsednikom pozval vse urade na sodniji in glavarstvu, da odlože svoje posle in jih izroče njemu. Uradništvo je skoro polnoštevilno izjavilo, da hoče služiti novi državi S. H. S. Za vladnega komisarja trške občine je bil postavljen domačin A. Misja. Zvečer tega dne je bila razsvetljava in sprevod po trgu. V nedeljo 3. novembra je bila sv. maša, potem pa sprevod, v katerem so bili muropoljski jezdeci, dekleta v narodni noši, župani celega okraja, Orli, Sokoli, pevska društva, vojaštvo, slovanski vojni ujetniki, godbe in množice iz cele okolice, tudi iz Prekmurja in Medjimurja. Sprevod se je pomikal proti glavarstvu. Zbrani župani so šli na glavarstvo, kjer je bivši uradni vodja pred njimi izjavil, da je odložil svoje posle. Raz balkon s trobojnicami

okrašenega okr. glavarstva, kjer je bil namesto avstrijskega orla že novi grb S. H. S., so nato govorili: novi okrajni glavar dr. P. Vaupotič, Viktor Kukovec, dekan Ozmec, gerent Misja, Lovro Petovar in prekmurski posestnik Cigan iz Črensovec. Veselje in navdušenje za Jugoslavijo je bilo velikansko.

Nepopisno navdušena, impozantna, za razvoj v prilog Jugoslavije zelo pomembna je bila predaja mestne uprave v Celju, tega južnega kota štajerskega »nemškega trdnjavskega trikota« (Maribor, Ptuj, Celje). V Celju je izhajal ob prevratu »Glasnik Narodnega sveta v Celju«, v katerem je bila 3. novembra objavljena tale mobilizacija, ki je bila uspešna in velikega pomena radi tega, ker je ta celjski pešpolk pošiljal generalu Maistru v Maribor pomožne čete za njegove operacije:

Vojaki! Slovenci! Prišel je čas, prosti smo, na svoji zemlji svoji gospodarji. Toda domovina vas še rabi! Vrnite se nemudoma v vojašnice! Slovenski častniki so prevzeli poveljstva in posle.

Kliče vas domovina, da se ohrani narodni imetek, da se vzdrži red in mir ter se odvrne zunanja nevarnost. Vsakega Slovenca sveta dolžnost je, da sodeluje pri obrambi in pripomore po svoji moči k lepši bodočnosti. Le kratko časa vas še rabi domovina. Za prehrano in odškodnino je preskrbljeno.

Celje, dne 3. listopada 1918.

Ivan Sancin, poveljnik nadomestnega bataljona št. 87. — Narodni svet v Celju v imenu Narodne vlade S. H. S. v Ljubljani. — Dr. E. Kalan, predsednik.

Celjski vojaki so dne 5. novembra na celjskem rotovžu razobesili narodno zastavo. Občinski odbor je ob protestu odložil svoje funkcije, župan dr. pl. Jabornegg, ki je kljub svoji nemški politiki bil osebno koncilianten mož, je nato odstopil. N. s. v Celju je sklenil, da Narodna vlada prevzame občinske posle. Še ponoči je prišel iz Ljubljane vladni tajnik dr. Lukan. Dne 6. novembra je bila predaja mestne uprave.

Dne 6. nov. ob pol 9. uri zjutraj se je podal na celjski magistrat dr. Frid. Lukan, od Narodne vlade v Ljubljani imenovani gerent za celjsko mestno občino, v spremstvu komisije, imenovane od Narodnega sveta v Celju (gg. dr. Ant. Božič, Anton Kolenc, Jos. Smertnik in dr. Ivan Benkovič), da prevzame županske in magistratne posle celjske občine. V navzočnosti bivšega župana dr. pl. Jabornegga se je sestavil poseben zapisnik.[1]

Ob pol 9. uri je pel v župnijski cerkvi opat Ogradi sveto mašo. Potem pa so se začele zbirati ogromne množice, da proslave praznik svobode. V veličastnem sprevodu so šli: kavalkada Sokolov in kmečkih fantov, otroci slovenskih šol s slovenskimi zastavicami, žene in deklice v narodni noši, Sokoli in Orli, gasilci, organizirani delavci, vojaki, dve godbi, pevska društva, nepregledne množice ljudi.

[1] Glasnik Nar. sveta v Celju, št. 3.

Ob 10. uri je prvi spregovoril predsednik N. s. dr. E. Kalan s terase mestne hiše, čigar govor je izzvenel v stavkih: »Tu nasproti v cerkvi (Marijini) je pokopan zadnji član onega grofovskega rodu, čigar grad leži nad našim mestom v razvalinah. Ob njegovem pogrebu je zaklical klicar znane zgodovinske besede: »Danes grof celjski in nikdar več.« Tako danes mi kličemo: »Danes Nemec gospodar v Celju in nikdar več.« Daljnji govorniki so bili novi gerent dr. Lukan, drž. poslanec dr. Benkovič, dr. Juro Hrašovec, nadporočnik dr. Zdolšek. Sprevod se je nato pomikal po ulicah mimo kolodvora pred Narodni dom. Z balkona Narodnega doma so govorili dr. Josip Sernec, starosta celjskih Slovencev, drž. poslanec E. Jarc, M. Brezovšek, Jos. Smertniik, Ivan Rebek. Splošno so množico manifestantov cenili na 20.000. Burja navdušenja se je razlegala ob imenih dr. Kreka, dr. Korošca in Wilsona.

Za Celje se je nova nemško-avstrijska vlada, ko se je cesar Karel 11. novembra odpovedal državnim poslom in odpustil svojo vlado predsednika Lammascha, še malo brigala in ga 14. novembra zahtevala zase. Dne 22. nov. pa je avstrijska skupščina sprejela mejo, ki bi naj šla po vrhu Pohorja, preko Pragerskega, Makol, Haloz in med Ptujem in Ormožem do Slatine Radenci. Drugače pa je zahtevala le »suvereno oblast« nad Nemci v Jugoslaviji. Teritorialno pa se je torej Celju Avstrija že takrat prostovoljno odpovedala. Odstavljeni magistratni vodja dr. Oton Ambroschitsch, prej dalje časa urednik nemškonacionalnega lista »Deutsche Wacht«, je čez pol leta umrl. Pri pogrebu 18. maja mu je govoril celjski nemški pastor Fric May. Tri dni potem je odšel dr. Jabornegg za vedno v Nemško Avstrijo. Tudi nemškutarstvo je izginilo iz Celja.

Nekatera manjša mesta in nekateri zakotni nemškutarski trgi so bolj počasi odpravljali nemškutarske uprave. Pri nekaterih je dajal N. s. v Mariboru za to pobudo. Tako je pri Sv. Lenartu v Slov. goricah bil župan Sollag odstavljen 17. novembra, mesto Šoštanj so prevzeli Slovenci šele 1. decembra. V Slov. Gradcu je bil gerent odvetnik dr. Bratkovič, v Laškem trgu trgovec K. Elsbacher, v Slov. Bistrici notar Kolenc. V nemškutarskih mestih in trgih so se že pri prvih občinskih volitvah izkazali Nemci kot malo pomembne manjšine.

Enako so se slovenizirali nemškutarski okrajni zastopi, za katere so štajerski Slovenci morali nekdaj porabiti veliko narodne sile. Okr. zastop v Rogatcu se je sam razpustil, da ne bi bil k temu prisiljen. Vodili so potem okrajne zastope od vlade določeni gerenti s sosvetom. V drugem letu svojega obstoja, ko se je Mariborska oblast ustalila, je v jeseni 1928 razpisala volitve v okrajne zastope.

Ko je vladalo v prvih tednih mes. nov. po Štajerskem veselo, od nikogar moteno veselje nad novo državo Slovencev, Hrvatov in

Srbov, pa je imel N. s. v Mariboru težke skrbi z avstrijsko armado, ki se je vračala z opuščene italijanske fronte. Dr. Verstovšek je bil radi tega nekaj dni v neprestani telefonski zvezi z Dunajem, Budimpešto, z Bozenom, Celovcem, Ljubljano, da je Maribor bil pripravljen za sprejem gladnih, utrujenih, desorganiziranih čet. Na Pragerskem in v Mariboru so se ustvarile v večjem obsegu kolodvorske vojaške okrepčevalnice, ki so brezplačno nudile vojakom hrano in pijačo, sicer bi se morali vojaki ustaviti in si na kak način priboriti hrano. Zato je železnica hitro odvažala avstro-ogrsko armado. Zgodila se je le ena večja nesreča. Dne 5. novembra je ponoči vlak skočil s tira pred Ptujem. Vozil je Madjare. Število mrtvih in ranjenih vojakov je bilo veliko. Ranjeni in zaostali vojaki so zagnali tak krik, da je bilo okoliške vaščane groza. Mislili so sprva na upor in divjanje vojakov v kaki vasi. Pa se ni tu ne drugod kaj žalega storilo domačinom. Nevarno se je kazala le neka madjarska četa, ki jo je iz Maribora peš mahala skozi Slovenske gorice, pa se ni dala zlepa razorožiti. Še celo v Gornji Radgoni so imeli malo prasko ž njo, preden so jo skozi Radgono odpravili preko Slovenske Krajine na Madjarsko.

Pač pa so se našle doma temne prikazni, ki so plenile in ropale v vojaških skladiščih, na obeh kolodvorih v Mariboru, na kolodvoru na Pragerskem, v taborišču pri postaji, ki se je takrat imenovala Sterntal, zdaj Sv. Lovrenc na Dravskem polju. Pri tem taborišču je bil ranjen vojak Janko Reich iz Št. Janža na Dravskem polju, ko je branil taborišče pri roparskem napadu, in je umrl 12. novembra.

General Maister je imel veliko opraviti s transportom vojaških čet, s straženjem vojaških objektov in državnih poslopij. Največja njegova skrb pa je bila, da ne le vzdrži red, ampak samega sebe, da ga ne premaga kak upor ali sovražni napad in da zasede vse kraje, ki jih naj dobi Jugoslavija. V zasledovanju teh ciljev se je pokazal Maister mojstra.

V začetku je imel silno nevarno stališče, ker ni imel dovolj vojakov. Nemške vojake 47. pešpolka in 26. domobranskega polka in kar je bilo drugih čet v Mariboru je seve vse odpustil; sicer so pa sami radi odšli, ni jih bilo treba siliti. A tudi slovenski vojaki so mu uhajali. Po štirih vojnih letih trpljenja je bilo to hrepenenje po domu umljivo. Če so Maistrovi častniki, stotnik Vaupotič in drugi, ki jih je usoda slučajno 1. novembra pustila v Mariboru, spravili zvečer skupaj kake edinice, jih zjutraj že ni bilo več. Maister in njegovi so morali vedno znova vabiti vračajoče se slovenske vojake, da so ostali v Mariboru. Ko so n. pr. prišli slovenski vojaki gorske strelske artilerije št. 2 iz Ennsa z narednikom Plestenjakom iz Kranjskega v Maribor, jih je general Maister pred kolodvorom na konju pričakoval, da jih je s svojim prijazno energičnim tovariškim nasto-

pom pridobil za to, da so ostali v Mariboru. Ravno ti strelci so se že 3. novembra dobro izkazali, ko je ogrožal Maribor nekak nemški upor iz »Kreuzhofa« pred koroškim kolodvorom; preprečili so na dravskem mostu prehod v mesto tem nevarnim braniteljem mariborskega nemštva. Istotako so ti strelci dobro sodelovali pozneje, 27. januarja 1919, ko je bil Maribor zopet v nevarnosti. Maistrovim četam se je pridružilo tudi nekaj srbskih vojnih ujetnikov.

Ko so pa štajerski vojaki obiskali dom, so se kmalu nekateri odzvali vabilom v mariborskih listih »Straži« in »Slov. Gospodarju« ter prišli prostovoljno v vojašnice. V teh listih so bili taki navduševal ni klici, kakršna je sledeča Jugoslovanska himna s podpisom Krajnc:

Bratje! V Triglavu ognji goré,
žarki kresovi, krvavi plameni,
kakor silni meči ognjeni,
ki jih sami arhanglji vihté.

Bratje! Naša pomlad gre iz tal,
bistra ko burja, močna ko val.
V naša domovja se je zagnala,
temo razklala, solnce skovala,
solnce: Kralja Matjaža dan!

Bratje! na plan!
Kliče nas stare pravde dan!
Drava nas zove, Adrija rjove,
vrancem bliskajo nove podkove!
Bratje v sedlo, vajeti v dlan
in — Makabejci naprej!

Pozneje je general Maister razpisal mobilizacijo nekaterih mlajših letnikov. Nekaj požrtvovalnih fantov se je odzvalo temu klicu, tako da je bil Maister kolikor toliko siguren pri svojih operacijah. Za parado pa je končno Maister rabil gojence vojaške realke v Mariboru. Pred prevratom so bili samo trije višji razredi. Po prevratu so nemške gojence odpustili v Nemško Avstrijo, jugoslovanski gojenci prvih štirih razredov pa so prišli iz Nemške Avstrije (iz Strassa) v Maribor. Kako strumno je znala ta številna vojaška otročad marširati pri paradah v obrambo Maribora!

Ta slovenska armada je polagala spomina vredno prisego: Prisegam in se rotim pri Bogu Vsegamogočnem in svoji časti, da hočem zvesto in z vso svojo dušo, z vsem svojim srcem, z vso svojo voljo služiti vladi Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov kot ljudski in zakoniti oblasti. Prisegam sebi in svojim dragim, svoji deci in svojim roditeljem, da hočem odredbe Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov brezpogojno, povsod, v vsakem času izvrševati in da hočem biti pokoren ukazu predpostavljenih zapovednikov in vsem narodnim postavam in zakonom za napredek, edinstvo, moč in slavo naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tako hočem in v to mi pomagaj Bog!

S 1. decembrom t. l. šele je Narodna vlada imenovala majorja Maistra za polkovnika z naslovom in značajem generala. Tako je ostalo tudi potem, ko je postal v tem času general Krsta Smiljanić poveljnik skupne armadne divizije za Slovenijo s sedežem v Ljubljani. Dne 23. januarja 1919 je prišel general Smiljanić v Maribor, kjer ga je Maister navdušeno pozdravil v daljšem nagovoru. Tudi Smiljanić je v govoru odzdravil ter rekel: »Hvala vam za obrambo naših severnih mej!« — Dokler pa ni bilo Smiljanića, je gen. Maister samostojno poveljeval sporazumno z Narodno vlado v Ljubljani in s štajerskim N. s. v Mariboru.

Da se je mariborski N. s. brigal celo za notranje vojaške reči, se vidi n. pr. iz sledečih sklepov v sejnih zapisnikih. Dne 2. novembra je sklenil: »Da se dobijo vojaki nazaj, se sklene oklic na županstva in žandarmerije, ki naj vplivajo na slovenske vojake, da se vrnejo v domobransko vojašnico v Mariboru.« Dne 3. nov.: »Glede straže se zahteva, da so častniki tudi slovenski, če mogoče v večjem številu.« Dne 4. nov.: »Komandi se naroči, da se razorožijo fantalini, ki so pokradli orožje in hodijo oboroženi po mestu.« Dne 5. nov.: »V okrajnem glavarstvu (sedež N. S. in Maistrovega poveljstva) naj se nastani stalna posadka 10 do 12 mož in dve strojnici.« Dne 6. nov.: »Glede stanovanj za novodošle častnike se naj obrnemo na stolni kapitelj. Po mestu pa naj poizvedujejo dijaki, ki jih porabimo tudi za kurirje. Sklene se povišanje plače vojakom na 5 K in častnikom na 15 K vsled razmer, ki tukaj vladajo. Drugače vojakov ne moremo dobiti, oziroma obdržati, ker plačuje mesto svojo gardo tudi tako.«

V Mariboru je bil v začetku zelo nevaren položaj. Vojaštva je bilo premalo. Ni se moglo vse tako trdno zasesti in zastražiti, kakor bi bilo treba. Razen tega so bile prehranjevalne razmere še slabe. Če bi prehrana mesta odrekla, bi nastalo ropanje in uničevanje javnega in zasebnega imetja. Povrh so imeli Slovenci proti sebi nemško meščanstvo in večino delavstva. V zapisniku N. s. z dne 6. novembra stoji značilna ilustracija položaja: »Predsedniku se naroči, da se pritoži pri graškem soc.-demokratskem vodstvu, da se dajo tukajšnji socialisti izrabljati od nemške buržoazije. Socialni demokrat Suppanz je izjavil izrečno, da gredo v stavko, če se le količkaj krši mestna avtonomija.«

Iz teh vzrokov mariborski N. s. ni mogel takoj vzeti županskih poslov v svoje roke, ampak je le kot kontrolorja za mestno aprovizacijo določil dr. Jos. Somreka, prof. bogoslovja. Za varnost življenja in imetja meščanov pa se je z dovoljenjem N. s. in generala Maistra osnovala varnostna straža kot pomožna četa mestne policije pod vrhovnim poveljstvom generala Maistra. Poziv za priglasitev k tej straži so podpisali: dr. K. Verstovšek, dr. F. Rosina, general Maister, župan dr. Hans Schmiderer, za izvršilni odbor dr. E. Mravlag, H. Wastian, Hans Suppanz.

Ta straža, po belo-zelenih znakih (belo-zelena je bila zastava Štajerske) na kapah imenovana belo-zelena garda, je postala usodnega pomena za Maribor. Mišljena je bila kot nekaka nevtralna

garda. Pri njej bi naj bili tudi slovenski častniki. Vendar se ti tam niso čutili varne. Nemški častniki so dobili premoč. Vrinili so se v njo razni nemški in nemškutarski pustolovci, pred katerimi i zasebno imetje i jugoslovanska politična in vojaška uprava niso bili varni. General Maister je bil sicer njen vrhovni povelnik, toda imela je svoje poveljnike, na katere se general Maister ni mogel zanesti. Vsled tega so jo začeli imenovati tudi nemško belo-zeleno gardo. Štela je preko 1000 mož.

N. s. v Mariboru se je večkrat posvetoval o tej kočljivi zadevi. Častniki Maistrove redne vojske so odločno zahtevali, da se naj kaj ukrene s to nemško stražo, ker je sicer redna vojska v nevarnosti, da jo garda razoroži, jugoslovansko politično upravo odpravi in Maribor zavzame. Nemci so začeli res v tem času že dvigati glave. Poslali so celo kot zastopnike Maribora v Državni svet Nemške Avstrije poslanca Wastiana, dr. Orosel-a in Suppanza.

Tragična smrt vrlega slovenskega mladeniča dragonca Franca Vauhnika, posestniškega sina iz Šmiklavža pri Mariboru, je dala povod za odločen korak. Vauhnik je šel v ponedeljek, 19. novembra, zvečer v družbi štirih vojakov po dravskem mostu; peli so slovenske pesmi. Nemški praporščak belo-zelene garde zahteva, da utihnejo, in nekateri člani belo-zelene garde so začeli našim jugoslovanskim vojakom trgati kokarde s čepic. Nastal je prepir, pri katerem je belo-zelena patrulja ustrelila Franca Vauhnika. Pri slovesnem Vauhnikovem pogrebu je imel mašo zadušnico v začetku vojske preganjani kaplan Polak, ob grobu pa je govoril nadporočnik Lederhas, zastopnika N. s. dr. Rosina in urednik Žebot ter neki dijak iz Maribora.

Odgovor na Vauhnikovo smrt je bila razorožitev belo-zelene garde. Nadvse resen je bil sestanek generala Maistra z nekaterimi člani N. s. in z glavarjem dr. Lajnšicem v dvorani N. s. na predvečer tega za pripadnost Maribora k Jugoslaviji odločilnega dneva. V noči potem so stavili in tiskali v tiskarni sv. Cirila oklic za slučaj, da se razorožitev posreči. Vsi, ki so imeli s tem oklicem kaj dela, so delali pod vojaškim nadzorstvom in se niso smeli odstraniti iz tiskarne, da ne bi kaj izdali.

Ob 5. uri zjutraj dne 23. novembra so se pojavile pri vseh patruljah belo-zelene garde patrulje Maistrove redne vojske, ki so zahtevale v generalovem imenu, da se dajo razorožiti ter izročijo službo Maistrovim rednim četam. Vse je šlo gladko, le nadporočnik Pugl se ni hotel udati ukazu svojega vrhovnega poveljnika; bil je ranjen v trebuh, prenešen v bolnišnico, kjer je čez nekaj časa umrl. Neki drugi Nemec je bil le neznatno ranjen. Ko so ob 6. uri zjutraj Mariborčani prišli na ulice, so opazili na vseh trgih po mestu v piramide postavljene puške, poleg katerih so kampirali mirno in tiho jugoslovanski vojaki. Ti so zasedli tudi nemško Kralikovo tiskarno,

da so zabranili, da se ne bi izdale kake lažnive vesti. Na vseh mestnih oglih pa so Mariborčani čitali Maistrov oklic:

Meščani in delavci! Mestno »Schutzwehr« sem radi njenega nepostavnega in občenevarnega početja razpustil; njeno razoroženje je v teku. Meščani in delavci! »Schutzwehr« mesta Maribor je obstojala večinoma žal iz takih elementov, da nisem zamogel več zaupati tej naredbi Vašega blaga in življenja. Na straži stoječi udje mestne »Schutzwehr« so sami plenili, ropali, streljali na ljudi in so tako tvorili ne več »Schutzwehr«, temveč deloma drhal, ki se je moramo bati... Na to veliko in nevarno napako sem opetovano opozoril zastopnike mestne občine, toda naletel sem pri tem vselej na gluha ušesa. Razen tega sem danes izvedel iz zanesljivega vira, da mestna »Schutzwehr« proti dogovoru in v rušenju vsake vojaške podrejenosti namerava napasti moje čete in vzeti vplivne jugoslovanske osebe za talce. Zato sem ukrenil in zapovem:

Državno orožje vsake vrste... morajo pripadniki mestne »Schutzwehr« do 12. ure oddati... Udje mestne »Schutzwehr«, ki niso Mariborčani, morajo še danes pred mrakom zapustiti mesto... Vrhu tega morajo vsi prebivalci mesta Maribor državno orožje oddati... Politična uredba mesta Maribor se s tem ne dotakne... Danes ob 12. uri opoldne naprej smejo nositi vojaško uniformo samo moje čete, osebe vodstva vojaškega transporta, osebe sanitete...

Jaz in moji častniki smo odločni in močni dovolj, z našimi vrlimi četami zadušiti vsak upor, če je potrebno, z najostrejšo silo.

Maribor, dne 23. novembra 1918. General Maister.

S to razorožitvijo je bil Maribor drugič zavzet. Mariborski Slovenci so se čutili zdaj zopet proste in varne. Z velikim veseljem so šli obhajat praznik svobode 24. novembra v Št. Ilj v Slov. goricah, kakršne praznike so še vedno obhajali v vseh večjih krajih Štajerske v teh dnevih. Dne 17. novembra se je n. pr. ta praznik združil v Št. Juriju ob Ščavnici s proslavo dr. A. Korošca na njegovem rojstnem domu v Biserjanah. Govoril je domači župnik Fr. Stuhec, ki je slavnost aranžiral, okrajni glavar dr. Vaupotič i. dr. Tudi v Št. Ilju, skrajni predstraži pred Mariborom, zato nekakem jugoslovanskem Port Arturju, se je vršila proslava. Tu je pokupilo nemško gospodarsko osvojevalno društvo »Südmark« že veliko slovenske zemlje za nemške, ponajveč protestantske kmete, ki bi naj zidali »pot do Adrije« za Nemce. Bil je tam že mogočen »Südmarkhof«, velika nemška šola nemškega »Schulvereina«. Slovenci so se že komaj držali in s težavo obdržali slovenskega župana. Lahko si je tedaj misliti, s kakim narodnim zadoščenjem se je slavil praznik svobode v Št. Ilju. Prvi je govoril neumorni boritelj za slovenski Št. Ilj župnik Vračko, ki je bil v začetku svetovne vojne dalj časa zaprt v Gradcu. Nato so govorili srbski nadporočnik, dr. Verstovšek, ki je omenil, da od »Südmarke« odkupljena zemlja ni za Slovence zgubljena, dr. Medved, dr. Ravnik, župan Thaler. Vse je bilo v slovenskih zastavah, celo nadučitelj šulferajnske šole Sadu jo je imel in obljubil, da bo zdaj Slovenec.

Še večjega pomena pa je bilo, da je imel od 23. novembra general Maister svoje vojaške moči na razpolago za druge važne operacije.

Že 25. novembra je bil zaseden naš še slovenski, a od Nemcev že obvladan kraj Špilje (Spielfeld), katerega smo še hoteli imeti v Jugoslaviji. Ta kraj je bil važen kot izhodišče za železnico Špilje—Radgona—Ljutomer. Prihodnje dni so naši zasedli trg Cmurek ob tej železnici ter mesto Radgono. Šlo je to brez upora. V Špilju so naši v treh kolonah presenetili nasprotno nemško-avstrijsko posadko, ki je odbežala. V Cmureku je šel nadporočnik Žel, v civilu nadučitelj, rodom iz Št. Ilja, sam k nemškemu županu. Ta ga je vprašal, kako pooblastilo ima. Žel je rekel: »Moje pooblastilo je 20 vojakov, ki nas čakajo spodaj pri vratih.« V Radgoni so prišli župan Kodolitsch, podžupan dr. Kamniker i. dr. celo nasproti. Naši so zasedli pošto in davkarijo, pred vojašnico pa dali strojno puško. Vendar so delali nadporočniku Zeilhoferju, v civilu je bil učitelj, in njegovi majhni četi težke skrbi nezanesljivi Radgončanje.

Od Špilja proti zapadu, severno od Maribora in onkraj Kozjaka, so naši zasedli narodno mejo, med drugimi manjšimi kraji že nekoliko ponemčene Lučane, ki so jih sredi januarja obranili pred nemškim napadom. Tako so bili vsi štajerski kraji, ki smo jih reklamirali za Jugoslavijo, v naših rokah.

Državljansko življenje v novih razmerah je bilo kmalu urejeno. Tudi finančno ravnateljstvo v Mariboru je vodil že prve dni meseca novembra od Narodne vlade imenovani ravnatelj dr. Jos. Povalej.

Le sodniki so še delali težave. Ponekod so Narodni sveti kratkomalo vodstvo sodišč izročili že v začetku slovenskim sodnikom, ki so seve takoj stopili v stik s poverjenikom za pravosodje v Ljubljani. Nemški sodniki so nato večinoma odstopili. Ponekod so pa sodniki še malo nagajali. V Marenbergu n. pr. niso hoteli delati, češ, da jih stara prisega več ne veže, nove pa še niso storili. Zlasti v Mariboru pri okrožnem sodišču se ti nekdaj mogočni gospodje s ponajveč slovenskimi imeni, pa z nemškonacionalnim srcem, ne bi radi vživeli v nove vloge. Že prve dni meseca novembra je predsednik okrožnega sodišča dr. Kočevar pl. Kondenheim odredil, da se ravnajo sodnije po Pražakovih naredbah, s čimer je hotel Slovencem malo ustreči. Dne 11. novembra pa je poročal dr. Jančič pri N. s., da so imeli vsi nemški sodniki shod, kjer so se zaprisegli za »Deutsch-Österreich«. Zato je N. s. predlagal Narodni vladi v Ljubljani, da se izvrše spremembe.

Še bolj čudno osvetljuje položaj v Mariboru zapisnik seje N. s. 12. novembra: »Žebot poroča o zaupnem zborovanju nemških nacionalcev in socialistov. Mravlag (nemški nacionalist) je predlagal manifestacijo na ulici, a Koller (socialist) in Žebot sta se temu uprla, tako da se stvar ni sklenila. Sklenilo se je samo, da stojijo od 2. do 3. ure vsi obrati in da se vrši zvečer ob 7. uri v mestni posvetovalnici enako zborovanje v proslavo proklamacije nemške republike (Avstrija se je 12. novembra proklamirala za republiko. Seitz [soc.]

je bil predsednik, Renner [soc.] kancler . . .). Za zvečer so povabili tudi našega zastopnika.« N. s. je sklenil, naj se Žebot udeleži in izreče eventualno protest proti izjavi, da pripada Maribor k »Deutsch-Österreich« in naj naglaša osebno odgovornost tistih, ki v tem zmislu agitirajo. Žebot se je res udeležil tega zborovanja, pa mu ni bilo treba protestirati, ker ni bilo nobene posebne izjave.

Pač pa je podpredsednik N. s. dr. Hohnjec protestiral telefonično proti ukrepu poštnega ravnateljstva v Gradcu, da naj bodo vse pošte od 4. ure popoldne zaprte. Pošta je še bila torej nekoliko odvisna od Gradca. Še 22. novembra je izročil N. s. zaupnik N. s. na pošti uradnik Josek okrožnico nemško-avstrijskega poštnega ravnateljstva v Gradcu, ki zapoveduje vsem poštam sodnega okraja mariborskega, marenberškega, ptujskega in šentlenarškega, da se morajo pokoravati Gradcu. Po telefoničnem naročilu poverjenika za promet je odgovoril N. s. vsem 45 poštam, naj izvršitev dotičnega odloka odložijo, da dobijo navodila iz Ljubljane. En dan prej pa je poročal dr. Pavlin N. s., »da mu je sporočil Vrabl, da nameravajo Nemci v soboto poslati delavce demonstrirat in hočejo v nedeljo odvzeti urade in zapreti vodilne osebe. Pošto so baje že odvzeli danes ter izvršujejo tam telefonsko cenzuro«.

Tudi s tega stališča se vidi, kako potrebna je bila razorožitev belo-zelene garde. Po tem činu in po prodiranju naših čet na severno mejo se je vršila v Mariboru 28. novembra zahvalna služba božja v frančiškanski cerkvi, katere se je korporativno udeležil N. s. Bivši vojni kurat, gimn. prof. Kociper, je imel nagovor. Po sv. maši pa se je pela prvikrat v Mariboru »Lepa naša domovina« z dodatno pesnitvijo Silv. Sardenka. Občinstvo je bilo silno ganjeno pri tej službi božji, zlasti pri petju te pesmi. Po službi božji je vojaštvo defiliralo pred gen. Maistrom in Narodnim svetom.

Po zahvalni službi božji so šli zastopniki N. s. z gen. Maistrom k predsedniku okrožnega sodišča dr. Kočevarju pl. Kondenheimu in ga v imenu Narodne vlade pozvali, naj izroči vodstvo sodišča višjemu sodnemu svetniku Tomažu Cajnkarju. Dr. Kočevar se je uklonil. Naslednji dan je prevzel predsedniške posle prvi slovenski vodja okrožnega sodišča Cajnkar. Isti zastopniki so se oglasili tudi pri prvem državnem pravdniku Viktorju Verderberju, ki je istotako izjavil, da se ukloni. Pozneje pa se je premislil in izročil vodstvo višjemu sodnemu svetniku Duchatschu, ta pa dr. Reiserju. Novi vodja državnega pravdništva vitez Graselli je moral zaprositi vojaško pomoč, da je lahko prevzel urad. Tedaj so bili tudi odstavljeni sodniki Modrinjak, Oswatitsch, Bytzek. Na enak način so se izvršile spremembe na pošti in pri železniškem obratu.

Zaradi teh sprememb so vsi nemški sodniki in uradniki štrajkali ter izjavili, da ne marajo slovenski uradovati in da rajši zapuste

službe. Ravnotako so štrajkali nemški poštni uradniki. Štrajkujočim so se končno pridružili še nemški železničarji, ki so ovirali nekaj časa redni promet.

Ta štrajk in upor se je kmalu zlomil. Štrajkujoči sodniki, kakor Kokol, Torggler, Mally, Mathiaschitz in drugi, pisarniški uradniki Frangesch, Matscheg, Ulčnik, Sebastnik, Regula itd. so bili od Narodne vlade odpuščeni. Enako so odpustili stavkujoče poštne uslužbence. Iz Ljubljane je prišlo večje število poštnih uradnikov in uradnic pod vodstvom poštnega oficiala Franca Čuša. Na sodniji so bili 2. decembra imenovani novi sodniki, pisarniški uradniki in sluge. Na železnici je šlo čiščenje bolj počasi, ker je bila Južna železnica privatna družba. A šlo je tudi tukaj s požrtvovalnim, napornim delom slovenskih železničarjev. Na vodilna mesta so prišli na celi črti Slovenci, ki so jim nemški železničarji izročili posle brez upora. Dne 6. decembra je prišel prometni poverjenik Pestotnik ter zaprisegel poštne uradnike na glavni in kolodvorski pošti. Popoldne se je peljal s posebnim vlakom v Špilje—Cmurek—Radgono—Ljutomer, koder je po vseh postajah izpraševal železniške uradnike, ali hočejo ostati v jugoslovanski službi. Na celi progi ni bilo niti najmanjšega upora proti jugoslovanski zasedbi železnice.

Tako je bila končno v Mariboru tudi sodnija, pošta in železnica v slovenskih rokah. Nazadnje se je podržavila še mestna policija. Komisar državne policije je postal dr. Senekovič, ki si je izbral zanesljive policiste.

4. Slovenska Štajerska v kraljevini S. H. S.

Po teh učinkovitih spremembah v prilog slovenskega Maribora si je lahko misliti, s kakim samozavestnim narodnim ponosom so proslavljali Slovenci iz Maribora in daljše okolice s svojim nekakim okrožnim glavarstvom za celo Slovensko Štajersko praznik dne 1. dec. izvršenega zedinjenja države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Srbijo in Črnogoro v kraljevino S. H. S. Dne 14. decembra 1918 je imel knezoškof dr. Mihael Napotnik v ta namen slovesno sv. mašo, kateri je prisostvovalo vse uradništvo. Zvečer je bila bakljada z godbo po mestu s podoknico generalu Maistru. Dne 15. decembra je imel vojni superior Rant ob 10. uri v frančiškanski cerkvi pridigo, sveto mašo, po kateri je dal na cerkvenem pragu blagoslov z Najsvetejšim vojaštvu in množicam, kar je naredilo ganljiv vtis. Potem je sledil obhod. Na čelu so bili trije jezdeci s prapori S. H. S., potem godba 32 mož, četa konjenikov, infanterija, topništvo, gojenci voj. realke. Vsega vojaštva je bilo nad tisoč. Zastava celjskega pešpolka in drugi vojaški prapori so bili sijajno okrašeni. Nato so se vrstili: Narodni svet, zastopniki uradov, častniški zbor, dekleta v narodni noši, zastopniki društev, Orli, Sokoli, šolska mladina vseh šol, na koncu

množice peš in vozovi iz Sv. Kungote in Jarenine s tremi vozovi in pevskim zborom iz Hoč, Slivnice, Frama, Limbuša, Ruš, iz krajev, ki so v začetku vojne največ trpeli radi »srbofilstva«, radi katerega so jih denuncirali nemški mariborski prvaki, med njimi iz Nemčije priseljeni pastor Mahnert, ki sta ga podpirala namestniški svetnik in vodja okrajnega glavarstva dr. Adam Weiss von Schleussenburg in župan mariborskega mesta dr. Hans Schmiderer, ki je bil sicer pravičen mož iz ugledne tirolske nemške rodovine, ki je veliko storila za razvoj zavodov šolskih sester v Mariboru. Vsi ti preganjanci so imeli ta dan zadoščenje, ko se je kolo časa zavrtelo v zmagoslavje slovenske svobode. Maribor je šele ta dan slavil praznik zmage in svobode. Nastopil je s pogumom in s prekipevajočim veseljem, dočim se Nemci niso upali na cesto. Slovenci so hoteli Nemcem pokazati svojo moč. Zato se je sprevod pomikal daleč skozi mesto po glavnih ulicah pred Narodni dom. Z balkona Narodnega doma so navdušenim množicam govorili dr. Rosina, general Maister, dr. Verstovšek, dr. Lajnšic, dr. Hohnjec, dr. Leskovar, župnik Vračko, dr. Ravnik, dr. Medved, prof. Favai. Udeležencev je bilo do 20.000, ne vštevši množic, ki so tvorile špalir. Med sprevodom pa je ves čas krožil nad Mariborom vojaški avion. Vtis te manifestacije je bil nepopisno mogočen. Nepozaben je ostal vsem udeležencem. Vsak je občutil do globine svoje duše veselje in zadoščenje, da se ni uresničilo, kar je drzno izrekel mariborski nemški pesnik Otokar Kernstock: »Lieber rauchgeschwärzte Trümmer, als ein windisch Maribor!«

Že dotlej, še bolj pa od tega časa se je N. s., ki je imel še do konca meseca decembra redne seje, intenzivno bavil s sloveniziranjem šol na Štajerskem. Osnovne šole so bile prej sicer večinoma slovenske, toda obvezno z nemščino kot predmetom. V mestih so bile seve osnovne in meščanske šole nemške. V manjših krajih po deželi, zlasti ob Južni železnici, pa so bile nemške šole »Schulvereina«. Gimnazije v Mariboru, Celju in Ptuju so bile nemške, le pri mariborski in celjski gimnaziji so bile za spodnje štiri razrede slovenske vzporednice, na katerih so se nekateri predmeti poučevali slovenski. Na mariborski gimnaziji so bile slovenske paralelke neposredno podrejene ravnatelju cele gimnazije, na celjski pa so imele posebnega pedagoškega ravnatelja in šola je bila v posebnem poslopju ločena od nemških razredov. Nemška je bila tudi realka v Mariboru in nemško tudi državno moško učiteljišče, kakor tudi privatno žensko učiteljišče šolskih sester v Mariboru.

Vse slovenske osnovne šole so se takoj popolnoma slovenizirale. Nemške šulferajnske šole v občinah s slovensko večino so postale tudi takoj slovenske. Po drugih krajih pa ni šlo tako gladko. Še v sejnem zapisniku štajerskega N. s. z dne 19. decembra se nahaja

sklep: »Narodni vladi predlagamo, da naj razpusti Südmarko in Schulverein, ker je vendar njeno delovanje naperjeno proti Jugoslaviji.« Sicer pa se je na nemških šolah delalo po načelu, ki ga izraža isti sejni zapisnik 27. novembra: »Glede nemških šol se naglaša, da se je treba ravnati po tozadevnem odloku Narodne vlade, da morajo slovenski otroci obiskovati slovensko šolo. Če potem ne ostane zakonito število otrok, se šola zapre.« To načelo je večinoma počasi prodiralo. Le v zagrizenih nemškutarskih kotih in v ponemčenih mestih in njih okolici ni šlo tako gladko. Zato se je porabilo energično sredstvo, ki je za vedno dokumentirano v sejnem zapisniku z dne 9. decembra 1918: »Na razna vprašanja in zahteve glede šolstva odgovarja dr. Lajnšic sledeče: Šolsko vprašanje se ne da poprej ugodno rešiti, dokler niso okrajni šolski sveti v naših rokah. Zato je treba najprej razpustiti okrajne odbore. Če so okrajni šolski sveti v naših rokah, potem imenujejo ti posebne zaupnike, ki potom ustne konverzacije z otroci določijo, kateri otroci so nemški ali slovenski. Če najdejo 40 nemških otrok, dobijo ti nemško šolo, drugače pa morajo pohajati slovensko.« Na tak način se je res določevalo, kateri otrok mora v slovensko ali nemško šolo. Ker so bili kateheti edini slovenski učitelji na nemških šolah in so vsled tega poznali otroke in njih starše kot dušni pastirji, so ponajveč ti odločevali, kateri otrok je slovenskega ali nemškega pokolenja. Tako se je delalo zlasti v Mariboru in okolici.

S komisijami za določitev narodnosti šolskih otrok so splahnele nemške šole. Zaradi tega je bilo veliko nemških učiteljev nesposobnih za pouk na slovenskih šolah. Ti so večinoma sami želeli, da so bili iz službe odpuščeni, da so s takim dekretom tem lažje dobili službe v Nemški Avstriji. Celo mariborske osnovne in meščanske šole so postale na ta način slovenske. Konec meseca februarja so bile na tako nastalih slovenskih šolah že nastavljene slovenske učne moči. Res nemški otroci pa so imeli še dalje nemške osnovne in meščanske šole, na katerih pa se je učil seveda nov državni slovenski jezik. Toda nemških otrok je bilo vedno manj, ko je začelo odhajati nemško učiteljstvo in uradništvo vseh kategorij. Zato so se v istem razmerju tudi krčile nemške šole. Presnovala se je tudi vinorejska šola v Mariboru, kjer je bilo tri četrtine učencev slovenskih, učitelji pa razen enega pomožnega vsi Nemci.

Istotako razveseljiv in zanimiv je bil razvoj srednjih šol. V Ptuju je gimnazija dobila takoj slovensko vodstvo, nemški dijaki pa so začeli odhajati. Na ptujski gimnaziji se je vzdrževala nemška večina le s pomočjo nemškutarstva s tem, da slovenskih dijakov radi nezadostnega znanja nemščine niso sprejemali, in s priseljenim nemškim dijaštvom iz vseh delov nemškega sveta, ki so stanovali v nemškem »Studentenheimu«. Z odpravo »Studentenheima« po usta-

novitvi novih držav se je tudi skrčilo število nemških gimnazijcev; drugo šolsko leto je bil pouk že ves slovenski, ker ni bilo dovolj nemških dijakov.

Celjsko gimnazijsko vprašanje je spravilo svojčas vso Avstrijo pokonci, ko so se l. 1895. ustanovili poleg celotne nemške gimnazije za prve štiri nižje razrede »samostojni gimnazijski razredi z nemško-slovenskim učnim jezikom«. Da bi paralizirali ta slovenski uspeh, so Nemci ustanovili nemški »Studentenheim« ter agitirali po nemških avstrijskih deželah za pošiljanje dijakov v celjsko gimnazijo, kjer so jim ponujali ugodnosti v »Studentenheimu« pod vodstvom nemških gimnazijskih profesorjev, vse z namenom, da bi očuvali nemško posest. Kljub temu umetno povišanemu številu niso Nemci sami nikdar imeli zadostnega števila, da bi jim šla popolna samonemška gimnazija. Statistika »Izvestja državne realne gimnazije v Celju, 1928« nam to jasno dokazuje. Gimnazija je imela l. 1850./51. Slovencev 124, Nemcev 41; l. 1860./61. Sl. 183, N. 54; l. 1870./71. Sl. 158, N. 68; l. 1880./81. Sl. 121, N. 120; l. 1890./91. Sl. 185, N. 123; l. 1900./01. Sl. 212, N. 201; l. 1910./11. Sl. 235, N. 222; l. 1913./14. Sl. 283, N. 208; l. 1917./18. Sl. 227, N. 148.

Po prevratu je dr. Verstovšek kot poverjenik za uk in bogočastje dne 27. nov. odredil glede celjske gimnazije takole: »Učenci slovenske narodnosti dosedanje nemške gimnazije od I. do VIII. razreda se izločijo in tvorijo z dosedanjimi samostojnimi razredi s slovenskim učnim jezikom temeljne razrede državne gimnazije v Celju. Učenci nemške narodnosti od I. do VIII. razreda pa se združijo v samostojne nemške vzporednice. Vodstvo nemških vzporednic prevzame dosedanji ravnatelj gimnazije v Celju Klement Proft in se podredi v administrativnem oziru začasnemu vodji celotnega zavoda Emilijanu Lileku.« Začetkom meseca januarja je Lilek to izvedel. Ker Proft vodstva ni hotel sprejeti, je nemški prof. Potočnik vodil nemške paralelke, ki so, kakor poprej slovenske, imele v istih prostorih pouk popoldne. Nemcem se je torej prostovoljno več »vrnilo«, kakor so Nemci prisiljeni Slovencem »posodili«.

Število nemških dijakov pa je, ko ni bilo »Studentenheima« in ko so nemški sodnijski, politični, poštni, magistratni, železniški in drugi uradniki odšli, tako padlo, da so se nemške paralelke ukinile s koncem prvega semestra. Maloštevilni nemški dijaki so odšli na nemške paralelke v Maribor in drugam, ali pa so jih bivši nemški profesorji, ki so ostali še v Celju, privatno poučevali.

Od šolskega l. 1919./20. je bilo na slovenski celjski gimnaziji v posameznih šolskih letih Nemcev 5, 3, 5, 6, 10, 10, 12, 18, 21. Po rojstvu pa je bilo v šolskem l. 1927./28. iz Avstrije 34 dijakov, tako da je med 21 Nemci tega leta veliko Avstrijcev. Tako statistiko je treba poudarjati zaradi propagande avstrijskih Nemcev v inozemstvu. Ti

namreč navajajo število srednjih šol v Sloveniji, ki so bile seve vse nemške, ker Avstrija Slovencem ni privoščila niti ene srednje šole. Potem pa kričijo, da so Slovenci ukinili Nemcem vse te srednje šole. Nemci so jih sami ukinili, ker niso imeli otrok za nemške srednje šole. Slovenci so si le svoje slovenske srednje šole ustanovili za svoje slovenske otroke.

V Mariboru sta nastala na podoben način oba srednješolska zavoda. V Mariboru je bila realka skoro popolnoma nemška. Pohajali so jo otroci premožnejših nemških ali nemškutarskih slojev ter otroci »malih« slovenskih ljudi, ki so dali svoje otroke zapisati za Nemce, ker so tako lažje izhajali pri samo nemških profesorjih, med katerimi je bil le katehet Slovenec (v lavantinski škofiji v tem času ni bilo nobenega nemškega duhovnika več). Med svetovno vojno se je zgodilo, da se je zaradi tega rešil slovenski realec. Pisal se je slučajno z nemškim imenom Gottlich, doma pa je bil iz Križevec pri Ljutomeru, sin slovenskega očeta in slovenske matere. Ko je cesar Franc Jožef umrl, so realčani tarnali in ugibali, kaj bo zdaj. Gottlich pa je rekel: »E, kaj bo! Cesarja je lažje dobiti ko drvarja (Holzknecht).« Sošolec de T... ga je naznanil razredniku, ta ravnatelju. Radi »razžaljenja Veličanstva« bi skoro prišel pred zloglasno vojno sodišče v Gradec. Ker pa je bil vpisan za Nemca, je profesorski zbor pri svoji konferenci, pri kateri je tudi katehet zagovarjal Gottlicha, bolj milo sodil ter prisodil Gottlichu le par ur »karcerja«.

Ta realka je takoj po prevratu stopila v stik s predsednikom N. s., ki je obljubil, da se bo pouk lahko mirno vršil naprej, če se bodo vpoštevale nove razmere. Nekaj časa so se profesorji in dijaki še nekoliko kujali, pri demonstracijah 27. januarja celo sodelovali, vendar so obhajali n. pr. po naredbi poverjenika Verstovška Valentina Vodnika slavnost, pri kateri je ravnatelj Bittner naprosil kateheta, da je imel slavnostni govor, ker noben profesor ni o Vodniku vedel kaj povedati.

Ta realka je torej ostala s svojimi nemškimi sedmimi razredi. Razen te nemške realke pa se je otvoril 6. decembra 1918 prvi razred slovenske realke, ki se je podredil gimnazijskemu ravnatelju dr. Jos. Tominšku. In čudno, za ta slovenski realčni razred je bilo naenkrat obilo slovenskih otrok; nekaj gimnazijskih prvošolcev je na povabilo dr. Tominška prestopilo v ta prvi slovenski realčni razred. Z rastjo slovenskih razredov je prišel seve tudi poseben slovenski ravnatelj, ki je vodil potem tudi ostanke nemških realčnih razredov, ki so se stopnjema krčili. Nemški profesorji so še nekaj časa učili, potem pa odšli v Nemško Avstrijo, ko so videli, da v Mariboru nimajo več bodočnosti.

Na mariborski gimnaziji je šlo z ustanovitvijo slovenske gimnazije prav lahko. Tam so bile od l. 1889./90. v spodnjih štirih razredih

slovenske paralelke. V Mariboru je kn. šk. dijaško semenišče, kjer je bilo do 80, zdaj že nad 100 slovenskih gimnazijcev. S tem se je paraliziralo število nemških dijakov, ki se je tudi umetno vzdrževalo z nemškim »Studentenheimom«. Od ustanovitve slovenskih paralelk so bili v Mariboru tudi Slovencem naklonjeni ravnatelji, zadnji dr. Jos. Tominšek. Polovica profesorjev je bila radi slovenskih vzporednic slovenska, dijakov pa sta bili dve tretjini slovenski.

Takoj začetkom decembra so se slovenski dijaki višjih štirih razredov ločili od nemških ter so s prvimi štirimi razredi slovenskih vzporednic tvorili popolno slovensko gimnazijo pod ravnateljstvom dr. Tominška. Nemški gimnazijski razredi od I. do VIII. pa so tvorili nemške gimnazijske paralelke, ki so dobile posebnega nemškega pedagoškega vodjo prof. Frid. Knappa pod administrativnim in tehničnim vodstvom vrhovnega ravnatelja dr. Tominška, ki je vodil še tudi, kakor že omenjeno, prvi slovenski realčni razred. Prihodnje šolsko leto so se nemške vzporednice opustile, ker je bilo po odhodu nemškega uradništva premalo jugoslovanskih nemških dijakov v Mariboru, kjer se seve tudi ni več vzdrževal »Studentenheim«, ki je na umeten način pomnoževal s tujimi nemškimi dijaki število nemških gimnazijcev.

Državno moško učiteljišče se je čez noč lahko spremenilo, ker je imelo slovenskega ravnatelja, dovolj slovenskih učnih moči in večinoma slovenske dijake. Enako lahko je to šlo s privatnim ženskim učiteljiščem slovenskih šolskih sester. Uvedel se je samo slovenski učni jezik.

Velik preokret v šolstvu pa se je izvršil v Slovenski Krajini, ko je prišla tudi ta pokrajina v slovensko upravo.

Mesto Maribor je dobilo na ta način že precej narodno lice. Samo mestna avtonomija je bila še v nemških in nemškutarskih rokah. N. s. se je ponovno bavil s tem vprašanjem. Da ga ni hitro rešil, je bilo krivo tudi pomanjkanje primernih slovenskih uradnikov. Dne 4. decembra je N. s. telefonično vprašal v Ljubljani, ali bi bilo mogoče dobiti kvalificirane uradnike iz Ljubljane, dne 16. decembra pa je prišel že do povoljnih sklepov in naprosil poverjenika dr. Verstovška, naj urgira tudi razpust mariborskega okrajnega zastopa, ki je bil še v nemškutarskih rokah.

Šele 2. januarja je bil nato razpuščen zadnji nemški mestni zastop: ob 11. uri so se pripeljali na mariborski magistrat dr. Lajnšic kot zastopnik Narodne vlade, vladni tajnik dr. Pfeifer kot novo imenovani mestni gerent, general Maister in stotnik Koser, dr. Senekovič kot policijski komisar, dr. Rosina in urednik Žebot kot zastopnika N. s. V predsobi mestne posvetovalnice so jih pričakovali: župan dr. Schmiderer, podžupana Nasko in Suppanz, mestni svetniki Bernhard in Futter, poslanec Wastian in uradniki dr. Schinner, dr.

Valentin in dr. Url. Dr. Lajnšic je spregovoril: Kot pooblaščenec Narodne vlade S. H. S. v Ljubljani sem prišel z naznanilom, da je razpuščen mestni svet mesta Maribor, ker se je izjavil za pripadnost Maribora k Nemški Avstriji. Dr. Schmiderer se je s tresočim glasom in s solzami v očeh vdal v svojo usodo, izjavil, da se vda sili, in oddal županske posle dr. Pfeiferju. Sestavil se je obširen zapisnik. Mestno hišo pa je takoj po dohodu Slovencev zastražila državna policija. Še isti dan je dr. Pfeifer izdal dvojezičen oklic, v katerem je meščanstvu naznanil to spremembo.

Gerentu dr. Pfeiferju se je pridelil mestni sosvet: dr. Rosina, dr. Leskovar, dr. Jerovšek, Weixl, Kitak, F. Leskovar in V. Močnik za Slovence ter Pfrimmer, Nasko, Misera za Nemce. Ker so Nemci grozili z nasiljem, če se krši mestna avtonomija, je obmejno vojaško poveljstvo odredilo 21 talcev izmed vplivnih nemških osebnosti, ki so bili konfinirani do 10. januarja. Med temi talci ni bilo dr. Schmidererja, znamenje, da se je smatral že za lojalnega meščana. Dne 7. januarja je bil tudi mariborski okrajni zastop razpuščen; namesto načelnika dr. Schmidererja je bil imenovan dr. Jos. Leskovar.

S tem je bil Maribor in ves Spodnji Štajer na celi črti tudi formalno trdno v slovenskih rokah. Mariborski Nemci — v drugih krajih niso imeli več poguma se ustavljati — pa še niso vsega upanja izgubili, ampak so začeli na skrivnem delati za Nemško Avstrijo propagando, ki je tragično končala.

V januarju so bile naše čete po srečnem decemberskem zasedanju Koroške vržene nazaj. Amerikanska komisija podpolkovnika Milesa je šla določevat demarkacijsko črto na Koroško. Podpolkovnik Miles, ki je prišel iz Nemške Avstrije, si je 20. januarja ogledal naše Špilje, Cmurek in Radgono.

Ta hip so mariborski Nemci porabili ter so si izmislili, da amerikanska studijska komisija poizveduje, kam hočejo pripasti, ali k Nemški Avstriji ali k Jugoslaviji, da izvršuje tedaj nekak plebiscit. Zato so na tihem podpisovali glasovnice na belordečem papirju s sledečima izjavama: Fragen im Auftrage der amerikanischen Studienkommission: 1. Wünschen Sie die Zugehörigkeit der Stadt Marburg und deren Umgebung zum österreichischen Staate? 2. Sind Sie über die Besetzung der Stadt Marburg und deren Umgebung durch die Jugoslaven mißgestimmt?

Dne 27. januarja 1919 so čakali v Mariboru to amerikansko komisijo zastopniki Slovenske Koroške: Fr. Smodej, dr. Müller, dr. Ehrlich, dr. Oblak in dr. Mal. Ko je komisija zasliševala slovenske veščake pri generalu Maistru na okr. glavarstvu, je prišla velika nemška množica manifestirat za nemštvo. Nekatere nemške šole so končale pouk ob 11. uri, da so dijaki lahko šli k demonstraciji. Peli so razne nemškonacionalne pesmi, med drugimi »Die Wacht am

Rhein«. Deputacija, ki jo je vodil bivši župan Schmiderer, je hotela k podpolkovniku Milesu. Ta je odklonil sprejem. Deputacijo je sprejel in odslovil general Maister.

Nato se je med demonstranti izdal klic: »Na Glavni trg! Pred magistrat!« In res so se privalile velike gruče na ogromen prostor pred mestno županstvo. To je bilo zastraženo po državni mestni policiji in patruljah vojaštva. Položaj je postajal vedno bolj nevaren. Na stolničnem stolpu, nad katerim ima oblast županstvo, ne kaka cerkvena instanca, je mestni stražar, nastavljen seve še od prejšnjega režima, razvil frankfurtarico. (To je bila Slovencem zahvala za to, da do skrajne sile niso odpuščali prejšnjih uslužbencev.) Množice so silile med krikom in vikom na magistrat. Dr. Senekoviča, poveljnika državne policije, ki je stal v službi pred magistratom, so pobili skoro do nezavesti na tla ter mu odvzeli službeni revolver. (Pozneje se je konstatiralo, da je Senekoviča napadel Hans Tajniker, sin odpuščenega poštnega oficiala.) Vojakom so skušali vzeti orožje. Čuli so se streli. Iz množice se je streljalo na stražo, veliko krogel je priletelo v magistratno poslopje. Vojaki so nato oddali strele v zrak. Nastalo je splošno streljanje. Vojaki so končno ustrelili med množico. Ko se je razlila kri na snežno odejo Glavnega trga, so se množice razkropile na vse strani. Med žrtvami je bilo 7 mrtvih in 24 ranjenih.

Podpolkovnik Miles je izjavil, da teh demonstracij ne vzame na znanje. Tudi je poudaril, da ni nikdar dal povelja za štetje glasov na omenjenih belordečih glasovnicah.

Radi mariborskih dogodkov je bilo več Slovencev v Gradcu konfiniranih. Rektor tamkajšnje univerze Puntschart je 28. januarja razglasil, naj se slušatelji slovanske narodnosti do razjasnjenja položaja izogibajo vseučilišča, da se preprečijo sovražnosti. Isto je storil rektor tehnike. Zaradi tega so tudi v Ljubljani konfinirali nekaj Nemcev, dokler se razburjenost ni polegla.

Maribor pa je bil 27. januarja tretjikrat zavzet po državni policiji dr. Senekoviča in po slovenskih vojakih prostovoljcih; mestni vojaški poveljnik je bil podpolkovnik Zwirn. Od tega dne je ostal Maribor nesporno v slovenskih rokah, dasi je bilo treba vedno velike previdnosti in opreznosti.

Dne 1. maja 1919 so mariborski vojaki proslavljali polletnico osvobojenja Maribora. Posebnost tega dneva je bil zgodovinski »Srebrni rog«. Mariborčani so dali l. 1916. domačemu domobranskemu pešpolku št. 26 srebrn rog v dar, ko je stal ta polk na Asiagu. Takrat je trobil nanj narednik Vidovič. Pri tej proslavi pa je trobil nanj isti Vidovič v pozdrav generalu Maistru, podpolk. Zwirnu, majorju Vaupotiču, majorju generalnega štaba Ankerstu, stotnikoma Koserju in Rakuši, nadporočniku Jurku in Ostercu ter drugim požrtvovalnim

in neustrašenim braniteljem mej na Štajerskem, Koroškem in v Slovenski Krajini.

Mesec februar je bil razburljiv radi severnih mej. Našo fronto so hoteli Nemci prodreti ter naše šibke posadke pognati nazaj. Dne 4. februarja so nemški oboroženi civilisti in vojaki napadli Radgono. Boj je bil ljut, na obeh straneh je bilo 6 do 8 mrtvih in trikrat toliko ranjenih. Ranjen je bil tudi naš poveljnik Radgone nadporočnik Zeilhofer. Naši so se umikali proti Gornji Radgoni, vendar so vzdržali napad, tako da si Nemci niso upali zasesti Radgone, ampak so se nameravali ojačiti in drugi dan naše popolnoma premagati. V tem kritičnem trenutku je dobil že večkrat omenjeni predsednik N. s. v Ljutomeru Viktor Kukovec obvestilo o grozeči nevarnosti. Zbral je četo prostovoljcev Narodne straže ter se z njimi peljal na osmih saneh iz Ljutomera v Gornjo Radgono. Na tej poti so se mu še nekateri pridružili. Orožniški kapetan Sagadin, ki je takrat služboval v Ljutomeru, pa je hitel po pomoč v Čakovec v Medjimurju.

Viktor Kukovec je prevzel poveljstvo v Gornji Radgoni ter še tisti večer prišel v mesto Radgono, od koder so spravili na varno ranjenega Zeilhoferja in odnesli mrliče. Ponoči je še prišel na saneh kapetan Sagadin s Hrvati iz Čakovca, ki so imeli s seboj tudi en top. Zarana 5. februarja so naši napravili protinapad ter pognali dopoldne Nemce v beg.

Rešitev Radgone se je V. Kukovcu posrečila zlasti radi tega, ker je ob prevratu 5. novembra razorožil en češki bataljon, ki je bil v Radgoni. V ta namen je konfiniral uglednega Nemca Kleinoschega, ki je bil v svojem ljutomerskem vinogradu, da Radgončani ne bi preprečili razoroženja v prid Jugoslavije. Nemški oficirji so se nekaj ur ustavljali. Ker pa je bilo moštvo češko, je V. Kukovec pridobil ves bataljon zase. Tako je dobil vso municijo in sploh vso vojaško zalogo, med drugim 600 pušk in 5 strojnic. To je 5. februarja Slovencem prav prišlo, Nemcem pa škodovalo, ker niso imeli dovolj orožja. Pri teh bojih za Radgono je bil ranjen tudi Schneider, sin nadučitelja iz Cezanjevec, in Ante Trstenjak, slikar iz Ljutomera.

Tudi v Cmureku je bil položaj nevaren. Naši so vzeli v trgu talce ter šli ž njimi čez Muro, da branijo most; Nemci si niso upali napasti Cmureka. Dne 7. februarja so Nemci skušali zasesti Kaplo, pa bili z mrliči in ranjenci odbiti. Apače so naši samo za par dni izgubili; 7. februarja so jih imeli že zopet v svojih rokah.

Dne 9. februarja so se spopadi ustavili. Francoska komisija, vodja ji je bil major Montegu, ki jo je poklical dr. Kaan na pomoč, si je ogledala in proučila to mejo. Nato so se v Mariboru sestali delegati Slovencev in Nemcev radi teh obmejnih sporov. Za Slovence so bili: general Maister z majorjem Ankerstom, okrožni glavar dr. Lajnšic, dr. Verstovšek, dr. Hohnjec, dr. Rosina, dr. Žerjav (en dan); za

Nemce: deželni glavar v Gradcu dr. pl. Kaan, dr. Kamniker iz Radgone (moralni povzročitelj omenjenega napada, ki mu je sedaj zopet zrastel pogum), Brodmann iz Obrajne (Halbenrain), socialna demokrata Resel in Pongratz, kršč. socialec Rintelen. Naši so se trdno držali, tako da smo dobili 14. februarja v Mariboru ugodne začasne meje: Radgono, Špilje in vse kraje naših minimalnih zahtev. Mariborski Nemci so imenovali dr. Kaana, ki je te meje za Nemško Avstrijo podpisal, Efialta, ker je »prodal Maribor Jugoslovanom«.

Po teh napornih delih za naše meje — vojaki so radi prepevali pesem »Kje so naše meje?« — so prišli za Slov. Štajersko mirnejši časi, dokler ni nesrečni umik naših čet iz Koroške razburil tudi Spodnje Štajerske. Medtem so v Mariboru sprejemali vedno jako slovesno razne antantne odposlance, ki so studirali naše mejne zadeve. V dobrem spominu sta ostala Francoza grof Begouen in major Reverdy. Prvi se je zanimal tudi za Prekmurje in pisal potem o svojem potovanju po Mariboru, Radgoni, Ljutomeru v francoski list »Journal des Debats«. Velike jugoslovanske slovesnosti so se vršile (ob navzočnosti do 20.000 ljudi) v Mariboru dne 27. aprila, ko so Hrvati peljali kosti Petra Zrinskega in Frana Frankopana iz Dunajskega Novega mesta, kjer sta bila obglavljena 30. aprila 1671 radi upora proti takratnemu režimu.

Po teh dneh miru so bili začetkom maja naši vojaki odbiti iz Velikovca ter so se umaknili na desni breg Drave. Dne 6. maja je bil tudi Guštanj in Sp. Dravograd zopet v nemških rokah. V bojih za Guštanj je padel nadporočnik Malgaj, jurist, rojak iz Sv. Jurija ob Južni železnici. Že prej je bil v štajerski Soboti blizu Sp. Dravograda, kjer so naši trdno držali fronto proti Nemcem, na žalost pomotoma od lastne straže ustreljen vrl štajerski praporščak Jakob Kavčič.

Iz Spodnjega Dravograda so nemški oboroženi civilisti in vojaki prodirali na Štajersko pri Št. Janžu pri Dravogradu. Že 5. maja se je okoli 300 naših vojakov odtod umaknilo skozi Slov. Gradec.

Po odhodu vojaštva so zapustili svoja župnišča tudi duhovniki v Št. Janžu, v Pamečah, Slov. Gradcu in v Št. Martinu pri Sl. Gradcu. Tudi slovenski uradi so odšli iz Slov. Gradca.

Nato se je začelo ropanje nemških tolp v Št. Janžu in Starem trgu, zlasti v župniščih. V župnišče v Št. Janžu je priletela granata že iz Sp. Dravograda v sobo, kjer je razbila vse pohištvo. Šipe so popokale že prej pri obstreljevanju Guštanja. Okoli župnišča je bilo osem jam od granat. Okoli 16 vojakov je prišlo nato pred župnišče, ki so vprašali: »Wo ist der Pfarrhof?« Mežnar jim je moral dati ključ od zaklenjenega župnišča. Potem so vdrli vanj in ga popolnoma oropali. Eden izmed roparjev je vzel kramp v župnišču ter si ž njim utrl vhod v cerkev. V cerkvi je s krampom razbil tabernakelj. K sreči je župnik Anton Mojzišek odnesel prej monstranco in kelihe.

Nato se je s krampom spravil tudi v zakristijo, kjer je razmetal in pomandral cerkveno obleko, ko dragocenosti ni našel.

V Št. Janžu so razen župnika, »den Deutschenfreßer«, kakor so kričali okoli župnišča, hoteli dobiti v pest še župana Barta in gostilničarja Časa. Najbrž so te tri vzeli na muho radi velikega deklaracijskega shoda v Št. Janžu pri Dravogradu dne 7. aprila 1918. Gostilničar Čas je dal zborovalni prostor, župan Bart shoda ni prepovedal, župnik Mojzišek pa je imel v gosteh slavnostna govornika dr. Korošca in dr. Verstovška ter vladnega komisarja iz Slov. Gradca dr. Trstenjaka, nečaka slavnega Davorina Trstenjaka, rojaka dr. Korošca, od Sv. Jurija ob Ščavnici. Na tem shodu je bilo tudi veliko koroških Slovencev pod vodstvom urednika Fr. Smodeja. Navdušenje za Jugoslavijo je bilo ognjevito radi Nemcev iz Maribora in nemškutarjev iz štajerske in koroške Dravske doline, ki so skušali shod razbiti. Pogumni mislinjski fantje so vzeli polena z bližnjega dvorišča ter so Nemce in nemškutarje spodili proti Dravogradu. Žena vladnega komisarja dr. Trstenjaka je opazovala to bitko z okna župnišča. Francosko časopisje je še pred sklepom vojne zvedelo o tem shodu in ga proslavljalo kot zmago antante proti Nemcem. Nemški listi so očitali komisarju Trstenjaku, da shoda ni razpustil. »Marburger Zeitung« in »Montags-Zeitung« pa sta prinesli karikaturo o pohodu Jugoslavije. Slavnostna govornika jahata, eden na oslu, drugi na kozlu; dr. Korošec ima v roki razvito zastavo z napisom »Jugoslavija«, dr. Verstovšek pa ima revolver v roki (ker je 21. jan. 1918 grozil z revolverjem nemškim demonstrantom pred svojim stanovanjem); množice pa hité s poleni v boj za Jugoslavijo preko nemških hrbtov. Tako so Nemci sami poskrbeli, da je šla slava o tem shodu daleč po svetu, celo preko nevtralnih držav v Francijo. Tokrat je moral Št. Janž občutiti nemško maščevanje za »zmago antante«.

V župnišču v Starem trgu so se nemškutarske tolpe spravile zlasti na vino v kleti. Po železnici iz Slov. Gradca pa so se ti nemški bojevniki peljali v oklopnem vozu do Št. Martina pri Slov. Gradcu, kjer so iz voza obstreljevali župnišče.

Ko so slovenski vojaki zapustili mesto Slov. Gradec, so se prejšnji mestni očetje zbrali ter si izvolili trgovca Reitterja za župana, ki je nekaj ur županoval. Zvečer 5. maja so namreč prišli že slovenski vojaki in so mesto zopet zavzeli. Župnik Mojzišek pa se je šele čez 14 dni mogel vrniti v svoje razbito župnišče. Pri praskah v Št. Janžu 5. in 6. maja so imeli Nemci več mrtvih. Nekaj so jih odnesli s seboj, dva mrliča pa so pustili v Št. Janžu. Ženica z Labudske doline — Slovenka — je prišla iskat svoja dva sinova. Na vprašanje, zakaj sta mrtva brata šla v boj zoper Slovence, je odgovorila, da so jima grozili, da bosta takoj mrtva, če ne bosta šla zraven. Dne 16. maja je bil Št. Janž zopet v slovenskih rokah.

Na Štajerskem je bil torej koroško-nemški napad kmalu odbit. Koroško pa je general Smiljanić zavzel v času od 29. maja do 6. jun., ko so njegove čete vkorakale tudi v Celovec.

Posledice nemškega prodiranja na Koroškem in vpada na Štajersko pa so se kazale v sumljivem obnašanju nemških ali nemškutarskih delavcev v Velenju in narodnih nasprotnikov po nemškutarskih mestih in trgih. Zato je Deželna vlada proglasila 11. maja preki sod za okrajna glavarstva Radovljico, Slov. Gradec, Celje, Maribor in mesti Maribor in Celje. Iz previdnosti je bilo tudi nekaj nemških spodnještajerskih voditeljev konfiniranih, zlasti v Šoštanju, Celju in Brežicah, ki so pa bili hitro prosti, ko je napetost odnehala.

V tem času je še omembe vredno dejstvo, da je bil mariborski nemški pastor dr. Ludvik Mahnert 6. junija obsojen radi hujskanja proti državi na dva meseca ječe po § 305. Mahnert, ki je že pred svetovno vojno v svojem romanu »Die Hungerglocke« smešil slovenske duhovnike, pospeševal gibanje »Proč od Rima« in vodil nemškonacionalno propagando proti Slovencem, pa jo je že pred obsodbo popihal preko državnih mej.

Po sprejetju Vidovdanske ustave l. 1921. Štajerska ni več združena s Kranjsko, ampak tvori samostojno »Mariborsko oblast«, pri kateri so Slov. Štajerska, jugoslovanski del Koroške, Slovenska Krajina in Medjimurje. V Mariboru se je ustanovilo Veliko županstvo, ki je polagoma sprejemalo posle od prejšnje skupne slovenske politične uprave v Ljubljani. Do vidnega izraza pa je prišla Mariborska oblast z oblastno skupščino in oblastnim odborom l. 1927. Dva štajerska okraja Laško in Brežice sta se ob tej priliki priklopila Ljubljanski oblasti.

5. Jugoslovanski preokret v Medjimurju in Prekmurju (Slov. Krajini).

Medjimurje spada po Vidovdanski ustavi k Mariborski oblasti, dasi imajo ti kajkavski Hrvati, ki govorijo narečje, slično onemu ob štajerski in prekmurski meji, zdaj hrvatske šole in se čutijo Hrvate. V cerkvenem oziru spada Medjimurje še vedno pod zagrebško nadškofijo. Pred prevratom pa je bilo Medjimurje izločeno od Banovine, podrejeno neposredno Pešti in ni bilo zastopano v hrvatskem saboru v Zagrebu. Zato je bilo Medjimurje, dasi je imelo popolnoma hrvatsko domače prebivalstvo, že neverjetno pomadjarjeno.

Ob prevratu so se Medjimurci hoteli osvoboditi madjarske vlade in uprave. Pognali so ponekod madjarske oblastnike ter uvedli hrvatsko domačo upravo. Toda madjarski uradniki in drugi priseljenci v zvezi z madjaroni so znali organizirati upor proti medjimurskim narodnjakom. Nastala je domača vojna za oblast. Narodna fronta se je vedno bolj krčila. Končno so »Madjari« zmagali, in ekspo-

nirani narodnjaki, med njimi nekaj duhovnikov, so morali bežati v štajersko Središče in odtod v Varaždin.

V Prekmurju je bila jugoslovanska zavest ob štajerski meji precej razširjena. Preprosto ljudstvo je dalo po razglašenju Jugoslavije v bližnjem štajerskem Ljutomeru dne 3. nov. 1918 svobodi izraza s tem, da je zavzelo sovražno stališče proti mogočnim madjarskim grofom in judom. Zato so si ti zasigurali državno zaščito, tako da je ljudstvo, razočarano nad tako »svobodo«, težko prenašalo madjarski režim. Jugoslovanska misel se je širila med njimi po vojakih, ki so prišli domov, in po letakih, ki jih je spravljal v Prekmurje štajerski Narodni svet v Mariboru. Vendar ni bilo tam nikogar, ki bi s prevratom uvedel slovensko upravo, ker so Madjari takoj začeli preganjati narodne delavce, kakor Jožefa Klekla, vpokojenega župnika, izdajatelja »Novin«.

Radi teh za Jugoslavijo nepovoljnih razmer je dr. M. Slavič, ki je že pred prevratom prepotoval Prekmurje, da spozna razpoloženje z ozirom na jugoslovansko idejo, v prvi polovici novembra šel s propagandnimi letaki za Prekmurje v Ljutomer, Ormož in Varaždin. V Varaždinu je bilo v pisarni odvetnika dr. Krizmana posvetovanje medjimurskih beguncev s tamkajšnjim Narodnim svetom. Naslednji dan je šla večja deputacija v Zagreb pred Narodno veče, čigar predsedstvo, Pavelić in Pribičević, je imelo sicer dobro voljo, pa ni moglo takrat za Medjimurje in Prekmurje ničesar storiti. Zato je mislil mariborski Narodni svet, kako bi general Maister Prekmurje osvobodil s svojimi vojaki in s prekmurskimi prostovoljci, ki so prihajali k njemu, da mu v tem oziru pomagajo.

Na Štefanovo, 26. decembra 1918, je bil v Radgoni, v vojaški jahalnici velik shod radgonskih in okoliških Slovencev ter Prekmurcev, na katerem je govoril general Maister, urednik Žebot, dr. Slavič ter predsednik shoda, takratni dijak Jerič, zdaj državni poslanec. Po tem shodu je bilo že vse določeno, kako bi general Maister vkorakal v Prekmurje.

Medtem pa so Hrvati zasedli Medjimurje pod poveljstvom podpolkovnika Kvaternika. Dne 24. decembra 1918 so se operacije začele. Glavna kolona podpolkovnika Perka je prodirala iz Varaždina proti Čakovcu, središču Medjimurja. S slovenske strani so vkorakale tri kolone: kolona stotnika Jurišića z zagrebškimi dobrovoljci in večji del Slovencev, dalje kolona mornarjev in kolona slavonskih Hrvatov. Prva je operirala proti Murskemu Središču, druga proti Štrigovi, tretja proti Čakovcu. Dne 25. decembra je bilo Medjimurje zasedeno, upravo je začasno prevzel podpolkovnik Perko, od civilistov pa je uspešno sodeloval čakovski odvetnik dr. Novak.

Nato je omenjeni stotnik Jurišić na lastno pest z malo četo prostovoljcev prekoračil Muro ter zasedel 28. decembra 1918 ob-

murski del Prekmurja, Dolnjo Lendavo, Črensovce, Beltince in Mursko Soboto. Med Jurišićevimi prostovoljci je bilo tudi več Slovencev, štajerskih in prekmurskih. Izmed prekmurskih prostovoljcev je poročnik Godina zasedel rojstno vas Bistrico v črensovski župniji. General Maister pa je še potem tudi nekaj slovenskih častnikov odpustil, da so šli k Jurišiću v Prekmurje.

Jurišić pa se je preslabo zavaroval. Dne 3. januarja 1919 so ga presenetili Madjari, ki so se ob 5. uri zjutraj pripeljali z vlakom v Mursko Soboto. Njegova četa je bila razpršena. On sam je dobil strel v roko, njegov adjutant dr. Dimović in pet vojakov je padlo. Šest častnikov in civilista Božidarja Severja, ki je organiziral Narodni svet za Prekmurje, so ujeli in mislili takoj ustreliti. Ko so bili že v vrsto postavljeni za ustreljenje pri katoliški cerkvi v Murski Soboti, je v zadnjem hipu zapovedal madjarski poveljnik, da naj pridejo pred sodišče na Madjarsko. Zato so jih in 20 vojakov odvedli v ogrske ječe. Josip Godina, stotnik Rakuša, nadporočnik Osterc in drugi so se z begom rešili in napravili dolgo nevarno pot iz Pinkafő v Gradec, Lipnico, Špilje in Maribor, kamor so prišli 11. februarja 1919. Božidar Sever pa se je rešil smrtne obsodbe šele 30. julija istega leta.

General Maister je imel v naslednji dobi veliko opraviti na štajerski in koroški meji, za Prekmurje ni imel vojakov na razpolago. Tudi Hrvati se niso več brigali za Slovensko Krajino. Zato je ta preživela hudo dobo, preden je prišla pod okrilje Jugoslavije.

Domovina Slovencev med Muro in Rabo ni imela tako stalnega imena, kakor n. pr. Štajerska, Koroška itd., ker ti Slovenci niso bili nikdar sami zase v kaki geografski celoti, ampak so spadali deloma pod zalsko, deloma pod železno županijo. Prvi njihov katoliški pisatelj Miklož Küzmič († 1804) jo imenuje »Slovensko okroglino«. Štajerski slovstveniki so jo imenovali Prekmurje, ker je bilo že ustaljeno ime Medjimurje za pokrajino med Dravo in Muro. Pri štajerskih obmejnih prebivalcih je bilo od nekdaj znano ime Prekmurje in Prekmurci. Madjari so ta kot, kjer prebivajo Slovenci, imenovali Tótšag (Tot je Slovak, Slovenec), t. j. Slovenska Krajina ali Vendvidék, t. j. Vendska ali Slovenska krajina. Po razpadu monarhije so Madjari za trenutek govorili o tem, da bi ti Slovenci spadali v novo županijo »Mursko županijo«, kjer bi Slovenci imeli trohico pravic. Po odhodu Jurišićeve posadke so 14. januarja 1919 katoliški duhovniki zahtevali združitev vseh Slovencev med Muro in Rabo v eno deželo z imenom »Slovenska Krajina«. Novine so imele pod madjarsko vlado podnapis »list za vogrske Slovence«. Pod Jugoslavijo je izdajatelj Klekl nekaj časa imel podnapis »list za prekmurske Slovence«, potem »glasilo prekmurskih Slovencev«, nazadnje pa »glasilo Slovenske Krajine«. Ko so l. 1926. in 1927. Hrvati reklamirali »Prekomurje« zase, češ, da je to hrvatska pokrajina, in da Prekmurci

govoré hrvatski jezik, kakor je trdil dalmatinski žurnalist Joe Matošić, in se je ustanavljala stranka madjaronov pod vodstvom odvetnika dr. Nemethy-ja, ki bi naj propagirala hrvatstvo in podpirala Radića, so Prekmurci na velikih shodih v Murski Soboti in Črensovcih, kjer je govoril dr. Korošec, poslanec Klekl in dr., sklenili resolucijo, da so »Slovenci« in da s ponosom imenujejo svojo domovino »Slovensko Krajino«. Pri teh državnozborskih volitvah l. 1927. Radić ni dobil nobenega mandata v Prekmurju in Nemethyjeva struja je z njegovim odhodom na Ogrsko razpadla. Zato se je to slavilo kot zmaga slovenstva. Od tega časa se poleg geografskega imena »Prekmurje« rabi etnografsko ime »Slovenska Krajina«.

Prekmurska neodvisna stranka z imenom »Vjedinjena Prekmörszka Sztranka« pa je l. 1923. svoje glasilo imenovala »Mörszka Krajina« ter s tem skušala uvesti ime »Murska Krajina«.

Avtonomiste »Slovenske Krajine« je madjarska Karolyjeva vlada seve s praznimi obljubami skušala pridobiti zase, dočim so jih madjarski listi napadali kot »domovine izdajnike«. Koncem meseca marca je Ogrska postala boljševiška, in ž njo tudi Slovenska Krajina. Prekmurci so morali ustanavljati po občinah direktorije. Viljem Tkalec, pred vojno učitelj in organist v Črensovcih, po vojni nadporočnik in poveljnik obmejne policije ob Muri, potem pa namestnik civilnega komisarja in nazadnje civilni komisar v Murski Soboti, je postal tudi boljševiški komisar v Murski Soboti. Pozneje pa se je sprl s »centralnim sovjetom« v Budimpešti ter hotel ustanoviti samostojno »Mursko republiko«. Boljševiška centrala v Budimpešti je poslala svoje teroriste v Prekmurje, kjer so se vršili celo vojaški spopadi, zlasti v okolici Murske Sobote. Tkalec je bil premagan, njegove čete razpršene. Teroristi so zdaj kruto vladali v Prekmurju, preganjali zlasti duhovnike, ker so jih smatrali za pristaše Tkalčeve protirevolucije. Večina slovenskih duhovnikov je moralo bežati, župnik Klekl se je rešil le s tem, da se je preoblekel v poljskega delavca in se s čolnom prepeljal čez Muro na Štajersko. Pod prvo boljševiško vlado so ostali večinoma prejšnji uradniki in župani, četudi z naslovom »diktatorjev«. Pod drugo teroristično rdečo gardo pa so bili uradniki tujci, večinoma židje, ki so kruto ravnali z ljudstvom in mu odvzemali po mili volji priprego in živino. Zato si je v tem času ljudstvo želelo rešitve po Jugoslaviji.

Jugoslovanska delegacija je ponovno silila na mirovni konferenci na to, da se Jugoslaviji dovoli Prekmurje zasesti, da se naredi konec boljševiškim grozovitostim. Mirovna konferenca pa je šele 1. avgusta 1919, ko so bile prekmurske meje že določene, dala jugoslovanski vladi pooblastilo, da zasede Prekmurje. Dne 1. avgusta pa se je obenem zrušil ogrski boljševizem. Nastopale so »bele garde« proti-

boljševikov. Viljem Tkalec je še zdaj od nekod prišel v Prekmurje kot »beli gardist« ter še enkrat poskusil svojo srečo.

Dne 12. avgusta 1919 pa je pod vodstvom podpolkovnika Uzorinca v Prekmurje vkorakala jugoslovanska armada, ki je prišla od Radgone, Ljutomera in Središča. Razpršila je brez večjih prask rdeče in bele gardiste. Viljema Tkalca je ujela. Ta pa je iz zapora v Dolnji Lendavi ušel ter se do sedaj (1928) ni več prikazal.

Medjimurje je z novim letom 1919. upeljalo povsod hrvatsko šolstvo, sodstvo in upravo, ki je bila radi posebnih razmer v nekem oziru samostojna. Z uvedbo oblasti l. 1927. je prišlo Medjimurje pod Mariborsko oblast, s katero je dosedaj zadovoljno, ker ima ž njo važne gospodarske stike.

Prekmurje se je tudi takoj preorganiziralo, potem ko je 19. avgusta 1919 na sijajnem ljudskem taboru po zahvalni službi božji v Beltincih proslavilo osvobojenje. Politično upravo je prevzel začasno okrajni glavar mariborski dr. Lajnšic, ki je imel en mesec svoj sedež še v Radgoni. Ta je na sejah Prekmurskega narodnega sosveta dne 25. avgusta in 2. oktobra 1919 odpravil tako zvane notarjuše, t. j. tajnike več občin, ki so imeli precejšnji delokrog politične uprave; tudi civilne poroke so se sklepale pred njimi. Za občine je jugoslovanska uprava imenovala gerente do prvih občinskih volitev l. 1928. V tem letu (in že prej od časa do časa) so se vršili od oblastnega odbora v Mariboru organizirani županski tečaji, na katerih so se Prekmurci uvajali v prej jim neznane županske posle. Civilni zakon se je na seji 2. oktobra 1919 odpravil, matrike pa so zopet prevzeli samo cerkveni duhovni uradi.

Temeljit prevrat se je izvršil na šolskem polju. V madjarski eri so bile vse šole madjarske: 33 državnih, 37 rimsko-katoliških, 13 evangeličanskih in šest občinskih osnovnih šol ter meščanski šoli v Dolnji Lendavi in Murski Soboti. Obe meščanski šoli sta se poslovenili, v Dolnji Lendavi, kjer je bilo več madjarskih otrok, stopnjema. Iz naštetih 89 osnovnih šol se je po prvih poskusnih letih ustanovilo 74 šol s slovenskim, 13 z madjarskim (na ogrski meji) in dve z nemškim (na štajerski meji) učnim jezikom. Madjarski učitelji in tisti prekmurski (domači) učitelji, ki niso razumeli prekmurskega jezika, so bili odpuščeni. Pismenega slovenskega jezika do tedaj ni bil zmožen noben učitelj. Rojene prekmurske Slovence, ki so znali vsaj prekmurščino, pa so obdržali v službi, morali pa so sčasoma narediti izpit iz pismene slovenščine. Učni jezik je bil slovenski, katekizem pa so učili duhovniki, kakor prej, v prekmurskem narečju. Ker je bilo treba privzeti dosti slovenskih učiteljev iz drugih slovenskih pokrajin, in so bile nekatere šolske stavbe v zelo slabem stanju, so se v manjših krajih le polagoma otvarjale osnovne šole, ki so tudi med vojno bile deloma brez pouka.

Prva šola, ki se je otvorila, je bila slovenska gimnazija v Murski Soboti, ki jo je ustanovil prosvetni poverjenik dr. Verstovšek in se je stopnjema izpopolnjevala. Prof. Vračko iz Celja je bil prvi njen ravnatelj, ki se je moral boriti z velikimi začetnimi težavami. Prekmurci so na ta svoj najvišji kulturni zavod jako ponosni. Ker je ostal Monošter (Sv. Gothard) na Rabi v ogrski državi, so izgubili ž njim Prekmurci tudi tamošnjo monoštrsko madjarsko gimnazijo, ki so jo smatrali za svojo, ker je na slovenskem ozemlju. Zato so se oprijeli sobotske gimnazije in so v šolskem l. 1927./28., ko sta bila dva višja razreda v času finančne štednje reducirana, vzdrževali ta dva razreda privatno s pomočjo sobotske občine in mariborskega oblastnega odbora. V šolskem l. 1928./29. bo že celotna osemrazredna gimnazija v Murski Soboti, v višjih razredih privatno vzdrževana, če ne bo državne budžetne možnosti. Ker je bil v šolskem l. 1926./27. osmi razred reduciran, so prvi sobotski gimnazijci maturirali po drugih gimnazijah; ravnoisto se je zgodilo v šolskem l. 1927./28.

Velik vtis je naredilo na preprosto ljudstvo v Prekmurju, da so bile zdaj sodnije in vsi uradi slovenski. Prej je preprosti človek v uradu moral govoriti madjarski; ako ni znal, je moral imeti tolmača. Še vozni listek za železnico je moral naročati v madjarščini.

Važno vprašanje za Prekmurje je agrarna reforma, ker je tam veliko grofovske zemlje, v rokah 4—5 grofov, dočim ima kmetsko prebivalstvo premalo sveta. Veleposestva so bila v začetku pod državnim sekvestrom. Agrarna reforma se izvaja, dovršeno pa še delo vedno ni.

Dr. Lajnšic, ki je z energičnim delom premagal razne začetne upravne in prometne težave, je bil civilni komisar do 27. oktobra 1919. Za njim je prišel za komisarja Bogumil Berbuč, ki je umrl v Murski Soboti 9. maja 1920. Tretji civilni komisar je bil G. Lipovšek, ki je postal 1. junija 1921 okrajni glavar za celo Prekmurje. Po sprejemu Vidovdanske ustave pa je ostal do danes Lipovšek srezki poglavar v Murski Soboti. V Dolnji Lendavi je bil v začetku namestnik civilnega komisarja dr. Kočar, domačin iz Prekmurja, bivši sodnik v Bosni, do decembra 1920. Za njim je prišel v Dolnjo Lendavo kot namestnik civilnega komisarja in pozneje kot vodja politične ekspoziture Matko Kandrič, ki je postal 1. junija 1924 srezki poglavar za Dolnjelendavski srez. S tem so se ustalile v Slovenski Krajini v političnem oziru normalne razmere. Prometne zveze pa so se zboljšale z novim mostom pri Veržeju l. 1922., ter z železnico Murska Sobota—Ljutomer—Ormož, ki se je otvorila l. 1924. S tem je bilo Prekmurje ugodno prometno zvezano s Slovenijo in z Jugoslavijo.

V cerkvenem oziru je bilo Prekmurje prva štiri leta še nekako odvisno od prejšnje sobotiške (somboteljske) škofije, potem pa je prišlo pod apostolsko administraturo lavantinskega škofa dr. Andreja

Karlina, ki je l. 1924. opravil vizitacijo in delil birmo v vseh prekmurskih župnijah, l. 1928 pa že drugič v dekaniji Murske Sobote. V dveh katoliških župnijah, v Dolnji Lendavi in Dobrovniku, imajo Madjari večino. Zato se tam pridiguje tudi madjarski; slovenske pridige pa so za močne slovenske manjšine. Katoliških župnij je v Prekmurju 20.

V Prekmurju je dalje 10 evangeličanskih župnij, izmed katerih sta dve na ogrski meji precej madjarski. V drugih se vrše samo slovenske pridige v prekmurščini. Za žide pa je sinagoga v Murski Soboti in Dolnji Lendavi.

Jugoslovanska Slovenska Krajina meri okrog 970 km² ter ima 92.416 prebivalcev in sicer: 74.447 Slovencev, 14.435 Madjarov, 2081 Nemcev, 763 Srbohrvatov in ostanek drugih narodnosti, po veroizpovedi pa: 66.414 rimskih katoličanov, 24.754 evangeličanov (okrog 23.000 luteranov in 1000 kalvincev), 642 izraelitov, 447 pravoslavnih, 142 muslimanov (pravoslavni in muslimani so bili vojaki po ljudskem štetju 31. januarja 1921) 11 grških katoličanov, eden druge veroizpovedi in pet brezvercev.

6. Mariborska oblast na mirovni konferenci.

Na mirovni konferenci v Parizu se je skrb za Medjimurje in za Hrvate, ki žive ob medjimurski meji onkraj Mure in Drave, prepustila hrvatskemu delu jugoslovanske delegacije. Kot izvedenec za prekmurske meje je bil od vlade poslan dr. M. Slavič, za štajerske meje pa dr. Fr. Kovačič. Za prekmurske in štajerske meje pa so se poleg polnomočnega delegata dr. Žolgerja, štajerskega rojaka iz Slov. Bistrice, brigali tudi drugi slovenski člani jugoslov. delegacije, kakor tudi hrvatski in srbski delegati, med njimi prof. Cvijić, predsednik etnografske sekcije naše delegacije.

Dr. Kovačič in dr. Slavič sta prišla 7. februarja v Pariz. Takoj drugi dan sta že zvedela, da so Gorica, Istra, Trst, vsaj na pol, izgubljena. A tudi naša severna meja ni bila tako sigurna, kakor se je optimistično mislilo. Jugoslovanska polnomočna delegacija (Pašić, Trumbić, Žolger, Vesnić) je bila zaslišana po Vrhovnem svetu mirovne konference dne 18. februarja 1919. Vesnić je govoril za srbske, Trumbić za hrvatske, Žolger za slovenske meje. Žolger je bil zadovoljen, da je mogel vse povedati; govoril je prosto, ni čital. Vrhovni svet, zlasti Clemenceau ga je pazljivo poslušal. Pariško časopisje je prinašalo samo objektivna poročila o nas in naših zahtevah. V naš prilog je pisal le Gauvainov Journal des Debats.

V začetku se zastopniki velesil sploh ne bi radi spuščali v podrobni študij naših mej. Ker je bila Drava blizu naše zahtevane meje, bi sploh najraje videli, da bi bila Drava meja do izliva v

Donavo. S tem bi izgubili Baranjo, Medjimurje, Prekmurje, Slovenske gorice, Maribor, Kozjaško pogorje.

V petek, dne 8. marca so se zbrali pri dr. Žolgerju »za rešitev levega brega Drave«: Žolger, Rybař, Pitamic, Juvančič, Šubelj, Mačkovšek, Kovačič, Shvegel, Brezigar, Slavič. Žolger je začel govoriti o argumentih za rešitev krajev na levem bregu Drave. Kovačič je prečital daljši referat o tem. Ko se je končal razgovor o I. delu, je prišel pri drugem delu Vošnjak in povedal Žolgerju, da ga bo sprejel angleški delegat. Ta je tudi povedal, da pridno študirajo memoare, ki jih je pred tremi dnevi predložil Žolger, in da nimajo povoda jih »kontestirati«, dvomiti o njihovi resničnosti. Radi tega sporočila je nastalo veselejše razpoloženje, ki ga je utrdil potem še dr. Smodlaka, ki je prišel po sklenjenem zborovanju s poročilom: »Pravkar prihajam od važnega razgovora. Z Medjimurjem in Prekmurjem stoji že boljše. Nagibajo se k mnenju, da bi bila Drava meja samo na Koroškem in Štajerskem do vključno Maribora. Toda tudi glede Maribora gre barometer za dve stopinji višje, za Celovec pa je slabo.«

Teden dni pozneje se je zvedelo, da je levi breg Drave na splošno rešen, da pa sta Baranja in Prekmurje v nevarnosti, češ da je tam mešano prebivalstvo. Od tega časa je bila Štajerska razen glede obmejnih posameznih krajev izven nevarnosti. Stalno pa je bila ogrožena severna meja glede Koroške, Prekmurja in Baranje, pokrajine v kotu med Dravo in Donavo.

Prekmurja niso mogli prisoditi Jugoslaviji, ker iz ogrske statistike ni bilo razvidno, koliko je tam Slovencev. Ogri so namreč po zadnjem ljudskem štetju Slovence vtaknili v rubriko »drugih narodnosti«. Zato je naša delegacija predložila od dr. Slaviča natančno izdelano etnografsko karto in izpopolnjeno statistiko s podatki ljudskega štetja iz l. 1890. in 1910., ker so Madjari l. 1890. še izkazali v Prekmurju Slovence. Vendar se še ves april ni zvedelo, da dobimo Prekmurje. Težava je bila tudi v tem, da Prekmurje ni bilo zasedeno od Jugoslavije, kakor je izrečno poudaril 4. maja znani angleški pisatelj Sueton Watson (Scotus Viator), in je isto izrekel amerikanski univ. prof. v Newyorku Johnson, ki je bil nekak glavni amerikanski izvedenec za naše meje, tudi glede Koroške, o kateri je celo pravilno govoril Fr. Smodej 1. januarja 1919 na shodu v Unionu v Ljubljani, da bi morala biti zasedena. Pri Amerikancih je v naš prilog govoril tudi Srb Pupin, prof. na isti univerzi ko Johnson.

Dne 12. maja je Desetorica peterih velesil sklepala o naši severni meji. Dnevnik »Journal« je 13. maja poročal, da je sklenjen plebiscit za Koroško in Štajersko brez Prekmurja. Vest je bila deloma neresnična, kakor se je tekom dneva zvedelo od francoskih, angleških in amerikanskih zaupnikov. Za Maribor so se res burno

dajali, vendar je prodrl predlog, da je Maribor naš brez plebiscita. Beljak je bil izgubljen, za celovško kotlino se je določil plebiscit, del Koroške ob štajersko-kranjski meji se je prisodil Jugoslaviji. Prekmurje je bilo izpuščeno. Italijani so delali na celi črti proti našim zahtevam. Že imenovani Johnson je izdelal predlog, da se tudi nekaj Prekmurja da Jugoslaviji. Ta načrt ni dobil večine pri Desetorici.

Od Mariborske oblasti je bilo torej zaenkrat samo še Prekmurje v nevarnosti. Treba je bilo napeti še vse sile, da bi se dale pregovoriti odločilne osebnosti. Naši delegati so iskali osebnih stikov. Tudi češki delegat Beneš je obljubil pomoč in je govoril glede Prekmurja in Koroške s Tardieu-jem, francoskim predsednikom teritorialne komisije, ter z amerikanskim mogočnim Lansing-om. Vložil je celo po nekem znancu iz japonske delegacije tudi pri tej toplo besedo v prilog Prekmurju. Glede Koroške se niso dali več premakniti od zahteve po plebiscitu, glede Prekmurja se je dalo še govoriti. Pri Angležih je govoril uspešno dr. Smodlaka, pri Francozih pa dr. Žolger. Z Johnsonom je govoril tudi Pupin, prof. Cvijić in dr. Smodlaka. Johnson je končno pokazal svoj načrt, da naj bo za Prekmurje meja razvodnica med Muro in Rabo. Odpadel je s tem nemški ali ponemčeni trikot med štajersko mejo in Rabo z dvema nemškima župnijama, ki bi se naj priklopili Avstriji, ter 12 krajev ob Rabi s tremi slovenskimi župnijami in Monoštrom (Sv. Gothardom), kjer je bilo v celem nad 5000 po madjarski statistiki izkazanih rabskih Slovencev. Ker nismo mogli zahtevati koridorja do Češkoslovaške, ki je ta koridor reklamirala, smo izgubili tudi nekaj malega Slovencev onkraj Rabe in seve tudi vse gradiščanske ali Bele Hrvate v »koridorju«, ki so prišli večinoma pod Avstrijo.

Tako se je z zaupnimi sestanki s člani teritorialne komisije izdelal nov načrt, da naša severna meja na Koroškem, Štajerskem, Prekmurju, Baranji, Bački, Banatu pride še enkrat pred sejo Desetorice. Resumirani sklepi pa so morali biti soglasni. Zato je bila še vedno velika nevarnost, da Italija ne bi glasovala za te predloge.

Dne 18. maja sta bila Žolger in Trumbić glede tega pri predsedniku mirovne konference Clemenceau-u. Dne 20. maja 1919 ob 11. uri pa so bili zaslišani od glavne komisije pod predsedstvom Francoza Tardieu-ja dr. Trumbić, dr. Žolger, dr. Vesnić in dr. Cvijić. Trumbić je napravil splošni uvod. Žolger je govoril za koroško, štajersko, prekmursko mejo. Rekel je, da je bil izvrstno pripravljen in da so ga z velikim zanimanjem po predloženih kartah poslušali. Vesnić je govoril o ogrskih mejah, pa omenil tudi Koroško in Prekmurje, Cvijić še posebej o Baranji, kjer so se naši morali umakniti na minimum. Tardieujeva komisija je izdelala nove teze za napovedano sejo Desetorice ob 17. uri, ko se je sklepalo o naši severni meji. Dne 29. maja (Vnebohod) se je ob 15. uri pri slovesni seji,

h kateri so prišli Wilson, Lloyd George, Clemenceau, Orlando, japonski zastopnik ter zastopniki zaveznih držav, dala v podpis pogodba, ki bi se naj predložila Avstriji. Romunski delegat Bratianu pa je izjavil v imenu Rumunije, Češkoslovaške, Poljske in Jugoslavije prošnjo, da hočejo dobiti prej pogodbo v vpogled, preden jo podpišejo. Zato je bila seja odgodena na 31. maj.

Na dan druge deklaracijske obletnice, 30. maja 1919, je jugoslovanska etnografska sekcija priredila večerjo na čast slovenski deputaciji, škofu dr. Jegliču, dr. Brejcu, dr. Trillerju, dr. Ravniharju, Prepeluhu, Golouhu, ki so bili prišli intervenirat pri zastopnikih velesil v prilog slovenskih mej, zlasti na Koroškem. Tudi pri Wilsonu so bili, pri katerem je dr. Brejc začel nagovor: »Ave Wilson, morituri Sloveni Te salutant.«

Po večerji ob pol 11. uri ponoči je naša delegacija dobila pogodbo z Avstrijo. Kako naglo in površno so pri najvišji mirovni instanci delali in kako upravičeno je »Mala antanta« s Poljsko zahtevala odgoditev prve seje, se vidi iz tega, da je Radgona in Prekmurje bilo izpuščeno v francoskem tekstu, dočim je bilo v angleškem tekstu Radgona naša, Prekmurje pa neomenjeno.

Naših sedem prvih političnih delegatov (Pašić, Trumbić, Žolger, Vesnić, dr. Smodlaka, dr. Rybař, Črnogorec Bošković) je imelo nato sejo, ki je trajala do 2. ure popolnoči 31. maja, ker so se menili še o raznih stvareh, ki so bile v pogodbi, tudi glede Goriške, Istre, Reke in Dalmacije. Izvedenci pa so morali čakati na konec seje, da so bili na razpolago za kako nujno delo; ob 3. uri zjutraj sta dobila inž. Mačkovšek in Gabr. Majcen nalogo, da izgotovita še nekaj kart, Žolger in Ehrlich sta delala do pol 6. ure zjutraj. Ob pol 11. uri so šli Pašić, Trumbić, Vesnić, Žolger izročat zadnje opazke za pogodbo. Zagotovili so se med drugim, da je bila Radgona pomotoma izpuščena, in da pride zdaj v okvir Jugoslavije, jugoslovansko Prekmurje pa da pride izrečno v besedilo za pogodbo z Ogrsko. Popoldne se je potem podpisala pogodba od antante in zaveznikov.

Radgona je bila priznana Jugoslaviji s tole mejo: Mura je meja do Segovcev (Sögersdorf) pri Apačah. Od tam je meja do bivše štajersko-ogrske meje tako, da ostaneta Obrajna (Halbenrain) in Dietzen avstrijska, Farovci (Pfarrsdorf) in Pridova (Pridahof) pa jugoslovanska; k štajersko-ogrski meji pride ta nova meja med krajema Pölten in Korovci (Korošci, Károlyfa). Potem gre stara meja do vrha 400, okrog 16 km severno od Radgone, pri Sv. Ani na Aigenu. Odtod gre meja proti severovzhodu po razvodju med Rabo in Muro med krajema Bonisfalva (Bonisdorf) in Ocinjo (Gödöudvar), tako da je točka okrog 2 km vzhodno od Toke (Tauka) skupna točka za tri države, Avstrije, Ogrske in Jugoslavije.

Petere velesile so torej z zaslišanjem zavezniških zastopnikov določile mirovno pogodbo, ki se je potem izročila avstrijski delegaciji dne 2. junija v gradu mesta Saint-Germain-en-Laye v bližini Pariza.

V slavnostni dvorani je predsedoval Clemenceau, na njegovi desnici je bil Wilson, poleg njega Matsui (Japonec), na Clemenceauevi levici pa Lloyd George in Orlando. Od obeh koncev predsedniške mize sta bili v pravem kotu mizi, pri katerih so na obeh straneh sedeli zastopniki vseh »zavezniških in pridruženih« držav. Ob koncih teh dveh miz je bila ravno nasproti predsedniški mizi miza za avstrijske delegate s kanclerjem dr. Rennerjem na čelu. Naši delegati (Pašić, Trumbić, Žolger) so sedeli blizu avstrijske delegacije. Poleg Trumbića je sedel Beneš.

Predsednik Clemenceau je nagovoril polnomočne delegate avstrijske republike. Naznanil jim je, da predloži mirovno pogodbo v imenu »zavezniških in pridruženih« držav, razložil, da ne bo nobenih ustmenih razprav, ampak da morajo v 15 dneh pismeno odgovoriti. Na svoje protipredloge bodo Avstrijci dobili pismen odgovor in termin, kdaj morajo definitivno odgovoriti. Isto je potem povedal prvi prevajalec v angleščini, drugi v italijanščini, tretji v nemščini.

Generalni tajnik mirovne konference Dutasta je nato prinesel in dr. Rennerju izročil tekst mirovne pogodbe, debelo knjigo v 4° s 300 stranmi. Potem pa se je vzdignil dr. Renner ter čital v francoščini svoj nagovor: Donavska monarhija, je rekel med drugim, s katero so zapadne države imele vojno in ž njo sklenile premirje, je prenehala 12. novembra 1918. Ni več monarhije, ni več nesrečnega dualizma, ni vlade, ne avstrijske, ne ogrske. Nova republika se je oprostila reakcionarnih tradicij, ki so naredile iz starega cesarstva ječo njegovih narodov. Ona je samo nesrečna žrtev strašne krivde l. 1914., krivde bivših vlad, pa ne krivde narodov. Avstrijska republika ni nikdar vojne napovedala, se tudi ni proti nikomur vojskovala, ne proti zapadnim državam, ne proti nasledstvenim ali novim narodnim državam. Upa, da se ji ne bo odrekla pravica samoodločbe. To je prečital potem avstrijski tajnik v angleščini, drugi v italijanščini. Clemenceau je končno vprašal, če bi še bilo kaj pripomniti. Ker se nihče ni oglasil, je bila seja zaključena.

V eni uri je bilo vse gotovo. Trinajst avstrijskih delegatov z nekaj avstrijskimi žurnalisti je odšlo po enih stopnicah, vsi drugi pa so šli po drugih stopnicah.

Dr. Renner se v začetku, v svojem odgovoru 16. junija, ni veliko potegoval glede jugoslovanske meje, bolj ostro je govoril glede Tirolske in Češke. Stvar pa se je zavlekla, ker mu je konferenca dala šele pozneje drugi del pogodbe. Med tem so italijanski delegati proti določenemu poslovniku konference začeli občevati z avstrijskimi delegati ter jim delati pogum glede Koroške in Štajerske. Začeli so vsepovsod zahtevali plebiscit, n. pr. tudi za Güns in Monošter (St. Gotthard), ki sta ostala pri Ogrski.

Zlasti pa so resno zahtevali plebiscit za Maribor z Dravsko dolino na obeh bregovih, za severne Slov. gorice in Mursko kotlino. Plebiscitno ozemlje so razdelili v tri odseke: a) Južno od Drave: med Dravo od Koroške in vrhom Pohorja ter črto preko Hoč do Dupleka ob Dravi. b) Severno od Drave: med vrhom Radlja in Kozjaka, t. j. sedanjo državno mejo ter Dravo in črto od Dupleka do

Marije Snežne. c) Murska kotlina z Apačami na desnem bregu Mure in Radgono na levem bregu.

Utemeljevali so to s tem, da je bojda centralna Štajerska od Južne Štajerske ločena po jasni geografski črti, ki jo tvori masiv Pohorja in njegovi predgriči (une ligne géographique claire et nette, formée par le massif de Bachern et par ses contreforts). Dalje so menili, da Avstrija potrebuje železniški trikot Bruck—Maribor—Beljak, da teži ves mariborski promet proti severu, proti Gradcu in Dunaju, da se Murska kotlina ne sme razkosati in ločiti od Štajerske, da tvori vodna energija Drave vir bogastva za celo Štajersko.

Podrobno so to razlagali v aneksu C, kjer so gonili staro pesem vseh slovenskih renegatov na Koroškem in v Prekmurju, da v plebiscitnem ozemlju ne bivajo Slovenci, ampak Vendi, ki so nekaj drugega ko Kranjci, kar da se pozna že v »vendskem« jeziku, ker rabijo izraze »Plug«, »Skarja«, »Zeszely«, »gvir«, »putzati« (Pflug, Schere, Sessel, Gewehr, putzen) itd. O Mariboru so poudarjali, da je nemški in da se je izjavil za Nemško Avstrijo oktobra 1918 in 27. jan. 1919, ko je bil kolonel Miles tam. O Murski kotlini pa so zagotavljali, da je geografično del centralne Štajerske, etnično nemška, ekonomično pa da je železnica na levem bregu za oba brega Mure. Cmurek in Radgona da sta se izjavila za Nemško Avstrijo oktobra 1918, februarja 1919 da so se nemški kmetje uprli proti jugoslovanskim četam v Radgoni, 18. junija 1919 pa se je Radgona zopet izjavila za Nemško Avstrijo. Te izjave so bile seve lahke, ko je prišel v Pariz kot štajerski izvedenec bivši radgonski podžupan zdravnik dr. Kamniker.

Naša delegacija je dobila od predsedstva antantine mirovne konference Rennerjeve protipredloge z dne 6. avgusta ter je z razlogi odgovorila 11. avgusta istemu predsedstvu, da ne more priznati upravičenosti plebiscita za Maribor in Radgono.

Proti vsemu pričakovanju je Vrhovni svet sklenil ugoditi avstrijski zahtevi po štajerskem plebiscitu. Zgodilo se je to zlasti na prizadevanje italijanske delegacije, ki jo je takrat vodil Tittoni. Clemenceau, ki je pobijal italijanski predlog, ni uspel. Teritorialna komisija je dobila nalog, da redigira ta sklep in formulira plebiscitne določbe.

Zadnja instanca je torej spregovorila, sklep se je zdel definitivno nespremenljiv. Da se je plebiscit vendarle izpodbil, je velik uspeh naše delegacije pod vodstvom dr. Žolgerja in pa prizadevanja naših francoskih prijateljev, zlasti predsednika teritorialne komisije Tardieu-ja in »starega tigra« Clemenceau-ja. Tardieu je o usodnem sklepu pravočasno obvestil dr. Žolgerja, s katerim sta naredila načrt, kako bi se dala preprečiti ta italijanska nakana: Tardieu bo ponovno skušal meritorno izpodbijati sklep Vrhovnega sveta v teritorialni komisiji. V tej so bili francoski in angleški delegati proti plebiscitu,

italijanski so ga vehementno zahtevali, amerikanski pa so kolebali, ker ni bilo v Parizu Johnsona, ki je bil na dopustu, in so se nagibali za plebiscit, Japonci so bili večinoma indiferentni. V zadnjem trenutku je prišel Johnson z dopusta, kar je bilo za nas dobro. Če bi Tardieu ne mogel prodreti s tem, da bi se plebiscitni sklep preklical, kar je bilo direktno formalno skoro nemogoče, je z dr. Žolgerjem dogovoril načrt, da bo zahteval plebiscit za celo mariborsko glavarstvo, za ptujsko glavarstvo na levem bregu Drave in celo ljutomersko glavarstvo do severne meje z Radgono vred. Tako bi bili vsi od Nemcev skovani »Vendi« skupaj, proti čemur niso mogli več argumentirati, ker so se ujeli v lastno zanjko. Držal pa je seveda Tardieu-jev argument, ki mu ga je tolmačil tudi Žolger, da se Dravska dolina s širjo okolico ne sme razkosati in Slovenske gorice ne razdeliti in odcepiti od Maribora, ker tvori vse to veliko plebiscitno ozemlje do Ljutomera z Mariborom geografsko, etnografsko in gospodarsko enoto. Francoski delegati so tudi poudarjali, da je v Mariboru že devet mesecev dobra jugoslovanska uprava, ki je ne kaže motiti s kakim plebiscitom, ker se je obnesla. Italijani pa so trdili, da se jugoslovanska uprava ni obnesla, ker je tekla kri.

Tardieu je v teritorialni komisiji zagovarjal protiplebiscitno stališče s tako vnemo in s tako prepričevalnostjo, da je teritorialna komisija v svojem poročilu na Vrhovni svet izjavila, da zahtevane formulacije za štajerski plebiscit ne more izvršiti, ampak da se naj plebiscit ali sploh opusti ali pa vrši v celem obsegu za vse ozemlje, ki tvori z Mariborom celoto. To klasično Tardieu-jevo poročilo je povzročilo pri prihodnji seji Vrhovnega sveta burne prizore. Tittoni je bil ves iz sebe. Izjavljal je, da teritorialna komisija kot podrejen organ nima sploh ničesar govoriti z meritornega stališča o formalno sprejetem sklepu Vrhovnega sveta. Tardieuja je hudo in osebno napadal ter mu očital, da je sklep Vrhovnega sveta vedoma eskamotiral (déjouer). Predsednik Vrhovnega sveta Clemenceau je nastopil proti Tittoniju in rekel, da teritorialna komisija ni kak redakcijski (pisarniški) organ, ampak je vedno stavil tudi meritorne sklepe.

Do glasovanja pri tej dopoldanski seji ni prišlo, ampak se je odložilo na večerno sejo. Ta odmor nekaterih ur je porabil Tittoni proti lojalnim običajem mirovne konference v to, da je stopil v zvezo z Rennerjem. Avstrija je pobijala Tardieujev razširjeni plebiscit, češ saj Ptuja in Ljutomera ni zahtevala zase, ž njima bi bila le umetno narejena večina za Slovence, za Avstrijo bi bil plebiscit v razširjeni Tardieujevi obliki brez pomena, ker bi za njo izpadel gotovo neugodno.

Pri večerni seji je Tittoni pod vtisom Tardieujevega strokovnega poročila svoj predlog za štajerski plebiscit, kakor so ga hoteli imeti Avstrijci, umaknil in Tardieujev razširjeni plebiscitni predlog od-

klonil. S tem je štajerski plebiscit odpadel. V tem trenutku pa je predlagal Arthur James Balfour, ki je takrat zastopal Anglijo namesto Lloyda Georgea, naj se da Avstriji »neka malenkost«, Radgona z levim bregom Mure t. j. radgonska župnija. Predlagal je to, da bi se Avstriji vsaj nekaj ugodilo in da Tittoni ne bi popolnoma pogorel. Tako smo z diplomatsko igro Radgono izgubili, ker strokovna teritorialna komisija, ki je prej soglasno priznala Radgono Jugoslaviji, ni prišla več do besede. Sklep Vrhovnega sveta je bil definitiven. Za Nemce nepotrebna in brezpomembna Radgona je postala s tem od Jugoslovanov obdano in odvisno zakotno gnezdo, bodeč klin v jugoslovanskem ozemlju, za Jugoslavijo velikanska prometna, gospodarska in kulturna ovira, ki duši tudi svoje etnografski slovensko prebivalstvo.

Dne 31. avgusta je prinesel list »Le Temps« vest, da je Vrhovni svet modificiral prvotno določeno mejo med Avstrijo in Jugoslavijo na Štajerskem, tako da se Jugoslovanom odvzame mesto Radgona. Dne 10. septembra pa so že podpisali v St. Germainu Avstrijci ter zavezniške in pridružene države definitivno mirovno pogodbo.

Štajerske Slovence je vest o sklenjenem miru razveselila, ker je bil s tem konec negotovosti in je bila Slovenska Štajerska definitivno priznana Jugoslaviji. Veselje pa je bilo skaljeno radi tega, ker smo izgubili Radgono in Špilje, ki so jih naši vojaki in prostovoljci tako hrabro držali, Gomilico, Lučane in še več drugih, šele v zadnjih desetletjih napol ponemčenih krajev. Le količkaj z Nemci pomešanih obmejnih krajev nam v Parizu niso hoteli priznati, to pa, kar je bilo nesporno in jasno naše, smo si morali z največjo silo priboriti.

En mesec po podpisanem miru so naši uradi in vojaki zapustili Radgono, kmalu nato tudi kolodvor in železnico Radgona—Špilje.

Malo poprej so izpraznile avstrijske čete apaško kotlino, ki so jo do tedaj po dogovoru 14. februarja 1919 imele v oblasti. S tem se je pričelo mirnejše državljansko življenje na definitivno priznanem jugoslovanskem Štajerskem.

V tem času, ko je avstrijska delegacija v St. Germainu ogrožala naše štajerske meje, pa se je hkrati vršilo delo naše delegacije za jugoslovansko Prekmurje. Glede Prekmurja, ki je bilo pri prvem sklepanju izpuščeno iz jugoslovanskih mej, se je koncem maja spremenilo mnenje v toliko, da se nam prizna vsaj do razvodnice med Rabo in Muro. Od tedaj se je delalo na to, da bi se Prekmurje zasedlo. Istočasno so se nadaljevali poskusi, da se še dobe rabski Slovenci v Jugoslavijo. V ta namen se je poslala »Spomenica Prekmurcev«, ki so jo 21. junija 1919 podpisali Jožef Klekl st., Josip Godina in Ivan Jerič, v francoščini in angleščini na 45 naslovov vplivnih delegatov mirovne konference dne 28. junija, ko se je podpisal mir z Nemčijo v Versaillesu.

Ko je list »Le Temps« 8. julija prinesel malo netočno vest, da Avstrija dobi Gradiščansko, in se je zdelo, da tudi Monošter (St. Gotthard), se je poslalo Tardieuju, Johnsonu, Leeper-ju (Angležu v teritorialni komisiji) pismo z razlogi, da 12 rabskih krajev spada pod Jugoslavijo. Kot kompenzacijo za tistih nad 70.000 Jugoslovanov, ki jih je bilo v Gradiščanski odločenih za Avstrijo, se je skušalo dobiti sploh celo obrabsko pokrajino tudi z nemškima dvema župnijama ob štajerski meji.

Medtem je 9. julija 1919 sprejel Vrhovni svet Petorice, ki so jo takrat tvorili: Clemenceau za Francijo, Lansing (ker je Wilson že odšel domov) za Ameriko, Balfour za Anglijo, Crespi za Italijo, Matsui za Japonsko, predlog teritorialne komisije, izdelan najbolj po Johnsonu, da naj spada Prekmurje od Mure do razvodnice med Muro in Rabo k Jugoslaviji.[1]

Komisija za ogrske zadeve je še 19. julija razpravljala o Prekmurju. Toda preko razvodnice s prekmursko mejo niso hoteli iti, dasi so nam francoski izvedenci dajali že malo upanja, da bo šlo. Vendar se je doseglo, da je Vrhovni svet še enkrat razpravljal o tem rabskem delu Slovenske krajine.

Dne 16. julija je poslala naša delegacija predsedniku mirovne konference Clemenceauju prošnjo, naj mirovna konferenca, z ozirom na to, da ima Prekmurje po sklepu konference pripasti naši državi, blagovoli vlado kraljevine SHS čimprej pooblastiti, da do določene meje vojaško zasede to ozemlje, kakor se je to za njihove teritorije že dovolilo Češkoslovaški republiki in kraljevini Romuniji. Utemeljevalo se je to z navajanjem krutih rekvizicij in persekucij madjarske sovjetske vlade v Prekmurju.

Vrhovni svet je imel 1. avgusta sejo glede novih zahtev srbsko-hrvatske-slovenske delegacije, da se še rabski Slovenci pridružijo jugoslovanskemu Prekmurju. Vrhovni svet ni bil mnenja, da bi se s tem zboljšala meja, ki jo tvori razvodnica med Rabo in Muro. Pač pa je sklenil, da se ugodi zahtevi z dne 16. julija, da se pooblasti država SHS, da vojaško zasede Prekmurje v naznačenih mejah. Dne 12. avgusta so vkorakale naše čete v Prekmurje ter zastražile od konference označeno državno mejo.

[1] Ta odločilni sklep je objavil »Le Temps« v tejle obliki: »Le conseil des Cinq s' est réuni hier (9. julija) au Quai d'Orsay. Il comprenait MM Clemenceau, Lansing, Balfour, Crespi (remplaçant M. Tittoni) et Matsui (remplaçant le baron Makino, actuellement à Londres). Parmi les questions dont il s'est occupé, il faut citer: 1°. Le traité avec la Hongrie. Le conseil a approuvé hier la frontière proposée par la commision compétente entre la Jougoslavie et la Hongrie. Cette nouvelle délimitation accorde à la Jougoslavie un territoire additionel comprenant environ 60.000 Slovènes et 30.000 Magyars.« — Pri teh dveh številkah pa je treba opomniti, da sta napačni. Po ogrski statistikii iz l. 1910. je bilo tu izkazanih 68.000 Slovencev, 20.000 Madjarov in 2000 Nemcev. Po jugoslovanskem štetju l. 1921. pa je 74.000 Slovencev, 14.000 Madjarov in 2000 Nemcev.

S tem je bil glavni boj za Prekmurje končan. Ogrska delegacija, ki jo je vodil grof Albert Apponyi, je podpis mirovne pogodbe zavlačevala, stavila mnogoštevilne protipredloge, za Prekmurje posebej po prekmurskem ogrsko-orientiranem rojaku prof. Aleksandru Mikoli iz Budimpešte. Končno so se Ogri udali ter podpisali po dr. Augustu Bonard-u 4. junija 1920 mirovno pogodbo v Trianonu (Le Grand Trianon), krasnem gradiču v versailleskih vrtovih. Prekmurska meja je bila s tem tudi od Ogrov sprejeta in 15. nov. 1920 ratificirana.

7. Medzavezniška razmejitev Mariborske oblasti.

Mirovna konferenca v Parizu je sklenila, da se po ratifikaciji mirovnih pogodb določi in zaznamuje meja v terenu po medzavezniški razmejitveni komisiji. To so tvorile Anglija, Francija, Italija, Japonska ter dve državi, med katerima se je delala meja. Amerika se je v tem času že umaknila in ni imela več zastopnika v tej komisiji. V Mariborski oblasti se je začelo s tem delom v drugi polovici l. 1921.

Ena komisija je bila za mejo med Avstrijo in Jugoslavijo, druga za mejo med Ogrsko in Jugoslavijo. Prva komisija je imela svoj sedež v Mariboru. V tej je bil za Anglijo polkovnik Craven (predsednik komisije), za Francijo major Jocard, za Italijo major Calma, za Japonsko major Nagamochi, za Avstrijo podpolkovnik Steyrer, delegat baron Haustein in nekaj tehničnih moči, za Jugoslavijo general Plivelić (Hrvat), delegat univ. prof. dr. L. Pitamic in nekaj tehničnih vojaških in civilnih moči. Ta komisija je brez večjih pretresljajev polagoma izvršila svoje delo. Ponekod so bili naši mejni državljani hudo prizadeti, zlasti v Pesniški dolini in v okolici Št. Ilja v Slov. goricah.

V komisiji za mejo proti Ogrski pa je zastopal Anglijo podpolkovnik Cree (izg. Kri), Francijo podpolkovnik Marminia, Italijo polkovnik Valvasori, Japonsko podpolkovnik Janagava, Ogrsko polkovnik Vassel, kateremu so bili prideljeni razen namestnika majorja Hadfyja in diplomata barona Vesta možje s slovanskimi imeni: stotnik Grivichich, civilista Zelovich in Bobek, poročnik Berkovich, administrativni izvedenec Sinkovich, bivši okrajni glavar v Murski Soboti in ekonomski ekspert Posfay (zadnja dva sta prekmurska Slovenca, rojena v Bakovcih). Jugoslovanski zastopnik pa je bil artilerijski polkovnik Vojin Čolak-Antić. Razen nekaj tehničnih vojaških in civilnih hrvatskih in srbskih oseb so mu bili za Prekmurje prideljeni univ. prof. dr. M. Slavič, vladni svetnik dr. Fr. Vodopivec in takratni gerent Dolnje Lendave Božidar Sever, za Medjimurje pa so namesto Slovencev bili prideljeni Hrvati, zlasti univ. prof. dr. Polić, za meje v Baranji, Bački in Banatu pa zopet drugi srbski izvedenci. Medjimurje ni delalo nikakih težav za razmejitev,

ker je bila Mura in Drava določena kot naravna meja, s čimer je seve odpadlo nekaj Hrvatov, ki žive onkraj Mure in Drave.

Pri mariborski razmejitveni komisiji je glede Prekmurja omeniti to, da je avstrijski delegat zahteval za Radgono gospodarsko zaledje, 10—15 km širok pas z Mursko Soboto vred. To je komisija seve odklonila, Avstrija pa je priznala, da ima Radgona nenaravno mejo in da živi od slovenske okolice.

Prekmursko mejo sta po besedilu trianonske mirovne pogodbe določila v terenu jugoslovanski major Goldoni in ogrski stotnik Grivichich. To ni bilo težko napraviti, ker je bilo besedilo jasno, in so se vzele večinoma kar občinske meje. Dne 9. novembra 1921 je imela razmejitvena komisija v Varaždinu v dvorani velikega župana sejo, v kateri je proglasila trianonsko črto, kakor sta jo prej omenjena določila in so si jo vsi delegati ogledali, za provizorično mejo, ki se je morala od obeh držav, Jugoslavije in Ogrske, priznati. Po tej določbi je Jugoslavija izpraznila štiri majhne vasi, katere je bilo naše vojaštvo 12. avgusta 1919 iz previdnosti rajši malo več ko premalo zasedlo. Budišina (Bonisdorf) in Strgarjevo (Kalch) z nemško večino in z nekaj Slovenci sta pripadla Avstriji. Vasi Somorovci in Jošec ob ogrski meji z madjarsko večino in slovensko manjšino pa sta prišli pod Ogrsko.

S tem bi bilo delo glede Prekmurja prav za prav končano, ker se po trianonskem besedilu ne da nič več spreminjati. Komisija pa je dobila poleg svojih glavnih navodil za razmejitveno delo spremno pismo francoskega predsednika Milleranda, v katerem se je reklo, da sme razmejitvena komisija mejo tudi popraviti, če bi našla kake narodopisne, gospodarske ali druge potežkoče s trianonsko mejo. Zato je na pritisk ogrske delegacije angleški predsednik odločil, da se mejno prebivalstvo izprašuje glede zadovoljnosti z mejo. To se je zgodilo v mesecu septembru. Okrajnemu glavarstvu v Murski Soboti je razmejitvena komisija naročila, da je mejnim občinam poslal sledeči poziv v prekmurščini:

Okrajno glavarstvo v Murski Soboti.

Štev. 804/pr.

Občinsko predstójništvo.

V prišestni dnévaj se zglási v Vašoj občini interaliirana razmejitvena komisija, ki v mišljenji trianonske pogodbe določi poteki denéšnje demerkácijske linije naténko državno mejo i potom postávi državne mejnike. Komisijo vodi miseo, da je potrebno vérte na meji nakelko mogoče obvarvati pred znábitnim vérstvenim kvárom, šteroga bi definitivna državna meja eventuelno povzročila.

S potégom državne meje se stvori nekaj stálnoga, nekaj večnoga. Odvedki za odvedkom Vás bodo blagoslávlali, či dobro v račun vzemete vse vérstvene prilike, stojéče v zvezi z državnov mejov. Zato mi je mednárodna razmejitvena komisija v Varaždinu naročila, naj Vas pozovém, da po svoji najbogši razsodnosti in modrosti odgovorite na dana pitanja.

Pozovite v 24. vöraj občinsko poglavárstvo na gyülejš, pri šterom spodi stojéča pitanja presodite i na tiste v za to priprávlenom mesti pismeno odgovorte. Na tom občinskom posvetüvanji določite tüdi deputácijo šést moškov, šteri komisiji té pismene odgovore prekdájo i znábiti v potrebnosti z rečjo pojasnijo vérstvena pitanja. V občinaj s slovenskov večinov naj bodeta v tój deputáciji dvá odposlániva madjárskoga roda, v občinaj z madjárskov večinov máta biti v deputáciji dvá Slovenca

Občinskomi poglávarstvi naročüjem, naj obrné vso pazlivost tomi, da odpošle v deputácijo svoje nájbogše poglavare.

Murska Sobota, dne 13. septembra 1921.

Vodíteo okrajnoga glavárstva:
Lipovšek s. r.

1. Ali Vam je znáno, gde ide zdaj meja?
2. Ali má občina prek meje imánja? Gde i kelko?
3. Májo po edini vérti prek meje imánja?
4. Ali prereže meja ceste i poti?
5. Ali se nahájajo na ovoj stráni meje električne napráve, vodovodi, klálnice, žage, mlini itd., ki so slüžili občini?
6. Gde leži za Vašo občino cérkev, pokopališče (brütiv), šola i bolnica?
7. Odkéc dobi Vaša občina les za cimper i kürjavo? Či ne kürite z drvami, odkéc dobite šteinkol i drva za podžiganje?
8. Kama hodijo na senje Vaši veščarje? Ka odávajo, ka küpüjejo?
9. Ali máte kmétsko zadrügo ali delavsko zadrügo? Gde má svoj sedež?
10. Obstojijo kakše vodne napráve? Bode tiste potek meje motil?
11. Kelko Madjarov je v Vaši občini?
12. Kelko Slovencov je v Vaši občini?
13. Kelko vérstev je v slovenskih rokaj? Kelko v rokaj madjarov?
14. Ali so se Madjari v občino priselili, ali od nekda tam prebivajo?
15. Od gda so v Vaši občini Slovenci?
16. Kakše vere so Vaši veščarje?
17. Ali moti potek zdajšnje meje lov ali ribičijo i na kelko?
18. Ali má Vaša občina iz vérstveni vzrokov ešče kakšo željo.

Razmejitvena komisija je potem prišla v vse mejne občine na jugoslovanski in ogrski strani. Madjarska propaganda je to izpraševanje izrabila ter povzročila v Murski Soboti in v dveh severnih občinah hrupne manifestacije v prilog Ogrske. Ogrska delegacija je v začetku zahtevala sploh celo Prekmurje nazaj ter utemeljevala to zlasti s tem, da v Prekmurju ni Slovencev, ampak da so »Vendi«. To »vendsko« teorijo sta v brošurah zagovarjala Šandor Mikola, licejski profesor v Budimpešti, ki je bil izvedenec za Prekmurje pri ogrski mirovni delegaciji v Parizu, in I. Melich, univ. prof. v Budimpešti in član ogrske akademije znanosti. Oba sta rojena slovenska Prekmurca iz goričanskega Prekmurja in sta trdila, da se »vendski« jezik ne more identificirati s slovenskim, ravno tako ne, kakor nemški s holandskim; vendski jezik da spada brez dvoma k družini slovanskih jezikov, ampak da ni identičen ne s slovenskim, ne s hrvatskim, ne s srbskim jezikom, brez dvoma pa je najbolj blizu slovenskemu jeziku, dasi je med slovenskim in vendskim taka razlika, ko med francoščino in italijanščino. Madjari so celo imeno-

vali Prekmurje Vendsko pokrajino (»territoire wende«). Hoteli so torej Prekmurce dobiti pod ogrsko državo z isto »vendsko« teorijo, kakor je avstrijska delegacija našla Vende ravno do vrha Pohorja in ravno do sredine Slovenskih goric.

Nekaj pomadjarjenih občin ob ogrski meji je nagnilo zastopnike štirih razmejitvenih velesil, da so 14. novembra 1921 v odsotnosti jugoslovanskega in madjarskega delegata sklenili predlog na Vrhovni svet lige narodov, naj bi Jugoslavija odstopila na korist Ogrski 60 km dolgi pas ob ogrski meji, z Dolnjo Lendavo vred okoli 300 km². Razmejitvena komisija je to utemeljevala med drugim s tem, da so tu skoro sami Madjari, ker je ogrska razmejitvena delegacija rabila v spisu ta izraz »prebivalstvo skoro čisto madjarsko«. V resnici pa je med temi 27 občinami 7 res čisto slovenskih in 20 mešanih. Po ljudskem štetju l. 1921. je tu 17.134 prebivalcev, izmed katerih je 6862 Slovencev, 9999 Madjarov in nekaj drugih. Ta argument torej ni držal. Še slabši in celo napačen pa je naslednji razlog: »Njih (teh 27 vasi) prebivalci izpovedujejo po veliki večini luteranske ali kalvinske vere, se nahajajo ločeni od sosednjih občin na zapadu, ki so vse enolično katoliške vere.« V resnici pa je v tem pasu 27 občin, ki bi se naj dale Ogrski, 13.005 katoličanov in le 3359 evangeličanov luteranske ali kalvinske veroizpovedi. Istotako ni pravilno, da bi bile sosednje občine na zapadu t. j. od razmejitvene komisije 4 velesil za jugoslovansko Prekmurje priznane občine čisto katoliške, ker se nahaja v teh občinah še 7 evangeličanskih župnij: 1. Murska Sobota, 2. Moravci, 3. Puconci, 4. Bodonci, 5. Gornji Slaveči, 6. Petrovci, 7. Križevci. V celem v trianonski pogodbi ustanovljenem Prekmurju je po uradni statistiki l. 1921. po veri 66.414 rimskih katoličanov in 24.754 evangeličanov. V »sosednjih občinah na zapadu« je torej še 21.395 evangeličanov, ki bi se odcepili od svojih bratov po veri v pasu 27 občin.

S tem predlogom razmejitvene komisije o 27 občinah se je bavila liga narodov v juliju 1922 pri svojih sejah v Londonu, kjer je jugoslovansko stališče na podlagi referata dr. Slaviča in dr. Vodopivca zagovarjal tajnik zunanjega ministrstva Milan Antić, ter nekoliko pozneje zopet v Ženevi, kjer je našo stvar zastopal Vojin Čolak-Antić. Končno je prišla zadeva pred zadnjo instanco, pred veleposlaniško konferenco v Parizu. Ta je dne 10. novembra 1922 zavrgla predlog o spremenitvi meje ter sklenila, da velja po razmejitveni komisiji določena trianonska meja kot končnoveljavna meja v Prekmurju. Takratni zunanji minister dr. Ninčić je v seji narodne skupščine dne 13. novembra 1922 sporočil to obenem z obvestilom, da se je pri isti seji veleposlaniške konference meja v Bački pri Subotici pomaknila v zmislu trianonske pogodbe za nekaj kilometrov proti severu v prilog Jugoslavije.

Nato so se v letih 1923. in 1924. stavili definitivni mejniki od vojaških oblasti. Razmejitveni delegati štirih velesil so še tudi to delo kontrolirali na licu mesta. Ramejitveni akt za vse naše meje z Ogrsko so podpisali dne 8. julija 1924 še isti člani razmejitvene komisije.

Tako so se v Mariborski oblasti šele po štirih ali petih letih po sklenjenem miru umirili vojni valovi ob kamenitih mejnikih.

Polkovnik Viktor Andrejka:

RAZVOJ VOJAŠTVA IN VOJAŠKI DOGODKI OD PREVRATA DO DANES.

Namen tega kratkega orisa ni, da popiše celo zgodovino vojaštva, njega organizacijo in boje od prevrata do danes, marveč da poda slovenski javnosti kratek pregled dosedanjega razvoja vojaštva na slovenskem ozemlju.

V ta namen je treba celo snov razdeliti na dva dela: 1. od prevrata do velike koroške ofenzive maja 1919, ko je bilo vojaštvo sprva docela, pozneje pa deloma podrejeno Narodni vladi odnosno Deželni vladi za Slovenijo in je imela odločilno besedo glede uporabe vojaštva tudi v zunanjepolitičnih stvareh; 2. od velike koroške ofenzive do danes. Od tedaj se je naše vojaštvo podredilo v vsakem pogledu vojnemu ministrstvu, ki je smotreno izvršilo njegovo pravilno reorganizacijo v okvirju edintvenega vojnega ustroja.

1. Od prevrata do koroške ofenzive meseca maja 1919.

Razpad avstro-ogrske monarhije je našel Slovenijo glede vojaške organizacije povsem nepripravljeno. V glavnih mestih: Ljubljani, Celju in Mariboru so bili nastanjeni avstrijski vojaški oddelki najrazličnejših narodnosti. Domači polki štev. 17, 87, 97, 2. gorski strelski in 26. strelski polk so bili večinoma na italijanski fronti, kader 17. polka v Tolmezzu, kader 2. gorskega strelskega polka pa v Ennsu na Zgor. Avstrijskem, tako da so bili slovenski vojaki ob prevratu po večini izven mej slovenskega ozemlja. Slovenski oficirji so bili razkropljeni po raznih frontah in polkih avstro-ogrske vojske. Kake tesnejše zveze ali sporazuma med slovenskimi oficirji in politiki, kakor n. pr. na Češkem, pri nas radi neke neopravičene nezaupljivosti do aktivnih narodnih oficirjev žal ni bilo.

Dne 31. oktobra je predsedništvo Narodnega veča v Zagrebu kot vrhovna oblast države S. H. S. na predlog Narodnega sveta za Slovenijo imenovalo Narodno vlado S. H. S. v Ljubljani pod predsedstvom Josipa Pogačnika; v tej vladi je bil tudi oddelek za narodno brambo pod načelstvom dr. Lovra Pogačnika.

Narodna vlada je pa takoj prve dni prišla do spoznanja, da brez sodelovanja aktivnih slovenskih častnikov ne bo šlo, ako hoče vsaj za silo vzdržati obrambo slovenskih meja na zunaj in red na znotraj. Vrhtega je uvidela nevarnost, da bi avstro-ogrska vojska na svojem umiku iz italijanske fronte preplavila Slovenijo. Po pravici se je zbala nedoglednih posledic, ki bi utegnile nastati, ko bi ne mogla s krepko združitvijo vseh narodnih sil obvladati desorganiziranih krdel razpadajoče velesile.

Zato je takoj brzojavno pozvala vse znane ji narodne aktivne častnike odkoderkoli v Ljubljano. Tudi rezervni oficirji, kolikor jih je bilo na slovenskem ozemlju, so se ji stavili takoj na razpolago. Že dne 31. okt. je dospel v Ljubljano generalštabni podpolkovnik Milan Ulmansky in prevzel vodstvo vojaških operacij v Sloveniji. Nekaj dni za njim so prispeli še drugi generalštabni oficirji in ostali aktivni častniki v Ljubljano. S pomočjo teh se je osnovalo »poveljstvo II. vojnega okrožja«, kateremu je načeloval bivši avstrijski podmaršal Ištvanovič; njemu dodeljen načelnik generalnega štaba podpolkovnik Ulmansky je dejansko vodil vse važne vojaške zadeve.

Narodna vlada za Slovenijo je v svojem prvem razglasu med drugim odredila, da ostanejo vsa vojaška in civilna oblastva v veljavi, dokler vlada drugače ne ukrene. Pozivljala pa je v njem po svojem predsedniku Josipu Pogačniku vojake: »Bodite na službo domovini, gre za vaš lastni dom.«[1]

Obramba pred invazijo avstro-ogrske vojske v Sloveniji.

Poveljstvu II. vojnega okrožja je bila poverjena predvsem naloga, da prepreči razpršenje in plenjenje umikajoče se avstro-ogrske armade po slovenskem ozemlju in da ukrene vse, da se kolikor moč zavarujejo meje tega ozemlja.

V tem pravcu so se začele takoj prve dni organizirati tako zvane narodne straže. V vse večje kraje na bivšem Kranjskem noter do Postojne in Vipave so bili odposlani častniki, po večini rezervni, da sestavijo iz zanesljivih domačih ljudi oborožene vojaške oddelke. Naloga teh narodnih straž je bila, da se vzdrži red in mir v dotičnem okraju, in da se razoroži vračajoče se avstrijsko vojaštvo, zlasti posamezna krdela, ki niso bila več uvrščena v formacije, in posamezni vojaki, ki naj se čim hitreje spravijo naprej.

V ta namen je odredilo poverjeništvo za promet, da se ustavi ves redni zasebni in tovorni promet, obenem pa pozvalo železniško osobje, da napne v dneh težke preizkušnje vse moči za to, da se vzdrži promet za prevoz tujega vojaštva. Ta prevoz je trajal od 5. do 15. novembra; toliko časa in še štiri dni čez, torej od 19. nov., je bil reden promet ustavljen.

[1] Uradni list štev. 1 od 4. novembra 1918.

Poveljstvo II. vojnega okrožja je tudi izdalo povelje za prehrano vračajočih se vojaških kolon. Oddelkom, ki so imeli še kaj živeža s seboj, se je moralo od tega toliko pustiti, da so se mogli prehraniti, dokler so hodili po našem ozemlju, največ za deset dni. Postaje za preskrbo so se osnovale ob cestah: Ajdovščina—Idrija—Poljane—Škofja Loka—Kamnik—Vransko—Celje in Št. Vid—Kranj, nadalje ob železniški progi: Nabrežina—Divača—Št. Peter—Logatec—Brezovica—Ljubljana—Zalog—Zidani most—Pragersko—Maribor. Pri tem se je vsakemu oddelku vračajoče se vojske zapovedalo, da zapusti čim prej meje Slovenije.

Za neorganizirane trume in krdela je veljalo, da se vsi vojaki, ki se vračajo v Primorje, Dalmacijo, Hercegovino in južno Bosno, napotijo v Trst, tako tudi italijanski ujetniki; vsi vojaki iz Hrvatske in severne Bosne v Zidani most, vsi avstrijski Nemci, Madjari, Poljaki in Ukrajinci na Pragersko, vsi Slovenci pa domov z navodilom, da se javijo narodni obrani. Poglavitne proge, po katerih se je vršil ta promet, so bile: cesta: Gorica—Ajdovščina—Col—Idrija—Poljane—Škofja Loka — Smlednik — Kamnik—Vransko—Celje—Pragersko; cesta preko Jesenic in Ljubelja v Celovec; za naše državljane pa vse ceste do Logatca preko Stare šrange pri Brezovici—Dobrova—Št. Vida—Ježice—Domžal—Trojan—Vransko in Celja. — Na vsak način je veljalo preprečiti, da bi se vračala vojska po katerikoli cesti skozi Ljubljano.

To so bila v kratkem povelja, katere je izdal podpolkovnik Ulmansky. Oddelki avstro-ogrske vojske, ki so se vračali po železnici, so se odpravili v vagone na vseh postajah od Divače do Brezovice. Tudi tu se je skušalo odvračati vojaštvo od neposrednega prihoda v Ljubljano.

Na prošnjo naših vojaških oblasti je prevzela neka češka brigada, ki je prispela že 1. novembra iz Ajdovščine v Razdrto, varstveno službo na železniški progi od Št. Petra na Krasu do Logatca. Ustanovila so se kolodvorska poveljstva v Št. Petru, Postojni, Rakeku, Logatcu, Brezovici in Zalogu. Tako se je odpravilo vračajoče se vojaštvo v postajah pred Ljubljano, ki je bila s tem obvarovana vojaške poplave. Le konjenica, artiljerija in tren so se pustili do Ljubljane, a so morali pustiti tu konje in topove, nakar so bili po železnici odpravljeni v domovino. Tako je ostalo ogromno konj in mnogo topov na naši zemlji. Od pehote so se skozi Ljubljano pustili večinoma le slovanski oddelki ali pa tudi večji oddelki neslovanskih narodnosti, ako so bili še pod poveljstvom višjih oficirjev.

Že 2. novembra so začeli prihajati vojaški transporti skozi Ljubljano, torej prej ko se je vršila tako zvana »odločilna« historična bitka in italijanska »zmaga« pri Vittorio Venetu, zmaga nad armado, ki se je sama razhajala in niti mislila ni na kak resen odpor.

V Ljubljani so prevzeli varstvo železnice in del garnizijske službe srbski vojaki — bivši avstro-ogrski ujetniki —, dohajajoči iz različnih avstrijskih taborišč, največ iz Salzburga. Njim, ki jih je na hitro roko organiziral podpolkovnik Švabić, gre posebno priznanje in zahvala, da so kot pravi disciplinirani vojniki ostali pri Slovencih ter jim priskočili na pomoč, čeprav bi po tolikih letih ujetniškega trpljenja z veliko večjo pravico odšli v rodne kraje, kakor je to storila večina slovenskih vojakov. Baš v tem je pokazal srbski narod svoje nenadkriljive vojaške vrline.

Neumornemu delu generalštabnega podpolkovnika Milana Ulmanskega se je naposled vendar posrečilo, da je brezhibno izvršil ogromno nalogo, rešiti Slovenijo invazije tujega vojaštva. Izrabil je na ženijalen način več ko skromna sredstva, ki so se mu nudila; njegovim pravočasnim, premišljenim, jasnim in hitrim poveljem se je zahvaliti, da niso bili poplavljeni in morda celo oplenjeni od nedisciplinirane soldateske Ljubljana in drugi naši kraji. Treba je, da se v času, ki prehitro pozablja na zasluge nesebičnih javnih delavcev, to dvakrat podčrta. Kako težka je bila ta naloga, je razvideti iz tega, da je od 29. oktobra do 10. novembra 1918 prešlo 400.000 vojakov in 50.000 konj skozi slovensko ozemlje brez zlih posledic.

Omeniti pa je treba naposled z največjim priznanjem naše vrle železničarje, ki so se postavili v službo nove države in nesebično izpolnjevali svojo težko in odgovorno službo pri prevozu vojaštva in ujetnikov. Brez njihove požrtvovalnosti bi se prevoz razpadajoče avstro-ogrske armade, ta prvovrstni dokaz organizacijske sile mlade slovenske državne tvorbe, nikdar ne bil tako sijajno izvedel, kakor se je.

Na Štajerskem, ki je bila bolj oddaljena od ital. fronte, so bile razmere drugačne. Tam je bila največja nevarnost v tem, da ne bi Nemci proglasili Maribora in okolice za Avstriji pripadajoče ozemlje. Prehitel jih je naš rojak, tedanji aktivni major Rudolf Maister, ki mu gre zasluga, da nam je politično in vojaško osvojil Maribor, čin, čigar velikanski pomen za obstoj združene Slovenije še danes ni zadosti ocenjen. Na lastno zahtevo je bil od revolucionarnega Narodnega sveta imenovan za generala, da v tem pridobi na moči in veljavi tudi pred civilnim prebivalstvom. Danes lahko povemo, da je bil general Maister kot avstrijski stotnik že pred vojno zaznamovan za Avstriji absolutnega sovražnega oficirja, med vojsko pa je bil vedno pod strogim nadzorstvom nemško čutečih oficirjev.

Prevrat se je izvršil v Mariboru 1. novembra s 15 slovenskimi oficirji in 87 vojaki, proti trikratni premoči nemškega, toda neorganiziranega vojaštva.

Takoj po prevratu je Maister ustanovil »Štajersko obmejno poveljstvo«, katero je obsegalo celo bivšo Štajersko južno od raztočja Drave in Mure, vštevši Radgono. Z jasnim pogledom je Maister uvidel, da se bo naša severna meja dala držati samo z vojaško silo. Zato je izdal že 9. novembra oklic za poziv letnikov 1879 do 1900, ki so se morali javiti 18. novembra v Celju: v vojašnici 87. polka vsi, ki so doma iz okrajnih glavarstev Celje, Brežice, Konjice, Slov. gradec; v Mariboru: v vojašnici 26. strelskega polka vsi, ki so doma iz okrajnih glavarstev Maribor, Radgona, Ljutomer in Ptuj.

Iz došlih pešcev se je formiral 21. novembra v Mariboru mariborski pešpolk, v Celju celjski pešpolk, iz ostalih vpoklicancev pa so se po strokah (konjenica, artiljerija, inženerija, saniteta, intendanca itd.) osnovali ustrezni vojaški oddelki v Mariboru in Celju.

Maistrovi pozivi so dosegli popoln uspeh: v kratkem je razpolagal s stotinami oficirjev in 4000 vojaki, kateri so bili uvrščeni v pehotne polke, eskadrone, baterije, in poslani na našo severno mejo, da jo branijo od Dravograda preko Špilja do Radgone.

23. novembra je bila v Mariboru razorožena nemška »Schutzwehr«, v spomin na ta dan praznuje sedanji 45. polk svojo slavo. Dne 25. novembra se je začela zasedba mej pri Špilju, dne 1. dec. pa je bila izvršena zasedba na celi črti Velikovec—Dravograd—Špilje—Radgona.

Organiziranje narodne slovenske vojske.

Ko so transporti oddelkov umikajoče se avstro-ogrske armade ponehali, pričelo se je takoj organizirati slovensko vojaštvo. Poverjenik za narodno obrambo dr. Lovro Pogačnik je 8. novembra izdal naredbo, ki je navajala, da se bodo domači polki in kadri demobilizirali takoj, ko bo to mogoče. Za sedaj pa da se pozivljajo »z ozirom na veliko nevarnost, v kateri je še domovina, vsi vojaki od 18 do 40 let, da se nemudoma zglase pri svojih slovenskih kadrih v Ljubljani, Borovljah, Celju in Mariboru. Nad 40letne vojake treba od vojaške službe odpustiti. Dosedanje oprostitve veljajo do preklica«. Poziv se je končal z besedami: »Vojaki, vzdržite le še kratek čas v prid svoje domovine, ko ste se nad štiri leta borili za tujce.«[2] Za tedanje razmere na Kranjskem pa je značilno, da je dr. Pogačnikov poziv našel le zelo rahel odziv.

Dne 13. novembra se je izdala na vse slovenske polke (17., 87., 97., strelski 26., gorski strelski 2., lovski bataljon 7) odredba, da je podlaga bodoče organizacije narodne armade dosedanja razdelitev naših krajev v vojaške dopolnilne okraje. V vsakem dopolnilnem poveljstvu se postavi en polk, ki se deli v stotnije ali čete; vsaka četa ima 3 do 4 častnike in približno 100 vojakov. V tem povelju je

[2] Uradni list št. 4 od 9. nov. 1918.

poudarjal komandant II. vojnega okrožja, da je poglavitno, da moštvo ve, da gre sedaj samo za njegovo lastno stvar, za njegovo domovino in obstoj in da mu je poverjena dobrobit naroda. Častnikom se nalaga, da kolikor moč učvrste disciplino na temelju dobrega in iskrenega sporazuma z vojaki.

To poudarjanje discipline je bilo jako potrebno, ker jo je bilo preklicano malo, zlasti na Kranjskem; saj je tu skoraj vsak bivši vojak mislil, da je vojske in vojaštva konec. Ta miselnost je bila tako močna, da je bivše vojake dovedla do nasprotstva in celo do sovražnosti ne samo napram staremu vojaškemu režimu, ampak napram vsaki vojaški organizaciji sploh. Vsakemu so še znani izgredi vojakov z rdečimi kokardami, ki se niso hoteli sprijazniti z mislijo, da bi morali braniti naše zapadne in severne meje. Radi tega je bilo tudi potrebno, da se je 5. novembra ustanovilo vojaško sodišče v Ljubljani, ki je postopalo po določbah vojno kazenskega zakona.

Vrnitev slovenskih polkov v domovino.

Meseca novembra so se vračali slovenski vojaki v domovino. Večina jih je šlo vzlic vsem pozivom naravnost domov, le nekaj sto vojakov je radevolje, uvidevajoč potrebo, ostalo pod orožjem in na službo domovini.

Med prve oddelke, ki so kompaktno prišli v Slovenijo, spada kaderski bataljon 17. p o l k a, ki je bil ob prevratu na potu iz Tolmezza v Feldbach in se je nahajal 4. novembra med Trbižem in Pontabljem v Kanalski dolini, kjer je prevzel poveljstvo nad bataljonom stotnik Knific. Ta je prišel z bataljonom (okolo 15 oficirjev in 400 mož) 10. novembra v Ljubljano in se stavil Narodni vladi na razpolago. Ostalo je v bataljonu okrog 250 vojakov, s katerimi se je vršila varstvena stražna služba v Ljubljani, zlasti na glavnem kolodvoru, a tudi v Dravljah in v Zalogu.

Zanimivi so dogodki pri g o r s k e m s t r e l s k e m p o l k u š t. 2, katere mi je opisal pokojni major Orehek, ki je služil pri tem polku. Polk je bil mes. oktobra 1918 za rezervo v Codroipu v Italiji. Že takrat je bilo moštvo slabo prehranjeno, njega obleka v slabem stanju, disciplina zrahljana. Tega niso povzročili toliko zadnji težki boji na Piavi, kakor posamezni pripadniki polka, ki so, prišedši iz ruskega ujetništva, vneto agitirali za Jugoslavijo. Splošen upor polka se je pričel že 24. oktobra v polkovni kantini, katero so bili ob osmi uri zaprli. Moštvo pa je s silo vdrlo v to kantino, potem v vojaški dom 44. strelske divizije in nato v častniško obednico in ondi vse upostošilo. Vinjeni vojaki so začeli po cesti streljati; alarmirana sta bila 2. in 21. strelski polk, ki sta mesto obkolila in uporno vojaštvo aretirala. 200 vojakov je bilo odgnanih v zapore v Videm. Polk bi bil moral dne 25. oktobra v postojanke; radi ozna-

čenih izgredov pa se je odhod odgodil. Dne 28. oktobra je naposled odkorakal na fronto; tu pa je že srečal posamezne težke baterije, tovorne avtomobile in dele polkov, katerih pripadniki so bili po večini Čehi, ki so izjavili, da je za nje vojska končana in da gredo domov. Tedaj se je ustavil ves strelski polk št. 2 in ni hotel naprej. Ko je polkovnik videl, da nič ne zaleže, se je udal in odkorakal s polkom v Gorico.

Dne 31. oktobra je bil polk že v Gradiški, 1. novembra v Gorici, kjer se je moštvo nastanilo v vojašnici na Travniku, tren pa je zasedel artiljerijsko vojašnico.

Dne 2. novembra se je zbral celi polk na vežbališču pri južnem kolodvoru. Vsi častniki in moštvo tuje narodnosti so tam izstopili in se podali v domovino. Slovenci so pa na iniciativo pokrajinskega Narodnega sveta v Gorici prisegli zvestobo Narodni vladi v Ljubljani. Pričelo se je slovensko uradovanje; polk se je prekrstil v »jugoslovanski gorski strelski polk št. 2«.

Dne 5. novembra pa so že dospeli v Gorico prvi oddelki italijanske vojske, nekaj konjenice in nekaj vojakov v avtomobilih, na katerih so bile pritrjene bele zastavice. Šele dne 7. novembra je prispel večji oddelek italijanske pehote. Pričela so se pogajanja z Italijani, ki so končala s tem, da je moral polk dne 7. novembra do 12. ure zapustiti Gorico. Odkorakal je proti Ajdovščini in hotel nadaljevati pot čez Col—Kalce—Logatec, toda cesta je bila zasedena z artiljerijo. Zato jo je mahnil čez Lokavec, na Črni vrh, Idrijo, Žiri in Škofjoloko v Ljubljano, kamor je dospel dne 11. novembra dopoldne, toda le še z neznatnimi ostanki (kakih 70 mož) vse drugo moštvo se je med potjo poizgubilo in razkropilo na svoje domove. V Ljubljani so se ostanki polka združili z delom nadomestnega bataljona, ki je prispel okoli 5. novembra iz Ennsa.

17. p e š p o l k, ki se je bojeval na Tirolski fronti, je padel po italijanski zahrbtnosti po prevratu, ko se je hotel vrniti domov, v celoti v italijansko ujetništvo, iz katerega so se vojaki šele pozno povrnili v domovino. Mnogo jih je pomrlo vsled italijanske nebrižnosti po taboriščih in bolnišnicah.

97. p o l k, ki je bil na rumunski fronti, je prišel prepozno v svojo primorsko domovino, ko je bila že po tuji velevlasti zasedena.

Organizacija slovenske narodne vojske je vsled zrahljane discipline in vedno rastoče komunistične propagande le počasi napredovala. Tako so se morali slovenski aktivni oficirji boriti za vse delo in trud še z očito nehvaležnostjo v lastni domovini. Vzgojeni v strogem izpolnjevanju vojaških dolžnosti in v vojaški disciplini so vendar vztrajali v težkih razmerah in storili vse, kar se je dalo pač napraviti. Niso pa bili pri tem deležni nikake podpore od strani političnih krogov; nasprotno, ti krogi jih niso prav nič podpirali

in so mirno dopuščali, da so se aktivni slovenski oficirji dan na dan napadali po časopisju. Da ni to povzdignilo avtoritete oficirjev na zunaj in njih veselja do dela in da se je s takim početjem še bolj zrahljala disciplina pri moštvu, je jasno. Časopisje, vsaj kolikor je bilo narodno, bi bilo moralo takrat, ako bi pojmovalo položaj in svojo nalogo, naše oficirje braniti in navduševati, ne pa jih neopravičeno odtujevati lastnemu narodu.

Na Štajerskem je bilo v tem oziru bolje; tam se je za svoje oficirje odločno zavzel general Maister sam, jih branil in bodril in se jim pri vsakem uspehu javno zahvaljeval za njih požrtvovalnost.

Osnovanje vojaških edinic slovenske narodne vojske.

Razven ravnokar omenjenih težkoč v preosnovi slovenske narodne vojske, pojavile so se tudi zunanje težkoče na naši severni meji, posebno na Koroškem.

Radi tega je bilo treba hitro formirati s pomočjo prostovoljcev vojaške edinice. Tako so se postavili: Ljubljanski polk iz bivšega 17. polka, 7. in 20. lovskega bataljona v Ljubljani; Slovenski planinski polk iz bivšega 2. gorskega strelskega polka v Ljubljani; Celjski polk iz bivšega 87. polka v Celju; Mariborski polk iz bivšega 47. polka in 26. strelskega polka v Mariboru; Tržaški polk iz bivšega 97. polka in 5. strelskega polka v Novem mestu.

Konjenica se je ustanovila s tem, da se je v Mariboru postavil švadron dragonskega polka št. 5. Topničarji so se dodelili topničarskim poveljstvom v Ljubljani, Celju ali Mariboru, kjer so se postavile različne topovske ali havbične baterije.

Stotnija letalcev se je postavila v Ljubljani, stotnija saperjev v Ptuju, celo brzojavni bataljon se je osnoval v Ljubljani.

Dopolnilna poveljstva so se ustanovila v Ljubljani, Celju in Mariboru, pozneje za Koroško tudi v Borovljah.

Dalje so se uredila tudi poveljstva pri II. vojnem okrožju, in sicer tako, da je general Maister poveljeval kot posebno »Štajersko obmejno poveljstvo S. H. S. v Mariboru« vsem edinicam od ogrsko-hrvatsko-štajerske meje do črte Pliberk—Travnik kota 1637 in proti jugu do južne meje okrajnih glavarstev Ptuj, Maribor in Slovenjgradec. Koroškemu obmejnemu poveljstvu za zapadno Koroško je poveljeval major Lavrič; njegovo območje je obsegalo od naših čet zasedene dele Koroške razen Velikovškega okraja. Slovenski planinski polk v Ljubljani in Celjski polk v Celju so bili neposredno podrejeni poveljstvu II. vojnega okrožja.

Vsak polk bi moral postaviti enega do tri bataljone, vsak bataljon tri čete in eno četo težkih strojnic (6—8), po možnosti naj bi se sestavil četrti vod vsake čete iz štirih lahkih strojnic.

Medtem je centralna vlada v Belgradu dovolila, da se srbski vojaki, ki so prišli iz avstro-ogrskega ujetništva, še nadalje uporabljajo pri vojaški edinici na našem ozemlju. Na ta način se je osnoval 26 polk in en švadron konjenice pod poveljstvom podpolkovnika Švabića.

Ker so se slovenski vojaški obvezniki zelo pičlo odzivali bolj moralnim ko imperativnim pozivom Narodne vlade, se je vojaštvo sprva dopolnjevalo pretežno iz prostovoljcev. Ko pa je postalo vedno bolj očito, da preti resna nevarnost naši severni meji, šele tedaj je Narodna vlada v Ljubljani, kakor v Zagrebu, pozvala pod orožje letnike 1895 do 1899, ki so se morali do 20. novembra javiti pri svojih edinicah.

Tako je bila itak rahla organizacija »narodne slovenske vojske« šele v povojih, ko so se pričeli boji na Koroškem in na štajerski meji. Treba je bilo brzo odposlati na pol organizirane edinice, ki jim je nedostajalo tehničnega izvežbanja in vojaške discipline, na ogrožene meje, kar ni moglo roditi dobrega sadu.

Položaj na meji proti Italiji.

Premirje med Avstro-Ogrsko in Italijo je bilo sklenjeno dne 4. novembra 1918. Po tem premirju je morala avstro-ogrska vojska izprazniti ozemlje zapadno od črte Rateče—Ponca—Triglav in od razvodja vzhodno od Podbrda—Cerkna—Idrije—Logatca—Snežnika do Sušaka. Ta črta, ki jo je bila priznala antanta Italiji v Londonskem paktu, je tvorila do Rapallske pogodbe demarkacijsko linijo; bila je torej že kar od početka nedotakljiva in nespremenljiva, kar je moralo spoštovati tudi vojaštvo.

Italijanske čete so prišle dne 9. novembra na Sočo in šele dne 19. novembra na demarkacijsko linijo. Pri tej priliki je prekoračilo italijansko vojaštvo črto pri Logatcu in prodrlo do Vrhnike, kar je izzvalo v Ljubljani veliko razburjenje in bojazen, da bi italijanska vojska mogla zasesti tudi Ljubljano. Podpolkovnik Švabić kot komandant srbskih čet je odposlal komandantu italijanske brigade v Logatcu noto, v kateri navaja, da so dobile srbske čete nalog, zasesti bivšo Kranjsko do demarkacijske črte in da se bo vsako prekoračenje te črte smatralo za kršenje premirja, da bi bilo obžalovati, ako bi radi tega prišlo do krvoprelitja in da se za tak primer odklanja vsaka odgovornost. Ko se je italijansko vojaško poveljstvo v Logatcu prepričalo, da so njegove čete v resnici prekoračile demarkacijsko črto in da se Vrhniki bliža srbska konjenica, je izdalo povelje, da se italijanski oddelki umaknejo iz Vrhnike na tedanjo demarkacijsko črto na Ljubljanskem vrhu.

Na demarkacijski črti nismo imeli skoro nikakih pomembnejših posadk; v večjih krajih, kakor v Bohinjski Bistrici, na Jesenicah,

v Kranjski gori, Kranju, Škofjiloki, Železnikih, Žireh, na Vrhniki in Borovnici so stali oddelki 26. srbskega polka in naše orožniške postaje, vsega skupaj komaj 300 vojakov, dočim so razvrstili Italijani ob naši meji od Podbrda do Ilirske Bistrice v prvi liniji pet dobro oboroženih divizij, torej najmanj 50.000 mož!

Na tej meji so stali torej ti šibki oddelki samo za opazovanje mej do sklenjene Rapallske pogodbe v mesecu novembru 1920; v splošnem je vladal mir in ni prišlo do nikakih prask ali bojev.

Položaj napram Avstriji.

V slovenskem delu Koroške so se po preobratu ustanovili narodni sveti in narodne straže in sicer v Velikovškem okraju od Velikovca do Djekš, v Celovškem okraju pa severno zapadno od Vrbskega jezera in po celem območju na južnem bregu Drave, da vdržujejo red in mir in da branijo slovensko posest.

Ko so koroški Nemci videli, da smatramo in zahtevamo slovensko Koroško kot del Slovenije, so sprožili takoj veliko agitacijo že radi tega, ker sta bila njih glavni mesti Celovec in Beljak, ki sta bili večinoma aprovizionirani od južne Koroške, gospodarsko ogroženi. Zato so začeli snovati svojo narodno vojsko, katera je obstojala sprva le iz oficirskih bataljonov, bivših mornarjev in nekaj vojaštva domačih polkov št. 7 in strelskega polka št. 4 ter iz lovskega bataljona št. 8.

Že dne 5. novembra so prišli v Ljubljano delegati koroških Slovencev pod vodstvom dr. Pirnata k poverjeniku za narodno brambo in h komandantu II. vojnega okrožja prosit pomoči. Opisali so politični in vojaški položaj in zahtevali takojšnjo priklopitev Koroške s Celovcem vred k jugoslovanskemu državnemu ozemlju.

Nastala je torej potreba, organizirati obrambno akcijo za Slovensko Koroško podobno kakor jo je general Maister organiziral za Maribor. Težkoče na Koroškem pa so bile ne glede na oddaljenost Ljubljane od torišča operacij neprimerno večje, ker se ni moglo računati na spontano mobilizacijo kmetskega ljudstva, ki je bilo takrat še pod vtisom prevrata in pod pritiskom nemške uprave tudi po večini apatično in mlačno v narodnem pogledu.

Nalogo vojaško organizirati zapadno Koroško je poverjenik za narodno brambo poveril 6. nov. generalštabnemu stotniku Alfredu Lavriču za del južno od Drave, izvzemši sodni okraj Pliberk. Stotnik Lavrič je bil znan kot odločen Slovenec in kot nadvse hraber in splošno priljubljen častnik še izza bojev na italijanski fronti. Njegova visoka vojaška izobrazba, izredna hrabrost in drznost so ga usposobljale kot malokaterega drugega za to težko nalogo.

Lavrič je poverjeniku dr. Pogačniku sicer izjavil svojo popolno pripravljenost, a izrečno pripomnil, da je njegova jezikovna kvalifikacija slovenščine skromna in da ima radi tega pomisleke, prevzeti

tako obsežno misijo. Poverjenik za narodno brambo pa je vztrajal na svoji odločitvi in stotnik Lavrič je odšel na delo. Organiziral je obrambo meje od Podkloštra preko Borovelj do Galicije, torej 70 km dolge fronte. Potreboval bi bil pri tem najmanje 1000 efektivnih pušk, 30 strojnic in nekoliko baterij.

Poveljstvo II. vojnega okrožja je bilo v dokaj neugodnem položaju. Potrebovalo je svoje itak maloštevilne čete za vzdrževanje reda in mira v Ljubljani, za stražo različnih skladišč z milijonsko vrednostjo, za opazovanje zapadne demarkacijske črte, tako da mu ni preostajalo prav nič vojaštva za obrambo Koroške. V tem zmislu je tudi načelnik generalnega štaba II. vojnega okrožja stotniku Lavriču razložil, da mu razen orožja in municije in skromne vsote denarja ne more ničesar dati in da si mora torej potrebno moštvo sam preskrbeti na Koroškem in Gorenjskem. Povelje, ki ga je generalštabni stotnik Lavrič dobil, se je glasilo »da izvede vojaško organizacijo slovenske Koroške in da priklopi to pokrajino jugoslovanskemu državnemu ozemlju«.

Zbiranje moštva na Koroškem ni uspelo. Prebivalstvo je kazalo brezprimerno ravnodušje, ponekod celo odporno nezaupanje. Zato je bil stotnik Lavrič primoran nabrati svoje sile na Gorenjskem in tako je 19. novembra s 7 oficirji, 58 možmi in 3 strojnicami prekoračil Ljubelj in ponoči zasedel Borovlje, ter brez boja razorožil nemško gardo. Za to brzo in odločno akcijo je bil imenovan stotnik Lavrič od Narodne vlade za generalštabnega majorja.

Ta zasedba in ostalo energično postopanje majorja Lavriča je povzročilo v Celovcu precej strahu in razburjenja. Posledice so bile pogajanja med delegatom koroške vlade in majorjem Lavričem, pri katerih se je določila začasno za demarkacijsko črto Drava. S to črto pa niso bili zadovoljni niti koroški slovenski politiki, niti Lavrič sam.

Medtem je prišel dne 28. novembra k generalu Maistru v Maribor polkovnik Passy od avstrijskega poveljstva v Gradcu; sklenila sta začasno pogodbo glede štajerske in koroške meje. S to pogodbo pa se nemški koroški voditelji niso strinjali, zato so prišli v spremstvu majorja Lavriča dne 29. novembra v Maribor, da bi se dogovorili glede meje na Koroškem. Major Lavrič se je bal, da bi se odvažal ves vojni material iz Beljaka, Št. Vida in Celovca, zato je zahteval kontrolo od naše strani. In res so nemški odposlanci pristali na to, da se pošlje 30 naših oficirjev za kontrolo materiala v Št. Vid, Beljak in Celovec.

Dne 30. novembra je bil major Lavrič imenovan za vojaškega pooblaščenca jugoslovanske vlade za Koroško razen Velikovškega okraja. Isti dan pa je intervenirala na pritisk koroške vlade centralna vlada na Dunaju pri Narodni vladi v Ljubljani, naj se pogajanja

vrše v spravljivem duhu, na kar je Narodna vlada za Slovenijo pristala; tako je prišlo od dne 9. do 12. decembra zopet do pogajanj, ki pa so potekla brez uspeha vsled pretiranih zahtev koroških delegatov.

Zasedba Celovca bi se mogla izvršiti le dne 30. novembra in prve dni decembra, kakor sta to zamislila general Maister in major Lavrič. Od Narodne vlade sprejeta pogajanja pa so to zasedbo preprečila. Dne 30. novembra namreč ni imela nemška Koroška še nobenih organiziranih čet. V 14 dneh, ki jih je s temi pogajanji pridobila, pa je začela proti dobri plači zbirati obrambne čete, tako da so koroški nemški delegati pri ljubljanskih pogajanjih decembra meseca že zelo samozavestno nastopali. Neugodno na ves razvoj pa je vplivala tudi stavka železničarjev, ki je izbruhnila v Mariboru 29. novembra in trajala do 12. decembra.

Major Lavrič je imel za obrambo Koroške meseca decembra okrog 400 vojakov, 14 strojnic in 3 topove, in sicer za celo črto od Podkloštra preko Borovelj do Galicije.

Kakor je generalštabni major Lavrič zasedel slovensko Koroško južno od Drave do Galicije, tako je z občudovanja vredno preudarnostjo, energijo in smelostjo osvobodil rezervni poročnik Malgaj vzhodno Koroško in Velikovec.

Dne 6. novembra 1918 je odšel z oddelkom 87. polka (40 mož in 4 strojne puške) iz Celja v Dravograd, ter je to važno železniško križišče zasedel že dan pozneje, to je dne 7. novembra ob 1 uri zjutraj. Po vsej Mežiški dolini od Dravograda do Črne je vladala tedaj nepopisna anarhija. Do 2000 delavcev premogovnika na Lešah pri Prevaljah, rudokopov Žerjav pri Mežici in Heleninega Grabna pri Črni ter livarne v Guštanju je ustavilo delo in začelo ropati vsevprek. Oboroženi z vojaškimi puškami so ustavljali in rekvirirali vojaške transporte, trgovine, gostilne in večje kmetije pa so popolnoma izropali. Ljudstvo je prestrašeno bežalo na Štajersko. Roparske tolpe pa so začele pojavljati se tudi po bližnji Štajerski in v okolici Pliberka.

Malgaj je sklenil udariti takoj na Prevalje, kjer so roparji grozili, da zažgo trg. V Dravogradu je pustil le četo 20 mož z eno strojnico. Z ostalim oddelkom se je odpravil še isto noč, 7. novembra, v Prevalje, kamor je dospel ob treh zjutraj. Tu se mu je pridružila slovenjgraška narodna straža s 15 možmi. S polovico svoje čete je zasedel kolodvor, z drugo polovico trg Prevalje. Roparji so se ob prihodu takoj razkropili in poskrili. Mali oddelek je Malgaj poslal še isto noč v Guštanj, ker je zvedel, da se pripravlja napad in izropanje graščine.

Da ustrahuje petdesetkratno premoč oboroženih roparskih tolp, je razglasil za vso Mežiško dolino preki sod. V dveh dneh je bil

vzpostavljen po vsej dolini mir in red. Delavci so začeli zopet delati. 90 kolovodij in roparjev je Malgaj polovil in poslal v celjske zapore. Odredile so se hišne preiskave, pri katerih je bilo najdenega mnogo ukradenega in naropanega blaga. Ker je Mežiški dolini z 10.000 prebivalci (po večini same delavske družine) pretila lakota, je dal Malgaj 60 glav od vojaških transportov rekviririrane živine aprovizacijskemu oddelku Narodnega sveta v Prevaljah na razpolago.

Ko je Malgaj dobil še malo ojačanje 30 mož iz Celja, je postavil vojaške posadke v Črni, Mežici, Guštanju in Libeličah, ter s tem zasedel 65 km dolgo črto. V imenovanih krajih je postavil slovenske župane, zasegel je svinčeni rudnik v Žerjavu pri Mežici (434 vagonov svinca) in pa ves premog na Lešah. V delavske vrste se je vrnil zopet red, v vseh važnejših industrijskih središčih in na meji pa so se ustanovile močne orožniške postaje.

Po treh tednih Malgajevega delovanja v mežiški dolini so bile razmere tako urejene in zadovoljive, da je mogel misliti na daljnje prodiranje. Dne 23. novembra je Malgaj zasedel z 80 možmi (med njimi 35 Srbov) Pliberk, razorožil nemško-avstrijsko četo iz Celovca in pri tem pridobil 2 strojnici in 100 pušk. Železni most črez Dravo pri Lipici je pustil zastražiti, ker so ga hoteli Nemci porušiti.

Dne 30. novembra ob dveh zjutraj je odšel iz Pliberka pri Lipici čez Dravo, ob osmih je dospel do prvih hiš Velikovca, ob 8·30 je vkorakal na glavni trg. Razorožil je tako zvano »Bürgerwehr« in odredil, da se mora oddati vse orožje vojaškemu poveljstvu.

Dne 1. decembra ob treh popoldne je došel pred mesto avstrijski parlamenter z 10 oboroženimi vojaki. Pritoževal se je, da so jugoslovanske čete demarkacijsko črto ob Dravi prekoračile, kar da je proti dogovoru avstrijske in naše vlade. Malgaj mu je odgovoril, da je zasedel mesto na povelje generala Maistra. Parlamenter je na to izjavil, da namerava vdreti s 600 možmi v mesto, na kar ga je Malgaj zavrnil, češ, da bo branil mesto do zadnjega moža. Kmalu po parlamenterjevem odhodu so se v resnici pojavile tri močne avstrijske kolone. Naša posadka se je na to razvrstila na izhodu mesta v bojno vrsto in postavila pet strojnih pušk. Medtem je prišel parlamenter še enkrat k Malgaju in zahteval, sklicujoč se na avstrijsko premoč, predajo mesta. Ta sila je tvorila v resnici okrog 600 mož in 14 topov (7 pred mestom, 7 na Krki). Malgaj je zopet odgovoril, da bo mesto branil do zadnjega moža. Med pogajanjem so se začele avstrijske čete razvijati in so obkolile mesto. Začele so streljati na naše vojaštvo, ki jim je odgovarjalo s strojnimi puškami.

Parlamenter je javil dogodek telefonično v Celovec in dobil na lasten predlog povelje, da se vrne in zasede črto do reke Krke. Okrog 6. ure popoldne so se avstrijske čete oddaljile. Malgaj je ostal

v Velikovcu do 4. decembra; ta dan je dospelo v Velikovec 450 mož srbske vojske.

Vzlic celotni zasedbi južne in vzhodne Koroške po slovenskih četah celovška vlada nikakor ni odnehala, da nas s silo odstrani iz tega ozemlja. Pod geslom »Koroška Koroščem« in s pomočjo veleposestnikov in industrialcev, ki so bili zainteresirani na Slovenski Koroški, oficirjev in uradništva, je začela premišljeno in odločno snovati »Koroško domovinsko obrano«. Uspeh te akcije se je nam v škodo pokazal v celi vrsti bojev in diplomatičnih intervencij in pogajanj.

Meseca decembra je bilo naše vojaštvo na mejah organizirano tako-le: a) Obmejno poveljstvo na zapadnem Koroškem: komandant major Lavrič: 1 bataljon ljubljanskega polka v Podrožici, 1 bataljon in 2 topa v Borovljah. Naloga: obramba Dravske linije od Podkloštra do Galicije 70 km.

b) Obmejno poveljstvo za vzhodno Koroško: komandant major Žerjav, pozneje polkovnik Bleiweis z 1 bataljonom ljubljanskega in 3 bataljoni celjskega polka in 2 baterijama, ki so zasedli prostor južno in severno od Drave do Krke, Djekš, Grebinja in Lipice.

c) Štajersko obmejno poveljstvo: komandant general Maister s 3 bataljoni mariborskega in 1 bataljonom tržaškega polka, 1 švadrono konjenice in 3 baterijami. Naloga: obramba severne meje od Dravograda preko Špilja vzdolž Mure do vštevši Radgone.

V Ljubljani je ostal le slovenski planinski polk s 3 bataljoni, letalska in brzojavna četa. V vseh večjih in vojaških krajih so bila štacijska poveljstva. Narodne straže pa so bile 20. nov. razpuščene.

Boji za slovensko Koroško.

Že dne 14. decembra so številne avstrijske čete obkolile Grabštajn, ki je bil zaseden od srbskih čet, ki jih je bil poslal poveljnik srbskih čet v Ljubljani. Zajele so vsega skupaj 7 oficirjev in 280 vojakov, a so bili vsled diplomatične intervencije kmalu zopet izpuščeni.

V božičnih praznikih so avstrijske vojaške komande na fronti pri Labudu in v južni Koroški pri Borovljah odpovedale provizorno premirje, takoj nato pa napadle naše maloštevilne čete pri Št. Pavlu, Labudu, pri Podkloštru in Borovljah.

Dne 26. decembra so koroški vojaški oddelki in kmetje napadli naše postojanke pri Št. Pavlu, Labudu in Etnivasi, jih zavzeli ter ogrožali celo Dravograd. Šele ko so prišle na pomoč naše čete iz Velikovca in Dravograda, je bilo nadaljnje prodiranje ustavljeno.

Hudi boji so se vršili tudi v odseku majorja Lavriča od 4. do 8. februarja leta 1919. Nemške koroške čete so napadle naše pri Podkloštru in Borovljah. Pred premočjo avstrijskih čet so se morale

naše čete umakniti. Pri teh težkih bojih okrog Borovelj je padlo 10 vojakov, okoli 20 pa je bilo ranjenih. Major Lavrič, ki je stal v prvi četi, je bil težko ranjen, njegov adjutant poročnik Sirnik pa je padel. Južna Koroška je s tem prešla v roke nasprotnika.

Nato so se koroške avstrijske čete obrnile proti Velikovcu, hoteč se z napadom na Velikovec polastiti še vzhodne Koroške. Ta napad se je vršil dne 12. januarja 1919. Naše čete so obranivši velikovško mostišče, odbile napad v celoti in avstrijskim četam zabranile prodiranje. Velikovec, Dravograd in Mežiška dolina so ostali v naših rokah.

Po teh bojih je prišlo do pogajanj v Gradcu, ki so potekla brez uspeha, naposled pa do novega premirja in do odreditve demarkacijske linije po ameriškem podpolkovniku Milesu. Ta črta je šla po Karavankah do Freibacha in potem zapadno in severno od Velikovca. V bistvu je držala do 28. aprila, čeprav so avstrijske regularne in neregularne čete premirje skoraj vsak dan prelamljale.

Tako so dne 30. marca avstrijske čete vnovič navalile na Velikovec, ali bile so zopet odbite. Ker so avstrijske čete vedno s puškarenjem ali prekoračevanjem demarkacijske črte kršile premirje, so se izvršile z dovoljenjem komandanta novoustanovljene Dravske divizijske oblasti majhni defenzivni izpadi zapadno in severno od Velikovca, da se tako obrani Velikovško mostišče. Eden od teh izpadov — 28. aprila — je dobil ofenzivni značaj, s tem da so naše čete prodrle celo do Krke. Ta izpad se je izvršil proti odredbi komandanta divizije, pač pa po želji slovenskih političnih činiteljev.

Te posamezne akcije so smatrali v Celovcu za ogroženje Celovca in so na to odgovorili s splošno in zelo krepko ofenzivo od vseh strani, ki je prisilila naše čete, da so jim morale prepustiti Velikovec in v naslednjih dneh po težkih bojih celo vzhodno Koroško. Brezdvomno je iskati razloga za ta neuspeh v nezadostnem številu in izmučenju vojakov, ki so že od januarja naprej vršili naporno obrambno službo, a tudi v pomanjkanju rezerv. Tudi disciplina ni bila na višku; čete so imele le značaj milice in ne pravega organiziranega vojaštva. Slabo je vplivala na naše vojaštvo tudi apatija prebivalstva v velikovškem okraju.

S kakšnim neizmernim sovraštvom so v teh bojih nastopale koroške regularne in neregularne čete, kaže prav nazorno zahrbtni napad nemških koroških vojakov 4. maja 1919 v Šmarjeti v Rožu. Obkolili so našo posadko in ko se je udala, zverinsko ubili komandanta stotnika Razlaga, poročnika Jurco in 4 vojake. Ta čin je za vedno zapisan v črni knjigi tedanje koroške soldateske, ki je ž njim pogazila najprimitivnejše predpise mednarodnega vojnega prava.

Po teh bojih so se zopet začela pogajanja za premirje, to pot v Celovcu, v katerih so koroška oblastva kot zadnjo koncesijo priznala

demarkacijsko linijo od Galicije južno od Drave do izključno Dravograda, katera bi se morala spoštovati do odločitve mej od strani antante. Ta predlog pa se od naše strani ni mogel sprejeti, in tako so se pogajanja dne 17. maja prekinila.

Pri umiku naših čet iz Koroške na Štajersko v smeri proti Slovenjgradcu je padlo mnogo vojaštva v ujetništvo; mnogi častniki in vojaki so se branili do zadnjega in žrtvovali za srečno bodočnost domovine svoje mlado življenje.

Tudi na Štajerskem so se pojavili znaki revolucionarnega gibanja.

Ko je prišel ameriški podpolkovnik Miles radi proučevanja štajersko-koroške meje 27. januarja v Maribor, so hoteli Nemci in socialisti — okoli 10.000 ljudi — pod domnevno zaščito Milesove navzočnosti demonstrirati proti naši državi in napraviti »puč«, kar pa jim zaradi pravočasne vojaške intervencije ni uspelo. Pri tem je bilo nekaj demonstrantov ubitih.

Tudi na severni meji sami je prišlo do bojev, čeprav so bili bolj lokalnega značaja, kakor pri Soboti, Lučanah, Špilju, Cmureku in Radgoni (4. februarja). Vendar je kazala štajerska deželna vlada v Gradcu mnogo več politične umirjenosti in preudarnosti ko celovška in tako je v interesu miru 13. februarja 1919 sklenila z Narodno vlado potom generala Maistra premirje, ki je trajalo do zaključka mirovne konference v Parizu, odnosno do St. Germainske mirovne pogodbe. Določila se je demarkacijska linija, ki je držala čez Soboto, Sv. Jernej, Radelj, južno od Lučan na Špilje in vzdolž Mure do vključno Radgone. Štajersko obmejno poveljstvo je delilo svoje obmejno ozemlje v pet odsekov: Ljutomer-Radgona, Cmurek, Špilje, Sv. Jurij in Marenberg.

Medtem se je bila v Belgradu pripravila reorganizacija vojaštva za vso kraljevino. Prvo ministrstvo vojne je priseglo kralju dne 20. decembra 1918, prvi vojni minister je bil general Mihajlo Rašić.

Radi uvedenih reorganizacijskih del je centralna vlada v Belgradu odnosno vrhovna komanda poslala še pred božičnimi prazniki 1918 vojaško misijo v Ljubljano, ki je obstojala iz generala Krste Smiljanića in generalšt. podpolkovnika Milutina Nedića. Ta misija je imela nalogo, da pripravi vse, kar je bilo treba, da se čimprej izvede tudi v Sloveniji organizacija jugoslovanske vojske v skladu z obstoječo organizacijo srbske vojske.

V Ljubljani se je za ozemlje Slovenije osnovala komanda Dravske divizijske oblasti, ki je formalno prevzela dne 1. februarja 1919 poveljstvo nad vsemi dosedanjimi četami, čeprav ni mogla sprva še odločujoče vplivati na boje in na pogajanja s sosednimi narodnimi vladami. Obenem je s 1. februarjem prenehalo II. vojno okrožje in njegov štab.

Z ustanovitvijo komande Dravske divizije se je pričela smotrena organizacija jugoslovanske vojske tudi v naših pokrajinah. Najprej so se ustanovila vojna okrožja, in sicer v Ljubljani (št. 45), v Celju (št. 46) in v Mariboru (št. 47). Organizacija bi se bila pri normalnih razmerah hitro razvila; ker pa so bili vsi slovenski polki na mejah, se je moralo z izvedbo počakati, dokler se razmere niso uravnale.

Ker so bili vsi domači polki na Koroškem, je prišel v Ljubljano začasno 4. srbski polk, stalno se je nahajal ondi že od prej 26. polk. Ta pa je imel svoje čete razkropljene po Trbovljah, Zagorju in Hrastniku, na Jesenicah in na meji v Kranjski gori, Boh. Bistrici, Radovljici, Kranju, Železnikih, na Vrhniki, v Borovnici, Horjulu itd.

II. Od koroške ofenzive do danes.

Po nesrečnih bojih na Koroškem so se začeli zanimati za osvoboditev Koroške tudi centralna vlada v Belgradu, odnosno vojaške centralne oblasti.

Ker radi nepopustljivosti Avstrijcev ni prišlo do pravičnega sporazuma, se je odločila jugoslovanska vlada za vojaško akcijo, da slednjič uredi našo mejo proti Koroški. Priprave za to ofenzivo so se vršile od 17. do 27. maja. Glede na nastalo težko situacijo so bili pozvani letniki 1890—94 na šesttedensko orožno vajo. Čeprav so se temu pozivu skoraj vsi odzvali, je bilo vendar treba mnogo požrtvovalnega dela oficirjev in podoficirjev, da so se trupe v tem kratkem času smotreno organizirale. Poveljstvo nad slovenskimi polki, zbranimi okoli Slovenjgradca, je prevzel generalštabni polkovnik Ljubomir M a r i ć. Dne 28. maja 1919 se je začela ofenziva ojačene Dravske divizije.

V podrobnosti te krasne, premišljeno zasnovane in dobro pripravljene ofenzive se ne spuščam, ker so obširno opisane v knjigi sedanjega divizijskega generala Ljubomirja Marića,[3] ki je bil za časa ofenzive poveljnik »koroškega odreda«. Ta nad vse zanimiva knjiga, ki je izšla leta 1927. v srbskem jeziku v Belgradu, a je v slovenskih krogih še mnogo premalo poznana, vsebuje vse podrobnosti, dokumente in tudi kritična razpravljanja o tedanjih razmerah. Zato naj samo na kratko in v glavnih potezah navedem, v kateri smeri in s kakšno silo se je vršila koroška majska ofenziva.

Komandant vseh trup je bil divizijski general Krsta Smiljanić, njegov načelnik štaba generalštabni podpolkovnik Miljutin Nedić. Osnovalo se je 5 odredov: 1. Labudski odred: komandant general Maister s 4 bataljoni (Mariborski in Tržaški polk), s 4 baterijami in oddelkom konjenice, ki je nastopal v smeri Dravograd—Št. Pavel.

[3] Ljubomir Marić: Iz mog komandovanja koruškim odredom od 21. maja do 22. junija 1919. Štamparija Škerlić.

2. Koroški odred: komandant generalštabni polkovnik Ljubomir Marić s 6 in pol bataljoni (Slovenski planinski, Celjski in Ljubljanski polk), 5 baterijami (26 topovi) in 1 švadronom konjenice, ki je prodiral v smeri Guštanj—Črna—Pliberk—Velikovec—Gosposvetsko polje.

3. Jezerski odred: komandant polkovnik Milenković s 7 bataljoni (1. bataljon 1. polka, 7. in 8. polk), 1 švadronom konjenice in 8 baterijami v smeri Jezersko—Železna kaplja—Celovec.

4. Ljubeljski odred: komandant artil. polkovnik Sava Tripković z 1 bataljonom Ljubljanskega polka in oddelkom dobrovoljcev, 2 baterijama, ki je nastopal v smeri Ljubelja—Borovlje—Celovec.

5. Jeseniški odred s približno 200 puškami in 2 topovoma je ostal v defenzivi v Podrožici.

Kot divizijska rezerva je ostal 1 bataljon 1. polka v Ljubljani, 1 bataljon 5. polka in pol bataljona 26. polka v Slovenjgradcu, vsega skupaj 2½ bataljona.

Štajerskemu obmejnemu poveljstvu v Mariboru je poveljeval podpolkovnik Uzorinac; ta je imel voditi obrambo na Muri od Špilja do Radgone s svojim 36. polkom, 1 švadronom konjenice in 2 baterijama. Za koroško ofenzivo je bilo torej na razpolago 22 bataljonov, 4 švadroni in 20 baterij, približno 10.200 pušk, 270 strojnic in 80 topov.

Dne 28. maja so zavzele naše čete Dravograd in Podrožico in prekoračile Karavanke med Podrožico in Jezerskem. Dne 29. maja je bil prostor med Dravogradom in južno od Pliberka v naših rokah. Dne 30. maja sta padla Labud in Borovlje, dne 2. junija Št. Pavel, dne 3. junija Velikovec. Dne 6. junija so stale naše čete pri Mostiču, pri Šmihelu zapadno od Celovca in na Gosposvetskem polju. Mesto Celovec je zasedel od juga Jezerski odred, od severa Ljubljanski polk.

Na tem pohodu so vodili svoje polke in sicer slovenski planinski polk polkovnik R a k t e l j, mariborskega podpolkovnik Š k a b a r, ljubljanskega podpolkovnik D e r e a n i, celjskega polkovnik K o c h.

Avstrija je prosila dne 4. junija za premirje, pogajanja so se vršila v Kranju, določila se je demarkacijska črta in sovražnosti so se ustavile. Na večer istega 4. junija pa Avstrijci niso hoteli priznati od njih podpisane pogodbe in tako je začela »delovati« v Celovcu interalirana komisija, v kateri je prevladoval vpliv Italije. Ta komisija je določila demarkacijsko črto, ki je obstojala po plebescitu v mes. okt. l. 1920. in šla zapadno od Baškega jezera na Vrbo — po sredini Vrbskega jezera — južno od Celovca do Krke, zapadno od Šmihela na Djekše in Sv. Lenart, vzhodno od Grebinja in severno od Labuda do štajerske meje.

Naše čete še niso do cela zasedle Celovca, ko so se že nam ob boku pojavile italijanske trupe in sicer kar celi 22. zbor z eno brigado v Feldkirchenu, eno brigado v Št. Vidu in eno brigado v Trbižu, sku-

paj 6 polkov ali 18 bataljonov s pripadajočo artiljerijo. Ta vojaška sila se je grozeče zgrinjala okoli naših zmagovitih čet ter »podpirala« zahteve sovražnih nam Koroščev in italijanskih diplomatov.

Z uspelo našo ofenzivo so bili boji na Koroškem končani. Samo deset dni je trajala ta ofenziva, 170 km je prehodil koroški odred. Najhujše boje je prestal Koroški in Labudski odred, tako pri Guštajnu, Črni, Dravogradu, Labudu in zapadno od Kaspersteina pred Št. Pavlom in zapadno od Velikovca. Pri celi ofenzivi je bilo 52 mrtvih in nad 200 ranjenih.

V spomin na dan 28. maja, ko je slovenski planinski polk zrušil odpor sovražnika pri vasi Kotle, odnosno Celjski polk pri Črni, praznujeta 40. oziroma 39. polk odslej na ta dan svoj polkovno slavo.

Na žalost je ta zasedba trajala le malo časa, kajti diplomacija, predvsem italijanska, nam je uničila že dosežene vojaške uspehe. — Naša vojska pa je v polnem obsegu izvršila poverjeno ji nalogo, za kar gre v prvi vrsti zahvala odličnemu generalu Krsti Smiljaniću.

* * *

Lahko bi navedel celo vrsto aktivnih in rezervnih oficirjev, ki so se od prevrata do končane koroške ofenzive odlikovali z neumornim delom in veliko požrtvovalnostjo, menim pa, da mi ne bo nihče zameril, da tega ne storim, ker bi me to zavedlo predaleč in bi presegalo namen tega kratkega orisa.

Po desetih letih po prevratu pa se odražajo izmed stotin zaslužnih oficirjev kakor izklesane one osebnosti, ki so vodile s posebno preudarjenostjo, energijo in hrabrostjo akcijo v tej težki dobi. Njim gre trajen spomin in častno mesto našega naroda. Navesti jih hočem po časovnem redu:

»Naš Rudolf Maister«, ki nam je osvojil Maribor z Dravsko dolino in Slovenske gorice tja do Ljutomera.

Generalštabni polkovnik Milan Ulmansky kot načelnik generalnega štaba II. vojnega okrožja, kateremu gre zasluga, da je preprečil invazijo Slovenije po avstrijski soldateski po prevratu.

Generalštabni major Alfred Lavrič, junaški komandant obmejnega poveljstva za zapadno Koroško, ki je takoj v začetku zasedel z maloštevilnimi dobrovoljci južno Koroško, jo branil poldrug mesec s 300 vojaki na 70 km dolgi črti in bil naposled v obrambi svoje slovenske domovine težko ranjen.

Rezervni poročnik Franc Malgaj[4], ki je leta 1918. ob prevratu iz lastne iniciative z 80 možmi iz Slovenjgradca zasedel vzhodno

[4] Na kraju njegove smrti ob cesti Guštanj—Tolsti vrh so mu odkrili spomenik 29. maja 1924.

Koroško od Pliberka in Dravograda do Velikovca, a je pri umiku dne 6. maja 1919 žrtvoval svoje življenje za domovino.

Divizijski general Krsta Smiljanić in njegov načelnik generalnega štaba podpolkovnik Milutin Nedić, ki sta v skupnem delu osvobodila vojaško celo slovensko Koroško s Celovcem in Gosposvetskim poljem.

Globoka neminljiva zahvala vseh Slovencev gre pa onim oficirjem, podoficirjem in vojakom, ki so žrtvovali svoje življenje za dobrobit domovine, zato podam tu njihova imena, da bi se jih še pozni rodovi s hvaležnostjo spominjali:

Čin	Ime	Padel		Pokopan	Rojstni kraj
		datum	kraj		
Skupina gšt. majorja Lavriča.*					
Poročn.	*Sirnik Franc*	7./1.	Borovlje	Sv. Dev. Mar. v Polju	Sv. Devica Marija v Polju
Nadpor.	*Vilman Janko*	10./1.	Podrožčica	Jesenice	Jesenice
Pešec	Žugelj Alojz	8./1.	Rožek	Rožek	
„	Rijavec Vincenc	8./1.	Rožek	Rožek	Trnovo pri Gorici
„	Stroj Franc	8./1.	Borovlje	Borovlje	
„	Zelj Ivan	14./1.	Podrožčica	Jesenice	Sorica - Kranj
„	Zupančič Jože	4./2.	Jesenice	Jesenice	Dolsko - Kamnik
Ljubljanski (poznejši 37.) pešpolk.					
Pešec	Golobič Franc	7./3.	Šmarjeta	Apače	Dolč-Šmihel - Novo mesto
„	Zupančič Franc	31./3.	Velikovec	Velikovec	Zapodje - Litija
„	Grebenc Franc	20./4.	Podrožčica	Podrožčica	Rakitnica - Kočevje
„	Pušnik Lorenc	24./4.	Zidana vas p. Velik.	Galicija	Krejavec - Galicija
Podp. v r.	*Kranjc Janko*	29./4.	Glinje pri Borovljah	Glinje	Doberlavas - Kor.*
Narednik	Babnik Anton	29./4.	Preble-Kotmaravas	Kotmaravas	Fužine - Ljubljana
Pešec	Jergel Martin	29./4.	Stari Dvor	Neznano	Bistrica - Velikovec
„	Grmovšek Jožef	29./4.	Admont p. Tinjah	„	Prapreče - Litija
„	Kozlečar Anton	29./4.	Zg. Dole pri	„	Jelša - Litija
„	Kozlečar Ignacij	29./4.	Velikovcu	„	Sv. Štefan - N. mest.
„	Češark Anton	29./4.	Lesinje pri	„	Ribnica - Kočevje
„	Senica Jakob	29./4.	Velikovcu	Sv. Danjel p. Velik.	Sv. Danjel - Korošk.
„	Cegnar Florjan	29./4.	Glinje	Glinje	Guštajn
„	Mlekuš Andrej	30./4.	Velikovec	Velikovec	Plužna - Tolmin
Št. nared.	Willenpart Gustav	2./5.	Svetnavas	Kaplja	Boštajn - Dolenjsko
Kapetan	*Razlag Pavel*	4./5.			Prestran. - Postoj.
Poročnik	*Jurca Franc*	4./5.	Šmarjeta		Postojna
Četovodja	Novak Alojzij	4./5.	v Rožu	Šmarjeta v	Novo mesto
Desetnik	Matuš Maks	4./5.	obkoljeni in	Rožu	Dravograd
Pešec	Čapelnik Kristjan	4./5.	ubiti		Kotlje - Koroška
„	Janko Jurij	4./5.			Tolsti vrh - Velik.
„	Belovič Peter	5./5.	Podrožčica	Grašen. nad Podrožč.	Nova Lipa - Črnom.
„	Lipovšek Ciril	24./5.	med vožnjo Podn.-Kr.	Kranj	Sv. Lucija - Tolmin

* Pri tej skupini je baje več vojakov padlo, niso se pa mogla vsa imena izvedeti.

Čin	Ime	Padel		Pokopan	Rojstni kraj
		datum	krai		
			Pri koroški ofenzivi:		
Št. nared.	Hostnik Leopold	28./5.	Črna	Črna	Mirna - Novo mest.
Pešec	Centa Ivan	28./5.			Sv. Greg. - Kočevje
,,	Mišič Janez	28./5.			Podgora-Prečna - Novo mesto
,,	Jerina Alojzij	28./5.			Vis.-Šenčur-Kranj
,,	Mikš Adolf	28./5.			Radeče - Zid. most
,,	Dovšek Jožef	1./6.	Sinčavas	Kozarje	Mokronog - Krško
,,	Zupan Jakob	2./6.	Stajnič pri Labudu	Št. Pavel	Gojiše Srd. vas - Bohinj
,,	Rade Mihael	4./6.	Mali Ljubelj	Sv. Lenart	Predgrad - Črnomelj
,,	Jazbar Frančišek	7./6.	za rano umrl	Šoštanj	Idrija
,,	Okretič Alojzij	11./6.	,,	Šoštanj	Kostanjev.- Sežana
,,	Prijatelj Jožef	14./6.	Velikovec	Velikovec	Laze - Kočevje
,,	Esterle Ivan	21./6.	Ravne pri Rožeku	Št. Jakob v Rožu	Celovec
			Slovenski planinski (pozneje 40.) polk.		
San. por.	*Dr. Kecelj Ivan*	14./1.	Lindenhof	Velikovec	Trzin - Kamnik
Četovodja	Arhar Franc	15./1.	p. Dravogr.	,,	Maribor
Strelec	Košir Franc	5./3.	Landmanhof	Dravograd	Selca - Škofja Loka
Nar. vod.	Grohar Jožef	29./4.	Labud	neznano	Sorica - Kranj
Četovodja	Črv Andrej	29./4.	,,	Pfarrdorf (Labud)	Obloke - Tolmin
Strelec	Rozman Alojzij	29./4.	Rabštajn	Dravograd	Brezovo - Žužemb.
,,	Ravbar Franc	29./4.	Magdal. g.	neznano	Brusnice - Novo m.
,,	Golobič Martin	29./4.	pri Št. Pavlu	,,	Sv. Križ - Krško
,,	Petelinšek Franc	29./4.	Labud	,,	Dev. Marija v Polju p. Ljublj.
Poddeset.	Mlinc Anton	2./5.	Sv. Lorenc pri Drav.	Dravograd	Grivac - Kočevje
,,	Vrhovnik Albin	2./5.	,,	,,	Moste p. Ljubljani
Strelec	Pogačnik Jožef	2./5.	,,	,,	Ljubno - Radovlj.
,,	Košenina Andrej	2./5.	,,	,,	Sp. Senica - Ljublj.
,,	Ravnik Rudolf	2./5.	,,	,,	Boh. Bela
,,	Stajer Ignac	2./5.	Velikovec	Velikovec	Verd pri Vrhniki
Št. nared.	Rakovec Franc	3./5.	Libeliče	Libeliče	Besnica - Kranj
Strelec	Skrinar Franc	3./5.	Št. Jakob v Rožu	Št. Jakob v Rožu	
,,	Skubic Anton	5./5.	Nončavas p. Pliberku	Nončavas	Sp. Slivnica-Ljublj.
,,	Skubic Jožef	5./5.	,,	,,	Zalog - Šmarje
Narednik	Glad Matija	10./5.	Meža	Marbek	Drežnik - Kočevje
Poročn.	*Kvartič Milan*	11./5.	Bukovska v. p. Sl. gr.	Ljubljana	Šoštanj
Četovodja	Markič Anton	11./5.	Bardnik-Št. Peter	Vuzenica	Glince pri Ljublj.
			Pri koroški ofenzivi:		
Strelec	Okorn Ivan	29./5.	Stari trg, Slov. gr.	Slov.-gradec	Vol.-Trebelj. Litija
,,	Kotnik Josip	20./5.	Spod. Bulec	,,	Vobre - Velikovec
,,	Stenovec Ignac	2./6.	Suha-Libel.	Suha	Luže-Senč. - Kranj
,,	Polan Josip	9./6.	pred Celov.	Terndorf	Gradišče - Gorica
,,	Šifrer Andrej	20./6.	Eppersdorf v Gradu	Sv. Lipš	Oselica - Kranj
			Celjski (pozneje 39.) polk.		
Pešec	Klanjšek Franc	1./1.	Mutengr. pri Drav.	Etna vas	Sv. Lorenc - Celje
,,	Jezovnik Pavel	12./1.	Sv. Štefan	Št. Rupert	Pameče - Slov. gr.

Čin	Ime	Padel		Pokopan	Rojstni kraj
		datum	kraj		
Pešec	Cigale Jožef	13./1.	Vobre	Vobre	Gornji grad - Celje
Poddes.	Pečnik Ivo	15./2.	Velikovec	Brežice	Zakot - Brežice
Pešec	Rančan Ivan	17./2.	Olšen Sv. Rok	Velikovec	Špitalič - Konjice
Kadet-as.	*Puncer Srečko*	29./3.	Vobre	Vobre	Št. Peter - Celje
Pešec	Zagradišnik Alojz	29./3.	Olšenica	Velikovec	Št. Ilj - Slov. gradec
Poddes.	Tovornik Alojz	31./3.	Dobrova	„	Dobje - Brežice
Pešec	Šešel Franc	31./3.	„	„	Šmartin - Celje
Por. v rez.	*Kislinger Ivo*	29./4.	Tinje	Tinje	Teharje - Celje
Poddes.	Šustar Karl	29./4.	Brankovec V.	Velikovec	Kalobje - Celje
Pešec	Krušič Leopold	29./4.	Račko	Celovec	Gornji grad - Celje
„	Petan Josip	29./4.	Grabštajn	Grabštajn	Sromlje - Brežice
„	Žogan Fran	29./4.	Tinje	Tinje	Št. Vid p. Grobeln.
„	Mesiček Miha	30./4.	Šmihel	Šmihel	Sevnica
Poročnik	*Ješe Janko*	2./5.	Velikovec	Velikovec	Celje
Pešec	Hribernik Vinko	2./5.	Olšenica	Sv. Neža (Sv. Rup.)	Braslovče
„	Boštjančič Fran	2./5.	Velikovec	Velikovec	Št. Peter - Celje
„	Kovše Avgust	2./5.	„	„	Vitanje - Konjice
Podpor.	*Pavlin Franjo*	3./5.	„	„	Komolac-Dubr. prist. Novomesto
Četovodja	Grejan Ivan	3./5.	„	„	Št. Jurij - Celje
Pešec	Ermenc Anton	6./5.	Guštajn	Guštajn	Gornji grad - Celje
Poročnik	*Malgaj Franc*	6./5.	„	ob c. Guštajn-Tolstiv.	Št. Jurij ob J. ž.

Pri koroški ofenzivi:

Poddes.	Završnik Ivan	2./6.	Sv. Jožef Sv. Pavel	Sv. Pavel pri Labodu	Sv. Pavel - Celje
Pešec	Korenjak Ivan	3./6.	Sv. Pavel pri Lab.	Sv. Pavel	Mozirje - Celje
„	Žilnik Jakob	3./6.	„	„	Tabor - Celje
Desetnik	Murko Franc	5./6.	M. Št. Vid pri Velikovc.	M. Št. Vid	Kapla - Maribor

Mariborski (pozneje 45.) polk.

Četovodja	Ajd Fran	4./2.	Radgona		
Pešec	Zorman Jakob	4./2.			
„	Govedič Friderik	4./2.			
„	Utič Ivan	4./2.			
„	Jurgec Ivan	5./2	Mitselsdorf		Poradiš, Haloze-Ptuj
„	Ozmec Alojzij	7./2.	Cmurek		Krapje - Ljutomer
Zast. rez.	*Kaučič Jakob*	22./3.	Sobota		
Pešec	Mali Jakob	29./3.	Muta		
„	Horvat Jožef	15./4.	Oselnice	Velikovec	Sakovšek - Ptuj
„	Hras Ludvik	29./4.	Šmarjeta	Sv. Rupert	Cerkovec - Ptuj
„	Pogačnik Vinko	29./4.	Vobre	Vobre	Selnica - Maribor
„	Simenko Jurij	29./4.			Sp. Breg - Ptuj
„	Jus Ivan	29./4.		Grebinj	Apače - Ptuj
„	Kaučič Leopold	29./4.			Police - G. Radg.
„	Zebec Anton	29./4.		Vobre	Zavrče - Ptuj
„	Smigoč Filip	29./4.			Dravec - Ptuj
„	Zel Konrad	1./5.	Grebinj	Grebinj	Oglenci - Maribor
„	Blažič Miha	2./5.	Št. Peter	Št. Peter	Leskovec-Sl. Bistr.
„	Rojzman Mihael	2./5.	Velikovec	Velikovec	Sv. Jakob - Marib.

Čin	Ime	Padel		Pokopan	Rojstni kraj
		datum	kraj		
Pešec	Pušnik Franc	2./5.	Velikovec	Velikovec	Sv. Anton - Sl. gr.
„	Brus Anton	2./5.	Sv. Peter	neznano	Zg. Kungota - Mar.
„	Hojs Franjo	2./5.	„	„	Slov. vrh - Ljutom.
Četovodja	Lačko Martin	4./5.	Šmihel	Šmihel	Stojnice - Ptuj
poddes.	Rajsp Anton	5./5.	Wolfsberg	Wolfsberg	Vurberg - Ptuj
Pešec	Kareš Ivan	9./5.	Jurski vrh		

Pri koroški ofenzivi.

Ppor. rez.	*Malič Urh*	28./5.	Dravograd	Dravograd	Loče-Šmohor-Koreška
Pešec	Šuman Ivan	28./5.	Sv. Duh	Ojstrica-Dravograd	Zg. Žerjanci - Mar.
„	Maček Franc	28./5.	„	Dravograd	Selnica - Maribor
Podnar.	Kropec Ivan	29./5.	Farska v. p. Labudu	„	Sv. Ana - Maribor
Pešec	Plavčak Franc	29./5.	Wolfsberg	Wolfsberg	Tlake - Ptuj
„	Lepej Anton	29./5.	Farska vas	Dravograd	Ormož - Ptuj
„	Gajzer Anton	29./5.	„	„	
„	Korošec Franc	30./5.	Labud	„	Sv. Florijan - Slov. gradec
„	Mlakar Jakob	30./5.	„	„	Laporje - Maribor
„	Es Avguštin	30./5.	Sv. Trojica-Labud	„	Sv. Ilj - Sl. gradec
„	Sluga Jakob	30./5.	„	„	
Poddes.	Obou Anton	30./5.	Labud		
„	Budja Ivan	31./5.	Etnavas p. Labudu	Etnavas	Moravče - Ljutom.
Četovodja	Ferk	31./5.	„	„	Št. Jakob - Slov. gorice
Poddes.	Kukolj Franc	2./6.	Št. Jurij p. Labudu	Ljutomer	Cven - Ljutomer

Tržaški polk.

Št. nared.	Trtnik Rudolf	28./5.	Sv. Lenart-Sobota	Sobota pri	Sežana
Pešec	Martinčič Jakob	1./6.	„	Sl. gradcu	Vel. Lašče

Dravski konjeniški polk.

Konjenik	Gorenjec Franc	2./6.	Št. Jakob-Labud	Št. Pavel	Juršenci - Ptuj
„	Jamšek Pavel	3./6.	Ruštat-Velikovec	Velikovec	Dvorje - Kamnik

Artiljerija.

Topničar	Retelj Alojzij	5./6.	Sv. Štefan	Sv. Štefan	Novo mesto

Padli vojaki srbskih polkov.

26. peš. polk.

Redov	Stanojević Sava	12./1.	Podrožica	Jesenice	Vrnovec - Vranja
„	Petrović Dimitrije	12./1.	„	„	Stubica - Paračin
„	Savić Dragoljub	12./1.	„	„	Vince - Požarevac
„	Slavnić Mile	3./5.	Dravograd	Dravograd	Glina - Vojnić

Čin	Ime	Padel		Pokopan	Rojstni kraj
		datum	kraj		
Pri koroški ofenzivi:					
7. peš. polk Kralja Petra I.					
Red. dob.	Janjina Rade N.	28./5.	pri Železni Kapli		Maliska - Zagreb
Kap. rez.	Mihajlović N. A.	30./5.			Orašje - Smeder.
Kaplar	Lilić Nikola	2./6.			Male Orašje
Redov	Matejić Kostadin	2./6.	Kamen		Dubova - Smeder.
„	Stepanović Ljub.	2./6.			Kumodruć - Beogr.
Narednik	Andrejević Milut.	3./6.	Doberlavas		Lubusovica - Pirota
	Vatković Jovan		Sv. Helena p. Velikovcu		Vel. Zaločke
8. peš. polk.					
Narednik	Milić Petar N.	30./5.	Šajda	p. vasi Šajda	Beograd
Redov	Predić Svetom. Dj.	28./5.	V soteski Drave pri Železni Kapli		Lozovik - Smeder.
„	Milenković Lj. S.	30./5.	Jezersko	Ljubljana	Vodice - Smeder.
„	Ristić Milan	4./6.	Doberlavas	Doberlavas	Bašin - Vranje

Po koroški ofenzivi so ostali naši polki na Koroškem skoro do izvršenega plebiscita.

Na zapadni meji je obstojala demarkacijska linija do Rapallske pogodbe, potem so izpraznile italijanske čete občino Sorico in vrhove Ratitovec in Blegaš, Logatec, Rakek, Planino in Kastavščino. L. 1921. se je začela podrobna razmejitev od Rateč do Reke po razmejitveni komisiji, ki ji je sprva načeloval general Maister, potem polkovnik Daskalović in končno polkovnik Draskić, ki pa seve niso mogli v bistvu popraviti, kar se je zagrešilo v Rapallu. Ta komisija je končala svoje delo l. 1926. Prav tako se je vršila razmejitev na severni meji po medzavezniški komisiji. Pri tej so se dosegli majhni popravki v našo korist, za kar gre zasluga profesorju dr. Pitamicu.

Ko je mirovna konferenca v Parizu priznala naši državi Prekmurje, so zasedle dne 12. avgusta 1919 to ozemlje naše čete pod poveljstvom podpolkovnika Uzorinac-a in sicer 36. polk iz Belovara in 37. polk (bivši Ljubljanski), vsega skupaj 5 bataljonov, 2 švadrona in pet baterij.

Doba mirnega dela.

Po koroških bojih in končni določbi demarkacijske črte od strani medzavezniške komisije v Celovcu se je začelo mirno organizatorno delo pri našem vojaštvu po vzorcu bivše srbske vojske in, kakor je samo po sebi umevno, s popolnim uvajanjem in uporabo izkušenj iz svetovne vojne. Veljavnost srbskih vojaških zakonov se je s kraljevim ukazom od 19. avgusta 1919 (Uradni list št. 144 od 11. septembra 1919)

razširila tudi na slovensko ozemlje. Demobilizacijo je proglasilo vrhovno vojno poveljstvo z dne 31. marca 1920.

V Ljubljani se je nahajal še 26. polk, osnoval pa se je na novo 26. kadrovski polk, ki je dobil pozneje ime Dravski kadrovski polk in iz katerega so nastali sedanji polki.

Sredi julija 1919 je dobil Ljubljanski polk številko 37, Mariborski številko 45, Celjski številko 46 in Slovenski planinski polk številko 47. Bivši tržaški polk se je ukinil. Iz vseh artiljerijskih oddelkov odnosno poveljstev se je osnoval Dravski artiljerijski polk.

Nekaj časa potem je odšel 37. polk v Karlovac, 47. polk je dobil številko 40, 46. polk številko 39, tako da je Dravska divizija obstojala iz polkov št. 39 v Celju, št. 40 v Ljubljani in št. 45 v Mariboru, iz 16. artiljerijskega polka v Ljubljani in iz vseh organizatorično predpisanih manjših edinic in ustanov.

Ob svojem prvem bivanju je Nj. kr. Vis. tedanji regent Aleksander v Ljubljani dne 26. junija 1920 podelil 40. polku, »da mu s tem izrazi svojo posebno naklonjenost«, naziv »Triglavski«.

Vojna okrožja so izgubila številke in se sedaj nazivljajo vojni okrugi (Ljubljanski, Celjski in Mariborski).

Do današnjega dne so se formirali poslej še 52. polk v Ljubljani, 32. artiljerijski polk v Mariboru in kolesarski bataljon v Ljubljani. V Ptuju se nahaja pontonirski bataljon.

Dravski diviziji so načelovali ti le odlični generali: Krsta Smiljanić, sedaj komandant II. armije v Sarajevu; Djuro Dokić, sedaj komandant I. armije v Novem Sadu; Milan Vučković, sedaj načelnik artil. tehničnega komiteja v Belgradu; Dragomir Stojanović, sedaj inspektor artiljerije v Belgradu; Danilo Kalafatović, sedaj prvi pomočnik načelnika Glavnega generalnega štaba; Milan Nedić, sedanji komandant, ki je bil za časa prevrata načelnik generalnega štaba IV. armije v Zagrebu.

Vojaštvo se dopolnjuje eksteritorijalno, to je tako, da dobi polk svoje novince iz vseh delov države. Slovenci služijo n. pr. v Srbiji, Dalmaciji ali v Sremu, južni Srbi zopet v Hrvatski ali Sloveniji, Hrvati v Črni gori, Šumadiji itd. Ta dopolnitev ima neovrženo prednost, da spoznava vojaštvo razmere, prebivalstvo in ozemlje cele naše domovine in da se v njem zbuja narodna zavest edinstva, ki mu veli, da mora braniti kot jugoslovanski vojak svojo domovino prav tako na Jadranu, Javorniku in Triglavu, kakor na albanski, bolgarski ali madjarski meji.

Naši častniki služijo po celi državi in v vseh panogah orožja. Oficirjev slovenske narodnosti zaenkrat glede na število slovenskega prebivalstva še ni dovolj, to pa radi tega, ker je bilo mnogo oficirjev

v začetku upokojenih ali so pa stopili v rezervo, tako da imamo razmeroma malo višjih slovenskih oficirjev v naši vojski. Sčasoma se bode tudi ta nesorazmernost izravnala, ker je več takih slovenskih častnikov v vojski, ki so dovršili višji tečaj vojne akademije in si s tem pridobili pogoje za generalštabno karijero.

Vsako leto prihaja v nižji tečaj vojne akademije okolo 20 do 30 gojencev-Slovencev, ki postanejo po 3 letih podporočniki, tako da je tudi v tem pogledu za naraščaj slovenskih oficirjev preskrbljeno, čeprav to število še davno ne zadostuje, da se doseže pravilni odstotek. Želeti bi bilo, da se naša mladina bolj ko doslej zanima za vojaški stan, ki je v naši državi med vsemi stanovi ekonomično in socialno na višku.

Na Slovence vpliva posebno privlačno naša mornarica, v kateri jih služi zelo lepo število in to v vseh strokah.

V vojski imamo tudi stare izkušene slovenske podčastnike, kojih naraščaj se stalno množi. Za naraščaj podčastnikov so se ustanovile podčastniške šole za vse vrste orožja, za pehoto, artiljerijo, inženjerijo itd., katere omogočajo podčastnikom po 7 do 8 letih službe, da napravijo izpit za podporočnika. V vseh podčastniških šolah za pehoto, artiljerijo in inženjerijo so Slovenci v častnem številu zastopani.

Vse kaže torej, da bodo v teku enega rodu v naši vojski častno zastopani Slovenci v vseh panogah in vrstah vojaške hierarhije.

Da se mladina še pred vstopom v vojaško službo vežba v streljanju, so se ustanovile po vsej državi »streljačke družine«, ki jako lepo procvitajo in so našle tudi med našim prebivalstvom dokaj razumevanja.

Službeni rok v vojski znaša 18 mesecev, v mornarici 2 leti; za one, ki so v posebnih upoštevanja vrednih razmerah 9 mesecev, tako tudi za dijake, ki se izkažejo z najmanj dovršenim 6. razredom kake srednje šole.

Služba za napredovanje častnikov traja v činu podporočnika 4, poročnika 4, kapetana II. klase 3, kapetana I. klase 3, majorja 4, podpolkovnika 4, polkovnika 4, brigadnega generala 3 in divizijskega generala 4 leta, tako da oficir lahko doseže n. pr. s 14 službenimi leti, ako napravi izpit za majorja, čin majorja in z 22 službenimi leti čin polkovnika.

Omeniti moramo še naše »graničarje« ali »granično trupo«, ki jo tvorijo prostovoljno vstopivši odsluženi podčastniki ali vojaki iz cele naše države. Oni so neposredni čuvarji naših meja, ki vrše svojo težko službo ob vsakem vremenu in dostikrat v kočljivih položajih z odličnim uspehom. Na našem ozemlju so graničarji organizirani v čete, ki so podrejene enemu pododseku granične trupe v Ljubljani.

Naša vojska na zapadnem delu države nima nikakih agresivnih namenov, kar dokazuje najbolje nje razvrstitev: v razdalji 50 km od

meje imamo vsega skupaj 5 bataljonov in 4 baterije, medtem, ko je razpredel naš zapadni sosed za »obrambo svoje ogrožene meje« v isti razdalji 26 bataljonov in 30 baterij.

* * *

Ako primerjamo tu opisane dobe razvoja naše vojaške organizacije, vidimo, da se je prva razvijala pod neprimerno težjimi pogoji kakor druga. Prva slovenska vojska se je morala tedaj na hitro sestaviti iz vojakov razrušene a.-o. vojske, ki so bili siti vojske in vojaške službe. Slovenski aktivni in rezervni oficirji so pa vse storili, kar so mogli v prid discipline in izvežbanja; medtem pa so nastali na severu resni boji, ki niso mogli te slovenske milice pretvoriti v pravo vojaštvo.

V drugi dobi, ki sega v čas prvih zasnov koroške ofenzive, pa se je vodstvo našega vojaštva centraliziralo v Belgradu v vrhovni komandi in ministrstvu vojske in mornarice. Takoj nato so se pojavili na bojnem polju in v organizaciji sami veliki uspehi, ki so preurejeno vojsko dovedli do slave in zmage.

Ti dve dobi nam kažeta naravnost nazorno, da mora ostati naša vojska, ako se naj nanjo zanesemo, krepko centralizirana, zedinjena, sestavljena iz vseh sinov troedinega naroda, trdna in nepristopna političnim uplivom, a prešinjena od enake ljubezni do vseh delov naše lepo se razvijajoče domovine.

Dr. Josip Hohnjec:

O USTAVI NAŠE DRŽAVE.

»Nonum prematur in annum«: to je geslo Horacijevo, izraženo v klasični obliki v eni njegovih epistol. Vsebuje pomisleka vredni opomin, da je z objavo kakšnega dela treba čakati, a se ne prenagliti. Kljub vsemu oziru do tega klasično častitljivega in praktično dobro preizkušenega načela mislim, da se ta spis more objaviti. Vidovdanska ustava sicer še ne obstoji devet let, ker je preteklo šele sedem let, odkar je bila formalno sklenjena in sprejeta. Toda v svojih pripravah sega nazaj do 1. decembra 1918, ko je naša država bila formalno ustanovljena, in še dalje do Krfske deklaracije z dne 20. julija 1917. V tem oziru je torej Horacijev termin respektiran s skoro enočetrtinsko prolongacijo.

V dobi sedmih let je vidovdanska ustava pokazala »na delu«, da se poslužim terminologije naših bratov onstran Donave in Save, ali v praksi, kakor bi mi rekli, kakšne so njene poedine določbe in kakšni so posamezni njeni predpisi. Zato se ni treba bati prenagljenja. To pa tem manj, ker ta spis nima namena s politično-etičnega stališča presojati Vidovdansko ustavo, kolikor namreč ustreza ali

ne ustreza v svojih določbah ideji dobre ustave za razmere v naši državi. Namen tem vrstam je, da objektivno poročamo sine ira et studio o delovanju ustavotvorne skupščine naše države, o preludijih in pripravah za njo, o stališču posameznih političnih strank v ustavnem vprašanju, zlasti o ustavnem načrtu Jugoslovanskega kluba v belgrajski ustavotvorni skupščini. Kot nekak uvod nekaj besed o pojmu ustave v materialnem in formalnem oziru ter o njenem pomenu v menjajočih se razmerah državnega in ljudskega življenja.

I. Nekaj opomb o pojmu in zgodovini ustave.

Država je pravna združitev ali pravna organizacija ljudi. Država biva, ako in kadar obstoji splošno priznana oblast kot najvišji organ skupnega življenja. V tem oziru je rekel znani filozof Spinoza: »Oboedientia facit imperantem.« Jedro državne ali politične organizacije je v tem, da je najvišja oblast, katere ukazi se izvršujejo v pokorščini. Oblika državnega organizma je produkt zgodovine, ki se je razvil pod vplivom raznih menjajočih se činiteljev in ki mu je naposled pozitivno pravo določilo konkretno življensko obliko. Vse tiste stalne ustanove, v katerih se udejstvuje ter vrši državno življenje, in vsa tista pravila, ki to življenje urejajo, imenujemo ustavo države.

Ustavo bi mogli kratko opredeliti kot organizacijo državne oblasti, to je, kot določitev najvišjih organov v državi, njihovega delovanja in medsebojnega razmerja. Navadno se dandanes ustava imenuje takšna ureditev državne oblasti, ki ljudstvu zajamčuje zakonodavno oblast in kontrolo nad upravo.

Iz te kratke opredelbe je razviden velik pomen ustave. Že stari grški filozof Aristotel je razlikoval med najvišjimi organizatornimi državnimi pravili, ki so kot ustava temelj države, in med zakoni, ki se izdajajo na podlagi ustave. Aristotel je v svojem delu »Politika« ustavo definiral kot »ureditev države glede na oblasti v obče in posebej glede na najvišjo med njimi«. Z etičnega stališča razlikuje Aristotel dobre in slabe ustave: pri dobrih je merodajen splošni blagor, pri slabih pa korist vladajočih. Z državnopravnega stališča pa po številu vladajočih razlikuje te državne oblike: monarhijo, aristokracijo (kot vlado najboljših) in politijo (demokracijo, ljudovlado); kot njihovo izpridbo pa tiranijo, oligarhijo (vlado nekaterih) in ohlokracijo (vlado množice, druhali). Aristotel je torej, kakor pred njim njegov učitelj Platon, opredelil vse tipične oblike državnih ustav. Za poedine države, tako poudarja Aristotel, je treba izbrati ustavo, ki je razmeram najbolj primerna; da se takšna ustava najde, je stvar in naloga državnika. Čim bolj vpliva posameznik ali skupina ljudi na splošni blagor, tem več vpliva jim je treba priznati na ureditev države in njeno upravo. Z ustavo morajo zakoni biti v skladu. Naj-

bolj se mora zakonodavec brigati za vzgojo mladine. Najvišji cilj vzgoje in vzgojnih sredstev je krepost.

Starim Grkom in preko njih starim Rimljanom je bil torej znan pojem ustave v materialnem zmislu kot obseg najvišjih organizatornih državnih pravil. Niso pa imeli ustave v formalnem zmislu, to je, niso zahtevali, da se temeljna načela državne organizacije zberejo v posebno listino ter se tako zbranim pravilom podeli višja veljava nego drugim pravnim pravilom.

Aristotel je učil že tudi ločitev državne oblasti v zakonodavno, upravno in sodno. O raznih državnih ustavah je zapisal kritične opombe, ki jih moramo še danes občudovati. Toda nad vsem njegovim realizmom plava predstava o idealni državi učitelja Platona v njegovem nauku o »najboljši državi«. Realno življenje pa je ustvarjalo druge države, ki niti približno ne ustrezajo temu idealu. Filozofi niso bili voditelji držav. Celo filozof na prestolu rimskih cesarjev, Mark Avrelij, se ni potrudil, da bi v svoji politiki realiziral Platonove ideje, marveč se je zadovoljil z nekaterimi naprednimi ukrepi.

Ne moremo se dalje pečati z nauki državne filozofije v teku naslednjih stoletij, pripomniti bi bilo samo še, da je naravno-pravna filozofija v 17. in 18. stoletju se potrudila razbistriti na vse strani bistvo in pojem ustave kot fundamentalnega zakona države. V tej dobi so tudi nastale prve ustave v formalnem zmislu.

Ideja kodificirane ustave je nastala v državi, ki še do zdaj nima pisane ustave: Oliver Cromwell se je l. 1653., kot »protektor Anglije«, močno trudil uveljaviti »Instrument of Government«, prvo in edino ustavno listino, ki jo je Anglija imela, pa se mu ni posrečilo. Prvi parlament, ki je hotel to ustavo revidirati, je bil razpuščen. Drugi je restituiral staro sestavo angleškega parlamenta iz dveh domov. Tretji je zopet bil razpuščen. Tako je propadel poskus kodifikacije ustave na Angleškem.

Ideja pisanega fundamentalnega državnega zakona se je začela v praksi izvajati v angleških kolonijah Severne Amerike. Angleški kolonisti, ki so se v začetku 17. stoletja naseljevali v Severni Ameriki, so sklepali med seboj pogodbe za ustanovitev državne oblasti. Najstarejšo takšno pogodbo so sklenili l. 1620. izseljenci, ki so ustanovili kolonijo New Plymouth. Angleške kolonije, ki so posamezne imele vsaka svojo charters (ustavo) in svoje svoboščinske listine, so ostale pod nadoblastjo Anglije do l. 1776. Po osvoboditvi od Anglije so se osnovale ameriške ustave na temelju načel o delitvi oblasti in o nadvrednosti ustave nad drugimi zakoni. Federalna ustava Zedinjenih držav je bila sklenjena l. 1787.

V Evropi se je pod vplivom teh ameriških ustavnih listin prva kodifikacija ustavnih zakonov izvršila z ustavno zakonodajo na Francoskem med leti 1789. do 1791. in katere prvi rezultat je bila pro-

glasitev temeljnih človeških in državljanskih pravic 26. avgusta 1789. Prva francoska ustava nosi datum 3. septembra 1791, ko je bila proglašena. Ta ustava je postala prototip za ustave demokratičnih monarhij v Evropi (n. pr. v Španiji, ki so jo zopet mnogo posnemali, dalje v Portugaliji, Norveški i. dr.), zlasti še za belgijsko ustavo 7. februarja 1831. Ta ustava je zasnovana na popolnoma demokratičnem načelu, ker deducira vso oblast iz naroda, kralju pa jo priznava samo toliko, kolikor mu jo je delegirane v izvrševanje. Ta ustava je postala vzor za ustave naslednjih let.

Namen ustave je, zavarovati osebne in državljanske svobode in omogočiti, da more ljudstvo sodelovati pri določitvi svoje usode. Tako je ustava ali bi vsaj morala biti eno izmed najbolj učinkovitih sredstev za uresničenje in utrditev pravne države; ustava postavlja pravne meje med državo in posamezniki. Poustavna varnost posameznika in sploh državljanov pa ni, kakor dokazuje izkustvo v posameznih državah, odvisna od črke ustave, marveč še bolj od ustanov in oblik pravosodja. Pravosodstvo, civilno in kazensko, zlasti še pravna kontrola nad uradnimi čini državnih uradov, je največje formalno jamstvo ustave. Takšne garancije pa, žal, ni povsod. Zato je dr. Heinz Brauweiler o liberalni ustavni državi, ki je samo formalna pravna država, ker ne daje materialne garancije prava in svobode, zapisal to-le ostro sodbo:

»Was bedeuten gegenüber dieser Souveränität der gesetzgebenden Volksvertretung alle die Verfassungsbestimmungen, die als rechtsstaatliche Garantien ausgegeben zu werden pflegen: der Katalog der Menschenrechte, die Gewaltenteilung, die sogenannte Unabhängigkeit der Gerichte, die Formulierung der Verfassungsartikel, der Grundsatz, daß Eingriffe in die Rechtssphäre der Bürger, ihre persönliche Freiheit und ihr Eigentum, nur auf Grund eines Gesetzes zulässig sind, die verfassungsmäßige, auch über gesetzliche Eingriffe erhabene Garantie gewisser Freiheitsrechte? Wer zur Minderheit gehört, ist rechtlos gegenüber dem Willen der Mehrheit. Freiheitsrechte — ein Gesetz erlaubt ihre Verletzung; die Verfassung steht entgegen — auch die Verfassung ist ein Gesetz und kann, vielleicht unter erschwerten Bedingungen, geändert werden. Die Gerichte müssen entscheiden, wie das Gesetz ihnen die Entscheidung vorschreibt. Die einzige wirkliche Garantie wäre eine Unabhängigkeit der Gerichte, wie sie das angelsächsische Recht kennt, die auch ein Gesetz als ungerecht erklären kann.«[1]

Kodifikacija materialnih ustavnih pravil v posebni ustavni listini izraža in izpričuje, kakor smo rekli, misel o nedotakljivosti ustavnih jamstev od strani državne oblasti. Njen namen je dati ustavnim predpisom večjo moralno veljavo in večjo stalnost, nikakor pa ne absolutne otrplosti. V absolutni nespremenljivosti in stabilnosti ni mogoče ohraniti nobene ustave, ker je človeško življenje močnejše nego črka zakona in ker se v življenju posameznikov in naroda stalno pojavljajo nove potrebe in nove zahteve. Noben zakonodavec in noben ustavo-

[1] Berufsstand und Staat. Von Heinz Brauweiler. Berlin. Ring-Verlag. 1925. Str. 73, 74.

davec ne more naprej predvideti vseh teh razmer ter izdelati takšnih ustavnih pravil, da bi ne bilo v njih nobenih vrzeli, marveč zdravilo za vse, tudi prihodnje bolečine.

Tako je Francija, ki je domovina vseh pisanih ustav v Evropi, svojo ustavo od 3. septembra 1791 desetkrat menjala, pretvorila ali spremenila. Sedanja francoska ustava iz leta 1875. je enajsta v vrsti francoskih ustav, odnosno ustavnih sprememb. Tudi to poslednjo ustavo so že trikrat spremenili, in sicer l. 1879., l. 1884. in končno 10. avgusta 1926, ko je šlo za finančno sanacijo Francije.

Sprememba ustave se more izvršiti tako, da se ustavni predpisi ali popolnoma ukinejo, dobijo drugo besedilo ali pa se razveljavijo z naslednjimi zakoni (lex posterior derogat priorem). Poslednji način je postal običajen v Zedinjenih državah Severne Amerike, kjer se v ustavni listini od l. 1787. do sedaj ni spremenil tekst, pač pa so tekom 19. stoletja bili sprejeti štirje dodatki k ustavi. Zadnjih 30 let pa se tudi to ni več zgodilo, temveč so vsi predloženi amandmani bili odbiti. Zato pa se v tej državi izvaja tako zvani pretvor ustave (Verfassungswandlung), s katerim se spreminja staro ter se ustvarja novo materialno ustavno pravo: spremeni se pojmovanje in razlaganje formalnih ustavnih določb. V to svrho obstoji v Zedinjenih državah posebna instanca, ki je poklicana dajati avtentično sodbo o zmislu ustavnih pravil. Ta instanca je sodišče, ki mora razsojati o materialni ustavnosti zakonov. Radi tega se v Ameriki ne govori brez razloga o sodišču kot o tretjem domu legislature, ker more sodišče protiustavne zakone z interpretacijo pretvoriti v poustavne. Zato pa je toliko hvalisana stabilnost ustave v Zedinjenih državah samo navidezna.

Najbolj gibko ustavo, kar se tiče možnosti spremembe brez otežkočenja formalnega aparata, ima Anglija. Angleška ustava je najboljša, čeprav ni formalno kodificirana v ustavni listini. Od l. 1660. Anglija nikdar ni popolnoma spremenila oblike vladarstva in zato ni bilo potrebe, da bi bila svoje ustavne določbe redigirala v posebnem dokumentu. Mogla je svoje politične ustanove svobodno od vseh trdih in ovirajočih predpisov prilagoditi menjajočim se razmeram ter tako v odlični meri pospeševati napredek svojega političnega, gospodarskega in kulturnega življenja. Politična, osnovna pravila države obsegajo razni zakoni, kakor n. pr. Bill of Rights iz l. 1689. in Act of Settlement iz l. 1701., ki urejuje prestolonasledstvo. V Angliji ni razlike med ustavnimi in navadnimi zakoni, torej tudi ni oteženega postopka pri spremembi ustavnih odredb. Vendar se je v zadnjih desetletjih razvil običaj, da se osnovna politična vprašanja pred volitvami predložijo volivcem, da more ljudstvo samo izreči o njih svojo sodbo (n. pr. v irskem vprašanju, v tarifnem vprašanju in v vprašanju zgornjega doma).

H koncu naj navedem brez pripombe tri izjave »železnega kanclerja« Bismarcka.

Prvo je podal 16. aprila 1869 v državnem zboru Severnonemške zveze, in se glasi: »Die Zentralisation ist mehr oder weniger eine Gewalttat; sie hinterläßt Stellen, die innerlich bluten, und wie lange sie nachbluten, das weiß kein Mensch. Ich glaube, man soll sich in den germanischen Staaten nicht fragen, wenn man es der Bevölkerung recht machen will: was kann gemeinsam sein, wie weit kann der große Mund des Gemeinwesens hineinbeißen in den Apfel? Sondern man muß sich fragen: was muß absolut gemeinsam sein? Und dasjenige, was nicht gemeinsam zu sein braucht, das soll man der speziellen Entwiklung überlassen. Damit dient man der Freiheit, damit dient man der Wohlfahrt.«[2] Druga izjava so njegove besede v nemškem državnem zboru 13. marca 1877: »Ich traue unserer Verfassung eine Bildungsfähigkeit zu, nicht durch theoretische Aufstellung eines Ideals, auf das man ohne Rücksicht auf die Hindernisse, die im Wege stehen, losstrebt, sondern durch organische Entwickelung des Bestehenden.«[3] Tretja izjava pa so njegove besede, ki jih je govoril odposlanstvu nemškega dijaštva 10. avgusta 1891: »Die Reichsverfassung ist unvollkommen, aber sie war das Äußerste, was wir erreichen konnten. Pflegen wir die Verfassung, wachen wir eifersüchtig darüber, daß die Rechte nicht angetastet werden, die sie schützt. Ich bin kein Freund der Zentralisation, wie sie in Frankreich in Bezug auf Paris besteht. Ich sehe den Segen der Dezentralisation in dem Hervorbringen zahlreicher Kulturzentren, und ich halte die Egalisierung für so wenig nützlich, wie mich etwa das Verschwinden der verschiedenen Landestrachten erfreut.«[4]

II. Preludiji in priprave za ustavodavstvo v naši državi.

Prva skica ustavne ureditve naše države je Krfska deklaracija z dne 20. julija 1917. O bistvu in pomenu te deklaracije so mnenja različna. Dr. Laza Marković, poročevalec vladne večine o ustavnem predlogu, je na seji ustavotvorne skupščine 19. aprila 1921 izjavil, »da Krfska deklaracija ne predstavlja nikakav pakt, nikakav ugovor, nikakvo pogadjanje, nego jednu veliku manifestaciju našeg narodnog jedinstva«. Slično ceni to deklaracijo Svetozar Pribičević, ki jo smatra kot nacionalno manifestacijo. Višje pa jo taksira zunanji svet. Svedok za to je znani prijatelj Jugoslovanov, nemški pisatelj Herman Wendel, ki pravi, da so se s to deklaracijo »skicirali obrisi svobodne in neodvisne jugoslovanske nacionalne države ter je ta dokument postal Magna charta bodoče jugoslovanske države«[5].

Ta deklaracija je prvi skupni akt srbske vlade in Jugoslovanskega odbora, ki je bil ustanovljen meseca maja 1915 v Londonu kot predstavništvo srbskih, hrvatskih in slovenskih emigrantov iz avstro-ogrske države pod predsedstvom dr. Trumbića. V deklaraciji,

[2] Brauweiler, o. c., str. 122.

[3] Goldene Worte des Alt-Reichskanzlers. Zusammengestellt von dr. Adolph Kohut, Leipzig. Druck und Verlag von Philipp Reclam jun. 1915. Str. 61.

[4] Kohut, o. c., str. 62.

[5] Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit. Von Herman Wendel. Frankfurter Societäts-Druckerei. Frankfurt am Main. 1925. Str. 730.

podpisani od predsednika srbske vlade Nikole Pašića in dr. Trumbića, se ugotavlja složna in neodstopna zahteva Srbov, Hrvatov in Slovencev, da bodo po načelu svobodne samoodločbe narodov popolnoma osvobojeni vsakega tujega robstva ter zedinjeni v eni svobodni in neodvisni državi. Ta država mora biti ustavna, demokratska in parlamentarna monarhija, v kateri bi vladala dinastija Karadjordjevićev. Narodno predstavništvo naj bi se izbralo z občnim, enakim, neposrednim in tajnim glasovanjem. Ta skupščina bi naj v soglasnosti s krono izdala s številčno kvalificirano večino prvo državno ustavo. Država Srbov, Hrvatov in Slovencev bi bila edinstvena država, kar ne bi izključevalo formiranja samoupravnih enot po prirodnih, socialnih in gospodarskih razmerah.

Krfska deklaracija je plod kompromisa, ki je bil dosežen po dolgih razpravah. Na teh je dr. Trumbić o centralistični ureditvi države rekel sledeče: »Pogreška bi bila prvo s pogledom na naše unutrašnje prilike uvesti centralizam. Treba voditi računa, kako će to uredjenje da se reflektuje na sam narod. Ja mislim, da bi takav kategoričan zaključak izazvao veliku reakciju, tako veliku, da bi mogao dovesti u pitanje gotovost našega naroda, da pristupi ujedinjenju.« Isti mesec, ko je bila sklenjena Krfska deklaracija, je imel dr. Laza Marković predavanje v Ženevi, v katerem je med drugim rekel: »Ugotoviti je treba, da ne samo ideja ene ustavotvorne skupščine, marveč tudi ene redne skupščine, ki bi donesla redne zakone za celo državo, ne moti in ne stoji na potu ustvarjanju posebnega, provincijskega, poludržavnega zakonodavstva.«[6]

Med vojno je bila ustanovljena Jugoslovanska demokratska liga, ki je delovala za zedinjenje ter je pred konec vojne izdala poseben predlog za ureditev nove države, podpisan od večjega števila znanih oseb, kakor so Radoslav Agatonović, Draža Paulović (bivši predsednik začasnega narodnega predstavništva), Ljuba Mihajlović, Miloš Savčić, Kosta Stojanović (bivši finančni minister), dr. Aleksander Belić, Milan Grol, dr. Boža Marković in profesor Jovan Cvijić. V tem predlogu se med drugim zahteva:

»Jugoslovenska Ustavotvorna Skupština mora biti pravi izraz ničim neograničene narodne volje. Ona će kvalifikovanom većinom stvoriti Ustav, koji će biti temelj cijelom državnom životu, izvor i utoka svih vlasti i prava u državi. U novoj državi treba centralizovati sve što predstavlja stožere države i interese cjeline. Treba ustanoviti jedan zajednički parlamenat, koji odredjuje prava svih zajedničkih poslova, u koje prirodno spadaju: spoljna politika i svi medjunarodni ugovori, vojska, finansije za pokriće zajedničkih troškova, carine i monopoli, jedan novac, zajednička banka, željeznice, suhozemni in vodeni putevi, u koliko nisu lokalnog značaja, gradjansko, trgovačko in kazneno zakonodavstvo. Za ove

[6] Stenografske beleške ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. I. knjiga. Državna štamparija Beograd. 1921. Seja 10. maja, str. 21.

poslove postoji zajednička vlada. Ostalo bi se ostavilo pojedinim krajevima, kako bi se samostalno razvijali prema svojim postojećim potrebama. Protiv ograničavanja narodne volje Liga će se boriti u svim pitanjima javnog života.«

Morda bi koga zanimal razgovor, ki ga je imel 8. oktobra 1918 Nikola Pašić z znanim angleškim publicistom Steedom. Steed poroča o njem: »Jaz sem odgovoril (Pašiću), da so Jugoslovani Avstro-Ogrske globoko vezani na svoje zgodovinske pokrajine ter da za nje stara trojedina kraljevina Hrvatska-Slavonija in Dalmacija predstavlja stvarnost. Te pokrajine želijo zedinjenje s Srbijo na osnovi popolne enakosti verske in politične; na isti način tudi Slovenci in Hrvati s Kranjske in Istre, da ne govorimo o Hrvatih, muslimanih in Srbih iz Bosne in Hercegovine. Kakorkoli oni želijo zedinjenje, vendar so odločno zoper to, da bi se dali balkanizirati od katerekoli srbijanske politike osvajanj ali aneksij. Tudi jaz ne mislim, da bi zavezniški narodi ali narod Zedinjenih držav hoteli odobriti prosto politiko teritorialnega pridobivanja od strani Srbije. Gospod Pašić je srdito izjavil, da je kraljevino Hrvatsko-Slavonijo in Dalmacijo ustvarila Avstrija proti Srbiji v času, ko se je odpravila vojaška krajina. Nato sem mu odgovoril, da je njegovo zgodovinsko znanje očividno tako netočno, kakor njegovo mišljenje o zapadnem javnem mnenju. Kraljevine Hrvatska, Slavonija in Dalmacija so za nekoliko vekov starejše, kakor samo avstrijsko cesarstvo, ter nimajo nobene zveze z odpravo vojaške krajine.«[7]

Ob koncu svetovne vojne je hrvatski sabor v Zagrebu na seji 29. oktobra »na temelju potpunoga prava narodnoga samoodredjenja, koje je danas već priznato od svih zaradjenih vlasti«, storil te sklepe:

»Svi dosadašnji državno-pravni odnošaji i veze izmedju kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane te kraljevine Ugarske i carevine Austrijske s druge strane razrešavaju se. 2. Dalmacija, Hrvatska, Slavonija sa Rijekom proglašuje se povse nazavisnom državom te prema modernom načelu narodnosti, a na temelju narodnoga jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice. 3. Sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenoga naroda Slovenaca, Hrvata i Srba odlučit će sa unapred odredjenom kvalifikovanom većinom, koja potpuno zaštićuje od svakoga majoriziranja, konačno kako o formi vladavine, tako i o unutrašnjem državnom ustrojstvu naše države, utemeljene na potpunoj ravnopravnosti Slovenaca, Hrvata i Srba.«

Na isti seji je hrvatski sabor izjavil, »da priznaje Narodnome vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba vrhovnu vlast«. Tako so meseca novembra obstojale tri jugoslovanske države: kraljevina Srbija, kraljevina Črna Gora in država avstro-ogrskih Jugoslovanov, ki je v Narodnem veču v Zagrebu imela svojo vrhovno oblast. Dne 8. no-

[7] Stenografske beleške ustavotvorne skupštine Kraljevine S. H. S. I. knjiga. Seja 11. in 12. maja, str. 31, 32.

vembra je Nikola Pašić kot predsednik vlade kraljevine Srbije poslal dr. Koroščcu kot predsedniku Narodnega veča pismo, v katerem pravi: »U ime kraljevske srpske vlade čast mi je izvestiti Vas, da ova priznaje Narodno veće u Zagrebu kao zakonitu vladu Hrvata, Srba i Slovenaca, koji žive na teritoriju austro-ogrske monarhije, i da sam danas uputio notu vladama Francuske, Engleske, Italije i Severnim Sjedinjenim državama američkim moleći ih, da i one sa svoje strane priznaju Narodno veće u Zagrebu kao zakonitu vladu jugoslavenskih zemalja bivše austro-ugarske monarhije.«

Dne 9. novembra je bil v Ženevi podpisan pismeni sporazum med predstavniki srbske vlade in Narodnega veča. Poleg Nikole Pašića in dr. Korošca so ta sporazum še tudi podpisali Marko Trifković, Milorad Drašković, dr. Voja Marinković in dr. Gregor Žerjav. Po tem sporazumu, ki je znan pod imenom Ženevske deklaracije, bi se naj ustvarila nova država, sestavljena iz kraljevine Srbije in avstro-ogrske Jugoslavije. Ustavo za državo zedinjenih Srbov, Hrvatov in Slovencev bi naj izdelala ustavotvorna skupščina, izvoljena z občnim, enakim, neposrednim in tajnim glasovanjem. Dokler se to ne zgodi, naj srbska vlada in Narodno veče v Zagrebu naprej opravljata svoje posle vsako v svojem notranjem pravnem in teritorialnem delokrogu na redni način, kakršen kje postoji. Poleg teh dveh vlad naj se ustvari skupna začasna vlada za zunanjo politiko, vojsko in mornarico, pripravo za ustavotvorno skupščino in za to potrebne skupne finance. Ta skupna vlada bi sestojala iz šestih članov, od katerih bi tri imenovala srbska vlada, tri pa Narodno veče. Podlaga za skupno vlado bi naj bil skupni dogovor, ki bi se mogel vsak čas sporazumno menjati.

Ko je narodni poslanec dr. Šimrak na seji ustavotvorne skupščine 20. aprila 1921 govoril o Ženevski deklaraciji, mu je tedanji prosvetni minister Svetozar Pribičević zaklical: »Ja sam depeširao u Ženevu, da Korošec nije bio ovlašćen, da potpiše Ženevsku deklaraciju.« Srbska vlada te deklaracije tudi ni priznala. Zaradi tega je ostalo razmerje avstro-ogrske Jugoslavije do kraljevine Srbije kakšnih 14 dni nedoločeno.

Dne 24. novembra je sklenil osrednji odbor Narodnega veča v Zagrebu zedinjenje s Srbijo. Izbral je odposlanstvo 28 oseb s pooblastilom, da v sporazumu z vlado Srbije in s predstavniki vseh strank v Srbiji in Črni gori brez odloga izvedejo organizacijo edinstvene države po priloženih navodilih. V teh navodilih Narodnega veča je stalo, da se naj najdalje šest mesecev po sklepu miru sestane ustavotvorna skupščina, ki bo z dvetretjinsko večino rešila vsa vprašanja državne ureditve in vprašanje o obliki vladavine. Do sestanka ustavotvorne skupščine bo vršil vrhovno oblast z ene strani kralj, odnosno

prestolonaslednik Srbije, z druge strani pa Državno veče, sestavljeno od predstavnikov Narodnega veča, srbske in črnogorske skupščine. Državno vlado bodo tvorili ministri za vse panoge državne uprave in sedem državnih tajnikov, vsak za eno onih držav, odnosno onih pokrajin, ki tvorijo državo Srbov, Hrvatov in Slovencev (1. za Srbijo, 2. za Hrvatsko in Slavonijo, 3. za Bosno in Hercegovino, 4. za Slovenijo, 5. za Dalmacijo, 6. za Črno goro, 7. Bačko, Banat in Baranjo). Državni vladi se poverijo samo zunanji, vojaški in pomorski posli, državne finance, pošta in brzojav. Vse drugo ostane tudi nadalje v kompetenci pokrajinskih vlad in zborov.

Odposlance Narodnega veča je 1. decembra 1919 sprejel prestolonaslednik Aleksander, ki so mu izročili adreso, v kateri so mu sporočili odločitev Narodnega veča z dne 24. novembra, da se avstro-ogrski Jugoslovani hočejo zediniti s Srbijo in Črno goro v edinstveno narodno državo, ki naj obsega ves strnjen etnografski teritorij južnih Slovanov. V svojem odzdravu je prestolonaslednik Aleksander proglasil »ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca«.

Dejanje od 1. decembra 1918 je konstitutiven akt naše države. Svetozarju Pribičeviću ni prav, ako se temu aktu pripisuje konstitutiven značaj. V svojem govoru v ustavotvorni skupščini 12. maja 1921 je vzkliknil: »Gospodo moja, u kome smislu konstitutivan akt? Jeli u tome smislu, da su Srbi, Hrvati i Slovenci i zemlje bivše austro-ugarske monarhije sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom, koja se pridružila njoj, pravili jedan ugovor, — jeli u tom smislu konstitutivni akt? Ja kažem nije.« Slobodan Jovanović pa pripisuje aktu 1. decembra konstitutiven značaj, ko piše o njem: »Ova izmena pismenih izjava, izvršena 1. decembra izmedju prestolonaslednika Srbije i izaslanika Narodnog veća, smatra se kao čin osnivanja države Srba, Hrvata i Slovenaca.«[8]

Dne 20. decembra je bila sestavljena prva vlada kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev pod predsedstvom Stojana Protića. Decemberske akte je predložila srbski narodni skupščini, ki je te akte s soglasnim odobravanjem sprejela; njen predsednik je na to objavil, »da je srpska narodna skupština jednoglasno primila i izglasala ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu zajedničku državu«.

V decemberskih aktih predvideno začasno narodno predstavništvo se je sestalo 1. marca 1919 v Belgradu. Glavno njegovo delo je bil zakon za volitve poslancev v ustavotvorno skupščino, ki je bil sprejet 3. septembra 1920. Kar se pa tiče priprave ustave, odnosno

[8] Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Od Slobodana Jovanovića. Izdavačka knjižarnica Geze Kona. Beograd. 1924. Str. 9.

ustavnega načrta, je stvar tekla v prav počasnem tempu. Hrvatski poslanec dr. Gjuro Šurmin je v svojem govoru v ustavotvorni skupščini 16. aprila 1921 rekel o tem te-le besede:

»Donošenje nacrta ustava kod nas je preživljalo razne faze. Prvi ministar za konstituanto iz demokratske stranke, g. Kramer, nije za ustav, bar koliko je nama, koji smo bili u privremenom narodnom predstavništvu, poznato, ništa donio. U drugom ministarstvu, u vladi demokratsko-socijalističkoj, bio je opet demokrata ministar za konstituanto, koji opet nije ništa izradio. Došla je vlada g. Protićeva i g. Protić je kao ministarski predsednik i ministar za konstituanto izradio nacrt ustava i u tome nacrtu je izneo ono, protivu čega danas jedan dio njegovih drugova radikalne stranke ustaju.«

Ko je Stojan Protić 19. februarja 1920 sestavil svoj drugi kabinet v novi državi ter prevzel portfelj ministra za ustavotvorno skupščino in zenačenje zakonov, je pozval strokovno komisijo, ki so jo tvorili Slobodan Jovanović, dr. Ladislav Polić, dr. Kosta Kumanudi, dr. Bogumil Vošnjak in dr. Laza Marković, da izdelajo načrt ustave po belgijskem vzoru. Ta komisija je vzela za osnovo srbsko ustavo iz leta 1903., ki je bila izdelana po vzoru belgijske ustave, ter je 14. aprila 1920 predložila Stojanu Protiću načrt ustave za državo Srbov, Hrvatov in Slovencev. Na podlagi tega načrta je ministrski predsednik sestavil svoj lastni ustavni načrt, ki se je v pogledu občinske in oblastne samouprave oddaljil od belgijskega vzorca, kojega je Stojan Protić smatral za nedovoljnega, pa se je zato v teh vprašanjih držal nizozemskega in angleškega obrazca. Ta svoj načrt je Protić razdelil svojim ministrskim kolegom v proučavanje in razpravo, toda 17. maja je njegova vlada padla. O tem je dr. Mate Drinković kot voditelj Narodnega kluba na seji ustavotvorne skupščine 20. aprila 1921 izjavil:

»Za nesreću, gospodo, g. Protić je 11. maja sastavio nacrt ustava i podelio g. ministrima. A 17. je morao predati demisiju. G. Vesnić, na zahtev demokratske stranke, morao je doći iz Pariza, i bio mu je poveren 18. maja sastav kabineta.«

V tem kabinetu je ostal Stojan Protić kot minister za ustavotvorno skupščino ter je 21. maja svoj ustavni načrt razdelil med nove ministre. Čez nekaj dni je bil ta načrt, še preden je prišel v razpravo v kabinetu, v izvlečku objavljen »jednim neurednim putem«, kakor je rekel Protić. Nato je Protić obelodanil v mesecu juliju svoj ustavni načrt v dveh variantah, ki se tičeta sestava narodne skupščine iz enega ali dveh domov; druga varianta namreč vsebuje ustavne predpise o gornjem domu (senatu). Obenem je objavljen načrt strokovne komisije.[9]

V podrobnosti Protićevega ustavnega načrta se ne moremo spuščati. Omeniti hočemo iz njega določbo o administrativni razdelitvi države. Dočim se je strokovna komisija izognila temu vprašanju,

[9] Nacrt ustava po predlogu Stojana P r o t i ć a. Sa dodatkom: nacrt ustava izradjen od ustavne komisije. Izdanje knjižare Geza Kona. Beograd 1920.

se ga je Protić vendar lotil, čeprav je ta stvar po njegovi izjavi »delikatna i teška«. Njegov načrt predvideva devetero pokrajin: 1. Srbijo, 2. Staro Srbijo z Macedonijo, 3. Hrvatsko in Slavonijo z Reko, Istro in Medjimurjem, 4. Bosno, 5. Črno goro s Hercegovino, Boko in Primorjem, 6. Dalmacijo, 7. Srem z Bačko, 8. Banat, 9. Slovenijo s Prekmurjem.

Glede organizacije državne uprave, odnosno samouprave, določa strokovnjaški načrt ustavne komisije tole: Pokrajine se delijo na okrožja (županije), sreze (okraje, kotare) in občine. Pokrajine in okrožja so upravne in samoupravne edinice, srezi so čisto upravne, občine pa čisto samoupravne edinice. V vsaki pokrajini je pokrajinski namestnik, pokrajinska skupščina, stalni pokrajinski odbor in prvostopno administrativno sodišče. Pokrajinskega namestnika postavlja kralj na predlog predsednika ministrskega sveta izmed treh kandidatov, izbranih od pokrajinske skupščine. Pokrajinska skupščina more z dvetretjinsko večino glasov obtožiti pokrajinskega namestnika pred državnim svetom zaradi prelomitve zakona. Pokrajinska skupščina se voli z občnim, enakim, neposrednim in tajnim glasovanjem po načelu sorazmernega predstavništva. Pokrajinske oblasti odločajo o vseh vprašanjih pokrajinskega interesa; izdajajo policijske uredbe, ki se tičejo pokrajine, kakor tudi uredbe o notranjem ustrojstvu in poslovanju pokrajinskih oblasti in o uporabi pokrajinskih sredstev. Za notranjo upravo postavlja državni zakon osnovna načela, podrobno izdelavo pa prepušča pokrajinskim uredbam. O ostalih predmetih se morejo pokrajinske uredbe izdati samo na osnovi posebnega zakonskega pooblastila.

Protićev ustavni načrt rešuje problem državne uprave in ljudske samouprave tako: krajevne upravne edinice, pokrajine, okrožja (županije) in občine vršijo vse posle notranje državne uprave, v kolikor zakon ne določa drugače. One so pravne osebe i po javnem i po privatnem pravu. Kateri krog poslov krajevne uprave pripada posamezni vrsti krajevnih upravnih edinic, to določa zakon. Na isti način se določa nadzorstvo višje upravne edinice nad nižjo. Skupščine krajevnih upravnih edinic se volijo z občnim, enakim, neposrednim in tajnim glasovanjem. Pokrajinske skupščine morejo urejevati posamezne panoge pokrajinske uprave in življenja s pokrajinskimi zakoni na osnovi pooblastila, ki se daje z zakonom o ureditvi pokrajin ali z drugim zakonom. Pokrajinski zakoni ne morejo biti protivni ustavi in državnim zakonom. V slučaju spora med državnimi in pokrajinskimi zakoni pripada prvenstvo državnemu zakonu. Pokrajinske zakone, ki jih sklepa pokrajinska skupščina na predlog pokrajinskega odbora, proglašuje pokrajinski namestnik. Pred razglasom je dolžan v roku 8 dni predložiti Državnemu svetu pokrajinski zakon s svojim mnenjem o njegovi ustavnosti in zakonitosti. Tisti pokra-

jinski zakon, ki o njem Državni svet razsodi, da je s katerimkoli svojim predpisom v navzkrižju z ustavo ali državnim zakonom, se ne more razglasiti. Ako Državni svet ne razsodi v roku 30 dni, se pokrajinski zakon more razglasiti. Pokrajinski odbor more izdajati uredbe za izvršitev vseh državnih in pokrajinskih zakonov v okviru pokrajinske kompetence. Pokrajinski odbor je najvišji izvršilni organ uprave v pokrajini! Državna centralna oblast pazi, da pokrajinske in druge krajevne oblasti vršijo svoje zakonite dolžnosti, da ne prekoračijo mej ustave in zakonov ter da ne prekršijo kakšnega občnega državnega interesa. Kraljevska vlada vrši nadzorstvo nad celo krajevno upravo preko pokrajinskega namestnika ali preko posebnih strokov. organov in inspektorjev. Na čelu pokrajine stoji namestnik. On je predstavnik kralja in vrhovne državne oblasti v pokrajini. Pokrajinskega namestnika postavlja kralj na predlog ministrskega predsednika, praviloma iz vrste onih, ki so rojaki v pokrajini ali imajo tam domovinsko pravico. Namestnik za Srbijo ter Hrvatsko in Slavonijo ima čin in plačo ministra, namestnik ostalih pokrajin pa čin in plačo državnih svetnikov. Pokrajinski namestnik, odnosno z zakonom določeni državni organi, imajo pravico, ustaviti vse odloke pokrajinske skupščine in pokrajinskega odbora, odnosno okrožne skupščine in odbora ali občinskega zbora in odbora, če so protivni ustavi, državnim zakonom in uredbam ter pokrajinskim zakonom in krajevnim uredbam. Proti namestnikovi odločbi je v zakonitem roku možna pritožba na Državni svet. Proračun pokrajinske skupščine se pošlje v odobritev Državnemu svetu. V vsaki pokrajini je prvostopno administrativno sodišče. Njegove člane voli pokrajinska skupščina, razen predsednika, ki ga postavlja kralj na predlog predsednika ministrskega sveta.

III. Ustavotvorna skupščina kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Ustavotvorna skupščina, ki je bilo zanjo izvoljenih 419 poslancev, se je sestala 12. decembra 1920. Poslanci Hrvatske republikanske seljačke stranke (49) pod vodstvom Stjepana Radića, niso poslali svojih pooblastil, niso dali verificirati svojih mandatov niti se niso udeleževali sej ustavotvorne skupščine. Vseh poslancev, ki niso oddali svojih pooblastil, je bilo 52.

O abstinenci Radićeve stranke so se obsojevalno izražali govorniki skoraj vseh strank. Navesti hočem samo dva primera. Dr. Laza Marković je rekel na seji ustavotvorne skupščine dne 19. aprila 1921:

»Mi moramo duboko žaliti, što ta grupa hrvatskih poslanika nije odgovorila onome, za što je bila izabrana. Dužnost je bila poslanika te grupe, da dodju ovde

i da svoje gledište, makar kakvo ono bilo, ovde zastupaju, jer njima je narod dao mandat, da u ime njegovo govore. Oni taj svoj mandat ne vrše i mi imamo puno prava, da ih smatramo, da nisu pravi predstavnici svojih birača.«

Dr. Trumbić je svojo sodbo o tem izrazil v svojem govoru v ustavotvorni skupščini 23. aprila:

»Cenim, da su ovi izabrani poslanici počinili težak greh protiv svoga naroda, pa i onoga dela, koji oni misle, da imaju zasebno pravo, da zastupaju i da govore u prvom redu, ako ne isključivo u njegovo ime. Oni su u ostalom povredili jednu svoju pozitivnu dužnost, jer naš izborni zakon i naš poslovnik naredjuju izričito — a i da nije tako izričito rečeno, stvar je po samom razumu jasna —, da je njihova dužnost bila, kad ih je narod izabrao, kad su primili punomoćstva, kao članovi ustavotvorne skupštine kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, da ovamo dodju! Stoga mi, gospodo, moramo za sve posledice toga čina baciti na njih svu onu odgovornost, koja im nadleži.«

Takoj na začetnih sejah ustavotvorne skupščine so se bile težke borbe zaradi začasnega poslovnika, ki ga je bila vlada izdala dne 8. decembra 1920. Opozicija se je izjavila proti temu poslovniku, ker odreka ustavotvorni skupščini suverenost in ker ni bil zakonito predložen. V členu 121. zakona o volitvi poslancev za konstituanto se sicer daje ministrskemu svetu pooblastilo, da sporazumno z odborom za volilni zakon predloži poslovnik za ustavotvorno skupščino, ki bi ji tako dolgo služil, dokler ga ona sama ne spremeni. Toda z definitivno razpustitvijo začasnega narodnega predstavništva dne 28. novembra je ugasnil tudi njegov odbor za volilni zakon z vsemi svojimi funkcijami. Kljub temu je 6. decembra vlada pozvala ta odbor na sejo, katere se jaz — mimogrede povedano — kot zastopnik Jugoslovanskega kluba v tem odboru iz navedenega razloga nisem udeležil. Na tej seji je ministrski svet skupno s člani odbora, ki so bili prišli, izdelal začasni poslovnik za ustavotvorno skupščino. Kljub svojemu odklonilnemu stališču je opozicija položila v tem poslovniku predpisano prisego, ker bi drugače morala opustiti vsako sodelovanje v konstituanti. Jugoslovanski klub je prisegel 29. januarja, ko je prejšnji dan ustavotvorna skupščina sama sklenila nov, spremenjen poslovnik.

Po demisiji Vesnićeve vlade je pod predsedstvom Nikole Pašića nastopila 1. januarja 1921 nova koalicijska vlada, ki je 25. januarja predložila svoj ustavni načrt, obsegajoč 86 členov. Ta načrt je vzel v pretres ustavni odbor, ki je štel 42 članov: 11 radikalov, 11 demokratov, 4 zastopnike Jugoslovanskega kluba in Narodnega kluba, ki sta imela skupno listo pri volitvi tega odbora, 3 člane Jugoslovanskega muslimanskega kluba, 2 zastopnika združene liste socialistov in republikancev, 4 zastopnike zemljoradničkega kluba, v katerem so takrat bili tudi člani Samostojne kmetijske stranke, in 7 komunistov. Odbor se je sestal 1. februarja, načelna debata se je začela 4. februarja ter je trajala do 16. fe-

bruarja, ko je bilo načelno glasovanje o vladnem ustavnem načrtu. Pri tem glasovanju je za vladni načrt glasovalo 23 poslancev: radikali, demokratje in kot 23. poslanec Samostojne kmetijske stranke Slovenec dr. Bogumil Vošnjak. Proti je glasovalo 19 poslancev. Ako bi bili poslanci Radićeve stranke (HRSS) prisotni v ustavotvorni skupščini, bi bil vladni ustavni načrt že pri prvem glasovanju v ustavnem odboru propadel.

Zapazivši nevarno situacijo v ustavnem odboru, je Nikola Pašić napravil aranžman z Jugoslovanskim muslimanskim klubom, ki mu je dovolil nekaj koncesij, kakor n. pr. šeriatska sodišča (3. odstavek člena 109. ustave: »V rodbinskih in dedinskih zadevah muslimanov sodijo državni šeriatski sodniki«), historične meje za Bosno in Hercegovino (člen 135., 3. odstavek: »Z zakonom o razmejitvi oblasti se Bosna in Hercegovina razdeli na oblasti v svojih sedanjih mejah«) in odškodnino za razlaščena veleposestva v Bosni.

Kar se tiče poslednje zadeve, je dr. Mate Drinković na seji ustavnega odbora 18. marca konstatiral sledeče:

»Dogodilo se, da su izvlašćeni sa zemljišta muslimanski begovi u Bosni i pisali su kroz sve njihove novine a govorili su i u parlamentu, da se njima nikakva naknada nesme dati; da su te zemlje, koje su bosanski begovi posedovali, da su oni od naroda oteli, i da ti ljudi te zemlje nesmeju posedovati, i da ne bi bilo korisno za pučanstvo dati ikakvu naknadu. I ta hajka na bosanske begove trajala je skoro tri godine. Mi smo pak zastupali gledište, da se ta stvar ima urediti zakonom i da se ta stvar ima pravično urediti, da ne bude smutnje medju narodom i da se mora ipak nekakva naknada dati begovima po proceni degresivnoj, dati onima kojima je zemlja oteta a nisu je obradjivali. A onima koji su zemlju obradjivali, dati načina da mogu da žive. Mi smo gospodo, tvrdili, da se ne sme stvarati iz jedne klase društvene proletarijat bez potrebe i da to nesme biti partijska stvar, nego stvar u interesu svih i interesu mira one zemlje, i sve to, gospodo, nije pomoglo, sve to bilo je uzalud. I ne samo to gospodo, nego proglašeni smo, da smo mi zaštitnici begova, da smo zaštitnici kapitalista i šta ti ja znam.

I gospodo, šta se dešavalo? Nije se u tome poslu imalo nikakva zakona, nije se postupalo iz opšteg interesa, nego iz stranačkog interesa dozvolilo se, da su ta gospoda u času, kad se radilo na Ustavu da mogu saćiniti većinu u ovoj kući — u konstituanti — gde bi morali biti ljudi slobodni i nezavisni u svojim mišljenjima u zaštitu svojih političkih pravaca, i ti ljudi su ucenili tu siromašnu čeljad, ucenili su tu siromašnu čeljad u jednom najvažnijem aktu, koji može narod izvršiti, ucenili su je da je morala podvrći svoje glave uceni, i za tri stotine milijona dinara vi ste otkupili danas većinu u ovoj konstituanti.«

Specialna debata v ustavnem odboru je trajala do 5. aprila. Ob koncu seje tega dne je bil za poročevalca večine izvoljen dr. Laza Marković, za njegovega namestnika pa Juraj Demetrović (demokrat) in Fehim Kurbegović (Jugoslov. muslim. klub).

V svojem poročilu je poročevalec ugotovil, da so vsaj štiri petine vladnega načrta bile v ustavnem odboru spremenjene. Isto je ugotovil tudi socialistični poslanec Nedeljko Divac v svojem govoru v ustavo-

tvorni skupščini 18. aprila. Ozirajoč se na besede, s katerimi je minister za konstituanto Marko Trifković v svojem govoru v ustavnem odboru 4. februarja priporočal ustavni načrt vlade Pašića: »Vlada veruje, da je ovaj nacrt ustava nešto, što se u današnjim prilikama najbolje može dati,« je Divac izjavil: »Nije trebalo, da prodje ni dva meseca dana, pa da to bude iz osnova demantovano, da dodje jedan novi nacrt, koji je izradila odborska većina i koji, kako se kaže, ne sadrži ni petinu od onoga, što je bilo u nacrtu vlade g. Pašića.«

V ustavotvorni skupščini se je začel načelni pretres 14. aprila z govorom ministra za konstituanto Marka Trifkovića ter se je končal 12. maja z načelnim glasovanjem. Specialna debata se je začela 17. maja. Medtem je ustavni odbor pretresal amandmane k različnim členom ustavnega načrta. Amandmani opozicionalnih poslancev so bili večinoma — s prav majhnimi izjemami — odklonjeni. Prišli so v pretres tudi naknadni vladni predlogi. Tako je n. pr. ustavni odbor na svoji seji 27. junija — torej poslednji dan pred končnim glasovanjem v plenumu — sprejel ta-le vladni predlog: »Ena oblast sme imeti največ 800.000 prebivalcev« (člen 95.). V vladni večini tako dolgo ni moglo priti v tem velevažnem vprašanju do soglasja.

Kar se tiče glasovanja za vladni ustavni načrt v ustavotvorni skupščini, se je izvršilo načelno glasovanje 12. maja. Glasovalo je skupno 320 poslancev:

Za je glasovalo . . . . . (radikali, demokrati, jugoslov. muslmanski klub, in slovenska samostojna kmetijska stranka)	227 poslancev	320 poslancev	
proti je glasovalo	93 „		
glasovanja se ni udeležilo	99 „	99	„

skupno število vseh poslancev v ustavotvorni skupščini 419.

Končno glasovanje je bilo na Vidovdan — 28. junija. Jugoslovanski klub se glasovanja ni udeležil, Narodni klub že tudi pri načelnem glasovanju ni bil prisoten. Rezultat tega končnega glasovanja je bil ta:

glasovalo je skupno		258	poslancev
Za je glasovalo	223 poslancev	258	„
proti je glasovalo	35 poslancev		
glasovanja se ni udeležilo	161 „	161	„

skupno število vseh poslancev v ustavotvorni skupščini 419.

Kot curiosum pripominjam, da je pri obeh glasovanjih glasoval, in sicer s »za«, neizvoljeni poslanec Samostojne kmetijske stranke Ivan Kirbiš, ki je po zmotnem štetju glasov glavnega volilnega odbora prišel v Belgrad, ki mu pa vladna večina ni hotela prej odvzeti mandata, da je mogel pri obeh glasovanjih oddati svoj neupravičeni glas.

Tako je bilo vprašanje o kvalificirani večini za ustavo rešeno v praksi. Poslovnik je za končno glasovanje o ustavi zahteval večino 210 poslancev (polovica vseh poslancev + 1), pri končnem glasovanju pa je za vladni ustavni načrt glasovalo 13 poslancev preko tega števila. Vprašanje o kvalificirani večini se je najprej ventiliralo na Krfu o priliki sklepanja o Krfski deklaraciji. Najprej so razpravljali o tem, ali bodi ta večina plemensko kvalificirana — torej vsaj dva izmed treh jugoslovanskih narodov, ki bi se naj zedinili v državo Srbov, Hrvatov in Slovencev — ali pa številčno kvalificirana. Sklenilo se je, da naj bo večina številčno kvalificirana.

Kakšno bodi to kvalificirano število? Nikola Pašić je bil mnenja, da se mora to v sami deklaraciji določiti, in sicer s tremi petinami. Z njim je soglašal minister Milorad Drašković. Dr. Ante Trumbić pa, ki je bil najbrž mišljenja in upanja, da bi se to število dalo pozneje povečati, se je izrazil proti temu, da bi se številčna kvalifikacija določila v deklaraciji. In tako je številčna kvalifikacija v deklaraciji ostala nedoločena. V navodilih, ki jih je Narodno veče v Zagrebu dalo svojim poslancem na pot v Belgrad za 1. december 1918, je stalo, da se bo najdalje šest mesecev po sklepu miru sestala ustavotvorna skupščina, ki bo z dvetretjinsko večino rešila vsa vprašanja državne ureditve ter tudi vprašanje o obliki vlade.

Ako bi zahteva hrvatskih poslancev, ki so jo tolikokrat ponavljali v ustavotvorni skupščini, bila sprejeta od vladne večine, bi bilo moralo glasovati za ustavo od 419 vsaj 280 poslancev. In ako bi bil Nikola Pašić v vprašanju o kvalificirani večini ostal na tistem stališču, ki ga je leta 1917. zavzemal na Krfu, bi bilo moralo za ustavo glasovati od 419 vsaj 252 poslancev. Večina 210, ki jo je vladna večina določila v poslovniku, odnosno 223 glasov, ki jo je dosegla pri končnem glasovanju o ustavnem predlogu, nosi na sebi kvalifikacijo, ki gotovim voditeljem sedanje opozicije v narodni skupščini gotovo ne bi imponirala. Večja kvalifikacija se zahteva za spremembe v ustavi. Ako bi predlog za spremembo, ki mora biti omejen na tiste točke ustave, ki naj se spremenijo ali dopolnijo, izšel iz narodne skupščine, je za sprejetje takega predloga potrebna tripetinska večina skupnega števila članov narodne skupščine (člen 126.). Tako je Pašićevo stališče na Krfu o številčni kvalifikaciji treh petin za ustavo obveljalo samo za spremembe v ustavi.

IV. Stališče posameznih političnih strank v ustavnem vprašanju.

Stranke vladne večine, ki so na podlagi vladnega predloga izdelale ustavni načrt ter zanj glasovale, so s tem pokazale svoje nazore in svoja načela o državi in o organizaciji državne oblasti, ki je glavni predmet vsake ustave. Norme, ki jih vsebujejo posamezni oddelki in členi vidovdanske ustave, so izraz njihovih pojmov o državi in njenem namenu, o funkcijah in organizaciji državne oblasti ter njihovih pogledov na potrebe in zahteve kulturnega, socialnega in gospodarskega življenja v sedanji dobi. Je mnogo določb v vidovdanski ustavi, ki so nekaki loci communes v vseh ustavah modernih držav in ki prehajajo kot nekaka dekoracija iz ene v drugo. So pa tudi druge določbe, ki posegajo globlje v vsakdanje življenje državljanov in radi katerih je bila v ustavotvorni skupščini največja borba, predvsem radi vprašanja organizacije državne uprave in ljudske samouprave. To je bila poglavitna točka, ob kateri so se ločili programi posameznih strank.

O programih strank, ki so v konstituanti tvorile vladno večino, ni treba podrobneje razpravljati, ker predstavlja vidovdanska ustava refleks njihovih osnovnih načel. V ilustracijo teh načel hočem navesti nekoliko značilnejših odstavkov iz govorov nekaterih predstavnikov njihovih strank v ustavotvorni skupščini.

1. Narodna radikalna stranka.

Nikola Pašić ni rad govoril v parlamentu, rajši je molčal ter poslušal druge. Tudi v diskusiji o ustavnem načrtu ni opustil svoje metode molčanja. Ako je 12. maja koncem generalne debate v ustavotvorni skupščini izpregovoril neposredno pred načelnim glasovanjem, je to storil, ne da bi obranil glavne principe, na katerih sloni ustavni načrt, marveč da apelira na opozicijo, naj bi glasovala za vladni ustavni predlog. Rekel je med drugim:

Gospodo, ja Vam svraćam pažnju na to, da ustavi nisu večiti, da se oni stvaraju prema potrebama naroda i prema vremenu, a vi ćete svi znati, da gotovo uvek posle velikih preobražaja, bilo u Europi bilo u kojoj državi, obično nastaje i javlja se i ustavno pitanje. Ali nije bilo u svetu većih preobražaja, no što su nastali sada, posle ovoga svetskog rata. I naša država, gospodo, mora se orientisati, mora saobraziti svoje ustavno uredjenje kako prema spoljnim odnosima, prema posledicama, koje su nastale iza rata, tako i prema našim unutrašnjim potrebama. Po mome mišljenju treba stvoriti takav ustav, da njime obezbedimo tekovine narodne, koje smo sa tako velikim žrtvama mogli tek dobiti, i to uz pripomoć naših jakih saveznika, a može se reći i uz pripomoć novih ideja koje su u Europi i u svetu nastale. Mi se moramo starati da te tekovine sačuvamo, a treba znati i to, da ih moramo čuvati od onih, koji nisu zadovoljni sa ovim novostvorenim stanjem, i koji i ako se još nisu, tako reći ni pribrali, već počinju da prete ovom novom stanju, i traže saveznike, i traže puta i načina kako će

ovo novostvoreno stanje da se promeni. Prema tome, gospodo, naš ustav treba da se stvara tako da da sve garancije našoj državi te da se ona može odbraniti, ako bi stari naši neprijatelji počeli ponovo da kvare novostvoreno stanje. To je jedno, a drugo da daje sve garancije našem narodu da u našoj državi bude potpuno provedena demokratska vladavina, da naš narod bude potpuno gospodar u svojoj kući i u svojoj državi.

Vi ste, gospodo, čuli, što opozicija iznosi kao razlog da ne treba stvarati jednostavnu državu zato, što postoji opasnost majorizacije. Ali, gospodo, majorizacija u jednom narodu, to je sasvim prirodna stvar; majorizacija u parlamentu je sasvim prirodna stvar. Nema na svetu samouprave, nema parlamenta, nema opštine, nema nikakvog tela koje je izborom postalo, a da ne bude majorizacije. Apsolutno to nije moguće jer gde se ne rešavaju dela putem majorizacije tu se rešavaju apsolutizmom, ili svadjom ili bitkom. Ako je majorizacija opasna i ako je ne želimo, onda Vas pitam gospodo, kako će biti u onim telima i autonomijama u Hrvatskoj? Hoće li tamo da vlada majorizacija? Princip majorizacije nije opasan kad majoritet stvara zakon za sve podjednako, za sebe i za one koji su njegovi sugradjani. Ja verujem u patriotizam i opozicije, ali vidim, da ona ne oseća, da ima u sebi mnogo nešto, što je ostalo od starine i što mi sada treba da napustimo ako hoćemo da stvaramo modernu demokratsku državu. Dakle, ta crta diktira da moramo stvoriti jedinstvenu državu, koja počiva na majorizaciji, na parlamentarizmu, i kad tim putem idemo, onda ostavljamo gospodi, koja se s nama ne slažu, da propovedaju svoja načela u narodu, pa kad dobiju većinu, oni će onda doći da nas zastupe.

Gospodo, ja, kao što rekoh u početku, smatram da ovaj nije jedan idealan ustav, jer kad bi bilo idealnih ustava, oni bi se nasledjivali ili trajali večito. Ustavi moraju da se prave prema potrebi, prema napretku samog naroda. Ako u ovome ustavu ima štogod, što bi smetalo narodnom napretku i razvitku, ili čak i odbrani naše zemlje, mi smo, gospodo, tu da popravljamo.«

Minister za konstituanto Marko Trifković je v svojem govoru početkom generalne debate v ustavotvorni skupščini 14. aprila poudaril sledeče:

»Kad se pregledaju svi predlozi, koji su u toku rada ustavnom odboru izneti i koji su od strane odbora i vlade primljeni, videće se, da je u tome pogledu ustav doista delo sporazumnog rada svih stranaka. Sporazuma, gospodo, izmedju stranaka nije moglo biti jedino u pogledu unutrašnjih uredjenja naše države. Ne mogući postići sporazum, moralo se primiti onakvo uredjenje, kako odgovara želji, osećajima i raspoloženju velike većine naroda. Partija, koja ma u čemu nije zadovoljna sa ovim ustavom, neka na osnovu velikih i širokih prava, koja ovaj ustav daje svima gradjanima, potrudi se da uspe pridobiti birače za svoje poglede, pa neka te poglede unesu prilikom izmene ustava. To je, gospodo, jedini put, kojim se pošteno služi narodu, njegovim interesima i njegovoj budućnosti.«

Dr. Velizar Janković, železniški minister, je v ustavotvorni skupščini 22. aprila apeliral na Slovence in Hrvate, da v vprašanju ureditve države prinesejo žrtve in dado koncesije:

»Mi Srbi sa pravom očekujemo od naše braće Hrvata i Slovenaca, u ovom velikom domu, da nam u pitanju unutrašnjeg uredjenja tu žrtvu učine, jer se gospodo, ne mogu stalno tražiti žrtve samo od jednog plemena. Srpsko je već položilo i suviše skupocene žrtve za delo opšteg ujedinjenja i spoljnjeg obezbedjenja države i zato mi očekujemo sad sa pravom, da nam vi u pogledu unutrašnjeg uredjenja žrtve učinite.

Mi smo, braćo, Hrvati i Slovenci, na bojnom polju dali tako ogromne žrtve, da bi to bila jedna ništavna sitnica sa vaše strane, da nam tu žrtev učinite pa ma čak i protiv vašeg ubedjenja. A kad smo došli već na razgovor o tim velikim našim narodnim žrtvama, onda moram da kažem i ovo: Da naš narod, a naročito ovaj iz Srbije, koji je dao preko milijon grobova, da taj narod nije ginuo za federalizam i autonomije, i slična uredjenja naše države, nije ginuo za državu koja će ličiti na bivšu Austriju, nego je ginuo za državu, koja će biti unutra jedno i koja će ličiti bar nešto na Srbiju.«

Ljuba Jovanović, ki je bil blizu Protiću, čeprav se ni mogel odločiti za njegov ustavni načrt, je imel vlogo posredovalca med stališčem večine in stališčem opozicionalnih slovenskih in hrvatskih strank. Njegovo mišljenje je bilo, da bi Slovenija mogla ostati nedeljena ter da bi vobče mogle biti oblasti večje i po teritoriju i po kompetenci. Temu svojemu mišljenju je dal izraza, da navedem samo en dokaz, v svojem govoru v ustavotvorni skupščini 20. aprila, ko je izjavil:

»Ja ne mogu na primer da razumem, zašto mora baš biti da i sama Slovenija ostane kao celina, i ako ću vam otvoreno reći da ja lično ne bih bio protivu toga. Ja ću o tome ponoviti samo ono što sam već rekao u Ustavnom Odboru; ja nalazim da treba ostaviti Sloveniju celu, da bude naše zapadno krajište, jugoslovenska marka prema zapadnoj i centralnoj Evropi; da je ostavimo celu da bude što jača u odbrani same sebe i svih nas ostalih. To vam kažem kao svoje lično mišljenje.

Vidite, ja lično mislim pre svega, da su oblasne jedinice mogle biti i nešto veće, i ja sam to otvoreno malo pre kazao za Sloveniju, i gospoda, koja su bliže posvećena u rad ustavnoga odbora, znaju za koliko sam ustrajnosti ja to zastupao. Isto tako ja mislim, da se i u pogledu nadležnosti moglo takodjer ići dalje. Ali i to da vam kažem: ne za sve oblasti podjednako. Ima oblasti, koje imaju svojih specijalnih potreba. To je na primer Slovenija. A, gospodo, ima oblasti koje takih specijalnih potreba nemaju, i za koje se ima razloga da se takove potrebe ne priznaju.

Isto tako — ja sam o tom više govorio u Ustavnom Odboru — ja bih smatrao da mogu širu nadležnost imati one jedinice, koje u svojoj istoriji, i starijoj i novijoj, imaju više političkih tradicija i koje su više vaspitane za nastavljanje svog posebnog i samostalnog života; ali su u tom pogledu grešili i klubovi i političari, koji su zbog take potrebe, da se zadovolje posebne potrebe, posebne prilike i zahtevi, pa ako hoćete i malo neopravdani zahtevi, koji potiču iz takih naših teritorija, hteli da daju posebna prava i posebne kompentencije i svim drugim, pa čak i ovim našim krajevima, gde to nije niko ni tražio.«

2. Demokratska stranka.

Ljuba Davidović, voditelj srbskih demokratov, je v svojem govoru v ustavotvorni skupščini 15. aprila preciziral svoje stališče in stališče svoje stranke med drugim s temi besedami:

»Mi hoćemo jedinstvenu državu sa jednim vladaocem, sa jednom zakonodavnom skupštinom i sa jednom odgovornom vladom. Mi tako shvaćamo jedinstvenu državu.

Mi hoćemo dekoncentraciju vlasti, široku dekoncentraciju. Mi hoćemo široke samouprave oblastima na koje bude podeljena naša zemlja. Hoćemo, ne komesare,

nego da svaka oblast ima svoju samoupravnu skupštinu i da one biraju svoje odbore, a odbori svoje predsednike kao jedine izvršne organe svih odluka samoupravnih skupština. Hoćemo da u tim samoupravnim telima doista bude državnih predstavnika. Hoćemo zato, što je dužnost države da motri, da se zakoni zemaljski tačno vrše i da samoupravne vlasti odgovaraju svojim dužnostima.

Nikakve koristi od najboljih zakona, ako se oni ne vrše, nikakve koristi od najšire samouprave, ako se ona ne praktikuje.

I u ovakvim prilikama, gospodo, čuju se danas pokliči našem narodu, poklič: »na okup Hrvati!« ili još onaj drugi, poklič: »na okup Srbi!« Protiv koga nerazmišljena braćo naša? Jednih protiv drugih. To su pokliči malih, sitnih obimom i snagom, pokliči nedostojni vremena, u kome živimo. Ja prema njima, gospodo, imam da istaknem drugi jedan poklič, jači, lepši, širi, snažniji, većeg dometa, poklič: »Na okup Jugosloveni!« I kad taj poklič bude zahvatio sve naše krajeve, ja sam uveren, da onda niko, ali niko, neće ni poumiti, da nasrne na slobodu i bezbednost naše otadžbine.«

Dr. Edo Lukinić, ki se je pozneje pri ločitvi Samostalne demokratske stranke pod vodstvom Svetozarja Pribičevića od Davidovićeve Demokratske stranke pridružil z dr. Žerjavom in drugimi Pribičeviću, je imel 18. aprila v ustavotvorni skupščini polemičen govor proti opozicionalnim strankam in njihovim ustavnim načrtom. Rekel je n. pr. to-le:

»Iz govora dr. Korošeca izlazi, da je njegova želja i tendencija, da sačuva ono bolje i ono više što se imade i u kulturnom i u ekonomskom životu, u pojedinim delovima zemlje i da se istorijskim granicama to sačuva onome delu naroda. Ja gospodo moram reći, da treba najoštrije osuditi ovakvo i slično nastojanje. Ako ima tih razlika, i ako ima u kome našemu kraju nešto više, nešto bolje, i u kulturnom i u privrednom životu, onda držim da je naša sveta dužnost, da to što pre podelimo sa našom braćom ovamo, koja su dala more krvi, milijone dragocenih života, koja su nama najveće dobro donela, koja su nam donela slobodu. (Živo odobravanje u centrumu. — Stjepan Barić: i batine! — Protesti iz centruma.)«

O kulturnem, političnem in gospodarskem življenju Hrvatske v prejšnji državi je izrazil to sodbo:

»Kakav je naš kulturni, ekonomski i politički život bio pre našega oslobodjenja? Ceo kulturni život bio je germanizacija i madjarizacija i večite borbe protivu tih nasilja. Na konto našega ekonomskog života otpada samo eksploatisanje od strane Švaba i Madjara. Ni jednog većeg preduzeća niste mogli imati, a da mu sedište nije moralo biti u Budim Pešti ili Beču, a glavni akcioneri Madjari ili u drugim pokrajinama Austrijanci. A politički život naš? U političkom životu nije se smeo ni mrdnuti. Gospodin Šurmin, sami smo bili u istim redovima kao delegati u peštanskome Saboru, pa znamo kako nam je bilo. Politički život naš bio je takav, da mu je vrhunac želja smeo biti: ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u okviru Habsburške monarhije pod žezlom Habsburga, zakletih dušmana našega naroda (čuje se: A majska deklaracija?) Jeste, to je bila kulminacija našeg političkog života baš ta majska deklaracija g. d-ra Korošeca od g. 1917.

G. d-r Šurmin tvrdi da su Hrvati do pre tri godine živeli posebnim, drugim životom nego Srbi i šta više, g. Šurmin tvrdi da mi nismo bili u ropstvu, i veli da onaj, koji to govori, taj govori fraze. Gospodo, koje su misli i razlozi vodili

g. Šurmina na ovu izjavu ja prosto neznam ali nešto moram da odbacim, moram da odbacim tvrdnju da mi Hrvati nismo bili u ropstvu. Kad bih ja bio zloban, pakostan, ja bih rekao, da je ova tvrdnja samo zato iznesena, da se može poreći, da nas je srpska vojska oslobodila; nego neću to da kažem. Neću ali ću da bacam bob o stenu i da dokazujem, da smo mi bili u ropstvu. Pokazati ću ali samo, kako g. Šurmin dezavuira samoga predsednika partije kojoj pripada g. Pavelić. G dr. Pavelić u istorijskoj sednici od 29. oktobra, u onoj istoj sednici koju je citirao g. dr. Šurmin, kazao je, šta? (Dobacivanje: Onda nije bilo Narodnog Kluba.) Nije bilo ali su ljudi isti ostali. Kazao je: »Uskrsnuo je danas od mnogostoljetnog ropstva i patnja trpnik, sin ovih kraljevina, Hrvat i Srbin.« Rezolucija Starčevićanske stranke prava od 12. decembra 1918. isto tako govori o oslobodjenju, o izlaženju iz ropstva. Ali ne, gospodo moja, pa čuli smo g. dr. Šurmina i videli u njegovim logičnim skokovima! G. dr. Šurmin, neka mi ne zameri, veli da mi nismo bili u ropstvu i da onaj koji to govori, govori fraze. Deset minuti iza toga ali lepo i pošteno zahvaljuje on palim žrtvama za naše oslobodjenje. Kad smo dakle i po tvrdnji samoga g. Šurmina oslobodjeni, kako da nismo bili u ropstvu?«

O Radiću je rekel proti dr. Šurminu in Narodnemu klubu:

»Vi tvrdite da Radić nema centrifugalnih tendencija da pače, kažete da je njegov program da on hoće da bude u ovoj državi. (Dr. Šurmin: Jeste.) Nije istina. Radić neće da bude u okviru granica Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, nego hoće da njegova seljačka republika bude u granicama internacionalne Jugoslavije, za koju i on tvrdi kao i vi da spadaju i Bugari. Vi ste kazali: »Ja si ne mogu zamisliti Jugoslavena bez Bugara.« To ste ovde kazali. Zato ja vas pitam kako vi smete ovde u ovome domu pred ljudima koji nisu tako verzirani u prilike Hrvatske ulepšavati Radića i tvrditi, da program Radićev i njegov rad ne sadrži centrifugalne tendencije. Stjepan Radić je motivisao naročito zaključke svoga stranačkoga zbora od novembra meseca 1920. godine i iz ovoga motivisanja sleduje da on ovu državu neće, a onaj, koji neće ovu našu državu, taj ima centrifugalnih tendencija. Ali g. Šurmine vi ste tvrdili još nešto. Vi ste tvrdili, da i Radić hoće mir i sredjene prilike u ovoj državi, a baš sad se vode procesi kod sudb. stola u Zagrebu, koji dokazuju baš protivno. Nemojte g. dr. Šurmine ovakve operacije izvoditi, manite se toga, čuvajte se, jer će svaka ozbiljna politička stranka da štetuje na svojoj reputaciji, koja u ovakvim prilikama hoće da pravi budi kakove kombinacije o Stjepanu Radiću.«

Svetozar Pribičević je imel 12. maja pred načelnim glasovanjem o ustavnem načrtu v konstituanti govor, v katerem je o razmerah na Hrvatskem v polemiki proti dr. Trumbiću izjavil naslednje:

»Administrativnih pogrešaka ima svuda gde ima državnih vlasti, ali ja vas pitam da li ima neke zemlje gde te pogreške imaju za posledicu to, da izazivaju ovakve duševne dispozicije, kakav je Radićev republikanski pokret u Hrvatskoj? Vidite, moja gospodo, kad je Narodno Veće polazilo u Beograd, onda nije bilo administrativnih pogrešaka naše nove države, jer je polazilo da se tek ovde sporazumemo o tome kakvo će biti provizorno uredjenje naše nove države, i onda je g. Radić meni kazao da voli da se tri hrvatske županije konstituišu kao nezavisna hrvatska država, nego da se stvori ono radi čega mi u Beograd idemo. Pa onda, u januaru i u februaru 1919. god., kad je naša nova država tek počela da funkcioniše, kad do širokih slojeva još nisu mogle da dopru, da učine efekat administrativne greške, onda je Stjepan Radić kupio po Hrvatskoj potpise za

memorandum na Wilsona za nezavisnu Hrvatsku republiku. A da su se seljačke mase i onda odazivale Radićevom pozivu, vidi se iz toga što je njegova rezolucija bila pokrivena sa sto hiljada i više potpisa.«

H karakterizaciji prečanov je prispeval to-le črtico:

»Na završetku, gospodo, da kažem dve stvari. Jednu na adresu nas iz krajeva koji su pripadali bivšoj Austrougarskoj monarhiji. Kad raspravljamo, gospodo o državnim pitanjima i poslovima izbija iz nas jedan duh koji se ne primećuje ovamo u ovim stranama, u Srbiji koja ima svoju državnu nezavisnost već sto godina. Kod nas se pokazuje iz onih krajeva izvesan duh negacije, nezadovoljstva, razaranja. (Upadanje sa desnice: U tome ste majstor!) Živeli smo, gospodo, u jednoj tudjoj državi; živeli smo gospodo, u jednoj državi koju nismo smatrali svojom državom; sve što smo morali toj državi davati davali smo pod »moraš«. Sve što je ta država uzimala od naroda smatrao je narod da će se protiv njega okrenuti; taj narod mrzeo je tu državu u kojoj je živeo i sve što je od te države dolazilo smatrao je kao napereno protiv sebe. Otuda se je uvrežio u narod taj duh negacije protiv države; taj duh treba terati iz nas.«

Dr. Gregor Žerjav je na seji ustavnega odbora 14. februarja rekel v obrambo vladnega ustavnega načrta med drugim to:

»Ima još elemenata, koji su centrifugalni, ima još osećaja plemenskega separatizma, koga se treba bojati. Naravno treba paziti na osetljivost, ali i tu ima granica i ja vam otvoreno izjavljujem da mi putem Ustava moramo da suzbijamo sve centrifugalne tendencije. Najvažnija je stvar u tome pogledu ovo, da mi treba da zagarantujemo da imamo jedinstven privredni život. Ja polemišem baš radi poverenika za trgovinu i obrt, jer se bojim, da će se u svakoj pokrajini za sebe razviti jedan ekonomski separatizam. Tu država treba da čvrsto drži kontrolu u rukama. G. Laginja kaže: Mi vam dajemo vojsku i diplomaciju i to je dosta, a ja mislim, da državi treba da damo i našu decu i da država u svojim školama radi u duhu države, jer je škola glavno sredstvo za ujedinjenje. Eto, tu ja apelujem na sve koji misle i vole ovu državu, koji vode brigu u tome da ne puste školu nekakvih pokrajina, jer će se škola tamo razviti u separatističko sredstvo protivu države. Osim toga Ustav mora zagarantovati da ne bude moguće, da imamo takve verske borbe i intolerancije. To je moguće putem popuštanja što naši protivnici smatraju za nekakvu kulturnu borbu.

Gospodo, pri svršetku ja bih rekao dve do tri reči sa užega gledišta, sa slovenskoga gledišta. Mi smo u Jugoslaviji doživeli dve teške nesreće. Izgubili smo radi intriga Koruško i izgubili smo našu najmiliju braću u Goriškoj i Trstu. Naša braća preko nove granice nam kažu: Konsolidujte se brzo i mi ćemo onda biti što pre spaseni. Ja moram tu javnu da ustanem protiv toga, što je g. Sušnik ušao da eksploatiše našu novu braću preko naše nove granice za nekakvi slovenački separatizam, jer bi bilo najveća nesreća, ako bi se oni nadali svome spasu samo od snaga, koje mi imamo u Ljubljani na raspoloženju, i baš radi njih moramo da ostavimo na strani svaki separatizam i baš radi njih moramo da radimo sa puno osetljivosti.

Gospodo, većini od vas izgleda malo sumnjivo, što je d'Annunzio simpatizirao separatističkom i federalističkom programu kod nas i što kad god čitamo novine iz Beča i Italije uvek imamo osećaj, da oni veoma jako žele, da pobedi struja, koja želi separatističko i federalističko uredjenje naše države. Zar se vama, gospodo to ne čini malo sumnjivo? Ja mislim, da je to nekakav naročiti predosećaj, a to je sigurno, da će takva država, koja će biti decentralistički uredjena, biti slaba i da će to biti dobro za naše stare protivnike. Stoga u užem slove-

načkom gledištu ja mislim, da treba tražiti što veće i što jače jedinstvo i radi toga ja ću glasati za to, da se uzme za bazu u specialnoj debati vladni nacrt, koji nam pruža mogućnost da dobijemo Ustav. Ustav koji će biti dobar za celu državu, pa i za našu Sloveniju.«

3. Samostojna kmetijska stranka.

Ta stranka se je po svojem prihodu v ustavotvorno skupščino pridružila Zemljoradnički stranki. Kmalu se je ločila od opozicionalne zemljoradničke družbe ter se pridružila strankam vladne večine. Tolmač njenega mišljenja v ustavotvorni skupščini je bil dr. Bogumil Vošnjak, ki je svoje stališče v ustavnem odboru 7. februarja preciziral tako:

»Mi nismo došli amo kao borci za centralizam. Opet jedna ružna reč. Naprotiv, ja sam se borio od prvog dana kad sam izišao u izgnanstvo za jednu misao: da ujedinjena Jugoslavija može živeti i biti organizovana samo na osnovi decentralizacije. Ja mislim, da bi bilo pametnije, ako bih ja upotrebio drugu reč, ako bih mesto reči centralizam, upotrebao reč unitarizam. Za unitarizam smo mi svi, a za centralizam nismo. Unitarizam, je početak i osnova našeg državnog života. Decentralizacija treba da stvara nove centre, koji ne smiju biti plemenski.

Pokrajina treba da je geografski obeležena, i tu meni se čini da je vladin projekat išao malo suviše putem kako bi kazao predašnjih srpskih okruga. Srpski okruzi ne mogu za nas biti merodavni, jer srpski okrug nije ovu veliku zadaću izvršio koju je imao da izvrši, a posle toga mi stojimo ovde pred pokrajinama drukčijim, što treba da imamo u vidu. Kad se kaže ovde u vladinom nacrtu, da je broj pokrajina toliki, onda je teško, da se pođe sa toga stanovišta mehaničkog. Ja nisam za plemenske pokrajine. Ja sam protiv njih. I ja imam također i mišljenje svojih birača, koji ne traže, da mi sačuvamo plemensku Sloveniju, ali hoćemo da dođemo s jednom pokrajinom, koja će moći, da se razvije i da postane veliki moćan faktor u državi.«

Na seji ustavotvorne skupščine 21. aprila je dr. Vošnjak v svojem govoru izjavil:

»Ja moram priznati otvoreno da ima separatizma u našim zemljama, da ima nešto što ne bi smelo da bude. Gospodo, ovaj se separatizam razvija i medju inteligencijom i medju masama. Upotrebljavaju se razne reči. Jedna reč, koja je ovde tako silno razburjala ustavni odbor, to je ‚balkanizam'. Ja imam ovde jedne novine, koje su organ jedne slovenske stranke, zastupane u ovoj skupštini.« — Sledi citat iz tega lista, kjer se opredeljuje »balkanizem«.

Nato se je dr. Vošnjak obrnil proti dr. Šimraku, ki je prejšnji dan prečital v konstituanti iz izjave slovenskih kulturnih delavcev ta passus:

»Narodno i državno jedinstvo, ne uključuje nužno u sebi mehaničnu unifikaciju, nego naprotiv prilike u Jugoslaviji zahtevaju organički razvoj, koji računa sa dosadašnjom strukturom gospodarskog i kulturnog života i na njegovoj podlozi zida dalje u smeru više sinteze. U ime mirnog medjusobnog delovanja i napretka, medjusobnog bratskog jedinstva, zagovaraju slovenski kulturni radnici takav ustav, koji daje državi potrebnu moć prema inostranstvu a u isto vreme daje i mogućnost razvitka i imanentnim silama pojedinaca i pojedinih kulturnih i gospodarskih jedinica prema unutrašnjosti.«

Na ta manifest je odgovoril dr. Vošnjak:

»Duševni oci ovoga manifesta su dvojica bibliotekara bivše dvorske bečke biblioteke. (Glasovi: Pa naravno! Koji su to?) Neću da ih imenujem. I, gospodo, ja mislim da to nije lepo, ako se jedan deo našega naroda izdeli na osnovi nekakve superiornosti. Ja bih to imenovao, da je to kulturni snobizam. Ako nije cela država na istom stupnju evolucije, tome nije kriv naš narod. To su bile druge sile, koje su to prečile. Ovde, u toj izjavi, ima nešto o čemu se toliko puta reklo, da je potrebno našoj državi, a to je kontinuitet. Našoj državi, kaže se, treba kontinuitet i srpski, i hrvatski, i srbijanski. Da, gospodo, ali kamo bismo mi došli sa ovim kontinuitetom, koji je prošlost, ona prošlost, koja nas je htela zadaviti *Ja sam smatrao i smatram za najveću grešku, ako mi to uvedemo u naš novi* život, iz kojega treba da nikne i da se razvija ova naša nova država i naše narodno i državno jedinstvo. Mi imamo najveći osnov za naš narodni i državni život, a taj najveći osnov su one velike žrtve, pomoću kojih je stvorena ova država. Ja govorim bez pakosti i žuči i o onim sinovima, koji su se nekako odmetnuli od ideje državnog jedinstva; ali ja sam uveren, da će se ovi izgubljeni sinovi vratiti u taj hram našeg državnog i narodnog jedinstva.

Ali nemojte Vi nikada u ovim našim severnim zemljama, gde se javljaju antidržavne struje, nemojte nikada zaboraviti, gde se stvorila ova sloboda. Ona se počela stvarati tamo u Ostružnici, gde su Vaši očetovi stvorili srpsku slobodu. Posle se razvijala i danas nastala naša sloboda nas sviju.«

O ideji dekoncentracije se je glavni govornik samostojnih kmetijcev izjavil:

»Ja pripisujem veliku važnost tome, da će se razteretiti uprava, koja nije potrebna da se izvršuje u centru, već da se ona izvršuje u drugim lokalnim centrima. To je smisao dekoncentracije, i toj misli dekoncentracije vi ćete biti uvereni da sledujemo. Ja tu misao dekoncentracije smatram kao osnovnu ideju našega ustava.«

O samoupravi po angleškem vzorcu je rekel:

»U jednoj zemlji kao što je naša, gde ima mnogo nepismenih, vi ove samouprave ne možete da uvedete. Ustavna komisija bila je na putu skoro po celoj Jugoslaviji. Mi smo hteli da se osvedočimo da li je moguće uvesti jednu samoupravu na osnovu predloga g. Stojana Protića i mi smo se uverili da to nije moguće učiniti. Svi najbolji poznavaoci naše administracije su kazali da je to jedna nemogućnost i jedan najbolji administrator, koji je upravljao Hrvatskom pre nekoliko godina, rekao je da će ovi pokrajinski odbori biti pevačka društva, da će se politizirati u tim samoupravama i uvesti najgora politika i partizanluk.«

Kot zastopnik kmetov, zbranih v okrilju Samostojne kmetijske stranke, je govoril na seji ustavotvorne skupščine 26. aprila Ivan Mrmolja, ki je med drugim rekel to:

»Samostojna kmetijska stranka iz Slovenije je s svojimi poslanci vstopila v vlado. Imamo pa v Sloveniji stranke, ki temu ugovarjajo, protestirajo in vodijo svojo separatistično politiko. Ti ljudje, ki so več kot dve leti delali v vladi in ki so sokrivi stvari, ki so se godile v državi, danes obsojajo to, kar so sami pomagali delati. Naša Slovenska ljudska stranka, ki jo vodi gospod dr. Korošec, gre za tem, da zahteva nekakšno avtonomijo, glede katere naš narod nima niti pojma, kake razlike bi bile med ono avtonomijo, ki jo zahteva Slovenska ljudska stranka, in med ono, ki jo je sprejela vladina večina. (Poslanec Blaško

Rajić: ‚Nemojte Vi morda suditi po sebi!') Ne sodite naroda po sebi, mi pravi gospod poslanec Rajić. Ali jaz Vam povem toliko, da slovenski narod, široki sloji, najširše mase slovenskega naroda v istini obsojajo nadaljnje zavlačevanje ustave. Drugih pojmov širše mase našega naroda nimajo. Samo to hočejo, da se tu dela in da čimprej pridemo do onih zakonov v naši državi, ki so potrebni, da se naša država pravilno uredi.«

4. Narodni klub.

Načrt Narodnega kluba je na seji ustavotvorne skupščine 10. maja tolmačil poslanec dr. Ivan Pavičić na ta način:

Nacrt Ustava Narodnog Kluba postavljen je na pet temeljnih načela.

Prvo je načelo jedinstvo države. Drugo je načelo suverenost naroda, treće je individualna sloboda, četvrto socialna pravda, a peto federativno uređenje države. (Glas iz centra: Sve smo to predvideli.)

Kad se Narodni klub postavio na princip jedinstva države, onda je time izjavio, da on hoće samo jednu državu isto onako, kao što i dr. Laza Marković. Ta jedinstvenost države očituje se u tome, što naš ustav usvaja: Jedno ime za državu, jednog Kralja, jedno državljanstvo, jedan grb, jednu zastavu, jedan centralni sabor i jedan ustavni sud. Nadalje ne tražimo da se ustav stvara saveznim ugovorom između dvije države već jednim ustavom na zajedničkoj Ustavotvornoj Skupštini ili juristički rečeno mi nećemo savez država, već jednu jedinstvenu saveznu državu sa jednim jedinim isključivim suverenitetom i jednom a ne sa tri Ustavotvorne Skupštine. U ovakvom slučaju, gospodo, kako vidite, postoji samo jedna država, jer glavni kriterij države jeste njezina suverenost. U ovakvom sastavu državnom nema Hrvatska suverenitet, nego je suverenitet u zajedničkoj državi, jer postoji jedan suverenitet i jedna Ustavotvorna Skupština. Postoji jedan državni teritorij i jedna državna vlast.

Drugi princip ustava Narodnoga kluba jeste suverenost naroda i ja mislim da mi svi kao dobri demokrati, u pravom smislu reči, moramo biti zato da se suverenost naroda u svakom pogledu sačuva. Suverenost narodna sastoji se u tome, da je narod tvorac države, a državna vlast proizvod narodne volje i mi smo to načelo usvojili u čl. 6. našega ustava. Iz ovoga sledi da ustavna vlast pripada samo Ustavotvornoj Skupštini, da zakonodavna vlast pripada samo Narodnom Predstavništvu, odnosno pokrajinskim saborima. Kralj ima pravo veta, a sudska vlast vrši se na temelju zakona i izvršuje u ime Kralja. Mi smo u našem nacrtu ustava državno zakonodavstvo podelili na tri vrste i to: U prvu vrstu smo taksativno nabrojili sve ono što se daje u kompentenciju Narodnom Predstavništvu kao centralnoj zakonodavnoj vlasti. U drugu vrstu smo metnuli one poslove, koji pripadaju Narodnom Predstavništvu kao centralnoj vlasti i koje može donositi zakone za pokrajine, ali koji stupaju na snagu istom onda, kad ih pokrajinski sabori usvoje. I treća vrsta zakona jesu tako zvani okvirni zakoni, koji samo donose osnovna načela i pripadaju u nadležnost centralnom saboru, dok se propušta pokrajinskim saborima, da na toj osnovi razgrađuju ove zakone.

Treći princip nacrta Ustava Narodnog Kluba to je individualna sloboda. Mi zahtevamo našim Ustavom potpunu individualnu slobodu, i time hoćemo da obezbedimo progon štampe, batine, političke procese i t. d. Mi stojimo na stanovištu slobode vlasništva i svih građanskih prava. To su od prilike i vaši zahtevi. Dakle kao što vidite među vama i nama nema u tim velike i nepremostive razlike. U tome bi se mogli nakon nekih ispravaka svi da slažemo.

Četvrti princip na kome stoji nacrt Ustava Narodnog Kluba jeste socijalna pravda. Mi u našem Ustavu tražimo ukidanje feuda, ukidanje kmetstva. Tražimo

slobodu rada privrede i trgovine. Tražimo za našeg seljaka pravo domaje, pravo njegovog ognjišta i opšte seljačko pravo, koje odgovara potrebi našeg seljaka. Mi tražimo da se uvede princip zadrugarstva i načelo da zemljoradnicima treba osigurati najmanju meru zemljišta, koja ne može da dođe pod egzekuciju, već to tražimo zaštitu i osiguranje radnika i zemljoradnika za slučaj nesreće, nezaposlenosti i starosti. Mi, gospodo, vodimo o tome strogo računa, kao što je i većina predgovornika kazala, da je temelj naše države naše seljaštvo i naš seljački svet. Mi moramo našem seljaku pokloniti što veću pažnju.

Peti princip jeste federativno uređenje države. I to je ono gospodo, što nas najviše rastavlja i zbog čega ne možemo da dođemo eto do sporazuma. Ja sam malo pre u uvodu moga govora naveo, hoteći da pokažem mentalitet hrvatskoga naroda, i njegovu burnu ustavnu svest, da je na prvom mestu osetljivost našega naroda, s obzirom na svoju prošlost i na mentalitet u kome živi, zaprekom, da mi ne možemo pristati na centralizam, koji bi jednostavno brisao granice Hrvatske i ukinuo svaki politički karakter Hrvatske. Jer mi gospodo, držimo, da se na ovakav način, preko noći ne može izbrisati iz hrvatskoga naroda politički karakter Hrvatske i njezinih granica. Stavite se u dušu onih ljudi, koji su vekovima živeli pod imenom Kraljevine Hrvatske. Ja mislim, da će doći vreme, da toga nestane, ali za danas je to još nemoguće.

Ovakvo uredjenje kako ga predlaže Narodni klub, koji traži, da se naša država administrativno podeli u 5 pokrajina, i to: Hrvatska, Slavonija, Medjumurje i Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna gora, Stara Srbija, Vojvodina i Slovenija, ovakva administrativna podela odgovara potrebama naroda, da bi se izradio parlamentarni život, da bi se očuvala ekonomska i kulturna borba, da bi dobro funkcionisala uprava i da bi narod u njoj razvio sve svoje energije. Mi smo ove pokrajine učinili većim nego g. Stojan Protić, jer držimo, da samo velike pokrajine mogu finansijski živeti i da su sposobne za finansijski život.«

5. Zemljoradnički klub.

Poslanci Zemljoradničke stranke pod vodstvom Mihajla Avramovića so predložili ustavotvorni skupščini svoj lastni ustavni načrt. Kakšna je njihova koncepcija o državi, dokazujejo prvi členi njihovega načrta, ki se tako glasijo:

»Član 1. Jugoslavenska Država Srba, Hrvata i Slovenaca je politička, privredna i kulturna zajednica. Na čelu njenom stoji Kralj. On vlada po volji naroda, po propisima ovog Ustava, a preko Vlade, koju narod bira i koja narodu odgovora.

Član 2. Kao politička zajednica ona počiva na načelu slobode: Od toga načela moraju polaziti svi zakoni, koji uredjuju njen politički život.

Član 3. Kako privredna zajednica ona počiva na zadružnom načelu, kao jedinom načelu privredne pravičnosti: Od toga načela moraju polaziti svi zakoni, koji uredjuju njen privredni život.

Član 4. Kao kulturna zajednica ona počiva na načelu mirnog razvijanja najširom prosvetom: Od toga načela moraju polaziti svi zakoni, koji uredjuju njen kulturni život.«

Kot politična zajednica je ta država monarhija, zasnovana na načelu narodne suverenosti. Monarh ne vrši sam niti zakonodavne niti pravne oblasti, marveč samo pravo nadzorstva nad organi obeh oblasti. Zakonodajno oblast vrši narodna skupščina (enodomna), ki

jo voli ljudstvo po diferencijaciji gospodarskih interesov ali, kakor je Mihajlo Avramović predložil v ustavnem odboru 28. februarja, »prema dopuštenim organizovanim zanimanjima«. »Naš predlog,« tako je pri tej priliki rekel Avramović, »obuhvata ne samo jedno pravično rešenje narodnog predstavništva: da narod bude predstavljen onakav, kakav je, nego u isto vreme naš predlog u sebi sadrži i bazu za rešenje ekonomskih sukoba i ekonomskih pitanja, koja nikad nijedan parlamenat, kao što je ovaj i po ovom predlogu, ne može rešiti.«

Izvršno oblast vrši narodna vlada. Njenega predsednika voli narodna skupščina iz svoje sredine za dve leti, on pa postavlja ostale člane vlade iz vrst narodnih poslancev. Kar se tiče kraljevega nadzorstva nad narodno skupščino, določa zemljoradnički načrt, da more kralj zahtevati od narodne skupščine, da mora odklonjeni zakonski predlog zopet vzeti v razpravo in sklepanje. Kralj more tudi narodni skupščini predložiti, da mora predsednika vlade odstraniti pred potekom dveletne dobe; za tak sklep pa je potrebna kvalificirana večina. V vprašanju o administrativni razdelitvi države je stališče zemljoradničke stranke preciziral Mihajlo Avramović na seji ustavnega odbora 22. marca:

»Mi već imamo danas ekonomske tvorevine kao tvorevine zajedničkog ekonomskog interesa, koje ne vode računa ni o plemenskim diferencijama ni o kakvim drugim razlikama. To je najbolji dokaz, da nad plemenskim razlikama, nad istorijskim zaostavštinama ekonomski interesi preovlašćuju i igraju pretežniju ulogu. Za mene je potpuno jasna onakova administrativna podela, koju ima Engleska i koju je i danas zadržala. Stoga, gospodo, mislim, da se broj pojedinih oblasti ne može unapred omedjavati brojkama niti se vezivati za takve brojke. Kad se stane već na ekonomski princip, onda se dosledno tome principu mora iz toga principa izvoditi i veličina poedinih oblasti, a to je, gospodo, veoma promenljivo, jer to zavisi od kulturnog napretka poedinih oblasti, to zavisi od saobraćaja u oblastima.«

Glede na socialno-ekonomske odredbe (III. oddelek ustave) so predlogi Zemljoradničkega kluba bili jako slični onim Jugoslovanskega kluba, o katerih bomo pozneje natančneje razpravljali. Pripomniti bi bilo samo še, da Zemljoradnički ustavni načrt zahteva edinstven zadružni zakon za vso državo, ki se sme spremeniti samo v sporazumu z glavno zadružno zvezo, ki bi postala potemtakem činitelj v zakonodavstvu.

6. Socialistična stranka.

Ustavni načrt Socialistične stranke stoji v političnem delu na stališču parlamentarne republike. Predsednika republike voli narod. Predsednik more razpustiti parlament, nima pa pravice apela na narod proti zakonom, ki jih je sprejel parlament. Pri volitvah za

parlament tvori cela država eno volilno okrožje; volilno pravico imajo tudi ženske.

Kar se tiče socialnega programa Socialistične stranke, je razviden iz amandmanov, ki jih je socialistični klub predložil k raznim členom III. oddelka ustave. Amandman k 23. členu glasi se tako:

»Radna snaga stoji pod zaštitom države.

Zakon odredjuje posebne mere za bezbednost i zaštitu radnika u svima preduzećima, reguliše minimalne plate, i radno vreme, koje za najamni rad ne sme biti veće od 8 časova dnevno ili 48 časova nedeljno, osim u koliko zakon ne bi predvideo izuzetke.

Rad ubitačan za žene i neodrasle zabranjuje se.

Primenjivanje svih tih mera kontrolišu nadzornici, koje biraju sami radnici.«

Pri členu 37., 2. odstavek: »Razlastitev privatne lastnine v občo korist je dopuščena po zakonu proti pravični odškodnini«, so predložili, da se besede »proti pravični odškodnini« črtajo. S tem so prišli navzkriž s francosko deklaracijo človeških in državljanskih pravic iz leta 1789., ki določa v zadnjem odstavku: »Lastnina, ki je nekršljiva in sveta pravica, se ne sme nikomur vzeti, izvzemši, ako to zahteva zakonito ugotovljena javna potreba, in pod pogojem pravične in naprej plačljive odškodnine.«

K členu 42. predloženi amandman ilustrira zemljiščno politiko Socialistične stranke:

»Zemlja je svojina celokupnoga naroda. Naročitim zakonom ima se propisati način podele i ekspropriacije zemlje po načelu, da je mogu dobiti u posed samo oni koji je obradjuju, u koliko ne ostaje u posedu državne vlasti, sreza ili opštine. Jedino ovim telima i zakonito organizovanim poljoprivrednim zadrugama dopušteni su veliki posedi.

Feudalna zemljišna prava ukidaju se. Najamnici, čivčije i beglučari dobiće u posed zemlju, koju obradjuju.

Radi zaštite od kapitalističke eksploatacije i radi pomoći zemljoradnicima za nabavku svih potrebnih sredstava za rad država je dužna osnovati kreditne zemljoradničke banke.

U interesu celine država ima pravo da odredi način obradjivanja zemlje i njezina je dužnost, da se brine za unapredjenje celokupne privrede do najvišega stupnja, koji je moguć, s obzirom na savremena tehnička i naučna sredstva.«

Kot dodatek k III. oddelku je socialistični klub stavil te le predloge:

»Ekonomske odnose uredjuje država zakonom. Celokupno socijalno i ekonomsko zakonodavstvo mora se kretati u pravcu socialne ravnopravnosti svih državljana.

Industrija i trgovina moraju služiti potrebama naroda koji mora zbog toga imati svu kontrolu nad njima. Država ima pravo uzeti u svoje ruke svako proizvodjačko i saobraćajno preduzeće i osnovati nova preduzeća.

Zakon reguliše način uprave i obrta; u Upravi moraju biti zastupnici države, proizvodjača i potrošača.

U državnu nadležnost spadaju: železnice, brodarstvo na moru i unutrašnjim vodama, vazduhoplovstvo, pošta i telegraf i telefon. Lokalna saobraćajna sredstva

mogu biti pod upravom opština, okruga i pokrajina, koje mogu biti i sopstvenici industrijskih i zanatlijskih preduzeća, koje služe lokalnim potrebama i u smislu odredaba naročitog zakona.

Državi pripada dužnost unapredjivanja in usavršavanja proizvodnje u interesu narodnog dobra.«

O versko-političnem stališču socialističnega kluba ni treba izgubljati besed, ker je to stališče splošno in dobro znano.

Kar se tiče vprašanja unitarne države, organizacije državne uprave in ljudske samouprave, so stališče Socialistične stranke tolmačili v ustavotvorni skupščini razni govorniki. Nedeljko Divac je na seji ustavotvorne skupščine 19. aprila naglasil naslednje:

»Socialna demokracija je u nacrtu ustava jasno rekla, da je za potpuno narodno edinstvo, ona je istakla, da je naša država jedinstvena i nedeljiva. Ono što nas opredeljuje u tom pogledu, to je naše socialističko stanovište. Mi kao socialiste ne možemo biti partikulariste. Partikularizam se ne slaže sa našim osnovnim principima.«

Etbin Kristan je o tem vprašanju na seji konstituante 14. aprila to-le rekel:

»Kad ja govorim o samoupravi, onda ja ne tražim one autonomije kojih se vi toliko plašite i o kojima držite da razbijaju državu. Ja već kao socialista sam za to da bude jedna država, jer je meni i država sama danas jako maleni kompleks, jer mi dobro znamo da za ekonomski život danas treba imati velikih teritorija. Ja, gospodo, sasvim dobro znadem, da cilj ekonomskog razvitka leži preko granica pojedinih država. Ja sam posve ubedjen o tome, da će se morati da stvori jedno svetsko gazdinstvo jer će se samo onda moći udovoljiti potrebama naroda sviju zemalja.

Ja to navadjam poradi toga, jer je meni to ubedjenje dovoljno da tražim jednu ekonomsku celinu, jer neću, ako je poradi ekonomskih diferencija bilo ratova izmedju država, neću da stvaramo još i svojoj zemlji takve diferencije, iz kojih bi izlazili sami sporovi. Ja sam za celinu države ali jedna celina države ne treba da se održava samo žandarskim bajonetima, već će ta celina biti tim sigurnija, čim će se narod sam osećati zadovoljnim u toj zemlji. (Dr. Velizar Janković: Kuglice govore. Glas iz sredine: Mi to hoćemo.) Nećete Vi to, jer da se pouzdate u narod, onda biste tomu narodu priznali samoupravna prava, ali Vi to nećete jer strepite od tog naroda. (Glas iz središta: Ima to u Ustavu.) Jest dali ste ali tako, da se ne usudjujete u Ustavu niti da kažete kakvi će biti izbori za samoupravna tela.«

Še bolj precizno se je izrazil dr. Milan Korun na seji ustavotvorne skupščine 11./12. maja:

»Kar se tiče razdelitve države v pokrajine, odklanjamo mi vse historične in plemenske vidike, po katerih naj bi se pokrajine sestavljale. Moram reči, da se mi čudno zdi, da so gospodje z desnice, kolikor je Slovencev, naenkrat prišli z neko historično ideologijo, katere slovenski narod nikdar ni poznal. Razumem stališče Hrvatov, da so to naredili, dasiravno ga ne odobravam, ampak ga smatram za slabega. Ne morem pa razumeti historične navlake, s katero hočejo nekateri naših Slovencev nastopati.

Mislim, da bi bila razdelitev države v pokrajine približno v tej smeri, kakor jo je naznačil gospod dr. Smodlaka v svojem ustavnem načrtu, najboljša. Če bodete Vi Vaše županije, če jim tudi daste morebiti več avtonomije, nego

jim jo hočete dati, napravili premajhne, bo ta aparat silovito drag. Če bodo pokrajine večje, bodo financielno močnejše in bodo lahko razbremenjevale državo in državne blagajne.«

Isto izjavo je dr. Korun ponovil na seji 18. junija s temi besedami:

»Odklanjajoč historične in plemenske meje, stojimo na stališču, naj bodo te oblasti primerno velike zaradi tega, da bodo financielno zmožne vršiti svojo funkcijo, naj pa na drugi strani ne bodo prevelike, ker bi sicer samouprava lahko postala iluzorna; zasnovane naj bodo na principih, da tvorijo kolikor mogoče zaokroženo geografično, gospodarsko in kulturno enoto. Če zahtevamo, naj se upoštevajo pri sestavljanju oblasti tudi kulturni vidiki, ni to istovetno z zahtevami po plemenski razmejitvi posameznih oblasti.«

7. Komunistična stranka.

Koncepcijo komunistične stranke o državi je tolmačil njen ideolog dr. Sima Marković v svojem govoru v ustavotvorni skupščini 18. aprila. Rekel je med drugim:

»Osnovna ćelija sovjetske države jeste mesni sovjet. Za mesne sovjete imaju pravo glasa svi oni, bez obzira na spol, koji navrše 18 godina, a nemaju pravo glasa samo oni koji žele da žive od tudjega rada. Mesni sovjeti biraju iz svoje sredine srazmerno svojoj veličini po principu proporcije delegate u kotarske sovjete. Kotarski sovjeti biraju iz svoje sredine delegate za okružne sovjete. Okružni sovjeti biraju iz svoje sredine delegate za pokrajinske sovjete, a pokrajinski sovjeti biraju iz svoje sredine delegate za sveruski zemaljski kongres sovjeta. Eto, tako je od prilike izgradjena veličanstvena piramida ruske sovjetske vlasti. Ta veličanstvena piramida sovjetske vlasti zasniva se i leži na širokoj podlozi opšteg narodnog poverenja. Celokupni organizovani radni narod je podloga te piramide. Taj mehanizam je tako usavršen, da se svaka promena u dnu te piramide automatski reflektuje do vrha njenog. Tako organizovani radni narod ima pravo u svako doba da opozove svoga poslanika, pa ne samo da ima pravo da ga opozove nego ima pravo i da ga kazni. Prvi osnovni princip sovjetske vladavine jeste nacionalizacija banaka. Odmah za nacionalizacijom banaka ide socializacija krupne industrijske proizvodnje, socializacija velikih poseda, socializacija velikih trgovačkih preduzeća. Jedan od osnovnih principa sovjetske republike jeste obavezan rad. Samo onaj koji radi, ima pravo da jede. Mi smo principielno pristalice sovjetske republike, sovjetskog državnog uredjenja. Ali dok ne budemo imali dovoljno snage, da sprovedemo svoje principe u život, i dok budemo prinudjeni da živimo u kapitalističkom društvu, nama nije ni u kom slučaju svejedno, da li ćemo živeti u demokratskoj buržoaznoj državi ili u jednoj apsolutističkoj, despotskoj buržoaznoj državi. To je osnovni stav naše praktične politike, i sa toga praktičnog stanovišta ja sam sa svojim drugovima i u Ustavnom Odboru, i u načelnoj i u specijalnoj debati, nastojavao, a i ovde ću sa svojim drugovima nastojati, da Ustav koji se daje našoj zemlji, zagarantuje što šire i što punije narodne slobode i što punija gradjanska i politička prava.«

V. Ustavni načrt Jugoslovanskega kluba.

Jugoslovanski klub, v katerem so bili zbrani poslanci Slovenske ljudske stranke, Hrvatske pučke stranke in Bunjevsko-sokačke stranke v ustavotvorni skupščini, je vložil ločeno mnenje o vladnem ustavnem načrtu. V tem mnenju izjavlja v uvodu:

»Pošto odredbe Nacrta Ustava primljene od većine Ustavnoga Odbora ne odgovaraju sporazumu, koji je na Krfu utanačen izmedju predstavnika kraljevske srpske vlade i predstavnika Jugoslovenskoga odbora; pošto se one protive adresi, koju je delegacija Narodnoga vijeća kao predstavnica čitavoga jugoslovenskoga naroda na teritoriju bivše austro-ugarske monarhije u sporazumu sa tadašnjom vladom kraljevine Srbije predala Njegovom Visočanstvu regentu Aleksandru; pošto se te odredbe ne slažu sa odgovorom Njegova Visočanstva regenta na adresu Narodnog vijeća; pošto se prema tome protive temeljnom načelu, na kojem je sazidana naša država, t. j., da se njen ustav mora doneti v sporazumu sviju triju plemena Srba, Hrvata i Slovenaca bez majorizacije; pošto nacrt ustava vladine većine ne odgovara pravima, željama i potrebama hrvatskoga i slovenačkog dijela našega naroda, niti principima demokratizma, slobode i ravnopravnosti; pošto smo uvereni, da bi uredjenje naše države prema ustavnom nacrtu vladine većine uzdrmalo temelje na kojima ona počiva, to stavljamo svoja niže označena odvojena mišljenja i predlažemo da imadu glasiti: (slede predlozi).«

Ni mi namen objaviti ves načrt ustave, kakor ga je sestavil Jugoslovanski klub, ker bi to vzelo preveč prostora in ker tudi ni potrebno, da se kljub temu spozna bistvo in namen temeljnega statuta države, kakor so si ga zamislili poslanci Slovenske in Hrvatske ljudske in Bunjevsko-sokačke stranke. Navesti hočem samo važnejše in značilnejše točke iz ustavnega predloga Slovenske ljudske stranke in njenih posestrim na Hrvatskem, v Dalmaciji, Bosni in Hercegovini in v Vojvodini. Navedel jih bom ne po kronologičnem redu, kakor se je razprava vršila v ustavnem odboru in v plenumu ustavotvorne skupščine, marveč na podlagi principa razdelitve materije v Vidovdanski ustavi.

I. o d d e l e k. Tu je Jugoslovanski klub k členu 1. predložil, naj se naši državi pridene naslov »Jugoslavija«, tako da bi se ta člen glasil: »Jugoslavija, država Srba, Hrvata i Slovenaca, je ustavna, parlamentarna in nasledna monarhija.«

Kar se tiče grba naše kraljevine, je za slovenski del tega grba vladni načrt predložil: »Na plavome štitu bela petokraka zvezda, a ispod nje beli polumesec.« Isto je predložil tudi Protićev ustavni načrt. Mi smo pa predložili, da se vzame za podlago našega grba starodavni grb slavnih celjskih grofov: tri zlate zvezde na modrem polju, pod njimi pa polumesec. Ta naš predlog je bil sprejet.

Dolgotrajnejša akcija je bila potrebna za pravice slovenskega jezika kot službenega (državnega) jezika. Spominjam se, da sem v to svrho posredoval pri g. Stojanu Protiću, preden je objavil svoj ustavni načrt. G. Protić omenja v svoji knjigi »Nacrt ustava« v uvodu nakratko to diskusijo. Takrat je Stojan Protić branil to-le formulo: »Službeni jezik za zakone, parlamentske zapisnike i stenografske beleške, za sve akte i obeležja opštega, državnoga značenja, za svu prepisku izmedju centralne i pokrajinske vlasti, i za predstavke koje se upućuju državnoj, centralnoj vlasti i njenim organima, jeste srpski ili hrvatski. Govori u parlamentu mogu biti i na kom dijalektu

narodnom: srpskoga, hrvatskoga ili slovenačkog imena.« Ko je potem v mesecu juliju 1920. leta Protićev načrt izšel v tisku, je določba o službenem jeziku bila tako formulirana: »Službeni jezik u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca je srpsko-hrvatski. U Slovenačkoj ima značaj službenoga jezika, pored srpsko-hrvatskoga, i slovenački. Stranke, kao i javni organi u Slovenačkoj imaju pravo obraćati se na vlasti u kraljevini i slovenačkim dijalektom. Govori, pitanja i interpelacije u parlamentu mogu biti i na kom dijalektom narodnom: srpskoga, hrvatskoga ili slovenačkoga imena.«

Vladni predlog je imel to-le formulacijo: »Službeni jezik kraljevine je srpsko-hrvatski. U slovenačkim krajevima vredi kao službeni jezik i slovenački dijalekat.«

Jugoslovanski klub je po svojem članu iz Dalmacije dr. Antonu Dulibiću predložil, »da službeni jezik kraljevine bude srpsko-hrvatski i l i slovenski. Kažem slovenski, a ne slovenački, jer i sami Slovenci tako nazivaju svoj jezik, pa zato ne vidim razloga, zašto bi ga sad mi krstili imenom slovenački, i kad je taj naziv slovenski i lep i lagan tako, da se lako može izgovoriti. Kao dodatak članu 3. predlažem pak ovo: u koliko je gde potreban u uredovnim poslovima sa strankama, mogu se prepustiti i drugi jezici.«

Dr. Bogumil Vošnjak je kot zastopnik Samostojne kmetijske stranke v tem vprašanju izjavil:

»Ma da se nije sve tako idealno realiziralo, kako smo mi mislili, ipak je, što se tiče jezika, zavladala ovakova jedna liberalnost v pravom smislu reči, da ne može biti nikakva straha, ako bi se uzelo kao službeni jezik ove države srpsko-hrvatsko-slovenački. Ja bih begao od toga, da se ovde govori o dijalektu slovenačkom, i to radi toga, što mi imamo medju nekim slovenačkim intelektualcima jedan separatizam i ja bih dao ovome separatizmu oružje u ruke, a ja to neću. Ima jedan smer medju intelektualcima slovenačkim, koji beže od toga, da dodje do jednog našeg literarnog jezika, koji beže, da se pripravi ovo spajanje i udruživanje. Ali u isto vreme moram kazati, da moramo priznati današnje stanje, koje je, da i mi imamo slovenački literarni jezik, ali to nikako ne isključuje, da se ipak službeni jezik države zove jezik srpsko-hrvatsko-slovenački« (seja ustavnega odbora 18. februarja).

Zanimivo je zabeležiti, da se je znani voditelj komunistične stranke dr. Sima Marković jako zavzel za samostalnost in pravo slovenskega jezika. Rekel je med drugim:

»I ako se i može kazati, da su srpski i hrvatski jedan jezik, to se izvesno ne može kazati za slovenački. Slovenački je jezik samostalan, literarni izradjen jezik, i ni u kom slučaju se ne može degradirati na običan dijalekat srpsko-hrvatski. Prema tome, gospodo, ponavljam, da je najbolja ona formula, koja je sadržana u nacrtu ustava Zemljoradničke stranke, gde je državni jezik srpsko-hrvatski ili slovenački« (seja ustavnega odbora 19. februarja).

Naposled se je Ljuba Jovanović, ki je priznal, da ima slovenski jezik »svoju književnost, svoja prava i svoje predstavnike«, v imenu

odbornikov radikalne in demokratske skupine izjavil za formulacijo: »Službeni jezik kraljevine je srpsko-hrvatsko-slovenački«. To je večina sprejela.

II. oddelek. Pri tem oddelku, ki mu je bil naslov: »Osnovne državljanske pravice«, je Jugoslovanski klub predložil, da se v naslovu dostavi: »in dolžnosti«. V utemeljitev tega predloga je poslanec Anton Sušnik med drugim dejal: »Fabrikant bi lahko postopal proti delavcu, kakor bi hotel, ako ni že po zakonu ugotovljeno, da ima on dolžnosti do delavca. Prav tako se pa mora tudi delavec zavedati, da ima on v gotovem pomenu dolžnosti do delodajalca. Starši imajo dolžnosti do otrok, vsak državljan ima dolžnosti do države (n. pr. vojaško dolžnost) itd.« (seja ustavnega odbora 19. februarja). Ta oddelek je res dobil od Jugoslovanskega kluba predloženo dopolnitev v naslovu.

Člen 12. (o svobodi vere in vesti) naj bi imel po predlogu Jugoslovanskega kluba to-le stilizacijo: »Ujemčava se sloboda vere i savesti. Nesmetano vršenje verskih dužnosti i obreda priznatih veroispovesti zajemčuje se ustavom i stoji pod zaštitom zakona. Uživanje gradjanskih i političkih prava nezavisno je od ispovedanja vere. Usvajaju se one vere, koje su u ma kojem delu kraljevine već dobile zakonito priznanje. Druge vere mogu biti priznate samo zakonom.«

Kakor je ta član formulirala ter sprejela vladna večina, nasprotujejo njegove določbe ne samo stališču katoliške cerkve, marveč tudi pravilno pojmovanemu načelu o pariteti, za koje se je principielno odločila naša država. Jaz sem o teh velevažnih vprašanjih obširno razpravljal v svojem govoru na seji ustavotvorne skupščine 23. maja 1921, na kateri sem preciziral stališče Jugoslovanskega kluba. Med drugim sem rekel:

»Kakšno bodi razmerje cerkve do države? Vez med obema bodi organska, ki se naj kaže v prijateljskem sodelovanju. Cerkev in država sta, da se poslužim tukaj terminologije pravne filozofije, dve popolni družbi, to je dve taki družbi, da ima vsaka svoj lastni in samostojni namen, pa tudi vsa sredstva za dosego tega namena. Vsaka je v svojem področju suverena. Suvereniteta pa ne izključuje, da se država in cerkev medsebojno podpirata, da v boljše in varnejše izpolnjevanje svoje naloge sprejmeta podporo druga od druge. Odločujoča je samo bistvena neodvisnost. Temeljna oblika za razmerje cerkve do države je: koordinacija, ne subordinacija, kooperacija.«

O tako zvanem kancelparagrafu, ki ga uvaja na zahtevo lažisvobodomiselstva zlasti iz prečanskih krajev poslednji odstavek 12. člena, sem govoril v generalni debati o ustavi na seji ustavotvorne skupščine 11. maja ter sem izjavil:

»Codex iuris canonici, naš novi cerkveni zakonik, določa kot pravo cerkve to-le: Cerkev ima jurisdikcijsko in upravno oblast na podlagi božjega ustanovstva. Cerkev ima lastno in izključno pravo določevati o duhovnih in aneksnih

stvareh. Služabniki cerkve so v izvrševanju svoje duhovniške službe in duhovniških nalog odvisni edino-le od svojih cerkvenih predstojnikov (can. 1260). — S tem cerkvenim zakonom je v direktnem nasprotju tako zvani kancelparagraf. (Medklic: »Hinc illae lacrimae!«) Mi se prav nič ne bojimo kancelparagrafa. Toda ta paragraf bo zadel neke druge, boste že videli, koga bo zadel! Nekateri gospodje smatrajo kancelparagraf za tako potreben, kakor centralistično ureditev naše države in zato ga hočejo spraviti v ustavo. Nobena kulturna država ne eksistira na svetu, ki bi imela takšen kancelparagraf. Ti gospodje pa najbrž mislijo, da se bodo s takšno ustavno določbo dvignili nad kulturni niveau ostale Evrope.«

V svojem prej imenovanem govoru 23. maja sem se vrnil k temu predmetu s to-le zahtevo:

»Gospodje, kdor hoče, da bo pri nas razmerje med cerkvijo in državo mirno, da bosta obe oblasti delali sporazumno in skušali doseči tiste velike kulturne naloge, ki so stavljene v naši državi našemu narodu, ta bo odklonil kancelparagraf v imenu svobode in kulture.«

O kancelparagrafu so bile burne razprave v ustavnem odboru zlasti na sejah 4. in 5. aprila. Na seji 18. maja se je v odboru glasovalo o amandmanu Jugoslovanskega kluba, da se zadnji odstavek člena 12., ki vsebuje kancelparagraf, črta. Čeprav sta ta amandman zagovarjala radikalna voditelja Ljuba Jovanović in dr. Srskić, ga je večina vendar zavrgla.

K čl. 16. je poslanec Anton Sušnik v imenu Jugoslovanskega kluba predložil sledečo formulacijo:

»Umetnost in znanost sta svobodni in uživata posebno zaščito in podporo države. Vseučiliški pouk je svoboden. Poleg javnih šol se morejo ustanavljati tudi privatne šole pod pogoji, določenimi v zakonu. Ljudska šola je obvezna in brezplačna. Roditelji odločajo o verski in splošno etični vzgoji. Država skrbi za umsko in socialno-etično vzgojo, ki mora biti v skladu z verskimi načeli staršev.«

Kot govornik Jugoslovanskega kluba na zgoraj imenovani seji ustavotvorne skupščine dne 23. maja sem tolmačil in branil naša načela o razmerju šole do familije in države. Ugotovil sem med drugim to-le:

»Šola napram familiji ne zavzema suverenega stališča, šola ni nadrejena ustanova domači hiši, ampak je samo namestnica familije, ona je pomožni zavod za familijo, cerkev in državo ... Ako država vpeljuje obveznost osnovnega pouka, kakor to določa ustavni načrt, da je ‚osnovna nastava opšta i obavezna', je to razložljivo in proti temu ne more nikdo imeti ničesar. Saj tudi najmodernejši šolski zakon, namreč belgijski iz leta 1914., določa v 1. členu: ‚Družinski očetje so obvezani, da svojim otrokom primeren osnovni pouk dajo podeliti ali pa sami podelijo'.

Toda treba je dobro pomniti, da belgijski šolski zakon v navedenem členu ne deducira iz obveznosti primernega šolskega pouka obveznosti državnih šol, kakor se k temu nagiba vladni ustavni načrt z določbo: ‚Osnovna je nastava državna'. Državni šolski monopol se protivi prirodnemu pravu, ker država po svoji naravi ni splošni vzgojitelj in vsesplošni učitelj. Državni šolski monopol v ožjem pomenu je tam, kjer država izključuje vsako privatno delo iz področja šol in hoče sama ustanavljati šole ter jih voditi po svojih uradnikih. Državni

monopol v širšem pomenu pa obstoja tam, kjer so sicer dopuščene tudi privatne šole, toda so omejene po zakonu, tako da smejo eksistirati edino-le pod nekako toleranco države in pod njenim neposrednim vodstvom. Šolski monopol države je napad na vzgojno pravo staršev in obenem omejitev poučevalne in učne svobode. Gospodje! Ljudje se nikakor ne morejo sprijazniti z državnimi monopoli, ki jih silijo, da morajo gotove stvari za gotove cene kupovati pri državi. Kako se pa morejo ljudje pri nas, zlasti oni, ki so glasniki svobode, boritelji za svobodo, sprijazniti s tem, da bo država z monopolizacijo šol prisilila državljane, da si morajo od države dati predpisati količino in kakovost duševne hrane in sploh vso narodovo vzgojo!... Država ima lahko nadzorstvo nad tem, da se vrši vzgoja v narodnem in državnem zmislu. Nikdar pa ne bomo pristali na to, da bi se izključile privatne šole, in ne bomo dovolili, da bi se z naredbami kratile našemu narodu te njegove pravice. (Poslanec Venčeslav Vilder: Privatne šole so otrovale naše narodno edinstvo! Poslanec dr. Žerjav: Kako delajo samostanske šole?) Naša vzgoja ne bo nikogar otrovala. Ne bojte se! Če mislite državno edinstvo ohraniti z uniformiranjem, če hočete vse vtakniti v uniforme in pod šajkače, to ne bo dolgo držalo. Če ne bo svobode, prostosti, ne bo zadovoljnosti, ne bo pravega reda.«

K členu 17., ki je v vladnem predlogu bil samo splošno formuliran: »Nepovredna je tajna pisama«, je Jugoslovanski klub predložil tole obširnejšo formulacijo: »Neprekršljiva je tajnost pisem, brzojavk in telefonskih razgovorov razen v slučaju kazenske preiskave in vojne. Kršenje te tajnosti se kaznuje po zakonu.«

Ker ni bilo v vladnem predlogu nobene določbe o zaščiti naših državljanov v tujih državah, je Jugoslovanski klub predložil to-le ustavno določbo: »Svaki državljanin uživa zaštitu kraljevstva u stranim državama. Zabranjuje se izručenje državljana stranim državama. Svima državljanima je slobodno, da istupe iz državljanstva, pošto ispune obavezu vojne aktivne službe.«

III. o d d e l e k. Ta oddelek vsebuje socialne in ekonomske odredbe. V vladnem predlogu teh odredb ni bilo, vsled česar je III. oddelek imel za vsebino poglavje o državnih oblastih. Sprejetje socialnih in ekonomskih principov v ustavo se more smatrati kot nekaka koncesija zahtevam Zemljoradničke stranke in načelom socializma, bodisi materialističnega bodisi krščanskega. Ideje poslednjega je zastopal naš klub, in če tudi naši predlogi navadno niso bili formalno sprejeti, se vendar sled naših idej da najti v mnogoteri odredbi tega oddelka. Po predlogu Jugoslovanskega kluba naj bi se člen 22. takole glasil: »Uredjenje gospodarskoga života mora odgovarati pravednosti u cilju, da se svima obezbedi opstanak dostojan čoveka. U ovim granicama je osigurana gospodarska sloboda poedinca.« Mesto naslednjega člena je dr. Gosar predložil in stvarno motiviral ta dva člana:

»a) Svaki državljanin je obavezan prema svojim sposobnostima na produktivan ili inače socialno koristan rad. Sloboda je rada zajamčena, u koliko se ne protivi društvenim interesima. b) Radna snaga stoji pod naročitom zaštitom zakona. Država će doneti jedinstveno radno pravo. Radeničko pravo odredjuje

posebne mere za bezbednost i zaštitu radnika u svima preduzećima, naročito osnivanje radeničkih veća kod preduzeća sa pravom uvida u upravu i vodstvu preduzeća i suodlučivanja u svima stvarima, koje se tiču radničkih interesa. Žene i nedorasli imadu se posebno zaštititi od štetnih poslova po njihovo zdravlje.«

Člen 25. naj bi imel po predlogu Jugoslovanskega kluba to-le besedilo: »Sloboda ugovaranja u privrednim odnosima priznaje se, u koliko se ne protivi društvenim interesima«, kar je bilo tudi sprejeto z večino glasov.

Mesto splošne formulacije v členu 26. o intervenciji države v pridobitnih odnošajih državljanov je Jugoslovanski klub svoj predlog o ustanovitvi in nalogi gospodarskih svetov preciziral tako-le:

»Nad svim rudarskim, saobraćajnim, industrijskim i drugim krupnim privrednim privatnim, akcionarskim, državnim i samoupravnim preduzećima vrše kontrolu stručna gospodarska veća, koja se sastoje od zastupnika preduzimača, radnika (nameštenika) i potrošača. Nad svim gospodarstvom u pokrajinama vrše kontrolu i daju direktive pokrajinska, a u državi državna veća. Gospodarska veća imaju pravo inicijative glede svih gospodarskih zakona.«

Spričo člena 28., ki določa, da je zakon (brak) pod zaščito države, je dr. Ante Dulibić kot zastopnik Jugoslovanskega kluba stavil vprašanje, kaj misli vlada s temi besedami. Isto vprašanje so stavili tudi drugi poslanci. Poročevalec večine dr. Laza Marković je odgovoril:

»Zaštita države kao i svaka zaštita razume se u dvojskom pravcu. Država se stara, da se brak ne zloupotrebi, i stara se, da brak bude jedna zdrava, jedna u svakom pogledu solidna i moralna zajednica, i kad tako osvojimo princip, da brak nije čisto privatan ugovor gradjana, da bi se mogao jednoga dana potpuno emancipovati od uticaja državnih zakona, i kad tako shvatimo ovaj princip zaštite braka onda sam ja za to, da se ovaj član primi.«

Bolj je zadovoljil odgovor radikalskega voditelja Ljube Jovanovića, ki je rekel:

»Kad je država priznala veroispovesti, onda je ona priznala i sve ono, što je po njenim dogmatima bitno. I ako veroispovesti, o kojima je reč i hrišćanska i muslimanska, kako oni smatraju, da je brak tajna, onda država tu ustanovu smatra kao takovu i ona neće i nikome to ne pada na pamet, da ratuje sa verom, no će gledati na brak kao na instituciju, o kojoj se staraju veroispovesti, i zato ga uzima u zaštitu sa svoga gledišta. A gledište je njeno prema veroispovestima i ono državno i ono socialno gledište, onakvo kakvo ona mora imati radi svoga bića, radi svoga opstanka. Ako u državi nema zdravoga braka, vrlo brzo nastaće propast države.«

Členu 29., ki govori o državni podpori nacionalnemu zadružništvu in drugim nacionalnim pridobitnim združenjem, je predlog Jugoslovanskega kluba dal to-le preciznejšo obliko:

»Udruživanje pojedinaca radi zaštite ili unapredjenja interesa pojedinih privrednih redova štiti zakon. Ovakvim udruživanjima, zadrugama ili njihovim savezima daje se pod jednakim uslovima prvenstvo pred svim privatnim preduzećima. Država je dužna prema potrebi davati kreditnim, produktivnim i kon-

sumnim zadrugama jeftin kredit. Sem toga država je obavezna davati svake godine šest od tisuće od ukupnoga državnoga budžeta u zadružne svrhe. Ovaj će se doprinos srazmerno podeliti medju pokrajinske zadružne saveze.«

Mesto členov 30. in 31., ki prinašata splošno obljubo o zakonodajni ureditvi poljedelskega in delavskega zavarovanja, je Jugoslovanski klub to važno socialno zahtevo opredelil v teh dveh predlogih:

»1. Zemljoradničko pravo ujemčava zemljoradniku dom, minimum potrebne zemlje, blaga i pokretnine te osiguranje u slučaju starosti i nesposobnosti. Sem toga brine se država za osiguranje protiv požara, pomora stoke, štete od grada i drugih vremenskih nepogoda. U tu svrhu opšteg unapredjenja poljoprivrede država će unositi u svoj budžet potrebitu svotu. 2. Postepeno se uvadja potpuno, opšte i obavezno osiguranje sviju radnih redova bez razlike, koje uključuje osiguranje u slučaju bolesti, nezgode, starosti, iznemoglosti, bezposelnosti, kao i osiguranje neobezbedjenih članova porodice.«

Kar se tiče člena 34., ki govori o pomorstvu in ribarstvu, je treba zabeležiti, da je potekel iz iniciative poslanca dr. Dulibića, ki je predložil to točko:

»Pomorska i ribarska struka uživaće posebnu zaštitu i potporu države. Naročitim zakonom urediće se posebno pomorsko pravo, obezbedjenje pomoraca, kapetana, mornara i ostalih brodarskih nameštenika, ribara i brodara za slučaj nezgode, bolesti, starosti i nezaposlenosti; stručno obrazovanje pomoraca i ribara, ustanovu komore mornara, osnivanje pomorskih i ribarskih zadruga i kolektivnih preduzeća.«

K členu 36., ki prepoveduje oderuštvo vsake vrste, je Jugoslovanski klub predložil dodatek: »Pravni poslovi, koji su protiv dobrih običaja — contra bonos mores —, ne važe.«

Pri členu 39., ki govori o davku na dediščino, so poslanci Jugoslovanskega kluba zahtevali, da se v njem opredelijo glavne smernice našega davčnega sistema. Predložili so trojni dodatek:

»1. Uvadja se prije svega progresivni porez na rentu od zemljišta i kapitala, a iza toga prema potrebi i progresivni porez na dohotke od rada. 2. Imanje, koje je potrebno za život, dostojan čoveka, slobodno je od poreza. 3. Monopoli i trošarina na opšte važne životne potrebe ukidaju se. Uvadja se porez na luksuriozni imutak i život.«

Člen 41. — o gozdnih kompleksih — naj bi se po predlogu Jugoslovanskega kluba tako glasil:

»Šume imaju služiti narodu. Svi veći šumski kompleksi postaju društvena, što znači zadružna, opštinska (općina, zemljišne zajednice, imovne općine) ili pokrajinska svojina. Pokrajinske šume daju se na uživanje narodu prema potrebi na temelju posebnog zakona. Pravo suvlasništva i onih opština i opštinskih pripadnika, koji do sada nisu imali učešća u uživanju šuma, urediće se posebnim zakonom.«

K členu 43. je Jugoslovanski klub predložil te dodatke:

»1. Obradjivanje zemlje i iskorišćanje prirodnih blaga dužnost je vlasnika prema društvu. 2. Samostalnost seljaka i maloga zanatlije štiti zakon i podupire javna uprava. Pod naročitom zaštitom stoji zanatlija na selu. 3. Porast vrednosti zemljišta, koji je nastao bez ulaganja rada i kapitala, treba obratiti u opšte dobro.«

V. o d d e l e k. Pri členu 51. — o napovedi vojne in sklepanju miru — je Jugoslovanski klub predložil to formulacijo:

»Kralj oglašuje rat i zaključuje mir sa prethodnim pristankom narodnog predstavništva. Ako je zemlja napadnuta ili joj je rat oglašen, treba odmah sazvati narodno predstavništvo.«

Poslednji odstavek tega predloga je večina sprejela in tvori zadnji odstavek člena 51. Vidovdanske ustave.

K členu 54., zadnji odstavek, ki določa, da je za čine kralja kot vrhovnega zapovednika vojske odgovoren minister vojske in mornarice, je Jugoslovanski klub predložil ta dodatek: »a izuzetno u ratno vreme i načelnik glavnog štaba vrhovne komande, u koliko bi ti akti bili van domašaja nadležnosti ministra vojske i mornarice.«

VII. o d d e l e k. Člen 69. se v predlogu Jugoslovanskega kluba glasi tako-le: »Narodno pretstavništvo sastoji se iz dve koordinirane skupštine: političke i socialno-ekonomske, koje se biraju na četiri godine. Niko ne može da bude istodobno član obeju skupština.«

V naslednjem členu je predlog Jugoslovanskega kluba definiral volilno pravico za politično skupščino tako:

»Politička skupština sastoji se od 200 poslanika, koje bira narod opštim, jednakim, neposrednim, srazmernim i tajnim glasanjem. Izborno pravo imade svaki državljanin bez razlike spola, ako je izvršio 21. godinu. Zakon će poimence naznačiti izuzetke od toga. Oficiri aktivni i u nedejstvu, kao podoficiri i vojnici pod zastavom ne mogu vršiti izborno pravo niti biti birani. Bliže odredbe o izborima u političku skupštinu propisaće se zakonom.«

O sestavi socialno-ekonomske skupščine določa sledeči član (71.) predloga Jugoslovanskega kluba to-le:

»Socialno-ekonomska skupština sastoji se od 200 poslanika, od kojih polovinu bira narod po staležima jednakim, neposrednim, tajnim i proporcionalnim glasanjem, a drugu polovinu sačinjavaju delegati pokrajinskih staleških zastupstva. Dok se ova zastupstva ne ustanove, i ova druga polovina bira se direktno kao i prva.«

V členu 72. predloga Jugoslovanskega kluba se področje politične zbornice tako opredeljuje:

»U delokrug političke skupštine spada:

A. Potpuno zakonodavstvo glede ovih posala:

1. Državljanstvo, domovno pravo, svoboda kretanja, policija (putni propisi, nadzor nad tudjincima i t. d.), anografe;

2. pravo udruživanja i zborovanja, štampa;

3. sve civilno, krivično, zemljišno i strukovno pravo (obrtno, industrijsko, trgovačko, menično, bankovno, burzovno, pomorsko, rudničko, vodno pravo) i t. d. izuzev staleško-pravne poslove;

4. vojska i mornarica.

B. Okvirno zakonodavstvo glede ovih posala:

1. odnošaji izmedju države i crkve, prava i dužnosti verskih udruženja;

2. prosveta;

3. organizacija uprave i sudstva.«

V področje socialno-ekonomske zbornice spada po členu 73. naslednje:

»A. Potpuno zakonodavstvo glede ovih posala:

1. Novac, monopoli, državni zajmovi i svi finansijski poslovi koji se tiču cele države;

2. saobraćajna sredstva koja su važna za celu državu (železnice, paroplovstvo, zrakoplovstvo, pošta, brzojav, telefon);

B. Okvirno zakonodavstvo glede ovih poslova:

1. Svi staleško-pravni poslovi (zemljoradničko, obrtno, industrijsko, trgovačko, činovničko, radničko pravo); organizacija staleških zastupstva, te odvetnički, beležnički, inžinjerski, lekarski red i t. d.;

2. razvlastba, socijalizacija prirodnog blaga i ekonomskih preduzeća, organizacija i nadzor produkcije, prodaja i konsum važnih potrepština;

3. strukovno-školstvo;

4. zadrugarstvo, socijalna politika;

5. osiguranje.«

Pred plenum, ki sestoji iz obeh zbornic narodnega predstavništva, spadajo na podlagi nadaljnjega člena predloga Jugoslovanskega kluba sledeče stvari:

»A. Odobrenje naveštaja rata i sklopljenje mira i svih političkih i carinsko-trgovačkih ugovora sa tudjim državama;

B. rešenje o državnom proračunu.

Svi drugi poslovi spadaju u nadležnost pokrajina i samoupravnih jedinica, koje su u isti mah potčinjene.

Obe se skupštine sastaju i počinju delovanje u isti dan. Obe se istodobno sazivaju na izvanredno zasedanje.

Narodno predstavništvo sastaje se u prestonici u redovan saziv svake godine 20. oktobra, ako pre toga nije sazvano u vanredan saziv. Ako je u slučaju rata prestonica izmeštena, narodno predstavništvo sastaje se u mestu privremene prestonice. Redovan saziv ne može se zaključiti, dok ne bude rešen državni proračun. Sednice narodnog predstavništva mogu se ukazom odložiti najdalje za dva meseca. Za vreme rata narodno predstavništvo stalno je na okupu.«

Člen 77. opredeljuje razmerje med obema skupščinama na ta način:

»Predlog, koji jedna skupština usvoji, šalje se drugoj na odobrenje. Ako ga druga skupština usvoji bez primedbe, smatra se da je Narodno predstavništvo predlog usvojilo.

Ako je druga skupština učinila kakve izmene, tako izmenjen predlog šalje se prvoj skupštini na ponovnu ocenu. Ako ova primi izmene druge skupštine, smatra se da je zakonski predlog usvojen od Narodnog predstavništva, ako ih pak ne primi, ona šalje svoj prvi predlog ili svoj izmenjeni predlog drugoj skupštini na ponovnu ocenu. Druga skupština u tom slučaju rešava samo o tome, da li prima ovaj predlog u celini ili ne. Ako ga primi, smatra se da je zakonski predlog primljen od Narodnog predstavništva. Ako ga odbaci, rešava se o njemu u plenumu Narodnog predstavništva. Plenumu predsedavaju izmenice predsednici obiju skupština. Prvi se predsednik bira kockom.

Predlog odbačen u načelu u jednoj skupštini, ne može se u toku istoga saziva podneti u drugoj skupštini.«

Jugoslovanski klub je kot predstavitelj resnične in dosledno demokratske stranke sprejel v svoj ustavni načrt tudi določbe o

direktnem ljudskem glasovanju, o tako zvanem referendum-u in o ljudski iniciativi. S temi ustanovami naj bi se ljudstvu dejanski prisodila pravica direktnega glasovanja o zakonih, zlasti o takih, ki so državno-organizatornega ali drugače važnega pomena. Pred očmi je lebdel zgled severnoameriških držav, Švice, moderne Nemčije, republike Avstrije in Češkoslovaške. Iz te tendence Jugoslovanskega kluba so vznikli predlogi, ki jih je poslanec dr. Šimrak na seji ustavnega odbora stavil kot dodatek k VII. oddelku:

1. »Obnarodovanje državnog zakona odlaže se za dva meseca, ako to jedna trećina Narodnog predstavništva zahteva. Zakoni, koje označe oba doma kao vrlo hitne, mogu se usprkos ovom zahtevu obnarodovati.

O zakonu, kojega se obnarodovanje na predlog trećine Narodnog predstavništva odložilo, odlučuje narod glasanjem, ako zahteva to glasanje 20 po sto državljana, koji imaju biračko pravo.«

2. »Ako 10 po sto državljana, koji imaju biračko pravo, traže da se donosi kakav zakon, mora se uvesti o nacrtu zakona glasanje naroda. Traženju se ima priložiti potpuno izradjen zakonski nacrt. Vlada nacrt najpre podastre Narod. predstavništvu sa svojim mišljenjem. Glasanja naroda nema, ako Narodno predstavništvo primi nepromijenjeno predloženi zakonski nacrt.«

3. »O zakonu, kojega je primilo Narodno predstavništvo, odlučuje, pre nego se obnaroduje, narod glasanjem, ako zahteva to glasanje poglavar države u toku jednog meseca nakon zaključka Narodnog predstavništva. Kod glasanja mora biti vazda nadpolovična većina.«

VIII. o d d e l e k. Predlogi Jugoslovanskega kluba, ki dokazujejo zamisel v njem zastopanih strank o upravni ureditvi države, so naslednji:

1. »Država Srba, Hrvata i Slovenaca deli se na pokrajine, okruge (županije) i opštine. Pokrajine su ove: 1. Srbija, 2. Hrvatska i Slavonija sa Medjumurjem, 3. Bosna i Hercegovina sa Dalmacijom, 4. Črna Gora, 5. Vojvodina, 6. Slovenija sa Prekomurjem.[10]

2. Pokrajine se dele na okruge i opštine, koja su istotako kao i pokrajine pravna lica po javnom i privatnom pravu. Okruzi (županije), srezovi (kotari) i opštine samoupravne su jedinice.

3. Svaka pokrajina, okrug (županija) ima svoju skupštinu, odnosno svoj odbor. Pokrajinska i okružna skupština biraju sebi svoje predstavništvo.

4. Pokrajina ima svoju vladu, koju predsednik sastavlja. Pokrajinska vlada je najviši izvršni organ pokrajinske samouprave. Samouprava obuhvata: 1. Unutarnje poslove, 2. trgovinu i obrt, 3. građevinu, 4. šume i rude, 5. poljoprivredu, 6. agrarnu reformu, 7. ishranu, 8. prosvetu i veru, 9. zdravlje, 10. socialnu politiku, 11. pravosudje, 12. finansije.

5. Predsednika pokrajinske vlade postavlja vladalac na predlog ministarskog saveta, koji se bira od 3 kandidata, koje je pokrajinska skupština odredila iz svoje sredine. Vladalac ga tako isto razrešuje od njegove dužnosti.

6. Predsednik pokrajinske vlade i njeni članovi odgovorni su u svim autonomnim stvarima pokrajinskoj skupštini. Protiv njihovih rešenja u autonomnim stvarima nije nikakva žalba dopuštena, nego jedino pokrajinskom upravnom sudu.

[10] Kar se tiče Dalmacije, je poslanec dr. Šimrak na seji ustavnega odbora 21. marca izjavil: »Ako će Dalmacija zaključiti, da se radje pripaja Hrvatski i Slavoniji, mi nećemo protiv toga imati nikakve zamerke.«

7. Nadležni članovi pokrajinske vlade vrše poslove državne uprave u pokrajini, koji se odnose na autonomne resore. Predsednik pokrajinske vlade stoji na čelu cele civilne državne uprave u pokrajini. Članovi pokrajinske vlade odgovorni su u toj funkciji resornim ministrima, predsednik pa ministarskom savetu.

8. Pokrajinska vlada postavlja, premešta i otpušta činovnike sviju resora, kojima ona upravlja. Postavljanje, premeštaj ili otpuštanje činovnika od 6. činovničkog razreda na više mora nadležni ministar odobriti. Premeštaj činovnika iz resora, kojim upravlja pokrajinska vlada, u područje druge pokrajinske vlade ili u ministarstvo i obratno spada u delokrug nadležnih resornih ministara, koji su pak pri tome vezani na saglasnost dotičnih pokrajinskih vlada. Svi činovnici, postavljeni od pokrajinske vlade, njoj su odgovorni.

9. Činovnici onih grana državne uprave u pokrajinama, kojima ne upravlja pokrajinska vlada, odgovorni su nadležnom ministru, koji ih u sopstvenom delokrugu postavlja, premešta i otpušta. Načelnike najviših upravnih jedinica ove vrste u pokrajini premešta i otpušta nadležni ministar u dogovoru sa predsednikom vlade. U svima važnim stvarima ovi načelnici opšte sa nadležnim ministrom preko predsednika pokrajinske vlade.

10. Kako oblasna tako i sreska i opštinska skupština biraju sebi predsednika po načelu tajnog i neposrednog glasanja.

11. U sporovima izmedju raznih pokrajinskih vlada kao i u sporovima izmedju pokrajinske i centralne vlade sudi naročiti državni sud

12. Pored terno-predloga za predsednika pokrajinske vlade poslovi pokrajinske skupštine sastoje se naročito još u sledećem:

1. zakonodavstvo u svima stvarima, koje nisu izričito zadržavate za državno zokonodavstvo;

2. brige za važna javna postrojenja, koja prestižu delokrug pojedinih okruga (županija);

3. pokrajinske finansije;

a) raspolaganje sa pokrajinskom imovinom i pokrajinskom javnom svojinom. Pokrajini pripada cela imovina bivše državne i autonomne uprave, u koliko je ona prema gornjim odredbama primi;

b) rešavanje o pokrajinskim porezima.

Pokrajinska samouprava zadržava naročito:

1. dohotke od autonomnih resora i preduzeća;

2. dodatke na podjednak državni progresivni porez na dohotke;

3. posebne poreze kao zemljarinu, kućarinu (razrednu i najamnu), porez na dobit (opšti i posebni), porez na povećanje vrednosti, porez na spekulacije i berzanske poslove, ostavinski porez na imovinu i tako dalje;

4. trošarinu, koja ne sme postojati za najvažnije potrebe života;

a) pozajmice i konvertiranje pokrajinskih dugova;

b) rešavanje o pokrajinskom godišnjem proračunu i računskom zaključku;

5. administrativni nadzor nad okruzima, srezovima i opštinama u stvarima okružne, sreske i opštinske samouprave.

13. Pokrajinska Skupština mora se sazvati bar dva puta godišnje. U prvom zasedavanju rešava pokrajinski proračun za iduću godinu po predlogu pokrajinske vlade, u drugom pak zasedanju rešava o računskom zaključku. Pokrajinska skupština mora se sazvati, ako to smatra za potrebno pokrajinska vlada, odnosno njen predsednik, ili ako to zahteva polovina njenih članova. Ako se u poslednjem slučaju Skupština ne sazove u roku od tri meseca, može se sama sastati na zasedanje.

14. Zakone, koje reši pokrajinska skupština, predlaže predsednik pokrajinske vlade preko ministarskog saveta vladaocu na odobrenje pre no što ih objavi. Ako se zakon ne odobri u roku od dva meseca a i ne vrati predsedniku pokrajinske vlade, da bi ga mogla skupština ponovno uzeti u pretres, onda može predsednik pokrajinske vlade, ako ga pokrajinska skupština izrično ovlasti, taj zakon objaviti.

15. Pokrajinska vlada izdaje izvršne naredbe za sve pokrajinske kao i državne zakone.

16. Okružnog načelnika postavlja pokrajinska vlada, birajući ga od tri dovoljno kvalifikovana kandidata, koje predlaže okružna skupština. Postavljenje mora odobriti ministar unutrašnjih dela.

17. Pored terno-predloga za okružnog načelnika, poslovi okružne skupštine sastoje se naročito u sledećem:

1. briga za javna postrojenja;
2. raspolaganje sa okružnom imovinom i svojinom;
3. briga za okružne finansije;
4. rešavanje o okružnom proračunu i računskom zaključku.«

Poslanci Jugoslovanskega kluba so svojo koncepcijo o notranji ureditvi države in o organizaciji uprave motivirali s stvarnimi govori v ustavnem odboru, kakor tudi v plenumu ustavotvorne skupščine. Tako je načelnik Jugoslovanskega kluba dr. Korošec v svojem govoru na seji ustavotvorne skupščine 15. aprila 1921 med drugim rekel sledeče:

»O notranji ureditvi naše države določa vladni načrt ustave oblasti. Glavni kriterij, po katerem je vladni načrt razdelil državo na oblasti, je številka. Šele sekundarni kriterij so prirodne, ekonomske in kulturne prilike. Glavno je številka! Ako zahtevajo kulturne in naravne razmere širšo oblast, se ta ne more ustanoviti, ker je glavno pač številka, vse drugo pa sekundarnega pomena. Mi dobro vemo, zakaj polagate vi tako veliko važnost na razdelitev po številki. Vi ste dali številki nalogo, da naj ubije zgodovinske poglede na razdelitev zemlje.

Večina Hrvatov in Slovencev je za veliko večje oblasti, za oblasti, ki bi imele, da rečem odkrito, zgodovinske meje. In to zaradi tega, ker mislimo, da bomo v svojih zgodovinskih mejah lahko uspešnejše branili in nadaljevali svoje kulturno, gospodarsko in politično življenje. Mi mislimo, da je treba kontinuiteto našega kulturnega, političnega in gospodarskega življenja ohraniti, da je zaradi tega treba ohraniti pokrajine, ki jih je ustvarila zgodovina. Nam ni glavna reč zgodovina, nam je glavna reč nadaljevanje in kontinuiteta našega kulturnega, političnega in gospodarskega življenja. Mi se razlikujemo od vlade ne samo glede na razdelitev zemlje, glede na teritorialno razdelitev, marveč tudi v vprašanju razdelitve državne oblasti po pokrajinah. Mi zahtevamo, dosledni svojemu demokratskemu principu in cilju, da čim več ljudstva sodeluje pri zakonodavstvu in samoupravi, zato mi zahtevamo delegacijo zakonodavstva in samouprave tistim pokrajinam, ki jih v svojem načrtu predlagamo.«

Dr. Dulibić se je v svojem govoru na seji ustavnega odbora 31. marca potrudil razdreti in razpršiti strašilo avtonomizma. Rekel je:

Gospodo, kad sam govorio o autonomijama, opazio sam, da je ta reč jedna vrsta strašila. Jeste, gospodo, autonomija je zbilja značila suverenost u smislu

staro-grčkog državnog prava, ali odatle su prošle skoro 2000 godina i današnjeg dana ta autonomija dobila je sasvim drugo značenje i sasvim drugi smisao. Danas nemate u teoriji i praksi čoveka, koji će vam tvrditi, da autonomija znači suverenost, da autonomija znači državu u državi. To je baš ono, što mi nećemo, jer mi priznajemo, da državna vlast ne može biti nego jedna. Šta je autonomija u današnjem modernom smislu? Autonomija ne znači ništa drugo nego ono ovlašćenje, koje suverena državna vlast daje jednome faktoru, da može delovati u pravodavnom smislu. Pa je li to veliko čudo? Vi ste već u ustavu stavili jednu autonomiju, u odeljku što se tiče sudstva. U tome odeljku vi ste kazali, da je sudstvo u granicama zakona upravo suvereno. Ako je autonomija dobra, što se tiče sudstva i sudjenja, zašto ta autonomija ne može da bude dobra i onda, kad se radi o upravi sa drugim narodnim dobrima i kad se radi o upravi u drugim granama. Gospodo, već smo istakli, da ovo naše traženje autonomije počiva na dubokom uverenju, da je samo na taj način moguće, da se sa ovom državom dobro upravlja i da je samo na taj način moguće, da naša država dodje i do ugleda i do moći i do blagostanja onako, kako joj mi želimo.«

Dr. Šimrak je v svojem govoru na seji ustavotvorne skupščine 20. aprila napovedal hegenomijo kot posledico vladnega in upravnega sistema v državi:

»Možda, gospodo, vi ne biste hteli hegemonije ali budite uvereni, da se ta stvar sama po sebi javlja, da je to borba života, da je to borba za opstanak i da će sigurno doći do te prevlasti, do te hegemonije, a njezini orisi i danas se bistro i jasno pokazuju u svima područjima našega narodnoga života. (Dr. V. Kukovec: Vi ste za hegemoniju Rima.) Ako hoćemo, da budemo ravnopravni, ako hoćemo, da održimo narodno jedinstvo, ako hoćete, da nemamo hegemonije ni prevlasti, moramo imati jednakog udela u državnoj vlasti. (Pribičević: Vi ste i do sada imali.) Dok god ne budemo imali toga jednakoga udela u državnoj vlasti, dok ne budemo imali autonomije, dotle nemamo nikakve garancije, da tu neće biti hegemonije, neće biti prevlasti.«

IX.—XII. o d d e l e k. Jugoslovanski klub je na stališču, da naj ljudstvo sodeluje pri sodstvu, kar mu omogočajo porotna sodišča. Zato je Jugoslovanski klub k členu 109. predložil ta dodatek: »Porota se zadržava. Njezinu nadležnost odredjuje zakon.« Pri poglavju o vojski je naš klub k členu 109. stavil ta predlog: »Uvadja se narodna vojska (milica). Za prelazno doba smanjuje se stajaća vojska na potreban minimum.«

Pri XII. oddelku, ki govori o izpremembah v ustavi, je poslanec Gostinčar k členu 126. stavil ta spreminjevalni predlog: »Predlog, da se u ustavu što izmeni ili dopuni, može učiniti Narodno predstavništvo. O predlogu se rešava na način, predvidjen za rešavanje zakonskih predloga. Uzima se, da je predlog primljen, ako je za nj glasovala apsolutna večina od ustavom odredjenoga broja poslanika.« Poslanec Stjepan Barić je v utemeljitev tega predloga izjavil: »Ako ustav primite sa tobož kvalifikovanom većinom, polovina više jedan, onda nije pravo, da se kasnije traži veća kvalifikovana većina, nego što se traži za primanje celokupnog ustava.«

Dr. Marko Natlačen:

OBLASTNE SAMOUPRAVE V SLOVENIJI.

Temeljni zakoni.

Temelj oblastnim samoupravam daje Vidovdanska ustava v čl. 95. do 101.; natančnejša določila o ureditvi in pristojnosti oblastnih samouprav pa vsebuje zakon o oblastni in sreski samoupravi, razglašen v »Službenih novinah« štev. 92 (z dne 28. aprila 1922) in v »Uradnem listu pokrajinske uprave za Slovenijo« z dne 15. maja 1922. pod št. 136. Razdelitev države na oblasti se je izvršila z uredbo z dne 26. aprila 1922, razglašeno v »Službenih novinah« št. 92, z dne 28. aprila 1922, in v »Uradnem listu pokrajinske uprave za Slovenijo« z dne 15. maja 1922 pod št. 134.

Po členu 95. Vidovdanske ustave se izvršuje uprava v kraljevini po oblasteh, okrogih (okrožjih), srezih (okrajih) in občinah.

Porazdelitev na oblasti se vrši po besedilu istega člena Vidovdanske ustave z zakonom po prirodnih, socialnih in ekonomskih razmerah. Dve ali več manjših oblasti je sicer dopustno spojiti v eno večjo oblast, o čemer odločajo končno oblastne skupščine dotičnih oblasti, vendar pa ne sme ena oblast imeti v nobenem slučaju več nego 800.000 prebivalcev.

Z gori citirano uredbo se je razdelila cela država na 33 oblasti. Slovensko ozemlje je po tej uredbi deljeno v dve oblasti, Ljubljansko s sedežem v Ljubljani in Mariborsko s sedežem v Mariboru. Ljubljansko oblast tvori vse ozemlje bivše dežele Kranjske, kar ga je prišlo v območje kraljevine S. H. S., od bivše Koroške občina Jezersko, od Štajerske pa sodna okraja Brežice in Sevnica, občini Veliki Kamen in Mrčna Sela iz sodnega okraja kozjanskega, dalje sodni okraj Laško razen občine Sv. Rupert in končno Kastav. Iz kamniškega okraja so bile po uredbi o razdelitvi države na oblasti izločene občine Motnik, Trojane in Špitalič, ki so bile priključene Mariborski oblasti.

Občine Motnik, Trojane in Špitalič pa so se na lastno prošnjo s pritrditvijo ljubljanske oblastne skupščine ter po pristanku ministrskega sveta zopet priključile ljubljanski oblasti (odlok ministra za notranje zadeve z dne 28. aprila 1927. Sl. br. 1586/27).

Z zakonom z dne 20. maja 1928, razglašenim v »Službenih novinah« z dne 19. junija 1928, št. 138/XLV, in v »Uradnem listu ljubljanske in mariborske oblasti« z dne 22. junija 1928, št. 60/203, pa se je upravna občina Kastav izločila iz ljubljanske oblasti ter priključila primorsko-krajiški oblasti v Karlovcu.

Mariborsko oblast tvori ozemlje bivše Štajerske, v kolikor je pripadlo kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev in v kolikor se ni spo-

jilo z Ljubljansko oblastjo. Priključilo pa se je Mariborski oblasti tudi Prekmurje (Slovenska Krajina) ter Medjimurje in pa okraj Prevalje iz ozemlja bivše Koroške.

Pristojnost v stvarnem pogledu je oblastnim samoupravam odkazana po čl. 96. Vidovdanske ustave in čl. 2. zakona o oblastni in sreski samoupravi.

Zakon o oblastni in sreski samoupravi odreja v točki 2. prehodnih odredb, da se morajo volitve za oblastne skupščine izvršiti v treh mesecih, ko stopi v veljavo. Dejanski pa so se vršile volitve za oblastne skupščine prvikrat šele dne 23. januarja 1927, sestale pa so se oblastne skupščine na prvo zasedanje mesec dni kesneje, to je dne 23. februarja 1927.

Moja naloga je, da podam kolikor mogoče verno sliko o dosedanjem delovanju in današnjem stanju obeh slovenskih oblastnih samouprav ter o delu v bližnji bodočnosti. Žal, da mi bo mogoče podrobnejše obravnavati le ljubljansko oblastno samoupravo, ker mi podatki glede dosedanjega dela v mariborski oblastni samoupravi niso bili v zadostni meri na razpolago.

Ko smo se dne 23. februarja 1927 sestali na prvi skupščinski seji, je bila prognoza dela in bodočnosti oblastne samouprave še popolnoma nejasna in negotova. Ljubljanski oblastni odbor je razpravljal v svoji II. seji dne 25. februarja 1927 o organizaciji oblastnih uradov. Sredstev za izvedbo najpotrebnejše organizacije nismo tedaj imeli nobenih. Sploh nismo imeli tedaj drugega, kakor mnogo dobre volje in veliko poguma. To dokazuje sklep, ki smo ga napravili v dotični seji, da namreč najamemo pri Ljudski posojilnici v Ljubljani posojilo v znesku 700.000 Din in ker smo vedeli, da Ljubljanska oblast, ubožna in brez vsega premoženja, kakor je tedaj bila, ne more imeti sama nikakega kredita, smo se soglasno odločili, da podpišemo člani oblastnega odbora sami tozadevne menice. Na ta način smo si oskrbeli prva denarna sredstva, da smo sploh mogli pričeti z organizacijo svojega dela.

Ob prevratu je bilo delo deželnih odborov, ki so bili predhodniki sedanjih oblastnih odborov, ukinjeno; deželni odbori in deželni zbori so bili razpuščeni, bivša deželna imovina pa je prešla v likvidacijo. Ta likvidacija se do nastopa oblastnih samouprav še ni dokončno izvedla. Zastavili smo vse svoje moči, da nadaljnjo likvidacijo bivše deželne imovine preprečimo in da se prizna oblasti pravica do vse bivše deželne imovine. Uspeh našega truda v tej smeri dokazuje čl. 322. finančnega zakona za leto 1927./28., ki določa: »Vsa imovina bivših dežel na ozemlju bivše Avstrije prehaja na oblastne samouprave in vse nepremičnine bivših dežel naj se prepišejo v zemljiški knjigi na dotične oblasti.«

Na temelju tega zakonitega določila je postala Mariborska oblast lastnica zdravilišča Rogaške Slatine in Dobrne, Ljubljanska oblast pa lastnica vseh številnih realitet, ki so bile poprej deželna last (Deželni dvorec, v katerem je sedaj nastanjena slovenska univerza, Narodni muzej z vsemi zbirkami in knjižnico, Operno gledališče, Prisilna delavnica, v kateri je sedaj nastanjen del Bolnice za duševne bolezni ter Državno vzgajališče, Javna bolnica v Ljubljani, Bolnica za duševne bolezni na Studencu, posestvo na Grmu pri Novem mestu, posestvo Mala Loka, Robež, Kranjske deželne elektrarne, razni mlini ob Savi z vodnimi pravicami itd.).

V zmislu čl. 99. Vidovdanske ustave gre oblastni skupščini pravica izdajati oblastne uredbe o vseh stvareh iz svoje pristojnosti. Ta uredbodajna pravica pa je bistveno omejena v tem, da ne sme biti uredba v nasprotju niti z ustavo, niti z zakonom. Iz tega sledi, da bi bilo uredbodajno delovanje oblastne skupščine skrajno obteženo in omejeno, ker bi ne mogla spremeniti ali razveljaviti nobenega še tako zastarelega in današnjim razmeram ne ustrezajočega zakona. Velik del poslov, ki spadajo po Vidovdanski ustavi in zakonu o oblastni in sreski samoupravi v pristojnost oblastne samouprave, je spadal na našem ozemlju v področje bivših deželnih zborov, ki so v tem pogledu izdali deželne zakone. Tudi deželni zakoni so zakoni in tudi s temi ne bi smela nobena oblastna uredba priti v konflikt. Tako bi bilo delo oblastnih samouprav nezmiselno vezano in njihov razmah bi bil v mnogih ozirih naravnost nemogoč.

Tej hibi je odpomogel finančni zakon s čl. 323., ki določa: »Oblastnim skupščinam na ozemlju bivše Avstro-Ogrske se daje pravica, bivše deželne zakone, ki veljajo na njih ozemlju, in ki se nanašajo na posle njih območja, z oblastnimi uredbami izpreminjati, dopolnjevati in razveljavljati v mejah ustave in državnih zakonov.«

S členoma 322. in 323. finančnega zakona za leto 1927./28. je bila ustvarjena osnova in možnost za uspešno delovanje slovenskih oblastnih samouprav. Od 1. aprila 1927 sta oblastna odbora ljubljanski in mariborski v hitrem tempu pritegnila nase s strani državnih oblasti eno kompetenco za drugo, vzporedno s tem je rastla notranja organizacija oblastnih uradov in pripravljali so se skrbno tudi vsi pogoji za zadostno finansiranje odnosno za pridobitev potrebnih finančnih virov. Prvi proračun, ki sta ga sprejeli obe slovenski oblastni skupščini, sicer ni bil realnega značaja, vseboval je marveč le nekak program, kako si obe oblastni samoupravi zamišljata svoje delo za gospodarsko obnovo in napredek v svojem področju. Toda proračun za leto 1928. je bil sestavljen že povsem realno, prilagojen dejanskim potrebam v oblasti in zagotavljajoč vsaj toliko dohodkov, kolikor jih je za nemoteno delo v granah oblastne samouprave neobhodno treba.

V naslednjem hočem orisati v glavnih obrisih delo posameznih oddelkov oblastne samouprave.

Občinske zadeve.

Točka 7. prehodnih odredb zakona o oblastni in sreski samoupravi odreja, da nadzorno in disciplinsko gospostvo nad občinami, v kolikor je to gospostvo izvrševal poprej deželni odbor, preide na oblastno samoupravo.

Skladno s to določbo je veliki župan ljubljanske oblasti z razglasom z dne 31. maja 1927, S. br. 2213, objavil, da preidejo s 1. junijem 1927 vsi posli, tičoči se nadzorstvenega ali disciplinarnega gospostva nad občinami v domačem področju, ki so jih svojčas opravljali bivši deželni odbori na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in v Istri, in ki so prešli z uzakonjeno naredbo z dne 14. novembra 1918, Ur. l. št. 111/11, na Narodno vlado S. H. S. v Ljubljani, pozneje pa v zmislu čl. 2. zakona o obči upravi na velikega župana, na ljubljanski oblastni odbor.

Isto je sledilo v juliju tudi v Mariborski oblasti. S tem aktom sta pridobili slovenski oblastni samoupravi, kar tiče občinskih zadev, vse kompetence, ki sta pritikali nekdanjim deželnim zborom in odborom.

V okviru Ljubljanskega oblastnega odbora se je organiziral poseben občinski oddelek, ki vrši naslednje posle:

1. Nadzorstvo nad občino vobče in posebej nad občinskim gospodarstvom.

Občinski oddelek rešuje občinske letne proračune in obračune, pazi uradoma na gospodarstvo z občinskim osnovnim premoženjem (odsvojitve, obremenitve itd. občinskega premoženja in imovine), dalje na pravilno gospodarstvo v okviru letnega proračuna, vrši revizije, rešuje prošnje za pobiranje občinskih taks in posebnih davščin, vodi združitve, razdružitve in razmejitve občin, rešuje pritožbe proti sklepom občinskih odborov v vseh stvareh, ki ne spadajo v strokovne oddelke ali v pristojnost obče-upravnih oblastev.

Občinski oddelek vodi evidenco (katastre) občinskih zastopov in njih članov, nadalje občinskih doklad na neposredne in posredne državne davke, samostojnih doklad in posebnih davščin ter občinskih taks.

Največje delo je reševanje občinskih proračunov, ki jih je rešil občinski oddelek v Ljubljanskem oblastnem odboru letos v šestih tednih blizu 300.

Radi hitrejšega in točnejšega poslovanja tako pri občini, kakor pri oblastnem odboru, so se uvedle nove enotne tiskovine.

2. Nadzorstvo nad gospodarstvom podobčin (vasi).

Kakor nad občino in občinskim gospodarstvom, tako vrši občinski oddelek nadzorstvo tudi glede premoženja podobčin (sel, vasi), dovoljuje odsvojitve, posojila, poroštva in druge obremenitve, rešuje pritožbe proti sklepom gospodarskih odborov in vodi kataster gospodarskih odborov in njih članov.

3. Ubožna oskrba.

Občinski oddelek nadzira gospodarstvo z ubožnimi zakladi in njihovimi napravami, rešuje letne proračune in obračune, rešuje pritožbe glede gospodarstva z ubožnimi napravami in porazdelitve bremen ubožne oskrbe na občane ter pritožbe ubožcev proti ukrepom občine v zadevah njih oskrbe.

Največ je tu posla z nazadnje navedenimi pritožbami, iz česar je razvidno, da mnogo občin ne more, dosti pa tudi noče svojih revežev v zadostni meri preskrbovati. Revnim občinam bo v tem pogledu mnogo pomagano z uredbo o okrajnih blagajnah, ki predvideva prevalitev dela bremen ubožne oskrbe na celi okraj.

4. Šolstvo.

Oblastni odbor vzdržuje iz svojih sredstev pisarno in nameščence oblastnega šolskega odbora. Odredil je kot pravnega referenta temu odboru svojega uradnika-pravnika. Dal je nekaterim učiteljem podporo za obisk višje pedagoške šole v Zagrebu. Dal je štipendijo dvema učiteljicama za obisk kmetijsko-gospodarskega tečaja v Paderbornu.

Ubožnim občinam je vračal Ljubljanski oblastni odbor znatnejše komisijske stroške pri gradbi novih šol. Namerava vpeljati izdelavo načrtov za šolske stavbe po svojih organih, s čimer se bo projektiranje šolskih zgradb pocenilo in po možnosti poenotilo. V tekočem proračunskem letu je razdelil Ljubljanski oblastni odbor 800.000 Din kot podpore za zgradbo odnosno prezidavo osnovnih šol. Predvidoma bo v tem proračunskem letu razdelil takih podpor še v znesku kakih 400.000 Din. Pri tem se ravna oblastni odbor po načelu, da je treba pomagati predvsem ubožnim občinam, ki z ozirom na svojo majhno davčno moč ne prenesejo velikih bremen. Imamo slučaj v Ljubljanski oblasti, da pobira podeželska občina, ki je morala v zadnjem času graditi novo šolsko poslopje, za kritje obresti in amortizacije v ta namen najetega posojila kar 2250% no doklado na neposredne državne davke. Seveda je v taki občini življenje neznosno, vsak gospodarski napredek nemogoč in tudi občinsko gospodarstvo skrajno težko. Take pretresljaje v gospodarskem življenju hoče oblastni odbor vsaj deloma omiliti s tem, da v obliki podpor prevzame nase en del bremen za zgradbo šol.

5. Poučni strokovni tečaji.

Podeželske občine največkrat ne morejo vzdrževati posebnih tajnikov s tako plačo, da bi mogli živeti ob tej službi. Navezane so zato na osebe iz drugih poklicev, mnogokrat na organiste. Organisti so zbog svojih nizkih prejemkov največkrat prisiljeni, iskati si stranskega zaslužka, za kar jim je občinsko tajništvo najprimernejše. Da se organisti vsposobijo za opravljanje občinskih tajniških poslov, je uvedel Ljubljanski oblastni odbor letos v orglarski šoli Cecilijanskega društva v Ljubljani tečaj o občinskem tajništvu. Ta tečaj traja eno leto in je obvezen za vse gojence zavoda. Učni načrt obsega vse, kar pride za občinskega tajnika kakorkoli v poštev. Predavajo konceptni uradniki oblastnega odbora po dve uri na teden. Ob koncu leta se bo vršil izpit in na podlagi izpita prejmejo absolventi usposobljenostno izpričevalo.

Poleg tega tečaja je organiziral Ljubljanski oblastni odbor uradne županske tečaje, ki jih je prej prirejala Županska zveza.

6. Gasilstvo.

Ljubljanski oblastni odbor je prejel letos od 125 prostovoljnih gasilnih društev prošnje za podpore. Podelil je 111 društvom skupaj 95.750 Din iz svojega proračuna. Podpore iz gasilskega sklada, v katerega se stekata po 2% zavarovalnih premij, je podeljeval doslej še veliki župan. Gasilski sklad je s 1. oktobrom t. l. prešel na Ljubljanski oblastni odbor; prenos je še v teku, ker pri velikem županu še niso računi sklenjeni.

Izgotovljen je osnutek uredbe o požarnem redu, ki se bo predložil še to jesen oblastni skupščini. Uredba temelji na modernih načelih in bo zasigurala gasilstvu krepak razvoj v bližnji bodočnosti.

H koncu bodi še omenjeno, da se obračajo stranke, zlasti pa županstva na oblastni odbor v vseh zadevah samouprave, obče uprave in tudi drugih upravnih gran s prošnjami za pojasnila, nasvete itd. in to ustno in tudi pismeno. Uradniki oblastnega odbora radi vsem ustrežejo, kolikor se s tem na nedopusten način ne posega v področja drugih, zlasti državnih oblasti.

Omenim naj še, da je v Ljubljanski oblasti 358 političnih občin, dočim je v Mariborski oblasti 739.

Zdravstvo in dobrodelnost.

Vse zdravstvene posle in zdravstvene zavode in ustanove, ki služijo kurativni medicini, je prevzel Ljubljanski oblastni odbor od države v svojo upravo dne 1. oktobra 1927. Do 31. marca 1928 je vršil te posle še na račun države s sredstvi, ki so bila v ta namen predvidena v državnem proračunu. Od 1. aprila t. l. dalje pa so

prešli ti zavodi in ustanove na breme oblastnega proračuna, ki ga v ta namen država iz svojih sredstev le subvencionira. Ljubljanski oblastni odbor mora dobiti od države za svojo zdravstveno službo v drž. proračunskem letu 1928./29. približno 14,000.000 Din podpore, toda potrebščine za te posle so izdatno višje; proračun za leto 1929. izkazuje za zdravstvo preko 31,000.000 Din potrebščin. Torej ne bo ta niti do polovice krita z državno dotacijo.

Ljubljanski oblastni odbor ima v svoji upravi naslednje zdravstvene odnosno socialne zavode:

a) bolnice (Splošna bolnica v Ljubljani, Bolnica za ženske bolezni v Ljubljani, Bolnica za duševne bolezni Ljubljana-Studenec, Javna bolnica v Brežicah;

b) socialne ustanove (Mladinski dom v Ljubljani, Vzgajališče v Ljubljani, Gluhonemnica v Ljubljani, Zavod za slepo deco v Kočevju);

c) Zdravilišče na Golniku.

Na ozemlju Ljubljanske oblasti poslujejo razen tega še nastopne bolnice: Ženska javna bolnica v Novem mestu, ki je last tamkajšnjega zdravstvenega okrožja, Bolnica usmiljenih bratov v Kandiji, Občinska javna bolnica v Krškem in Bolnica Bratovske skladnice v Trbovljah.

V upravi Mariborskega oblastnega odbora so naslednje javne bolnice: Splošna bolnica v Mariboru, Javna bolnica v Celju, Javna bolnica v Murski Soboti, Javna bolnica v Slovenjgradcu, Javna bolnica v Čakovcu in Javna bolnica v Ptuju. Zasebne bolnice na ozemlju Mariborske oblasti so: Bolnica Križniškega reda v Ormožu, Bolnica Rdečega križa v Konjicah in Bolnica bratovske skladnice v Črni.

S prevzemom v oblastno upravo se stopnjema in hitro izboljšuje uprava prevzetih zavodov.

Ljubljanskemu oblastnemu odboru se je posrečilo doseči ravnotežje v oblastnem proračunu in s tem nuditi zavodom zadostna sredstva za redno in nemoteno poslovanje. Zavodi, ki so bili pod državno upravo obteženi z visokimi dolgovi, bodo zaključili prvo poslovno leto, odkar so v oblastni upravi, brez dolgov. Oblastni odbor jim je vrhtega nudil sredstva, da so si že v tem letu nabavili najnujnejše potrebščine, kakor perila, odej in drugega splošnega, pa tudi zdravniškega inventarja. Gospodarski nivo vseh zavodov se je dvignil. Upravljanje zavodov je oblastni odbor povečini že uredil s posebnimi pravilniki, ki jasno določajo vse smernice poslovanja v okviru zavodove uprave.

Posledica intenzivnega dela oblastnega odbora so tudi nove zgradbe in adaptacije v prevzetih zavodih. Gradi se sestrsko poslopje, združeno z zavodovo kapelo v Bolnici za duševne bolezni na Studencu in stanovanjska hiša pri Javni bolnici v Brežicah.

Adaptiral se je Mladinski dom v Ljubljani v Streliški ulici. V vseh zavodih so se izvršile manjše adaptacije in poprave, ki so se poprej vsled nizkih proračunskih sredstev odlagale od leta do leta. V Zdravilišču na Golniku se grade nove ležalne lope, pričelo se je z gradbo novega modernega gospodarskega poslopja. Izdelani so načrti za povzdigo gospodarstva na tem zavodu in za razširitev zdravilišča, ker doslej vsled pomanjkanja prostorov ni mogoče ugoditi vsem prošnjam bolnikov za sprejem v zdravilišče. — V teku so priprave za zgradbo nove bolnice za duševne bolezni, ker je sedanje stanje, kakor je splošno znano, nevzdržno.

Da si vzgoji izvežbano strežniško osebje, je ustanovil Ljubljanski oblastni odbor Oblastno strežniško šolo, ki že posluje od 15. septembra t. l. dalje. Ta šola bo nudila svojim gojencem smotren teoretičen in praktičen pouk, ki bo strežništvo v oblastnih zdravstvenih zavodih usposobil za enotno, točno in smotreno vršitev težke strežniške službe.

Samoupravno zdravstveno službo normira: 1. uredba o okrožnih zdravnikih, 2. uredba o prejemkih zdravniškega osebja v oblastnih zdravstvenih zavodih, ki sta obe že v veljavi, in 3. uredba o okrožnih babicah, ki je pripravljena in ki se še to jesen predloži Ljubljanski oblastni skupščini.

Obenem z bolnico za ženske bolezni je bila prevzeta v oblastno upravo tudi Babiška šola, ki je združena s to bolnico. Ustanovili sta se novi zdravstveni okrožji v Preddvoru in vrše se priprave za preureditev nekaterih drugih zdravstvenih okrožij.

V oblastnih bolnicah Ljubljanske oblasti se oskrbuje toliko bolnikov, da znaša skupno število oskrbnih dni povprečno 50.000 mesečno. Enostavna posledica velikega števila oskrbnih dni je kopica prošenj za odpis ali znižanje oskrbnih stroškov. Tekom leta odpisani stroški v vseh ljubljanskih oblastnih zavodih bodo znašali 8,500.000 do 9,000.000 Din.

Ljubljanski oblastni odbor je tudi bolnice na teritoriju ljubljanske oblasti, ki niso v njegovi upravi, namreč Žensko javno bolnico v Novem mestu, Bolnico usmiljenih bratov v Kandiji in Občinsko Javno bolnico v Krškem, rešil prejšnjih težkih razmer in jih dvignil s tem, da jim redno povrača oskrbne stroške za siromašne pripadnike Ljubljanske oblasti. Iz tega naslova bo nakazana tem zavodom do konca tekočega proračunskega leta iz oblastnih sredstev letošnjega proračuna okroglo vsota 1,100.000 Din.

Mladinsko skrbstvo je oblastni odbor znatno preuredil in izpopolnil. Danes vzdržuje oblastni odbor 175 otrok (sirot, polsirot in zapuščenih), dočim jih je država vzdrževala samo 60. Od teh 175 otrok jih je 60 iz predšolske starosti, 115 pa šoloobveznih. Šoloobvezni otroci so porazdeljeni po zavodih (Marijanišče, Lichtenturn,

Repnje). Izmed šoloneobveznih otrok jih oskrbujejo 25 v Mladinskem domu, 35 pa pri dobrih družinah na deželi. Otroke, ki so v reji pri družinah, ima oblastni odbor pod stalnim nadzorstvom, tako glede duševnega kot tudi telesnega napredka. Dosedanji z rejeništvom doseženi uspehi so prav zadovoljivi.

Za specialno vzgojo in pouk dece služijo v Ljubljanski oblasti zavodi: 1. gluhonemnica v Ljubljani (90 otrok); 2. zavod za slepo deco v Kočevju (30 otrok); 3. oblastno vzgajališče v Ljubljani (45 otrok); v tem zavodu se zanemarjeni dečki vzgajajo in uče raznih obrti.

Ljubljanski oblastni odbor podpira tudi privatna karitativna in dobrodelna društva na teritoriju Ljubljanske oblasti in dviga z denarnimi podporami iniciativo privatnikov na polju dobrodelnosti. Z izdatnejšimi prispevki je priskočil na pomoč Vincencijevi konferenci na Viču in v Trbovljah, Društvu za varstvo otrok v Trbovljah, Škofijskemu društvu za varstvo sirot v Ljubljani, Zavodoma Marijanišču in Lichtenturnu itd.

S 1. oktobrom 1927 je prevzel Ljubljanski oblastni odbor v svojo upravo tudi Fond za preskrbo vračajočih se vojnikov in s tem fondom Zdravilišče za bolne na pljučih na Golniku. Zdravilišče razpolaga s 175 posteljami. Tu vzdržuje Ljubljanski oblastni odbor 12 mest s polovično oskrbnino za siromašne bolnike, oskrbnina za III. razred pa se je v tem času sploh znižala za deset dinarjev dnevno. Da se je uprava tudi v tem zavodu dvignila, dokazuje dejstvo, da je naval bolnikov na ta zavod v zadnjem času iz cele države tako narastel, da mora stalno do 50 bolnikov čakati po več mesecev, da dobijo v zavodu prostor.

Vse navedeno delo vrši Ljubljanski oblastni odbor po svojem oddelku za zdravstvo in dobrodelnost, ki se je tekom enega leta svojega obstoja izpopolnil s potrebnim osebjem, tako da je kos svoji nalogi.

Kar tiče splošnega socialnega skrbstva, je Ljubljanski oblastni odbor zaenkrat osredotočil svoje delo predvsem na podpiranje gradnje stanovanjskih hiš z malimi stanovanji. To mu je omogočila uredba o ustanovitvi zaklada za zgradbo malih stanovanj, ki jo je oblastna skupščina sklenila v svoji seji dne 16. marca t. l. in ki je določila v ta namen za tekoče proračunsko leto 1,000.000 Din, katera vsota se dvigne tekom petih let na 10,000.000 Din. S čl. 5. uredbe je oblastni odbor pooblaščen, da izda s posebnim pravilnikom točnejša določila za upravljanje zaklada za zgradbo malih stanovanj. Tozadevni pravilnik, ki ga je sklenil Ljubljanski oblastni odbor, je bil objavljen v 6. št. letošnje »Samouprave«. S tem pravilnikom je bil ustanovljen tudi poseben sosvet, ki sodeluje z nasvetom pri upravljanju zaklada. V sosvet je imenoval oblastni odbor razen

enega oblastnega odbornika, enega inženirja oblastnega gradbenega urada in enega zastopnika oblastne finančne uprave tudi zastopnike štirih ljubljanskih stavbnih družb.

Doslej je zaklad za zgradbo malih stanovanj nudil kreditno pomoč pri gradnji 65 hiš z malimi stanovanji, ki so se že dogradile odnosno se sedaj gradijo. Podprl pa je zaklad v izdatni meri stanovanjsko akcijo v Trbovljah in Dol. Logatcu kakor tudi v Kranju.

Oblastni izseljeniški urad v Ljubljani.

V svesti si velike važnosti izseljeniškega vprašanja za slovensko ljudstvo, je sklenila ljubljanska oblastna skupščina na svoji seji dne 22. decembra 1927 oblastno uredbo, s katero se odreja ustanovitev Oblastnega izseljeniškega urada za Ljubljansko in Mariborsko oblast v Ljubljani. Ta uredba doslej še ni bila uradno objavljena, ker manjka še enak sklep mariborske oblastne skupščine.

Na podlagi sklepa Ljubljanskega oblastnega odbora je bil s 15. majem 1928 aktiviran oblastni izseljeniški urad. Posle je opravljal od 15. maja do 15. septembra t. l. izseljeniški nadzornik Fink sam ter je posloval z dovoljenjem velikega župana v posebni sobi v poslopju Policijske direkcije. Dne 1. oktobra t. l. se je preselil Oblastni izseljeniški urad v svoje prostore v novo dograjeni palači Delavske zbornice na Miklošičevi cesti.

Da se ustvari podlaga za uspešno delovanje Oblastnega izseljeniškega urada, se je takoj od začetka pričelo z urejevanjem »katastra izseljencev«. K temu delu so se pritegnili tudi naši župani, ki so dobili potrebna navodila in tiskovine za popis rojakov, ki so v tujini. Pokazalo se je, da občine sploh niso imele nikake evidence o svojih odsotnih občanih. Zato je bilo to delo težko in zamudno, ker je bilo treba izvesti nešteto poizvedb širom Slovenije.

Iz katastra bo glede vsakega posameznega našega rojaka v tujini točno razvidno, kje biva, kako se mu godi, kako je zaposlen in kje bivajo njegovi najbližji sorodniki v domovini. Ugotovilo se je, da so naši rojaki razkropljeni po vseh delih sveta, kjer so se mnogi že popolnoma asimilirali. Skrb Izseljeniškega urada bo, delati na to, da se slovenski izseljenci kolikor mogoče skupno naseljujejo, da se med njimi in slovensko domovino ohranijo trajne vezi in da se ohrani pri njih slovenska individualnost.

V mnogih slučajih je Izseljeniški urad s svojo intervencijo pri pristojnih oblasteh dosegel, da so dobile žene in otroci naših v Ameriki živečih rojakov potne liste. Izseljeniški urad je posvečal zlasti svojo pozornost raznim brezvestnim izkoriščevalcem izseljencev, da njihovo kvarno delovanje zabrani ali vsaj čim bolj omeji. Vsakemu izseljencu daje Izseljeniški urad pred njegovim odhodom

vsa potrebna navodila, da mu potovanje čim bolj olajša in da ga odvrne od nevarnosti, ki mu prete.

Doslej je bilo v letošnjem letu odpravljenih iz Ljubljane v Kanado 625, v Argentino in druge države Južne Amerike 203, v Avstralijo 10 oseb, v Zedinjene države Severne Amerike 669 oseb, torej skupaj 1570, po veliki večini iz Ljubljanske oblasti. Mnogo izseljencev, posebno iz Mariborske oblasti je bilo odpravljenih direktno iz Zagreba. Skrb Izseljeniškega urada bo, da se bodo kolikor mogoče vsi slovenski izseljenci odpravljali v Ljubljani.

Izseljencem, ki so se vračali v domovino brez sredstev, je nudil Izseljeniški urad pomoč na ta način, da jim je poskrbel po železnici vožnjo za polovično ceno in jim dal za hrano potrebno podporo.

Županstvom je dal Izseljeniški urad potom okrožnice navodila, da izposlujejo polovično vožnjo izseljencem, ki si morajo osebno pribaviti vizum potnega lista pri raznih konzulatih v Zagrebu. Kadarkoli je treba, posreduje v takih slučajih tudi Izseljeniški urad sam.

Pri dohodu večjih skupin naših rojakov iz Amerike stoji Izseljeniški urad našim ljudem z nasvetom ob strani in jim pomaga zlasti z intervencijami, da se jim olajša carinjenje.

Izseljeniški urad je skrbel tudi za to, da naši skupinski delavci na kontinentu, kakor v Nemčiji, Franciji in Holandiji, v verskem oziru niso zapuščeni in je v ta namen razdelil izdatne podpore. S posebno vlogo se je zavzel Izseljeniški urad, naj bi se ob spremembi zakona o taksah in pristojbinah odpravile visoke pristojbine, ki znašajo pri naših oblasteh za Izseljeniški potni list po 448 Din ali tudi še več.

Doslej naši izseljenci niso bili vajeni, da bi državni ali avtonomni uradi zanje skrbeli. To je vzrok, da so svojci izseljencev celo pri poizvedbah naših županov mnogokrat nezaupljivi, boječ se, da bi jim utegnili s svojimi informacijami škodovati. Ta nezaupljivost zginja in se je marsikje že spremenila v iskreno zaupanje, ki more omogočiti uspešno delovanje Izseljeniškega urada. — V svojem arhivu ima sedaj izseljeniški urad okroglo 20.000 popisov naših izseljencev.

Kmetijstvo.

Kmetijstvu je posvečal oblastni odbor največjo skrb. Posebno pozornost je posvečal oblastni odbor ureditvi gnojišč in gnojničnih jam ter ureditvi hlevov. To vprašanje je nepregledne važnosti tako s stališča asanacije, kakor zlasti tudi s stališča kmetijskega gospodarstva. Ogromni milijoni se izgube brez vsakega haska leto za letom v zemljo v obliki gnojilnih snovi, ki jih vsebuje gnojnica. S svojo akcijo za zgradbo gnojničnih jam, ureditev gnojišč in hlevov, hoče oblastni odbor rešiti čim večji odstotek gnojilnih snovi kmetskemu gospodarstvu, in na ta način dvigniti produkcijo. V

ta namen je razdelil Ljubljanski oblastni odbor v tekočem proračunskem letu nad 100 vagonov cementa za okoli 700 gnojničnih jam in gnojišč; nakazal pa bo iz letošnjega proračuna vsaj še 300.000 Din gotovine kot nagrade posestnikom, ki so si tekom tega leta uredili svoja gnojišča in hleve. Za podrobnejšo in čim uspešnejšo izvedbo te akcije se pripravlja na podlagi doslej pridobljenih skušenj poseben pravilnik.

Ljubljanski oblastni odbor je sodeloval pri 18 živinorejskih in konjerejskih premovanjih ter kmetijskih razstavah z denarnimi podporami, pa tudi s strokovnim sodelovanjem. Podpiral je živinorejske organizacije, subvencioniral podpore vredno mlekarništvo, s svetom in denarjem sodeloval pri zatiranju nalezljivih živinskih bolezni. Da se dvigne reja drobnice, ki je v Ljubljanski oblasti primeroma na zelo nizki stopnji, bo nakupil oblastni odbor še tekom tega leta okrog 100 plemenskih ovac.

Poljedelstvo se je pospeševalo z ustanovitvijo trijerskih postaj za sortiranje žita. V teku je akcija za izvedbo večjega števila poizkusov z domačimi in bližnjimi žitnimi vrstami ter umetnimi gnojili.

Vinogradništvu je priskočil Ljubljanski oblastni odbor na pomoč s prispevki za cenejši nakup galice; izdal je v ta namen okoli 600.000 Din. Snuje se trtni nasad z matičnjakom in sortimentnim vinogradom v Draših, povečuje se matičnjak v Črnomlju in trsnica v Kostanjevici.

Sadjarstvo se pospešuje z nabavo in širjenjem strokovne literature, s podporami sadjarskim organizacijam, s prispevki za šolske vrtove; da se čim bolj odvrne sadjerejec od kuhanja žganja, se podpira zlasti gradnja sušilnic za sadje.

Za izboljšanje naše čebele pripravlja Ljubljanski oblastni odbor prašilno postajo pod »Zelenico«. Čebelarskim organizacijam se podeljujejo podpore za nabavo orodja, zlasti pa se pospešuje njihovo delo za povzdigo čebelarstva s strokovnim poukom. Dela se tudi za povečanje in izboljšanje izvoza naše čebele.

Pogozdovanje pospešuje oblastni odbor s preskrbo gozdnih sadik.

Osnova vsega kmetijskega napredka je splošna in strokovna izobrazba. Zato neguje oblastni odbor z vsemi svojimi močmi kmetijsko šolstvo, ki se je v mnogem oziru v tem kratkem času že izboljšalo. Za uspešnejšo popularizacijo gospodinjske in kmetijske strokovne izobrazbe med narodom sta priredila Ljubljanski in Mariborski oblastni odbor vsak po dva tedenska tečaja za ljudsko šolsko učiteljstvo. S tem se je ustvarila možnost, da bo že letos mogoče organizirati po ljudskih šolah v vsaki oblasti kakih 30 kmetijskih nadaljevalnih tečajev. Ljubljanski oblastni odbor je pripravil pravilnik za kmetijsko in gospodinjsko nadaljevalno šolstvo. Priredil je

v tekočem letu osem desettedenskih gospodinjskih tečajev, za bodoče leto pa je predvidel v novem proračunu potrebne kredite tudi za vzdrževanje gospodinjskih nadaljevalnih šol.

Ljubljanska oblast je v preteklem letu mnogo trpela radi suše in uim. Da se beda po suši in uimah prizadetih krajev čim bolj omili in olajša, je izvedel Ljubljanski oblastni odbor širokopotezno podporno akcijo.

Da se posestnikom, ki so bili nesrečni pri živini, olajšajo posledice takih nesreč, je razdelil Ljubljanski oblastni odbor zelo izdatne podpore. Zavedajoč se, da je za zdrave, urejene gospodarske razmere kmetskemu stanu neobhodno potrebno dobro organizirano zadružništvo, je Ljubljanski oblastni odbor posvečal v izdatni meri svojo skrb tudi pospeševanju zadružništva, med katero je razdelil v letošnjem letu nad 300.000 Din podpore.

Velike važnosti je akcija, ki je pri Ljubljanskem oblastnem odboru v teku: ustanovitev zavarovalnice za živino in proti toči.

V Ljubljanski oblasti se bo izvedla nova organizacija kmetijske pospeševalne službe na ta način, da se ustanovijo za po dva do tri oddaljene sreze kmetijska nadzorništva, ki bodo vršila kmetijsko pospeševalno službo med narodom. V bližnjih srezih pa bodo vršili kmetijsko pospeševalno službo strokovnjaki kmetijskega oddelka.

Gradbena dela.

Pri Ljubljanskem oblastnem odboru je pričel gradbeni oddelek normalno poslovati 1. aprila 1928. Prevzel je od Gradbene direkcije vse posle, ki se nanašajo na samoupravne javne zgradbe.

Takoj po izvršeni notranji ureditvi je gradbeni oddelek posvetil posebno pažnjo obnovitvenemu delu na polju javnih zgradb. Prometne ustanove — deželne in okrajne ceste — so postale v zadnjih letih radi živahnega prometa in nezadostnih denarnih sredstev že težko uporabljive in mestoma celo nevarne za promet. Da se redno vzdrževanje vzpostavi, je Ljubljanski oblastni odbor nakazal že dosedaj cestnim okrajnim odborom iz svojega letošnjega proračuna 4,000.000 Din. Osebje, ki je bilo zaposleno na deželnih in okrajnih cestah do prevzema teh cest po oblastni samoupravi, je bilo po številu premajhno, poleg tega pa tudi tako slabo plačano, da ni bilo mogoče od njega zahtevati, da se delu na cestah popolnoma posveti. Ljubljanski oblastni odbor je prevzel od Gradbene direkcije 185 cestarjev na deželnih odnosno okrajnih cestah ter zvišal njih število na 400. S posebno uredbo je Ljubljanski oblastni odbor uredil službeno razmerje oblastnih cestarjev, pri čemer so se cestarjem regulirali in izdatno zvišali službeni prejemki.

Na ta način je dosegel Ljubljanski oblastni odbor, da je začela uprava nekdanjih deželnih, sedaj oblastnih cest zopet kolikor toliko

normalno poslovati. Večjih gradbenih del na polju prometne politike v tej dobi še ni bilo mogoče izvršiti deloma zaradi pomanjkanja tehničnih moči, deloma pa, ker so se izkazala kot nujnejša cestno-vzdrževalna dela. Posebna pažnja se je posvetila poškodovanim objektom na obstoječih cestnih progah. Povodenjske poškodbe, ki so bile ponekod naravnost strašne, so se večinoma že popravile, tako zlasti v Kokrški, Poljanski in Selški dolini.

Na oblastnih poslopjih so se že doslej izvršila mnoga popravila in adaptacije. Za potrebne adaptacije in preureditve in prezidave, ki so na teh poslopjih potrebna z ozirom na namen, kateremu naj bi služila, bo potrošil oblastni odbor več milijonov dinarjev.

Za mnoge kraje Ljubljanske oblasti je pereče vprašanje vodne preskrbe. Temu vprašanju doslej oblastni odbor še ni mogel v zadostni meri posvetiti svoje pažnje, ker ni imel za to na razpolago dovolj tehnično izvežbanega osebja, pa tudi sredstev ne. Skupno z državnim Higijenskim zavodom pa so se vendar napravili številni načrti za napravo kapnic in manjših vodovodov; izvršen je tudi že generalni načrt za belokranjski metliški vodovod, ki naj bi preskrbel prebivalstvo 7 občin metliškega okraja s potrebno zdravo pitno vodo.

Poleg tu navedenih gradbenih del pa je nudil gradbeni oddelek ljubljanskega oblastnega odbora tehnično in v izdatni meri tudi finančno pomoč posameznim občinam pri njihovem delu za obnovitev, preložitev in zgradbo mnogih občinskih cest in potov.

V zvezi z gradbenim oddelkom je omeniti, da vrše velik del samoupravne gradbene službe cestni okrajni odbori, odnosno okrajni zastopi. Mariborska oblast ima 17 okrajnih zastopov in 4 cestne odbore, vendar ti cestni odbori še ne poslujejo, pač pa se bodo volitve v cestne odbore vršile še tekom leta 1928., tako da bodo tudi ti cestni odbori s 1. januarjem 1929 pričeli poslovati.

V Ljubljanski oblasti imamo 27 okrajnih cestnih odborov in — na ozemlju bivše Štajerske, ki je priključena sedaj Ljubljanski oblasti — 3 okrajne zastope. Važnost cestnih okrajnih javnih del, se razvidi iz tega, da znaša vsota dohodkov 27 okrajnih cestnih odborov v Ljubljanski oblasti 15,376.048 Din, na cestne zadeve odpadajoči del dohodkov treh okrajnih zastopov v Ljubljanski oblasti pa 2,452.097 dinarjev, tako da znašajo vsi dohodki teh edinic v Ljubljanski oblasti, v kolikor so namenjeni cestnim zadevam, 17,828.145 Din. Ti cestni odbori odnosno okrajni zastopi upravljajo v Ljubljanski oblasti pod nadzorstvom oblastnega odbora 2,730.448 km oblastnih, odnosno okrajnih cest.

Upravni stroški teh samoupravnih edinic so minimalni in znašajo povprečno na 1 km 135 Din. Absolutno najnižjo upravo ima brdski okraj, kjer odpade na 1 km ceste samo 24 Din upravnih stroškov, najdražja je uprava v litijskem okraju, kjer odpade na 1 km

ceste 107 Din na upravne stroške. To velja glede cestnih okrajnih odborov, dočim se slika glede okrajnih zastopov izdatno spremeni. Tako pride v Brežicah na 1 km ceste 316 Din, v Laškem 340 Din in v Sevnici celo 380 Din na 1 km.

Oblastne finance, računovodstvo, blagajna.

Finančna sredstva, ki jih je imel Ljubljanski oblastni odbor v letu 1927. na razpolago, so bila do skrajnosti pičla in neznatna. Edina davščina, ki se je v tem letu stekala v oblastno blagajno, je bila oblastna doklada k državni taksi od vstopnic h kinematografskim predstavam. Ta davščina je donašala oblastni blagajni kakih 50.000 dinarjev mesečno. S proračunom za leto 1928. pa so se tako ljubljanski, kakor mariborski oblastni samoupravi zagotovila finančna sredstva v toliki meri, da se je moglo preiti k izvajanju delovnega programa, ki sta si ga obe skupščini začrtali že lansko leto.

Redno poslovanje finančnega oddelka se je pričelo šele s 1. aprilom t. l. V času od 1. januarja do 1. aprila so se vršila razna tehnična preddela, ki so bila nujno potrebna, da se je moglo pobiranje oblastnih davščin redno vršiti in da je mogel ves aparat sploh brezhibno delovati.

Finančni oddelek odnosno oblastna finančna uprava ima predvsem upravo vseh oblastnih dohodkov, poleg tega pa vrši tudi posle, zadevajoče trgovino in obrt, kolikor spada to v delokrog oblastnega odbora. Oblastna finančna uprava mora skrbeti za redni dotok oblastnih davščin, ki se pobirajo na podlagi posebnih oblastnih uredb, na drugi strani se pa mora tudi brigati, da prejme oblastna samouprava pravočasno državne dotacije.

Kolikor se davščine samostalno predpisujejo, skrbi za to delo oblastna finančna uprava, pobiranje davščin pa vrše organi državne davčne administracije in finančne kontrole (čl. 77. zakona o oblastni in sreski samoupravi). Pobiranje oblastne doklade k državni trošarini na alkoholne tekočine in oblastne trošarine na potrošnjo premoga opravljajo na deželi oddelki finančne kontrole, v Ljubljani pa oskrbujejo ta posel linijski uradi mestnega dohodarstvenega urada pod nadzorstvom ravnateljstva mestnega dohodarstvenega urada. V ta namen je sklenil oblastni odbor z mestno občino ljubljansko poseben dogovor, na podlagi katerega si odteguje mestna občina ljubljanska kot režijski prispevek 6% od pobranih celotnih oblastnih davščin.

Pobiranje oblastne doklade k drž. trošarini na opojne pijače in oblastne trošarine na potrošnjo premoga se vrši na podlagi posebnih registrov, ki jih je naložil oblastni odbor in ki se mesečno zaključujejo ter predlagajo oblastni finančni upravi. Ta vrši revizijo registrov ter sestavlja na tej podlagi statistiko o donosu posameznih davščin. Po tej statistiki se je pobralo v času od 1. februarja t. l., ko se je tro-

šarina na opojne pijače začela pobirati, pa do 30. septembra t. l., torej v 8 mesecih, na oblastni dokladi k državni trošarini: na vino 4.372.911·41 Din, kar odgovarja konsumu 124.940·33 hl vina; na fino vino 44.825·84 Din, kar odgovarja konsumu 56·03 hl finega vina; na pivo 2,036.179·50 Din, kar odgovarja konsumu 32.841·61 hl piva. Od te količine piva je došlo iz pivovarne Union v Ljubljani 28.056·51 hl, ostanek pa je bil uvožen v Ljubljansko oblast.

Na navadno žganje se je v tem času pobralo na oblastni dokladi k državni trošarini 2,048.411·99 Din, kar odgovarja konsumu — en liter računan na 45° alkohola — 3034·68 hl navadnega žganja. Na oblastni dokladi k državni trošarini na špirit se je v tem času pobralo 7,742.797·19 Din, kar odgovarja konsumu 4554·059 hl 100% čistega alkohola. Oblastna doklada k državni trošarini na opojne pijače je torej donesla v Ljubljanski oblasti v prvih osmih mesecih 16,245.125·93 Din.

Zanimivo je primerjati donos doklade k trošarini na žganje in špirit z donosom doklade k trošarini na vino in pivo. Razmerje je 60·25% (žganje in špirit) : 39·75% (vino in pivo). To razmerje kaže, kako ogromno več se popije v Ljubljanski oblasti žganja in zlasti špirita v primeri z vinom in pivom.

Pri pivu, ki se vari v oblasti, pobira doklado pivovarna ob oddaji v promet ter odpremlja pobrano doklado mesečno oblastnemu odboru. To vse se vrši seveda pod nadzorstvom finančne kontrole.

Donos oblastne trošarine na potrošnjo premoga izkazuje v prvih osmih mesecih t. j. do 30. septembra t. l. 737.685·68 Din.

Takso na motorna vozila predpisuje oblastna finančna uprava na podlagi registrov, ki so jih dala na razpolago politična oblastva prve stopnje. Dosedanji finančni uspeh (do 30. septembra) te takse znaša 367.241·50 Din. Pri tem bodi omenjeno, da je oblastni odbor oprostil plačila te takse vsa državna in samoupravna vozila. Dalje je oblastni odbor sistiral pobiranje te takse od vozil, ki so last gasilnih in reševalnih društev, dalje Rdečega križa in končno od tako zvanih avtotaksijev, to je vozil, kojih lastniki se poklicno bavijo s prevažanjem oseb radi svojega preživljanja ter plačujejo od tega posla občo pridobnino.

Na oblastni plesni taksi se je pobralo v prvih osmih mesecih, to je do 30. septembra t. l. v Ljubljanski oblasti 395.325·— Din, kar dovolj jasno priča, da se pri nas še vedno veliko pleše. Pri uvedbi te takse je imel oblastni odbor pred očmi kvarne posledice, ki jih povzročajo plesi v gmotnem, zdravstvenem, kakor tudi moralnem oziru. S plesom je navadno združeno čezmerno popivanje in veseljačenje, plesi so v tesnem, z dimom in alkoholom prepojenem ozračju zdravju škodljivi, ples daje neizbežno priliko prekomernemu zapravljanju težko prisluženega denarja. Končno so plesi velikokrat tudi

torišče in povod najrazličnejšim nravstvenim zablodam, ki prav tako kakor pijančevanje uničujejo ljudski organizem. To so razlogi, ki so napotili oblastni odbor, da postopa s prav posebno strogostjo v vseh slučajih prestopkov zoper uredbo, s katero je pobiranje te takse normirano.

Obiskovalci nočnih lokalov so plačali na posebni taksi do 30. septembra t. l. 125.687·75 Din. Uvedba davščine na nočni obisk javnih okrepčevališč in zabavišč ni zasledovala fiskalnih ciljev, hotela je le preprečiti čezmerno ponočevanje. Žalibog, se ta namen ni dosegel v pričakovani meri, ker točijo nekateri obrati ponočnjakom pri zaprtih vratih, s čimer je kontrolnim organom onemogočen dostop v lokale.

Kinematografska taksa izkazuje do 30. septembra t. l. 302.130·90 dinarjev donosa. Ta taksa, ki je znašala po oblastni uredbi 50% drž. takse ali 10% od vrednosti vstopnic, je bila s čl. 105. odst. VIII. fin. zakona za leto 1928./1929. znižana na 6% od vrednosti vstopnic. Ker je glavna sezona v kinematografih v jesenskem in zimskem času, je pričakovati, da bomo z dohodki na tej taksi v oktobru, novembru in decembru dosegli v proračunu preliminirano vsoto 500.000 Din.

K državnim direktnim davkom se pobira samo 25% doklada na posebno pridobnino, to je na davek od podjetij, ki so zavezana javnemu polaganju računov. Preliminirani znesek 20,000.000 Din bo po vsej priliki dosežen.

Z dosedanjim dotokom oblastnih dohodkov moremo biti zadovoljni; saj je pričakovati, da bo to proračunsko leto končalo za ljubljansko oblastno samoupravo s prebitkom par milijonov dinarjev.

Ker so oblastne doklade k drž. trošarini od alkoholnih tekočin v različnih oblastih neenake, obstoja nevarnost, da se razširi tihotapstvo s temi tekočinami iz ene oblasti v ozemlje druge oblasti. Da se to tihotapstvo čim bolj zatre, so se sestali zastopniki oblastnih odborov ljubljanskega, mariborskega, zagrebškega, primorsko-krajiškega in osješkega v Zagrebu h konferenci, na kateri se je v glavnem razpravljalo o oblastnih davščinah in o načinu pobiranja teh davščin z namenom, da se v vseh teh oblasteh zlasti davščine od alkoholnih pijač izenačijo glede njih višine kakor tudi glede načina njih pobiranja. Na konferenci se je dosegel popoln sporazum in bi bilo v interesu realne trgovine samo želeti, da se doseženi sporazum tudi povsod uveljavi.

Ves oblastni denar je obrestonosno naložen pri Kranjski hranilnici; v Poštni hranilnici je le toliko gotovine, kolikor jo je treba za tekoče izdatke. Vsa izplačila se vrše hitro in v redu do sedaj ni bilo v tem pogledu slišati še nikake pritožbe. To dejstvo je temboli hvalevredno, ako se uvažuje, da mora oblastna samouprava poslo-

vati po zakonu o državnem računovodstvu (čl. 78. zakona o oblastni in sreski samoupravi), ki je radi svoje neokretnosti dovolj znan.

Poleg upravljanja tekočih dohodkov in stroškov je izdelala finančna uprava zaključni račun za l. 1927. in ga ob koncu meseca septembra predložila v zakonitem roku oblastnemu odboru. Ta obračun se nahaja sedaj pri glavni kontroli radi pregleda in odobritve. Tako pregledani in odobreni račun se bo potem priobčil oblastni skupščini (čl. 80. zakona o oblastni in sreski samoupravi). Oblastna finančna uprava je izdelala do začetka meseca oktobra tudi že predlog proračuna za leto 1929.

Ker se vrše izplačila oblastnega odbora po ogromni večini potom podružnice Poštne hranilnice, direktni posli oblastne blagajne niso obširni. Te posle opravlja en sam honorarni uradnik — bivši deželni blagajnik.

Kranjska hranilnica.

Dne 7. januarja 1928 je prevzel Ljubljanski oblastni odbor Kranjsko hranilnico v Ljubljani, potem ko je v svoji seji dne 21. julija 1927 sprejela oblastna skupščina uredbo, ki vsebuje pravilnik za oblastni denarni zavod, imenovan Kranjska hranilnica. Prejšnja Kranjska hranilnica je bila društvo z omejenim številom članov, z novim pravilnikom pa se je pretvorila v oblastni denarni zavod, ki ima namen pospeševati gospodarske koristi v oblasti. Lastnica zavoda je Ljubljanska oblast; vsaka zasebna udeležba pri zavodu je izključena. Za vse vloge in sploh vse obveznosti zavoda jamči neomejeno in nepreklicno Ljubljanska oblast s svojim premoženjem in s svojo davčno močjo.

Prva naloga nove uprave Kranjske hranilnice je bila, da na novo oceni vsa aktiva zavoda in sestavi otvoritveno bilanco kot podlago za nadaljnje poslovanje. Delovanje uprave je šlo v prvi vrsti za likvidiranjem nekaterih kreditov, ki so se prevzeli v neurejenem stanju. Dalje je pripravljala likvidacijo onih premoženjskih delov, ki ne ustrezajo njenemu namenu (poslopje realke, poslopje dramskega gledališča, šola na Jesenicah). Tako pridobljena sredstva se bodo uporabljala za podeljevanje hipotekarnih in komunalnih kreditov ter za trajno likvidnost hranilnice, ki se je doslej dvignila na ca 30% vsega premoženja. Denarna sredstva Kranjske hranilnice so se v času od 7. januarja t. l. dvignila od ca. 56 milijonov na ca. 77 milijonov, kar pomeni izvanreden porast denarnih naložb.

* * *

Končno naj sledi še nekaj podatkov o Kranjskih deželnih elektrarnah: centrale Završnica v Žirovnici, elektrarne v Bohinju in elektrarne v Zagradcu. V upravi Kranjskih deželnih

elektraren je tudi centrala v Fužinah pri Žireh. Vse te elektrarne obratuje vodna moč.

Elektrarni na Završnici in v Bohinju je prevzel Ljubljanski oblastni odbor v svojo last na podlagi čl.322. finančnega zakona za l. 1927./28. s 1. aprilom 1927. Velika agilnost uprave elektraren po oblastnem odboru se kaže najbolje v dejstvu, da se je omrežje glavne elektrarne na Završnici v tej kratki dobi povečalo za 40% napram stanju ob času prevzema. Število transformatorskih postaj je narastlo v tem času za približno 21%.

Tako izgleda dosedanje delo naše oblastne samouprave, ki more z zadovoljstvom gledati na svoje dosedanje uspehe in z zaupanjem zreti v bodočnost. Doba od izbruha svetovne vojne do oživotvorenja oblastnih samouprav je za slovensko narodno gospodarstvo žalostna; pokazati ima malo uspehov, pač pa mnogo bridkih razočaranj. Z zaupanjem gleda narod na delo svojih oblastnih samouprav, nadejajoč se od njih iniciative in podpore v boju za zgradbo ugodnejših pogojev za življenje in blagostanje.

Dr. Melita Pivec:

PROGRAMI POLITIČNIH STRANK IN STATISTIKA VOLITEV.

V predvojni dobi je poznala Slovenija samo 3 stranke. Po vojni je to število narastlo l. 1920. na 7, 1923. na 11 in l. 1925. na 14, da se skrči l. 1927. zopet na 9 oz. 8. Vzroki tega naraščanja so: globoka nezadovoljnost mas, ki iščejo novih poti, ustanovitev strank, ki so le podjetja te ali one osebnosti, in velika razcepljenost socialističnih skupin[1]. Male sporadične stranke in skupine docela sorodnega značaja

Kratice: SLS Slov. ljudska str. — NLS Nar. ljudska str.
NRS Nar. radik. str. — JSDS Jug. soc. dem. str.
JDS Jugoslov. dem. str. — SSJ Soc. str. Jugoslavije
SDS Samostojna dem. str. — SD Soc. dem.
NSS Nar. soc. str. — DKRB Del. kmet. rep. blok
SKS Samost. kmet. str. — KSJ Kom. str. Jugoslavije
SKRS Slov. kmet. rep. str. — K Komunisti
SRS Slov. rep. str. — SSDL Soc. str. del. ljudstva
HRSS Hrv. rep. selj. str. — KNS Kat. nar. str.
R Republikanci — VLS Vselov. ljudska str.
N Nemci — NNS Nar. napredna str.
PGS Prekm. gosp. str.

[1] Literatura. Za statistiko: Fr. Erjavec, Slovenci (Znanstvena knjižn. 6) 79—101; id., K volitvam v Sloveniji (Naši Zapiski 1920, 188—190); Občinske volitve v Sloveniji (ib., 1921, 121—130); Politična bilanca volitev 18. marca 1923 v Sloveniji (Soc. Misel, 1923, 81—85); Volitve v nar. skupščino dne 8. februarja v Sloveniji (ib., 1925, 37—43); Po volitvah v oblastne skupščine (ib., 1927, 49—53); Volitve v nar. skupščino (ib., 1927, 203—206). M. Kos, Stranke političke u Sloveniji (Nar. enciklopedija, sv. 30, 509—513). Za programe: posamezne številke strankinih organov.

se brez škode in celo v korist preglednosti lahko izpustijo, obravnavali bomo samo programe glavnih strank, kakor se javljajo ob priliki volitev v manifestih, na shodih itd. V poštev pridejo volitve: v ustavotvorno skupščino 28. novembra 1920, v narodno skupščino 18. marca 1923, 8. februarja 1925, 11. septembra 1927 ter v oblastne skupščine 23. januarja 1927. Od občinskih volitev bomo na kratko omenili le splošne občinske volitve 3. do 10. maja 1921, ker so se druge delne občinske volitve vršile ob različnem času in so radi odvisnost od lokalnih interesov in vplivov splošno manj značilne.

Programi se večinoma šele polagoma razvijajo in konkretizirajo, glavni obrisi pa obstojajo deloma že pred vojno. Navadno imajo dva dela: negativnega, kritiko položaja, ki je včasih sijajna, in pozitivnega, razne dosegljive ali nedosegljive zahteve; zraven teh včasih tudi dosti nepotrebnih reči, ki se samoposebi razumejo. V programih se zrcali, ali je stranka v vladi ali v opoziciji in s kom je v zavezništvu. Precejšnja razlika je tudi med teoretičnimi programi in praktičnimi poljudnimi gesli, včasih odloča le ena točka o uspehu ali neuspehu. Končno se ne sme pozabiti, da so si programi deloma prav podobni, razlika leži v dejanjih; govoriti o teh pa je v mnogo slučajih prezgodaj. Vse skupaj je zelo zanimiva ilustracija Ogrisovega poglavja o programih.[2] Pri statističnem pregledu volilnih rezultatov se ne sme pozabiti, da so bili volilni uspehi v Sloveniji večkrat paralizirani po volilnih rezultatih v drugih delih države, in da strankarska moč in udeležba pri vladi oz. upravi nista šli vedno paralelno, temveč tudi popolnoma diametralno. Pripomniti je tudi, da so se vse volitve vršile po predvojnem ljudskem štetju iz l. 1910., čeprav bi poznejše mogle vzeti za podlago štetje od 31. januarja 1921.

Po skupnem nastopu za majniško deklaracijo je segala doba medvojnega strankarskega premirja kolikor toliko v l. 1919. Tri predvojne stranke, SLS, JDS in JSDS, ki so imele pri zadnjih predvojnih volitvah v državni zbor (1911) 19, 2, odn. nobenega poslanca, so imenovale v februarju 1919 v začasno narodno predstavništvo 29 zastopnikov: SLS 15, JDS 9, JSDS 5; in njih zadnji skupni nastop je bil menda poziv 10. maja glede neuspehov na Koroškem, ki so izzvali medstrankarske obtožbe, da je treba zdaj misliti samo na rešitev slovenskega ozemlja, strankarski boj naj stopi v ozadje.[3] L. 1920. pa je že videlo prvo volivno kampanjo.

SLS, bivša KNS, ki je od l. 1900. imela politični program zedinjene Slovenije in socialni program za vse stanove, je združila 1909 svoje organizacije na Kranjskem, Štajerskem in Goriškem v VLS in s tem dokumentirala svoj občenarodni, na takratne pokrajine

[2] A. Ogris, Politične stranke 108—125.
[3] Slov. Narod, 1919, 48, 110.

nevezani značaj. L. 1912. je privzela državnopravni program Hrvatske stranke prava in manifestirala za narodno enoto Slovencev in Hrvatov; l. 1917. je vodila pokret za majniško deklaracijo. Razcep, ki ga je povzročil v novembru 1917 dr. Šušteršič z ozirom na rešitev jugoslovanskega vprašanja, je ni globoko pretresel, že v decembru je bila stranka obnovljena, zmagala je Krek-Koroščeva teza. Dr. Korošec je postal njen voditelj, prerana smrt ji je ugrabila dr. Kreka. Po prevratu je vstopila v prvo jugoslovansko koncentracijsko vlado Protića (20. decembra 1918), izpadla je iz Davidovićeve koalicijske vlade demokratov in socialistov 16. avgusta 1919, bila je zopet članica Protićeve koalicijske vlade radikalov in Hrv. bloka 19. februarja 1920 in je ostala tudi v Vesnićevi na demokrate razširjeni koalicijski vladi 17. maja 1920.

Vodilne misli SLS za volivni boj v konstituanto 1920 niso tako ostro zarisane kakor poznejši programi; pozna se neko nepoznanje novega belgrajskega miljeja. Izrekajo se za edinstvo države in enakopravnost vseh delov države posebno z ozirom na davke, odklanjajo federalizem, seperatizem in razredni boj, zahtevajo pa pokrajine, ki tvorijo kulturno in gospodarsko enoto, v prvi vrsti upravno celoto Slovenijo. Za republiko večji del države še ni zrel; potrebna je nova ureditev razmer med cerkvijo in državo. Protićev ustavni načrt je bil objavljen kot podlaga za diskusijo.[4] A 28. novembra je dobila samo 14 poslancev, izgubila je predvojno absolutno večino in ohranila le relativno. Nosila je breme medvojnih let in gospodujočega položaja; razen tega sta vplivali splošna neorientiranost v novih razmerah in privlačna moč radikalnih gesel novih strank. Ni bila več članica Pašićeve koalicijske vlade radikalov in demokratov 1. januarja 1921 in je ostala v opoziciji do l. 1924.

Položaj v opoziciji ji je koristil. Razvila je do podrobnosti svoj novi politični, socialni in kulturni program: zahteve po politični in gospodarski avtonomiji, po socialnoekonomski zbornici, po vplivu staršev in verskih družb na etično vzgojo.[5] Občinske volitve l. 1921. so že prinesle korekturo njej v prid: 61% občinskih odbornikov, izmed 832 občin absolutno večino v 587, relativno v 410. 15. junija izda sporočilo Hrvatom in Slovencem za sporazum in revizijo ustave. Sprejem Vidovdanske ustave 28. junija z nekvalificirano večino, postopno demontiranje Deželne vlade oz. pokrajinske uprave, in nepovoljne posledice progresivnega izvajanja centralistične ustave so pripravile tla za volitve v narodno skupščino 1923. Ostro stopa v ospredje zahteva po avtonomiji: samostojnost slovenskega naroda, obramba slovenskega šolstva, zaščita uradnikov, kmetov in obrtni-

[4] Slovenec, 1920, 225, 223.

[5] A. Gosar, Programatične misli (Nar. Gospodar, 1920, 1921); id., Načrt političnega programa (Soc. Misel, 1922).

kov, pomoč delavstvu, avtonomija cerkve, mirovna zunanja politika in potreba revizije ustave so temeljne točke volivnega programa.[6] Temeljito spremenjeno razpoloženje ji da 18. marca zopet 21 poslancev, približno predvojno višino.

Po tem izidu nastopa SLS kot reprezentantinja Slovenije in se veže v svrho izvojevanja avtonomije z bosenskimi muslimani in Davidovićevimi demokrati v opozicionalni blok. Začne se govoriti o sporazumu in obravnavati Marinkovićev načrt a samoupravah. Radićevci pridejo v Belgrad, nastane nova večina in Davidovićeva vlada opozicionalnega bloka 27. julija 1924, ki pa pade izven parlamenta, in ji sledi 6. novembra Pašićeva vlada Narodnega bloka (NRS + SDS), ki izvede 1925 najbolj viharne volitve v narodno skupščino. Oglas širšega bloka prijateljskega sporazuma (SLS, JDS, muslimani, radićevci in radikalni disidentje) prorokuje malo svobode. Res je bil volivni shod dr. Korošca v Ljubljani 1. februarja razbit po Orjuni in agitacija po tisku radi konfiskacij itd. sploh otežkočena. Poudarjala pa je SLS sledeče misli: zdaj gre za slovensko fronto, glasuje se za narod, ne za stranko. Na vladi je manjšina, a večina naroda želi sporazum, poštenje, red in mir. Slovenci zahtevajo svoje prirodno pravo, po poti prijateljskega sporazuma s Hrvati in Srbi; nasprotja se morajo omiljevati. Slovenija hoče vsestransko samostojno življenje, ne gre za ime federacija, avtonomija ali oblast. Republikansko mišljenje je narastlo, glede te točke vlada v SLS svoboda. Vojaška diktatura in amputacija, o čemer so začeli govoriti, oboje je dvorezen meč; bojimo se ju pa ne.[7] Z oz. na velik pritisk je bil uspeh 8. februarja precej povoljen, 20 poslancev, in Ljubljana je prvikrat volila SLS, a paraliziran po zmagi Nar. bloka v drugih delih države, zmagi po številu poslancev, čeprav ne po številu glasov.

Popolna kapitulacija Radića 27. marca 1925 pa je privedla do Pašićeve koalicijske vlade radikalov in radićevcev, v bistvu isto kot vlada Nar. bloka, in treba je bilo iskati za stari cilj nova pota. Vršili so se že razgovori SLS z Uzunovićem, a brez uspeha, vsled ovir »klerikalizma« in »avtonomizma«. Radić se je obrnil proti bivšim zaveznikom in proglasil Prekmurje za hrvatsko pokrajino, proti čemur sta se vršila 1926 velika manifestacijska shoda v Slov. Krajini, v Murski Soboti in v Črensovcih. Istega leta se je vršil velik protikorupcijski shod celokupne opozicije v Ljubljani. Skoro edini pozitivni čin te vlade, oživitev oblastnih skupščin, je povzročil volitve 23. januarja 1927. Tu stopa v ospredje programa SLS gospodarska kriza, olajšava davčnih bremen s pomočjo zunanjega investicijskega posojila, izvršitev zaščite delavcev in oživitev borz in inspekcije dela.

[6] Slovenec, 1923, 28. Fr. Smodej, Revizija ustave (Soc. Misel, 1922).

[7] Slovenec, 1924, 255 a; 1925, 27; 1924, 270, 283.

resno delo samouprav in razširitev delokroga oblastnih skupščin.[8] V obeh slovenskih oblasteh, ljubljanski in mariborski, je bilo izvoljenih 80 oblastnih poslancev SLS (približno ista višina kakor 1925), obenem pa so te volitve imele značaj manifestacije slovenskega značaja Prekmurja.

Dne 1. februarja 1927 je vstopila SLS s tremi ministri v Uzunovićevo koalicijsko vlado, ki je ostala samo do 17. aprila 1927. Pokazala se je potreba novih volitev v narodno skupščino z glavnim motivom notranjega razčiščenja v radikalni stranki. Medtem je SLS sklenila z Vukičevićem tako zvani blejski pakt; njen program za te volitve je zato zelo precizen. Poudarja boj proti korupciji in korupcionističnim strankam, željo po pošteni napredni stranki, depolitizaciji uradništva in sposobnem parlamentu, zahteva izenačenje davkov, razširjenje samouprav, socialno zakonodajo, govori o prijateljstvu s Francijo in doda točke bodočega dela v vladi za slovenski narod in za državo.[9] Rezultat volitev 11. septembra je bil isti kakor 1925, 20 poslancev, a abstinenca je bila večja, ker volivci v Sloveniji prav za prav niso uvideli potrebe teh volitev. Bile so najbolj mirne volitve, skoro brez efektnih gesel. Ker so rezultati v drugih delih države bili topot kolikortoliko kongruentni, je vstopila SLS v Vukičevićevo koalicijsko vlado 21. septembra 1927, ostala v Vukičevićevi rekonstruirani koalicijski vladi 23. februarja 1928 (skupaj z radikali, demokrati, muslimani), dokler ni, po Račićevih strelih v nar. skupščini (20. junija 1928) postal dr. Korošec 27. julija 1928 predsednik ministrskega sveta z nalogo, delati za pomiritev med Srbi in Hrvati.

Predvojna NNS je zastopala, poleg običajnega svobodomiselnega programa, kljub svojemu imenu, konservativno smer. 18. aprila 1913 je podala izjavo za prijateljstvo z Balkanom, zbližanje avstro-ogrskih Jugoslovanov in Jugoslovanov sploh, imela pa je končno moč le v Ljubljani. Udeležila se je pokreta za majniško deklaracijo, 29./30. junija 1918 je združila svoje pokrajinske organizacije v **JDS,** po prevratu se je združila s srbskimi demokrati in srbsko-hrvatsko koalicijo. Njen predsednik je bil dr. Tavčar — z dr. Ravniharjem in dr. Trillerjem predstavnik starejše struje —, ki pa se je že l. 1921. umaknil iz političnega življenja; popolnoma je potem zavladala v njej mlajša struja, dr. Žerjav-dr. Kramer-A. Ribnikar. JDS je bila članica prve koncentracijske vlade Protića, tvorila je s socialisti Davidovićevo koalicijsko vlado 16. avgusta 1919, ni bila zastopana v Protićevi koalicijski vladi 19. februarja 1920, zopet pa zastopana v Vesnićevi koalicijski vladi 17. maja 1920. Zavedajoč se svoje maloštevilnosti pred vojno, je iskala izboljšanje svojega položaja posebno

[8] Ib., 1927, 2, 13, 16.
[9] Ib., 1927, 188, 200, 203.

v pospeševanju centralizma in izkoriščanju ugodnih konstelacij v centralni vladi.

Koj prvi volivni program JDS, za konstituanto, je ostro preciziran v zmislu centralizma. Izreče se za enotno državo, proti avtonomiji, in poudarja, proti demagogiji narodnih socialistov in socialistov, da republika in družabni red sedaj nista aktualna, zdaj gre za ustavo, predvsem pa za boj proti klerikalizmu. Avtonomija je duševna in gospodarska smrt slovenstva. Slovenci morajo biti za Jugoslavijo brezpogojno, naj se jim godi v tej državi kakorkoli.[10] JDS je dosegla 28. novembra 1920 tri poslanske mandate, je 1. januarja 1921 skupno z radikali tvorila Pašićevo koalicijsko vlado, in je 26. marca 1921 ostala z muslimani in SKS v rekonstruirani Pašićevi vladi. Pri občinskih volitvah tega leta je dobila 2% občinskih odbornikov, ker nikoli ni bila posebno močna na deželi, razen tega je svoje tamošnje pristaše prepustila SKS.

Poslanci JDS so pomagali pri sprejetju Vidovdanske ustave, poleg SKS edini zastopniki Slovenije. Pa že 10. septembra 1922 se je vršil kongres javnih delavcev v Zagrebu zoper slabo upravo, ki je naravnost dajal navodila za njeno izboljšanje in bil indirektno naperjen proti centralistični ustavi; udeležil se ga je predsednik JDS Davidović in s tem je začel proces razkrajanja JDS. Izpadla je iz obeh samoradikalnih Pašićevih vlad, 16. decembra 1922 in 2. maja 1923. V proglasu za volitve tega leta se je JDS ponašala s svojim sodelovanjem pri Vidovdanski ustavi. Smatra za svojo nacionalno misijo, izvesti zedinjenje tudi v duši in srcu državljanov. Ker pa je bila po želji zaveznice, NRS, skupščina predčasno razpuščena, je ostalo več problemov nerešenih: invalidsko in uradniško vprašanje, prehrana, vojna odškodnina. JDS naj ostane čuvarica svobode in pravic vseh državljanov. Kot načela naj veljajo: mesto revizije ustave se naj izvede samouprava oblasti in okrajev, plemenski spori se naj izločajo potom sodelovanja v vladi, davki se naj izenačijo, šola naj bo izključno pod državnim in nacionalnim vplivom; valutno vprašanje se trenutno ne da rešiti; državnim nameščencem se priporoča realna pot.[11] Vendar je 18. marec 1923 prinesel JDS le en mandat.

Po teh volitvah je prišlo v slovenski JDS do ločitve med Žerjavovo in Ravniharjevo strujo; slednja je pri poznejših volitvah podprla druge sorodne liste. In 26. marca 1924 je zapustil Pribičević s 14 tovariši, h katerim je spadal slovenski zastopnik JDS, Davidovića — s čimer se je JDS prav za prav zopet razkrojila v svoje prvotne dele —, nastala je **SDS.** Z njo je osnoval Pašić že naslednjega dne koalicijsko vlado, ki se je, po epizodi Davidovićeve vlade opozicio-

[10] Jutro, 1920, 66, 84.
[11] Ib., 1923, 13, 42.

nalnega bloka, obnovila 6. novembra 1924, pod imenom vlade Nar. bloka ali vlade Pašić-Pribičević (PP). Narodni blok je nastopal skupno tudi pri volitvah 1925. Gesla so ostala: konsolidacija in koncentracija države; edinstvo Jugoslavije, ki je v njej Slovenija lep cvet, ki pa ne sme dvigati svoje glave višje kakor drugi, a tudi ne biti slabši kakor drugi; gospodarsko zedinjenje in gospodarstvo, ki potrebuje miru, ne boja za revizijo ustave. Narodni blok je obsojal brezplodni prepir, razredni in stanovski boj in klical na realno pot, ki jo on zastopa.[12] Klic je bil podprt z obsežno akcijo, ki je tangirala posebno učiteljstvo in uradništvo; vendar, kljub pritisku, je 8. februar prinesel le dva mandata, vlada PP pa je trajala do tako zvane RR vlade 18. julija 1925, ko je Pašić zamenjal Pribičevića z Radićem. Od takrat ostane SDS v opoziciji, kar se opaža na njenih nadaljnjih programih.

Pri oblastnih volitvah 1927 nastopa SDS skupaj z NSS kot Napredni in narodni blok. Obračuna z režimskimi strankami: vlada (Radićevega) sporazuma je prinesla zunanji, notranji in gospodarski polom, brezpravnost in nasilje; oblasti nimajo finančnih sredstev. Še vedno naglaša edinstvo naroda in države, svobodo misli, zraven tega polno samoupravo občin, okrajev in oblasti, enakost davkov, nestrankarsko uradništvo. Zavzame fronto proti gospodarskim in davčnim bremenom, obsoja jalovo avtonomistično politiko, se pohvali, da je proti centralizmu izvojevala oblasti; obrne se končno proti klerikalcem in radićevcem. Maribor in Celje morata ostati slovenska.[13] Napredna fronta doseže 10 oblastnih poslancev.

Ravno tako nastopa SDS skupno z NSS pri volitvah v narodno skupščino istega leta. Izraža željo, da prenehajo plemenske in verske borbe, da pridejo na dnevni red velika finančna in gospodarska vprašanja. Proglaša borbo vladajočemu režimu radi plemenskega in pokrajinskega značaja. Bodoča vlada mora ubiti partizanstvo v državni upravi. SDS je edina niti plemenska niti verska stranka, poosebljeno edinstvo naroda in slojev, miroljubna v zunanji politiki. Proglaša boj reakciji. Greh preteklosti je visokopolitična borba, na kruh pa so pozabili. Glavno je gospodarski problem, razen tega socialni problem, uradniško vprašanje, decentralizacija in depolitizacija uprave. Naprednjaki se vabijo na skupni nastop.[14] Rezultat: 4 poslanci. Opaža se torej pri zadnjih volitvah počasno naraščanje SDS, ker v njo se stekajo zopet sorodni elementi, ki so se prej odcepili v NSS in SKS.

Povojna stranka je **SKS.** Razvila se je iz liberalnih kmetskih elementov, bogatejšega sloja. Njen ustanovni občni zbor 1. junija 1919 je postavil geslo: kmet, pomagaj si sam, in cilj: združitev kmetov,

[12] Ib., 1925, 31, 32.
[13] Ib., 1927, 11, 17.
[14] Ib., 1927, 205, 213.

preureditev šol v kmetskem zmislu, izboljšanje prometnih zvez, notranje zedinjenje.[15] Pred volitvami 1920 je SKS naslovila na SLS in JDS poziv za delitev mandatov v razmerju 80 : 20 — ker kmet naj zastopa kmeta —, poziv, ki je, razumljivo, ostal brez odziva. SKS se deklarira kot strogo razredna stranka. Odklanja diktat tovarniškega delavstva in komunizem, med kmeti živeče sloje pa hoče ščititi. Hoče zavarovanje malih kmetov, kočarjev, najemnikov, viničarjev, vseh kmetskih delavcev, hlapcev in dekel, kmetsko ustavo, kmetsko stanovsko zastopstvo, kmetsko zbornico, pravično ureditev in izvedbo agrarne reforme, dodelitev zemlje samo tistim, ki jo sami obdelujejo, ker zemlja je božja in kmetova. Hoče organizacijo, ki obvarje kmetu prosto svobodno zemljo, zahteva, da carinska politika čuva in pospešuje kmetijstvo pri nabavi strojev, gnojil in semen, da država varčuje in hoče končno davek na vojne dobičke in skrajšanje vojaške službene dobe. Načeloma je SKS za avtonomijo Slovenije, če to ne škoduje državni celoti. Proti monarhiji in vladarju nima nič, če nista protikmetska. Vera se spoštuje, a ne sme se več izrabljati v politične namene; hoče enakopravnost katoliške vere in cerkve z drugimi.

V agitaciji rabi zelo krepke besede o splošni mobilizaciji, o sovražniku na naših tleh, o gospodi = krvoločnemu Turku itd.[16] Pomanjkanje obtežujoče politične preteklosti in zveneče besede so pomagale k velikemu uspehu, 8 poslancem, in voditelj SKS Ivan Pucelj je 26. marca 1921 vstopil v Pašićevo koalicijsko vlado radikalov, demokratov in muslimanov, ki je ostala do samoradikalne Pašićeve vlade 6. decembra 1922. Pri občinskih volitvah 1921 je dosegla SKS še 21% občinskih odbornikov. A izvoljena na avtonomističnem programu, je glasovala za centralistično Vidovdansko ustavo in s tem si sama zaprla pot do nadaljnjega razvoja.

L. 1923. utemeljuje SKS svojim volivcem, da je vstopila v vlado, da brani interese podeželskega ljudstva. Poldrugo leto v vladi, da je podredila strankarske interese koristi celote. Kot uspehe beleži: ukinitev protikmetskih zakonov, prost izvoz živine, znižano izvozno carino, prepovedan uvoz živine, oprostitev kmetov in malih obrtnikov od poslovnega davka, prosto žganjekuho, ceneno koruzo za pasivne kraje, most pri Verženju čez Muro, otvoritev kmetijske šole v Mariboru. SKS je za revizijo ustave, če bi njena izvedba bila osigurana in bi bilo izboljšanje v zmislu kmetskega programa, brezplodne boje pa odklanja. Treba je tudi rešiti hrvatsko vprašanje in priboriti Sloveniji zvezo z morjem. SKS ima naslov prve gospodarske stranke v Sloveniji, a nasprotstvo dveh velikih strank v koaliciji jo je zelo oviralo. V samoradikalno vlado, ki postavlja ministre krajane, SKS

[15] Kmetijski list, 1919, 1.
[16] Ib., 1920, 41, 42, 43, 47.

ni šla in gre sama, brez kompromisa, v volivni boj.[17] Rezultat pa je zaostal daleč za l. 1920.: 1 poslanec. In v stranki sami je bilo nesoglasje: 6. decembra 1924 sta bila izključena dr. B. Vošnjak in Drofenik.

Tudi 1925 je šla SKS še samostojno v volitve. Podporo je iskala pri kmetih, podeželskih obrtnikih in trgovcih, industrijskih delavcih, ki nimajo več enotne stranke, učiteljih, duhovnikih in ubogih uradnikih. Pozitivnega programa topot ni, zato pa negativen, izpraševanje vesti »klerikalnim« agitatorjem z dolgo listo očitkov.[18] Uspeh je bil zopet 1 poslanec, I. Pucelj, član Uzunovićeve RR vlade 29. aprila 1926 do Uzunovićeve rekonstruirane vlade 26. decembra 1926.

Pri oblastnih volitvah 1927 nastopa SKS že skupaj z Radićem. Temu odgovarjajoč, poudarek zdaj ni na programu, temveč na uspehih: SLS in demokrati niso ničesar dosegli, Slovenija je dobila nekaj samo po Puclju s pomočjo Radića. SLS očitajo centralizem, demokratom Slavensko banko in denarno pomoč demokratskemu tisku (s faksimili).[19] Dobili so 8 oblastnih poslancev.

Tudi pri volitvah v narodno skupščino 1927 sta šla Radić in SKS skupaj. Izšel je Radićev proglas o spoštovanju Slovencem, o kapitulaciji SLS, o dr. Korošcu, ki je orodje srbskih strank, o pokvarjeni gospodi in o veri, ki je sigurna, dočim kulturne in gospodarske pridobitve niso sigurne. Uničiti je treba centralistično SLS in SDS. Najvažnejše točke pa so: boj proti terorizmu Pribičevića in Žerjava, boj proti korupciji in boj za izenačenje davkov.[20] Uspeh je bil pa isti kakor 1925, 1 poslanec. Pomanjkljivost programa, ki se vrhutega še izvajal ni, in ki ga hrupne prireditve niso mogle nadomestiti, je škodoval v začetku mnogoobetajoči stranki, in tudi Radić ji ni mogel pomagati, ker je v tej dobi že izgubil na privlačnosti svojega radikalnega programa.

Tukaj naj obravnavamo SKS sorodni Radićev pokret, v kolikor se je pojavil na Slovenskem. Njegov prvotni republikanski, človečanski, kmetski program je preveč znan, da bi ga bilo potrebno analizirati. V Sloveniji nastopa prvič 1923 kot SKRS, pod vodstvom Prepeluha, in doseže dva mandata. Istočasno nastopa tudi, a z malim uspehom, SRS dr. Novačana. 23. decembra 1924 je bila sklenjena nad HRSS Obznana, ki se je izvršila 2. januarja 1925. Kljub temu sta pri volitvah 1925 skupaj nastopajoči HRSS in SRS dosegle tri mandate. 27. marca 1925 pa sledi kapitulacija Radića: **HSS** izstopi iz bloka narodnega sporazuma in ljudske demokracije, vstopi 18. julija 1925 v Pašićevo RR vlado ter ostane tudi v prvih Uzunovićevih

[17] Ib., 1923, 1.
[18] Ib., 1924, 52, 53.
[19] Ib., 1926, 48, 50 itd.
[20] Ib., 1927, 29, 31, 37, 38

vladah do 1. februarja 1927. Pri obeh volitvah 1927 imamo že omenjeni skupni nastop s SKS s skromnim rezultatom. Radićev uspeh je bil torej precej efemeren in lokaliziran na dele Slovenije, ki mejijo na Hrvatsko in kjer je ljudstvo politično še manj izobraženo. Njegov radikalni preobrat mu je vzel še mnogo teh simpatij. Pri zadnjih volitvah je skoro izločen.

Podobno HRSS je **NRS** od drugod v Slovenijo uvedena stranka, ki ne pride do pravih korenin. Posamezniki (I. Hribar, dr. N. Županič, dr. L. Lenard, dr. Sajovic) so jo poskušali organizirati, a ni našla večjega odmeva. Nastopila je pri volitvah večinoma v koaliciji, kar smo že omenili. Dr. Županič je bil tudi minister brez portfelja za Slovenijo v Pašićevi samoradikalni vladi 16. decembra 1922.

N e m c i za volitve 1920 še niso prišli v poštev, 17. decembra 1922 pa so si določili na zboru v Hatzfeldu svoj program, čigar splošni del obravnava razmere v upravi, in čigar posebni del zahteva samoupravni princip. Dosegli so 1 mandat 1923 in 1927 pri oblastnih volitvah.

Druga slovenska povojna stranka je **NSS,** ustanovljena 1919 po češkem vzoru. Misel zato se je pojavila že med vojno, posebno v Trstu. Njeni pristaši so se rekrutirali iz malomeščanskih krogov: nižjih uradnikov, malih obrtnikov, dela delavstva. Njeni voditelji so postali dr. Rybař, I. Deržič, A. Brandner. Njen program, objavljen za volitve 1920, posnema popolnoma češki vzorec: obrača se proti diktaturi velekapitalizma in izrastkom militarizma. Volitve naj se vršijo za politično in socialno enakopravnost, zedinjenje vseh Slovencev, za najširšo samoupravo pokrajin, edinstveno državo Jugoslavijo. Najvažnejša industrijska podjetja, rudniki in veleposestva naj se socializirajo. NSS odklanja komuniste in državne socialiste, hoče k socializmu po razvoju. Zahteva osemurni delavnik, plačan delavski dopust, socialno zavarovanje, delavsko zbornico, rešitev invalidskega vprašanja in agrarno reformo. Zavzema se za zahteve javnih in privatnih nameščencev in poudarja, da je stranka čistih rok.[21] Dosegla je precejšen uspeh, dva poslanca; pri občinskih volitvah 1921 pa le 1% odbornikov, čemur se ni čuditi, ker je bila pretežno mestna stranka. V začetku je torej mnogo obetala, a taktične in načelne nedoslednosti so ovirale njen razvoj.

L. 1923. je nastopala NSS še samostojno. Klicala je k enotni fronti duševnih in ročnih delavcev in k defenzivi prevaranega delavskega ljudstva. Obrača se proti praznim obljubam kričečih prerokov (komunistov); vse internacionale so propadle, internacionala se more graditi le na narodu, ki mu je najprej treba urediti lastni dom. Obdolžuje komuniste, da so razbili enotno fronto delavskega ljudstva.

[21] Nova Pravda, 1920, 34.

Izreka se za revizijo ustave, socialno politiko, postopno socializacijo, povišanje plač javnim nameščencem, izvedbo agrarne reforme, rešitev viničarskega vprašanja, pravično odmero davkov, stanovanjski zakon in spominja na bedo neodrešenih bratov.[22] Ostala pa je brez mandata.

Za volitve 1925 je sklenila NSS z Davidovićevci blok bratskega sporazuma ali Narodno zajednico. Njen oklic šiba izdajstvo Pribičevića nasproti Davidoviću in je obrnjen proti Narodnemu bloku. Državni spor se mora likvidirati in zasigurati državi miren razvoj po parlamentarizmu in demokraciji. Napoveduje boj krivicam in korupciji, zahteva zakon o pobijanju korupcije, invalidski zakon, izpopolnitev zaščite delavcev, revizijo uradniškega zakona, izenačenje davkov, stanovanjski zakon.[23] Narodna zajednica pa ni dosegla količnika.

Potem pa (28. marca 1926) fuzionirajo strokovne organizacije NSS in SDS, in NSS prav za prav ne obstoja več. Pri oblastnih volitvah 1927 nastopa NSS skupno s SDS kot Napredni in Narodni blok. S tem stopa v ospredje boj proti klerikalizmu. SLS bo imela večino in v večini je nasilna. Razpravlja o delokrogu oblastnih skupščin in je za čim večjo samoupravo. Podpirati je treba oblastno gospodarstvo in socialno zakonodajo, posebno v stanovanjskem vprašanju.[24] Uspeh naprednega bloka je označen pri SDS.

Ista zveza gre pri skupščinskih volitvah 1927 v boj proti »ljudskim sleparjem«, ki likvidirajo socialno politiko, proti dr. Gosarju in tovarišem, ki so njeni grobokopi. SLS vodi protidelavsko politiko, obračunati je treba s klerikalno demagogijo. SLS bi morala vedeti, da je za našega človeka povišanje zaslužka več vredno, kakor republika, zveza z Bolgari itd., za to je pozneje čas. SLS ima slabo vest, govori le o bodočih uspehih. Končno kliče k enotni napredni fronti.[25]

Sporadičnega značaja je bila **NLS,** poskus dr. Šušteršiča, da se 1923 zopet uveljavi. NLS se je proglasila za pravo naslednico 22. novembra 1917 razdružene SLS. Nastopa na temelju pozitivnega krščanstva proti kulturobojstvu in zlorabljanju cerkve v politične namene po političnem klerikalizmu. Stoji na temelju državnega edinstva s samoupravo v zadevah, ki se ne tičejo državne celote. Je za vzajemnost stanov in proti razrednim bojem. Jedro slovenskega naroda je kmečki stan, a tudi za druge stanove se bo NLS zavzela, za socialno reformo v velikem slogu, posebno za pravične plače. Pomoč državnim nameščencem je nujna. Zahteva pravičen davčni sistem,

[22] Ib., 1923, 8.
[23] Ib., 1925, 3.
[24] Ib., 1926, 50, 51.
[25] Ib., 1927, 30, 31, 36.

miroljubno zunanjo politiko in zmanjšanje vojnih bremen. Revizije ustave nima v programu, ker je to dolgotrajno delo, vsakdanje ljudske potrebe pa so nujne. SLS je zdrobila avtonomijo.[26] Odziv pa je bil tako minimalen, da je pokret takoj po volitvah prenehal.

Tretja predvojna stranka, socialno demokratska, je pod vodstvom E. Kristana na podlagi hainfeldskega programa organizirala industrijsko delavstvo, do zastopstva v parlamentu pa ni prišla. Po vojni je privzela ime **JSDS** in tvorila z demokrati Davidovićevo koalicijsko vlado 16. avgusta 1919, ki je trajala do Protićeve koalicijske vlade 19. februarja 1920. Razvila je živahno gibanje z radikalnim gospodarskim, socialnim in antimilitarističnim programom — ki ga je razširila tudi na kmete —, in ki je našel živ odmev med masami. Pri volitvah 1920 je JSDS nastopila proti avtokraciji, za edino ljudsko suverenost. Glede »šlagerjev« centralistov in avtonomistov pravi, da je treba prestudirati razmere, nekatere reči morajo biti skupno upravljane, druge, radi velikih razlik, v pokrajinah rešene. Obrača se proti ekstremni struji (komunistom), ki hodi prav reakciji. Agrarno vprašanje je pereče, industrijo je treba nacionalizirati kot prehod v socializacijo. Tuji kapital se mora kontrolirati in delovno ljudstvo se mora organizirati za republiko. Doba začasnega narodnega predstavništva je bila žalostna, narastla je draginja. Zahteva svobodo političnega, kulturnega in socialnega gibanja v obliki ljudske republike, avtonomijo občin in drugih sestavnih delov države. Brez pridržka prizna enotnost države, odklanja separatistične tendence. Pomagati je treba žrtvam valutne reforme in militarizma, mesto stalne vojske se naj vpelje ljudska bramba. Zahteva aktivno socialno politiko, agrarno reformo, reformo šole brez vpliva kapitalizma, cerkve in militarizma, socializacija veleindustrije, rudnikov, veleposestev in bank, uvedbo socialističnega sistema produkcije in distribucije, ter mir, ki ga ljudstvo potrebuje.[27] JSDS je dosegla precejšnje število glasov in 6 poslancev, pri občinskih volitvah 1921 pa 8% odbornikov. A na znotraj je bila od začetka hudo razdrapana. Gospodaril je A. Kristan, ki jo je vedel v službo JDS in njenih centralističnih teženj. Tudi E. Kristan, ki je prišel nazaj iz Amerike, je ni mogel rešiti. Nastal je odpor, organizacije so propadle, velik del pristašev je odšel h komunistom. Kar je ostalo, je vodil Z. Bernot pod imenom SSJ, ki je torej nekaka naslednica JSDS. Nastale so pa še druge socialistične skupine, tako da je precej težko, spoznati se v njih; obravnavali bomo poglavitne.

Pri oblastnih volitvah 1927 se pojavi S o c i a l n o k m e č k o - d e l a v s k a z v e z a. V narodni skupščini ni pravega delavskega zastopstva; ene so udarili z Obznano, drugim, socialpatriotičnim

[26] Ljudski Dnevnik, 1923, 1, 2, 7.

[27] Naprej, 1920, 229, 236.

voditeljem, so ponudili ovsa, da bi jih pokvarili. Socialpotriotski voditelji so razklali delavstvo, komunisti so pa tudi igrača v rokah kapitalizma. Zveza hoče enoten suveren parlament, samoupravo na socialnem in šolskem polju, progresiven davek na kapitalistične dohodke, socialno zaščito in zavarovanje, ter osemurnik. Vse to pa bo ostalo le zahteva, dokler delavstvo ni organizirano. Glavno je gospodarska kriza. SDS živi od korupcije, socialpatriotje in lažikomunisti so v njeni službi, ker so razbili enoto delavstva, SLS ne bo dosegla avtonomije, Prepeluh ni mislil resno z republiko. Boj gre proti reakciji in korupciji, kršenju ustavnih pravic, izkoriščanju malega naroda in delavskega razreda ter brezposelnosti.[28] Zveza je dosegla štiri oblastne poslance.

D K R B nastopa pri skupščinskih volitvah 1927. Obrne se proti demokratom, ki so naložili davek na ročno delo, proti SLS, ki podpira centralizem, proti Kristanovim voditeljem, ker so izstopili, proti samostojnežem, ker Pucelj podpira Žerjava, proti Radiću, ki ni Slovenec. Osemletna vlada kapitalističnih strank je prinesla centralizem, valutno reformo 4:1, davke in korupcijo. Socialpatriotje so v službi kapitalizma.[29] Blok pa ni dosegel količnika.

Ni načelne razlike med JSDS in **SSJ,** ki si je določila program l. 1921. na zborovanju združenih frakcij v Belgradu. Obča načela — običajna socialistična ideologija — zahtevajo spremembo družabnega reda, a tudi olajšanje posledic kapitalističnega sistema. Aktualne zahteve so: edinstvo države, eno zakonodajno telo, občinska, okrajna in oblastna samouprava, omiljenje militarizma, zavarovanje delavcev, progresivni davek na kapital, imetje in dohodek, socializacija rudnikov, šum, voda, velike industrije, prometa in bank. Glede šolstva, zakona, cerkve staro svobodomiselno stališče.[30].

Pri prvem nastopu 1923 se je postavila SSJ proti buržujskim strankam, ki so zakrivile vojno, komunizem imenuje zločinsko podjetje, utopistično željo posameznikov. Njene obče politične zahteve so: edinstvo države, republikanska oblika, proporcionalna volivna pravica za moške in ženske, odprava militarizma, svoboda združevanja, zborovanja, dogovorov in tiska, popolno izenačenje moških in žensk. Vera je zasebna zadeva, šole morajo biti popolnoma neodvisne od cerkve. Socialne zahteve pa so delavska zaščita in zavarovanje, socialna in gospodarska reforma. Obrača se proti diktaturi buržuazije, militarizmu, državnemu in pokrajinskemu centralizmu, zakonu o zaščiti države. Navdušuje se za socialno republiko, revizijo ustave v zmislu širše samouprave, za obdavčenje kapitala, rešitev agrarnega in viničarskega vprašanja, invalidski zakon, delavska sta-

[28] Ib., 1927, 1, 3.
[29] Ib., 1927, 30, 33.
[30] Ib., 1921, 291.

novanja, nadzorstvo obratov, osemurnik, pravo štrajka in organizacije in za žensko volivno pravico.[31] Do poslanca pa SSJ ni prišla.

V volilnem boju 1925 je njen oklic precej bojevit in obravnava iste točke kakor 1923. Boj za centralizem, avtonomijo ali federalizem je samo prevara, da se ljudstvo lažje izkorišča, vse gorje prihaja od meščanske kapitalistične vladavine; zahteva obsodbo korupcionističnih ministrov in uradnikov. Razpoloženje pa je nekako resignirano. Radi neenakega boja s kapitalizmom volitve ne bodo mnogo spremenile. Zato je glavni namen teh volitev, dvigniti zavest delavstva, ker brez trdne organizacije ne bo uspehov. Vso moč ima Belgrad, buržujska nezmožna vlada, proletariat pa je nezmožen vreči to buržoazijo.[32] Resignirano razpoloženje ni varalo, SSJ je ostala zopet brez poslanca.

Za oblastne volitve 1927 SSJ ni razvila posebnega programa; pozvala je samo volilce, naj zlomijo reakcijo in naj vržejo politične sleparje. SLS je reakcionarna in nesocialna, združila se je celo z Nemci v mariborski oblasti.[33] Pri skupščinskih volitvah pa je tožila SSJ o velikih težkočah: pomanjkanje denarja, politično nasilje, reakcionarni tiskovni zakon, davek na delavske plače, brezposelnost. Vsa politika buržujskih strank je le borba za oblast. Narodna skupščina je mlin brez moke, agrarna reforma je slabo izpeljana, novega davčnega zakona ni, pač pa imamo slabo zunanjo politiko in pomanjkanje stanovanj, invalidi in vojne sirote tudi niso preskrbljeni. Vse buržujske stranke so v razsulu. Zahteva zaščito in zavarovanje vseh delavcev, industrijskih, obrtnih in poljedelskih, politično svobodo, zakone, ki odpravljajo prej kritizirane nedostatke, zvezo balkanskih narodov, anuliranje vojnih dolgov, nadnarodni mir, odpravo kapitalističnega in uvedbo socialističnega sistema.[34] Uspeh je bil 1 poslanec.

Ostane nam še **KSJ.** V Sloveniji se je rodila iz opozicije proti malomeščanski politiki A. Kristana, potem šele so inteligenti in ruski ujetniki prinesli specifično komunistične ideje. Voditelji so ji postali dr. M. Lemež, L. Klemenčič, V. Fabjančič. Organizirala se je šele po kongresu v Vukovaru junija 1920, ki je sklenil pristop k 3. internacionali. Izšel je v tem zmislu manifest delovnemu ljudstvu balkansko-podonavskih dežel. V volilnih geslih zastopa KSJ ročne in duševne delavce ter male kmete. Je proti svetovnemu imperializmu, inozemskemu kapitalu, pa za sovjetsko ali delavsko-kmetsko republiko, kjer kapitalisti, verižniki, banke in špekulantje ne bodo imeli pravic. Sovjetski sistem nudi najpopolnejšo obliko federacije. Hoče v industriji delavsko kontrolo kot prehodno stopnjo k popolni

[31] Ib., 1923, 24, 52, 58. Enakost, 1923, 2.
[32] Socialist, 1924, 50. Naprej, 1925, 6.
[33] Delavska Politika, 1927, 6.
[34] Ib., 1927, 59.

socializaciji industrije, razlastitev vele- in cerkvenih posestev brez odškodnine, kontrolo nad veletrgovino in za konzumente obvezne zadruge. V deloma precej posrečenem pregledu drugih strank pravi, da so socialni demokratje in narodni socialisti za ceno dveh ministrstev tudi za centralizem in zvezo s kapitalom, za tri ministre tudi za militarizem; JDS zastopa industrijo in bančni kapital, SLS pobožne grofe, SKS velike gruntarje, oštirje in trgovce. Zahteva račun od buržujske oblasti, obsoja dolgove, zveze za nove vojne, draginjo, brezposelnost. Pričakuje dan sodbe in poziva slovenski narod, da glasuje za sovjetsko ustavo, za delavsko-kmečko republiko, za Sovjetsko Jugoslavijo.[35] Pri izidu (5 poslancev) se je izkazalo, da je KSJ iztrgala socialnim demokratom velik del industrijskega proletariata, a pridobila z živo propagando tudi precej tal med revnim kmečkim prebivalstvom (nenaraven pojav vsled osebne lastnine). Bilo je pač mnogo neopredeljenih nezadovoljnežev zraven, in najgloblji vzrok pri masah je bil bržkone veliko trpljenje svetovne vojne in temu sledeči klaverni rezultati. Pri občinskih volitvah 1921 je KSJ dosegla 2% odbornikov.

Po atentatu komunista Stejića na regenta Aleksandra 29. junija 1921 in po umoru notranjega ministra Draškovića 21. julija v Delnicah po komunistu Aliagiću, so 1. avgusta razveljavili komunistične mandate in 2. avgusta sprejeli zakon o zaščiti države. Večina organizacij se je razbila, kmečki pristaši so se razpršili, delavci so podpirali druge stranke in do večjega samostojnega nastopa ni moglo več priti.

21 oktobra 1923 se je ustanovila v Ljubljani iz skupin dr. Periča, R. Golouha (v Mariboru) in ostankov nekdanjih komunistov **SSDL** s sledečim statutom: Cilj je sprememba družabnega reda potom razrednega boja za odpravo izkoriščanja. Sredstva so razširjenje programa, organizacija, udeležba v oblastnih, občinskih in državnih zastopstvih, podpiranje strokovne izobrazbe. Delovni program vsebuje politične zahteve: samoupravo v državi, pokrajini, občini, federacija balkanskih narodov, ločitev 4 cerkev od države; socialne zahteve: 8-urnik, delavsko zavarovanje, zaščito mladinskih in ženskih delavcev, obrtne delavske svete, agrarno reformo brez odškodnine, nacionalizacijo veleposestev in vodnih sil, konfiskacijo velikih gozdnih kompleksov. Manifest SSDL je zahteval delavsko-poljedelsko republikansko vlado, odstranitev zakonov proti svobodi in žensko enakopravnost.[36] Mandata si pa ni priborila in tudi ta poskus združenja socialističnih skupin ni imel naslednika. Število njihovih glasov sicer zopet narašča, vendar ostanejo še brez vpliva.

Ugotovimo končno še skupne poteze orisanega 10letnega razvoja. Prvo, kar pade v oči, je visoka volilna abstinenca, ki raste od

[35] Rdeči Prapor, 1920, 11, 30, 37, 40, 51.
[36] Delavske Novice, 1923, 4, 6.

Statistični pregled.[37]

Stranka	Državnozborske vol. 1911	Zač. nar. predstavn. 1919	Vol. v ustavotv. skupščino 18. XI. 1920		Občč. vol. 3.–10. V. 1921	Vol. v nar. skupščino 18. III. 1923			Vol. v nar. skupščino 8. II. 1925			Vol. v oblastne skupščine 23. II. 1927		Vol. v nar. skupščino 11. IX. 1927		
	Poslanci	Zastopniki	Glasovi	%	Občč. odbom. %	Glasovi	%	Poslanci	Glasovi	%	Poslanci	Glasovi	oslanci	Glasovi	%	Poslanci
SLS	19	15	57174	36·1	61	107976	60·5	21	105303	56·8	20	96309	80	106247	59·9	20
NRS	—	—	—	—	—	3482	1·9	0	1087	0·5	0	1682	0	—	—	—
SDS	—	—	—	—	—	—	—	—	23669	N. bl. 12·6 N. zaj. 2	2	Napr. bl. 26760	10	27460	15·5	4
NSS	—	—	6187	3·9	2	3898	2·18	0	3834		0					
JDS	2	9	12328	7·7	3	14661	8·2	1								
JDS+NRS	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4877	2·7	0
SKS	—	—	33577	21·2	8	11023	6·16	1	12332	6·6	1	20913	8	14476	8·2	1
HSS	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
SKRS	—	—	—	—	—	10186	5·67	2	—	—	—	—	—	—	—	—
HRSS	—	—	—	—	—	—	—	—	20543	11	3	—	—	—	—	—
SRS	—	—	—	—	—	1461	0·82	0								
HRSS disidenti	—	—	—	—	—	—	—	—	191	0·1	0	—	—	—	—	—
R	—	—	—	—	—	—	—	—	385	0·2	0	—	—	—	—	—
NLS	—	—	—	—	—	879	0·49	0	—	—	—	—	—	—	—	—
PGS	—	—	1960	1·2	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
N	—	—	—	—	—	5981	3·35	1	4362	2·3	0	1740	1	5790	3·3	0
SLS+NRS +N	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2831	3	—	—	—
JSDS	0	5	30695	19·3	6	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
DKRD	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9102	5·2	0
SSJ	—	—	—	—	—	5723	3·2	0	5470	2·9	0	—	—	8886	5	1
SD	—	—	—	—	—	—	—	—	1769	0·9	0	—	—	—	—	—
Soc. liste	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16091	4	—	—	—
KSJ	—	—	16376	10·3	5	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
SSDL	—	—	—	—	—	13307	7·5	0	—	—	—	—	—	—	—	—
K	—	—	—	—	—	—	—	—	5323	2·8	0	—	—	—	—	—
Hartner	—	—	—	—	—	—	—	—	2001	1	0	—	—	—	—	—
Zagorski	—	—	—	—	—	—	—	—	370	0·2	0	—	—	417	0·2	—
Hribar	—	—	—	—	—	—	—	—	328	0·1	0	—	—	—	—	—
Neopred.	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Razne liste	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	416	0	—	—	—
Vpisani vol.	—	—	215172	—	—	248447	—	—	262405	—	—	—	—	270464	—	—
Oddani glas.	—	—	158297	—	—	178577	—	—	186967	—	—	166742	—	177255	—	—
%	—	—	73·5	—	—	71·8	—	—	71·2	—	—	—	—	65·5	—	—
Skup. št. posl. (zastopn.)	21	29	—	—	38	—	—	26	—	—	26	—	106	—	—	26

[37] Pri občinskih volitvah ni mogoče podati števila glasov, ker je v več krajih samo ena lista. Razvrstitev strank sta mi diktirali notranja sorodnost in možnost, da grafično označim koalicije.

leta do leta. Vzrok temu pojavu so gotovo prepogoste volitve, kakor tudi dejstvo, da jasno izražena volja volilcev dolgo ne pride do izraza pri vladnih in upravnih spremembah, kar ustvarja apatijo, deloma, posebno 1925, tudi v terorju. Drugo je velika razlika med prvimi in poznejšimi volitvami. Volitve 1920 so bile kaotične, vladali so še vojna psihoza, razrvane ekonomske in socialne razmere, neorientiranost v novi državi in glede novih strank, nejasen idealizem, v ospredju pa je socialni problem. L. 1923. je položaj popolnoma drugačen: volilci so se znašli v novih razmerah, po štirih letih zamorejo oceniti delo strank in postanejo realni: socialni in kulturni problem stopata v ozadje, v ospredje pa ustavni problem, volitve se vršijo proti Vidovdanski ustavi, tri četrtine vseh glasov se izraža za avtonomijo, komaj ena četrtina za centralizem, malo je neopredeljenih. In ta linija ostane z malimi izpremembami do l. 1927. Volitve 1925 se vršijo v znamenju protesta proti terorju, l. 1927. stopi še gospodarski problem v ospredje. Tretje je dejstvo, da uspevajo stranke, ki imajo jasen program, ki se organično razvija oz. prilagoja, dočim nimajo uspeha stranke z nejasnim ali preveč oportunističnim programom, kar odgovarja precej metodičnemu mišljenju slovenskega značaja.

Dr. Lovro Bogataj:

UPRAVA V SLOVENIJI OD PREVRATA 1918 DO IZVRŠITVE VIDOVDANSKE USTAVE.

Razprava naj bo pravno-zgodovinski oris politične in avtonomne uprave v Sloveniji od prevrata do izvršitve Vidovdanske ustave. Je tudi poskus označiti državnopravni značaj Slovenije v tej dobi. Brez namena izčrpnosti naj bi pokazala, kako se je iz avstrijskih deželnih vlad in namestnij in iz dotedanjih avtonomnih deželnih uprav na slovenskem ozemlju po prvotnem revolucionarnem aktu razvila Narodna vlada, in kako so po raznih prehodnih upravnih oblikah nastale sedanje velike županije in oblastne samouprave, ki so po svoji sedanji kompetenci in organizaciji zopet prav slične bivšim avstrijskim deželnim vladam odnosno tedanjim deželnim samoupravam.

1. Ozemlje.

Ob prevratu je Narodna vlada v Ljubljani prevzela v svojo oblast in upravo v načelu vse slovensko ozemlje. Naredba celokupne vlade o prehodni upravi z dne 14. nov. 1918, U. l. št. 111/11, ugotavlja po tem načelu, da se prehodna uprava Narodne vlade razteza na Kranjsko, Goriško, slovenski del Istre, mesto Trst z okolico ter na Štajersko in Koroško, kolikor sta te deželi del države S. H. S. Prekmurje se v naredbi še ni vpoštevalo.

Seveda je Narodna vlada vršila upravo dejanski samo na onem ozemlju, na katerem je mogla uveljaviti svojo oblast po pravu okupacije. Upravna meja Slovenije je tedaj ostala neizpremenjena samo napram Hrvatski, proti Italiji, Avstriji in Ogrski so pa bile njene meje še nedoločene.

Ustvarjene so bile najprej provizorične demarkacijske in okupacijske črte, definitivne meje so pa bile postavljene šele z razmejitvijo po senžermenski odnosno po trianonski mirovni pogodbi in po rapallski pogodbi z Italijo.

V neprestani posesti in upravi Narodne vlade in njene naslednice Deželne vlade za Slovenijo so bili od prvega početka politični okraji Radovljica, Kranj, Kamnik, Ljubljana-okolica, Litija, Krško, Novo mesto, Kočevje in Črnomelj v bivši Kranjski; Maribor, Slovenjgradec, Konjice, Celje s politično ekspozituro v Mozirju, Ptuj, Ljutomer in Brežice v bivši Štajerski in avtonomna mesta Ljubljana, Maribor, Celje in Ptuj.

V ostalih delih Slovenije in pri nekaterih naštetih obmejnih okrajih je bil razvoj sledeči:

1. Na italijanski meji. Takoj po prevratu je Narodna vlada dobila vsaj deloma zvezo z Goriško, s Trstom in z Istro ter je dajala navodila zlasti županstvom in narodnim svetom. Imenovala je svojega vodjo okrajnega glavarstva v Gorici in svojega poverjenika za Gorico ter vzela na znanje, da istrski okraji spadajo pod pristojnost dr. Laginje kot poverjenika za Istro. Vendar pa Narodna vlada ni mogla izvrševati resnične upravne oblasti na tem teritoriju, ker so ne glede na tedanje nepremagljive prometne ovire italijanska okupacijska oblastva že prve dni po prevratu začela zasedati vse slovensko ozemlje do znane londonske črte odnosno do črte, ki je bila določena v pogojih za premirje med Italijo in Avstrijo, in so to črto deloma še celo prekoračila. V drugi polovici meseca novembra l. 1918. je bila italijanska okupacija po večini že dovršena. Poleg že omenjenih pokrajin je Italija zasedla tudi od bivše Kranjske ves postojnski okraj, širok pas logaškega okraja, dele občin Oslica in Sorica v kranjskem okraju ter občino Belapeč in dobro polovico občine Rateče v radovljiškem okraju. Narodna vlada proti okupaciji ni imela drugega sredstva kakor proteste. Tudi v adresi Narodnega veča, ki je bila izročena dne 1. decembra 1918 prestolonasledniku regentu in v odgovoru regenta na adreso je izraženo globoko obžalovanje, da so velike in dragocene dele našega narodnega območja zasedle čete kraljevine Italije.

Italijani so zasedli tudi logaško kotlino z Logatcem. Naš okrajni glavar je sicer začasno še ostal na svojem mestu, vendar je moral dne 31. decembra 1918 izročiti urad italijanskemu okupacijskemu oblastvu.

Za nezasedene dele logaškega okraja, in sicer za občine Begunje, Št. Vid nad Cerknico, Bloke, Cerknico, Lož in Staritrg pri Ložu je bila z naredbo poverjeništva za notranje zadeve z dne 10. decembra 1918, U. l. štev. 187/XXI, ustanovljena politična ekspozitura okrajnega glavarstva logaškega s sedežem v Cerknici. Občina Žiri, razen njenega zasedenega dela, je bila začasno pridružena kranjskemu okraju.

Italija je vrnila logaško kotlino šele po sklepu rapallske pogodbe, nakar je bila na ukaz ministrstva notranjih del z dne 23. marca 1921 začasna politična ekspozitura v Cerknici opuščena in obnovljeno okrajno glavarstvo v Logatcu, kateremu je bila kesneje zopet dodeljena tudi občina Žiri. Po rapallski pogodbi je Italija vrnila tudi večino zasedene občine Sorice.

2. K o r o š k a. Narodna vlada je takoj v svoji prvi seji dne 1. novembra 1918 imenovala komisarja za slovenski del Koroške s pooblastilom, da izvršuje njene ukaze in jo zastopa, kadar sama ne bi imela direktne zveze ter ingerence. Dne 30. novembra 1918 je Narodna vlada odstavila tedanjega okrajnega glavarja v Velikovcu in imenovala svojega vodjo okrajnega glavarstva. Za zahodni del slovenske Koroške je bila z naredbo poverjeništva za notranje zadeve dne 13. decembra 1918, U. l. štev. 195/XXIII, ustanovljena začasna politična ekspozitura za ozemlje okrajnih glavarstev Celovec, Beljak in Šmohor — kolikor so bila ta glavarstva v območju Narodne vlade — s sedežem v Borovljah. Ta naslov se je uporabil, da se z njim označi pravica Narodne vlade do vseh slovenskih delov naštetih okrajev. Delovanje obeh uradov je pa bilo močno ovirano zaradi bojev med nemškimi in našimi četami, njuni upravni okoliši so se menjavali po vsakokratnem položaju. Tako je bilo n. pr. področje okrajnega glavarstva v Velikovcu z naredbo poverjeništva za notranje zadeve z dne 20. decembra 1918, U. l. štev. 220/XXVIII, razširjeno celo na sodni okraj Št. Pavel v Labodski dolini. Zaradi nemškega vpada meseca januarja 1919 smo morali začasno zapustiti Borovlje, Velikovec pa zaradi vpada meseca maja istega leta.

Ko so čete generala Smiljanića v času od 28. maja do 6. junija 1919 zopet zasedle Koroško in dosegle najsevernejšo točko pri Gospesveti, je vojaško okupacijsko oblastvo začasno postavilo za celovški okraj civilnega komisarja v Celovcu ter obnovilo velikovško glavarstvo in politično ekspozituro v Borovljah.

Naše čete in uprava so morali zapustiti Celovec že na koncu julija 1919, okrajno glavarstvo v Velikovcu in politična ekspozitura v Borovljah, ki se je kesneje pretvorila v okrajno glavarstvo, sta pa ostala v naši upravi do izvršenega plebiscita.

Z določili II. oddelka senžermenske mirovne pogodbe o plebiscitu v celovški kotlini je bila poverjena uprava v prvi, t. j. južni

plebiscitni coni naši državi, kjer sta poslovali naši okrajni glavarstvi v Velikovcu in Borovljah pod nadzorstvom mednarodne plebiscitne komisije. Po nesrečnem plebiscitu so naša oblastva zapustila plebiscitno ozemlje.

Naši državi je pripadla od Koroške samo občina Jezersko, ki je bila pridružena kranjskemu okraju in mežiška dolina, za katero se je osnovala takoj po plebiscitu začasna politična ekspozitura v Guštajnu. Sedež urada je bil kesneje prenešen na Prevalje, kjer se je ustanovilo okrajno glavarstvo.

3. Spodnja Štajerska je bila že v prvih dneh po prevratu v upravi Narodne vlade. Konec meseca novembra 1918 so čete generala Maistra zasedle tudi Špilje in Radgono. General Maister je dne 27. novembra 1918 sam sklenil z avstrijskim polkovnikom Passy-jem pogodbo, po kateri naj bi njegove čete zasedle črto Radgona, Pridova, Gor. Purkla, Brunnsee, Št. Vid na Vogavi, Ernož (Ehrenhausen), Ivnik (Eibiswald), Št. Pavel, Grebinj, Važenberk, Slov. Št. Mihael, Krnski grad, Feldkirchen, Beljak, Šmohor in od tam južno na državno mejo — inkluzivno z naštetimi kraji. Dasi Maistrova pogodba ni bila priznana niti od avstrijske niti od Narodne vlade, je vendar v njej določena demarkacijska črta na Štajerskem v bistvu ostala do razmejitve po senžermenski mirovni pogodbi. Končna meja po tej pogodbi pa teče le malo nižje.

V upravni organizaciji tu ni bilo bistvenih sprememb. Zanimivo je, da so v Mariboru ob prevratu ustanovili okrožno glavarstvo kot II. instanco za okrajna glavarstva, ki so bila prej podrejena namestništvu v Gradcu. Narodna vlada je pa že 12. novembra 1918 sklenila, da prevzame sama posle II. instance tudi za vso slovensko Štajersko.

V Radgoni, kjer je sicer ostala avstrijska uprava, je bil od marca 1919 do januarja 1920 eksponiran zaupnik naše vlade z glavno nalogo, da je nadziral prevoz živil v Avstrijo.

Poleg štajerskih okrajev, ki so našteti v uvodu, je definitivno prišel pod našo upravo del pol. okraja radgonskega, in sicer tako zvana apaška kotlina južno od Mure, ki je bila potem razdeljena med naša politična okraja Ljutomer in Maribor. Manjše mejne korekture v pretežno našo korist so se izvršile tudi med mariborskim in avstrijskim lipniškim okrajem. Od okraja slovenjgraškega je pa severnozapadni kot (občina Sobota in del občine Fernice) pripadel Avstriji.

4. Prekmurje so zasedle naše čete po sklepu Vrhovnega sveta v Parizu z dne 1. avgusta 1919 in sicer z mejami, kakor jih je določil Vrhovni svet. Zasedba se je izvršila v prvi polovici meseca avgusta 1919 tako, da je bila dne 13. avgusta 1919 že dovršena.

Prekmurje je bilo začasno pod vojaško upravo. Njej je bil prideljen civilni komisar, ki je v začetku posloval v Radgoni, dne 6. septembra 1919 se je pa preselil v Mursko Soboto.

V zapadnem delu so civilno upravo pričela prevzemati oblastva iz Slovenije, v južnovzhodnem delu pa oblastva iz Hrvatske. Nesporazum je bil rešen z odredbo ministrstva notranjih del z dne 2. septembra 1919, ki je odločilo, da ostane vse zasedeno Prekmurje do ustavne ureditve enota pod vodstvom civilnega komisarja, ki ga je imenovala deželna vlada za Slovenijo. Za vzhodni del je dobil civilni komisar namestnika s sedežem v Dol. Lendavi. Začasna uprava pod civilnim komisarjem se je spremenila v definitivno dne 1. junija 1921. ko je bilo ustanovljeno okrajno glavarstvo za politični okraj Prekmurje, namestništvo civilnega komisarja v Dol. Lendavi pa v ekspozituro okrajnega glavarstva.

2. Državnopravni značaj.

Državnopravni značaj Slovenije pod Narodno vlado v Ljubljani odnosno državnopravni značaj Narodne vlade same se mora presojati po načinu njenega postanka kot revolucionarne vlade, po naredbi o prehodni upravi in po njenem udejstvovanju.

Narodno vlado je imenovalo na predlog Narodnega sveta v Ljubljani predsedništvo Narodnega veča kot vrhovna oblast države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Narodno veče je iz lastne moči prevzelo oblast v neodvisni državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je ustanovila s tem, da so se od avstro-ogrske monarhije odcepile pokrajine, kjer prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi. Po svojem postanku je bilo izrazito revolucionarno državno oblastvo. Tudi Narodni svet v Ljubljani se je do imenovanja Narodne vlade smatral za vrhovno oblastvo v Sloveniji. Radi tega je imela tudi iz obeh navedenih faktorjev izhajajoča Narodna vlada značaj revolucionarne vlade.

Razmerje Narodne vlade do Narodnega veča je opredeljeno v naredbi o prehodni upravi, ki je bila nekaka ustava za prehodno dobo. Po tej naredbi je Narodno veče kot najvišji činitelj v državi S. H. S. odločevalo: 1. v vseh vprašanjih, ki so bila v zvezi z temeljnimi načeli zedinjenja Slovencev, Hrvatov in Srbov, in 2. v vseh vprašanjih, ki jih zastopniki, odposlani v Narodno veče, priznavajo za skupna. Narodna vlada vrši prehodno upravo pod vrhovnim vodstvom Narodnega veča, upravlja v njegovem imenu njej podrejeno ozemlje kot del države S. H. S. ter je v vseh skupnih vprašanjih vezana na navodila Narodnega veča.

V državnopravnem oziru je zanimivo, da je bila naredba o prehodni upravi izdana »sporazumno« in ne morda po navodilu ali

na pooblastilo Narodnega veča. Naredba ima torej značaj mednarodne pogodbe.

Narodna vlada (pravilneje: Slovenija) je v naredbi sicer označena kot del države S. H. S., vendar je bila vezana na navodila Narodnega veča samo v zgoraj omenjenih dveh točkah, vsa ostala vprašanja pa je reševala samostojno in zlasti vodila vso upravo v Sloveniji kot najvišje upravno oblastvo.

Katera vprašanja naj bi bila skupna, v naredbi o prehodni upravi ni povedano. Trdi se pa lahko, da je Narodna vlada z izjemo političnih in zlasti zunanjepolitičnih vprašanj delala neodvisno, ter niso bile med državo S. H. S. in Slovenijo skupne niti one stvari, ki so bile n. pr. med Avstrijo in Ogrsko. Narodna vlada je imela celo svoj vojaški resort in je po predsedstvu Narodne vlade vsaj deloma izvrševala tudi zunanjepolitične posle.

Narodna vlada pa ni izvrševala samo najvišje upravne oblasti v Sloveniji, temveč je vršila tudi zakonodajstvo. Izdajala je namreč po revolucionarnem pravu naredbe z zakonitim značajem ter je celo izpreminjala in razveljavljala zakone.

Kot akt zakonodaje se mora smatrati že objava o imenovanju Narodne vlade z dne 31. oktobra 1918 v odstavku, kjer se proglaša, da vsi dotedanji zakoni in naredbe ostanejo v veljavi. Značilni primeri naredb z zakonitim značajem so n. pr.: naredba poverjeništva za pravosodstvo z dne 31. oktobra 1918, U. l. štev. 6/I, ki tudi proglaša pravno kontinuiteto, izpreminja pa zakon, ker določa, da se sodbe izrekajo v imenu zakona (prej v imenu vladarja); dalje omenjena naredba o prehodni upravi, naredba poverjeništva za pravosodje z dne 6. novembra 1918, U. l. štev. 39/3, s katero so se spremenila nekatera določila kazenskega prava. Izrazita primera zakonodajstva sta naredbi poverjeništva za notranje zadeve z dne 25. novembra 1918, U. l. štev. 134/14 in štev. 135/14, s katerima sta bila razveljavljena avstrijska zakona o društvenem in shodnem pravu iz leta 1867.

Naredbe z zakonito veljavo bi pravilno mogla izdajati samo celokupna Narodna vlada kot kolegij, ker se posameznim poverjeništvom ne more prisojati zakonodajna oblast. Ker so pa poverjeništva izdajala take naredbe po sklepu celokupne Narodne vlade, imajo zakonito moč, čeprav v formalnem oziru izhajajo samo od dotičnega poverjeništva.

Veljavnost naredb zakonitega značaja, izdanih od Narodne vlade pred 1. decembrom 1918 priznava tudi Vidovdanska ustava, ker v členu 130 predpisuje, da se morajo samo one začasne zakonite uredbe itd., ki so bile izdane od 1. decembra 1918, predložiti zakonodajnemu odboru v potrditev ali razveljavljenje. S tem je tudi

ugotovljeno, da imajo začasni zakoni, naredbe itd., izdane pred 1. decembrom 1918 že same po sebi zakonito veljavo.

Iz dejstva, da si je Narodna vlada dala ustavo (naredbo o prehodni upravi) sama in le sporazumno z Narodnim večem, dalje iz dejstva, da je izvrševala najvišjo upravno oblast in celo zakonodajno oblast, in da je bila od Narodnega veča odvisna samo v zgoraj navedenih dveh stvareh, je upravičen zaključek, da je imela Slovenija od prevrata do 1. decembra 1918 značaj lastne državnosti.

Za nesporno označenje Slovenije za državo manjka samo znak neposredne podrejenosti meddržavnemu pravu[1] in priznanja od drugih držav. Vendar je Slovenija vsaj dejanski tudi sama nastopala na zunaj s pogajanji in z vojaško silo. Za primer naj bo v 1. delu omenjena pogodba med generalom Maistrom in Passy-jem ter nastopanje Narodne vlade na Koroškem. Sicer je pa treba presojati vprašanje po revolucionarnem pravu in po dejstvu, da se kaka izrazita državnopravna oblika v času enega mesca ni mogla razviti.

Razmerje Slovenije do države S. H. S. bi se pa moglo označiti kot realna unija, ker sta imeli obe državi skupni vrhovni organ (Narodno veče) in nekatere taksativno označene skupne posle, v ostalem pa sta bili medsebojno neodvisni.

Dne 1. decembra 1918 je bilo na slovesen način izvršeno zedinjenje države Slovencev, Hrvatov in Srbov s kraljevino Srbijo in Črnogoro. S tem je prenehala država Slovencev, Hrvatov in Srbov.

7. decembra 1918 je prestolonaslednik-regent imenoval prvo vlado zedinjenje kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Začasno narodno predstavništvo nove kraljevine je bilo otvorjeno s prestolnim govorom dne 16. marca 1919 in je sklenilo zakon o volitvah narodnih poslancev za ustavotvorno skupščino, ki je bila izvoljena dne 28. novembra 1920 in sklicana na dan 12. decembra 1920. Njeno delo je Vidovdanska ustava z dne 28. junija 1921.

Do ustave država ni imela niti enotnega zakonodajnega telesa, niti ni bilo določeno državnopravno razmerje posameznih pokrajin oziroma delov države do državne skupnosti. Zato se mora državnopravni položaj Slovenije do skupne države v tej dobi presojati po aktu zedinjenja in po dejanskem stanju.

Zedinjenje se je formalno izvršilo z adreso Narodnega veča na prestolonaslednika-regenta in z odgovorom regenta na to adreso torej z mednarodno pogodbo. Prof. Žolger je označil akt zedinjenja za provizorično ustavo z njim nastale nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev[2]. Glede avtonomnih teles je bila v adresi izražena želja, da »bi ostali v moči pod kontrolo državne vlade dotedanji avtonomni

[1] Dr. L. Pitamic: Država, stran 44.

[2] Vide: Univ. prof. dr. Ivan Žolger: Da li je naša kraljevina nova ali stara država? (Slovenski Pravnik, leto XXXVII/1923, štev. 3—4.)

administrativni organi, ki naj bodo za svoje uradovanje odgovorni tudi avtonomnim predstavništvom«. V odgovoru regenta na adreso se je tej želji ugodilo s sledečim stavkom: »V zmislu želja in načrtov, ki ste mi jih izvolili predložiti, in katere jaz in moja vlada osvojujemo popolnoma, ukrene vlada takoj, da se čim prej uresniči vse tisto, kar ste predlagali tako glede prehodne in začasne dobe, dokler se ne sestane in ne konča svojega dela velika ustavotvorna skupščina, kakor za volitev in sestavo te skupščine.«

Razmerje posameznih pokrajin do države z aktom zedinjenja ni jasno opredeljeno, označiti bi se pa moglo kot realna unija ali federacija, ker naj bi bili avtonomni administrativni organi samo pod kontrolo državne vlade in odgovorni tudi avtonomnim predstavništvom.

Profesor Bernatzik navaja v svoji knjigi »Die österreichischen Verfassungsgesetze« v razpravi o ogrsko-hrvatski nagodbi za dokaz, da je imela Hrvatska napram Ogrski značaj državnosti, kot posebno merodajno dejstvo, da je bil hrvatski ban odgovoren saboru. Če se upošteva, da je pri sestavljanju adrese gotovo vplivalo hrvatsko državno pravo, je dopusten zaključek, da se razmerje prizedinjenih pokrajin presoja po analogiji tega prava.

Odnošaji Slovenije do osrednje oblasti so se potem razvijali: Tako Narodna vlada, ki je tudi po zedinjenju v neizpremenjeni sestavi delovala še do konca januarja 1919, kakor tudi njena naslednica Deželna vlada za Slovenijo, sta izdali po zedinjenju nebroj naredb z značajem zakonov. Te naredbe so v formalnopravnem oziru imele isto zakonito moč kakor naredbe centralne vlade, kar dokazuje dejstvo, da po členu 130. ustave niso bili zakonodajnemu odboru predloženi samo začasni zakoni, naredbe itd., izdani od ministrskega sveta in od ministrstev, temveč tudi naredbe avtonomnih pokrajinskih oblastev. V Uradnem listu z dne 24. oktobra 1921, štev. 163/128, objavljeni seznam začasnih zakonov in naredb, ki so bile predložene zakonodajnemu odboru in so s tem postale zakon, obsega namreč poleg drugih tudi veliko število naredb Narodne vlade v Ljubljani, njene naslednice Deželne vlade in posameznih poverjeništev. Poleg tam navedenih je bilo izdanih tudi mnogo naredb z značajem zakona, ki so bile ali s kesnejšimi naredbami razveljavljene, ali so pa postale obsoletne in jih torej ni bilo treba predložiti zakonodajnemu odboru.

V prvem času po zedinjenju je generalno kompetenco v Sloveniji nedvomno še vedno imela Narodna vlada, centralna državna oblast pa le ono kompetenco, ki je nujno izvirala iz državne skupnosti (federativni sistem).

Takoj, ko se je pa osrednja vlada toliko organizirala, da je mogla razširiti delovanje na vso državo, se je pričela omejevati kompetenca avtonomnih pokrajinskih administracij v korist centralne državne oblasti. Mesto dvanajst poverjeništev Narodne vlade je Deželna

vlada za Slovenijo obdržala samo še pet poverjenikov, ostali resori so pa bili drug za drugim podrejeni neposredno ministrstvom.

V aktu zedinjenja predvidena avtonomna predstavništva sploh nikdar niso bila sklicana in tako se je centralizem napram avtonomiji pokrajin vedno bolj uveljavljal, dokler z Vidovdansko ustavo ni bil sprejet centralistični državni ustroj.

3. Organizacija in pristojnost Narodne vlade v Ljubljani in Deželne vlade za Slovenijo.

Prva nacionalna vlada v Sloveniji je imela oficialni naslov »Narodna vlada S. H. S.« v Ljubljani. Na čelu ji je bil predsednik, agende so pa bile po ministerialnem sistemu razdeljene na 12 oddelkov, katerih predstojniki so se imenovali poverjeniki — pač po vzoru zagrebške vlade in morda tudi po tako zvanih ljudskih komisarjih sovjetske Rusije.

Oddelki so bili sledeči: notranje zadeve, prehrana, uk in bogočastje, pravosodstvo, socialno skrbstvo, finance, promet, industrija in trgovina, javna dela in obrt, kmetijstvo, narodna obramba in zdravstvo.

Osnovna načela za upravo v Sloveniji v prehodni dobi so obsežena v naredbi o prehodni upravi.

Narodna vlada je kot najvišje upravno oblastvo prevzela v svojem področju predvsem posle bivše deželne vlade v Ljubljani, deželne vlade v Celovcu in štajerskega namestništva v Gradcu. V naredbi o prehodni upravi je navedeno tudi namestništvo v Trstu, vendar njegova pristojnost dejanski ni prešla na Narodno vlado. Dalje so po isti naredbi prešli na Narodno vlado odnosno na njene pristojne oddelke tudi vsi posli deželnih odborov. Vse avtonomne oblasti in naprave so prešle pod njeno vrhovno vodstvo in nadzorstvo. Kot najvišje upravno oblastvo je Narodna vlada imela ministrsko kompetenco, kar je n. pr. jasno izraženo v naredbi poverjeništva za notranje zadeve z dne 12. novembra 1918, U. l. št. 53/5, kjer je določeno, da se pritožbe na upravno sodišče, četudi so naperjene zoper odločbe kakega ministrstva, vlagajo pri Narodni vladi. — Zoper razsodbe Narodne vlade ni bilo več pritožbe na nobeno višjo instanco, ker take instance tudi ni bilo.

Upravni sistem se je torej bistveno izpremenil. Avstrijska namestništva in deželne vlade so bile osnovane po tako zvanem birokratičnem sistemu, t. j. šef uprave v deželi je bil cesarski namestnik, oziroma deželni predsednik, ki je bil osebno odgovoren za vse upravne čine namestnije (deželne vlade) in v čigar imenu se je izvrševala uprava. Iz pristojnosti namestnij in deželnih vlad je bila izvzeta sodna uprava s sodstvom, železnice, pošta in državne domene, finančna uprava je pa bila z njimi samo v rahli zvezi.

Narodna vlada je pa bila osnovana po ministrskem ali kolegialnem sistemu, po katerem vrši upravo in nosi odgovornost kolegij — v našem primeru celokupna Narodna vlada. Ta je v vseh važnejših stvareh odločala v kolegiju, posameznim članom kot voditeljem resortnih uradov je pa bilo prepuščeno odločanje samo v manj važnih stvareh.

Kompetenca celokupne Narodne vlade v razmerju do njenega predsednika in do posameznih poverjenikov ni bila točno opredeljena, vendar je izdajala naredbe in z njimi vršila zakonodajo samo celokupna Narodna vlada. Tudi naredbe, ki so bile zlasti v prvem času dostikrat objavljene od posameznih poverjeništev, so bile sklenjene v sejah celokupne Narodne vlade, kar je razvidno iz njenih zapisnikov. Dalje je celokupna Narodna vlada sklepala o vseh važnejših zlasti političnih vprašanjih. Glede uradniških imenovanj je bilo predpisano, da celokupna vlada imenuje vse uradnike od VIII. činovnega razreda navzgor, imenovanje nižjih uradnikov in uslužbencev pa je bilo prepuščeno poverjenikom.

Velika razlika napram prejšnjemu stanju je bila, da so bili v Narodni vladi zastopani vsi resorti, med njimi celo narodna obramba. Edino za zunanje posle ni bilo poverjenika, ker se je Narodna vlada v tem oziru naslanjala na Narodno veče. Vendar je Narodna vlada po svojem predsedniku izvrševala tudi važne zunanjepolitične posle ter je bila osobito v živahni mednarodni zvezi z avstrijsko vlado.

Poverjeništva Narodne vlade so se v primeri s prejšnjimi popolnoma nesamostojnimi oddelki namestništev in deželnih vlad organizirala dokaj samostojno. To stanje se mora označiti kot dekoncentracija uprave po resortih, ki je imela poleg dobrih tudi senčne strani, kakor n. pr. povečano potrebo osebja, neenakomerno postopanje in otežkočeno vrhovno vodstvo uprave.

Deloma že v tej, deloma pa v prihodnji dobi so tudi razni uradi kakor n. pr. finančna prokuratura v Ljubljani in korporacije javnega prava kakor n. pr. odvetniška zbornica, notarska zbornica, zbornica za trgovino in obrt v Ljubljani, ki so poprej delovale samo na Kranjskem, razširile svoj delokrog na celo Slovenijo.

V prevratnih dneh se je do časa, dokler ni Narodna vlada prevzela oblasti, smatral Narodni svet v Ljubljani kot najvišje državno oblastvo. Istotako so si tudi narodni sveti v raznih krajih tudi še potem, ko je Narodna vlada že poslovala, lastili eksekutivo, radi česar je poverjeništvo za notranje zadeve z naredbo z dne 5. novembra 1918, U. l. št. 11/2, razglasilo, da mora vsa eksekutiva zopet preiti na redna državna oblastva, in da se morajo narodni sveti, krajevni in pokrajinski odbori brezpogojno ogibati vsakega poseganja v uradno poslovanje. Kot zanimiv primer za ilustracijo tedanjih razmer bodi omenjeno dejstvo, da je Narodni svet v Podbrdu pro-

glasil celo preki sod in da ga je nato poverjenik za notranje zadeve pozval, naj svojo odredbo takoj prekliče ter pripomnil, da bi se v slučaju kake justifikacije moralo proti udeležencem postopati radi hudodelstva umora.

Z naredbo celokupne Narodne vlade z dne 10. januarja 1919, U. l. št. 263/XXXVI, so bili vsi narodni sveti razpuščeni razen onega v Ljubljani.

V organizaciji nižjih upravnih in samoupravnih oblastev se niso izvršile bistvene izpremembe. Z zgoraj navedeno naredbo poverjeništva za notranje zadeve z dne 5. novembra 1918, U. l. št. 11/2, je bilo odrejeno, da so vsa bivša državna oblastva, osobito okrajna glavarstva, davčni uradi itd. dolžna, da poslujejo dalje kakor doslej. Isto je bilo odrejeno za županstva z naredbo z dne 6. novembra 1918. U. l. št. 34/3.

Že v tej dobi so se ustanovile nekatere važne prehodne upravne institucije, od katerih so najpomembnejše sledeče:

1. Upravna komisija, ki je bila ustanovljena z naredbo poverjeništva za notranje zadeve z dne 7. novembra 1918, U. l. št. 45/4. Komisija je bila sestavljena iz dveh uradnikov politične uprave in iz po enega uradnika finančne, šolske in justične uprave ter deželnega odbora kranjskega, imela pa je pravico, da pokliče po potrebi k sodelovanju tudi druge strokovnjake. Njena prvotna naloga je bila, da izdela načrt za preosnovo javne uprave v prehodni dobi, dokler ne bi bila izdelana in uveljavljena definitivna upravna organizacija, vendar se je razvila v trajno institucijo, ki ni izdelala in formulirala samo naredbe o prehodni upravi, temveč so njeno delo po večini vse važnejše naredbe Narodne vlade in Deželne vlade. Poleg tega je poslovala kot konzulativni organ v težjih upravnopravnih vprašanjih. Kesneje se je ustanovil v komisiji pododsek pod imenom »Uradniška komisija«, ki je oddajala pravna mnenja v uradniškem vprašanju.

2. Komisija za mirovno konferenco s pisarno za zasedeno ozemlje.

3. Dopisni urad Narodne vlade v Ljubljani.

4. Prehodno gospodarski urad, kesneje gospodarska komisija za stvarno demobilizacijo, ki je imela nalogo, da zbira in koristno upravlja vojni plen.

5. Uradni list Narodne vlade S. H. S. v Ljubljani — od 1. februarja 1919 Uradni list Deželne vlade za Slovenijo (kesneje Uradni list pokrajinske uprave odnosno velikih županov ljubljanske in mariborske oblasti).

Zedinjenje v upravi Slovenije prvotno ni povzročilo še nikakih izpremememb. Šele potem, ko je bila imenovana osrednja vlada v Belgradu in je Narodno veče sporočilo Narodni vladi, da so pre-

nehale njegove funkcije, je Narodna vlada v seji z dne 27. decembra 1918 sklenila podati ostavko. Regent je sprejel ostavko predsednika Narodne vlade in osmerih njenih poverjenikov šele z ukazom z dne 20. januarja 1919. Z ukazom z istega dne sta bila imenovana tudi predsednik in podpredsednik Deželne vlade za Slovenijo. S tem aktom je de iure Narodna vlada v Ljubljani prenehala ter je bila ustanovljena Deželna vlada za Slovenijo.

V odloku ministrstva notranjih del, s katerim je bilo sporočeno, da je bila sprejeta ostavka poverjenikov za prehrano, za trgovino in industrijo, za javna dela, za narodno brambo, za promet, za finance, za zdravstvo in za socialno skrbstvo, je bilo tudi sporočeno, da ti resorti spadajo odslej pod neposredno kompetenco resortnih ministrov. Po istem odloku naj bi v Deželni vladi ostali samo štirje poverjeniki, in sicer poverjenik za notranje zadeve, za pravosodstvo, za uk in bogočastje in za kmetijstvo — pač po vzoru bivše hrvatske zemaljske vlade, ki je imela iste štiri samostojne oddelke. Šele s posredovanjem se je doseglo, da je v Deželni vladi ostalo tudi poverjeništvo za socialno skrbstvo.

Deželna vlada je bila potem sestavljena takole: predsednik, podpredsednik ter pet poverjenikov, in sicer: za notranje zadeve, za uk in bogočastje, za pravosodje, za narodno gospodarstvo (kmetijstvo) in za socialno skrbstvo. Tako je ostalo z nebistvenimi spremembami do Vidovdanske ustave.

Deželna vlada je poslovala tako, kakor prejšnja Narodna vlada, samo da je bila pristojnost omejena na zgoraj naštete resorte in da Deželna vlada ni bila več najvišja instanca, temveč, da so se proti njenim odlokom v zakonitih primerih mogli zopet vlagati prizivi na ministrstva.

Za ostale neposredno ministrstvom podrejene resorte so se v Sloveniji razvila sledeča oblastva in uradi s sedežem v Ljubljani: 1. Delegacija ministrstva financ za Slovenijo in Istro. 2. Ravnateljstvo državnih železnic. 3. Komisariat ministrstva za promet (za privatne železnice in za avtomobilski promet v Sloveniji). 4. Poštno in brzojavno ravnateljstvo za slovensko ozemlje. 5. Čekovni urad. 6. Odsek za prehrano in obnovo države. 7. Oddelek ministrstva za trgovino in industrijo. 8. Zdravstveni odsek za Slovenijo in Istro. 9. Gozdarski odsek za Slovenijo in Istro. 10. Glavno poverjeništvo za agrarno reformo. 11. Generalna inspekcija voda. 12. Rudarsko glavarstvo. 13. Finančna prokuratura.

Natančnejši podatki o postanku in organizaciji teh uradov in o raznih izpremembah, ki so se zgodile tekom časa, kakor tudi podatki o raznih drugih manj pomembnih uradih, niso predmet te razprave.

Za to dobo je značilna popolna razcepljenost uprave: na eni strani avtonomna Deželna vlada s predsedstvom, podpredsedstvom

in s petimi poverjeništvi, na drugi strani pa veliko število neposredno ministrstvom podrejenih uradov. Vsako poverjeništvo in vsak ministrski urad se je organiziral po svoje, vsak je imel svoj uradniški stalež in svoj pomožni pisarniški aparat. Ustanavljali so se uradi, ki niso bili neobhodno potrebni, število uradnikov in nameščencev je naraščalo. Ker pa ni bilo sredstev za izvrševanje nalog posameznih uradov (n. pr. za socialno politiko, za kmetijstvo, za gradbe in slično), se je mnogo uradovalo, ne da bi se pokazali praktični uspehi.

Značilno je bilo tudi stremljenje posameznih uradov, zlasti strokovnih, da se osamosvoje od vpliva Deželne vlade odnosno njenega predsednika in da postanejo podrejeni neposredno ministrstvom. Slična razcepljenost se je pojavljala tudi že pri okrajnih glavarstvih, kjer so strokovni referenti postali skoraj neodvisni od okrajnega glavarja, in podrejeni neposredno svojim pokrajinskim uradom.

Deželna vlada za Slovenijo je imela svojo zadnjo sejo dne 9. julija 1921.

Z razglasom o ustroju pokrajinske uprave za Slovenijo z dne 2. avgusta 1921, U. l. z dne 10. avgusta 1921, št. 94, je bilo objavljeno, da je dotedanja Deželna vlada za Slovenijo po čl. 134. ustave prenehala in da je bila mesto nje ustanovljena Pokrajinska uprava za Slovenijo, katere vodstvo je imel pokrajinski namestnik. Pokrajinska uprava je bila razdeljena na oddelke, ki so jim načelovali šefi oddelkov. Oddelki so bili: predsedstvo pokrajinske uprave in oddelki za notranje posle, za kmetijstvo, za javna dela, za socialno skrbstvo, za prosveto in vere, za pravosodje in za gozdarstvo. Drugi uradi so ostali podrejeni neposredno ministrstvom.

Posle Pokrajinske uprave je izvrševal pokrajinski namestnik po šefih oddelkov pod neposrednim nadzorstvom ministrstva notranjih del in kot organ pristojnih ministrstev. Mesto dosedanjega kolegialnega sistema je bil torej zopet uveden birokratični sistem, t. j. sistem osebne odgovornosti pokrajinskega šefa.

Pokrajinska uprava za Slovenijo je imela po čl. 134. ustave samo prehodni značaj, ker so se morali njeni posli postopno prenesti na ministrstva, na velike župane in na oblastne samouprave, posli oddelka za pravosodje pa na pristojna sodišča.

Vidovdanska ustava, uredba o razdelitvi države na oblasti, zakon o občni upravi in zakon o oblastni in sreski samoupravi so bili temelji za novo upravno organizacijo.

Z uredbo o razdelitvi države na oblasti je bila Slovenija razdeljena na Ljubljansko in na Mariborsko oblast. S to uredbo je bila spremenjena tudi upravna meja proti Hrvatski, ker je k Ljubljanski oblasti pripadel okraj Kastav[3], k Mariborski oblasti pa Medjimurje.

[3] Kastavski okraj je bil z zakonom z dne 20. maja 1928 prideljen Primorsko-krajiški oblasti.

Prva velika župana Ljubljanske in Mariborske oblasti sta bila imenovana s kraljevim ukazom z dne 31. decembra 1922. Likvidacija Pokrajinske uprave za Slovenijo in onih ministrskih uradov v Ljubljani, ki spadajo v občo upravo, pa se je začela izvrševati šele konec meseca decembra 1923 odnosno v začetku leta 1924., in se je izvršila po mnogih težavah in ovirah šele v letih 1924. in 1925., pa še to nepopolno, ker je še sedaj nekaj uradov iz obče uprave podrejenih neposredno ministrstvom, kakor n. pr. gradbena direkcija, agrarna direkcija, posamezne institucije ministrstva za socialno politiko in rudarsko glavarstvo. Urada velikih županij v Ljubljani in v Mariboru sta sedaj zopet enotno urejena ter se njuna pristojnost ter interna organizacija ne razlikujeta dosti od organizacije nekdanjih avstrijskih deželnih vlad. Enotnost uprave je bila izpeljana tudi pri okrajnih glavarstvih.

4. Deželna uprava.

Ko se je ustanovila Narodna vlada kot vrhovno oblastvo v Sloveniji, odvisno od Narodnega veča samo v vprašanju zedinjenja in v skupnih stvareh, je njena kompetenca absorbirala tudi vso kompetenco bivših avtonomnih deželnih uprav.

Narodna vlada je bila v razmerju do Narodnega veča in tudi vsaj v prvem času po zedinjenju v razmerju do kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev več kot avtonomna. Po aktu zedinjenja bi morala biti celo odgovorna pokrajinskemu predstavništvu. Radi tega ni bilo potrebno, da bi bila poleg nje še kaka druga avtonomna deželna uprava ali da bi se še dalje ločila državna in avtonomna uprava.

Iz teh razlogov je Narodna vlada že z naredbo z dne 4. novembra 1918, U. l. št. 44/4, prevzela vrhovno vodstvo in nadzorstvo vseh avtonomnih oblastev in naprav v Sloveniji, razpustila deželni odbor prejšnje vojvodine Kranjske in poverila začasno vodstvo in likvidacijo deželne uprave Komisiji za začasno vodstvo in likvidacijo deželne uprave. Ta komisija je prevzela vse posle deželnega odbora kranjskega in za njeno poslovanje so se zmiselno uporabljali predpisi za poslovanje deželnega odbora in deželnih uradov. Vrhovno nadzorstvo nad komisijo je bilo poverjeno predsedniku Deželne vlade. O načinu likvidacije je odločala Narodna vlada.

Z naredbo o prehodni upravi z dne 14. novembra 1918, U. l. štev. 111/11, so bili vsi posli bivših deželnih odborov prenešeni na stvarno pristojne oddelke Narodne vlade, zgoraj imenovana komisija je pa pridržala samo likvidacijo deželne uprave in upravo deželne imovine.

Za Štajersko je bila ustanovljena Komisija za likvidacijo štajerske deželne uprave v Celju, ki je pa le malo delovala, ker so štajersko deželno imovino takoj prevzeli v upravo pristojni oddelki Narodne vlade oziroma Deželne vlade za Slovenijo.

Po decemberskem aktu zedinjenja naj bi bili avtonomni administrativni organi (Narodna vlada, Deželna vlada) odgovorni tudi avtonomnim predstavništvom. Nastale so pa take težkoče, da deželni zbori nikjer niso bili sklicani.

V Sloveniji se je našel delni nadomestek za deželni zbor z važno in tudi v državnopravnem oziru zanimivo naredbo celokupne Narodne vlade z dne 24. januarja 1919, U. l. štev. 308/XLIII. Z njo je bilo določeno 1. da pri upravnih poslih, pri katerih je bilo po avstrijskih zakonih treba pritrditve ali odobritve deželnih odborov, preide ta pravica na stvarno pristojni oddelek Narodne vlade, in 2. da pri upravnih poslih, pri katerih je bilo po avstrijskih zakonih treba pritrditve ali odobritve d e ž e l n i h z b o r o v in pri tistih, pri katerih je bilo poleg tega treba še cesarjeve sankcije, preide ta pravica na celokupno Narodno vlado.

Celokupna Narodna vlada si je torej prisvojila glede u p r a v n i h p o s l o v ne samo pristojnost deželnih zborov, temveč celo vladarjevo prerogativo. Ko je Narodna vlada prenehala, je njena pristojnost v tem oziru prešla na predsednika Deželne vlade.

Z naredbo Deželne vlade z dne 15. januarja 1920, U. l. štev. 49/10, je bila Komisija za začasno vodstvo in likvidacijo deželne uprave razpuščena. Za oskrbovanje in likvidacijo imovine bivše vojvodine Kranjske je bil imenovan kurator, njegov namestnik ter sosvet treh oseb. Vrhovno nadzorstvo je obdržal predsednik Deželne vlade.

Ta naredba je bila razveljavljena že z naredbo Deželne vlade z dne 1. aprila 1920, U. l. štev 163/46, s katero je bila ustanovljena Komisija za upravo kranjske deželne imovine, sestoječa iz načelnika in štirih prisednikov. Komisija je imela nalogo, da oskrbuje in likvidira deželno imovino ter je morala sklepati o vseh važnejših stvareh v sejah. Načelnik je opravljal tekoče posle in izvajal sklepe komisije. Vrhovno nadzorstvo nad komisijo je imel tudi sedaj predsednik Deželne vlade.

Z naredbo Deželne vlade z dne 18. junija 1921, U. l. štev. 206/78, je bila Komisija za upravo kranjske deželne imovine razpuščena, oskrbovanje in likvidacija deželne imovine pa izročena poverjeništvu za notranje zadeve.

Ko je bila ukinjena Deželna vlada za Slovenijo, so prešle njene funkcije glede kranjske deželne imovine na pokrajinskega namestnika in potem na velikega župana Ljubljanske oblasti, ki so se smatrali za legitimne zastopnike imovine bivše dežele Kranjske.

Z zakonom o oblastni in sreski samoupravi predvidene oblastne samouprave so se ustanovile šele v letu 1927., potem ko so se dne 23. januarja 1927 izvršile volitve članov oblastnih skupščin.

Oblastni samoupravi ljubljanska in mariborska sta prevzeli posle deloma že leta 1927. deloma pa leta 1928.

Pristojnost oblastnih skupščin in oblastnih odborov je sicer ožja, kakor je bila pristojnost bivših deželnih zborov in odborov, vendar je bila naredbodajna kompetenca oblastnih samouprav na ozemlju bivše Avstro-Ogrske s členom 323. finančnega zakona za proračunsko leto 1927/28 in s členom 362. finančnega zakona 1928/29 tako razširjena, da jih sedaj moremo primerjati s prejšnjimi deželnimi samoupravami.

Za oblastno samoupravo v Sloveniji je posebno važno, da sta oblastni samoupravi ljubljanska in mariborska po členu 322. finančnega zakona 1927/28 pridobili v last vso imovino bivših dežel na njunem ozemlju.

Tako smo po raznih stremljenjih in po raznih poskusih, po mnogih osebnih in materialnih žrtvah danes tako glede državne uprave kakor tudi glede avtonomne uprave dospeli zopet približno tja, kjer smo bili pred desetimi leti.

Dr. Milan Škerlj:

PRAVOSODJE V SLOVENIJI V PRVIH DESETIH LETIH PO ZEDINJENJU.

I. Položaj ob prevratu.

Kakor v drugih panogah državne uprave nas je prevrat tudi na polju pravosodja našel dokaj nepripravljene.[1] Manjkale so višje sodne in upravne stopnje; V. d. s.* in njegovo predsedništvo, V. drž. pr., Vrh. s. in Min. pr., vse je bilo izven območja Nar. vl., v Gradcu in na Dunaju; na Koroškem so bila okraj. s., katera smo zavzeli, celo

---

Kratice: Dež. vl. = deželna vlada v Ljubljani. — Kaz. zav. = kazenski zavodi (kaznilnice, jetnišnice in zapori). — Kr. ur. = kraljeva uredba. — Min. pr. = ministrstvo pravde. — Nar. = naredba. — Nar. vl. = Narodna vlada S. H. S. v Ljubljani. — Okraj. s. = okrajno sodišče. — Okrož. s. = okrožno sodišče. — Odd. min. pr. = oddelek ministrstva pravde v Ljubljani. — Pov. pr. = poverjeništvo za pravosodje v Ljubljani. — Pov. = spis Pov. pr. ali Odd. min. pr., v pristavljenem ulomku znači števec številko spisa, imenovalec letnico. — Pred s. v. d. s. = predsedništvo višjega deželnega sodišča. Ur. l. = uradni list (Nar. vl., Dež. vl. itd.), ki izhaja v Ljubljani, v pristavljenem ulomku pomeni števec tekočo številko zak., ur. ali nar., imenovalec letnik; Službenih Novin ne navajam posebej, ker je njihova številka redno razvidna iz Ur. l. — V. drž. pr. = Višje državno pravdništvo. — V. d. s. = Višje deželno sodišče. — Vrh. s. = Vrhovno sodišče. — Zak. = zakon. — Zb. s. I. st. — zborno sodišče prve stopnje.

1 »Dunajski« Slovenci so se na poziv pokojnega vseuč. prof. dr. Ivana Žolgerja takoj ob prevratu zbrali pri njem na domu k pogovoru, kako naj bi se v domovini uredila državna uprava in v nar. Nar. vl. 14. nov. 1918, Ur. l. 111, se zrcalijo zaključki onih posvetovanj zlasti tudi, kar se tiče pravosodja.

brez zb. s. I. st.[2] V sodstvu samem trenutno to ni imelo prevelikega pomena, zaradi jako nizkega poslovnega stanja, tem neprijetnejše je bilo za pravosodno upravo. Število osebja je za potrebo prvih tednov sicer zadostovalo, toda v vojski ali v ujetništvu je bil velik del sodnih nameščencev, tekom vojne izpraznjena mesta se niso vedno zasedala, nesodniško osebje pa se je po najnujnejši potrebi nadomeščalo z manj izurjenimi pomožnimi močmi; poleg tega so bili vsi nameščenci izmozgani po večletnem dušnem in telesnem trpljenju. Samo v mariborski moški kaznilnici je bilo osebja rajši preveč nego premalo, ker so bili številni nameščenci primorskih kaznilnic že tekom vojne premeščeni v Maribor, deloma tudi v Gradec, odkoder pa so ob prevratu prišli v Maribor.

Gospodarsko stanje pravosodnih naprav je bilo slabo. Poslopja se nekaj let skoro niso popravljala, ravnotako ne pohištvo ne oprema sploh. V kaznilniških zavodih ni bilo dovolj perila in obutve, niti obleke niti orodja, jako slaba je bila prehrana, nekaj bolje je bilo le v zaporih okraj. s.; pač pa je bilo stanje jetnikov jako nizko, ker je bil velik del moškega prebivalstva pod vojaškim sodstvom. Zastankov v sodnem poslovanju vobče ni bilo.[3]

II. Organizacija po prevratu.

A. Organizacija in delokrog pravosodne uprave.

I. Organizacija. 1. Iz proklamacije z dne 31. okt. 1918, Ur. l. 1, se vidi, da je bil kot sestavni del Nar. vl. osnovan »Oddelek za pravosodje«. Že v istem Ur. l. pa se govori o »poverjeništvih« in naredbo št. 6 je izdalo »poverjeništvo za pravosodstvo«. To ime, ali tudi »poverjeništvo za pravosodje«, je ostalo najvišjemu pravosodnemu upravnemu oblastvu v Sloveniji, dokler je obstojalo, dasi je tudi nar. celokupne Nar. vl. o prehodni upravi v ozemlju Nar. vl. S. H. S. v Ljubljani z dne 14. nov. 1918, Ur. l. 111, v

[2] S Primorsko, katere slovenski del s Trstom smo smatrali za svoj, so neposredne službene vezi prenehale takoj prve dni po prevratu skoro povsem.

[3] Ko se lotevam orisati razvoj našega pravosodja po prevratu, sem si svest, da je glavna težava v tem, kaj naj se zaradi omejenega prostora izpusti kot manj važno. V tem pogledu pač nisem povsod zadel prave mere, saj so zahteve lajika različne od zahtev strokovnjaka, zgodovinarja ali pravnika. Tem pa ne bo težko popolniti si sliko na temelju dobro urejenih in skrbno čuvanih arhivov, h katerim sta mi svoboden pristop dovolila g. predsednik višjega deželnega sodišča dr. Anton Rogina in g. višji državni pravdnik dr. Mirko Graselli. Njima in gg. svetniku V. d. s. dr. Pavlu Skabernetu in namestniku viš. drž. pravdnika dr. Avgustu Mundi, ki sta mi dala dragocena ustna pojasnila, izrekam iskreno hvalo za njihovo ljubeznivost. Živečih oseb, ki so sicer delale v pravosodni upravi ali še delajo, ne imenujem v studiji iz razumljivih razlogov nikjer, zamolčati pa ne smem pokojnih predsednikov v. d. s. dr. Janka Babnika in Ivana Kavčnika, ki imata največje zasluge za poprevratno pravosodje v Sloveniji.

t. I, 4 sicer določala, da je Nar. vl. S. H. S. v Ljubljani sestavljena iz predsednika in p o v e r j e n i k o v, vendar pa, da poverjeniki načelujejo upravnim o d d e l k o m. Med temi je imenovan »oddelek za pravosodstvo« in označen kot »najvišja upravna oblast in službena instanca«, tako da zoper njegove ukrepe in naredbe ni »dopustna pritožba ali kako drugo pravno sredstvo na instance izven države S. H. S.« (t. I, 5 cit. nar.), njemu sta (t. V, 4) v administrativnih zadevah podrejeni »obe višji deželni sodišči«, tržaško in novoustanovljeno ljubljansko[4]. Ista nar. je določila v t. I, 2 teritorialni obseg področja Nar. vl.[5], podrobnejših določb za stvarno pristojnost nego navedeni dve pa ni dala. Ker »država S. H. S.« takrat še ni bila istovetna s kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, je bila pristojnost Pov. pr. na imenovanem ozemlju enaka stvarni pristojnosti bivšega avstrijskega justičnega ministrstva, vendar ne brez izjem, zlasti glede osebja.

2. Po 1. decembru 1918 je postal položaj Pov. pr. jako nejasen zato, ker se niti v adresi s tega dne niti v odgovoru tedanjega regenta ni točno očrtalo razmerje Nar. (Dež.) vl. in njenih oddelkov napram osrednji vladi in poedinim ministrstvom. Mišljena je bila, tako bi se dalo reči, samo kontrola po ministrstvih, poverjeništva pa bi bila obdržala svoj delokrog v neposrednem upravljanju[6]. Toda pojasnila se nista niti pojem niti obseg kontrole. Prve mesece se vpliv poedinih ministrstev, tudi Min. pr., ni čutil; niti si menda poverjeništva niso bila svesta svojega novega položaja niti ne ministrstva, ki pa poleg tega v tedanjih razmerah dejanski niso mogla izvrševati skoro nikakršnih funkcij izven bivše kraljevine Srbije. Tako je tudi Pov. pr. še par mesecev po 1. dec. 1918 »vladalo« prejkoslej, potem pa je začelo Min. pr. vedno bolj posegati v njegov delokrog, to se pravi, vedno bolj je zavzemalo stališče bivšega avstrijskega justičnega ministrstva, dasi se nar. 14. nov. 1918, Ur. l. 111, z zedinjenem ni v celoti razveljavila, saj je v celoti ni razveljavila niti ustava.

Pov. pr. se je, iz povsem stvarnih razlogov, temu poseganju upiralo; balo se je, da se v razmerah, kakor so dejanski vladale prve mesece in celo par let po prevratu, često nujni predmeti pravo-

[4] Nič ni rečeno o V. drž. pr., dvomilo pa se ni nikdar, da je tudi podrejeno Pov. pr.

[5] Krajevno področje se je pozneje posredno razširilo na Prekmurje z nar. Pov. pr. 18. sept. 1919, Ur. l. 661, skrčilo se je za izgubljene dele Kranjske in Koroške in za Primorsko.

[6] Iz adrese: »... Iz istega razloga bi ostali v moči pod kontrolo državne vlade dosedanji avtonomni administrativni organi...«; iz regentovega odgovora »... V zmislu želja in načrtov, ki ste mi jih izvolili predložiti in katere jaz in moja vlada osvojujemo popolnoma, ukrene vlada takoj, da se uresniči vse tisto, kar ste predlagali tako glede prehodne in začasne dobe, dokler se ne sestane in ne konča svojega dela velika ustavotvorna skupščina...« (Ur. l. str. 35/18).

sodne uprave v Sloveniji ne bodo reševali ne dovolj hitro ne strokovno pravilno. Zmagalo Pov. pr. v tem boju ni, cela uprava se je pač razvijala v smeri čim večjega osredotočavanja[7]. Vedno bolj se je okrnjeval samostojni delokrog Pov. pr. Predlogi, ki jim je trebalo vladarjeve odobritve, so se predlagali Min. pr., kmalu tudi osnutki naredb, nujne naredbe pa so se predlagale v naknadno odobritev. Ni pa, z eno samo izjemo[8], boj nikdar postal oster, in priznati treba, da vobče niti niso nastopile one posledice, katerih se je poverjeništvo balo, vsaj ne v onih primerih, katere je reševal oddelek za Slovenijo in Dalmacijo v Min. pr. Vsi ministri so namreč skrbeli za to, da so bili v tem oddelku zaposleni sodniki iz Slovenije in Dalmacije, ki so poznali naše razmere in zakone. Tam, kjer je trebalo sodelovanja drugih oddelkov ali celo drugih ministrstev, pa se je bojazen Pov. pr. često izkazala kot jako upravičena: šlo ni hitro in včasih je bila rešitev taka, da se je dala komaj spraviti v sklad z našimi še veljavnimi zakoni. V poslednjih letih se je to jelo nekoliko boljšati.

3. Docela se je izpremenil hierarhiški položaj Pov. pr. z vidovdansko ustavo. Takoj se je pojavilo vprašanje, ali naj se Pov. pr. povsem ukine ali pa naj se tudi formalno izpremeni v oddelek Min. pr., kar je prav za prav vsled ravno očrtanega razvoja vedno bolj postajalo tudi že pred ustavo. Pov. pr. je to vprašanje samo sprožilo pri Min. pr., ko je pokrajinska uprava za Slovenijo čl. 134, 1. odst. ustave hotela razlagati tako, da tvori tudi pravosodna uprava grano pokrajinske uprave, čemur se je Pov. pr. iz stvarnih razlogov uprlo.

---

[7] V pov. 869/18 se je poudarjalo, da gredo Pov. pr. vsi posli, ki so dne 31. okt. 1918 spadali v področje avstr. just. min. S pov. 688/19 je Pov. pr. v spomenici, katero je zahtevalo predsedništvo Dež. vl. glede uprave posameznih resorov za ministrstvo, zastopalo strogo avtonomno stališče pravos. uprave v Sloveniji, dokler se položaj ne uredi z ustavo: Pov. pr., ne Min. pr., naj bi celo pred Narodno skupščino zastopalo predloge zakonov, ki bi se tikali samo Slovenije, predloge za imenovanja naj bi mimo Min. pr. predlagalo naravnost regentu itd. V nadaljnji spomenici iz aprila 1919 (pov. 1758/19), ki je bila namenjena Min. pr., pa se ni poslala, je bilo komaj nekaj tednov prej zavzeto avtonomno stališče že precej omiljeno. Zakaj se ta spomenica ni poslala, ne vem gotovo, zdi se pa, da zato, ker je predsedništvo dež. vl. zavzelo stališče, da se morajo poverjeniki čimbolj naslanjati na svoja ministrstva in se držati njihovih direktiv. Značilen je za ta del razpis min. za notr. stvari 3. marca 1919 št. 6554 (pov. 1225/19): posamezna poverjeništva ne smejo več brez »vednosti oziroma pritrditve« resornega ministrstva izdajati naredb, izvzemši izvršilne; min. za notr. stvari je dalo predpis kar za vse upravne grane, predsedništvo Dež. vl. pa se je, vsaj kakor je videti, brez ugovora uklonilo.

[8] Pov. pr. se je na osnovi svoje pred 1. dec. 1918 izdane nar. Ur. l. 6, ki je določala, da se sodbe izrekajo v imenu zakona, najprej uprlo odloku Min. pr., da treba sodbe izrekati v imenu Nj. Vel. kralja, češ, to državnopravno vprašanje mora rešiti ustava ali vsaj redno stvorjen zakon. Brez dvoma je Pov. pr. teoretski imelo prav, v stvari pa se je slednjič podvrglo, kar je z ozirom na dejanski položaj gotovo bilo modro.

Min. pr. je stališče Pov. pr. odobrilo; pravosodna uprava v Sloveniji naj ne bo podrejena pokrajinskemu namestniku, nego naj tvori poseben oddelek Min. pr., ki naj pripravi likvidacijo te vmesne stopnje (gl. zlasti pov. 2459/21). Nar. min. sveta 1. sept. 1921, št. 37.772 (Ur. l. 294/21) je potem formalno ukinila Pov. pr., njegove dotedanje posle je prevzel Odd. min. pr. v Ljubljani, ki naj bi bil neposredno in edino odvisen od Min. pr. in naj bi posloval pod njegovim nadzorom in po njegovih naredbah, vendar pa naj bi za svoje predloge splošnega značaja in za predloge, ki se tičejo službenega osebja, pred ministrovo odločbo vprašal pokrajinskega namestnika za mnenje. Da naj bo Odd. min. pr. samo prehodna naprava, je nar. naglasila s tem, da naj Min. pr. določi dan, ko se Odd. min. pr. ukine ter prevzame njegove posle Min. pr. in sodišča po zakonih in drugih predpisih, ki še veljajo v Sloveniji[9].

4. Odd. min. pr. je začel poslovati 16. sept. 1921. Za določitev svojega delokroga je po pozivu Min. pr. stavil predloge in v njih tudi že očrtal, kako naj se izvede likvidacija (pov. 2785/21 in 3994/21). Min. pr. teh predlogov naravnost ni rešilo, pristojnost se izrečno ni odredila in likvidacija se je stvarno začela izvrševati šele mnogo pozneje, ko se je skrčilo osebje oddelka in so se zlasti one kazenske in civilne stvari, v katerih sodeluje vrhovna pravos. uprava, jele neposredno predlagati Min. pr. Formalno je likvidacijo Odd. min. pr. odredila šele nar. Min. pr. 3. marca 1924, Ur. l. 86/24. Odtlej je oddelek samo še reševal stare, že tekoče stvari, dokler ni nar. Min. pr. 10. jul. 1924, Ur. l. 205/24, določila 15. jul. kot dan, s katerim prestane Odd. min. pr. S tem dnem so prešli posli, »katere je vršil Odd. min. pr. v imenu Min. pr.«, na to ministrstvo, vsi ostali pa, po veljavnih zakonih in drugih predpisih, na Preds. v. d. s. in na V. dr. pr. v Ljubljani. Tako se je pravosodna uprava po preteku skoro šestih let povrnila v predprevratno stanje. Ne povsem, kajti nekateri enotni zakoni naše kraljevine so med tem že precej okrnili delokrog druge upravne stopnje, zlasti kar se tiče osebja; drugih večjih izprememb pa vobče doslej ni bilo.

II. Delokrog. Izmed predmetov, ki so zlasti zaposlovali Pov. pr. in Odd. Min. pr., pa seveda tudi Preds. v. d. s., naj tu omenim samo najvažnejše.

1. J e z i k. Navzlic veljavnim predpisom je bila ob prevratu slovenščina pri sodiščih na Koroškem dejanski zatrta; na Štajerskem je bila njena raba v severnih okrajih več ali manj odvisna od volje uradnika, v prvi vrsti sodnika, vsekako je tu brzo nazadovala in brez dvoma bi bila kmalu jela nazadovati tudi na Kranjskem; pot je pripravljala Avstrija z vedno doslednejšim nameščanjem Nemcev ali

[9] Izpuščena so državna pravdništva.

slovenskih renegatov na višjih mestih. »Notranji« uradni jezik je bil nemški; neopredeljenost poj na »notranji« je služila širjenju nemščine[9a]

Ob prevratu je Pov. pr. dne 31. oktobra 1918 (Ur. l. 6) z nar. določilo kot uradna jezika slovenski in srbsko-hrvaški, »glede jezikov drugih v Jugoslaviji bivajočih narodov se začasno odreja, da so stranke upravičene podajati vloge v svojem jeziku, da se pa te rešujejo le v uradnem jeziku«. S tem je pač bila dovoljena tudi ustna raba drugih jezikov, dasi je bilo marsikaj spornega, kar je rešila šele praksa. Tako je ostalo do danes, ker te določbe ustrezajo ustavi in zak. 10. maja 1920, Ur. l. 301, ki daje predpise o zaščiti manjšin. Za Prekmurje je nar. Ur. l. 661/19 še posebej naglasila, da smejo stranke, ki prebivajo v Prekmurju in ne razumejo slovenski ali srbskohrvaški, vlagati nemške ali madžarske vloge, ki naj se pa rešujejo slovenski, vendar odvetniki in notarji kot zastopniki strank ne smejo rabiti nemškega ali madžarskega jezika. Ravno tako je za stol sedmorice, odd. B., v Kr. ur. 28. nov. 1919, Ur. l. 779, sedaj zak. 30. jan. 1922, Ur l. 212, še posebej rečeno, da mu je uradni jezik slovenski in srbskohrvaški.

Osrednjim državnim organom, zlasti Min. pr. je pravos. uprava poročala načelno slovenski. Min. pr. je odgovarjalo večji del slovenski, često pa tudi srbskohrvaški.

2. Posli vsled razmejitve napram Avstriji, Italiji in Madžarski. Državne meje so več ali manj znatno izpremenile obseg ljubljanskega in mariborskega sodnega okrožja in cele vrste sodnih okrajev v teh okrožjih.[10] Te teritorialne izpre-

[9a] S priznanja vredno objektivnostjo je razvoj slovenskega uradnega jezika pri sodiščih v bivšem graškem okrožju orisal bivši predsednik V. d. s. v Gradcu dr. Avgust vitez Pitreich v studiji »Slovenisch und Deutsch in der österreichischen Justiz« (v Mitteilungen des historischen Vereins für Steiermark, 1926). Pomanjkljiva je studija v toliko, da ne obravnava v našem jezikovnem vprašanju tako važnega personalnega vprašanja: ovira smo bili Nemcem na potu k morju in ker niti v bivši Avstriji ni bilo misliti na formalno ukinitev nam ugodnih jezikovnih naredb, naj bi se to bilo zgodilo via facti, za kar je trebalo, da nemški misleče uradništvo izpodrine slovensko. V podrobno oceno poedinih trditev studije se tu ni moči spuščati.

[10] Ljubljansko je izgubilo cele sodne okraje Postojno, Vipavo, Senožeče in Ilirsko Bistrico, večji del idrijskega okraja, vsaj po površini, čeprav ne po prebivalstvu, znatne dele sodnih okrajev Logatec (do 26. febr. 1921 je bil celi logaški okraj v italijanskih rokah), Cerknica in Lož in male dele okrajev Škofja Loka, Kranjska gora in Radovljica, pridobilo pa je takoj po prevratu začasno sodna okraja Borovlje in Rožek (večji del), pozneje trajno občino Jezersko. Mariborsko okrožje je izgubilo le posamezne mejne davčne občine, deloma samo dele njih, pridobilo pa je na Koroškem začasno sodne okraje Pliberk, Dobrla vas, Železna Kapla, Velikovec, trajno vzhodni del pliberškega in južni del sodnega okraja Sv. Pavel, na Štajerskem male dele sosednih avstrijskih okrajev Arveža in Lipnice, celo Apaško kotlino (dele avstr. sodnih okrajev Cmurek in Radgona), slednjič celo Prekmurje.

membe so povzročile pravosodnim oblastvom mnogo dela, prebivalstvu pa zlasti tam, kjer so nove meje presekale okraje in občine, prav veliko težav na obeh straneh meje. Onemogočen je bil pristop k sodiščem in posebno tudi zemljiškoknjižni promet in škodo so trpeli sodni varovanci, ker se je njihova imovina često nahajala pri sodišču izven države. Pov. pr. si je takoj zadalo nalogo, da te obmejne neprilike čimprej odpravi ali vsaj olajša in da se uredi pravna pomoč med našimi in inozemskimi pravosodnimi oblastvi. Uspeh teh prizadevanj je bil dokaj različen.

a) V razmerju z Avstrijsko republiko so dobro služili prejšnji osebni stiki med našimi in avstrijskimi višjimi pravosodnimi organi, pri katerih je tudi prevladovalo naziranje, da se politični boj in boj za ozemlje ne sme bojevati v nepotrebno škodo prizadetega prebivalstva. Že mesec dni po prevratu je Avstrijska republika poslala osnutek pogodbe, ki bi uredila pravne odnošaje med njo in Slovenijo (pov. 1057/18). Pov. pr. je opozorilo naša pravosod. oblastva na pogajanja, jim sporočilo bistveno vsebino osnutka in namignilo, da se kaže v interesu naroda takoj ravnati po dotičnih točkah osnutka (pov. 88/19). svoj ukrep je naznanilo našemu min. za zunanje stvari, ki je pa odklonilo pogodbo do sklepa miru (pov. 529/19), in avstr. vladi, katera je nato sporočila (pov. 838/19), da smatra vzajemnost za zajamčeno glede celega procesa, prava siromakov, poveritev in zapuščinskega postopanja. Čim je Avstrija vzajemnost objavila (pov. 2338/19), je sledila nar. Pov. pr. 10. jun. 1919, Ur. l. 525, ki velja, uzakonjena po čl. 130. ustave, do danes kot temelj pravnemu prometu z Avstrijsko republiko.

V vseh ozirih pa tudi z Avstrijo ni šlo tako gladko. Avstrijska višja pravosodna oblastva so sicer načelno kazala dobro voljo, da se uredi izročitev zemljiških knjig, registrov, sodnih spisov in depozitov, toda kot possidentes so stvar odlagala do formalnega sklepa mirovne pogodbe, do odločitve na Koroškem in do določitve drž. mej v terenu. Pov. pr. je po sklepu miru sicer izposlovalo od min. predsedstva dovoljenje 1. sept. 1920 (pov. 2819/20), da stopi zaradi izročitve imenovanega materiala z avstr. državnim uradom za pravosodje v neposreden stik, toda delo vseeno ni napredovalo. Šele ponesrečeni plebiscit je izpremenil položaj, za ta del, nam v prid. Naša sodišča in tudi naši notarji so pri umiku iz Koroške, brez naloga in brez dvoma povsem nenamerno in v naglici, odnesli s seboj dokaj pravosodnega materiala, ki je jasno pripadal Avstriji. Zlasti je naše sodišče iz Pliberka pri selitvi v Prevalje vzelo s seboj zemljiško knjigo za celi pliberški okraj. Ko so avstr. oblastva zahtevala, da se vrne, kar spada na Koroško, je Pov. pr. (Odd. min. pr.) odgovorilo, da seveda vrne vse, toda le, če Avstrija sočasno izroči, kar pripada nam (pov. 606, 632, 649/21). Tako se je stvar pospešila, z obeh strani

se je odredilo (pov. 1007/21), da naj obmejna sodišča pripravijo vse za izročitev; čim se določi nova meja na mestu in začrta v kat. mapo, naj se izročitev izvrši. Dogovor se je tikal tudi železniških in rudniških knjig, deželne deske, trgovinskih registrov itd., načelno tudi sodnih depozitov, vendar se ravno za ta del zaradi obojestranskih zapor in drugih neprilik stvar še do danes ni povsem uredila, dočim se je sicer izročitev z malimi izjemami izvršila še pred koncem l. 1922., vprašanje notarskih arhivov pa se je končno uredilo l. 1923. (pov. 2829/23).[11]

b) Mnogo manj, skoro nič uspeha ni bilo dolgo pri ureditvi razmerja z Madžarsko. Tudi danes se pravna pomoč skoro ne vrši, zamenjali so se sicer spisi in knjige, vprašanje sodnih depozitov pa je v teku, kar se tiče poštne hranilnice v Pešti.

c) Napram Italiji je bilo razmerje prvi čas po prevratu via facti razmerno ugodno. Preds. v. d. s. v Trstu je enako kakor Pov. pr. gledalo, da se je pravni promet v interesu strank kolikor mogoče olajševal, vendar je bilo vedno več težav. Šele na temelju mirovne pogodbe in § 12 zak. 10. maja 1920, Ur. l. 301, se je položaj formalno popravil, kajti tako smo dobili zakonit temelj za pravni promet: Konvencijo med Italijo in bivšo kneževino Srbijo 28. okt. (9. nov.) 1879. Dejanski pa je bil in je še danes pravni promet deloma vsled zastarelih določb te konvencije, deloma vsled političnih razmer manj zadovoljiv. Bistveno bi se popravil, ako bi se, kakor se je zgodilo v Italiji, tudi pri nas ratifikovala in objavila že davno sklenjena pogodba o pravni in sodni zaščiti[12].

Glede izročanja materiala smo napram Italiji v sličnem položaju kakor napram Avstriji. Iz Idrije bi morali mi dobiti zlasti zemljiško knjigo in spise za občino Žire, od naših obmejnih sodišč bi morala dobiti mnogo materiala ital. sodišča. Z naše strani je vse pripravljeno za izročitev, izvršila se pa še ni, izvzemši poedine primere.

3. Ureditev razmer v Prekmurju, na Koroškem in v Apaški kotlini. a) Prekmurje. Okrajni sodišči v

[11] Pov. pr. je že prej podpiralo akcije za repatriacijo varovanškega denarja in vrednostnih papirjev (Jadranska banka, Repatrija družba z o. z.), brez uspeha. Šele zadnji čas je nekaj več upanja, da se stvar končno likvidira. — Glede deželne deske za Koroško in Štajersko ni bilo mogoče čakati izročitve iz Avstrije, sicer bi bil ves promet z dotičnimi zemljišči ukinjen za nekaj let. Zato je Nar. vl. oz. Pov. pr. z nar. 17. dec. 1918, Ur. l. 206 (sedaj zak. 30. jan. 1922, Ur. l. 314), uredilo postopanje, ki je omogočilo prenos koroških in štajerskih dominikalnih zemljišč v kranjsko deželno desko ali v splošno zemljiško knjigo onega okraj. s., v čigar okraju je zemljišče. — Izročitev železniških knjig za Gorenjsko in bivšo Južno železnico se še ni dala izvesti iz vzrokov, ki niso odvisni samo od dobre volje prizadetih držav.

[12] Za ta del gl. Pravni Vestnik 1924, str. 92 in 106. Čujem, da se ital. sodišča ravnajo po ti pogodbi, pa ne brez izjeme, in da jo tudi naša po možnosti vpoštevajo.

Murski Soboti in Dol. Lendavi smo prevzeli dne 9. in 10. sept. 1919, ogrski sodniki so ju izročili sicer s protestom, toda brez stvarnih ovir. Po prvotni nameri naj bi bili naši sodniki v Prekmurju uporabljali tamošnje (ogrske) zakone. Že prva poročila pa so pokazala, da bodo težave v Prekmurju še večje nego se je mislilo. Ne le da je bilo pri sodiščih vse madžarski in da je bilo precej nerešenih spisov, ogrski nameščenci večinoma tudi niso znali slovenski in našim so bile madžarske izdaje zakonov nerazumljive, prevodi pa niso bili pri roki. Pov. pr. je poslalo posebnega odposlanca, ki je proučil stanje na mestu in na podstavi njegovih izkušenj je izšla nar. Pov. pr. 18. sept. 1919, Ur. l. 661 (sedaj zak. 30. jan. 1922, Ur. l. 315), ki tvori do danes temelj pravosodne uprave v Prekmurju. Neobjavljen pa je ostal od Min. pr. naknadno na znanje vzeti sočasni razpis Pov. pr. št. 3784/19, da naj se z ozirom na omenjene razmere pri reševanju novih sodnih poslov uporabljajo v Sloveniji veljavni zakoni in predpisi.[13]

Ko se je sodstvo jelo vračati v reden tek, je trebalo izdatno pomnožiti osebje. Pokazalo se je pa tudi, da zemljiška knjiga, steber realnega kredita in civilnega sodstva, v Prekmurju ni dobra, kajti tamošnji agrarni sistem realnih delitev zemljišč v primeru več dedičev se je v zemljiški knjigi izvrševal samo v obliki idealnih deležev, tako da knjiga in stvarni položaj nista bila v skladu. Ker so bile neprilike v davčnem katastru slične, je finančna uprava odredila novo razmeritev zemljišč, pravosodna pa je jela za novo razmerjene davčne občine delati novo zemljiško knjigo (l. 1922.). Delo napreduje počasi, stvarne težave so velike, krediti nezadostni, vsled redukcij manjka tudi pisarniških moči, pač pa je zak. o budž. dvanajstinah

[13] Obenem je Pov. pr. poskrbelo, da je Min. pr. poslalo v Prekmurje nekaj madžarščini veščih vojvodinskih sodnikov, da rešijo tekoče madžarski pisane spise; za te stvari so se tudi določile višje sodne stopnje v Vojvodini. Slednjič se je odredilo, da naj se vsaj pisarniško in pomožno osebje vzame po možnosti izmed prekmurskih domačinov, sodnikov žal ni bilo.

»Slovenske« zakone je Pov. pr. v Prekmurju uvedlo na osnovi čl. 43. priloge k IV. sporazumu haške mirovne konference o zakonih in običajih vojne na kopnem (18. okt. 1907, avstr. drž. zak. 118/1913), po katerem mora okupant na zasedenem tujem ozemlju vzpostaviti javni red »respectant, sauf empêchement absolu, les lois en vigueur dans les pays«. Nepoznavanje jezika zakonov in nemožnost spoznati zakone je pač absolutna zapreka. Samo na navedeni način je sploh bilo mogoče urediti sodstvo v Prekmurju v najkrajšem času. Tudi so bile razlike v materialnem, zlasti civilnem pravu, neznatne; samo glede dednega prava so bile večje, praksa sodišč je vobče tudi te težave uspešno premostila. Glede civilnih matrik in civilnega sklepanja zakonov, ki se pravosodja tičejo le posredno, naj opozorim na uredbo 15. marca 1928, Ur. l. 107. — Vsekako bi bilo umestno, da se v Sloveniji veljavni zakoni in predpisi tudi formalno, z zakonom, razširijo na Prekmurje, slično kakor so se zakoni bivše kraljevine Srbije proširili na Južno Srbijo ali pozneje štajerski deželni zak. o napravi zemljiških knjig na Prekmurje.

30. nov. 1925, Ur. l. 380, z nar. Min. pr. 2. maja 1927, Ur. l. 232, stvoril vsaj zakonito podstavo za delo.

b) Koroško. Navzlic velikim težavam zaradi pomanjkanja osebja je pravos. uprava vedno skrbela za to, da so naša sodišča na Koroškem imela dovolj in dobrega osebja, kolikor mogoče domačine; žal le, da jih je bilo tako malo. Položaj naših sodnikov in sodnih nameščencev sploh na Koroškem ni bil lahek. Boriti so se morali z odkritim nasprotstvom in z nezaupanjem. Delali naj bi bili za ugoden izid plebiscita po svoji moči, vendar pa tako, da ne bi s tem ogražali vere v nepristranost in objektivnost sodišča. Ta naloga je zahtevala mnogo takta in vobče so jo rešili prav dobro.[14]

Delo za plebiscit je pravos. uprava pospeševala z raznimi olajšavami, zlasti pa s tem, da je narodu z ustanovitvijo številnih uradnih dnevov omogočala lažji pristop k sodniku, sodniku pa boljši stik z narodom.

Vse je bilo zaman. Ko so se par dni pred plebiscitom na višjih upravnih mestih začeli, povsem tajno in zaupno, širiti glasovi, da uspeh plebiscita ni zajamčen, je Pov. pr. v soglasju s predsednikom Dež. vl. dalo sodiščem strogo zaupna navodila, kaj storiti, ako bi se plebiscit ponesrečil (pov. 3278/20, preds. dež. vl. 11.739/20). To je omogočilo, da se je predaja sodišč izvršila v redu in da se je na naše ozemlje rešil ves naš material.

c) Apaška kotlina je pred prevratom pripadala avstr. okr. sodiščema v Cmureku in Radgoni, od katerih ni bilo prvo nikdar, drugo pa le kratek čas v naši oblasti, zato je bilo našim sodiščem jako oteženo poslovanje v teh krajih. Sploh se je reden tok poslov tu težje vzpostavil nego drugod ob avstrijski meji. Vzroki so bili izvestno pasivno nasprotstvo avstr. krajevnih oblastev, dejstvo, da je državna meja sekala več davčnih občin in činjenica, da je Apaška kotlina premajhna, da bi se bilo zanjo ustanovilo posebno okrajno sodišče. Tudi razdelitev med naša sosedna sodišča ni bila lahka, ker se ni dalo naprej določiti, kam se bo razvil promet. Slednjič se je po rešitvi min. sveta 31. dec. 1921, Ur. l. 8/22, prej radgonski del dodelil okraj. s. v Gor. Radgoni, od prej cmureškega dela pa večina občin okraj. s. pri. Sv. Lenartu, samo najbolj vzhodne in zahodne okraj. s. v Gor. Radgoni in Mariboru. Skoro sočasno so se nam pripadle avstr. občine in deli občin ob severni meji sodnih okrajev Marenberg in Maribor dodelili tema okraj. s. (pov. 2830, 3351, 3463, 4128, 4314/19, 198, 1286, 2274/20, 3651/21, 46 in 1116/22).

[14] Pri napadu Nemcev spomladi 1919 je nekaj sodnikov in drugih nameščencev komaj uteklo ujetništvu, vztrajali so do zadnjega hipa in se umeknili šele z vojaštvom; zlasti velja to za Velikovec. Žal se je takrat pokazalo, da domačini, ki smo jih našli pri koroških sodiščih in obdržali v službi, niso bili vsi narodno zanesljivi.

4. Posebno poglavje, ki se tu ne more prezreti, je prizadevanje pravos. uprave, da bi se čim prej ustanovilo upravno sodišče. V nar. Nar. vl. 14. nov. 1918, Ur. l. 111, je bilo določeno, da se pri V. d. s. v Ljubljani ustanovi poseben senat s funkcijami bivšega upravnega sodišča na Dunaju. Pov. pr. je obenem z ostalimi sodniškimi mesti pri V. d. s. stavilo tudi predlog za mesta v tem senatu, Dež. vl. je predlog v seji 14. maja 1919 odobrila, imenovanje pa se ni izvršilo. S tem je bilo upravno sodstvo pokopano za več let, uredilo se je šele na osnovi ustave z zak. o Državnem svetu in upravnih sodiščih 17. maja 1922, Ur. l. 167. Slovenija je dobila upravno sodišče v Celju[15].

III. Organizacija in splošni upravni delokrog V. d. s. in njegovega predsedništva se vsled prevrata naravnost nista izpremenila, razen da je delokrog v nekaterih smereh omejevalo Pov. pr. (Odd. min. pr.) kot pred prevratom nepoznana vmesna stopnja. Ko je ta stopnja odpadla, sta bila organizacija in delokrog vzpostavljena, kolikor ju niso izpremenili poprevratni propisi. Upravni delokrog nižjih sodišč in njihovih predsednikov ali predstojnikov je do danes ostal v bistvu neizpremenjen. Po zmislu isto velja za V. drž. pr. po eni, za državna pravdništva po drugi strani. S tem ni rečeno, da ne bi bili razni zakoni, zlasti o državnem računovodstvu in o računski kontroli upravnega poslovanja znatno in, za naše razmere, prav brez potrebe otežili. Prim. op. 18.

B. Organizacija in delokrog sodišč.

I. Organizacija. S proklamacijo Nar. vl. 31. okt. 1918, Ur. l. 1, je bilo določeno, da »ostanejo še nadalje v veljavi — — — vse narodne — — — civilne oblasti in uradi, dokler vlada drugače ne ukrene«.

1. Okrajna sodišča. Sedeži okraj. s., katera smo prevzeli ob prevratu, in prekmurskih okraj. s. so ostali neizpremenjeni. Novo je s. v Prevaljah, ustanovljeno po plebiscitu za nam ostali vzhodni del pliberškega in nam pripadli del šentpavelskega sodnega okraja; poslovati je jelo 1. nov. 1920.[16] Večje izpremembe so nastale v kra-

[15] Po mojem osebnem prepričanju se je imenovanje sodnikov za upravni senat preprečilo zato, ker upravno sodišče ne bi bilo baš dobrodošlo političnim strankam, ki so se takrat vrstile na Dež. vl. ali pa so bile na nji sočasno na podstavi kompromisov. Brez dvoma pa bi bilo samo dejstvo, da imamo upravno sodišče, preprečilo dokaj upravnih ukrepov, katerih, objektivno, niso upravičevale niti izpremenjene razmere. Pravna varnost bi bila večja, pravni čut naroda bi se bil manj omajal.

[16] V predlogu zak. o ustroju sodišč je določeno, da se v Prekmurju ustanovi res potrebno tretje okraj. s. (pov. 1858, 2336, 2649/21).

jevnem obsegu obmejnih sodnih okrajev (gl. op. 10). Tu bi pripomnil, da se je Jezerska občina dodelila okraj. s. v Kranju (Ur. l. 497/20, prej sodni okraj Železna kapla), občina Žiri (prej idrijski sodni okraj) pa okraj. s. v Logatcu (Ur. l. 136/21). Razen ob državni meji se okoliš okraj. s. ni izpremenil; one izpremembe, ki so po Kr. ur. 26. apr. 1922, Ur. l. 134/22, zadele upravna okrožja, se v področju pravosodne uprave niso izvršile.

2 Zborna sodišča prve stopnje. Število in sedeži so neizpremenjeni, krajevni področji deželnega sodišča v Ljubljani in okrož. s. v Mariboru pa sta se po prevratu jako znatno izpremenili (gl. op. 10). Prvo se je precej zmanjšalo, drugo je danes za polovico večje nego pred prevratom. Obenem je postal sedež v Mariboru za velik del okrožja jako ekscentričen, zlasti pred zgraditvijo železnice Ormož—Murska Sobota je bila tretjina okrožja uprav odrezana od zbornega sodišča. Zato so težnje, da se ustanovi novo zb. s. I. st. za vzhodni del mariborskega sodnega okrožja, prav razumljive, dvomljivo pa je, iz stvarnih razlogov, ali je pravo pogodil predlog zak. o ustroju sodišč, ki hoče za sedež Mursko Soboto z okraj. sod. v Prekmurju, Gor. Radgoni, Ljutomerom in Ormožem (prim. pov. 1858, 2336, 2649/22).

3. Višje deželno sodišče v Ljubljani. Tako za sodstvo kakor za pravos. upravo neobhodno potrebno ustanovitev je odredila nar. Nar. vl. 14. nov. 1918, Ur. l. 111. Območje naj bi bilo enako območju V. d. s. v Gradcu, kolikor ga je na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem pripadlo nam.[17] Že v seji 23. nov. 1918 je Nar. vl. sestavila osebje za V. d. s. in 1. dec. 1918 je začelo poslovati. Obenem se je pri V. d. s. ustanovil računski oddelek za celo pravosodno upravo v Sloveniji, tudi za Pov. pr. in za V. dr. pr. (kaznilnici).[18] Dalje se je takoj osnovala pravna »Centralna knjižnica« pri V. d. s.[19]

4. Vrhovno sodišče. Nar., s katero se je ustanovilo V. d. s., je določila, da naj veljata v Sloveniji samo dve sodni stopnji, tako v civilnih kakor v kazenskih stvareh. V. d. s. je prevzelo

[17] Dasi je Kastav do pred kratkim pripadal ljubljanski oblasti, sodno ni bil nikdar podrejen V. d. s. v Ljubljani. — Izpreminjalo se je krajevno območje V. d. s. z izpremembami v obsegu okrožij zb. s. I. st.

[18] Računski oddelek se je pozneje organski podredil delegaciji Min. financ v Ljubljani. Posebne težave zato niso nastale, sodelovanje naredbodavcev in rač. oddelka se je vedno vršilo brez trenja. Da predpisi o državnem računovodstvu in kontroli sami često otežujejo tek poslov in zlasti tudi pametno gospodarsko poslovanje, se je seveda čutilo in se še čuti tudi v pravos. upravi.

[19] Zanjo sta skrbela Preds. v. d. s. in Pov. pr., kolikor je bilo mogoče, skraja z razmerno znatnimi sredstvi. Zadnja leta krediti ne zadostujejo za nadaljevanje začetega dela v prejšnjem obsegu, kar je tem bolj škoda, ker se knjižnica marljivo uporablja in je pristopna vsem pravnikom, ne samo sodnikom.

funkcije avstr. vrhovnega in kasacijskega sodišča, zb. s. I. st. so tako postala zadnja stopnja v stvareh okraj. s., V. d. s. v stvareh, kjer so zb. s. I. stopnje prva sodna stopnja.

Navzlic temu, da sta se Pov. pr. in odvetniška zbornica v Ljubljani v soglasju z našimi sodniki izjavili zoper ustanovitev tretje sodne stopnje, ker se je po skoro enoletni izkušnji pokazalo, da bi bila vsaj do izenačenja najvažnejših zakonov odveč (pov. 4312/19), se je vendar po prizadevanju dalmatinske pokrajinske vlade in po vplivu nekaterih osebnosti iz Dalmacije s Kr. ur. 28. nov. 1919, Ur. l. 779 (sedaj zak. 30. jan. 1922, Ur. 212/22), začasno ustanovila tretja stopnja kot oddelek B pri Stolu sedmorice v Zagrebu, s popolnim delokrogom bivšega avstr. vrhovnega in kasacijskega sodišča; pri oddelku B je tudi vrhovni državni pravdnik z delokrogom bivšega avstr. generalnega prokuratorja. Novo vrhovno svdišče je jelo poslovati 15 jan. 1920; s tem dnem je postalo ljubljansko V. d. s. tudi v sodstvu samo druga stopnja.

Kasacijskega sodišča s sedežem v Zagrebu, ki ga zahteva čl. 110. ustave, do danes nismo dobili.[20]

II. Delokrog. Kar se tiče samega sodstva, je ostal delokrog sodišč v celoti dokaj neizpremenjen, dasi je v podrobnostih nebroj izprememb, katerih tu ni moči natančnejše obravnavati. Navedem naj le, da smo po prevratu dobili nekaj državnih oblastev, razsodišč in posredovalnih mest, ki vsaj deloma ali v izvestnih ozirih vrše sodne funkcije, in da se je v nekaterih ozirih razširil delokrog splošnih upravnih oblastev na stvari, ki bi same po sebi spadale pred redna sodišča, tako da je često težko začrtati mejo med pristojnostjo rednih sodišč in drugih oblastev. Po drugi strani se je tudi delokrog rednih sodišč razširil na zgolj upravne stvari, sem spada zlasti sodelovanje sodišč pri javnopravnih volitvah (volilni imeniki) in priznavanju invalidnine[21]. Z eno besedo, v naši kraljevini

---

[20] Stališče Pov. pr. in sploh slovenskih pravnikov v tem vprašanju je bilo vsaj za oni čas stvarno povsem utemeljeno. Zmagali so »stara navada« treh instanc in, kakor sem čul iz ust že umrlega pravnika, ki se je zelo zavzemal za sistem dveh instanc, pač tudi osebni interesi. Bilo kakor bilo, ako bi bilo Pov. pr. pristalo dalmatinski pokrajinski vladi, ki je hotela, da se tretja stopnja takoj ustanovi v Ljubljani, bi najbrž še danes imeli za bivše avstr. pravno področje vrhovno sodišče v Ljubljani (gotovo to ni, kajti želje nekaterih vplivnih Dalmatincev so bile, po ravno omenjenem izvestitelju, uprte vprav na Zagreb). V stvari sami pa se je, z ozirom na ustavo, izkazalo, da so imeli prav oni, ki so hoteli tretjo stopnjo in baš v Zagrebu.

[21] Podrobno je ta snov obdelana v III. dodatku k 4. izdaji G. Neumannovega Komentarja k avstrijskim procesnim zakonom, ki sta ga sestavila univ. prof. dr. G. Krek in pisec te studije; tam je navedena tudi literatura. (Kot posebna

se zabrisuje meja med sodno in izvršilno oblastjo, ki je doslej tvorila enega glavnih znakov sodobnega ustavnega prava. S tem se seveda zabrisuje itak neostra meja med javnim in zasebnim pravom. Med izpremembe splošnega delokroga sodišč pa ne moremo šteti onih, ki zadevajo samo stvarno pristojnost zb. s. I. st. napram okraj. s. in ki so se po prevratu opetovano izvršile vsled zvišavanja denarnih zneskov, odločilnih za stvarno pristojnost v civilnih, in, kolikor se na ta način izpremeni kvalifikacija kaznivega dejanja, tudi v kazenskih stvareh.

V tej zvezi treba omeniti še nekaj podrobnosti. 1. Vizitacija sodišč. Pov. pr. in Preds. v. d. s. sta po prevratu takoj spoznali, da so sodišča radi razmer, povzročenih po vojni, bolj nego kdaj potrebna opetovanega čim natančnejšega pregledovanja. Navzlic temu pa se vendar precej dolgo niso dale spraviti v reden tek vizitacije sodišč po predsednikih zb. s. I. st. predvsem zato, ker so bili preobremenjeni z drugim delom, deloma pa tudi zavoljo nezadostnih pristojbin. Tako je bilo tembolj potrebno pregledovanje po nadzorniku kot poslancu Pov. pr. Te inspekcije so se vršile in se vrše pri vseh sodiščih po izvestni vrsti, poleg tega pa še v posebnih primerih; po njih se je zlasti zasledovala enotnost izvrševanja novih predpisov, katerih uporaba je sodiščem včasih delala težave (n. pr. tolikokrat in tako neorganski izpremenjeni pristojbinski predpisi). Žal da so nekaj časa bili krediti nezadostni celo za vizitacijska potovanja; sedaj je postalo zopet bolje.

2. Uradnih dnevov, ki naj predvsem olajšujejo in pocenjujejo strankam sodna opravila, zlasti tam, kjer je sedež sodišča oddaljen ali so zveze slabe, je bilo na našem ozemlju brez Prekmurja pred vojno 37, torej precej obilo. Po prevratu je pravos. uprava ustanovila 16 novih uradnih dnevov, zlasti v plebiscitnem ozemlju in drugod v obmejnih krajih, deloma tudi zgolj zaradi porasta poslov. Ukinjenih pa je ostalo precej, med vojno zavoljo padca poslov in pomanjkanja sodnikov odpravljenih uradnih dnevov, odpadlo jih je z izgubo Koroške deset in glede nekaterih drugih se je pokazalo, da slabi obisk ne opravičuje z njimi združenih izdatkov. Tako je ostalo ob koncu l. 1923. še 19 najpotrebnejših uradnih dnevov. Nadaljnji razvoj je bil še neugodnejši; pomanjkanje kreditov je slednjič dovedlo do skoraj popolne ukinitve uradnih dnevov.

izdaja »Die österreichischen Zivilprozessgesetze im Königreich der Serben, Kroaten und Slovenen, Wien 1928«.)

Omenil bi tu še, da so se sodiščem odvzele disciplinske stvari zoper nameščence nesodnike in dodelile upravnim sodiščem, prav brez potrebe, kajti redna sodišča ne nudijo manj jamstva za neodvisno sojenje, v stvari sami pa so, to je naravno, bolje poučena, ker bolje poznajo službene in osebne razmere.

Letos se je stvar nekoliko popravila; par uradnih dnevov pa vzdržujejo tudi prizadete občine, kar ni baš lepo za pravos. upravo.

3. Občinski posredovalni uradi so na Kranjskem dobro poslovali še pred vojno, na Štajerskem jih ob prevratu skoro ni bilo. Pov. pr. je to za narod jako koristno napravo, ki tudi razbremenjuje sodišča, z uspehom oživilo i na Štajerskem že l. 1919. L. 1920. je bilo posredovalnih uradov na Kranjskem 233, na Štajerskem 77, l. 1923.: 264 in 377, l. 1927.: 297 in 380.[22]

C. Organizacija in delokrog državnih pravdništev.

Dočim je organizacija državnih pravdništev ostala neizpremenjena, upraviteljev državnega pravdnika kot posebnih organov danes ni več, težko jih je bilo dobiti za neznatne nagrade in tako so se prištedile še te, v breme sodne pisarne, ki vrši sedaj tudi to službo pri okrajnih sodiščih. Krajevno območje vseh teh organov se je izpreminjalo s krajevnim območjem dotičnih sodnih okrožij in okrajev. Novo oblastvo pa je višje državno pravdništvo v Ljubljani, z istim krajevnim območjem, kakor ga ima V. d. s. Tudi ono je bilo podrejeno Pov. pr. in Odd. min. pr., potem pa, do danes, neposredno Min. pr. Izpremembe, ki so zadele upravni delokrog V. d. s. in njegovega predsedništva, so pogodile tudi V. dr. pr., le toliko manj, kolikor je že prej imelo manjši delokrog, zlasti v osebnih stvareh. Pač pa V. drž. pr. vsaj formalno zadnji čas ni več naredbodavec II. stopnje za obe kaznilnici v Sloveniji, ker so dotični krediti osredotočeni v Min. pr. Da to ne pospešuje dela, je jasno.

Stvarni položaj državnih pravdništev vseh stopenj v kazenskem sodstvu se po prevratu ni izpremenil, omenil bi le, da je višji državni pravdnik vršil službo generalnega prokuratorja, dokler je V. d. s. bilo kasacijska stopnja za kazenske stvari.

Č. Kazenski zavodi.

1. Kazenske zavode smo, kakor omenjeno, ob prevratu prevzeli jako slabo opremljene. Zato je pravos. uprava prišla v velike težave, čim so se zapori zopet jeli polniti, kar se je zgodilo kaj brzo (splošna demoralizacija vsled vojne, prenizki denarni zneski, po katerih se pri mnogih zločinstvih odreja pristojnost kazenskih sodišč, izpostav-

[22] »Štajerska« pomeni tu celjsko in mariborsko okrožje, ki imata ne le več prebivalcev nego predvsem tudi mnogo več občin nego »Kranjska«, kjer so občine povprek dokaj večje.

Dalo bi se posebej govoriti še o naših porotnih sodiščih. Značilno je, da so se pretresljaji pravnega čuta po vojni poznali tudi pri porotnikih; prišlo je nekajkrati do oprostilnih sodb, ki so bile stvarno povsem neosnovane in sposobne, da še bolj oškodujejo pravni čut prebivalstva. To se je sčasom precej popravilo, danes število zgrešenih porotniških izrekov menda ni večje nego pred vojno.

ljena lega Slovenije ob državni meji).[23] Pravosodna uprava je skušala prenapolnitvi priti v okom na razne načine. Državnim pravdništvom je priporočala, da naj predlagajo preiskovalni zapor samo v najnujnejših primerih. Dovoljevalo se je, da se krajše kazni ječe prestajajo pri okrajnih sodiščih, nekaj časa so se v kaznilnicah izvrševale kazni izpod enega leta in mladostni kaznjenci izvestnih sodišč so se dolgo načelno oddajali v mladinski oddelek kaznilnice. Ko se je ta prenapolnila, je trebalo obratno dovoliti, da se kazni ječe nad eno leto po možnosti in potrebi izvršujejo v jetnišnicah. Zmanjševalo se je stanje jetnikov po čestih splošnih amnestijah, ki so bile deloma

[23] Prostora je v jetnišnicah pri zb. s. I. stopnje v Celju za 141, v Ljubljani za 336, v Mariboru za 253 in v Novem mestu za 124, skupaj za 854 jetnikov. V letih 1919.—1927. pa je bilo stanje jetnikov pri vseh štirih zb. s. I. st. na koncu vsakega meseca povprek tako:

Leto	Število jetnikov na koncu meseca						Razmerje med stolpcema 1 in 4	Leto	Število jetnikov na koncu meseca						Razmerje med stolpcema 1 in 4
	v kazni			v preiskovalnem zaporu					v kazni			v preiskovalnem zaporu			
	povprečno	najvišje	najnižje	povprečno	najvišje	najnižje			povprečno	najvišje	najnižje	povprečno	najvišje	najnižje	
	1	2	3	4	5	6	7		1	2	3	4	5	6	7
1919	759	912	615	398	567	249	52·4	1924	740	807	670	242	312	187	32·7
1920	1066	1153	743	508	515	367	47·6	1925	727	816	673	211	237	171	29
1921	861	952	766	297	392	185	34·5	1926	675	822	603	178	209	160	26
1922	653	838	458	238	299	182	36·4	1927	635	794	557	170	205	149	26·8
1923	625	853	517	224	289	186	35·8								

Razmerje med stolpcema 1 in 4 je v resnici nekaj ugodnejše, kajti v st. 1 so šteti tudi jetniki, ki prestajajo kazni za prestopke in upravne in finančne delikte. L. 1922. in 1923. nista normalni (obsežne amnestije). Najneugodnejše razmere so bile vedno v Celju, kjer je jetnišnica povsem nezadostna, in v Mariboru, kjer jetnišnica ni preračunjena na tako povečano okrožje; mnogo bolje je bilo v Ljubljani in v Novem mestu.

V mariborski moški kaznilnici je prenapolnitev prišla nekaj mesecev pozneje, ker so v nji samo kaznjenci. Prostora ima za 472 jetnikov, povprečno stanje je bilo v l. 1919.—1927.: 245 (58), 468 (91), 660 (21), 509 (59), 520 (36), 499 (36), 530 (35), 565 (36), 596 (30), v oklepajih število mladostnih kaznjencev. Poudarim naj, da vse te številke brez znatnih korektur ne morejo služiti za presojo kriminalnosti našega naroda. To velja tudi za žensko kaznilnico v Begunjah, ki ima prostora za več nego 250 jetnic, stanje pa je bilo v l. 1919.—1927.: 76, 80, 99, 70 (7), 58 (36), 55 (63, 7), 58 (87, 10), 58 (92, 13), prva številka v oklepajih znači število žensk v prisilni delavnici, druga število deklet v prisilni vzgoji, te so večinoma Srbkinje.

prav izdatne, v istem zmislu je učinkovalo zvišavanje denarnih zneskov, pri katerih se izvestni zločini kvalifikujejo kot hudodelstvo[24].

Stanje kaznjencev v moški kaznilnici je navzlic vsem tem ukrepom zopet znatno prekoračilo normalno stanje, ko je Min. pr. spomladi l. 1923. tja premestilo večje število kaznjencev iz silno prenapolnjenih srbijanskih kaznilnic; tako je ostalo do danes. Ženska kaznilnica v Begunjah pa je zadajala skrbi zaradi prenizkega števila kaznjenk. Namenjena za pet bivših avstr. kronovin, se je po prevratu naglo spraznila in postajala je relativno vedno dražja, ker se uprava zaradi predpisov o izvrševanju kazni ni dala znatno poceniti. Položaj se je zboljšal šele z ustanovitvijo prisilne delavnice (glej zd. št. 4).

2. Nezadostna o p r e m a kaz. zavodov se je mogla popolnjevati le polagoma, ker so bili krediti skoro vedno premajhni. Prehrana je bila prve mesece po prevratu povsem nezadostna, v drugi polovici l. 1919. se je prilično uredila in je ostala razmerno redna, dasi so često nastopale in še nastopajo težave deloma zaradi premalih sredstev, deloma za to, ker se niti dovoljeni krediti ne izplačujejo redno. Z d r a v s t v e n o stanje se je z boljšo prehrano popravilo, nevarnih epidemij večjega obsega ni bilo; tuberkuloza, ki pride v poštev zlasti v kaznilnicah, se pobija z modernimi sredstvi, vendar se je v moški kaznilnici zopet precej razpasla s prihodom kaznjencev iz južnih krajev; sedaj gre na boljše. P o u k kaznjencev v zaporih okraj. s. zaradi kratkih kazni skoraj ni mogoč, v jetnišnicah zb. s. I. st. se je vršil, dokler se niso slednjič črtali honorarji učnih moči; moška kaznilnica ima svojega stalnega učitelja, uspehi so prav zadovoljivi; žal se je črtalo drugo učiteljsko mesto. Obe kaznilnici imata svoje duhovnike, dušebrižništvo pa se vrši tudi v jetnišnicah.

Z a p o s l i t e v kaznjencev je pri okraj. sod. nerodna stvar, ker manjka nadzorstvenih organov, tudi ni baš važna, ker gre za kratke kazni. Pa tudi v jetnišnicah, kjer je redno delo že važen vzgojni činitelj, je bilo sprva težko kaznjence zaposliti (nezadostna prehrana in pokvarjeno orodje, pomanjkanje obleke za zunanje delo, ki skoro edino prihaja v poštev tam, kjer v jetnišnici ni moči urediti posebnih obratov). To se je stopnjema popravljalo, izpopolnjevali so se obrati, zlasti v moški kaznilnici, in že nekaj let je zaposlitev, ki poleg vzgojnega namena manjša izdatke države, vobče dobra, zaslužki so se znatno zvišali.[25]

---

[24] Amnestije v večjem obsegu so bile takoj o prevratu, l. 1919. dve (ena zaradi slabe prehrane v času od 1. julija 1915 do 30. aprila 1919), l. 1920., 1922., 1923., 1928.

[25] Vobče zadovoljivemu stanju v kazenskih zavodih preti vsled proračuna za l. 1928./29. velika nevarnost, zlasti v moški kaznilnici: sredstva za kurivo bodo zadostovala jedva za par mesecev, sredstva za prehrano za pol leta, znižale so se postavke za nabavo sirovin, torej bodo padli zaslužki. Odslovljenih je, celo preko

3. Važna novost v moški kaznilnici je, da se je pravos. upravi slednjič posrečilo, po agrarni reformi dobiti primerno posestvo, ki bo omogočilo modernizirati izvrševanje kazni z uvedbo posrednega zavoda v zmislu irskega progresivnega sistema, katerega za ta del zastareli avstr. predpisi ne poznajo. Tako dobimo važno vzgojno sredstvo, obenem se s pridelki posestva znatno poceni vzdrževanje kaznilnice. Za žensko kaznilnico posredni zavod kot tak ne pride toliko v poštev, gospodarstvo pa se je tudi v tej kaznilnici dokaj olajšalo s pridobitvijo precej velikega zemljišča po agrarni reformi.

Nezadostno je pri nas še poskrbljeno za mladostne zločince in velik nedostatek je, da nekatera sodišča sploh nimajo svojih zaporov ali pa so ti v neporabnem stanju.

4. V zvezi s kazenskimi zavodi treba omeniti tudi p r i s i l n e d e l a v n i c e. Ženske prisiljenke iz Slovenije so se pred prevratom oddajale v Lankovice na (Nemškem) Štajerskem, od koder jih je po prevratu Avstrija kmalu vrnila. Namestile so se v begunjski kaznilnici, kjer so končale dobo prisilnega dela. Moška prisilna delavnica pa se je med vojno izpraznila in po prevratu jo je Dež. vl. — pač prenagljeno — opustila še formalno ter v poslopju namestila umobolne. Ko se je, že l. 1920., pokazala nujna potreba vsaj moške prisilne delavnice, pravosodna uprava navzlic vsemu prizadevanju ni dosegla, da bi se poslopja prisilne delavnice vrnila pravemu namenu. Akutna je postala stvar, ko je zakon 2. avg. 1921, Ur. l. 149, o zaščiti javne varnosti in reda v državi odredil oddajanje izvestnih oseb na prisilno delo ali prisilno vzgojo. Za ženske iz cele države se je tedaj z nar. Min. pr. 26. jun. 1922 št. 34.744 uredila prisilna delavnica v več nego na pol prazni ženski kaznilnici v Begunjah, pozneje tudi še prisilno vzgojevališče, za moške pa v Stari Gradiški.[26]

III. Osebje v področju pravosodne uprave.

A. Državni nameščenci.

1. Pov. pr. je ob prevratu predvsem odstranilo z vodilnih ali sicer bolj uglednih mest uradnike, ki so se prištevali nemški narod-

proračunskega stanja, več paznikov, tako da bo morala prenehati zunanja zaposlitev kaznjencev, kar pomeni dvojno škodo, kajti zunanji podjetniki so delavcem-kaznjencem po pogodbi dajali hrano in plačevali še mezdo. Menda se ne varam, če trdim, da bo država s prihrankom kakih 100.000 Din pri službenih prejemkih imela škode več nego 400.000 Din. Samo mimogrede naj omenim, da se je že zopet morala znižati krušna porcija in da so se nadzorstvenemu osebju, ki vrši res naporno službo, odtegnili razni naturalni priboljški. Prava štednja to pač ni.

[26] Ta »simbioza« kaznilnice, prisilne delavnice in vzgojevališča pod eno streho, treh zavodov s povsem različnimi svrhami, nikakor ni umestna, ali morda je vendar boljše nekaj nego nič. Prisilna delavnica v Stari Gradiški se zdi, da nima povoljnih razmer, iz Slovenije se tja oddaja le malo ljudi.

nosti. To se je začelo na bivšem Kranjskem že 31. okt. 1918, nekaj dni pozneje je prišlo na vrsto celjsko, še pozneje, sredi novembra, mariborsko okrožje. Odstranitev je skraja samo pri nekaterih, ki so se posebno omrzili, pomenila odslovitev iz službe v področju Nar. vl., večina je bila stavljenih predsedništvom zb. s. I. st. na razpolaganje.[27] Na prazna mesta so se začasno postavili domačini. Obenem je poverjenik povabil nekatere domače uradnike, ki so služili na vidnejših mestih v Avstriji, zlasti v Gradcu in na Dunaju, naj se vrnejo na delo v domovini, za katero so se itak že sami javili; takoj se je oglasilo tudi nekaj nameščencev iz Primorske, katere je prevrat zatekel na našem ozemlju ali ki so se takoj umaknili Italijanom, in na razpolago je stavilo svoje moči precej upokojencev; začele so se tudi že prve prošnje in intervencije za napredovanje ali premestitev.[28]

2. Čim sta Pov. pr. in V. d. s. prve dni decembra 1918 imeli kolikor toliko popolno osebje, je bilo prvo, da se ugotovi, koliko nameščencev raznih strok treba pravosodni upravi in koliko jih je res na razpolago. Po tem pregledu naj bi se bilo uredilo začasno stanje osebja pri poedinih pravosodnih oblastvih, po njem naj bi se bili zaposlili povratniki, begunci in upokojenci. Stvar je bila že precej dovršena, ko je prišla splošna odslovitev Nemcev na temelju nar. Nar. vl. 16. dec. 1918, Ur. l. 202, ki bi bila dotedanje organizacijsko delo skoro prevrnila, kajti po tej naredbi se je trebalo bati, da izgube mnoga sodišča na Štajerskem skoro vse sodnike in dober del drugih nameščencev, na Koroškem pa da bo še hujše. Zato je Pov. pr. najprej dalo vsakomur priliko, da se izjavi, kateri narodnosti pripada, in če nemški, da zaprosi, da ostane v naši službi (pov. 964/18). Tudi se je upoštevalo, da so nameščenci nižjih strok za prejšnjega režima glede priznavanja narodnosti često živeli pod velikim pritiskom in da bodo po vsi priliki slej služili ravno tako zvesto ko prej, saj so bili večinoma rojeni Slovenci. Odslovitve se niso izrekle naenkrat, nego po vrsti, kakor so prihajala poročila podrejenih orga-

[27] Odstranitev se je naznanila Preds. v. d. s. v Gradcu z obvestilom, da obsega področje Pov. pr. ljubljansko, novomeško, celjsko in mariborsko okrožje, zadnji dve izvzemši one okraje, ki bi se izločili po meddržavnem dogovoru ali na mirovnem kongresu. Skromni smo bili.

[28] Tega je bilo prve mesece po prevratu sila mnogo. Dokaj želja je bilo upravičenih, saj se napredovanje in premestitve med vojno niso mogle redno vršiti. Bilo pa je tudi neosnovanih ali neizpolnjivih želj in pojavil se je tudi marsikteri »narodni mučenik«, trdeč, da je bil neugodno ocenjen ali sicer zapostavljen zato, ker je bil Slovenec. Prve domače ocene, spomladi 1919, so odkrile znaten del teh »mučenikov«: bile so enake pred- in medvojnim. Kar se je prej res zgodilo krivic, so se kolikor moči popravile.

nov[29]. Vsa ta previdnost je sicer preprečila zastoj sodstva, ni pa preprečila, da je spomladi 1919. l. manjkala dobra četrtina sodnikov in znaten del nameščencev drugih strok.

3. Pomanjkanju osebja je Pov. pr. skušalo priti v okom z raznimi sredstvi in na razne načine. Pri tem je trebalo uvaževati, da so se v prvih štirih mesecih po prevratu vrnili že skoro vsi nameščenci iz vojske in iz Avstrije in da se ostale velike vrzeli iz narodnopolitičnih razlogov ne smejo popolniti s primorskimi pravosodnimi nameščenci naše narodnosti, katerih bi bilo dovolj na razpolago[30]. Zaposlitev upokojencev je prišla vpoštev samo v senatih pri zb. s. I. st. in je mogla biti samo začasno sredstvo. Za odpravo trenutnega pomanjkanja pri poedinih pravosodnih oblastvih je bilo torej mogoče le dodeljevanje moči, ki so se dale drugje kolikor toliko utrpeti. Tako smo si pomagali zlasti na Koroškem, deloma tudi na Štajerskem, pozneje po odslovitvi madjarskih nameščencev tudi v Prekmurju[31]. Ta način pa je bil neugoden za uradovanje, često tudi za nameščence same, poleg tega je bil jako drag (potni stroški, dnevnice). Korenito sredstvo je moglo biti le to, da se čimprej dobi dovolj naraščaja.

4. Za pisarniške nameščence in sluge glede naraščaja nismo bili baš v zadregi. Deloma so se mogla mesta zasesti z med vojno najetimi, že kolikor toliko izvežbanimi pomožnimi silami, deloma s številnimi dosluženimi podčastniki, in slednjič so tvorili veliko rezervo invalidi. Glede teh vrst nameščencev se je dalo razmerno brzo

---

[29] Odslovljenih je bilo vsega skupaj okroglo 150 nameščencev nemške narodnosti, med njimi je bilo nekaj nad polovico sodnikov, državnih pravdnikov in sodniških pripravnikov. Za dober del, zlasti sodnikov, je bila odslovitev gola formalnost, ker se po prevratu niti niso javili v službo pri nas ali so jo sami zapustili. Od številnih prošenj za nadaljnjo službo pri nas (kakih 50—80) se jih samo kakih 10 ni rešilo ugodno. Vobče se je »izmena« osebja med nami in Avstrijo izvršila mirno, obe strani sta si prizadevali, da se ogneta nepotrebnim trdotam, naznanjali sta si imena odslovljencev, zamenjavali plačilne pole itd.

[30] Pov. pr. je načelno sprejemalo samo one primorske nameščence, ki se je o njih izkazalo, da so odslovljeni zbog svoje narodnosti ali da jim preti internacija in sl. Do rapaliske pogodbe se tudi noben Primorec načelno ni definitivno namestil, da bi za slučaj, ako bi se hotel in mogel vrniti, ne bilo ugovora, da je z definitivno namestitvijo pri nas dobil naše državljanstvo. Po rapallski pogodbi so se primorski begunci nastavili definitivno (pov. 792/22). Skupno število pravos. nameščencev iz Primorske, ki so našli mesta v Sloveniji, je bilo aprila 1920 nekaj nad 60, poleg tega skoro vse osebje mariborske kaznilnice, ki se pa tu ne more šteti, ker je prišlo v Maribor že pred prevratom, med vojno. Pozneje je število beguncev še rastlo, do danes pa je vsled upokojitve ali smrti zopet znatno padlo; dvomim, da je danes vseh (tudi vračunši kaznilnico) več nego 60. (Gl. pov. 2526, 2764, 4612/19, 601, 1328, 2638/21.)

[31] Od prekmurskih ogrskih sodnikov ni ostal nobeden; edini, ki je zaprosil, ni bil vešč našemu jeziku. Od pisarniških in nižjih nameščencev je ostal, kdor je znal vsaj prekmursko narečje in je želel ostati.

doseči normalno številčno stanje tudi zato, ker zanje ali sploh ni predpisana posebna pripravljalna doba ali vsaj ne dolga[32].

5. Drugače je bilo vse to pri sodniškem naraščaju. Dijaki pravniki med vojno niso mogli nadaljevati študij, po prevratu v ožji domovini in v domačem jeziku niso mogli delati teoretskih izpitov. Zato je Pov. pr. še pred ustanovitvijo naše univerze sprožilo ustanovitev izpraševalne komisije za pravosodni in državoslovni državni izpit, ki se je res ustanovila z nar. Ur. l. 527/19. Precej maloštevilnim izprašanim pravnikom so se vsled splošnega pomanjkanja pravniškega naraščaja nudile službe povsod, v državni službi in v svobodnih poklicih, in te službe so bile često bolj vabljive nego sodniška[33]. Kajti bile so, vsaj v svobodnih poklicih, dokaj boljše plačane in zahtevali se zanje v mnogih primerih niti niso praktični izpiti, v drugih strokah državne službe, iz katerih je odšlo razmerno še dokaj več Nemcev nego iz sodniške stroke in zlasti razmerno še več z višjih mest, pa se je obetalo, poleg povprek krajše zakonite pripravljalne dobe, tudi še znatno boljše napredovanje nego v sodniškem poklicu. Pomnožilo se je zato število pripravniških mest, zvišali so se prejemki (zlasti Ur. l. 284/19 in 250/20) in olajšali so se pogoji za sprejem: sprejemali so se v sodniško pripravljalno službo absolvirani pravniki brez državoslovnega izpita (napraviti so ga morali naknadno, nar. Ur. l. 122/18), pripravljalna doba se je skrajšala od treh na dve leti (nar. Ur. l. 213/18), potem na eno leto (Ur. l. 236, 250/20, 51/21); podaljšala se je na podstavi zak. 30. jan. 1922, Ur. l. 202, zopet na dve leti in od 1. jan. 1927 je zopet triletna.[34] Od l. 1924. ni moči govoriti o pomanjkanju sodniškega naraščaja; število osebja, tudi sodniškega, je bilo zopet popolno, tako da se je število pripravniških mest lahko zopet znižalo. Razumljivo pa je, da ta na naglo pridobljeni in seveda tudi pisarniški naraščaj po strokovni kakovosti ni vedno povsem dosegal predvojnega: tudi pri praktičnih izpitih se je nekaj časa trebalo ozirati na oteženi teoretski studij, na duševno in telesno izčrpanost iz vojne in na skrajšano pripravljalno službo. Vendar treba v čast novemu naraščaju priznati, da si je skoro brez izjeme vestno prizadeval, da po definitivni namestitvi popolni vrzeli svojega znanja, katere je v praktični službi kaj hitro opazil sam.

[32] V času največjega inflacijskega razvoja naše industrije je bilo semtertja težko dobiti moškega naraščaja za pisarniško službo, toda to se je kmalu izpremenilo. — Invalidov se pravos. uprava ni branila; dasi so bili neredko manj sposobni, jih je namestila toliko, da jih je bilo decembra 1922 skoro 10% vseh nameščencev (103).

[33] V inflacijski dobi je pravosodno službo zapustilo mnogo sodnikov in sodniških pripravnikov, kar je še poostrovalo pomanjkanje osebja. Pravos. uprava je brez uspeha skušala preprečiti beg. Danes tega pojava skoro ni več.

[34] Glede izpitov v pravosodni stroki naj omenim še nar. Ur. l. 325/26 in čl. 22. fin. zak., Ur. l. 184/27.

6. Številčno stanje sistemizovanega ali, ker gre tudi za nestalne nameščence, bolje rečeno s proračunom ugotovljenega osebja, izvzemši kaznilnici, kaže sledeča razpredelnica[35]:

	Vrsta nameščencev	1919	31. XII. 1922	1. VII. 1923	1. IX. 1924	1. IV. 1925	1. IV. 1926	1. IV. 1927	1. IV. 1928
1.	Sodniško osebje, vštevši državne pravdnike in sodniški naraščaj	332	282	276	278	276	278	278	278
2.	Drugi uradniki	228	270	270	256	256	262	262	242
3.	Zvaničniki: a) v pisarniški službi	196	120	115	115	115	207	69	69
	b) v drugačni službi (poduradniki, višji pazniki, pazniki)	137	138	138	138	138		138	124
4.	Služitelji	143	122	118	118	118	121	119	119
5.	Dnevničarji (pom. pisarji, pom. pazniki in sluge, seli in upravitelji drž. pravdnika)	143	127	92	96	96	85	86	87
	Skupaj .	1179	1059	1009	1001	999	953	952	919

Velika razlika med l. 1919. in l. 1922. je utemeljena v tem, da so l. 1919. računjena v s a kranjska in šest koroških sodišč, z njihovo izgubo se je število osebja skrčilo za okolu 90 oseb, dočim je osebje vsled pridobitve Prekmurja, ki je zahtevala tudi pomnožitev osebja pri okrož. s. v Mariboru in drugje, osebje narastlo le za okroglo 55 oseb; dalje je odpadel računski oddelek (okolu 15 oseb), slednjič se je l. 1922. izvršila prva redukcija osebja za okroglo 60 oseb. Naprej se je osebje krčilo samo še zaradi redukcij, ker organizacijskih novot skoro ni bilo.

Ako torej odštejemo, kar je odpadlo zaradi organizacijskih izprememb, vidimo, da se je z redukcijami osebje zmanjšalo od okroglo 1130 na okroglo 920 oseb, t. j. za skoro 19%, za eno petino. Redukcije so zadele pravosodje tem krutejše, ker pravosodna uprava po

[35] Razpredelnica je urejena po sedanjem uradniškem zakonu tudi za čas pred njim, sicer bi bilo primerjanje izključeno. Uradniki II. in III. kategorije po sedanjem zak. niso ločeni, ker delitev po funkciji ni stroga, če izvzamemo maloštevilne jetnišniške uradnike.

prevratu ni pomnožila predprevratnega števila mest, razen pri okrož. s. v Mariboru, kjer je bila pomnožitev potrebna, ker se je okrožje povečalo za polovico. Za pomnožitev ne moremo šteti mest pri V. d. s. in V. drž. pr., ker sta ti oblastvi pri nas popolnoma novi. Ne bi hotel trditi, da se ni dalo utrpeti tu pa tam kako mesto, toda doli pridejane tabele o poslovnem stanju kažejo, da je bilo to pri okraj. s. mogoče v prvih letih po prevratu, nikakor pa ne zadnja leta, ko so posli narastli na predvojno višino[36].

Kaznilniško osebje se je po prevratu pomnožilo v času prenapolnitve moške kaznilnice in ko je odpadla vojaška straža. Zadnji čas se je reduciralo tudi ono, dasi je kaznilnica še vedno prenapoljena za 20% in še nima na razpolago vojaške straže. Učinek je omenjen v op. 25.

7. Razpolaganje z osebjem. Z nameščenci pravosodne uprave (imenovanje, premeščanje, upokojanje) so pred prevratom razpolagala skoro samo oblastva izven Slovenije. Ob pravratu so te funkcije po veljavnih predpisih pripadle za skoro vsa nižja mesta V. d. s., njega predsedništvu in V. drž. pr., za nekatera nižja mesta Pov. pr. in za vsa višja Nar. vl. (sklep Nar. vl. 1. nov. 1918). Že dne 5. febr. 1919 pa je Nar. vl. sklenila, da naj se vsa imenovanja vrše v skupnih njenih sejah, vendar ta sklep za pravosodno upravo ni imel posebnega pomena, ker je Pov. pr. itak vršilo jako malo imenovanj. Pomena pa ni imel tudi zato, ker je min. za notr. stvari z razpisom 3. marca 1919 (pov. 1225/19) odredilo, da smejo pokrajinska oblastva glede osebja izvrševati samo one ukrepe, ki bi jim pristojali po bivših avstrijskih zakonih. Od konca marca 1919 Pov. pr. ni vršilo nikakršnih imenovanj, premestitev ali upokojitev, nego je samo stavljalo predloge Min. pr.

Strogo je izvajala pravosodna uprava načelo, da naj bodo, ker v naglici ni bilo mogoče razpisavati mest, v prevratni dobi imenovanja v določen čin ali na določeno mesto samo začasna; to je veljalo ne samo za povratnike in begunce, nego tudi za nameščence, ki so ob prevratu služili na našem ozemlju[37]. Čim je bil dobljen potrebni

[36] Ves trud pravosodne uprave, počenši z Min. pr., da se preprečijo tako prekomerne redukcije, je bil zaman. — Če je bilo prva leta po prevratu sistemizovanega osebja nekaj preveč, treba pomniti, da takrat tudi niso bila vsa mesta zasedena, da osebje ni bilo na predvojni višini glede delazmožnosti, številno novo tudi ne glede izurjenosti.

[37] Povratniki iz avstr. ozemlja so se sicer sprejemali definitivno v našo službo (nar. Ur. l. 202), primorski begunci pa, kakor že rečeno, do rapallske pogodbe niti to ne. Za prve se je vedelo, da ne morejo nazaj v Avstrijo, za druge se je vsaj upalo, da se bodo mogli vrniti na Primorsko. Nadalje je pravos. uprava ravno radi negotovosti, kaj bo s primorskimi nameščenci naše narodnosti, tudi sicer definitivna imenovanja do rapallske pogodbe izvrševala s pridržkom poznejše določitve čina, da ne bi bili oškodovani oni primorski nameščenci, ki bi dalje vztrajali na Primorskem. Posebnega pomena stvar ni dobila, ker je novi uradniški zakon napredovanje in čin deloma postavil na drugačen temelj.

pregled, so se spomladi l. 1919. razpisala začasno zasedena in prazna mesta in še pred koncem l. 1919. se je stanje ustanovilo z rednimi imenovanji in premestitvami.

8. Novi činovniški zakon je marsikaj izpremenil tako glede strukture osebja, kakor glede razpolaganja z njim. Razpored po kategorijah in skupinah se je izvršil jako širokogrudno, po mojem mnenju še preveč, in zato tudi ni izostala reakcija; zadnji finančni zakoni so cele številne panoge nameščencev degradirali za dnevničarje in tako bistveno poslabšali ne samo prvotni položaj po činovniškem zakonu, nego celo položaj ob prevratu. Če vpoštevamo še podaljšano — in v pravosodni grani pri nas povsem neosnovano — nestalnost, je jasno, da bo kakovost osebja sčasom precej padla, kajti čim nekoliko poneha sedanja gospodarska kriza, bo boljše osebje odšlo v enako nestalne, pa bolje plačane zasebne službe: imeli bomo zaradi redukcij premalo, zaradi ostalih vzrokov pa slabše osebje. Sodnikov se to res ne tiče, ampak brez pisarne in izvršilnih organov sodnik ne more delati. Novi činovniški zakon pa je tudi silno centraliziral sprejemanje pripravnikov in sploh razpolaganje z osebjem. V. d. s., njega predsedniku in V. drž. pr. je ostalo samo imenovanje in premeščanje organov v najnižjih panogah službe, deloma še to ne neomejeno. Poleg tega se je sedaj — seveda brez neposredne krivde zakona — tudi v pravosodju pri razpolaganju pojavila politika. Z eno besedo, kar se tiče osebja, treba ugotoviti znatno poslabšanje razmer v zadnjih par letih.

9. Z gmotnim stanjem pravosodnih nameščencev ni da bi se podrobno bavili, enako je bilo in je gmotnemu stanju drugih državnih nameščencev; samo sodniki imajo od konca l. 1919. dalje posebne, nikakor ne visoke doklade (prim. pov. 1935, 3934, 4052, 5194/19, činovn. zakon in zakone in uredbe o draginjskih in drugih dokladah državnih nameščencev). Pravosodna uprava se je udeleževala vseh akcij za olajšanje neznosnega gmotnega stanja svojih in državnih nameščencev sploh. Trudila se je za zvišanje dnevnic in potnih in selilnih pristojbin (pov. 1830/22, 1141, 2233/23), izposlovala je l. 1919. posebne dnevnice za nameščence v obmejnih krajih. Dovoljevala je predujme, dokler in kolikor jih nista omejila osrednja vlada in zakon (pov. 5079/19, 3381/20, 1359/22, 57/23). Zavzemala se je za razdolžitev uradnikov (pov. 2258/22, 261/23) in Pov. pr. je, dokler je moglo, v proračunu vzdrževalo postavko za pomoči in nagrade, neznatno sicer ali vendar važno, toda osrednja vlada jo je kmalu črtala.

10. Več nego te splošne akcije so zalegli pojedini ukrepi pravos. uprave. Predvsem se je kmalu po prevratu zboljšalo številčno razmerje višjih in nižjih mest, zlasti se je več sodniških VII. in IX. čin. razreda povišalo v mesta VI. in VIII. čin. razreda, za pisarniške uradnike se je približno doseglo tretjinsko razmerje med mesti IX.,

X. in XI. čin. razreda, skoro polovici pisarniških oficijantov se je omogočilo osebno napredovanje na uradniška mesta, za poduradnike in sluge so se ustanovila nova mesta izvršilnih uradnikov in poduradnikov. Paznikom so se zboljšale starostne doklade, deloma tudi naturalni priboljški, slugam opetovano pristojbine za poslovanje izven sodišča. Slednjič se je cela vrsta pomožnih pazniških mest izpremenila v definitivna. Naravno pa je, da ni bilo mogoče ustreči vsem brezbrojnim spomenicam stanovskih organizacij, ki so neredko zahtevale več, nego je država sploh mogla dati, včasih tudi nemogoče organizacijske izpremembe, ki so imele samo namen zvišanja prejemkov; s tem nočem reči, da se je zahtevalo več, nego je bilo potrebno za skromno, spodobno življenje.

11. Mnogo si je pravosodna uprava prizadevala za brzo odmerjanje in izplačevanje p o k o j n i n, ki se je vsled vedno večje centralizacije in vsled bujno cvetočega birokratizma vedno bolj zavlačevalo. Sedaj se je stvar, vsaj kar se tiče hitrosti, začela popravljati[38]. S popolnim neuspehom je slednjič končal trud Pov. pr. in Odd. min. pr., da reši onim, po prejšnjih predpisih redne pokojnine ali preskrbnine ne deležnim nameščencem, vdovam in sirotam, ki so dobivali miloščine, te več nego skromne prispevke.

12. Kako je na gmotni položaj nameščencev učinkoval novi činovniški zakon, je omenjeno deloma že v t. 8. Dodam naj, da je ta zakon gmotni položaj sprva jako zboljšal; ako bi bila notranja plačilna moč dinarja sledila porastu tečaja napram tujim valutam, bi trebalo reči, da je vsaj v nižjih skupinah in kategorijah položaj postal isti kakor pred prevratom. V resnici pa ni tako, kakor vemo vsi, in poleg tega treba upoštevati, da so nameščenci v dolgih letih do l. 1924. potrošili obleko, perilo, pohištvo ter da tega od sedanjih prejemkov ne morejo popolniti. Tako je beda splošna in le čuditi se moramo, da je število zlorab tako neznatno, da jih prav za prav skoro ni. V višjih skupinah ni dosežena niti številčna valorizacija, kamoli realna, za zadostitev kulturnim potrebam ne ostaja nič, višje skupine se deklasirajo vedno bolj.

B. Odvetniki.

1. Ker so bili odvetniki na Štajerskem in Koroškem člani odvetniških zbornic v Gradcu in Celovcu in so torej imeli nadzorstveno in disciplinsko oblastvo izven našega ozemlja, se je takoj po prevratu območje ljubljanske odvetniške zbornice razširilo na celo tedanje ozemlje Nar. vl. (Ur. l. 38/18 in 111/18), pozneje tudi na Prek-

[38] Obširno pisarjenje, ki je vsaj za naše ožje razmere nepotrebno, je pa še ostalo. Čul sem, da treba za navadno upokojitev pisati sedaj po priliki petkrat toliko kakor ob prevratu! Težko je pa seveda reči, ali niso te, pri nas nepotrebne stvari, morda prav potrebne za druge dele države.

murje (Ur. l. 661/19). Nato so bili odvetniki in odvetniški pripravniki izven Kranjske pozvani, naj se vpišejo v imenike ljubljanske zbornice (Ur.l. 212/18, za Prekmurje Ur. l. 661/19). Na opozoritve in proteste z nemške strani (pov. 126, 310, 467, 511/19), da naj se za obmejne kraje počaka, dokler se ne določijo meje, se Pov. pr. ni oziralo, nakar so se nekateri odvetniki nemške narodnosti vpisali v imenik ljubljanske zbornice, večina pa se je izselila; prekmurski odvetniki so se vpisali skoro vsi, nekaj se jih je izselilo pozneje.

2. V drugih ozirih se predpisi o odvetništvu skoro niso izpremenili; novi odvetniški zakon za celo kraljevino še ni sprejet v narodni skupščini. Samo odvetniška tarifa se je morala opetovano prilagoditi izpremenjeni vrednosti denarja[39].

3. Število odvetnikov se je po prevratu jako pomnožilo. Konec leta 1919.—1927. je bilo vpisanih v imenik ljubljanske zbornice 155, 170, 175, 182, 187, 191, 195, 207 članov; največja pa je bila pomnožitev v l. 1919., namreč 42. Število odvetniških kandidatov razmerno ni preveliko, toda ker bo novi odvetniški zakon — žal — skrajšal pripravljalno dobo, treba pričakovati, da se število odvetnikov v kratkem še precej pomnoži, po mojem mnenju preko potrebe.

Precej odvetnikov se je doselilo iz Julijske Benečije.

C. Notarji.

1. Obe notarski zbornici v Ljubljani in Celju se zaradi prevrata nista izpremenili, samo njuno področje se je, večinoma začasno, razširilo na koroška sodišča (Ur. l. 111/18)[40], področje celjske zbornice pozneje tudi na Prekmurje (Ur. l. 661/19). Po predlogu obeh zbornic

[39] Omenim naj vprašanje pravice odvetnikov do zastopanja izven domačega pravnega področja. Ljubljanska zbornica in Pov. pr. sta takoj po prevratu sprožili vprašanje vzajemnosti zastopanja naših in hrvatskih odvetnikov, zagrebški oddelek za pravosodje pa je vzajemnost odklonil, dokler se ne uredi državnopravno razmerje poedinih pokrajin. Tako je ostalo, dasi se je pozneje pojavilo vprašanje, ali smejo hrvatski odvetniki zastopati pred stolom sedmorice odd. B., do fin. zak. 31. marca 1927, Ur. l. 184, ki je s čl. 122 splošno dovolil, da smejo odvetniki, ki so pravico do izvrševanja pravnega zastopanja dobili v kateremkoli pravnem področju kraljevine, take posle izvrševati pri vseh sodiščih in oblastvih v celi državi (s čimer pa ni rečeno, da bi se smeli kot odvetniki nastaniti izven svojega pravnega področja). Posebnost velja za prej madjarske odvetnike v Prekmurju, ki smejo stranke zastopati samo pred prekmurskimi sodišči in v stvareh, ki so se na prvi stopnji vršile pred temi sodišči, tudi na višjih stopnjah. Mislim, da bi se ta izjema sedaj lahko odpravila. — Samo zgodovinski pomen ima danes nar. Nar. vl. Ur. l. 619/19, ki je ob vzajemnosti dovoljevala odvetnikom s sedežem v kateremkoli delu bivše Avstrije zastopanje pred našimi oblastvi, kajti Avstrija je vzajemnost kmalu opozvala, Češkoslovaška je sploh ni priznala, z Italijo se stvar ni bližje uredila (pov. 2784/21, 3107/21).

[40] Od koroških notarijatov sta pripadla ljubljanski zbornici boroveljski in rožeški, ostali pa celjski, tej je ostal prevaljski.

pa je Min. pr. z nar. 9. nov. 1923, Ur. l. 348/23, oba notarska kolegija spojilo v svrho ustanovitve skupne notarske zbornice s sedežem v Ljubljani.

2. Narodnostno vprašanje se je rešilo na ta način, da je Dež. vl., potem ko je z nar. 25. jan. 1919, Ur. l. 325 (sedaj zak. 30. jan. 1922, Ur. l. 216) uredila vprašanje not. pečata in prisege, z nar. 10. febr. 1919, Ur. l. 350, pozvala notarje, da zaprosijo za novo poverilo in prisego. Zaprosilo je od 13 nemških notarjev 10, poverilo se je dalo samo dvema. Izpraznjena mesta so se takoj zasedla, ker je bilo precej izprašanih notarskih kandidatov in se je tudi tu pojavil dotok iz Julijske Benečije. Isti postopek se je ponovil po zasedbi Prekmurja; ogrska notarja za poverilo nista prosila.

3. Po eno novo notarsko mesto se je po prevratu ustanovilo v Ljubljani, Mariboru in Murski Soboti, ostalih mest v Prekmurju in mesta v Prevaljah ne moremo šteti za nova. Danes je v Sloveniji 58 notarskih mest.

4. Delokrog notarjev se ni izpremenil, notarske tarife pa so se morale z valutnimi razmerami opetovano izpremeniti.

IV. Izdatki za pravosodje.

1. Prvi proračun pravosodne uprave v Sloveniji se je sestavil par mesecev po prevratu; obsegal je tudi pet po Italijanih zasedenih in šest koroških sodišč, ne pa še Prekmurja. Z vsotami ni da bi se podrobneje bavili. Bile so, kakor tudi naslednja leta, zlasti glede stvarnih izdatkov, zaradi padajoče vrednosti denarja in rastočih cen povsem nerealne, vedno in vedno je trebalo prositi za naknadne kredite. Posebno je to veljalo za stroške kazenskega sodstva in izvrševanja kazni (prehrana jetnikov), parkrat je prav malo manjkalo, pa bi se bilo moralo kaz. sodstvo in izvrševanje kazni ustaviti. To se je zadnji hip sicer vedno še preprečilo, toda ni dvoma, da je kazensko sodstvo pri takih razmerah trpelo. Ni pa bilo mnogim neprilikam krivo le padanje valute, položaj se je često poostroval zaradi nesmotrenega črtanja ali krčenja dobro preudarjenih in skrbno izračunjenih postavk v proračunskih predlogih. Vzrok ni bil samo prepotrebno štedenje, nego včasih tudi nepoznanje naših razmer in našega pravosodnega ustroja, s čimer pa ne mislim Min. pr., ki je predloge pravosodne uprave v Sloveniji branilo, kolikor je pač moglo. To nepoznanje se kaže zadnja leta tudi pri osebnih izdatkih, kakor že omenjeno.

2. Da splošna beda državnega gospodarstva ni dovoljevala gradnje niti najpotrebnejših poslopij (sodna poslopja v Celju, Ptuju in drugje, mladinska kaznilnica v Mariboru), je razumljivo. Pa tudi oprema sodišč se ni dala redno vzdrževati in že celo ni bilo mogoče zadostno popolnjevati uradnih knjižnic pri sodiščih, dasi bi bilo

spričo velikega števila novih zakonov in drugih predpisov tem bolj potrebno, ker prenizki službeni prejemki nameščencem ne omogočujejo nabave niti najpotrebnejših knjig.

Tako treba reči, da je bilo gmotno vprašanje od prevrata ali vsaj od l. 1920. dalje eno najtežjih tudi za pravosodno upravo in postaja celo čedalje težje[41].

[41] Več nego številke proračunov povedo v naslednji razpredelnici navedeni podatki o dejanskih izdatkih, za katere mi je ljubeznivo preskrbel osnovne številke g. računski inspektor Ivan Rus. Osnovne številke so seveda razporejene po računskih razdobjih, katerih je bilo doslej 13; nobeno se ne strinja s koledarskim letom, sedem od njih niti ne obsega 12 sledečih si mesecev. Preračunil sem torej na koledarska leta, da postane slika nekaj jasnejša. V dinarje kron nisem preračunil, ker relacija ni bila vedno ista, ozirati se tudi nisem mogel na valutno valovanje dinarja. Iz teh vzrokov tudi ni mogoče primerjati naših številk s številkami bivših avstrijskih proračunov, ne glede na to, da bi bilo tako, gotovo jako zanimivo primerjanje silno oteženo zaradi ustroja avstrijskih proračunov, ki so obsegali okrožja celih v. d. s., v njih pa — vsaj pri nas — cele bivše kronovine.

Leto	(Pos. pr. (Odd. m. pr.)			V. d. s.			V. drž. pr. (kazenilnici)			Skupaj		
	osebni prejemki z drag. doklad.	stvarni izdatki	st. 1 in 2 povprek na mesec	osebni prejemki z drag. doklad.	stvarni izdatki	st. 4 in 5 povprek na mesec	osebni prejemki z drag. doklad.	stvarni izdatki	st. 7 in 8 povprek na mesec	vsota st. 1, 4 in 7	vsota st. 2, 5 in 8	vsota st. 3, 6 in 9
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	tisoč kron											
1918 (2 mes.)	—	—	—	310	87	199	—	—	—	310	87	199
1919	84	51	11	12184	4478	1388	—	1172	98	12268	5701	1497
1920	269	97	31	25208	8847	2838	1505	5138	554	26982	14082	3423
1921	488	120	51	36913	14419	4278	2879	6668	797	40280	21207	5125
skupaj	841	268	29	74615	27831	2696	4384	12978	457	79840	41077	3182
	tisoč dinarjev											
1922	183	34	18	13446	4324	1481	858	2441	275	14487	6799	1774
1923	155	26	15	12752	5145	1491	764	2949	309	13671	8120	1815
1924	131	26	13	20696	6815	2292	1300	3505	400	22127	10346	2705
1925	35	7	4	25025	7060	2674	1608	3736	445	26668	10803	3123
1926	—	—	—	23609	6364	2498	1495	2957	371	25104	9321	2869
1927	—	—	—	23448	5984	2453	1536	2565	342	24984	8549	2795
skupaj	504	93	8	118976	35692	2148	7561	18153	357	127041	53938	2513
Proračun 1928/29	—	—	—	24323	5095	2452	1550	2012	297	25873	7107	2749

Komentar k tem številkam bi vzel preveč prostora. Na prvi pogled se vidi iz njih padanje denarne vrednosti do l. 1925., skok od l. 1923. v l. 1924. in 1925. pa je pri osebnih izdatkih povzročen predvsem po novem uradniškem zakonu. Ta zakon učinkuje še vedno, tako da skoro paralizuje redukcije. Stvarni izdatki padajo hitro, številke v proračunu 1928/29 so za ta del javaljne realne, pričakovati pa je prihranka pri osebnih izdatkih.

V. Zakonodajno delo.

Nar. vl. je v proklamaciji 31. okt. 1918, Ur. l. 1, odredila, da naj veljajo vsi prejšnji zakoni in naredbe dalje, dokler vlada ne ukrene drugače; to je ponovila nar. Pov. pr. z istega dne, Ur. l. 6. Izprememb ni manjkalo, začela so jih že Nar. vl. in poverjeništva sama, ker jih je nujno zahteval novi državnopravni in po vojni in prevratu izpremenjeni gospodarski položaj, ki se je kaj brzo odrazil tudi v sodnih poslih. Vendar razen že navedenih organizacijskih izprememb in onih izprememb, ki so bile potrebne vsled padca valute, globoko segajočih izprememb doslej ni bilo, če izvzamemo razširitev IX. in X. poglavja srb. kaz. zak., zakon o zaščiti varnosti in reda v državi, zakon o tisku in zak. o znižanju dobe polnoletnosti na izpolnjeno 21. starostno leto, ki so imeli precejšen pomen tudi za poslovanje sodišč. Nebroj pa je malih izprememb in dopolnitev; skoro ni večjega zakona, ki bi ne vplival neposredno ali posredno tudi na sodstvo.

Izpremembe so bile često malo smotrene, večkrat celo nenameravane; one svedočijo predvsem, kako težko in opasno je izenačevanje tako različnih pravnih sistemov in poedinih predpisov, kakršne imamo v naši državi, žal pa tudi to, da se, kakor v drugih državah, tudi pri nas v hitro živečem novem času zakonodaji ne posveča zadostna pažnja[42]. Zato vsaj za pravosodje niti ni želeti prebrzega izenačenja prava z novimi enotnimi zakoni, nego je mnogo bolje temeljito delo, za katero treba časa. Sicer pa so priprave za izenačenje zakonov že jako napredovale, narodni skupščini je predloženih cela vrsta zakonskih predlogov, osnutki ostalih za pravosodje važnih zakonov se izdelujejo ali so celo že toliko napredovali, da so se mogli poslati prizadetim oblastvom in stanovskim in gospodarskim organizacijam v izjavo[43].

VI. Statistika sodnih poslov.

Iz bivše Avstrije je pravosodna uprava v Sloveniji prevzela zbiranje statističnega materiala kot prevažen pripomoček za zakonodajno in upravno delo. Material tvorijo letni poslovni izkazi pravosodnih oblastev, poročila kaznilnic in posebne številnice za do kraja dognane izvršbe na nepremičnine in premičnine, za stečaje,

[42] Koliko je izprememb samo na polju procesnega prava, kaže v op. 21 navedeno delo, na drugih poljih ni drugače.

[43] Pri vseh zakonskih osnutkih, ki se tičejo v prvi vrsti pravosodja, sodelujejo v dotičnih komisijah tudi strokovnjaki iz slovensko-dalmatinskega pravnega področja, osnutki se pošiljajo v izjavo tudi našim sodiščem in organizacijam. Izenačevanje pravosodnih zakonov se vobče kreta v »zapadnem« zmislu, kajti priznava se, da so, ne brez izjem, zlasti v kazenskem pravu, slovensko-dalmatinski zakoni med najmodernejšimi v državi.

za ločitve zakonov in dr.[44] Razume se, da ti viri sami po sebi niso vsi enako važni in vredni, in zlasti treba imeti pred očmi, da same gole številke, brez točnega poznavanja zakonov in njihovih izprememb, ne dajejo prave slike niti o pravnem in gospodarskem življenju naroda, niti o delu sodišč. Zlasti po prevratu pa treba še posebno vpoštevati, da so se večkrat izpremenile denarne postavke, po katerih se ravna pristojnost civilnih in kazenskih sodišč. Čisto krivo bi sodil, kdor bi n. pr. iz statističnih številk sklepal, da je bilo l. 1926. manj velikih pravd nego l. 1923., izpremenil (povečal) se je samo znesek, po katerem je l. 1923. pravda spadala pred zb. s. I. st., tako da taka pravda, za isti znesek, sedaj spada pred okraj. s. Tatvina zneska recimo 1000 dinarjev je bila prej hudodelstvo in je spadala pred zb. s. I. st., poslej je prestopek, o katerem sodi okraj. s., kriminalnost ni zato ne večja ne manjša, vsota pravdnih zneskov tudi ne. Za obremenitev sodišč pa take izpremembe pomenijo sila mnogo, ker ni vse eno, ali je za presojo potreben sodnik poedinec ali senat, in vse eno tudi ni, ali se uporablja v kazenskih stvareh mnogo bolj, recimo, ceremonialno postopanje pred senatom ali enostavnejše postopanje pred okraj. s. Pri obdelavi statističnega materiala treba torej velike previdnosti in tu morem dati le najvažnejše številke za presojo obremenitve pravosodnih organov, le deloma tudi številke, iz katerih se da kolikor toliko posneti kakovost in brzina sodnega dela.[45]

Iz razpredelnic A in B naj naglasim sledeče številke: Opominjevalno postopanje raste naglo in sicer vzporedno s številom rednih pravd od l. 1924., ko so se zadnjikrat izpremenile (povišale) denarne postavke, po katerih se odloča pristojnost okraj. s. in zb. s. I. st., zato od takrat pada število pravd pri zb. s. I. st. Zneski še niso popolnoma valorizirani, zato je število pravd pri zb. s. I. st. še vedno

[44] Žal se je po prevratu že l. 1919. opustilo zbiranje statističnega materiala o zemljiškoknjižnem prometu, ker je takrat manjkalo osebja. Škoda je velika, ker tako manjka najtočnejši temelj za presojo vprašanja o zadolžitvi in razdolžitvi kmeta, pa tudi hišnega posestnika. Upati pa je, da se bo dala ta statistika vsaj deloma dopolniti za pretekla leta; za naprej naj bi se začela čim prej delati točno. — Škoda je tudi, da državna pravdništva ne sestavljajo več kriminalnostatističnih razpredelnic. Dasi treba priznati, da se zaradi izpremenjenih kazenskih zakonov stare razpredelnice ne bi dale več uporabljati, bi bilo vendar kazalo uvesti nove. Za celo državo pa se enotna kriminalna statistika zaenkrat, dokler kazenski zakoni niso izenačeni, vsaj podrobno res ne da voditi.

[45] Statistični material se pri nas premalo objavlja in obdeluje. Direkcija državne statistike vsaj za naše kraje, kolikor meni znano, ni objavila še nič pravosodne statistike. Sam sem objavil podatke iz poslovnih izkazov za l. 1918. do 1921. v »Slov. Pravniku« 1922, statistiko ločitev zakonov za l. 1918.—1923. v »Času« l. 1925./26., in prvi del izvršbene za l. 1918.—1923. v »Slov. Pravniku« 1926. Želeti bi pač bilo, da se zamujeno čim prej popravi.

Posli okrajnih sodišč in

Leto	Opominjevalno postopanje	Malotne pravde		Redne pravde		Izvršbe			Zapuščinske stvari		Varuštva in skrbstva		Zemljiškoknjižne stvari
		prirastek	kontradiktorne sodbe	prirastek	kontradiktorne sodbe	prirastek	razdelilni sklepi o nepremičninah	prodaje premičnin	prirastek	brez imovine	prirastek	skupno število tekočih ob koncu leta	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1912	21076	13663	1951	16722	2482	42587	820	1403	14829	8830	7468	78060	71376
1918	2821	2130	346	6157	1243	7966	48	42	22750	13003	7885	86458	36308
1919	4316	2663	401	9560	1677	9915	34	115	19962	11926	8380	86650	43748
	-44	-26		-105	-5	-18			-69	-12	-9	-9	-109
1920	5386	4279	708	10561	2327	13584	34	126	19528	11539	9143	83698	48101
	-318	-350	-56	-1035	-244	-548		-2	-1638	-765	-663	-619	-1983
1921	3617	2891	587	9973	2529	16733	36	221	18597	11444	9611	83955	43983
	-182	-131	-41	-704	-207	-632	-1	-7	-1484	-1022	-830	-1368	-2504
1922	3695	2466	486	10562	2398	18993	36	290	17048	10319	9294	85831	49552
	-188	-99	-11	-598	-160	-912	-2	-8	-1672	-943	-799	-1993	-3202
1923	4276	1781	291	13824	2798	26110	54	458	16068	9999	9391	87118	47345
	-237	-121	-20	-930	-172	-1136	-3	-16	-1399	-679	-2260	-2762	-3299
1924	6086	857	147	17673	3062	34168	103	761	14865	9339	7438	87792	45661
	-254	-56	-7	-917	-188	-1341	-2	-14	-1299	-616	-711	-2920	-3361
1925	12437	868	153	22087	3538	48229	344	1346	15172	9724	7115	88844	55256
	-370	-71	-9	-1100	-128	-1669	-12	-24	-1222	-679	-559	-3040	-3694
1926	15041	982	171	23044	3770	55550	661	1686	15449	9823	7276	89567	60785
	-601	-80	-7	-1392	-201	-2272	-30	-42	-1524	-918	-623	-3241	-4269
1927	17159	998	198	23697	3813	56717	606	1450	15126	9313	6668	90404	65757
	-1151	-62	-7	-1373	-221	-2860	-17	-61	-1431	-714	-515	-3344	-4850

1. Stolpci 1—16 obsegajo poslovne številke okrajnih sodišč, stolpci 17—29 poslovne številke zbornih sodišč prve stopnje.

2. V stolpcih 1—16 pomenijo spodnje, manjše številke poslovne številke prekmurskih sodišč. Vpliv Prekmurja na poslovne številke zbornih sodišč prve stopnje iz poslovnih izkazov ni razviden; v poštev pride samo mariborsko okrožno sodišče.

zbornih sodišč prve stopnje.

Prestopki		Hudodelstva in pregreški			Vzklici zoper sodbe radi prestopkov			Pravde pred zb. s. I. st.		Prizivi zoper sodbe okraj. s.			Rekurzi zoper sklepe okraj. sod.		Trgovinski in zadružni register
prirastek	sodbe	prirastek pri okrajnih sodiščih	prirastek pri zbornih sodiščih I. st.	razprave pri zbornih sodiščih I. st.	prirastek	vzklic zavrnjen	število razprav	prirastek	kontradiktorne sodbe	prirastek	priziv zavrnjen	število razprav	prirastek	rekurz zavrnjen	
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
35569	23610	4572	3826	2394	2483	1955	2040	2024	395	678	522	569	1049	593	3261
22280	12915	6262	4056	1769	1577	1131	1273	1374	218	372	224	274	421	247	1851
24596	15034	8419	6080	2597	1285	905	1046	3053	473	426	295	343	544	254	3001
-246	-134	-247													
28539	16147	10977	8608	4176	1475	761	1063	3149	731	617	358	425	831	464	4716
-1335	-764	-830													
30971	19578	7976	6784	4011	1672	1039	1510	3817	893	706	353	571	885	468	5252
-1518	-1248	-776													
35950	22394	6257	5183	3239	2468	1733	2328	6429	696	667	421	575	928	471	4093
-1865	-1266	-573													
35805	22972	6618	5414	3157	2188	1614	2156	10463	801	750	455	590	992	469	4280
-1750	-1208	-492													
32246	21545	6576	5342	3575	1603	1024	1648	8216	909	859	496	757	987	468	3633
-1689	-1174	-486													
31858	22011	5812	5198	3406	1715	1069	1669	4249	801	1062	639	849	1195	598	3192
-1521	-922	-454													
31555	21166	5463	4703	2995	1600	1031	1622	3543	744	1097	733	981	1358	625	3489
-1698	-1102	-436													
33619	23025	5110	4221	2551	1734	1041	1653	3193	751	1177	800	934	1332	699	3376
-1745	-1272	-338													

3. V stolpcih 6 in 7 so izkazane tudi poslovne številke zbornih sodišč, ki pa v stolpcu 6 nikoli niso presegle 420 (niti 1%) v stolpcu 7 je zb. s. I. st. prizadeto samo v l. 1927 (1/3%). Tudi v stolpcih 9, 11, 12 so prištete pos ovne številke zbornih sodišč, ne dosegajo pa nikjer niti 1/2 ‰. Slednjič so poslovne številke zbornih sodišč prištete v stolpcu 13, kjer dosegajo 5—6%.

4. V stolpcu 12 izkazane večje in manjše številke so prenizke, ker eno obeh prekmurskih sodišč ne šteje pravilno; razlika bi za l. 1927 utegnila znašati 1500—2000.

Posli višjega deželnega sodišča v Ljubljani.

Leto	Prizivi			Rekurzi		Disciplinske stvari	Izpiti	Pritožbe zoper sklepe svetovalstvene zbornice	Ugovori zoper obtožbo	Vzkiici	Znižanje kazni po § 410. k. p. r.	Predlogi za pomilostitev po § 411. k. p. r.	Pritožbe zoper sklepe kaz. sodišč	Odl. g kazni	Izpremenitev kraja kazni	Opazka
	prirastek	prva sodba potrjena	število razprav	prirastek	sklep prvega sodišča potrjen											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1912*	444	354	330	499	346	74	50	31	132	198	1.6	117	257	?	?	* Za celo okrožje v. d. s. v Gradcu.
1919	207	129	149	166	102	96	112	35	82	64	66	132	143	752	157	
1920	298	187	208	346	190	102	110	70	135	93	65	61	83	617	260	
1921	361	227	251	427	302	106	68	81	151	101	70	50	101	869	635	
1922	295	220	260	498	390	135	52	68	108	46	51	40	77	422	329	
1923	300	213	210	554	415	85*	46	39	133	61	44	62	65	462	358	* Izpremenba kompetence po čin. zak.
1924	427	309	306	421	310	22	29	64	115	58	38	28	47	438	449	
1925	462	316	363	338	225	21	43	45	104	52	41	50	44	409	612	
1926	445	282	289	318	181	16	60	33	91	59	25	42	77	428	543	
1927	408	307	281	330	180	16	86	39	59	44	29	44	53	359	391	

razmerno previsoko napram številu za l. 1912.[46] Najmanj je valoriziran znesek za malotne pravde, zato teh skoro ni več, razmerno previsoko je zato število rednih pravd pri okraj. s. Če hočemo primerjati celotna števila sporov v l. 1912. in v naslednjih letih, moramo sešteti števila stolpcev 1, 2, 4 in 22, pri čemer sicer dobimo nekaj previsoke številke, ker nekaj opominjevalnih stvari preide v malotne in redne pravde. Tako vidimo, da je bilo vseh sporov l. 1912.: 53.485, l. 1927. pa 42.461, s Prekmurjem 45.047; število pravd je torej še znatno manjše. Pač pa se pravdamo nekoliko trdovratneje, kajti razmerje med stolpci 3 + 5 + 23 in 2 + 4 + 22 je bilo leta 1912. = 14·9%, l. 1927. pa 17·1%. Vendar s pravdami okrajna sodišča l. 1927. še niso bila tako obremenjena kakor l. 1912., zb. s. I. st. pa sicer številčno znatno bolj, po delu pa komaj, kajti l. 1912. so se vse stvari reševale v senatu, l. 1927. pa le še precej neznaten del.

Število izvršb je zadnja leta silno narastlo in daleko preseglo predvojno število, vendar izvršba še ni tako intenzivna, kajti do dražbe pride absolutno in relativno manj nepremičnin in tudi relativno manj premičnin. Število zapuščinskih stvari je med vojno in prva leta po nji jako narastlo (vojna sama, »španska« gripa, slaba prehrana po večjih krajih), sedaj je, če odštejemo Prekmurje, znatno

[46] L. 1912. je bila meja 1000 kron, sedaj 6250 Din.

nižje nego l. 1912.; razmerje smrtnih slučajev sploh napram onim, kjer ni imovine, je precej stalno. Število varuštev je v gotovi zvezi s številom zapuščinskih stvari, vendar pa pada še hitreje: družine imajo manj (mladoletnih) potomcev, kar je brez dvoma posledica vojne, morda tudi umetnega preprečevanja potomstva. Čuden pojav pa je, da navzlic znižanju dobe polnoletnosti naglo raste skupno število tekočih varuštev in skrbstev; razloga mu ne vem. Zemljiško-knjižni promet še ni dosegel predvojnega, toda naglo se mu bliža. Vsekako so okrajna sodišča s posli stolpcev 6, 9, 12 in 13 skupaj najmanj tako zaposlena kakor pred vojno.

Za presojo kriminalnosti moramo, ker se je pri imovinskih zločinih izpremenila podstava za presojo, ali gre za prestopek, ali pa za hudodelstvo (pregrešek), sešteti stolpce 14, 16 in 17. Tako dobimo za l. 1912.: 43.967, za l. 1927.: 42.950, brez Prekmurja celo samo 40.867. Vse te številke so absolutno previsoke, kajti dober del primerov stolpca 16 je izkazan tudi v stolpcu 17, razmerje pa se zato ne izpremeni: skupna kriminalnost je padla, toda le pri prestopkih, kjer zopet polagoma raste, dočim pri težjih zločinih hitro pada[47]. Vobče se lahko reče, da dajejo zločini na prvi stopnji približno toliko dela kakor pred vojno, na drugi stopnji pa prav znatno manj (stolpci 19—21). — Zato pa so zb. s. I. st. prav znatno bolj obremenjena kot druga stopnja v civilnih stvareh (stolpci 24, 26, 27). Stvari trgovinskega in zadružnega registra so se po jako znatnem porastu v inflacijski dobi povrnile na normo. — Zaključek bi bil, da so, zgolj številčno, okrajna sodišča zopet zaposlena približno tako kakor pred vojno, zb. s. I. st. pa še vedno znatno bolj, dasi je njihova povojna preobremenitev padla.

V. d. s. je razmerno precej bolj obremenjeno nego je bilo V. d. s. v Gradcu, kar se tiče prizivov in rekurzov. Zlasti se to pozna od l. 1924., ko so se razbremenila zb. s. I. st., tako da morejo delati hitreje. Ker pa so zaostanki že večinoma odpravljeni, je jelo padati tudi število poslov v st. 1, 3 in 4 razpredelnice B.

Pregledati treba na kratko še brzino poslovnega teka in, kolikor se po poslovnih izkazih pač da, kakovost dela nižjih sodnih stopenj. Brzino vidimo približno iz odstotkov ob kraju leta nerešenih stvari, za pravde pa nam jo kažejo poslovni izkazi naravnost. Primerjam le l. 1912. kot zadnje normalno predvojno leto, za katero imamo obdelan avstrijski material, z l. 1927. V stolpcu 2 (A) je ostalo nerešenih l. 1912.: 2·5%, l. 1927. pa 7%, v st. 4 = 4·6% : 11%, v st. 9 = 3·9% : 10% (pri sodišču) in 7·5% : 1·1% (pri odmeri zapuščinskih pristojbin), v st. 14 = 1·6% : 6·7%. Okrajna sodišča delajo z znatno večjimi za-

[47] Padec iz l. 1920. in 1921. pa je umeten (izpremememba kvalifikacijske podstave!), zato tudi skok v stolpcu 14.

ostanki nego pred vojno, in, kar je hujše, z večjimi nego l. 1921. — Pri zb. s. I. st. v st. 17=6% : 15·7%, v st. 19=3·6% : 8·7%, v st. 22= 11·8% : 24%, v st. 24 = 2·7% : 16·7% in v st. 27 = 0·7% : 3·6%. Tudi tu je vobče dokaj več zaostankov nego pred vojno. — Pri V. d. s. (razpredelnica B) je ostalo nerešenih prizivov (st. 1) l. 1912.: 2·7%, l. 1927. pa 25·6%, v st. 4 = 0·2% : 2·1%.

Malotne p r a v d e so trajale po razdobjih do enega meseca, 1 do 3 mesece, 3 do 6 mesecev, in nad šest mesecev v letu 1912. 91·5% : 7·1% : 1·2% : 0·2%, leta 1927. pa 68·7% : 25·9% : 4·7% : 0·7%; redne pravde pri okraj. s. po razdobjih do enega meseca, en do tri mesece, tri do šest mesecev, šest do dvanajst mesecev, nad eno leto l. 1912. = 82·7% : 13·5% : 3% : 0·7% : 0·1%, l. 1927. pa 61·2% : 29·6% : 6·5% : 2·2% : 0·5%; pravde pred zb. s. I. st. po istih razdobjih l. 1912. = 51% : 23·5% : 16·1% : 7·4% : 1·2%, l. 1927. pa 33·3% : 26% : 12·3% : 16·7% : 11·7%. — Prizivno postopanje je trajalo pri zb. s. I. st. po razdobjih do enega meseca, en do tri mesece, tri do šest mesecev, nad šest mesecev l. 1912. = 74·3% : 23·3% : 1·8% : 0.6%, leta 1927. pa 30% : 28·2% : 23·2% : 8·6%; pri V. d. s. po istih razdobjih l. 1912. = 78·7% : 19·3% : 1·3% : 0·7%, leta 1927. pa 18·4 : 36·8% : 23·3 : 21·5%. Redne pravde okraj. sod. so trajale na I. in II. stopnji po razdobjih do šest mesecev, šest do dvanajst mesecev, en do dve leti l. 1912. = 82·4% : 15·1% : 2·5% : 0, leta 1927. pa 32·6% : 50·1% : 13·2% : 4·1%; pravde zb. s. I. st. na I. in II. stopnji po istih razdobjih l. 1912. = 52% : 39·3% : 8·5% : 0·2%, leta 1927. pa 15·9% : 23·8% : 40·4% : 19·9%.

Na celi črti vidimo občutno poslabšanje, pravde teko nerazmerno dalje nego pred vojno; to pomeni vsaj za eno stranko velike neprilike, često tudi znatno izgubo. V procesnem postopku (zakonu) ni razlike, razlog je deloma v višji obremenitvi zb. s. I. st. in V. d. s., nekaj ga je za zadnja leta v dejstvu, da primanjkuje pisarniških moči in je zato ekspedicija sodniških izdelkov bolj počasna (vpliv redukcij!), nekaj ga je brez dvoma v kakovosti strank in njihovih zastopnikov, prav mnogo v dejstvu, da pravna pomoč (zasliševanje prič itd.) v drugih pravnih področjih kraljevine skoro nikjer ne dela hitro, nekaj brez dvoma tudi v kakovosti sodnikov, deloma, pa morda manj, strokovni, več v njihovem razpoloženju: prehud boj za vsakdanje življenje. Vsekako moramo priznati, da na koncu prvega desetletja po prevratu naša sodišča, kar se tiče preciznosti in brzine dela, niso več, kar so bila, in v svesti si moramo biti, da zaradi tega trpi ugled pravosodja, trpi pa tudi gospodarsko življenje. Kolikor so hibe v mentaliteti strank, država nima neposrednega sredstva, ako bi pa odpravila ostale hibe, ki jih more odpraviti neposredno, bi se popravila tudi mentaliteta strank.

Z ugotovitvijo, da sodišča delajo manj hitro nego pred vojno in večinoma tudi manj hitro nego prva leta po prevratu, še ni rečeno,

da delajo sodišča stvarno slabše. Treba torej dognati še to vprašanje, za kar nam nudijo podstavo razmerja med številom s pravnimi sredstvi izpodbijanih izrekov nižjih sodišč in številom vspešnih pravnih sredstev. V prvem številu se kolikor toliko zrcali, ali so stranke prepričane, da je že prvi sodnik razsodil pravilno, v drugem, ali se je višja stopnja uverila, da nižja ni razsodila pravilno. Na 100 sodb radi prestopkov je bilo vzklicev l. 1912.: 10·5, l. 1927.: 7·5, kar je tem ugodnejše, ker se dajo stranke danes češče zastopati po pravniku, nego pred vojno, in bi pravnik lažje našel napako nego neuka stranka. Kjer pa pride do vzklica, je danes bolj pogosto utemeljen nego pred vojno, kajti l. 1912. je bilo od 100 vzklicev zavrnjenih 78·7, l. 1927. pa samo 60. — V civilnih stvareh je bilo na 100 kontradiktornih sodb okraj. sod. prizivov (in rekurzov zoper končne sklepe) 30, l. 1927. pa 32·6. Razveljavljenih ali izpremenjenih vsled pravnega sredstva je bilo od 100 sodb l. 1912.: 7·6, l. 1927. pa 9·4, rekurzov je bilo l. 1912. zavrnjenih 56·5%, l. 1927. pa 52·4%. Okrajna sodišča torej delajo stvarno nekoliko slabše, vendar ne znatno.

Zoper 100 kontradiktornih sodb zb. s. I. st. je bilo l. 1912. v celem graškem okrožju prizivov 46·9, l. 1927. pa pri nas 54·3, uspeh je imelo l. 1912.: 14%, l. 1927. pa 15·8% prizivov, zb. s. I. st. torej sodijo skoro ravno tako dobro kakor pred vojno. Nekaj neugodnejše je razmerje pri rekurzih, uspešnih je bilo l. 1912.: 30·7%, l. 1927. pa 44·3%. Vobče lahko rečemo, da naše sodstvo kvalitativno ni znatno padlo; ako država da potrebno število moči in da pravosodnim nameščencem prejemke, da bi mogli vsaj skromno živeti, bi se v najkrajšem času popravilo, kar smo opazili neugodnega, kajti jedro je še dobro![48]

Viktor Steska:

CERKVENE ZADEVE.

Cerkveno stališče ob zedinjenju.

Po razsulu avstrijske monarhije je postalo tudi cerkveno vprašanje v Sloveniji precej zamotano.

Ko smo Slovenci 29. oktobra 1918 slovesno praznovali utemeljitev jugoslovanske narodne države in je bila 31. oktobra sestavljena Narodna vlada za slovensko ozemlje, so peli v ljubljanski stolnici zahvalno pesem. Že 27. nov. 1918 so se zbrali jugoslovanski škofje v Zagrebu na posvet. Tu so sklenili pet izjav in jih objavili po listih:

[48] Številke Stola sedmorice odd. B mi žal niso na razpolago, tudi ne spada delo Stola sedmorice odd. B povsem v okvir te studije. Omenim naj le, da je Stol sedmorice odd. B prva leta delal izredno hitro, da se pa zdaj čujejo glasovi, da to ni več tako. Vzroka sta preobremenitev in česta obolevanja med sodniki vrhovnega sodišča, ki se spričo malega števila sodnikov seveda v teku poslov takoj silno občutijo.

1. Zbrani jugoslovanski katoliški episkopat radostno pozdravlja zedinjenje vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov v eno neodvisno državo, priznava Narodno veče v Zagrebu kot vrhovno provizorno oblast in priznal bo istotako tisto definitivno oblast, ki jo bo ustvarila volja naroda po konstituanti.

2. Jugoslovanski katoliški episkopat si bo prizadeval, da se z vsemi verskimi sredstvi upostavi po dolgotrajni vojni omajana krščanska morala; posebno si hoče prizadevati, da bo katoličanom svet na pravičnosti in krščanski ljubezni zasnovani socializem, svet krščanski zakon in nedotakljiva zasebna last.

3. Jugoslovanski katoliški episkopat se trdno nadeja, da bo jugoslovanska država priznala pravice katoliške cerkve in vse dotične točke uredila dogovorno s sv. stolico.

4. Jugoslovanski episkopat uvideva, kako upravičeno je, da pride revnejši del kmetskega stanu do primerne zemljiške posesti in da je v to svrho potrebna agrarna reforma veleposestev; zato je s svoje strani pripravljen izposlovati dovoljenje sv. stolice, da se proti pravični odškodnini odstopijo od cerkvenih velikih posestev v to svrho potrebna zemljišča.

5. Jugoslovanski episkopat želi in hoče, da živi v krščanski ljubezni in najboljšem razmerju z vsako v Jugoslaviji priznano veroizpovedjo, seveda v prvi vrsti s pravoslavno hierarhijo in pravoslavnim ljudstvom.[1]

V istem zmislu so izdali škofje pastirski list z dne 29. nov. 1918.[2]

Ko so 1. decembra 1918 v Belgradu slovesno proglasili zedinjenje vseh Jugoslovanov, je ljubljanski škof dne 7. dec. 1918 izdal ukaz, naj se ta dogodek odslej po vsej škofiji slovesno obhaja kot praznik prve vrste ali 1. decembra ali pa nedeljo po tem dnevu, l. 1918. pa naj se praznuje 15. decembra. Pri službi božji naj se ta dan prečita adresa Nar. veća in odgovor Njega Visokosti regenta Aleksandra.

V pismu do duhovščine je pisal ljubljanski škof 25. januarja 1919:[3] »Kakšno razmerje bo med katoliško cerkvijo in državo? O tem vprašanju se javno še ne razpravlja. Mi škofje, zbrani konec novembra v Zagrebu, smo vladi pisali, da pričakujemo pravično ureditev po konkordatu s sv. očetom. — Nekateri mislijo, da pride do popolne ločitve cerkve od države. Načelno smo zoper tako ločitev, vendar pa se moramo tudi za ta neugodni položaj pripraviti. — Propter bonum commune et propter bonum pacis smo po božji in naravni postavi dolžni priznati in spodobno spoštovati ono oblast, ki ima v rokah upravo in vodstvo družbe. Zato smo dolžni spoštovati sedanje začasno vrhovno vlado v Jugoslaviji in začasno narodno vlado v Sloveniji, in sicer to tembolj, ker smo po popolnoma postavnem potu prišli do zedinjene Jugoslavije in so sedanjo vlado določili zastopniki ljudstva.«

[1] Škofijski list ljublj. škofije, 1919, str. 4.
[2] Škof. list, 1919, str. 1—3.
[3] Škof. list, 1919, str. 14.

Sv. stolica je priznala kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev z noto 6. novembra 1919. Za zastopnika kraljevine S. H. S. je bil pri Vatikanu akreditiran dr. Alojzij Bakotić.[4]

V začasni ustavi kraljevine S. H. S. z dne 30. jan. 1919 je določal člen 15: »Svoboda vesti je neomejena. Vse vere so svobodne in stoje pod varstvom zakona, kolikor ne nasprotujejo obstoječim zakonom, javnemu redu in nravnosti.«

Cerkvene in državne meje.

Državo je zanimalo najprej vprašanje, kako se bodo uredile razmere verskih občin ob državnih mejah. Ko so se namreč določile državne meje, so bile nekatere župnije razdeljene tako, da je pripadel del župnije drugi državi. Ta del, ki ni imel svojega župnijskega središča, ni mogel sam ostati, ampak se je moral priklopiti k župniji dotične države. Nekatere župnije so pa bile po državni razmejitvi ločene od svojih škofij. Tudi te župnije je bilo treba priklopiti k najbližji škofiji dotične države.

Od sekovske škofije (v Avstriji) so pripadle naši državi tri katoliške župnije: Apače, Sv. Duh na Ostrem vrhu in Kapla ter del župnije Cmurek s skupno 8200 dušami (27. sept. 1923).

Od krške škofije (v Avstriji) je pripadlo naši državi 15 župnij: 1. Dravograd, 2. Črna, 3. Črneča, 4. Guštanj, 5. Javorje, 6. Koprivna, 7. Kotlje, 8. Mežica, 9. Ojstrica, 10. Prevalje, 11. Strojna, 12. Šent Daniel, 13. Šent Ožbalt na Jezerskem, 14. Šent Andrej na Ravnem (Jezersko) in pozneje še 15. Libeliče, skupaj nad 17.000 duš.

Župnije v Mežiški dolini so bile združene najprej pod generalnim vikariatom v Dravogradu; pozneje je zanje sv. stolica ukrenila, da je župnije v Mežiški dolini (13) podredila lavantinskemu škofu v Mariboru kot apostolskemu administratorju,[5] obe jezerski župniji (Šent Ožbalt in Šent Andrej) pa ljubljanskemu škofu, ki ju je pridružil dekaniji v Kranju.[6]

Od Ogrske je pripadlo naši državi Prekmurje ali Slovenska Krajina, in sicer katoliške župnije: I. v dekaniji Murski Soboti: 1. Cankova, 2. Gornja Lendava, 3. Nedelja v Gornjih Petrovcih, 4. Kančevci (Sv. Benedikt), 5. Martjanci, 6. Murska Sobota, 7. Pečarovci (Sv. Sebastijan), 8. Pertoča (Sv. Jelena), 9. Sv. Jurij, 10. Tišina; II. v dekaniji Dolnja Lendava: 1. Beltinci, 2. Bogojina, 3. Črensovci, 4. Dobrovnik, 5. Dolnja Lendava, 6. Turnišče. Iz dekanije šentgotardske je pripadla k nam še župnija Veliki Dolenci. Od ogrske župnije Gorenji Sinik je prišla k naši državi ekspozitura Markovci (Čepinci) in od župnije Kerca Hodoš. Vse te župnije oziroma duhovnije so

[4] Škof. list, 1919, 86.

[5] Obvestilo min. ver 26. nov. 1923, št. V. K. 3063. Veljavno od 1. dec. 1923.

[6] S 1. dec. 1923. Škof. list, 1923, str. 120.

spadale pod somboteljsko škofijo. (Szombathely — Sabariensis — Stein am Anger.) Sedaj jih upravlja lavantinski škof kot apostolski administrator od 1. decembra 1923 dalje. Lavantinska škofija je od 1. maja 1924 izločena iz solnograške metropolitanske zveze in stoji neposredno pred sv. stolico.

Po ljudskem štetju 31. januarja 1921 je bilo v Slovenski Krajini 92.416 prebivalcev, in sicer 74.447 Slovencev, 14.435 Madjarov, 2081 Nemcev, 763 Srbohrvatov, 65 drugih Slovanov, 42 Arnavtov, 24 Italijanov, 5 Romunov in 554 drugih narodnosti. Po veroizpovedi pa je bilo: 66.414 katoličanov (lat. obreda), 11 grškega obreda, 24.754 evangeličanov, 642 izraelcev, 447 pravoslavnih, 142 muslimanov, 1 druge veroizpovedi, 5 brezvercev.[7]

Vere.

Prebivalci Slovenije so v pretežni množini katoličani in pripadajo ljubljanski in mariborski (lavantinski) škofiji ozir. apostolski administraturi. Kastavščina je spadala pod ljublj. oblast, a verniki pripadajo senjski (prej tržaški) škofiji. Kastavski okraj pa je zadnji čas (1928) pripadel primorski oblasti.

Katoličani grškega obreda (uniati) v Suhoru pri Metliki spadajo v župnijo Drage na Hrvatskem, v Metliki in na Radovici pa v Kašt, v škofijo pa v Križevce na Hrvatskem.

Za pravoslavne v Ljubljanski oblasti skrbi pravoslavni vojni kurat v Ljubljani, za pravoslavne pri Metliki župnik v Marindolu na Hrvatskem. Pravoslavne v Mariborski oblasti oskrbuje pravoslavni vojni kurat v Mariboru. Vsi ti spadajo v pravoslavno škofijo v Plaškem v Primorju.

Evangeličani se nahajajo na Slovenskem: 1. v Ljubljani, 2. v Mariboru, 3. v Celju. Te tri cerkvene občine imajo svoj seniorat v Celju. Na Prekmurskem je deset evangeličanskih cerkvenih občin: 1. Murska Sobota (seniorat), 2. Bodonci, 3. Domanjšovci, 4. Dolnja Lendava, 5. Križevci, 6. Moravci, 7. Gornji Petrovci, 8. Puconci, 9. Gornji Slaveči, 10. Hodoš. Njihov superintendent je v Zagrebu. Vseh evangeličanov je 24.754, med temi je 1000 kalvincev.

Izraelci imajo svojo cerkveno občino v Murski Soboti in v Lendavi. Izraelci v Ljubljanski oblasti spadajo pod izraelsko občino (rabinat) v Zagrebu, drugi v varaždinsko. V Ljubljani je za matične slučaje poseben poverjenik (trgovec Adolf Lorant).

Starokatoličani so v naši kraljevini priznani, kakor so bili v bivši Avstriji.[8] Imajo 30 župnij, 50 duhovnikov in 1 škofa. Bivajo na Hrvatskem, v Bosni, Hercegovini in v Belgradu.

[7] Slavič, Prekmurje, 81.

[8] Min. ver, 18. 12. 1923, št. 3389.

V naši državi so splošno priznane vse vere, ki so bile priznane pred zedinjenjem. To dovoljuje člen 12., alin. 3. ustave: »Usvajajo se one vere, ki so v kateremkoli delu kraljevine že pridobile zakonito priznanje. Druge vere se smejo priznati samo z zakonom. Usvojene in priznane vere urejajo samostojno svoje notranje verske posle ter upravljajo svoje ustanove in fonde v mejah zakona.« Priznane vere so: katoliška, pravoslavna, evangeličanska, judovska, mohamedanska in starokatoliška.[9] Priznani so bili tudi adventisti hamburškega pravca, ne pa internacionalni. (Obvestilo min. vere. Cf. Pokr. upr., odd. za prosv. in vere 4749 ex 1922.)

Zmanjšana ljubljanska škofija.

Velika sprememba se je izvršila pri ljubljanski škofiji na jugu. Radi rapallske pogodbe je izgubila štiri katoliške dekanate na Notranjskem: idrijskega, vipavskega, postojnskega in trnovskega, na Gorenjskem pa župnijo Belo peč in sedem hiš rateške župnije. Vsi ti deli so pripadli Italiji. Ljubljanski škof je takoj izročil upravo teh po državni meji od ljubljanske škofije ločenih župnij goriškemu nadškofu. Z odlokom sv. konzistorialne kongregacije z dne 14. februarja 1924 je bil za apostolskega administratorja z vsemi pravicami ordinarija za te ločene župnije imenovan knezonadškof goriški dr. Frančišek Borg. Sedej.

Slovenski duhovniki v Italiji so si hoteli zavarovati nemoteno uporabo slovenskega jezika v cerkvi in šoli; zato so sestavili spomenico, ki jo je odposlanstvo osebno izročilo sv. očetu.

Prosili so v bistvu naslednje: 1. V Gorici naj ostane nadškofija (metropolija) za vse jugoslovanske škofije, ki so pripadle Italiji, torej za tržaško - koprsko, poreško - puljsko in za škofijo, ki se bo morda ustanovila za Reko in kvarnerske otoke.

2. Nadškofa, njegovega morebitnega pomožnega škofa (koadjutorja) in generalnega vikarja naj voli kapitelj ali vsa duhovščina goriške škofije. Način volitve naj določi sv. stolica.

3. Pod goriško škofijo naj spadajo vsi Jugoslovani katoliške vere, ki so že doslej spadali pod to škofijo; potem pa še oni Slovenci iz Benečije in Rezije v videmski škofiji, ki pripadajo Italiji že od l. 1866.

4. Pod goriško škofijo naj spadajo tudi idrijski in vipavski dekanat in župnija Bela peč, pod tržaško škofijo pa postojnski in trnovski dekanat.

5. Italijani in Furlani goriške škofije naj pripadajo videmski nadškofiji ali tržaški škofiji, ali naj se pa zanje osnuje nova škofija, n. pr. v Ogleju.

6. Privatni patroni naj prenehajo; župnije naj se oddajajo po novem zborniku cerkvenega prava.

7. V Trstu, Gorici, Pulju in sploh v večjih mestih, kjer prebivajo Italijani in Jugoslovani, naj se ustanove za vsako narodnost posebne župnije, vendar pa lahko služi ista cerkev obema narodnostima za božjo službo. Kjer je kake narodnosti le malo, sme jo škof pridružiti sosedni župniji.

[9] Dr. R. Kušej: Cerkveno pravo[2], str. 70.

8. V Gorici bodita centralno in malo semenišče za vso goriško metropolijo.

9. Samostani ostanejo, kakor so bili pred zasedbo. Izgnani redovniki naj se pokličejo nazaj. Redovniki in redovnice naj ostanejo v dosedanjih provincijah, ali naj se jim pa dovolijo posebne provincije. Njih posestva in pravice naj ostanejo neokrnjene.

10. Ubeglim in izgnanim dušnim pastirjem naj se dovoli povratek.

11. Ustanove naj se pravično razdele med obe narodnosti; istotako inventar cerkvenih družb in bratovščin, pa tudi sirotišč.

Želja slovenske duhovščine se ni izpolnila.

Z bulo[10] papeža Pija XI. z dne 25. aprila 1925 je bila ustanovljena reška škofija z župnijami, ki so bile vzete senjski, tržaški in ljubljanski škofiji. Z veljavnostjo 31. maja 1925 so bile iz trnovskega dekanata pridružene reški škofiji župnije Trnovo, Knežak, Prem in Zagorje. Košana in Vreme sta pripadli postojnski dekaniji.

Vas Davča na Kranjskem je spadala pod goriško škofijo. Radi državne meje je pa prišla pod ljubljansko škofijo in bila povišana v ekspozituro soriške župnije.

Cerkev in država.

Takoj ob nastanku kraljevine S. H. S. je bilo osnovano ministrstvo za verstvo. Z uredbo z dne 31. julija 1919, Uradni list dež. vlade za Slovenijo, 1919, 141/628, je dobilo ministrstvo ver štiri glavne oddelke: splošni oddelek, oddelek za pravoslavno, za katoliško in za muslimansko veroizpovedanje. Pozneje se je tem oddelkom pridružil še oddelek za evangeličansko in izraelsko veroizpoved.

Za Slovenijo je najvažnejši čl. 3., b te uredbe: »V tistih delih kraljestva S. H. S., ki so pred državnim prevratom pripadali kraljestvom in deželam, zastopanim v državnem zboru, istotako v Bosni in Hercegovini, izvršuje ministrstvo za vere oni del najvišje upravne oblasti v verskopolitičnih poslih, ki je pred polomom avstrijske monarhije spadal v področje c. kr. ministrstva za bogočastje in uk, odnosno c. in kr. skupnega fin. ministrstva.

Za Srbijo, Črno goro, za Hrvatsko in Slavonijo (čl. 3. a in v) veljajo drugi predpisi.

Pri pritožbah je bilo ministrstvo tretja instanca do zakona z dne 17. maja 1922, Ur. list štev. 60/167, kjer člen 18. določa, da sta odslej le dve instanci, potem pa je mogoča tožba na upravno sodišče, ki se za Slovenijo ustanovi v Celju.

Stališče države do ver se je določilo v ustavi z dne 28. junija 1921. Po čl. 4. al. 2. se v kraljevini S. H. S. ne priznavajo ne plemstvo, ne naslovi, ne kakršnakoli predstva po rojstvu; zato se vladiki ljubljanski in mariborski navadno ne imenujeta več knezoškofa, kakor

[10] Acta Apost. Sedis, 1925, 519.

poprej. Najvažnejši je 12. člen, ki se glasi: »Svoboda vere in vesti je zajamčena. Usvojena veroizpovedanja so enakopravna pred zakonom ter smejo svoj verozakon javno izvrševati.

Uživanje državljanskih in političnih pravic je nezavisno od veroizpovedanja. Nihče se ne more oprostiti svojih državljanskih in vojaških dolžnosti in obveznosti, sklicevaje se na predpise svoje vere.

Usvajajo se one vere, ki so v kateremkoli delu kraljevine že pridobile zakonito priznanje. Druge vere se smejo priznati samo z zakonom. Usvojene in priznane vere urejajo samostojno svoje notranje verske posle ter upravljajo svoje ustanove in fonde v mejah zakona.

Nihče ni dolžan javno izpovedovati svoje versko prepričanje. Nihče ni dolžan sodelovati pri verozakonskih dejanjih, svečanostih, obredih in vajah, razen ob državnih praznikih in svečanostih in kolikor to odredi zakon za osebe, ki so podložne očetovski, varstveni in vojaški oblasti.

Usvojene in priznane vere smejo vzdrževati zveze s svojimi vrhovnimi verskimi poglavarji tudi izven državnih mej, kolikor to zahtevajo duhovni predpisi posameznih veroizpovedanj. Način, kako se vzdržujejo te zveze, se uredi z zakonom.

V kolikor so v državnem proračunu določeni za verozakonske svrhe izdatki, se morajo med posamezna usvojena in priznana veroizpovedanja deliti sorazmerno s številom njih vernikov in dejanski dokazano potrebo.

Svoje duhovne oblasti ne smejo verski predstavniki pri bogoslužju ali s sestavki verskega značaja ali drugače pri izvrševanju svoje službene dolžnosti uporabljati v strankarske namene.«

Glede vzgoje in verouka določa čl. 16.: »Vse šole morajo dajati moralno vzgojo in razvijati državljansko zavest v duhu narodnega edinstva in verske strpljivosti.

Verski pouk se daje po želji roditeljev, odnosno varuhov, ločeno po veroizpovedanjih in v soglasju z njih verskimi načeli.«

Ker govori člen 12. o izdatkih, ki so v državnem proračunu določeni za posamezne vere, si moramo ogledati število pripadnikov posameznih ver.

Vseh prebivalcev kraljevine S. H. S. je bilo po štetju 1921 11,590.792. Izmed teh je bilo:

Pravoslavnih	5,454.212	ali	47%
katoličanov	4,474.869	„	39%
mohamedancev	1,343.370	„	11%
vseh drugih	318.341	„	3%

V Sloveniji živi:

katoličanov lat. obr.	1,020.388
„ gršk. obr.	500
evangeličanov A. C.	26.253
„ H. C.	1.000
pravoslavnih	6.627
judov	946
mohamedancev (alb. vojaki)	650
brezkonfesionalcev	100
Skupaj	1,056.464

Državni prazniki.

V členu 12. se omenjajo tudi državni prazniki. Kot državni prazniki so bili določeni: 1. Vidov dan, 28. junija, kot spominski dan preminulim borcem za vero in domovino; 2. 12. julij kot rojstni dan kralja Petra; 3. 1. december kot praznik državnega zedinjenja S. H. S.; 4. 17. december kot rojstni dan prestolonaslednika in regenta Aleksandra. Točka 2. je odpadla, na njeno mesto je stopil 16. avgust kot smrtni dan kralja Petra.

Glede državnih praznikov pa velja naslednje navodilo ljubljanskega škofijskega ordinariata z dne 1. septembra 1921: 1. Praznik slovanskih blagovestnikov sv. Cirila in Metoda se svečano slavi prvo nedeljo po 5. juliju; ako pa je 5. julij nedelja, pa ta dan.

2. Na dan 28. junija (Vidov dan) kot na dan svečanega spomina na preminule bojevnike za vero in domovino se ima vršiti vsako leto svečana zadušnica. Ako pa je 28. junija nedelja, se vrši Requiem en dan prej.

3. Dne 17. decembra na rojstni dan Njegovega Veličanstva kralja Aleksandra in dne 1. decembra kot na obletnico proglašenja zedinjenja S. H. S. se opravi v vseh župnijah in drugih duhovnijskih cerkvah svečan cerkveni obred po sledečem načinu: Najprej se poje zahvalnica Te Deum s pripadajočo molitvijo, potem se doda še molitev za kralja.

4. Za slučaj smrti v kraljevski rodbini naj se tri dni zvoni po krajevnem običaju, tretji dan pa se opravi žalna svečanost v cerkvi po sledečem obredu. Poje se psalm 50. Miserere z »Gloria Patri« na koncu, potem se pojeta molitvi »pro quacumque necessitate« (Miss. Rom. Orationes diversae No. 13 et 12). Ob sklepu se zapoje molitev za živega kralja z odnosnimi verzikuli.[11]

Ministrstvo za notranje posle je v sporazumu z ministrom kraljevega dvora l. 1926. na novo uredilo proslavo državnih praznikov.

[11] Škof. list ljublj. šk., 1921, 73.

Ti prazniki so: 1. rojstni dan kraljice Marije 9. januarja; 2. Vidov dan 28. junija; 3. obletnica smrti kralja Petra Velikega Osvoboditelja 16. avgusta; 4. rojstni dan prestolonaslednika Petra 6. septembra; 5. praznik zedinjenja 1. decembra; 6. rojstni dan kralja Aleksandra 17. decembra.[12]

Razdelitev Slovenije.

Z uredbo z dne 26. aprila 1922 se je Slovenija razdelila v dve oblasti in okrajna glavarstva so začeli nekateri imenovati sreze. Mariborski oblasti so pripadla mesta Celje, Maribor in Ptuj, in politični okraji: Ljutomer, Maribor, Prevalje, Ptuj, Slovenjgradec, Konjice in sodni okraj Celje, Vransko, Gornji grad, Šmarje in iz sodnega okraja laškega občina Sv. Rupert, iz političnega okraja kamniškega občine Motnik, Trojane in Špitalič; Prekmurje in Medjimurje.

Ljubljanski oblasti pripadajo: mesto Ljubljana, politični okraji Črnomelj, Kamnik (razen občin Motnik, Trojane in Špitalič), Kočevje, Kranj s koroško občino Jezersko, Krško, Litija, Ljubljana okolica, Logatec, Novo mesto, Radovljica, sodna okraja Brežice in Sevnica, občini Veliki kamen in Mrčna sela sodnega okraja kozjanskega, sodni okraj Laško razen občine Sv. Ruperta, Kastav.[13]

Občine (in torej tudi župnije) Motnik, Špitalič in Trojane so spadale do l. 1927. pod celjski okraj in Mariborsko oblast, poslej pa pod kamniški okraj in Ljubljansko oblast.

Medjimurje spada politično pod Mariborsko oblast, cerkveno pa pod zagrebško škofijo.

Gornji grad, Šmarje pri Jelšah in Dolnja Lendava so bili povišani v okraje.

Gmotne razmere duhovščine.

Ker se zakonodaja glede verstva in verskih uslužbencev ni spremenila, se tudi dohodki dušnih pastirjev niso predrugačili, razen da se jim obresti predvojnih obligacij niso več izplačevale. Dobivali so še nadalje prejemke po zakonu o kongrui z dne 19. sept. 1898, drž. zak. št. 176 ozir. po zakonu z dne 28. marca 1918, drž. zak. št. 115.

Ta zakona zagotavljata dušnim pastirjem kongruo, t. j. določeno plačo, katero država jamči. Duhovščina prejema krajevne dohodke iz nadarbinskega sveta, iz bere in štolnine, od obresti predvojnih obligacij ali drugih naloženih glavnic itd. Vsi ti dohodki se seštejejo, od skupnega zneska se odštejejo davki in druga zakonita bremena. Če ostanek ne dosega določene plače, poskrbi država za dopolnilo iz verskega zaklada ozir. državnega prispevka.

---

[12] Razpis min. ver. 3. sept. 1926, V. K. br. 4687. Škof. list, 1926, 146.

[13] Ur. list, 5. maja 1922, št. 134.

Država je po zedinjenju sicer še izplačevala kongrualno dopolnilo, toda le v predvojnem znesku v kronah. Umevno je, da so se dohodki duhovščine na ta način silno zmanjšali, zlasti pri duhovnikih, ki so dobivali svojo plačo skoro izključno iz verskega zaklada. Kaplani so dobivali letno 1200 K = 300 Din ali na mesec 25 Din, župniki pa 2000—2400 K ali 500—600 Din na leto ali mesečno 42·50 do 50 Din.

Vse prošnje za zvišanje kongrue so bile brezuspešne zaradi odpora fin. ministrstva. Ministrstvo ver je pa jasno uvidevalo težave, zato je v marsičem blagohotno postopalo. Tako n. pr. je ministrstvo ver 16. oktobra 1920 V. br. 10.661 dovolilo, da se v interkalarnih računih upošteva katastralni dohodek in ne faktični zemljiški, le pri zakupih se mora upoštevati zakupnina. Enako je isto ministrstvo 30. novembra 1920, V. br. 12.566, odredilo, da se bera zaračunava do konca 1921 po zadnji fasiji. To dovoljenje se je potem podaljševalo od leta do leta.

Hudo je zadelo marsikaterega duhovnika obvestilo ministrstva ver z dne 18. januarja 1921, V. br. 122, da se po rešitvi finančnega ministra D. br. 702 z dne 8. julija 1919 ustavlja izplačevanje obresti predvojnih obligacij, dokler se to vprašanje mednarodno ne uredi. Pokrajinska uprava za Slovenijo je nato pojasnila ministrstvu ver, da se je s tem prejemek dušnih pastirjev znatno znižal, ker se jim obresti nadarbinskih obligacij štejejo v kongruo. Zato je treba, da verski zaklad to razliko dopolni. Finančno ministrstvo tega ni moglo umeti in izplačila ni dovolilo. Šele po šestih letih se je fin. ministrstvo prošnji udalo in je nakazilo dovolilo (ministr. ver 13. februarja 1925, V. K. br. 110).

Ker se je državnim uradnikom dovolila prevedba plač od kronske na dinarsko veljavo, je ministrstvo ver doseglo isto ugodnost tudi za duhovnike, uslužbene pri centralnih cerkvenih oblasteh (stolnim kanonikom, semeniškim profesorjem, vodstvu škof. semenišč, osebju škofijskih pisarn), ne pa dušnim pastirjem.

Državna oblast je uvidela, da dušni pastirji s predvojnimi dohodki ne morejo živeti, zato jim je dovolila draginjsko doklado. Dušne pastirje so razdelili v tri skupine: zelo potrebne, manj potrebne in v take, ki ne potrebujejo podpore. Prvim so dovolili mesečno draginjsko doklado v znesku po 500 K, drugim po 450 K, tretjim pa je sploh niso dovolili. (Ministrstvo ver 17. julija 1919, V. br. 2887.)

Na drugo stališče se je postavil ministrski svet z uredbo 5. januarja 1923, M. S. br. 17. Po tej uredbi naj bi dobili draginjsko doklado dušni pastirji v Sloveniji: 1. tisti, ki imajo nadarbinskega zemljišča manj ko 8 oralov, mesečno po 420 Din; 2. tisti, ki imajo nadarb. zemljišča po 8—16 oralov, mesečno po 315 Din; 3. tisti, ki imajo nadarb. zemljišča 16—24 oralov, po 210 Din; 4. tisti, ki imajo nadarb.

zemljišča po 24—32 oralov, po 105 Din; 5. tisti, ki imajo več ko 32 oralov pa nič.

Enako je razmeroma z onimi, ki plačujejo od svoje osebne imovine več ko 300 oziroma 225, 150, 75 Din neposrednega davka.

Izmed upokojencev ne dobivajo draginjskih doklad tisti, ki imajo od lastne imovine ali od zasebnega dela najmanj 1000 Din mesečnih dohodkov.[14]

Majhna je bila ta draginjska doklada, a uredba ministrskega sveta (M. S. br. 99.000/26) jo je še zmanjšala za 15%, samo upokojencem jo je pustila neprikrajšano.

Z ministrsko uredbo z dne 11. februarja 1928, K. R. br. 21.200, je bila dovoljena prevedba kongrualnih prejemkov aktivnih in upokojenih župnijskih duhovnikov od kronske na dinarsko veljavo, in sicer od 1. aprila 1927 dalje.

Ker poučujejo dušni pastirji krščanski nauk tudi v šolah, so dobivali za to delo nagrado. Po prevratu je Deželna vlada za Slovenijo z naredbo uravnala to vprašanje. Naredba celokupne Deželne vlade za Slovenijo z dne 14. februarja 1919 (Ur. list, LII, z dne 20. februarja 1919, št. 361) o začasni uredbi službenih prejemkov in pokojnin učiteljstva — vsebuje v §§ 5. do 11. tudi določbe o službenih prejemkih veroučiteljev. Katehetom so določili za vsako tedensko uro katehizacije po 70 K na leto, za Ljubljano pa 80 K; za potnino po 60 h od km in če katehet ostaja čez poldne zunaj svojega stanovališča, še 160 K na leto za obed.

Na novo so se katehetske nagrade uredile z naredbo ministrstva prosvete O. N. br. 25.536 z dne 14. junija 1921. Po tej naredbi dobivajo dušni pastirji kot veroučitelji za vsako uro na mesec 1% najnižjih vsakokratnih mesečnih prejemkov na osnovnih šolah stalno nameščenih veroučiteljev. Dalje je bila določena potnina do 5 km poti na km po 3 K, od 5 km dalje po 4 K. Ob izrednih težkih potih se sme za 1—2 K povišati.

Stalni kateheti osnovnih in meščanskih šol dobivajo plačo po uradniškem zakonu z dne 31. julija 1923 po II. kategoriji, srednješolski kateheti pa po I. kategoriji. Na novo imenovanim katehetom se godi krivica, ker se jim leta v dušnem pastirstvu ne štejejo v položajno plačo, ampak se jim upošteva le za event. pokojnino. Plača duhovnikov duhovskih centralnih oblasti (stolnih kanonikov, bogoslovnih profesorjev škofijskih bogoslovnic, ordinariatnih uradnikov, semeniških predstojnikov) se ravna po uradniškem zakonu (Min. ver, 22. novembra 1926, V. K. br. 6045).

Plača duhovnikov duhovskih centralnih oblasti in stalnih katehetov je bila s tem povoljno urejena, nikakor pa še niso urejeni

[14] Uradni list, 1923, 17/102.

prejemki dušnih pastirjev. Majhen poboljšek je donesla uredba min. sveta z dne 11. februarja 1928 K. R. br. 21.200, ko so se prejemki prevedli v dinarsko veljavo. S tem se pa ni plača početvorila razen pri pokojninarjih, ampak samo dosedanji prejemek iz državne blagajne se je spremenil v dinarje. Ker so nekateri duhovniki dobivali le majhne prejemke iz blagajne, n. pr. 50 K mesečno, dobivajo sedaj po 50 Din mesečno. Iz tega je razvidno, da je upravičena zahteva duhovščine po končni uredbi duhovniških plač.

Patronat verskozakladnih župnij.

Župnije v Sloveniji imajo patrone, ki imajo svoje pravice, pa tudi razna bremena, zlasti da morajo prispevati gotov znesek za popravila cerkva in župnijskih nadarbinskih poslopij. Med patronate spada tudi verski zaklad.

Verski zaklad je osnoval cesar Jožef II. iz izkupila za prodane zatrte samostane, iz imetja bratovščin itd. Ko je začel ustanavljati nove župnije, je pozval graščake dotičnih ozemelj, naj prevzamejo patronate dotičnih župnij. Če so se radi iz patronata izvirajočih bremen branili patronata, ga je prevzel verski zaklad (ces. odlok z dne 3. septembra 1784) in če v dotičnem kraju še ni bilo cerkve ali duhovniške hiše, so morali te zgradbe postaviti na stroške verskega zaklada (ces. odlok 24. oktobra 1783). Verski zaklad je poslej do l. 1927. res tudi nosil vsa zakonita patronatska bremena.

Cerkev je verski zaklad in njegove pravice ter dolžnosti več kot sto let priznavala in njegovim patronatskim pravicam ni ugovarjala. Verski zaklad je upravljala država za cerkev in izvrševala tudi jus praesentandi. To pravico bi pravilno morala imeti cerkev, ker je bil verski zaklad v resnici njena last, toda zoper drž. upravljanje verskega zaklada se cerkev ni pritoževala, le glede prezentacijske pravice se je v konkordatu l. 1855. v čl. 25. določilo, da se prepušča ta pravica avstrijskemu cesarju in njegovim katoliškim naslednikom v vladarstvu.

Kdo pa sedaj izvršuje patronatske pravice verskega zaklada? Ali je patronat prenehal? Nikakor ne! Po cerkvenem pravu (kanon 1448) je patronat (jus patronatus) summa privilegiorum cum quibusdam oneribus, torej skupina pravic z nekaterimi bremeni. Ena teh pravic je jus praesentandi. Ker je bil ta jus po cerkvi priznan cesarju Francu Jožefu I. in njegovim katol. naslednikom v vladarstvu, je po detronizaciji ta pravica za omenjene prenehala, pripada po cerkvenem pravu (po kan. 396, § 1.) škofu.

Bivši načelnik katoliškega oddelka v ministrstvu ver, dr. Mihajlo Lanović, je v svoji brošuri: »Vjerozakonske zaklade« drugega mnenja, trdeč, da tako zvani patronati verskih zakladov niso bili stvarno

nikdar in niso niti danes v istini patronati (str. 60). Papež Pij IX. je sicer v konkordatu l. 1855. dal cesarju Francu Jožefu I. in njegovim naslednikom pooblastilo, da smejo predlagati župnike za župnije verskega zaklada, a ta pravica je nehala z detronizacijo Habsburžanov. Patronat je prenehal in z njim tudi vse pravice in dolžnosti, torej tudi dolžnost prispevati za cerkvene in nadarbinske zgradbe (str. 71).

Tako dr. Lanović. To pa je zmota, kakor smo prej pokazali. Ta zmota pa se je povečala, ker je ministrstvo ver to mnenje prisvojilo in odklanja patronatski prispevek. Tako morajo sedaj cerkvene občine nositi vse gradbeno breme, dasi jim konkurenčni zakon priznava prispevek iz verskega zaklada.

Bera.

Zadnje čase so doživeli duhovniki mnogo bridkosti, ker so jim začeli kratiti bero, ki se jim všteva v plačo. Bera (lukno) je starodavna cerkvena davščina, ki je navezana na zemljo. V starih časih so dajali posestniki cerkvi desetino (za vlade Karla Velikega okrog 800). Pozneje so dajali desetino samo graščakom kot teritorialnim gospodarjem, bero, precej zmanjšano, pa cerkvi. V nekaterih krajih so dajali tlačani desetino le graščaku; graščak pa je dajal tretjino desetine dotične župnije cerkvi, n. pr. v kočevskem gospostvu.

Desetina je bila odpravljena po zakonu o zemljiški odvezi z dne 7. septembra 1848, ki je določal, da se morajo kmetje odkupiti in postanejo lastni neodvisni posestniki doslej njim le od graščaka prepuščenih zemljišč.

Glede bere pa je izšel cesarski patent 4. marca 1849, kjer § 7. določa, da se mora tudi bera odkupiti.

Doslej so kmetje bero radi dajali in se nihče ni upiral. Zato so po nekaterih krajih kmetje prosili, naj bera ostane, ker jih nič ne teži. Zato je izšla ministrska naredba z dne 2. februarja 1850 drž zak. št. 42, da naj se odkup bere izvrši le na prošnjo prejemnika, občine ali večine zavezancev.

Pozneje so deželni zbori izdali zakone o odkupnini bere, n. pr. štajerski 18. julija 1871, št. 32 ex 1872 dež. zak; koroški 12. novembra 1871, št. 9 ex 1872 dež. zak.; kranjski 13. junija 1882, št. 25 ex 1886 dež. zak. s spremembo § 5. z dne 25. januarja 1896, št. 8 dež. zak.

Gospostva (dominium) niso dajala bere od dominikalnega posestva, pač pa od prikupljenih kmetskih posestev (rustikalnih).

Pri nas se je odkup izvršil morda komaj v polovici župnij. V drugih župnijah bera še dalje obstoja.

Po čl. 7. državnega osnovnega zakona z dne 21. decembra 1867, drž. zak. št. 142 se nepremičnine v prihodnje ne smejo več obtežiti s kako neodkupno dajatvijo.

Bera je torej breme, ki ga morajo nositi posestniki in je stalno enako. To breme je pri nas realno, kakor že to določa tudi beroodkupni zakon 13. junija 1882, št. 25 dež. zak. ex 1886. Bera je javnopravna, zato imajo z njo poslovati le politične oblasti in ne sodišča.

Bera je cerkvena davščina in se mora plačevati, kakor državni (ali deželni) davek in je izvršna ali po eksekutorjih izterljiva. Iz tega vzroka, ker je javnopravna, se tudi ne vknjižuje. (Dekret dvorne kanc. 16. novembra 1812, št. 29.550. Dvorni dekret 14. junija 1816, št. 5983. Gub. nar. za Štajersko 5. decembra 1827, št. 26.338. Prov. Ges. S. f. St.) Ker sloni bera na vseh rustikalnih zemljiščih, je ob sporu samo vprašanje: ali se je bera odkupila ali ne. To je povsod javno znano, ker se je pri nas odkup bere večinoma začel šele po deželnem beroodkupnem zakonu iz l. 1882. Beroodkupna glavnica se je naložila sirotinskovarno na državne zadolžnice in obresti se vštevajo v fasijo. V dvomnem vprašanju se pogleda v fasijo, iz katere se takoj vidi, ali dobiva dušni pastir obresti od beroodkupne glavnice, ali ne. Če dobiva obresti od beroodkupne glavnice, je to dokaz, da je bera odkupljena.

Bere se ne more odkupiti posameznik, ampak le cela davčna občina ali pa cela župnija, ki obsega več davčnih občin.

Bera kot javnopravno breme nikdar ne zastara (Uprav. sod. 25. februarja 1897, št. 1129, Budw. XX-1, 10.430), zato se lahko za več let nazaj zahteva.

Poleg stare javnopravne bere je mogoča tudi pogodbena bera, n. pr. če se zavežejo vsi posestniki ali posamezni deli župnije, da bodo dajali svojemu dušnemu pastirju bero. Ta pogodba je kakor druge pogodbe zasebnopravna. O njih odločajo in razsojajo samo sodišča.

Po svetovni vojni so se začeli, večinoma zaradi hujskanja po listih, ljudje boriti proti beri. Navajali so različne vzroke, n. pr. po vojni je bera nehala, ali bera je prostovoljna, nikogar ni mogoče siliti, da bi bero dajal, ali, duhovnik dobiva od države plačo, čemu bi mu še kmetje bero dajali, saj jo uradnikom tudi ne. — Jasno je, da ti ugovori razmer ne poznajo.

Nekateri kmetje se pač zavedajo, da je bera obvezna, pa je nočejo dati v pridelkih, ampak v nadomestku v denarju, a ne v sedanji vrednosti, ampak v tisti, ki je veljala pred vojno, n. pr. kdor bi moral pred vojno dati mernik žita, je plačal nadomestilo 4 K. Sedaj je pripravljen dati tudi 4 K ne pa več, in vendar je jasno, da ni dolžan dati 4 K ampak mernik pšenice, ozir. če hoče v denarju, nadomestilo v višini, ki jo danes dosega žito.

Konkordat.

Mnogo spornih točk v cerkvenih zadevah je treba v naši državi še urediti. Na vse predloge pa vlada navadno odgovarja, da se prej ne morejo uravnati, dokler ne sklene država s sv. stolico konkordata. Zaradi konkordata je bilo že mnogo sej in obravnav, a se edinost še ni dosegla. Kot vzrok se navajajo težave glede imenovanja škofov, glede splošne uvedbe službe božje v staroslovenskem jeziku, vodstvo zavoda sv. Hieronima v Rimu itd. Ker pa je želja, da se medsebojne razmere kmalu urede, je upanje, da bodo dogovori kmalu končani.

Dr. Ant. Brecelj:

ZGODBE NAŠEGA ZDRAVSTVA IN JAVNEGA SKRBSTVA.

Zdravstvo v prevratni dobi in državni upravi.

Slovenija, po dolgotrajni vojni kot vojno ozemlje tako kruto prizadeta, je nudila ob prevratu žalostno sliko v zdravstvenem pogledu. Radi lakote in vojne izčrpanosti se je strahotno razpasla jetika med narodom, španska hripa je takrat kot vojna kuga kar kupoma kosila mlade in čvrste ljudi; z bojišč in iz taborišč so prinašali domov druge kuge, koze in pegavico. Zavladal je strah, da se malarija in venerične bolezni razširijo in trajno vgnezdijo med nami.

Iz teh in morda tudi drugih razlogov je ustanovil Narodni svet v prevratni Narodni vladi za Slovenijo tudi poseben o d d e l e k z a z d r a v s t v o *in poveril ta posel meni, bržkone kot goriškemu Slovencu, da je bilo v prvi vladi zastopano tudi slovensko Primorje.*[1]

P o v e r j e n i š t v o z a n a r o d n o z d r a v j e v Narodni vladi za Slovenijo pa je ostalo mrtvorojeno dete, menim, da ne po moji krivdi. Dobivši sporočilo o nenadnem imenovanju v Gorico, sem vstal iz bolniške postelje (nisem še namreč prebolel pljučnice po španski hripi) in sem se z neznanskimi težkočami preril 4. novembra 1918 v Ljubljano, ko so bila takrat vsa pota natrpana z razpadlimi in desorganiziranimi oddelki avstro-ogrske vojske, vojnimi ujetniki in vsakovrstno njihovo opremo, ter naznanil predsedniku Narodne vlade Jos. Pogačniku, da nikakor ne sprejmem poverjeništva, ker želim ostati v Gorici in deliti usodo z ožjimi rojaki, ki so po vojnih dogodkih med Slovenci najbolj trpeli. Predsednik ni hotel vzeti na znanje moje odpovedi, jaz pa sem se z velikimi neprilikami vrnil v Gorico, ki jo je drugi dan (6. novembra) po moji vrnitvi v imenu antante zasedla italijanska vojska. Zasedeno ozemlje je bilo od Ljub-

[1] Uradni list Narodne vlade S. H. S. 1918/1.

ljane kmalu popolnoma odrezano, Slovenci v zasedenem ozemlju smo preživljali zgodbe, ki se pišejo na drugih straneh naše zgodovine.

Narodna vlada v Ljubljani se ni utegnila baviti z zdravstvenimi zadevami posebej; na izpraznjeno mesto ni bil postavljen drug poverjenik, zdravstvene zadeve so bile podrejene poverjeništvu za notranje zadeve. Zdravstvenemu oddelku je načeloval bivši referent pri deželnem predsedniku, dvorni svetnik dr. Fr. Zupanc. Kot posvetovalni organ temu oddelku je bil imenovan deželni zdravstveni svet.[2]

Kranjske deželne dobrodelne zavode in okrožne zdravnike, spadajoče v področje bivšega kranjskega deželnega odbora, je upravljal deželni zdravstveni poročevalec dr. Fr. Dolšak, ki je bil podrejen Komisiji za likvidacijo kranjske deželne imovine. Vse javne dobrodelne zavode (bolnišnice in hiralnice) v bivši štajerski kronovini je prevzela Deželna vlada za Slovenijo in jih podredila zdravstvenemu oddelku Deželne vlade.[3]

Tako se je zdravstvo za silo upravljalo do spomladi leta 1919. Medtem se je izvršila reorganizacija javne uprave, mnogo panog je prevzela osrednja vlada v Belgradu, med njimi tudi zdravstvo. Po sklepu ministrskega sveta dne 29. aprila se je ustanovil Zdravstveni odsek za Slovenijo in Istro, ki je bil neodvisen od domače Deželne vlade in naravnost podrejen ministrstvu narodnega zdravja in kot tak njegov izvršilni organ.[4] Dr. Fr. Zupanc se je dal po 40 letnem službovanju upokojiti in prejel visoko odlikovanje; njegove posle je vodil začasno dr. Demeter Bleiweis.

Slovensko zdravniško društvo v Ljubljani je takrat razvijalo živahno delavnost glede organizacije javne zdravstvene službe. Društvo in posamezni zdravniki so si silno prizadevali, da se vse zdravstvo čim prej podržavi, meneč, da bo podržavljeno zdravstvo deležno tem večje pomoči in da bodo zdravniki, neodvisni od domače Deželne vlade, sami dajali osrednji vladi smernice za zdravstveno upravo v Sloveniji.

Tako se je zgodilo, da je Deželna vlada imenovala mene za ravnatelja deželnih dobrodelnih zavodov, ministrstvo narodnega zdravja pa je brez vsakršnega dogovora podržavilo s 1. avgustom 1919 te zavode[5] in imenovalo za ravnatelja dr. Alojzija Kraigherja.

Zdravstveni odsek za Slovenijo in Istro je bil edino oblastvo v vseh zdravstvenih zadevah, podrejena mu je bila sanitetna policija pri političnih oblastvih in vsa kurativna medicina v zdravstvenih zavodih; po naredbah ministrstva za narodno zdravje je pripravljal

[2] Ur. list 1919/61.
[3] Ur. list 1919/45.
[4] Ur. list 1919/147.
[5] Ur. list 1919/46.

tudi zasnove higienskega značaja. Za sanitetnega šefa novoustanovljenemu zdravstvenemu odseku je bil postavljen dr. Ivan Oražen, ki je bil dotlej nekak vojni sanitetni šef v Ljubljani in je imel najboljše zveze s srbskimi vojaškimi in drugimi krogi že od časov, ko se je udejstvoval kot zdravnik-dobrovoljec srbske vojske v balkanski vojni. Ministrstvo za narodno zdravje je imenovalo nov pokrajinski zdravstveni svet kot posvetovalni organ zdravstvenega odseka.[6] Pokrajinski zdravstveni svet je bil sestavljen iz šefa zdravstvenega odseka, 10 rednih in 8 izrednih članov. Polovico rednih članov je imenoval minister narodnega zdravja, drugo polovico pa je volilo Slovensko zdravniško društvo v Ljubljani. Izredne člane je imenoval šef zdravstvenega odseka.

Kompetenčnih težkoč ni bilo, ker se Deželna vlada ni več vtikala v zdravstvene zadeve in v takratni predustavni dobi so se vsi zdravstveni posli vršili po odredbah ministrstva narodnega zdravja oz. njegovega izvršilnega organa, Zdravstvenega odseka za Slovenijo in Istro.

Pač pa so se kmalu pojavile upravne neprilike. Domači zdravstveni zavodi, vajeni svoje preskušene uprave, so bili s podržavljenjem postavljeni pred poslovne in financialne težkoče. Za potrebe zdravstvenih zavodov je bil državni proračun vedno nepovoljen, bogato pa so bile upoštevane nove zasnove higienskega značaja. V ministrstvu narodnega zdravja je že od prvega početka vedril in oblačil dr. Andrija Štampar, načelnik higienskega odeljenja, ki je umel svoje zahteve uveljaviti; v ministrstvu pa ni bilo nikdar približno tako močne osebnosti, ki bi bila skrbela za potrebe kurativne medicine. Vendar je takrat še šlo brez občutnega trenja, dokler je živel prvi sanitetni šef dr. Oražen, ki je znal s svojim velikim vplivom nasprotja izravnavati in težkoče odstranjevati.

Ko je dr. Oražen 11. marca 1921 umrl, je prišel dozdevno na predlog Slovenskega zdravniškega društva za sanitetnega šefa dotedanji mestni fizik v Ljubljani dr. Otmar Krajec. Nasprotja med domačim načinom zdravstvene uprave in zahtevami osrednje državne uprave so se zaostrila, da so bile žrtve neizogibne. Še preden je minilo leto njegove službe, je bil dr. Krajec upokojen, na njegovo mesto pa je prišel dr. Vladimir Katičič iz Zagreba (l. 1922.).

Slovensko zdravništvo je molče vzelo na znanje to nepričakovano izpremembo; tudi takrat se ni zganilo, ko je bil nasilno upokojen ravnatelj splošne bolnice v Ljubljani dr. Kraigher in odslovljen primarij dr. Josip Stojc, ker se ni hotel pokoriti protizakoniti premestitvi v Ptuj. V tisti dobi je bil odstavljen dr. Ivan Drobnič, šefzdravnik Zdravilišča v Topolščici, ker se je nekemu srbskemu zdravniku-pacijentu zahotelo tega mesta.

[6] Ur. list 1919/141.

Zdravstveni odsek za Slovenijo je ohranil svoj delokrog in neodvisnost tudi od pokrajinskega namestnika, ki je prišel po sprejetju Vidovdanske ustave, da izvede po ustavnih načelih javno upravo v Sloveniji. Ukinjen je bil zdravstveni odsek, ko sta bili v Sloveniji organizirani Ljubljanska in Mariborska oblast z velikima županoma na čelu.

Pri vsakem velikem županu je bil imenovan referent za sanitetno policijo in okrožne zdravnike, v Ljubljani dr. Mayer, v Mariboru dr. Jurečko. Kot drugi dedič zdravstvenega oddelka je bil ustanovljen inspektorat ministrstva za narodno zdravje v Ljubljani za obe slovenski oblasti leta 1924. Inspektor je postal prejšnji sanitetni šef dr. Katičič, ki je vodil zdravstvene zavode in higienske naprave do 31. marca 1926. S 1. aprilom 1926 je prevzel inspektorat dr. Milan Vukičević, ki je ostal na tem mestu ravno eno leto, ko je bil inspektorat likvidiran.

Za časa zdravstvenega odseka in inspektorata je bilo v Sloveniji ustanovljenih mnogo naprav trajne vrednosti. V ljubljanski splošni bolnici je bil ustanovljen l. 1923. Rentgenološki institut za Slovenijo za preiskavanje in zdravljenje z Rentgenovimi žarki.[7]

Oddelek za ženske bolezni in porodnišnica z babiško šolo se je preselil v razkošno zgrajeni Azil za neozdravno bolne, ki ga je državna uprava kupila od Kranjske hranilnice in se osamosvojil kot Bolnica za ženske bolezni in porodnišnica z babiško šolo. Žal, da država ni dala na razpolago zadostnih sredstev za adaptacijo in opremo tega zavoda.[8]

V Ljubljani, Mariboru in Celju so se leta 1923. otvorili ambulatoriji za pobijanje venеričnih bolezni pri tozadevnih bolnišničnih oddelkih. V Mariboru se je otvoril oddelek za očesne, ušesne in nosne bolezni, v Celju oddelek za ženske bolezni in porodnišnica (v nezadostnih prostorih).

V Celju se je otvoril antituberkulozni dispanzer l. 1923;[9] za pobijanje v Prekmurju tako razširjenega trahoma pa je izšel pravilnik o poslovanju ambulatorija l. 1925.[10]

Že Deželna vlada za Slovenijo je kupila l. 1919. iz privatnih rok kopališče v Topolščici, ki ga je spremenila v Zdravilišče za bolne na pljučih. Kratkim potom je prešel tudi ta zavod l. 1922. v državno upravo in je neposredno podrejen ministrstvu narodnega zdravja.

---

[7] Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo 1923/22-58.
[8] Ur. list 1922/100.
[9] Ur. list 1923/3.
[10] Ur. list 1925/111.

Novo nastala higienska panoga se je razvijala še lepše. L. 1922. sta bili ustanovljeni bakteriološki postaji v Ljubljani in Celju.[11] V Ljubljani se je ta postaja l. 1923. razširila v Higienski zavod.[12] V Celju pa se je ustanovil l. 1924. Pasteurjev zavod.[13]

V okrilju Higienskega zavoda, ki si je zgradil lično poslopje v splošni bolnici, se je pod vodstvom neumornega predstojnika dr. Ivo Pirca razvilo mnogo higienskih ustanov. V šoli za desinfektorje se je izobrazilo mnogo osebja in nabavile priprave za pobijanje nalezljivih bolezni. V Ljubljani, Mariboru in Celju so se ustanovile šolske poliklinike za preiskovanje in zdravljenje gojencev državnih šol. Higienski zavod postavlja zdravstvene domove, doslej v Lukovici in na Raki, ustanavlja društva za čuvanje narodnega zdravja po raznih krajih, prireja higienska predavanja s skioptičnimi in kinematografskimi slikami po vsej deželi, izdaja poljudno glasilo »Zdravje« že od l. 1925., deli strokovno in gmotno pomoč za vzorne vodnjake, vodovode, gnojišča in slične naprave higienskega značaja.

L. 1923. se je v nekdanjem oddelku za ženske bolezni v splošni bolnici osnoval Zavod za socialno higiensko zaščito dece, ki ima ambulatorij za bolne otroke, posvetovalnico za dojence in matere, šolo in tečaj za zaščitne sestre.

Navzlic vsemu temu napredku državna zdravstvena uprava ni zadovoljevala. Najtemnejša točka je bila že izza prevrata sem oskrba umobolnih. Umobolnica na Studencu s komaj 200 posteljami je bila že pred vojno mnogo pretesna za potrebe kranjske dežele. Po prevratu pa je prišlo iz zavodov izven državnega ozemlja, največ iz Gradca in Trsta, pa tudi z Dunaja in drugod stotine in stotine te vrste nesrečnikov, ki so bili pristojni v Slovenijo. Deželna vlada je dala v tisti stiski nekdanjo prisilno delavnico v Ljubljani za oskrbo umobolnih na razpolago. Tako je v umobolnici na Studencu zgnetenih 400 in včasih še več takih bolnikov, v bivši prisilni delavnici v Ljubljani nad 250, toliko in še več je oddanih v oskrbo zasebnima hiralnicama pri sv. Jožefu v Ljubljani in Mengšu. V vseh teh zavodih je stiska nepopisna, po dva, trije in več je nameščenih, kjer je prostora komaj za enega. V teh razmerah je zdravljenje onemogočeno, higiensko stanje kričeče; odpuščajo se neozdravljeni in nevarni bolniki; mnogokrat pa je sprejem sploh ustavljen.

Tudi po drugih zdravstvenih zavodih vlada tesnoba. Mnogim bolnicam je treba oddelkov, ki ni zanje prostora, obstoječi oddelki

[11] Ur. list 1922/94.
[12] Ur. list 1923/72.
[13] Ur. list 1924/64.

so pa večinoma prenapolnjeni, da morajo bolniki ležati tudi po tleh v bolniških sobah in hodnikih ali celo po dva v eni postelji. Vsa poslopja so ostala zanemarjena brez potrebnih popravil, posteljnina, perilo in druga oprema z zdravniškim inventarjem se je prekomerno izrabljala brez zadostnega nadomeščanja.

Vrhu vsega tega pa so se od leta do leta kupičile finančne težkoče teh zavodov. Dolgovi za nujne nabave so naraščali, državna uprava je ostajala dolžna celo oskrbnino za svoje oskrbovance v zasebnih zavodih.

Tožbe pri sodiščih, ustavljanje dobav, nakupovanje pod neugodnimi pogoji in druge neprilike so bile na dnevnem redu. Državna zdravstvena uprava je imela ob koncu marca 1927 neplačanih dolgov nad 7,000.000 Din.

Prenos zdravstvenih poslov na samouprave.

Volitve v oblastne skupščine so se izvršile meseca januarja 1927, oblastne skupščine so se sestale v mesecu februarju in si izbrale oblastne odbore. Med posle oblastnih samouprav spadajo tudi zdravstvene zadeve, ki jih je narodna skupščina s finančnim zakonom za leto 1927./28. tudi zakonito prenesla, da jih s 1. aprilom prevzamejo oblastne samouprave.

Ljubljanski oblastni odbor se je izjavil takoj pripravljenega, da prevzame zdravstveno upravo, a ne kar na slepo. Hotel je dvoje: država naj uredi in prevzame vse obveznosti (dolgove), nastale v njeni upravi in država naj zviša proračunske kredite za vzdrževanje zdravstvenih zavodov, ki so bili tudi za novo proračunsko leto nezadostni.

Neurejeno razmerje zdravstvene uprave je trajalo vso pomlad in tja v poletje. Ko je ministrstvo narodnega zdravja uvidelo, da ljubljanski oblastni odbor noče kar brezpogojno prevzeti zdravstvene uprave, je sklicalo tozadevni razgovor 6. in 7. septembra v Belgrad in povabilo k temu pogajanju na izrečno zahtevo ljubljanskega oblastnega odbora tudi mariborskega. Po daljšem razgovoru se je dosegel sporazum, da država prevzame dolgove zdravstvenih zavodov, nastale v njeni upravi, da ministrstvo narodnega zdravja doda še nekaj kreditov za tekoče poslovno leto in da državna uprava za bodoča poslovna leta prispeva za vzdrževanje zdravstvenih naprav po določenem ključu. Ta ključ se je določil z zneskom dnevnih 30 Din na oskrbovanca. Ministrstvo narodnega zdravja je od tako določene skupne potrebščine odštelo prihodke zdravstvenih zavodov (oskrbne prispevke samoplačnikov). Na ugovor zastopnikov mariborskega oblastnega odbora, češ, da je mariborska oblast po tem ključu kri-

vično prikrajšana, ker ima za svoje območje doslej veliko premalo zavodov in postelj, ki jih mora v najbližnjem času ustanoviti, je zastopnik ministra narodnega zdravja odvrnil, da je država dolžna za vzdrževanje zdravstvenih zavodov prispevati samo toliko, kolikor oblasti same tega ne zmorejo, da pa je dobila mariborska oblastna samouprava poleg pasivnih zdravstvenih zavodov tudi dve visoko aktivni zdravilišči (Rogaška Slatina in Dobrna), ki ji nudita dovolj sredstev za bodoče potrebe.

Ta dogovor je finančni minister odobril in v bistvenih točkah spravil v finančni zakon in proračun za leto 1928./29.

Ljubljanski oblastni odbor je ustanovil poseben oddelek za zdravstvo in dobrodelstvo in prevzel s 1. oktobrom 1927 zdravstvene zavode in ustanovo okrožnih zdravnikov ter jih upravljal v imenu države in z njenim proračunom do 31. marca 1928. S 1. aprilom pa so prešli vsi ti zavodi in ustanova okrožnih zdravnikov v področje oblastne samouprave in na njen proračun.

Ljubljanski oblastni odbor je pripravil uredbo o samoupravni zdravstveni službi v ljubljanski oblasti izven mesta Ljubljane, uredbo o zdravniški službi, o prejemkih zdravniškega osebja v oblastnih zdravstvenih zavodih, uredbo o zdraviščih, uredbo o ustanovitvi oblastne strežniške šole, ki jih je ljubljanska oblastna skupščina sprejela v seji dne 16. marca 1928. Na podlagi teh uredb je izdelal in izdal ljubljanski oblastni odbor več pravilnikov in hišnih redov, porazdelil nanovo zdravstvena okrožja,[14] sedaj pa pripravlja še uredbo o babiški službi v korist siromašnih slojev.

Mariborski oblastni odbor je ustanovil pri splošni bolnici v Mariboru v poslopju prejšnjega zasebnega sanatorija konec l. 1927. nov oddelek za ženske bolezni in porodnišnico ter pripravil uredbo za zdravstveno službo v zavodih in drugod po svojih vidikih in potrebah.

S 1. oktobrom 1927 je minister za socialno politiko izročil ljubljanskemu oblastnemu odboru upravo Zdravilišča na Golniku, ki je vpisan na Fond za preskrbo vračajočih se vojnikov. Državno zdravilišče za bolne na pljučih v Topolščici pa je doslej še vedno v državni upravi in podrejeno naravnost ministrstvu narodnega zdravja.

Težke naloge čakajo obe slovenski oblastni samoupravi. Najhujše in najnujnejše je vedno še vprašanje, kako dostojno oskrbeti 1200 umobolnih, ki so dejanski potrebni oskrbe v zavodih, ko

[14] »Samouprava« 1928, štev. 3, 4, 5, l. l.

je zanje dosedaj komaj 400 do 500 zasilnih prostorov na razpolago. Nujno je vprašanje, kaj je s slaboumnimi in duševno pokvarjenimi otroki, ki jih je v Sloveniji morda kakih 200, če ne več; važno v tej zvezi je vprašanje zdravilišča za mladostne alkoholike, ki povzročajo toliko gmotne in nravne škode javni upravi in zasebnemu življenju našega naroda. Tudi zadeva morskega zdravilišča in ortopedske bolnice (za telesne pohabljence) se ne bo dala več dolgo odlašati.

Ogromne so žrtve, ki jih bo morala Slovenija utrpeti za izpopolnitev zdravstvenih zavodov in naprav, 60,000.000 Din bo komaj zadoščalo za prve neodložljive potrebe. Vprašanje bo, kako to silno breme na daljšo dobo pravično porazdeliti, da ne bodo ogroženi oni sloji naroda, ki morajo živeti iz rok v usta.

Slovenija je obubožana in davčno izčrpana, vendar pa še troši neverjetne vsote za alkoholne pijače, ki so po soglasni sodbi vseh strokovnjakov, zdravnikov in iskrenih prijateljev ljudstva, odveč; povzročajo pa ogromno škodo v nravnem, gmotnem in prosvetnem pogledu ter obremenjujejo javno upravo s ponesrečenci, težko ozdravnimi bolniki, umobolniki, sirotami, siromaki in vsakovrstnimi nebogljenci. Slovenski oblastni samoupravi bosta morali ravno pri alkoholnih, zlasti žganih pijačah najti primerno kritje za potrebe svojih zdravstvenih in dobrodelnih ustanov.

Še težavnejše je vprašanje, kako naj se vse te naloge rešijo čim enostavnejše, ko je itak mala Slovenija upravno razdeljena na dve samoupravi, ki imata zakonite, strogo birokratične predpise za svoje poslovanje. Uprava zdravstvenih zavodov je razdeljena na dve samoupravi; istotako je sanitetno-policijska služba, podrejena velikima županoma, v državni upravi raztrgana na dvoje. Del zdravstvene uprave, ki se tiče preventivne medicine ali higiene, si je pridržala osrednja državna uprava, to je ministrstvo narodnega zdravja. Za Slovenijo posluje Higienski zavod v Ljubljani z raznimi ustanovami, ki je podrejen neposredno ministrstvu narodnega zdravja. Tako imamo za javno zdravstvo v Sloveniji srečno v vsaki oblasti tri upravne tire; v Avstriji so nekdanjo dvojno zdravstveno upravo izpremenili v enojno.

Uboga naša domovina je utrpela v zadnjem desetletju dve strahoviti škodi. Prvo ob prevratu, ko je bila Slovenija okrnjena za dobro tretjino svojega naroda v Primorju in Korotanu, drugo in ne manj hudo, ko je bila po Vidovdanski ustavi razklana po sredi v dve oblasti. Upajmo, da bodo bodoči dnevi naši okrnjeni in razklani domovini milejši od preteklih, da se zaceli razpoka na narodnem telesu in s tem narodova življenska sila iznova oživi in pomore tudi odkrnjenim delom.

Pregled zdravstvenih zavodov v Sloveniji.

IME ZAVODA	Štev. postelj	Lastnik oz. upravitelj	Opomba
Splošna bolnica v Ljubljani	787	Ljubljanski oblastni odbor	Vsi oddelki pretesni
Bolnica za ženske bolezni v Ljubljani	130	„ „	
Bolnica za duševne bolezni v Ljubljani	260	„ „	Nezadostni in neprimerni prostori
Bolnica za duševne bolezni na Studencu	194 (400)	„ „	povprečno se oskrbuje dnevno 425 bolnikov
Hiralnica Sv. Jožefa v Ljubljani in v Mengšu	240	Red Usmiljenih sester	
Splošna jav. bolnica v Brežicah	136	Ljubljanski oblast. odbor	Mnogo pretesna
Ženska javna bolnica v Novem mestu	127	Zdravstveno okr. Novo mesto	
Javna bol. Usmiljenih bratov v Kandiji	120	Red Usmiljenih bratov	
Javna občin. bol. v Krškem	54	Občina Krško	
Zdravilišče na Golniku	160	Ljubljanski oblastni odbor	Nujno potrebuje izpopolnitve
Bolnica bratovske skladnice v Trbovljah	80	Bratovska skladnica, Trbovlje	
Bolnica bratovske skladnice na Jesenicah	40	Bratovska skladnica, Jesenice	
Sanatorij Leonišče v Ljubljani	36	Red Usmiljenih sester	
Sanatorij Emona v Ljubljani	8	Primarij dr. Dergane	
Splošna bolnica v Mariboru	333	Mariborski oblastni odbor	Nov odd. za ženske bolezni in porodnišnica (60 postelj)
Obča javna bolnica v Celju	283	„ „	
Obča javna bolnica v Ptuju	82	„ „	
Obča jav. bol. v Murski Soboti	117	„ „	
Obča jav. bol. v Slovenjgradcu	110	„ „	
Hiralnica v Vojniku	150	„ „	
Hiralnica v Ptuju	142	„ „	
Bolnica nemškega viteškega reda v Ormožu	44	Nemški viteški red	
Bolnica Slovenskega rdečega križa v Konjicah	61	Slovenski Rdeči Križ	
Zdravilišče v Topolšici	96	Ministrstvo nar. zdravja	
Bolnica bratovske skladnice v Črni		Bratovska skladnica v Črni	

Zdravstveno stanje v Sloveniji.

Državna meja se je na telesu itak okrnjene Slovenije izpreminjala, tudi notranja upravna razdelitev se je menjala (Kastavski okraj se je izločil iz Ljubljanske oblasti v letošnjem poletju). Naša statistika je v povojih, zato nimamo točnih podatkov o našem zdravstvenem stanju. Pričujoča razpredelnica, napravljena po uradnih poročilih, nam vendar nudi zanesljiv pregled, kako se naš narod, kar ga je v kraljevini S. H. S., razvija; nimamo pa prav nikakih podatkov o tretjini svojega naroda v Italiji in Avstriji. Razpredelnica je posneta po vsakoletnih izkazih o Zdravstveno statističnih razmerah priobčenih vsako leto v Uradnem listu (do l. 1923.), kakor sem jih sproti objasnjeval v «Času« (l. 1920. do 1925.). Za zadnja tri leta sem dobil podatke po ljubeznivosti predstojnika dr. Pirca iz Higienskega zavoda, kjer so pričeli zbirati gradivo za zdravstveno statistiko.

Razpredelnica o splošnem gibanju prebivalstva.

Leto	Število prebivalstva	Rodovitnost		Umrljivost		Prirastek		Opomba
		Štev. (živih) rojenih	v ‰	Štev. umrlih	v ‰	Štev.	v ‰	
1919	995.440*	22.636	22.7	18.356	18.4	4.280	4.3	* Ocenj.
1920	892.626	27.559	30.9	22.251	25.9	5.308	5	Zguba Koroške. Zased. ozemlje
1921	1,056.464	32.660	30.9	24.181	22.9	8.479	8	
1922	?	31.648	30.7	20.437	19.3	11.211	10.6	
1923	?	33.572	31.7	20.536	19.4	12.231	12.3	
1924	1,083.331	32.238	29.7	19.182	17.7	13.056	12	
1925	1,058.183	30.780	29.1	18.967	17.9	11.813	11.2	
1926	1,200.709	35.298	29.6	21.275	17.7	14.023	11.9	Z Medjimurjem

Razvidno je veliko kolebanje v prvih letih glede števila prebivalstva, rodovitnosti in umrljivosti; pičla je bila rodovitnost in visoka umrljivost (zlasti 1920), saj so takrat razsajale med nami vojne kuge, legar (celo pegavica), griža (l. 1920. je bilo 2041, l. 1921. pa kar 2603 smrtnih primerov radi nje), koze (1919 400, 1920 562, 1921 211), ki jih prej nismo imeli več desetletij v naših krajih; tista leta je zahtevala mnogo žrtev tudi španska hripa (1919 649, 1920 761). Te kuge so izginile ali so se omejile; z nezmanjšano krutostjo pa nas kosi tuberkuloza (l. 1919. 2492. l. 1926. 2846 primerov), ki je najvernejša slika naše zdravstvene bede. Pripominjam, da te številke ne pomenjajo več kakor komaj polovico vseh žrtev tuberkuloze, ker naši priprosti mrliški ogledniki zaznamujejo le obče znane, dolgotrajne primere pljučne jetike, ne pa naglih oblik, ki so posebno pri mlajših pogostni in nastopajo v podobi kratkotrajnih smrtnih obolenj.

V zadnjih letih se razmere ustaljajo, okoli 3% znaša rodovitnost, blizu 2% umrljivost dejanski prirastek okoli 1%. V Sloveniji je zrastlo prebivalstvo za kakih 100.000 ljudi, kar ne kaže posebne življenske sile. Tak prirastek enega odstotka na leto je zadosten za kak velik, narodno in gospodarsko močan narod, ne pa za naš borni, ogroženi narodič. Katera gmotna, prosvetna in nravna sredstva so potrebna, da se dvigne rodovitnost stalno nad 3% in pade umrljivost stalno pod 1½%, ne morem na tem mestu niti omenjati že radi pičlo odmerjenega prostora za to poročilo.

Da bi dobil še kak drug vpogled v naše zdravstvene razmere, sem dal napraviti izkaz oskrbnih dni v zadnjih predvojnih in vseh povojnih letih v naših glavnih zdravstvenih zavodih, v splošni bolnici in bolnici za duševne bolezni v Ljubljani.

Izkaz oskrbnih dni.

Telesno bolni				Duševno bolni			
Leto	Splošna bolnica	Bolnica za ženske bolezni	Skupaj	Studenec	Ljubljana	Sv. Jožef Ljubljana Mengeš	Skupaj
1913	165.480	—	165.480	91.953	27.375	59.472	178.800
1914	148.095	—	148.095	90.821	29.200	58.112	178.133
1919	219.307	—	219.307	85.775	31.390	60.225	177.390
1920	218.626	—	218.626	88.695	34.505	62.995	186.195
1921	200.670	—	200.670	100.957	46.792	61.051	208.800
1922	168.814	—	168.814	106.257	74.365	62.669	243.291
1923	177.162	26.268	203.430	116.181	87.122	64.709	268.012
1924	171.829	27.754	199.583	119.193	89.650	72.109	280.952
1925	208.561	31.564	240.125	133.646	93.651	73.993	301.290
1926	220.060	34.142	254.202	153.431	95.665	82.225	331.321
1927	224.158	31.821	255.979	153.847	95.345	87.805	336.997

Razvidno je, da se je oskrbovalo v zadnjem rednem poslovnem letu pred svetovno vojno l. 1913. v splošni bolnici povprečno na dan (165.480 : 365) 453·3 ljudi, v l. 1927. pa 701·3, v bolnici za duševne bolezni pa je bilo pred vojno povprečno na dan 484·3, lansko leto pa 923·2. Pripomniti pa treba, da je pred vojno dobil v obeh zdravstvenih zavodih prostor, kdor je potreboval bolniške oskrbe in kolikor časa jo je rabil, v povojni dobi in še zdaj pa sta oba zavoda tako prenapolnjena, da sprejemata samo nujne in oskrbe v bolnici neobhodno potrebne bolnike in odpuščata bolnike takoj, ko je njihova oskrba doma mogoča. Zato je treba, ako hočemo položaj pravilno presojati, povojne številke vsaj za eno tretjino pomnožiti, potem dobimo številke, ki presegajo za 100—125% predvojne. Po tem izkazu se je naša bolehavost podvojila!

Ne tajim, da neka povojna razvajenost ali občutljivost tega in onega brez pravega zdravstvenega razloga spravlja v bolnico, gotovo pa je socialna beda, predvsem stanovanjska stiska, ki nam polni zavode bolj kakor pred vojno, vendar je naša bolehavost naravnost kritična!

Tolažljivo je dejstvo, da se ravno v povojni dobi pri nas krepko razvijajo med mestno, delavsko in celo kmetsko mladino telovadne in razne sportne organizacije, ki so zelo povzdignile zmisel za nego in krepitev telesa, vzbujajo ljubezen do prirode, odtegujejo mladino škodljivostim pivnic in drugih kotišč telesnega in nravnega zla. Toda vsi se moramo zavedati, da pridemo do boljšega zdravja samo preko duševno-nravnega preporoda, zato pospešujmo vse mladinsko gibanje v tem duhu!

Socialno zavarovanje.

Za zdravstveno stanje našega naroda, ki se v zadnjih letih nagloma industrializira, so velikega pomena socialno zavarovalne ustanove.

Nekdanje okrajne bolniške blagajne so bile brž po prevratu l. 1919. združene v Zvezo bolniških blagajn za Slovenijo,[15] ki se je l. 1920. reorganizirala na podlagi Uredbe o začasni ureditvi bolniškega zavarovanja delavcev na bivšem avstrijskem ozemlju.[16]

Z zakonom o zavarovanju delavcev leta 1922.[16*] in kesnejšimi dopolnili se je zavarovanje delovnega ljudstva izredno razširilo in glede pomoči tudi izboljšalo. Zavarovanje po tem zakonu je v bistvu dobro, vendar je nekaj napak oz. nedostatkov, ki jih slovenski narod bridko občuti. Tako še ni izvedeno zavarovanje kmetskih poslov in delavcev, ki so socialnega zavarovanja prav tako potrebni kakor delojemalci v industriji, obrti, trgovini in prometu. Po zakonu so zavarovani delojemalci za primere bolezni in nezgode, ni pa izvršeno zavarovanje za onemoglost in starost. Tako nam nastajajo iz zavarovancev po tem zakonu ogromna množina dela nezmožnih hiralcev, ki so brez zaščite in prihajajo v breme občinam. Tudi je organizacija socialnega zavarovanja popolnoma centralistična, minister za socialno politiko je gospodar, ki ima nekoliko preveč moči nad Osrednjim uradom za zavarovanje delavcev (Središnji ured za osiguranje radnika — SUZOR v Zagrebu); od tega je pri nas v poslovnem pogledu popolnoma odvisen Okrožni urad za zavarovanje delavcev (OUZD v

[15] Ur. list 1919/27-32.
[16] Ur. list 1920/127.
[16*] Ur. l. 1922/62.

Ljubljani). Končno omenjam, da je ves aparat preveč birokratičen in zato tudi predrag, kar poudarja celo poročilo Delavske zbornice.

Zdravniško poslovanje pri Zvezi bolniških blagajn oziroma OUZD v Ljubljani je spretno organiziral prvi šef-zdravnik dr. Demeter Bleiweis. V Ljubljani je moderno urejena ambulanca za specialistično pregledovanje in zdravljenje ter fizikalno zdravilišče z raznovrstnimi kopelmi; podobna ambulanca se snuje v Mariboru, po drugih večjih krajih so poslovalnice. Velike gospodarske težave, ki jih preživljajo industrija, obrt in trgovina v poslednjih letih, se zrcalijo tudi v poslovanju OUZD, vendar dobivajo zavarovanci v zakonu zajamčeno pomoč v zadovoljivem obsegu, da ni čuti posebnih pritožb ali trenja med zavarovanci in upravo. Kolikor imamo vpogleda, posluje ta panoga socialnega zavarovanja v Sloveniji bolje nego drugod v državi, ker nudi zavarovancem več ugodnosti kakor jih imajo po drugih pokrajinah.

OUZD ima že od l. 1921. na otoku Rabu Okrevališče za svoje zavarovance, ki so potrebni zdravilnih učinkov obmorskega bivanja. Ta zavod ima prostora za 40 okrevalcev in je urejen za uporabo v toplejših mesecih.

Bratovske skladnice Trboveljske premogokopne družbe v Trbovljah, Zagorju, Hrastniku, Rajhenburgu in Kočevju ter Kranjske industrijske družbe na Jesenicah niso doslej pokazale posebnega razmaha v zdravstveno socialnem pogledu; omeniti je samo novo, moderno opremljeno bolnico bratovske skladnice v Trbovljah, zgrajeno l. 1925.

Železničarji imajo že od nekdaj povoljno urejeno bolniško in nezgodno zavarovanje, tudi invalidska ter starostna preskrba je vsaj za silo. Z naredbo o ustanovitvi socialno-humanitarnega odseka pri ministrstvu za promet in vseh direkcijah l. 1922.[17] se je ustanovil pri ljubljanski direkciji za slovensko ozemlje poseben oblastni odbor humanitarnega fonda, ki vodi zdravstvene posle železniškega osebja. Šef-zdravnik dr. Jos. Tičar je lepo uredil Centralno ambulanto za specialistično pregledovanje in zdravljenje železniških uslužbencev in organiziral zdravniško službo ob vseh progah. Žal, da je domači odbor preveč odvisen od Centralnega odbora v Belgradu in s tem oviran na marsikaterem pokretu.

Manjšega pomena za splošno stanje so Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani ali Bolniška blagajna mestnih uslužbencev v Ljubljani in dr., ki pa nimajo posebnih zdravstvenih naprav.

Ako upoštevamo, da je bilo l. 1927. zavarovanih samo pri OUZD 82.545 članov, železničarjev v območju ljubljanske direkcije pa 13.500, ki so vsi zavarovani, članov bratovskih skladnic okoli 10.000, znaša

[17] Ur. list 1922/95.

število zavarovancev okoli 110.000. Pri tem pa treba upoštevati, da so za bolezen zavarovani tudi družinski člani vseh zavarovancev, in njih število je vsaj dvakratno, potem lahko trdimo, da je skoraj vsak tretji Slovenec oskrbljen za primer bolezni. Razvidno je tudi iz te ugotovitve, kolikega zdravstvenega in gospodarskega pomena je socialno zavarovanje delovnih slojev, ki naj se čimprej razširi tudi na kmetske delavce in izpopolni za oskrbo onemoglih in ostarelih delojemalcev, kar je naš nepozabni voditelj Janez Ev. Krek v avstrijskem parlamentu malone dosegel, da ni uničila njegovega dela svetovna vojna.

Zdravništvo v Sloveniji.

Društvo zdravnikov na Kranjskem, ki je že leta 1912. praznovalo svojo petdesetletnico, ima častno zgodovino. Kmalu po l. 1900. se je začelo razvijati v društvo slovenskih zdravnikov in stopilo v ozke stike z Zborom liječnika kraljevine Hrvatske i Slavonije v Zagrebu in Društvom srbskih lekara v Belgradu.[18]

V prvih prevratnih dneh, in sicer že 2. novembra 1918, se je to društvo pod predsedstvom primarija dr. Vinka Gregoriča krepko zganilo: razširilo svoj delokrog na vse slovensko ozemlje in si zato nadelo ime Slovensko zdravniško društvo, energično zahtevalo od Narodne vlade, da ga v vseh zdravstvenih in zdravniških zadevah upošteva kot posvetovalni in deloma izvrševalni organ. Uspehi SZD so bili vidni, kakor je bilo opisano že na drugem mestu.

Slovensko zdravniško društvo je dalo mnogo drugih pobud in doseglo z železno vztrajnostjo dve ustanovi, ki sta velikega pomena in trajne vrednosti za zdravništvo in zdravstvo v Sloveniji.

Zakon o vseučilišču v Ljubljani,[19] ki ga je sprejelo takratno Narodno predstavništvo v Belgradu, nam je prinesel poleg drugih tudi medicinsko fakulteto v Ljubljano. Drzna je bila ta misel, ki pa se je z brezprimernim požrtvovalnim delom prvih naših profesorjev medicine dr. Jan. Plečnika in dr. Alfreda Šerka, srečno uresničila. Poleg prosekture v Splošni bolnici je zrastel anatomični-fiziološki institut, ki pa še zdaj ni ves opremljen in uporaben, nedostaja še sto raznih priprav in naprav za redno poslovanje; vendar uspehi prekašajo vsa pričakovanja, zakaj naši medicinci, dovršivši našo fakulteto, ki obsega doslej samo predmete prvega rigoroza (anatomijo, fiziologijo, biologijo, histologijo, kemijo in fiziko), delajo s svojim znanjem čast sebi in naši medicinski šoli na domačih in tujih univerzah. Upravičeno upamo, da nam bo iz

[18] Slavnostna številka prigodom petdesetletnice »Društva zdravnikov na Kranjskem«, Liječnički vijesnik, Zagreb, 1912, god. XXXIV., br. 5.

[19] Ur. list 1919/140.

tega krna kmalu zrasla popolna medicinska fakulteta v ponos in prid vsej državi.

Druga pridobitev SZD pa je Zdravniška zbornica za Slovenijo. Neutrudnemu dr. V. Gregoriču se je l. 1923. posrečilo, da je bila izdana zakonita uredba o zdravniških zbornicah za vso državo[20] in še tisto leto se je zbornica osnovala. Zdravniška zbornica kot zakonita zastopnica zdravniškega stanu je upostavila red in dvignila stanovsko zavest v zdravniških vrstah, ki niso ostale nedotaknjene po povojni psihozi in s tem mnogo koristila splošnemu zdravstvu. O občekoristnem delu naše zbornice priča Glasilo Zdravniške zbornice za Slovenijo (že v V. letniku), delu, ki je postalo zgledno za druge zbornice v državi. Članov ima zbornica (v marcu 1928) 348.

Ko se je po Vidovdanski ustavi Slovenija razdelila v dve upravni enoti, se je osnovalo Zdravniško društvo v Mariboru, ki zasleduje iste smotre kakor SZD v Ljubljani. Nastalo je še več drugih zdravniških organizacij; za splošnost je najbolj pomembna Zveza blagajniških zdravnikov, ki jo je ustanovil l. 1920. preizkušeni javni delavec in praktik v socialnem zavarovanju dr. Ivan Zajec. Prav ta organizacija je bistveno pomogla, da se socialno zavarovanje vrši čedalje bolj gladko in smotrno v korist zavarovancev, zavarovalnih zavodov in zdravnikov samih, ki se jim je zdelo, da pomenja socialno zavarovanje propast zdravniškega stanu.

Stanje naših babic je bedno, zlasti po oddaljenih in siromašnih krajih naše domovine. L. 1920. ustanovljeno »Društvo diplomiranih babic« si prizadeva, da pomore svojim članicam v nravstvenem in gmotnem pogledu. Ljubljanski oblastni odbor uvideva, kolikega pomena za zdravje naših kmetskih in delavskih mater ter njihovih otrok je zanesljiva in lahko dosegljiva babiška pomoč, zato je že pripravil uredbo, ki naj uredi babiško službo po vsej deželi, zagotovi veščo pomoč materam tudi po najbolj oddaljenih krajih in dvigne babiški stan tudi v socialnem oziru do zaslužene višine.

Zadeve javnega skrbstva.

Že prva Narodna vlada je imela oddelek za socialno skrbstvo, ki se je kot poverjeništvo za socialno skrbstvo v okrilju Deželne vlade zelo krepko razvijal na vse panoge tedanjih velikih ljudskih potreb. Begunci, vojni invalidi in vojne vdove ter sirote, brezstanovanjci, brezposelni, siromaki, sirote, zanemarjena mladina, vse to je vpilo in zahtevalo javne pomoči. Tudi zaščita delavstva glede mezd in zavarovanja je bila pereča. V poverjeništvu

[20] Ur. list 1923/41.

za socialno skrbstvo so bili pododdelki, ki so se bavili z naštetimi zadevami: začeta je bila tudi statistika socialnih zadev.

Zgodbe socialnega skrbstva so zelo obsežne in izredno zanimive. V tem sestavku omenimo samo važnejše, ki še do danes niso zadovoljivo rešene.

A. Stanovanjsko vprašanje, še vedno v ospredju javnega ogorčenja in prizadevanja, je dobilo v uredbi o pospeševanju produkcije novih stanovanj,[21] ki jo je izdelal takratni poverjenik dr. Andrej Gosar, ne samo čvrsto pobudo, marveč tudi jasno in pravilno smer za uspešno reševanje. Ta zakonita, zadnja uredba Deželne vlade je pospešila gradnjo malih stanovanj tako, da so imovitejši sloji (večji delodajalci, kakor občine, akcijske družbe, podjetja in drugi) morali svojim nameščencem preskrbovati stanovanja. Državna uprava je nato izdala zakon o stanovanjih,[22] ki je skušal napeto razmerje med najemniki in hišnimi lastniki urediti. Stanovanjska beda se s tem zakonom ni bogve kako ublažila. Radi neurejenih gospodarskih razmer, posebno radi nizkih plač javnih nameščencev in nezadostnih delavskih mezd ter visokih obresti za izposojeni denar, je bila zasebna iniciativa za gradnjo stanovanjskih hiš neznatna. Večje občine, pri nas Ljubljana in Maribor v prvi vrsti, so si prizadevale, da so z izposojenim denarjem gradile hiše z malimi stanovanji. Državna uprava je stala pri tem prizadevanju pasivno ob strani, dokler ni postal minister za socialno politiko dr. Gosar, ki je l. 1927. mobiliziral za gradnjo malih hišic mrtev kapital, stekajoč se za podporo potujočega brezposelnega delavstva v Hipotekarni banki v Belgradu. Samo v Mariboru bodo letos s pomočjo tega denarja zgradili 60 delavskih hišic, v Ljubljani je zrasla palača Delavske zbornice.

Komaj so se sestale oblastne skupščine, je bila med prvimi zahtevami tudi pomoč zoper stanovanjsko bedo. Ljubljanska oblastna skupščina je že v prvem svojem proračunu upoštevala to potrebo in sklenila posebno uredbo za gradnjo malih stanovanj, prav posebno enodružinskih stanovanjskih hišic.[23] Po tej uredbi in tozadevnem pravilniku je ljubljanska oblastna samouprava določila 15,000.000 Din, da se pomore občinam in gradbenim zadrugam za gradnjo malih stanovanj. Podpora se nudi občinam in zadrugam v obliki brezobrestnih ali nizkoobrestnih posojil in jamstva oblastne samouprave. To pomoč so občine in zadruge čvrsto zagrabile, tako da bo ljubljanski oblastni odbor moral poseči po novih kreditih že za prvo poslovno leto.

[21] Ur. list 1920/91.
[22] Ur. list 1922/28.
[23] »Samouprava« I., štev. 4.

B. Delavske zadeve so se v okviru poverjeništva za socialno skrbstvo še dokaj povoljno reševale. Ko pa je država začela z delavsko politično zakonodajo, so se vse te zadeve nivelizirale, kar ni bilo vedno v prid slovenskemu delavstvu.

a) O socialnem zavarovanju delavstva je poročano že na drugem mestu; nedostatki, tičoči se kmetskega delavstva in delavstva pri bratovskih skladnicah rudnikov ter velikih industrijskih podjetij, so zelo občutni.

b) Velik napredek pomenijo delavske zbornice,[24] ki so se oživotvorile leta 1925.[25] Delavska zbornica za Slovenijo se je čvrsto oprijela svojih nalog, žal, da so izven njenega delokroga rudniški in kovinski delavci zavarovani pri bratovskih skladnicah in vsi kmetski delavci. V ljubljanski oblastni skupščini smo slišali obupne klice ravno tega delavstva za zaščito in pomoč, ki jim je državna uprava ne nudi v zadovoljivi meri.

c) Tudi vprašanje brezposelnosti je v Sloveniji še vedno pereče. Država je pač izdala zakone o zaščiti naših izseljencev, ki se tičejo prekomorskih držav, niso pa upoštevani številni naši izseljenci v evropskih državah (Avstrija, Nemčija, Francija, Holandska). Nekdanjo poslovalnico za delo (Berza rada), podrejeno poverjeništvu za socialno skrbstvo, je centralistična državna uprava malone ukinila. Minister dr. Gosar se je iznova lotil te panoge in dosegel pogodbo z Nemčijo za zaposlitev kmetskih sezonskih delavcev. Tako sta bili obe slovenski samoupravi postavljeni pred nujnost, da si ustanovita svoj lastni oblastni izseljeniški urad,[26] ki bo skrbel predvsem za zaščito naših izseljencev v evropskih državah in organiziral kolonizacijo našega odvišnega delavstva po južnih krajih naše države. Izseljeniški urad je začel poslovati s 1. julijem 1928.

C. Invalidsko vprašanje tvori žalostno poglavje javnega skrbstva v Sloveniji in dela sramoto vsej državi. V poverjeništvu za socialno skrbstvo je začel že začetkom leta 1919. dr. Franjo Jež organizirati oskrbo vojnih žrtev. Svoje delo je naslonil na Komisijo za preskrbo vračajočih se vojakov, ki je bila že med vojno ustanovljena v Ljubljani kakor tudi po vseh drugih kronovinah bivše Avstrije. Prvi slovenski minister za socialno politiko v naši državi, naš delavski prvoborec in voditelj Josip Gostinčar, je uvidevši strašno bedo vojnih invalidov, vdov in sirot, ki je bila v Srbiji še hujša kakor pri nas, poklical v ministrstvo dr. Ježa, da se loti zakonodajnega in organizacijskega dela v prid vojnim žrtvam. Tako je izdelal dr. Jež uredbo o začasni pomoči inva-

[24] Ur. list 1921/99.

[25] Ur. list 1925/108.

[26] Sklep ljublj. obl. skupščine v V. seji 22. decembra 1927.

lidom in rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojnikov dne 14. februarja 1920,[27] ki se je nekoliko razširila z uredbo o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih vojnikov.[28] Kasnejši zakon[29] in razni pravilniki so pravice invalidov in drugih vojnih žrtev samo skrčili.

Na podlagi prve uredbe se je osnoval pri poverjeništvu za socialno skrbstvo poseben invalidski oddelek, čigar vodstvo in organizacija je bila poverjena meni. Nadpreglede invalidov je vršila vojaška oblast (Vojna okrožja v Ljubljani, Celju in Mariboru) ob navzočnosti zastopnikov invalidskega oddelka in organizacije vojnih invalidov samih. Nakazovanje pokojnin vojnim žrtvam in druge pomoči, zlasti zdravljenje bolnih in okrnjenih invalidov, oskrba delanezmožnih invalidov, učenje sposobnih invalidov po šolah in raznih obrtih, nameščanje, oddajanje trafik itd. je vršil invalidski oddelek v svojem delokrogu. Tekom l. 1920. in 1921. se je osnoval v Št. Peterski vojašnici v Ljubljani invalidski dom, ki je imel prostora za 120 do 150 invalidov, ki so hodili v šole in v obrti. V prostorih nekdanje Shemalne vojašnice v Celju se je osnoval nov invalidski dom, namenjen v prvi vrsti takim invalidom, ki so bili za delo popolnoma nesposobni. Že dr. Jež je l. 1919. osnoval v poslopju Azila Kranjske hranilnice v Ljubljani dom za oslepele invalide. K tej ustanovi se je kmalu pridružila tudi šola za slepo mladino. V Rogaški Slatini je bil invalidski dom za zdravljenje revmatičnih, živčnih, kostnih in sklepnih bolezni. Takrat je bil zasnovan osnutek za ortopedsko bolnico, kjer naj bi se zdravili okrnjeni in pohabljeni invalidi, pa tudi delovni invalidi in pohabljena deca. Obljubljeni krediti za izvršitev tega načrta niso prišli, pač pa je bil prav za silo nameščen in opremljen poseben ortopedski oddelek v Splošni bolnici v Ljubljani.

Protezna delavnica se je razširila in tehnično opremila tako, da je takrat služila vsem potrebam slovenskih invalidov. Ustanovila se je njena podružnica v celjskem invalidskem domu.

Takrat se je invalidski oddelek tudi bavil z mislijo, kako oskrbeti kakih 200 umobolnih invalidov, ki so bili prav za silo nameščeni in oskrbovani v umobolnicah v Ljubljani in na Studencu. Tudi ta misel se ni uresničila.

Pač pa se je uresničila misel Zdravilišča za bolne na pljučih na Golniku. Že pred koncem svetovne vojne je omenjena komisija kupila Golnik, t. j. staro graščinsko poslopje z razpadajočimi hlevi in neznatnim zemljiščem, da se zaradi ugodne lege tamkaj postavi moderno zdravilišče. Izdelan je bil tudi po strokov-

[27] Službene Novine z dne 20. junija 1920, štev. 112.
[28] Ur. list 1921/47.
[29] Ur. list 1922/14.

njakih tozadeven načrt, ki pa je žal l. 1919. izginil nekje v Belgradu. Invalidska uprava je bila prisiljena uporabljati grad na Golniku kot nekako zasilno okrevališče za ogromno število na jetiki bolnih vojnih invalidov. Ker ni bilo iz Belgrada ne načrtov, še manj pa denarnih sredstev za ustanovitev zdravilišča, smo se l. 1920. lotili tega načrta od druge strani. Pod geslom: »Kar je vojna vzela, naj vojna vrne« se je posrečilo, da je Deželna vlada pod predsednikom dr. Brejcem in poverjenikom za socialno skrbstvo dr. Ravniharjem dovolila iz demobilizacijskega fonda komisiji za preskrbo vračajočih se vojnikov prvo posojilo. Po načrtih arhitekta Ivana Vurnika se je prelevil gorenji hlev v začasno zdravilišče, dolenji hlev pa v gospodinjsko poslopje. Kmalu nato je zrastel iz tal moderen sanatorij za 100 do 120 bolnikov. Trebalo je še mnogo časa, da se je sanatorij opremil, ker ko so se domači viri posušili in se je le redkoma posrečilo dobiti kak prispevek iz Belgrada.

Minister za socialno politiko dr. Gosar je izročil v upravo komisije (sedaj fonda) za preskrbo vračajočih se vojnikov in z njim zdravilišče na Golniku ljubljanskemu oblastnemu odboru s 1. oktobrom 1927. Zdravilišče, ki ima prostora komaj za 160 bolnikov, je stalno prenapolnjeno; poleg vojnih invalidov, ki jih je čedalje manj, prihajajo v zdravljenje člani raznih socialnih ustanov (največ od Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani) in vse polno zasebnikov iz vseh pokrajin naše države, ker je to zdravilišče v svoji vrsti prvo v naši državi. Ljubljanski oblastni odbor namerava zdravilišče izdatno razširiti in ga opremiti z vsem, kar se danes rabi za uspešno zdravljenje tuberkuloze vseh vrst.

Leta 1922. so me izrinili z invalidskega oddelka in iz državne službe. Tisto leto so začeli izvajati zakon o začasni pomoči invalidom;[30] najprej je prišla r e d u k c i j a, ko so pri ponovnih pregledih zmanjšali število slovenskih invalidov od okroglo 15.000 na 9000 s tem, da so presojali zdravstveno stanje z izredno strogega vidika ali pa so zavračali invalidnost radi formalnih nedostatkov. Tako je izgubil značaj in vse ugodnosti vojnega invalida mož, ki se je vrnil iz vojne brez bedra, a ni mogel z listinami ali pričami dokazati, kje in kdaj je pozabil svoj ud. Še hujše je zadela invalide brezmiselna c e n t r a l i z a c i j a invalidske uprave; o sprejemu v bolnico ali kak invalidski zavod, podpori za obleko, napravi nove proteze, je odločevalo ministrstvo socialne politike. Seveda se je večkrat pripetilo, da se je invalid premislil ali naveličal čakanja: preden je prišla rešitev iz Belgrada, je odšel v bolnico ali po protezo na — drugi svet. Dela nesposobnim invalidom in vojnim vdovam z otroki smo prej dodeljevali trafike, ki so izprva vsaj nekaj nesle. Uprava drž.

[30] Ur. list 1922/14.

monopolov pa je stalno zniževala odstotke (od 10 na 4), tako da invalidske trafike donašajo komaj za režijo in davke, a nikakega dobička. Invalidnine pa so tudi pri polnih (100%) invalidih tako nizke, da ne zadoščajo niti za najbornejše življenje. Tako so vojne žrtve izročene največji bedi.

Komaj se je oživotvorila ljubljanska oblastna samouprava, so že invalidske organizacije zahtevale, naj oblast prevzame tudi invalidsko oskrbo. Takrat smo zadevo pregledali in po strokovnjakih ugotovili, da je država prejela za l. 1926. iz Slovenije za nad en milijon dinarjev invalidskega davka več, kakor jo je stala vsa invalidska oskrba v Sloveniji. Seveda smo se takoj obrnili na vlado, da ugodi upravičeni invalidski zahtevi. Toda slovenskim invalidom tako naklonjeni dr. Gosar kot minister za socialno politiko ni mogel zahtevi ugoditi, ker bi se moral prej invalidski zakon temeljito izpremeniti in invalidska uprava decentralizirati, kar bi zadelo na hud odpor pri srbijanskih poslancih. Za Slovenijo samo pa ni maral napraviti izjeme, zlasti ker je bil ravno takrat v razpravi zakon o izenačenju davkov, ki je predvideval znatno znižanje invalidskega davka.

Tako so ostali vojni invalidi in druge vojne žrtve v državni oskrbi, ki je popolnoma nezadostna, občine imajo z njimi kot siromaki dovolj skrbi, oblastna samouprava pa že čuti vojne sirote.

Č. Mladinsko skrbstvo ni bilo v Avstriji panoga javne uprave. Z oskrbo sirot in raznih mladostnih nebogljencev so se bavile karitativne organizacije in kongregacije, ki so vživale podporo države, dežele, občin in zasebnikov. Tako je bilo v Lichtenturnovi ustanovi sirotišče za deklice v upravi sester sv. Vincencija, Konferenca sv. Vincencija P. je ustanovila Marijanišče kot sirotišnico in vzgajališče za dečke, Salezijanci so imeli na Rakovniku vzgajališče za zanemarjene dečke. Vse te tri zavode je Kranjska dežela po deželnem zboru krepko podpirala. Kranjska dežela je imela poleg prisilne delavnice za odrasle tudi poboljševalnico za mladoletne. Gluhonemnica je bila ustanova v upravi deželne vlade. Za vzgojo slepe mladine ni bilo v Sloveniji zavoda, nastal je hkrati z domom za oslepele vojne invalide po prevratu.

Vojna in povojna doba je ustvarila strahotne razmere; število osirotelih, telesno in duševno zanemarjenih otrok je poskočilo na neverjetno višino. To žalostno stanje je spoznal naš narodni voditelj dr. Anton Korošec, ki je kot ministrski podpredsednik v prvi vladi kraljevine S. H. S. izdal Uredbo o ustanovitvi državnega oddelka za zaščito dece.[31] Tako je dobilo tudi poverjeništvo za socialno skrbstvo v Ljubljani svoj oddelek za zaščito dece, ki ga je organiziral dr. France Goršič. Takrat je bilo

[31] Ur. list 1919/74-75.

ugotovljeno, da je imel slovenski narod v kraljevini S. H. S. popolnih sirot, polsirot in nezakonskih otrok okoli 75.000, t. j. 7% tedanjega prebivalstva. V duhu »Zakona o zaščiti dece in mladine«[32] so se ustanavljale po okrajih in mestih krajevne zaščite, v Ljubljani sta nastala nova dva dečja domova, v Mariboru eden; stari zavodi pa so pri tem hirali, ker so jim usehli vsi viri iz javnih sredstev.

Sporedno s tem prizadevanjem je ustanovilo ministrstvo narodnega zdravja v Ljubljani Zavod za socialno-higiensko zaščito dece, kjer se zdravijo in tudi sprejemajo dojenci, kjer je posvetovalnica za matere in dojence ter šola za otroške skrbnice.

Sodna uprava je ustanovila poleg prisilne delavnice v Begunjah, kjer je že od poprej kaznilnica za ženske, poseben oddelek za maloletnice, nekako vzgajališče za žensko mladino, ki je prišla z obstoječim pravnim redom v navskrižje.[33]

V državni upravi tako širokopotezno zasnovano mladinsko skrbstvo se ni bogvekako razvijalo, državna podpora se je krčila od leta do leta, centralistična in birokratska uprava je ovirala razmah, tudi državni mladinski zavodi so poleg zasebnih hirajočih sirotišnic komaj životarili.

Uvidevši to siroščino je minister za socialno politiko dr. Gosar izročil s 1. januarjem 1928 mladinsko skrbstvo oblastnim samoupravam; izročil je zavode in pičle postavke iz državnega proračuna v dobri veri, da oblastne uprave urede to zadevo boljše ko država in najdejo za osirotelo in siromašno mladino kaj več sredstev.

Ljubljanski oblastni odbor je prevzel:

1. Dečji dom I, nastanjen v prostorih Invalidskega doma v Šentpeterski vojašnici, ki ima okoli 40 otrok v predšolski dobi. Prostori so popolnoma neprimerni in higiensko kvarni za otroke, vzdrževalni krediti sramotno nizki, otroci so prezebovali in lakote jih je varovala samo kuhinja — Invalidskega doma, kjer dobivajo hrano skoraj zastonj — seve, hrano, ki za otroke ni primerna.

2. Dečji dom II v poslopju nekdanjega Otroškega vrtca v Ljubljani je za kakih 40 otrok v šolski dobi, ki pohajajo šole izven zavoda. Dom je pretesen, nima niti kuhinje niti zadostnih dnevnih prostorov.

3. Gluhonemnica na Zaloški cesti v Ljubljani je novejše poslopje z obsežnim vrtom, nudi oskrbo in šolsko vzgojo gluhonemi mladini ter jo usposablja za polnovredno pridobitno življenje. Zavod, zgrajen za potrebe Kranjske dežele, je za vso Slovenijo pretesen, saj je natrpanih nad 80 otrok in mladine v njem. Navzlic pičlim dotacijam je zavod vzorno upravljan. Treba ga je čimprej razširiti.

---

[32] Ur. list 1922/83.

[33] Ur. list 1925/24.

4. Vzgajališče za dečke je ostalo v prostorih Prisilne delavnice, samo da je po umobolnici-hiralnici potisnjeno zelo v kot. V njem je okoli 40 dečkov, ki dobivajo še osnovnošolski pouk ali se že vadijo v kakem rokodelstvu. Škoda je, da niso težje vzgojni dečki ločeni od onih, ki jih je sodna oblast izročila zavodu radi kakega kazenskega čina.

5. Zavod za slepo mladino v Kočevju je nastanjen v poslopju, ki ga je kupilo poverjeništvo za socialno skrbstvo l. 1920. iz mladinskih sredstev ter v njem poleg slepih otrok nastanilo vojne slepce, sčasoma so se zatekli vanj tudi drugi odrasli slepci. V njem je okoli 25 do 30 slepih otrok, ki dobivajo osnovnošolski pouk in 30 do 40 odraslih slepcev, ki se bavijo s pletarstvom in krtačarstvom (ščetarstvom). Zavod se radi tesnobe ne more razviti, tudi bivanje mladine in odraslih v enem poslopju ni ugodno.

Ljubljanski oblastni odbor je spojil oba dečja domova, ki sta imela vsak svojo upravo v en Mladinski dom. Vso šoloobvezno mladino odda Mladinski dom v zasebne zavode; dečke v Marijanišče v Ljubljani in v Zavetišče sv. Jožefa v Št. Vidu nad Ljubljano, deklice pa v Lichtenturnov zavod v Ljubljani in v Zavod šolskih sester v Repnjah. Slabotni ali posebnega varstva potrebni otroci predšolske dobe ostanejo v Mladinskem domu, druge smo pravkar (s 1. avgustom) začeli oddajati na rejo kmetskim družinam. Upajmo, da se ta poskus obnese, saj so razmere po kmetskih družinah za razvoj takega mestnega ali proletarskega sirotka v telesnem in duševnem pogledu gotovo naravnejše kakor v zavodih, ker življenje v družini je vendar najbolj primerno otroku te dobe. Ljubljanski oblastni odbor tudi na skritem upa, da se zbudi v teh, s ceste in mestnih lukenj pobranih otrocih veselje do dela sploh in posebej veselje do grude; morda se tudi povzdigne higiena v kmetskih družinah, ker posebna mladinska skrbnica bo stalno nadzirala telesno in duševno stanje rejencev ter ravnanje ž njimi. Že v letošnjem letu je oblastni odbor število oskrbovancev in podpirancev skoraj potrojil (od 60 na 175 ali čez).

Mariborski oblastni odbor je prevzel Dečji dom v Mariboru v svojo upravo. To je edini javni mladinski zavod v tako obsežni oblasti, ki nima nikakih zasebnih zavodov te vrste. (Poprej je bilo mladinsko skrbstvo v Gradcu za vso Štajersko.) Mariborski oblastni odbor je nakupil v Celju obširna poslopja, ki jih prireja v svrhe svojega mladinskega skrbstva.

Mnogo truda in gmotnih žrtev bo treba, preden bo mladinsko skrbstvo v Sloveniji tako urejeno, da se bo mladina, ki nima sreče, da odraste v varstvu lastne družine, vendarle usposobila za polnovredne člane naše narodne družine. Izpopolniti bo treba in morda na novo osnovati zavode za telesno okrnjeno ali du-

ševno okvarjeno mladino, ki rabi prav posebne odgoje (gluhonemnica, zavod za slepo mladino, zavod za pohabljeno mladino, zavod za zanemarjeno mladino), vso drugo pa izročajmo v varstvo in odgojo dobrim družinam ali pa zavodom krščanske usmiljenosti, ki se posvečajo mladini ne zgolj radi plačila.[34]

D. Občutno je bilo breme, ki ga je nosila javnost za oskrbo siromakov že v bivši Avstriji. Po zakonu je bila domovna občina dolžna skrbeti za siromake. Večje, mestne in industrijske, davčno močne občine so z lahkoto nosile tozadevna bremena, sprejemale potrebne svoje občane v ubožnice ali hiralnice ali jim dajale pomoč na drugi način. Niso pa tega bremena zmagovale kmetske občine, kamor so se vračali izmozgani in shirani občani, ki so mladi in krepki zapuščali domovno občino, kjer niso dobili dovolj dela in jela, in v mestih, rudnikih, sploh v tujini izrabili svojo delovno moč in kopičili drugim blagostanje. Prihajali so domov sami, ko jih je komaj še kdo poznal, ali pa njihovi potomci, ki še niso videli »domovne« občine, po pomoč. Seveda jih domovne občine niso sprejemale kdovekako prijazno, dajale so jim običajno oskrbo, prenočišča po hlevih, hrano od hiše do hiše. Križ je z onimi siromaki, ki se sami ne morejo gibati.

Zakon o zaščiti ubogih, starih in onemoglih iz l. 1922.[35] določa, da mora za siromake (izvzemši za vojne invalide) skrbeti občina, kjer siromak prebiva. Ta zakon pa se ne izvršuje, ker ministrstvo za socialno politiko ni izdalo pravilnika, ga pa tudi ni moglo izdati, dokler nimamo v državi enotnega zakona o občinah in domovinstvu.

Siromakov, ki žive človeka nevredno življenje, je v Sloveniji ogromno število, občine ječe pod temi bremeni, karitativne organizacije ne morejo same niti z daleka zadoščati potrebam. Mariborska oblast ima dve javni hiralnici (v Ptuju in Vojniku), v ljubljanski oblasti sta dve večji zasebni (Sv. Jožef v Ljubljani in Mengeš, obe last Kongregacije Usm. sester sv. Vincencija P.), mesto Ljubljana ima lepo moderno urejeno Zavetišče za svoje siromake; ponekod imajo zasilno urejene občinske hiše.

Vsekakor mora oblastna samouprava priskočiti na pomoč zlasti davčno šibkim podeželskim občinam. Za zdaj je še nemogoče urediti oskrbo siromakov z zakonito uredbo, ker je vsekako treba imeti boljšo podlago za pravično porazdeljevanje bremen, to je občinski in domovinski državni zakon. Ljubljanski oblastni odbor namerava pospeševati ustanavljanje zavetišč za siromake po okrajih in izročiti upravo krajevnim činiteljem. Ko dobimo nov občinski zakon

[34] »Samouprava« I., štev. 4.
[35] Uradni list pokr. uprave 1922/77.

in pravičen domovinski zakon, izdelamo uredbo o preskrbi siromakov, ki naj omogoči človeka dostojno življenje tem trpinom in napravi javna bremena znosna.

Tudi bo treba pri socialni zakonodaji izposlovati, da se vsaj za našo pokrajino izvede zakon o zavarovanju delavcev tudi na kmetske posle in dninarje, da se vsi zavarovanci zavarujejo ne samo za primere bolezni ali nezgod, marveč tudi za dobo stalne onemoglosti ali primere trajne nesposobnosti za delo. Veliko ovir bo treba premagati, zlasti odpor osrednjih činiteljev v Belgradu, ki so za nivelizacijo vseh naših zadev in nasprotujejo vsakršni posebni ureditvi. Ko pride do enotne samouprave v Sloveniji, se bo dalo to prevažno vprašanje dosti lažje rešiti.

Seveda pri reševanju težkega vprašanja o preskrbi siromakov ne smemo ostati na površju, treba bo pogledati v globino, do korenin, ki iz njih raste siromaštvo našega naroda. Slovenska zemlja je borna, z obdelovanjem zemlje se preživlja komaj za silo polovico prebivalstva, drugi si morajo iskati dela drugod. V industriji in obrti je zastoj, delavec ne dobiva toliko, da bi mogel zadostno oskrbeti sebe in svojce, zato prezgodaj shira in zapušča svojce v bedi. Tuji kapital se pri nas redi in srka našemu narodu srčno kri. Izboljšanje kmetijske produkcije, izboljšanje delavskih mezd in delovnih pogojev, skrb za izseljence in notranjo kolonizacijo spadajo v to poglavje.

Siromaštvo izvira tudi iz notranjih, čisto duševnih razlogov. Tudi v delavske kroge se je razpasla neka lahkomiselnost in nravna razrvanost, neomejen pohlep po trenotnem telesnem vživanju. Ta miselnost je s strani delavstva nezakrivljena, saj so pri vzgoji dovolj zanemarjeni in imajo slabih zgledov s strani polizobražencev in izobražencev. Spolna razbrzdanost, ki se javlja v spolnih boleznih, nezakonskih otrocih in lahkomiselno sklenjenih zakonih brez nravne, zdravstvene in gmotne podlage, kjer zapade mož alkoholu, žena shira na tuberkulozi in zapusti kopo telesno pohabljenih in duševno zanikarnih otrok.

Siromaštvo nam stvarja tudi alkoholizem, prav posebno pa žganjepitje. Prosta žganjekuha in poljubno otvarjanje točilnic dajeta toliko zapeljivih priložnosti, da se protialkoholna propaganda, ki jo vodijo Sveta vojska, Higienski zavod in šolska uprava, komaj čuti: naš narod tone v žganju in vsej bedi, ki izvira ponajveč iz žganjepitja.

V dokaz, da naše trditve niso pretirane, priobčujemo izkaz o potrošnji alkoholnih pijač po uradnih podatkih finančne uprave, izkaz, ki pa ne izkazuje vse naše — sramotne zapitosti, saj se čuda mnogo vina in še več alkohola v obliki žganja popije preko

uradnih izkazov. Razvidno je iz podatkov za l. 1927.[36], da prihaja v Ljublj. oblasti po ena točilnica na 153 prebivalcev in na enega prebivalca na leto 6·7 l piva, 30·6 l vina in skoro 2 l žganja, torej blizu 5 litrov absolutnega alkohola! Za Mariborsko oblast nisem mogel dobiti zanesljivih podatkov, razmere pa bržkone niso boljše od naših. Strahotne in sramotne številke!

V posebni razpravi hočem, ko naberemo dovolj statističnega gradiva, pokazati, kako narašča s potrošnjo opojnih pijač, posebno žganja, bolehnost, kriminalnost, siromaštvo, sploh vse, kar tvori našo zdravstveno in družabno bedo!

Oblastna samouprava je dolžna po vseh svojih močeh prav tako zatirati žganjepitje in pospeševati nravni prerod, kakor izboljševati zunanje življenjske pogoje delovnim slojem. Kako reši oblastna uprava to svojo nalogo, ki je temelj zdravstvene, dobrodelne in sploh socialne politike, pokaže bližnja bodočnost.[37]

Filip Uratnik:

SOCIALNO SKRBSTVO IN SOCIALNA ZAKONODAJA.

Razmere ob prevratu.

Marsikdo pripisuje danes, ko so se družabni odnošaji na zunaj precej konsolidirali, socialnopolitičnim problemom le podrejen pomen. Zopet raste vera, da more dušiti sila orožja trajno tudi one težnje širokih plasti, ki so upravičene. Ob prevratu pa nam je bilo vsem jasno, da spadajo socialnopolitične naloge med najvažnejše naloge, ki se morejo staviti politiki.

---

[36] Finančni oddelek ljublj. obl. odbora mi je dal na razpolago naslednje uradne podatke za Ljubljansko oblast: Točilnic 3625, vina je bilo (samo zatrošarinjenega) 170.070 hl, piva 37.724 hl, žganja (brez trošarine prostega, od poljedelcev proizvajalcev nakuhanega in »doma« potrošenega) 4820 hl, špirita 6049 hl.

[37] Uporabljeni viri. Uradni list Narodne vlade S. H. S., kesneje Deželne vlade za Slovenijo, kesneje Pokrajinske uprave za Slovenijo, zdaj Ljubljanske in Mariborske oblasti, od 1918—1928. — Samouprava. Uradno glasilo in uradni list Ljubljanske in Mariborske oblasti 1928, I. letnik. — Dr. A. B. Narodovo zdravje v Sloveniji 1919, 1920, 1921, 1922 in 1923. »Čas« l. XV, XVI, XVII, XVIII in XIX. — Dr. A. Brecelj, Oskrba vojnih oškodovancev v Sloveniji, »Čas« XVI. — Dr. A. Brecelj, Zdravstvo in sorodne zadeve v Sloveniij, »Čas« XXII. — Prof. dr. Alojz Zalokar, Pet let ginekologije in porodništva, 1925. Tiskovna zadruga v Ljubljani. — Ant. Mrkun, Alkoholno vprašanje, Ljubljana 1927. — F. Uratnik, Poročilo Delavske zbornice za Slovenijo 1925-26. Ljubljana 1927. — Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani, Letno poročilo za l. 1927, Zagreb 1928. — Družba sv. Vincencija P., Letno poročilo centralnega sveta in konferenc za l. 1926. in 1927. Ljubljana, 1928.

Vojna leta so razvila svoj sistem socialnega skrbstva. Pri splošnem pomanjkanju živil, obleke in stanovanj je morala državna oblast prepovedati svoboden promet z živili, obleko in stanovanji. Živila in obleko so delili na nakaznice, stanovanja pa so postala neodpovedljiva. Cene za vse te najvažnejše potrebščine je določala državna oblast. V najvažnejših industrijah so bile urejene tudi delavske mezde z državnimi naredbami. Ugotavljale so njih višino posebne pritožne komisije po zaslišanju podjetnikov in delavcev. Rodbine vpoklicanih, padlih ali ujetih vojakov so dobivale državne podpore, tako zvane prispevke za preživljanje ali vzdrževalnine. Rodbine, ki so morale zapustiti vsled vojaških invazij domače bivališče, — to so bile v naših krajih predvsem rodbine iz Primorja, so dobivale begunske podpore. Vzdrževalnino so dobivale tudi rodbine, katerih vzdrževatelji so živeli v Ameriki.

S tem bi bili podani glavni obrisi socialnega skrbstva med vojno. Ta slika pa bi ne bila popolna, če ne bi na drugi strani že tu poudarili, da je vojna strahovito razdejala predvojno socialno skrbstvo. To že v upravnem oziru. Večino uradnikov socialnih zavodov, to je bolniških blagajn, nezgodnih in pokojninskih zavarovalnic, so vpoklicali k vojakom. Državna kontrolna oblast, ki je bila v teh zavodih pred vojno skoro del uprave same, je med vojno docela odpovedala, ker so bili državni uradi z drugimi nalogami prezaposleni.

Še hujše pa je razdejala vojna gospodarstvo teh institucij. Vsi ti zavodi so podpisali ogromne vsote vojnih posojil. Nekateri mnogo več, kakor so denarja in rezerv sploh imeli.

To je bila na socialnopolitičnem polju dedščina, ki jo je prevzela ob prevratu naša nova vlada od bivše Avstrije.

Ko je prišel prevrat, je bilo treba misliti na likvidacijo vojnega in na obnovitev predvojnega socialnega skrbstva. A ne samo na obnovitev socialnega skrbstva, temveč tudi na njegovo prilagoditev na nove upravne razmere in na njegovo izpopolnitev. Kajti ob prevratu ni bilo mogoče iti preko pomanjkljivosti in nedostatkov predvojnih socialnih naprav, ne samo zato, ker raznih upravičenih tendenc in zahtev ob prevratu ni bilo mogoče dušiti s sirovo silo, temveč tudi zato, ker so se te pomankljivosti baš ob prevratu jasno videle in ker je bila ob prevratu osredotočena vsa miselnost na reforme. Tako na primer pred vojno nismo imeli brezposelnega zavarovanja. Ko so se pa vrnili po vojni vpoklicani delavci domov in jim desorganizirana obrt in opustošena tovarna nista mogla nuditi dela, se ni dalo iti preko že stare zahteve po podpiranju industrijskih delavcev za čas brezposelnosti.

Toda zasledujmo tok dogodkov po vrsti. Narodna vlada je sklenila takoj ob prevratu, da bo plačevala vzdrževalnine in begunske podpore še naprej. A že meseca decembra leta 1918. se je odločila

glede obeh vrst podpor za novo dodeljevanje in za revizijo podpirancev. Bivša Avstrija je bila pri dodeljevanju podpor zelo liberalna, hoteč s tem vzdrževati vojno razpoloženje. Vzdrževalnino so dobivali često tudi premožnejši posestniki, kmetje in obrtniki, kojih rodbine so bile vsled vpoklicev sicer oškodovane, ne pa eksistenčno ogrožene. Begunske podpore so dobivale še rodbine, ki so si ustvarile na mestu novega bivališča že novo gospodarsko eksistenco. Iz teh razlogov je sklenila Narodna vlada, da morejo dobivati vzdrževalnine v bodoče le rodbine, katere je vzdrževal vpoklicanec, invalid ali ujetnik z mezdnim delom, — begunske podpore pa le rodbine, ki si še niso ustvarile nove eksistence. Amerikanske podpore pa je sploh ustavila. Vzdrževalnine so mogle dobivati tudi rodbine invalidov. Invalidom samim je hotelo nakazovati podpore poverjeništvo za narodno obrambo preko Dunaja, — na račun likvidacijske imovine bivše Avstrije, kar pa je naletelo na nepremagljive težkoče. Šele 14. februarja 1920 smo dobili uredbo o začasni pomoči invalidom (Uradni list št. 47 iz leta 1921.). Tozadevne naredbe so se pozneje večkrat spreminjale. Sedaj pa so urejene pravice vojnih invalidov po zakonu z dne 13. novembra 1925, Uradni list 110 iz leta 1925.

Reorganizacija vojnega sistema podpor je povzročala oblastem ogromno delo. Naval strank je bil na vseh mestih, ki so se s tem bavila, ogromen. Celo iz daljne Nemčije so se obračale rudarske rodbine naših državljanov na poverjeništvo za socialno skrbstvo za pomoč. Vsak dan se je nabralo na mizah referentov, ki so bili s tem poverjeni, iz Nemčije vse polno prošenj in celo brzojavov, ki so končavali vsi z istim refrenom: Gladujemo, naš oče odnosno mož je padel v vojni, pomagajte!

Denarni efekt zahtevanih podpor za naše rodbine v Nemčiji bi bil silno visok. Res potrebnih od manj potrebnih se v tako razdaljo ni dalo ločiti. Zato se te prošnje niso mogle upoštevati. Pač pa so se naprosile nemške oblasti, naj repatriirajo na naše stroške one rodbine naših vojakov, ki so bile izpostavljene najhujšemu pomanjkanju. Res se je vrnil meseca januarja 1919 iz Nemčije cel vlak naših vdov in sirot.

Ti in številni begunci, ki so prispeli po prevratu iz Primorja in Koroške, so našli le težko strehe. En del se jih je naselil v velikem begunskem taborišču na Strnišču pri Ptuju, ki je bilo nastanjeno v bivši vojaški bolnišnici. A tudi reorganizirane razne vojne podpore niso mogle nadomestiti za povojno dobo tako potrebnega skrbstva za brezposelne.

S tem prihajamo že do obravnavanja prve panoge normalnega socialnega zavarovanja, kojega najvažnejše panoge so: zavarovanje zoper brezposelnost, bolezen, nezgode, invalidnost in starost. Naše povojno brezposelno skrbstvo je na eni strani del vojnega demobili-

zacijskega socialnega skrbstva, na drugi strani pa pomenja že prvi početek brezposelnega zavarovanja, ki ga pred vojno nismo imeli.

Oglejmo si, kako se je razvijalo brezposelno zavarovanje po prevratu v zadnjih desetih letih.

Brezposelnost. — Stanovanjska kriza.

Dne 20. decembra 1918 se je ustanovila v Ljubljani Državna posredovalnica za delo. Bila je predhodnica sedanje Javne borze dela, s katero je vzdržala kontinuiteto vkljub neštetim preosnovam in oviram. Dne 23. decembra je bila sprejeta naredba o podpiranju brezposelnih iz državnih sredstev. Po tej naredbi so imela pravico dovoljevati brezposelne podpore politična oblastva I. stopnje na predlog občin in borz dela. Izplačevale pa so podpore davkarije. Ta oblastva pri priznavanju podpor niso bila vezana po nikakih proračunskih omejitvah, temveč so nakazovala podpore povsod, kjer so bili dani za to zakoniti pogoji. Veljavnost naredbe o brezposelni podpori se je pozneje večkrat podaljšala, končno do dne 30. aprila 1920.

Ko smo dobili v državi v prvi polovici leta 1920. režime trde roke, se je jelo preveč pozabljati na to, da imamo opraviti tu še vedno z odprto rano, ki se ne sme puščati v nemar in ki se ne da zdraviti samo s trdo roko. Od 30. aprila 1920 pa do 31. julija 1922 se ni ukrenilo ničesar za zakonito varstvo brezposelnih. Šele čl. 110. finančnega zakona za leto 1922./23. daje podlago za ureditev brezposelnega skrbstva na samoupravni podlagi. Ta člen se glasi: Minister za socialno politiko se pooblašča, da sme zaradi nabiranja potrebnih sredstev za podpiranje nezaposlenih delavcev, za ustanavljanje delavskih zavetišč in za plačevanje potnih stroškov delavcev, ki iščejo dela, vsem delodajalcem in delavcem, ki spadajo pod odredbe zakona o zavarovanju delavcev, odmeriti posebno doklado, največ 0·3%, ki se pobira istočasno in na isti način, kakor prispevek za zavarovanje zoper bolezen. Kako je uporabljati tako nabrana sredstva, predpiše minister za socialno politiko s posebnimi odredbami.

Na podlagi tega pooblastila je izšla naredba o podpiranju in uporabljanju prispevkov za borze dela dne 28. dec. 1922 (Uradni list št. 3 iz l. 1923.). Ta naredba določa prispevek za borze dela in brezposelnost z 0·3% zavarovane mezde. Iz teh sredstev naj bi se porabili dve petini za neposredno podpiranje brezposelnih, tri petine pa za svrhe borz dela po določilih ministra za socialno politiko. Prispevek za borze dela se je začel 1. januarja 1923 pri vseh organih bolniškega zavarovanja v resnici pobirati, razen pri bratovskih skladnicah, ki te naredbe protizakonito niso izvedle. Cela štiri leta pa so se prispevki samo pobirali, ne pa tudi trošili. Finančni

zakon iz leta 1927./28. daje v čl. 281. ministru za socialno politiko naslednja ponovna navodila za uporabo teh prispevkov: Minister za socialno politiko se pooblašča, da sme zaradi odpravljanja brezposelnosti iz denarja, nabranega na podstavi čl. 110. finančnega zakona za leto 1922./23., kolikor ni ta denar neizogibno potreben za organizacijo posredovanja dela in za dajanje neposredne podpore brezposelnim delavcem, ustanoviti fond za dajanje cenih posojil za zidanje delavskih stanovanj po načelu, da se mora porazdeliti ta denar po pokrajinah v istem razmerju, v kakršnem je bil nabran.

Na podlagi tega pooblastila je izšla 10. decembra 1927 (Službene Novine 281 in Uradni list št. 494 z dne 22. decembra) uredba o organizaciji posredovanja dela, dajanja neposredne podpore brezposelnim delavcem in dajanja cenih posojil za zidanje delavskih stanovanj, s katero so bili za borze dela in za brezposelnost nabrani prispevki končno izročeni svojemu namenu. Sedaj se zbira za vse gori označene svrhe na področju Slovenije letno nekaj nad poldrug milijon dinarjev, od katerih pa se sme porabiti za neposredno podpiranje brezposelnih komaj dobra tretjina. Ostalo se porabi za stavbne kredite in za vzdrževanje borz dela. Vendar je ustvarjen s tem skromen začetek zelo potrebne akcije.

Že predvojna statistika ve povedati, da je bilo vsled menjavanja služb pred vojno v časih dobre konjunkture vedno 5 do 8% obrtnih in industrijskih delavcev brez posla. Število sezonskih delavcev, ki so bili po zimi brez posla in vsled prenizkih zaslužkov med sezono često tudi brez sredstev, je bilo že pred vojno veliko. Tako navaja statistika okrajnih bolniških blagajn na Kranjskem, da je bilo l. 1912. število zavarovanih delavcev v mesecu juliju nad 7000 višje kakor v mesecu decembru. Vse to se po vojni ni spremenilo. K temu prihajajo pa še posebne razmere, ki so posledica vojne.

Pred vojno je naraščalo prebivalstvo v evropskih in ameriških državah povprečno po 1% na leto. Paralelno in še hitreje pa je rastla svetovna produkcija, a ne toliko pri nas, kakor v bogatejših deželah, ki so razpolagale z jačjimi naravnimi zakladi ali z jačjo politično močjo. Za naraščanje produkcije je predpogoj v naraščanju obratnega kapitala in produktivnih sredstev. Vojna je zaustavila to stalno naraščanje produkcije in je dvignila nivo produkcije začasno celo pod predvojno višino. Po vojni je gospodarstvo to višino sicer kmalu zopet doseglo, nikjer pa se še ni dosegla tista višina, ki bi odgovarjala porastu delovne sile in odrastlega prebivalstva, ki je rastlo kljub vojni naprej. Izguba na padlih v vojni je bila z novimi močmi kmalu nadomeščena. Padec rojstev med vojno pa za enkrat na delovnem trgu še ne more priti v poštev. Iz teh razlogov vlada skoro v vseh državah na delovnem trgu izredno težka kriza. Zato se države, ki so sprejemale pred vojno mnogo delovnih moči, po vojni priseljencev

branijo. Ta omejitev priseljevanja je Slovenijo še posebno težko zadela. Na področju Slovenije se tudi pred vojno produkcija ni v isti meri večala, kakor prebivalstvo. Zato je moglo absorbirati naše gospodarstvo komaj eno tretjino prirastka prebivalstva, dve tretjini pa so morale v tujino. To so pogledi, iz katerih je treba presojati današnji položaj na delovnem trgu.

Ti vidiki dajejo globok vpogled tudi že v drug važen socialnopolitičen problem, ki se pojavlja po vojni, — v stanovanjsko krizo, ki naj jo radi tega na tem mestu kratko osvetlimo, čeravno stanovanjsko skrbstvo ne spada k socialnemu zavarovanju.

Tudi stanovanjska kriza je svetoven pojav; ima iste splošne in posebne razloge, kot zaposlitvena kriza. Ob zlomu Avstrije so bila stanovanja na podlagi avstrijske zakonodaje neodpovedljiva, stanarine pa maksimirane. Po prevratu smo dobili naredbo, s katero je bilo poverjeništvo za socialno politiko pooblaščeno, da more dovoliti posameznim občinam, da smejo posegati po dvojnih, nezasedenih in nezadostno zasedenih stanovanjih.

Stanovanjsko-zaščitni zakoni so se pozneje večkrat spreminjali, a stalno s tendenco, da se ostrina stanovanjske zaščite omeji. Gradnje novih stanovanj pri nas z državno pomočjo skoro niso pospeševali. Edino izjemo tvorijo tukaj zakonska določila, ki so silila večja podjetja in denarne zavode, da zidajo stanovanja za svoje nameščence. Ta določila so vplivala ugodno na zidanje hiš. Vkljub temu pa so stanovanjski zakoni vedno bolj omejevali stanovanjsko zaščito. Ob desetletnici naše državne samostojnosti stojimo pred popolno likvidacijo stanovanjske zaščite. Po našem mnenju preuranjeno. Zakaj, dokler sta ostala ponudba in povpraševanje po stanovanjih v nezmanjšanem nesoglasju, svobodna konkurenca tu ne more biti zdrav regulator. Njen vpliv more biti tu le ta, da se izločijo iz povpraševanja ekonomsko slabejši in da se omogoči na drugi strani ekonomsko močnejšim udobnost in razširitev, ki bi pri sedanjih izrednih razmerah ne smela biti dovoljena.

Bolniško, nezgodno in starostno zavarovanje.

Pred zelo težke naloge je bila postavljena naša povojna socialna politika na polju bolniškega, nezgodnega in starostnega zavarovanja. V bivši Avstriji smo poznali zavarovanje zoper bolezen, nezgode in starost. Zoper bolezen so bili zavarovani vsi obrtni delavci. Zoper nezgode so bili zavarovani delavci v industriji in rudarstvu in v življenju nevarnejših obrtnih poklicih tako, da je bila zavarovana zoper nezgode približno polovica vseh zavarovancev zoper bolezen. Zoper starost so bili zavarovani samo privatni nameščenci in rudarji.

Organizacija našega bolniškega zavarovanja je bila pred vojno zelo nepregledna in razcepljena. V raznih okrajnih, obratnih, zadruž-

nih in društvenih bolniških blagajnah smo imeli pred vojno na sedanjem slovenskem ozemlju 72 raznih nosilcev bolniškega zavarovanja. Te bolniške blagajne so bile združene v Zvezo bolniških blagajn, katerih sedeži pa so bili vsi izven sedanjega slovenskega ozemlja (v Trstu in v Gradcu). Poleg teh zvez so tvorile med številnimi nosilci bolniškega zavarovanja zvezo državne upravne oblasti, ki so posamezne bolniške blagajne učinkovito nadzorovale.

Proti nezgodam je bilo zavarovano naše delavstvo pred vojno pri splošnih delavskih zavarovalnicah v Gradcu in v Trstu. Železničarji in rudarji so imeli posebne nezgodne zavarovalnice s sedežem na Dunaju.

Najstarejše naše pokojninsko in nezgodno zavarovanje, — uvaja ga že rudarski zakon iz leta 1852. — predstavlja tako zvano provizijsko zavarovanje pri Bratovskih skladnicah, ki je bilo pred vojno obenem nezgodno ter invalidno odnosno starostno zavarovanje. Ker je imel vsak obrat svojo bratovsko skladnico, ki je bila omejena le na članstvo tega obrata, te skladnice niso mogle nositi rizika za slučaj večjih nezgod v obratu. Tudi za pravo pokojninsko zavarovanje je bilo število članstva Bratovskih skladnic navadno mnogo premajhno, ker se dajo sestavljati zavarovalno tehnični računi le za veliko število članstva. Zato je bilo provizijsko zavarovanje rudarjev že pred vojno potrebno reorganizacije. S to reorganizacijo se je med vojno pričelo. Leta 1915. se je ustanovila na Dunaju za vso državo nezgodna zavarovalnica za rudarje, tako da je preostalo Bratovskim skladnicam le invalidno zavarovanje.

Privatni nameščenci so bili zavarovani za starost in onemoglost od l. 1907. in sicer pri Občem pokojninskem zavodu za privatne nameščence na Dunaju, v kolikor niso bili zavarovani pri nadomestnih pokojninskih zavodih ali pri splošnih zavarovalnicah z nadomestnimi zavarovalnimi pogodbami.

Bolniško zavarovanje, ki smo ga našli na našem ozemlju ob prevratu, je bilo popolnoma nepregledno, ni imelo nobenega idejnega središča in ni bilo kos izrednim nalogam, pred katere je bilo postavljeno na eni strani vsled nagle obnove gospodarstva, na drugi strani pa vsled inflacije in z njo zvezanih sprememb v višini mezd, katerim bi se moralo stalno prilagojevati. Vsled političnih sprememb na naših še nesigurnih mejah, je bila ponekod celo kontinuiteta bolniškega zavarovanja v nevarnosti.

Na drugi strani je bilo treba misliti na to, kako je urejeno delavsko bolniško zavarovanje v drugih delih države in kakšen razvoj je v tem oziru pričakovati. Na Hrvatskem in v Vojvodini smo imeli že pred vojno nezgodno in bolniško zavarovanje združeno, bolniško zavarovanje pa močneje centralizirano, — sistem, od katerega so si obetali tudi pri nas zboljšanje bolniškega zavarovanja.

Na polju nezgodnega in starostnega zavarovanja je bilo treba ustanoviti na našem teritoriju nove organe za izvajanje nezgodnega zavarovanja in pokojninskega zavarovanja nameščencev, razen tega pa likvidirati bivše skupne zavode ter prenesti na nas odpadajočo likvidacijsko imovino v našo državo. Z ozirom na to, da so utrpeli ti zavodi na eni strani vsled vojnih posojiil, pa tudi vsled razvrednotenja denarne vrednosti silne izgube, je bilo misliti na to, kako zasigurati z izrednimi draginjskimi dokladami vsaj najpotrebnejšim rentnikom eksistenco.

Ko je prišel prevrat, so se namah ustavile vse nezgodne in pokojninske rente, ki so znašale, ako bi jih prenesli v sedanjo valuto, več sto milijonov dinarjev. Sledil je silen naval intervencij, prošenj in pritožb, ki so reorganizacijsko delo, ki je bilo že itak težavno, še bolj otežile. Maloštevilen kader zavarovalnih strokovnjakov, s katerim smo takrat razpolagali, je izvršil v tej dobi ogromno delo. Pri splošni stanovanjski krizi za urade, ki bi jih bili v svrho reorganizacije zavarovanja potrebovali, ni bilo prikladnih prostorov. V malih prostorih bivše okrajne bolniške blagajne v Ljubljani na Turjaškem trgu št. 4 so morali najti prvi čas streho vsi zavodi sedanjega bolniškega nezgodnega in pokojninskega zavarovanja, od katerih je nameščen sedaj vsak v posebni palači. Par oseb je bilo na razpolago za ogromne posle, ki jih vrši danes nad 100 uradnikov!

Tak je bil položaj ob prevratu. Kako so se reorganizirale v teh razmerah vse tri panoge socialnega zavarovanja?

Na inicijativo poverjeništva za socialno skrbstvo je bila ustanovljena dne 1. januarja 1919 Zveza bolniških blagajn za slovensko ozemlje. Z okrožnico z dne 14. januarja 1919 je zahtevalo gori imenovano poverjeništvo, naj mu pošljejo okrajna glavarstva sezname vseh bolniških blagajn, ki poslujejo na njihovem področju. Dne 15. februarja 1919 naj bi se poslali poverjeništvu tudi po zakonu predpisani izkazi in računski zaključki za leto 1918.

S tem je bil dobljen pregled o stanju bolniškega zavarovanja na našem ozemlju. Takoj nato se je pristopilo k reorganizaciji bolniškega zavarovanja. Obstoječe stanje ni bilo zadovoljivo in je dajalo v mnogih slučajih zakonite razloge za razpuščanje in inkorporiranje bolniških blagajn. Tendence za reorganizacijo in centraliziranje bolniškega zavarovanja pa so bile tako močne, da so vodile do razpuščanja in inkorporiranja bolniških blagajn tudi tam, kjer za to ni bilo prave zakonite podlage.

Dne 31. maja 1919 smo imeli v Sloveniji v organizaciji bolniškega zavarovanja v glavnem položaj, kakor ga imamo po letu 1922., z edino razliko, da so poslovale takrat današnje ekspoziture kot docela avtonomne upravne edinice Okrajne bolniške blagajne v Ljubljani. V enem

letu je bilo razpuščenih in inkorporiranih s posebnimi upravnimi akti nad 70 nosilcev bolniškega zavarovanja!

Kakšni razlogi so bili merodajni za to centraliziranje, ki je ustvarjalo že pred tozadevno zakonodajo dovršena dejstva, je razvidno iz utemeljitve razpusta zadnjih 8 bolniških blagajn na Kranjskem (opr. št. Z 126/19 Poverjeništva za socialno skrbstvo z dne 2. maja 1919), ki se glasi:

»Male bolniške blagajne so, akoravno ima njih obstoj zakonito podlago, zlasti v sedanjem času, ko se vsepovsod pojavlja stremljenje po izboljšanju in razširjenju naprav na socialno-zavarovalnem polju, vsakemu tozadevnemu prizadevanju le v kvar in oviro.

Male bolniške blagajne se zaradi pičlega števila zavarovancev ne morejo razviti tako, kakor bi bilo želeti in kakor sedanji čas to zahteva.

Številne male bolniške blagajne povzročajo upravnim oblastem neprimerno veliko kompliciranega dela in cepijo moči, dočim je efekt njihovega delovanja minimalen.

Že to osvetljuje dovolj jasno vsetransko škodo, ki jo povzroča nesmotrena in po nikakem enotnem načrtu izvedena organizacija bolniškega zavarovanja.

Za kar najstrožjo centralizacijo vsega bolniškega zavarovanja sta se izrekli tudi anketi o reformi bolniškega zavarovanja, ki sta se vršili februarja 1919 v ministrstvu za socialno politiko v Belgradu (na kateri so bili zbrani vsi interesenti iz vseh delov kraljevine S. H. S., razen iz Dalmacije) ter pri poverjeništvu za socialno skrbstvo v Ljubljani.

Sledeč zaključkom teh anket je razpustilo poverjeništvo razen zgoraj imenovanih že vse okrajne, obratne in nekatere druge bolniške blagajne ter jih centraliziralo.

S centraliziranim bolniškim zavarovanjem se bo unificiralo delavsko nezgodno in starostno zavarovanje, za katero je zakonski osnutek že izgotovljen in ga ministrstvo za socialno politiko v kratkem dopošlje vsem interesentom.«

Razumljivo je, da je bilo mogoče tako utemeljevanje upravnih aktov le v dobi, ko so izredne razmere dovoljevale in včasi tudi zahtevale, da se je zabrisala ostra črta ločilnica, ki mora ločiti v normalnih razmerah zakonodajne in upravne ukrepe.

Zakonsko pooblastilo za l. 1919. izvedeno centralizacijo je izdala šele Uredba (z zakonsko močjo) o začasni ureditvi bolniškega zavarovanja delavcev na bivšem avstrijskem ozemlju kraljevine S. H. S., Ur. l. št. 127 iz l. 1920. Ta uredba odreja v čl. 5.:

Zaradi centralizacije bolniškega zavarovanja se pooblaščajo pokrajinska poverjeništva za socialno skrbstvo, da v sporazumu s prizadetimi drugimi poverjeništvi zmanjšujejo število nosilcev

bolniškega zavarovanja, v kolikor s tem bistveno ne oškodujejo interesov zavarovancev. Zlasti smejo a) združevati okrajne bolniške blagajne tudi brez njih privolila, b) razpuščati obratne bolniške blagajne po § 42. in 51. zakona o bolniškem zavarovanju delavcev in zadružne bolniške blagajne z manj kakor 1000 člani, odtezati društvom in registriranim pomožnim blagajnam z manj kot 1000 člani, zavezanih zakonitemu bolniškemu zavarovanju, pravico izvrševati obvezno zavarovanje. Ta uredba je sankcionirala za Slovenijo v glavnem že dovršena dejstva. V ostalem je prinesla našemu bolniškemu zavarovanju kot novo le plačilne razrede, kar je postalo vsled popolne spremembe višine mezd potrebno.

Eno leto potem, dne 20. avgusta 1921, je izšla naredba o ureditvi zavarovanja delavcev zoper bolezen in nezgode za čas po 1. juliju leta 1922. Uredba z dne 20. avgusta 1921 je bila sprejeta kesneje v glavnem v zakonu o zavarovanju delavcev z dne 30. maja 1922, Služb. N. št. 117. Le poglavja o starostnem zavarovanju so prišla v zakon pozneje. Ta zakon urejuje še sedaj veljavno bolniško zavarovanje delavcev. Še pred 1. julijem so bili z odlokom ministrstva za socialno politiko z dne 2. decembra 1921 mezdni razredi na novo določeni.

Zgoraj opisano reorganizacijsko delo se je vršilo pod zelo težavnimi okoliščinami. Pomožnega osebja pri centrali bolniških blagajn ni bilo mogoče nastaviti, ker za to ni bilo prostorov. V I. nastropju hiše št. 4 na Turjaškem trgu so bili po prevratu v prvem času prostori za Okrajno bolniško blagajno v Ljubljani, njen ambulatorij, Začasno delavsko zavarovalnico zoper nezgode, Začasen pokojninski zavod za privatne nameščence in Komisijo za vračajoče se vojake.

V teku treh in pol let se je naložil pri zavodu kataster popolnoma na novo štirikrat, in sicer: 1. ob prevzemu razpuščenih blagajn, 2. dne 1. februarja 1920 na podstavi uredbe o začasni ureditvi bolniškega zavarovanja (opr. št. 2209-20), 3. dne 1. januarja 1922 na podstavi naredbe od 2. decembra 1921, opr. št. 4081/22 in 4. dne 1. julija 1922 ob priliki uvedbe sedanjega zakona o zavrovanju delavcev. Pred vsako naložbo katastra je bilo potrebno razdeliti delodajalcem navodila v obliki okrožnic ter prijavne in odjavne tiskovine, dospele odjavnice in prijavnice pregledati, izvesti vpise in izbrise prijavljenih, izdati potrdila o opravljenih odjavah in prijavah, vložiti odjavnice in prijavnice po abecednem redu ter informirati tudi zavarovance o izpremembah v zavarovanju. To delo je trajalo vselej po več mesecev in so v tem času počivali vsi drugi količkaj odložljivi posli, med drugim tudi predpisovanje prispevkov, ker je kataster podlaga vsemu poslovanju in je zato najvažnejši.

Zakon o zavarovanju delavcev je bil razglašen v Službenih novinah 30. maja 1922, v Uradnem listu pa 13. junija 1922, 1. julija pa

bi se bil moral že izvajati. Predpogoj za izvedbo zakona je bila popolna reforma poslovanja in uprave zavoda, ki se pa ni dala izvesti kar čez noč. Izvršilna naredba k temu zakonu je izšla v Uradnem listu šele 30. junija 1922.

Administrativna navodila je prejel zavod šele 6. julija l. 1922. Kljub vsemu naporu je tu moralo priti do zakesnenja pri predpisovanju prispevkov. Šele konec mes. septembra 1922 so mogli ponekod pričeti predpisovati prispevke z zaračunavanjem prispevkov obratom s 5 ali manj delojemalci. Pri večjih obratih pa se je s predpisovanjem moralo čakati radi njih končnoveljavne uvrstitve v nevarnostni razred in odstotek. Predpis samo bolniško-zavarovalnih prispevkov bi bil povzročil silen kaos v knjigovodstvu.

V teh težkih razmerah je uprava zavoda za prehodno dobo seveda trpela. Zlasti ni bilo mogoče prispevkov nekaj časa zadosti hitro predpisati. Nastali so veliki zaostanki, kar pa je po vsem tem, kar smo povedali, razumljivo. Vkljub temu se je gospodarilo pri zavodu dobro. V času od l. 1919. do l. 1922. so narastle rezerve našega bolniškega zavarovanja od 2 milijonov na 25 milijonov kron.

Tendenca našega sedanjega zakona o zavarovanju delavcev je, izvesti organizacijo zavarovanja delavcev strogo centralizirano (za vso državo z enim nosilcem) in unificirano (skupno za vse panoge: bolniško, nezgodno, starostno zavarovanje) in za vse poklice. Le za železničarje se predvideva že v čl. 6. Z. z. d., da more minister saobračaja zanje urediti posebno zavarovanje.

Na podlagi tega člena so izločili z Uredbo o zavarovanju državnega prometnega osebja zoper bolezen in nezgode z dne 30. maja 1922 železničarje iz splošnega zavarovanja. Po tej naredbi se ustanavlja bolniški fond za državno prometno osobje, ki opravlja bolniško zavarovanje na samoupravni podlagi, medtem ko izvaja zavarovanje železničarjev zoper nezgode železniška uprava sama.

V nasprotju z zakonskimi določili so se oddvojili iz okvira splošnega zavarovanja tudi rudarji.

Ministrski svet je sklenil dne 2. julija 1922 na podstavi čl. 211. zakona o zavarovanju delavcev, da se odloži v vsej kraljevini spojitev rudarskih bratovskih skladnic za podpore ob bolezni z občim delavskim zavarovanjem do dne 1. julija 1925 ter pušča v pristojnosti rudarskih oblastev po odredbah rudarskega zakona.

Ker predvideva čl. 211. zakona o zavarovanju delavcev, da more ministrski svet najdalje do 1. julija 1925 odložiti izvajanje zavarovanja v posameznih delih države, že za to odložitev ni bilo prave zakonite podlage. Še manj pa je imel zakonito podlago pravilnik o bratovskih skladnicah, ki ga je izdalo ministrstvo za šume in rude, ki je odredil rudarsko zavarovanje s samostojnimi nosilci

zavarovanja brez ozira na predpise za to zavarovanje še vedno veljavnega zakona o zavarovanju delavcev.

V finančnih zakonih za leto 1927/28 in 1928/29 ima minister za šume in rude pooblastilo, da sme z novo uredbo preosnovati rudarsko zavarovanje, ki je po zgoraj navedeni uredbi tudi v zavarovalno tehničnem oziru na nevzdržen način urejeno.

Finančna zakona za leti 1927/28 in 1928/29 dajeta tudi ministru za socialno politiko pooblastilo, da reorganizira bolniško zavarovanje tako, da postanejo posamezni okrožni uradi za zavarovanje delavcev zopet samostojni nosilci bolniškega zavarovanja. To pooblastilo se dosedaj še ni izrabilo.

V eni ali drugi obliki pa se bo naše bolniško zavarovanje moralo reorganizirati, kajti ta panoga postaja od leta do leta bolj pasivna. Pri tem skušajo kriti nekatere edinice bolniškega zavarovanja svoje izdatke samovoljno in brez pooblastila iz prispevkov, ki so namenjeni za nezgodno zavarovanje, Borze dela in Delavske zbornice, ali pa se dajo vzdrževati iz drugih edinic bolniškega zavarovanja. Upravičene so zahteve, naj nosi posledice dobrega in slabega gospodarstva posamezne edinice bolniškega zavarovanja predvsem tista edinica sama, ne pa celokupno bolniško zavarovanje in naj se samovoljno izposojanje prispevkov brez ozira na posledice zabrani. Vendar kritika sedanjega bolniškega zavarovanja ne izvira samo iz teh vzrokov, temveč ima poleg tega še subjektivne razloge.

Za gospodarstvo našega sedanjega centraliziranega bolniškega zavarovanja ne nosijo odgovornosti tako široki sloji, kakor so stali prej za našimi malimi bolniškimi blagajnami. Tudi vpogleda v to gospodarstvo danes mnogi nimajo, ki so ga pa nekdaj imeli. Zato je razumljivo, da je kritika našega socialnega zavarovanja iz subjektivnih razlogov danes ostrejša, nego je bila pred vojno. Povojne razmere, kakor smo jih zgoraj naslikali, so dale na drugi strani same mnogo upravičenih razlogov za pritožbe. Reorganizacija uprave ter inflacija sta morala imeti za posledico spreminjanje upravnih ukrepov in sta morala omajati stalnost in red v upravi. To je lahko vzbujalo nevoljo pri interesentih, ki pa niso vedno prav spoznali, kje so zadnji razlogi za nenormalno stanje zavarovanja. Zato je treba presojati odnosne kritike iz te dobe z veliko previdnostjo, s čemur seveda nočemo trditi, da bi bile vseskozi neupravičene. V boju naziranj in mnenj se je še najbolje zateči k suhim številkam.

Da omogočimo primerjanje med sedanjim bolniškim zavarovanjem in onim pred vojno, naj primerjamo dohodke in izdatke, ki so odpadli na zavarovano osebo pri okrajnih bolniških blagajnah na slovenskem ozemlju pred vojno, z odgovarjajočimi dohodki in izdatki v letu 1926. Ta primerjalna skica izgleda tako-le:

Primerjalna statistika predvojnega in sedanjega bolniškega zavarovanja v Sloveniji.

Izdatki:	Predvojne krone (Krona = 15 Din) 1		2		3		Din 4
Podpore v denarju	9·23	(138·0)	6·7	(100·3)	14·34	(215·0)	157·50
Zdravniki in nadzorstva bolnikov	3·99	(60·0)	3·0	(44·6)	3·74	(56·0)	68·15
Zobozdravniki . .	—	—	—	—	—	—	16·18
Sanatorij, ambulatorij	—	—	—	—	—	—	14·66
Zdravila	2·19	(33·0)	1·7	(25·0)	1·81	(27·0)	39·79
Bolnice	2·41	(36·0)	2·3	(34·3)	2·18	(32·5)	45 22
Pogrebnine . . .	0·32	(4·8)	0·4	(2·8)	0·69	(1·1)	4·82
Upravni stroški .	1·96	(29·5)	2·3	(35·0)	4·94	(74·1)	81·44
Razno	—	—	0·5	(7·5)	—	—	2·88
Skupni izdatki	20·10	(301·3)	16·9	(249·5)	27·70	(405·7)	430·64
Povprečen prispevek	19·38	(290·0)	18·7	(288·0)	29·10	(435·0)	428·37
Članov junij . . .	26612		p o v p r e č n o				
december	19148		15028		52478		79687

(Št. 1. Pri vseh okrajnih bolniških blagajnah na Kranjskem. Podatki po letnem poročilu Zveze bolniških blagajn na Kranjskem iz l. 1912. V oklepaju zneski v predvojnih kronah, premeščeni v dinarsko valuto po razmerju 1 : 15.

Št. 2. Pri vseh okrajnih bolniških blagajnah Slovenske Štajerske. Podatki po letnem poročilu zveze bolniških blagajn za Štajersko in Koroško l. 1910. V oklepaju kot pod 1.

Št. 3. Pri Allgem. steierm. Arbeiter Kranken und Unterstützungskasse in Graz leta 1912./50 Jahresbericht Graz 1918. V oklepaju kot pod št. 1.

Št. 4. Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani.)

Seveda suhe številke še niso absolutno merilo. Kar se predvojnih bolniških blagajn tiče, je treba imeti pri tem pred očmi, da je bil pred vojno prispevek pri obratnih in društvenih bolniških blagajnah, ki so imele zavarovane predvsem tovarniške obrate, večji, kakor pri okrajnih bolniških blagajnah, kojih povprečni prispevek je bil radi visokega odstotka zavarovanih vajencev nižji. (Primerjaj na eni strani podatke tabele 1 in 2 s podatki tabele 3. Če to upoštevamo, moramo reči, da je povprečni bolniški prispevek našega predvojnega bolniškega zavarovanja približno enak povojnemu. Prispevek in podpore, odpadajoče na posameznega delavca, pa se lahko

znatno razlikujejo od predvojne vsote, ker so sedaj mezdni razredi bolje prilagojeni dejanskemu zaslužku kakor pred vojno.

Kar se tiče upravnih stroškov, je treba pripomniti, da so se knjižili izdatki za kontrolo bolnikov pred vojno na račun zdravniških stroškov. Sedanji upravni aparat vrši vse kontrolne posle, ki jih je vršila pred vojno politična uprava, dalje velik del statističnih poslov, ki so jih vršili prej državni statistični uradi, razen tega je preračunan še na to, da bi nosil brez znatnega podraženja tudi starostno zavarovanje. Bil bi še cenejši, ako bi ostalo zavarovanje res unificirano, kakor je bilo to prvotno predvideno.

Iz vseh teh razlogov se tu številke brez podrobnejše analize ne morejo kratkomalo primerjati.

Na podlagi suhoparnih številk se tudi ne da preceniti, kakšna je prava vrednost danes brez dvoma lepo urejenih bolniških ambulatorijev, ki jih pred vojno nismo imeli. Tu je treba stvar bližje poznati in soditi. Iz vseh teh razlogov so zgoraj navedene številke samo pripomoček, ki naj pomaga čitatelju, da si ustvari o našem bolniškem zavarovanju pravilno sodbo in odgovori na vprašanje, ali smo dosegli na tem polju predvojno razvojno stopnjo, odnosno v koliko smo pri tem napredovali ali nazadovali.

Glede nezgodnega in pokojninskega zavarovanja smo že zgoraj povedali, da smo bili ob prevratu od vseh nezgodnih in večine pokojninskih zavarovalnih zavodov naenkrat odrezani. Treba je bilo ustanoviti vsled tega za naše ozemlje predvsem nove centrale.

Z naredbo z dne 9. novembra 1918 se je preuredila ljubljanska poslovalnica Splošne nezgodne zavarovalnice v Trstu v Začasno delavsko zavarovalnico zoper nezgode za slovensko ozemlje. Z naredbo z dne 13. januarja 1919 je bil ustanovljen Začasni pokojninski zavod za privatne nameščence. Do mes. marca 1919 so bila pri obeh zavodih pripravljalna dela dovršena. Prispevki za nezgodno in pokojninsko zavarovanje so se začeli ponovno pobirati. Novi zavodi so izplačevali takoj po ustanovitvi že priznane rente na račun likvidacijske imovine odgovarjajočih bivših avstrijskih zavodov, ki so izplačevanje teh rent ustavili. Le bivša avstrijska železničarska zavarovalnica zoper nezgode je hotela s pristankom naše Narodne vlade izplačevati te rente še po prevratu. Ker pa se je izkazalo, da to ni mogoče, je prevzela 1. maja 1919 tudi izplačevanje nezgodnih rent za železničarje Začasna delavska zavarovalnica zoper nezgode. To izplačevanje se je vršilo najprej na račun Dunajske zavarovalnice. Dne 30. septembra 1920 pa se je osnovala domača Železničarska zavarovalnica zoper nezgode. Ta se je naslanjala upravno na Začasno delavsko zavarovalnico zoper nezgode. Začasna delavska

zavarovalnica zoper nezgode je prevzela dne 31. decembra 1919 tudi posle rudarske zavarovalnice zoper nezgode.

Te nove centrale so vzdržale kontinuiteto zavarovanja. Rente pa, ki so jih dajale, so bile vsled spremenjene denarne vrednosti docela nezadostne.

Da se temu vsaj nekoliko odpomore, se je ustanovil 10. septembra 1919 Pokrajinski pokojninski sklad za Slovenijo. Ta uredba je prešla pozneje v zakon o Pokrajinskem pokojninskem skladu z dne 19. febr. 1922 (Uradni list št. 75 iz l. 1922.). Pokrajinski sklad za Slovenijo se zbira iz doklade v iznosu 0·5 Din od meterskega stota porabljenega premoga. Iz njega dobivajo draginjske doklade: provizionisti, vdove in sirote bratovskih skladnic, rentniki, vdove in sirote pokojninskega zavoda za privatne nameščence, težki invalidi začasne delavske zavarovalnice in železničarske zavarovalnice. Najvišja doklada podpiranca pa tudi iz tega sklada ne more biti višja kakor 150 Din mesečno, skupna vsota vseh mesečnih dohodkov podpiranca pa ne večja kakor 300 Din.

Silno važno je bilo pri tem položaju, da se prispevki vsaj za bodoče prilagojujejo draginjskim razmeram.

Državne uredbe o začasni ureditvi nezgodnega zavarovanja, ki legalizirajo ob prevratu ustvarjeno stanje, smo dobili leta 1920. (Uradni list št. 118 in 119), analogno uredbo za pokojninsko zavarovanje pa l. 1921. (Ur. l. št. 92.)

Končnoveljavno je uredil nezgodno zavarovanje Zakon o zavarovanju delavcev z dne 30. maja 1922, ki združuje nezgodno zavarovanje z bolniškim in ga priključuje Osrednjemu uradu za zavarovanje delavcev. Iz splošnega nezgodnega zavarovanja pa so se izločili, kot smo razložili to glede bolniškega zavarovanja že zgoraj, najprej železničarji, kojih nezgodno zavarovanje je prevzela država, in rudarji, ki so njih nezgodno zavarovanje prevzele zopet bratovske skladnice.

Pokojninsko zavarovanje privatnih nameščencev je dobilo svojo sedanjo legalno podlago z Zakonom o pokojninskem zavarovanju z dne 12. maja 1922 (Ur. l. št. 68 iz leta 1922.).

Druga naloga, ki se nam je na polju nezgodnega in pokojninskega zavarovanja stavila, je bila ureditev odnošajev z odgovarjajočimi bivšimi avstrijskimi zavarovalnicami. Naše začasne zavarovalnice so stopile s temi zavodi takoj po prevratu večkrat v stike. Vendar na likvidacijo imovine teh zavodov ni bilo mogoče misliti pred zaključkom mirovnih pogodb, že zato ne, ker je bilo treba prej vedeti, kako se bo ravnalo z vojnimi posojili, ki so vse te zavode tako težko obremenjevala, da se je dalo o njih aktivnosti sploh dvomiti. Ako bi na eni strani vojna posojila izgubila vrednost, na drugi strani pa bi bilo treba vračati v dobri valuti izposojila, s kate-

rimi se je del teh posojil podpisoval, bi bili brez dvoma pasivni. Pri tem položaju je bilo razvrednotenje avstrijske valute za te socialne zavode še sreča v nesreči. Vsled tega razvrednotenja imenovanih izposojil se je lažje pristopilo k likvidaciji bivših avstrijskih socialnih zavodov.

Po čl. 275. St. Germainske pogodbe je morala izročiti avstrijska vlada nasledstvenim državam bivše avstro-ogrske monarhije odgovarjajoči del rezerv, ki so jih zbrali razni socialni zavodi. Ta člen se nanaša na premoženje, ki so ga zbrali zavodi socialnega zavarovanja, v prvi vrsti nezgodne zavarovalnice in pokojninski zavodi.

Dne 14. junija 1921 so se sestali zastopniki nasledstvenih držav na konferenci v Rimu in sklenili sporazum, kako naj se ta člen izvede. Po tem sporazumu naj bi se sestavil poseben mednaroden odbor za izvrševanje čl. 275. mirovne pogodbe. V ta odbor naj bi poslala vsaka od nasledstvenih držav in avstrijska republika po enega zastopnika. Tako sestavljeni odbor naj bi uredil, proti naknadni odobritvi pristojnih vlad, s soglasnimi sklepi vprašanja, ki so v zvezi s čl. 275. St. Germainske pogodbe. Za našo državo je bil imenovan v ta odbor g. Radovan Matjašić, tedaj načelnik in šef oddelka za socialno zavarovanje v ministrstvu za socialno politiko, kateremu se je izdalo dne 2. novembra 1922 potrebno polnomočje.

Odbor se je sestal k prvi seji šele 20. februarja 1923. Prvo zasedanje se je vršilo od 20. do 24. februarja 1923. Na tem zasedanju se je proučil zbrani materijal, do konkretnih zaključkov pa ni prišlo. Končno se je izvolila na zasedanju ožja komisija, ki je zasedala prvič 26. in 28. februarja 1923 in drugič 27. in 28. marca 1923. Ta ožja komisija je pripravila gradivo za drugo plenarno sejo odbora, ki se je vršila od 16. do 21. aprila 1923. Na tej je došlo do konkretnih zaključkov glede razdelitve imovine Zadružne nezgodne zavarovalnice avstrijskih železnic na Dunaju in Splošnega pokojninskega zavoda za privatne nameščence na Dunaju. Na tretjem zasedanju, ki je bilo 3. in 4. maja 1924, se je tozadeven sporazum samo natančneje stiliziral. Četrto zasedanje se je vršilo 24. in 26. marca 1924. Na tem zasedanju se je izvršila likvidacija Nezgodne zavarovalnice za rudarje na Dunaju in Pokojninskega zavoda lokalnih in malih železnic za zavarovanje uslužbencev, njih vdov in sirot.

Na petem zasedanju od 13. do 17. januarja 1925 se je izvršila likvidacija Nadomestnih zavodov za pokojninsko zavarovanje. Na istem zasedanju je bila zaključena konvencija glede razdelitve zavoda za osiguranje delavcev v nezgodnih slučajih za Štajersko in Koroško v Gradcu. O slednji zavarovalnici se razprave o likvidaciji niso vodile v mednarodnem odboru, temveč neposredno med avstrijskim in jugoslovanskim delegatom, ker sta bili zainteresirani pri

tem zavodu samo naša država in Avstrija. V neposrednih pogajanjih se je uredila razen tega tudi likvidacija bolniških blagajn, ki so delovale na področju Avstrije in Slovenije, tako »Zveze bolniških blagajn za Štajersko in Koroško« s sedežem v Gradcu, »Deželne zveze nemških bolniških blagajn za Štajersko in Koroško v Gradcu«, »Obče štajerske delavske bolniške in podporne blagajne v Gradcu« ter nekaterih Bratovskih skladnic, katerih področje je nova državna meja razdelila.

Glede razdelitve premijskih rezerv pri nezgodni zavarovalnici v Trstu se je morala naša država sporazumeti z Italijo. Tozadevna predpogajanja so se vršila v letu 1922. in 1923. v Trstu neposredno med prizadetima zavodoma. V imenu našega ministrstva za socialno politiko je sodeloval pri teh pogajanjih načelnik ministrstva za socialno politiko dr. Sreten Kuželj. Končnoveljavno pa je bila podpisana tozadevna konvencija dne 20. julija 1925 v Nettunu. Konvencijo sta podpisala v imenu naše države B. Antonijević in dr. Rybář. Kot ekspert je sodeloval pri pogajanjih g. Radovan Matjašić, ravnatelj Osrednjega urada za zavarovanje delavcev v Zagrebu. Koliko je preostalo po izvršeni likvidaciji od nekdanjih milijonskih rezerv naših zavarovalnic, se vidi iz naslednje sestave, iz katere so razvidni tudi vsi drugi podatki, ki se nanašajo na to likvidacijo.

Kot glavna načela te likvidacije naj navedemo naslednja: Vojna posojila so se na aktivni strani bilanc črtala, na pasivni pa izposojila, napravljena za podpisovanje teh posojil. Ta izposojila je povrnila avstrijskim denarnim zavodom brez posebne odškodnine avstrijska vlada. Nepremičnine so se cenile zelo nizko vsled stanovanjske zaščite, ki je bila najučinkovitejša baš v Avstriji, kjer so te nepremičnine ležale. Ena predvojna krona se je postavila v obračun približno z 2 dinarjema. V resnici hiše seveda še tega denarja niso obrestovale. Terjatve so se stavile v bilanco po nacionalni valuti, a so se pri obračunu preodkazovale državam, v katerih so bili dolžniki, pri čemer se je smatralo, da so krone valute nasledstvenih držav enake predvojni kroni.

Vsa rentna bremena so prevzeli odgovarjajoči rentni zavodi nasledstvenih držav. Bili pa so dolžni izplačevati rente tako, da je odgovarjala predvojna krona enoti nacionalne valute, v katero se je krona spremenila. Ker je pri sedanjih draginjskih razmerah ena predvojna krona enaka 15 sedanjim dinarjem ali 60 kronam, dobivajo predvojni rentniki le 1·66% rent, do katerih bi imeli pravico. Iz likvidacijske imovine pa naše zavarovalnice navadno niti tega kritja niso dobile. Podatki, tičoči se likvidacije nezgodnih in pokojninskih zavarovalnic, so razvidni iz naslednjega pregleda:

	1	2	3
Premijska rezerva v milijonih predv. kron.	176	256.1	23.9
Na S.H.S. odpadajoči odstotek premijske rezerve	6%	1.49%	3.82%
Na S. H. S. odpadajoča premijska rezerva v milijonih predv. kron	10.56	3.80	0.91
Na S. H. S. odpadajoča premijska rezerva v milijonih din. iz l. 1928. po indeksu 1 : 15	158	58	13
Pri likvidaciji smo dobili švic. frc. v tisočih	127	46	6
Konvencija o likvidaciji je bila sklenjena	16.—20. IV. 1923 II. zasedanje	16.—20. IV. 1923 II. zasedanje	24.—26. III 1924 IV. zasedanje
Katera rentna bremena je prevzela S. H. S.?	Obveze nastale do 31. oktobra 1918 za osebe, ki so bivale 1. febr. 1920 na ozemlju S.H.S. Osebe, ki so bile 31. XII. 1923 državljani druge države, se preodkažejo tej državi	Obveze nastale 31. dec. 1918 za one zavarovance, kojih zadnje služb. mesto je bilo v S. H. S.	Nezgodna bremena, ki so nastala do 31. XII. 1919 v podjetjih, ležečih na teritoriju S. H. S.
Kateri zavod ima prejeti likvidacijsko imovino?	Osrednji ur. za zav. del. v Zagrebu	Splošni pokojninski zavod za privat. nameščence v Ljubljani	Osrednji ur. za zav. del. v Zagrebu
Koliko odstotkov predvojne rente se da kriti z likvidacijsko imovino? (Po kupni moči računano 1 predv. K 1.5 šv. fr.)	0.8%	0.8%	0 4%

Legenda: Št. 1. Zadružna nezgodna zavarovalnica avstr. železnic na Dunaju.
„ 2. Splošni Pokojninski zavod za nameščence na Dunaju.
„ 3. Nezgodna zavarovalnica za rudarje na Dunaju.
„ 4. Pokojninski zavod zveze avstr. lokalnih in malih železn. za zavarovanje uslužbencev, njih vdov in sirot.

pokojninskih zavarovalnic.

4	5	6	7
9.3	87.3	20.8	13.6
1.71%	1.36%	9.6%	26.6%
0.16	1.19	1.89	3.64
2.4	18	28.3	54.6
6.2	5.6	52	116
24.—26. III. 1924 IV. zasedanje	13.—17. I. 1925 V. zasedanje	13.—17. I. 1925 V. zasedanje	20. VII. 1925
Obveze zapadle do 31. XII. 1919 preidejo na podjetja, kjer so bili zavarovanci tega dne zaposleni	Dne 31. XII. 1918 zapadle rente in pridobljene pravice za vse, kojih zadnje služb. mesto je bilo v S. H. S.	Bremena nastala do 31. dec. 1918 za vse zavarovance, ki so imeli 1. jan. 1922 bivališče na teritoriju S. H. S.	Bremena nastala do 31. dec. 1922 za one zavarovance, ki so imeli ta dan na teritoriju S. H. S. redno bivališče
Službodavci	Pokojninski zavod v Ljubljani	Osrednji urad za zav. del. v Zagrebu	Osrednji urad za zav. del. v Zagrebu
2.1%	0.3%	2.7%	3.2%

Legenda: Št. 5. Nadomestni zavodi za pokojninsko zavarovanje.
„ 6. Zavod za osiguranje delavcev v nezgodnih slučajih za Štajersko in Koroško v Gradcu.
„ 7. Zavod za osiguranje delavcev za slučaj nesreče za Primorje, Kranjsko in Dalmacijo, v Trstu.

Konvencije o likvidaciji nezgodnih in pokojninskih zavodov večinoma še danes niso ratificirane. Ratificirane so samo konvencije, sklenjene z Italijo v Nettunu, in določbe glede pokojnin vpokojencem bivše južne železnice, ki so regulirane s tako zvanim rimskim akordom.

Po tem akordu prispevamo za pokojnine bivših južnih železničarjev po ključu, ki odgovarja pomembnosti omrežja južne železnice, ki ga je prevzela v eksploatacijo naša država. Ker število jugoslovanskih vpokojencev ne dosega te kvote, mora doplačevati naša država tudi k pokojninam avstrijskih vpokojencev. To doplačilo bi lahko bilo za več milijonov manjše, ako bi dobivali naši vpokojenci enako visoke pokojnine kakor avstrijski.

Kakor je razvidno iz sprednje tabele, so znašale na Slovenijo odpadajoče premijske rezerve zgornjih zavarovalnic nad 22 milijonov kron (predvojnih). Predvojna imovina naših bratovskih skladnic se more ceniti na 9 milijonov predvojnih kron. Zgoraj še nevpošteti pokojninski skladi južne železnice pri tem še niso všteti. Iz tega sledi, da so izgubili ponesrečeni in invalidni delavci v Sloveniji najmanj 500 milijonov dinarjev sedanje veljave. Edin poskus, da bi se te izgube vsaj deloma nadoknadile, tvori naš zakon o pokrajinskem podpornem skladu, v katerega se zbira letno okrog 8 milijonov dinarjev, kar je seveda mnogo premalo, da bi se mogla izdatno ublažiti beda, ki je izražena v zgornji ogromni številki. Zanimivo bi bilo primerjati, kako dobro se je posrečilo valorizirati marsikje v razne akcije naloženi delniški kapital in kako ni na drugi strani problem valorizacije premijskih rezerv socialnih zavodov, ki so bile po večini državi zaupane, niti postavljen na dnevni red. Narobe: vsako leto se bojimo, da se bo ukinil po stalnem prizadevanju krogov, ki se sicer na zlato valuto in valorizacije dobro razumejo, še pokrajinski pokojninski sklad, in to kar s finančnim zakonom, brez drugega nadomestila. Rudarsko pokojninsko zavarovanje se je uredilo za enkrat s pravilnikom o bratovskih skladnicah, ki je stopil v veljavo 1. januarja 1925.

O zakonitih podlagah tega pravilnika smo govorili že zgoraj. Z zavarovalno-tehnične strani je ta pravilnik predvojne prispevke znižal, dajatve pa silno povišal, kar se ne da vzdržati. Vsled tega je potrebna nova ureditev rudarskega pokojninskega zavarovanja, za katero je ministrstvo za šume in rude s finančnim zakonom pooblaščeno.

To bi bila nekaka slika razvoja in stanja našega socialnega zavarovanja.

Dodati bi bilo kvečjemu še to, da pušča naša zakonodaja vprašanje zavarovanja poljedelskega delavstva popolnoma neurejeno. Da

pa tako ne bo moglo ostati, ne samo zato, ker mora obveljati tudi za poljedelskega delavca načelo, da ima pravico do preskrbe za slučaj bolezni, nesreče in onemoglosti, ako je delal, dokler je bil zdrav, — temveč tudi v interesu celega kmečkega stanu, v interesu katerega se mora beg delovne sile iz dežele v mesta omejiti.

Zaščita delavcev. — Delavske zbornice.

Preostalo bi nam, da spregovorimo še nekaj besed o naši povojni delavski zakonodaji.

Povojna leta so prinesla v vseh državah modernejšo delavsko zakonodajo iz razlogov, ki smo jih naznačili že v uvodu. Pri nas je kodificirana ta zakonodaja v zakonu o zaščiti delavcev z dne 13. jul. 1922 (Uradni list št. 74 z dne 13. jul. 1922) in v zakonu o Inspekciji dela z dne 30. dec. 1921 (Uradni list št. 39 iz leta 1922).

Zakon o zaščiti delavcev urejuje delovni čas, nočno delo v industrijskih in obrtnih obratih, delo žen pred porodom in po porodu, delovni odmor, zdravstvene predpise za delo, delavske legitimacije, dečja zavetišča, delavske organizacije in institucijo delavskih zaupnikov, dalje Borze dela (posredovalnice za delo) in Delavske zbornice.

Posamezni deli zakona o zaščiti delavcev so bili uveljavljeni z uredbami že leta 1921., — po pokrajinski zakonodaji pa že z uredbami iz prvih let po prevratu.

V Sloveniji je bila izdana že 30. decembra 1918 Naredba o osemurnem delavniku za industrijska podjetja. Državna naredba z dne 23. septembra 1919 uvaja osemurnik tudi v trgovska in obrtna podjetja. Z naredbo z dne 8. aprila 1921 se delovni čas za obrtne obrate podaljša in določi z 8 do 10 ur po naravi in teži posla.

Pravilniki k zakonu o zaščiti delavcev so bili izdani mnogo kesneje, kakor to zakon predvideva. Šele 29. decembra 1927 smo dobili Navodila za volitve delavskih in nameščenskih zaupnikov v podjetjih, ki spadajo pod zakon o zaščiti delavcev (Ur. list št. 3 z dne 9. jan. 1928). Pravilnik o delovnem času v trgovskih in obrtnih podjetjih in o zapiranju trgovin pa je izšel šele letos.

Zgoraj citirani zakoni pomenjajo v socialni zaščitni zakonodaji brez dvoma napredek. Vendar se trdi neopravičeno, da prednjačimo na tem polju drugim, razvitejšim državam. V resnici obstojajo danes slični zakoni v vseh državah. Skoro v vseh državah pa obstojajo še drugi zakoni, brez katerih je tudi zaščitna zakonodaja, kakor jo imamo mi, polovičarska in nezadostna. Pomanjkljivost naše delavske zaščitne zakonodaje je predvsem v tem, da se niti ne loteva problema, kako omejiti v socialnem in državnem interesu najvažnejše funkcije absolutne moči podjetnika v tovarni, to je sprejemanje in odpuščanje delavcev, določanje višine mezde. To spada pri nas

neomejeno v kompetenco podjetnika, v kolikor ni omejena ta pravica z nekakim silobranom delavstva. To pa daje podjetniku v praksi tako moč, da more izigrati velik del delavske zaščitne zakonodaje in da je odvisno zelo od njegove dobre volje, če se zaščitni predpisi res izvajajo, — četudi predstavljajo po zakonu prisilno pravo.

Mnogo držav pa je, kjer to ni tako. Tam so vsaj predstavniki delavcev proti odpuščanju učinkovito zaščiteni. Pri mezdnih sporih važnejšega značaja nastopa država kot po zakonu upravičen razsodnik. Imamo že tudi zakonodaje, kjer je taka arbitraža splošno obvezna.

Izmed ustanov, ki imajo svojo zakonito podlago v zakonu o zaščiti delavcev, so najvažnejše Delavske zbornice. Oni del zakona o zaščiti delavcev, ki se nanaša na nje, je izšel kot posebna naredba dne 21. maja 1921.

Delavske zbornice so pričele s svojim poslovanjem meseca januarja 1922. Delegati prve tako zvane provizorične Delavske zbornice so bili imenovani od ministrstva za socialno politiko. Na ustanovni skupščini Delavske zbornice je bil izvoljen januarja 1922 začasen upravni odbor Delavske zbornice za Slovenijo.

Začasne Delavske zbornice niso smele predpisovati prispevkov, temveč so bile odvisne od neredno prihajajočih in nezadostnih državnih subvencij. Pod takimi pogoji se spočetka niso mogle razviti. Šele finančni zakon za leto 1924./25. dovoljuje, da morejo predpisati začasne delavske zbornice prispevke. Šele tedaj so mogle izvesti delavske zbornice volitve in se definitivno konstituirati. Definitivna Delavska zbornica za Slovenijo se je konstituirala po izvršenih volitvah 19. marca 1926.

Za Delavske zbornice prispevajo vsi delavci in nameščenci, ki so zavarovani zoper bolezen, prispevek od 1 do 4·5 Din na mesec.

Najvažnejša naloga Delavskih zbornic je, da proučujejo gospodarske in socialne razmere s stališča interesov delovnega ljudstva in da zasledujejo s tega vidika zakonodajno in upravno delo ter stavljajo predloge in mnenja v varstvo svojih članov.

Da morejo vršiti to nalogo z uspehom, sodelujejo Delavske zbornice v sporazumu z drugimi socialnimi zavodi pri zbiranju socialno-politične statistike. Tozadeven statistični program predvideva zbiranje podatkov o strokovnih organizacijah, mezdnih gibanjih, delovnem času in višini mezd, o gibanju prebivalstva v zvezi s problemom brezposelnosti, o gibanju cen, o številu in sestavi industrijskega in obrtnega delavstva, o zdravstvenih razmerah med delavstvom, gospodarstvu države, samoupravnih organov in občin.

Druga vrsta nalog Delavskih zbornic je intervencionističnega značaja. Ob prevratu se je obračalo delavstvo, ko je denarna vrednost skokoma padala, pri mezdnih gibanjih na poverjeništvo za so-

cialno skrbstvo za pomoč. Poverjeništvo je takrat v številnih slučajih z uspehom posredovalo in bistveno pripomoglo, da ni prišlo v oni dobi do hujših socialnih pretresov.

Ko so se razmere ustalile, so prešle te funkcije na Inspekcijo dela. Kot zastopnice delavstva pa sodelujejo pri intervencijah in mezdnih pogajanjih tudi Delavske zbornice.

Poleg tega ustanavljajo Delavske zbornice javne knjižnice, ljudske kuhinje in podpirajo prosvetno delo med delavstvom.

S tem bi bila podana kratka slika o razvoju socialnega skrbstva in socialne zakonodaje v zadnjih desetih letih po osvoboditvi. Mislimo, da je iz te slike razvidno, da se je posrečilo v teh letih v najtežavnejših razmerah vzdržati kontinuiteto s tozadevno predvojno zakonodajo in slediti vsaj s skromnimi koraki napredku, ki ga morejo zaznamovati v tej periodi na socialnopolitičnem polju v drugih državah.

Slovenija je potisnjena v naši državi najdalje na zapad in je stala pred vojno v najožjih stikih z industrijsko razvitejšimi pokrajinami bivše Avstrije. Zato je naravno, da so Slovenci na razvoju socialnega skrbstva v novi državi odlično sodelovali.

Že ob prevratu je bilo Poverjeništvo za socialno skrbstvo v Ljubljani eno najurejenejših in v mnogih ozirih vzor za ostale pokrajine. To poverjeništvo so vodili po vrsti Anton Kristan, Albin Prepeluh, Milan Jaklič in dr. Andrej Gosar.

Kot ministri za socialno politiko so sodelovali pri uzakonjenju sedanjih socialnopolitičnih zakonov predvsem slovenski ministri dr. Vekoslav Kukovec, dr. Gregor Žerjav in dr. Andrej Gosar.

Vse to pa je tudi znak za dejstvo, da je prodrla socialna miselnost za zaščito delavstva baš med Slovenci najglobije.

Janko Jovan:

GLAVNE PRODUKTIVNE SILE V GOSPODARSTVU SLOVENIJE.

Namen smotrenega gospodarstva je predvsem razviti produktivne sile, da se proizvodnja dobrin pomnoži in te pravilno razdele med člane gospodarske enote. Ako imamo tedaj pred očmi gospodarstvo v Sloveniji, moramo vzeti v pretres vse panoge narodnega gospodarstva, ki imajo za cilj, povzdigniti materialno blagostanje Slovenije kot gospodarske enote.

Po izvoru ločimo dobrine v take, ki jih Slovenija proizvaja sama in pa one, ki jih mora uvažati od drugod, pa naj bode to iz inozemstva ali pa iz drugih pokrajin naše države. Glavna skrb dobrega gospodarstva je doseči vsaj ravnovesje med lastno hiper-

produkcijo in pa primanjkljajem gotovih vrst dobrin. Ako smo prisiljeni na dobave od drugod v večji meri, kakor moremo svojih lastnih pridelkov in izdelkov oddati sami drugam, tedaj zapadamo v pasiviteto, ki vodi počasi k pavperizmu. Ker Slovenija ni finančalno samosvoja edinica, moramo vsaj tisti del davčnih bremen, ki se ne stekajo zopet iz centrale nazaj v Slovenijo, vpisati v pasivni del naše bilance.

Če bi hoteli sploh napraviti bilanco našega gospodarstva, morali bi vzeti v kalkil vse momente, ki vplivajo ugodno na povzdigo narodnega bogastva, kakor tudi vse momente, ki absorbirajo pridobljene dobrine. To bi mogli, ako bi imeli natančno statistiko o lastni produkciji, izvozu, dotoku tujih vrednot s strani izseljencev, preko mej ožje domovine zaposlenih delavskih moči, dohodkov od tujskega prometa, kakor tudi statistiko o vsem, kar moramo uvažati, plačevati na davkih, obrestih itd., v kolikor so te vrednote izgubljene za narodno gospodarstvo naše ožje domovine. Ker pa te statistike danes še nimamo, se moramo zadovoljiti s pregledom našega narodnega gospodarstva in si skušati pridobiti vsaj kolikor toliko točno sliko o naši domači produkciji.

Če tudi živimo hitro, je bila vendar desetletna doba obstoja naše združitve s Srbi in Hrvati v novo državo prekratka, da bi se otresli že v gospodarstvu samem vseh ozirov, ki so nas vezali stoletja na avstro-ogrsko monarhijo. V Avstriji sami smo imeli ugoden geografski položaj. Kar smo pridelali v kmetijstvu, smo vsikdar lahko in ugodno vnovčili, bodisi proti severu, kjer so bili Dunaj, Gradec in druga avstrijska mesta hvaležen konsument, ali pa na jug, kjer so poleg Dalmacije Reka, Pulj in Trst bili naravnost navezani na naš dovoz. S spremenjenimi političnimi razmerami so se spremenile tudi gospodarske razmere, spremenila se je cela naša orijentacija gospodarske politike.

Pod Avstrijo je bilo slovensko ozemlje pretežno agrarnega značaja; kajti četudi nismo bili sami v prehrani aktivni, je pravilna racionalizacija v obdelavi zemlje v precejšnji meri omogočila pokrivati pasivnost v prehrani sami. Industrija v Sloveniji je bila sicer v tujih rokah, vendar je preživljala tisoče našega življa, ki je nudil svojo delavno moč. Prebitek prebivalstva je moral v inozemstvo, kjer je sprejemala Amerika, zlasti Združene ameriške države stotisoče naših sorojakov, pa tudi Nemčija več desettisoč močne delavske mase. Večina izseljencev ni odšla, da pozabi na domačo grudo, temveč le, da si zunaj zasluži toliko, da podpre doma zapuščeno ognjišče. Dotok zaslužka teh izseljencev je bila znatna aktivna postavka v bilanci našega narodnega gospodarstva.

V Jugoslaviji smo se znašli hipoma pred popolnoma spremenjenimi gospodarskimi razmerami. Skoro vse nove pokrajine, s

katerimi nismo imeli preje skoro nikakih vezi, so imele eminentno agraren značaj, tako zelo, da smo takoj uvideli svojo nezmožnost vzdrževati z njimi konkurenčni boj. Gospodarska preorientacija je bila nujna posledica teh spremenjenih gospodarskih razmer. Izseljevanje je bilo ukinjeno, naša agrarna produkcija v razmerju z našo konsumno potrebo malenkostna, le v gozdarstvu se je zdelo, da nismo na slabšem, kot smo bili preje.

Gospodarska preorientacija se je pričela v smeri k industrializaciji. V teku desetih let se je izvršil v Sloveniji velik preokret, vendar pa s to preorientacijo ni Slovenec izgubil ljubezni do svoje grude in zmisla za napredek v kmetijstvu. Dokler se bode pisalo o gospodarskih razmerah v Sloveniji, se to ne bode vršilo brez ozira na naše kmetijstvo in tudi ta pregled našega gospodarstva mora pričeti z njim.

Naše kmetijstvo.

V nobeni drugi pokrajini naše države ni ljudstvo tako gosto naseljeno kot v Sloveniji. Gostote ljudske naseljenosti ne smemo vzeti v razmerju z ploskvijo v absolutnem, temveč v relativnem zmislu. Pomisliti moramo, da odpade pretežni del Slovenije na poljedelsko neproduktivno zemljo kot so n. pr. alpe in gozdovi, dočim je zemlje, ki je pristopna kmetijskemu obdelovanju, pod 50% celokupne površine. Prav to gosto naseljenje pa je faktor, ki sili narod k intenzivni obdelavi zemljišča in k racionalni razdelbi zemlje na razne kmetijske kulture.

Umevno je, da se prišteva Slovenija, kar se tiče prehrane same, k pasivnim pokrajinam naše države in to ne samo, kadar nastopi splošno slaba letina, temveč tudi v letih, ko zemlja najbolje obrodi. Ta pasivnost v prehrani sili ljudstvo k ekstenzivnemu gospodarstvu, ki je pa faktično doseženo, rekel bi, do skrajnih mej možnosti, sili pa narod še mnogo bolj k intenzivnemu gospodarstvu, da izžanje iz zemlje, kar mu ta največ prinašati more. Kakor že omenjeno, je ekstenzivno gospodarstvo splošno že doseglo meje dopustnosti; iti še dalje, bi značilo spremeniti travnike v polje, kar bi pa imelo za nujno posledico depekoracijo. Ker pa donaša živinoreja kmetijstvu gnoj, je umno kmetijstvo mogoče le v gotovem razmerju z živinorejo. Zanemariti živinorejo, bi značilo isto, kot zanemarjati kmetijstvo. Kajti o intenzivnem izkoriščanju plodne zemlje ne more biti govora, kjer se opusti skrb za dobro gnojenje, ki donaša zemlji za rastlinstvo potrebne redilne snovi.

Plodna zemlja v Sloveniji ima večinoma za podlago kraško in prodasto formacijo. Humozna plast je večinoma plitva in potrebuje za to mnogokratne moče, ker se padavine na prodni formaciji razgube kot na rešetu. Po celem ozemlju Slovenije razvrščeni gozdovi

so za naše kmetijstvo največja sreča, ker provzročajo pogoste padavine, ki napravljajo zemljo rodno. Kdor pozna le malo geografske in geološke razmere v Jugoslaviji, ve, kaka razlika je med našimi polji in onimi v žita bogati Vojvodini in se tudi ni čuditi nad toliko večjim hektarskim donosom na globoki humozni zemlji. Naša zemlja potrebuje neprimerno več nege in dovažanja redilnih snovi, zlasti pa še, če upoštevamo, da zahteva naš kmet od zemlje letno dvojni sad, dočim se njegov sodrug od močne zemlje zadovolji samo z enkratnim letnim donosom ploda. Lahko rečemo, da rodi tam zemlja sama, pri nas pa je treba sad skoro dobesedno izsiliti iz nje. Delo našega kmeta je težavno; preden posije solnce, ga že utrudi delo v potu, ko vojvodinski ratar še mirno počiva. Radi skoposti zemlje je razumljivo, da je življenje našega kmeta skromno in njegov prigrizek pičel. Kljub temu si uredi naš kmet svoje gospodarstvo tako, da najde na svoji zemlji možnost preživljanja in svoje zadovoljstvo.

Dasi pa mora biti tendenca slovenskega kmeta usmerjena k intenzivnemu gospodarstvu, ker za ekstenzivno ni več mesta, moramo priznati, da bi se dala produkcija z modernimi pripomočki, če bi jih kmet uporabljal, še izdatno dvigniti. Glavni pripomočki za povzdigo produkcije so: pravilno obdelovanje zemlje, zlasti oranje, selekcija semen in pa dovažanje zadostnih redilnih snovi potom gnojenja. Našemu polju primanjkujejo zlasti kali in fosfati. Teh ni mogoče dati s hlevskim, živinskim gnojem, temveč le potom umetnih gnojil, t. j. kalijeve soli, kajnita, kalcija, solitarja, superfosfatov in Tomasove žlindre.

Kakor povsod, tako je tudi v Sloveniji kmet konservativen in ga ni mogoče lahko pripraviti do drugačnega gospodarstva, kakor ga je vajen sam in so ga bili vajeni njegovi predniki. Naše gospodarske organizacije, tako zadružne, kakor tudi Kmetijska družba, so si prizadevale leta in leta prepričati kmeta o potrebi uporabe umetnih gnojil. Četudi se umetno gnojenje v Sloveniji ni še splošno vpeljalo, vendar je potom Kmetijske družbe in Gospodarske zveze bilo uvoženih letno več sto vagonov umetnih gnojil in so njih koristi vedeli ceniti vsaj naprednejši kmetje.

Kakor drugod, tako je tudi v tem pogledu svetovna vojska mahoma ukinila težko vpeljano moderniziranje v obdelovanju zemlje. Slabo so vplivale tudi razne vojne rekvizicije. Vsled rekvizicije živine je kmet razpolagal z manjšo količino živalskega gnoja in bi bi bilo tem bolj potrebno dovažati zemlji z umetnim gnojenjem rastlinske redilne snovi. Zavest pa, da kmet ne sme prosto razpolagati s pridelki svojega polja, mu je vzela tudi interes za povzdigo produkcije. Razen tega je bilo kmetovanje v rokah samostojnega gospodarstva nevajenih žen, kar vse je imelo za posledico, da so se umetna gnojila vedno bolj opuščala in se je vsled tega seveda

zemlja vedno bolj izmozgavala. Kmetijska produkcija je jela od leta do leta nazadovati, h čemur so v veliki meri pripomogle prisilne vojne rekvizicije.

Ob prevratu je kmetsko ljudstvo v veliki meri poplačalo dolgove, zato pa je imelo hleve izpraznjene, gospodarska poslopja zanemarjena, poljedelske stroje poškodovane in njive puste. Preden je kmet popravil škodo, ki mu jo je v njegovem gospodarstvu povzročila vojna, izginile so tudi že zadnje papirnate krone in kmet je bil prisiljen ali zopet zadolžiti se, ali pa devastirati gozde, kar oboje se je tudi res v mnogoštevilnih slučajih zgodilo. Samo par let po prevratu pa nam že samo Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti v vsaki številki z od dneva do dneva množečimi se objavami prisilnih dražb kmečkih posestev v najdrastičnejši luči razgrinja sliko o gmotnem stanju kmetskega ljudstva v Sloveniji.[1]

Ako hočemo dobiti sliko o kmetijski produkciji v Sloveniji, si moramo ogledati vse panoge, ki prihajajo v poštev ne glede na to, ali krijejo našo lastno potrebščino ali ne. Ako govorimo o izvozu, nimamo pred očmi izvoza samo v ožjem zmislu besede, to je izvoza v inozemstvo, temveč vsak izvoz, ki odvaža naše pridelke preko mej slovenskega ozemlja, pa naj se to vrši v inozemstvo ali pa samo v druge pokrajine naše države. Prav tako razumevamo pod pojmom uvoza vsako dovažanje tujih vrednot in dobrin, naj so že te inozemskega izvora ali pa dovedene k nam iz drugih pokrajin države.

Poljedelstvo.

S p š e n i c o obsejana ploskev v Sloveniji se ceni na 52.460 ha. Letni donos posetve je približno petkratna množina semena. Ako vzamemo, da je treba za 1 ha posetve približno 200 kg pšenice, potem se more ceniti letni donos pšenice v celi Sloveniji na kakih 500.000 meterskih stotov. Tako po uradni cenitvi iz leta 1917.

Statistika o poljedelski produkciji izvira iz časa vojne. Sestavljalo jo je uradništvo urada za agrarne operacije s pomočjo županov in komisionarjev Zavoda za promet z žitom ob času vojne. Namen, zakaj je vlada odredila sestavo podrobne statistike o poljedelskem prihodu, je bil prozoren: hotela je dobiti sliko, do katerih skrajnih mej naj gre pri rekvizicijah. Prav zato tudi ta statistika, dasi se je sestavljala tako, da so komisije ogledavale parcelo za parcelo in nadzirale tudi poskusne mlačve, ni objektivna. Uradniki, ki so vodili sestavo statistike, so bili v pretežni večini narodnega mišljenja in so zato vedno tudi skušali čuvati koristi kmetskega ljudstva.

[1] Socialni položaj našega kmeta slika podrobneje glede na tu opisano gospodarsko stanje našega kmetskega ljudstva Erjavčeva knjiga: »K m e t s k o v p r a š a n j e v S l o v e n i j i. Gospodarska in socialna slika«, ki v kratkem izide.

Ta statistika je ostala podlaga tudi za poznejše ocene. Poljedelsko ministrstvo je izdalo v letu 1922. prvo uradno podrobno statistiko »Obradjena zemlja i žetveni prinos u 1921. in 1920. god.«. Po tej statistiki je bilo v Sloveniji v letu 1920. s pšenico posejane ploskve 48.624 ha, a žetveni donos ocenjen s 422.800 met. stoti, za leto 1921. pa izkazuje statistika s pšenico obsejano ploskev 51.718 ha, žetveni donos pa navaja s 517.180 met. stoti.

Ako upoštevamo, da uradništvo za časa vojne ni preveč rigorozno postopalo, se zdi, da ne bomo daleč od dejanskega stanja, ako vzamemo letni donos za 15% večji kot je bil izkazan. Potemtakem bi mogli oceniti letni donos pšenice na ca. 570.000 stotov. S to statistiko se moramo zadovoljiti, ker ni upanja, da bi v doglednem času prišli do zanesljivejše. Da dobimo točno statistiko o produkciji, moral bi sodelovati tudi producent sam. Od kmeta pa ne smemo pričakovati, da bi izpovedal, koliko resnično pridela, in to že iz enostavnega razloga ne, ker vidi v vsakem poizvedovanju in popisovanju fiskalno ozadje, vsled česar skuša kar največ utajiti. Ta pojasnila o zanesljivosti statističnih podatkov veljajo, kakor za pšenico, tako tudi za vse druge pridelke.

Na podlagi uradnih cenitev in pa korekture po lastnih izkušnjah smemo ceniti žetveni prinos pšenice na 1 ha obdelane ploskve z 9—12 stoti zrna. Ta hektarski donos nikakor ni zadovoljiv in priča, da smo v Sloveniji še daleč od intenzivnega obdelovanja zemlje. V Vojvodini pridelajo na katastralnem jutru v srednje dobrih letih 10 do 12 met. stotov pšenice. Res je sicer, da je v Vojvodini zemlja močnejša in rodovitnejša, a imamo zglede od drugod, ki nam pokažejo, kaj intenzivno obdelovanje doseže. Cele pokrajine v severnih delih Nemčije, Danske in v drugih severnih državah so bile še pred nekaj desetletji zanemarjene, neobdelane in neplodne. Z racionalno obdelavo so te prostrane pustinje spremenili v rodna polja, kjer daje danes 1 ha s pšenico obdelane zemlje 24—27 met. stotov zrna na leto. Res je sicer, da je naša zemlja manj rodovitna, vendar bi intenzivno gospodarstvo moglo dvigniti produkcijo žita vsaj za 50%, kar bi bilo velikanskega gospodarskega pomena.

Ako vzamemo letni donos pšenice v Sloveniji s 500.000 met. stotov po statistiki, več 15% popravka, tedaj znaša žetev v pšenici približno 575.000 met. stotov. Od tega se porabi okrog 100.000 stotov za seme, ostala količina pa da pri 75% izrabi 375.000 met. stotov moke.

Kvaliteta pšenice je splošno v Sloveniji dobra, vendar se seme premalo izbira in premalo menja. Po kakovosti se naši pšenici daje prednost pred ono hrvatske provenience, po hektoliterski teži se približuje pšenici iz Bačke, zaostaja pa za njo po vsebini lepiva, ki prvenstveno odločuje boniteto mlevskih izdelkov.

V Sloveniji se prideluje skoro samo ozimna pšenica, le v nekaterih gorskih krajih je vdomačena tudi jara ali letna pšenica, ponekod na Kočevskem pa sejejo tudi pirjevico, vendar ločitev posameznih vrst ni merodajna za statistični pregled.

Tudi r ž je v Sloveniji povsod, kjer se prideluje pšenica, splošno vpeljana. Po vojni statistiki, ki se pa skoraj docela krije s podatki poljedelskega ministrstva, znaša z ržjo posejana površina 29.900 ha. Ako vpoštevamo korekturni koeficijent 15%, tedaj ne bomo daleč od dejanskega stanja, ako vzamemo z ržjo posejano površino s 34.500 ha, letni donos pa, pri 10 meterskih stotih na hektar, skupno 345.000 stotov zrna. Izraba rži pri mlenju je dokaj manjša kakor pri pšenici in ne presega splošno 65%; to se pravi, da dobimo iz 100 kg rži 65 kg ržene moke. Ako odštejemo od celokupnega donosa približno 55.000 met. stotov za seme, tedaj ostane 290.000 met. stotov za ljudsko hrano ali proračunano v moko ca. 188.000 met. stotov.

Rž se seje tako ozimna, kakor jara. Tudi glede rži se ne smemo pritoževati nad kvaliteto in ne zaostaja za pridelkom v drugih pokrajinah naše države.

Dočim se v nekaterih krajih, zlasti pa na Češkem in Nižjeavstrijskem, izdeluje kruh iz čiste ržene moke, ki je znan po svojem dobrem okusu, ne peče naše ljudstvo kruha iz čiste ržene moke, češ, da tak kruh ni dober, ker je »pacast«, vsled česar se za kruh v Sloveniji rabi največ mešanica pšenične in ržene moke. Na več krajih sejejo v Sloveniji rž pomešano s pšenico in imenujejo pridelek iz te mešanice »napolico«, kruh pa, ki je pečen iz napolice, »sorščen«. Soržičen kruh je mnogo izdatnejši od pšeničnega, vsled česar je zlasti med kmetskim ljudstvom, ki je navezano na težko telesno delo, povsod vpeljan in priljubljen, je pa res zelo okusen in redilen. Ker prideluje skoraj vsak kmet poleg pšenice tudi rž, in ker soržičen kruh ustreza zahtevam našega ljudstva, se iz čiste pšenične moke »beli kruh« peče samo ob velikih praznikih in pomenljivejših družinskih dogodkih.

Pripombe glede pospeševanja produkcije potom selekcije semena in dovažanja umetnih gnojil se v polni meri nanašajo tudi na pridelovanje rži. V predvojnih časih se je enemu kot drugemu pokretu posvečala največja pazljivost. Kar se tiče selekcije semen, je prišla iniciativa od velikih posestev, pa tudi od strani vlade same. Tako so n. pr. veleposestva na Češkem in Ogrskem vzdrževala velike komplekse zemljišč izključno radi preizkušnje vzornih semenskih vrst ter za vzgojo le-teh, če so se izkazala, da dobro uspevajo. Poljedelsko ministrstvo v Budimpešti je žrtvovalo ogromne vsote za vzgojo prvovrstnih žitnih semen in s tem v izdatni meri pomoglo k zvišanju poljedelske produkcije.

Z žalostjo se mora konstatirati, da je v Jugoslaviji vprašanje selekcije semen popolnoma zanemarjeno. Uvoz tujih vrst semenskega žita je ali onemogočen po uvozni carini, ali pa skrajno otežkočen po carinskih predpisih. Veleposestva so zaradi zgrešene agrarne reforme izgubila interes, vzdrževati preizkusna vzgojevališča semen. Posledica tega je, da pričnotudi boljše vrste semen degenerirati in izgubljajo od leta do leta na svoji boniteti. Ker pa od države ni pričakovati, da bi pokazala na tem polju iniciativo, ostane odprto široko polje delovanja samoupravnim korporacijam, zlasti oblastnim odborom.

Tudi glede koruze se krijejo podatki poljedelskega ministrstva z medvojno statistiko. Ako vzamemo te podatke za bazo, potem moremo ceniti s koruzo obdelano površino na 40.000 ha in pri hektarskem donosu 10 meterskih stotov celokupno žetev koruze v Sloveniji na 400.000 met. stotov. Dočim se uporabljata pšenica in rž pri nas izključno le za ljudsko hrano, izvzemši seveda otrobe, se pa precejšen del pridelane koruze pokrmi. Ako računamo, da odpade dobra tretjina doma pridelane koruze za krmo, tedaj bi preostalo za človeško hrano in za seme ca. 270.000 met. stotov, ali po odbitku 20.000 stotov semena, preračunano v mlevske izdelke pri 80% izrabi, ca. 200.000 stotov koruzne moke in zdroba. Pri nas se sadi večinoma debelozrnata okrogla koruza »debeljača«, le za svežo krmo se seje konjski zob in deloma tudi činkvantin.

Dokler je spadal k slovenskemu ozemlju ves logaški in postojnski okraj, je bila poraba koruze dokaj večja. Ta dva okraja sta namreč konsumirala relativno največ koruze v Sloveniji. V kolikor se ni koruzna moka porabila za peko kruha, je bila potrebna za »polento«, ki je bila v teh krajih že malone vsakdanja ljudska jed. V sedanjem območju Slovenije se porabi vsaj tri četrtine koruznih mlevskih izdelkov za kruh, približno ena četrtina pa za jedila, t. j. za koruzne žgance. Kar je bilo pripomnjeno o rženi moki, velja tudi glede koruzne moke. Tudi iz čiste koruzne moke pri nas ne pečejo kruha, marveč mešajo koruzno moko z drugimi vrstami mlevskih izdelkov, ki se uporabljajo za kruh.

Četrta vrsta žita, ki prihaja pri presoji preskrbe Slovenije s krušno hrano v poštev, je ajda, ki je v Sloveniji zelo priljubljena, bodisi da se mlevski izdelki porabijo za kruh ali pa za kuho.

Poljedelsko ministrstvo je ocenilo z ajdo posejano površino za leto 1920. s 28.800 ha, za leto 1921. pa s 24.500 ha. Mnogo težje kot pri drugih vrstah žita je ocena pridelka pri ajdi. Škoduje ji zlasti toča, ker je ajdova rastlina zelo nežna in občutljiva. Dočim se druge vrste žita, ako toča ni prehuda, kolikor toliko popravijo, uniči toča ajdo popolnoma. Prav tako ji škoduje suša, a setev ajde pade ravno v čas največje vročine v letu. Ko pa tudi že preide čas, da bi ogražali

ajdove posevke toča in suša, nastopi najnevarnejša doba pred zoritvijo — jesen. Le ena mrzla neoblačna noč in drugi dan že pokriva ajdovo polje nesrečna slana, ki v enem jutru zamori ves pridelek in uniči kmetov trud in nado. Dostikrat se ponavlja leto za letom, da obrodi ajda tako slabo, da ne vrne kmetu niti semena. Naravnost občudovanja vredna je vztrajnost našega kmeta, da ne obupa v takih nesrečnih letih, ki nikakor niso redka in se večkrat vrste eno za drugim.

Vsled nestalnih vremenskih razmer, ki odločajo uspehe ajdovih posevkov, se tudi povprečni hektarski donos ajde ne sme vzeti več kot 8 met. stotov na leto. Ako znaša z ajdo posejana površina 25.000 ha, se sme ceniti žetev, vpoštevajoč 15% korekturo, približno 230.000 met. stotov. Računajoč potrebno seme s 60.000 stoti, preostaja za človeško hrano 170.000 stotov, ali v moko preračunano pri 60% izrabi, skupno 100.000 met. stotov.

Ajdo sejejo v Sloveniji navadno kot drugi žitni sadež, tedaj v drugi polovici meseca julija; vendar je ponekod, zlasti na ljubljanskem barju, vdomačena ajda-prašnica, ki jo sejejo spomladi. Koliko se pridela ene in druge vrste ni odločilno za statistiko produkcije.

Pogoji za gojenje ajde so pri nas sicer dani, ovirajo pa jo, kakor že omenjeno, vremenske neprilike. V svoji rasti potrebujejo ajdovi posevki mnogo fosfatov, ki jih pa zemlji ne moremo dati s hlevskim gnojem, zaradi tega je potrebno dovažanje umetnih gnojil. Ker se mineralni in kostni superfosfati izdelujejo v kemičnih tovarnah v Sloveniji sami, jih ni težko nabaviti, kar pospešuje njih porabo.

Radi občutljivosti pred mrazom uspeva ajda v nižavah, dočim je setev v višinskih legah Gorenjske zelo riskantna.

Prvi sad na polju da kmetu j e č m e n. Ker je v času, ko ječmen zori, do malega vse domače žito iz prejšnjega leta porabljeno, se porablja v Sloveniji tudi ječmen za krušno hrano.

Po statističnih podatkih poljedelskega ministrstva znaša z ozimnim in jarim ječmenom obsejana površina 20.000 ha, žetev pa je bila cenjena za leto 1920. pri 7—8 stotov hektarskega donosa na 160.000 meterskih stotov in za leto 1921., pri donosu ca. 10 stotov na hektar, skupno 215.000 met. stotov. Ako vzamemo povprečno žetveni donos na 200.000 met. stotov, se zdi, da bo cenitev odgovarjala dejanskemu stanju.

V žitorodnih krajih se ječmen splošno ne porablja kot krušna hrana, temveč se izdeluje iz ječmena le kaša (ješprenj in ješprenjček) za kuho, po večini pa se smatra ozimni ječmen za krmo, letni ali jari ječmen pa se uporablja v pivovarski industriji. V Sloveniji je drugače: radi pomanjkanja žita, ki je v času ječmenove zoritve že vsesplošno, služi ječmen za primes k zadnjim ostankom žita iz prejšnje letine. Najmanj polovico doma pridelanega ječmena se

porabi kot krušna hrana, tedaj približno 80.000 meterskih stotov oziroma pri 60% izrabi 48.000 meterskih stotov krušne moke in ješprenja, od ostalih 120.000 stotov pa kakih 40.000 za seme in ostanek za krmo. Dočim je smatrati ječmenovo moko kot pomoč v sili, je pa ješprenj za kuho vpeljan v Sloveniji splošno v vsakem gospodinjstvu. Iz njega se kuha ričet, ki pride vsaj enkrat na teden na mizo. Nekaj odstotkov ječmena porabljajo slovenske gospodinje kot primes h kavi, a kuhajo »kavo« tudi iz samega žganega ječmena. Pivovarne ne kupujejo našega domačega ječmena, ker ima splošno prenizko hektolitersko težino. Ker dosega pivovarski ječmen vedno izdatno večjo ceno kot ječmen za druge svrhe, bi bilo zelo umestno, da bi kmetje sejali tudi pri nas prvovrstno odbrano seme letnega ječmena, posevke racionalno gnojili in bi se potem pridelek mogel uporabiti za varjenje piva. Tudi tozadevne poizkuse bi moral napraviti oblastni odbor, ker ni pričakovati pri kmetskem ljudstvu privatne iniciative.

Na podlagi navedenega materiala o poljedelski statistiki v Sloveniji, bi bila končna slika, ki nam kaže tudi v koliki meri pokriva naše poljedelstvo potrebščine v krušni hrani, sledeča:

Vrsta	Meterski stoti				
	Pridelek	Seme	Za krmo	Za hrano	V moki
Pšenica	575000	100000	—	400000	355000
Rž	345000	55000	—	290000	188000
Koruza	400000	20000	135000	265000	200000
Ajda	230000	60000	—	170000	100000
Ječmen	200000	40000	80000	80000	48000
Skupaj . .	1750000	275000	215000	1205000	891000

Kakor že omenjeno in utemeljeno, se ti podatki ne strinjajo z uradnimi številkami, niti z onimi, ki jih imamo še izza časa vojne, niti s številkami, ki jih je objavilo poljedelsko ministrstvo v Belgradu. To nas ne sme motiti. Prve so bile prikrojene, vpoštevajoč koristi našega ljudstva, druge pa so sprejele prve za podlago in so le z ozirom na boljšo ali slabšo letino popravljene. Najboljša kontrola za presojo pravilnosti prehrambne statistike bi bili podatki o dovozu hrane iz drugih krajev, ker bi predstavljale vsaj celokupni primanjkljaj krušne hrane v Sloveniji, ne dale bi pa nikakega pregleda o produkciji posameznih vrst žita. Žalibog tudi teh podatkov ni mogoče dobiti, ker jih železniška uprava ne objavlja in tudi ne loči, v koliko so bile pošiljke v Sloveniji reekspedirane v inozemstvo. Vsekako pa bi bil dober pripomoček k sestavi statistike, če bi naša železniška uprava posvečala številkam o notranjem prometu večjo pozornost.

Prebivalstvo Slovenije se ceni na okroglo 1,000.000 oseb. Deloma se izmenjava produciranega žita vrši v Sloveniji sami, v kolikor pa v Sloveniji dosežena produkcija ne zadošča, je treba primanjkljaj nadomestiti z dovozom od drugod.

Med vojno, ko je bila krušna hrana vsled splošnega pomanjkanja racionirana in tudi reducirana, bi moralo priti splošno na vsakega prebivalca na dan 200 gr, na težake pa 300 gr moke. Vsak ve, da je bila ta količina prepičlo odmerjena, da bi mogla zadostiti človeški potrebi v hrani. Vendar pa ena oseba povprečno ne potroši nad 400 gramov moke dnevno, ki se porabijo deloma za kruh, deloma pa za kuho in bi tako potrebovala Slovenija letno 1,460.000 stotov moke raznih vrst. Ker pa znaša celokupna produkcija le okrog 890.000 meterskih stotov moke, je potrebno uvoziti od drugod letno 570.000 meterskih stotov moke. Ako računamo moko le na 400 Din meterski stot, potem izkazuje letni primanjkljaj Slovenije 220 milijonov dinarjev, vsekako visoko pasivno postavko, ki jo mora Slovenija nadomestiti z dohodki za druge pridelke oziroma izdelke.

Preden preidemo k popisovanju pridelkov oziroma izdelkov, ki tvorijo aktivne postavke v bilanci narodnega gospodarstva Slovenije, se moramo spoznati še z drugimi poljskimi pridelki. Pri naštevanju krušnega žita je bil o v e s izpuščen, dasi se je nekdaj v Sloveniji, zlasti v gorskih krajih, kjer druge žitne vrste slabo obrode, porabljal splošno za peko kruha. Čim bolj se svet modernizira, tembolj prehaja tudi kmečko ljudstvo od skromnega življenja k udobnejšemu, kar velja tudi za človekovo hrano. Oves se danes malo še uporablja kot krušno žito; trdili bi lahko, da je njegova uporabljivost za krušno hrano jenjala. Oves se prideluje v Sloveniji splošno le še kot krma za živino.

Posetveno površino ovsa navaja statistika poljedelskega ministrstva s 25.000 ha, hektarski donos s povprečno 10 meterskimi stoti in žetveni pridelek skupno z 250.000 meterskimi stoti.

Kvaliteta v Sloveniji pridelanega ovsa je prvovrstna, tako da se more kosati z vsako drugo provenienco v naši državi. Zlasti oves iz gorskih krajev, »hribovski oves«, je na zelo dobrem glasu in je v trgovini predmet živahnega povpraševanja, tako za seme v nižinskih krajih, kakor tudi kot krma za konje. Izbiri semenskega ovsa se je posvečala v Sloveniji od nekdaj velika pazljivost. Dasi je bil domači »hribovski oves« prvovrstne kvalitete, vendar je trgovina stalno dovažala semenski oves zlasti od veleposestnikov na Češkem. Odkar pa je Češka za nas inozemstvo, je uvoz semenskega ovsa iz inozemstva skoro popolnoma prenehal, kar seveda nikakor ne pride v korist njegovi produkciji.

Oves je konjska krma in ker je konjereja v Sloveniji še vedno na dokaj visoki stopnji, se pridelovanje ovsa ni posebno zmanjšalo;

kolikor bolj pa bo izpodrivala avtomobilizacija prometa rejo konj, toliko manjša bo potreba pridelave ovsa. Največji potrošnik v državi za oves je vojaška konjenica.

Sedanja generacija p r o s a sploh ne prišteva več h krušnemu žitu, pač pa pomnijo stari ljudje, da se je nekdaj tudi proso mlelo v moko, ki so jo porabljali kot mešanico k drugim močnatim vrstam za peko kruha. Pravijo, da je bil proseni kruh najmanj priljubljen in so ga morali vživati le najrevnejši ljudski sloji. Kruh pečen iz moke, ki vsebuje tudi proseno primes, je suh in pust in ni čuda, da so ga moderne zahteve po ugodnejšem življenju docela izpodrinile kot krušno žito.

Po statistiki poljedelskega ministrstva se je pridelovalo proso v letu 1920. na 8278 ha z 10 meterskimi stoti hektarskega donosa, v letu 1921. pa na 7319 ha z donosom 6·42 stotov na hektar. Povprečni žetveni pridelek bi mogli tedaj ceniti s 65.000 meterskimi stoti na leto. Med vojno proso ni bilo predmet državnih oziroma vojnih rekvizicij, vsled česar tudi ni bilo treba statistike olepševati in tudi v tem nastavku lahko odpade običajna korektura k oficialnim podatkom.

Prosa sicer ne prištevamo več h krušnemu žitu, vendar pa je za prehrano Slovenije zelo važnega pomena. Iz prosa se lušči v naših mlinih »pšeno« ali »všeno«, iz tega pa se kuha »kaša«. Kaša je v Sloveniji doma, pozna jo kmečka, delavska in meščanska miza in je s primesjo mleka, kislega zelja, suhih sliv ali pa gob zelo priljubljena jed. Je na glasu kot redilna hrana in že star slovenski pregovor pravi: »mlečna kaša — otroška paša«.

Kašo kot človeško hrano poznajo v naši državi še naši sosedje Hrvatje, povsod drugod pa se prideluje proso le za kurjo in ptičjo pičo.

Po svoji kvaliteti stoji proso iz Slovenije brez dvoma na prvem mestu. Dočim je proso slavonskega, vojvodinskega ali kateregakoli drugega jugoslovanskega izvora drobnozrnato, je proso iz Slovenije neprimerno debelejšega zrna, tako, da bi bila v trgovini kupčija pri nas neveljavna, če bi prodajalec prodal proso in dobavil zrnje drugačnega izvora, ki bi ga pri sklepu točno ne označil.

Proso v celi Sloveniji prav dobro uspeva, tako, da bi bil dovoz tujega semena prej škodljiv za vegetacijo, kakor pa priporočljiv in koristen.

Prosu podobna rastlina je sirk. Sirka se v Sloveniji prideluje tako malo, da ga statistika sploh ne omenja. Sirk ni uporaben za človeško hrano in spada že med rastline za industrijske svrhe: iz njega se namreč izdelujejo metle in metlice.

Dočim je Slovenija v vseh naštetih pridelkih pasivna in potrebuje dovoza iz drugih v žitu bogatejših krajev, je f i ž o l pridelek,

čigar produkcija ne krije le domače potrebščine, temveč jo presega in preostaja precejšnja količina za izvoz v inostranstvo.

Po uradnih podatkih je v Sloveniji zasajen fižol na 10.500 ha ter znaša žetveni prinos nad 66.000 meterskih stotov, kar pa je prenizko vzeto.

Fižola je veliko vrst, loči se najprej po načinu rasti na nizki fižol in »prekeljčan«. Prekeljčana pridela Slovenija malo več kakor znaša domači konsum, nizkega fižola pa gre vsaj polovico v inozemstvo. Najobičajnejše vrste nizkega fižola so ribničan ali bohinjec, mandalon in prepeličar imenovan tudi koks. Vse tri vrste so v inozemstvu dobro znane in živahen predmet povpraševanja. Slovenija ima to prednost, da zori fižol vsaj 2—3 tedne prej kakor v Galiciji, ki izvaža stotine vagonov prvovrstnega fižola. Iz Slovenije se izvozi največ fižola v Italijo in Francijo, od tod pa v Afriko in Ameriko. V interesu stvari bi bilo, ako bi si umela slovenska trgovina v inozemstvu osvojiti direktne zveze, ker bi prišlo tako mnogo več denarja v deželo. Vrednost izvoza v fižolu se smatra v normalnih letih nad 10 milijonov dinarjev.

Fižol se prideluje ali sam ali pa pomešan z drugimi pridelki, zlasti med krompirjem in koruzo.

K stročnicam spada še grah, leča in grahorica, ki se sicer tudi prideluje v Sloveniji, vendar pa niti toliko, kolikor znaša lasten konsum.

Poleg kruha se v Sloveniji poje največ krompirja. Ni je jedi, ki bi prišla na mizo tolikokrat kot krompir. Dočim je krompir v naših južnih in vzhodnih pokrajinah le prikuha, je krompir v Sloveniji glavna hrana vsega prebivalstva.

Ni pa krompir važen le, ker je glavna hrana našega ljudstva, temveč tudi zaradi tega, ker ga pridelamo nad lastno potrebo in prinaša kmetu lepe dohodke.

S krompirjem je v Sloveniji obdelanih nad 40.000 ha in letni hektarski donos znaša 70—100 meterskih stotov. Celokupni žetveni donos se ceni nad 3,000.000 stotov.

Količina izvoza krompirja je odvisna predvsem od povpraševanja. Glavno tržišče za krompir je bila nekdaj Italija, Dalmacija in Primorje. Samo mesta Trst, Reka in Pulj so sprejela v srednje dobrih letinah nad 1000 vagonov krompirja. Odkar pa so ta mesta prišla pod Italijo in je ta pričela z vsemi možnimi sredstvi ovirati uvoz našega krompirja, smo izgubili glavno tržišče, kar je silno velika škoda za slovenskega kmeta. Deloma se izvaža krompir tudi v Avstrijo in Švico, vendar ti dve ne moreta sprejeti toliko, kakor bi izvoz mogel iznašati. Kako velika je produkcija krompirja v Sloveniji, priča dejstvo, da se je v dobrih letih samo na postajah v Kranju in Škofji Loki naložilo po 300 vagonov krompirja letno.

Odkar je odpadla Italija kot konsument za krompir, si skuša pridobiti trgovina tržišča v južnih in vzhodnih pokrajinah naše države. Po nekaj sto vagonov krompirja se je zadnja leta izvozilo v Vojvodino, Srbijo in Bosno, katere pokrajine so sedaj glavno tržišče za odjem našega krompirja. Ako upoštevamo dejstvo, da more Slovenija v srednje dobri letini izvoziti 2500 do 3000 vagonov krompirja na leto, kar predstavlja vrednost 15 do 20 milijonov dinarjev, je umevno, zakaj zahteva slovenska trgovina neprestano od vlade, da si s trgovinskimi pogodbami zopet osvoji izgubljena tržišča. Krompir, ki se doma ne povžije in ki ga ni mogoče izvoziti, se porabi za krmo.

Dasi pa je produkcija krompirja že sedaj ogromna, bi jo bilo mogoče z dovažanjem umetnih gnojil vsaj za 30% dvigniti.

Glavni vrsti krompirja, ki se pridelujeta v Sloveniji sta beli krompir »Oneida« in rožnik. Dočim se je, razen v ptujskem okraju, pridelovalo do sedaj le toliko rožnika, zgodnjega krompirja, kolikor ga je zahteval domači konsum, se zdi, da je to vrsto krompirja treba gojiti v večji meri, ker je zlasti v Slavoniji in Bački živahno zanimanje zanj. Slabo pa vpliva na trgovino to, da so pričeli zlasti na Gorenjskem zadnja leta saditi vijoličast krompir »Woltmann«, ki, pri nas aklimatiziran, izgubi na svoji intenzivni vijoličasti barvi ter sliči rožniku, kar je zapeljalo naše ljudi, da so ga pričeli kot takega dobavljati, s tem pa zelo škodovali trgovini. Krompir »Woltmann« je izredno bogat na škrobu, vsled česar so ga vpeljale tovarne škroba. Te vrste krompir pa ni priljubljen za hrano in je zlasti nedopustno, spravljati ga v promet kot »rožnik« in to celo v kraje, kjer se trgovina šele hoče zasidrati. Oneida je belomesnati krompir, kuhan zelo kašnat in prijetnega okusa, vsled česar ga je inozemstvo rado kupovalo in se ga v Sloveniji tudi največ pridela.

Drugi gomoljčasti plodovi. Poleg krompirja prideluje Slovenija velike množine drugih gomoljčastih plodov kot n. pr. korenje, repo, podzemeljsko kolarabo, črno redkev, peso itd.

Prebivalstvo v Sloveniji je navajeno na skromno hrano. Tako v kmečkih kot delavskih gospodinjstvih prihajajo mesna jedila le redkokdaj na mizo. Dasi pa je hrana našega ljudstva v pretežni meri vegetabilna, vendar ni enolična, ampak bogata v izberi sadov, ki jih rodi domača gruda. Gori našteti gomoljčasti plodovi so priljubljena hrana in za kmečko ljudstvo mnogo bolj primerna in zdrava kot mesna. Kmečko ljudstvo je telesno močno vpreženo in potrebuje zato več hrane kakor pa intelektualni delavci.

Ker je v Sloveniji živinoreja steber gospodarstva, je umevno, da mora biti tej posvečena skrb kmetova, ki mora gledati zlasti na to, da si zagotovi dosti tečne krme za živino. Posebno moramo poudariti, da ostaja pri nas živina mnogo več v hlevih, kakor v

drugih pokrajinah naše države, kjer je od jutra do večera na paši. Tudi pri nas je imela nekdaj vsaka vas svoje skupne nerazdeljene pašnike, ki so pa bili polagoma porazdeljeni med posamezne opravičence in s tem pašniki uničeni.

Le pašniki na planinah so ostali nerazdeljeni, sicer pa je le malo občin v ravninah, koder bi se kmetje ne poslužili pravice razkosanja skupnih zemljišč. Kjer pa živi živina največ zaprta v hlevih, ji je treba nuditi takemu življenju primerno krmo. Prav ta način živinoreje je vzrok, da se goji v taki meri in toliko raznih gomoljčastih plodov. Skoro vsi ti plodovi so hrana kmečkega ljudstva in tudi krma za živino.

K o r e n j e je posejano na 3600 ha in letni pridelek se ceni na 200.000 stotov. Z r e p o je posejanih v Sloveniji ca 20.000 ha, a pridela se je do 2,000.000 stotov, to je skoro dve tretjini vsega pridelka repe v državi. Celokupni letni pridelek repe v državi se ceni namreč nekaj nad 3,000.000 meterskih stotov. Repo krmijo živini v sirovem in kuhanem stanju. Za hrano se porablja repa ali kuhana, sveža ali pa skisana. Več sto vagonov repe se izvozi iz Slovenije v Dalmacijo. Tudi vseh drugih omenjenih plodov se pridela v Sloveniji v veliki meri, a nam manjka statističnih podatkov, da bi mogli navesti visokost pridelka v številkah. Od nekdaj že se prideluje z e l j e v zelo velikih količinah, ne le v kritje lastne potrebščine, temveč toliko, da se je vedno izvažalo v južne kraje in inozemstvo.

Zelje se prideluje v Sloveniji na njivah samo, največkrat pa pomešano z drugimi zelišči na zelnikih. Tak zelnik izgleda večkrat kot majhen botanični vrt, kjer so zastopani najrazličnejši plodovi in zelenjave. Tu raste med zeljem rdeča pesa, pesa za krmo, nadzemska in podzemska kolaraba, kumare, buče jedilne in za krmo, salata, solnčne rože, bob in vmes še izbrane vrste prekljastega fižola.

Z zeljem obdelano površino navaja statistika poljedelskega ministrstva s 3614 ha in pridelek za l. 1920. z 286.660 stoti.

Zelje je za kmeta zelo koristno zelišče. Dokler je v rasti, odbirajo ženske obkrajne liste in krmijo z njimi govejo živino in prašiče. Ko pa dozori, ostane del zelja za prehrano domače družine, en del pa kmet proda. Zeljnate glave kupujejo trgovci, ki jih izvažajo v naravnem stanju, in pa »zeljarji«, ki jih najprvo zrežejo na posebnih rezalnikih, zelje najprvo stlačijo v lesenih kadeh in betonskih jamah, ga osole in puste, da se skisa.

Zlasti kranjsko kislo zelje je bilo nekdaj na zelo dobrem glasu in je bilo predmet živahne izvozne trgovine tako, da je v Ljubljani in njeni bližnji okolici nastal cel stan »zeljarjev«. Zeljarji razpošiljajo kislo zelje v sodčkih iz smrekovega lesa v vsebini 25 do 50 ali 100 kg. Te sode dobavljajo največ sodarji iz selške doline, kjer se je v

Češnjicah ustanovila posebna »Sodarska zadruga«, ki se je pečala poglavitno z izdelovanjem sodov za kislo zelje.

Glavni odjemalci za kislo zelje so bila obmorska mesta Trst, Reka, Pulj, vsa Dalmacija, avstrijska mesta in celo Egipet, zlasti Aleksandrija in Kairo. Posamezni zeljarji so napravili v zelju prometa po 20 do 30 vagonov in ves izvoz je predstavljal vrednost nekaj milijonov zlatih kron. Živahna kupčija z zeljem je trajala vse do nekako 1910. leta, ko je nastopil naenkrat zastoj v izvozu. Vzrok tega nenadnega zastoja je bila konkurenca iz Češke, ki je pričela v velikih količinah pošiljati kislo zelje na jug in si osvajati prej naši produkciji zvesta tržišča.

Da se je moglo zelje iz Češke tako hitro vpeljati, je vzrok nizka cena, lepi sodi in lepa kvaliteta blaga. Okrog l. 1910. je stagnirala na Češkem sladkorna industrija, zlasti male zadružne tvornice so prišle v težak položaj in marsikatera je ustavila svoje obratovanje. Mesto sladkorne pese so pričeli kmetje saditi zelje v velikem stilu. Močna in bogata zemlja je bila zelo prikladna za zelje, glave so tehtale do 5 kg in tudi čez ter je bilo mogoče tovarnam za kislo zelje po nizki ceni nabaviti sirovino.

Dočim se je rezanje zelja kakor tudi vsa druga dela vršila pri nas ročno, kar je izdatno povečalo režijo, so bile češke tovarne »kiselarne« opremljene z modernimi stroji, tako, da je bilo treba imeti zaposlenih le malo delovnih moči, kar je umevno izdelek zelo pocenilo. Zastoj v prodaji kislega zelja je potem trajal vsa leta naprej, le med vojno, ko je vsaka vrsta hrane lahko dobila kupca, je tudi kupčija z zeljem zopet oživela.

Po prevratu se je zdelo, da bo kislo zelje prodrlo zopet na prejšnja tržišča. Res se je prvi čas pojavilo živahno povpraševanje po njem, dokler ni Italija za uvoz kislega zelja predpisala carine, ki je imela naravnost prohibitivni značaj. Od tedaj naprej izvozna kupčija v zelju vegetira in se izdeluje kislo zelje le za domač konsum in deloma za Dalmacijo, Bosno in Avstrijo. Dolžnost vlade bo, da posveti pri prihodnjem sklepanju trgovske pogodbe temu predmetu več pazljivosti in mu izposluje zopet pristop na zunanja tržišča.

S e n o i n d e t e l j a. Kakor že omenjeno je Slovenija v pridelavi krmil vseh vrst zelo bogata. To je popolnoma naravno, kajti živinoreja more uspevati kmetu le tedaj, če pridela sam zadosti krmil; gojenje živine s kupljeno krmo bi bilo predrago. Glavna krma za živino pa je seno.

Po statistiki poljedelskega ministrstva je v Sloveniji blizu 260.000 ha livad, ki donašajo letno 3,500.000 do 5,500.000 met. stotov sena, pri čemer pa niso upoštevana močvirja, ki dajo v suhih letih

prav tako velike količine sena, ki je porabno vsaj kot konjska krma. Detelja je posejana na ca 26.000 ha, nemška detelja ali lucerna na blizu 5000 ha.

Velika večina sena se seveda porabi v domačem gospodarstvu, vendar pa preostaja v srednje ugodnih letih 1500 do 2000 vagonov sena za odprodajo drugam. V predvojnih časih se je izvažalo letno na tisoče vagonov sena iz slovenskega ozemlja. Posamezne trgovske firme so izvažale same po več sto vagonov. Odjemalci za seno so bili Češka, Avstrija, Dalmacija, Italija, Grčija, a tudi v prekomorske kraje se je vršil živahen izvoz, — največ s posredovanjem italijanskih prekupcev.

Detelja, kolikor se pridela kot krma, se porabi v domačem gospodarstvu, seme kranjske in štajerske črne detelje »trifolium pratense« pa je bilo vedno na jako dobrem glasu in je bilo v inozemstvu zlasti v Avstriji in Bavarski živahno povpraševanje zanj.

Ako smo konstatirali, da skrb za zadostno gnojenje obdelanega polja pri nas ni na višku, moramo tem bolj ugotoviti, da se gnojenju travnikov posveča še veliko manj pozornosti.

Naše ljudstvo žal ne uvidi, koliko bi se dala produkcija z umetnim gnojenjem zvišati in zlasti ne more razumeti, da hlevski gnoj ne vsebuje vseh redilnih snovi, ki jih naša zemlja potrebuje, da res bogato obrodi. Velika krivda je, da se pouku o umnem kmetijstvu ni posvečala ista pozornost, ki jo zasluži glavna panoga narodnega gospodarstva v Sloveniji. V tem pogledu je potrebna zlasti reforma ponavljalnih šol. Prav tako je neodpustljivo, da leži še na tisoče hektarjev zemlje zamočvirjene, ki bi se dala spremeniti v rodovitne livade in pozneje v polja.

V r t n a z e l i š č a. Geografska lega Slovenije je kriva, da se gojitev vrtnih zelišč ni tako razvila, kakor bi klimatične razmere sicer dopuščale. Sem spada salata, špinača, šparglji itd. Salata se sicer prideluje v vsakem gospodarstvu, vendar pa bi zlasti v prvem pomladanskem času moral biti že domači pridelek na trgu, dočim se uvaža še vedno iz Italije.

V času, ko smo bili z Goriško skupno ozemlje, je bilo to umljivo. Gorko goriško podnebje je omogočalo, da je bilo že bujno zelenje na vrtovih, ko je pri nas pritiskal še mraz. Tedaj ne bi bila mogla konkurirati zelenjava, vzgojena v naših toplih gredah s prostorastočimi zelišči, dopeljanimi z Goriškega. Odkar pa je Goriška za nas inozemstvo in je uvoz tujih pridelkov otežkočen, bi bilo umestno, da se kmetsko ljudstvo, zlasti v bližini mest in industrijskih krajev, posveti nekoliko bolj vrtnarstvu. Šparglji n. pr. pri nas prav dobro uspevajo, vendar so večini kmetskega ljudstva popolnoma nepoznano zelišče. Isto velja tudi glede špinače. Tudi v tem pogledu bo treba reforme šolskega pouka.

Čebula uspeva povsod v Sloveniji dobro, vendar ima statistika poljedelskega ministrstva navedeno le površino 172 ha, ki je obdelana s čebulo. Je sicer res, da ta številka ne drži in se prideluje čebula na mnogo večji ploskvi, vendar je prav tako res, da čebule ne pridelamo niti toliko, kolikor znaša naša lastna potrebščina in jo Slovenija, kar morda splošno ni znano, importira do 50 vagonov. Vzrok tiči v tem, ker velik odstotek kmetskih gospodarjev pridela čebule le za lastno porabo, dočim je naša trgovina prisiljena uvažati čebulo iz inozemstva, iz Italije in Egipta.

Tudi glede s a d j a r s t v a ima statistični pregled poljedelskega ministrstva navedene številke in sicer za jabolka 2,249.000, hruške 916.126, slive 1,090.000 in orehe 186.500 dreves. Po teh podatkih pridelamo jabolk ca 500.000, hrušek 485.000, sliv 221.000 in orehov 184.000 meterskih stotov. Naravno je, da sadje ne obrodi vsako leto, vsled česar navedene številke le približno odgovarjajo. Če primerjamo navedene številke s konsumom v Sloveniji sami, potem nam mora biti jasno, da je produkcija sadja v Sloveniji neprimerno večja. Sama Štajerska izvozi letno stotine vagonov odbranega sadja, pa tudi sadje za izdelavo sadjevca ali mošta.

Sadjereja je za naše gospodarstvo velevažnega pomena. Poraba sadja v Sloveniji je tolika, da žitna trgovina prav dobro čuti, ali je sadje dobro obrodilo ali ne. V bogatih sadnih letih pade trenutno poraba kruha, ker v takih letih je sadje rekel bi celodnevna hrana, zlasti mladine.

Za sadjerejo se je slovensko ljudstvo vedno zanimalo. Ako sadjereja ni na tako visoki stopnji, kot zasluži po svoji koristi, da bi bila, potem je krivda ne toliko v ljudstvu samem, kot v onih, ki imajo skrbeti za vzgojo ljudstva. Že slovenska pesem poje: Jabolka, hruške in druge cepe, cepi v mladosti za stare zobe. Priznati pa moramo, da se umni sadjereji posveča vedno večja pozornost. Kranjska kmetijska družba razdeljuje že desetletja mlada sadna drevesca in je brezdvomno mnogo pripomogla, da je pričel kmet trebiti iz svojega vrta malovredne sadne vrste in jih nadomeščati z žlahtnimi. Veliko zaslugo imajo tudi posamezni ljudskošolski učitelji, ki so prostovoljno pričeli šolski mladeži vcepati s praktičnim poukom o cepljenju ljubezen do sadjereje, mnogo prej, preden so bile vpeljane šolske drevesnice.

Vse pa, kar se je izvršilo za povzdigo sadjarstva, je bilo nesistematično delo, ki je stalo sicer veliko truda in tudi veliko umevanja posameznikov za splošno korist, vendar ni pripomoglo k splošnemu zboljšanju razmer. Česar niso mogli doseči posamezniki, posrečilo se je organiziranemu nastopu slovenskih sadjarjev. Ustanovilo se je Sadjarsko in vrtnarsko društvo za Slovenijo v Ljubljani, ki ustanavlja po vseh večjih krajih svoje podružnice, prireja poučna

predavanja in sadne razstave, izdaja »Sadjarja« in je zlasti v »Sadnem izboru za Slovenijo« začrtalo smernice slovenskemu sadjarstvu.

Velika hiba v slovenski sadjereji je bila prevelika obilica sadnih vrst, ki so se gojile brez ozira na to, ali je dotična vrsta za gotove kraje primerna ali ne. Omenjeni »Sadni izbor za Slovenijo« napravlja tej stari neorientaciji konec. Upati smemo, da se bodo sadjarji, ki se v vedno večjem številu oklepajo »Sadjarskega in vrtnarskega društva«, ravnali po navodilih, ki so v tem lepem delu podani.

Vsa trgovina s sadjem je trpela od nekdaj pri nas pod dvema hibama. Kdor je hotel vagonsko pošiljatev sadja, je dobil najprej cel ducat raznih več ali manj vrednih sadnih vrst, poleg tega pa so sadjarji, nevajeni trgovskih običajev, mešali več vrst v enem zaboju in razne velikosti sadu, zlasti pa je bila pomanjkljiva polnitev zabojev, zaradi tega je sadje med prevozom trpelo in je bil prejemnik dostikrat opravičeno prisiljen staviti celo pošiljatev pošiljatelju na razpolago. Marsikateri trgovec, ki se je hotel intenzivnejše baviti s sadno trgovino, je pod pritiskom razmer omagal in jo opustil, ako ni hotel izgubiti svojega denarja in svojega dobrega imena. Posledica teh nezdravih razmer je bila, da je naše, zlasti kranjsko sadje moglo priti na trg le kot manjvredno, porabno le za mošt. Boljše je na Štajerskem, kjer je sadjarstvo na dosti višji stopnji. To se je videlo že v trgovini, ker se je sadje nudilo v majhni izberi, dobri kvaliteti in pa enakovrstno v celovagonskih pošiljatvah. Pokret v sadjarstvu, ki ga je pričelo Sadjarsko in vrtnarsko društvo, daje upanje, da se razmere splošno zboljšajo.

Ker pa bo obnova vrtov zahtevala še mnogo dela, bi bilo umestno, da se za zadevo zavzamejo tudi javne korporacije in ustanovijo dovolj in zadostno preskrbljenih drevesnic.

Kar sem navedel o sadni kupčiji se nanaša predvsem na jabolka, ker le-ta so stalni predmet trgovine. Hruške in slive sicer tudi obrode pri nas, vendar jih ima vsako gospodarstvo navadno le toliko, da krije domačo potrebo. Le v Belokrajini se goje slive v večji meri, da jih oddajajo tudi tovarnam žganja.

V domačem gospodinjstvu se porabi sadje v svežem stanju pa tudi sušeno. Sušeni jabolčni krhlji, posušene hruške in slive so zlasti v veliki vročini našemu ljudstvu priljubljena kuhana jed. Mogli pa bi tako jabolčni krhlji, kakor tudi hruševi privabiti marsikak dinar v deželo, ker je za tem blagom vedno povpraševanje ne le doma, temveč tudi v inozemstvu.

Češnje se goje zlasti po hribovitih krajih in se jih pridela toliko, da pridelek krije domači konsum.

Tudi oreh uspeva povsod pri nas, vendar je Slovenija navezana na uvoz orehov, ki jih trgovina nabavlja iz Bosne. Oreh namreč hitro pozebe in tedaj letina popolnoma odpove.

Finejše sadje, marelice in breskve, goje skoro samo v vinogradih, le sporadično je videti tudi v ostalih krajih kako osamljeno drevo. Pridelek ne pokriva domače potrebe.

Domače in tudi tuje drogerije in lekarne potrebujejo velike množine zdravilnih zelišč, ki rastejo zunaj po travnikih in hribih v prosti naravi. Zdravilnih zelišč si preskrbi vsaka gospodinja, kolikor jih potrebuje za slučaje bolezni v lastni družini. Cela vrsta takih zelišč pa je, ki povsod v Sloveniji rastejo, a se nihče zanje ne briga, ker malokdo morda ve, da dosegajo v trgovini lepo ceno, nabava ne stane nič, ker je vsak otrok sposoben za nabiranje. Je sicer par trgovcev v Sloveniji, ki se bavijo s prekupčevanjem zdravilnih zelišč, vendar to za splošnost nima nikakega pomena. S smotreno organizacijo in s poukom v šoli bi se dalo doseči, da bi prinašalo nabiranje zdravilnih zelišč lepe dohodke v deželo.

Gobe. V Sloveniji raste cela vrsta gob ali gliv, ki so priljubljena in zdrava človeška hrana. Komaj spomladansko solnce razgreje zemljo in jo topel dež razmoči, pričnо preko noči poganjati iz zemlje gobe. Najbolj poznana vrsta jedilnih gob so jurčki ali gobani (Herrenpilz). Iz gob se dajo prirejati različna jedila, ki zadoste okusu najizbirčnejšega meščana. Dočim na jugu naše države gob skoraj ne poznajo kot hrane, je našemu kmetu, delavcu in meščanu goba priljubljena hrana. Užitna je kuhana, sveža in posušena.

Sušena goba je pa tudi zelo iskan predmet v izvozni trgovini, kar nudi našemu ljudstvu priložnost za nabiranje in sušenje gob ter tako na lahek način doseči lepe postranske dohodke. Kakor vsaka trgovina, se mora tudi ona z gobami prilagoditi željam in zahtevam odjemalcev. Inozemstvo zahteva, da so gobe mlade, ne črvive in lepo svetlobarvne. Le nekaj primesi starih in črvivih gob pokvari vrednost vse ostale množine. Dasi se naše ljudstvo že od nekdaj rado bavi z nabiranjem gob, vendar bi se dal izvoz še mnogo dvigniti. Odjemalci za gobe so Italija, Avstrija in Francija, a glavni odjemalec bi bila lahko Amerika, če bi se naša trgovina potrudila osvojiti si tam tržišča.

Rastline za industrijo. Poleg rastlinstva, ki daje človeško hrano ali živalsko krmo, je mnogo pridelkov v rastlinstvu, ki morajo prestati predelavo v industriji, preden postanejo porabni. Tudi v teh pridelkih je Slovenija produkcijska zemlja, dasi v drugih ne pokriva celokupne lastne potrebe.

Lan je bil nekdaj v Sloveniji splošno vpeljan, a modernizacija v obleki je sčasoma pridelovanje lanu zelo omejila. Po statističnih podatkih znaša z lanom obsejana površina v Sloveniji še približno 1300 ha, ki da približno 10.000 met. stotov pridelka. Laneno seme pokupijo domači mlini za semena in tovarne za olje. Laneno olje se je nekdaj zlasti na Kranjskem splošno rabilo kot jedilno olje, a

ga je kotonovo in sezamovo s časom skoro popolnoma izpodrinilo. Ostanki od semena »lanene tropine« so prvovrstno krmilo za govejo živino.

Olje se prideluje dalje iz bučnega semena. Meso od buč je dobro krmilo goveje živine in prašičev, iz semena pa napravljajo zlasti na Štajerskem olje, kjer se še vedno uporablja kot jedilno olje in je tam zelo priljubljeno, dočim okusu Kranjcev ne prija. Deloma se izdeluje bučno olje doma, ostalo semenje pa se proda v tovarne.

Še bolj kot pridelovanje lanu, je padla produkcija konoplje. Leta 1920. je bilo s konopljo obdelane površine 251 ha, ki je dala ca. 2000 stotov semena in konopnine. Sladkornih tovarn v Sloveniji nimamo, in se zato tudi sladkorna repa ne prideluje, pač pa so poskusi dognali, da bi se zlasti v krškem okraju gojitev sladkorne repe kvalitativno dobro obnesla in ni izključeno, da se interesentom posreči ustanoviti družbo za zgradbo sladkorne tovarne. S tobakom so delali v letu 1921. poskusna sadenja, vendar se niso obnesla toliko, da bi vlada dovolila gojenje tobaka v Sloveniji.

Vinska trta uspeva v Sloveniji na Kranjskem v novomeškem, črnomeljskem, krškem in deloma litijskem okraju, na Štajerskem pa splošno v vseh okrajih. Dočim zori na Kranjskem grozdje popolnoma le v toplih letih in je Kranjska zato le relativno vinska dežela, se mora smatrati Štajersko za absolutno vinorodno pokrajino.

Površina vinogradov se ceni za Ljubljansko oblast na 10.000 ha in letni pridelek vina na 120.000 do 300.000 hl, površina vinogradov v Mariborski oblasti pa na 14.000 ha s pridelkom 200.000 do 400.000 hektolitrov vina. Tako ceni produkcijo kletarski nadzornik g. Gombač, ki je brezdvomno eden najboljših poznavalcev vinogradništva v Sloveniji. Letna produkcija je navedena za slabe in zelo dobre letine, označuje tedaj minimum in maksimum produkcije.

V Ljubljanski oblasti se prideluje splošno dobro namizno vino, ki vsebuje normalno 8 do 10 odstotkov alkohola. Poznano je zlasti rdeče vino, imenovano cviček, ki je prijetno kiseljkastega okusa in je pri domačem prebivalstvu zelo priljubljeno. Načelnik trgovinskega ministrstva Milivoj Savić piše v svoji znani knjigi »Naša industrija i zanati«, da je cviček tako kisel, da ga morejo piti samo tisti, ki so ga od mladosti navajeni. To bi veljalo za zelo slaba deževna leta, splošno pa se s to karakterizacijo dolenjskega cvička ne moremo strinjati, kajti cviček ne velja le kot okusno, četudi ne močno vino, temveč tudi za zelo zdravo vinsko kapljico. Podobno kot rdeče je tudi belo, vendar se prideluje tudi odbrani rizling, ki se more smatrati v toplih letih za kvalitetno vino. Isto velja o dolenjski črnini, zlasti za pridelek Gadove peči. Tudi Belokrajina daje dobra in okusna vina.

Štajerska je v pravem pomenu besede vinorodna dežela. Južni del Štajerske prideluje lahka bela in rdeča vina, ki so po svojem svojstvu podobna kranjskim, v vseh ostalih delih Štajerske pa pridelujejo fina, aromatična kvalitetna vina, ki morejo pri pravilnem kletenju vzdržati konkurenco z najbolj izbranimi inozemskimi vinskimi vrstami. Dobre in priznane vrste so silvanec, muškatelec, rizling, šipon, graševina, traminec i. dr. Posebno dobro je vino z Jeruzalema, Ljutomera in okolice, Mariborske okolice in Slovenskih goric. Ta vina vsebujejo 11—14 odstotkov alkohola in so sposobna zavzeti v trgovini znamke prvovrstnih buteljskih vin. Iz nekaterih vrst zlasti pa šipona se prideluje prav dober šampanjec, le škoda, da pri nas industrija šampanjca ni dosti razvita.

Velika večina v Sloveniji pridelanega vina se zavžije doma, vendar pa imajo boljša, zlasti štajerska kvalitetna vina dober sloves tudi v Avstriji. Dočim se dolenjsko vino kakor tudi spodnještajerska vina prodajo v Sloveniji sami, so pričeli štajerski vinski trgovci izvažati boljša vina v Avstrijo, dasi trpi izvozna trgovina pod pritiskom visokih tujih uvoznih carin in ovir carinskih manipulacij.

Ker je štajersko vino v Avstriji zelo priljubljeno, bi bilo na mestu, da se vzpostavijo v večjih avstrijskih mestih, zlasti pa na Dunaju in v Gradcu transitna skladišča oz. kleti, da bi se omogočila zunanjim interesentom, ki so bili od nekdaj najboljši odjemalci našega vina, nabava brez carinskih šikan.

H m e l j a r s t v o sega v Sloveniji nazaj v srednji vek. Hmelj so prinesli k nam skoro gotovo nemški naseljenci, ki so služili na posestvih brižinskih škofov v okolici Škofje Loke. Da se je gojenje hmelja kmalu splošno razširilo, nam pričajo krajevna imena, ki so dobila nazivanje po hmelju, n. pr. vas Hmeljčič, grad Hmeljnik itd. Konec srednjega veka pa je zaradi stalnih vojn gojitev hmelja jela ponehavati in se je ponekod tudi docela opustila, dokler se ni v 19. stoletju zopet na Štajerskem obnovila.

Leta 1852. je bilo s hmeljem obdelanih 140 oralov zemlje. Dolgoletne poskušnje z raznimi vrstami hmelja so imele več ali manj uspeha, dokler se končno niso odločili za Golding-hmelj, ki sta ga dobila Haupt in Hausenbichler iz Anglije in ki se je zlasti v Savinjski dolini, kjer je hmeljarstvo najbolj razširjeno, dobro obnesel. Ta vrsta se je v Savinjski dolini najbolj vpeljala in je dobila dober sloves tudi v inozemstvu.

O kulturi hmelja v naši državi je izdalo poljedelsko ministrstvo zanimivo študijo iz peresa inž. Teržana, ki se mu imamo zahvaliti za statistične podatke. Iz teh podatkov je razvidno, kako zelo se je razširilo pridelovanje hmelja v Jugoslaviji sploh in tudi v Sloveniji. Dočim je znašala površina hmeljskih nasadov v Sloveniji leta 1920. samo 749 ha, se je naslednja leta stopnjevala sledeče: l. 1924.

850 ha, l. 1925. 930 ha, l. 1926. 1200 ha, l. 1927. 2027 ha. Kakor razvidno iz teh podatkov, se je s hmeljem obdelana površina skoro potrojila, a v Bački, kjer so znašali hmeljski nasadi l. 1920. le 404 ha, se je povzpela v letu 1927. na 6677 ha, kar znači štirinajstkratno povečanje. Poljedelsko ministrstvo navaja hektarski pridelek hmelja v Sloveniji za leto 1920. s 535 kg, kar je zelo nizko vzeto, ker daje en hektar s hmeljem obdelane in pravilno negovane zemlje 1000 kg pridelka.

Kvaliteta v Sloveniji pridelanega hmelja je dobra, vendar pa uvaža naša pivovarska industrija polovico hmelja iz inozemstva in krije le okrog 50 odstotkov z domačim pridelkom. Iz vse države se izvaža 98 odstotkov celokupne produkcije hmelja v inozemstvo. Vzrok nenadnega povišanja hmeljske produkcije je bila vedno rastoča cena, ki je omamila producente. Za vrsto dobrih let pa je prišlo leto 1927., ki bo marsikateremu hmeljarju vzelo veselje do hmeljarstva.

Dočim so dosegli prvi zaključki ob branju 60—70 Din za kg in je večina producentov pričakovala še višjih cen, je naenkrat nastala velikanska stagnacija, in so jele cene padati dan za dnem. Mnogi, ki prej niso hoteli prodati hmelja po 60 Din, so kasneje s težavo dosegli 20, 15 ali samo 10 Din za kg, a je ostala velika količina hmelja kljub temu neprodana. Ako pomislimo, da je hmelj v Savinjski dolini glavni, za mnoge skoro edini vir dohodkov, potem je umljivo, v kako prekernem položaju se ljudstvo danes tam nahaja. Tudi če hmeljarji svoj pridelek prodajo, ne dobe danes povrnjenih niti produkcijskih stroškov.

Hmeljska trgovina ni organizirana. Hmeljarjev eksporterjev skoro nič nimamo. Večina, ki se bavi s hmeljsko kupčijo pri nas, so prekupci, ki delajo za inozemske eksporterje, ki žanjejo od hmelja glavni dobiček. Kakor v lesni trgovini, tako je tudi pri hmelju visoka konjunktura zvabila nešteto špekulantov, ki izkoriščajo obupni položaj producenta in škodujejo trgovini.

Huda kriza, ki jo danes hmeljarstvo preživlja, bo v marsičem prinesla razčiščenje. Predvsem bo spoznal producent, da ima hmelj vrednost le, če je prvovrstne kvalitete, kar bo dosegal z intenzivnim obdelovanjem zemlje in pravilnim sušenjem pridelka. Ta kriza bo tudi poučila producente, da forsiranje enega samega pridelka ne sme iti predaleč, zaradi tega sme tudi za hmelj odločiti le del svojega zemljišča, ostalo pa naj posveti drugim poljedelskim panogam. Trgovino pa, ker je doslej na svetovne trge prihajal naš hmelj le potom posredovanja čeških in nemških trgovcev, čaka sicer težka, a hvaležna naloga, pridobivati si v inozemstvu direktnih konsumentov in našemu blagu dati zunaj sloves; seveda bo to dosegla le tedaj, ako bo razpolagala s prvovrstnimi kvalitetami.

Vrednost izvoza hmelja iz Slovenije pri srednje dobrih letinah in normalnih cenah se ceni nad 100 milijonov dinarjev, kar je vsekako močna aktivna postavka v bilanci našega narodnega gospodarstva.

Živinoreja.

Kot že omenjeno, je živinoreja steber kmetijskega gospodarstva v Sloveniji. Ne le, ker je poljedelstvo brez živinoreje nemogoče, temveč tudi, ker prinaša živinoreja lepe dohodke slovenskemu kmetu in mu omogoči nadomestiti, kar poljedelstvo doma ne zmore.

Govedoreja je glavna panoga naše živinoreje. Vsak kmetovalec, pa tudi najmanjši kajžar, vidi v govedoreji rešitev svoje eksistence. Dokler je le en rep pri hiši, toliko časa je pri kmečkem gospodarstvu še upanje, da se vzdrži, ko pa izgine zadnji rep, tedaj zapoje boben in gre posestvo na kant.

Ko je ob času vojne vlada zahtevala oddajo žita, je to sicer naše ljudstvo sprejelo s krvavečim srcem, a najhujše je bilo zanj, ko je nastopila prisilna oddaja živine. Najgorje je prenašalo ljudstvo diktiranje cen, ki jih ni moglo umeti, dobro se zavedajoč, kake cene bi doseglo v prosti kupčiji. Nejevolja ni pomagala, morali so se ukloniti sili. Rekvizicija je vzela kmetu najlepšo živino, a številčno stanje je ostalo le deloma zmanjšano; v hlevih so bile mesto molznih krav telice in mesto volov juncki.

V takem stanju je zatekel prevrat slovensko živinorejo. Glasom popisa tedanje Deželne vlade je bilo v l. 1919. v Sloveniji brez Prekmurja 323.622 goved. Ta popis je izvršila po nalogu pokrajinske vlade za Slovenijo Vnovčevalnica za Slovenijo. Po vojni se je stanje kmalu opomoglo, tako da je znašalo leta 1921. po »Popisu domače stoke od 31. januara 1921«, ki ga je izdala Direkcija državne statistike l. 1927., že 472.214 goved, je pa že tudi vpoštevano Prekmurje.

Kakor v vsaki drugi panogi v kmetijstvu, tako se je tudi živinoreja v Sloveniji razvijala brez vsakega sistema. Šele bivši kranjski deželni odbor je posvetil živinoreji večjo pozornost. Dočim prej na izbero pasme pri plemenski živini sploh niso gledali in je zaradi tega bilo v posameznih hlevih več pasem, ki pa naravno niso bile čiste, temveč vse vprek pomešane med sabo, je hotel deželni odbor kranjski napraviti nesistematični živinoreji konec ter predpisal pasme, oziraje se na krajevne razmere posameznih okrajev. Za Gorenjsko je predpisal pincgavsko, za okoliške okraje Ljubljane simendolsko in za Dolenjsko montafonsko pasmo in ta svoj predpis uveljavljal zlasti pri licenciranju bikov. Poleg tega je prirejal stalno živinske razstave in delil za dobro vzgojeno živino premije. Da odpravi nedostatek nehigijeničnih hlevov, je preskrboval živnorejcem načrte za hleve in dajal razmeroma velike podpore za graditev modernih hlevov.

Poslal je svoje strokovnjake v Švico in druge države, kjer je bila živinoreja na višji stopnji kot pri nas, da prouče razmere in pouče tudi naše ljudstvo o umni živinoreji. Da pridobi kmete zopet za pašništvo, je deželni odbor uredil več vzornih pašnikov. Sadovi tega plodonosnega dela v prid živinoreje so se kmalu pokazali. Kmetje so iniciativo deželnega odbora s hvaležnostjo sprejeli; pričeli so graditi nove hleve, jih polniti z živino enotne pasme in jo goniti zopet na pašnike, kjer je ostala do pozne jeseni. Seveda je bilo to mogoče večinoma le v alpskih krajih, kjer so bili še nerazdeljeni zemljiški kompleksi. V teku desetih let se je napredek v živinoreji pokazal bolj, kakor prej v teku pol stoletja.

Slične razmere so bile tudi na Štajerskem pred vojno, le, da tam deželni odbor štajerski ni imel enakega zmisla za povzdigo živinoreje za spodnještajersko slovensko ozemlje, kakor ga je pokazal za nemški del dežele. Tudi se je vojna rekvizicija na Štajerskem izvajala z neprimerno večjo strogostjo, kakor na Kranjskem.

P r a š i č e r e j a je bila prav tako kakor govedoreja že od nekdaj v Sloveniji zelo negovana. Celo bolj kot pri govedoreji se je pazilo na izbiro pasme. Tekom dolgih let je bila vzgojena v Sloveniji pasma, ki je zlasti dala dober zarod na mesnate prašiče in ki je, zlasti križana z angleško pasmo, dajala zarod, ki so ga nam uvažale sosedne države. Za gojenje mastnih svinj je potrebna tečna hrana, zlasti koruza in ječmen. Ker pa teh krmil pri nas ni bilo nikdar v izobilju in jih je bilo treba šele dovažati iz drugih krajev, predvsem z Ogrske, je krmil naš kmet prašiče s pridelki lastnega polja, krompirjem, repo, peso, kolerabo in korenjem. Vseh teh pridelkov pa, kakor je bilo že omenjeno, pridela Slovenija v izobilici, in zato tudi krme za prašiče v normalnih letih ni primanjkovalo.

Razume se, da so se ravno vsled svojstva krmil, kakršna je slovenski kmet prideloval, gojili »mesnati« prašiči. Z mastnimi prašiči je v zadostni meri preskrbovala severna avstrijska in obmorska mesta Ogrska, prašiči iz Slovenije pa so bili vedno dobro iskani, ker so dajali prvovrstno meso. Živahen eksport prašičev iz Slovenije je šel na Češko, Dunaj, Koroško, Tirolsko in Trst z ostalim Primorjem. To je veljalo za večji del Kranjske in spodnjih krajev Štajerske, a v Belokrajini in na srednjem Štajerskem so gojili tudi prašiče za mast. Od tod so zalagali »špeharji« z mastnimi svinjami in slanino domače trge in tržišča v obmejnih deželah. Prašičereja v Sloveniji se je razvila tako, da se je govorilo že o hiperprodukciji. Vojna je ves ta strah pred hiperprodukcijo mahoma vzela. Stanje prašičev je jelo padati in se tudi po končani vojni nikdar več ni povzpelo do prejšnjega stanja. Po »Popisu domače stoke« je znašalo stanje prašičev v Sloveniji l. 1921. še 303.917, kar znači napram l. 1910. nazadovanje za ca. 200.000 komadov. To nazadovanje v številu pra-

šičev je za Slovenijo velik minus. Kakršne so danes razmere, tudi ni upanja, da bi se obrnilo na bolje. Vzrok tiči v carinski politiki Avstrije, ki pušča sicer uvoz debelih svinj, otežava pa do skrajnosti uvoz »pršutarjev«, — tedaj prav prašičev, ki jih v pretežni meri izreja naš kmet.

K o n j e r e j a je v Sloveniji razširjena povsod; za eksport pa goje konje zlasti na Štajerskem v ptujskem okraju, Prekmurju in deloma v Bohinju. Dočim goje na Dolenjskem, na Kranjskem in večjem delu Štajerske lahke konje, so vpeljani v Bohinju, ptujski okolici in Prekmurju težki konji. Znana je zlasti prekmurska noriška pasma, ki uživa tudi v inozemstvu dober sloves in so zlasti žrebeta izpod enega leta starosti zelo živahen izvozni predmet. Vrednost izvoza se ceni na 8—10 milijonov dinarjev na leto. Število konj v Sloveniji v letu 1910. je znašalo 54.322, a se je število po vojni povišalo tako, da navaja »Popis domače stoke« 58.647 konj.

O v c e i n k o z e so svoječasno v velikem številu gojili v Sloveniji, vendar je število zadnjih 25 let zelo nazadovalo. Tako so l. 1910. našteli 47.165 ovac in 13.343 koz; pozneje je število zopet narastlo, in sicer je bilo l. 1921. ovac 75.427 in 23.690 koz. Rejo koz so zlasti ovirali gozdni predpisi, ki niso dopuščali pašnje in so se ti predpisi zlasti glede eraričnih gozdov zelo rigorozno izvajali.

Kakor je iz navedenih podatkov razvidno, je živinoreja v Sloveniji zelo važna gospodarska panoga. Važna ni le radi poljedelstva, ki dobiva od živalskega gnoja potrebne redilne snovi za rastlinstvo, temveč je sploh eden glavnih dohodkov našega kmeta.

Vzporedno z razvojem govedoreje gre tudi razvoj m l e k a r s t v a oziroma sirarstva. Naš kmet je že od nekdaj polagal največjo važnost na govedorejo, ni pa znal tudi ceniti koristi, ki jih prinaša mlekarstvo, in to iz enostavnega razloga, ker ni vedel, kako naj mleko in proizvode mlekarstva najbolje vnovči. Največji del mleka je porabil doma, le v krajih, ki leže v neposredni bližini mest, je vozil mleko prodajat v mesto, a še v tem slučaju je zahteval tako nizke cene, da niso bile v nikakem razmerju z njegovo vrednostjo. Modernih posnemalnikov naš kmet ni poznal, posnemal je mleko prav na tako primitiven način z žlico, kakor je delal to njegov prednik pred par sto leti. Iz smetane je izdelovala kmetica sirovo maslo in to prekuhavala v kuhano maslo, odjemalec za kuhano maslo pa je bil kak prekupčevalec, ki je imel zopet zveze v provincialnih mestih s trgovcem, ki je zopet oddajal tako iz vseh mogočih strani skupljeno blago v večja mesta. Samo po sebi se razume, da o kaki enotnosti kvalitete blaga ni bilo nikakega govora. Tudi kvaliteta masla ni bila prvovrstna, ker, če že drugega ne, manjkalo je kmetskemu ljudstvu zmisla za snago, ki je predpogoj v mlekarstvu.

Razen sirovega in kuhanega masla so izdelovali ponekod tudi skuto v malih hlebih, ki so jih branjevke razvažale okrog in prodajale po hišah. Kakor se vidi, se je kretalo slovensko mlekarstvo v tako primitivnih in ozkih mejah, da o kaki njegovi gospodarski važnosti ni bilo mogoče govoriti. Sporadično, in to le za domačo porabo so v nekaterih, zlasti gorskih krajih izdelovali neke vrste trdega sira, ki pa je bil tak, da bi niti po svoji obliki niti po svojem okusu ne mogel priti v poštev kot predmet trgovine. Vse tako gospodarstvo v slovenskem mlekarstvu oziroma sirarstvu je vladalo še do leta 1885., ko so drugi sosedni narodi že davno znali ceniti pomen mlekarstva in črpali iz njega lepe vire dohodkov. Karakteristika našega kmeta je bolj kakor drugod v zapadnih državah izražena v konservativnosti.

Med prvimi pionirji, ki je pričel ljudstvo vzpodbujati k racionalnejšemu mlekarstvu, je bil župnik Mesar v Bohinjski Bistrici. Ta je poznal iz lastnega opazovanja Švico in se je prepričal o veliki koristi mlekarstva za tamošnje prebivalstvo. Posrečilo se mu je doseči, da je odšlo par razboritejših mladeničev, Bohinjcev, učit se mlekarstva oziroma sirarstva v Švico, ki so potem začeli doma praktično izvajati, česar so se v Švici naučili. Seveda ni bila lahka stvar premagati vse predsodke in priučiti narod na čisto nov način gospodarstva, a led je bil vendarle prebit.

Začetek umnega mlekarstva in sirarstva pa je za Slovenijo beležiti z momentom, ko se je postavilo mlekarstvo in sirarstvo na zadružno podlago. Kakor za vse slovensko zadružništvo, tako gre tudi za to panogo glavna zasluga ustanovitelju našega zadružništva na Kranjskem, dr. Janezu Kreku. Mož ni le veliko bral, temveč si je napredek v mlekarstvu in sirarstvu ogledal drugod in tako uvidel hibe, ki jih je bilo treba pri nas odpraviti. Dal je idejo, ki naj jo drugi realiziramo.

Ideja o ustanavljanju mlekarskih zadrug je padla na rodovitna tla. Vzporedno z ustanavljanjem mlekarskih zadrug je bilo treba misliti tudi na izobrazbo dobrih mlekarjev in sirarjev. Dočim so morali prvi mlekarji in sirarji dobiti izobrazbo v Švici, se je ustanovila kmalu mlekarska šola na Vrhniki, ki je dala celo vrsto dobrih mlekarjev in sirarjev. Že v nekaj letih je bilo ustanovljenih toliko zadrug, da je bila nujna potreba, ustanoviti mlekarske centrale, ki bi naj prevzele od manjših mlekarn mleko in ga predelavale v lastni režiji, ter vnovčevale izdelke večjih mlekarn. Ta skupna centrala se je ustanovila pod imenom »Mlekarska zveza« ter je imela svoj poslovni sedež v Ljubljani.

Delovanje slovenskih mlekarskih zadrug, zlasti kranjskih, je bilo pred vojno zelo živahno. Napaka pri ustanavljanju mlekarn je bila ta, da že pri pri ustanovitvi niso premislili, ali bo delokrog mlekarn

zadosti velik. Pričele so s poslovanjem mlekarne, ki so dobile dnevno komaj par sto litrov mleka. Razumljivo je, da take mlekarne niso mogle kriti visoke režije in so radi konkurence s privatniki pričele kmalu hirati in je bila marsikatera tudi prisiljena obrat sploh ustaviti. Ako so bile take mlekarne v bližini prometnih zvez, so prišle še v poštev kot nabiralnice mleka za Mlekarsko zvezo, ako pa so bile oddaljene od prometnih sredstev, za nje ni bilo rešitve. Nasprotno pa je bilo nekaj zelo močnih mlekarskih zadrug, ki so prejemale od svojih članov po več 1000 litrov mleka na dan in so dosegale tudi prav lepe trgovske uspehe, zlasti take, ki so imele svoj sedež v bližini južne železnice.

Glavni odjemalec za naše mlekarske zadruge je bil namreč Trst. Samo v Trst so oddale naše mlekarne povprečno nad 10.000 litrov mleka na dan in sama Mlekarska zveza je izvažala večkrat do 6000 litrov mleka dnevno. Razen Trsta je bilo dobro tržišče za mleko Reka, Gradež in Opatija, zlasti v sezoni velikega tujskega prometa.

Po končani vojni so se razmere v mlekarstvu temeljito spremenile. Glavna tržišča so prišla pod Italijo in z njimi tudi cela vrsta slovenskih mlekarskih zadrug. Razumljivo je, da Italija ni bila naklonjena našemu uvozu mleka in ga je ovirala, kolikor je bilo le mogoče. Posledica tega je bila, da je jel izvoz ponehavati, dokler ni popolnoma prestal. Treba je bilo iskati novih tržišč. Mesto na jug, so pričeli izvažati mleko na sever v Avstrijo. Dunaj in Gradec sta bila nekaj časa dobra odjemalca za mleko, tako da se je cenil uvoz na letnih 4—5,000.000 litrov. Vse to pa je trajalo le par let. Čim se je živinoreja v Avstriji, ki so jo vojne dajatve oslabile, zopet opomogla, se je produkcija mleka dvignila toliko, da je bil vsak uvoz nepotreben. Poleg tega je dobila Avstrija še Burgenland in se je živinoreja vsled te pridobitve še povečala. Velika produkcija mleka v Avstriji je pritiskala tudi na cene, tako, da je bil slovenskemu mlekarstvu kmalu uvoz zaprt. Ako vpoštevamo, da je število molznih krav v Avstriji zraslo od 600.000 v l. 1919. na 1,200.000 do danes, potem nam mora biti umljivo, da je Avstrija za nas kot mlečno tržišče izgubljeno. Tako nam je ostal le domač trg za prodajo mleka.

Po zadnjih podatkih je v Sloveniji 210.340 molznih krav, ki dajejo približno po 1000 litrov mleka na leto ali pa skupno 210 milijonov 340.000 litrov. Ako vzamemo ceno mleka le z Din 1·50, predstavlja ta količina letno rento nad 300 milijonov dinarjev, ki jo daje produkcija mleka kmetu.

V času, ko je naše ljudstvo z lahkoto oddajalo mleko po razmeroma ugodnih cenah, se je samo omejilo v porabi mleka do skrajnosti, njegova skrb je bila koncentrirana v tem, da spravi čim večji skupiček. Mesto mleka je prišel tudi v kmečkih hišah v navado čaj, ki mu je bil prilit špirit, pomešan z raznimi ekstrakti, ali pa tudi

sam špirit. Opustitev vporabe mleka je bila vsekako senčna stran razvitka mlekarstva v Sloveniji. Sedaj, ko je nastopil zastoj v prodaji mleka, je upanje, da ga kmetsko ljudstvo zopet prične uživati v oni meri, ki jo mleko zasluži kot eno najtečnejših hranil. Mleko vsebuje povprečno 3·6% tolšče in 2·70% sirnine, 0·70% beljakovine, 4·70% sladkorja in 0·80% soli. Ako bo ljudstvo uživalo mleko v večji meri, ne bo dobilo le cenejšo, ampak tudi zdravo hrano in se bo zlasti z večjo vporabo mleka omejevalo uživanje alkohola, ki je najhujša rana na našem narodnem telesu.

Toda, četudi se poraba mleka v domačem gospodinjstvu poviša za 100%, bo ostala še velika količina mleka, ki ga bo mogoče prodati ali v naravnem stanju v bližnja mesta in industrijske kraje, ali pa ga predelati v maslo in sir. Da se prodaja mleka poveča, bi bilo zlasti umestno, da bi vojaška uprava vpeljala mleko v vseh vojašnicah. Vojaki bi prišli tako do tečne in zdrave hrane, kmetje v okolici vojaških posadk pa bi mogli črpati iz mlekarstva svoje stalne dohodke.

Ker pa ni upanja, da bi mogel kmet prodati vsaj večino v lastnem gospodinjstvu neporabljivega mleka v naravnem stanju, kar bo vedno veljalo vsaj za kraje, ki so oddaljeni od železnic, je naše ljudstvo navezano, izdelovati iz mleka sirovo maslo in sir. V obeh slučajih pa, naj že napravlja kmet iz mleka maslo ali pa sir, mora uporabljati moderne pripomočke, da postane njegovo mlekarstvo dobičkanosno. Velika razlika je, ali se pridobiva maslo iz mleka z naravnim posnemanjem na način, kot je to delal kmet še pred stoletji, ali pa, če ga pridobiva s strojnim posnemanjem. Iz 100 litrov mleka se dobi z naravnim posnemanjem do 2 kg masla po 20 Din, s strojnim posnemanjem pa do 4 kg masla po 30 Din. Prvič se pridobi s strojnim posnemanjem še enkrat večjo množino, drugič pa je pri strojnem posnemanju dosežena vsaj 25% boljša kvaliteta.

Upoštevajoč prednosti pridobivanja masla s strojnim posnemanjem, bi upravičeno pričakovali, da si nabavi vsak pameten gospodar posnemalnik, če ne more prodajati mleka v naravnem stanju. Kmečko maslo, pridobljeno z naravnim posnemanjem mleka je manj vredno, vporabno le za kuho, dočim se s strojnim posnemanjem pridobljeno maslo proda kot čajno maslo in kot tako ne dobi le lažje kupca, temveč dosega vedno boljšo ceno. Prav tako je pri izdelavi sira. Z naravnim sirenjem se dobi iz 100 litrov mleka 10 kg sladkega sira, ki predstavlja vrednost okrog 100 Din; z umetnim sirenjem, ki se vrši seveda le v večjih obratih v modernih sirnih kotlih, pa da 100 litrov mleka vsaj 8 kg trdega sira, ki je vreden najmanj 30 Din kg, tako da vrže v prvem slučaju 100 litrov mleka 100 Din, a v drugem pa 240 Din. Prednost umetnega sirenja je tedaj očividna. Poleg tega je sladki, mehki sir neprimerno prej pokvarljiv kot trdi sir. Dobro

izdelani trdi sir, ki se izdeluje pri nas kot emendolec in trapistovec, je vedno iskano blago, za katero se ni bati, da bi ostalo neprodano.

Ako upoštevamo, kake koristi je v mlekarstvu uporaba modernih pripomočkov, se ni čuditi, da so pričeli tudi naši kmetje nabavljati posnemalnike, v planinskih krajih pa ustanavljati sirarne, kjer se izdeluje danes že sir, ki ustreza zahtevam, ki jih stavi svet na dober emendolec oziroma trapistovec. Kljub vsem prednostim modernih pripomočkov v mlekarstvu pa moramo priznati, da se ti v mnogih, in to tudi v večjih gospodarstvih še ne vporabljajo.

V Sloveniji se pridela letno približno 60 vagonov emendolca in 10 vagonov trapistovca. Prodaja se deloma za domač konsum, deloma pa v južne pokrajine v državi, a tudi že v manjšem obsegu v inozemstvu.

Glede sira emendolca je največja hiba, da ga spravljajo v promet ne popolnoma dozorelega, zaradi tega se pogosto čujejo pritožbe, da zaostaja pri nas izdelani sir po kakovosti za importiranim. Te hibe ne bo lahko odpraviti. Naše ljudstvo komaj čaka, da vnovči svoje pridelke oz. izdelke. Edina odpomoč bi bila uspešna, ako bi se vsa prodaja centralizirala in bi se tako onemogočilo spravljati premlad sir v promet. Ta centralna posredovalnica bi ne smela iskati nikakih zaslužkov in bi morala stati pod kontrolo producentov, kajti le potem bi bilo mogoče upati, da ji bodo ti zaupali. Ker bi bilo vzdrževanje take centrale zvezano z nemalimi režijami in je podjetje splošnega narodno-gospodarskega pomena, bi se morala pokriti vsa režija iz javnih finančnih sredstev.

Vpoštevajoč veliko važnost mlekarstva, se je vlada odločila ustanoviti v Škofji Loki mlekarsko šolo, ki preide v upravo oblastnega odbora. To je silno potrebno, kajti le, če bomo imeli dobro izvežbane mlekarje in sirarje, bomo smeli pričakovati, da bo doseglo mlekarstvo in sirarstvo v Sloveniji ono stopnjo izpopolnitve, ki jo opažamo v drugih državah, n. pr. v Švici, Holandiji in Danski, katerih proizvodi so že izpolnili vse, kar se zahteva od dobrega blaga, samo da nosijo marko svojega izvora. Potem je upati, da bo naše mlekarstvo ne le važno za kritje domačega konsuma, temveč postane sčasoma vpoštevanja vredna aktivna postavka v gospodarski bilanci Slovenije.

Gozdarstvo.

Ker je Slovenija v prehrani pasivna pokrajina v državi, ne more izhajati z lastnimi pridelki in si mora velik del potrebščin preskrbeti iz drugih, zlasti v žitu bogatejših pokrajin. Da pa more Slovenija svojo pasivnost v prehrani pokriti z dovozom od drugod, ne da bi pri tem lezla sama v dolgove, si mora iskati vir dohodkov v drugih

panogah narodnega gospodarstva. Med najizdatnejše vire dohodkov štejemo v Sloveniji gozdarstvo.

Glavne podatke o statistiki gozdarstva v Sloveniji sem prejel od oblastnega šumarskega referenta v Ljubljani, ki namerava statistiko gozdarstva v Ljubljanski oblasti v kratkem objaviti v podrobnejšem stilu, kakor je to namen tega sestavka. Važne podatke o gozdarstvu Slovenije vsebuje od oblastnega šumarskega referenta v Ljubljani ing. A. Šivica sestavljeni »Popis gozdnega gospodarstva v Sloveniji l. 1923.«, kakor tudi od Aleksandra Ugrenovića izdana spominska knjiga »Pola stoleća šumarstva 1876—1926« in slednjič v Zagrebu izhajajoča revija »Šumarski list«.

Cela Slovenija obsega približno 16.000 km², od katerih odpada na produktivno zemljo 15.200 km², a od produktivne zemlje 6732 km² na gozdove, tako da zavzemajo gozdovi nad 44% produktivne zemlje v Sloveniji. Te številke same že pojasnjujejo, da Slovenija ne more kriti celokupne potrebščine v prehrani z lastnimi pridelki, obenem pa opravičujejo trditev, da je gozdarstvo za Slovenijo velevažen gospodarski faktor, od katerega se upravičeno pričakuje, da pokrije velik del primanjkljaja v poljedelstvu.

Vočigled kraške in prodaste formacije, ki prevladuje v Sloveniji je jasno, da se imamo vprav gozdovju zahvaliti za dovoljne padavine, ki jih takšen svet neprimerno več potrebuje kot močna ilovnata in bogata tla. Našemu gozdovju se imamo tudi zahvaliti, da je Slovenija privlačna pokrajina za poset tujcev, kar je že sedaj velike gospodarske važnosti, a postaja tem važnejše, čim bolj se pospešuje tujski promet v Sloveniji.

Dočim so gozdovi v drugih pokrajinah Jugoslavije skoro docela last javnih korporacij t. j. države, okrajev, občin itd., so v Sloveniji v pretežni večini last zasebnikov, kar nam jasno kažejo sledeči statistični podatki[1]:

1.494 ha državnih gozdov ali 0·22%,
18.208 „ gozdov kranjskega verskega zaklada ali 2·70%,
5.878 „ gozdov občin in podobčin ali 0·88%,
276 „ gozdov dežele in okrajev ali 0·04%,
15.038 „ gozdov cerkva, nadarbin, samostanov, škofij in cerkvenih naprav ali 2·23%,
18.028 „ gozdov solastnikov (soposestnikov, soupravičencev) ali 2%,
6.676 „ gozdov, last delniških družb ali 0·99%,
3.619 „ gozdov, last bank in denarnih zavodov ali 0·53%,
603.783 „ gozdov, ki so last zasebnikov ali 89·74%.

[1] Ing. A. Šivic: Popis gozdnega gospodarstva v Sloveniji 1923.

Od gozdov, ki so last posameznih posestnikov, odpade gozdno posestvo s površino nad 15.000 ha na . . . . . 1 lastnika

| | | |

Del posekanega lesa se porabi v domačem gospodarstvu, velik del pa je namenjen za prodajo, ki naj nadomesti to, česar poljedelstvo ni moglo dati. Način prodaje lesa je različen. Mogoče je, da lastnik gozdni les sam v svoji lastni režiji poseka in ga spravi na kraje prometnih sredstev, ali pa proda les še v gozdu stoječ, ali kakor pravimo »na panju«. Drugi način je vsekako komodnejši, a pri tem za gozd sam nevarnejši, kajti trgovec, ki kupi les na panju, gospodari navadno bolj brezobzirno, kakor pa bi delal lastnik gozda sam, ki ima do svoje, zlasti pa še z lesom oblagodarjene zemlje že neko prirojeno ljubezen.

Spravljanje lesa v lastni režiji je mnogo idealnejše in navadno zvezano tudi z večjimi financialnimi uspehi. V koliko se spravljanje lesa v lastni režiji nanaša na državne gozdove, piše prav lepo inženjer Ziernfeld v že citirani spominski knjigi »Pola stoleća šumarstva«. Njegov članek se nanaša sicer na državne gozdove, vendar pa navajam nekaj besedi iz njega, ker veljajo v prav isti meri tudi za zasebnega lastnika gozdov. Tam pravi: »Samo ob sebi je pa umevno, da smatra vsak trgovec tako tudi lesni trgovec kupčijo, ki jo sklene, za popolnoma spekulativno zadevo, ki mu naj vrže kolikor le mogoče visok čisti dobiček. Kupec lesa na panju zastopa le svoje interese. vprašanje ohranitve gozdov in zboljšanje taistih ne pride zanj v poštev, ker ni v njegovem interesu. Kupec, ki kupi les na panju, ga skuša posekati, izdelati v sortimente in spraviti iz gozdov, kolikor le mogoče po ceni. Vsled tega sprejme v delo take delavce, ki mu to delo izvrše najceneje. Dogodi se radi tega čestokrat, da ima kupec, ki kupi les na panju, v gozdu zaposlene take delavce, ki v gozdnih manipulacijah niso izvežbani in nimajo nobenega pravega zmisla za gozd. Posledica tega je nemarnost pri sekanju in spravljanju lesa iz gozda, pri čemer trpi ne le mlad naraščaj, ampak se poškodujejo tudi stoječa debla in gozdna tla, pa naj bodo prodajni pogoji za prodajo lesa na panju še tako temeljito sestavljeni. — Vzoren red v gozdu, od kojega sta odvisna uspeh in ohranitev gozdov, je mogoče gozdnemu osebju zdržati le tedaj, ako v gozdu popolnoma samostojno gospodari.« Glede finančnega uspeha trdi: »Le tedaj, ako šumska uprava predpisani letni etat izdela in ga zvozi v lastni režiji, gre podjetniški dobiček v državno blagajno. Poleg tega dobička imamo navadno še čisti dobiček režije napram prodaji na panju.«

Ako bi slovenski kmet upošteval ta načela, bi se mu smilil gozd in ne bi se izvršilo toliko sečenj na golo, kakor jih žalibog mnogokrat vidimo in smo jih videli zlasti prva leta po svetovni vojni. Kaj pomeni devastiranje gozdov, o tem imamo žalosten zgled v kraških gozdih, kjer stoletno smotreno pogozdovanje ni moglo popraviti, kar je zagrešil nepremišljeni pohlep po trenotnem zaslužku. V dobrem spominu so nam še strahote, ki jih je povzročila povodenj v zadnjih

letih na Gorenjskem in tudi v tem slučaju so mnogi pripisovali škodo poplav prekomerni sečnji. V kolikor je to opravičeno, moramo pač prepustiti meteorološkim strokovnjakom, za narodnega gospodarja je dovolj konstatirati, da je devastacija gozdov skrajno nepremišljeno postopanje, ki se mora maščevati prej ali slej, v tej ali drugi obliki.

Kar se lesa ne izroča prometu naravnost v sirovem stanju, se prevaža najprvo do žag, ki leže kolikor mogoče v neposredni bližini prometnih sredstev ali vsaj dobrih dovoznih potov do njih, le tesanje lesa se more vršiti na mestu sečnje same. Te žage stoje seveda še skoro vse, a mnogo izmed njih je bilo pozneje, ko je nastopila stagnacija v lesni trgovini, zopet postavljenih izven obrata in čakajo danes na boljše čase.

Samo po sebi umevno je, da se mora eksploatacija gozdov vršiti bistveno drugače kakor v poljedelstvu. Dočim je poljedelsko gospodarstvo vezano na izkoriščanje enoletnih rastlin z malimi izjemami in se pobere s polja ves pridelek, je ekonomsko upravičeno jemati iz gozda vsako leto samo toliko lesa, kolikor se ceni vsakoletni prirastek od normalne zaloge, ostalo pa mora ostati nedotaknjeno. Grešitev preko te mere, kakor tudi grešitev izpod te mere ni racionalna. Kdor seka v gozdu redno več, kakor se ceni letni prirastek, bo sčasoma gozd devastiral tako, da dolgo vrsto let ne bo mogoče pričakovati dohodka iz gozda. Kdor pa greši s tem, da ne seka niti dozorelega drevja, bo imel tudi škodo, ker tudi drevje, ko dozori, prične pešati na starosti ter končno preide v izumiranje in trohnjenje in je pri tem zmanjšan letni normalni prirastek.

Kakor nas uči izkušnja, se pri nas pač greši s prekomernim izkoriščanjem gozdov, dočim so slučaji grešitve radi premajhnega izkoriščanja le izjeme. Zlasti po vojni se je v Sloveniji sekalo preko dovoljene mere in se še tudi sedaj mnogokrat v tem greši. Vzroki prekomernega izkoriščanja gozdov so različni. Največ je naše ljudstvo k temu zapeljala mamljivost denarja. Po končani svetovni vojni in še prej je padla vrednost krone, kar je imelo za naravno posledico podražitev blagovnih vrednot in seveda tudi podražitev lesa. Cene so se dvignile in marsikoga premamile, da je pustil v svojem gozdu neusmiljeno gospodariti sekiri. Prepozno so ljudje spoznali, da navidezno visoke cene še daleč niso odgovarjale pravi vrednosti lesa.

Kmetska posestva so bila med vojno zanemarjena, orodje pokvarjeno, stroji zarjaveli, stanje živine decimirano in poslopja v slabem stanju. Za prodano živino skupljeni denar, kakor tudi dohodki iz gozdov so kmalu izginili, ko je bilo treba postaviti gospodarstvo zopet v prejšnji stan. V splošni gospodarski krizi je tudi kmetu pričelo kmalu zmanjkovati gotovine, a bremena davkov so rastla. Prav nič se ni čuditi, da se je zadolževanje ponovno pojavilo

in kmet je bil prisiljen mašiti vrzeli v svojem budžetu z izkupičkom za les, dasi večkrat v svojo lastno škodo.

Težko je navesti točno količino, koliko se v Sloveniji poseka na leto lesa. Ing. Šivic ceni vrednost posekanega lesa za leto 1921. na mestu sečnje z Din 75,620.000. Razume se, da je ta vrednost, ako prištejemo stroške dovoza do železniških postaj in pa predelavo v oni stan, ki les šele vsposobi, da postane predmet trgovine, neprimerno večja. Važnost gozdarstva ni le v vrednosti lesa samega, temveč prav tako velika, da celo večja, v zaposlenosti ljudstva. Od dela, ki ga zahteva predelava lesa, žive tisoči slovenskega naroda, ki bi sicer zapadli brezposelnosti. Delo pri lesu je plačano vedno boljše, čim bolj se približuje les finalnemu izdelku.

Poleg neposrednega dela pri lesu zaposluje prevažanje lesa iz gozdov v dolino in iz dolin na postajo nešteto prebivalstva. V tem pa je tudi socialni moment, zakaj se zabranjuje devastiranje gozdov. Zlasti v času visoke konjunkture so posamezni kapitalisti pričeli nakupovati obširne gozdne komplekse, da jih čim največ mogoče eksploatirajo. Ako bi oblasti proti taki eksploataciji ne nastopile resno, bi sicer lastniki gozdov želi velike zaslužke, a cele vasi bi obubožale in bi se moralo ljudstvo naravnost izseliti, ker je v mnogih krajih prevoz lesa glavni, rekli bi lahko, skoro edini vir dohodkov malih posestnikov. Šele če pomislimo vse te momente, spoznamo, kako neprecenljive važnosti je gozdarstvo za Slovenijo.

Glede uporabe lesa ločimo les za tehnično uporabo in les za kurjavo. Koliko znaša letni prirastek lesa, je bilo že omenjeno. Les pa, ki je namenjen za tehnično uporabo, ločimo nadalje po oblikah, ki prihajajo v promet. Najprimitivnejša forma iglastega lesa so hlodi, brzojavni in telefonski drogovi, hmelovke, tramovi, lesni kosi za izdelovanje celuloze, plohi, deske in latve. Listnati les se spravlja v promet kot hlodi, železniški pragovi, razne oblike žaganega lesa, les za tovarne strojil, les za praharne. Oblike lesa za kurjavo so cepanice in oglje. Večina naštetih oblik lesa za tehnično uporabo je polsirovina za specialne vrste lesne industrije. Naštete oblike lesa so podane tako, kakor jih naziva narod, ne s tehničnimi izrazi, ki se jih poslužuje lesna trgovina.

Lesna industrija je v Sloveniji bogato zastopana. Prav tako je razširjena lesna trgovina, ki je dosegla svoj višek zlasti prva leta po končani svetovni vojni.

Po navedbah inž. Šivica je bilo leta 1922. v obratu v Sloveniji 94 parnih žag, 18 žag z električnim pogonom, 19 žag na vodne turbine in 1856 navadnih vodnih žag. Na teh žagah deluje 165 polnih jarmov, 2000 navadnih jarmov s 3980 rezili ali listi. Poleg teh je bilo v obratu 1040 krožnih (cirkularnih) in 40 tračnih ali pasnih žag.

Žage so prva faza v lesni industriji. Ako preudarimo navedene številke, si moremo predstavljati, kako veliko je število zaposlenega osebja, ki živi samo od dohodkov, ki mu jih daje lesna industrija. Velik del izdelkov se izvozi z žag v inozemstvo, drugi del pa preide v specialne lesne industrije. V že večkrat citirani knjigi »Gozdarstvo v Sloveniji« navaja Danilo Gorjup sledeče specialne panoge in finalne izdelke lesne industrije: izdelava zabojev (8), sodčki za cement in prsteno barvo (4), deščice za parkete (5), ladijska tla (4), lesna volna (3), lesna lepenka (4), celuloza in papir (4), umetno in stavbno mizarstvo, lesene jermenice (2), lesena kopita (1), leseni podpetniki (1), leseni žeblji (2), lesena sita (1), vžigalice (1), merila (1), sodi za vino, tovarne za tanin (2), usnjarska podjetja, ki producirajo tanin samo za lastno porabo (4), impregniranje železnih pragov in telefonskih drogov (1). Poleg velikih podjetij, katerih število je v oklepajih naznačeno in ki delajo v velikem obsegu z značajem tovarn, je nešteto malih podjetij obrtnega značaja, ki se pečajo s produkcijo kateregakoli gori navedenega predmeta oziroma predmetov navedene panoge lesne industrije. Pomislimo samo na mizarstvo in rezbarstvo. So posamezne občine, kjer je nad 30 mizarskih podjetij, ki izdelujejo najfinejše stanovanjske oprave.

Poleg industrije in priglašenih obrti ne smemo pustiti neomenjene domače ali hišne industrije, ki proizvaja celo vrsto predmetov iz lesa. Domača obrt ni samostojno podjetje, temveč le postranska zaposlitev ljudstva pri izdelovanju posameznih predmetov brez porabe modernih strojev, in to ne celo leto, temveč le ob času, ko drugo, zlasti poljsko delo počiva. Domače obrti donašajo našemu kmetskemu ljudstvu lepe stranske dohodke, kar je tem večje vrednosti, ker so te obrti udomačene zlasti v krajih, kjer ljudstvo ne more dobiti drugače plačanega zaposlenja. Lesne domače obrti so razširjene v Sloveniji zlasti na Kočevskem in po sosednih okrajih na Dolenjskem in v Gorjušah v Bohinju. V domači obrti je navadno zaposlena vsa družina. Delajo moški, a prav tako tudi ženske in otroci.

Obode za rete in rešeta izdeluje kmetsko ljudstvo v zimskih dneh v okolici Ribnice in Kočevja. Te obode kupujejo r e š e t a r j i in s i t a r j i. Prvi se istotako rekrutirajo med Ribničani in Kočevarji, ki obode prepleto z lesenimi vitrami v rešeta in rete in jih, pohajajoč od kraja do kraja, spravljajo v promet. Sitarjev pa je največ v Stražišču pri Kranju. Le ti prepleto od Ribničanov dobavljene obode v sita. Iz ribniške doline prihajajo v promet tudi lesene žlice, ki so istotako produkt domače industrije. Nadaljnji proizvodi so zobotrebci; malenkosten predmet, vendar se z njim ukvarja velik del Dolenjske, kjer izdelujejo zobotrebce ali samo s pomočjo nožičev ali pa s prav v ta namen doma konstruiranimi rezači. Že pred deset-

letji so se posamezne ljubljanske tvrdke, v prvi vrsti Peter Kozina, intenzivno pečale z izvozom dolenjskih zobotrebcev. Razen tega izdeluje ribniška in kočevska okolica majhne sodčke, muholovnike, valjarje, deske za rezanje žličnikov itd. To domačo industrijo omenja že Valvasor v svoji znameniti knjigi »Ehre des Herzogthums Krain«. Končno naj bodo omenjene še Gorjuše v Bohinju, kjer se pečajo z izdelavo tobačnih pip, zvanih »čedra« in »fajfur«. Domača industrija je sicer za naše ljudstvo le vir postranskih dohodkov, vendar gre vrednost izdelkov na milijone dinarjev.

Ker imamo v Sloveniji v primeri z malim ozemljem velikansko produkcijo v lesu in ker je tudi lesna industrija močno razvita, je umevno, da je vzporedno s tem cvetela že od nekdaj lesna trgovina. Dasi so se vedno skušali kjerkoli mogoče v lesno trgovino vriniti tujci, so si vendar ohranili domačini v lesni trgovini svojo pozicijo. Za lesno trgovino je bil ugoden geografski položaj Slovenije. V neposredni bližini nam je bila Italija, ki je pred vojno uvažala sama do 70.000 vagonov lesa, produkcija Slovenije pa je znašala 40.000 do 50.000 vagonov ali približno 1,000.000 m^3 na leto, katerih vrednost ceni Hieng (Gozdarstvo v Sloveniji, str. 63—65) na 20 do 25 milijonov zlatih kron ali 330 do 420 milijonov dinarjev, in to brez postranskih produktov, drv in oglja. Razen Italije so bile dober odjemalec za naš les druge države ob Sredozemskem morju, ki so bile navezane na uvoz.

Med svetovno vojno je lesna trgovina počivala, v kolikor ni prišla v odvisnost od vojaških oblasti. Čim bolj pa se je bližala vojna koncu, tem bolj so se jeli v lesno trgovino vrivati spekulantje, ki so, izrabljajoč stagnacijo, spoznali v lesu dober spekulacijski predmet. Ta nelegitimna lesna trgovina se je razširjala zlasti še po končani vojni, ko je bilo povpraševanje za lesovi po večletni stagnaciji zelo živahno. Ker so si taki spekulantje med vojno opomogli ali pa so se naslanjali na tuj kapital, so postali lesni trgovini nevarna ovira. Lesna trgovina je uvidela pravočasno pretečo nevarnost in iskala obrambe v organizaciji. Večje tvrdke so zlasti v izvozni trgovini nastopale v organiziranih družbah, umele so združene veliko uspešnejše zastopati interese svojih članov, kakor pa je to mogoče posamezniku.[1] Razen obrambe proti nezakoniti trgovini imajo te organizacije zlasti še zaslugo, da so po svojih najsposobnejših predstavnikih pred lastno državno upravo zastopale interese lesne trgovine, kadar so se reševala važna vprašanja železniške in carinske tarifarne politike. Ker so bili vladni organi vzeti po večini iz predvojne Srbije, ki niso zlasti prve čase po vojni umevali zahtev in koristi naše trgovine, so bile neprestane intervencije potrebne in je bilo le res stro-

[1] Hieng v cit. knjigi.

kovno naobraženim predstavnikom mogoče uveljaviti pred vladnimi organi zahteve lesne trgovine in industrije.

Kot že omenjeno, je bila Italija že pred vojno največji odjemalec za naš les. Po končani vojni se to razmerje ni spremenilo; nasprotno, pomanjkanje trgovskih pogodb z drugimi državami, neugodne prometne zveze, nesigurne valutarne razmere so spravili našo lesno trgovino v še večjo odvisnost od Italije. Naj bo naveden le primer s Španijo: Srbija ni imela s Španijo pogojene minimalne carine za uvoz lesa, a Italija jo je imela. Posledica tega je bila, da je moral ves les za Španijo, da se izogne carini, v Španijo le pod italijansko marko, a prav Španija je imela veliko porabo za les in bi se naši lesni trgovini odprl hvaležen trg v Španiji, ako bi imeli z njo pogojeno minimalno carino. Razen tega je Italija razpolagala z močno trgovsko mornarico, mi pa smo bili brez nje. Nismo imeli svoje morske luke in bili tako prisiljeni izvažati les v Trst. Naša trgovina je bila dalje prisiljena sprejemati v plačilo lire, ki je bila tedaj izpostavljena dnevnim spremembam. Sploh je naša trgovina prva leta neprestano trpela pod vplivom nestalnosti tujih valut. Ti časi so bili za marsikaterega trgovca usodni. Zlasti l. 1922., ko je hotelo naše finančno ministrstvo umetno določati tečaje tujih valut, je trgovina utrpela velikanske izgube. Sicer je konec l. 1922. vlada odstopila od diktiranja valutnih tečajev, a škoda je bila že prizadejana in se ni dala izravnati. Ta čas je bil, ki je pometel tudi korenito z nelegitimnimi trgovci v lesni stroki.

Naša trgovina boleha še vedno na tem, da ima premalo direktnih zvez z inozemstvom in se mora posluževati Italije kot posredovalke. V tujih državah vzdržuje sicer trgovsko ministrstvo državne trgovske agencije, a se zdi, da po večini niso v spretnih rokah. Ti trgovski agenti bi morali biti v prvi vrsti poklicani, da opozarjajo zunanji svet na naše izvozne predmete in pouče naše izvoznike o zunanji potrebi, običajih in spoznavanju zanesljivih importerjev. Žalibog pa manjka tem oficialnim trgovskim agentom bodisi prava iniciativa, ali pa tudi poznavanje naših lastnih razmer.

Ker je gozdarstvo za Slovenijo tako važna gospodarska panoga, je naravna potreba, da se gozdovi goje. Gojenje obstoji tako v skrbi za pomladek, v čiščenju gozda, v skrbi za umevanje gozdarstva in v odstranjevanju gozdarstvu škodljivih vplivov. Za pomladek v gozdarstvu skrbi državna uprava, ki vzdržuje svoje drevesnice v Ljubljani, Logatcu, Kočevju, Novem mestu, Črnomlju, Celju, Radgoni, Ptuju, Mozirju in v Murski Soboti. L. 1919. se je oddalo iz državnih drevesnic 2½ milijona sadik za pomladitev gozdov.[2] Poleg tega vzdržujejo nekatera veleposestva svoje lastne gozdne drevesnice, ki

[2] Ing. Šivic, op. cit.

preskrbujejo sadike za lastno potrebo, ali pa jih tudi oddajajo drugim. Po vojni so bile gozdne drevesnice več ali manj zanemarjene, pozneje pa se jim je posvetila večja pozornost, tako da je v tem oziru danes zadostno preskrbljeno. Da se vcepi že mladini zmisel za pogozdovanje, so priredili že večkrat dečje dneve, v katerih se vadi šolska mladina z zasajanjem gozdnih drevesc, kar je vsekako hvale vredno. Da se s prekomernim sekanjem gozdovi ne devastirajo, odrejuje gozdna državna uprava sama, katere gozdne komplekse je treba pogozditi; navadno se dajo taki ukazi že ob priliki, ko se izdaja dovoljenje za sečnjo.

Škodljivo vplivajo na gozdove suša in nalivi. Vsled suše trpe zlasti novi gozdni nasadi, kar se je občutilo posebno l. 1922. Prav tako so povodnji par let zaporedoma ogrožale gozdove na Gorenjskem. Povzročale so posedanje zemlje in zemeljske plazove, ki so napravili ogromno škodo. Veliko škode napravita tudi veter in sneg. Izmed žuželk, ki škodujejo drevju, je pri nas znan posebno smrekov lubadar, ki se v nekaterih letih pojavi sporadično v večjih masah. V takih slučajih je morala državna gozdna uprava zaukazati gozdnim lastnikom, da so posekali in obelili napadena drevesa. Po podatkih v »Gozdarstvu v Sloveniji« se je leta 1922. posekalo 12.370 polnih meterskih stotov od lubadarja napadenega drevja.

Je pa še mnogo drugih manj znanih žuželk, ki ogražajo gozdovje. Po požarih je bilo l. 1922. nad 100 ha gozdov oškodovanih. V mnogih slučajih je gašenje gozdnih požarov zelo težavno, vendar se naše ljudstvo v potrebi zelo požrtvovalno odziva pri gašenju. Največji škodljivec gozdov pa je človek, ki greši največ s prekomernim sekanjem zlasti mladih gozdnih nasadov. Je sicer razumljivo, da se zlasti manjši posestniki puste zapeljati do brezobzirnega izkoriščanja gozdov, ker jih sili k temu gospodarska kriza in mamljivost denarja, vendar je škoda, povzročena vsled brezobzirnega izkoriščanja, prav v gozdnem gospodarstvu posebno velika in občutna še za potomce, ker znaša prirastek gozdnega drevja komaj 2% normalne zaloge.

Z ozirom na veliko važnost gozdnega gospodarstva bi bilo v interesu Slovenije:

1. Posvetiti skrb za gozdarstvo v slovenskem šolstvu. Vsekako je potrebno, da se vzdržuje v Sloveniji nižja gozdarska šola, kjer bi se vsaj nižje gozdarsko osebje izobraževalo. Dalje bi bilo potrebno prirejati tečaje, na katerih bi bili kmetski gospodarji opozorjeni na nujne zahteve, ki jih stavi na nje umno gozdarstvo. Kmet mora sam uvideti potrebo pogozdovanja, preceniti mora prirastek lesa v svojih gozdovih, a dobiti vsaj najpotrebnejša znanja o vrednosti lesa in dobiti nekaj vpogleda v zahteve in običaje lesne trgovine. Gozdarstvo bi moralo biti učni predmet če ne že osnovnih, pa vsaj ponavljalnih šol. Nujno potrebno je, da ljudstvo pozna bistvo gozdne

zakonodaje, da spozna njene smernice in ne vidi v predpisih le šikaniranja, temveč koristi, ki je bode sam deležen.

2. Skrb državne uprave bodi, izpopolniti gozdno zakonodajo in skrbeti, da se predpisi izpopolnjujejo. Pri sklepanju državnih trgovinskih pogodb je posvetiti vso pazljivost lesni trgovini, kateri je pridobiti pristop na vsa zunanja tržišča, ki so navezana na uvoz lesa. Obmorske luke naj se urede tako, da bo naša trgovina gravitirala sama v domača pristanišča in se polagoma osvobodila tujega vpliva. V zvezi s tem mora biti železniška tarifarna politika, ker si trgovina izbira le taka prometna pota, ki ji nudijo večje koristi. Državne trgovinske agencije naj se spopolnijo tako, da bodo v rokah predstavnikov, ki poznajo naše ekonomske razmere in ki imajo toliko iniciative, da pripravljajo naši trgovini pot na zunanja tržišča. Da pa bo državna uprava sama informirana o težnjah in interesih lesne trgovine, naj stoji v stalnem stiku s trgovskimi organizacijami.

Naša industrija.

Stremljenje vsake dobro urejene države gre za tem, da se glede kritja svojih potrebščin čim največ osvobodi od inozemstva. Kar se tiče prehrane, je naša država ne le zadostno preskrbljena, temveč tudi toliko aktivna, da more že v normalnih letih, t. j. letih s srednje dobro letino, izvažati precejšen del poljedelskih pridelkov kakor tudi prirastka na živinoreji. Nasprotno pa je naša država navezana na uvoz industrijskih izdelkov, in to v toliki meri, da more le s težavo ohraniti ravnovesje v trgovski bilanci. Naraven in zdrav pojav v našem narodnem gospodarstvu je, da se je zlasti v Sloveniji, ki je v prehrani pasivna, že zgodaj po prevratu pojavila želja, ustanoviti dobro razvito industrijo.

Pred vojno je bila industrija v Sloveniji sicer razmeroma dobro zastopana, vendar je bila skoro vsa v tujih, zlasti v nemških rokah. Slovenec je imel v industrijska podjetja dostop le kot delavec, celo uradništvo in kvalificirane moči so bile tujega pokolenja. Glede industrije imamo iz l. 1856. podatke le za Kranjsko, a ne tudi za južno Štajersko. Po poročilu tedanje zbornice za trgovino in obrt v Ljubljani je bilo na Kranjskem na deželi 102 tvorniških podjetij, in sicer za izdelavo volnenega blaga 5, tiskaren in litografij 8, kemičnih izdelkov 5, železnine 53, za žgane pijače 2, steklarna 1, za lesne izdelke 1, za usnje in druge živalske produkte 11, za mehanične stroje 2, za kovinaste izdelke 7, papirne tapete 5, za keramične izdelke 1, tovarna za sladkor in sirup 1.

V Ljubljani sami pa so bile tedaj sledeče tovarne: za volneno blago 1 s 335 delavci, za kemične proizvode 1 z 20 delavci, za žgane pijače 2 z 8 delavci, za stroje, orodje in druge mehanične izdelke 1 z 9 delavci, za keramične izdelke 1 s 6 delavci, za sladkor in sirup 1

z 215 delavci, tiskarne 2 s 55 delavci. Vseh teh 13 tovarn v Ljubljani je razpolagalo s prometnim kapitalom 1,581.500 goldinarjev. Stanje industrije ni bilo posebno razveseljivo, kajti manjkalo je dovoljnega kapitala, pa tudi potrebnega strokovno naobraženega personala. Med rudarsko industrijo navaja cit. poročilo sledeča podjetja: rudarske družbe Železniki in Jesenovec, Cojzova podjetja v Javorniku, Vintgarju, Bistrici in Starih fužinah v Bohinju, v Idriji, kneza Auersperga fužine v Dvoru pri Žužemberku, fužine v Kokri, rudniki svinca v Knapovžah, svinčeni rudnik v Šmarju, fužine v Ponikvah pri Velikih Laščah, fužine v Kropi, premogovnik v Zagorju, fužine na Savi, Kamnigorici in Tržiču. Ta rudarska industrija je lepo procvitala in zaposlovala precejšnje število delavskih moči; svoje proizvode je oddajala deloma v severne avstrijske dežele, deloma pa jih je izvažala v inozemstvo. Posamezna navedenih industrijskih podjetij so dosegla prav lepe uspehe in so delala, za tiste čase, v razmeroma velikem stilu.

Kakor velika industrija, tako pa je bila tudi mala obrt v onem času razmeroma dobro razvita, kajti cit. poročilo navaja, da je bilo priglašenih v l. 1856. nič manj kot 18.369 obrtnih podjetij na Kranjskem. Ljubljana sama je imela v tem letu 1309 obrtnih podjetij s 1009 pomožnimi delavskimi močmi. Ako upoštevamo, da je imela Ljubljana v letu 1856. 21.000 prebivalcev, je bilo tedanje število industrijskih in malih obrtnih podjetij za takratni čas sorazmerno veliko.

Navedeni statistični podatki so, čeprav se nanašajo le na bivšo kronovino Kranjsko, za proučevanje današnjih razmer zanimivi.

Omenil sem že, da je želja po industrializaciji po prevratu okupirala naše ozemlje. Vzrokov za ta nenadni preokret je bilo več. Prvič smo bili odsekani od bivše Avstrije, ki nas je z industrijskimi proizvodi po večini zalagala in je obstojalo upanje, da bodo izdelki domače industrije dobili živahen odjem. Drugič je struktura nove države z eminentno agrarnim značajem sama spodbujala k industrializaciji. Dalje so bili merodajni socialni oziri, kajti skoro odsekani od zunanjega sveta in postavljeni v agrarno državo pri nezadostni lastni agrarni produkciji bi se morali bati nezaposlenosti domačega prebivalstva kot velikega zla in nezadovoljstva med narodom. Končno so razpolagali denarni zavodi s sorazmerno velikimi zaupanimi kapitalijami, katere so smatrali vočigled gori navedenih okolnosti kot najugodnejše mesto za obrestovanje.

Da spoznamo, kako so se nade po industrializaciji Slovenije uresničile, je potrebno podati kratek pregled o stanju industrije v Sloveniji. To stanje sta podrobnejše opisala Joso Lakatoš v svoji knjigi: Industrija Slovenije (1922, Zagreb) in pa načelnik ministrstva trgovine in industrije Savić v svojem delu »Naša industrija i zanati«.

Industrijo Slovenije deli Lakatoš tako-le: lesna industrija, rudarska industrija, industrija usnja, kemična industrija, prehranjevalna industrija, oblačilna industrija, papirna industrija, električna industrija, gradbena in keramična industrija ter končno razne druge vrste industrije. To so glavne panoge industrije, ki pa vsebujejo celo vrsto pododdelkov.

Podatki o industriji so povzeti deloma po omenjeni Lakatoševi knjigi »Industrija Slovenije«, deloma pa po dobljenih privatnih informacijah. O industriji so podani v naslednjih vrstah večinoma le splošni podatki, ker bi bilo preobširno spuščati se v podrobnosti in podajati podatke o vseh posameznih podjetjih.

Naša industrija je bila skrita in svetu malo poznana. Velika zasluga, da smo ne le mi sami zvedeli, kaj producira slovenska industrija, ampak zlasti, da so tudi interesentje iz ostalih pokrajin naše države dobili vpogled v produkcijo slovenske delavnosti, gre upravi »Ljubljanskega velesejma«, ki je ne le nazorno to dvoje dosegla, temveč pripomogla tudi zbližanje producentov s trgovino. Ljubljanski velesejm, ki je najpopolnejša slika naše industrije, je poleg tega dal marsikateremu iniciativnemu duhu spodbudo za ustvaritev novih podjetij, ki jih prej naša industrija še ni imela registriranih.

Ko razpravljamo o industrializaciji Slovenije, se zavedamo njenega dalekosežnega pomena, vendar pa radi priznavamo, da je šele v razvojnem stanju in ji manjka še mnogo do tiste stopnje dovršenosti, ki si jo želimo. Če pa upoštevamo, da je preorientacija našega gospodarstva k industrializaciji Slovenije uspeh dela komaj enega decenija, smemo biti s tem uspehom zadovoljni, še več, nanj ponosni, in smemo upati, da čim bolj se bode konsolidiralo gospodarsko življenje v državi, tem bližje bomo tudi mi svojemu cilju. Ni nam mogoče dati vseh detajlov za pregled o stanju naše industrije, zadostuje, če opišemo le na kratko glavne grupe.

Živilska industrija je bila v Sloveniji od nekdaj bogato zastopana v naši mlinski industriji. Centri mlinske industrije so bili Kranj, Domžale z bližnjo okolico, Celje in Maribor. Mlinska industrija je bila od nekdaj zlasti v Kranju in Mariboru na visoki stopnji. V Kranju V. Majdičev mlin, v Mariboru Scherbaumov, Franzov in Rosenbergov in v Celju P. Majdiča in Mestni mlin so imeli kapaciteto, ki je zadostovala ne le potrebi slovenskega ozemlja, temveč je mogla v veliki meri preskrbovati z mlevskimi izdelki Trst, Istro in Dalmacijo. Mariborski mlini so zalagali severne kraje. Odkar pa je večina tega ozemlja padla po prevratu pod inozemstvo, je pričela mlinska industrija propadati, največji mlini so ustavili ali vsaj zelo omejili svoje obrate. Ti pa, kar jih je še ostalo, so še danes dovolj močni, da zadoste potrebi pri zmanj-

šanem izkoriščanju svoje kapacitete, kakor hitro pa bi dobili oporo v pametni tarifni politiki, bi mogli zopet svojo nadprodukcijo izvažati v inozemstvo.

Testenine izdelujejo tovarne »Pekatete« v Ljubljani, »Triglav« v Šmarci in Franz v Mariboru. Njihovi proizvodi so prvovrstni in krijejo celokupno potrebo Slovenije ter izvažajo precejšnje količine v južne in vzhodne pokrajine naše države. Čajno pecivo izdeluje V. Bizjak, tovarna keksov v Rogaški Slatini. Razen te tovarne, ki posluje v večjem obsegu, imamo v Sloveniji še več manjših podjetij, ki se pečajo z izdelavo raznih biškotov. Med tovarnami kanditov je največje podjetje Šumi v Ljubljani in tovarna oo. trapistov v Rajhenburgu, kjer proizvajajo več vrst čokolade in čokoladnih bonbonov.

V mesni industriji je bilo do pred kratkim največje podjetje »Globus« na Vrhniki, ki je izdelavalo zlasti mesne konserve. To podjetje pa je prenehalo z obratovanjem. Stroje je kupilo domače podjetje Slamič v Ljubljani ki namerava nadaljevati izdelavo mesnih konserv. Razen tega se pečajo s produkcijo mesnih specialitet I. Buzzolini, M. Urbas, R. Andretto v Ljubljani, Prva jugoslovanska prekajevalnica, Wögerer in Mesna v Mariboru. Tudi industrija za izdelavo kavinih nadomestkov je v Sloveniji bogato zastopana. Največje podjetje te vrste je Kolinska tovarna v Ljubljani, lepo pa se razvijajo tudi podjetja Žika in Adrija v Ljubljani. Je pa še več drugih sličnih podjetij, ki dobro uspevajo. Sadne soke in sadne konserve izdeluje tvornica Srečko Potnik v Ljubljani in Tovarna konserviranega sadja v Mariboru. Kvas izdeluje pivovarna Union d. d. v Ljubljani, Račje tvornica za špirit, Albrecht in Strobisch v Mariboru, z izdelovanjem drož pa se v manjšem obsegu peča več podjetij. Razne likerje in špirituozne pijače izdeluje tudi veliko podjetij, tako da presega produkcija kritje domačega konsuma.

Železna in kovinska industrija se je v Sloveniji po vojni lepo razvila. Glavna podjetja v težki železni industriji so: Kranjska industrijska družba na Jesenicah, Jeklarna na Ravnah, Tovarna železnih izdelkov v Štorah in Spl. stavb. družba v Mariboru. To so večinoma stara industrijska podjetja, ki imajo močno finančno ozadje, kar jim je omogočilo, da so prestala tudi največje krize, ki so se zlasti prva leta po vojni vrstile leto za letom. Po nacionalizaciji Tönniesove in Samassove tovarne so se ustanovile l. 1919. v Ljubljani Strojne tovarne in livarne, ki proizvajajo turbine, razne stroje za obdelavo lesa in tudi že poljedelske stroje, ki jih je morala Slovenija uvažati prej iz inozemstva. Z izdelovanjem strojev in drugih železnih izdelkov se peča tudi več drugih starih in novih podjetij. Glavni predstavniki te industrije so Železarna v Muti,

Titan v Kamniku, Kovina v Mariboru, Tovarna Ježek v Mariboru, Pfeifer Jos. in sin v Kočah.

Bogato je zastopana v Sloveniji tudi industrija kos. Razno gospodarsko orodje izdeluje Jeklarna Kolumbus v Rušah, železarna I. Močnik v Loki pri Mozirju itd., z izdelavo kovanih žebljev in verig se peča znana Prva žebljarska zadruga v Kropi, Ivan Lazar v Kamni gorici, Magušar v Kropi, elektrolitične verige proizvaja Veriga v Lescah, žico Ivan Globočnik v Ljubljani, več podjetij se peča tudi z izdelavo žičnih prožnih peres za postelje kakor tudi z izdelavo žičnih posteljskih madrocev. Neposredno po vojni se je razmahnila izdelava brončenih zvonov, ki jih izdeluje sedaj še poleg Strojnih tovaren Livarna v Št. Vidu pri Ljubljani in Zvonoglas v Mariboru. V tej stroki pa je nastala vsled novih ustanovitev velika konkurenca, ki je prisilila nekatera podjetja k omejitvi, druga pa celo k popolni ustavitvi obratovanja.

Nadalje je treba omeniti podjetja, ki so specializirala svojo fabrikacijo na posamezne izdelke v kovinarstvu. »Zlatarka« v Celju proizvaja vsakovrstne nakite in verižice iz zlata in srebra, »Saturnus« v Ljubljani je specializiran za izdelavo pločevinastih izdelkov in je zlasti v izdelavi raznih škatlic močen, ima tudi svojo lastno litografijo za pločevinaste izdelke. Decimalne tehtnice proizvaja stara tvrdka Ivan Rebek v Celju, a mostne tehtnice H. Reppitsch v Celju, vsakovrstne vage poleg drugih Karel Ussar v Mariboru, Štefančič v Št. Vidu in še več drugih manjših podjetij. Lepo se razvija tudi tovarna dvokoles »Tribuna« v Ljubljani, ki izdeluje poleg biciklov otroške vozičke in se peča tudi s poniklavanjem strojev. Velika je tovarna Westen v Gaberjah pri Celju, ki more ne le pokriti celokupno potrebščino Jugoslavije v emajliranih posodah, temveč dela tudi za eksport. Po prevratu se je ustanovila v Kranju puškarska industrija, preseljena k nam iz Borovelj na Koroškem. Ustanovila se je v Kranju tudi državna puškarska šola, ki obeta, da bo s časom na Gorenjskem zelo razširila puškarsko industrijo.

Kemična industrija je med vsemi pokrajinami države v Sloveniji najbolj razvita. Velika podjetja so: Tovarna kemičnih izdelkov v Hrastniku, ki je bila ustanovljena že l. 1860. in vzdržuje tudi obratovalnico v Celju. Zaposluje ca. 200 delavcev in proizvaja solno kislino, kalijeve soli, oksidne barve, kristalno sodo, glauberjevo sol, superfosfat, soliterjeve kisline itd. Kapaciteta tovarne je več tisoč vagonov naštetih kemičnih izdelkov. Kemična tovarna v Mostah pri Ljubljani proizvaja razne predelave iz bauksita, zlasti pa so njeni glavni izdelki glinasti hidrati, aluminijevi sulfati, galun in železni oksid. Tudi kapaciteta te tovarne more iti nad 1000 vagonov; delavcev zaposluje preko 200. Državna smodnišnica (baru-

tana) v Kamniku zaposluje blizu 200 delavcev in more izdelati dnevno tri do štiri vagone smodnika in dinamita. Vžigalice izdeluje Tovarna vžigalic in kemikalij v Rušah. Zaposluje ca. 100 delavcev. Tovarna za dušik v Rušah izdeluje karbid in amonijakov sulfat. Njena kapaciteta znaša do 6000 vagonov in zaposluje 300 do 400 delavcev. »Vulkan« v Kranju proizvaja gumene izdelke kot n. pr.: podpetnike, plošče za štampiljke, raztopino gumija za vulkaniziranje gumijevih cevi in plaščev itd. Podjetje je novo, nastalo šele po vojni, a se lepo razvija.

Klej izdeluje Tovarna za klej v Ljubljani, ki zaposluje ca. 100 delavcev in izdela sedem vagonov kleja in polovico toliko koščenih mazil in kostne moke tudi približno toliko. Tovarna Golob na Viču izdeluje razna ličila za čevlje, mast za usnje, kolomaz in parketno leščilo. Poleg te tovarne, ki deluje v večjem stilu, je še mnogo manjših podjetij, ki izdelujejo enake izdelke. Cinkarna v Celju je urejena za izdelavo modre galice in bi jo izdelala lahko več, kakor znaša celokupna potreba v Sloveniji, a ne more vzdržati konkurence z inozemskimi tovarnami, ker je prisiljena rabiti za izdelavo galice čisti baker, dočim uporabljajo inozemske tovarne za fabrikacijo modre galice bakrene odpadke in bakreni kršec. Izdeluje tudi cinkovo in pocinkano pločevino. Tovarna Zabret v Britofu izdeluje laneno olje in firnež in sicer iz lanu, ki ga dobiva iz inozemstva. Z izdelavo lanenega olja, firneža in kita se peča v velikem stilu tudi Tovarna Medič in Zankl v Medvodah. Ta tovarna je pričela zadnji čas izdelovati tudi kisovo kislino iz acetnokislega apna, ki ga uvaža iz inozemstva. Mineralna olja proizvaja Dravogradska rafinerija mineralnega olja. Z izdelavo mila na veliko se pečata zlasti Prva mariborska tovarna mila v Mariboru, ki izdeluje milo znamke »Zlatorog« in pa Milarna in svečarna v Ljubljani, ki proizvaja milo znamke »Gazela«. V izdelavi sveč sta največji podjetji Dolničar in Richter, tovarna voščenih izdelkov in Tovarna Kopač, obe v Ljubljani. Tovarna »Bistra« v Domžalah proizvaja barve raznih vrst, lake pa izdeluje Tovarna Marks v Količevem pri Ljubljani. Obe podjetji sta novi, a se uspešno razvijate.

Dasi je kemična industrija v Sloveniji sorazmerno bogato zastopana, vendar je za ustanovitev in razširjenje že obstoječih tovarn odprto še široko polje, ki čaka iniciative podjetnikov.

Gradbena in keramična industrija. Slovenija ima nad 50 opekarn, ki morejo kriti potrebščino Slovenije tudi v največji gradbeni seziji. Glavne so: Združene opekarne, Opekarna Tönnies, Kranjska stavbna družba, Emona, vse v Ljubljani, dalje Jelovškova opekarna na Vrhniki, Steinklauber v Pragerskem, Opekarna v Ribnici, Lajterberška opekarna pri Mariboru, Opekarna v Račjem pri Framu, Opekarna Trboveljske prem. družbe v Rajhenburgu itd.

Cementarne so: Tovarna cementa v Zidanem mostu, Tovarna cementa Trboveljske premokopne družbe v Trbovljah, Tovarna portland-cementa v Mojstrani, Ava v Laškem trgu. Dasi so tovarne cementa dobro zastopane v Sloveniji, se vendar uvaža cement iz Dalmacije. Umetno kamenje in cevi iz cementa izdeluje cela vrsta starih in novih podjetij, tako, da morejo z lahkoto kriti potrebščino v teh predmetih za celo Slovenijo.

Prav tako je v Sloveniji zadosti gradbenih podjetij, da morejo obvladati vsa gradbena dela v Sloveniji. Keramična industrija je dobro zastopana po manjših podjetjih v okolici Kamnika in Celja. Dalje je omeniti, da je tudi za žganje apna v Sloveniji preskrbljeno tako, da ga moremo še precejšnje količine izvažati izven Slovenije. Za steklo je v Sloveniji največje podjetje »Združene tovarne stekla«, ki imajo sedež v Zagrebu, a tovarne v Hrastniku in Zagorju ob Savi. Izdeluje votlo steklo, zlasti steklenice za mineralno vodo, steklenice za lekarne, vrče in kozarce. V manjšem obsegu delata: Tovarna za steklo v Josipdolu pri Mariboru in Tovarna za steklo v Libojah. Najfinejša zrcala in brušeno steklo izdeluje v Mariboru tovarna »Kristal«. Kredo proizvaja tovarna Kürbisch v Celju. Brusilne kamne izdeluje poleg »Tovarne brusnih izdelkov H. Hermetter v Rogatcu« še več malih podjetij na Štajerskem, kakor tudi v okolici Litije. Mlinske kamne proizvaja več manjših podjetjih v Kranjskem okraju.

Papirna industrija je v Sloveniji zelo dobro zastopana. Po kapaciteti zavzemajo prvo mesto »Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode«. Vse tri tvornice so bile prej last znanega avstrijskega podjetja Leykam-Josefstal, a so prešle vsled nacionalizacije po prevratu v koncern Ljubljanske kreditne banke. Tovarne so izdelale l. 1927. za 1289 vagonov papirja, 374 vagonov lesovine, 262 vagonov celuloze in so imele zaposlenih 823 delavcev in 74 uradnikov. Deloma delajo za domač konsum, večji del izdelkov pa izvažajo v inozemstvo. Nad 100 let pa že deluje v Radečah pri Zidanem mostu tovarna za dokumentni in kartni papir Bratje Piatnik. Ako so Združene papirnice na glasu radi svoje velike kapacitete, se odlikujejo proizvodi tovarne Bratov Piatnik po izborni kakovosti. Tovarna izdeluje brezlesni papir, dokumentni, tiskovni, knjižni, kakor tudi najfinejše kartone. Produkcija znaša nekaj nad 100 vagonov letno, a se bo v kratkem izdatno povečala. Tovarna izdeluje tudi papir za igralne karte, ki ga pa izvaža v Avstrijo, kjer imajo lastniki papirnice svojo tovarno za karte. Sladkogorska tovarna lepenke in papirja na Sladkem vrhu na Štajerskem izdela lepenke in omotnega papirja nad 500 vagonov letno. Čeršaška tovarna lesnih snovi in lepenke v Čeršaku izdeluje istotako lepenko in omotni papir, enako tudi novo ustanovljena tovarna I. Bonač sin

v Količevem pri Domžalah. Belo leseno lepenko proizvaja tovarna Molino v Tržiču. Ker je kapaciteta omenjenih podjetij dosti velika, so v stanu ne le kriti domač konsum, temveč tudi precejšen del svoje produkcije izvoziti.

Oblačilna industrija. Bambaževa predilnica in tkalnica Ed. Glanzmann & And. Gassner v Tržiču je ustanovljena l. 1885. Tovarna zaposluje 1000 delavcev, ima instaliranih 22.300 vreten in 614 statev. Potrebuje na leto 8500 bal bombaža, iz katerega izdela 125 vagonov preje in šest milijonov metrov tkanin. Jugoslovansko-češka tovarna bombaževih tiskanin je novo podjetje, ustanovljeno šele l. 1923. Ima 630 statev, največjo tiskarno za tkanine v državi in tovarno škroba. Zaposluje 800 delavcev. Jugoslovanske tekstilne tovarne Mautner v Litiji so ustanovljene l. 1886. in imajo 37.000 vreten v predilnici. Zaposlujejo 760 delavcev ter znaša letna produkcija 240 vagonov izdelkov preje. Prejo oddajajo svoji lastni tkalnici pri Sv. Pavlu pri Preboldu, ki izdela na 490 statvah pet milijonov metrov tkanin in zaposluje 460 delavcev. Leta 1922. je bila ustanovljena v Mariboru Mariborska mehanična tkalnica in apretura Doktor in drug, ki izdeluje barvane tkanine in sicer na 450 statvah približno štiri milijone metrov; zaposlenih ima 330 delavcev. Po vojni je bila nadalje ustanovljena v Jaršah pri Mengšu Tkalnica platnenih izdelkov, ki je že tudi v polnem obratu. V Grosupljah je ustanovil med vojno A. Šinkovec predilnico za izdelavo vrvi itd. Sličnih podjetij je še več v Kamniku, Domžalah in Ljubljani.

Vse predilnice skupaj v Sloveniji so v preteklem letu po poročilu v »Morgenblatt«-u, iz katerega so vzeti gorenji podatki, uvozile 22.000 bal bombaževine in izdelale iz nje 3,650.000 metrov bombaževih tkanin. Vse tkalnice v Sloveniji pa so izdelale 25,000.000 metrov tkanin. Vsekako lep napredek v tekstilni industriji. Kljub temu pa, da je kapaciteta predilnic in tkalnic v Sloveniji zelo velika, se vendar uvažajo iz inozemstva velike količine bombaževih tkanin. Vzrok je v tem, ker so inozemske tovarne vsled manjše režije v stanu cenejše dobaviti blago, kakor pa naše tovarne, posebno tiste, ki so morale še le postaviti tovarniške objekte in nabaviti dragocene stroje. Ko se je delala carinska tarifa, ni bila tekstilna industrija še toliko razvita in so bile carinske postavke za uvoz inozemskega blaga prenizko odmerjene.

Zelo razvita je v Sloveniji tudi pletilna industrija. V velikem stilu delate podjetji I. Kunc & Co., in Dragotin Hribar v Ljubljani. Izdelujejo razne volnene in pavolne robce, športne obleke, jumperje, nogavice, rokavice itd. Razen teh se peča cela vrsta manjših podjetij s pletenjem takih predmetov. Pred vojno je bilo izdelovanje sukna sicer že vpeljano na Gorenjskem, vendar pa je edina večja tovarna v Škofji Loki že davno likvidirala, dočim so manjša

obrtna podjetja delovala v majhnem obsegu dalje. Po vojni je nastala potreba, da se tudi v tej stroki Slovenija osvobodi odvisnosti od inozemstva. Deloma potreba sama, še bolj pa carinska zaščita je dala impuls, da so se pričele tudi v Sloveniji ustanavljati tovarne za izdelavo sukna. Z jako dobrim uspehom deluje »Tekstilana« v Kočevju, ki izdela letno 500.000 metrov sukna in »Inteks« v Kranju. Proizvajajo večinoma merkantilno blago za maso in uspevajo vse dobro. Uspehi, ki so jih dosegle na novo ustanovljene tovarne dajo vzpodbudo za nova podjetja in pričakuje se, da prenese več poljskih tovarn svoje stroje v Slovenijo, kjer si obetajo boljšo konjukturo, kakor so jo imele doma. »Stora« v Št. Vidu se je iz malega začetka razvila v močno podjetje, ki pokriva že danes potrebščino okenskih zastorov, umetnih čipk itd. ne le v Sloveniji, temveč oddaja velik del svoje produkcije v južne pokrajine naše države, kjer si je znala v kratkem pridobiti dober sloves. Zadnji čas je postavila novo obratovalnico v Gameljnih, kjer proizvaja vsakovrstne tekače in preproge.

Kakor povsod drugod, tako se je tudi v Sloveniji pričela po vojni živahno razvijati konfekcijska industrija. Danes imamo že celo vrsto konfekcijskih podjetij, ki delujejo deloma za kritje domačega konsuma, deloma pa zalagajo s svojimi izdelki južne pokrajine.

Slamnikarska industrija je stara. Prenešena je bila iz Italije v Domžale, kjer so jo imeli sprva v svoji roki domačini, pozneje pa so se je polastili Tirolci, ki so umeli izrabiti konjunkturo in postavili tam velike tovarne. Njihovi produkti dominirajo na svetovnem trgu in ima zlasti podjetje Ladstätter svojo poslovalnico v vseh večjih svetovnih mestih. Zadnja leta pa so tudi domačini jeli ustanavljati večja podjetja. Nastavljene delovne moči (večinoma ženske) delajo pozimi doma, čez leto pa si iščejo zaposlenja v sličnih podjetjih v inozemstvu.

Usnjarska in obuvalna industrija je bila v Sloveniji že od nekdaj močno razvita in je bila navezana na uvoz sirovih kož iz inozemstva. Dasi smo sedaj v bogati državi, kar se tiče živinoreje, vendar bi naše domače tovarne ne mogle izrabiti svoje kapacitete, ako bi bile navezane samo na doma nabavljene kože, ker se velik del živine izvozi v živem stanju in so tako kože dotičnih živali za našo usnjarsko industrijo izgubljene. Največje tovarne usnja v Sloveniji so: Tovarna Karl Pollak v Ljubljani in F. Woschnagg in sinovi. Kapaciteta teh dveh tovarn sama znaša več 100.000 govejih kož na leto. Dočim so nekdaj izdelovale samo težko usnje, so zadnja leta svoja podjetja tako modernizirale, da izdelujejo danes tudi že fino luksuzno usnje. Svoje izdelke prodajajo deloma v državi, deloma pa jih izvažajo v inozemstvo, kjer uživajo

prav tako najboljši glas. Razen teh velepodjetij je v Sloveniji nad 30 usnjarn, ki izdelujejo razne vrste usnja.

Ker je usnjarska industrija močno razvita, je naravno, da je tudi obuvalna industrija v Sloveniji na visoki stopnji. Pred vojno je bilo čevljarstvo zlasti v Žireh in okolici Tržiča razvito kot domača hišna obrt. Prav ta okolnost je bila merodajna, da se je Peter Kozina, ki je že prej razpečaval izdelke domače obrti, odločil postaviti tovarno v Tržiču. Pričetkoma si je zamislil tovarno z 200 pari dnevne kapacitete, ki jo je pa že med vojno močno zvišal. Tovarna Kozina je urejena danes na 800 parov dnevno. Poleg tega ima v Tržiču manjšo tovarno, v kateri izdeluje izključno otroške čevlje. Tovarna je opremljena z najmodernejšimi stroji. Izdelki tovarne so prvovrstni in ustrezajo najizbirčnejšemu okusu. V posebnem oddelku svoje tovarne je pričel z izdelavo čevljev tudi Karl Pollak in sicer najprvo težkih, zlasti vojaških, pozneje pa je prešel tudi na izdelavo finejših obuval. Razen teh dveh vzdržuje tovarno za izdelavo čevljev z dnevno kapaciteto 400 parov tvrdka Krisper v Ljubljani. Poleg tega je več manjših podjetij, ki se pečajo z izdelavo čevljev v tovarniškem stilu.

Dasi je obuvalna industrija primeroma carinsko dobro zaščitena, je vendar v težkem položaju, ker mora vzdržati konkurenco tuje, zlasti češke čevljarske industrije, ki uživa močno finančno podporo svoje države.

D o m a č a i n d u s t r i j a. O lesni domači industriji je bilo govora v poglavju o gozdarstvu. Kakor pa v lesni stroki, tako zasledimo domačo industrijo tudi v drugih industrijskih panogah. Karakteristično za domačo industrijo je dejstvo, da se pojavlja udomačena v posameznih krajih, kjer daje skoro vsemu prebivalstvu dotičnega kraja vire lepih stranskih dohodkov. Mnogo domačih industrij je pod razmerami moderne tehnike skoro izumrlo, druge pa so bile v stanu kljub vsem napredkom tehnike vzdržati konkurenco s stroji. Tkalska industrija je skoro docela izumrla, vendar se še danes na več krajih, zlasti na Belokranjskem, izdeluje domače platno. V slamnikarstvu, ki mu je nekdaj le domača industrija preskrbovala kite, je to industrijo izpodrinilo z Japonskega prinešeno ličje. V železni industriji je bila domača obrt nekdaj zelo razširjena v Kamniku, Železnikih ter zlasti v Kropi in Kamni gorici. Sicer pojo še danes kladiva v domačih kovačnicah, vendar mineva ta domača obrt leto za letom. Lončarstvo je še danes razširjeno v kamniški, ribniški in radovljiški okolici. Jo sicer izpodriva aluminij in emajlirano posodje, vendar ljudstvo še ni povsem zavrglo lončenih posod. Zelo je že razširjeno čipkarstvo zlasti v vrhniški in škofjeloški okolici, kjer se bavijo kmečka dekleta še vedno s kleklanjem in oddajajo izdelane čipke ali Osrednji čipkarski zadrugi, ali pa zlasti manj

dobro izgotovljeno blago potujočim prekupcem. Trgovsko ministrstvo vzdržuje učne moči, ki dajejo zaposlenim čipkaricam potrebna navodila.

Ako premislimo spremembe, ki nam jih je prinesla vojna ter postavila nove državne mejnike, moramo priznati, da je bila industrializacija Slovenije naravnost nje življenska potreba. Izseljevanje v inozemstvo je prestalo in narod mora iskati in dobiti kruha doma. Domače zemlje ni toliko, da bi sama rodila dovolj hrane za vse, ki na njej živijo, zato je bilo nujno potrebno izkoristiti vodne moči in pribaviti stroje, da se osnuje močna industrija, ki naj izpolni vrzeli v agrarnem gospodarstvu. Velika zasluga za uresničenje tega gre slovenskim denarnim zavodom. Morda ne idealni motivi, a visoka konjunktura prvih povojnih let je dala bankam in tudi privatnemu kapitalu vzpodbudo, investirati kapitalije v industriji. Bil je še čas, ko je bilo nalaganje denarja v industrijska podjetja naravnost manija denarnega sveta. Res so prišla kritična leta, marsikatero podjetje krize ni prebolelo, a podjetja so ostala, menjala so le svoje lastnike, narodu pa sta ostala zagotovljena zaposlenje in zaslužek. Take spremembe, kot smo jih doživeli v našem narodnem gospodarstvu, so pač nemogoče brez žrtev. Premisliti moramo na neurejenost razmer, ki so vladale v naši državi. Tožbe so se čule glede prometne službe, glede carinskih in železniških tarifov, valuta je bila nestalna, devizni predpisi vse drugo kot zadovoljivi, obresti bančnih kreditov visoke, davki od leta do leta večji, strokovnega, tehničnega kot komercialnega osebja je manjkalo povsod, itd.

Poleg tega je nastopila tuja konkurenca, ki je ogrožena po naši industrializaciji uporabljala mnogokrat zloglasni dumping-sistem, ne glede na to, da je bila njena produkcija neprimerno cenejša, ker je imela stare investicije, naša mlada industrija pa je morala obrestovati nove drage nabavne opreme. Če preudarimo vse te razmere, moramo biti zadovoljni, da ni gospodarska kriza zahtevala več žrtev, kot jih je. Glavni vzrok, da je dokaj industrijskih podjetij v Sloveniji propadlo, je bil ta, da so nova podjetja morala žrtvovati ogromne vsote za postavitev tovarniških objektov in nabavo potrebnih strojev in teh izdatkov niso pokrila iz delniške glavnice, temveč si potreben denar največkrat izposodila od bank, ki so jim morala plačevati visoke obresti.

Rudarstvo.

Leta 1919. je izdal prof. dr. I. Derocco v Parizu zemljevid, ki ga je naslovil »Rudarska karta jugoslovenskih zemalja«. Ta karta dokazuje, da je naša država zelo bogata na rudah, kaže pa tudi, da Slovenija ni zadnja med ostalimi pokrajinami. Žalibog pa moramo priznati, da mirovne pogodbe niso samo odtrgale od telesa Slovenije del slovenskega naroda, temveč ravno kar zadeva rudarstvo, zelo bogate kraje. To velja za razkosanje ob italijanski, kakor tudi na

Koroškem ob avstrijski meji. Kljub temu pa je ostala Slovenija bogata na zakladih, skritih v zemlji, katere bo narod dvigal še stoletja iz zemskih globin, preden bodo izčrpani.

Glavna ruda, ki se pridobiva v zemlji, je premog, a skoro vsi premogovniki so last Trboveljske premogokopne družbe. Po njenih podatkih, priobčenih v »Gozdarstvu v Sloveniji«, je znašala za leto 1922. produkcija, ločeno na posamezne rudnike, sledeče:

Trbovlje 650.300 ton; Zagorje 221.900 ton; Hrastnik 207.450 ton; Kočevje 80.800 ton; Rajhenburg 6739 ton; Laško 5546 ton; skupaj 1,172.726 ton.

K tem statističnim podatkom je pripomniti, da zadnje omenjena premogovnika še nista delovala v polnem obsegu in je bil zlasti v Rajhenburgu šele napravljen prvi začetek eksploatacije. Celokupna produkcija premoga v Sloveniji je znašala v l. 1913., ki je, kar zadeva eksploatacijo, zadnje normalno leto pred vojno, 1,587.000 ton, a od tega je odpadlo samo na Trboveljsko premogokopno družbo 1,300.000 ton, katero razmerje pokazuje, v koliki meri participira ta družba na celokupni produkciji.

Kakor je iz zgoraj navedenih številk razvidno, je produkcija od l. 1913. naprej jela padati, kar je razumljivo, ako pomislimo razmere med svetovno vojno. Od l. 1922. pa se je jela produkcija premoga stalno dvigati, tako, da je znašala l. 1926. že 1,678.000, a v letu 1927. 1,912.000 ton v Sloveniji, dočim je znašala v celi državi 4,746.000 ton. Od celokupne produkcije v državi odpade v l. 1927. na Trboveljsko premogokopno družbo 1,635.000 ton, to je 34·5% cele produkcije v državi, oziroma 85·5% produkcije v Sloveniji.

Poleg Trboveljske premogokopne družbe so še naslednji premogovniki v Sloveniji: Državni erar v Zabukovici in Velenju, grof Henkel v Lešah, A. Jakil v Št. Janžu in še par drugih z minimalno produkcijo. Produkcija vseh premogovnikov v Sloveniji izvzemši Trboveljsko družbo je znašala v l. 1927. 277.000 ton. Kvalitativna vrednost premoga se ceni po številu kalorij. Premog iz večine slovenskih rudnikov ima nad 4000 kalorij, le kočevski, šentjanški in velenjski premogi imajo 3000—3700 kalorij.

V navedenih premogovnikih je zaposlenih okrog 100 uradnikov, 400 poduradnikov in 13.000 delavcev. Socialna važnost premogovnikov pa ni samo v številu v rudniku neposredno zaposlenega osebja, temveč je treba vzeti v poštev tudi drugo osebje, ki dobi od premogovnikov posredno svojo eksistenco, to so prodajalci premoga, trgovci in gostilničarji v krajih obratovališč in končno lesni delavci, ki pripravljajo les za rudokope. Samo Trboveljska premogokopna družba porabi na leto 50.000 m^3 jamskega okroglega lesa, 3,000.000 dolg. m krajnikov, 3000 m^3 stavbnega obtesanega lesa, ca. 50.000 komadov raznih pragov za železnice in čez 120.000 komadov desk.

Vpoštevajoč vse te momente, moremo ceniti število oseb in njihovih družinskih članov, ki žive neposredno in posredno od premogarstva, nad 80.000.

Ako vzamemo vrednost tone premoga le z 200 Din, prezentira vrednost enoletne produkcije ogromno vsoto skoro 400,000.000 Din.

V Mežici na Koroškem se nahaja rudnik svinca. Podjetje je po vojni prešlo v angleško posest. O tem rudniku piše načelnik Milivoj Savič v svoji knjigi »Naša industrija i zanati, II. deo, 1922« sledeče: »Proizvaja 460 vagonov svinca v ploščah in cinkove rude 27 do 80 vagonov. Delavcev ima 681, a nekdaj do 823. To je po svoji ureditvi najmodernejše in najdovršenejše izdelan rudnik in topilnica, tako, da služi lahko za svetovni vzor. Ta rudnik ima koncesijo na 38.723 hektarjev, ima 50 podkopov v legi 50—1250 m morske višine. Rudišče je neizčrpljivo, a ruda se pojavlja kot galenit.« Produkcija cinka je minimalna, produkcija svinca pa se je naslednja leta znatno povečala. Svinec se je proizvajal nekdaj tudi v Knapovžah nad Soro, a je rudnik stal potem nekaj desetletij neizkoriščan. Po vojni so pričeli kopati zopet svinčeno rudo, a dohodki niso mogli kriti režije. Velika poplava l. 1926. je večino objektov do neuporabnosti poškodovala in rove zalila. Letos je prevzelo rudnik neko inozemsko društvo in bo bližnja bodočnost pokazala, če ga bo mogoče z uspehom izkoriščati. S koroškim plebiscitom smo izgubili bogate cinkove rudnike, ki so prej zalagali Cinkarno v Celju, ki mora sedaj uvažati cinkovo rudo iz inozemstva. Je v Sloveniji še dosti drugih rudnikov, ki so dajali nekdaj železno in antimonovo rudo, bauksit itd., a skoro vsi so danes opuščeni.

Kakor razvidimo iz povedanega, je rudarstvo Slovenije koncentrirano v premogarstvu, vse druge rude pa, kolikor jih rabijo še obstoječe topilnice, se morajo uvažati iz inozemstva. Mnogi rudniki, ki so nekdaj preživljali stotine in stotine naših ljudi, stoje danes izven obrata in nam bo šele bodočnost pokazala, če je mogoče njih izkoriščanje zopet oživotvoriti.

Vsekako pa moramo biti na naše rudarstvo ponosni; ni sicer zastopano z visokim številom posameznih rud, vsaj ne, da bi se že ali še danes dvigale iz zemskih globin, a samo premogarstvo je v državi zastopano po tako velikem odstotku produkcije, da dela Sloveniji čast.

Tujski promet.

Važna panoga narodnega gospodarstva je postal v Sloveniji tudi tujski promet. Bogastvo na naravnih krasotah je v Sloveniji večje kot v drugih deželah, enako tudi bogastvo na zdravilnih vrelcih. Kaj čuda, da se je podjetni slovenski duh že zgodaj bavil z izkoriščanjem teh krasot in dobrin ter jih s svojim delom pretvoril v stalne vire narodnega bogastva.

Tujski promet v organizirani obliki se je pojavil v Sloveniji pred dobrimi dvajsetimi leti. Pionirji tega dela so dr. Valentin Krisper, dr. Vinko Gregorič, dr. Ivan Papež, dr. Josip Tičar, dr. Rudolf Marn in dr. Po njihovi iniciativi in po njihovem smotrenem delu se je razvila l. 1905. ustanovljena Zveza za povzdigo tujskega prometa na Kranjskem z lepim zamahom v ugledno delujočo organizacijo, ki je skrbela v smotreni obliki za internacionalno reklamo in gradbo novih hotelov, kopališč, parkov, ustanovitev gostilničarske šole, izdajo številnih krasno ilustriranih prospektov ter privabljala v naše kraje vedno več tujcev. Lep razvoj tujskega prometa je prekinila svetovna vojna, ki je vplivala tudi na delavnost zveze same.[1]

Po zlomu Avstrije in zedinjenju v svobodni nacionalni državi se je v razvoju tujskega prometa na Slovenskem pojavil nov razmah. Težave prehodne dobe so se polagoma, a dosledno odpravljale po novo ustanovljenem državnem »Jugoslovanskem generalnem komisariatu za tujski promet in turistiko«, ki je raztezal svoje delovanje po vsej Sloveniji. Njega gerentom dr. Valentinu Krisperju, dr. Rudolfu Andrejki, Antonu Majerju in dr. se je posrečilo v triletnem trudapolnem delu vzpostaviti zopet dejanske in organizatorne osnove uspešnega tujskega prometa, posebno na Bledu, Bohinjski Bistrici, Kranjski gori, v Bohinju in na Jezerskem, ter poseči tudi propagandistično v internacionalno spoznavanje vrlin in krasot naše domovine.

Ko je bil temelj pripravljen, se je nekdanja Zveza za tujski promet na Kranjskem pretvorila po iniciativi pokrajinskega namestnika Ivana Hribarja v Jugoslovansko zvezo za tujski promet in turistiko v Sloveniji, l. 1924. pa na popolnoma avtonomni podlagi v Zvezo za tujski promet v Sloveniji, ki zedinjuje danes nad 30 javno-pravnih in zasebnih organizacij, delujočih na polju tujskega prometa.

L. 1922. pomenja mejnik v razvoju našega tujskega prometa. Po iniciativi pokrajinskega namestnika Ivana Hribarja in dr. Valentina Krisperja si je izbral Nj. Vel. naš kralj Bled za svojo poletno rezidenco, obenem pa je Deželna vlada za Slovenijo odnosno pod njenim vodstvom stoječi generalni komisariat za tujski promet poklonil kralju Muhrov lovski gradič v Bohinju ter na ta način tudi Bohinj povzdignil v vrsto dvornih letovišč. Od tega časa naprej se razvija tujski promet na Gorenjskem, a tudi v kopališčih in zdraviliščih vzhodne in severne Slovenije skokoma. Dobro premišljena in obširna internacionalna propaganda skrbi za vedno večji obisk vseh važnejših kopališč, letovišč in zdravilišč, izdajajo se v vseh važnejših jezikih knjige, brošure in letaki, podpirajo se stremljenja lokalnih društev o olepšanju dotičnih krajev.

[1] Glej: Dr. Rudolf Andrejka, Tujski promet v Sloveniji, njega razvoj in organizacija. Ljubljana, 1926.

Sporedno s tem gre tudi privatna iniciativa: naša kopališča Bled, Rogaška Slatina, Dolenjske Toplice, Dobrna, Slatina-Radenci, Laško, Rimske Toplice rastejo na obsegu, lepoti, komfortu in modernosti zdravilišk naprav, a tudi manjša kopališča in letoviški kraji, kakor Šmarješke Toplice, Čatež, Kranjska gora, Mojstrana, Jezersko, Pohorje i. dr. se vedno bolj polnijo s tujci. L. 1927. in 1928. pomenjata rekordni obisk Slovenije po internacionalnem občinstvu, ki ga predvojna doba ni poznala. Posebno razveseljiv je močen dotok iz Nemčije in Avstrije, pri štajerskih kopališčih tudi iz Madjarske, a tudi Francozov, Angležev, Holandcev in celo Amerikancev se vedno več pojavlja v naših krajih. L. 1928. je posetilo Slovenijo skupaj nad 60.000 tujcev.

Desetletnica našega osvobojenja pomenja za tujski promet v Sloveniji vsekakor višek dosedanjega razvoja, ki pa še davno ni prekoračen, ker se Slovenija približuje z vzpostavljenjem goste mreže avtomobilskega prometa, številnimi načrti za gradbo prvovrstnih modernih hotelov, nepričakovanim razmahom planinskega in zimskega sporta itd. državam z najrazvitejšim tujskim prometom. Vrednost vseh naprav, ki služijo danes tujskemu prometu v Sloveniji, se ceni preko 150,000.000 Din, a letni dohodki iz tujskega prometa na približno 50,000.000 Din.

Ako bi hoteli dobiti popolno sliko o gospodarskem položaju Slovenije, bi morali že pri opisanih panogah gospodarstva v Sloveniji preiti v podrobnosti, obenem pa podati točen popis o trgovini, obrti, zadružništvu, bankarstvu ter o šolstvu, ki pripravlja mladini namenjeni teren, da posveti svoje moči udejstvovanju v eni ali drugi gospodarski panogi. Namen te razprave pa je bil dati le pregled o produktivnih silah, ki vplivajo odločilno na bilanco gospodarstva v Sloveniji.

Kakor že rečeno, nimamo točnega, uradno ugotovljenega statističnega materiala, ki bi omógočil podati jasno sliko, izpopolnjeno s številkami, vsled česar se je bilo treba naslanjati pač na one podatke, ki se zde subjektivno verjetnejši. Dasi pa številke o statistiki gospodarske produkcije ne morejo brezpogojno vzdržati objektivne kritike, velja to le za posamezne podatke, dočim smemo o celoti navedene gospodarske produkcije smatrati, da odgovarja dejanskemu stanju.

Če se temu naziranju priključimo, potem moramo pač priznati, da smo v marsičem šele začetniki, da se moramo boriti z velikimi ovirami v boju za obstanek gospodarstva v Sloveniji, vendar pa moramo tudi videti v opisanem gospodarskem življenju stalno napredovanje in upanje v uresničenje nad, da se odstranijo hibe, ki ovirajo gospodarski napredek. Dasi smo v prehrani pasivni, nam podani popis gospodarskega življenja ostalih panog kaže, da smo v celoti aktivna pokrajina v okviru mlade države in ne delamo sramote niti drugim bogatejšim pokrajinam.

Anton Kralj:

IZ ZGODOVINE SLOVENSKEGA ZADRUŽNIŠTVA.

Prvi početki. Posojilništvo.

Zadružništvo je kot gospodarska ustanova v ozki zvezi s stanjem in razvojem splošnega narodnega gospodarstva. Zato nam je vzroke za postanek novodobnega zadružnega gibanja iskati v splošnih gospodarskih razmerah dotične dobe in dotičnega kraja.

Neposredni povod za postanek teh gospodarskih organizacij v naši domovini so dale slabe kreditne razmere, ki so se bile pojavile kot posledica zemljiške odveze v zvezi s prehodom prejšnjega priprostega naturalnega gospodarstva v zamotano denarno in kreditno gospodarstvo.

Naš kmetovalec je bil kulturno in ekonomsko kaj slabo pripravljen na potrebe novega časa in zato se jim spočetka ni znal prilagoditi. Zaradi tega je kmalu zašel v pest raznim oderuhom, ki so mu dajali kredit bodisi v denarju, bodisi v blagu, vselej pa proti visokim obrestim. Kmetiška posestva so prihajala na boben v čedalje večjem obsegu, pričelo se je razkosavanje gruntov, beg kmetiških ljudi v Ameriko. Kreditno vprašanje je bilo torej zelo pereče in je nujno zahtevalo rešitve.

Umljivo je, da se je v takih razmerah pojavilo pri nas zadružništvo najprej v obliki posojilništva. Ko so dale posojilnice dovolj praktičnih izkušenj in ko se je pri kreditnih zadrugah načelo samopomoči izkazalo kot uspešno sredstvo za gospodarsko osamosvojitev, so se začele snovati tudi zadruge z drugačnimi nameni: nakupovalne, prodajalne, produktivne i. dr.

Zgodovino razvoja slovenskega zadružništva bi mogli razdeliti v dve dobi. Prva doba obsega čas od prvih početkov približno do l. 1894., druga od l. 1894. do danes. To zadnje bi mogli zopet razdeliti na dvoje, namreč od l. 1894. do konca svetovne vojne in od tedaj do naših dni.

Za prvo dobo je značilno, da so se takrat ustanavljale le posojilnice. Na kreditne zadruge je začel prvi opozarjati štajerski rodoljub dr. Josip Vošnjak, ki je l. 1871. v koledarju Družbe sv. Mohorja priobčil vzorna pravila za posojilnice. Opisujoč vtise s svojega potovanja po Češkem, je v raznih publikacijah skušal razširiti tudi pri nas zanimanje za posojilnice. Že l. 1869. je nameraval osnovati posojilnico v Mariboru, l. 1871. pa v Šmarju pri Jelšah. Toda vlada ni hotela potrditi predloženih pravil, da bi preprečila ustanovitev narodnega denarnega zavoda. Naslednjega leta (1872) se je vendar posrečilo ustanoviti prvi dve slovenski posojilnici in to v Ljutomeru na Štajerskem in v Št. Jakobu v Rožni dolini na Koroškem. Obe posojilnici sta bili osnovani v obliki društva, ker se zadruge dotlej

niso mogle organizirati v drugačni obliki. Poseben zakon za zadruge namreč še ni bil izdan. Izven tega gibanja je bilo že l. 1852. nastalo Obrtno pomožno društvo v Ljubljani, ki ga je bil osnoval moravski Čeh, rokovičar Jan Horak.

L. 1873. je bil izdan zadružni zakon, s čimer je bilo v veliko večji meri nego dotlej poskrbljeno za pravno ureditev zadrug. Sicer je tudi društveni zakon iz l. 1852. priznaval društvom značaj pravnih oseb in je obsegal tudi precej natančne določbe glede pogojev za ustanovitev in razdružitev društev, toda glede notranje uredbe so bile te korporacije podvržene predpisom občega državljanskega zakonika, ki je prepuščal vse posameznosti o notranji organizaciji, o pravnem razmerju članov do društva, likvidaciji itd. društvom samim, da so te stvari uredila kakor so sama hotela. Zaradi tega prve zadruge v Avstriji niso imele potrebne enotnosti v organizaciji.

Ko je stopil v veljavo zadružni zakon z dne 9. aprila 1873, so se dala ta društva-zadruge vpisati v zadružni register. Kot prvo se je 8. junija 1874 vpisalo v zadružni register Obrtno pomožno društvo v Ljubljani, čigar prvotna tvrdka se je glasila: Obrtniško društvo za denarno pomoč v Ljubljani, vpisano tovarištvo sè omejeno zavezo. Kot druga zadruga je bila 18. avgusta 1874 registrirana Gornjesavinjska posojilnica v Mozirju, vknjiženo društvo z neomejenim poroštvom, ki je bila prva osnovana neposredno kot zadruga. Istega leta je bila v zadružni register vpisana še posojilnica v Šoštanju (2. oktobra), ki je imela prvotno nemško tvrdko in je slovensko firmo privzela šele l. 1887. Nadalje je bila l. 1874. vpisana okrajna posojilnica v Ljutomeru (27. oktobra). Na Dolenjskem je bila kot prva osnovana Prva dolenjska posojilnica v Metliki (12. jan. 1875). Na Primorskem sta najstarejši slovenski kreditni zadrugi posojilnica in hranilnica v Kopru in šebreljska štedilna posojilnica v Šebreljah na Goriškem.

To so bile prve slovenske posojilnice, ki še sedaj vse obstoje, razen Obrtnega pomožnega društva v Ljubljani, ki je bilo l. 1922. izbrisano zaradi premembe v delniško društvo.

Po dvajsetih letih zadružnega gibanja, t. j. konec leta 1892., je bilo vseh slovenskih posojilnic 61 in to na Spodnjem Štajerskem 21, na Koroškem 17, na Kranjskem 14 in na Primorskem devet. Na Štajerskem sta bila tedaj samo dva sodna okraja brez posojilnic, na Koroškem štirje, na Kranjskem pa celo 20.

Letopis, ki ga je za l. 1892. izdala Zveza slovenskih posojilnic v Celju, obsega poslovne podatke za 54 slovenskih posojilnic. Iz te statistike se vidi, da so imele te posojilnice ob koncu l. 1892. vsega skupaj 26.643 zadružnikov (na Štajerskem 16.647, na Koroškem 4023, na Kranjskem 4786, na Primorskem 1187).

Od drugih statističnih podatkov za l. 1892. je pri omenjenih 54 posojilnicah omeniti, da so znašali:

celokupni denarni promet	13,326.676 gld.
deleži	482.649 „
rezervni zakladi	364.800 „
hranilne vloge	6,191.145 „
izposojila	116.561 „
gotovina in naložen denar	722.452 „
posojila	6,140.670 „

Obrestna mera za hranilne vloge je bila pri 11 posojilnicah po 5%, pri 32 po 4½%, pri ostalih po 4%. Posojilnic, ki so l. 1892. imele nad 100.000 gld. hranilnih vlog, je bilo 15. Obrestna mera pri posojilih se je gibala med 5 do 8% in sicer je pet posojilnic zahtevalo po 5%, 16 po 5½%, 34 po 6%, ena posojilnica po 6½%, dve posojilnici po 7%, ena posojilnica po 8%. Skoro vse posojilnice so delale z 1½% do 2% razliko med obrestmi hranilnih vlog in posojil.

Za razvoj slovenskega zadružništva v njega prvi dobi si je stekel največ zaslug inž. Mihael Vošnjak, ki je kot dober praktik udejstvoval ideje svojega brata dr. Josipa Vošnjaka. Ko se je l. 1830. naselil v Celju, se je začel zelo intenzivno pečati z zadružništvom. Že naslednjega leta (11. marca 1881) je bila ob njegovem sodelovanju ustanovljena posojilnica v Celju, ki je bila kasneje velikega pomena za razvoj našega posojilništva. Na dan 21. januarja 1883 je sklical Mihael Vošnjak zastopnike 14 tedaj obstoječih posojilnic na zborovanje v Celje, na katerem se je osnovala Zveza slovenskih posojilnic, ki je takoj po svoji ustanovitvi prevzela vodstvo slovenskega posojilništva in ga pod Vošnjakovim predsedništvom privedla do primeroma jako lepega napredka. Kakor je razvidno iz vabila k ustanovnemu zborovanju, je imela zveza namen, »da bi se deloma že obstoječe zadruge še bolj razvijale in deloma, da bi se v krajih, kjer bi bila ustanovitev teh zadrug potrebna, pričele dotične priprave«.

Deželni odbor kranjski je 17. aprila 1884 sklical anketo o ureditvi osebnega kredita na kmetih in pri tej priliki je poročevalec dr. Josip Vošnjak predlagal med drugim, naj se Zvezi slovenskih posojilnic izreče zahvala za njeno marljivo in koristno delovanje, po katerem je bila že marsikatera kmetija rešena propasti. Deželni odbor kranjski je nato Zvezo pozval, naj mu pomaga s tem, da sestavi pouk, kako naj se ravna pri ustanavljanju in delovanju hranilnih in posojilnih zadrug.

L. 1884. je Zveza slovenskih posojilnic začela izdajati tudi lastno glasilo »Zadruga«, da bi mogla bolj učinkovito dajati posojilnicam pouk o praktičnih potrebah v njihovem poslovanju. Po petih

letih izhajanja je list prenehal in mesto njega je začela Zveza izdajati Letopis, obsegajoč pregledno sestavljeno statistiko o poslovnih uspehih včlanjenih posojilnic in razne strokovne spise. Pozneje je list izhajal pod naslovom »Slovenska zadruga« pod uredništvom in lastništvom agilnega Ivana Lapajneta v Krškem, dokler ni l. 1907. prešel zopet v last Zveze, ki ga je odtlej naprej izdajala pod starim imenom in pod uredništvom ravnatelja in revizorja Fr. Jošta. Med vojno je list prenehal in se po vojni kljub večkratnim poskusom ni mogel vzdržati.

Pri organiziranju slovenskega posojilništva je stal Mihael Vošnjak pod vplivom nazorov, ki jih je na Nemškem zastopal Herman Schulze, čigar zadruge so bile namenjene predvsem obrtnikom, delavcem, trgovcem in drugim malim ljudem iz meščanskih krogov. Za slovenske, skoro izključno kmečke razmere pa taka organizacija ni bila posebno pripravna. Zato je Vošnjak marsikaj privzel tudi iz Raiffeisnovega zadružnega ustroja. Ker so bile te prve naše posojilnice urejene po načelih obeh glavnih zastopnikov nemškega kreditnega zadružništva, jih dostikrat imenujemo tudi »posojilnice mešanega ustroja«. Vendar pa v tem Vošnjakovem sistemu prevladuje Schulzejev vpliv. Kakor Schulze v Nemčiji in njegov pristaš Karel Wrabetz v Avstriji je n. pr. tudi Vošnjak dolgo nasprotoval centralizaciji denarnega prometa, priporočal pa je, naj si posojilnice v slučaju potrebe same med seboj posojajo denar.

Posojilnice je propagiral Mihael Vošnjak predvsem iz nacionalnih ozirov. Njegovo geslo je bilo: »Gospodarska samostojnost in neodvisnost slovenskega naroda od nemškega kapitala!« Slične misli so zastopali tudi drugi rodoljubi. Tako je pisal Janko Pajk: »Rešimo se deročega nas tujega kapitala. Počnimo »založne« ali »založnice« snovati, iz založnic prirasto za ne dolgega časa banke. Dokler nimamo lastnih peneznih zavodov, dotle smo šče daleč od narodne svobode.«

Taki nazori narodnih voditeljev so bili v tisti dobi lahko umljivi in opravičljivi. Razen par ubogih posojilnic nismo imeli Slovenci nobenega denarnega zavoda, tako da je nemški kapital neomejeno dominiral v naših krajih in prodiral čedalje bolj proti jugu. Strah pred prevladujočo nemško gospodarsko nadoblastjo torej ni bil neutemeljen. Ako pustimo iz vidika nemško trgovino, industrijo in močne denarne zavode, bodi omenjeno, da je v istem času (od leta 1872. do 1892.), ko je bilo na Spodnjem Štajerskem in Kranjskem osnovanih 36 slovenskih posojilnic, bilo na tem teritoriju vpisanih 34 nemških zadrug.

Ker pa naj bi v zmislu tendence Mihaela Vošnjaka bile posojilnice v prvi vrsti nacionalna opora slovenstvu v boju s prodirajočim ponemčevanjem, zato so morale biti kolikor toliko kapitalističnega značaja. Izrazito socialnega smotra te zadružne tvorbe niso imele.

Njih cilj ni bil v prvi vrsti, zadostiti kreditnim potrebam gospodarsko šibkih slojev, predvsem kmetiškega stanu in vplivati vzgojno na ljudstvo, — glavne naloge posojilnic naj bi bile, zbirati prihranke in ustvarjati močne rezerve. S temi kapitalijami naj bi se podpirala domača industrija in trgovina.

Zadružništvo kot socialno gibanje.

V početku devetdesetih let so se v javnosti čedalje krepkeje pojavljale zahteve, da je treba slovenskemu narodu na vse strani jasnega programa. Nastopil je dr. Anton Mahnič, l. 1892. se je vršil prvi slovenski katoliški shod, kmalu nato se je pojavil dr. J. E. Krek. Začel se je boj za jasnost v načelih, zahtevala se je večja aktivnost v javnem življenju. Prvi katoliški shod je zgradil za takratne razmere obširen socialno - gospodarski program, ki je bil še izpopolnjen na poznejših katoliških shodih v letih 1900 in 1906. V tem programu je bilo odkazano zadružništvu pomembno mesto.

Dočim so se prej snovale posojilnice iz nacionalnih nagibov, so se začele odslej ustanavljati zadruge zaradi njihove važnosti za socialni preporod in za gospodarsko osamosvojitev izkoriščanih slojev. V tem vrenju in kipenju so se razčistili mnogi pojmi in nižji sloji ljudstva so začeli vse drugače presojati svoj položaj.

Ta preokret je imel naravno velik vpliv na razvoj zadružne organizacije. Dočim je bilo na Slovenskem ustanovljenih od l. 1872. do 1892. vsega skupaj 69 zadrug, se jih je osnovalo od leta 1892. do 1905. nič manj nego 481.

Od tedaj je vodstvo zadružnega gibanja prešlo iz Celja v Ljubljano. Že l. 1895. sta se bili tu osnovali Zveza kranjskih posojilnic in Gospodarska zveza. Obe organizaciji sta bili urejeni kot društvi in sta bili predvsem ustanovljeni z namenom širiti zadružno propagando. Cilj Zveze kranjskih posojilnic je bil, združiti vse na Kranjskem poslujoče kreditne zadruge, dočim je Gospodarska zveza hotela širiti zadružništvo tudi izven kranjskih mej in združiti v sebi vse nedenarne zadruge. L. 1895. se je osnovala v Ljubljani tudi Ljudska posojilnica, ki je začela kmalu služiti tem novim zadrugam kot denarna centrala.

Število včlanjenih zadrug je hitro rastlo. Dne 30. junija 1899 je štela Gospodarska zveza že 125 zadrug, med njimi 80 posojilnic, 30 kmetijskih društev, 2 vinarski in 3 obrtnijske zadruge. Naraščal pa je tudi obseg poslovanja. V letu 1898. so imele v Gospodarski zvezi včlanjene zadruge 13,782.285 gld. prometa, hranilne vloge so znašale 4,776.405 gld., posojila pa 4,169.519 gld.

Ker je število članic stalno naraščalo, je bilo treba osrednjo organizacijo postaviti na drug temelj. Zato je bilo l. 1900. sklenjeno, da se razpustita Zveza kranjskih posojilnic in Gospodarska zveza

in da se za osrednje vodstvo ustvari drugačna oblika. Na občnem zboru dne 19. junija 1900 sta se res obe imenovani društvi razpustili, takoj nato pa se je še istega dne izvršila ustanovna skupščina Gospodarske zveze, ki se je osnovala kot zadruga z omejeno zavezo. Za predsednika ji je bil izvoljen dr. Ivan Šusteršič.

Kot svoje glasilo je izdajala Zveza list »Narodni Gospodar«, čigar prva številka je izšla 10. jan. 1900 in izhaja še sedaj ter je s svojimi razpravami mnogo pripomogel za razširjenje in pravo umevanje zadružne misli.

Leta 1900. se je od 10. do 12. septembra vršil drugi katoliški shod, ki je sklenil več važnih resolucij glede kmetijskega in obrtniškega stanu. Med drugim zahtevajo resolucije: »Da se kmečki stan stalno reši iz oblasti oderuških rok, bodi skrb državi in deželnim zastopom, da pospešujejo in z nizkoobrestnimi posojili podpirajo snovanje rajfajzenskih posojilnic. Za prodajo obrtnih izdelkov, ki naj se po možnosti omeji na izdelovalce, naj si postavijo zadruge skladišča za surovine in izdelke, pri čemer naj jih država in dežela podpirata. Dežela naj na vso moč podpira domačo obrt: pečarje, lončarje, lesno obrt, čipkarstvo i. t. d.; ti izdelki naj se zadružnim potom spravljajo na trg.«

Leta 1901. je Zveza s 40 deleži pristopila k Zadružni tiskarni, da bi imela odločujoč vpliv pri tem zavodu, v katerem so se tiskale enotne tiskovine za vse zadruge, kar je zelo olajševalo njihovo notranje poslovanje.

Leta 1902. je dr. Ivan Šusteršič odložil predsedništvo pri Gospodarski zvezi in je bil dne 29. decembra izvoljen soglasno za predsednika dr. J. E. Krek, ki je potem obdržal to mesto vse do svoje smrti 8. oktobra 1917.

Z imenom dr. J. E. Kreka je ozko spojen ne samo kulturni, ampak tudi gospodarski preporod našega naroda. Posebno za razvoj zadružništva ne samo med Slovenci, ampak tudi med Hrvati po Istri in Dalmaciji je bilo njegovo delovanje ogromnega pomena. Najbolj si je prizadeval popularizirati rajfajzenske posojilnice. Za ustanavljanje teh organizacij so bila tla takrat prav pripravna. Denarno oderuštvo je bilo ob tistem času še zelo razširjeno. Vkljub raznim težavam je zadružna misel krepko zmagovala. Rajfajznovke so se hitro razširile po vseh krajih in so postale prave gospodarske trdnjave našega kmeta. S tem je dr. Krek ustvaril kmečkemu stanu izvrstno kreditno organizacijo, ki je našemu seljaku donašala in mu še donaša ogromne koristi.

Za kmečkimi posojilnicami so prišle na vrsto druge zadruge, nakupovalne, prodajalne, proizvajalne itd. Slika, ki jo polagoma nudi zadružna organizacija, postaja vedno bolj raznolika. Dr. Krek

je dajal vedno nove pobude, nova navodila in je zanašal vedno novo, čilo življenje v vrste svojih sotrudnikov.

Svoje pozornosti dr. Krek ni obračal na to, da bi se zadruge širile le po številu, ampak si je tudi veliko prizadeval, da bi zadruge delovale v pravem duhu. Neštetо poučnih tečajev in predavanj se je vršilo po njegovi iniciativi. Tudi sam je nastopil neštetokrat in s svojo ognjevito besedo povsod širil zavest, da je le v združitvi moč.

Njegov namen je bil, ustvariti v zadružništvu organizacijo, ki bi družila ves jugoslovanski živelj. To je bilo tem bolj važno, ker je bila potreba po zadružništvu v Istri in Dalmaciji še občutnejša nego v slovenskih pokrajinah. Njegov globoki čut za bedo in pomanjkanje ljudstva ga je vodil daleč doli na jug med najbolj zapuščene in pomoči najbolj potrebne. Tako je bil dr. Krek prvi in pravi jugoslovanski zadrugar. V zvezi s temi smotri je dr. Krek poudarjal stališče, da bodi zadružništvo izven strankarskih bojev. Istotako se je vedno odločno zavzemal za popolno neodvisnost zadružništva napram javnim faktorjem.

S 1. januarjem 1903 je pričela poslovati pri Gospodarski zvezi lastna centrala za denarno izravnavo med včlanjenimi zadrugami, kar je dotlej oskrbovala Ljudska posojilnica. S tem je bil storjen velik korak v notranji izpopolnitvi Zveze.

V teh letih se je bil hud boj proti zadružništvu, zlasti proti konzumnim društvom. Bilo je pa tudi veliko napačnih predsodkov o ciljih zadružnega gibanja. Na občnem zboru dne 6. aprila 1903 je poročal dr. Krek v tem oziru: »Naše stališče je, da je zadružništvo edino sredstvo za gospodarsko osvobojenje in napredovanje slovenskega ljudstva. Zadružništvo uredi naše kreditne razmere in tako olajšuje bremena, ki jih je ljudstvu naložil kapitalizem. Zadružništvo čuva tudi pravice producenta. Nikakor pa ni naš namen, koga izpodriniti, ki se pošteno živi, tudi ni naš namen, uničiti kak stan. Uničiti pa hočemo oderuštvo, oderuh je edini, ki ga hočemo in moramo izpodriniti, kjerkoli ga zasačimo.«

V tem letu se je 11. decembra vršila zadružna anketa, ki jo je sklical dr. Krek, da bi merodajni činitelji slovenskega zadružništva na podlagi dobljenih izkušenj določili smernice o nadaljnjem zadružnem delu in medsebojnem razmerju. Svojega pravega namena, združitve vsega slovenskega zadružništva, ta anketa ni dosegla in se ta misel, dasi je bila še večkrat ponovljena, tudi kesneje ni dala realizirati.

Leto 1903. je bilo tudi drugače pomembno za zadružništvo. Izdan je bil namreč revizijski zakon, ki je uvedel obligatorične revizije pri vseh zadrugah. Obe slovenski zvezi sta sicer že prej vršili revizije pri svojih članicah, ali vse to se je godilo prostovoljno brez zaščite zakona. Novi zakon je postavil zveze pred nove naloge.

Ta okolnost in pa stalno naraščanje prometa sta povzročili, da so na občnem zboru Gospodarske zveze 10. decembra 1903 sklenili deliti organizacijo na dva dela: v Zadružno zvezo in Gospodarsko zvezo. Zadružna zveza, kot nadaljevanje stare Gospodarske zveze, je prevzela revizije, splošno zastopstvo zadružnih interesov in denarno izravnavo; novi Gospodarski zvezi pa so prepustili blagovni promet. Prememba je bila registrirana 25. februarja 1904. Na podlagi spremenjenih pravil je bila priznana Zadružni zvezi revizijska pravica dne 11. julija 1904.

Naslednjega leta, 1904, je šla Zadružna zveza tudi v Dalmacijo. Na sestanku v Dubrovniku se je 13 dalmatinskih zadrug izreklo za pristop k Zadružni zvezi.

Tudi pri Zvezi slovenskih posojilnic v Celju so v tej dobi nastale znatne izpremembe. Kakor je bilo že omenjeno, njen predsednik Vošnjak ni bil naklonjen misli, da bi se ustanovila skupna centrala za denarno izravnavo, dasi se je na občnih zborih opetovano razpravljalo o tem predmetu in je to vprašanje vsled svoje aktualnosti vedno stopalo v ospredje. Mislili so dobiti nekako zatočišče pri Mestni hranilnici ljubljanski, kesneje pri Splošnem kreditnem društvu in nazadnje pri Ljubljanski kreditni banki. Iz vseh teh načrtov pa ni bilo nič. Posojilnice so bile torej glede nalaganja denarja in izposojevanja prepuščene same sebi, kar so občutile kot veliko zlo, posebno manjše in oddaljenejše. Zato se je tudi Zveza slovenskih posojilnic morala ukloniti izpremenjenim razmeram. Na izrednem občnem zboru v Celju dne 19. oktobra 1905 so sklenili, da se osnuje za denarno izravnavo in za revizijske posle posebna zadruga, Zadružna zveza v Celju, Zveza slovenskih posojilnic pa da naj obstoji dalje in naj si pridrži tiskarno in trgovino s tiskovinami. Dne 12. decembra 1905 je bila nova zveza vpisana v zadružni register. Prvi predsednik ji je bil Mihael Vošnjak.

K tej reorganizaciji je bila Zveza slovenskih posojilnic prisiljena ne samo iz opisanih razlogov, ampak tudi vsled hitrega razvoja Gospodarske zveze v Ljubljani, ki je ob koncu l. 1904. imela po kratkem času svojega obstoja že 224 zadrug, dočim jih je bilo v celjski zvezi le 137. Nadaljnja posledica medsebojnega tekmovanja je bila, da je celjska zveza morala revidirati svoje stališče napram rajfajzenskim posojilnicam. Prvotno je imela Zveza slovenskih posojilnic namen snovati le velike, kapitalno trdne okrajne posojilnice in je še l. 1898. njen predsednik izjavil, da snovanje malih (t. j. rajfajzenskih) posojilnic ni Zvezin namen. Od l. 1907. dalje je potem tudi celjska zveza snovala posojilnice Raiffeisnovega ustroja. S temi reformami si je bila tudi Zadružna zveza v Celju znatno utrdila svoj temelj za nadaljnje akcije.

Obe dosedanji zvezi v Ljubljani in Celju sta bili centralistični in sta raztezali svoje delovanje po vseh slovenskih deželah, pa tudi med Hrvati v Istri, ljubljanska celo v Dalmaciji.

Proti centralistični provedbi zadružne organizacije se je ponekod pojavil odpor. Za zadruge, katere so se zbirale okoli Centralne posojilnice v Gorici (ki sta jo vodila dr. Josip Pavlica, pozneje dr. Anton Gregorčič), so ustanovili Goriško zvezo gospodarskih zadrug in društev, katere pravila so bila registrirana 20. januarja 1904. Ta pokrajinska zveza, ki je omejevala svoj delokrog le na goriški teritorij, je izvrševala revizije in oskrbovala denarno izravnavo ter privzela slednjič tudi skupno nabavljanje poljedelskih potrebščin. Prvi predsednik ji je bil dr. Anton Gregorčič.

Slično je tudi v Istri prišlo do ustanovitve pokrajinske zveze za hrvatske zadruge, ki so jo ustanovili l. 1903. pod imenom Gospodarska Sveza za Istru. Načeloval ji je dr. Matko Laginja. Zveza je imela vedno zelo težaven položaj in ni mogla razviti uspešnejšega delovanja. Zato je večina istrskih zadrug, ki so bile včlanjene pri njej, ostala istočasno pri Zadružni zvezi v Ljubljani.

Dne 8. septembra 1907 je bila v Ljubljani vpisana v zadružni register četrta slovenska zveza, Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani. Za to ustanovitev so bili pač v prvi vrsti odločilni politično-strankarski razlogi. Zveza je spočetka delovala zelo živahno in je že konec leta 1909. imela 165 članic. Tudi ta zveza si je pridobila revizijsko pravico in je pritegnila v svoj delokrog tudi denarno izravnavo. Njeno področje se je raztegalo na vse slovenske dežele. Za oskrbovanje blagovnega prometa za svoje članice je ta zveza l. 1908. ustanovila posebno centralo »Agro-Merkur« v Ljubljani, ki je pa že leta 1910. prišel v konkurz, kar je povzročilo v naši javnosti mnogo pozornosti.

V letu 1907. je bila ustanovljena tudi nadaljnja zadružna centrala, »Mlekarska zveza v Ljubljani«, ki naj bi nudila pomoč mlekarskim zadrugam zlasti pri eksportu mleka in mlečnih izdelkov. Ta zveza se je vedno morala boriti z raznimi težavami in je bila slednjič l. 1925. izbrisana iz zadružnega registra.

Statistična centralna komisija na Dunaju je za l. 1910. objavila naslednje podatke o slovenskem zadružništvu: kreditnih zadrug je bilo 543, konsumnih 56, kmetijskih 274 (mlekarskih 97, nabavnih in prodajnih 171, živinorejskih 62, 9 delovnih i. t. d.), obrtnijskih 29. Statistika o poslovnih uspehih navaja, da je 512 posojilnic (od ostalih ni bilo poročil) imelo 164.954 članov in da so bile v tem letu dovolile za 46,604.845 kron posojil.

Premoženjsko stanje teh 512 posojilnic je bilo ob koncu l. 1910. sledeče:

Aktiva:		Pasiva:	
Menice . . . . . K	32,167.697	Deleži	3,772.146 K
Posoj. zadolžna . „	68,122.373	Rezerv. zakladi	7,365.083 „
Tekoči račun . . „	24,913.381	Hranil. vloge in vloge na tek. rač.	212,016.723 „
Zastavni krediti . „	913.752		
Vknjižena posojila „	64,560.984		
Naložbe . . . . . „	17,642.926	Izposojila . . .	7,964.388 „
Vrednostni papirji „	4,225.827	Ostala pasiva .	2,339.403 „
Nepremičnine . „	10,824.652		
Ostala aktiva . „	10,086.151		
Skupaj . . K	233,457.743		233,457.743 K

Obrestna mera za hranilne vloge je znašala skoro pri vseh 4½%, za posojila povprečno 5% do 6%. Dobiček je znašal 1,215.556 kron.

Od konsumnih društev jih je poročalo 47. Imela so 6686 članov, izkupiček je znašal 2,968.609 kron, čisti dobiček 116.227 kron, vsota aktiv 1,969.946 kron.

Od 274 kmetijskih zadrug jih je poročalo le 200 in te so imele 21.312 članov, izkupiček je znašal 4,744.313 kron, čisti dobiček 167.759 kron.

Od 29 obrtnih zadrug jih je poročalo 24. Članov so imele 2316, izkupiček je znašal 1,574.053 kron, čisti dobiček 29.025 kron.

Ako primerjamo te številke z onimi, ki smo jih navedli za l. 1912., se vidi, kako krepko je napredovalo slovensko zadružništvo, zlasti kreditno.

Iz l. 1913. je omeniti kot važen dogodek, da je bil med Zadružnim Savezom v Splitu in Zadružno zvezo v Ljubljani sklenjen dogovor, po katerem je poslednja ukinila svoje delovanje v Dalmaciji in svojih 92 tamošnjih zadrug odstopila dalmatinski zvezi, ki se je bila med tem časom že toliko okrepila, da je mogla samostojno voditi dalmatinske zadruge.

Povojna doba.

V poletju 1914 je izbruhnila svetovna vojna, ki je postavila zadružništvo pred dotlej neznane naloge. Po nekaterih krajih so začeli vlagatelji dvigati svoje prihranke in pri posojilnicah se je pojavila bojazen, če bodo mogle izplačevati tolikšne vsote. Kmalu pa je bil razglašen moratorij, ki je imel za posledico, da so bančni zavodi znižali obrestno mero za naložbe na 3%. Nabava živil je bila čedalje bolj otežkočena, posebno v Istri se je čutilo vedno večje pomanjkanje. Razpravljati se je začelo o nekakih monopolih, državnem gospodarstvu i. t. d. Pri zadrugah je bil velik del osebja vpoklican k vojakom; za mlekarje in sirarje, planšarje, monterje in strojnike je bilo treba delati prošnje, da bi bili oproščeni vojaške službe. Poleg tega so se izdajale vedno nove naredbe, ki so globoko posegale tudi v poslovanje zadrug, do katerih so se člani zatekali za vsakojaka pojasnila.

Vojna je trajala dalje in dalje. Posamezne poljske pridelke je dajala oblast pod zaporo, začele so se rekvizicije, vedno hujše, vedno strožje. Od tega so bile prizadete zlasti mlekarske in živinorejske zadruge, ki so skoraj vse morale ustaviti svoj obrat. Ko je l. 1915. bilo treba računati s tem, da bo vojni metež zavihral tudi na slovenskih tleh, je Zadružna zveza v Ljubljani naročila prizadetim posojilnicam, naj pripravijo vse potrebno za umik. Za slučaj, da bi se bilo treba umakniti celo iz Ljubljane, bi naj tu ostal dr. Krek, da bi vodil Zvezino poslovanje, v kolikor bi se bilo moglo sploh vršiti, Zveza sama pa bi se preselila v Maribor.

Goriška zveza je kmalu po vojni napovedi Italije morala zapustiti Gorico; preselila se je v Ljubljano, kjer se je po iniciativi dr. Kreka in s sodelovanjem zadružnih organizacij ustanovila posredovalnica za goriške begunce, ki je zlasti v začetku storila za nje mnogo dobrega.

Pri podpisovanju vojnih posojil se je začel izvajati vedno hujši pritisk in nekatera okrajna glavarstva so kar predpisovala, koliko odstotkov hranilnih vlog naj posojilnice porabijo za vojno posojilo.

L. 1915. je bila izdana naredba, da morejo registracijska sodišča imenovati kuratorje pri takih zadrugah, pri katerih je večina odbornikov bila poklicana pod orožje.

Leto 1917. je prineslo razkol v organizacijo Zadružne zveze v Ljubljani. Nasprotja so segala že več časa nazaj, slednjič so se pa tako poostrila, da je na občnem zboru dne 30. decembra 1916 dr. Kreku nasprotna struja zapustila zborovanje. Dne 5. marca 1917 je bila vpisana v zadružni register Zadružna centrala v Ljubljani, iz Zadružne zveze pa je izstopilo 129 kranjskih zadrug, ki so se pridružile novi centrali, ki je pa kmalu prišla v položaj, da je morala likvidirati.

Tega leta je še druga velika nesreča doletela Zadružno zvezo. Dne 8. oktobra 1917 je v Št. Janžu na Dolenjskem preminul njen voditelj dr. J. E. Krek. Za predsednika je bil nato izvoljen dr. Anton Korošec, ki še sedaj zavzema to mesto.

Jesen l. 1918. je prinesla poraz Avstrije in Nemčije. Dne 31. oktobra je bila proklamirana Narodna vlada za Slovenijo v Ljubljani, ki so ji zadružne organizacije takoj priskočile na pomoč z znatnimi posojili. Da se osigura miren potek dogodkov, je bilo predvsem treba zadovoljivo rešiti vprašanje prehrane v naših izmozganih krajih. Tudi tu je zadružništvo sodelovalo v odlični meri in je dalo na razpolago znatne vsote za financiranje prehranjevalne akcije. Obilica denarja je bila polagoma tako velika, da je obrestna mera za vloge padla na 2% in še nižje.

Povojne razmere so nalagale zadružništvu še druge odgovorne naloge; zlasti je bilo treba mnogo pouka n. pr. glede vojnih posojil,

glede kolkovanja in zamenjavanja avstrijskih kronskih novčanic, glede terjatev v inozemstvu, glede naložb pri poštni hranilnici na Dunaju in v Budimpešti i. t. d.

Po sklepu rapallske pogodbe so prišle pod Italijo vse slovenske zadruge na Primorskem, v južnem delu Kranjske in ena na Koroškem (posojilnica v Žabnicah). Na ta način je Zadružna zveza v Ljubljani izgubila 101 zadrugo (58 posojilnic in 43 drugih zadrug), Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani 59 članic (37 posojilnic in 22 ostalih zadrug), Zadružna zveza v Celju 34 članic (20 posojilnic in 14 drugih zadrug).

Zaradi razkosanja Koroške je pripadlo Nemški Avstriji 6 slovenskih posojilnic, po izvršenem plebiscitu pa še 26 posojilnic in 5 drugih zadrug, 1 pa po razsodbi razmejitvene komisije, torej skupaj 38 zadrug (32 kreditnih, 6 drugih).

Dne 14. junija 1919 se je osnoval Glavni zadružni savez v Belgradu, h kateremu so pristopile tudi vse slovenske zadružne zveze. Za predsednika mu je bil izvoljen dr. A. Korošec.

Kmalu po vojni je šla težnja za tem, da bi se zopet otvorila zadružna šola. Ustanovitev te prekoristne institucije, za katero je učni načrt sestavil pisec teh vrstic, je bila sklenjena na predlog dr. J. E. Kreka na seji deželnega zbora kranjskega dne 28. marca 1908 obenem s slovensko trgovsko šolo v Ljubljani. Prvi tečaj se je pričel v jeseni l. 1908. Zaradi vojne se je moral pouk ustaviti in se je obnovil v jeseni l. 1920. ter se odtlej nadaljeval vsako leto.

V l. 1920. se je izpolnila dolgoletna želja zadružnih krogov, da bi zadružništvo prišlo do lastnega bančnega zavoda, ki se je tega leta osnoval v Ljubljani pod imenom »Zadružna gospodarska banka«.

Gibanje zadružništva v Sloveniji od početka do konca leta 1925. predočuje naslednja razpredelnica, ki se nanaša na ustanovitev novih zadrug, odnosno na njih izbrise pri trgovskih sodiščih v Ljubljani, Novem mestu, Celju in Mariboru:

	Število ustanovitev	Število izbrisov	Stanje konec l. 1925.	Od teh					
				nemške			slovenske		
				Nove	Izbrisane	Stanje konec l. 1925.	Nove	Izbrisane	Stanje konec l. 1925.
Ljubljana . .	642	259[1]	383	12	12	—	630	247	383
Novo mesto .	234	79	155	27	19	8	207	60	147
Celje . . .	282	50	232	30	11	19	252	39	213
Maribor . . .	289	42	247	61	20	41	228	22	206
Skupaj . .	1447	430	1017	130	62	68	1317	368	949

[1] V tem številu je vključenih tudi 54 slovenskih zadrug na bivšem Kranjskem, ki so prišle pod Italijo.

Ako porazdelimo zadruge v posamezne skupine po njihovem poslovanju, dobimo glede slovenskih zadrug na teritoriju sedanje Slovenije sledečo sliko o ustanovitvah in izbrisih razpuščenih zadrug:

	Nove	Izbrisane	Stanje l. 1925.
Kreditne zadruge	485	40 (25)[2]	420
Mlekarske zadruge	98	41 (12)	45
Živinorejske zadruge	99	37 (5)	57
Pašniške zadruge	18	4	14
Za zavarovanje živine	3	2	1
Kmetijsko strojne	39	10 (1)	28
Zadružne elektrarne	43	2	41
Vinarske	21	10 (3)	8
Za vnovčevanje lesa	14	5	9
Agrarne zaednice	14	—	14
Trtorejske	5	3	2
Drugačne kmetijske zadruge	18	8	10
Nabavne in prodajne (konsumne)	268	104 (5)	159
Stavbne	55	13 (2)	40
Za domačo obrt	21	5	16
Obrtne	35	7	28
Razne druge	69	20	49
Osrednje	12	4	8
Skupaj	1.317	368	949

Ako prištejemo k tej vsoti še število onih zadrug, ki so delovale izven Jugoslavije (91 pri tržaški zvezi, 161 pri goriški in 43 pri celovški zvezi, skupaj torej 295), vidimo, da je znašalo število vseh slovenskih zadrug, ki so bile ob koncu l. 1925. vpisane v zadružnem registru, 1244.

Če vzamemo pri večjih skupinah v poštev razmerje med številom novih zadrug in številom izbrisanih, vidimo, da je to razmerje najbolj ugodno pri zadružnih elektrarnah in pri hranilnicah in posojilnicah, najslabše pa pri konsumnih (nabavnih, prodajnih) in pri vinarskih zadrugah. Navzlic dobljenim izkušnjam se še vedno ponavljajo stare napake, katerih posledica je, da mora zadruga likvidirati.

Po statistiki, ki jo je sestavil (in v 9. številki »Narodnega Gospodarja« iz l. 1928. priobčil) univ. prof. dr. A. Ogris, je bilo pri 718 v Sloveniji obstoječih zadrugah premoženjsko stanje konec l. 1926. sledeče:

[2] V oklepaju stoječe številke označujejo število zadrug, ki so prišle pod Italijo.

Aktiva.

	Kreditne	Nabavne in prodajne (konsumne)	Mlekarske	Kmetijske strojne	Živinorejske in pašniške	Električne	Stavbne in stanovanjske	Tiskarne in knjigarne	Obrtniške	Razne	Osrednje
					v 1000 Din						
Zaloge	—	23907	758	4	9	212	25	8390	4942	6779	5354
Terjatve	—	12329	487	7	35	670	1863	5392	4170	11180	19313
Inventar	18397	9430	1485	358	133	5687	5868	12003	6243	4194	4583
Posojila	667981	1605	41	0	0	0	293	0	808	5	65189
Naložbe	338235	1193	266	47	80	264	908	876	436	961	71233
Gotovina	14052	1334	173	51	31	116	221	212	227	425	1303
Druga akt.	29422	1436	12	6	16	98	242	1080	118	532	84
Vsota aktiv	1068090	51234	3225	475	304	7050	9424	27955	16948	24079	176062

Pasiva.

	Kreditne	Nabavne in prodajne (konsumne)	Mlekarske	Kmetijske strojne	Živinorejske in pašniške	Električne	Stavbne in stanovanjske	Tiskarne in knjigarne	Obrtniške	Razne	Osrednje
					v 1000 Din						
Deleži	2346	2614	276	85	57	2321	1683	876	1734	1416	2188
Rezerve	20593	4810	583	158	106	153	86	389	1170	6256	1112
Vloge	1018123	10830	10	0	0	0	179	0	426	43	135316
Upniki	8772	29225	1853	157	119	4747	6953	25329	13535	14378	28219
Druga pas.	11663	2589	226	20	3	172	672	1212	34	2036	16
Prebitek	6659	1730	282	63	27	49	76	153	126	95	221
Vsota pasiv	1068159	51798	3233	485	314	7444	9652	27962	17029	24227	167075

Velika večina slovenskih zadrug je organizirana v revizijskih zvezah, o katerih smo večinoma že med razpravo govorili. Tu omenimo le, da so se zadruge socialno-demokratske smeri združile v posebno leta 1925. ustanovljeno Zvezo gospodarskih zadrug v Ljubljani, ki izvršuje le revizije. Agrarne zajednice (14) so organizirane v Savezu agrarnih zajednic v Mariboru, uradniške nabavljalne zadruge pa v posebnem savezu v Belgradu. Poleg tega so izven Slovenije obstojale še sledeče zveze: Zadružna zveza v Gorici (ustanovljena l. 1904.), Zadružna zveza v Trstu (ustanovljena l. 1921.), Zveza koroških zadrug v Celovcu (ustanovljena l. 1921.). Kot zadružna glasila so izhajala: »Narodni Gospodar« (Zadružna zveza v Ljubljani), »Konzument« (Zveza gospodarskih zadrug), »Zadrugar«

(glasilo nabavljalne zadruge uslužbencev drž. železnic v Ljubljani), »Gospodarski list« (Zadružna zveza v Gorici) in »Gospodarski vestnik« (Zadružna zveza v Trstu).

Ob koncu l. 1925. so imele te zveze včlanjeno naslednje število zadrug:

	Zadr. zveza v Ljubljani	Zadr. zveza v Gorici	Zadr. zveza v Celovcu	Zadr. zveza v Celju	Zveza sloven. zadr. v Ljubl.	Zadr. zveza v Trstu	Zveza gospod. zadr. v Ljubl.	Skupaj
Kreditne zadruge . .	284	68	34	98	46	88	7	625
Nabavne in prodajne, konsumne . . .	71	20	—	21	14	34	5	165
Mlekarske	25	37	1	4	9	8	—	84
Živinor. in pašn. zadr.	7	—	5	19	5	—	—	56
Kmetijske strojne	23	—	—	—	4	—	—	27
Zadružne elektrarne	18	—	—	13	5	—	—	36
Vinarske	2	8	—	3	—	1	—	14
Stavbinske	10	11	—	6	5	1	8	41
Obrtne	21	6	—	11	17	—	10	65
Razne druge . . .	15	11	3	8	7	4	4	52
Osrednje	1	—	—	—	2	—	1	4
Skupaj . .	497	161	43	183	114	136	35	1169

K tej razpredelnici je pripomniti, da je med navedenimi članicami Zadružne zveze v Trstu obseženih tudi 45 hrvatskih zadrug v Istri, tako da je imenovana zveza konec leta 1925. štela le 91 slovenskih zadrug, in to 52 kreditnih, 26 konsumnih, 1 vinarsko, 1 stavbinsko in 3 razne druge.

Slovenski javnosti je že iz dnevnega časopisja znano, kako žalostna usoda je doletela Zadružni zvezi v Gorici in Trstu, ki sta obe l. 1928. prišli pod fašistovsko oblast, s čimer je njuno delovanje zelo omejeno.

Pri pogledu na naše zadružništvo vidimo sicer, da smo v kreditni organizaciji dosegli precejšnjo popolnost, organizacija nekreditnega, zlasti produktivnega zadružništva pa je v precejšnji meri pridržana bodočnosti.

Ta kratka slika o razvoju slovenskega zadružništva tvori dokaz, da je zadružna organizacija ogromnega pomena za naš narod, kateremu je navzlic raznim pomanjkljivostim vendar leto za letom prinašala velike gmotne in kulturne dobrine. Zaradi važnosti za celokupni napredek ji bo treba tudi v bodoče obračati največjo pozornost.

Dr. Ivan Slokar:

VALUTNE RAZMERE, DEVIZNA POLITIKA IN BANKARSTVO.

I. Uvod.

Do konca svetovne vojne so bile valutne razmere v Evropi prilično stabilne, ker je obstojala na strani entente finančna kolaboracija Angleške, Amerike in Francoske, a v državah centralne Evrope so skrbele dobro organizirane devizne centrale na umeten način za povoljno funkcioniranje monetarnega mehanizma tudi v mednarodnem prometu. Ko so se po končani svetovni vojni začeli ponovno razvijati mednarodni trgovski odnošaji, takrat so se šele pokazale posledice vojnih razmer na valute poedinih držav. Ne samo države, ki so bile udeležene v vojni, so trpele na valutnem obolenju, ampak tudi skoraj vse nevtralne države so bile več ali manj pri tem tangirane. Edino Severna Amerika in Švedska so prestale prehod iz vojne v mir z intaktno valuto. Ostale države se s stališča valutnega stanja v prvem povojnem času lahko delijo v tri skupine in sicer:

a) Države, ki so bile od te bolezni malo tangirane in pri katerih je obstojala obveznost emisijske banke, da svoje novčanice izplačuje pri prezentovanju, ampak pri katerih veljajo omejitve glede prometa in izvoza zlata. V to skupino spadajo Angleška, Švica, Holandija in Španija.

b) Zemlje z močno razdejanim valutnim stanjem, s prisilnim kurzom novčanic in s prepovedjo izvoza zlata kakor Danska, Norveška, Francija, Belgija, Italija, Češkoslovaška republika, Jugoslavija, Grška, Finska, Bolgarija, Romunija in Turčija.

c) V tretjo kategorijo spadajo države s papirnato valuto, z ogromnim kontingentom papirnatega denarja v cirkulaciji z minimalnim metalnim pokritjem. Te razmere so vladale v Nemčiji, Avstriji, Rusiji, Poljski in Madjarski.[1]

Prva država, ki je spravila svojo valuto na zlato bazo, je bila Angleška, ne oziraje se na žrtve, ki jih je ta korak zahteval v industrijsko tako razviti zemlji. Pred vojno je bil angleški funt svetovni denar, t. j. plačilno sredstvo mednarodne veletrgovine. Po vojni je ogražal to pozicijo funta ameriški dolar, ki je bil nedotaknjen in je obstojala nevarnost, da bi se funkcija londonskega finančnega trga kot svetovnega clearing-housa preselila v New York, ki registrira na polju finančne koncentracije v povojnih letih ogromen napredek.

---

[1] Dr. Bogdan Marković: Državne finansije i novčana reforma. Beograd, 1926.

Tudi ostale države z večjim ali manjšim obolenjem valute so v zadnjem deceniju na razne načine uredile te razmere ali s popolno devalvacijo prejšnjega denarja (Rusija, Poljska, Nemčija, Avstrija in Madjarska), ali s stabilizacijo depresirane valute na gotovem nivoju (Češkoslovaška, Italija, Francija, Jugoslavija itd.). Preden se je izvršil prehod k novi valuti oz. k stabilizaciji, so vse te države pretrpele velike težave inflacije z vsemi katastrofalnimi posledicami za privatno in državno gospodarstvo. Najtežje so bile gospodarske devastacije v državah, pri katerih je močni inflaciji sledila krepka deflacija ali pa pri katerih je valutna vrednost v času inflacije močno valovala.

Predpogoji za trajno in učinkovito ozdravljenje valutnih razmer so: realen in uravnotežen državni proračun, aktivna trgovinska ozir. plačilna bilanca, pokritje novčaničnega kontingenta v zlatu in rezerve v zdravih devizah ali permanentni stabilizacijski kredit v državah zlate valute, poleg tega zaupanje inozemstva do finančnega položaja in ureditve valutnih razmer v dotični državi.[2]

II. Valutne razmere v Jugoslaviji po prevratu.

Ob koncu leta 1918. so bile razmere v novo nastali kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev v vsakem pogledu zamotane. Državne meje niso bile definitivno ugotovljene, carinska služba ni bila organizirana, železniški promet je izven Slovenije in Bosne komaj funkcioniral, dočim je bil v Srbiji popolnoma ustavljen, ker so bile tam vse proge temeljito porušene.

Največji kaos je vladal na finančnem in valutnem polju. Dočim so se v Sloveniji, na Hrvaškem, v Bosni in Dalmaciji davki še pobirali, je v Vojvodini skoraj prenehala finančna uprava in v opustošeni Srbiji na kakšno pobiranje davkov ni bilo niti misliti.

Valutna edinica je bila v vseh prečanskih krajih avstro-ogrska krona, v Srbiji poleg krone še dinar, v Črni gori poleg krone tudi perper in v južni Srbiji so cirkulirali še bolgarski levi.

Avstro-ogrska krona ni imela nobene faktične notranje vrednosti in je bila le surogatno plačilno sredstvo, ki je moralo cirkulirati radi pomanjkanja drugega denarja. Srbski krogi so smatrali v Srbiji avstro-ogrske krone le kot navadne rekvizicijske pobotnice, ki jih je ljudstvo moralo prejemati v plačilo za rekvizicijske nakupe, ki so se poleg tega vršili po cinično določenih službenih cenah.[3]

Ker pa so enake krone cirkulirale ne samo v Jugoslaviji, ampak tudi v Avstriji, Češkoslovaški republiki, na Madjarskem, na Poljskem,

[2] Dr. Bogdan Marković: Državne finansije i novčana reforma.
[3] Dr. Milorad Nedeljković: Naš valutni problem. Beograd, 1919.

v Romuniji in v vzhodnih delih Italije, je obstojala velika nevarnost, da bi množina te cirkulacije v naši državi močno narastla. Avstrija je bila izstradana in brez zadostne lastne poljedelske produkcije in tudi druge države centralne Evrope niso mogle kriti svojih potreb. Iz Jugoslavije se je pa mogla izvažati pšenica, koruza, svinje, govedo, jajca, perutnina, suhe slive i. dr. Deloma je celo mednarodna komisija za prehrano Evrope silila našo državo, da mora dovoliti izvoz gotovih kontingentov v Avstrijo. V tem izvozu, če bi se bil neomejeno razvijal, je obstojala velika nevarnost preplave naše zemlje z nadaljnjimi ničvrednimi papirnatimi kronami.

Da bi se to preprečilo, je bil prvi korak, ki ga je napravila naša finančna uprava, ta, da je pustila začetkom leta 1919. popisati in žigosati avstro-ogrske krone, ki so se nahajale na našem teritoriju. Obenem je bila izdana stroga prepoved uvoza kron v našo državo. To je bil, četudi skrajno pomanjkljivo izveden, prvi korak k valutni reformi.[4]

Primitivna pomanjkljivost tega žigosanja kron ni nudila zadostnih garancij proti zlorabam v mednarodnem trgovskem prometu. Radi tega je vpeljala tudi naša država začetkom leta 1919. za izvoz in uvoz sistem kompenzacij uvoznega blaga z izvoznim. Obenem se je ustanovila za kontrolo tega prometa Centralna uprava za trgovski promet z inozemstvom, ki je izdajala izvozna odobrenja za kompenzacijski in ostali izvoz.

Pomanjkljivost žigosanja kronskih novčanic je postajala vedno bolj občutna, vsled česar je finančno ministrstvo že leta 1919. sklenilo izvesti po češkem vzorcu markiranje teh novčanic s posebnimi znamkami, kar se je tudi izvršilo. Da si je pri tej priliki država pridržala 20% k markiranju prezentiranih novčanic, je smatrati kot prisilno notranje posojilo, ki je množino kron v cirkulaciji le trenutno zmanjšalo, ker se je ta znesek zopet izdal za državne svrhe.

Kmalu so se pojavile večinoma 1000 kronske novčanice s falzificiranimi markicami, kar je povzročilo med ljudstvom veliko zmedo in napravilo občutno škodo poedincem, ki so sprejeli take novčanice legalnim potom.

Medtem se je v vladnih krogih mnogo razmišljalo in v javnosti živahno diskutiralo vprašanje stalne relacije med krono in dinarjem in unifikacije valutne edinice v vsej državi z vpeljavo enotnih novčanic. Tozadevni predlogi so se gibali v najskrajnejših ekstremih. Prečanske pokrajine so pričakovale in zahtevale zamenjavo kronskih novčanic z dinarskimi al pari, medtem ko so srbski ekstremisti zastopali stališče, da se mora krona likvidirati po kurzu 5 do 10 par. Izplačilo kron al pari bi predstavljalo sicer veliko breme za novo

[4] Dr. Milorad Nedeljković: Naš valutni problem. Beograd, 1919.

državo, vendar ne drži teza, da so imejitelji kronskih novčanic z visokimi cenami prodanega blaga v naprej eskontirali padanje vrednosti kronskih novčanic.[5] To je v toliko pogrešno, ker so vojni liferanti, špekulanti in bogataši bežali pred papirnato krono in imeli svoje premoženje naloženo v nepremičninah, blagu in zlatu. Zamenjava kron po neugodnem tečaju bi zadela torej v prvi vrsti tiste, ki so v trenutku objave končne relacije med dinarjem in krono imeli slučajno večje množine kronskih novčanic ali kronskih naložb pri denarnih zavodih. Ti krogi se pa niso rekrutirali iz vojnih bogatašev in dobičkarjev, ampak večinoma iz vrst malih vlagateljev in posredno iz podeželskih hranilnic, ki so te vloge nalagale v denarnih zavodih. Krivično in neutemeljeno je bilo torej stališče: »Država dakle neće smeti biti suviše galantna pri likvidiranju kruna i za ljubav onih, koji su nagomilali u svojim rukama velike sume papirnog avstrijskog novca, neće smeti suviše opteretiti ceo narod i sadanje i buduće generacije za dugi niz godina.«[6] Na vsak način bi bila boljša rešitev tista, ki bi ta bremena prevalila po enakem ključu na vse sloje prebivalstva, ki bi prispevali po svoji premoženjski in davčni kapaciteti, eventualno tudi s progresivnim obdavčenjem vojnih dobičkov.

Na drugi strani je bilo tudi pravilno stališče vladnih krogov, da bi zamenjava kron za dinarje al pari povzročila velik padec mednarodne vrednosti dinarja, ki je bil itak vsled ogromnega uvoza industrijskega in kolonialnega blaga po prevratu v opustošeno in izstradano zemljo mnogo nižje cenjen kot je predstavljalo njegovo faktično kritje pri Srbski narodni banki.[7]

Če upoštevamo vsa ta stališča, moramo priti do zaključka, da je bila opravičena tendenca, dobiti srednjo pot, ki bi vpoštevala vse te okolnosti. Že konec leta 1919. se je v merodajnih krogih pojavila misel, da bi se krona zamenjala za dinar v relaciji 25% od nominalne vrednosti, t. j. da bi se zamenjale 4 krone za en dinar.[8]

Država je morala likvidirati krone, ki so bile papir brez vsake bančne in državno-pravne podlage, v breme svojih financ iz razloga ekonomsko politične oportunitete v zaščito imejiteljev teh novčanic v izogib velikim ekonomskim pretresljajem. Likvidacija predstavlja državni dolg, ki se bo moral amortizirati v breme davčne moči ljudstva.[9]

Začetkom leta 1920. so se vpeljale nove kronsko-dinarske novčanice, t. j. na dinarskih novčanicah je bila natisnjena tudi kronska

[5] Dr. Milorad Nedeljković: Naš valutni problem.
[6] Dr. Milorad Nedeljković: Naš valutni problem.
[7] Dr. Milorad Nedeljković: Pred rešenje valutnog pitanja. Hrvatski štamparski zavod d. d. u Zagrebu, 1919.
[8] Dr. Milorad Nedeljkovič: Pred rešenje valutnog pitanja.
[9] Dr. Milorad Nedeljković: Pred rešenje valutnog pitanja.

vrednost v 4 kratnem iznosu dinarske veljave. Zamenjava kronskih bankovcev za kronsko-dinarske novčanice se je izvršila od meseca februarja do maja 1920.[10]

Drugi odločilni korak na polju valutne politike je bil storjen v istem letu z zakonom o Narodni banki od 20. januarja 1920, s katerim se je pretvorila Narodna banka kraljevine Srbije v Narodno banko kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Naloga Narodne banke je, da »regulišući novčani obticaj in starajući se svim načinima za što bolju zaštitu i jačanje zemaljske valute podmiruje potrebe privrednoga rada u kratkoročnom kreditu, najzad njen je zadatak, da organizujući platežni saobraćaj na tehnički što savršenijoj osnovi, polakša državi u njenoj blagajničkoj službi.« Ustanovitev Narodne banke za vso kraljevino je bila velikanske važnosti za denarni promet, ker so morale podružnice Avstro-ogrske banke vsled državnega sekvestra ustaviti svoje delovanje in so vsi denarni zavodi težko občutili pomanjkanje žirovnega prometa in reeskontnega kredita. S tem, da je Narodna banka prevzela vse podružnice Avstro-ogrske banke in poleg tega otvorila v Srbiji in Črni gori filiale v Skoplju, Bitolju, Nišu in Cetinju, so bile njene funkcije v vseh glavnih centrih države zopet omogočene.

Zakon o Narodni banki vsebuje tudi določbe, ki so važne za državno gospodarstvo v prihodnjih letih. Tako ima finančni minister pravico eskontirati pri Narodni banki v svrho obratnega kapitala državne blagajniške liste od Din 1 milijarde proti 1% letnemu obrestovanju. Dalje je morala v zmislu prehodnih določb tega zakona Narodna banka zaradi zamenjave kronskih novčanic Avstro-ogrske banke in novčanic Narodne banke kraljevine Srbije izdati novo emisijo novčanic. Znesek novčanic, ki so se stavile v promet kot zamenjava kron, se mora voditi v bančnih knjigah kot državni brezobrestni dolg iz kronskih novčanic. Kot kritje za ta dolg je država založila državne domene v isti vrednosti in blagajniške liste glavne državne blagajne za isti znesek.

Novčanice, izdane od Narodne banke iz tega naslova, se ne štejejo v redni emisijski kontingent.

Z ozirom na izredne potrebe, ki so izvirale deloma iz vojne in deloma iz poslov organizacije nove kraljevine, ki se po svoji naravi niso mogle pokriti iz rednih dohodkov, je otvorila Narodna banka ministrstvu financ izreden kredit v znesku 500 milijonov dinarjev na podlagi blagajniških listov in poleg tega še nov izredni kredit 1500 milijonov dinarjev. Država se je obvezala vrniti ta dolg Narodni banki v 10 letih. Tudi ti dolgovi se ne štejejo v redni novčanični kontingent.

[10] Dr. Ivan Slokar: Naša dosedanja devizna politika, Ljubljana, Čas, 1920.

Žal je bila vlada radi takratnih razmer primorana na ta način inaugurirati inflacijo in uzakoniti papirnato valuto. Pri tem moramo upoštevati, da vlada ni ničesar spremenila, ampak da je s tem korakom le fiksirala faktično takratno valutarno stanje v naši državi, dočim je bilo zadolževanje države pri Narodni banki posledica pomanjkljivosti organizacije državne finančne uprave in kot tako za potrebe prehodne dobe neizogibno.

III. Administrativna zaščita naše valute.

Kakor v drugih državah, so se kmalu tudi pri nas smatrale kot potrebne varnostne odredbe v zaščito domače valute pred mednarodno špekulacijo in pred domačim nezaupanjem napram lastnemu denarju. Prvi korak v tem pogledu je bila ustanovitev devizne centrale v Belgradu, ki bazira na uredbi Centrale za plaćanja u inostranstvu, podpisani od ministrskega sveta z dne 30. marca 1919. O delokrogu in namenu devizne centrale navaja naredba med drugim sledeče:

»Radi održanja našeg državnog novca na povoljnoj medjunarodnoj visini i radi pomaganja trgovačkog saobraćaja, ustanavljava se za vreme vanrednih ratom stvorenih prilika, državna centrala za plaćanja u inostranstvu, koja će postigavati povjereni joj zadatak prikupljanjem u svoje ruke svekolike strane valute, koja putem izvozne trgovine ili inače bude priticala u našu zemlju i pravilnom reparticijom prikupljenih deviza za potrebe uvoza.«[11]

Ta naredba se takrat še ni objavila in je ostala neizvršena v arhivu finančnega ministrstva. Ko se je maja meseca 1919 začel promet z Italijo in preko Italije s Francijo, so se izvozniki takoj zanimali za izvoz lesa in živil proti plačilu v tako zvani zdravi valuti zapadnih držav. Devizne centrale še ni bilo. Radi tega je izdajala Centralna uprava za trgovski promet z inozemstvom izvozna dovoljenja za države z zdravo valuto le izvoznikom, ki so predhodno položili primerno varščino, da bodo v gotovem roku odstopili dotične devize finančnemu ministrstvu proti izplačilu zneska v dinarjih po kurzni vrednosti.

Šele 24. junija 1919 je bila objavljena naredba o devizni centrali, ki je začela poslovati 1. julija. Kurz, po katerem je devizna centrala kupovala oz. prodajala devize, je določala sama. Ker je bil tečaj, po katerem je centrala kupovala devize od izvoznikov, nižji kot dnevni tečaj na borzi, je odredilo finančno ministrstvo, da sme devizna centrala zahtevati od izvoznikov le tretjino zdrave valute, ki so jo dobili za izvoženo blago. Ostali dve tretjini so mogli sami prodati uvoznikom, ki bi se zavezali, da bodo za te zneske uvozili iz inozemstva potrebno blago, ki se v naši državi sploh ne izdeluje ali vsaj ne v zadostnih množinah.

[11] Dr. Ivan Slokar: Naša dosedanja devizna politika.

Devizna centrala je morala pri svojem poslovanju premagati ogromne težave, ki so bile v prvi vrsti posledice pomanjkljivosti organizacije centrale same.

Finančno ministrstvo je prodajalo sem ter tja manjše množine od devizne centrale sprejetih deviz na belgrajski borzi, in sicer večinoma v obliki tako zvanih vezanih deviz, t. j. prodaja se je vršila samo proti garantirani zavezi od strani kupca, da bo v gotovem roku uvozil iz inozemstva blago. Devize, ki so se prodajale proti taki obveznosti, so notirale znatno nižje kot prosto blago. Za časa te prodaje vezanih čekov na inozemstvo, je notirala borza tečaj za vezane in višji kurz za proste devize. Namen teh cenejših prodaj je bil pobijanje kurza deviz, da bi se tem potom omogočila trgovcem cenejša nabava blaga v inozemstvu. Ker pa finančno ministrstvo ni razpolagalo z zadostnimi sredstvi, je trajala taka prodaja vsakokrat samo nekoliko dni, nakar so se kurzi zopet dvignili. To vplivanje na borzne kurze je zahtevalo žrtve od strani državnih financ in je ostalo brez vsakega uspeha.

Tako ni Devizna centrala nikakor izpolnila svojega namena, da bi držala naš državni denar na ugodni mednarodni višini in ga niti ni mogla doseči, ker je bila njena organizacija nepopolna in so manjkali tudi drugi pogoji.

Od mes. dec. 1919 naprej so mislili merodajni činitelji pri finančnem ministrstvu na reformo devizne centrale, toda do tega takrat še ni prišlo, ker se je moralo finančno ministrstvo pečati z drugimi važnimi vprašanji, ki so bila v zvezi z devizno politiko. Ta vprašanja so bila: kolkovanje kron, zakon o Narodni banki in zamenjava kron. Šele marca meseca 1920 je finančno ministrstvo, da prepreči nadaljnje padanje mednarodne vrednosti dinarja, provociralo sklep ministrskega sveta od 19. marca, ki ureja privatni promet z devizami. Ta naredba poudarja potrebo za regulacijo do definitivne reorganizacije devizne centrale, ki naj se čim prej izvrši v zmislu kontrole nad celokupnim prometom tujih valut in deviz. Po tem sklepu ministrskega sveta je dovoljena prodaja deviz samo denarnim zavodom, ki imajo najmanj 1 milijon dinarjev oz. v prečanskih krajih 1 milijon kron vplačanega kapitala in ki imajo posebno dovoljenje finančnega ministrstva, da se smejo pečati s prodajo in nakupom sredstev za plačila v inozemstvo. Denarni zavodi, ki imajo to dovoljenje, smejo prodajati devize do vrednosti 100.000 francoskih frankov za uvoz potrebnega blaga. Za večje zneske morajo dobiti uvozniki specialno dovoljenje finančnega ministrstva. Stroge kazenske določbe za denarne zavode kakor tudi za uvoznike izpopolnjujejo ta določila.

V zvezi s to naredbo je drugi sklep ministrskega sveta z dne 19. marca 1920, ki vsebuje prepoved uvoza luksuznega in nepotrebnega blaga. Namen je razviden iz sledečega pojasnila k naredbi sami:

»Za popravku naše valutne situacije, koliko je važno putem izvoza unositi zdravu stranu monetu, u toliko je, još u većoj meri, važno ograničiti uvoz iz inostranstva na najophodnije potrebe svakidanjeg života i na potrebe za privrednu i kulturnu obnovu zemlje. Ako se u ovom pogledu ne bude išlo ovim putem, onda nema granica našem zaduživanju u inostranstvu. Medjutim naša zaduženost prema inostranstvu ima, kao što se zna, vrlo veliki uticaj na valutne odnose. Ona utiče u prvom redu usled traženja strane valute za plaćanja ili kupovine u inostranstvu, da naš novac pada u vrednosti, što pretstavlja ogromne gubitke u svakom pogledu. Da se održi ravnoteža u kurzu našeg novca prema inostranom, da se uravnoteži bilans našeg plaćanja, potrebno je, da to naše zaduženje prema inostranstvu bude što manje, upravo da bude ograničeno na neophodne potrebe naše zemlje, kako za svoj opstanak i održanje, tako i za svoj zdrav razvitak.«[12]

Ta prepoved uvoza luksuznega in nepotrebnega blaga je bila neka izpopolnitev omenjene naredbe o nakupu in prodaji deviz.

Na trdnejšo bazo so se postavile tozadevne določbe z uredbo »o regulisanju prometa sa devizama i valutama« od 25. septembra 1920, s katero se je ukinila devizna centrala, dočim je njene posle prevzel Generalni Inspektorat finančnega ministrstva. Nove spremembe je prinesla naredba o valutah in devizah od 29. marca 1921.[13] Po tej naredbi je uvoz tujih valut prost. Izvoz efektivnega srebrnega in zlatega denarja, ameriških dolarjev in dinarskih novčanic, kakor tudi dinarskih čekov je strogo prepovedan. Dotok deviz iz inozemstva je dovoljen brez omejitve. Ta uredba spreminja tudi ostale dosedanje določbe v nekaterih točkah, posebno v tem pogledu, da se je ukinilo obligatorično zavarovanje valute pri vsakem izvoznem blagu in omejilo na žito, moko, živino, meso, mast, kože, les in suho sadje.

Vezana trgovina z valutami in devizami z obligatoričnim zavarovanjem valute pri izvozu najvažnejšega blaga in z dolžnostjo izvoznika, da mora prodati zavarovano devizo denarnemu zavodu, ki ima pooblastilo za trgovanje z valutami in devizami, je še danes v veljavi. Pooblaščeni zavod, kateri kupi od izvoznika omenjene devize, mora eno tretjino teh odstopiti Narodni banki, dve tretjini pa prodati istočasno na borzi. S tem se ustvarjajo pri Narodni banki za račun države primerni kontingenti tujih deviz, ki tvorijo bazo za devizno politiko Narodne banke. Iz teh fondov črpa Narodna banka devize, ki jih v slučaju pomanjkanja ponudi na borzi za potrebe uvoznikov. S tem je Narodna banka v stanju, da vpliva na gibanje tečajev deviz na naših borzah in tako tudi na mednarodno vrednost dinarske veljave. Predpogoj za uspeh devizne politike je seveda, da je pritok tujih deviz zadosten za pokritje povpraševanja, kar je v glavnem odvisno od izvozne konjunkture. Situacija za Narodno banko se je v toliko od leta do leta zboljševala, ker je v začetku teh deviznih

[12] Dr. Ivan Slokar: Naša dosedanja devizna politika.
[13] Službene novine št. 115.

določb zahtevala Narodna banka odstop deviz samo od onih držav, ki so imele tako zvano zdravo valuto, dočim je odklanjala avstrijske in ogrske krone, nemške in poljske marke. To se je polagoma spremenilo, ker so države s propadlo valuto stopnjema postavile svoje valutne razmere na novo bazo in vpeljale novo denarno edinico z več ali manj stabilno vrednostjo pri gotovi relaciji do zlata.[14]

Na ta način je Narodna banka prihajala do vedno večjih zalog deviz in je od konca leta 1922. glavni činitelj, ki regulira kurz deviz na naših borzah. Narodna banka je kupila leta 1922. tujih deviz za 632 milijonov dinarjev, leta 1923. za 1821 milijonov, leta 1924. za 2727 milijonov, leta 1925. za 3434 milijonov, leta 1926. za 3587 milijonov in leta 1927. za 4313 milijonov dinarjev.[15] Iz teh številk je razvidno, kako hitro se je ta delokrog Narodne banke razvil.

Administrativne mere niso mogle pomagati mednarodni vrednosti dinarske valute, dokler je naraščala cirkulacija novčanic vsled zadolževanja države pri Narodni banki v zvezi s stalnim deficitom državnega proračuna in s pasiviteto trgovske bilance. Šele ko so se te razmere obrnile na bolje, je mogla Narodna banka vršiti svojo nalogo in s smotreno devizno politiko ojačiti vrednost valute in inaugurirati njeno stabilnost do trenutka njene zakonite stabilizacije.

IV. Preko inflacije in deflacije do stabilizacije dinarske valute.

V prvih letih po zedinjenju država ni imela zadostnih dohodkov za pokritje ogromnih stroškov obnove zemlje in organizacije uprave. Radi tega je bila primorana posluževati se zadolževanja, v prvi vrsti pri Narodni banki, v kolikor je to dopuščal in predvideval zakon o Narodni banki. S tem je bil napravljen odločilni korak k inflaciji, ki je dosegla v kratkem času zelo velike dimenzije. Ne da bi se strinjali s kvantitativno teorijo denarja, ki stavlja denarni tečaj edino v zvezo s ponudbo in s povpraševanjem, vendar ne smemo prezreti, da mora neugodno vplivati na mednarodno vrednost valute prekomerno naraščanje cirkulacije novčanic pri enakem kritju poleg ostalih razmer, ki so enako učinkujočega vpliva. Dočim je država dolgovala Narodni banki konec 1919. leta le 214 milijonov dinarjev se je ta dolg povečal do konca leta 1920. na 1700 milijonov dinarjev in do konca 1921 že na 4084 milijonov dinarjev. S tem je prenehalo zadolževanje države pri Narodni banki v velikem obsegu. Dolg države pri Narodni banki je znašal konec leta 1922. 4205 milijonov dinarjev, konec leta 1923. 4161 milijonov dinarjev in konec leta 1924. 4152 milijonov dinarjev.

[14] Vse glavne določbe o prometu z devizami in valutami vsebuje Pravilnik o regulisanju prometa devizama i valutama od 23. septembra 1921 sa izmenama i dopunama do kraja 1924. Beograd. Štamparija Vreme, 1925.

[15] Dr. Slavko Šećerov, Naše finansije 1918—1925. Beograd, 1926.

V istem razmerju kot zadolževanje države je rastla cirkulacija novčanic Narodne banke, ki je znašala konec leta 1919. 772 milijonov dinarjev, konec l. 1920. 3444 milijonov dinarjev, konec l. 1921. 3943 milijonov dinarjev, konec leta 1922. 4867 milijonov dinarjev, konec l. 1923. 5917 milijonov dinarjev in konec l. 1924. 6001 milijon dinarjev. Konec leta 1925. je dosegla svoj vrhunec 6062 milijonov dinarjev in je znašala konec 1926. l. 5811 milijonov dinarjev in konec 1927. l. 5743 milijonov dinarjev.

V periodi državnega zadolževanja so narastli letni državni izdatki od 1574 milijonov dinarjev v letu 1919. na 8134 milijonov dinarjev v letu 1922./23. Budžet je bil v stalnem odkritem deficitu. Do prvega realnega budžeta, ki je postal zakon parlamentarnim potom za leto 1922./23., je živela država v stalnem budžetskem provizoriju.[16]

Ko je mes. dec. 1922 postal finančni minister dr. Milan Stojadinović, je postavil kot programno točko politiko deflacije oziroma načelo: niti inflacija niti deflacija, ampak realen uravnotežen budžet in skrajno štedenje. Splošne razmere so mu pri tem pomagale. Leta 1924. je bila prvič trgovska bilanca naše države aktivna. Izvoz je znašal po vrednosti leta 1919. le 23% od uvoza, leta 1920. 38%, leta 1921. 60%, leta 1922. 57%, leta 1923. 96% in leta 1924. 116%.[17] Tudi v letih 1925./26. je bila trgovska bilanca aktivna, dočim je bila v letu 1927. radi slabe žetve pasivna.

Da v dobi inflacije niso pomagale vse citirane administrativne mere (devizna centrala, devizne naredbe, intervencije na borzi) in je mednarodna vrednost dinarja padala, je razumljivo, če vpoštevamo, poleg naraščajočega zadolževanja države pri Narodni banki neurejeni budžet s stalnim deficitom, pasiviteto trgovske bilance in neurejene državne dolgove napram inozemstvu.[18]

Dinar je padal v vrednosti do začetka leta 1923., ko je nova finančna politika dr. Stojadinovića povzročila preokret. Za ilustra-

[16] Dr. Bogdan Marković: Državne finansije i novčana reforma. — Dr. Slavko Šećerov: Naše finansije 1918—1925.

[17] Dr. Slavko Šećerov, Naše finansije 1918—1925.

[18] Glavni naši državni dolgovi znašajo: Napram Ameriki 62·5 milijonov dolarjev, Blairovo posojilo 45 milijonov dolarjev, vojni dolg napram Angliji 25·5 milijonov funtov, predvojni dolg napram Franciji 785 milijonov frankov, vojni dolg napram Franciji 1,800.000 frankov, povojni dolg Franciji 200 milijonov frankov, odkup orijentalskih železnic 119 milijonov frankov, dolg po Innsbruškem protokolu 23 milijonov dolarjev. Glavni notranji državni dolgovi so: Ratna šteta 4300 milijonov dinarjev, 4% posojilo za likvidacijo agrarnih odnošajev v Bosni in Hercegovini 125 milijonov dinarjev, 7% investicijsko posojilo okoli 500 milijonov dinarjev, dolg pri Narodni banki okoli 4000 milijonov dinarjev in avtonomni dolgovi okoli 100 milijonov dinarjev. (Izveštaj saveza novčanih i osigurajućih zavoda za 1927. Zagreb, 1928.)

cijo naj služijo tromesečni povprečni tečaji angleškega funta in švicarskega franka na belgrajski borzi od leta 1920. do prvega tromesečja leta 1923.

	Tromesečje	Funti	Švic. franki
1920.	I.	129	545
	II.	132	602
	III.	79	367
	IV.	121	550
1921.	I.	140	596
	II.	102	601
	III.	162	712
	IV.	282	1015
1922.	I.	323	1416
	II.	360	1398
	III.	312	1530
	IV.	306	1255
1923.	I.	480	1934[19]

Od začetka leta 1923. datira zboljševanje naše valute, ki jo imenujemo periodo deflacije in je v tem času vrednost dinarja polagoma naraščala do poletja 1925, od katerega časa naprej je njegova vrednost do danes približno stabilna.

V ilustracijo naj služijo sledeči podatki glede kurzov funta in švicarskega franka na belgrajski borzi:

Leto	Tromesečje	Funti	Švic. franki
1923.	I.	480	1934
	II.	438	1717
	III.	430	1680
	IV.	388	1545
1924.	I.	366	1460
	II.	355	1440
	III.	384	1499
	IV.	316	1313
1925.	I.	295	1199
	II.	194	1178
	III.	273	1091[20]

Kljub temu, da se je v tej dobi vrednost našega dinarja znatno zboljšala, se državni izdatki niso zmanjševali, ampak so nasprotno naraščali. Emisijska inflacija je sicer prenehala, ker je bilo izključeno nadaljnje zadolževanje pri Narodni banki, sledila je pa finančna inflacija, povzročena po hipertrofiji državnih funkcij in finančnih

[19] Dr. Slavko Šećerov: Naše finansije 1918—1925.
[20] Dr. Slavko Šećerov: Naše finansije 1918—1925.

angažmanov na raznih poljih, ki jih tudi boljše urejene in bogatejše države ne poznajo, dalje po nepotizmu političnih strank v vprašanju temeljite redukcije specialno personalnih državnih izdatkov in iz napake, da so se vršile velike investicije na račun rednih državnih dohodkov.

To dokazujejo številke državnih izdatkov, ki so znašale:

V letu	1919.	Din	1574	milijonov
„ „	1920./21.	„	4815	„
„ „	1922./23.	„	8134	„
„ „	1924./25.	„	11765	„
„ „	1925./26.	„	12251	„
„ „	1926./27.	„	12900	„
„ „	1927./28.	„	11477	„

Pri tem niso vpoštevani leteči dolgovi države, ki so znašali stalno okoli 1 milijardo dinarjev, niti državne dobave na račun reparacij v znesku nekolikih milijard.[21]

V budžetu za leto 1926./27. je dosegla finančna inflacija svoj vrhunec in je predstavljala maksimum obremenitve vseh gospodarskih slojev, ki so itak vsled valovanja vseh vrednosti v dobi inflacije in deflacije pretrpeli ogromne izgube.

Posledice inflacije na naše narodno gospodarstvo so še v živem spominu. Navidezni napredek, povzročen od povečanega konzuma kot splošne povojne pojave, je imel za posledico slepo podjetništvo, ki je ustanavljalo brez razumevanja in brez strokovnega znanja razna podjetja, ki so se širila na nenaraven način. Dobički teh podjetij so bili le fiktivni, ker so bazirali v glavnem le na presežku, ki se je dosegel s tem, da so se cene blaga zvišale v istem razmerju, kakor je vrednost valute padala.

Pri nadaljnjem padanju valute taka podjetja navadno niso razpolagala z zadostnimi denarnimi sredstvi in so se morala posluževati v vedno večji meri kreditov, kar je povzročilo, da so v proti-inflacijski dobi od leta 1923. naprej z malimi izjemami propadla. Na polju industrije je zapustila inflacijska perioda katastrofalne izgube domačega in deloma tudi tujega kapitala. Slične razmere so vladale tudi v trgovini. Pri stalnem valovanju mednarodne vrednosti naše valute je manjkala industrijcu kakor trgovcu vsaka baza za zdravo in solidno kalkulacijo.

Vsak, kapitalist kakor tudi mali varčevalec, je študiral tečajnice, spremljal z veliko pozornostjo valovanja tečajev in se začel bati istega valutnega razvoja kot ga je videl v Nemčiji, Avstriji, Poljski, Madjarski in Rusiji, kjer je prejšnji denar popolnoma izgubil svojo

[21] Dr. Bogdan Marković: Državne finansije i novčana reforma, Beograd, 1926.

vrednost. Razumljivo postane pri takem položaju ogromno precenjevanje vrednosti nepremičnin in investicij vseh vrst, v prvem redu delnic raznih bančnih in industrijskih podjetij. Tudi ni manjkalo ljudi, ki so imeli celo več zaupanja v finančne razmere v Avstriji, Poljski in posebno v Nemčiji ter so v času katastrofalnega padanja tečajev teh valut v spekulacijske svrhe kupovali te devize in pri tem izgubili znatne vsote.

Industrijska in trgovska podjetja, ki so nastajala po prevratu kot gobe po dežju, so rabila zaradi padanja vrednosti dinarja od leta do leta večja denarna sredstva.

Poleg tega se je na slepo kupovalo blago v spekulacijske namene. Posledica tega je bila občutna denarna kriza v vsej državi, ki je dosegla v letu 1923. svoj vrhunec. Imobilizacija denarnega trga je bila tolika, da so bili denarni zavodi z malimi izjemami brez zadostnih likvidnih sredstev ter so morali pritiskati na svoje debitorje, da svoj bančni obligo znižajo. S tem je začela tako zvana deflacijska doba, ki je ločila zdravo od nezdravega in povzročila ogromne zgube na kapitalu, ki so pa bile neobhodne in se nikakor niso mogle preprečiti. Ta proces čiščenja še danes ni popolnoma zaključen.[22]

V znamenju denarne krize je stal v času inflacije tudi razvoj obrestne mere. Padanje vrednosti denarja, velika konkurenca preštevilnih denarnih zavodov in denarna kriza so imele za posledico naglo naraščanje obrestne mere za vloge od 4% v letu 1920. na 12% in še več procentov v letu 1924. Temu je sledila tudi obrestna stopnja za kredite, ki je v Sloveniji narastla od 7—8% v letu 1920. na 18—20% v letu 1924., v drugih pokrajinah naše države celo na 28% in še več. Po prenehanju fiktivnih inflacijskih dobitkov v zvezi s konsumno krizo v času deflacije so bile te obresti neznosne in so morale uničiti vsako podjetje, ki je bilo investiralo tuja denarna sredstva.

Od leta 1924. naprej so postajali denarni zavodi vedno bolj previdni pri kreditiranju in so likvidirali svoje stare angažmane kakor je to pač bilo mogoče.

Likvidnost zavodov je s tem naraščala in povzročila od leta 1925. naprej naglo padanje kreditne in debetne obrestne mere. Vloge se danes obrestujejo po 4·5—8%, dočim znaša obrestna mera za kredite v Sloveniji 9—12%, v drugih pokrajinah do 16%, redko več.

Denarni zavodi, ki so se v času inflacije preveč imobilizirali z velikimi angažmani in lastnimi podjetji, niso mogli slediti temu imperativnemu razvoju in so morali propasti. Tako smo doživeli polome velikih bančnih podjetij kot Ujedinjene banke v Belgradu, Slavenske banke in Balkanske banke v Zagrebu, Banke i štedionice

[22] Dušan Uzelac: Investiciona politika kreditnih ustanova. Beograd, 1928.

za Primorje na Sušaku, Srpske zemljoradničke banke v Belgradu in Srpske zadružne banke v Novem Sadu poleg mnogih drugih manjših zavodov. Ogromne vsote ljudskih prihrankov so se pri tem izgubile. Panika in splošno nezaupanje je zavladalo med vlagatelji. Za bančne in industrijske delnice ni bilo več možnosti plasmana in tečaji teh papirjev so dosegli svoj najnižji nivô.

Stalno čvrsta tendenca in od leta 1925. naprej stabilnost dinarja v zvezi z vidnim zboljševanjem državnega gospodarstva je vzbudil šele polagoma večje zanimanje za državne vrednostne papirje, ki so bili do tedaj zelo zanemarjeni. Tako so poskočili v tem času tečaji 7% državnega investicijskega posojila od 63 Din na 92 Din in od 2½% obligacij ratne štete od 130 Din na 450 Din. Pri zadnjem papirju ni imelo take vloge ugodno obrestovanje kot njegove spekulativne lastnosti.

Tako so se razmere v državi razčistile. Na denarnem trgu so večinoma izginile nezdrave povojne ustanovitve in potom raznih fuzij se razvija zdrava koncentracija kapitala; industrija in trgovina brez trdnih strokovnih in finančnih temeljev je propadla, neznosna davčna obremenitev narodnega gospodarstva se je nekaj omilila v zvezi z izenačenjem davkov za vso državo; državni budžet ima padajočo tendenco in se približuje faktičnemu ravnotežju, državni dolgovi napram inozemstvu so deloma urejeni, dinarska valuta je od leta 1925. naprej faktično stabilna. Vsi predpogoji so dani za zakonito stabilizacijo dinarske valute s stalno relacijo do zlata. S tem problemom se peča naša vlada in je upanje, da se bo zaključilo stabilizacijsko inozemsko posojilo in v zvezi s tem tudi investicijsko posojilo, ki bo oplodilo naše gospodarstvo in pospešilo prehod v normalne razmere.

V. Razvoj in stanje bankarstva v Jugoslaviji.

Ob priliki prevrata nismo v Jugoslaviji imeli nobenega bančnega zavoda, ki bi segal s svojim delokrogom čez meje pokrajine, v kateri se je nahajal. Poleg domačih zavodov so do prevrata imele v Ljubljani in v Zagrebu svoje podružnice dunajske, v Vojvodini budimpeštanske banke, dočim so v Bosni imele največjo vlogo afiliacije dunajskih in budimpeštanskih denarnih zavodov. Šele od prevrata naprej se je začelo domače bankarstvo samostojno razvijati in so večji zavodi raztegnili svoje delovanje na vso kraljevino in so si deloma priborili častno mesto v mednarodnem bankarstvu. V sledečem hočemo podati kratek pregled današnjega stanja bankarstva v Jugoslaviji.

V Belgradu ima svoj glavni sedež 69 denarnih zavodov. Od teh je bilo ustanovljenih po prevratu 22. Pri tem ogromnem številu zavodov je razumljivo, da je večina neznatna po lastnem kapitalu

kakor tudi po tujih sredstvih, s katerimi razpolaga. Samo en zavod ima delniško glavnico od 55,000.000 Din (Jadransko-podunavska banka), 2 po 30,000.000 Din (Izvozna banka in Bosanska banka), 1 od 25,000.000 Din (Srpsko-amerikanska banka), 1 od 23,000.000 Din (Zemaljska banka), 1 od 20,000.000 Din (Beogr. zadruga), 1 od 12 mil. Din (Beogr. založna banka), 10 po 10 mil. Din (od teh so glavne: Agr. i industr. banka, Vračarska zadruga, Prom. banka, Eskomptna banka, Čin. banka in Srpsko-švajcarska banka); 2 zavoda imata glavnico od 6—9,000.000 Din, 4 od 5—6,000.000 Din, 9 od 4—5,000.000 Din, 5 od 3—4,000.000 Din, 12 od 2—3,000.000 Din in 16 jih ima glavnico od manj kot 2,000.000 Din.[23]

Celokupna glavnica belgrajskih denarnih zavodov je znašala 521,000.000 Din in rezerve 142,800.000 Din.

Največ izkazanih rezerv imajo sledeči zavodi:

Ime	Kapital	Rezerve
Beogradska zadruga	20,000.000·—	27,000.000·—
Izvozna banka	30,000.000·—	28,000.000·—
Prometna banka	10,000.000·—	13,000.000·—
Vračarska zadruga	10,000.000·—	8,800.000·—
Trgovačka banka	6,000.000·—	6,500.000·—
Založna banka	12,000.000·—	7,000.000·—

Hranilnih vlog so imele belgr. banke konec l. 1927. 727,913.000 Din. Od tega največ Jadransko-podun. banka 56,000.000 Din (radi podružnic izven Srbije), Beogr. založna banka 47,000.000 Din, Beogradska zadruga 30,000.000 Din, Srpsko amer. banka 23,000.000 Din, Beogradska trgovačka banka 30,000.000 Din, Prometna banka 19,000.000 Din, Vračarska štedionica 24,000.000 Din, Izvozna banka in Zemaljska banka po 17,000.000 Din, in Vračarska zadruga 29,000.000 Din. Noben denarni zavod v Belgradu nima toliko hranilnih vlog, kot jih ima v Sloveniji ena sama večja hranilnica.

Kreditorjev na tekočem računu in reeskonta so imele vse belgrajske banke skupno 959 milijonov dinarjev. Od tega odpade na Jadransko-podunavsko banko znesek 128 milijonov dinarjev, ki izvira večinoma iz prečanskih podružnic, 185 milijonov dinarjev na Agrarno i industrijsko banko, ki predstavlja večinoma inozemski in prečanski kapital in 103 milijonov dinarjev na Bosansko banko, ki spada tudi v inozemsko interesno sfero, tako da ostane za vse ostale zavode vsota čez 500 milijonov dinarjev. Od tega zneska odpadejo na Izvozno banko 103 milijoni dinarjev, na Zemaljsko banko 38 milijonov, na Prometno banko 50 milijonov, na Srpsko-švajcarsko banko 26 milijonov in na Beogradsko zadrugo 35 milijonov dinarjev.

[23] Publikacija Udruženja banaka, Beograd.

Poleg bank, ki imajo svoj glavni sedež v Belgradu, imajo na denarnem trgu naše prestolnice zelo važno vlogo podružnice domačih in tujih zavodov. Od velikih domačih zavodov imajo tam svoje podružnice: Prva hrvatska štedionica, Jugoslavenska banka, Jugoslovenska eskontna i hipotekarna banka in Opšte jugoslovensko bankarsko društvo; od inozemskih: Francosko-srpska banka in Praška kreditna banka. Razen tega imajo v Belgradu svoj glavni sedež Narodna banka kot emisijski zavod, Poštna hranilnica in Državna hipotekarna banka.

V Srbiji in Črni gori brez Belgrada je bilo ob koncu leta 1927. skupno 256 denarnih zavodov, od katerih je bilo po vojni osnovanih 124. Ti zavodi so večinoma male ustanove lokalnega pomena, kar sledi iz sledečih podatkov: Od 256 zavodov so imeli 157 lastnega kapitala do 1 milijon dinarjev, 56 lastnega kapitala od 1—2 milijona dinarjev, 15 lastnega kapitala od 2—3 milijone dinarjev, 18 lastnega kapitala od 3—5 milijonov dinarjev, 2 lastnega kapitala od 5—6 milijonov dinarjev in samo 3 lastnega kapitala od 10—15 milijonov dinarjev.

Kaka hipertrofija bank vlada v Srbiji, je razvidno že iz tega, da imamo v Šabcu 9 bank, v Užicah 6, v Pirotu 5, v Jagodini 5, v Mladenovcu 5, v Zaječaru 8 itd. Posledica tega je, da so vse banke male, da nimajo veliko vlog in da je obrestna mera za vloge in kredite v Srbiji najvišja. Vsi ti zavodi so imeli ob koncu leta 1927. 768 milijonov dinarjev vlog (povprečno vsak zavod komaj 3 milijone), a kreditorjev na tekočem računu 322 milijonov dinarjev (povprečno nekaj čez 1,000.000 Din). Od prečanskih zavodov ima Prva hrvatska štedionica svojo podružnico v Skoplju, od tujih Francosko-srpska banka podružnici v Skoplju in v Bitolju.

V Vojvodini je bilo leta 1927. skupno 122 denarnih zavodov z glavnico 114 milijonov dinarjev in rezervami 35 milijonov dinarjev.[24] Vlog so imeli ti zavodi leta 1926. 1187 milijonov dinarjev[25] in leta 1927. 992 milijonov dinarjev.[26]

V Vojvodini imajo svoj glavni sedež le male banke. 85 jih je s kapitalom do 1,000.000 Din, 31 z glavnico od 1—5 milijonov dinarjev, 3 s kapitalom od 5—10 milijonov dinarjev in samo trije zavodi imajo glavnico čez 10,000.000 Din. Glavni zavodi so: Opšta privredna banka v Subotici, Pančevačka pučka banka v Pančevu in Trgovačka i obrtnička banka v Novem Sadu.

Opšta privredna banka v Subotici ima 13,000.000 dinarjev glavnice in rezerv, 219 milijonov dinarjev vlog in kreditorjev in bilančno vsoto 256 milijonov dinarjev. Trgovačka i obrtnička banka v Novem

[24] Izveštaj Saveza novčanih zavoda u Zagrebu za god. 1927.
[25] Izveštaj Udruženja vojvodjanskih banaka za god. 1926.
[26] Izveštaj Saveza novčanih zavoda u Zagrebu za god. 1927.

Sadu ima 13,000.000 dinarjev glavnice in rezerv, 132 milijonov dinarjev vlog in kreditorjev in bilančno vsoto 156 milijonov dinarjev. Pančevačka pučka banka ima 14·7 milijonov dinarjev lastnih sredstev, 102 milijona dinarjev vlog in bilančno vsoto 134 milijonov dinarjev.

V Vojvodini imamo poleg tega podružnice raznih večjih domačih bank. Prva hrvatska štedionica ima podružnice v Subotici, Novem Sadu in Vel. Bečkereku; Jugoslovenska eskontna i hipotekarna banka v Subotici; Jugoslavenska banka v Subotici, Novem Sadu in Somboru; Ljubljanska kreditna banka v Novem Sadu in Zadružna gospodarska banka v Novem Sadu in Somboru.

Zagreb je finančni center naše države. Ima sicer samo 26 bank, med temi pa prvovrstne velebanke. Po statistiki za leto 1927. so bili med temi 4 zavodi s kapitalom do 1 milijona dinarjev, 8 z glavnico od 1—5 milijonov dinarjev, 4 s kapitalom od 5—10 milijonov dinarjev, 4 s kapitalom od 10—25 milijonov dinarjev, 2 s kapitalom od 25—50 milijonov dinarjev, 2 s kapitalom od 50—100 milijonov dinarjev in 2 s kapitalom čez 100 milijonov dinarjev. Skupna delniška glavnica vseh zagrebških bank je znašala 555 milijonov dinarjev, rezerve 201 milijon dinarjev, vloge 3065 milijonov dinarjev.[27]

Iz teh številk je razvidna velika važnost Zagreba kot sedeža glavnih kreditnih ustanov v naši državi.

Glavni zagrebški in obenem najmočnejši zavod v naši državi je Prva hrvatska štedionica, ki obstoji že 81 let in ima po vsej državi 48 podružnic. Poleg delniške glavnice 75 milijonov dinarjev ima še 57 milijonov dinarjev izkazanih rezerv. Vlog na hranilne knjižice in v tekočem računu je imela ob koncu leta 1927. skupno 1493 milijonov dinarjev, za naše razmere impozantna vsota. Bilančna vsota je znašala 2230 milijonov dinarjev. Krasen razvoj tega zavoda naj ilustrirajo sledeče številke za njegove vloge in njegovo bilančno vsoto od leta 1920. do leta 1927.:

Leto	Vloge	Bilančna vsota
1920	240,000.000·—	457,000.000·—
1921	476,000.000·—	823,000.000·—
1922	547,000.000·—	932,000.000·—
1923	549,000.000·—	1030,000.000·—
1924	813,000.000·—	1308,000.000·—
1925	1063,000.000·—	1765,000.000·—
1926	1357,000.000·—	2047,000.000·—
1927	1493,000.000·—	2230,000.000·—

[27] Izveštaj saveza novčanih zavoda, Zagreb. Razne fuzije in nove ustanovitve v letu 1928. so te podatke medtem nekoliko spremenile.

Hrvatska eskomptna banka, ki je dolgo let ranžirala takoj za Prvo hrvatsko štedionico in z njo tekmovala, je postala žrtev deflacijske dobe in po fuziji s Hrvatsko slavonsko zemaljsko hipotekarno banko izgubila svojo samostojnost. Zaradi tega fungira kot drugi najmočnejši zagrebški zavod Jugoslavenska banka, ki obstoja 19 let z glavnim sedežem v Zagrebu in 13 podružnicami. Pri delniški glavnici 100 milijonov dinarjev in rezervah 27 milijonov dinarjev je imela ob koncu leta 1927. 369 milijonov dinarjev vlog na knjižicah in tekočem računu in bilančno vsoto 1003 milijone dinarjev. Srpska banka v Zagrebu, osnovana pred 32 leti, z 8 podružnicami v Vojvodini, Sremu in Dalmaciji ima 40·5 milijona dinarjev osnovne glavnice in 25 milijonov dinarjev rezerv. Vloge na knjižice in v tekočem računu znašajo 379 milijonov dinarjev, bilančna vsota 534 milijonov dinarjev. Hrvatsko slavonska zemaljska hipotekarna banka je imela ob koncu leta 1927. lastnega kapitala 60 milijonov dinarjev in rezerv 25 milijonov dinarjev, bilančna vsota je znašala 428 milijonov dinarjev. Letos je absorbirala Hrvatsko eskomptno banko in s tem povečala glavnico na 116 milijonov dinarjev in rezerve na 41 milijonov dinarjev. Istočasno se je spremenilo njeno ime v Jugoslovenska eskontna i hipotekarna banka. V teku je amalgamacija Bosanske banke d. d. Beograd in Agrarne i komercijalne banke d. d. Sarajevo-Beograd s tem zavodom, ki bo potem spremenil svoje ime v Jugoslavenska udružena banka d. d. Njena delniška glavnica bo znašala 175 milijonov dinarjev in rezerve 50 milijonov dinarjev. Po višini lastnih sredstev bo to najmočnejši zavod v naši državi; spada v interesno sfero inozemskega kapitala kakor tudi Hrvatska sveopća kreditna banka in letos na novo osnovano Opšte jugoslovensko bankarsko društvo, ki je prevzelo podružnici Wiener Bankvereina v Zagrebu in Belgradu.

Od srednjih in malih bank v Zagrebu je najpomembnejša Hrvatska poljedelska banka. Poleg bank ima v Zagrebu veliko vlogo Gradska štedionica, ki se rapidno razvija. Ob koncu leta 1927. je imela 275 milijonov dinarjev vlog.

V Hrvatski in Slavoniji brez Zagreba je skupno 116 bank, od teh 77 s kapitalom do 1 milijona, 37 z glavnico od 1—5 milijonov in 1 s kapitalom čez 5 milijonov dinarjev. Skupna glavnica vseh teh zavodov znaša 78 milijonov dinarjev, rezerve 25 milijonov dinarjev, vloge 398 milijonov dinarjev. Ti zavodi so popolnoma lokalnega pomena, ker obavljajo vse druge transakcije podružnice zagrebških velebank, ki se nahajajo v vseh pomembnejših krajih.

V nasprotju z vsemi drugimi pokrajinami ima S l o v e n i j a le malo bank, dočim prevladujejo kreditne zadruge in regulativne hranilnice. V Sloveniji je bilo na koncu leta 1927. skupno 11 bank s kapitalom 109 milijonov dinarjev, rezervami 25 milijonov dinarjev in vlogami 592 milijonov dinarjev. Od teh zavodov je bilo v Ljub-

ljani 8 z glavnico 105 milijonov dinarjev, rezervami 23 milijonov dinarjev in vlogami 515 milijonov dinarjev. Od domačih bank so v Ljubljani pomembne Ljubljanska kreditna banka in Zadružna gospodarska banka.

Ljubljanska kreditna banka obstoji 27 let in ima 15 podružnic. Delniška glavnica 50 milijonov dinarjev, rezerve 8 milijonov dinarjev, bilančna vsota 513 milijonov dinarjev.

Zadružna gospodarska banka, ustanovljena l. 1920. od najmočnejše slovenske zadružne institucije Zadružne zveze v Ljubljani, ima kapitala 12,000.000 Din, rezerv 4,000.000 Din in bilančno vsoto 341 milijonov dinarjev. Podržuje v Sloveniji, Vojvodini in Dalmaciji 10 podružnic.

Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani, ki je bil ustanovljen leta 1920. in je prevzel posle prejšnje ljubljanske podružnice Kreditnega zavoda za trgovino in obrt na Dunaju, spada v interesno sfero inozemskega kapitala. Leta 1927. je imel glavnico 12·5 milijona dinarjev, rezerv 11 milijonov dinarjev, bilančno vsoto 461 milijonov dinarjev.

Od bank izven Ljubljane je pomembna le Celjska posojilnica, d. d. v Celju.

V prvih povojnih letih je imela v Sloveniji vodilno vlogo Jadranska banka v Trstu, čist slovanski zavod. Radi novih državnih mej je bila ustanovljena l. 1921. Jadr. banka, d. d. v Belgradu, ki je pa imela svoje glavno poslovanje v Sloveniji in je imela v tej deželi svojo glavno oporo. Po bilanci l. 1922. je imela glavnico 60 milijonov dinarjev, rezerv 32·5 milijona dinarjev in bilančno vsoto 607 milijonov dinarjev. Leta 1924. je bila radi vpliva neugodnih okolnosti, pa tudi prevzetja raznovrstnih poslov in angažmajev toliko za časa vojne kolikor tudi v povojni dobi prisiljena k fuziji s Podunavskim trgovačkim akcionarskim društvom v Belgradu (afiliacija Srpske banke v Zagrebu) v Jadransko-podunavsko banko v Belgradu, dočim sta njeni afiliaciji Jadranska banka v Trstu in Jadranska banka na Dunaju propadli. Jadransko-podunavska banka je s tem prenesla svoje težišče v Belgrad in znatno omejila svoje delovanje v Sloveniji, kjer ima še podružnici v Ljubljani in Kranju.

Poleg bank imamo v Sloveniji ogromno število kreditnih zadrug s skupnimi vlogami najmanj 800 milijonov dinarjev in celo vrsto močnih regulativnih hranilnic. Od zadrug so najmočnejše Kmetska hranilnica ljubljanske okolice v Ljubljani (vloge 152 milijonov dinarjev), Ljudska posojilnica v Ljubljani (vloge 126 milijonov dinarjev), Ljudska posojilnica v Celju, Spodnještajerska ljudska posojilnica v Mariboru in Posojilnica v Mariboru. Od regulativnih hranilnic je najmočnejša Mestna hranilnica ljubljanska (vloge 320 milijonov dinarjev) in poleg nje kot oblastni zavod Kranjska hranilnica (vloge 70 milijonov dinarjev).

V Bosni in Hercegovini je bilo leta 1927. skupno 66 bank. Od teh 42 s kapitalom do 1,000.000 Din, 13 z glavnico od 1—5 milijonov, 1 s kapitalom od 5—10 milijonov, 5 s kapitalom od 10—25 milijonov in 1 zavod s kapitalom nad 25 milijonov dinarjev. Od teh zavodov je bilo v Sarajevu 11, med temi 4 s kapitalom od 1—5 milijonov, 1 z glavnico od 5—10 milijonov, 5 s kapitalom od 10—25 milijonov in 1 z več kot 25 milijonov dinarjev. Delniška glavnica vseh zavodov v Bosni in Hercegovini je znašala 185 milijonov dinarjev, rezerve 58 mil. dinarjev in vloge 390 milijonov dinarjev.

Najvažnejša banka v Bosni in Hercegovini je Zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu v Sarajevu, ki obstoji 29 let in ima 17 podružnic in ekspozitur. Delniške glavnice ima 20 milijonov dinarjev, rezerv 15 milijonov dinarjev in bilančno vsoto 248 milijonov dinarjev. Pri tem zavodu je udeležen tudi inozemski kapital.

Srpska centralna privredna banka v Sarajevu, ki obstoji 15 let, ima 6 podružnic. Pri glavnici 25 milijonov dinarjev in rezervah 8,600.000 Din ima bilančno vsoto 122 milijonov dinarjev. Ta zavod spada v interesno sfero Srpske banke v Zagrebu. Agrarna i komercijalna banka Sarajevo obstoja 18 let in ima 3 podružnice izven Bosne. Zavod spada v inozemsko interesno sfero in se bo letos fuzioniral z Jugoslovensko eskontno in hipotekarno banko v Zagrebu. Ima glavnico 25 milijonov dinarjev, rezerv 6 milijonov dinarjev in bilančno vsoto 156 milijonov dinarjev. Bosanska industrijalna i trgovačka banka Sarajevo, ki spada tudi v interesno sfero inozemskega kapitala, obstoji 9 let in ima glavnico 20 milijonov dinarjev, rezerv 8 milijonov dinarjev in bilančno vsoto 242 milijonov dinarjev. Banka Gajret d. d. v Sarajevu ima 22 milijonov dinarjev lastnih sredstev in bilančno vsoto 65 milijonov dinarjev.

Edini večji denarni zavod, ki je bil poleg Srpske centralne banke in Banke Gajret v domačih rokah, in sicer Ujedinjena centralna banka, se je fuzioniral s Prvo hrvatsko štedionico v Zagrebu in figurirajo od tega časa naprej bivša centrala v Sarajevu kakor tudi vseh bivših sedem njegovih podružnic kot podružnice te zagrebške velebanke.

Vsi ostali zavodi v Bosni in Hercegovini so več ali manj lokalnega pomena.

V Dalmaciji je bilo leta 1927. skupno 12 bank. Od teh je imela 1 kapitala do 1 milijona, 10 od 1—5 milijonov, 1 pa od 5—10 milijonov dinarjev. Skupna delniška glavnica vseh teh zavodov je znašala 23 milijonov dinarjev, rezerve 6 milijonov dinarjev, vloge 121 milijonov dinarjev.

Iz teh številk se vidi, da Dalmacija nima večjih samostojnih bank. Med dalmatinskimi bankami so najpomembnejše: Prva pučka dalmatinska banka v Splitu, ki obstoji 17 let in ima glavnice in

rezerv 13 milijonov dinarjev, vlog 41 milijonov dinarjev, pri bilančni vsoti 67·5 milijona dinarjev. Splitska trgovačka banka s kapitalom in rezervami 1·6 milijona dinarjev, bilančna vsota 27 milijonov dinarjev. Pučka trgovinska banka v Splitu kapital in rezerve 3 milijone dinarjev, bilančna vsota 25 milijonov dinarjev. Dubrovačka trgovačka banka v Dubrovniku obstoji 26 let in ima 5 milijonov dinarjev lastnih sredstev pri bilančni vsoti 50 milijonov dinarjev.

Od hranilnic se dobro razvijajo Gradska štedionica v Splitu (vlog 32 milijonov dinarjev) in Gospodarska štedionica v Splitu (vlog 17 milijonov dinarjev), dočim so kreditne zadruge v velikem zastoju, ki je v zvezi z nesmotrenimi finančnimi angažmani Zadružnega saveza.

Glavni zagrebški in ljubljanski zavodi imajo svoje podružnice v važnejših mestih Dalmacije. Od inozemskih bank ima Banca Dalmata di Sconto v Zadru podružnici v Splitu in Šibeniku in svojo afiliacijo (Pomorsko banko) v Dubrovniku.

Če pregledamo naše bankarstvo v splošnem, moramo ugotoviti, da imamo z redkimi izjemami le male banke. Od 663 bančnih zavodov v vsej državi jih odpade 574 na banke s kapitalom do 5 milijonov, torej na male zavode, 77 jih odpade na srednje zavode od 5—25 milijonov, 7 na večje zavode od 25—50 milijonov in le 5 na velebanke od 50 milijonov in več.

Glavni centri kapitala so Zagreb, Belgrad, Ljubljana in Sarajevo, kar je razvidno iz sledečih podatkov:

	Število bank	del. glavnica	rezerve	vloge
Zagreb	25	554,975.000	200,800.000	3065,000.000
Belgrad	65	521,150.000	142,800.000	532,000.000
Ljubljana	8	105,500.000	22,900.000	515,000.000
Sarajevo	11	132,000.000	43,800.000	264,000.000

Zagreb je brez dvoma z ozirom na njegove velebanke finančni center naše države. Njegovi zavodi imajo več kot dvakrat toliko vlog kot vsi zavodi v Belgradu, Ljubljani in Sarajevu skupaj. Zelo potrebna koncentracija kapitala, od katere je odvisen hitrejši razvoj našega gospodarstva, se je začela v Zagrebu in upamo, da bo napredovala.

Delniška glavnica vseh bank v Jugoslaviji znaša skupno 1977 milijonov dinarjev in celokupna tuja denarna sredstva se cenijo na 10.000 milijonov dinarjev. Te številke izgledajo za lajike impozantne, so pa v resnici zelo neznatne, če jih primerjamo s kapitalističnim inozemstvom. V Angliji brez Škotske in Irske, zemlji največje koncentracije kapitala, so bile leta 1890. skupno 104 delniške banke, 1900 samo 77, 1910 le še 45, 1920 še 20 in danes jih je le 17, dočim jih imamo v Jugoslaviji 663.

Te angleške banke, ki so rastle potom fuzij in amalgamacij, so imele leta 1927. skupno 9381 podružnic. Njihov skupni kapital z rezervami je znašal 139,444.000 funt šterlingov ali 38.486,000.000 v dinarjih. Vlog so imele te banke skupaj 1.892,948.000 funt šterlingov ali v dinarjih čez 522 milijard.

Še bolj jasna postane ta ogromna koncentracija kapitala, če si ogledamo številke ene od peterih največjih bank (Midland bank, Barclays Bank, Lloyds Bank, Westminster Bank, National Provincial Bank), ki obvladajo angleški finančni trg. Midland Bank ima: delniške glavnice in rezerv 26,600.000 funt šterl. ali 7.341,600.000 v dinarjih, in vlog 382,375.147 funt šterlingov ali v dinarjih čez 105 milijard. Vsaka od teh angleških velebank ima čez trikrat več lastnih sredstev kot vse naše banke skupaj in ena sama ima desetkrat toliko vlog kot vsi naši zavodi.

Z Anglijo konkurira kot finansijer vsega sveta Amerika, ki je po vojni v tem pogledu Anglijo deloma že prehitela. Tudi v Ameriki je opažati v zadnjih letih ogromna koncentracija kapitala, četudi ni še dosegla angleške. Za ilustracijo naj služijo številke najmočnejše ameriške banke, t. j. National City Bank of New York. Ta zavod je imel leta 1927. lastnih sredstev 143,777.000 dolarjev ali v dinarjih 8194,289.000 in vlog 1217,000.000 dolarjev ali v dinarjih 69 milijard.

Tudi v drugih kapitalistično razvitih državah obvlada trg majhno število močnih bank. V svrho primerjanja z našimi razmerami prinašamo v sledečem nekoliko podatkov še o nekaterih močnih evropskih bankah. Deutsche Bank v Berlinu ima lastnih sredstev 225 milijonov mark ali v dinarjih 3037,500.000 in kreditorjev 1872 milijonov mark ali v dinarjih čez 25 milijard. Credit Lyonnais Paris ima lastnih sredstev 482 milijonov frankov ali 1074 milijonov dinarjev in vlog 8738 milijonov frankov ali čez 19 milijard dinarjev. Banka Commerciale Italiana v Milanu ima lastnih sredstev 1220 milijonov lir ali v dinarjih 3660 milijonov in vlog 7600 milijonov lir ali 23 milijard dinarjev. Kreditanstalt für Handel und Gewerbe na Dunaju ima 118 milijonov šilingov ali 944 mil. dinarjev lastnih sredstev in 938 mil. šilingov ali 7472 milijonov dinarjev tujih sredstev. Živnostenska banka v Pragi ima glavnice in rezerv 450 milijonov čeških kron ali 765 milijonov dinarjev in tujih sredstev 4418 milijonov čeških kron ali 7511 milijonov dinarjev.

Te številke nam jasno dokazujejo, kako smo na polju bankarstva še nerazviti in kako je potrebno, da država in vsi ostali činitelji podpirajo in favorizirajo ugoden razvoj našega denarstva. Močni bančni zavodi, ki uživajo tudi v inozemstvu ugled in kredit, so predpogoj za napredek celokupnega gospodarstva, ki brez dobro organiziranega novčarstva sploh ne more prosperirati. Daleč smo še od

one koncentracije, ki jo vidimo v inozemstvu in od naše mlade agrarne države bi bilo tudi preveč zahtevano, če bi jo hoteli primerjati z drugimi agrarno, komercialno in industrialno dobro razvitimi državami centralne in zapadne Evrope ali pa z Ameriko. Vendar moremo tudi pri nas konstatirati lep napredek in v zadnjem času se že kažejo znaki močnejše združitve kapitala. V zvezi s predstoječo zakonito stabilizacijo dinarja je pričakovati večjega dotoka inozemskega kapitala, ki nam je zelo potreben. Saj bazira že danes finančna moč Zagreba kot centra našega novčarstva na dejstvu, da je pri večini njegovih zavodov (izvzemši Prvo hrvatsko štedionico in Srpsko banko) močno angažiran inozemski kapital. Kapital ne pozna ne narodnosti ne državnih meja, kakor se nobena država ne more izločiti iz mednarodnega trgovskega prometa. Bodočnost našega bankarstva je v ozki zvezi z zaupanjem inozemstva do naše države.

Jos. Moselizh:

POVOJNA DAVČNA ZAKONODAJA IN GOSPODARSTVO V SLOVENIJI.

Razvoj javnih dajatev pred vojno.

V povojni davčni zakonodaji naše države moramo razlikovati dve bistveno važni fazi. Prva faza obsega dobo izza političnega preobrata do finančnega zakona za leto 1927./1928. Karakterizira jo forsiranje materialnih zahtev finančne uprave brez ozira na obstoječe gospodarske in socialne razmere. Druga faza obsega dobo izza zgoraj omenjenega finančnega zakona do danes. V tej dobi stremi finančna uprava za tem, da davčno in finančno zakonodajo vsaj stopnjema prilagodi obstoječi akutni gospodarski krizi, ki objema že vso državo. Hkrati skuša uprava davčno zakonodajo usmeriti v pravcu moderne finančne vede.

Razvojni proces te dobe še ni končan. Zaključuje jo začasno zakon o neposrednih davkih z dne 8. februarja 1928 (Davčna reforma) in finančni zakon za leto 1928./29.

Preden preidem na opis razvoja davčne zakonodaje v poprevratni dobi, pa smatram za potrebno, da vsaj v kratkem obrisu pojasnim stališče moderne finančne znanosti glede značaja in namena javnih dajatev in glede njihovega odnosa do obstoječega splošnega narodnega gospodarstva in do socialnega reda v državi.

Javne dajatve so bile prvotno znak tlačanstva in podložništva. Ta značaj so začele izgubljati šele potem, ko je v najširše sloje začela pronicati ideja, da ima država kot gospodarska, politična in socialna enota važno kulturno, gospodarsko in socialno misijo.

Čim bolj se je delokrog države v teku časa v pravkar navedenem smislu razširjeval in čim višji so bili torej materialni zahtevki države do poedincev in do družbe, tem bolj je tudi finančna uprava začela posegati nele v gospodarske razmere poedinca, marveč tudi v naravni razvoj vsega gospodarstva in socialnega reda v državi.

Kmalu se je pa izkazalo, da vpliva enostransko forsiranje materialnih interesov finančne uprave kvarno na naravni razvoj splošnega gospodarstva. Ker so se hkrati pojavljale težke politične posledice, je začela finančna uprava odnosno finančna veda sistematično proučevati vprašanje o nalogah finančne politike in o odnosu njenih odredb do obstoječega gospodarskega in socialnega reda.

Na podlagi rezultatov, do katerih je prišla finančna znanost v teku časa, so se postavila sledeča splošno veljavna načela.

Moderna finančna veda priznava, da naj služijo javne dajatve predvsem interesom finančne uprave, vendar stoji hkrati na načelnem stališču, da se to ne sme goditi kvarno razvoju splošnega narodnega gospodarstva in socialnega reda.

Naloga finančne politike je, da najde prava pota in sredstva, ki sistematično vodijo k temu cilju (finančno politični momenti davčne zakonodaje).

Istočasno pa podčrtava moderna finančna znanost, da se finančna politika ne sme voditi brez ozira na socialno politiko. Vendar pa zboljšanje socialnega reda ne spada v delokrog finančne politike, marveč v delokrog socialne zakonodaje.

Gospodarska nivelacija, katero provzročajo javne dajatve, ni cilj, ampak posledica, ni namen, marveč le pojav vplivanja davščin na gospodarski red družbe (socialnopolitični momenti davčne zakonodaje).

V posledku pravkar navedenega načelnega stališča zahteva sedanja finančna veda, da so davki nele i n d i v i d u a l n o p r a v i č n i — kakor to zahteva individualizem, ki označuje javne dajatve kot ekvivalent za vživano zaščito po državi — marveč, da so tudi relativno pravični, t. j. z ozirom na ostale člane družbe. Tema načeloma pa odgovarja le obdačba potom enakih davščin in po davčni moči potom progresivnih davčnih stopenj.

Gornje stališče moderne finančne vede je v splošnem sprejela tudi finančna uprava bivše Avstrije, ko je l. 1896. reformirala takrat obstoječe davčne zakone. Zakon o osebnih davkih z dne 25. oktobra 1896, drž. zak. št. 220 je bistvene važnosti tudi za poprevratno dobo Slovenije, ker je v bistvu tudi po letu 1918. ostal v Sloveniji veljaven.

Kot korektiv donosnostnih davkov, ki so zaradi pomanjkanja neposrednega odnosa do davčnega subjekta težje dostopni progresivni obdačbi, služi v tem sistemu dohodninski davek. Dohodnina kot

davek od subjekta nudi namreč možnost, da se celokupni iznos davčne obremenitve potom progresivnih davčnih stopenj prilagodi individualnim gospodarskim razmeram poedinca.

Bistvena napaka davčne reforme leta 1896. obstoji v tem, da ni vpoštevala hkrati tudi realnih davščin, dasiravno baš te davčne vrste že davno niso ustrezale načelom moderne finančne znanosti. Zlasti velja to za najmarino, ki je zbog visokih davčnih postavkov že dolga leta zavirala nele stavbno podjetnost, marveč je tudi neposredni vzrok sedanje stanovanjske krize. Res je, da je finančna uprava hišni davek naknadno reformirala (glej zakon z dne 28. decembra 1911, drž. zak. št. 242 in 243), vendar tako tesnosrčno, da reforma gospodarsko ni bistveno učinkovala. Vsekako danes ne bi trpeli tolikega socialnega in moralnega zla, ako bi se bila finančna uprava pravočasno odločila za velikopoteznejšo reformo hišnega davka.

Davčna reforma iz leta 1896. pa pomenja le prvo etapo k cilju, da se davčna zakonodaja prilagodi načelom moderne finančne politike.

Drugo etapo predstavljata davčni noveli z dne 3. januarja 1913, drž. zak. št. 5 in z dne 23. januarja 1914, drž. zak. št. 13. V prvi noveli se priznavajo davčne olajšave zadružni kooperaciji, v drugi se pa odrejajo nadaljnje davčne olajšave gospodarsko šibkejšim slojem. Navedeni noveli je nesporno smatrati kot nadaljevanje davčnih koncesij od strani finančne uprave v okviru načel moderne finančne politike.

Brez dvoma bi prišlo tudi v sledečih letih do bistvene spopolnitve davčne reforme iz l. 1896. v pravkar navedenem pravcu, da ni medtem nastopila svetovna vojna.

Izredne medvojne razmere so imele za posledico izredne davčne odredbe. Radi tega tudi davčni zakoni medvojne dobe ne spadajo v okvir davčnega sistema leta 1896. To velja nele glede zakonov o davku na vojne dobičke, marveč tudi glede ces. naredbe z dne 28. avgusta 1916. Sicer so pa imeli pravkar navedeni zakoni že a priori časovno le omejeno veljavo. Ž njimi je finančna uprava nameravala zajeti predvsem izredne dohodke, izhajajoče iz špekulativnega izkoriščanja izrednih medvojnih gospodarskih razmer.

Poprevratna davčna zakonodaja.

Ob političnem prevratu smo imeli torej v Sloveniji davčni sistem iz leta 1896., spopolnjen z davčnima novelama iz leta 1913. in 1914., ki je ustrezal v bistvu načelom moderne finančne vede in poleg tega še izredne medvojne davčne odredbe, ki so bile začasnega značaja in so imele le namen, zaseči izredne spekulacijske previške, izvirajoče iz neurejenih medvojnih gospodarskih razmer. Podobne davčne razmere so vladale tudi v ostalih pokrajinah naše države.

Interes države je zahteval, da se gospodarsko in politično čim prej konsolidira. V to svrho bi se moral izvršiti prehod v normalni gospodarski red. Likvidirati bi se morale medvojne in povojne gospodarske razmere in hkrati čim prej tem bolj izenačiti davčne odredbe. Predvsem bi se pa morale likvidirati izredne medvojne davčne odredbe, ker niso le preobremenjevale gospodarstva, marveč so zaradi načelno različnih pokrajinskih davčnih sistemov nalagale tudi neenakomerna davčna bremena.

Naloga uprave v tej dobi ni bila lahka. Rešiti bi morala celo vrsto najtežjih in gospodarsko najvažnejših problemov in to v času, ko so bile zunanje in notranje politične, gospodarske in socialne razmere povsem nejasne.

Vsa ta vprašanja so bila v najožjem medsebojnem odnosu. Dobrobit države bi zahtevala, da jih uprava reši stopnjema in sistematično potom enotnega, vso državo obsegajočega političnega in gospodarskega programa.

Poseben interes na smotreni in enotni rešitvi vseh teh problemov je imela baš Slovenija, ker je bila vsled političnega preobrata ne le teritorialno okrnjena, marveč je izgubila tudi del dosedanjih tržišč in zaledja. Tudi Slovenija kot pretežno agrikulturna pokrajina v novem političnem položaju ni imela ugodnih eksistenčnih pogojev, ker je morala gospodarsko tekmovati z drugimi, po naravi bogatejšimi pokrajinami. Čim so hoteli Slovenci svoje eksistenčne pogoje zboljšati, so se morali gospodarsko preorijentirati. Eksistenčno bodočnost bi jim dalo ob danem položaju le forsirano pospeševanje industrije, obrti in trgovine. Trenutni položaj je bil Sloveniji toliko ugodnejši, ker so bila materialna sredstva za tako gospodarsko preorijentacijo na razpolago. Dejanski so Slovenci takoj po političnem preobratu začeli izrabljati dane razmere in pokazali pri tem veliko gospodarsko iniciativnost in podjetnost.

Ta gospodarski preokret Slovenije bi mogel obstati le tedaj, ako bi ga centralna uprava podprla s smotreno finančno in davčno politiko. Osobito je bilo to potrebno, ker se je moralo pričakovati, da sledi začetni gospodarski konjunkturi po naravnih zakonih gospodarska depresija z vsemi običajnimi težkimi gospodarskimi posledicami. Za ta primer gospodarske preizkušnje so pa bile materialne rezerve neobhodno potrebne.

Nade, katere so se stavile v centralno upravo odnosno v finančno zakonodajo ne le s strani Slovenije, marveč s strani vseh uvidevnih pridobitnih krogov, se pa žal niso uresničile. Odredbe, ki jih je izdala uprava v prvi fazi poprevratne dobe, po svojem gospodarskem in političnem učinkovanju niso služile splošni dobrobiti države, ker jim je manjkal enoten in smotren program v pravkar

navedenem zmislu in so imele le namen, da rešijo trenotni finančni položaj.

To ugotavljamo danes tem lažje, ker je finančna uprava, čim je gospodarska kriza objela že vso državo, pogreške dosedanjega upravnega udejstvovanja sama odkrito priznala in hkrati tudi začela smotreno likvidirati sistem dosedanje finančne in davčne politike.

Pomenljivo je v tem oziru priznanje finančne uprave v »Navodilih, kako naj se sestavi predlog proračuna za leto 1928./29.« (Službene Novine z dne 31. maja 1927, št. 120-XXXIII, in Uradni list z dne 8. junija 1927, št. 267/62). Ta »Navodila« potrjujejo nesporno pravilnost svoječasnega stališča gospodarskih krogov Slovenije, ki so opetovano opozarjali javnost in upravo, da vpliva dosedanji sistem finančne in gospodarske politike kvarno ne le na ekonomski razvoj Slovenije, marveč tudi na naravni razvoj vsega gospodarstva v državi. Finančna uprava priznava v navodilih na neobičajno odkritosrčen način, da je država pri izdatkih, ki so rezultanta trenotnega pojmovanja kulturnih, gospodarskih, socialnih in prosvetnih nalog, prehitro razvila te vrste funkcije in s tem tudi preveč obremenila današnjo generacijo.

Hkrati konstatira uprava, da je država, izvršujoč pravkar navedene funkcije in pojmujoč svojo vlogo v tej smeri, stopila iz normalnega predvojnega okvira. Vzlic temu so pa ostale nekatere potrebe v tej smeri nezadostno pokrite v škodo gospodarske povzdige države. Končno ugotavlja, da se čuti nezdravo razmerje državnih funkcij napram gospodarskim in socialnim potrebam naše države.

Značilno za to izjavo, katero je po vsej priliki narekovala obstoječa akutna gospodarska kriza, je osobito to, da podčrtava poleg pogrešk dosedanjega upravnega sistema tudi na povsem jasen način neposredni odnos finančne oziroma davčne politike do obstoječega gospodarskega in socialnega reda v državi in sicer v zmislu načel moderne finačne vede.

Vsekako bi gospodarske, zlasti pa davčne odredbe, katere predvidevajo pravkar navedena navodila, splošnogospodarsko vsekako drugače učinkovale, ako bi bile izšle vsaj nekaj let poprej. Res je, da tudi v tem primeru ne bi zadržale prehoda ugodne gospodarske konjunkture v depresijo, ker je ta po naravnih zakonih gospodarskega razvoja neizogiben, vendar bi take odredbe, čim bi pravočasno izšle, bile v stanu, da gospodarske posledice depresije omeje ali pa vsaj ublaže.

Metode, katerih se je poslužila finančna uprava v prvi fazi poprevratnega udejstvovanja, so obstajale deloma v tem, da so se vzdržavali že obstoječi pokrajinski davčni sistemi, dasiravno so se

medsebojno že v načelnih vprašanjih bistveno razlikovali in vzlic temu, da so postale v posameznih pokrajinah gospodarske razmere vsled političnega prevrata povsem različne od onih pred prevratom. Trenotne višje potrebe finančne uprave, povzročene zaradi devalvacije denarne vrednosti, deloma pa zaradi pospeševanja raznih političnih, osobito socialnopolitičnih nalog, so se pa krile potom novih davčnih vrst in potom linearnih državnih prebitkov in davkov k že obstoječim pokrajinskim davščinam.

S tem sistemom se ni finančna uprava le odrekla neposredni ingerenci na pospeševanju prehoda narodnega gospodarstva v normalne razmere, marveč je ta prehod v gospodarsko konsolidacijo celo ovirala, ker je, vzdržujoč medvojne davščine, preobremenjevala davčne zavezance v breme njihove gospodarske bodočnosti. Pri tem je pa prezrla, da pomenja tako upravno udejstvovanje težko preizkušnjo za primer, da pride do gospodarskega preokreta, in sicer ne le za davkoplačevalce, marveč tudi za državo samo, ker te metode odpovedo uprav v momentu, ko bi bilo v interesu enih in drugih, da bi razpolagali z močnimi materialnimi rezervami.

Sistem, ki je služil v prvi fazi poprevratne dobe finančni upravi, da je krila svoje trenotne potrebščine, je obstojal v glavnem v tem, da so se: a) zvišale odmerne osnove za poedine, že obstoječe davčne vrste, b) zvišale davčne postavke za posamezne davščine, c) inkamemerirale bivše avtonomne doklade, č) ustvarili novi linearni pribitki in davki, d) uzakonile povsem nove samostojne davščine.

Bistvena hiba te finančne politike obstoji v tem, da ji manjka enotna podlaga in da se ni omejevala na časovno omejeno dobo.

Že zgoraj sem omenjal, da so se davčni sistemi posameznih pokrajin medsebojno že v načelnih vprašanjih bistveno razlikovali. Razni medvojni pribitki in davki so te diference le še potencirali. Zato so davčne odredbe prve faze poprevratne dobe v posameznih pokrajinah gospodarsko povsem različno učinkovale. Posledica je bila neenakomerna davčna obremenitev posameznih pokrajin, najtežja seveda ondi, kjer je davčni sistem že prvotno podčrtaval pomen osebnih davščin. Med pokrajine, ki so težo gospodarskih posledic povojne davčne zakonodaje najtežje občutile, je nesporno prištevati Slovenijo, kjer je bil njen sistem neposrednih davščin najpopolnejši.

Druga bistvena hiba povojne davčne politike je obstajala v tem, da se zgoraj omenjene metode časovno niso omejile na dobo prehoda vsega gospodarstva v redne gospodarske razmere. Eksistenčne pogoje je imel označeni sistem le tedaj in le toliko, kolikor so vladale v državi medvojnim gospodarskim prilikam podobne pridobitne razmere. Čim je pa bilo ukinjeno vezano gospodarstvo, so odpadli tudi razlogi, ki so bili za finančno upravo merodajni, da je segla svoječasno po izrednih davčnih odredbah.

Povojne davčne odredbe so se v Sloveniji naslanjale na sledeče, od bivše Avstrije v poprevratno dobo prevzete davščine: a) realne davke, t. j. zemljarino in hišne davke, b) osebne davke, t. j. občo in posebno pridobnino, rentnino, dohodnino in tantiemni davek in c) vojne davščine, t. j. vojni pribitek, rentabilnostno doklado k posebni pridobnini in vojni davek.

Iz okvira gornjih davščin izpade plačarina, t. j. naddavek na višje službene prejemke. Ker je že temeljni davek (dohodnina z vojnim pribitkom) obremenil službene prejemke do skrajno dopustne meje, je izgubila plačarina eksistenčno pravico, zato jo je finančni zakon za leto 1922./23. povsem ukinil.

Na zgoraj omenjene davčne vrste so se metode povojne davčne zakonodaje aplicirale kakor sledi.

Metodo povišanja odmerne osnove je finančna uprava porabila v Sloveniji le glede zemljarine. Davek se je prvotno odmerjeval na podlagi enkratnega čistega katasterskega donosa. Ta odmerna osnova se je prvikrat zvišala na trikratni iznos (finančni zakon za leto 1920./21.) in pozneje (finančni zakon za mesec junij do december 1921) končnoveljavno na štirikratni iznos.

Metode povišanja davčnih lestvic se je finančna uprava poslužila pri: a) hišni razredarini, b) obči pridobnini in c) tantiemnem davku. Davčne postavke hišne razredarine so bile zvišane na trikratni iznos z določbami finančnega zakona za leto 1920./21.

Pri obči pridobnini so se davčne stopnje zvišale celo na štirikratni iznos. Zvišano davčno lestvico nam je prinesel finančni zakon za leto 1920./21.

Pravkar navedeni proračunski zakon je zvišal tudi davčno stopnjo za tantiemni davek. Ta davek je znašal prvotno le 10% od tantieme (Zakon z dne 23. januarja 1914, drž. zak. št. 13). Izza finančnega zakona za leto 1920./21. znaša davčna stopnja tega davka 15%.

Bivše deželne doklade v Sloveniji so bile inkamerirane z večkrat omenjenim finančnim zakonom za leto 1920./21., ker so prešle funkcije deželnih odborov na državo. Inkamerirane bivše deželne doklade Slovenije je finančna uprava hkrati z bivšimi vojnimi pribitki strnila v enotne državne pribitke. Ti so znašali pri a) zemljarini 150%, b) hišnih davkih 60% oz. 70%, c) obči pridobnini 130% oz. 170%, č) posebni pridobnini 90%, d) rentnini 100%, oz. 170% in pri e) tantiemnem davku pa 100% od vsakokratnega temeljnega davka.

Izredni (linearni) državni pribitek nam je prinesel proračunski zakon za mesece julij-september 1923. Pribitek je znašal v splošnem 30%, pri zemljarini pa izjemoma 500% od osnovnega davka in od odpadajočih državnih pribitkov.

Po letu 1918. vzakonjeni dodatni davki so bili: a) invalidski davek, b) komorska doklada in c) vojnica.

Invalidski davek je bil vzakonjen z večkrat citiranim finančnim zakonom za leto 1920./21.

Vojnica in komorska doklada temeljita na določbah zakona o ustroju vojske in mornarice z dne 9. avgusta 1923 (Uradni list z dne 17. oktobra, štev. 329/96).

Vojnica se je pričela odmerjati izza davčnega leta 1924., remontno-komorska doklada pa vsled določb člena 59. finančnega zakona za mesece april-julij 1925 izza dne 1. aprila 1925.

Med povsem nove davčne vrste, katere nam je prinesel povojni davčni sistem, je prištevati davek na poslovni promet. Ta davek smo dobili s finančnim zakonom za leto 1920./21. Sedanji ustroj davka pa temelji na specialnem zakonu z dne 27. junija 1921 (Uradni list štev. 289/113 ex 1921) in na davčni noveli z dne 31. januarja 1922 (Uradni list štev. 46/20 ex 1922).

Že iz tega splošnega pregleda izhaja, da se finančna uprava ni poslužila svojih metod naenkrat, marveč stopnjema, kakor je to zahteval njen trenutni finančni položaj.

Prvi davčni poviški datirajo iz dobe finančnega zakona za leto 1920./21. Le-ta zakon nam je: a) razširil vojni davek tudi na leto 1919., b) ustanovil povsem nov davek na poslovni promet, c) ustvaril invalidski davek, č) inkameriral dosedanje deželne doklade v Sloveniji, d) zvišal odmerno osnovo za zemljiški davek na trikratni iznos, e) dvignil davčne postavke za hišno razredarino na trikratni iznos, f) početveril davčno lestvico za občo pridobnino in g) zvišal tantiemni davek od 10% na 15% od odmerne osnove.

Višino davčne obremenitve vsled pravkar omenjenih davčnih odredb glede gospodarsko najvažnejših davščin nam kažejo sledeče davčne tabele, ki hkrati pojasnjujejo porast davčne obremenitve napram predvojni in medvojni dobi.

a) Zemljarina. Kot primer nam služi posestvo, čigar čisti katastralni donos znaša 1000 Din. To posestvo bi plačalo:

(v dinarski valuti)

Predmet	Pred vojno	Med vojno	Po finančnem zakonu za leto 1920/1921
Zemljarino	193·—	193·—	600·—
Vojno doklado	—	154·40	—
Melioracijsko doklado .	—	20·—	60·—
Enotni državni pribitek .	—	—	900·—
Invalidski davek . . .	—	—	189·—
Skupaj . .	193·—	367·40	1.749·—

b) Hišna najmarina. Primerja se obdačba hiše v Ljubljani, ki daje letno 10.000 Din najemnine. Od te hiše bi se plačevali v raznih dobah nastopni davki:

Predmet	Pred vojno	Med vojno	Po finančnem zakonu za leto 1920/1921
Najmarina	1.983·33	1.983·33	2.000·—
Vojni pribitek	—	—	—
Enotni državni pribitek	—	—	1.200·—
Invalidski davek	—	—	600·—
Skupaj	1.983·33	1.983·33	3.800·—

c) Občna pridobnina. Kot primer nam služi podjetje, ki ima davčni postavek v iznosu per 500 Din. Takemu podjetju bi se v poedinih dobah odmerili sledeči davki:

Predmet	Pred vojno	Med vojno	Po finančnem zakonu za leto 1920/1921
Občna pridobnina	500 —	500·—	2.000·—
Vojni pribitek	—	500·—	—
Enotni državni pribitek	—	—	3.400·—
Invalidski davek	—	—	1.190·—
Skupaj	500·—	1 000·—	6.590 —

č) Posebna pridobnina. Razliko v davčni obremenitvi v raznih dobah nam kaže obdačba podjetja, ki izkazuje v svojih računskih sklepih 100.000 Din čistega bilančnega dobička. Pravkar omenjeni poslovni uspeh predstavlja hkrati odmerno osnovo. V tem primeru bi se podjetju v posameznih dobah odmerili sledeči davki:

Predmet	Pred vojno	Med vojno	Po finančnem zakonu za leto 1920/1921
Posebna pridobnina	10.000·—	10.000·—	10.000·—
Vojni pribitek	—	2.000·—	—
Rentabilnostni pribitek	—	8.000·—	8.000·—
Enotni državni pribitek	—	—	9.000·—
Invalidski davek	—	—	5 400·—
Skupaj	10.000·—	20.000·—	32.400·—

d) Rentnina. Primerja se rentnina, odpadajoča na obresti hranilne vloge, ki daje letno 10.000 Din obresti. Od take vloge bi se odmerila v posameznih letih sledeča rentnina:

Predmet	Pred vojno	Med vojno	Po finančnem zakonu za leto 1920/1921
Rentnina	200·—	200·—	200·—
Vojni pribitek	—	200·—	—
Enotni državni pribitek	—	—	200·—
Invalidski davek	—	—	62·—
Skupaj	200·—	400·—	462·—

e) Dohodnina. Pri dohodkih v iznosu per 100.000 Din bi se v posameznih dobah plačal sledeči dohodninski davek (brez 10% oz. 15% samske doklade):

Predmet	Pred vojno	Med vojno	Po finančnem zakonu za leto 1920/1921
Dohodnina	6.190·—	6.190·—	6.190·—
Vojni pribitek	—	7.428·—	7·428·—
Invalidski davek	—	—	—
Skupaj	6.190·—	13.618·—	13.618·—

f) Tantiemni davek. Višino davčne obremenitve tantiemnih prejemkov nam kaže primer obdačbe tantieme v iznosu per 10.000 Din. Od tega prejemka bi se plačale v posameznih letih sledeče davščine:

Predmet	Pred vojno	Med vojno	Po finančnem zakonu za leto 1920/1921
Tantiemni davek	1.000·—	1.000·—	1.500·—
Vojni pribitek	—	1.000·—	—
Enotni državni pribitek	—	—	1.500·—
Invalidski davek	—	—	420·—
Skupaj	1.000.—	2.000·—	3.420·—

Iz teh razpredelnic izhaja kot bistven znak davčne zakonodaje finančnega zakona za leto 1920./21. na eni strani forsiranje obreme-

nitve proizvajalnega procesa (zemljarina, obča in posebna pridobnina), na drugi strani obremenitev konsuma (davek na poslovni promet).

Višjo davčno obremenitev je navidezno opravičevalo valovanje valute, ki kaže vsled trenutne inflacijske politike padajočo tendenco. Tudi daje takratna gospodarska konjunktura možnost izrednih dobičkov.

Dogodki iz sedanjosti pa nam dokazujejo, da je bilo forsiranje davčne obremenitve vzlic temu pogrešno, ker so bili tedanji dobički, kakor nam kaže sedanjost, več ali manj fiktivnega značaja, ker so temeljili predvsem na valovanju valute. Zato je forsiranje davčne obremenitve preko običajne in naravno dopustne meje v svojem gospodarskem učinkovanju pomenjalo prav za prav anticipativno premoženjsko oddajo v breme naše gospodarske bodočnosti, to pa tem bolj, ker je prekomerna obdačba onemogočala ustvaritev materialnih rezerv, ki so bile z ozirom na nestalnost gospodarskih razmer neobhodno potrebne.

Če se je pa že preobremenjala proizvodnja, bi se bil moral na drugi strani ščititi vsaj konsument. To je povsem logično, ker je istočasna obremenitev proizvajalnega procesa in konsuma trajno nevzdržljiva, posebno ako gre obdačba v materialnem oziru tako daleč, kakor jo odreja finančni zakon za leto 1920./21.

S tega stališča je rešiti tudi vprašanje, ali je bilo umestno in potrebno, da ustvarja pravkar navedeni finančni zakon poleg davčnih odredb, ki se nanašajo na obdačbo proizvodnje, tudi še poseben davek (davek na poslovni promet), ki naj obremenjuje konsum.

Prometni davek se redno pojavlja takrat, ko prihajajo državne finance vsled izredne okolnosti, n. pr. vojne, v izredno težek položaj. V materialnem oziru je davek zelo efektiven. Tudi teoretično je davek idealen, ker predstavlja nekak analogon k dohodninskemu davku. Kakor ima dohodnina nalog, da obdačuje celokupni iznos donosov iz vseh virov davčnega zavezanca, tako naj prometni davek na drugi strani obremenjuje celokupni iznos njegove potrošnje. Žal, da nastanejo težave, čim ga hočemo realizirati. Kot davek od konsuma bi prometni davek smel obremenjevati konsumenta le enkrat, in sicer takrat, ko preide konsumni predmet v prosti promet. Proizvajalnega procesa torej ta davek ne bi smel obremenjevati. V praksi je pa taka obdačba konsuma kratkomalo neizvedljiva, odnosno zahteva takih kavtel, da postane davek za finančno upravo več ali manj povsem nerentabilen. Čim se pa pobira prometni davek brez posebnih kavtel, pa izgubi značaj konsumnega davka, ker obremenjuje tudi promet, ki služi le nadaljevanju proizvodnje. V svojem

posledku povzroča prometni davek v takih primerih večkratno obremenitev konsuma, na katerega skuša proizvajalec davek prevaliti.

Vsi ti momenti so bili dosedaj še vedno merodajni, da so finančne uprave davek opuščale, čim so to dovoljevale trenutne finančne razmere.

Prometni davek, ki se pobira v naši državi, ima nesporno pretežni del pravkar navedenih nedostatkov, ker se po večini pobira sumarično od vsakokratnega prometa, brez ozira na to, da služi promet konsumu ali pa ga je smatrati kot nadaljevanje proizvajalnega procesa. S tega stališča pomenja davek težko ogražanje konsolidacije narodnega gospodarstva.

Vsi ti davčni poviški odnosno novi davki so pa Slovenijo tem težje zadeli, ker je istočasno denarno občutno oslabela deloma zaradi redukcije kronskih novčanic, deloma pa zaradi istočasne zamenjave kronske valute v dinarsko.

Ako gospodarske posledice v Sloveniji niso prišle takoj očitno na dan, je razlagati predvsem tako, da obstoja med davčno obremenitvijo in med njenim učinkovanjem daljša doba. Kakor sem že zgoraj omenjal, je pa davčna bremena pomagala prenašati trenutna gospodarska konjunktura v zvezi z istočasno valutno inflacijo.

Davčna bremena, ki jih je nalagal finančni zakon za leto 1920./21. so bila tako težka in takega značaja, da so pridobitni krogi upravičeno pričakovali, da gre tu le za začasne, prehodne davčne odredbe. V tem jih je podpiralo dejstvo, da sledeči finančni zakoni ne vsebujejo nikakih važnejših davčnih odredb. Osobito velja to za proračunski zakon za mesece junij-december 1921, za mesece januar in februar 1922, in za mesece maj in junij 1922. Izjemo dela tu finančni zakon za marec in april 1922, ki nam je prinesel povsem nepričakovano in po daljšem časovnem razdobju davek na vojne dobičke za poslovno leto 1920. S stališča racionalne davčne politike tega davka ne moremo odobravati, ker se nanaša na dobo, ki je že davno minula, in na dohodke, ki so bili pretežno že tudi konsumirani ali pa investirani. Nesporno je, da je naknadna odredba davka na vojne dobičke za poslovno leto 1920. zelo škodovala finančni upravi, ker je omajala zaupanje davčnih zavezancev v stabilnost finančne politike. Za naknadno uvedbo vojnega davka za poslovno leto 1920. je pa bilo, ne glede na splošno davčno preobremenitev potom zgoraj omenjenih linearnih pribitkov in dodatnih davkov, tem manje povoda, ker je stalo takrat narodno gospodarstvo, kakor nam kaže sedanja doba, že tik pred gospodarsko krizo. A tudi sicer ni bilo stvarne podlage za kako izredno obdačbo poslovnih dobičkov, ker so postajale razmere za izredno izkoriščanje trenutnega gospodarskega položaja vedno težje.

Konec leta 1923., posebno pa v letu 1924. ni bilo nikakega dvoma več, da nastaja preokret v razvoju narodnega gospodarstva. Po kratkem zastoju je slednje začelo polagoma in stopnjema prehajati v gospodarsko depresijo. Znaki prehoda v gospodarsko krizo so vedno očitnejši. Predvsem se pojavlja občutno pomanjkanje denarja na tržiščih, kar je običajni signal, da nekaj ni v redu, to pa tem bolj, ker postaja z vsakim dnem očitneje, da dobiva pomanjkanje gotovine že trajen značaj. Javljajo se tudi že običajne posledice gospodarskih kriz, kot so eksekucije, poravnave, konkurzi.

Pojavljajo se pa tudi že znaki, da so začeli pridobitni krogi reagirati na prekomerni pritisk uveljavljenega povojnega davčnega sistema. Začenja se zastoj v iniciativnem gospodarskem udejstvovanju. Poleg tega se občuti stremljenje, da se prenesejo centrale domačih podjetij iz Slovenije v Zagreb odnosno Belgrad, ker so podjetja zaradi davčne preobremenitve v Sloveniji izgubila interes na obratu, deloma pa zato, ker upajo, da dosežejo v drugih pokrajinah, kjer veljajo milejši davčni sistemi, ugodnejše eksistenčne pogoje.

V zmislu načel moderne finančne politike bi morala finančna uprava pravkar navedene gospodarske pojave registrirati. Na vsak način so bili ti pojavi takega značaja, da niso dajali upravi nikake podlage, da nadaljuje dosedanji davčni sistem. Baš nasprotno, vsi ti pojavi so narekovali zakonodaji neobhodno nalogo, da likvidira dosedanje davčne zakone potom enotnega, vso državo obsegajočega gospodarskega programa, posebno pa potom enotne davčne reforme.

S tega stališča je smatrati določbe finančnega zakona za mesece julij-september 1923, ki uvaja k že obstoječim davčnim vrstam še povsem nov izreden linearen pribitek, za usodno finančno-politično pogreško. Kakor sem že zgoraj omenjal, znaša ta pribitek v splošnem 30% od vsakega temeljnega davka in od odpadajočega enotnega državnega pribitka. Le pri zemljarini znaša izredni linearni pribitek izjemoma 500%. Že iz višine davčnega postavka izhaja, da gre tu za gospodarsko zelo izdatno davčno breme.

Značilno za težavni gospodarski položaj je dejstvo, da se istočasno uzakonjeni kuluk, t. j. popravljanje javnih cest potom ljudskega dela, ni dal več realizirati.

Ker je medtem vedno bolj slabel denarni trg in je bilo pričakovati, da pride do nedoglednih gospodarskih posledic, je finančna uprava s členom 159. finančnega zakona za leto 1924./25. (prejšnji finančni zakoni namreč ne vsebujejo važnejših finančnih odnosno davčnih odredb, glej finančni zakon za mesece oktober-december 1923, dalje finančni zakon za mesece januar-marec 1924) odredila, da se obresti od hranilnih vlog in po tekočem računu oproste od rentnine, ako obresti na leto preračunane ne presegajo zneska 5000 Din.

Vzlic gospodarski krizi, odnosno baš vsled nje je bila finančna uprava v posledku svojega dosedanjega upravnega udejstvovanja prisiljena, da je s 1. aprilom 1925 podvojila invalidski davek in hkrati odredila, da se izza tega dne pobira remontno-komorska doklada v zmislu zakona o ustrojstvu vojske in mornarice. Seveda gre pri teh odredbah le za trenutni izhod iz finančnih težkoč države, ki pa ne more rešiti položaja. Nasprotno je ta finančni zakon v svojih posledicah težko zadel pridobitna podjetja, ki so se že itak zaradi posledic gospodarske krize po večini nahajala v najtežjem položaju. V koliko je zgoraj omenjeni finančni zakon spopolnil dosedanjo materialno obremenitev, nam kažejo sledeče pregledne razpredelnice, ki izhajajo iz stanja obdačbe, kakor ga je ustvarjal finančni zakon za leto 1920./21. Za podlago primerjave služijo povsem isti primeri kakor v predidočih razpredelnicah.

A. **Zemljarina.**

Predmet	Obdačba po finančnem zakonu za leto 1920/1921	Obdačba po finančnem zakonu za mesece julij — september 1923	Obdačba po finančnem zakonu za mesece april — julij 1925
Zemljarina	600·—	800·—	800·—
Vojna doklada	—	—	—
Melioracijska doklada	60·—	—	—
Enotni državni pribitek	900·—	1.200·—	1.200·—
Izredni državni pribitek	—	10.000·—	10.000·—
Invalidski davek	189·—	260·—	520·—
Komorska doklada	—	—	260·—
Skupaj	1749·—	12.260·—	12.780·—

B. **Hišna najmarina.**

Predmet	Obdačba po finančnem zakonu za leto 1920/1921	Obdačba po finančnem zakonu za mesece julij — september 1923	Obdačba po finančnem zakonu za mesece april — julij 1925
Najmarina	2.000·—	2.000·—	2.000·—
Vojni pribitek	—	—	—
Enotni državni pribitek	1.200·—	1.200·—	1.200·—
Izredni državni pribitek	—	960·—	960·—
Invalidski davek	600·—	600·—	1.200·—
Komorska doklada	—	—	600·—
Skupaj	3.800·—	4.760·—	5.960·—

C. **Obča pridobnina.**

Predmet	Obdačba po finančnem zakonu za leto 1920/1921	Obdačba po finančnem zakonu za mesece julij — september 1923	Obdačba po finančnem zakonu za mesece april — julij 1925
Obča pridobnina	2.000·—	2.000·—	2.000·—
Vojni pribitek	—	—	—
Enotni državni pribitek	3.400·—	3.400 —	3.400·—
Izredni državni pribitek	—	1.620 —	1.620·—
Invalidski davek	1.190·—	1.190 —	2.380·—
Komorska doklada . . .	—	—	1.190·—
Skupaj . .	6.590·—	8.210·—	10.590·—

Č. **Posebna pridobnina.**

Predmet	Obdačba po finančnem zakonu za leto 1920/1921	Obdačba po finančnem zakonu za mesece julij — september 1923	Obdačba po finančnem zakonu za mesece april — julij 1925
Posebna pridobnina . .	10.000·—	10.000·—	10.000·—
Vojni pribitek	—	—	—
Enotni državni pribitek	9.000·—	9.000·—	9.000·—
Rentabilnostni pribitek .	8.000·—	8 000 —	8.000·—
Izredni državni pribitek	—	8.100 —	8.100 —
Invalidski davek	5.400·—	5.400 —	10.800·—
Komorska doklada . . .	—	—	5.400 —
Skupaj . .	32.400·—	40.500·—	51.300·—

D. **Rentnina.** Izkaz odpade, ker se je ta davek na obresti, ki ne presegajo letnega zneska 5000 Din, odpravil. Glej finančni zakon za leto 1924./25.

E. **Dohodnina.**

Predmet	Obdačba po finančnem zakonu za leto 1920/1921	Obdačba po finančnem zakonu za mesece julij-september 1923	Obdačba po finančnem zakonu za mesece april-julij 1925
Dohodnina	6.190·—	6.190 —	6.190·—
Vojna doklada	7.428 —	7.428·—	7.428·—
Izredni državni pribitek .	—	4.085·40	4.085·40
Invalidski davek	—	2.850·—	5.700·—
Komorska doklada . . .	—	—	2.850·—
Skupaj . .	13.618·—	20.553·40	26.253·40

O p o m b a. Po členu 84. finančnega zakona za l. 1920./21. služi dohodnina le v izjemnih primerih kot podlaga za odmero invalidskega davka. Ta določba ni bila prevzeta v finančni zakon za leto 1922./23. Zato se je izza te dobe invalidski davek odmerjal tudi od dohodnine. Šele finančni zakon za mesec december 1925 do meseca marca 1926 je dohodnino zopet oprostil od plačevanja invalidskega davka. Neomejena odmera invalidskega davka k dohodnini se davčnopravno ne da zagovarjati, ker so donosi posameznih dohodnih virov že itak po večini zavezani invalidskemu davku. Plačevanje invalidskega davka k dohodnini pomenja torej dvojno obdačbo. Sicer je pa finančni zakon za leto 1927./28. ukinil tudi 30%ni izredni državni pribitek k dohodninskemu davku. Efekt teh davčnih olajšav nam kaže sledeča tabela.

Predmet	Odmera po finančnem zakonu za mesece april-julij 1925	Obdačba po finančnem zakonu za mesec december 1925 — marec 1926	Odmera po finančnem zakonu za leto 1927/1928
Dohodnina	6.190·—	6.190·—	6.190·—
Vojna doklada	7.428·—	7.428·—	7.428·—
Izredni pribitek . . .	4.085·40	4.085·40	—
Invalidski davek . . .	5.700·—	—	—
Komorska doklada . .	2850·—	—	—
Skupaj: . .	26.253·40	17.703·40	13.618·—

F. **Tantiemni davek.**

Predmet	Obdačba po finančnem zakonu za leto 1920/1921	Obdačba po finančnem zakonu za mesece julij-september 1923	Obdačba po finančnem zakonu za mesece april-julij 1925
Tantiemni davek	1.500·—	1.500·—	1.500·—
Vojni pribitek	—	—	—
Enotni državni pribitek .	1.500·—	1.500·—	1.500·—
Izredni državni pribitek	—	900·—	900·—
Invalidski davek	420·—	420·—	840·—
Komorska doklada	—	—	420·—
Skupaj . .	3.420·—	4.320·—	5.160·—

Davčne odredbe finančnega zakona za mesec april—julij 1925 pomenjajo kulminacijo dosedanje finančne politike (glej predstoječe tabele).

V moderno finančno politiko.

Medtem je pa prehod vsega gospodarstva v depresijo že povsem dozorel. Zaradi pogrešne gospodarske politike, ki je premalo vpoštevala potrebo konsolidacije gospodarskih razmer, je depresija teri-

torialno objela že skoro vso državo. Posledice depresije je občutila tudi finančna uprava, ker je izostal materialni efekt forsiranja davčne obremenitve. To je tembolj učinkovalo, ker so vzlic temu naraščale finančne potrebe države. Vsi ti momenti so brezdvomno odločili, da je začela finančna uprava likvidirati svojo dosedanjo politiko in da je pristopila k definitivni rešitvi vprašanja davčne reforme.

Prve znake nove orientacije beleži že finančni zakon za leto 1927./28. Zato datiram drugo fazo povojne davčne zakonodaje že izza tega zakona. Pravkar citirani finančni zakon obsega osobito sledeče davčne olajšave. Predvsem dovoljuje bistvene plačilne olajšave za davčne zaostanke iz leta 1926. Zaostanki se morejo odplačevati v večletnih, maksimalno v štirih letnih obrokih. Odpravlja se 30% ni izredni državni pribitek k dohodnini. Obresti hranilnih vlog in obresti od tekočega računa so izza l. 1927. proste rentnine brez ozira na višino obresti itd.

Da gre pri davčnih odredbah finančnega zakona za leto 1927./28. res za novo orientacijo v finančni politiki, potrjujejo tudi načela, katera obsegajo že zgoraj omenjena navodila, kako naj se sestavi predlog proračuna za leto 1928./29. (glej Uradni list z dne 8. junija 1927, št. 267/62) in pa davčna reforma, ki je dne 8. februarja 1928 postala zakon.

Res je, da ta zakon še ne ustreza povsem načelom sedanje finančne znanosti, ker ne vpošteva zadostno sedanje ne bodoče gospodarske razmere in tudi ne ustreza povsem socialnim težnjam sedanje dobe, vendar ne smemo pomena davčne reforme podcenjevati. Ž njo smo dobili vsaj enotno podlago, ki nam bo omogočala, da polagoma in stopnjema prilagodimo davčni sistem obstoječim gospodarskim in socialnim razmeram. S tega stališča pomenja davčna reforma važen korak k splošni politični in gospodarski konsolidaciji države.

Bistvena hiba novega zakona o neposrednih davkih obstoji v tem, da zaradi izpada dohodninskega davka v višji meri obremenjuje proizvajalni proces, hkrati pa obdačuje tudi konsum. Davčne stopnje so sicer omiljene, vendar ne še v toliki meri, kakor so to zahtevali gospodarski krogi z ozirom na težki položaj vsega nar. gospodarstva.

Katere pridobitne kroge razbremenjuje davčna reforma in kako daleč segajo davčne olajšave pri poedinih davčnih vrstah, nam kažejo sledeča pojasnila.

Pred davčno reformo smo imeli v Sloveniji sledeče davčne vrste: a) zemljarino, b) hišno razredarino, c) najmarino, č) občo pridobnino, d) posebno pridobnino, e) rentabilnostno doklado k posebni pridobnini, f) rentnino, g) dohodnino, h) davek na telesno delo, i) davek na redne službene prejemke državnih nameščencev, j) davek na izredne prejemke državnih nameščencev, k) davek na službene prejemke duševno zaposlenih zasebnih in samoupravnih nameščen-

cev, l) davek na tantieme, m) enotni državni pribitek, n) izredni državni pribitek, o) invalidski davek, p) komorsko doklado, r) davek na poslovni promet, in s) vojnico.

Po davčni reformi imamo le še sledeče davčne vrste: a) zemljarino, b) zgradarino, c) pridobnino, č) rentnino, d) družbeni davek, e) uslužbenski davek, f) prometni davek in g) vojnico.

Zgradarina nadomešča bivšo razredarino in najmarino. Pridobnina davčne reforme odgovarja bivši obči pridobnini. Družbeni davek nadomešča dosedanjo posebno pridobnino in rentabilnostno doklado. Uslužbenski davek je nadomestil dosedanji davek na telesno delo in davke na službene redne in izredne prejemke državnih nameščencev in davek na službene prejemke duševno zaposlenih zasebnih in samoupravnih nameščencev.

Višino davčne obremenitve nam kažejo nastopne tabele.

A. Zemljarina. Iz naslova tega davka se pobira a) temeljna in b) dopolnilna zemljarina. Začasno imamo določeno le davčno lestvico za dopolnilni davek. Poleg tega je začasno tudi višina odmerne osnove neznana. Zato se da višina davčne obremenitve le aproksimativno določiti.

Po vsej priliki bo znašal čisti katasterski donos za en hektar v Sloveniji povprečno circa 161 Din. Davčna stopnja za osnovno zemljarino bo pa znašala circa 10%. Pri tem navajam, da je znašal čisti katasterski donos Slovenije v letu 1926. povprečno 7·94 kron. (Celokupni čisti katasterski donos tega leta v Sloveniji — brez Prekmurja — je znašal 11,519.962·48 kron in površina davku zavezanih zemljišč pa 1,450.679 ha, 48 a 79 m².)

Da vsaj aproksimativno določimo višino nove zemljarine, naj nam služi kot primer zemljišče, ki obsega 10 ha. To zemljišče je imelo pred davčno reformo 79·40 K čistega katasterskega donosa. Po davčni reformi bi ga imelo 1610 Din. Katere davke bi plačalo tako posestvo tik pred davčno reformo in koliko (seveda predvidoma) po davčni reformi, kaže nastopni razkaz.

Predmet	Obdačba po finančnem zakonu za mesece april-julij 1925	Obdačba po davčni reformi predvidoma
Zemljarina (temeljna)	15·88	161·—
Enotni državni pribitek	23·82	—
Izredni državni pribitek	198·50	—
Invalidski davek	12·—	—
Komorska doklada	6·—	—
Zemljarine (dopolnilna)	—	32·20
Skupaj	256·20	193·20

Pripomba: Dopolnilni davek per 32·20 Din bi plačal posestnik od zemljišč, katere poseduje v območju enega davčnega oblastva, ako celokupni iznos čistega katasterskega donosa vseh teh zemljišč ne bi presegal 2000 Din.

B. Zgradarina. Primer, kakor pri predidočih razpredelnicah.

Predmet	Obdačba po finančnem zakonu za mesece april-julij 1925	Obdačba po finančnem zakonu za mesece december 1925 marec 1926 — (glej pripombo!)	Obdačba po davčni reformi
Najmarina (temeljna) . .	2.000·—	1.200·—	960·—
Enotni državni pribitek .	1.200·—	840·—	—
Izredni državni pribitek .	960·—	612·—	—
Invalidski davek	1.200·—	840·—	—
Komorska doklada . . .	600·—	420·—	—
Najmarina (dopolnilna) .	—	—	160·—
Skupaj . .	5.960·—	3.912·—	1.120·—

Pripomba: S finančnim zakonom za mesece december 1925 — marec 1926 so bili davčni postavki najmarine za hiše v Ljubljani znižani na davčne stopnje za ostale hiše v Sloveniji. Da je davčna obremenitev po davčni reformi tudi pri višjih najemninah izdatno nižja od obremenitve pred zakonom o neposrednih davkih z dne 8. februarja 1928, nam kaže sledeči primer, ki obravnava odmero zgradarine pri najemnini v iznosu 100.000 Din.

Predmet	Obdačba po finančnem zakonu za mesece december 1925 marec 1926	Obdačba po davčni reformi
Najmarina (temeljna)	12.000·—	9.600·—
Enotni državni pribitek	8.400·—	—
Izredni državni pribitek	6.120·—	—
Invalidski davek	8.160·—	—
Komorska doklada	4.080·—	—
Najmarina (dopolnina)	—	6.600·—
Skupaj . .	38.760·—	16.200·—

C. Pridobnina po davčni reformi se bistveno razlikuje od obče pridobnine po zakonu o osebnih davkih. Dočim se nova pridobnina odmerja po donosu podjetja ali obrata, se je obča pridobnina odmerjala na podlagi obratnih znakov, n. pr. po številu zaposlenega osebja, številu vporabljenih strojev, napravni in obratni

glavnici, prometu itd. Poleg tega je bila obča pridobnina kontingentovana in se je vsake dve leti zviševala za določene odstotke za 2·4%, glej § 11. zakona o osebnih davkih). Zato se da le izredno težko določiti, v koliko bo nova pridobnina višja ali nižja od dosedanje obče pridobnine. Ker bi bil proračun nove davčne obremenitve le problematične narave, naj zadošča pripomba, da bo pridobnina po davčni reformi v normalnih razmerah ustrezala nekako iznosu dosedanje obče pridobnine in dosedanje dohodnine.

Č. Družbeni davek. Primer kakor v predidočih razpredelnicah za posebno pridobnino.

Predmet	Obdačba po finančnem zakonu za mesece april do julij 1925	Obdačba po davčni reformi
Posebna pridobnina (temeljna)	10.000·—	12.000·—
Enotni državni pribitek	9.000·—	—
Rentabilnostni pribitek	8.000·—	—
Izredni državni pribitek	8.100·—	—
Invalidski davek	10.800·—	—
Komorska doklada	5.400·—	—
Posebna pridobnina (dopolnilna)	—	6.000·—
Skupaj	51.300 —	18.000·—

Pripomba: Kot podlaga za dopolnilni družbeni davek se je vzela 14% rentabilnost podjetja.

D. Rentnina. Rentnino na obresti hranilnih vlog in tekočih računov je sicer odpravil finančni zakon za l. 1927./1928. Sledeča razpredelnica nam kaže torej, koliko bi znašal rentninski davek po poprevratnih davčnih zakonih, ako ne bi bilo pravkar navedenega finančnega zakona.

Predmet	Rentnina je znašala do finančnega zakona za leto 1927/1928	Rentnina po davčni reformi
Rentnina	200·—	800·—
Enotni državni pribitek	200·—	—
Izredni državni pribitek	120·—	—
Invalidski davek	124·—	—
Komorska doklada	62·—	—
Skupaj	706·—	800·—

E. Uslužbenski davek. V koliko je novi davek na službene prejemke razbremenil telesne in duševne nameščence, izhaja iz sledečih razpredelnic.

1. Telesni delavci so plačevali izza dne 1. januarja 1927 davek od svojega zaslužka po členu 79. t. VI. finančnega zakona za leto 1927./1928. Davek je znašal 3·3% od službenih prejemkov. Števila družinskih članov, ki so bili v oskrbi delojemalca, ta davek ni vpošteval. Pač ga pa vpošteva uslužbenski davek. Višino davčnega bremena nam kaže obdačba telesnega delavca, ki ima 600 Din tedenske plače in preživlja poleg žene tudi dvoje otrok. Ta delavec bi plačal tedensko:

Predmet	Pred davčno reformo	Po davčni reformi
Davek na telesno delo	19·80	—
Uslužbenski davek	—	15·—
Skupaj . .	19·80	15·—

2. Zasebni duševni nameščenci so plačevali davek od zaslužka po členu 79. odst. IX. finančnega zakona za leto 1927./1928. Pred davčno reformo se število otrok, katere je preživljal nameščenec, pri obdačbi ni vpoštevalo. Pri obdačbi z uslužbenskim davkom se pa višina davka ravna tudi po tem momentu. Iz sledeče razpredelnice izhaja, v koliko se razlikuje mesečno davčno breme pred davčno reformo od bremena po davčni reformi. Kot primer nam služijo prejemki nameščenca v višini 3000 Din na mesec. Uslužbenec skrbi za ženo in dvoje otrok.

Predmet	Pred davčno reformo	Po davčni reformi
Davek na zaslužek duševnega dela .	135·—	—
Invalidski davek	43·33	
Komorska doklada	21·67	—
Uslužbenski davek	—	98·—
Skupaj . .	200·—	98·—

3. Državni nameščenci, ki niso telesni delavci, so plačevali pred davčno reformo davek na službene prejemke po členu 86. finančnega zakona za leto 1927./1928. V sledeči razpredelnici se primerja obdačba pred davčno reformo in po davčni reformi za državnega uradnika, ki ima sledeče mesečne prejemke: osnovno plačo 550 Din, položajno plačo 550 Din, stanarino 150 Din,

draginjsko doklado 1170 Din, doklado za ženo in dva otroka 450 Din. Ta uradnik bi plačal mesečno:

Predmet	Obdačba pred davčno reformo	Obdačba po davčni reformi
Davek na službene prejemke	44·—	—
Invalidski davek	14·50	—
Komorska doklada	7·25	—
Uslužbenski davek	—	92·—
Skupaj . .	65·75	92·—

F. Davek na poslovni promet je tudi po novem zakonu o neposrednih davkih z dne 8. februarja obdržal veljavo in znaša prej kot slej 1% od prometa.

G. Vojnica je denarna obveza za državljane, ki osebno ne služijo v vojski in mornarici in jim ta služba po zakonu o ustroju vojske in mornarice z dne 9. avgusta 1923 ni odložena. Normalno znaša 50% od neposrednih davščin, predpisanih vojnici zavezani osebi.

Pred davčno reformo se je vojnica odmerjala na podstavi temeljnih neposrednih davščin. Ali velja ta določba, katero vsebujejo izvršilni predpisi k vojnici, tudi za davke po davčni reformi, se začasno ne da določiti. Počakati bo treba, da k temu vprašanju zavzame stališče finančna uprava. Da je vprašanje načelne važnosti, sledi iz sledečih dveh razpredelnic, ki nam kažeta višino obremenitve z vojnico pred davčno reformo in po davčni reformi, v slednjem primeru a) na podlagi novih temeljnih davščin in b) na podstavi temeljnih in dopolnilnih davščin. Kot primer navajam obdačbo vojnici zavezane osebe, ki ima zemljiško posest, dalje več hiš, ki donašajo 100.000 Din letne najemnine in je pred davčno reformo plačevala dohodnino. Davčne postavke za posamezne davščine sem prevzel iz razpredelnic, ki izkazujejo višino obdačbe tik pred davčno reformo in po določbah te reforme.

Sledeča razpredelnica nam kaže višino vojnice, preračunano le na podlagi temeljnih davščin.

Predmet	Podlaga za odmero vojnice	
	pred davčno reformo	po davčni reformi
Zemljarina	15·88	161·—
Najmarina	12.000·—	9.600·—
Dohodnina	6.190·—	—
Skupaj . .	18.205·88	9.761·—

50% na vojnica bi znašala torej pred davčno reformo 9102·94 Din in po davčni reformi pa 4.880·50 Din. Ako vpoštevamo pri odmeri vojnice tudi še dopolnilne davke, katere predvideva davčna reforma, bi se vojnica odmerila takole:

Predmet	Podlaga za odmero vojnice	
	pred davčno reformo	po davčni reformi
Zemljarina	15·88	193·20
Najmarina	12.000	16.200·—
Dohodnina	6.190	—
Skupaj	18.205·88	16.393·20

V drugem primeru se vojnica po davčni reformi zviša torej od zneska prve tabele per 4880·50 Din na 8196·60 Din.

V vseh zgoraj navedenih primerih so se vpoštevali le državni davki in pribitki. Ne smemo pa prezreti, da so se plačevale skoro k vsem davčnim vrstam tudi še razne avtonomne doklade. Tudi te doklade so v teku povojne dobe dosegle izredno višino. Pred vojno so avtonomne davščine znašale povprečno 100—200%, po vojni dobi se pa gibljejo povprečno v višini 200—400%. Da so te davščine gospodarsko neugodne učinke visokih državnih davščin potencirale do gospodarsko nevzdržne višine, je samo po sebi umevno.

* * *

Pregled, kako se je razvijala davčna zakonodaja izza prevrata do danes, potrjuje uvodom označeno mnenje, da finančna politika do zadnjega časa ni bila niti politično niti gospodarsko srečna.

Podčrtavanje materialnih interesov finančne uprave brez ozira na gospodarske, politične in socialne razmere in njih naravni razvoj je rodilo posledice, ki so onemogočale, da bi se država politično in gospodarsko tako konsolidirala, kakor želi to vsak pošten državljan.

Naravni razvoj gospodarskega in socialnega reda pa gre svojo pot. Uveril je končno tudi finančno upravo, da je edina pot, da ohranimo državo gospodarsko in politično močno, ako se realizira člen 116. ustave, ki določa v zmislu načel moderne finančne vede: »Davčna obveznost je občа in vse državne davščine so enake za vso državo. Davek se plačuje po davčni moči in progresivno.«

Prvi koraki v tem pravcu so izvršeni. Slede naj jim še nadaljnji v splošno dobrobit naše države.

Alojzij Pregelj:

NAŠE ŽELEZNICE.

Stanje pred prevratom.

Za vojaške transporte v vojni z Italijo ste na črti od morja do triglavskega kota prišli v poštev dve železniški progi in sicer južna železnica Dunaj—Trst—Kormin ter državna železnica Dunaj—Celovec—Jesenice—Trst. Zadnja proga je bila sicer tehnično dovršeno zgrajena, bila pa je inferiorna, ker je bila samo enotirna in preblizu meje.

Prva proga, Dunaj—Trst—Kormin, je bila do Tržiča (Monfalcone) sicer dvotirna, imela pa je za vojni promet težke tehnične nedostatke. Glavni je bil v tem, da ni bilo od Ljubljane do Trsta nobene moderne ranžirne postaje. Vodilne postaje (Št. Peter na Krasu, Divača, Opčina in Nabrežina) pa so bile stisnjene v neugoden, skalnat teren; imele so prekratke stranske tire ter se v doglednem času niso dale razširiti. Dolgi vojaški vlaki se v teh postajah niso mogli niti izogibati niti premikati, ne da bi se oviral promet drugih vlakov.

Manjkala so nadalje primerna raztovorišča s klančinami za razkladanje vojaških vlakov. Vojaške klančine (1·1 m visok zid tik ob tiru z nasipom na drugi strani za dovoz in odvoz), dolge po 500 m, ob katerih je mogoče raztovarjati cel vojaški vlak istočasno, so se sicer nahajale pri Ronkah, Gorici in Korminu; to progo pa so Italijani zasedli že prve dni po vojni napovedi. Raztovarjati je bilo torej treba vojaške transporte na postajnih klančinah, dolgih po 20 do 40 m: zato je trajalo raztovarjanje enega vlaka tudi po več ur.

Pa tudi vmesne postaje niso bile opremljene z dovoljnimi in dovolj dolgimi tiri. Tako n. pr. na 24 km daljave od Št. Petra na Krasu do Divače ni bilo primernega izogibalnega tira, istotako ne na 30 km daljave v smeri Logatec—Brezovica.

Glavno oviro pa je tvorila postaja Ljubljana—glavni kolodvor, kjer se je stekal ves promet in se menjavalo osebje in stroji. To menjavanje povzroča daljše postanke vseh vlakov, za katere ni bilo dovolj tirov na razpolago. Zaradi zastarelosti naprav je bilo možno premikanje na zahodnem koncu postaje le po prometnih tirih; vsako premikanje je torej izključevalo uvoz in izvoz vlakov in obratno.

Ti nedostatki se v mirovnem času pred vojno niso toliko občutili, ker so navadni tovorni vlaki skoro polovico krajši kakor vojaški, razen tega pa se je pri rednem prometu vozni red lahko prilagodil krajevnim razmeram.

Za slučaj vojne je avstrijski generalni štab v svrho razbremenitve postaj v Ljubljani in Mariboru tekom prvega leta svetovne vojne povzročil gradbo velikih tirnih kolodvorov na Teznu in v Za-

logu. Zamišljeno je bilo, da naj se vojaški material tu zbira, sortira in po potrebi pošilja na fronto. Bile so to enostavne naprave po 20 do 1000 m dolgih tirov. Kakor pa se je v teku vojne izkazalo, so te naprave promet le bolj ovirale, ker so bile zaradi svoje dolžine neokretne in neporabne. Tekom vojne jih je morala železniška uprava preurediti v moderne ranžirne kolodvore, da so ustrezale svojemu namenu.

Do izbruha italijanske vojne v letu 1915. je vodila slovenske proge državnih železnic direkcija, proge bivše južne železnice pa obratno nadzorništvo v Trstu. Takoj po vojni napovedi meseca maja sta se preselila oba obrata v Ljubljano, oziroma del direkcije državnih železnic kesneje v Wels na Gornjem Avstrijskem. Vodstvo vojaških transportov na vseh naših progah pa je prevzelo vojno transportno vodstvo v Ljubljani, ki je bilo nastanjeno nekaj časa v sedanji Mišičevi vojašnici, kesneje pa v mestni ženski realni gimnaziji na Bleiweisovi cesti. To vojno transportno vodstvo je obstajalo deloma iz aktivnih, deloma iz rezervnih častnikov, ki ustroja železniške službe niso poznali, dalje iz železniških uradnikov-strokovnjakov, ki pa vsled prevalence vojaških činiteljev večjidel sploh niso prišli do besede. Radi tega kakor tudi vsled navedenih tehničnih nedostatkov proge se je vršila železniška služba in ukoriščanje osebja in materiala skrajno neekonomično. Lahko trdimo, da je šlo $^2/_3$ uporabljene energije v izgubo. V ilustracijo položaja naj služijo sledeča dejstva:

Vojno transportno vodstvo je instradiralo prvi čas vse vojaške vlake in pošiljatve do posameznih kosov brzojavnim potem. Nagromadilo se je radi tega ogromno brzojavk in sprejeti je bilo treba na novo veliko brzojavnega osebja. Brzojavke so tekle po cele ure, vlaki na progi so pa čakali, da je nastal v brzojavljanju kak odmor, da je zamogel prometnik ugotoviti križanje ali prehitevanje vlakov. Brez ozira na to so pa transporti zaradi stalnih zamud redno šli svojo posebno pot, navadno par dni kesneje kakor napovedano. Iskanje zamujenih transportov v seznamih je zopet zahtevalo mnogo osebja brez kake prave koristi.

Vojaški vlaki bi imeli od Ljubljane do Trsta po voznem redu 12 ur voznega časa. Ker pa jih je večji del sestavljala postaja Zalog, je menjava strojev in osebja v Ljubljani provzročala največje težkoče. Vojaško vodstvo je nato odredilo — kar se na videz zdi najenostavneje — da odhajajo stroji in osebje iz Ljubljane v Zalog, tam prevzamejo vlake in pri vožnji proti Trstu postanejo v Ljubljani le par minut. S tem je hotelo vojno vodstvo razbremeniti postajo Ljubljano - glavni kolodvor.

V resnici pa se je stvar vršila čisto drugače. Stroj in osebje za Zalog sta redno čakala že v Ljubljani po par ur, da sta prišla na vrsto. Dospevši v Zalog, sta zopet čakala po par ur, da se je pri

gostem prometu dobil prostor in čas za odhod. Ob prihodu v Ljubljano je torej osebje imelo že 6 do 10 ur službe, stroju pa je zmanjkovalo vode. Vožnja stroja v kurilnico po vodo in nazaj k vlaku je trajala zopet 2 do 3 ure. Ko je vlak navsezadnje le odpeljal iz Ljubljane, pa še dolgo ni imel proste poti. Postajal je pred postajami in v postajah, da so odšli drugi, pred njim vozeči vlaki. Ob času največjega navala je stalo med Ljubljano in Brezovico stalno 8 do 12 vojaških vlakov na progi, ki so čakali na prosto pot. Namesto 12 je torej rabilo osebje 24 do 36 ur, da je dospelo do Sežane ali Opčine. Seveda se je pri teh okoliščinah rabilo 3 do 4krat toliko osebja in strojev, kakor bi se jih bilo pri rednem prometu. Razumljivo je, da so bili stroji neprestano v službi in je bilo redno čiščenje in popravilo nemogoče.

V teku vojne je nastalo največje pomanjkanje vseh vrst materiala, posebno finejšega olja in kovin. Bakrene peči pri lokomotivah so izmenjavali za manjvredne železne, prekate pri parnih cilindrih mašili z brzojavnimi trakovi i. t. d. Tudi kakovost premoga se je poslabševala do skrajnosti, ker je dohajal premog z dnevnega kopa, pomešan s kamenjem, pozimi s celimi kosi ledu. Med vožnjo je moral kurjač redno vsakih par postaj v stroju nad ognjem nastalo trdo skorjo dobesedno izsekati in v kosih izmetati, da je ogenj v peči zopet oživel in stroj dobil paro.

Dohajali pa so vedno nadomestni stroji iz drugih delov države, tudi iz Nemčije. Ves tovor od fronte se je začel zbirati v Sežani. Ta postaja je vlake neprestano ranžirala, tako da je postalo to delo v drugih postajah odveč. Zalog je uprava preuredila v moderno ranžirno postajo; sploh je bil promet tretje leto toliko organiziran, da bi se bila vršila odprava vlakov redno, ako bi bili stroji to dopuščali.

O rednem popravilu tirov seveda ni bilo govora. Izvršila so se samo za vojaški promet neobhodno potrebna dela, kakor n. pr. direktna zveza državnega kolodvora s progo proti Trstu in Novemu mestu, itotako direktna zveza dolenjske proge skozi Udmat s progo proti Zalogu, da se je razbremenila postaja Ljubljana, glavni kolodvor. Razen tega je vojaška uprava zgradila še par pomožnih kolodvorov na Krasu.

Po kobariškem porazu se je vrnilo obratno nadzorništvo južne železnice nazaj v Trst, direkcija državne železnice iz Welsa pa šele 16. avgusta 1918.

Glede osebja slovenske narodnosti je vela takrat strupena sapa. Velik del tega osebja je živel kot politično nezanesljiv v pregnanstvu v nemških krajih države, največ na progi Gradec—Köflach, nekaj pa na Tirolskem. Nekaj trpinov je sedelo tudi v ječah. Vrzel v staležu osebja je uprava mašila s tujim osebjem nemške narodnosti, zlasti na strojih in pri vozni službi. Najstrožje je bila prepovedana

vsaka slovenska beseda v službi, nad vsem pa je lebdel neizprosen pritisk s strani organov generalne inspekcije državnih železnic.

Prehrana je bila zadnji čas skrajno slaba. Železniška uprava je ustanavljala v večjih postajah železniške kuhinje, v katerih je zlasti vlakovno osebje dobivalo toliko hrane, da pri naporni službi ni obnemoglo.

Táko je bilo stanje naših železnic tik pred prevratom.

Ob prevratu.

Po zlomu avstrijske ofenzive ob Piavi je završalo v zraku. Širile so se vesti o uporih, o nedostajanju hrane na fronti, o dezertacijah. Z vsakim dnem je bilo jasnejše, da postaja položaj nevzdržen. Odprla se je perspektiva na skorajšnji konec. Vojaški krogi so začeli razmotrivati o demobilizaciji. Izvedenci so računali celokupno dobo demobilizacije moštva in materiala z ozirom na slabo stanje vozil na šest mesecev.

Ker vodilne železniške oblasti niso ukrenile prav ničesar, so se uradniki postaje Ljubljana, glavni kolodvor, začeli z ozirom na pričakovani politični prevrat pripravljati sami. Izvolili so eksponiranega zastopnika obratnega nadzorništva, da izdela načrt in vodi posle ob prevratu.

V Ljubljani se je bil 16. avgusta 1918 konstituiral »Narodni svet«, kojega železniški odsek so tvorili tudi železničarji. Ta Narodni svet je glede železnic izdal 28. oktobra 1918 sledeči na nadzornika Avgusta Ludvika naslovljeni prvi odlok:

»Narodni svet v Ljubljani naznanja gospodu načelniku južne železnice, da velja kot uradni jezik na vseh železnicah na slovenskem ozemlju slovenski.

To naznanilo se je obenem poslalo c. kr. železniškemu ministrstvu na Dunaju, dalje ravnateljstvoma c. kr. državne železnice v Trstu in generalnemu ravnateljstvu južne železnice na Dunaju.

Naproša se Vas, da v smislu te odredbe odstranite vse tujejezične napise v območju Vašega urada.«

Dne 29. oktobra 1918 je izdal Narodni svet sledeči odlok na generalno ravnateljstvo južne železnice na Dunaju:

»Narodni svet in Laibach, welcher in Vertretung des Narodno vječe in Zagreb die höchste politische Stelle für die slovenischen Gebiete und Istrien ist, erlaubt sich der Generaldirektion folgendes vorzuschlagen:

Die Linien der k. k. priv. Südbahngesellschaft sind, soweit sie sich auf slovenischem Gebiet befinden, gegenwärtig drei Betriebsinspektoraten (Klagenfurt, Triest und Graz) zugeteilt. Um den neuen Verhältnissen gerecht zu werden, ist es unbedingt notwendig, dass das gesamte südslavische Netz in einer einzigen Betriebsdirektion zusammengefasst wird. Diese Betriebsdirektion müsste mit den Rechten und Funktionen einer Betriebsdirektion der k. k. Staatsbahnen ausgestaltet werden. Die Betriebsdirektion hätte ihren Sitz in Laibach und müsste so ausgestaltet sein, dass sie im Stande wäre, in kurzer Zeit die Funktionen einer selbständigen Generaldirektion zu übernehmen.

Dieser neu zu schaffenden Betriebsdirektion wären folgende Linien zu unterstellen: Triest—Spielfeld; Steinbrück—Sissek; Spielfeld—Luttenberg; Pöltschach—Gonobitz; Windisch Feistritz—Windisch Feistritz Stadt; Grobelno—Rohitsch; Pragerhof—Čakaturn; Laibach—Oberlaibach; St. Peter i. Kr.—Fiume; Nabresina—Cormons; Völkermarkt—Kühnsdorf—Eisenkappel und Marburg— Spittal a./D.

In organisatorischer Hinsicht müsste diese Betriebsdirektion von der Generaldirektion in Wien vollständige Unabhängigkeit in Finanz-, Betriebs-, Personal und kommerziellen Angelegenheiten erlangen.

Da diese Regelung äusserst dringender Natur ist, gewärtigen wir eine postwendende Rückäusserung.«

Na ta dopis je 30. oktobra 1918 prispel sledeči brzojavni odgovor:

»An Verkehrswesen Dr. Pestotnik, Laibach H. B. — Von Generaldirektion Südbahn Wien. Unter ausdrücklicher Wahrung der Rechte der Gesellschaft, insbesonders der ihr bezüglich der Betriebsführung ihrer Linien auf eigene Rechnung zustehenden Rechte werden im Interesse der Aufrechterhaltung des Betriebes die Strecken Pragerhof—Spielfeld inkl. Luttenberg, Marburg—Völkermarkt Kühnsdorf inkl. Pragerhof—Polstrau Landesgrenze ohne Präjudiz für die endgiltige Regelung provisorisch dem Betriebsinspektorate Laibach unterstellt. Weber.«

Slično brzojavko kakor je bil dopis Narodnega sveta z dne 29. oktobra, je oddal zastopnik obratnega nadzorništva isti dan na naslov generalne direkcije južne železnice na Dunaju.

Na to brzojavko je došel 31. oktobra z Dunaja sledeči odgovor:

«An Herrn Verkehrskontrollor Pregelj, Laibach. — Von Südbahndirektion Wien, Antwort auf 1376/F. — Generaldirektion ist nicht befugt gesellschaftliche Linien zu übergeben. Wegen Versetzung von Beamten erfolgen Aufträge demnächst. Generaldirektion der Südbahn. — Weber.«

Kakor iz tega izhaja, odgovor generalne direkcije Narodnemu svetu ni bil odkritosrčen, ampak je nameraval samo direkciji pridobiti časa. Takrat v Ljubljani sploh še ni bilo kreirano obratno nadzorništvo, marveč samo ekspozitura nadzorništva v Trstu. Dne 31. oktobra 1918 je ta ekspozitura izdala sledečo, prvo slovensko uradno brzojavko:

»Vsem železniškim uradom od Spielfelda do Trsta, Maribora do Špitala ob Dravi in Št. Vida ob Glini, Pragerskega do ogrske meje, Zidanega mosta do Brežic ter južno teh prog. Od ekspoziture obratnega nadzorništva južne železnice v Ljubljani.

Narodno veče v Zagrebu je dalo čez železnice polnomoč Narodnemu svetu v Ljubljani. Narodni svet prevzame s tem obrat na zgoraj imenovanih progah.

Osebje se pozivlja, da službo dalje izvršuje po dosedanjih predpisih ter se v lastnem interesu ogiblje vsakega oviranja.

Posle vodi do nadaljnjih določb ekspozitura v Ljubljani. — Za Narodni svet: Pregelj.«

Dne 2. novembra je izdala Narodna vlada, poverjenik za železnice, sledeči odlok:

»Ekspozitura v Ljubljani vodi provizorično vse posle za generalno ravnateljstvo južne železnice na Dunaju. Prometnemu kontrolorju Preglju se pritegneta v vodstvo gospoda Sajovic in Ludvik. Ti trije tvorijo najvišjo oblast pri južni

železnici na Slovenskem. V osebnih zadevah se obračajo na gospoda Kejžarja kot predsednika železniškega odseka v Narodnem svetu in na obstoječo začasno permanentno komisijo uradnikov južne železnice v Ljubljani.«

S tem je bila za prvo silo vzpostavljena železniška oblast. Kako je bilo z državno železnico, bomo videli pozneje.

Promet pa se je medtem že bohotno razvil. Že nekaj dni sem je bilo opažati, da so vsi vlaki z juga čim dalje bolj polni vojaštva. Sledilo je premirje in ogromen val od fronte, tik nato pa tudi s severa — italijanski ujetniki. Tuje, to je izposojeno železniško osebje je pobegnilo takoj prve dni skrivoma domov. S strahom so pričakovali železničarji, z njimi pa tudi vsa Slovenija, kaj bo.

Strojev je bilo naenkrat dovolj, moštva za stroje in vozno službo (nadsprevodnikov in sprevodnikov) pa veliko premalo. Vlaki pa prenapolnjeni vojaštva, ki je zasedlo tudi strehe, stopnišča, mostičke, zavorne hišice, da, celo na tenderjih so sedeli in okrog strojev ždeli vojaki, kolikor jih je pač le šlo gori. Normalni vojaški vlak prevaža okrog 1000 vojakov; takrat jih je vozil vsak do 4000.

Tiste dni se je oglasil v ekspozituri južne železnice šef generalnega štaba soške armade, češ, da je slišal, da je tu neka železniška oblast, s katero bi se rad dogovoril o prevozu vojaštva. Na vprašanje, v katerih postajah naj bi se vršilo vkrcanje in koliko vojaštva ter kam bo vstopilo, ni vedel odgovora. Na njegovo vprašanje, kaj se bo torej ukrenilo, je dobil odgovor, da bo železnica pač vozila, kolikor bo mogla. Nato je omenil, da res ni drugega izhoda in je to edino pametna rešitev ter odšel.

Ekspozitura je z ozirom na skrajno pomanjkanje vlakovnega osebja odredila, da se mora ves mrtvi material začasno odstaviti na Brezovici in prestaviti na vrhniško progo. Glavna stvar je pač bila, spraviti vojaštvo dalje, da ne bi začelo pleniti.

Na ta način se je rešil za našo državo top-velikan kalibra 38 cm. Čudno pri tem topu je bilo le to, da se na šibkem ustroju lokalne železnice ni pogreznil v močvirje. Neizmerno obžalovati pa je bilo, da so neznani zlikovci vse vozove z najrazličnejšo robo, kakor zdravili, finimi kirurgičnimi instrumenti, telefoničnimi aparati itd., v par dneh izropali. Iskali so hrane ali vsaj manufakture. Ker niso našli nič primernega, so ves omenjeni material vrgli v močvirje in ga uničili.

Glede prehrane je ekspozitura s soglašanjem rajnega dr. Tavčarja, takratnega prehranjevalnega komisarja, odvzela od vojaške zaloge stoječe v Zalogu devet vagonov moke za železničarje. Od teh je odšel en voz v Divačo, eden v Št. Peter na Krasu, eden v Zidani most, trije v Maribor, tri vagone moke pa je dala razdeliti med železničarje v Ljubljani.

Dalje se je nahajal v Zalogu slučajno en vlak, to je okrog 30 vagonov živine za fronto. Vojno vodstvo ga je še tik pred razsulom dirigiralo na fronto. Vlak je prispel v Ljubljano. Na ponoven poziv, kam z živino, ker fronte ni več, je odredilo vojno vodstvo, da se naj živina vrne na Ogrsko, odkoder je prišla. Vlak se je torej odpeljal nazaj proti Zalogu. Preden pa je prispel v to postajo, je zvedela ekspozitura zanj. Odredila je na svojo odgovornost, da se nemudoma vrne nazaj v Ljubljano in živina odda v klavnico. Del mesa je dobila železniška kuhinja, glavni del pa kolodvorska vojaška kuhinja, ki je nato kuhala noč in dan, da je vsaj en del vojaštva dobil nekaj hrane.

Onim trem vagonom moke pa, ki so odšli v Maribor, je bila določena posebna vloga. Vlakovno službo med Mariborom in Ljubljano so dotlej redno oskrbovali mariborski stroji in mariborsko osebje, ljubljansko pa na progi Ljubljana—Trst. Ko je izbruhnil prevrat, se je mariborsko osebje, po večini nemške narodnosti, nenadoma solidarno uprlo, da ne bo več vozilo proti Ljubljani, češ, da se boji za osebno varnost in da tudi hrane ne dobi. Osebno varnost in hrano na potu jim je ekspozitura telefonično zagotovila, obljubila pa jim je še za dom tri vagone moke. Nato je prišel odgovor, da bodo vozili pod temi pogoji. Ko pa je moka dospela v Maribor, pride iznenada vest, da vseeno ne bodo vozili. Sedaj je postalo jasno, da nam bo to osebje iz nacionalne mržnje vedno nagajalo in takrat je bil storjen sklep, se z domačim osebjem ob prvi ugodni priliki polastiti Maribora, kar se je, kakor bomo videli, pozneje tudi izvedlo.

Ekspozitura pa je medtem stavila obratnemu nadzorništvu v Gradcu, kateremu je bilo mariborsko osebje podrejeno, telefonično ultimatum, naj vpliva na mariborsko osebje, da bo zopet vozilo, sicer da pride oddelek narodne straže s strojnicami na Pragersko in prisili vse vojaštvo, da izstopi in nadaljuje peš svojo pot. Gorje potem Mariboru in Gradcu! To je zaleglo, ker eno uro zatem je odpeljal prvi vlak z mariborskim osebjem iz Maribora proti Ljubljani.

Naval od juga je postajal medtem vedno večji. Po tridnevni vožnji je dospel sanitetni vlak z ranjenci in mrtveci, ki so med vožnjo izdihnili. Te je sanitetno osebje v Ljubljani enostavno vrglo med tire, da je vlak zamogel dalje.

Iz Pulja sta se pripeljala dva vlaka z nemškim mornariškim oddelkom, ki jih je hotela narodna straža tu razorožiti. Nenadoma nastane silno streljanje, ljudje beže v paničnem strahu na vse strani. Telefon javi, da streljajo hrvatski vojaki iz baš odhajajočega vlaka od veselja, da bodo kmalu doma.

V ekspozituro pride deputacija višjih častnikov Nemcev, ki v očividni grozi prosijo za tovorni voz zase in za svoje rodbine. Vrata voza naj bi se prevezala z močno žico, voz pa dodal osebnemu

vlaku po noči; drugače da si ne upajo na pot. Ustreglo se jim je. Imeli so pretiran strah, da jih bo vojaštvo ali zrevolucionirana druhal napadla in pobila.

V kotu ob postaji joka dama z mrtvim otrokom. Šla je obiskat moža-častnika in prišla v kaos. Otroka so ji v gnječi zadušili, sama že tri dni ni okusila jedi.

Razburljive in tragične scene so se vrstile kakor v kaleidoskopu.

Tiste dni so se pojavili v mestu, zlasti pred kolodvorom tropi konj, ki so prosti begali sem ter tja. Nekaj so jih ljudje polovili, veliko pa jih je pozneje od lakote poginilo v okolici. Tudi nebroj avtomobilov se je nabralo okrog postaje. Posamezni vojaki so z vzemi mogočimi vozili pribežali v Ljubljano, od tu pa na vlak in naprej. Vsi so imeli le eno edino željo: domov, le domov! Opazovali smo vojaka, ki je prišedši pred kolodvor z avtomobilom le tega zapustil, preskočil plot in plezal dobesedno po gladki steni vagona na streho, kjer je na robu še dobil prostora. Vožnja na strehi pa nikakor ni bila brez nevarnosti. Ob progi, posebno pa pred predori so našli mrtvece, ki so bili v spanju zdrknili raz strehe ali z glavo udarili ob gornji rob predora.

Takrat je nekaj ur celo italijansko, iz ujetništva se vračajoče vojaštvo stražilo ljubljanski kolodvor.

Neprilike so se takoj prve dni pojavile v Trstu, ker nam italijanska železniška uprava iz takrat nam nerazumljivih vzrokov ni hotela vračati strojev in vagonov, ki so z ujetniki prihajali v Trst. Smatrali so menda tudi to za vojni plen. Pomagala pa je tudi tu grožnja, da bomo prisilili vojaštvo in druge internirance, da v Ljubljani izstopijo in pot nadaljujejo peš, ker da nam bo sicer zmanjkalo strojev in osebja.

Najtežji dan je bil osmi po premirju. Zjutraj je stalo na glavnem kolodvoru sedem natlačeno polnih vlakov, namenjenih proti severu, štiri pa proti jugu. Strojev dovolj, osebja pa nič. Vsi ti vlaki so čakali že po več ur, upanja da se dobi osebje pa nobenega. Situacija je postajala skrajno kritična. Osebje se je pripravljalo na pobeg in imelo obcestna okna odprta.

V tej skrajni zadregi privozi v postajo od juga vlak z vojno-železniško stotnijo, večjidel samimi Čehi. Vodila sta stotnijo dva častnika-Čeha. Ta dva sta postajni načelnik in vodja ekspoziture rotila in prosila, naj pomagata rešiti situacijo s svojim osebjem, ki je obstojalo iz strojevodij, sprevodnikov itd. Ko sta obljubila osebju dovolj hrane in plače, sta častnika pristala na to; v treh urah so že odšli vsi vlaki iz postaje.

Najtežje vprašanje je bilo takrat, koliko časa bo železnica še zdržala. Splošno se je mislilo, da bo ogromni naval trajal najmanj mesec dni, pa je imel vsak zavest, da železnica temu ni več dorasla.

Zato so ljudje svoje dragocenosti začeli zakopavati v kleteh, skrivali hrano in se pripravljali na najhujše.

Na fronti je bilo po informaciji vojno-transportnega vodstva 300.000, v etapi (za fronto) pa do 100.000 vojakov. Skoro vsi so se vračali po južni železnici domov. Dnevno je pasiralo Ljubljano do deset vlakov, vsak po okroglo 4000 vojakov. Deseti dan je že prišel iz Kormina brzojavni odgovor, da bodo isti popoldan Kormin zapustile zadnje avstrijske čete. Enajsti dan po premirju so prišli zadnji vojaški vlaki, nato pa je nastala tišina. Vsi smo se globoko oddahnili, nevarnost je minula. Ne eno nasilstvo zoper osebno varnost ali imovino ni bilo javljeno, izvzemši le neznatni nastop v železniški restavraciji na Pragerskem.

Slika na ljubljanskem kolodvoru je bila po tem navalu naravnost strašna. Nesnaga, cunje, papir, obveze, posodje in slična roba je pokrivala tla tako na gosto, da je bila postaja videti kakor pokrita s snegom. Čiščenje z istočasno desinfekcijo je trajalo več dni.

Po prevratu.

Po navalu je nastal prve dni v prometu popoln zastoj. Šele polagoma so začeli zopet prihajati potniki I. razreda, ker tiste dni sta se kmet in služkinja vozila in tudi plačala I. razred.

Treba je bilo najprej preskrbeti Ljubljano z živili. V Zalogu je stalo še 71 vagonov moke, ki jo je vlak pripeljal v Ljubljano. Ni pa bilo delavcev, da bi jo bili razložili in razdelili. Bil je čas nebrzdanega veselja nad koncem vojne, nad prostostjo, ki so si jo ljudje največ tako razlagali, da sedaj ni treba nikomur več delati.

Že med navalom, posebno pa prve dni po navalu so prihajali bivši internirani ali v tujino prestavljeni uradniki domov. Ekspozitura jim je oddajala postaje in vodilna mesta kar na brzo roko, kjer je pač potreba bila bolj nujna.

Zmanjkalo je predvsem petroleja, vsled česar je nastala opasnost, da bo železnica morala ukiniti nočni promet, ker je nočna služba brez razsvetljenih signalov in pisarn nemogoča. Dunaj nam ni mogel nič več dati. Z veliko težavo in proti plačilu štirih vlakov premoga se je posrečilo izposlovati iz Trsta štiri cisterne petroleja. S skrajno štednjo je železnica vzdržala nočni promet, dokler ni prišel drug petrolej iz Poljske. O razsvetljavi osebnih voz s plinom naravno še dolgo ni bilo govora, ker v Sloveniji sploh ni bilo naprav za proizvajanje oljnega plina. Seveda pa je manjkalo tudi olja.

V splošno praznično razpoloženje je nenadoma kanila grenka solza razočaranja; 3. novembra 1918 so Italijani zasedli Trst. Vsakdo je smatral to zasedbo le kot začasno, da se v Trstu vzpostavi red. Saj smo šteli takrat Italijane za svoje dobre zaveznike. Že prihodnji

dan, 4. novembra, so zasedli tudi Nabrežino; tudi to se radi zavezništva z Italijo ni dozdevalo čudno.

6. novembra dospe vest iz Divače, da so Italijani zasedli kolodvor in se predstavili na ta način, da je poveljujoči častnik dal prometnemu uradniku zaušnico in mu raz čepico strgal našo trobojnico. To je bila pa že druga struna, ki ni dopuščala nobenega dvoma več. Sicer si ni še nikdo upal izreči grozne slutnje, v srcih pa smo jo imeli: Italijani prihajajo kot osvojevalci!

8. novembra so zasedli tudi že Št. Peter na Krasu in 15. novembra celo Logatec. Kri nam je zastajala pri tej novici, saj prihodnja etapa bi bila Ljubljana. Poznali pa takrat nismo londonskega pakta, torej tudi ne cilja. Poznali ga pa menda tudi Italijani niso, saj so par dni nato prodirali že naprej proti Ljubljani, dokler jih ni vrli in odločni major Švabić s prvimi srbskimi vojaki zavrnil pri Vrhniki. Vesti o brezsrčnem ravnanju z našim osebjem so se jele množiti, začeli so prihajati begunci z rodbinami v vagonih, pa tudi peš preko notranjskih hribov. Iskali so utehe pri nas. Nebrzdanemu veselju je v kratkem sledila največja potrtost.

Prve večje transporte je dobila južna železnica s prevažanjem ameriškega žita in moke v Avstrijo in Češkoslovaško. Te transporte je vodil ameriški polkovnik Causey, ki je v to svrho sklical skupno konferenco v Trstu, katere so se udeležili Čehoslovaki, Avstrijci, Italijani, pa tudi dva naša delegata. Še preden se je konferenca pričela, so izključili Italijani oba naša zastopnika, češ, da je Jugoslavija pravkar prekinila diplomatske odnošaje in ukinila ves promet z Italijo. Izključili pa so tudi možnost, da bi se delegata vrnila domov.

Na zahtevo polkovnika Causeya je moral v zadevi odločati vojaški guverner, kamor so Italijani v spremstvu karabinerskega častnika in dveh karabinerjev odvedli naša delegata. Na zahtevo polkovnika Causeya pa jih je spremljal ameriški kapitan z izrečnim nalogom, da delegatov ne sme spustiti z vidika. Ta je z guvernerjem kmalu razčistil zadevo. Vročekrvni Italijan je zahteval interniranje naših delegatov, Američan pa je hladno izjavil: »Jugoslovana nista prišla prostovoljno, ampak na našo zahtevo, zato jih Amerika ščiti z vso svojo moralno in materialno silo. Naredite sedaj, kar hočete.« Seveda je to zaleglo. V teh okoliščinah je polkovnik odredil, da sta spala naša delegata v njegovem salonskem vozu in se odpeljala drugo jutro v istem vozu domov. Od guvernerja do postaje in od tu do meje so ju spremljali ameriški častniki.

Kaj je bilo temu krivo? Prvi italijanski poslanik, ki je imel nastopiti svoje mesto v Belgradu, je imel poverilnico za kraljevino Srbijo. V Belgradu so ga pa opozorili, da kraljevine Srbije ni več, ampak kraljevina S. H. S. To je zadostovalo, da je poslanik takoj odpotoval v Budimpešto, Italijani pa so zaprli ves promet z Jugoslavijo.

Tudi obratno nadzorništvo južne železnice v Trstu so Italijani 3. decembra razpustili in odslovili v dveh vlakih preko meje. Ker je prišlo v poštev le nemško osebje, sta vlaka vozila v Avstrijo naprej.

Ekspozitura južne železnice v Ljubljani je ta čas obsegala glavno progo od vštevši Pragerskega do izklj. Logatca ter stranske proge odn. hrvatsko progo do Brežic. Z razpustitvijo inspektorata v Trstu je ekspozitura v Ljubljani prevzela naslov obratnega nadzorništva.

Uradniki državne železnice na prevrat niso bili tako pripravljeni. Ob prevratu njihove proge tudi niso imele toliko posla. Uradništvo pa je bilo toliko na slabšem, ker je bilo mahoma prepuščeno samo sebi, dočim je administrativna kontinuiteta s centralnim vodstvom pri južni železnici še ostala. Pa hitro odločeni so uradniki državne železnice ustanovili lastno direkcijo in pričeli tako rekoč golih rok graditi stavbo pri tleh. Prevzeli so proge od bivše avstrijske uprave in polagoma dobili stik z Belgradom.

Medtem je na hrvatskih progah zavladal pravi kaos. Železniško osebje na Hrvatskem je namreč do prevrata bilo v ogromni večini ogrske narodnosti; vsi službeni predpisi, signalni pravilniki, vozni redi so bili sestavljeni v ogrskem jeziku. Prevrat pa je pomedel z vsem osebjem, ki ni obvladalo hrvatskega jezika — nastala je velika praznina.

Sicer se je v Zagrebu osnovala ob prevratu »Generalna direkcija državnih železnic«, ki je takoj prve dni zahtevala od južne železnice v Ljubljani 70 prometnih uradnikov in do dvesto drugih uslužbencev. Zahteva pa je ostala neizpolnjena spričo navala vojaštva in dejstva, da je pač tudi v Sloveniji primanjkovalo domačega osebja. Odšlo je od tukaj le nekoliko mož na Hrvatsko. Pač pa so odšli tja vsi tisti železničarji, ki so se takrat iz tujih krajev vračali v domovino, v glavnem oni iz Trsta in Primorja, ki so jih Italijani začeli izganjati. Ti begunci so s svojimi stanovanjskimi vagoni sicer napolnili postajne tire, rešili pa tudi situacijo, ki je bila vsled absolutnega pomanjkanja osebja skrajno kritična.

Tovorni promet na hrvatskih progah pri teh razmerah še dolgo ni redno funkcioniral, saj novo osebje ni razumelo ogrskih predpisov, voznih redov, ter ni poznalo tamošnjih razmer.

V svrho prehrane popolnoma izčrpane Slovenije sta dajala med tem direkcija državne železnice in obratno nadzorništvo južne železnice Narodni vladi živilske vlake na razpolago. Slovenski stroj, okrog 30 praznih voz, slovensko osebje v dveh garniturah, premog za vso vožnjo — vse to je odhajalo tedensko en- ali dvakrat na dobro srečo v Banat in se vračalo z žitom, moko in živino čez 10 ali 14 dni zopet nazaj.

Generalno direkcijo v Zagrebu je ministrstvo saobračaja kmalu reduciralo na navadno direkcijo; s tem so prenehali tudi razni kompetenčni konflikti.

Proge južne železnice na Hrvatskem so bile nekaj časa podrejene ekspozituri direkcije južne železnice v Budimpešti. Ker pa je bila ukinjena vsaka zveza med direkcijo in ekspozituro, je prve dni po prevratu prispel rajni direktor Viktor Bračič kot specialni komisar v Zagreb. Ker pa ni imel ne osebja ne drugih sredstev na razpolago, je vodstvo vseh hrvatskih prog južne železnice (Brežice do Siska in Barč—Pakrac) na njegovo željo via facti prevzelo in zasedlo s svojim osebjem obratno nadzorništvo v Ljubljani.

Po vojni je bila država seveda popolnoma izčrpana na industrijskih proizvodih, sirovinah itd. Trgovina se je hitela okoristiti s konjunkturo in naročala v inozemstvu ogromne množine manufakturne, železne, steklene in drugovrstne robe. Ker pa carinsko poslovanje še daleko ni bilo urejeno, uglajeno, na drugi strani pa tudi državna železnica na Hrvatskem tovora ni redno prevzemala, so nastajali v Mariboru in Zalogu ogromni zaostanki — do 1500 vagonov robe, ki so čakali mesece, da so prišli na vrsto.

Nastale pa so še druge težave. Nastopilo je namreč najobčutnejše pomanjkanje premoga. Ker so bili srbski premogokopi večjidel razrušeni ali opuščeni, je morala Slovenija kriti potrebo — seveda tudi za železnice — doli preko Belgrada. Treba je bilo tudi napolniti zaloge v bolnicah, vodovodnih, električnih centralah, šolah, drugih javnih zavodih in tovarnah, pa tudi zadostiti potrebam privatnikov. Premog je na podlagi zahtevkov razdeljevala pokrajinska vlada, ki je kolikor možno varovala javne interese. Prišlo pa je tako daleč, da tudi slovenske železnice niso več redno dobivale potrebne količine in so morale odpovedati celo osebne vlake. Transport premoga in počasen promet sta na drugi strani povzročila skrajno pomanjkanje odprtih vagonov. Pri tem je največ trpela lesna trgovina, ki ni mogla ukoristiti ugodne prilike ter bila prisiljena gledati, kako jo inozemci prehitevajo. Početne težave so bile pač v vsakem oziru ogromne.

Mesec november 1918 je minul v organizaciji prometa in centrale. Promet z Avstrijo — izvzemši stavke — sicer ni bil nikdar ukinjen, število potnikov pa je radi obmejnih težkoč silno padlo. Nasprotno pa je število potnikov proti Zagrebu iz prehranjevalnih razlogov izvanredno naraslo. Jutranja in večerna osebna vlaka je zato uprava preložila proti Zagrebu.

V centrali je zasedlo važnejša mesta domače osebje, istotako postaje. Nemške uradnike je uprava zaporedoma odpuščala in jih stavila Avstriji na razpolago, ki je tudi vse brez ugovora prevzela.

Konec meseca novembra je bil general Maister ponovno svoj zgodovinski boj za Maribor in ga trajno zasedel. Pod pretvezo protesta so nato mariborski železničarji 29. novembra vprizorili splošno stavko. Njihov namen je pač bil, odrezati Maribor od juga in generalu Maistru onemogočiti obstanek. Naš v Mariboru eksponirani zaupnik je še istega dne telefonično javil v Ljubljano, da Maribor stavka. Prišel je zaželeni trenutek zasedbe Maribora!

Vodja nadzorništva je takoj izdal telefonični in brzojavni poziv vsem postajam od Ljubljane do Pragerskega, da odide ob treh popoldne iz Ljubljane poseben vlak v Maribor. S tem vlakom naj odpošljejo postaje vse uradnike, kretnike, premikače itd., kar jih le morejo utrpeti. Bil je to čas največje domovinske navdušenosti, ko je odhajalo to osebje v Maribor z nalogom: »Tja pojte in tam ostanite.«

General Maister je zaznal za ta vlak in ga pričakoval po noči na progi pred Mariborom, kjer je sprejel naše ljudi in jih pogostil s čajem. S svetiljko v roki so si nato naši železničarji svetili do postaje, ki je bila zavita v temo, ter ob eni uri ponoči legli k počitku.

Z jutranjim svitom so že bili na nogah. S pomočjo par železničarjev domačinov so se hitro orientirali, opremili stroj z vodo in premogom ter začeli premikati. Iz Ljubljane pa je ta čas odšla brzojavka v Gradec, da vlaki zopet lahko pridejo v Maribor, kjer se vrši služba zopet normalno. Ogromna konsternacija! Vodja inspektorata je telefonično zaukazal našim ljudem, naj takoj zapustijo Maribor. Dobil pa je odgovor: »Prišli smo in zapovedano nam je, da ostanemo.« Usoda Maribora je bila zapečatena. Posest tega mesta je bila za nas ogromne važnosti. S tem šele smo dobili drugi konec glavne proge v svoje roke in postali neodvisni od Avstrije in njenega osebja. Dobili pa smo s tem tudi veliko delavnico ter proge proti Celovcu, Radgoni in Kotoribi definitivno v svojo posest. Naši podjetni fantje so »osvojili« te proge s posebnimi vlaki dne 3. decembra.

Pa tudi tu je prišlo razočaranje. Na Koroškem so se vneli boji, vsled katerih smo morali izprazniti 2. maja 1919 Velikovec, 5. maja Dravograd in 7. maja celo Vuzenico. Dne 30. maja pa smo s svojim osebjem zopet zasedli Velikovec.

25. junija 1919 je prvič zopet vozil direktni nočni brzovlak med Dunajem in Trstom.

26. julija 1920 smo po nalogu medzavezniške komisije izpraznili Radgono. 10. oktobra 1920 je bil nesrečni plebiscit na Koroškem, nakar smo morali 24. oktobra 1920 izprazniti postaje od Grabštajna do Pliberka in ozkotirno železnico do Železne Kaple.

Svetla točka je bila, da so se Italijani umaknili iz Logatca čez Rakek nazaj, katero progo smo ob nepopisnem navdušenju domačega prebivalstva zasedli 26. februarja 1921.

Organizacija.

Dejstvo, da je imela južna železnica še skupno generalno direkcijo na Dunaju, je vzbujalo nezaupanje tudi napram nadzorništvu v Ljubljani, češ, da je pod inozemskim vplivom. Radi varstva državnih interesov je zato prometno ministrstvo leta 1919. za južno železnico v Ljubljani postavilo komisariat. Vendar pa ta komisariat ni prišel do kakega resnega poslovanja. Njegov delokrog ni bil določen; iz Belgrada ni bilo prave opore, manjkal pa mu je tudi vsak pravi povod udejstvovanja.

Dne 1. avgusta 1919 je ustanovila generalna direkcija južne železnice za vse svoje proge v Sloveniji in na Hrvatskem obratno ravnateljstvo južne železnice v Ljubljani.

Ko je 10. januarja 1920 prometno ministrstvo ukinilo direkcijo državnih železnic v Ljubljani in jo kot inspektorat podredilo direkciji v Zagrebu, je bil ukinjen tudi komisariat. Na njegovo mesto je prišel nadzorni odbor, sestoječ iz organov zagrebške direkcije.

Za slovenske proge državnih železnic se je s podreditvijo pod direkcijo v Zagrebu začel pravi križev pot. Ni bilo več ne kreditov ne umevanja za naše potrebe. Razmere so krenile na slabše.

Dne 3. avgusta 1923 je izbruhnila na slovenskih železniških progah 24 urna stavka, ki se ni popolnoma posrečila, pač pa je imela za posledico militarizacijo osebja, ki je trajala par dni. Razen tega pa je ta stavka povzročila, da je državna uprava od 1. septembra 1923 dalje prevzela vse proge južne železnice v svoje lastno obratovanje, in sicer proti plačevanju zakupne rente.

Razmerje države do južne železnice se je določilo v sporazumu, sklenjenem v Rimu in podpisanem 1. septembra 1923 od družbe južne železnice, zastopnikov naše države, Avstrije, Ogrske in Italije. S tem aktom se je določila tudi višina zakupne rente.

Dne 1. januarja 1924 je ustanovilo ministrstvo za promet za vse proge bivše državne in južne železnice enotno direkcijo državnih železnic v Ljubljani, ki posluje še danes. Istočasno je prenehal inspektorat državnih železnic. S tem se je poenostavila organizacija tako, da načeluje slovenskim progam direkcija v Ljubljani, hrvatskim pa direkcija v Zagrebu. Edino izjemo tvori lokalna železnica Bubnjarci—Karlovac, ki je podrejena direkciji v Ljubljani, dasiravno leži na hrvatskih tleh.

Lokalne železnice.

V Sloveniji imamo sledeče lokalne železnice:

1. Dolenjske železnice s progami Ljubljana—Novo mesto—Straža Toplice, Grosuplje—Kočevje in Trebnje—Št. Janž; 2. Ljubljana—Vrhnika; 3. Kranj—Tržič; 4. Celje—Velenje (bivša štajerska deželna železnica); 5. Velenje—Dravograd-Meža; 6. Grobelno—Rogatec;

7. Poljčane—Žreče (bivša štajerska deželna železnica); 8. Slovenska Bistrica—Slovenska Bistrica mesto (bivša štajerska deželna železnica); 9. Radgona—Ljutomer; 10. Prekodunavska vicinalna železnica s progami: Murska Sobota—Hodoš—državna meja in Čakovec—Spodnja Lendava—državna meja.

Lokalne železnice so stranske proge, ki služijo večjidel samo lokalnim potrebam, imajo primerno šibkejši gornji ustroj in so zgrajene vseskoz s privatnim kapitalom. Radi pridobitve investicijske glavnice so se ustanovile delniške družbe, ki so deloma najele prioritetno posojilo, ki se ima odplačati v koncesijski dobi. Bivše štajerske deželne železnice pa je upravljal deželni odbor in radi pridobitve kapitala izdajal deželne železniške zadolžnice.

Obratovanje teh prog je do podržavljenja južne železnice oskrbovala deloma državna, deloma južna železnica na podlagi obratnih pogodb. Po podržavljenju južne železnice pa oskrbuje obrat vseh lokalk državna uprava, ki je razširila tudi veljavnost vseh tarif enotno na vse lokalke.

Ker lokalke večjidel nimajo nikakega tranzita, so navezane le na dohodke iz lokalnega prometa. Pri občutni konkurenci avtomobilskega prometa je jasno, da morejo uspevati le tedaj, ako je njihovo obratovanje enostavno in ceneno. Zato so večinoma vse druge države oddale lokalne železnice v privatno obratovanje.

Železniško omrežje.

Po končani svetovni vojni je prevzela naša država veliko železniško omrežje, ki je dotlej pripadalo šestim različnim državnim upravam, in sicer srbski, ogrski, avstrijski, turški, bolgarski, črnogorski in bosensko-hercegovinski (zadnja je že pod Avstrijo imela ločeno, deloma vojaško upravo). In sicer so l. 1918. zavzemale:

	normalnotirne	ozkotirne
bivše srbske železnice	602·9 km	671·6 km
ogrske	4087·9 „	270·6 „
avstrijske	1050·6 „	126·— „
turške	400·— „	—
bolgarske	10·5 „	—
črnogorske	—	42·— „
bosensko-hercegovinske	144·2 „	1496·5 „
skupaj	6296·1 km	2606·7 km

skupno 8902·8 km.

Od takrat je zgradila država še sledeče proge:

Normalnotirne: Požarevac—Mala Krsna 18 km; Crveni krst—Knjaževac 66·3 km; Topčider—Mala Krsna 63·0 km; Krupa—Bihač

33·0 km; Gračac—Knin 64·0 km; Veles—Štip 53·0 km; Ormož—Ljutomer—Murska Sobota 37·5 km.

Ozkotirne: Čačak—Lajkovac 84·6 km; Paračin—Stalač 20·6 km; Skoplje—Hanrijevo 5·0 km.

Pripravlja se gradba prog: Rogatec—Krapina; Kočevje—Vrbovsko in Jadranska železnica Beograd—Split z odcepom na Boko Kotorsko.

Ako računamo s površino naše države od 247.916 km² in številom prebivalcev 12,017.000, pride pri nas povprečno na vsakih 10.000 prebivalcev 8·2 km proge in na vsakih 100 km² površine okrog 4 km proge. (Belgija ima n. pr. na 100 km² 36·4 km proge.) Gostota našega omrežja odgovarja približno gostoti železnic v Rumuniji, Švedski, Portugalski in Evropski Turčiji. Manj železnic imajo v Evropi Španska, Grška, Bolgarska, Finska, Norveška in Albanija.

Po lastništvu razdelimo proge: na državne 6.005·9 km ali 61%
privatne a) bivše južne 530·8 „ „ 5%
b) lokalke 3.300·1 „ „ 34%

Dvotirnih železnic imamo samo		274·2 km	=	2·8%
normalnotirnih		6.640·2 „	=	68%
ozkotirnih:	tirna širina 1 m	183·5 „	=	2%
„	„ 0·76 cm	2.467·2 „	=	25%
„	„ 0·60 cm	549·9 „	=	5%

Splošen položaj naših železnic.

Ako pogledamo na zemljevid, opazimo, da se v vsaki državi železnice koncentrično stekajo v središču države, to je v njeni prestolnici. Ima to namen, zvezati vse sektorje države po najkrajšem potu s središčem, razen tega pa tudi, privesti temu središču veliko prometa. So to večjidel prvovrstne, večinoma dvotirne železnice.

Medtem ko so od nasledstvenih držav Avstrija, Ogrska in Češkoslovaška imele oziroma dobile taka omrežja, ga pri nas manjka. Iz Belgrada vodi še danes proti jugu in severu ena sama enotirna železniška proga. Je to plod predvojnih političnih razmer.

Ogri so svojčas gradili vse svoje glavne proge na državne stroške. Gradbo stranskih prog pa so prepustili privatni inicijativi. Te stranske, lokalne proge so privatniki seveda gradili čim bolj po ceni, s slabimi, često lesenimi mostovi in s šibkimi tračnicami. Gradbo teh železnic je podpirala država z vsemi sredstvi, tako da je stanje lokalnih železnic pred vojno znašalo 66% celokupnega omrežja, a celo 82% omrežja v Banatu.

Na bivšem avstrijskem ozemlju je 22% državnih, 40% bivših južnih in 33% drugih privatnih prog.

Ogrska in Avstrija sta gradili svoje glavne proge v smeri proti Budimpešti oziroma Dunaju. Veze med temi glavnimi progami na deželi pa so izvedene kot lokalne železnice. Ogri so v svoji težnji, usmeriti ves promet preko Budimpešte, šli celo tako daleč, da niso izgradili preko Donave in Tise nobene zveze med Baranjo, Bačko in Banatom. Po zedinjenju pa so se prometne smeri in potrebe mahoma temeljito spremenile. Ni bilo več mogoče voziti n. pr. iz Banata preko Budimpešte v Bačko itd.

Glavna arterija našega prometa je postala proga Ljubljana—Zidani most—Zagreb—Belgrad. Proga Zidani most—Belgrad pa je bila zgrajena kot proga II. in III. vrste. Zato znaša še danes največja brzina na tej, sicer ravni in horicontalni progi samo 60, povprečna brzina brzih vlakov celo samo 42 km na uro, medtem ko znaša v Nemčiji normalna vozna brzina na glavnih progah 110, povprečna brzina 70 km.

Vse naše raznolične železnice so bile vrhtega zgrajene po različnih sistemih, tako da imamo danes n. pr. 40 vrst tračnic. Vse to je treba izmenjati, izenačiti in izpopolniti po novih prometnih smereh.

Srbske železnice so imele pred vojno samo 1276·8 km prog in temu primerno skromno število vodilnega uradništva. Zedinjenje je povečalo omrežje za 740 odstotkov. Ogromno število prejšnjega prečanskega, tujerodnega uradništva je odšlo, pa tudi domači se niso vsi vrnili iz vojne. Ostali kader uradništva nikakor ni zadostoval in ni mogel naenkrat obvladati ogromnega aparata, zato je bilo dosti težkih trenj, da so se razmere končno kolikor toliko konsolidirale.

Dr. Štef. Skubic:

JAVNA DELA.

V dobi od l. 1908. do 1918.

Historiat poslovanja deželnih zborov in odborov v tej dobi dokazuje, da je bilo delovanje dežele Kranjske izmed vseh ostalih dežel na teritoriju sedanje Ljubljanske in Mariborske oblasti najintenzivnejše in najplodovitejše. Pogoji za to so bili v prvi vrsti v enotni, koncentrirani deželni upravi, ki je razpolagala z zadostnim strokovnim aparatom ter s potrebnimi finančnimi sredstvi.

Poročilo kranjskega deželnega odbora o deželnih zgradbah in pospeševanju gospodarstva iz leta 1913., ki obsega 114 strani velike osmerke, izkazuje nastopna gradbena dela:

I. Vodna preskrba.

1. Vodovodi. Posebno pažnjo je posvečal deželni odbor v označeni dobi asanaciji krajev v svojem območju. Zgradil, odnosno preuredil je 33 javnih vodovodov z zdravo pitno vodo. Skupni stroški

za te naprave so znašali okroglo 2,500.000 kron. V zmislu melioracijskega zakona je k stroškom prispevala država 40%, dežela 30%, ostale stroške so pa pokrili udeleženi kraji.

2. Vodnjaki, kapnice, napajališča. Teh naprav je bilo zgrajenih 25. Skupni stroški so znašali okroglo 202.000 kron.

Prispevek države, dežele in udeležencev je bil vobče enak s prispevki pri vodovodih.

II. Regulacije rek in osuševanje močvirij.

V tej panogi javnih del je bilo izvršenih 13 projektov. Skupni stroški so znašali okroglo 7,000.000 kron.

Prispevni sklad običajen.

Izdelanih, toda še neizvedenih projektov te stroke je ostalo skupno 47.

III. Zgradbe cest in mostov.

Gradile so se nove deželne ceste in mostovi, železniške dovozne ceste, občinske ceste in mostovi na njih, prelagale cestne proge in zniževali klanci. Izvedenih je bilo 41 projektov. Skupni stroški so znašali okroglo 4,000.000 kron.

Izvršene so bile dalje obsežnejše korekture deželnih cest in mostov ter restavracije občinskih cest in potov v skupnem številu 89, za kar je prispeval deželni zaklad znatne vsote v obliki subvencij, odnosno zakonitih dotacij. Pripravljenih in obravnavanih, toda še ne dozorelih projektov je bilo 25. Proračun gradbenih stroškov za te projekte znaša okroglo 2,000.000 kron.

Končno so se pripravljali projekti za preložitve, odnosno korekture deželnih cest in mostov v skupnem številu 24, kar se pa zbog nastalih vojnih razmer ni moglo izvesti.

Kakor v ostalih panogah javne uprave, tako je nastopila v vojni dobi stagnacija tudi pri gradbenih akcijah deželnih odborov. Deželna odnosno okrajna cestna uprava je mogla v tej dobi le skromno vzdrževati obstoječe deželne in okrajne ceste, dočim na nove gradnje vobče ni bilo mogoče misliti zbog pomanjkanja potrebnega tehničnega in pomožnega osebja.

Nesistematično vzdrževanje samoupravnih cest je nudilo ob koncu svetovne vojne žalostno sliko nekoč vzornih samoupravnih komunikacij.

Prehodna uprava (1918—1927).

Ta doba je bila dejansko in pravno doba prehodne uprave samoupravnih poslov na teritoriju sedanje Ljubljanske in Mariborske oblasti. Vrhovne samoupravne edinice (deželni zbori in deželni odbori) so bile likvidirane, njih posle je prevzela državna uprava. Da moremo pravilno presojati upravo javnih del v tej dobi, je

potrebno poznati organizacijo samoupravne službe v področju državnih oblasti. Zgodovinski profil poslovanja v tej samoupravni panogi nudi tole sliko:

Narodna vlada v Ljubljani je z naredbo z dne 4. novembra 1918, št. 44 v Ur. l. kos 4 iz l. 1918., razpustila deželni odbor vojvodine Kranjske ter postavila komisijo za začasno vodstvo deželne uprave. Vsi deželni uradi so ostali provizorno v svoji funkciji. Glede vodstva in nadzorstva deželnih uprav izven mej dežele Kranjske je bilo določeno, da se izdajo naknadno posebni ukrepi.

Sporazumno z Narodnim večem kot najvišjim predstavnikom volje celokupnega naroda je Narodna vlada S. H. S. v Ljubljani v svrho prehodne uprave na svojem teritoriju določila z naredbo z dne 14. novembra 1918, št. 111 v Ur. l. kos 11 iz leta 1918., za prehodno dobo, to je dokler se ne sprejme ustava in ne uveljavi v zmislu ustave definitivni upravni ustroj, za vse panoge politične in avtonomne uprave začasno vodstvo administrativno političnih in samoupravnih poslov bivših deželnih namestništev in vlad ter bivših deželnih odborov po Narodni vladi odnosno po njenih stvarno pristojnih oddelkih.

Navedena temeljna naredba Narodne vlade je le provizorna zakonita norma, za kar se proglaša sama v odstavku I. točka 2. Ker pa je bila ta naredba publicirana za dobo države Slovencev, Hrvatov in Srbov pod suvereno vlado Narodnega veča v Zagrebu in pred 1. decembrom 1918, ima moč zakona v zmislu čl. 130. Vidovdanske ustave, ne da bi bila morala biti predložena v pretres zakonodajnemu odboru.

Uprava samoupravnih poslov bivših deželnih odborov v gradbenih zadevah je bila poverjena oddelku, odnosno poverjeništvu za javna dela kot stvarno pristojnemu uradu državne oblasti.

Ta oddelek je bil organiziran takole: 1. Gradbeno ravnateljstvo za Slovenijo, sestavljeno iz stavbnega oddelka bivše c. kr. deželne vlade in stavbnega urada bivšega deželnega odbora kranjskega. Gradbenemu ravnateljstvu je bilo podrejenih devet okrožnih gradbenih uradov (Ljubljana, Kranj, Novo mesto, Krško, Celje, Maribor, Slovenjgradec, Ptuj in Murska Sobota); 2. rudarsko glavarstvo v Ljubljani z okrožnima rudarskima uradoma v Ljubljani in Celju; 3. osrednji urad montanističnih obratov (cinkarna v Celju, premogovnika v Velenju in Zabukovici); 4. oddelek za tujski promet in turistiko z generalnim komisariatom za tujski promet v Ljubljani ter z upravo zdravilišča v Rogaški Slatini in toplic v Dobrni; 5. oddelek za upravo avtomobilnih zadev; 6. oddelek za razdeljevanje premoga; 7. računovodstvo.

V dobi prvega poverjenika ing. Vladimirja Remca je bil podrejen oddelku za javna dela Narodne vlade tudi urad za pospeševanje

obrti, zaradi česar se je nazivalo to poverjeništvo tedaj tudi »Oddelek za javna dela in obrt«.

Vsi ti uradi so bili tekom leta 1919. in 1920. preneseni na druga področja ali pa so bili likvidirani.

Z uredbo o ustrojstvu ministrstva za gradbe z dne 25. junija 1919, št. 574 v Ur. l. 124 ex 1919, ki je bila predložena zakonodajnemu odboru v zmislu čl. 130. ustave, so bile ustanovljene gradbene direkcije po celi državi. Gradbena direkcija v Ljubljani je prevzela vse posle bivšega poverjeništva Narodne vlade, odnosno pokrajinske uprave za javna dela ter jih opravljala mesto bivših deželnih vlad in namestništev ter bivših deželnih odborov na teritoriju Ljubljanske in Mariborske oblasti. Pri tem je ostala gradbena direkcija kot državni urad podrejena neposredno ministrstvu za gradbe, kot vršilec poslov bivših deželnih odborov pa je predstavljala vrhovno samoupravno oblast na svojem teritoriju. To je dalo povod za pogoste kompetenčne konflikte s pokrajinsko upravo v Ljubljani kakor tudi s poznejšima velikima županstvoma v Ljubljani in Mariboru.

Na ponovne zahteve Ljubljanske in Mariborske oblasti, da se gradbena direkcija kot državno in kot samoupravno oblastvo likvidira, je sklenil ministrski svet v seji dne 10. aprila 1924 sledeče: Ministrstvo za gradbe s podrejenimi oddelki obdrži vse posle gradbene stroke, predvidene v uredbi o ustrojstvu ministrstva za gradbe, to je vrhovno gradbeno oblast na teritoriju kraljevine, predlaganje zakonskih osnutkov, sestavljanje državnega proračuna, projektiranje, izvrševanje ter vzdrževanje državnih zgradb, regulacijo mest, naselij in zdravilišč, nadzor nad javnim delom samoupravnih in privatnih inženjerjev (odlok min. za gradbe br. 9621 z dne 11. aprila 1924, gradb. direkcija v Ljubljani št. 177/pr. ex 1924).

Glede gradbenih poslov, ki spadajo v delokrog samoupravnih teles po zakonu o oblastni in okrajni samoupravi, je odredilo ministrstvo za gradbe s citiranim odlokom, da se prenesejo na velike župane v Ljubljani in Mariboru, kar se pa dejanski ni izvršilo. Posledica tega je bila, da je upravljala posle bivših deželnih odborov v cestnih in gradbenih zadevah še nadalje gradbena direkcija kot naslednica poverjeništva za javna dela, velika župana pa na podlagi likvidacijskega sklepa ministrskega sveta ter specialne naredbe ministrstva za gradbe. Merodajen v tej dobi je bil zgolj forum praeventionis.

Upravno sodišče v Celju je v svojih razsodbah priznavalo pristojnost v označenih zadevah gradbeni direkciji v Ljubljani.

Ko sta se v mesecu februarju 1927 konstituirali oblastni skupščini za Ljubljansko in Mariborsko oblast ter se organizirala oblastna odbora, se je pojavilo vprašanje kompetence med gradbeno direkcijo in oblastnim odborom. Na eni strani se je poudarjalo, da samo-

upravni posli ne morejo preiti avtomatično na oblastni odbor in da določi rok za likvidacijo začasni vršilec poslov bivših deželnih odborov, na drugi strani pa da za to ni potreben formalen prenos, ker določa zakon o oblastni in okrajni samoupravi v čl. 6. in 7. prehodnih odredb izrečno sledeče: Z izvolitvijo oblastnih odborov preidejo vsi oni posli okrožnih in županijskih samouprav, ki spadajo po tem zakonu v pristojnost oblastne samouprave, na oblastno skupščino in na oblastni odbor dotične oblasti, v kateri so okrogi, odnosno županije.

Prav tako ni bilo soglasja med oblastnim odborom in velikim županom glede nadzora nad okrajnimi zastopi v bivši Štajerski.

Državni svet je z razsodbo z dne 8. oktobra 1927, br. 29.267, v zadevi Splitskega oblastnega odbora razsodil, da so prešli označeni posli sami po sebi (avtomatsko) s konstituiranjem oblastnih odborov v njih kompetenco. (Razpis obl. odb. Split z dne 2. novembra 1927, br. 4351/27.) Glede nadzora nad okrajnimi zastopi je Državni svet z razsodbo z dne 23. junija 1928, br. 20.749 to stališče ponovno zavzel. (Ljubl. obl. odbor št. 13.402/28.)

To kompetenčno vprašanje je postalo brezpredmetno z razglasom gradbene direkcije v Ljubljani z dne 8. marca 1928, št. 79/pr. v Ur. l. 24, s katerim je bil določen dan 15. marca za rok, da prestane poslovanje začasnega vršilca poslov bivših deželnih odborov ter z razglasom Ljubljanskega oblastnega odbora z dne 14. marca 1928, št. 871/pr., Samoupr. št. 3 o prevzemu poslov v oblastno samoupravo. Prav tako sta objavila oba velika župana razglase o prenosu samoupravnih poslov na oblastna odbora. (Razglas z dne 31. maja 1927, S. br. 2213 v Ur. l. št. 63 ter uredba z dne 9. avgusta 1928, št. 284 v Ur. l. 78 iz leta 1928.)

Končno se ugotavlja, da je bila organizacija samoupravne službe v tej dobi pomanjkljivo izvedena, kar je imelo za posledico, da so morali nekateri važni posli, zlasti v cestnih zadevah počivati zbog neeksistence pristojnega oblastva. Naredba Narodne vlade z dne 24. januarja 1919, št. 308 v Ur. l. kos XLII, ki določa v § 2., da pri upravnih poslih, pri katerih je po avstrijskih zakonih treba pritrditve ali odobritve deželnih zborov, nadalje pri tistih, pri katerih je poleg tega treba še cesarske sankcije, preide ta pravica na celokupno Narodno vlado S. H. S. v Ljubljani, v zmislu čl. 130. ustave nima zakonite veljave, ker ni bila publicirana pred 1. decembrom 1918 niti predložena zakonodajnemu odboru v pregled.

Od dne proglasitve ustave v Službenih novinah dne 28. julija 1921 dalje ni iz navedenega razloga več obstojal zakoniti forum, ki bi supliral sklepe bivših deželnih zborov, zaradi česar je trajala od tega roka do konstituiranja oblastne skupščine pravna stagnacija v predmetnih zadevah.

Čim se je konstituirala oblastna skupščina dne 23. februarja 1927, je prevzela kompetenco bivših deželnih zborov na svojem področju v vseh samoupravnih poslih, spadajočih po čl. 2. zakona o oblastni in sreski samoupravi ter začela takoj obravnavati najnujnejše zadeve svojega področja.

Posle oddelka, odnosno poverjeništva za javna dela so vodili: 1. ing. Vladimir Remec od 31. oktobra 1918 do 20. januarja 1919; 2. Anton Kristan od 20. januarja 1919 do 16. avgusta 1919; 3. ing. Dušan Sernec od 10. marca 1920 do 17. decembra 1920; 4. Alojzij Jamnik od 3. aprila 1921 do 30. septembra 1921.

V presledkih je zastopal poverjenike gradbeni ravnatelj ing. Anton Klinar, ki je vodil poverjeništvo tudi po razrešitvi Alojzija Jamnika do preustroja Narodne vlade v pokrajinsko upravo za Slovenijo ter do ustanovitve gradbene direkcije v Ljubljani. Gradbeni direkciji so načelovali: 1. ing. Anton Klinar od 1. oktobra 1921 do 31. avgusta 1922; 2. ing. Jaromir Hanuš od 1. septembra 1922 do 31. oktobra 1924; 3. ing. Matija Krajc od 1. novembra 1924 dalje.

Kakor omenjeno se je ustanovila gradbena direkcija za Slovenijo v Ljubljani iz stavbnega oddelka bivše deželne vlade in stavbnega urada deželnega odbora kranjskega v Ljubljani. Ta dva urada sta imela do državnega prevrata prvi 25, drugi pa 23, skupaj 48 inženjerjev.

Ob prevratu je zapustilo državno službo 15, deželno pa 11, torej skupaj 26 inženjerjev, tako da je imela gradbena direkcija ob pričetku 22 inženjerjev na razpolago. Celokupno število tehničnega osebja se je za več kot polovico, t. j. ca. 54% zmanjšalo, teritorij pa se je povečal za ca. 100%.

Tekom leta 1919. in 1920. se je iz področja gradbene direkcije izločila generalna inspekcija voda s petimi in inspekcija parnih kotlov z dvema inženjerjema. Tekom leta 1921. do 1927. se je zvišal stalež za 30, tako da je dosegel v začetku leta 1927. svoj višek s 34 inženjerji. S prenosom samoupravnih poslov je odšlo iz službe pri gradbeni direkciji k oblastnima odboroma v Mariboru in Ljubljani do konca meseca marca 1928 skupaj pet inženjerjev, štirje pa so podali ostavko na državno službo, tako da je ostalo pri gradbeni direkciji le še 26 inženjerjev, to je približno toliko, kolikor jih je imel stavbni oddelek bivše c. kr. deželne vlade v Ljubljani.

Pravni referenti so bili prvotno štirje, pozneje trije, sedaj pa je eden.

Investicijska in adaptacijska dela.

V dobi prehodne uprave se je porabilo za nove državne zgradbe, za njih preureditve in vzdrževanje ter za nove državne in samoupravne ceste ter njih preureditve:

v Ljubljanski oblasti:	
za visoke zgradbe	6,961.359·08 Din
za cestne zgradbe	10,990.198·07 „
v Mariborski oblasti:	
za visoke zgradbe	1,295.335·62 „
za cestne zgradbe	15,691.132·66 „
	skupaj 34,938.025·43 Din

K tem stroškom je prispevala deloma država, deloma samoupravne edinice, v prvi vrsti cestni okraji in okrajni zastopi ter občine kakor tudi posebni fondi.

Poleg navedenih del so bile izvršene obsežnejše adaptacije v zdraviliščih Dobrna, Rogaška Slatina in Topolščica. Zgrajen je bil tudi zdravstveni dom v Lukovici, gradi se pa zdravstveni dom v Cerkljah in Rogatcu. Stroški za označene zgradbe so proračunani na vsoto okoli 2,500.000 Din. Adaptacije v zdraviliščih so bile izvršene na stroške dotičnih zavodov. V tekočem letu gradi država poslopje podružnice poštne hranilnice v Ljubljani. Proračun znaša okroglo 6,900.000 Din. Na račun kaldrminskih fondov občine Jesenice, Rakek in Bohinjska Bistrica se tlakujejo carinarniške dovozne ceste in prostori. Prav tako se iz teh fondov tlakujejo carinarniške ceste v Ljubljani in Mariboru. Stroški za označena gradbena dela utegnejo doseči vsoto okoli 8,000.000 Din.

Skupni stroški za vzdrževanje državnih poslopij v prehodni dobi znašajo 794.000 Din. Za proračunsko leto 1927 so prenešeni dotlej pri ministrstvu za gradbe previdem državni krediti na posamezna resortna ministrstva.

Skupni stroški za vzdrževanje državnih cest in mostov v označeni dobi znašajo 25,843.263 Din.

Deželne in železniške dovozne ceste na ozemlju bivše Kranjske. Stroškov je bilo 31,758.205·27 Din. Zakoniti dvetretjinski prispevek državnega zaklada za vzdrževanje deželnih cest v zmislu § 12. cestnega zakona z dne 21. februarja 1912, dež. zak. kranj. št. 22 iz leta 1913., je bil plačan v znesku 6,599.945·74 dinarjev, neplačanega je ostalo 13,145.246·53 Din.

Okrajne ceste na ozemlju bivše Štajerske. Skupni vzdrževalni stroški znašajo 28,348.890·50 Din.

Zakonita obveznost državnega zaklada izhaja iz cestnega zakona kranjskega iz leta 1913. kakor tudi iz cestnega zakona štajerskega iz leta 1866. Dočim določa kranjski cestni zakon redno prispevno razmerje deželnega in okrajnega cestnega zaklada za gradnjo in vzdrževanje deželnih cest, predvideva štajerski le subvencijo iz deželnega zaklada za označene svrhe. To vrzel je izpopolnil deželni

zbor štajerski s sklepom z dne 18. oktobra 1913, št. 4352 dež. odb. štaj., po katerem znaša prispevek deželnega zaklada 60% k skupnim stroškom za vzdrževanje deželnih cest v okviru proračunske možnosti.

Po čl. 208. senžermenske pogodbe so dobile države, katerim je pripadlo ozemlje bivše avstro-ogrske monarhije, poleg državne imovine tudi imovino dežel in poedinih samoupravnih teles. Kraljevini S. H. S. so pripadle dežele na ozemlju Ljubljanske in Mariborske oblasti. Na temelju tega univerzalnega nasledstva je pobirala naša država od dne 1. januarja 1919 dalje dohodke bivših dežel v Ljubljanski in Mariborski oblasti, kar znaša na deželnih davščinah do dne 31. januarja 1926 skupno vsoto 110,113.994·78 Din. Državni zaklad je izplačeval anuitete za amortizacijo dolga bivše dežele Kranjske v letnih obrokih po 1,913.285·50 Din.

Ker so prešle na temelju mirovne pogodbe bivše dežele na teritoriju Ljubljanske in Mariborske oblasti v likvidacijo, je prevzela država upravo njih imovine in poslov ter jih upravljala do prenosa na novo ustanovljene samoupravne oblasti. Neporavnani prispevki državnega zaklada za samoupravne ceste in cestne objekte v zmislu navedenih zakonitih določb se obračunavajo s samoupravno oblastjo po letnih dotacijah iz državnega proračuna.

Vodne zgradbe.

V letu 1920. se je oddelek za vodne zgradbe definitivno izločil iz območja gradbene direkcije v Ljubljani ter se je ustanovila Generalna inspekcija voda za Slovenijo, ki je bila podrejena neposredno ministrstvu za poljedelstvo in vode. Štiri leta pozneje je bila ta inspekcija likvidirana, njeni posli pa so bili prenešeni na veliko županstvo v Ljubljani in Mariboru, kjer sta bila osnovana oblastna hidrotehnična oddelka z eksponiranimi pododdelki.

V področje politične oblastne uprave, oddelek za hidrotehnična dela, spadajo nastopne panoge državne vodno-gradbene službe: 1. tehnična služba rečne policije, 2. tehnična služba vodnopravnega referata, 3. hidrografija, 4. regulacija rek in potokov, 5. preskrba vode, 6. melioracije.

Tehnični aparat državne vodno-gradbene uprave sodeluje pri vseh tehničnih vprašanjih glede ureditve pravnih in dejanskih odnošajev med zasebniki, odnosno zasebniki in javnimi ustanovami ali korporacijami na javnih vodah. Državna hidrografična služba vzdržuje predvsem dežnomerske in vodnostajne postaje na vodotokih, zbira in ureja opazovalni material, ki tvori podlago za osnovo projektov pri regulaciji vodotokov, vodni preskrbi, melioraciji zemljišč in izkoriščanju vodnih sil. Dalje projektira in izvršuje regulacije vodotokov deloma v lastni režiji in z lastnim strokovnim osebjem,

deloma po podjetnikih pod nadzorstvom državnega tehničnega osebja. Program melioracije večjih kompleksov zahteva ustanovitev vodnih zadrug in s tem v zvezi osnovo projekta in izvršitev regulacijskih del večinoma v lastni režiji z lastnim osebjem.

Zaradi neurejenih razmer se je prva leta po državnem prevratu delovanje v državni vodno-gradbeni stroki reduciralo na minimum. Glavni vzrok je iskati v izpremenjenem načinu subvencioniranja iz državne blagajne, zlasti kolikor zadeva vodno preskrbo in melioracije. Zaradi nezadostne dotacije so se z največjim naporom vzdrževali prehodi preko Save in Kamniške Bistrice. Ostala so le zavarovanja ob mostovih, vse druge regulacijske zgradbe so pa popolnoma propadle. To je dalo velikemu županu v letu 1924. povod, da je z okrožnico odredil vsem podrejenim političnim okrajnim oblastvom periodičen pregled vodnih naprav, ki so bile zgrajene ali ki se vzdržujejo iz javnih finančnih sredstev.

Državna dotacija se je letno zmanjševala, tako da je dosegla v proračunskem letu 1926./1927. svoj minimum. Na ljubljanski Savi znaša redna letna potrebščina ca. 500.000 Din, na krški za vzdrževanje plovne poti v interesu Savinjske lesne produkcije ca. 600.000 Din, na Bohinjski Bistrici pa 30.000 Din. V tekočem letu je za regulacijo spodnje Bistrice pri Beričevem na razpolago državni kredit v znesku 380.000 Din.

V panogi vodne preskrbe so bili s pomočjo državne dotacije skupno s pomočjo denarnih in naturalnih dajatev po krajevnih faktorjih izdelani novi projekti ter izvršene nove zgradbe in rekonstrukcije na obstoječih napravah.

Projekti: Radeče, Boh. Srednja vas, Koroška Bela, Žlebič, Hinje, Velika Slevica, Birčna vas, Veliki Osredek, Seč, Kompolje, Podpeč, Velike Lašče, Vižmarje—Št. Vid.

Nove zgradbe vodovodov in kapnic: Radeče, Boh. Srednja vas, Velika Slevica, Velike Lašče, Birčna vas, Veliki Osredek.

Rekonstrukcija obstoječih naprav za preskrbo vode: Tržič, Novo mesto, Vižmarje—Št. Vid, Vrhnika, Črnomelj—Semič, Cerknica.

Za izvršitev melioracij je izdelala drž. vodno-gradbena uprava sledeče projekte: Horjulščica—Šujica, Cerknica, Ptujsko polje, Ljubljansko barje, Srkovnik pri Toplicah, Dolenja vas—Kočevje, Planinsko polje, Rašica pri Velikih Laščah, potok Sajovec pri Ribnici, Draga pri Višnji gori, Moravška kotlina, Gradaščica—Mali Graben—Glinščica, gornji del Glinščice, Škofljica, Podlipščica—Tunjica, Iška in Sotla (Kapela—Obrež).

Od navedenih projektov so izvršeni: Škofljica, državni prispevek 50.000 Din, Gornja Glinščica—Peržanc, državni prispevek 150.000 dinarjev, Gradaščica in del Glinščice, državni prispevek 295.000 Din.

Gradijo se pa sledeči: Podlipščica—Tunjica z državnim prispevkom 140.000 Din in Cerknica z državnim prispevkom 225.000 Din.

Dosedanji gradbeni stroški presegajo vsoto 450.000 Din, za dovršitev je potrebna po proračunu še vsota 1,000.000 Din.

Oblastna samouprava.

Takoj ko se je konstituirala oblastna samouprava v Ljubljani in Mariboru, sta posvetili obe samoupravni oblasti posebno pažnjo obnovitvenemu delu na polju javnih zgradb. Zlasti pereče je bilo vprašanje glede rekonstrukcije deželnih, odnosno okrajnih cest in cestnih objektov, ki so zaradi naraščajočega tovornega prometa z živalsko vprego in posebno z motornimi vozili postale težko uporabljive in deloma tudi nevarne za osebe in lastnino.

Oblastna skupščina v Ljubljani je določila za javna dela v proračunskem letu 1927. 10,000.000 Din, v Mariboru pa nad 7,000.000 Din. Razen tega je najela vsaka izmed navedenih oblasti za nove zgradbe investicijsko posojilo po 10,000.000 Din. V proračunskem letu 1928. je bila predvidena postavka za javna dela v Ljubljanski oblasti okoli 11,000.000 Din, v Mariborski pa okoli 7,000.000 Din.

1. Ljubljanska oblast.

Grade se, odnosno dograjene so bile v letu 1928. sledeče cestne zgradbe: 1. Cesta Mlaka—Tenetišče z večjim železobetonskim mostom na Mlaki, 2. železobetonski most čez Jereko v Bitnjah, 3. železobetonski most čez Pšato v Mostah pri Kamniku, 4. železobetonski most v Gerajtah pri Škofji Loki, 5. nov most z leseno konstrukcijo na betonskih kozah čez Krko pri Šmihelu, 6. leseni most čez Soro na Trati, 7. leseni most čez Medvedjek pri Polhovem gradcu, 8. preložitev klanca v Ločni pri Novem mestu, 9. preložitev klanca na cesti Nemška vas—Poljane, 10. del proge na cesti Radohova vas—Sela, 11. rekonstrukcija ceste v Livoldu in pri Brodu, 12. odstranitev, odnosno reparatura povodenjskih poškodb na cestah Škofja Loka—Žiri, Škofja Loka—Zalilog—Petrovo brdo, 13. cesta Trata—Lučne, 14. temeljita poprava Savodenjske in Kopačniške ceste, 15. poprava po povodnji poškodovane ceste Ljubljana—Polhov gradec, 16. gradi se cesta Markovec—Viševek z železobetonskim mostom pri Belem Malnu poleg Starega trga, 17. popravljen je most čez reko Unec pri Planini, 18. popravlja se poškodovana cesta Kranj—Jezersko, 19. izvršena je licitacija za oddajo del v svrho zgradbe ceste Kostanjevica—Oštrc, 20. razpisana je zgradba ceste Semič—Kot, 21. izvršeno je trasiranje ceste Višnja gora—Polica, cesta se prične graditi v najkrajšem času, 22. izvršena je priprava (meritev) za preložitev klanca na cesti Grbina pri Litiji

ter na cesti Podturn—Toplice, 23. za razpis je pripravljena zgradba ceste Črnomelj—Stari trg in preložitev klanca pri Ziljah, 24. izvršena je meritev za nov most čez Krko na Krki, dalje čez Bregano v Breganskem selu, za Pijarjev most na Bizeljskem itd.

Skupni stroški za navedene zgradbe ne vštevši stroškov za vzdrževanje deželnih cest znašajo okoli 4,000.000 Din.

Poleg navedenih novih cestnih zgradb in rekonstrukcij je izvedel oblastni odbor tudi nove zgradbe in poprave več občinskih cest in mostov z izdatno denarno podporo in z nuditvijo tehničnih moči občinam, ki so bile subvencije najpotrebnejše.

Tudi v panogi visokih zgradb je razvil oblastni odbor izredno živahnost. Gradi in popravlja se na raznih deželnih poslopjih, ki jih je prevzela ljubljanska oblast večinoma v zelo slabem stanju. Najvažnejša so sledeča gradbena dela, adaptacije in rekonstrukcije:

1. Deželni dvorec, ki je v njem univerza, se je moral temeljito popraviti. V tekočem letu bodo znašali stroški za popravo nad 60.000 Din. 2. Deželna bolnica je nujno potrebna popravil v posameznih objektih, kar bo znašalo visoke vsote. 3. Vojašnica kralja Petra se je popravila, kolikor je bilo to v posameznih objektih najpotrebnejše in mogoče. 4. V blaznici na Studencu se gradi nova stanovanjska hiša in večja kapelica za usmiljene sestre. Stroški bodo znašali okoli 1,300.000 Din. 5. Preuredila se bo naprava centralne kurjave v blaznici, kar je nujno potrebno. Stroški bodo znatni. 6. V bolnici v Brežicah se zgradi še v tem letu nova centralna kurjava ter novo stanovanjsko poslopje za uslužbence in usmiljene sestre. Stroški bodo znašali okoli 900.000 Din. 7. Za oblastne uradne prostore se pripravlja adaptacija Kranjske hranilnice in Auerspergove palače. Stroški za preureditev teh poslopij s centralno kurjavo in avtomatičnim telefonom bodo znašali nad 1,500.000 Din. Glavne adaptacije bodo dokončane še v tekočem letu. 8. Da se prepreči požar v opernem gledališču, je oblastni odbor letos preuredil vso električno napeljavo s svetlobnimi napravami na gledališkem odru. Stroški znašajo v letošnjem letu nad 800.000 Din. K tem stroškom je prispevala mestna občina ljubljanska 300.000 Din. 9. Nujno potrebna je končno tudi poprava poslopja, kjer je realka. Tudi te poprave, ki jih izvršuje Ljubljanski oblastni odbor, bodo povzročile izdatne stroške. 10. Da se poveča zdravilišče na Golniku, se grade večje naprave, odnosno preureditve.

Vse navedene poprave in nove zgradbe bodo v veliki večini dogotovljene že v tekočem letu. Novo poslopje na Studencu in v Brežicah bo pred zimo pod streho, dogotovljeno pa spomladi prihodnjega leta.

V letu 1927. je napravil oblastni odbor le nekatere manjše vodne zgradbe. Zgradil pa je skupaj z državnim higijenskim zavo-

dom večje število kapnic in vodovodov. V tekočem letu se pripravljajo načrti za večje vodovode. Izdelan je generalni projekt za belokranjski-metliški vodovod, čigar gradbeni stroški so proračunani na približno 12,000.000 Din. Pripravljajo in grade se gnojnične jame po številu okoli 1200, kar bo v izdatni meri pospeševalo povzdigo gospodarstva.

2. Mariborska oblast.

Gradi se: 1. Cesta Lesično—Prevorje—Sv. Urban, ki bo do konca leta že dograjena. 2. Izvršena bodo v kratkem času dela na okrajni cesti Luče—Solčava. 3. Gradi se cesta Stoperce—Čermožišče. 4. Trasirana je zgradba cestnih prog Polzela—Sv. Andraž—Št. Ilj pri Velenju ter Sv. Jernej—Ličnica—Žabjek—Križ in Vrh v slovenjebistriškem okraju. Otvorjene so cestne zveze Lomanoše—Sv. Benedikt v okrajih Gornja Lendava—Sv. Lenart ter nova cestna zveza Belo—Stranje—Zibika v šmarskem okraju. 5. Začne se graditi cesta Sv. Rupert—Sv. Jurij ter je za to svrho nakazan kredit 50.000 Din.

Oblastni odbor je dovolil posameznim okrajem denarne podpore za popravo in preureditev cest, in sicer: slovenjebistriškemu okrajnemu zastopu za tlakovanje ceste Slov. Bistrica—Hošnica—Laporje—Pekel 15.000 Din, ljutomerskemu okrajnemu zastopu za cesto Boreci—Veržej 15.000 Din, konjiškemu okrajnemu zastopu 22.500 Din za popravo ceste Konjice—Oplotnica, marenberškemu okrajnemu zastopu 15.000 Din za popravo ceste Marenberg—Radl in 30.000 Din za popravo ceste v Črni.

Poleg tega je dovolil oblastni odbor za popravo mostov več podpor. Za popravo mostu čez Ložnico v Bečkah je določen znesek 10.000 Din, za 4 mostove v Medjimurju, in sicer na cesti Mursko Središče—Razkrižje ter Čakovec—Strigova 105.000 Din in za popravilo mostu čez Bolsko 10.000 Din.

V panogi visokih zgradb se je zgradila v Rogaški Slatini švicarija in letno kino-gledališče. Izvršena je adaptacija dvoriščnega poslopja pri palači oblastnega odbora. Na oglu Gregorčičeve in Strossmayerjeve ulice gradi oblastni odbor oblastno stanovanjsko hišo za svoje uslužbence. Proračun in načrti so že odobreni. Prav posebno skrb posveča oblastni odbor razvoju zdravilišč v svojem območju. V dobrnskem zdravilišču se zgradi nov hotel. Stroški bodo znašali približno 3,500.000 Din, za kar bo zdraviliška uprava najela potrebno posojilo. Odobren je tudi gradbeni program za razširjenje zdravilišča v Rogaški Slatini. Najprej se bo gradil nov vodovod, ker sedanji zaradi razširjenega zdraviliškega obrata več ne zadošča. Tudi kopališči Styria I. in II. ne ustrezata več vsem potrebam, zaradi česar se zgradi novo kopališče. Lansko leto zgrajeni novi

hotel ne more sprejeti vseh gostov. Zato se zgradi do prihodnje sezone nov velik hotel. Ta gradbeni program se bo izvajal stopnjema, z deli pa se prične že letos. Gradbeni stroški so računani na približno 15,000.000 Din. Posojilo bo najelo zdravilišče.

Predvsem so pri vodnih zgradbah v projektu regulacijska dela na reki Muri. V ta namen sta se osnovala v Beltincih dva gradbena odbora, ki imata nalogo, da organizirata gradbena dela. Za regulacijo reke Trnave so se nabavili načrti iz Madjarske; izvedla se bo regulacija od izliva Trnave v Muro. Pričela so se regulacijska dela na reki Pesnici in Žičnici v konjiškem okraju. Izvršena bo v kratkem regulacija Mislinje od Sv. Jederti do Št. Janža pri Slovenjgradcu. V programu je tudi regulacija Meže med Farno vasjo in Guštanjem.

Važnega pomena bo zlasti regulacija Savinje in njenih pritokov v območju Celja in okolice. Predmetna oblastna uredba se je že obravnavala na seji poletnega skupščinskega zasedanja. Oblastni odbor je pooblaščen, da čimprej začne z regulacijo Savinje od prvega železniškega mostu do Grenadirjeve brvi. Na razpolago je državna dotacija v znesku 400.000 Din, dalje 500.000 Din, kolikor ni izčrpan pri regulacijskih delih Hudinje in pa prispevek celjske mestne občine, ki znaša 1,500.000 Din. Ustanovi se še prispevni sklad posameznih udeleženih občin. Za izvedbo tega regulacijskega načrta znašajo posamezne proračunske postavke približno tele vsote: za Savinjo 10,000.000 Din, za Ložnico 1,050.000 Din, za Voglajno 4,000.000 Din, za Hudinjo 800.000 Din, za Sušnico 945.000 dinarjev ter za Koprivnico 1,545.000 Din. Skupna vsota znaša 19,690.000 Din.[1]

Iv. Rozman:

POŠTA, BRZOJAV IN TELEFON.

I. Splošni pregled.

Do razsula avstro-ogrske monarhije konec oktobra 1918 je bilo ozemlje sedanje Slovenije razdeljeno na pet poštnih ravnateljstev, in sicer je spadala Koroška k poštnemu ravnateljstvu v Celovcu, Kranjska k ravnateljstvu v Trstu, Štajerska k ravnateljstvu v Gradcu, od Slovenske Krajine pa okraj Dolnja Lendava k ravnateljstvu v Pečuhu in okraj Murska Sobota k ravnateljstvu Szombathely (Stein-

[1] Gradivo za poročilo o javnih delih je dala na razpolago deloma gradbena direkcija, deloma hidrotehnični oddelek pri velikem županu, deloma oblastni odbor v Ljubljani. Podatki o javnih delih v Mariborski oblasti so posneti po objavi v »Slovencu« z dne 29. avgusta 1928, št. 196 pod naslovom »Gradbena politika Mariborskega oblastnega odbora«.

amanger). Ta upravna razcepljenost ni bila majhen vzrok za težave, ki so nastale po prevratu pri ustanovitvi poštne uprave za Slovenijo.

V prvi polovici meseca oktobra zgodovinskega leta 1918. je povabil znan slovenski politik osem starejših, popolnoma zanesljivih poštnih uradnikov v Ljubljani na tajen sestanek, na katerem jih je strogo zaupno obvestil, da je konec monarhije blizu in da morajo biti Slovenci na ta trenutek pripravljeni, zlasti pa uradniki železnic in pošt, ker imajo vsa prometna sredstva v svojih rokah in obvladajo s tem vsakršen položaj. Pričelo se je takoj z intenzivnim delom. Določilo se je, kje naj se dobi uradništvo za ustanovitev poštnega ravnateljstva v Ljubljani, ker v Ljubljani je primanjkovalo uradnikov.

Dva zastopnika sta bila poslana na Štajersko in Koroško zaradi agitacije in proučevanja tamkajšnjih razmer. Da so se vse priprave dobro izvršile, so pokazali poznejši dogodki. Narodna vlada v Ljubljani je takoj po ustanovitvi na nasvet omenjenih uradnikov splošni brzojavni in telefonski promet takoj ukinila in naročila vsem našim poštam, da se ne pokoravajo več ukazom poštne direkcije v Trstu, ampak samo odredbam, izdanim v Ljubljani v imenu Narodne vlade.

Z naredbo št. 118 poverjeništva za promet v Narodni vladi se je dne 14. novembra 1918 ustanovilo poštno in brzojavno ravnateljstvo za vse slovensko ozemlje s sedežem v Ljubljani. Vodstvo tega ravnateljstva se je poverilo dr. Janku Debelaku, poštnemu svetniku v Zadru. Po zedinjenju je poštno ministrstvo ustanovitev poštnega ravnateljstva v Ljubljani in njega ravnatelja dr. Debelaka potrdilo.

Ravnateljstvo se je namestilo v sedmih sobah šole na Vrtači; ker pa se je uradništvo ravnateljstva od dne do dne množilo, je bilo treba kmalu pridobiti prostora še drugje. Šele z nakupom palače (Virantove hiše, last Kranjske hranilnice) na Sv. Jakoba trgu se je posrečilo dobiti primernejše prostore, kamor se je ravnateljstvo v avgustu 1922 preselilo.

Dne 15. januarja 1925 je umrl dr. Janko Debelak, prvi slovenski ravnatelj in organizator prve uprave pošte in brzojava na ozemlju svobodne Slovenije. Sledil mu je sedanji ravnatelj Alojzij Gregorič.

Razen pošt, brzojavov in telefonov, ki so pripadli poštni upravi Slovenije ob prevratu, je uprava v avgustu 1919 ob priliki zasedbe Slovenske Krajine po naši vojski prevzela 18 ogrskih p. in b. uradov, konec februarja 1921 od Italijanov sedem uradov na Notranjskem, končno 5. junija 1921 pošto Sorico. Nasprotno pa je morala prepustiti avstrijski poštni upravi nekaj uradov na levem bregu Mure med Radgono in Špiljem, konec oktobra 1920, po nesrečnem koroškem plebiscitu, pa 57 uradov na Koroškem.

Poštna uprava Slovenije je od prevrata do oktobra 1928 pomnožila število pošt za 5%, brzojavnih postaj za 40%, telefonskih central za 300%, naročniških telefonov za 160%, brzojavnih in telefonskih

vodov pa za 100%. Ravnateljstvo je v januarju 1919 dalo v promet prve slovenske poštne znamke; sledile so jim druge do popolne serije, najprej v kronski, nato v dinarski veljavi. Rabila so jih tudi vsa druga prečanska poštna ravnateljstva do januarja 1921, ko so bile uvedene enotne znamke za vso državo.

Po obširnem in jako dragem pokabljanju telefonskega omrežja v Ljubljani je bila dne 17. marca 1927 otvorjena nova avtomatska telefonska centrala v Ljubljani, s čimer se je gospodarskim potrebam v največji meri ustreglo. V kratkem se bo otvorila tudi že skoraj izgotovljena nova avtomatska telefonska centrala v Mariboru.

S 1. septembrom 1928 je bila otvorjena državna radiofonska oddajna postaja v Domžalah, ki je v zakupu Prosvetne zveze v Ljubljani.

Ravnateljstvo je po prevratu razširilo selsko dostavo in pomnožilo ambulance. Posebno je treba poudariti vpeljavo avtomobilskega poštnega potniškega prometa. Kot prvi se je s 1. januarjem 1923 uvedel redni avtomobilski obrat v Ljubljani, in sicer prevoz pošte med vsemi poštami v Ljubljani in dostava paketov v Ljubljani z avtomobili. S 1. julijem 1924 se je avtomobilski promet razširil do pošt Vič in Moste pri Ljubljani.

Ravnateljstvo vzdržuje tudi reden avtomobilni poštni potniški promet na teh zunanjih progah: 1. Rogaševci—Murska Sobota—Dolnja Lendava. Avtomobilni promet na tej progi je bil sprva otvorjen samo med Mursko Soboto in Dolnjo Lendavo preko Beltincev, in sicer 4. oktobra 1923. Zaradi otvoritve železnice Ormož—Murska Sobota je bila ta proga dne 1. maja 1925 preložena na cesto preko Martjancev in Dobrovnika. S 15. majem 1928 je bila proga Murska Sobota—Dolnja Lendava podaljšana do Rogaševcev. 2. Brežice—Novo mesto. Promet je bil otvorjen 1. aprila 1924. 3. Šmartin ob Paki—Mozirje—Gornji grad—Solčava. Promet je bil otvorjen 1. junija 1924, in sicer po Savinjski dolini, s 15. majem 1927 pa med Mozirjem in Gornjim gradom tudi po Zadrečki dolini. 4. Brežice—Bizeljsko. Promet otvorjen 25. julija 1926. 5. Mestinje—Sv. Peter pod Svetimi gorami. Dne 10. novembra 1926 je bil otvorjen promet na progi Grobelno—Mestinje—Sv. Peter pod Svetimi gorami; s 5. septembrom 1927 pa je bil ukinjen med Grobelnim in Mestinjami, tako, da je ostal promet samo med Mestinjami in Sv. Petrom pod Svetimi gorami. Glavna avtogaraža z delavnico se nahaja pri ravnateljstvu v Ljubljani, manjše avtogaraže so pa v Brežicah, Mozirju, Murski Soboti in Podčetrtku.

Skupna dolžina vseh avtomobilskih poštnih zvez znaša 224·5 km. Ravnateljstvo stremi za čim večjo spopolnitvijo in razširjenjem

poštno-potniškega avtomobilskega prometa, toda to se more izvrševati le v okviru dovoljenih vzdrževalnih sredstev in po stanju avtomobilnega parka.

II. Organizacija.

Kakor že omenjeno spada celo ozemlje Slovenije v področje ravnateljstva pošte in brzojava v Ljubljani, ki je podrejeno ministru pošte in brzojava v Belgradu. Ravnateljstvo sestoji iz petih oddelkov (odsekov): 1. (splošni), 2. (poštni), 3. (telegrafsko-telefonski), 4. (ekonomski) in 5. (računsko-kontrolni). Vsak oddelek ima po dva pododdelka (sekciji). 1. oddelek ima personalni in administrativni pododdelek, 2. oddelek poštni in prometni pododdelek, 3. oddelek telegrafsko-telefonski in tehnični pododdelek, 4. oddelek nabavljalni in skladiščni pododdelek, 5. oddelek pa računski in kontrolni pododdelek. Nadalje so pri ravnateljstvu: tiskarna, knjigoveznica, mehanična delavnica, mizarnica, kolarnica, kovačnica in glavna avtogaraža z delavnico. Upravo ravnateljstva tvorijo ravnatelj, inspektorji in predstojniki (šefi) oddelkov (odsekov).

Ravnateljstvu so podrejene vse poštne, brzojavne in telefonske ustanove v njenem okraju, razen podružnice poštne hranilnice, ki je neposredno podrejena ravnateljstvu poštne hranilnice v Belgradu.

Konec leta 1927. je bilo stanje ljubljanskemu poštnemu ravnateljstvu podrejenega osebja, uradov itd. tole:

1. Osebje:	
Uradniki	789
Poduradniki (zvaničniki)	504
Dnevničarji	445
Služitelji	113
Podjetniki poštnih voženj	86
Skupaj	1937
2. Pošte[3]:	
Erarne	162
Pogodbene	176
Ambulantne	23
Nabiralnice (pomožne pošte)	202
Skupaj	563
3. Poštna poslopja:	
Državna	5
Privatna	333
Skupaj	338

[3] Od 338 pošt je bilo 118 uradov brez brzojava in telefona, 220 uradov je pa bilo kombiniranih z brzojavom (od teh zadnjih 152 uradov tudi s telefonom).

4. Prevozna sredstva:	
Železniški poštni vagoni	44
Poštni avtomobili	34
Poštni vozovi	284
Konji	135
Skupaj	497
5. Potniki, katere je prevozila pošta	44.571
6. Dolžina poštnih prog:	
Poštne ceste, km	2851
Železniške proge, km	1108
Skupaj	3959
7. Dolžina s pošto prepotovanih kilometrov:	
Na poštnih cestah	1,900.873
Na železniških progah	2,432.837
Skupaj	4,333.710
8. Poštni nabiralniki:	
V področju erarnih in pogodbenih pošt	1952
V področju pomožnih pošt (nabiralnic)	204
Skupaj	2156
9. Poštni predali	1252
10. Dolžina brzojavnih prog (tras) v km	1701
11. Dolžina brzojavnih vodov (žice) v km	10.814
12. Dolžina krajevnih telefonskih omrežij:	
Prog (tras) v km	501
Vodov (žice) v km	4743
13. Dolžina medkrajevnega (interurbanega) telefonskega omrežja:	
Prog (tras) v km	774
Vodov (žic) v km	7394
14. Telefonske naročniške postaje:	
Glavne postaje	1995
Postranske postaje	163
Postranski telefoni (aparati)	999
Skupaj	3157
15. Prejemne radiofonske postaje:	
Naročnikov	1430

III. Promet.

Da se omogoči približna slika sedanjega poštnega, brzojavnega in telefonskega prometa v Sloveniji, so v sledečih poglavjih sumarno navedeni najvažnejši statistični podatki tega prometa v letu 1927.

A. Poštni promet.

a) Notranji (tuzemski) promet.

1. Došle pisemske pošiljke:

Pisma	12,895.028
Dopisnice	6,089.364
Tiskovine	5,258.088
Poslovni papirji in vzorci	448.308
Pošiljke, oproščene poštnine	3,875.796
Skupaj	28,566.584
Od teh je bilo priporočenih	2,167.776

2. Došli paketi:

Navadni	364.896
Z označeno vrednostjo	106.884
v vrednosti Din	971,534.124

3. Došla vrednostna pisma:

Vrednostna pisma, podvržena poštnini	30.780
v vrednosti Din	301,763.304
Vrednostna pisma, oproščena poštnine	75.996
v vrednosti Din	1.952,439.948

4. Odpravljeni časopisi,

ki jih dobi pošta od upravništev časopisov	12,097.780

5. Nakaznice:

Vplačane	486.712 v znesku Din	222,966.785
Izplačane	654.484 „ „ „	320,089.143

b) Promet z inozemstvom.

1. Pisemske pošiljke:	Došle	Odpravljene
Pisma	9,901.728	6,757.344
Dopisnice	1,738.872	1,593.882
Tiskovine	2,800.134	4,078.044
Poslovni papirji in vzorci	199.656	245.322
Pošiljke, oproščene poštnine	22.608	22.428
Skupaj	14,662.998	12,697.020
Od teh je bilo ekspresnih	31.752	26.136
priporočenih	1,086.444	840.600
2. Paketi:		
Navadni	19.908	704.070
Vrednostni	19.998	131.184
v vrednosti Din	33,892.236	206,353.152
3. Vrednostna pisma:		
	172.134	115.226
v vrednosti Din	172,836.216	243.271.340

Poštna prometna služba ne more izkazati pravega razmaha, to pa zlasti zaradi občutnega pomanjkanja osebja, splošnega pomanjkanja primernih prostorov in zaradi drugih nedostatkov.

B. Brzojavni promet.

a) Notranji (tuzemski) promet:	
Odpravljene brzojavke	296.686
Došle	335.198
b) Promet z inozemstvom:	
Odpravljene brzojavke	53.217
Došle	58.566

Brzojavni promet v splošnem, zlasti v tuzemstvu, ne raste, ker ga naglo razvijajoči se telefonski promet potiska v ozadje.

C. Telefonski promet.

a) Notranji (tuzemski) promet:	
Pogovori v krajevnem prometu	4,457.996
Odhodni medkrajevni (interurbani) pogovori	341.793
Dohodni medkrajevni (interurbani) pogovori	324.623
b) Promet z inozemstvom:	
Odhodni medkrajevni (interurbani) pogovori	28.658
Dohodni medkrajevni (interurbani) pogovori	24.642

Zaradi vedno živahnejšega zanimanja občinstva za telefon se promet naglo množi. Ta razvoj bi zavzel še večje mere, če bi bila na razpolago zadostna sredstva za graditev novih telefonskih vodov, telefonskih central in naročniških telefonskih naprav. Telefonski promet z inozemstvom je do sedaj uveden samo z Avstrijo, Češkoslovaško, Francosko, Gdanskim, Italijo, Madjarsko, Nemčijo, Romunsko in Švico, in sicer le med majhnim številom krajev.

IV. Poštna hranilnica v Ljubljani.

Po razpadu avstro-ogrske monarhije je Slovenija pretrgala vse vezi z dunajsko poštno hranilnico. Narodna vlada v Ljubljani je zato takoj po prevratu sklenila ustanoviti v Ljubljani lastno hranilnico za področje poštnega ravnateljstva v Ljubljani (Slovenijo).

Ker so državni uradi in gospodarski krogi pogrešali v prvi vrsti čekovni promet, je bilo potrebno predvsem ustanoviti čekovni zavod. V ta namen je Narodna vlada v Ljubljani v začetku meseca decembra 1918 poslala na Dunaj komisarja tržaškega poštnega ravnateljstva, dr. Božidarja Maričića, da prouči tam organizacijo poštne hranilnice in organizira potem tak zavod v Ljubljani. S pomočjo devetih uradnikov, ki so prej služili pri dunajski poštni hranilnici in ki so se prostovoljno priglasili v službo naše države, se je posrečilo izvršiti ta sklep.

Že v začetku februarja 1919 je bil ustanovljen in je pričel poslovati poštni čekovni urad v Ljubljani, in sicer pod vodstvom dr. B. Maričića. Po njegovi premestitvi v Zagreb v marcu 1920 je vodil zavod Ivan Avsenik. V maju 1923 je bil za ravnatelja čekovnega zavoda imenovan dr. Ignac Rutar, po upokojitvi dr. Rutarja v januarju 1927 pa dr. Karel Šavnik († 11. sept. 1928).

Čekovni zavod je do leta 1921. uradoval samostojno, nato pa prešel po zakonu o poštno-hranilničnem čekovnem in virmanskem prometu pod upravo poštne hranilnice v Belgradu kot njegova podružnica. Takoj po prvih mesecih svojega obstanka je pokazal uspehe, ki so dokazali, kako potrebna je bila njegova ustanovitev in kakšne koristi ima od tega naše narodno gospodarstvo.

Kako se je lepo razvijal in množil promet ljubljanskega čekovnega zavoda (oziroma podružnice poštne hranilnice) in v zvezi s tem tudi njegovi finančni uspehi, je razvidno iz sledečih statističnih podatkov, ki kažejo, kako je rastlo število imetnikov računov in imovine na računih iz leta v leto in kako se je konstantno množilo število vsako leto opravljenih transakcij (vplačil in izplačil). Po svojem številu in po zneskih kažejo ti podatki velik pomen, ki si ga pridobiva naša poštna hranilnica kot ustanova za medsebojno obračunavanje in plačevanje vseh gospodarskih krogov, naslanjajoč se pri tem na ogromno mrežo pošt, kakor se banke naslanjajo na svoje podružnice.

A. Čekovni računi.

V letu	1919	otvorjenih	1668,	saldiranih	12,	prirastek	1656;	31./12.	1919	obstoječih	1656
„	„ 1920	„	702,	„	37,	„	665;	„	„ 1920	„	2321
„	„ 1921	„	715,	„	84,	„	631;	„	„ 1921	„	2952
„	„ 1922	„	462,	„	95,	„	367;	„	„ 1922	„	3319
„	„ 1923	„	509,	„	90,	„	419;	„	„ 1923	„	3738
„	„ 1924	„	442,	„	182,	„	260;	„	„ 1924	„	3998
„	„ 1925	„	350,	„	140,	„	210;	„	„ 1925	„	4208
„	„ 1926	„	434,	„	172,	„	262;	„	„ 1926	„	4470
„	„ 1927	„	430,	„	167,	„	263;	„	„ 1927	„	4733

B. Stanje vlogov na ček. računih.

Z dne	31./12.	1919	Din 10,373.835·84
„	„	1920	„ 20,204 102·66
„	„	1921	„ 50,110.578·95
„	„	1922	„ 68,073.494·53
„	„	1923	„ 85,578.942·24
„	„	1924	„ 69,414.364·91
„	„	1925	„ 90,188.008·49
„	„	1926	„ 66,997.978·62
„	„	1927	„ 109,529.344·96

C. Vplačila.

V letu	1919	612 051	v znesku Din	257,322.298·10
„ „	1920	1,093.698	„ „ „	770,956.780·43
„ „	1921	1,459.569	„ „ „	1.495,359.951·39
„ „	1922	1,651.023	„ „ „	2.723,971.492·70
„ „	1923	1,898.155	„ „ „	4.115,125.723·07
„ „	1924	1,924.611	„ „ „	4.115,591.057·28
„ „	1925	2,098.767	„ „ „	4.353,566.908·56
„ „	1926	2,411.989	„ „ „	4.395,497.195·11
„ „	1927	2,665.816	„ „ „	4.787,798.973·09

Č. Izplačila.

V letu	1919	315.050	v znesku Din	246,948.462·26
„ „	1920	605.735	„ „ „	761,126.513·61
„ „	1921	642.997	„ „ „	1.465,453.475·11
„ „	1922	694.080	„ „ „	2.706,008.568·12
„ „	1923	858.689	„ „ „	4.097,620.275·36
„ „	1924	883.683	„ „ „	4.131,611.389·91
„ „	1925	874.648	„ „ „	4.332,793.244·98
„ „	1926	890.156	„ „ „	4.418,687.224·98
„ „	1927	929.550	„ „ „	4.786,295,839·27

D. Finančni uspeh.

Za leto	1919	izguba Din	16.867·50
„ „	1920	čisti dobiček „	261.162·22
„ „	1921	„ „ „	1,017.671·97
„ „	1922	„ „ „	1,146.201·34
„ „	1923	„ „ „	3,636.312·56
„ „	1924	„ „ „	3,486.058·82
„ „	1925	„ „ „	3,668.350·43
„ „	1926	„ „ „	3,597.565·76
„ „	1927	„ „ „	5,398.958·15

Dr. Fr. Lukman:

SLOVENSKA ZNANSTVENA LITERATURA.

Najkrepkejši pogon za razmah slovenske znanstvene literature v zadnjem desetletju je univerza v Ljubljani. Ni dvoma, da bi bila znanstvena literarna produkcija sama po sebi narasla, ko smo vstopili v narodno državo: s tem so nastale nove potrebe in odpadle marsikatere ovire iz prejšnjih časov. Prav tako gotovo pa je tudi, da ni bilo brez univerze mogoče gojiti znanstva v velikem stilu. Ko pravim: v velikem stilu, nikakor ne prikrivam mnogoterih motnjav in težav, ki jih je vprav univerza pretrpela v prvem desetletju svojega obstoja in ki so zavirale znanstveno delo. V zvezi z univerzo je prizadevanje, ustanoviti slovensko akademijo znanosti; tudi ta činitelj se že uveljavlja v našem znanstvenem udejstvovanju.

Velika škoda je, da nimamo za zadnje desetletje popolne bibliografije. Ni to krivda našega bibliografa J. Šlebingerja,[1] ki objavlja v »Časopisu za slov. jezik, književnost in zgodovino« vsaj bibliografijo jezikoslovja, slovstvene zgodovine in zgodovine. Umetnostno bibliografijo prinaša »Zbornik za umetnostno zgodovino«. Bibliografija filozofije in sociologije za leta 1913.—26. je sestavljena in bo izšla v »Času«. K prvim 20 letnikom »Časopisa za zgodovino in narodopisje« je objavljeno kazalo, obsegajoče sotrudnike in njih spise in stvarno kazalo (Maribor 1926).

Danes je v Sloveniji osem znanstvenih društev, ki izdajajo svoje revije, oziroma znanstvene zbornike. Po abecednem redu so to: 1. Bogoslovna akademija, ki izdaja od l. 1921. četrtletnik »Bogoslovni vestnik«; 2. Geografsko društvo, ki ima od l. 1925. svoje glasilo »Geografski vestnik«; 3. Leonova družba, ki je njeno glasilo »Čas« v oktobru 1928 stopilo v 23. leto; 4. Muzejsko društvo za Slovenijo, ki publicira »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«, doslej osem letnikov v 4 zvezkih; 5. društvo Pravnik, glasilo »Slovenski Pravnik«, 1928. l. 42. letnik; 6. Umetnostno - zgodovinsko društvo, čigar organ, »Zbornik za umetnostno zgodovino«, izhaja osem let; 7. Zgodovinsko društvo v Mariboru, ki je njegov »Časopis za zgodovino in narodopisje« zaključil 23. letnik; 8. Znanstveno društvo za humanistične vede s štirimi zvezki »Razprav«. Redne publikacije izdajajo dalje: 9. Etnografski muzej v Ljubljani revijo »Etnolog« (od 1926/27); 10. Juridična fakulteta »Zbornik znanstvenih razprav« (1920—28 šest letnikov); 11. Seminar za slovansko filologijo »Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino« (šesti letnik 1927).

Poleg revij in zbornikov je več znanstvenih zbirk. »Splošna knjižnica«, ki je že v svojo navadno zbirko uvrstila nekaj znanstvenih knjig, je osnovala posebno »znanstveno in strokovno zbirko«; Tiskovna zadruga je osnovala serijo »Pota in cilji«, »Zbirko političnih, gospodarskih in socialnih spisov« in »Zbirko zakonov«; Jugoslovanska knjigarna izdaja »Znanstveno knjižnico«; Narodna galerija je ustanovila »Knjižnico Nar. galerije«; Mohorjeva družba je l. 1927. začela z »Znanstveno knjižnico«, ki jo bo od l. 1929. nadaljevala s sodelovanjem Leonove družbe; »Priročno pedagoško knjižnico« je osnovala Slov. šolska matica. Poljudno znanstvene knjige prinašajo med svojimi publikacijami Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba, Vodnikova družba in književna družina Luč v Trstu.

V naslednjem pregledu posameznih znanstvenih panog hočem podati zgolj splošno orientacijo, kaj se je v zadnjih desetih letih pri nas storilo.

[1] Gl. F. Kidrič v Časopisu za slov. jezik, književnost in zgodovino VI, 243 nsl.

V filozofiji imamo dva prominentna misleca: Aleša Ušeničnika in Franceta Vebra. A. Ušeničnik, novoskolastik širokega obzorja, je napisal izboren »Uvod v filozofijo« v dveh zvezkih (Ljubljana, 1921, 1923, 1924) in kratek učbenik »Ontologije« (Ljubljana, 1924). V velikem številu razprav, objavljenih v »Času«, motri probleme sodobnega duševnega življenja in v »Času« in »Bogoslov. vestniku« poroča o modroslovni literaturi.[2] F. Veber, bister analitik, je prišel iz šole graškega filozofa Aleksija Meinonga. Predmetno teorijo svojega učitelja samostojno razvija. Njegova poglavitna dela so: O fenomenologiji jezika (Časopis za slov. jezik, književnost in zgodovino II.); Uvod v filozofijo (Ljubljana, 1921); Sistem filozofije I. knj. (Ljubljana, 1921); Znanost in vera (Ljubljana, 1923); Problemi sodobne filozofije (Ljubljana, 1923); Etika (Ljubljana, 1923); Elementarne enačbe človeške pozornosti (Razprave Znan. dr. za humanist. vede I.); Analitična psihologija I. sn. (Ljubljana, 1924); Estetika (Ljubljana, 1925); Idejni temelji slovanskega agrarizma (Ljubljana, 1927); Problem predstavne produkcije (Razprave IV.). — F. Derganc[3] priobčuje filozofsko terminologijo v »Popotniku« od l. 1919. naprej. — F. Čibej je pisal o filozofskih in pedagoških vprašanjih v »Času«, »Domu in svetu«, »Ljubljanskem Zvonu« in »Popotniku«.

Zastopnik znanstvene pedagogike je K. Ozvald, čigar »Kulturna pedagogika« je otvorila Priročno pedag. knjižnico Slov. šolske matice (Ljubljana, 1927). Več člankov je objavil v »Popotniku«. »Popotnik« in »Slov. učitelj« se bavita pretežno s praktičnimi vprašanji vzgoje in pouka. Priprava novih šolskih zakonov je izzvala živahno diskusijo o nalogah osnovne in srednje šole in o tipih srednje. Najboljša obramba humanističnega tipa srednje šole je T. Zielińskega knjiga »Antični in moderni svet«, ki jo je poslovenil J. Glonar[4] (Ljubljana, 1925, Splošna knj., znanstvena in strok. zbirka št. 7). J. Wester je razpravljal o »Krizi naše srednje šole« (Ljubljana, 1927). F. Žgeč se je bavil s »Problemom vzgoje najširših plasti našega naroda« (Ljubljana, 1923). J. Jeraj[5] je v knjižici »Vzorčlovek« (Maribor, 1922) očrtal krščanski osebnostni ideal in napisal »Državljansko vzgojo« (Maribor, 1926). F. Seidl v »Moderni izobrazbi« (Ljubljana, 1927, Pota in cilji 19) enostransko naglaša realistično izobrazbo.

Primerjalno jezikoslovje goji K. Oštir. V slovenščini je objavil razprave v »Času« XVI in v Razpravah I, II.

Klasična filologija je bila v zadnjem desetletju pri nas pastorka. Dobili smo za poskušnjo 26 pol F. Wiesthalerjevega

[2] Prim. J. Fabijan, A. Ušeničnik filozof in apologet. Čas XXII, 267—285.
[3] Gl. Slov. bijogr. leksikon (= SBL) str. 128.
[4] SBL 222.
[5] SBL 403.

»Latinsko-slovenskega ročnega slovarja« (od A do Caeroesi) z J. Tominškovim »uvodom o latinskem jeziku« (Ljubljana, 1923). Sedaj so denarni viri usahnili in tiskanje je obstalo pri besedi femina. Z »Arhitektoniko in simetrijo v stari klasični poeziji« se bavi F. Bradač[6] v Razpravah IV. F. Bradač je poslovenil Euripidovi tragediji »Medeja« (Ljubljana, 1924) in »Hippolytos« (Ljubljana, 1925) ter Aristophanovo komedijo »Acharnjani« (Ljubljana, 1925). A. Sovrè je podal mojstrske prevode Sophoklejevega »Kralja Oidipa« (Ljubljana, 1922), Euripidovega »Bratskega spora« (Phoinissai, Ljubljana, 1923), Platonovega »Sokratovega zagovora« (Prevalje, 1923) z dobrimi uvodi ter Horacijeve epistole »De arte poetica« (Dom in svet 1928). A. Sovrè je tudi priredil latinsko čitanko »Lanx satura« (I. del, Ljubljana, 1928); namenjena je sicer šoli, pa nje bogastvo jo dviga nad običajne šolske zbirke. Kar tukaj naj omenim Sovretov slovenski prevod knjige »Poetovio« (Ptuj, 1925), ki jo je ravnatelj splitskega muzeja M. Abramić nemški napisal za serijo arheoloških vodnikov Avstr. arheol. instituta na Dunaju.

R o m a n s k e f i l o l o g i j e imamo šele prve začetke z nekaj razpravami A. Bajca in F. Šturma v ČJKZ in Razpravah.

V filologiji prvači pri nas s l a v i s t i k a, ki ima svoje odlično glasilo, »Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino« (= ČJKZ), pod uredništvom F. Kidriča, R. Nahtigala in F. Ramovša. Med j e z i k o s l o v c i imajo vodilno vlogo R. Nahtigal, F. Ramovš in A. Breznik. Izmed mnogoštevilnih raziskav, ki jih je R. Nahtigal objavil v zadnjih desetih letih[7], imenujem njegove studije o brižinskih spomenikih (ČJKZ I, IV), »Doneske o postanku glagolice« (Razprave I) in »Staroslov. evhologij« (Razprave II). F. Ramovš je zasnoval veliko »Historično gramatiko slovenskega jezika«, ki je nje II. zv. o konzonantizmu izšel l. 1924. Njegove jezikoslovne raziskave so v vseh letnikih ČJKZ in v Razpravah I, II). A. Breznik[8] je uredil St. Škrabčeve Jezikoslovne spise (II. zv. 1. sn., Ljubljana, 1921), po notranji vrednosti ocenil slovenske slovarje od Megiserjevega (1592) do Janežičevih (1850—1851 in poznejše izdaje in predelave; Razprave III) in primerjal Popovičev Specimen vocabularii vindocarn. in Pohlinov Glossarium slavicum med seboj in s starejšimi nemškimi slovarji, ki so se pri etimologiji ozirali na slovanske jezike (ČJKZ VI). Jezikoslovne studije so v ČJKZ, Razpravah in Časopisu za zgodovino in narodopisje (= ČZN) objavili J. Kelemina, I. Grafenauer, R. Kolarič, A. Bajec, A. Mušič in Hrvat P. Skok. Iz zapuščine graškega slavista K. Štreklja je Zgod. društvo v Mariboru izdalo začetek »Historične slovnice slov. jezika« (Maribor, 1922).

[6] SBL 56.

[7] Seznam vseh njegovih publikacij gl. v ČJKZ VI, 243—245.

[8] SBL 59.

Literarno-teoretična vprašanja je sistematično obdelal J. Kelemina[9] v knjigi »Literarna veda« (Ljubljana, 1927).

Prav tako temeljito kot razsežno je delo slovenskih literarnih zgodovinarjev. Za protestantsko in protireformacijsko dobo so temeljnega pomena raziskovanja F. Kidriča[10] v knjigi »Die protest. Kirchenordnung der Slovenen in XVI. Jahrh. (Heidelberg), 1919) in v ogromnem številu razprav in člankov v ČJKZ, ČZN, Razpravah, praški Slaviji, SBL, Lj. Zvonu in Bogosl. vestniku i. dr., izmed katerih posebej omenim »Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja« (Razpr. I), »Opombe k protiref. (kat.) dobi v zgodovini slov. pisemstva« (ČJKZ III) in Dalmatinovo biografijo v SBL 116—124. Potem je posegel dalje v dobo slov. janzenistov (prim. temeljiti članek Herberstein Karel Jan. v SBL 303—313) in do Čopa (SBL 97—109) in Prešerna (ČJKZ VI, Razprave III, Lj. Zvon 1925 nsl.), pa še preko njiju (SBL). Matica Slovenska bo l. 1929. izdala Kidričevo slovstveno zgodovino od reformacije do Prešerna. Iz Kidričeve šole je M. Ruplova raziskava o »Trubarjevih Artikulih« (ČJKZ VI). Kulturni pomen reformacijske in protireformacijske dobe je ocenil M. Murko v nemško pisanih člankih v praški Slaviji IV, V, katere je strnil v knjigo »Die Bedeutung der Reformation u. Gegenref. für das geistige Leben der Südslaven« (Prag, Heidelberg, 1927). — Zgodovinarja novejše dobe slov. slovstva sta I. Prijatelj in I. Grafenauer. Prijatelj je v zadnjih letih objavil večje število razprav, ki so važne ne le za literarno, temveč tudi za politično in kulturno zgodovino. Z uvodi in komentarjem je izdal zbrane spise Jurčičeve (Ljubljana, 1919—1927) in Tavčarjeve (Ljubljana, 1921 nsl.). Ruski literaturi je posvetil knjigo »Predhodniki in idejni utemeljitelji ruskega realizma« (Ljubljana, 1919, Pota in cilji, 7—9)[11]. I. Grafenauer je v zadnjih letih napisal veliko število člankov za SBL (n. pr. Aškerc, Iv. Cankar, Detela, S. Gregorčič, A. Janežič, Jurčič, Kersnik)[12]. Drugi literarni historiki so: J. Glaser (prispevki v ČZN od 1923 naprej), J. Glonar (ČZN, SBL)[13], F. Ilešič, zlasti za Štajersko[14], literarni kritik F. Koblar (članek Kette SBL 452—454), F. Kotnik (ČZN)[15], J. Puntar (Dante in problem Prešernove Nove pisarije. Zbornik »Dante« 1921), A. Žigon (Prešernova čitanka 1922, Dom in svet). J. Šlebinger je napisal mnogo življenjepisov slovstvenikov[16] in izdaja zbrane spise F. Maslja-Podlimbarskega (Ljubljana,

[9] SBL 442.
[10] SBL 454—456.
[11] Seznam vseh Prijateljevih spisov gl. v ČJKZ V, 159—163.
[12] O njegovem literarnem delu gl. SBL 243—244.
[13] SBL 222; Kazalo ČZN I—XX, 17.
[14] Prim. SBL 360—362; Kazalo ČZN I—XX, 18—19.
[15] Prim. Kazalo ČZN I—XX, 21.
[16] Seznam v ČJKZ VI, 247 nsl.

1923 nsl.). Izidor Cankar ureja zbrane spise Ivana Cankarja in piše literarno-historične uvode in pripombe (Ljubljana, 1925 nsl.). J. Tominšek je po vojni uredil in z uvodi ter pripombami opremil 3.—5. zvezek izbranih spisov J. Mencingerja (Ljubljana, 1923, 1927, 1928).

Zgodovina. Zgodovino Srbov, Hrvatov in Slovencev je podal A. Melik (Ljubljana, 1919, 1920) in S. Kranjec je sestavil kronološki pregled njih zgodovine (Ljubljana, 1925). Staro zgodovino Slovencev in Hrvatov je raziskoval L. Hauptmann. Njegove razprave so izšle v ČJKZ, v Razpravah, v Bulićevem zborniku 1924, v Zborniku kralja Tomislava 1925 in v Mitteil. d. österr. Inst. f. Geschichtsforschung 1924[17]. Iz njegove historične šole sta izšli monografiji F. Vatovca o starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja (Ljubljana, 1927) in P. Blaznika o kolonizaciji Selške doline (Ljubljana, 1928). F. Kos je poleg zgodovinskih razprav, objavljenih v ČJKZ, ČZN, Glasniku Muz. dr., Času in Razpravah[18] zbral in uredil IV. knjigo »Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku« (Ljubljana, 1920). Ko je začel prirejati V. knjigo za dobo 1201—1246, je po kratki bolezni umrl 14. marca 1924. Nato je V. knjigo »Gradiva« uredil M. Kos (Ljubljana, 1928), ki bo delo svojega očeta nadaljeval. Izmed spisov M. Kosa omenim njegove paleografične in zgodovinske studije k brižinskim spomenikom (ČJKZ IV) ter opise srednjeveških rokopisov v slovenskih knjižnicah (Zbornik za umetnostno zgod. IV in nasl.). J. Mal je preiskal uskoške naselbine na slovenskem ozemlju (delo je izšlo v srbščini kot 30. knj. Srpskega entnogr. zbornika, Ljubljana, 1924) in nadaljuje Grudnovo Zgod. slov. naroda (Celje, 1928). Več njegovih zgodovinskih razprav je izšlo v Času (n. pr. l. XVII, 1923). Marljivi raziskovalec zgodovine štajerskih Slovencev, F. Kovačič, je v knjigi »Slov. Štajerska in Prekmurje« (Ljubljana, 1926) podal zgodovinski opis teh krajev, potem je v knjigi »Ljutomer« (Maribor, 1926), uporabljajoč M. Slekovčev material, sestavil zgodovino ljutomerskega trga (sedaj mesta) in okraja. Ob 700 letnici ustanovitve lavantinske škofije (1228—1928) je izdal obsežno »Zgodovino lavant. škofije« (Maribor, 1928). V ČZN, ki ga urejuje, in v Času je napisal mnogo zgodovinskih razprav. Prvi večji informativni spis o Prekmurju je napisal M. Slavič (Ljubljana, 1922). M. Ljubša je v ČZN XIX, XX zbral gradivo za zgodovino župnij na levem bregu Drave. Izmed raziskovalcev zgodovine posameznih krajev imenujem F. Bernika (Domžale), G. Majcena (Maribor), F. Mravljaka (Vuzenica), F. Orožna (Celje: Zgodovina Celja I. II., Celje, 1927). »Politično življenje Slovencev« od l. 1797. do 1919.

[17] Gl. SBL 298.

[18] O znanstvenem delu F. Kosa sta poročala J. Mal v Času XVIII, 169—176 in L. Hauptmann v ČJKZ V, 153.

je orisal K. Lončar (Ljubljana, 1921). Splošen pregled o Slovencih je sestavil F. Erjavec, »Slovenci« (Ljubljana, 1923; češki prevod 1924).

Zelo agilni so slovenski umetnostni zgodovinarji. Iz. Cankar je napisal »Uvod v umevanje likovne umetnosti« (Knjižnica Nar. gal. 2; Ljubljana, 1926) in začel izdajati »Zgodovino likovne umetnosti v zapadni Evropi« (Ljubljana, 1926 in nasl.). Iz njegovega umetnostno-zgod. seminarja so izšli M. Marolt, F. Mesesnel, A. Vodnik, St. Vurnik, ki sodelujejo pri Zborniku za umetnostno zgodovino. J. Mal je napisal pregledno »Zgodovino umetnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih« (Knjižn. Nar. gal. 1, Ljubljana, 1924). F. Stelè je v knjigi »Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih« (Ljubljana, 1924) podal zaokroženo kulturno-zgodovinsko sliko in v Zborniku za umetn. zgod., ČZN, Glasniku Muz. dr. za Slov., Vjesniku Hrv. arheol. dr., Bulićevem zborniku, Starinarju objavil veliko število podrobnih raziskav z dragocenimi izsledki. Zbornik za umetn. zgod. prinaša od 1922 kot prilogo njegovo umetnostno topografijo kamniškega političnega okraja. V. Steska je v poljudni obliki očrtal zgodovino slikarstva na Slovenskem (Slovenska umetnost I, Mohorjeva knj. 16, 1927), napisal mnogo razprav v Zb. za um. zgod. in člankov v SBL. J. Mantuani je publiciral prispevke k umetnostni zgodovini v Glasniku Muz. dr. in Času.

Etnologija in etnografija sta dobili svoj organ v »Etnologu«, ki ga je osnoval N. Županić; poleg njega sodelujejo pri listu izmed Slovencev K. Oštir, St. Vurnik. Narodopisnega blaga prinaša tudi ČZN. P. Košir in V. Möderndorfer sta zbrala »Ljudsko medicino med koroškimi Slovenci«, ki je izšla kot 1. zv. Narodopisne knjižnice Zgod. društva v Mariboru.

Znanstvena geografija ima svoje glasilo Geografski vestnik (Ljubljana, 1925, 1926, 1927). Otvoril ga je V. Bohinec s pregledom razvoja geografije pri Slovencih, pozneje so izšli pregledi o stanju geografije pri Francozih, Čehih in Nemcih. Slovenski sotrudniki so: F. Baš, V. Bohinec, L. Ehrlich, M. Hafner, K. Hinterlechner, J. Koštiál, S. Kranjec, A. Melik, I. Rus, R. Savnik, H. Tuma, J. Žurga. — A. Melik je izdal Zemljepis Jugoslavije (I, II. Ljubljana, 1923, 1924) in antropo-geografsko studijo Kolonizacija ljubljanskega barja (Ljubljana, 1927), V. Šarabon pa »Gospodarsko geografijo« (Ljubljana, 1922).

Manj se je razvila znanstvena prirodoslovna literatura. A. Piskernik je objavila par razprav v Času, sicer so prirodoslovni spisi zbrani v Prirodoslovnem delu Glasnika Muz. društva za Slovenijo. L. Čermelj je napisal dve knjigi: »Materija in energija v sodobni fiziki« (Ljubljana, 1923) in »Boškovićev nauk o materiji, prostoru in času« (Ljubljana, 1923).

Znanstveno m e d i c i n s k o slovstvo je storilo šele prvi korak v življenje. J. Plečnik je priredil »Kratek repetitorij anatomije« (Ljubljana, 1924, 1925), A. Šerko pa izdal dve knjigi večjega dela »Živčevje človeka« (Ljubljana, 1924, 1925).

Zelo lepo se je razvila naša j u r i d i č n a literatura. Slovenski juristi imajo svoje staro glasilo »Slovenski pravnik« (l. 1928., letnik 42.). Pri njem sodelujejo praktični juristi vseh panog in profesorji juridične fakultete. V Trstu izhaja od l. 1921. »Pravni vestnik«. Juridična fakulteta izdaja »Zbornik znanstvenih razprav«. V šestih letnikih, ki so izšli (1920/21—1928), so razprave iz področja pravne filozofije (L. Pitamic, Gj. Tasić), sociologije in narodne ekonomije (A. Bilimović[19], A. Ogris), slovanske, jugoslovanske in slovenske pravne zgodovine (M. Dolenc, M. Jasinski, J. Polec), rimskega prava (G. Krek), cerkvenega prava (R. Kušej), meddržavnega prava (L. Pitamic, I. Žolger), meddržavnega in medpokrajinskega zasebnega prava (St. Lapajne), ustavnega prava (L. Pitamic), kazenskega prava (M. Dolenc, A. Maklecov), trgovinskega prava (M. Škerlj), civilnega postopka (A. Skumovič), finančne vede (K. Šavnik). — Mnogim razpravam, objavljenim v Slov. Pravniku, pa tudi Času in Bog. vestniku so dali povod razni zakonski osnutki. G. Krek je ob taki priliki napisal knjigo »Organizacija sodišč po najnovejšem zakonskem načrtu« (Ljubljana, 1924). — R. Kušej je izdal učbenik cerkvenega prava (Ljubljana, 1923), ki je po štirih letih izšel v 2. izdaji (Ljubljana, 1927). M. Škerlj je podal učbenik Meničnega prava (Ljubljana, 1922). M. Dolenc je poleg razprav iz kazenskopravne stroke po raznih časopisih objavil važne pravnozgodovinske študije v ČJKZ in ČZN ter knjigo »Dušanov zakonik« (Ljubljana, 1925)[20]. J. Polec je izdal 1. knjigo dela »Kraljestvo Ilirija« (Ljubljana, 1925) in sodeluje pri SBL z življenjepisi pravnikov. Kot 1. zv. Znanstvene knjižnice Mohorjeve družbe je izšla državoslovna knjiga »Država« (1927), ki jo je napisal L. Pitamic. A. Pajnič je spisal »Civilnopravdni red v praksi (Ljubljana, 1924), R. Andrejka »Društveno pravo v Sloveniji« (Ljubljana, 1928). Za začetek 1929 se obeta St. Lapajnetovo »Mednarodno in medpokrajinsko zasebno pravo kraljevine S. H. S. s pravnimi granami-posestrimami«. K sklepu tega sumaričnega pregleda omenim še prevod občega državljanskega zakonika (Ljubljana, 1927), ki sta ga priredila dv. svetnika Bežek in Regally. Več profesorjev juridične fakultete sodeluje pri hrvatskih in srbskih, pa tudi inozemskih revijah ali je objavilo knjige v tujih jezikih.

S o c i o l o g i j a i n n a r o d n a e k o n o m i j a. O sociološkib delih Aleša Ušeničnika je poročal Čas XXII, kjer je na str. 291—294

[19] SBL 40.
[20] SBL 139 nsl.

popolna bibliografija. J. Jeraj je izdal »Socialno vprašanje« (Maribor, 1928). A. Gosar[21] je objavil »Socialno ekonomijo« (Ljubljana, 1924), pozneje »Naša poljedelska statistika« (Ljubljana, 1926) in »Kriza moderne demokracije?« (Ljubljana, 1926), oboje ponatisk iz Časa. Na polju gospodarske statistike se udejstvuje A. Ogris, ki je izdal tudi socialnopravno studijo »Politične stranke« (Ljubljana, 1926). A. Bilimoviča sem imenoval med juristi.

B o g o s l o v n o znanstveno delo je organizirano v Bogoslovni akademiji. Med njenimi knjigami je izšel nov prevod Svetega pisma novega zakona (I. del, Ljubljana, 1925), ki so ga priredili F. Jerè, G. Pečjak in A. Snoj; F. Grivec[22] je izdal v tej seriji raziskovanja o bizantinskem pojmovanju cerkvenega prvenstva in edinstva (Ljubljana, 1921; češki prevod Kroměříž, 1922) in »Cerkev« (Ljubljana, 1924); F. Kovačič življenjepis sv. Tomaža Akvinskega (Ljubljana, 1923). V seriji Razprav se ponatiskujejo aktualne razprave iz Bogoslovnega vestnika. Periodična publikacija Bog. akademije je Bogoslovni vestnik, četrtletnik. V njem objavljajo znanstvene razprave profesorji teološke fakultete, so pa tudi drugi sotrudniki. Izven Bog. akademije je izdal F. Ušeničnik »Pastoralno bogoslovje« v dveh zvezkih (Ljubljana, 1920), F. Grivec poljudno pisano, pa historično dobro fundirano biografijo »Slovanska apostola sv. Ciril in Metod« (Ljubljana, 1927; češki prevod Olomuc, 1927; nemški Mainz, 1928), p. R. Čebulj »Janzenizem na Slovenskem in frančiškani« (Ljubljana, 1922).

V zelo neugodnem položaju so naši t e h n i k i, ki so bili z redkimi izjemami prisiljeni publicirati dela v tujih jezikih in se zatekati k hrvatskim in inozemskim strokovnim revijam. Uspešno delujoči kemični institut univerze je izdal »Začasno nemško-slovensko kemijsko terminologijo« (uredil S. Ferjančič, Ljubljana, 1921). M. Samec, I. Majdel, V. Izajevič, S. Jenčič so publicirali veliko število razprav (največ M. Samec) v Arhivu za kemiju i farmaciju, Farmaceutskem vjesniku in Tehničkem listu, dalje v Biochemische Zeitschrift, Kolloidzeitschrift, Kolloidchemische Beihefte, Pharmazeutische Monatshefte, Stahl und Eisen, Comptes rendus de l'Académie des sciences (Paris) i. dr. Podobno se je godilo zastopnikom drugih tehniških strok[23]. J. Foerster je izdal učbenika »Ojačen beton I« (Ljubljana, 1921) in »Stavbna mehanika I« (Ljubljana, 1922)[24], R. Strojnik več učbenih strojnotehniških pripomočkov (Ljubljana, 1926—1928). Elektrotehnik M. Vidmar sodeluje pri strokovnih revijah Elektrotechnik u. Maschinenbau (Wien) in Elektrotechnische Zeitschrift (Berlin) in je izdal v Berlinu pet velikih del.

[21] SBL 234 nsl.
[22] SBL 261.
[23] Prim. članek Hinterlechner K. v SBL 320 nsl.
[24] Več učbenikov ima pripravljenih za tisk. SBL 184.

Francé Koblar:

SLOVENSKA KNJIŽEVNOST V ZADNJIH DESETIH LETIH.

Pričujoči očrt bo v glavnih potezah skušal pokazati, kako se je naša književnost v zadnjih desetih letih razvijala predvsem radi dogodkov, ki so postavili Slovence v novo razmerje v svetu, in kako je ta doba dobila svoj opredeljeni zgodovinski pečat. Zato bo ta očrt bolj vrednotenje kot zgodovina sama. Vemo sicer, da se vrednotenje vsakega ustvarjanja mora v prvi vrsti opirati na individualnost ustvarjajočih duhov, in da je tudi v književnosti, čeprav socialno najbolj vezani umetnosti, prvo merilo vdana in čista služba pesniški nujnosti, tedaj odkrivanje osebnih in splošno človeških računov — toda tudi književnika vežejo tolike zunanje vezi, da je nerazdružno sklenjen s svojim časom in da se njegovo ustvarjanje mnogokrat docela ureja po njih. Književnik, ki ni srčno zvezan s svojim narodom, je tujec med lastnimi ljudmi. Literarna zgodovina zato upošteva vse zunanje dogodke kot važne činitelje narodnega duhovnega življenja in odkriva zlasti tiste sile, ki urejajo literarne ustanove, ustvarjajo razpoloženje med občinstvom in usmerjajo literarne dogodke. Nadvse važno pa je za literarno zgodovino razmerje vsakokratnega rodu do narodnega jezika, zlasti če se mora tolikokrat boriti za svoje življenje, kakor se je boril prav slovenski jezik. Zato se bo ta očrt v prvi vrsti bavil z zunanjimi dogodki v naši književnosti, s splošnim narodnim položajem, nato z organizacijo književnosti in šele nazadnje bo pokazal na najbolj vidna dela v tej dobi. Posameznih književnih osebnosti se bomo širše doteknili samo v toliko, v kolikor so dale svojemu času posebno duhovno vsebino.

I.

Svetovna vojna je polagoma dovedla ne samo do politične, ampak tudi duhovne osredotočenosti, kakršne poprej ne pozna zgodovina Slovencev. V tem času naša književnost ni bila samo glasnica človeškega trpljenja, ki je povpraševalo po svojem zmislu in koncu; književnost je kmalu spoznala, da je njena služba tesno ob strani vseh delavcev za narodno bodočnost. Zato se je naša vojna književnost z vso notranjo silo pognala v korenine narodne usode. Od Finžgarjevih polzastrtih vojnih podob »Prerokovana« (DS, 1915) do očitno programnega Levstikovega »Gadjega gnezda« (LZ, 1918) imamo strnjeno narodno duhovnost, ob kateri se teši slovenski človek in jo poživa kot vsakdanji kruh. Pregljevi »Tlačani« (DS, 1916/17), Tavčarjevo »Cvetje v jeseni« (LZ, 1917) so na čas prislonjena živa gesla, Cankarjeve »Podobe iz sanj« testamentarična sprava umetnika z narodom, zadnje kaplje ljubezni do domovine in njeno poveličanje; Župan-

čičeva pesem je vzkipela v preroški srd in v tem srdu in jasnem upu se je tako sklenila z narodom, kakor se ni ne prej ne poslej.

Obrisi narodne bodočnosti so se kazali vedno jasneje. Iskanje enotnega južnoslovanskega političnega programa je zbližalo tudi južnoslovanske književnike, da na zunaj pokažejo skupno narodno hotenje. L. 1918. se osnuje v Zagrebu »Književni jug«, literarna in kulturna revija, kjer slovenski književniki enakopravno in vzajemno nastopajo drug ob drugem. V zmislu medsebojnega zbliževanja uvedejo za srbohrvaščino ekavščino in mesto latinice cirilico; za intenzivno hotenje po medsebojnem spoznavanju je važno tudi dejstvo, da o srbskohrvatskih književnih razmerah poročajo Slovenci, a Srbi in Hrvati o slovenskih. To bratsko literarno sožitje rodi še skupen »Veliki koledar za l. 1919.«, nato preneha.

Na tem mestu je treba poudariti, da je skrb za našo bodočnost in želja po novem življenju ustvarila pri nas tisto južnoslovansko navdušenje, ki se je zlasti proti zunanjemu svetu kazalo v poudarjanju enega jugoslovanskega naroda. Tudi Krek je govoril o njem. To široko navdušenje po večini ni računalo z dejanskimi razmerami. Zato tedaj ni bilo ne časa ne konkretne potrebe. Kakorhitro pa smo stopili v državno zvezo, kakršno je prinesel konec svetovne vojne, se je takoj pokazalo dvojno mišljenje in dvojna narodno politična usmerjenost: slovenstvo, uklenjeno v južnoslovansko državnost na eni strani, na drugi pa jugoslovanska državna in narodna edinost s tendenco, da se razločki med posameznimi deli čimprej izravnajo in strnejo v narodnem »jugoslovanstvu«. Da si Slovenci v tem vprašanju (v kolikor ni bil gol političen entuziazem) nismo bili že prej povsem edini, kažejo kulturno politični članki v LZ in Slovanu l. 1918., ki jih je največ pisal A. Melik-Loboda. Tudi je treba povedati, da kulturno politična in celo strankarsko politična vprašanja kljub edinosti praktično niso nikoli prenehala. Tedanja slovenska duhovna enotnost je v nižjih plasteh prav za prav le politično premirje, ki se v višjih plasteh kaže kot konciljantnost med nasprotji v svetovnem nazoru, sicer pa se vse kulturno delo organizatorično diferencira. Slovenski književni trg se pomlaja z ustanovitvijo novih, duhovno ločenih, iz kulturno političnih razmer nastalih založniških matic. L. 1916. se ustanovi »Tiskovna zadruga«, ki prevzame Ljubljanski Zvon; l. 1917. »Nova založba«, ki jo je ustanovila mladokatoliška struja in tudi mislila na svojo revijo; socialisti posebej osnujejo l. 1918. Slovensko Socialno Matico. »Slovenska Matica«, centralna književna ustanova, si ustvari spet možnost, da v nji delujejo pristaši vseh strank[1], in začne nanovo

[1] Spomladi l. 1914. so bili odborniki pristaši SLS izstopili iz S. M., ki ji je predsedoval dr. Fran Ilešič. Kmalu po začetku svetovne vojne je Deželna vlada z odlokom 16. sept. 1914, št. 1130/pol. razpustila društvo »ker je prekoračilo

s svojim književnim delom; toda kljub temu, da se v Matici zbirajo pretežno načelni »Slovenci«, tudi tu ozir na strankarsko pripadnost ne izgine nikoli[2].

Slovenska kulturna javnost je bila tedaj takoj ob postanku nove države s svojo rahlo kulturno enotnostjo postavljena pred hitro orientacijo; ta orientacija je predvsem zahtevala jasnosti glede elementarnih pogojev za kulturno življenje Slovencev. Važni so zaradi tega zapiski Kulturnega odseka pri Narodnem svetu v Ljubljani, ob katerih se moramo nekoliko pomuditi[3]. Ta odsek je zboroval v treh sejah, in sicer 16. in 18. novembra in 9. decembra. Posvetovanj so se udeleževali številni zastopniki umetnosti in znanstva; predsedoval jim je O. Župančič. Ta odsek naj bi kot avtonomen posve-

svoj statutarični delokrog (»Gospodin Franjo«) in ker več ne ustreza pogojem svojega pravnega obstanka«. Policija je premoženje zaplenila in imenovala nemškega kuratorja A. Galléta. Ta kurator je ustavil tiskanje društvenih knjig za leto 1914. in slabo gospodaril za društvo. Velik del društvene imovine, tudi hiša, se je visoko obremenil z vojnimi posojili. Predsednik dr. Fran Ilešič je bil v jeseni 1914 odstopil, dočim so drugi odborniki vztrajali kot društveni funkcionarji in se sestajali. Pritožba na notr. ministrstvo na Dunaju ni imela uspeha. Dr. Ravnihar in dr. Tavčar sta posredovala pri min. preds. Stürghku, ki jima je odgovoril, da je preveč zaposlen. Dr. Žolger je uravnal, da je akt obležal v notr. ministrstvu, in ko je v maju 1917 zopet oživelo parlamentarno življenje, je dr. Ravnihar dosegel, da je akt prišel spet na površje. Dr. Krek, dr. Ravnihar in dr. Rybář so v posebni deputaciji posredovali pri notr. ministru Handlu, in z odlokom 22. jun. 1917 je bilo Matično premoženje rešeno in društvo spet postavljeno v svoj delokrog. Ministrski odlok sicer pritožbi ni ugodil, vendar je opustil potrditev razpusta in posvaril društvo s pretnjo hujših posledic, »če bi zopet protizakonito delovalo«. Prvi podpreds. Peter Grasselli je tedaj 16. jul. 1917 sklical v mestno posvetovalnico matične odbornike k seji. Tu se je obnovila misel, da bi se združili v složnem delu obe stranki; dr. Ravnihar je sporočil željo dr. Kreka, da bi se volili odborniki Ljudske stranke proporcionalno s številom članov. Sproži se tudi misel o reorganizaciji Matice. Dunajski literarni krogi, zlasti dr. Iv. Prijatelj, so si bili zamislili preustrojitev Matice v akademijo z redno državno podporo. Odbor se je tedaj omejil na najnujnejše tekoče posle: da reši društveno premoženje in začne z izdajanjem knjig. Dr. Tavčar je prostovoljno prevzel delo društvenega tožitelja in rešil vse premoženje, kolikor ga je bilo zastavljenega v vojnih posojilih. Začetkom l. 1918. je Matica štela že okoli 4000 članov. Na izrednem občnem zboru 28. febr. 1918 je prodrla združena narodna lista in na čelo novega odbora je stopil kot predsednik dr. Iv. Tavčar.

[2] Za zgled, kako je širša slovenska javnost z neko politično ljubosumnostjo gledala na »Matico«, naj navedem slučaj iz l. 1922. V seji 9. januarja je poročal A. Lajovic, da je »Matica«, oziroma v njenem imenu on prosil pri Mestni hranilnici večjo vsoto kredita radi Narodnega doma. Vloga je ostala nerešena; pri seji hranilnice je nekdo izjavil, da je njegova stranka zato proti posojilu, ker sedi v matičnem odboru preveč pristašev SLS. Nato so dr. Detela, dr. Debevec in Fr. Finžgar izjavili, da so pripravljeni stopiti iz odbora, če bo »Matica« tako laže dosegla svoj cilj. Dr. Detela je nato res izstopil, dr. Debevec in Fr. Finžgar pa sta ostala. — Glede »Matice« sem uporabljal kot vir zapisnike društvenih sej.

[3] Prim. Arhiv Narodnega sveta v Nar. muzeju v Ljubljani.

tovalni organ Narodnega sveta in Narodne vlade v Ljubljani dajal vse kulturno politične smernice. Prva naloga tega odseka je bila, da izda jasno mnenje o kulturni usodi Slovencev v novi državi, zlasti ker je bilo mišljenje o tem doma in v ostali državi zelo različno. Treba se je bilo odločiti, da se ali poudari volja Slovencev za kulturno individualnost ali pa pripravljenost za kulturno asimilacijo. Debata je v večini zahtevala popolne pravice slovenskemu jeziku in kulturi. Najznačilnejša govornika sta bila dr. P. Grošelj, za absolutno samostojnost Slovencev, nasprotnik vsake asimilacije, in dr. Iz. Cankar, za slovensko kulturno edinstvenost kot začetek velikega kulturnega edinstva, ki pride, zato pa »si je treba zagotoviti vsa sredstva, da si za nedogleden čas ohranimo svojo individualiteto«. Jasen in odločen je bil odgovor R. Jakopiča: »Mi smo narod in naša dolžnost je, da branimo svoj značaj. Tu ni treba, da znanstveno to raziskujemo, mi se upiramo asimilaciji in se postavimo na to stališče, da se ustanovi taka forma države, ki vpliva, da se nas umetno asimilirati ne more. Moramo imeti tako obliko države, kjer je mogoča popolna kultura.«

Po dveh dneh je podal poseben odsek sledeči osnutek resolucije:

»Kulturni odsek Narodnega sveta enodušno pozdravlja mlado svobodno Jugoslavijo, pričakujoč, da izvede nova država, naj dobi kakršnokoli vladno obliko, popolno politično edinstvo vseh treh plemen in da bo po svoji moči pospeševala z vsemi razpoložljivimi sredstvi razvoj prosvetnega življenja vseh treh narodov na podlagi kulturne avtonomije v zmislu Krfskega pakta. Neoviran razmah individualnih sil vseh treh plemen je najzdravejši pogoj za popolno duševno bogastvo Jugoslavije.

Kulturna politika bo morala vsekakor upoštevati dejstvo, da je dala zgodovina Slovencem v teku stoletij lastno smer in posebno duševno vsebino, da se je slovenski del jugoslovanskega naroda razvil jezikovno samostojno, tako da je slovenščina, nositeljica te duševne vsebine, dasi najbližja sorodnica srbohrvaščini, danes organizem zase in da je v območju slovenskega književnega jezika za sedaj možno uspešno kulturno delo edinole v tem jeziku.

Hipen jezikovni prelom v šolah in uradih je že tehnično neizvedljiv; a tudi da je izvedljiv, bi imel brez dvoma usodne posledice za ves jugoslovanski narod, zakaj to bi bilo mehanično priklopljenje, nikar pa organična asimilacija. Sledil bi neizogibno silen upad kulturnega življenja v slovenskem plemenu, ki bi s tem prenehalo biti tvorno; vsaka etična skupina pa se čuti svobodno samo v toliko, v kolikor more uveljaviti svojo tvornost. Vsak narod je pomemben človeštvu v toliko, v kolikor je tvorec novih vrednot. Tak prelom bi bil tudi neetnografičen, prilagoditi bi se mu mogla tenka plast slovenske inteligence, dočim bi ostale široke mase, jedro našega plemena, izobčene od dobrih kulturnih pridobitev in bi bile pahnjene vsaj za desetletja v kulturni polumrak.

Kulturna avtonomija pa nikakor ne odvezuje duševnih delavcev vseh treh plemen dolžnosti, iskati vedno tesnejših stikov, vedno globljega medsebojnega umevanja in sporazuma v vseh vprašanjih ter skrbeti za medsebojno spopolnjevanje skupnega prosvetnega dela, ki bo na svojem višku zadnja najlepša utemeljitev svobodne Jugoslavije pred svetovnim forom.«

Ta osnutek se v svojih poudarkih že razlikuje od glavnih smernic v prvi seji; zato je nova debata zahtevala jasnosti v ločitvi političnega edinstva in kulturne avtonomije (A. Lajovic) in se je posebno dr. Izidor Cankar trudil, da se resolucija očisti političnih prejudicev. Končno sprejeta resolucija se je glasila:

»Ob postanku države Slovencev, Hrvatov in Srbov pričakuje kulturni odsek N. s., da bo nova, politično popolnoma edinstvena država, naj bo organizirana kakorkoli, po svoji moči pospeševala z vsemi razpoložljivimi sredstvi razvoj prosvetnega življenja vseh treh rodov na podlagi kulturne avtonomije. Neoviran razmah individualnih sil vseh treh plemen je najzdravejši pogoj za popolno duševno bogastvo Jugoslavije.

Kulturna politika bo morala vsekakor upoštevati dejstvo, da je dala zgodovina Slovenstva v teku stoletij posebno duševno vsebino. Slovenski del jugoslovanskega naroda se je razvil tudi jezikovno samostojno, tako da je slovenščina, nositeljica te duševne vsebine, dasi najbližja sorodnica srbohrvaščini, danes organizem zase in da je v območju slovenskega književnega jezika za sedaj možno uspešno kulturno delo edinole v tem jeziku.

Če bi se Slovencem onemogočil lasten kulturni razvoj, bi sledil neizogibno silen upad kulturnega življenja v slovenskem plemenu, ki bi prenehalo biti tvorno: Vsaka etnična skupina pa se čuti svobodno samo v toliko, v kolikor more uveljaviti svojo tvornost. Vsak narod je pomemben človeštvu v toliko, v kolikor je tvorec novih vrednot. Tudi bi se mogla prilagoditi kulturnemu prelomu samo tenka plast slovenske inteligence, dočim bi bile široke mase, jedro našega plemena, izobčena od dobrin kulturnih pridobitev in pahnjene v kulturni polumrak.

Kulturna avtonomija pa nikakor ne odvezuje duševnih delavcev vseh treh plemen dolžnosti, iskati vedno tesnejših stikov, vedno globljega medsebojnega umevanja in sporazuma v vseh vprašanjih ter skrbeti za medsebojno spopolnjevanje skupnega prosvetnega dela, ki bo na svojem višku zadnja najlepša utemeljitev svobodne Jugoslavije v družini narodov.«

Ta resolucija naj bi bila naslednjega dne izšla kot programatičen proglas v slovenskih listih. Toda nesoglasje med prvotnim osnutkom in sprejetim besedilom, izvirajoče iz bistvenih nasprotij o kulturni in politični usodi Slovencev, je objavo resolucije onemogočilo. V ozadju je moral nastopiti hud boj proti resoluciji in predsednik kulturnega odseka O. Župančič je pismeno sporočil tajniku Narodnega sveta: »Več članov kult. odseka je premenjenemu tekstu izjave odpovedalo podpise, zato prosim, da je n e daste v liste, predno ne skličemo nove seje[4]. Te seje ni bilo; zadnja seja 9. decembra 1918 se je pečala samo s predlogi, kdo naj bi šel v inozemstvo, zlasti na Francosko, in zainteresiral časopisje za nas. Zahteva po slovenski kulturni avtonomiji se je podredila političnim interesom in se je polagoma izgubila v območju strankarsko političnih kalkulacij.

Tako se je zgodilo, da je nova, tako zvana avtonomistična izjava iz l. 1921., ko je bila borba za ustavo najhujša, naletela že na politično organiziran odpor pristašev JDS. Izjavo je tedaj podpisalo 43 slovenskih kulturnih delavcev, ki so poudarili, »da v imenu mir-

[4] Istotam.

nega medsebojnega delovanja in napredovanja, medsebojne bratske edinosti zagovarjajo takšno ustavo, da daje državi potrebne moči na zunaj, a obenem možnost razvoja imanentnim silam posameznikov in gospodarsko-kulturnih edinic na znotraj«. Politična stranka je snovala nasprotno izjavo, ki se sicer ni posrečila, vendar pa je razdor med slovenskimi kulturnimi delavci postal na vseh straneh občuten, politični pritisk proti svobodnemu razvoju slovenske kulture in njeno omalovaževanje se je pa poznalo pri vseh važnih ustanovah, kjer je odločala politika.

Slovenska kulturna politika prve dobe nam kaže neveselo sliko. Zdi se, kakor da smo v notranji državni svobodi poizkusili vse, kako bi s tujo pomočjo oslabili svojo slovensko individualnost in da bi s politično strankarsko ekspanzivnostjo škodovali slovenski strankarski in kulturni orientaciji. Politično nasprotovanje je iz duhovne neurejenosti in razbitosti rodilo nove stranke, ki so pomagale, da se je naša kulturna razcepljenost kolikor mogoče razbohotila ter tako tudi gospodarsko dušila vsako širokopoteznost našega narodnega življenja.

Ta razcepljenost je zahtevala s časom ustanovitve novih družinskih listov in založniških matic, skoraj za vsako stranko posebej. Cepljenje socialistične stranke je pokopalo Naše zapiske in rodilo za kratko dobo Nove zapiske, za Kresom (1922—23) kot kulturnim mesečnikom je pozneje nastopila leposlovna, poljudno znanstvena in politična revija »Pod lipo« (od 1925) in kot založniška matica Zadružna založba; Samostojna kmetijska stranka je osnovala svojo Kmečko matico in družinski list »Grudo« (od l. 1924.). Najočitneje se je pokazalo kulturno nasprotje proti najstarejši in na zunaj enotni ljudski založbi Mohorjevi družbi. Potreba po prenovitvi Mohorjeve družbe se je sicer oglašala že mnogo let. Največ upravičenih pritožb je bilo glede njenega književnega programa. Družba je v resnici izza A. Janežiča morda redkokdaj imela dobro izdelan in sklenjen program, kljub temu da je njeno delo za ljudsko književnost edinstveno. Ko je v jeseni l. 1922. stopil v Mohorjevo družbo kot književni tajnik F. S. Finžgar in kmalu postavil trden prosvetni in književni program, prevzel goriško Mladiko kot Mohorjev družinski list ter osnoval tudi Mohorjevo knjižnico, je bila ta ustanova mahoma na višini, ki je podrla vse stvarne pomisleke. Toda razdor v slovenskem duhovnem in političnem življenju je dozorel popolnoma, zato se je kljub temu l. 1926. osnovala Vodnikova družba in je s popolno kopijo književnega programa pokazala, da hoče biti konkurenčna ljudska založba nasproti Mohorjevi. V koliko je v to dejstvo neposredno posegala politika, je očitno tudi iz ovir, ki jih je morala premagati Mohorjeva družba, da se je iz Prevalj, kamor je bila pribežala iz Celovca, l. 1927. preselila v Celje in upostavila svoje redno poslovanje.

Podobna duhovna razcepljenost se je pokazala tudi pri Slovencih v Italiji, kjer se je proti Goriški Matici postavila Goriška Mohorjeva družba in si stoje nasproti različne založbe.[5]

Vsa ta zunanja razbitost kulturne celote bi ne bila nesreča, ako bi šlo samo za objektivno duhovno ločitev, kjer bi poizkušala vsaka stran z naporom svojih najboljših sil uveljaviti svoj nazor in v ločeni tekmi upostaviti take kulturne vrednote, ki so nerazdružno zvezane z narodno rastjo. Toda kulturna razbitost Slovencev je v veliki meri le znamenje, da nam manjka zmisla za pravo svobodnomiselnost; prav zato se delitev duhov pretežno opira na politične stranke, ki kulturna vprašanja pojmujejo kot svoje politične opravke. Slovenske kulturne razmere so radi tega veliko trpele in politika je kriva, da je obramba slovenskega jezika potrebovala mnogo sil, ki bi jih bili lahko uporabili za produktivno delo.

V boju za slovenski jezik in v obrambo slovenskih kulturnih ustanov se je vendar večina naših izobražencev kmalu našla mimo političnih strank v delu za samostojno kulturno Slovenstvo, in skrb za čistost književne slovenščine morda ni bila nikoli tako zavestna,

[5] Iz vojnih in povojnih razvalin se je od prejšnjih podjetij ohranila edinole »Narodna tiskarna« v Gorici, katere ustanovitelj in glavni delničar je bil dr. A. Gregorčič. Narodna tiskarna je začela po vojni marljivo zalagati knjige; iz te založbe se je polagoma razvila »Goriška Matica«. Duhovništvo je večinoma sodelovalo pri »Matici«, zato se »Katoliško tiskovno društvo« v Gorici spočetka ni toliko bavilo z založbo knjig; l. 1920. je ustanovilo »Mladiko« kot versko vzgojen list, ki pa se je naslednje leto pod uredništvom Fr. Bevka razvil v literarno poučno svobodnejšo revijo, l. 1923. pa jo je prevzela Mohorjeva družba na Prevaljah in se je pod Finžgarjevim vodstvom preuredila v splošni slovenski družinski list. Katoliški mladinski (krščansko-socialni) krogi na Goriškem so želeli, da se Goriška Matica, ki je bila le firma za privatno podjetje, spremeni v dejansko književno družbo na krščanskih principih (po vzoru Mohorjeve družbe), kar se ni posrečilo. Zato se je l. 1924. osnovala Goriška Mohorjeva družba, katere so se oklenili duhovniki in katoliški krogi, »Goriška Matica« pa se je morala osloniti na lajike in na tiste organizacije, ki stoje z zgoraj omenjenimi krogi v idejnem nasprotju; obenem se je preosnovala v »Književno zadrugo« (France Bevk, »Slovenske književne izdaje v Italiji«, Luč — poljudno znanstveni zbornik. Trst 1927.) Odslej je tudi »Katoliško tiskovno društvo« v Gorici razvilo živahnejše založniško delo. — Poleg goriškega kulturnega središča imamo tudi tržaške založbe. V Trstu se je l. 1921. ustanovila »Naša založba« (poznejša »Jadranska založba«). Izdala je: »Plebanus Joannes« (Pregelj), »Faraon« (Bevk), »Za novi rod« (Majcen), za l. 1923. in 1924., »Jadranski almanah« in še več drobnih knjig. — Ta založba je morala likvidirati in njeno dediščino je prevzelo Kat. tisk. dr. v Gorici. L. 1927. pa je v Trstu stopila na plan s svojimi rednimi publikacijami nova matica, književna družina »Luč«, ki je blizu pred kratkim ustavljeni »Edinosti«. — Za vpogled v književne razmere med Slovenci v Italiji je zelo informativen zgoraj navedeni Bevkov članek, ki podaja tudi bibliografijo. Prim. tudi pričujoči zbornik na str. 113. — Za razumevanje kulturne ločitve na Goriškem je posebne važnosti razprava Iv. Rejca: »Temelji in smotri narodnemu delu« v »Jadranskem almanahu« 1924.

kot je danes. Tudi bi te drobne disorientacije in zlasti dušečih književnih razmer Slovenci ne občutili v toliki meri, ko bi ne bili izgubili tretjine narodnega teritorija in ko bi ne bila slovenska inteligenca po vojni tako obubožala. V dobi, ko je trenotno vzraslo denarno blagostanje slojev brez kulturne tradicije in so bile razmere za dostojen književni trg najneugodnejše, so prenehala skoraj vsa dotedanja naša založništva. V tej dobi sta se razvili z nesebičnim delom posameznih naših izobražencev Tiskovna zadruga in Nova založba, ki sta reprezentirali dalj časa našo edino kulturno orientirano književno založništvo. Mladinsko založbo je v precejšnji meri oskrbovala Učiteljska tiskarna; uspešno sta delali za izvirno in prevodno literaturo Omladina in Zvezna tiskarna, ki je najprej ustanovila »Narodno«, pozneje pa »Splošno knjižnico«, le da je to poslednje podjetje premalo skrbelo za pravo višino izvirnih in prevedenih del. Jugoslovanska knjigarna je v prvi vrsti zalagala praktične knjige in je šele v zadnjih letih spet dobila stik z lepo literaturo. »Leonova družba« se je omejila izključno na znanstvo in je leposlovna izdanja opustila. Ta dejstva smo ugotovili zategadelj, da spoznamo, da je slovenska inteligenca sama v svojih zadrugah ali celo privatnih založbah radi svoje slovenske orientacije oskrbovala naš književni trg in da smo docela iz lastne volje vzdržali to desetletje našo knjigo. Naš književni trg v ostali državni teritorij ni prodrl in je bil navezan skoraj izključno na okrnjeno Slovenijo.

Tudi Slovenska Matica je bila tista narodna ustanova, ki je dosledno in odločno vzdrževala enotnost in čistost slovenskih književnih stremljenj. Ko je bila še pred koncem vojne uredila svoje premoženje in spet utrdila svoje članstvo, je začela misliti na čim obširnejše založništvo. Takoj je začela pripravljati, da se reorganizira v poljudno-znanstveni smeri (dr. Prijatelj) in da postane najboljša in najčastnejša založnica za leposlovje. Da bi laže poslovala, je že l. 1920. spremenila pravila, v katerih je poudarila, da priznava v svojem delovanju samo kulturno merilo; skrčila je število odbornikov na 20, med katerimi pa je moralo biti 16 književnikov; poleg rednih knjižnih izdanj je sklenila tudi izredna izdanja ter postavila možnost, da osnuje lastno knjigarno in tiskarno. Matica je krila tudi l. 1918. ustanovljeni »Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino«.

Glede razmerja do narodnega zedinjenja je Matica uveljavljala slovensko kulturno samostojnost in v danih razmerah podpirala južnoslovansko kulturno zbližanje. Ostala je v tesnih prijateljskih stikih s Hrvatsko Matico, Srbsko Matico in Srbsko književno zadrugo. Jasno je svoje stališče povedala v seji 5. avgusta 1920, ko je zagrebška »Obnova« pripravljala kongres zastopnikov srbske, hrvatske in slovenske kulture. Tu naj bi »jugoslovanski intelektualci povedali,

kako daleč je po njihovem mnenju unifikacija treh jugoslovanskih plemen v vseh panogah narodnega življenja«. Poročevalec na tej seji dr. Iv. Prijatelj je priporočal Matici, naj poskrbi za prave zastopnike Slovencev, sicer bodo govorili zanje drugi, ki ne zastopajo slov. intelektualcev. Odbor je sprejel njegov promemorio, ki je očrtal slovensko mišljenje o kongresu in njegovem programu. »Obnova« z Matičnim dopisom ni bila zadovoljna, a kongres se pozneje tudi ni vršil. V jeseni istega leta je kot novi matični predsednik nastopil dr. Drag. Lončar. L. 1921. je prineslo »avtonomistično izjavo«, ob kateri je Matica tudi na znotraj jasno pokazala svoje mišljenje in po posameznih odbornikih ugotovila, da je res nastopila doba, ko se iz politično-strankarskih stremljenj dela škoda Slovenstvu. Naslednja leta se je Matica pripravljala na popolno preosnovo, ki se je l. 1927. dejanski izvršila. Matica si je našla trdnih smeri za svoj notranji ustroj in književni program.

Neposredna književna umetnostna orientacija je ostala večinoma v področju obeh glavnih revij Doma in sveta in Ljubljanskega Zvona. Slovan je z letom 1918. prenehal. Ljubljanski Zvon je kot svobodnomiseln list sporadično združeval najširše duhovno in oblikovno različno usmerjene moči in je kot revija nekaj časa posegal tudi v neliterarna področja, Dom in svet pa se je z l. 1923. (preureditev Mladike) tudi formalno oprostil še rahlih družinsko literarnih tradicij in kot katoliška revija ohranil za smer idealistični svetovni nazor, v oblikovanju pa je najrajši iskal novih smeri.[6] L. 1922. so osnovali A. Podbevšek, Jos. Vidmar in Marij Kogoj svobodno umetnostno revijo Trije la-

[6] V l. 1922. se je pojavila pri DS očitna kriza, ki je imela ne le slučajne ampak tudi načelne vzroke: razmerje katoličtva do umetnosti, zlasti literature. Povod zanjo so dali nekateri spisi Iv. Preglja, posebno »Plebanus Joannes«, ki se je zdel mnogim duhovnikom moralno in stanovsko spotekljiv. Zanimivi sta tedaj dve mnenji, ki sta ju podala dr. A. Ušeničnik in dr. A. Breznik. Obe mnenji je prinesel Škofijski list 1922, št. 6, pod naslovom: »Mnenja o stališču duhovnikov do umetniških struj«. Ponatisnil ju je tudi »Lj. Zv.« 1922, str. 634—39. Dr. Ušeničnik obnavlja svoje nazore, izrečene v »Času« l. 1916. Priznava umetnost kot »nekaj svojega«, zato ne prisoja duhovnikom odločilne sodbe o nji, opozarja pa, da je tudi popolna umetnina lahko za večino ljudstva snovno kvarna. »Ali naj pisatelji tako pišejo, da bodo njih dela tudi snovno neoporečna, torej nravno in vzgojno brez kvari, ali pa naj pišejo samo zase in za svoje, a naj ne zahtevajo, da bi duhovniki take spise priporočali ali jih sploh puščali v rokah mladine in ljudstva.« Dr. Breznik je umetnost »posebna stroka in je treba zanjo strokovnega študija, kakor za vsako drugo stroko... in je ne smemo obsojati in odklanjati, ako je ne študiramo«. Umetnost je tudi individualna, zato je treba drugačnih listov za izobražence, drugačnih za ljudstvo. DS je v zadnji dobi samo za umetnostno izobraženo občinstvo, zato je pa še bolj potreben. Da bi se pa »Kat. tiskovno društvo« zavarovalo, naj bi nastavilo teološko in umetnostno visoko izobraženega duhovnika kot cenzorja, kajti DS mora biti umetnostno visoko stoječa, a strogo katoliška revija.

bodje, ki pomeni tudi v literaturi vidne pa neurejene znake pesniške revolucije. Izšli sta samo dve številki. Jos. Vidmar je nato od l. 1925. do 1927. izdajal in povečini sam pisal »Kritiko«, v kateri je motril umetnost, zlasti književnost s stališča »pristnosti umetnine«, odklanjajoč vsako idejno ali razredno orientacijo kot umetnosti škodljivo. Bolj izraz duhovne kot umetnostne orientacije sta l. 1924. osnovani akademsko mladinski glasili »Križ na gori« (od l. 1924. do 1927., od l. 1927. dalje »Križ«) in »Mladina« (oz. »Svobodna Mladina« od l. 1927.).

II.

11. decembra l. 1918. je umrl Ivan Cankar, umetnik žgočega idealizma in največji glasnik Slovenstva. Za njim se je v literaturi zaključila doba celotnega pogleda na Slovence, on je zadnji, ki je še imel pred telesnimi in duševnimi očmi vso domovino. Z njim je padlo tudi osišče slovenske književnosti, dotedanja najtrdnejša narodna orientacija. Ob njegovi smrti so stali Slovenci osiroteli. Z njim je umrla tudi vsebina za pojem domovine v tedanjem pomenu. Politika, ki je začela soditi Slovencem, je sodila po svoji samopridnosti.

Dogodki, ki so neposredno vplivali na usodo Slovencev bodisi v svetovni bodisi v domači politiki, so v naslednjem desetletnem razdobju zapustili vidno sled. Imamo dela, ki so snovno in vsebinsko neposredno utelesitev slovenskih teženj in jih je mogoče pravično oceniti samo kot akcijo svojega časa. Tendenčna v običajnem pomenu besede ta dela niso, toda izčrpavajo se velikokrat v svoji vsebinski moči in jim nedostaja umetniške in miselne uravnovešenosti.

Ko so izšle Župančičeve »V zarje Vidove« (1920), je bila sodobnosti bližja njihova politična lirika izza osvobojenja kot pesnikova pot do nove etape človeškega doznavanja. Ob njegovem pogledu v svet skozi širše okno našega domačega morja, kjer se pogovarja z materami, ki so poslale otroke v svet in s kapitanom Božom, ki je pripeljal ladijo Jugoslaviji v dar, pa mu je »zemeljska obla kristal«, se že čuje od povsod tesnoba naših mej. Naša obmejna lirika nam nabira v bolečino uglašene Koroške motive in bolj in bolj razgrinja trpljenje zasužnjene zemlje na Primorskem. Izrazito sta se v tej smeri razvijala Igo Gruden (Primorske pesmi, 1920) in A. Gradnik (Pot bolesti, 1922; De profundis, 1926) ter nam podala prvo našo iredentsko pesem, deloma kot tožno reflektivno domačinstvo, deloma kot gnev žaljenega človeškega dostojanstva proti materialističnemu nacionalizmu, deloma pa se tudi njuna pesem razvije v davorijo.

Rahleje je posegala v bolečino ugrabljene zemlje naša proza, ki v manjših črticah ali drami alegorično in realistično slika sovraštvo tujcev do domačinov ali narobe. Večjega obmejnega dela še nimamo. Morda je materialnost in krutost boja kriva, da se narodno

vprašanje tudi v literaturi občuti materialno in da ob njem še ni zraslo delo, ki bi vredno in dostojno opisalo življenje Slovencev v tujini in jim dalo opore — Pregelj je v »Božjih mejnikih« kljub jobski alegoriji stopil temu vprašanju predaleč.

Tesnoba, ki je legla na Slovence ob izgubi naših meja, se je prelivala v tesnobo radi notranjega nereda in nasilstva v obliki materialističnega jugoslovanstva, ki narodno tradicijo taji in sklepa račune samo s politično močjo. Sporedno z omalovaževanjem lastnega duhovnega bogastva in malodušnostjo je istočasno rasla slovenska individualna zavest. Deloma je to ogorčenje, deloma dovrševanje lastne kulturne stavbe v tesnejši in smotrenejši organizaciji kulturnega življenja, deloma iskanje svoje globlje bitnosti. Osnovna črta pa je duhovna defenzivnost Slovenstva. Produktivna literatura se giblje radi tega pretežno v romantičnih tokovih, dočim znanstvo išče jasne in točne zgodovinske in sodobne opredelbe naše kulturne samobitnosti. Razpravi dr. Iv. Prijatelja »Duševni profili naših preporoditeljev« (LZ, 1921) in »Mladoslovenci« in »Mlada Evropa« (LZ, 1924) nam kažeta prerojenje Slovenstva izza racionalizma, spoj naše narodne bitnosti z evropskimi tokovi ter odnose do južnoslovanske skupnosti; zbrani spisi slovenskih pisateljev z monumentalnimi uvodi Iv. Prijatelja in Iz. Cankarja so kodifikacija naše klasične literature in ocenitev njene organičnosti; intenzivno delo za Prešerna je v historičnem materialu (dr. Žigon) našlo in poudarilo marsikako sporednost z današnjo dobo. Najizrazitejše dejanje je sestava Slovenskega biografskega leksikona, ki kaže, kako se naše narodno življenje v studenčkih in močnih tokovih preliva iz preteklosti v sedanjost in nam izpričuje pravico do svoje lastne bitnosti. To delo v primeri s Stanojevićevo Narodno Enciklopedijo živo govori, kaj je narodni organizem in kaj fragmentarna sestava neorganičnih življenj. S to navedbo nekaterih znanstvenih del smo hoteli pokazati sodobno orientacijo književnosti kot celote, ne da bi se spuščali v lepo se razvijajoče znanstveno delo v splošnem; skoraj povsod pa bi lahko našli sodobnih poudarkov.

Ko se vračamo k leposlovju, ne smemo prezreti tistih del, ki iščejo slovenske državnosti v južnoslovanskem pravcu. Ta romantično epska tendenčnost je več ali manj historični transparent dveh dram, Župančičeve »Veronike Deseniške« (1924) in započete Novačanove »Celjske kronike« (1927). Ne gre tu za kritično stališče, ali je historizem anahronističen, v naši zvezi je važnejše dejstvo, da pesnik doživlja preteklost iz svojega časa in z njo daje sedanjosti vere in pobude. Ne da se tudi soditi, v koliko so krive razmere, da se še ni našlo pero, ki bi v čistem epskem delu pokazalo take resnične težnje v naši preteklosti ali sedanjosti. Mnogo izrazitejše pa so podobe, ki jih je iskala bolečina sodobnega Slovenstva spričo razmer,

ki jih je ustvarjal notranji politični položaj. Iv. Pregelj je v odlomku »Slovenska legenda« (DS, 1923) neprikrito nakazal satiro »Finis Sloveniae«, v »Šmonci« (DS, 1924) pa je utelesil lepoto in bolečino obupanega Slovenstva, v idiličnih »Osmero pesmih« (DS, 1925) pa pokazal tisto bridko veselo preteklost, ki je brez materialnih zunanjosti in kljub dušeči okolici nekoč negovala lepo slovensko človečnost.

Najizrazitejše oblike je v tej dobi našlo slovensko domačinstvo; njegov najvidnejši glasnik je Iv. Pregelj. To domačinstvo nima stika z nekdanjim realizmom ali z novoromantično folkloristiko in impresionističnim krajinarstvom; prodira globlje, ker skuša zajeti bistvo človeka v duši, v zemlji in času, kljub temu, da je zlasti pri Preglju večinoma preobremenjeno s historično tipiko. To zavestno domačinstvo nam je dalo najmočnejši epski koncept zadnje dobe, »Šentpeter« Juša Kozaka (LZ, 1924—26), in se kaže vsepovprek kot težnja, obrazovati v vsej mnogovrstnosti in krajevni bujnosti posebnost slovenskega telesnega in duhovnega obraza. To domačinstvo je varstvo tradicij in poudarek svoje naravne individualnosti. Vanjo se vidno razvijata Janez Jalen s svojo povestjo »Ovčar Marko« (Mladika, 1928—29) in M. Malešič. Radi tega in radi vzrokov, ki se jih bomo dotaknili v naslednjem poglavju, stopi v ozadje vsak interes za realne življenske dogodke, za družabna in umstvena vprašanja, ki pretresajo svet drugod. Ta snovna in duhovna narodna koncentracija je marsikateremu pisatelju že sama zase etično opravilo in preko nje se mu ne zdi nič bolj važno. Teritorialno segajo pisatelji pač tudi preko Slovenije, dasi redko, tedaj pa le v lažji feljtonistični literaturi (Zorec) ali krajevno neizraziti abstraktni rasnosti (Majcen: Kasija, 1919). Vezi slovenskega pisatelja s tradicijo in osnovnimi zakoni ustvarjanja so tako močne, da celo desetletje ni pokazalo vidnejšega pojava, ki bi čistosti slovenščine kazil, tudi tisti ne, ki kulturno samobitnost Slovencev terminirajo na dogledno bodočnost. Edini vidni zgled popolnega jezikovnega prestopa oziroma jezikovne dvojnosti je Zofka Kvedrova († 1926), a spada še v prejšnjo dobo in v drugačne razmere. Toda pri Kvedrovi korenine tvornosti niso segle dovolj globoko, da bi mogli govoriti o polni vrednosti enega ali drugega jezika. Čistost domačega besednega zaklada se varuje s posebno pažnjo.

III.

Svetovna vojna je pokopala pod seboj stari red in mladi rod, ki se je vračal domov in tisti, ki je ostal doma, ni zase našel nikjer trdnih opor za življenje. Literarna mladina je zavrela v revoluciji, etični in formalni. Zgraditi nov svet, novega človeka nasproti lažnivemu formalističnemu meščanstvu, iskrenega in neposrednega, iz dna, je bila parola. O resničnosti tega hotenja ni dvomiti; mladina, ki gleda stari svet okoli sebe v najgrši popačenosti, a nima na njegovo

mesto postaviti niti približno zgrajenih temeljev, prerokuje nov razpad in podira dalje. Ves njen novi svet biva šele v slutnji. Zato se je ta mladi rod dosledno izgubljal v simbolističnem epigonstvu, vizionarnih parafrazah, misleč, da oblikuje novo in na nov način. Mladika tik po l. 1918. je segla po naturalistično nabreklem simbolizmu in z veliko gesto napovedala prihod novega literarnega pokolenja. Za glasnika tega rodu se je postavil A. Podbevšek, ki je začel objavljati svoje pesmi v DS, vendar je ta borec velike zunanje poteze že po literarnem večeru v gledališču novembra l. 1920. naletel na odločen odpor in je v l. 1922. umolknil. Zbirko »Človek z bombami« je izdal šele 1925. Žal, da se nam ni ohranila literarna zapuščina v vojni padlega Jos. Cvelbarja, kajti v nji bi najbrž našli tesnejšo historično zvezo z novodobnim nastopom. Značilno za to dobo je tudi »Darovanje« Frana Oniča (1923), kjer vse elementarno pesniško doživetje docela prekriva težka simbolika. Najzrelejšega v tem rodu se je pokazal Tone Seliškar z neposrednimi, rezkimi, kaotičnimi socialnimi slikami »Trbovlje« (1923), pa se je že v naslednjem razvoju nagnil k Withmanovi kozmopolitski ekstatičnosti in skoraj izgubil zvezo z domačim svetom, ostal pa je dosleden duhovni in družabni revolucionar in aktivist. Nespremenjen duhovni obraz mladega pokolenja je ohranil Miran Jarc. Njegova pesniška zbirka »Človek in noč« ter nekateri ne toliko kot pesmi pomembni prozaični spisi iščejo iz sedanjega kaosa opore za človekovo uravnovešenje. Pravega izhodišča kljub intenzivni duhovni in etični težnji ne najdemo; Jarčeva vsebina ostaja bolj podoba sodobnega razpada kot rešitev iz njega. Rešitev v transcendentalno gledanje človeških lepot, pot v nadčutno enoto je našel Anton Vodnik v svojih dveh zbirkah »Žalostne roke« (1922) in »Vigilije« (1923). Vodnik je najčistejši pesnik zadnje dobe; v njem je sodobni človek odložil telo in umrl z njim, da je mogel do svojih skrivnosti. V gledanju svetlobe novega sveta, v razodetju novih duhovnih sladkosti je ta moderna pesem spojila evangeljsko čistost podob in mistično erotiko v toliko harmonijo, kot je pri nas ni dosegel še noben poet. V Vodnikovih pesmih občutimo enostavnost nematerialne religioznosti, zato najdemo Vodnika tudi kot urednika »Križa na gori« v ospredju novega religioznega gibanja in prizadevanja, vse kulturno življenje urediti smotreno duhovno. S pesniško in kulturno tradicijo slovenske moderne, Murna in Iv. Cankarja je stopil v naš čas Srečko Kosovel. Šele zgodnja smrt (1926) ga je odkrila v vsej neposrednosti in širokosti. Njegova literarna zapuščina osuplja. S Srečkom Kosovelom je najmlajši rod spet našel tesnejšo snovno in duhovno zvezo z domačo zemljo. Pesniško je Kosovel globoka tragična osebnost: lastna duhovna kriza se je križala s socialno in duhovno krizo v narodu, da je kot izrazit obnovitven

duh neprestano nihal med plahim idealizmom in zgočim pesimizmom, ki ga je potiskal v samoto, da je tam zgorel. Kosovel je zagonetno vzplapolali plamen, ki je obetal novemu rodu velikega neposrednega pesnika. Krivico pa mu je storila družba, h kateri se je končno prislonil, da ga je označila za svojega voditelja. Pri nji je ostal bolj radi njene neposredne aktivnosti kot radi priznanja razredne in materialistične duhovnosti. Njegove »Pesmi«, izdane po smrti (1927), so eden najlepših literarnih sadov v preteklem desetletju.

Orientacija mladine je sredi desetletja vidno dozorela v dve struji, ki sta se zbrali okoli »Križa na gori« in »Mladine«. Obe struji poudarjata nedotekljivo Slovenstvo, kulturno pa se ločita v katoliško preporoditveno, docela duhovno smer in v realistično, deloma materialistično, taktično pa močno polemično aktivnost. V literaturi, ki izhaja iz teh dveh nasprotnih si svetov, je na eni strani pognala kali naša najglobija religiozna lirika, druga stran, ki sicer nima enotne literarne usmerjenosti, se nagiba k razredno proletarski umetnosti. Iz »Križa« je izšla antologija »Slovenska religiozna lirika« (1928), ki kaže, da še nikoli ni bilo religiozno čuvstvovanje tako življensko nujno, kakor se javlja v današnji mladini, stoječi na prehodu iz starega sveta v novega. Opravek s svojo lastno notranjostjo ne dopušča mlajšemu rodu, da bi posegel izven sebe in začel z oblikovanjem javnih vprašanj, ampak jih samo teoretično razglablja.

Tudi prizadevanja za novo pesniško formo v preteklem desetletju ne smemo prezreti. Zdi se celo, da je bil tu pa tam napor za novo formo celo večji kot napor za nov duhovni svet. Stremljenje po drugačni obliki se kaže predvsem v drugačni uporabi in drugačni izberi snovi. Novejši oblikovavec se ogiba vsega, kar bi se raztegnilo v golo epičnost, zato snov rad ureja v oddaljeno dramatično vzročnost; zunanjo raztrganost dejanja vežejo etični zakoni v usodno celoto. Tako skuša današnji umetnik predvsem spiritualistično učinkovati. Prav zato občinstvo vnovič toži, da današnje literature ne razume. Nasproti imenovani fragmentarnosti v snovi je novejši pesnik in pisatelj zelo občutljiv, da se ne bi napačno umela njegova duševna uglašenost. Dočim je tedaj v snovi skrajno ekonomičen, razsipava v oblikovanju posameznosti in se bori za vsako različico v občutju in se izgublja v virtuoznosti.

V oblikovni smeri skoraj docela pogrešamo realizma. Uveljavlja se predvsem skrajni idealizem, ki si tedaj, kadar hoče biti posebno plastičen, išče pomoči v naturalističnih atributih. To je skoraj glavna težnja, ki ji ne moremo odrekati velike skrbnosti, a tudi ne moremo priznati elementarnosti. Zdi se, da je to prej konec dosedanje, kot začetek nove poti. Dočim se je nekdanji naturalizem prelomil v simbolizem, danes kaže mnogo znakov narobe, da se nagiba idealizem k naturalizmu.

Najvidnejši oblikovni stil novega pokolenja je bil ekspresionizem, podprt s simbolizmom. Ta struja ni zapustila vidnih uspehov, zdi se celo, da je bilo v nji več napuha kot oblikovne tvornosti, morda celo prikrite ali nezavestne nezmožnosti. Zato se je nagnilo vse mlajše oblikovanje k iskrenejšemu in preprostejšemu izrazu. Dokaj značilno odklonilno mnenje o sodobni pesniški formi je zapisal Jak. Kelemina že v LZ, 1921, str. 630: »Resnični pesniki uveljavljajo za neki čas gotova načela in sredstva, ki pa po novi peripetiji dogodkov zastare. Po vsem, kar smo doživeli in videli v teku let, se mi dozdeva, da je izgubila ta smer svojo opravičenost, dasi še med nami živi in se udejstvuje ne brez neke kričavosti. Še vedno nam bije na uho simbolistični h i n d e r h o n d e r : godba na valovih, električna žoga ... in kar je še takih strahopetnosti več. V sličnih tajinstvenih geslih bo vešče uho spoznalo sledove duševne neprostosti, ki onemogočajo prosti polet. Vendar pa kritika ne sme in noče prezreti pesniške darovitosti, ki se nedvomno javlja in se bo mogoče razcvela kljub neuspelim prvencem.«

S t a r e j š i r o d, ki je zorel pred vojno, ne kaže večjih pozitivnih uspehov. Njegova kritika življenja povečini ni segla do dna in njihova oblika je, izvzemši Stanka Majcena, večkrat neskrbna in nesvojska. Oblikovna nestalnost in duhovna razbitost kazi obširni tekst Franceta Bevka, ki je od novoromantične impresionistične lirike in Cankarjeve kritike človeka prišel do naturalistično risanih izpovedi, in živo duhovno krizo, ki jo je najbolj objektivno narisal v »Muki gospe Vere« (DS, 1925), pokopava s folklorističnо nadeto fatalistično fabularnostjo. Kot pesnik socialističnih gesel in notranjega osvobojenja se je zaključil Fran Albreht v »Pesmih življenja« (1920). Na poetičnem realizmu je zasnovana »Kirke« (DS, 1922) Alojzija Remca; komedija povojne družbe; na odrskem stilizmu sloni njegova usodna tragedija »Magda« (LZ, 1925). Kritika življenja si je pri Jožu Lavrenčiču poiskala celo oddaljeno historično alegorijo »Publius in Hispala« (LZ, 1927) ali celo naivno fabulistiko kot je »Serenissima« Jožefa Pahorja (LZ, 1928 in dalje). V noveli, drami in pesmi se je z brušeno obliko in ostro duševnostjo, ki napoveduje nove ljudi, uveljavil Stanko Majcen. Poleg »Kasije« je objavil še drami »Dediči nebeškega kraljestva« (DS, 1920) in »Apokalipsa« (DS, 1923), v posebni knjigi pa izdal tri enodejanke »Za novi rod« (1922), ki je nekak programatičen naslov za formo in vsebino knjige. Izrazit novelist, v katerem se pa zunaj križata domačinstvo in svetskost, v notranjosti pa mu živo tli kriza sodobnega naturnega človeka, je Anton Novačan; drama »Veleja« (1921), posebno pa zbirka novel »Samosilnik« (1923) ga najbolje označujeta. Njegovi smeri bi najlaže približali pesnika Pavla Golio — tuji svet in lahkotna meščanska

domačnost, široka iskrenost osebnih izpovedi in bolečina človeštva se disharmonično družijo v vsakdanji pesniški izraz. Slov. Matica je izdala dve njegovi pesniški zbirki: »Pesmi o zlatolaskah« in »Večerna pesmarica« (obe 1921). Podobne posebnosti kaže v svojih dveh mladinskih igrah: »Peterčkove poslednje sanje« in »Triglavska bajka«. Zunanje manj domače so tudi iz širšega sveta vzete duhovne postave dramatika Antona Leskovca: Juri Plevnar (DS, 1927), Kraljična Haris (DS, 1928), Dva bregova (1928). Vidno idealistično pot je prehodila v svojih črticah in novelah Marija Kmetova, Narte Velikonja je idealistično kritiko izražal večinoma v otroških slikah.

Še starejši pesniki in pisatelji so ostali v svoji prejšnji veljavi in prinesli nekaj tehtnih del: Župančič »Veroniko Deseniško« (1924), Finžgar poleg drame »Razvalina življenja« krajšo a močno povest »Strici« (1927), Golar »Rožni grm« (1919), Sardenko »Sveti Alojzij« (1926). Meško v tej dobi ni podal večjih novih del, ampak se je zbiral; njegova drama »Pri Hrastovih« (DS, 1921) stoji izven njegove tvorne smeri.

Vse sodobno ustvarjanje starejših in mlajših pa je prerastel Ivan Pregelj, ki je osrednji pisatelj te dobe. Pri njem sta se elementarno domačinstvo in duhovna borba sodobnega človeka zlila v harmonično celoto. Pesniško neposrednost mu sicer mnogokrat prekrivajo zgodovinski stilizmi in šele pod njimi gledamo razbito človeško duhovnost. Te večinoma grozne slike in trpke idile kriče po duhovnem odrešenju mesa in novem duhovnem prerojenju. Njihovo vrsto začenja v pozitivni rešitvi »Plebanus Joannes« (DS, 1919, dva ponatisa), negativno pa jo nadaljujejo »Bogovec Jernej« (DS, 1923), »Šmonca« (DS, 1924) in več krajših novel, vendar je do tal prišel Pregelj šele v dveh krajših fragmentih: »Nikodem« in »Skušnjavec« (DS, 1927). Pregelj je mojster v rafinirani kompoziciji in besedni ritmiki. Žal, da je poleg teh velikih del in dobrih ljudskih povesti »Peter Pavel Glavar« (MD, 1922), »Zgodbe zdravnika Muznika« (Goriška Matica, 1923) in »Božji mejniki (MD, 1925) napisal mimogrede tudi stvari, ki z resno literaturo nimajo stika. Sam se hoče popraviti s tem, da je začel urejati »Izbrane spise« (I. in II. zvezek 1928).

Slovensko duhovno življenje je tedaj v tem desetletnem razdobju naletelo na svojo vidno peripetijo. Dasi je ta peripetija le del tiste velike duhovne krize, ki pretresa ves zapadni svet, je slovenski umetnik kljub temu, da je imel toliko posla z domačimi razmerami, ki so s težo sedanjosti dušile njegove naravne zmožnosti, skromno sodeloval pri oblikovanju sodobnega duhovnega obraza in upiral oči v razne strani neba. Prisluhnil je vase, da ujame klice, kje in kam gre pot naprej. Starejši pisateljski rod, ki je videl še čase realizma, starega idealizma in naturalizma in je duhovno po svoje opredeljen, sicer v veliki večini potrebe po duhovni obnovi ni živo

čutil. Običajni slovenski svobodnomislec in katoličan imata v medsebojni tekmi vsak svoj trdni grad, eden vztraja na absolutni narodnosti, ki je v tem času deloma prešla v fakultativno jugoslovanstvo, drugi se opira na tradicijo in dogmatično celotnost svojega nazora. Nasproti narodu kot tradicionalni katoliški enoti do danes ni slovenski pisatelj našel adekvatne vsebine, ki bi jo bil kot življenski nazor razvil in uveljavil kot osrečujočo duhovno moč; nasprotno, rad se je vsaj motivno opajal z narodno duhovno tradicijo, kljub temu da so bile vrednote, ki jih je podajal, nekatoliške in večkrat katoličtvu tudi sovražne. Del teh starejših pisateljev velikokrat razvija po zgledu svojih prednikov tendenčno, iz političnih perspektiv narejeno čistost lastnega nazora. Tako je to desetletje prineslo dvoje umetniško nespodobnih del: »Patra Kajetana« (Fran Govekar) in »Pravico kladiva« (Vl. Levstika), pa tudi Pregljevi »Božji mejniki« in dela, ki jih je napisal ob strani, niso umetniško čista, ker je razmerje nasprotnih si oseb čitatelju prejudicirani nazor in ne pesniška verjetnost. Mlajši rod na vseh straneh odklanja staro kulturno orientacijo in se v širokih krogih stika v težnji po novem duhovnem svetu in religioznem prenovljenju. Zato je DS l. 1927. lahko zapisal v svoj program tele besede o razmerju do slovenskih ustvarjajočih duhov sodobnih in tistih pred nami: »V njih gledamo odsev večne svetlobe in zmago nad vsem, kar je v času slabega in nevrednega, ker vse ustvarjanje se trga od zunanjih vezi, ki jih je utrdil čas, preureja našo notranjost in se vrača h globljemu umevanju človeških skrivnosti.«

*

Preblizu so nam ti literarni in kulturni pojavi, da bi bila sodba o njih trdna in da bi se ta kratki očrt tudi v kaki važni potezi ne dal kaj dopolniti. Bodoči literarni zgodovinar, ki bo za to desetletje uporabil podrobni arhivalni material, pa bo našel neutajljivo dejstvo, da je politično igranje s slovensko kulturo mnogo škodovalo zlasti literaturi. Slovenska literatura je ohranila svoj značaj z idealizmom in požrtvovalnostjo slovenskega inteligenta in z njegovo vero v duhovno moč Slovenstva. To ni bil provincializem ali kakršnakoli izolacija, bil je samo poudarek specifičnih sil, ki se po svoji naravi ne morejo drugače polnovredno razviti. Nikoli pa se Slovenci nismo odtegovali kulturni vzajemnosti in smo plodovom srbske in hrvatske literature posvečali vsaj toliko pozornosti, da so se ustvarile vezi, ki vodijo k bratskemu spoštovanju in spoznanju; enako se opaža, da spoznavanje naših kulturnih vrednot sicer v manjši meri, pa stalno napreduje. Slovenska književnost je v tej dobi kvalitativno šibkejša kot kvantitativno. Pozna se ji muka časa, je težka, premalo neposredna in zato verna slika splošne duhovne krize. Široko se je v tej dobi razrasla tudi prevodna književnost, ki pa je večkrat pogrešala

pravih smernic. Monumentalno se prevajajo Shakespeare (Župančič), Dostojevski in Tolstoj (Levstik). Mnogo in uspešno je prevajal iz tujih literatur A. Debeljak. Napor tega desetletja nas je vendar utrudil, kajti to delo se je izvršilo z naporom vseh sil in upajmo, da je prihodnjemu rodu ohranilo vsaj organsko čistost našega jezika in zgled napornega in smotrenega dela.

Dr. Kajetan Gantar:

NAŠE POLITIČNO ČASOPISJE.

Slovensko politično časopisje je zadel s svetovno vojno hud udarec. Vsi radikalnejši slovenski politični listi so morali prenehati, kar jih je pa ostalo, so morali pisati tako, kakor je hotela avstrijska birokracija. Dolga vrsta listov je morala takoj prenehati izhajati, drugi polagoma. Napoved vojne Italiji je popolnoma zatrla bujno se razvijajoče slovensko časopisje na Goriškem. Vsled vojne so prenehali izhajati listi: radikalno usmerjeni »Dan« (dnevnik), socialistična »Zarja« (dnevnik), narodno napredna lista »Slovenski dom« v Ljubljani in »Narodni list« v Celju, oba tednika. Vojna z Italijo je pa zatrla vse goriške liste (»Novi čas«, »Gorica«, »Primorski list«, »Primorec«, »Soča«, »Goriški list«). Tekom vojne so še prenehali: »Gorenjec« 1916, izhajajoč v Kranju, »Sava« 1917, tudi v Kranju; prenehati je moral celo vladni list »Domačin«, ki je izhajal od leta 1913. do 1915. v Ljubljani.

Tako na minimum reducirano slovensko politično časopisje, kar ga je še ostalo v času svetovne vojne, ni smelo poročati drugih stvari razen cenzuriranih vojnih poročil. Če se je pa urednik predrznil zapisati vladi neljubo resnico, je bil list takoj pobeljen. Vodilni listi v tej dobi so bili: na Kranjskem »Slovenec« z »Domoljubom« kot glasilo SLS, in osamljeni »Slovenski Narod«; na Štajerskem pa »Slovenski Gospodar« in »Straža« ter nemškutarsko glasilo »Štajerc«, ki je izhajal v Ptuju ter prenehal šele l. 1918. Na Koroškem je izhajal dalje »Mir« in v Trstu napredni dnevnik »Edinost«. S političnim časopisjem so prenehale izhajati tudi posamezne revije, katere moramo smatrati kot idejne vodnike v vsem našem javnem življenju. Prenehala je dobro uspevajoča, a mlada napredna »Veda« (1915) in že starejša, socialistično usmerjena revija »Naši zapiski« (1914). Ostal je samo katoliško orientirani »Čas«, glasilo »Leonove družbe«.

Boljši časi so nastopili za časopisje šele spomladi leta 1917, ko je bil zopet sklican dunajski parlament in se je zbudilo živahno politično življenje. Z majsko deklaracijo je bilo prisiljeno tudi slovensko časopisje, da krene ali na levo ali na desno. Časopisje VLS je krenilo na levo in absolutistični deželni glavar dr. Šusteršič je

ostal z malo peščico svojih somišljenikov osamljen in si skušal iz politične osamljenosti pomagati na ta način, da je osnoval posebno »Kmečko stranko« z dvema listoma: dnevnikom »Novice« in tednikom »Resnica«. Do razpora je prišlo zaradi različnega pojmovanja majniške deklaracije. Dočim je večina poslancev »Jugoslov. kluba« iz vrst VLS smatrala majniško deklaracijo za minimum zahtev, jo je smatral dr. Šusteršič s svojimi pristaši za maksimum in je stal do konca svetovne vojne neomajno na stališču, da je možna realizacija majniške deklaracije le v okviru habsburške dinastije.

Najprej je začel izhajati tednik »Resnica«. Prva številka je izšla 22. decembra 1917; tiskala se je v Ljubljani v »Zadružni tiskarni«, odgovorni urednik je bil Vojteh Jeločnik. Izšla je z mottom: »Odložite laž in govorite resnico vsak svojemu bližnjemu, ker smo drug drugega udje. Sv. Pavel Efežanom 4, 25.« Šele sredi poletja 1918 je začela Šusteršičeva skupina izdajati tudi svoj dnevnik »Novice« (1. številka 3. jul. 1918) z geslom: Naprej slovenska zastava! Oba lista sta prenehala takoj ob prevratu — zadnja številka »Resnice« je izšla 2. novembra 1918, »Novice« so pa prenehale že dan prej, t. j. 1. novembra 1918. Oba lista sta prinesla v poslednji številki enako izjavo, da »sedaj, ko se preureja domovina, nočemo delati vtisa, da v teh velikih trenutkih gojimo sploh kako opozicijo. Naša izjava (»Resnica« štev. 45), s katero smo priznali »Narodno veče«, je bila odkritosrčna. Resnično in iskreno želimo trajno srečo domovini, pravo svobodo narodu. Novi državi bomo zvesti. Bog čuvaj jugoslovanski narod!« Lista sta prenehala izhajati, idejni vodja tega gibanja je pa ob prevratu zapustil svoje zveste in odšel v inozemstvo, od koder se je vrnil v domovino šele par let pozneje. Doba razkola v VLS, ko je šlo za vprašanje, katera struja zmaga, ali »starini«, neomajno zvesti stari Avstriji, ki so želeli videti realizacijo svojega maksimalnega programa v jugoslovanski državi pod habsburškim orlom, — ali »mladini«, katerim je bila majniška deklaracija samo minimalen program do uresničitve velike jugoslovanske misli brez ozira na meje in državno obliko, ta doba je med najsrditejšimi, kar jih pozna slovenska politična zgodovina. Veren izraz te strastne politične borbe nekdanjih političnih sodelavcev, ki je često prestopala meje idejnega boja in prehajala v osebne napade, je tudi takratno politično časopisje obeh struj.

Zgolj jugoslovanskemu vprašanju je bil posvečen tednik »Jugoslovan«. Prva številka tega lista, ki bi ga mogli imenovati praktično uresničevanje majniške deklaracije, je izšla 10. novembra 1917 in prinesla na čelu majniško deklaracijo ter ljubljansko izjavo. List je izdajal poseben konsorcij pod odgovornim uredništvom drž. poslanca Josipa Gostinčarja, pisali so pa zanj članke najboljši Krekovi učenci in prijatelji. Razpravljal je objektivno o vseh perečih

političnih, gospodarskih, socialnih in kulturnih vprašanjih porajajoče se Jugoslavije. V osebne strankarske boje s Šusteršičevo skupino in njenimi glasili ni dosti posegal, temveč je z veliko ljubeznijo in pravim razumevanjem prerešetaval in dajal smernice vsemu našemu javnemu življenju. Med sotrudniki naj omenim le najmarkantnejše osebnosti: dr. Iz. Cankar, dr. J. Puntar, dr. Jež, prof. Dolenec, Virgilij Šček itd. Posebno pažnjo je posvečal list gospodarskim in kulturnim vprašanjem, specialno še obmejnim problemom, kakor da bi izdajatelji slutili, kar je moralo priti. List, ki je bil zadnje leto najlepši glasnik bodoče velike Jugoslavije, njenega rojstva ni dočakal, ker ga je prej zamorila avstrijska cenzura. Zadnja številka tega vzorno urejevanega tednika je izšla dne 20. julija 1918. Da je bil list od avstrijske cenzure večkrat pobeljen, tega ni treba posebej poudarjati.

Že pred prevratom so se porajali tudi listi drugih političnih struj. Dne 1. februarja 1918 je izšla prva številka tednika »D o m o v i n a«, glasila Narodno napredne stranke, ki je v zadnjih mesecih svetovne vojne krepko posegala v boj za naše pravice in gojila predvsem jugoslovansko misel; kmalu pa je zašla tudi na strankarska pota. Izhaja še sedaj in je tedensko glasilo SDS za podeželsko ljudstvo in stoji v odločnem boju proti SLS in njenemu časopisju. Ob rojstvu lista je uredništvo naznanilo, da naj bo list v nadomestilo za bivše poljudno narodno-napredno časopisje: »Naš glas«, »Slovenski Dom«, celjske »Narodne liste« in goriško »Sočo«, kar je list do danes tudi ostal.

Posebno žalostna usoda je zadela s svetovno vojno socialistično časopisje. Edini političen list, dnevnik »Zarja«, je ob začetku svetovne vojne prenehal in slovensko, marksistično orientirano delavstvo je ostalo brez svojega lista. Nekako nadomestilo za to so imeli v svojih strokovnih listih: »Tobačni delavec« (prenehal med vojno, 1915), »Železničar«, ki je izhajal do leta 1924, dalje »Organizirani železničar« in od l. 1925. »Ujedinjeni železničar«. Že leta 1914. je začel izhajati strokovni list »D e l a v e c«, ki izhaja še danes in je last »Strokovne komisije za Slovenijo«. Leta 1915. so poskušali v Trstu obnoviti »Z a r j o«, ki pa je izhajala le malo časa, spočetka kot tednik, pozneje kot dnevnik.

Šele v parlamentarni dobi je prišel tudi slovenski proletariat do svojega glasila: 15. julija 1917 je izšla prva številka socialističnega dnevnika »N a p r e j«, ki pa mu rojenice niso bile mile. Od začetka glasilo vsega slovenskega marksistično orientiranega delavstva (glasilo Jugoslovanske socialno demokratične stranke JSDS), je v teku dobrih deset let svojega izhajanja doživel mnogo izprememb. Za časa boja za majniško deklaracijo je zastopal stališče svoje stranke, izhajal nekaj časa dnevno, nato dvakrat, trikrat tedensko, kot tednik, zopet

dnevnik, menjaval urednike (Viktor Zoré, Alojzija Štebi, Josip Petejan, Rudolf Golouh, Ivan Mlinar, Zvonimir Bernot, Anton Podbevšek), končno je postal nekako osebno glasilo Zvonimirja Bernota in njegove frakcije SDSJ (Socialistične demokratične stranke Jugoslavije) in doživel celo nezgodo, da ni mogel dobiti tiskarne in da se je tiskal z ročno tiskarno. »Naprej« nam je najlepši dokaz razrvanih in nezdravih povojnih razmer med slovenskim proletarijatom. Zadnja odgovorna urednica je Iza Prijateljeva in list se tiska v tiskarni »Slovenija« v Ljubljani. Če dodamo še »Dolenjske Novice«, ki so izhajale v Novem mestu in »Goriško Stražo«, ki je začela izhajati v Gorici že pred razsulom avstro-ogrske monarhije, imamo pred seboj popolno sliko slovenskega političnega časopisja neposredno pred rojstvom Jugoslavije. Na tem mestu moram omeniti še socialistično revijo »Demokracija«, ki je začela izhajati leta 1918. v Ljubljani, bila je nekak idejni vodnik mlade socialistične generacije, simpatizujoče z majniško deklaracijo.

Z državnim prevratom je nastopila tudi za slovensko časopisje nova doba, ki kaže tudi v tej panogi svoje posebno lice. Porodilo se je vse polno novih strank in strančic in vsaka je imela svoje glasilo. Listi so se porajali in izginjali. Šele zadnji čas opažamo, da postajajo razmere tudi v tem oziru normalnejše. Zato moramo pretresati tudi časopisje zadnjih desetih let iz tega vidika in jih po posameznih idejnih strujah kronologično urediti. S prevratom je izginil tudi madež slovenske žurnalistike — nemškutarski »Štajerc«.

Ob zlomu je bilo pri nas najmočnejše časopisje Slovenske ljudske stranke. Na Kranjskem je izdajala stranka močno razširjeni dnevnik »Slovenec« — med vojno se je tiskal v 30.000 izvodih ,— dalje tednik za široke kmečke sloje »Domoljub«, glasilo krščansko-socialnega delavstva »Našo moč«, ki je pa kmalu po prevratu prenehala (1919) in za Dolenjsko v Novem mestu izhajajoče »Dolenjske Novice«, ki so tudi po prevratu prenehale, ker niso več ustrezale svojemu namenu. Tudi se je vedno bolj razširjal »Domoljub« in je zato tak lokalni listič, kakor so bile »Dolenjske Novice«, izgubil svoj pomen. Kljub temu je pa nova doba prinesla Dolenjski za nekaj časa list »S e d a n j o s t«, ki je pod radikalnim uredništvom Frana Radeščka izhajal v Novem mestu eno leto (od 4. jun. 1921 do 28. maja 1922). Na Štajerskem je izhajal tedensko in še sedaj izhaja drugi najstarejši slovenski list »S l o v e n s k i G o s p o d a r« in S t r a ž a«, ki je izhajala trikrat na teden. Zadnja številka »Straže« je izšla 30. jan. 1925; za dobe tako zvanega PPrežima je bila od vlade prepovedana. Namesto nje je začela dne 18. februarja 1925 izhajati v isti založbi trikrat tedensko »N a š a S t r a ž a« z istim podnaslovom, namreč: Neodvisen političen list za slovensko ljudstvo. »Naša Straža« je pa kmalu prenehala, zadnjikrat je izšla 31. marca 1926 z

naznanilom uredništva, da se »Naša Straža« združi s »Slovencem«, ker morajo katoliško misleči Slovenci imeti vsi en vodilen političen dnevnik. Vsi ti listi, to so »Slovenec«, »Domoljub«, »Slovenski Gospodar« in »Straža«, oziroma pozneje »Naša Straža« so za časa že omenjene Pašić-Pribičevićeve vlade veliko trpeli, ker so bili izpostavljeni vednim konfiskacijam in čeprav je sodišče glede »Slovenca« in »Domoljuba« bilo drugačnega mnenja, je kljub temu nad svobodnim in nepristranskim sodiščem zmagala strankarsko pobarvana politična oblast. O božiču 1924 je dobil »Slovenec« ilustrovano nedeljsko prilogo, ki še sedaj izhaja. »Ilustrovani Slovenec« je posebno važen zavoljo slik k »Slovenskemu biografskemu leksikonu«. Urednik »Ilustriranega Slovenca« je znani publicist Fran Erjavec. »Slovenec«, kakor tudi ostali imenovani listi SLS so od vsega početka Jugoslavije moško in odkrito ter brez zavijanja nastopali za koristi Slovenije, za nje enotnost, za popolno avtonomijo, proti Vidovdanski ustavi in za uveljavljanje krščanskih načel v vsem javnem in privatnem življenju. »Slovenec« posebno zadnje čase, odkar sodelujejo pri listu tudi mlajše moči, med njimi J. B. Šedivy in dr. Lojze Čampa, lepo napreduje. Zadnje čase je začel posvečati posebno pozornost socialnemu vprašanju, kar je treba posebej omeniti, ker slovensko krščansko-socialistično delavstvo nima razen tednika »Delavske pravice« (1922), ki je prav za prav strokoven list, nobenega glasila.

Krščansko-socialistično orientirana struja v SLS je kmalu po prevratu začela izdajati svoj dnevnik »Večerni list«. Prva številka je izšla 15. januarja 1919 pod odgovornim uredništvom Viktorja Cenčiča. »Večerni list« je bil prav za prav večerna izdaja »Slovenca« in je postal radikalnejši šele pod odgovornim uredništvom Jožeta Rutarja. Pečal se je predvsem z razmerami slovenskega delavstva in je posvečal posebno pažnjo socialnemu vprašanju. Izhajal je pa le dve leti. V zadnji številki, ki je izšla 31. decembra 1920, naznanja uredništvo v uvodniku »V slovo!«, da preneha izhajati »Večerni list« in da stopi z novim letom na njegovo mesto nov dnevnik »Novi čas«, ki ga imenuje »Glasilo krščansko-socialnega delavstva«. Dočim je imel »Večerni list« podnaslov »Neodvisen dnevnik«, se je »Novi čas«, ki je izšel prvič 3. januarja 1921, imenoval »Delavski list«. Njegov odgovorni urednik je bil Anton Marinček. »Novi čas« bi lahko imenovali glasilo »Jugoslovanske Strokovne Zveze«, ker je največ pozornosti obračal krščansko-socialističnemu delavstvu. List je bil tudi v največji meri odvisen od delavstva, zato so mu bile ure štete. Zadnja številka je izšla 5. avgusta 1922 brez poslovila. Nato je dobilo krščansko socialistično delavstvo že omenjeni tednik »Pravico«, ki pa kot tednik ne more izvrševati iste naloge in je vse obenem, političen in strokovni list. »Pravica« je poleti 1928 izpre-

menila svoje ime in se imenuje sedaj »Delavska Pravica«. »Pravica« je leta 1927. dobila lastno prilogo »Socialna kultura«, priloga »Krekove mladine«, ki je izšla pa le parkrat. Z novim letom 1928 je pa začela kot glasilo »Krekove mladine« izhajati revija »O g e n j«, ki si pridobiva posebno med delavskimi sloji vedno več pristašev in je glasilo najradikalnejše mladine v vrstah SLS. Na tem mestu je treba omeniti tudi socialno revijo »S o c i a l n a M i s e l« (1922 do 1927), ki je skozi šest let vršila važno kulturno misijo med slovenskim izobraženstvom.

Posebne vrste list je bila »M u r s k a S t r a ž a«, glasilo obmejnih Slovencev. Prvič je izšla v Radgoni 19. aprila 1919 kot tednik. Glavna naloga ji je bila zagovarjati koristi obmejnih Slovencev, v Slovenskih goricah, ob Muri in v Prekmurju. Uredništvo je izjavilo, da se list ne bo vmešaval v strankarske boje, vendar se je listu poznalo, da je glasilo SLS. Izdajala ga je Tiskovna zadruga v Radgoni, ki je bila nalašč v ta namen ustanovljena. V prvi številki je bil naznanjen kot odgovorni urednik Franc Jerebič, že v naslednji pa Božidar Borko. S štev. 32. (II. letnik, 1920) se je preselila »Murska Straža« v Maribor v Cirilovo tiskarno — Radgono so zasedli Nemci, — z 48. številko (26. novembra 1920) pa v Gornjo Radgono. Ko je prevzel uredništvo Roman Bendé, je krenila na druga pota, postala z letom 1924 »Neodvisno glasilo obmejnih Slovencev«; Bendé se je izdajal za krščanskega socialista, začel napadati zlasti duhovščino, list je postal pozneje republikansko glasilo, zagovarjal avtonomijo in kmalu zaspal. Zadnja številka je izšla 5. jun. 1924 tudi brez poslovitve.

K časopisju SLS moramo prištevati tudi »C e l j s k e N o v i c e«, časopis za gospodarsko, občinsko, socialno in splošno politiko. List je izhajal v Celju pred občinskimi volitvami, ki so se vršile 28. septembra 1924. Prva številka je izšla 21. septembra 1924; list je izhajal pred volitvami štirikrat na teden, po volitvah samo enkrat. Lastnik, izdajatelj in odgovorni urednik lista je bil celjski odvetnik dr. Anton Ogrizek, list sam pa glasilo celjskega socialno-gospodarskega bloka. Nastopal je proti Pašić-Pribičevičevemu reakcionarstvu in proti orjunaškim metodam. Zadnja številka je izšla 20. decembra 1924, ko se je list združil z mariborsko »Stražo«. — Za prekmurske Slovence so začele leta 1915. izhajati v Mariboru »N o v i n e«, političen list za Prekmurske Slovence, pozneje Glasilo Slovenske Krajine. List je glasilo prekmurskih Slovencev, ki prisegajo na zastavo SLS, njihov izdajatelj je poslanec Klekl Jože; pisane so v prekmurskem narečju in izhajajo sedaj v Murski Soboti.

S tem bi bilo absolvirano slovensko politično časopisje, ki pripada idejno k SLS v Sloveniji. Imamo še slovensko katoliško časopisje izven mej države S. H. S., o katerem hočem govoriti na koncu tega pregleda.

Druga najmočnejša politična stranka v Sloveniji je sedaj samostojno-demokratska. Časopisje, ki pripada sedaj SDS, je bilo ob rojstvu Jugoslavije zelo revno. V Ljubljani je izhajal dnevnik »Slovenski Narod«, ki je bil poleg »Slovenca« glavni glasnik novih časov, in že omenjena »Domovina«, ki je začela izhajati šele spomladi 1918 kot tednik. Zato pa vidimo, da je močno pognalo napredno časopisje v Sloveniji po vojni, in postalo v kratkem času mogočna veja v našem političnem življenju. Omenjeno pa bodi že na tem mestu, da je v primeru s številom naprednih listov politična moč omenjene stranke ostala neizpremenjena in se ne more premakniti iz točke, ki se je na njej nahajala ob prevratu.

Med povojnimi »naprednimi« listi je začel izhajati najprvo v Mariboru l. 1918. dnevnik »Mariborski delavec«, neodvisen list za mesto in okolico. Izdajatelj in odgovorni urednik je bil Ferdo Leskovar; list je bil glasilo JDS, kakor se je stranka takrat še imenovala. Vendar ta dnevnik ni živel dolgo. Zadnja številka je izšla 24. avgusta 1920. — Namesto njega je 26. avgusta 1920 izšel dnevnik »Tabor«, ki je izhajal do 1. maja 1927, ko je naznanil, da začne z 2. majem 1927 izhajati nov list »Mariborski Večernik Jutra«, ki izhaja še sedaj kot popoldansko glasilo ljubljanskega »Jutra« za Maribor in bližnjo okolico. Med drugimi podeželskimi mesti je dobilo po prevratu najprej svoje glasilo Celje. Tu je začela izhajati 4. januarja 1919 še danes živeča »Nova Doba«, najprej dvakrat, od 4. marca 1919 pa trikrat na teden. Prvotno je bila glasilo JDS (Jugoslovanske demokratske stranke), pozneje SDS. Urejuje jo Vekoslav Spindler. V prvi številki je napovedala tudi svoj program, ki naj bi bil: 1. vera v silo in bodočnost svojega troedinega naroda; 2. politična svoboda in zedinjenje troimenega naroda; 3. socialna in gospodarska pravičnost in 4. napredek v kulturnem oziru. »Nova doba« je sedaj to, kar je bila ob svojem rojstvu: glasilo »naprednih« elementov za slovensko Štajersko. Tudi glasilo JDS na Štajerskem je bil »Ptujski list«. Politično gospodarski tednik, izhajal je od 6. aprila 1919 do 30. aprila 1922. Odgovorna urednika sta mu bila od začetka A. Sovrè, pozneje dr. Franjo Šalamun. — In še en tednik na Štajerskem: »Narodni list«, ki je začel izhajati v Mariboru 19. maja 1922. V uvodniku prve številke pravi uredništvo, da je list nadomestilo za bivše glasilo štajerske narodne stranke »Narodni list«, ki je prenehal l. 1914. List se je imenoval »glasilo oblastne strankine organizacije demokratske stranke«. Njegov program pa naj bi bil: 1.združitev narodnjakov, ki so se razcepili v premnoge stranke in braniti narod predvsem pred nemštvom. S sodržavljani nemškega ali madžarskega jezika hoče ravnati pravično, a neizprosni bomo v zasiguranju narodnega značaja naših krajev.« — 2. neizprosen boj klerikalizmu in hoče zato »ljudstvu oči odpirati,

kako škodljiva je avtonomistična in protisrbska politika Koroščeve klerikalne stranke vsem prebivalcem mariborske oblasti«. Uvodnik pozdravi socialiste, čeprav niso edini. »V razrednem boju gredo socialni demokrati sicer svojo pot, ki ni naša, a reči moramo, da so v mariborskem okrožju poleg demokratske in kmetijske edina trezna stranka, s katero se bo v gospodarskih vprašanjih vsaj od slučaja do slučaja dalo delati.« Nato se obrača uvodnik proti narodnjakom, ki so se po vojni razcepili v toliko strank in strančic, specialno proti kmetijcem in radikalom, radičevcem (Novačan!) in narodnim socialistom. Pravi tudi, da je JDS kmečka stranka. Poleg gospodarskih vprašanj bo list razmotrival tudi kulturna vprašanja in podpiral narodno delo za državo. Vendar pa list ni dolgo vzdržal — zadnja številka je izšla 8. decembra 1922. Obširno sem navedel njegov program zato, ker je list nastopil za združitev vseh frakcij in za sodelovanje z marksističnimi skupinami.

Medtem je pridobivala vedno več moči v JDS mlajša generacija — struja, ki je že pred vojno izdajala radikalna dnevnika »Dan« in »Jutro« — in potiskala v stran starine. Prišlo je med obema do preloma, najprvo bolj skritega, nazadnje javnega. Gospodoval je »Slovenski Narod«, ki je bil odvisen od starinov, zato so mlajši že leta 1920. začeli izdajati poseben dnevnik »J u t r o«, ki je kmalu nadkrilil »Slovenski Narod« in postal najrazširjenejši slovenski dnevnik. Prva številka »Jutra« — lista »za gospodarstvo, prosveto in politiko«, je izšla 24. avgusta 1920 pod odgovornim uredništvom V. F. Jelenca. Mladi so ves aparat dobro organizirali. Takoj so ustanovili upravništvi tudi v Mariboru in Celju. Najprvo je izšla poizkusna številka brez programa, le v podlistku, ki ga je napisal dr. I. L. (dr. Ivan Lah), — pravi, da naj bo novo »Jutro« spomin na ono iz leta 1910. — katero je imelo predvsem nalogo gojiti slovansko idejo. V prvi številki je izšel tudi programatičen uvodnik, datiran v Ljubljani 23. avgusta 1920.

Ker je »Jutro« postal glavni organ SDS za Slovenijo, zato si moramo ta program ogledati malo bolj natančno. »Jutro« hoče sodelovati na strani optimistov in po svojih skromnih močeh doprinesti, da se utrdi pri nas ona politika, katere cilj je duševno in politično zedinjenje socialno in gospodarsko demokratične Jugoslavije. Posebno pažnjo hoče posvečati prosveti, zlasti našemu šolstvu. Reševati hoče ustavno vprašanje, ki ga je treba rešiti v zmislu državnega edinstva — le ene državne uprave. Če pa pomenja »geslo centralizma več, ga odklanjamo, videč, da je v prihodnjih desetletjih zdrav razvoj države mogoč le v vzajemnem sodelovanju dekoncentrirane državne administracije in široke samouprave«. V gospodarskem vprašanju (rabi izraz pitanje!) hoče nastopati za agrarno reformo in socializacijo tam, kjer je mogoče te nove oblike gospodarskega reda uveljaviti

v prid delavstvu in konsumentu. Dalje »v boju za naše granice, za Korotan, za Jadran, podrejamo vsako strankarsko čustvovanje kategoričnemu imperativu narodnega postulata«. Hoče pa biti list poleg vsega tega »napredno« glasilo, kar tudi odločno izjavlja v pasusu: »Sicer pa jasno izjavljamo, da bomo vztrajno in pazno stali na braniku napredne in demokratične ideje. Klerikalizem smatramo za eno največjih opasnosti naše notranje konsolidacije in klicali bomo napredne kroge vseh političnih struj, da se ustvari enotna fronta proti klerikalcem. Obljubljamo, da bo naš boj dostojen in stvaren.« Končno se hoče baviti tudi z ženskim vprašanjem; žena bodi na vseh poljih ravnopravna družica možu. »Jutro« bo vnet zagovornik češkoslovaško-jugoslovanske zveze in njene utrditve tudi na gospodarskem polju, zavzemalo se bo tudi za obnovitev prijateljstva z Rusijo.

To je bil program novega dnevnika, ki se je hitro zasidral v našem javnem življenju in kmalu izpodrinil stari »Slovenski Narod«, ki je postal s tem brezpredmeten list in pozneje nekaka večerna izdaja »Jutra«. Pod »Jutrov« konzorcij je prešlo počasi tudi ostalo »napredno« časopisje, — kdor se je hotel upirati tej skupini, je kmalu izginil s površja. Bolj kakor stvarna vsebina, je bila in je še »Jutrova« reklama tam, kjer bi ne smela biti, namreč v oddelku »Iz življenja in sveta« in na zadnjih straneh, tam, kjer je prostor za listek. Tu se priobčujejo stvari, katere senzacij željni ljudje najrajši prebavljajo; kdor hoče biti objektiven, bo moral pritrditi dejstvu, da je »Jutro« zelo kvarno vplivalo na resno-nravne vzgoje zelo potrebno povojno mladino. Politično je bilo »Jutro«, dokler je bila SDS na vladi, najvnetejši zagovornik centralizma in Vidovdanske ustave ter zagovornik tistih nezdravih razmer, ki jih je pri nas uvedla v prakso ravno ta stranka. Odkar pa je SDS potisnjena v opozicijo, je spremenilo svojo barvo tudi »Jutro« in postalo v nasprotju s svojim prejšnjim pisanjem najvnetejši zagovornik slovenskih zahtev in ravno zaradi tega ne moremo smatrati lista za resen pojav v našem žurnalističnem življenju, ker je zmožno spremeniti vsak hip svojo barvo odnosno doslednost. Da je »Jutro« vedno pripravljeno udariti po duhovščini in »rimskih hlapcih«, o tem pač ni treba izgubljati besedi. Prvi dve leti je izdajal »Jutrov»« konzorcij tudi »N j i v o«, ki naj bi bila programatična in idejna revija slovenske »napredne« inteligence, je pa kmalu zaspala in slovenska »napredna« inteligenca, čeprav v razmeri s katoliško orientirano številčno močnejša, ne more priti do lastne znanstvene revije in se mora zadovoljiti s političnim dnevnim časopisjem. Z novim letom 1927 je dobilo »Jutro« tedensko prilogo »Ž i v l j e n j e i n s v e t«, katera v obliki revije širi med ljudstvo serioznejše stvari, ki ne spadajo v dnevnik. Leta 1927. je izhajala ta revija kot priloga »Jutra«, z letom 1928. jo je treba naročati posebej. List urejuje Božidar Borko, je tiskan na slabem

papirju in tudi ilustracije niso prvovrstne. Ker smo bili Slovenci ob ponedeljkih brez lista, zato je »Jutrov« konzorcij začel 21. novembra 1927 izdajati tednik »Ponedeljek«. Poleg tega ima »Jutro«, kakor že zgoraj omenjeno, posebno dnevno izdajo na Štajerskem, dnevnik »Mariborski Večernik Jutra«. Če omenimo še dva lističa, namreč »Kamničan«, katerega so izšle samo tri številke l. 1921. za časa občinskih volitev (23. aprila 1921) v Kamniku in ki so ga dobivali volilci mestne občine kamniške brezplačno in »Napredna Ljubljana«, glasilo centralnega volilnega odbora Jugoslovanske demokratske stranke, izhajajoča v Ljubljani za časa občinskih volitev 2. decembra 1922 (izšlo osem številk), bi bilo s tem navedeno vse politično časopisje, pripadajoče narodno-napredni oz. pozneje Jugoslovanski demokratski in sedaj Samostojni demokratski stranki.

Na tem mestu mora biti omenjena tudi »Orjuna« (prva številka 1. januarja 1923), nacionalističen organ, tednik, ki je prenehala izhajati 15. septembra 1928 in je bila glasilo »Organizacije jugoslovenskih nacionalistov« in zagovarjala načelo integralnega jugoslovanstva.

Od bivše Narodno-napredne stranke se je po vojni odcepilo več frakcij, ki niso bile zadovoljne s stanjem v stranki in so krenile v svojo smer. Imamo tu opraviti predvsem s strujo, iz katere se je stvorila »Samostojna kmetijska stranka«. Ta je kmalu začela izdajati svoj »Kmetijski list« (prva številka 17. julija 1919), ki še sedaj izhaja kot tednik in se je postavil na razredno kmetsko stališče, zagovarjal Vidovdansko ustavo in bil predvsem naperjen proti SLS. Ista stranka je izdajala l. 1923. za Mariborsko oblast list »Kmetska moč«. Stranka, ki je po svetovni vojni zavzela kmalu široke dimenzije med slovenskim narodom, je začela kmalu propadati in se bo prej ali slej spojila s svojo matico iz katere je izšla, namreč SDS, kar je že storila »Narodno-socijalistična stranka«, katero so tvorili predvsem levičarsko orientirani pristaši bivše NNS (Narodno-napredne stranke). Narodni socialisti so leta 1919. (1. maja) začeli izdajati glasilo »Narodni socialist«, ki pa ni dolgo izhajal — zadnja številka je izšla 11. oktobra 1919. Nato je začel 3. aprila 1920 izhajati nov list »Nova pravda«, najprvo v Mariboru, a se je 5. maja preselil v Ljubljano. Stal je na narodni in socialistični podlagi. »Nova pravda« je prenehala leta 1927. z 48. številko; kmalu nato se je tudi stranka sama združila s SDS. Narodno-socialistična stranka je izdajala svoje glasilo tudi za Slovensko Krajino. To je bil v Murski Soboti izhajajoči »Naš dom« (1923 40. št. in 1925 2. št.). Zelo blizu narodno-socialističnemu programu je stal dnevnik »Jugoslavija«, če ne rečemo naravnost, da je bil glasilo te stranke; list je bil glasilo

poznejšega ljubljanskega župana Antona Peska. Prva številka »Jugoslavije« je izšla kmalu po prevratu — že 15. decembra 1918. Iz njenega programa posnemamo, da hoče biti »Jugoslavija« 1. prost neodvisen dnevnik, 2. stati hoče na stališču demokratizma, 3. zagovarjati napredna načela glede osebne svobode, vere in vesti in 4. radikalno prodreti do dna vsaki stvari. Zato bo delovala na to, da bo postala Jugoslavija silna in velika, »ki bo obvladala Balkan in njegovo morje«. Posebno pažnjo hoče posvečati tudi socialnemu vprašanju; »da bo politično in narodno-gospodarsko edinstvo tem popolnejše, hočemo zagovarjati vsako socialno reformo na podlagi najširšega demokratizma in socialne pravičnosti«. List se je precej razširil, a je moral, kakor večina naših listov, ki ne stoje trdno za kakšno organizirano politično skupino, kmalu prenehati.

Še en neodvisen dnevnik »Narodni dnevnik«, ki je živel od 1. januarja 1924 do 10. marca 1928. Urednik tega lista, katerega naloga je bila bojevati neizprosen boj proti SDS, je bil Aleksander Železnikar. Začel je izhajati zato, ker da se nahajajo vsi slovenski dnevniki v službi strankarskih interesov, »napredni« celo v službi tujega kapitala. Nacionalna misel bo listu vedno pred očmi in z vso pažnjo se hoče posvečati tudi socialnemu vprašanju. »Narodni dnevnik« je napreden in svobodomiseln list. Zagovarjal bo zbližanje med vsemi Slovani. Razglas v prvi številki so podpisali: Deržič Ivan, dr. Marušič Drago, dr. Ravnihar Vladimir, dr. Sajovic Ivan, Urek Ivan — torej prav za prav zastopniki štirih strank — NSS, NNS, SKS in NRS. Zakaj nov list in novo gibanje? Na to odgovarja v prvi številki dr. Ravnihar v članku »V silobranu«: Narodna tiskarna je dobila nove gospodarje, ki so pokazali stari Narodno-napredni stranki vrata. List je bil glasilo naprednih elementov, ki niso bili zadovoljni z vodstvom SDS, očital skozi vsa leta tej stranki besedolomstvo, bil zagovornik slovenskih interesov, se približeval od časa do časa raznim strankam, odklanjal pa vedno SDS. Ker ni stala za listom nobena močnejša skupina, se je nahajal ves čas svojega izhajanja v denarnih težavah, dokler se ni poslovil od svojih naročnikov in prenehal izhajati.

Razumljivo je tudi, da so se skušale z novimi razmerami pri nas uveljaviti tudi razne hrvatske in srbske stranke. Od hrvatskih Radičeva, ki je žela velike uspehe posebno v Prekmurju in na Štajerskem, od srbskih pa Narodno-radikalna stranka in Zemljoradniška, zadnja prav za prav le na papirju. Radićeve ideje so pri nas zagovarjali pred vsem »Avtonomist«, dalje »Kmetski list«, — Narodna radikalna stranka je pa skušala razširjati ideje s pomočjo lastnega tiska: »Radikal«, »Radikalski Glasnik«, kočevska »Samouprava«, ki še izhaja in dnevnik »Jutranje Novosti« (leta

1923.). Vendar NRS ni dosegla nobenih uspehov, v njej se zbirajo zlasti le nezadovoljneži iz ostalih strank, predvsem državni uradniki. »Jutranje Novosti« so bile dobro finansirane in stale na žurnalistični višini, tako glede točnosti informacij kakor tudi pestrosti.

Mogočno avtonomistično gibanje za časa boja za in proti Vidovdanski ustavi je prineslo Slovencem tednik »A v t o n o m i s t«, okrog katerega se je zbirala predvsem slovenska inteligenca brez razlike političnega in svetovnega prepričanja, ki se je zavzemala za popolno samostojnost Slovenije v kulturnem in političnem oziru. Prva številka »Avtonomista« je izšla 11. aprila 1921. Njegov program je navedel A. Prepeluh v članku »Kaj hočemo in kaj smo?« Iz tega programatičnega članka posnemamo: Veliki zavezniki so nas razkosali. Naša država bi se morala imenovati prav za prav S. H. s. in ne S. H. S. »Sedaj, ko kujejo v Belgradu naši državi ustavo. pa hočejo ta ostanek Slovenije znova deliti, znova poklicati v življenje »Štajerce« in »Kranjce«, ter na ta način za vedno in nasilno izbrisati s sveta slovensko ljudstvo kot gospodarsko, kulturno in jezikovno edinico. Med tistimi, ki to hočejo, je žal tudi nekaj malega Slovencev, ki so v tem svojem škodljivem hotenju hujši — od Turka!« Nadalje pravi Prepeluh, da se tej nameri odločno upiramo, ker »za državo in zlasti za jugoslovansko državo bomo nekaj vredni samo tedaj, ako bomo močni in v vsakem pogledu čim najbolj razviti kot S l o v e n c i. Šele, ker smo Slovenci, smo tudi Jugoslovani! Dolga stoletja smo se borili za svojo narodnost v gospodarskih, kulturnih, političnih in socialnih bojih. Ustanavljali smo svoja narodno obrambna društva, se pehali za lastno šolstvo, gojili svoj slovenski jezik, svojo umetnost itd. Sedaj naj pa vse to zavržemo?« V novi državi gre za tem, da Slovenija in z njo Slovenci popolnoma izginemo. »Ne obtožujemo srbskega l j u d s t v a, ki je hrabro in pametno, ker vemo, da ono noče tega, kar se godi. Obtožujemo le tiste politike, ki hočejo to iz svojih strankarsko političnih ozirov.« »Avtonomist« se hoče boriti proti gospodarskemu zapostavljanju, prevelikim davkom, za več svobode. Nadaljuje, da se Hrvati odtujujejo parlamentarnemu delu, tudi večina Slovencev se mu odteguje. Morali bi se med seboj domeniti in sporazumeti, za kar je pa treba resne in odkritosrčne volje. Vsak naj gospodari na svojih domačih tleh, in sicer v kolikor mogoče širokem obsegu, nekvarno zunanji moči moderne države. »Centralizem, ki ga je pri nas usajala in uvedla v prvi vrsti malo ali nič demokratično misleča birokracija, neplodno drevo izza avstrijskih centralističnih časov — se je pokazal kot škodljiv vsepovsod . . . Slovenci nismo prišli v novo državo, da bi zopet živeli pod tem ali onim, ampak zato, da bi živeli kolikor mogoče samostojno in svobodno, poleg ostalih svojih dveh bratov, v miru in medsebojni vza-

jemnosti. Nočemo vseslovenstva, pa tudi velesrbstva ali pa velehrvatstva ne.« »Avtonomist« se hoče boriti za slovenske pravice zato, »ker vemo, da je vse, kar danes še imamo, plod stoletnega razvoja in našega stoletnega hotenja, ki se brez velike škode za nas vse, ne da razbiti, smo za avtonomno Slovenijo, ne samo sedanjega ostanka Slovenije, temveč tudi za tiste njene dele, ki nas ločijo od njih sedanje državne meje na zapadu in na severu jugoslovanske države. Vprašanje avtonomije je načelno vprašanje; kdor je za njo, se loči od onega, ki je proti njej. Kot list ne zastopamo nobene stranke, ne obsojamo nobene kot take. Pobijali pa bomo centralistična stremljenja, naj izhajajo od katerekoli stranke ali pa osebe. Borili se bomo za avtonomijo Slovenije, za njeno enotnost in nedeljivost, ter za samoupravo ljudstva.« Končno vabi pisec tega programatičnega uvodnika vse, ki se z listom strinjajo, naj se pridružijo, ker »prepričani smo, da bo vstala naša misel končno zmagovita«.

Baviti smo se morali s tem uvodnikom zato, ker se je po dolgem času — izza Prešerna — obnovila borba glede vprašanja: biti ali ne biti Slovenec. List se je v krogih slovenske inteligence zelo priljubil in razširil, saj so ga podpirali naši najboljši kulturni delavci brez razlike svetovnega prepričanja. Doživel je pa počasi več izprememb, dokler ni prenehal. Zaupniki slovenskih republikancev v Ptuju za Štajersko dne 12. oktobra 1924 in kranjskih republikancev v Ljubljani so sklenili dne 19. oktobra 1924, da se list pretvori v »Slovenskega Republikanca« — vendar je še 14. nov. izšel s starim naslovom, le s podnaslovom »Glasilo Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev«. — Končno se je izvršila še ena izpremememba. SKS (Slovenska kmetijska stranka) in Slovenska republikanska stranka sta se združili in stvorili Zvezo slovenskega kmečkega ljudstva — že prej je napravila SRS zvezo z Radićevo HRSS (dne 20. julija 1925). Takrat sta obe stranki sklenili tudi imeti skupno glasilo, ki naj bo »Kmetski list«. Zato je prenehal izhajati »Avtonomist« oziroma »Slovenski Republikanec«. —

Še en republikanski list. Že zgoraj sem omenil »Zemljoradniško stranko« v Sloveniji. Njen propagator je bil dr. Anton Novačan. Začel je izdajati v Celju 10. nov. 1921 list »Naša vas«, glasilo Zemljoradniške stranke za Slovenijo. List je bil tednik in naperjen predvsem proti SKS, ker je pozabila na svoj program in se rajši ukvarjala z visoko politiko. Biti moramo zvesti bratstvu s Hrvati in Srbi. List bo predvsem 1. pobijal avstrijski revmatizem in 2. rimski klerikalizem kot politično idejo, nikoli pa vero in duhovščino, 3. nastopal proti nedostojnemu klečeplazenju pred Srbi in Belgradom.

V prvi številki čitamo tudi naznanilo, da bo list od časa do časa priobčil kakšen članek v štokavščini, da se tako naši »ljudje počasi

privadijo potrebne nam srbohrvaščine v latinici in cirilici«. S 24. številko II. l. (27. aprila 1922) je postal glasilo republikanske stranke (sklep na Taboru v Pristavi, kjer so Novačana imenovali slovenskega Radića; proti koncu je pisal uvodnike Radić). Zadnja številka je brez poslovitve izšla 8. junija 1922. Nato je začel ob koncu istega leta izhajati v Celju nov list »Republikanec« (2. decembra 1922 do 15. marca 1923) z istim podnaslovom. Listu je napisal program dr. Anton Novačan, ki je sprejel v okvir Jugoslavije tudi Bolgare in se zavzemal za federalizem. Končno naj bosta na tem mestu omenjena še dva lokalna prekmurska lističa »Prekmurski glasnik« in »Kmečka moč«, katere je izšlo leta 1927. v Murski Soboti 17 številk in je potem prenehala izhajati.

Tudi povojno slovensko marksistično časopisje kaže znake časa. Slovenskemu delavstvu, razcepljenemu na več strank in strančic, je bilo v teku desetih let namenjenih več listov. Ob prevratu so imeli slovenski marksisti en sam list »Naprej«, ki je postal v poznejših letih neznatno glasilo Bernotove skupine (JSDS) in še sedaj izhaja. »Naprej« je dobil kmalu svoj tednik »Ljudski glas«, ki je izhajal nekaj časa sam, pozneje v obliki ene tedenske številke »Napreja« (4. aprila 1919 do 5. febrarja 1927). Leta 1920. je izhajal nekaj časa list »Ujedinjenje« (od 13. marca do 17. aprila), nato tednik »Rdeči prapor«, levičarski list (komunističen) od 5. maja do 31. dec. 1920, v Mariboru pa »Enakost« od 14. jul. 1920 do 10. avg. 1923), ki je bila glasilo Socialistične stranke Jugoslavije (nekdanje Socialno-demokratične stranke). Leta 1921. so začele izhajati v Ljubljani »Delavske Novice« od 28. okt. 1921 do 28. marca 1924), levičarsko glasilo (Štefanovič, Fabjančič, Klemenčič), ki so prenehale zaradi vladnega pritiska; zagovarjale so »Zvezo delovnega ljudstva« na ljubljanskem magistratu. Svoje glasilo »Zarja« (od 3. junija 1922 do 10. novembra 1923) je izdajal bivši ljubljanski župan dr. Perič. Bila je zgolj »Socialistično glasilo«. Leta 1923. je bil obnovljen zopet »Rdeči prapor«, glasilo ljubljanske oblastne organizacije SSJ, ki je pa izhajal le malo časa (od 27. februarja do 10. aprila 1923). Istega leta »Glas Svobode«, glasilo neodvisne delavske stranke Jugoslavije (komunisti; od 21. aprila 1923 do 30. maja 1924). Zopet nov list »Socialist«, glasilo SSJ (od 26. avgusta 1923 do 31. decembra 1925), glasilo oficialnih slovenskih socialistov. Nato se je odcepila že od takrat razcepljenih marksistov nova skupina in začela izdajati »Delavsko-kmetski list« (od 21. avgusta 1924 do 22. aprila 1926). Za »Socialistom« so začeli oficialni socialisti izdajati l. 1926. dnevnik »Delavska politika« (od 1. januarja 1926 do štev. 146. dnevnik, nato dvakrat-tedensko), ki še sedaj izhaja. L. 1926. so začeli zopet skrajni levičarji

z lastnim glasilom »Enotnost« (od 20. avgusta 1926), ki še sedaj izhaja. Jeseni istega leta pa skupina, ki je že prej izdajala »Delavsko-kmetski list«, novo glasilo »Delo« (od 1. avgusta 1926 do 20. januarja 1927). Že iz tega pregleda vidimo, da vlada v naših delavskih vrstah po vojni pravi kaos. Poleg teh političnih listov je bilo v tem času tudi več strokovnih, danes živi samo še spredaj citirani »Delavec«.

14. januarja 1928 je začel izhajati v Ljubljani list »Delo«, strokovno glasilo narodno-naprednega delavstva (bivših narodnih socialistov).

Omenjen naj bo končno še madjarofilski list »Morszka krajina«, ki je izhajal pred leti v Murski Soboti.

Žalostna je usoda slovenskega časopisja izven državnih mej. Prenehal je izhajati stari koroški »Mir«, ki se je moral po plebiscitu tiskati na Prevaljah (zadnja štev. 30. oktobra 1920). Nato je izšel l. 1921. kot glasilo Političnega in gospodarskega društva za Koroško nov list »Koroški Slovenec«. Kakšna je usoda tega lista, je razvidno iz dejstva, da se ne more tiskati v Celovcu, ampak izhaja na Dunaju. Slovenskemu življu v Korotanu nasprotuje posebno v nemškem duhu pisana »Koroška Domovina«.

Še bolj žalosten je pogled na slovensko časopisje v Primorju. Najstarejši list je bil dnevnik »Edinost«, ki je izhajal 53 let in veljal za glasilo naprednih krogov. Zadnja številka »Edinosti« je izšla 4. septembra 1928, ko je tržaški prefekt Fornaciari preklical priznanje odgovornega urednika, prof. Filipa Perica. Napredni list v Primorju je bil tudi tednik »Novice«, ki je bil namenjen širšim masam. Katoliška struja ima dve glasili: »Goriško Stražo« (od l. 1918.), ki pa so jo Lahi 15. nov. t. l. ustavili, in v Trstu izhajajoči »Mali list« (1923 —), ki je posebno razširjen po Krasu. Kmalu po vojni so začeli tudi tržaški komunisti izdajati svoje glasilo »Delo« (1919), ki ne izhaja več, socialisti pa v Gorici »Proletarca« (1920). Usoda slovenskega časopisja pod Italijo je znana: podvrženi so večnim konfiskacijam, tiskarne, v katerih se tiskajo, so bile večkrat opustošene, ne smejo svobodno izražati kritike javnih razmer in vsem listom preti nevarnost, da jih bo fašizem zatrl. Leta 1923. je prišlo tako daleč, da je moral imeti ves slovenski tekst tudi laški prevod (meseca oktobra), ker je pa bilo razburjenje preveliko, je Mussolini preklical že v teku enega tedna te odredbe prefektov Julijske krajine. »Edinost« (ki so jo Lahi ustavili meseca septembra 1928) se je imenovala takrat »La Concordia«, Goriška Straža« »La Sentinella« in »Mali list »Il Giornaletto«. »Goriška Straža« je imela še podnaslov: Glasilo odrešenih Slovencev — Organo degli

Sloveni redenti. Slovensko časopisje v Primorju je v žalostnem položaju in prepuščeno samovolji laške vlade, ki je zmožna z enim dekretom uničiti vse, kakor so bila uničena slovenska društva in šole. V Primorju je izdajal tudi znani marksističen ideolog Godina list »Preporod«, katerega so mogli naročniki plačevati tudi v naturalijah. Poleg tega še list »Goriški Slovenec« (1920—1921), italofilski, ki so ga izdajali slovenski renegati, a ni rodil nobenega sadu.

Bolj vesel je pogled na slovensko časopisje v Ameriki. Danes izhajajo naslednji politični listi: »Prosveta«, dnevnik, last »Slovenske Narodno Podporne Jednote«, stoji najbližje socialistom. Dnevno izhaja v 12.000 izvodih, ena številka na teden pa, ki je namenjena za vse člane Jednote, se tiska v 40.000 izvodih. Drugi največji dnevnik je »Glas Naroda«, katerega lastnik je bankir Frank Sakser. Je republikansko glasilo. Izhaja še tretji dnevnik »Enakopravnost«, glasilo Slovenske svobodomiselne Podporne Zveze. »Amerikanski Slovenec« izhaja petkrat na teden in je glasilo slovenskih katoličanov, ki vzdržujejo tudi trikrat na teden izhajajočo »Ameriško Domovino«. Dalje imamo republikansko glasilo »Glas Svobode«, glasilo slovenskih komunistov »Delavec« ter socialistično tedensko revijo »Proletarec«; »Glasilo K. S. K. J.«, tednik; »Nova doba«, katoliški tednik; »Vestnik«, socialističen tednik in »Naš dom«, ilustrovan tednik, ki je nestrankarski list, končno bodi omenjen še separatističen prekmurski list, ki izhaja tedensko in je pisan v madjarskem duhu: »Amerikanszki Szlovenczov Glász«.

Vsi ti listi izhajajo v veliki nakladi, kar je mogoče le vsled tega, ker stoje za njimi močne podporne jednote različnih političnih struj. Vendar pa nekateri poznavalci razmer prerokujejo gotovo smrt tudi slovenskemu ameriškemu časopisju. Stari rod izumira, dotoka ni, a mlajši rod, otroci priseljencev se amerikanizirajo in tako bo mogočna slovenska kolonija v Ameriki izginila počasi v angleškem morju.

S tem bi pregledali slovensko politično časopisje zadnjih deset let. V prvih povojnih letih je vse polno listov in lističev, ki so se prikazovali in hitro izginjali, v zadnjem času pa opažamo, da se vračamo tudi v tem oziru iz nezdravih, razrvanih razmer zopet v normalne čase. Izginjajo listi in lističi, ostajajo le oni, ki imajo v ozadju močne politične stranke, jaka kulturna gibanja ali denarne zavode (ameriške podporne jednote!). V najslabšem položaju se nahaja danes naše časopisje v Primorju, a upajmo, da se razmere zboljšajo tudi tam. Vsekakor je pa skupna bilanca glede na majhno število slovenskega naroda pozitivna.

Francé Koblar:

NARODNO GLEDALIŠČE.

Narodni gledališči v Ljubljani in Mariboru sta važni pozitivni postavki v našem kulturnem računu zadnjih desetih let, zato je prav, da se na kratko dotaknemo najvažnejših gledaliških dogodkov v tem času.

Priprave za otvoritev slovenskega gledališča v Ljubljani, ki je bilo radi nenaklonjenosti kranjskega deželnega odbora od l. 1914. zaprto in se je bil med vojno vanj naselil Kino Central, so se vršile sporedno s pripravami za naše narodno osvobojenje. Odpor proti kinu v gledališču je postal v l. 1917. splošen[1], živo pa je udaril na dan, ko je v jeseni istega leta začelo nemško gledališče v Ljubljani z rednim delovanjem. Zato so se isto leto že začele tihe priprave za otvoritev slovenskega gledališča. Na občnem zboru Nove založbe 28. dec. 1917, kjer je dr. Jos. Debevec vprašal, ali bi Založba ne mogla kaj storiti za otvoritev gledališča, je pojasnil predsednik Fr. S. Finžgar, da so se člani načelstva zelo aktivno udeleževali dela za otvoritev gledališča in da se snuje konzorcij, ki bi poskrbel trdno denarno podlago. Dr. J. Jerič je tudi želel, da bi poslanci interpelirali radi Štefetove koncesije[2]. Na seji Slov. Matice 26. jan. 1918 je poročal Fran Govekar, da se snuje zadruga za gledališče. Deželni glavar naj bi gledališče izročil svojemu namenu, zato naj Glasbena Matica, Dramatično društvo, Leonova družba in Slov. Matica gredo k njemu, da se gledališče oživotvori. Matica je zastopstvo v deputaciji izročila predsedniku dr. Iv. Tavčarju[3]. 9. februarja se je oglasil v »Jugoslovanu« tudi Anton Cerar-Danilo s člankom »Za preporod našega gledališča«, v katerem priporoča obnovitev gledališča na trdni fin. podlagi in ureditev dramatične šole. »Jugoslovan« že 2. marca naznanja, da je deželni odbor obljubil prepustiti gledališče denarno trdni družbi, ki bi zagotovila redno delovanje. Nato se je na ustanovni skupščini 3. aprila v mestni posvetovalnici v Ljubljani osnoval G l e d a l i š k i k o n z o r c i j, ki je za veliko noč 1918 izdal na Slovence proglas, s katerim jih je pozval, naj pristopajo h gledališkemu konzorciju z deleži po 100 kron. Že pred tem proglasom je bila Ljubljana zbrala 280.000 K, zato ta proglas poziva tudi deželo, naj se povsod osnujejo odbori za gledališče: »Kriv prerok, ki trdi, da je ljubljansko gledališče samo za Ljubljančane; herostratska beseda, ki je bila izrečena pred leti: ‚Ako hoče Ljubljana gledališče, naj si ga vzdržuje sama;

[1] Prim. Pregljevo »Katastrofo« v DS 1917.

[2] Prim. moj uvod v »Katalog slovenskih knjig«. Ob svoji desetletnici izdala Nova založba v Ljubljani, str. XIII.

[3] Zapisnik Matičnih sej iz l. 1918.

kaj ima kranjska dežela, kaj ima naš kmet od ljubljanskega gledališča?'«[4] — Ta poziv je glasno odjeknil tudi v hrvatski in češki javnosti; Hrvatje so v kratkem zbrali okoli 100.000 K in Čehi so prirejali predstave v prid slovenskemu gledališču.

Slovenski gledališki konzorcij, ki mu je bil predsednik Alojzij Lilleg, podpredsednik pa Anton Kralj, se je delil v denarno in repertoarno upravo. V prvi so bili dr. Jos. Ažman, dr. J. Adlešič, Fran Govekar, dr. J. Grafenauer, Avg. Praprotnik, v drugi pa dr. Janko Bleiweis, dr. Iz. Cankar, Fr. S. Finžgar, A. Funtek, dr. J. Grafenauer, Matej Hubad, dr. Al. Kraigher, Fr. Milčinski, dr. F. Novak, A. Pesek in O. Župančič. Ko so se v maju 1918 ob 50 letnici Narodnega divádla vršile v Pragi velike svečanosti, so bile tudi priprave za Narodno gledališče v Ljubljani že v polnem teku.

Pravi organizator Slovenskega gledališkega konzorcija že izza jeseni l. 1917. je bil Fran Govekar in je tudi v konzorciju izvršil glavne priprave za otvoritev gledališča, izposloval je pri različnih ministrstvih dopuste igravcem vojakom in se peljal v Prago in v Zagreb, da pridobi igravcev. Igravski zbor se je osnoval tedaj po istih načelih kot nekdanji predvojni, kajti Slovenci sami za otvoritev nismo imeli dovolj svojih igravcev, še manj pa pevcev.

Vodstvo v drami je prevzel Hinko Nučič, ki je prišel iz Zagreba, v operi pa Friderik Rukavina.

Narodno gledališče se je otvorilo v nedeljo 29. septembra 1918 dopoldne s programatično Župančičevo »Našo besedo« in pevsko akademijo, zvečer pa s Finžgarjevim »Divjim lovcem«, ker vlada »Naše krvi« ni dopustila. Opera je radi večjih tehničnih ovir začela šele kasneje. Za dramaturga je konzorcij v februarju 1919 privzel Pavla Golio in mu poveril umetniško nadzorstvo v drami.

Prvo leto to gledališče ni moglo pokazati večjega umetnostnega razmaha. Drama in opera sta usmerjali svoj program po razmerah; obema je nedostajalo domačih moči in svežih del; revolucijska doba tudi ni bila pripravna za mirno in premišljeno delo. Najvažnejši zunanji dogodek v tem letu je bila otvoritev posebnega dramskega gledališča v prejšnjem nemškem gledališču, tako da imata od tedaj drama in opera vsaka svoje poslopje. Prva predstava v samostojni drami je bila 6. februarja 1919; tedaj je po 43 letih prišel na oder od tuje cenzure vedno prepovedani Jurčičev »Tugomer«. Slovenski novosti sta bili v tem letu Špicarjev »Pogumni Tonček« in Finžgarjeva »Veriga«.

Koncem prvega leta se je poslovil od Ljubljane zaslužni organizator drame in režiser Hinko Nučič in organiziral v Mariboru samostojno slovensko gledališče. Novo gledališko leto 1919./20. se je

[4] Glej Proglas v tedanjih časopisih.

začelo z upi na Ignacija Borštnika, ki je prišel iz Zagreba; prevzel je tudi vodstvo dramske šole na konservatoriju, ki ga je tedaj organiziral M. Hubad. Slovenci so sprejeli Borštnika z velikim veseljem, a prišel je v Ljubljano samo — umret. Nastopil je v Strindbergovem »Očetu«, zbolel in umrl že 23. sept. 1919. Tedaj je v drami začel kot režiser mladi Josip Šest, ki je z dramaturgom Pavlom Golio in Rusom Jakopom Osipovičem Šuvalovim usmeril igro v ruskem pravcu — v skladnosti celotne igre, avtorjevem občutju in v stilizaciji scene. Ta načela so sicer le počasi prodirala, vendar je bila to tista odločilna smer, ki je premaknila gledališče iz starejših domače realističnih primitivnosti in zunanjih teatralnih manir.

To leto se tudi konča doba slovenskega gledališkega konzorcija, ki je opravil veliko delo, da je Narodno gledališče v najtežjih časih oživil in vzdržal. V imenu tega konzorcija je vodil opero Fran Govekar, dramo dr. Iv. Grafenauer, finančne zadeve pa Avg. Praprotnik. Glasovi za podržavljenje gledališča so postajali vedno glasnejši in po odloku Umetniškega oddelka v Ministrstvu prosvete z dne 20. julija 1920, št. 1241, je upravnik belgrajskega pozorišta Milan Grol prevzel 26. julija od Gledališkega konzorcija ves inventar za 488.486 K 25 v in dolg tekočih računov v znesku 162.770 K 75 v. Tako je bilo slovensko Narodno gledališče v Ljubljani podržavljeno.

Leto 1920./21. se mi zdi za razmah gledališča najvažnejše. Upravo so prevzeli Friderik Juvančič, intendant, Oton Župančič, generalni tajnik in dramaturg, Pavel Golia, ravnatelj drame in Friderik Rukavina, ravnatelj opere. Začeli so izdajati Gledališki list, ki je pod uredništvom O. Župančiča dosegel to leto 37 številk in seznanjal občinstvo z novimi deli in smerjo gledališča. To leto smo dobili za nekaj časa igravsko družino Muratova, ki so originalno podali Beaumarchaisovega Figara in več drugih iger, pripeljali pa s seboj za slovensko gledališče novega iniciatorja Borisa Putjato. Svetovno razgledani popotnik in živ teatralični temperament Putjata je kot režiser in igravec učil Slovence podrobnega karakternega studija in širokega razmaha ter tako dal našemu gledališču mnogo svojega znanja in odkril mnogo lepih del. Po njegovem trudu smo do njegove smrti 8. aprila 1925 v vzorni uprizoritvi videli: Gogoljevega »Revizorja«, Dostojevskega »Idiota«, Tolstega »Ano Karenino« (obe deli je sam dramatiziral), Rostandovo herojično komedijo »Cyrano de Bergerac«, Čehova »Češnjev vrt« in vrsto drugih dobro pripravljenih del.

Srečen slučaj je v letu 1920./21. tudi nanesel, da je dvakrat gostoval Moskovski »Hudožestveni teater« in nam odkril veličino in moč najizrazitejše gledališke umetnosti. Ti igravci

so nastopili v Čehova »Češnjevem vrtu«, »Stričku Vanji«, »Treh sestrah«, Dostojevskega »Bratih Karamazovih«, Gorkega »Na dnu« in delovali na igravce in na občinstvo kot nov svet — ob njih je bilo mogoče presoditi naloge in smer gledališča. Del teh igravcev je prišel v dveh naslednjih letih v Ljubljano, toda vedno bolj okrnjeni, zapustil pa je vedno za seboj nove sledove dramske umetnosti.

To leto smo poleg dramskih novosti v operi dobili dve novi slovenski deli: Prenovljeno R. Savinovo »Lepo Vido« in Parmovega »Zlatoroga«.

Dasi se je že prvo leto uprizoril »Hamlet« in naslednji dve leti »Beneški trgovec«, »Komedija zmešnjav« in »Sen kresne noči«, je vendarle pravi Shakespeare prišel na oder v letu 1921./22., ko je O. Šest pripravil 26. januarja 1922 novega »Hamleta«, ki se je v tej obliki obdržal sedem let na odru. Od tedaj je postal Shakespeare vsako leto središče odrskega prizadevanja.

Sredi l. 1921./22. so se pojavile v gledališču gospodarske težave, in tako je upravnika Juvančiča nadomestil že 14. februarja 1922 Matej Hubad.

Naslednje leto 1922./23. sta prišli v Ljubljano dve novi važni osebi za razvoj našega gledališča: Julij Betetto v opero in Milan Skrbinšek v dramo. S prvim se je vrnil domov najboljši slovenski pevec in prinesel visoko pevsko kulturo in začel kot pevec in učitelj dajati smer operi, drugi je kot izrazit režiser svojstveno vplival na razvoj drame. Ko je l. 1923./24. vstopila v dramo tudi Marija Vera, je naše gledališče, drama in opera, imelo doma številne domače umetnike, ki so bili kos najboljšemu sporedu. Po odhodu Frid. Rukavine je prišel za ravnatelja opere Mirko Polič, ki je prinesel s seboj svežega modernega duha in mnogo iniciative. Od 16. febr. 1927 do 2. maja 1928 je vodil gledališče ing. Rado Kregar, ki se je kljub odporu vse slovenske kulturne javnosti vzdržal dobro leto, dokler ni 2. maja 1928, radi notranjih napetosti v gledališču, odstopil. Za njim vodi provizorij Oton Župančič. V gledališki upravi in kot režiser je uspešno deloval tudi Milan Pugelj.

Naše gledališče se je od leta do leta skušalo usmerjati v iskanje domače in svetovne gledališke kulture in jo brez dvoma tudi v mnogi meri našlo. Kdor pozna nekdanje naše gledališče iz dobe realizma, ko so mu poleg nekaterih važnih domačih igravcev in pevcev dajali odločilen značaj tuji gostje, in ga primerja s sedanjim, mora priznati, da prihajamo v dobo, ko se res približujemo svoji novi gledališki umetnosti. Tujih vplivov ne moremo tajiti; zunanje vpliva na nas vsak nov pojav v velikem svetu, toda na vsa nova vprašanja odgovarjamo v neki smeri po svoje. Glavno pa je, da smo dobili v desetletju gledališko igravsko celoto, ki ima svoj izrazit značaj.

Seveda bo še treba dalje kopati, da pridemo do pravih živih domačih studencev. Tudi bi hoteli hitrejšega razvoja, toda večkrat pozabljamo, da skoraj vse delo gre iz novega rodu in da tvornost ovira kriza vse današnje umetnosti. Od blizu najdemo marsikaj, kar nas ne zadovoljuje, toda že v celoti desetih let se slika strne v lepšo celoto.

Med igravci imamo večje število v širokem svetu šolanih moči; poleg imenovanih so Lipah, ki je več del tudi uspešno režiral, Levar, naš najmočnejši sedanji igravec, ki je prišel preko opere k drami; lepo napredujoča Jan in Cesar, oba iz domače šole, Šaričeva in Medvedova; imamo starejših igravcev še izza prejšnjih časov (Danilo, Danilova, Juvanova) in udomačil se je Rogoz. V operi se z uspehom udejstvujejo domače moči, vendar pa so zlasti moške partije bile v veliki meri v rokah slovanskih gostov: Drvota, Zathey, Balaban, Holodkov, Zikova. Ne smemo pa pozabiti poleg Betetta domačega Zupana, Lovšetove, Majdičeve, sedanje domačinke Thiery-Kavčnikove in drugih in ne dirigentov Brezovška, Jeraja, Kogoja, Neffata, Štritofa in neumornega Čeha-domačina A. Balatka in umrlega režiserja F. Bučarja. Imena delavcev gredo na široko in jih ni mogoče ujeti — zgodovina gledališča je bežna stvar.

Če hočemo z zunanjim učinkom označiti desetletno delo ljubljanskega Narodnega gledališča, moramo povedati, da se je v tem času uprizorilo v d r a m i 22 izvirnih slovenskih del: Špicar: Pogumni Tonček, Finžgar: Veriga, Majcen: Kasija, Šorli: Na Pologu, Finžgar: Razvalina življenja, Novačan: Veleja, Govekar: Mrakovi, Golia: Peterčkove poslednje sanje, Pregelj: Azazel, Milčinski: Mogočni prstan, Jalen: Dom, Remec: Magda, Meško: Pri Hrastovih, Župančič: Veronika Deseniška, Lah: Pepeluh, Golar: Vdova Rošlinka, Milčinski: Krpan Mlajši, Golar: Zapeljivka, Golia: Triglavska bajka, Leskovec: Dva bregova, Cerkvenik: Roka pravice, Novačan: Herman Celjski. Poleg teh so doživela svojo uprizoritev izvirna dela, ki jih cenzura dotlej ni bila dopustila: Jurčičev Tugomer, Cankarjevi Hlapci in Kraigherjeva Školjka, dalje so prišle na oder Cankarjeve Romantične duše in na novo prirejeni: Deseti brat (Golia), Naša kri (Finžgar), dramatizirani Hlapec Jernej (Skrbinšek) in Pasion (Gregorin-Tominec).

S r b s k o h r v a t s k a dela so se posebno v prvi dobi veliko uprizarjala, tako več del Nušićevih in Petrovićevih, Vojnović in Ogrizović, nekaj teh del so igrali tudi v srbskohrvatskem originalu, kar pa resnično ni bilo v prid ne slovenski umetnosti ne srbskohrvatskemu jeziku; manj je bilo č e š k i h in še manj p o l j s k i h del; največ smo videli r u s k i h: L. Andrejeva 5 del, Čehova 2, Dostojevskega 1, Gogolja 2, Gorkega 1, Tolstega 3. Iz s t a r o k l a s i č n e literature 2 (Aristophanes: Lizistrata in Euripides:

Medeja), 10 Shakespeareovih iger: Sen kresne noči, Beneški trgovec, Komedija zmešnjav, Hamlet, Othello, Kar hočete, Zimska pravljica, Macbeth, Mnogo hrupa za nič, Ukročena trmoglavka. Vsa ta dela, razen Hamleta (Iv. Cankar), je prevedel O. Župančič. Dve španski: Calderon 1, Benavente 1, Molière 4, Goldoni 1, Goethe 1, Schiller 2, Ibsen 6, Shaw 5, Galsworthy 3, Hauptmann 2, Pirandello 2. To so najvažnejša imena, ki kažejo, da se je spored vedno naslanjal na resna in tehtna dela svetovne veljave.

Žal, kljub tem naštetim imenom, izbor v sporedu ni bil vedno na tisti višini, kot je nujna za narodno gledališče majhnega naroda, ki mora uporabljati vse svoje duševne in gmotne sile z največjo ekonomijo. Narodno gledališče se načeloma ne sme ravnati po izprijenem okusu občinstva, še manj pa zavesti po modi, ki zaide slučajno k nam iz velikega, mnogo plitvejšega sveta. Posebno z moderno igro nismo imeli prave sreče in nismo našli tistih del, ki bi nas seznanila bodisi z resno duhovno ali oblikovno usmerjenostjo sedanjega časa. V tem oziru tudi usmerjenost vodstva v igrah ni bila vedno na pravi poti. Večkrat je posnela slabšo stran moderne igravske smeri: mesto vsebinskega idealizma smo videli groteskno dekorativnost in ekscentričnost, mesto duševnosti človeško in gledališko tehniko.

O smereh v operi ne bomo posebej razpravljali, ker spada v prvi vrsti v glasbeno kulturo[4]. Za približno sliko o zunanjem udejstvovanju ljubljanskega gledališča naj navedem, da je bilo od l. 1921./22. do letos v drami 1523 predstav, v operi 1330 — skupaj 2853. Povprečno smo imeli 400 predstav na leto. Približno isto utegne biti razmerje predstav v prvih treh letih.

Precejšnjega pomena za uspešen razvoj ljubljanskega gledališča je bilo tudi Združenje gledaliških igravcev, ki je več let s svojim denarjem vzdrževalo dramatično šolo, iz katere so izšli skoraj vsi boljši mlajši igravci. Studij posameznikov v inozemstvu je v znatni meri pospeševalo tudi Dramatično društvo.

Važno nalogo je vršilo tudi Narodno gledališče v Mariboru, ki sicer ni moglo v znatni meri naše umetnosti približati nemškemu življu, pač pa je bilo ves čas resno ognjišče gledališke umetnosti. Po iniciativi »Dramatičnega društva v Mariboru«[5] je prvo stalno gledališče osnoval l. 1919. Hinko Nučič in ga vodil v lastni režiji do podržavljenja 1921. Tu se je gojila drama, opereta in manjša opera; uprizorila so se prvič tudi izvirna slovenska dela: Majcen: Dediči novega časa, Remec: Pavla, Kirke, Zakleti grad in več Cerkvenikovih dram. Razmeroma mnogo se je gojila moderna dramatika.

[4] Glej v tem Zborniku članek dr. St. Vurnika: »Slovensko glasbeno življenje izza prevrata«.

[5] Prim. dr. P. Strmšek: Dramatično društvo v Mariboru. Kot ponatis iz »Časopisa za zgodovino in narodopisje«. XXIII, 1928, str. 16.

Za uprizoritev novih izvirnih del se je posebno zavzemal vodja drame V. Bratina. Njegovo vodstvo je bilo za razvoj drame najuspešnejše; danes je njegov naslednik R. Pregarc. Glasbeno delo je dobro vodil ravnatelj A. Mitrović. Intendant je dr. R. Brenčič.

Veliko se je že razpravljalo o dobrih in slabih straneh podržavljenega gledališča. »Podržavljena umetnost« je brez dvoma contradictio in adjecto in marsikako slabo posledico je že imelo napačno pojmovanje in napačna praksa podržavljenja. V slabih in nezmožnih rokah je taka uprava brez dvoma v veliko škodo svobodnemu razvoju prave umetnosti. Toda če pomislimo, da je redna državna dotacija v zadnjih sedmih letih znašala za ljubljansko gledališče skupaj 38,224.729 Din[6], si težko mislimo, da bi zasebna uprava vzdržala delovanje brez gospodarskih težav. Ta vsota sicer ni v pravem razmerju z dohodki belgrajskega in zagrebškega gledališča, vendar je bilo z njo mogoče gospodariti. Problem državnega gledališča je samo ekonomski in dolžna zadeva države, narodno gledališče pa je umetnostna in moralna zadeva naroda; narodno gledališče ne more biti nič drugega kot izraz kulturne moči in zavesti vsega noroda, izraz njegovih tvornih sil, ki harmonično rastejo iz kulturne strnjenosti, iz preteklosti in žive sedanjosti in ki vedo, kam gre njihova pot v bodočnost.

M. Marolt:

LIKOVNA UMETNOST PRI SLOVENCIH OD L. 1918. DO 1928.

Eno stoji: prevrat, ki nas je spravil v novo državo, naši umetnosti skoro da ni koristil prav nič; morda besedni (gledališče!), morda glasbeni (podpora konservatoriju!), toda likovni ne. Edino to je likovna umetnost pridobila, da je bil po ustanovitvi univerze poklican Plečnik v domovino; kar pa je sicer maloštevilnih ugodnih predpogojev za razvijanje in življenje likovne umetnosti pri nas, ti pa so bili deloma že tudi pred prevratom tu in jih je ustvarila moč impresionistične generacije, deloma pa so jih ustvarile nove težnje povojne umetnosti same. Da je po zaslugi lokalnega činitelja dobil en slikar državno podporo za študij v inozemstvu, dva, trije umetniki pa bili sprejeti v državno službo, kaj takega se je zgodilo tudi prej. Umetnostnih proizvodov država ni kupovala, razven iz dispozicijskih fondov lokalnih oblasti in vse likovno-umetnostne institucije

[6] Te številke in podatke o celotnem številu predstav je zbral gledališki upravitelj g. Karl Mahkota, za kar se mu zahvaljujem. Sicer sem uporabljal kot vir »Gledališki list« od l. 1920. dalje. Ta list pa v letu 1926./27. ni izhajal.

z Narodno galerijo vred so državi neznane — skratka v vseh materialnih zadevah je ostala slovenska povojna umetnost navezana le na domač odziv in tako je bila zato tudi reakcija umetnostnega ustvarjanja za kako »jugoslovansko umetnost« negativna.

In ob istem času, ko je literatura patetično reagirala na novo politično formacijo (Veronika itd.!) in se je hotela slovenska »muzika« pojugoslovaniti (Lajovic!), je bilo likovni umetnosti lahko živeti dalje svoje lastno neskaljeno slovensko življenje; pa tudi to stoji, da niti besedna, niti glasbena produkcija po prevratu nista napredovali vzporedno z likovno. Če reprezentira impresionizem pred in med vojno z Jakopičem in Groharjem slovenskega duha vzporedno s Cankarjevo četvorico v literaturi, se pa povojna literatura v c e l o t i ne da kvalitativno več vzporediti povojni likovni umetnosti v c e l o t i. Zgodovinarju, ki bo pisal o slikarstvu, kiparstvu, arihtekturi Slovencev v prvih desetih letih po prevratu, ne bo treba pisati uvoda o novem narodnem političnem življenju, kar bo moral storiti češki ali srbski umetnostni zgodovinar in če bo svoje gradivo z letom 1918. razdelil, bo pisal pač o pred- in medvojni, pa o povojni umetnosti, ne pa o predprevratni in poprevratni umetnosti. Bridko bo le primerjati socialni položaj kakega Gj. Jovanovića z Bernekerjem ali Jakopičem. Moral pa bo slovenski umetnostni zgodovinar o materiji teh desetih let pisati zato s tem večjim respektom.

Umetnostna produkcija med vojno ni dosti zastala. Dasi je moral velik del starejših, izpred vojne znanih umetnikov po svetu, so se vendar doma prirejale razstave in Jakopičev paviljon je bil tisti čas poleg obnovljenega Doma in sveta, ki je pritegnil Izidorja in Ivana Cankarja, nekako edina priča še vedno snujočega in napredujočega slovenskega umetnika. Ta čas so nastali, enako toplo sprejeti kot Cankarjeve Podobe iz sanj, Tratnikovi Slepci in Begunci, simbol tistega časa, ko je bilo tudi sleherno pomembnejše umetniško delo prevzeto velike boli izkrvavelega naroda. Tratniku je vstal ob strani že starejši Kralj s svojimi socialno-tendenčnimi reliefi in to so bili glasniki novega časa, ki ga je dal slutiti že daleč pred njima Jakopič s svojim sv. Janezom.

Vojna ni nič utrudila in po vojni so se razstave vrstile z mrzlično naglico druga za drugo. Ljubljani je sledil Maribor, ki je sam priredil po vojni že nad ducat razstav. Impresionistična umetnina je bila razstavna umetnina; bila je intimna umetnina in impresionizem je s svojo skoraj permanentno razstavo vzgojil velik del publike, ki ji je postala last originala kulturna dolžnost. Ko je še novoustanovljena Narodna Galerija zbrala pomembnejša dela generacije zadnjih dveh desetletij, je bila ta doba prikazana v vsej svoji veličini. Obenem pa se je novi pokret mladih impresionizmu čimdalje bolj samozavestno oddaljeval in vsaka številnih razstav je prinesla nekaj novega

in z vsako je rastel tudi prepad med starimi in mladimi. Danes se že ta povojna generacija reprezentira kot dosti enotna, celo enotno organizirana skupina, ki se je čimdalje bolj zgoščevala, dasi so ti ljudje pričeli snovati precej neodvisno drug od drugega. Na dvojni bazi je dorastel ta pokret: prva je bila epigonstvo po impresionistih, druga pa revolucionarni nastop starejšega Kralja.

Da, doberšen, pretežen kos povojne moderne korenini v impresionizmu in sicer prav v domačem impresionizmu, kar je zlasti nazorno pokazala sicer malo opažena 1. slovenska umetnostna razstava v Mariboru, kjer so med drugimi razstavili pozneje priznani Stiplovšek in oba Vidmarja. Ni si slučajno ta štajerska družba umetnikov nadela imena »Grohar«, čigar vplivi so bili tedaj zaznatni pri Stiplovšku, dočim sta Vidmarja spominjala bolj na Jamo. V Ljubljani sta Tratnik in A. G. Kos še aktivno sodelovala v družbi impresionistov. Z nekaj manj zveze z domačo tradicijo sta pričela Pilon in Jakac, zlasti prvi z barvno razkrojenimi krajinami, ki so takoj izdajale v njem računarja, Jakac pa je že v svojih početkih bil v konfliktu z materijo. Zupan je bil neposreden Jakopičev učenec. Serajnik je nastopil aktivno precej pozno, ko sta se tradicija omenjenih poimpresionistov in pa Kraljev ekspresionizem že medsebojno približala v svojem razvoju proti novemu realizmu, pravtako Mežan in Ivan Kos. Spacapan in Čargo sta prevzela predvsem dekorativne elemente francoskega kubizma; Miha Maleš je izšel iz praške šole, ki je pozneje tudi na Jakca vidno vplivala; pravtako že umrli Gorup. Nekateri so se lovili brez doslednosti za pravim razmerjem do umetnostnega gledanja, kot sicer z gotovo mnogim tehničnim znanjem oblagodarjena Cuderman in Justin ter Černigoj. Vprav v poznejšem času je število slikarjev in grafikov narastlo, vendar v tem pregledu desetih let nazaj o teh še ne more biti govora.

Izmed kiparjev se uveljavljajo Napotnik, Tine Kos in Pirnat, na Goriškem Gorše. Tudi oni so v glavnem izšli iz impresionizma, enako Dolinar, ki je bil poleg Bernekerja njega glavni zastopnik v kiparstvu.

Svojevrsten pa je bil razvoj Franceta Kralja, ki se mu je pridružil brat Tone. Če je v njegovih početkih kaj tradicije, je to primitivnost ljudske umetnosti, od katere je težil k monumentalnosti (portret očeta župnika Orehka), potem pa k čimdalje bolj umstveno in čuvstveno komplicirani ekspresiji. Niso mu mogli več služiti predmeti in prazna krajina le v svojem intimnem razpoloženjskem svojstvu; kot nihče, je spremljal slednji vtrip po vojni razbitega življenja, ki je po vsem bolestnem hrepenenju, razvratu, pošastnih blodnjah in socialnih prevratih vedno znova težilo h križu. Nihče pri nas svojega časa in življenja v njem ni tako zajel, kot on in dal tej snovi tudi adekvatno formo. To pa ni bila niti najmanj več

ona intimna razstavna umetnina, ki naj ustvari prijetno razpoloženje v domu poedinca; ta umetnost je imela svojo globoko etično, pa tudi estetsko tendenco in če ni odjeknila tako, kot je bil njen namen, je bil vzrok za to v veliki razdvojenosti vsega življenja. A prazni so bili poleg Kraljev vzorci po sočasnih tujih delih, ki so prišli včasih v Jakopičev paviljon, kar je razumljivo v času mučnega iskanja in borbe za izraz. Izraz pa je postajal novi generaciji bolj in bolj skupen in največ našega slovenskega mu je dal Kralj. Prav sedaj pa, ko je prišlo življenje v nov realen tir in ž njim umetnost v novo, r e a l n o formo, ne kaže nihče tako prepričevalno, kot ravno oba Kralja, da nekdanji miselni in formalni »razkroj« ni bil brezploden. Razkroj izza ekspresionizma je pokazal nebroj novih izraznih zmožnosti in današnja umetnost se bogato poslužuje vseh teh novih pridobitev. Tam, kjer so bile te možnosti poiskane v prepričanju, v trdi borbi, ki je bila sočasno borba za nov etičen izraz življenja, tam so ohranile svojo trajno vrednost in so prav tako nujen sestaven del novega stila, kot novodobno, k objektivnosti stremeče gledanje zunanjega sveta.

In po Kraljih je prišla umetnost spet do svoje zaslužene socialne vloge. Kolikor so se pričele redčiti razstave, toliko je naraščala produkcija, ki ni namenjena le ljubitelju, ampak masi. Najprej sta Kralja osvojila knjigo in poleg njiju so posvečali svoje delo knjižni opremi Jakac, Spacapan in drugi. Ob spominu na skoraj popolno nemoč sicer odličnih impresionistov (Vavpotič, Jama) v tem področju, še bolj pa na prejšnjo brezbrižnost grafičnih podjetij, je to velika, zlasti estetsko-vzgojna pridobitev povojne dobe. Danes je vsaka, s količkaj idealizmom založena slovenska knjiga nujno že tudi likovna umetnina, zlasti še, ko je jela to panogo gojiti tudi Plečnikova šola.

Še bolj kot v knjigo, pa je pozdraviti prodor moderne umetnosti v cerkev. Po simbolični, idealistični prenovi cerkve sv. Katarine po arh. Vurniku, ki je pač dostojno izpolnila svojo estetsko nalogo, je v zadnjih letih poslikal Tone Kralj cerkve v Premu, Strugah, Volčah in Avberu in na res sodoben način, odgovarjajoč novemu religioznemu razpoloženju, ustregel tudi tendenci, ki jo cerkvena umetnost ima in mora imeti.

Starejši Kralj pa je ustanovil keramično šolo in tako povzdignil spet eno vrsto obrti do znatne umetnostne višine, dasi se mu v kratkem času to seveda še ni popolnoma posrečilo. Sicer pa je obrt še daleč od možne višine. Grafiki in keramiki mora slediti še vse drugo in zelo koristna bi bila tozadevna široko zasnovana organizacija, kar sedaj, po tolikih, nikjer osporjenih uspehih zlasti Plečnikove šole in bratov Kraljev ne bo težko. Predvsem je vrsta na kamnosekih, mizarjih, kleparjih, pasarjih in veziljah in je tu zlasti

velika odgovornost srednje tehnične šole. Poskus »Probude« ni bil sodoben in zato ni uspel.

Na razmeroma nizki stopnji stoji gledališka scena. Ko se v velikem svetu čimdalje bolj uveljavlja oder kot likovna umetnina, slovensko gledališče doslej ni prišlo preko neke prevzete šablone, ki nima s sodobno domačo umetnostjo nobenega stika. Naravnost obupno je bilo gledati sliko in prostor n. pr. »Treh oranž«, ki bi bile po sijajni izvedbi lahko tudi še velik likovno-umetnosten dogodek. Edini, ki je na tem polju uspešno deloval, je bil Valo Bratina; dokler pa nimamo režiserjev-inscenatorjev, si je pač treba pomagati s slikarji in arhitekti. Tudi ljudske prosvetne organizacije čaka tu hvaležna naloga, ker je podeželski oder poleg cerkve najbolj dostopen prostor masam in najbolj prikladen, da stopi ta masa v stik z umetnostjo. Naj bo za zgled Orlovska zveza, ki poveri vsako najmanjše delo kakemu priznanemu umetniku.

V tem novem, živahnem delu mlade generacije, ki je — to treba tudi še poudariti — storila vse, kar je mogla, da si je pridobila priznanje inozemstva, pa starejši, impresionisti, niso bili pasivni, in zlasti sedaj, ko je dozorel novi, realistični stil, so pokazali slednji — najbolj z zadnjo razstavo štirih prvakov: Jakopiča, Vesela, Sternena in Jame — izredno prožnost. Vsem prednjači še vedno Jakopič, ki obeta dati s poslikanjem veže na Jegličevi cesti monumentalno delo, ki bo priča tako moči slovenskega impresionizma, kot tudi upravičenosti novih pridobitev, s katerimi so obogateli i starejši. Verno jim je drugovala Ivana Kobilca prav do smrti.

Enako kot mlada skupina slikarjev in kiparjev, je tudi arhitekt Plečnik posegel s svojimi deli na široko. Dela tega moža, ki je pri nas skupaj z Vurnikom arhitekturo šele uvedel kot umetnino, doslej še nihče ni stilno analiziral — znak skoraj neke slabosti umetnostne znanosti napram velikanu, ki je v kratkih letih svojega učiteljevanja ne le sam položil temelj novi slovenski prestolnici, sezidal dvoje mogočnih božjih hramov, ampak še poleg lastnih učencev pritegnil nase tudi ostale stavbnike, tako da lahko ugotovimo, da danes nastajajoče zgradbe v Ljubljani Plečnikove zamisli ne bodo kvarile. Plečnik s svojim občutjem, s svojo etično globoko fundirano simboliko in s svojim zmislom za realne potrebe je neka sinteza vseh estetskih teženj zadnjih treh desetletij, čeprav na drugi strani nima močnih neposrednih stikov z ostalimi umetniki. Tako on, kot drugi, so sredi dela in napovedujejo velike umetnostne dogodke.

Pa že bilanca teh desetih let je visoko aktivna. Kakor smo že majhen narod, ki se v vrsti evropskih narodov ne more uveljaviti ne gospodarski, ne politično, pa se zadnjih 40 let brez skrbi lahko merimo tudi z večjimi narodi glede dela in uspehov na polju likovne umetnosti. Še večji narodi v tem oziru zaostajajo za nami!

Dr. St. Vurnik:

SLOVENSKO GLASBENO ŽIVLJENJE IZZA PREVRATA.

Tolikih in tako številnih uspehov, kakor sta jih pokazala zadnjih 30 let naša literatura in slikarstvo, naše glasbeno življenje v istem času nima zaznamovati, dasiravno je bilo živahno. Moralo se je boriti v našem malem narodu za trdo eksistenco, morda še bolj kakor ostala umetnost; rastlo je iz majhnih razmer in še danes ne more prodreti v svet.

Do prevrata nismo imeli lastnega opernega dela, ki bi prodrlo čez meje in postalo naša reprezentativna opera, kakor je Čehom njihova »Prodana nevesta«. Foersterjev solidni, a zmerni in dramatsko šibki »Gorenjski slavček« nam je takšno delo v sili nadomeščal. Parmovi in drugi poizkusi so šli skoro neopaženi čez oder. Operno gledališče smo si morali deliti z Nemci (mariborsko je bilo sploh nemško), boreč se stalno s finančnimi težkočami, goječ provincialno pohleven repertoar z majhnim, često zgolj diletantskim orkestrom. Domača večja instrumentalna dela, posebno orkestralna, so bila senzacija, orkestralni koncerti po odhodu Talichovem redki, veliki dogodki. Vsak potujoči pianist ali goslač, ki se je izgubil k nam koncertirat, je bil nadvse hvaležno sprejet. Redke domače reproduktivne sile so doma jedle grenak domači kruh ali pa tonile v inozemstvu.

Znatno bolj razveseljiva pa je slika predvojnega dela na polju vokalne produkcije in reprodukcije. Svetna in cerkvena skladateljska občina ste bile zelo produktivne. Skoro do vojne se je držala starejša struja pravovernih homofonikov, ki so vodili izza srede XIX. stoletja, zlasti cerkveni glasbeni tvorbi je Foerster vtisnil globok pečat. Poleg te struje pa si je kmalu po začetku našega stoletja jela utirati pot modernejša, impresionistična in Adamič, Dev, Schwab, Premrl, Kimovec, zlasti pa radikalni, najnaprednejši, najzamahovitejši od teh, Lajovic, se je razvijal svojemu višku nasproti. Spretno je znal v desetletju pred vojno dr. G. Krek zbrati okrog »Novih Akordov« napredne mlade in jim organizirati ognjišče. Tudi »Cerkveni Glasbenik« je ustvaril okrog sebe kompaktno družbo. Številna dobro izvežbana pevska društva so stala na razmeroma visoki pevski stopnji. Na čelu jim je stala »Glasbena Matica« ljubljanska pod M. Hubadom, ki je oživotvorjala domača dela in jih nekajkrati celo zanesla v inozemstvo.

Konservatorija in operne šole, žal, še ni bilo. V manjšem obsegu nam je konservatorij nadomeščala šola Glasbene Matice. Glasbene znanosti nismo nobene poznali, če izvzamem dr. J. Mantuanijevo

zgodovinsko delo. Po višjo glasbeno izobrazbo smo hodili v Prago in na Dunaj. Zbiranje glasbenega folklorja se je začelo šele nekaj let pred vojno, in to na iniciativo dunajske vlade. Takrat je naša pristna narodna pesem že začela degenerirati.

Takšna nekako je slika razmer tik pred vojno. Vojna je to življenje, ki se je bilo ravno začelo nekaj bujneje razcvetati, seve precej uspavala. Velika škoda je bila, da so tedaj morali utihniti agilni »Novi Akordi« in vsepovsod je delo zastalo. Le »Cerkveni Glasbenik« je hrabro preživel potrese in ostal.

Po prevratu je prišlo novo življenje. Geslo tistih prvih poprevratnih let, z njihovim jako individualističnim, separatističnim, nacionalističnim ozračjem je bila osamosvojitev. Kmalu smo dobili hude polemike zoper »Bach-Beethovnov strup«, s katerim da so nas Nemci že vse preveč impregnirali, zoper italijansko muziko, dobili ogromno število obdelav narodnih pesmi (ki so neobdelane vse bolj pristne in naravne), se mogočno naslonili na Čehe in iskali »jugoslovanske« (!) melodike in ritmike. Pa je bilo pri drugih narodih tudi podobno.

Polastili smo se opere, ki je dobila nekaj državne dotacije in začela z rednimi predstavami, iztrgali Nemcem v Ljubljani in Mariboru trdnjavo Filharmonije s premoženjem vred in brž začeli misliti na konservatorij. Z eno besedo, zagnali smo se, da postanemo iz glasbene province lasten center in v tem zagonu v širše dimenzije vidim zdravo pojavo prvih poprevratnih let, ki so nas ponesla odločno več korakov dalje.

V nadaljnjem naj poizkusim kratko orisati bilanco našega glasbenega življenja zadnjih deset let, zapored obravnavati najvažnejše dogodke na polju produkcije, reprodukcije, vzgojne organizacije, znanosti, zgodovine in raziskavanja folklorja, označiti stilno stanje z ozirom na najnaprednejšo Evropo in pokazati na potrebe, ki rezultirajo iz ugotovitve stanja.

Na polju o p e r n e p r o d u k c i j e je ono politično in narodno poprevratno navdušenje rodilo vrsto oper v nagli zaporednosti: »Gosposvetski sen«, »Lepa Vida«, »Zlatorog«; spočela se je »Mlada Breda« in celo »Krst pri Savici«. Zadnji dve deli se nista dovršili. Od tega, kar se je dovršilo in izvajalo, se pa ne Savin, ne Parma, ne Foerster, niti pozneje Sattner s »Tajdo« niso dolgo držali in niti k sosedom niso prodrli. Vse te opere so pokazale več ali manj solidno muziko v stilu poznoromantičnega naturalizma, nekaj lirskih, malo dramatskih efektov, pa skoro vseskozi zanič libreto, često pa slabo poznanje odrske tehnike ali celo šibko instrumentacijo, ki ima pri nas malo tradicije. Danes čakamo na »mlade«, na Kogoja in njegove »Črne maske«, na Osterca, Logarja, Bravničarja, ki se ukvarjajo z operami. Med tem pa je že interes za opero, tipično umetnino, ro-

jeno iz duha baroka, v Evropi znatno padel in danes je čas vokalne in komorne muzike. Velikih uspehov se torej tudi v najboljšem slučaju težje nadejamo. Treba pa je, da katero naše delo enkrat že pride v svet in mu pove, da smo Slovenci tudi tu in mislim, da rabimo mecenov, ki bi razpisavali natečaje za opere itd. Pa se nočejo pojaviti.

Tudi instrumentalna produkcija je po vojni narastla, a je vsekakor še zelo pičla in smo lani za praški festival komaj nekaj zbrali za program. Lajovic je zložil nekaj simfoničnih kosov, Adamič je dal izvajati več impresionističnih slik in plesnih komadov v suitah, pravtako sta tudi Premrl in Škerjanc skladala za orkester. Dobili smo dalje par kvartetov, nekaj zvezkov Kogojevih klavirskih skladb; violinske skladbe sešteješ na prste. In zopet čakamo na mlade, Osterca, Škerjanca, Logarja, da nam obogate instrumentalno literaturo kaj znatneje.

Vokalna produkcija je pri nas nekako preko mere razvita. Samostojnih izdaj je žal malo, ker so založniki vedno veliki skeptiki, pač pa skrbe za objavo naši glasbeni listi. Vrzel, ki jo je napravilo prenehanje »Novih Akordov«, so zamašili po vojni »Pevec«, »Zbori« in v zadnjem času »Nova Muzika«, ki je pokazala hvalevreden zamah in se njen urednik, skladatelj Adamič, zaveda velikih nalog, ki jih ima takšna revija za pobudo naše produkcije, tudi instrumentalne. Okrog »Cerkvenega Glasbenika«, ki je letos obhajal že petdesetletnico, je urednik Premrl organiziral svojo agilno cerkvenoglasbeno občino, ki je zelo produktivna. Nivo naše produkcije je primeroma visok. Lajovčevih, Adamičevih, Premrlovih skladb se ne ustrašimo pokazati velikemu svetu — baš letos so se vzdržale v Pragi, na Poljskem in na Dunaju, pa tudi v Švici — tudi mladi Ravnik, Kogoj, Škerjanec, Osterc, Bravničar, Ukmar, Železnik, Jobst, Klemenčič, Tomc itd. nam še mnogo obetajo. Mlajši goje radikalen impresionizem in ekspresionizem, zadnje čase pa smo že tudi stopili v ris novega realizma in polifonije, kateri utirajo pot Adamič, Kogoj, Osterc in najmlajši.

Naše reproduktivno operno delo je koj po prevratu v živahni meri obnovil režim Juvančič-Rukavina, ki se je zavzel za modernejšo italijansko in francosko produkcijo. Orkester zelo heterogenih moči je izvajal dosti Puccinija in Verdija, dalje Masseneta, Gounoda, Bizeta, Charpentierja; Zikova, Thierryjeva, Drvota, Kovač, Levar, Zathey so nosili glavne solistične vloge. Rukavina je bil površen in malo zmožen glasbeni in gospodarski vodja in je po hudih polemikah moral oditi, istotako se je zgodilo z Juvančičem. Koj so se namreč pokazali silni načelni pogreški podržavljenega gledališča, ki reprezentira slovensko umetnost, a v tem gledališču — nima kulturni Slovenec nobene besede! Vse se suče okrog dotacije in v

umetnostnem oziru okrog okusa slučajnega vodje. Žal je Rukavina potegnil s seboj v Zagreb naša najboljša pevca Zikovo in Šimenca.

Sledeči vodja Hubad se je imel boriti z budžetskimi neprilikami — ljubljansko gledališče je vedno neprimerno slabše dotirano od zagrebškega ali celo belgrajskega — pa je hotel doseči blagajniško ravnovesje z množico privlačnih predstav, z repertoarjem, izbranim na voljo romantičnih želj povprečne publike. Sodobno misleč inteligent ni prišel na svoj račun pri repertoarju: Verdi, Donizetti, Rossini, Čajkovskij ... Hvala Bogu je Rukavini sledil na ravnateljsko mesto Polič, vesten vodja in zmožen glasbenik ter vzgojitelj, ki je z dirigenti Neffatom, Štritofom, Balatko, skrbel vsaj za točno izvedbo sicer dolgočasnega programa, uvedel Musorgskega, serviral komornega Mozarta. Tudi Hubad se je po petih letih poslovil od teatra in politika mu je nastavila čisto nezmožnega naslednika arh. Kregarja. Ta se je osredotočil na balet in inscenacijo in zmetal ogromne vsote za nepotrebne reči, pri tem pa hotel redukcij v itak premajhnem orkestru. Šel je že čez leto dni in malo je manjkalo, da ni bilo teatra sploh konec. Sedaj ne moremo dobiti nobenega intendanta. Vsak se boji v teh razmerah blamaže in Župančič, ki provizorno vodi posle, je še najugodnejša, nevtralna rešitev.

G. Polič nam je zadnja leta oskrbel vsaj par Wagnerjevih oper, Straussovo Salomo, od moderne Tri oranže Prokofjeva, ki so bile doslej najmodernejši kos na našem opernem odru. In vendar — kaj smo res Slovenci šele samo pozni impresionisti? Ne verjamem, če gledam druge umetnostne panoge! Treba nam bo splezati z repertoarjem višje, na sodoben evropski nivo, sicer bomo ostali provinca. (Šele v najnovejšem času nam obetajo tudi Křenka in Stravinskega.) Treba nam intendanta, ki naj bi ga prej država poslala v svet studirat, treba zvišane produkcije pevcev in godbenikov s strani našega konservatorija, da bomo sami skrbeli za opero in ne bo treba oplesti vsega sveta za drage češke tenorje, ki vlečejo trikratne plače univerzitetnih profesorjev, treba, da Slovenci sami podpremo opero in s tem dobimo besedo v njej, da bo rastla njena umetnost iz nas, in po naši volji, ne po volji skope državne blagajne!

V Mariboru so vodili gledališče Nučič, od l. 1921., ko se je podržavilo, Bratina, Brenčič, l. 1922. je nastopil Mitrović. Izvajale so se večinoma lažje starejše opere; gostovalo je nekajkrati tudi ljubljansko operno gledališče.

Instrumentalna reprodukcija je po vojni znatno oživela, vendar kruto pogrešamo slovenskega filharmoničnega orkestra. Zakaj da Filharmonična družba v slovenski roki spi, se ne da dognati. Zadovoljevati se moramo z diletanti od Orkestralnega društva, hvaležni smo za njegovo delo z Dravskim divizijskim orkestrom dr. Čerinu, hvaležni opernemu orkestru za en koncert na leto

— toda to je vrlo malo in vsega skupaj štiri do pet orkestralnih koncertov na sezono! V Mariboru so delovali F. Herzog z vojno godbo, F. Topič, Čermak, Cibulevski, Hladek-Bohinjski. Eden največjih glasbenih dogodkov je bil pred leti koncert Češke filharmonije pod Talichom, berlinski simfonični orkester pod dr. Kunwaldom in dvoje izvajanj Devete o priliki Beethovnove stoletnice leta 1927. Orkestralnih gostovanj je malo. Na programu so velikanske množine češke romantike in zgodnjega ruskega impresionizma: komaj zadnji dve leti smo se povzpeli do Honeggerja in Stravinskega. Klavirske koncerte prirejajo včasih A. Trost, Koblerjeva, Ličar, Poženelova, včasih drugi domači umetniki, k nam hodijo češki goslači in kvartetisti (Ševčikovci), med katerimi gre prvo mesto Zikovcem, ki nas seznanijo z marsikatero moderno skladbo. V ostalem treba pozdraviti Sancinov Trio, edini naš komorni činitelj, ki se je v zadnjih letih osnoval. Kvarteta nimamo sedaj nobenega. Koncertna poslovalnica Glasbene Matice sicer obstoja, toda gmotne neprilike nedopuščajo, da bi nam preskrbela gostovanj svetovnih veličin, konservativno mišljenje vodilnih krogov pa ne dopušča, da bi se povzpeli do sodobnih koncertov. Nacionalistični šovinisti so znali preprečiti nemške in italijanske kose in nas krmijo s češko romantiko, ki nam danes nima ničesar več pobudnega dati. Rabimo vplivne osebnosti, ki bi stvar pri nas uredila.

V o k a l n a r e p r o d u k c i j a je pri nas najživahnejša. V mestu in na deželi štejemo malone stotino zborov. V Ljubljani imamo največji in najstarejši zbor »Glasbene Matice« pod Hubadom, ki je letos ponesla našo pesem med Čehe in na Dunaj — z uspehom, imamo »Ljubljano« (dr. Dolinar), »Ljubljanski Zvon« (Zorko Prelovec) in še tucat razmeroma visoko stoječih pevskih društev, po deželi delujejo »Glasbene Matice«, od katerih posebno ambiciozna je mariborska, ki je bila letos pod Hladkom-Bohinjskim tudi v Švici z našimi skladbami in se lepo postavila, ter celjska pod vodstvom g. Sancina. Pevska društva so se včlanila ali v Jugosl. P. S. ali pa v P. Z. Cerkvena glasba je v mestih, pa tudi nekod na deželi, kjer delujejo mlajši pevovodje moderne šole, na razmeroma visoki stopnji. Po vojni smo uvedli v Ljubljani in Mariboru cerkvene koncerte (Premrl, Dugan), ki so vedno nabito polni in nas seznanjajo z baročno in renesančno glasbo.

Kar se tiče reprodukcije, bi bilo želeti živahnejših koncertnih sezon in sodobnega programa poleg klasičnega in romantičnega. Koncertna sezona, če daje samo zastarelo glasbo, vzdržuje občinstvo pri zastarelem okusu. Morala bi biti gibčna in orientirana, pa bi tudi produkciji lahko dajala modernejše impulze.

Z a v z g o j o skrbi pri nas v prvi vrsti naš konservatorij, ki je šele par let podržavljen in še to samo, žal, le deloma, dalje šola

Glasbene Matice v Ljubljani, Celju, Mariboru, Kranju, Ptuju itd. Te šole dajejo gojencem večinoma le rokodelsko in tehnično izobrazbo. Višjo glasbeno inteligenco morajo naši mladi glasbeniki iskati v tujini. Orglarska šola je spretno vodena in nje gojenci, mlajši organisti so pod Premrlovim in Kimovčevim vodstvom neprimerno bolj podkovani in zmožni kakor so bili kdajkoli prej. Naša glasbena znanost je v povojih. Razen dr. Mantuanijevih zgodovinskih člankov nimamo še glasbene zgodovine; srednji vek je povsem neraziskan, XVII. in XVIII. stoletje prav tako. Podpisani je začel na iniciativo »Doma in sveta« pisati prvo glasbeno stilistično delo, ki bo menda tudi prva naša umetnostno-teoretična knjiga o glasbi — doslej smo segali le po nemški literaturi.

Glasbeni folklor naš je izredno zanimiv, ker smo Slovenci stisnjeni med ozemlja treh velikih kultur. Zbirati se je začel sistematično šele na iniciativo avstrijske vlade pred vojno in še danes zbirka ni popolna. Prevzel jo je Etnografski muzej, ki bo skrbel za redakcijo in ki se trudi za dosego državne subvencije za izdajo.

Ob kratkem sem s tem orisal življenj in značaj, obseg in nedostatke v našem glasbenem življenju, ki pa je po vojni vsekakor napredovalo. Želel bi naši glasbi, da bi se vzmahnila na nivo napredne Evrope in ne pogrevala vedno le starih, drugod že izumrlih okusov in miselnosti. Če bi dosegla na mednarodnem poprišču zasiguran položaj, bi nam politično i gospodarski koristila. Le v majhni meri se udeležujemo velikih duhovnih in umetnostnih pokretov velike Evrope — včasih zvemo o njih le iz časopisov, dosežejo nas pa vedno prepozno. Tako smo za Evropo vedno neaktualni in malo zanimivi. Toda upajmo! Bo čedalje boljše.

Narte Velikonja:

RAZVOJ ŠOLSKE UPRAVE.

Splošni pregled s posebnim ozirom na osnovno šolstvo.

Slovenska naučna uprava[1] je ob prevratu stala ob dejstvu, da se je bila nemščina zelo vrinila v šolo in da so bili zlasti na Štajerskem, Koroškem in Kočevskem za učitelje Nemci odnosno nemškutarji.

Narodna vlada, poverjeništvo za uk in bogočastje, odnosno višji šolski svet je nekatere takoj, druge pa tekom leta 1919. odpustil. V

[1] S pričujočo tvarino, ki sem jo radi preobsežnosti moral skrčiti na najvažnejše, nameravam podati res samo tvarino; s pedagoškega, kulturnega in narodnopolitičnega vidika čaka to prezanimivo vprašanje še obdelave ter mi je žal, da se v to nisem mogel bolj spuščati, dasi imam mnogo gradiva zbranega.

nemške šole so se vselile slovenske. Ostreje je šolska uprava začela nastopati po mariborskih dogodkih 27. januarja 1919, ko so bili nemški učitelji na ljudskih šolah in meščanskih šolah, nemški gimnaziji, realki in deželnem ženskem učiteljišču v Mariboru prekinili pouk in manifestirali obenem s šolsko mladino za nemški značaj Maribora. Narodna vlada je takrat namah odpustila 10 učnih oseb na učiteljišču, 10 na državni gimnaziji in 16 na državni realki v Mariboru. Prav tako je bilo odpuščenih 200—300 ljudsko- in meščanskošolskih učnih oseb. Večina odpuščenih se je izselila v avstrijsko republiko.

Nastale vrzeli je potem začasno zasedla šolska uprava s slovenskim učiteljstvom. Ker so bile to službe v lepih krajih, je zanje nastalo močno poganjanje, in radi tega tudi nejevolja med učiteljstvom, ki je zahtevalo, naj se službe razpišejo. Med tem pa je tudi iz zasedenega primorskega ozemlja pribežalo slovensko učiteljstvo, ki ga je šolska uprava porazdelila na Štajersko in Koroško.

Po mirovni pogodbi nam je bil priključen del Koroške (11 maternih šol, tri podružnice in tri ekspoziture), Apaška kotlina (štiri šole) in Slovenska Krajina (Prekmurje). Ker je bilo povečini odstavljeno tujerodno učiteljstvo, ga je bilo treba nadomestiti s slovenskim, zlasti v Slovenski Krajini je primanjkovalo kvalificiranega učiteljstva, zato je bilo treba nastaviti precejšnje število pomožnih učnih oseb. Po koroškem plebiscitu se je izvršilo spet novo učiteljsko preseljevanje: takrat se je preselilo 214 učnih oseb v Slovenijo. Zato se je polagoma odpustilo nekvalificirano učiteljstvo, in je bilo že l. 1924. komaj mogoče nastaviti slovenski učiteljski naraščaj.

Ob prevedbi učiteljstva na uradniški zakon iz l. 1923. so bile v januarju 1924 povečini reducirane učiteljice za ročna dela, kateheti-redovniki in učiteljice-redovnice. Pozneje se je ta redukcija v splošnem popravila z nastavitvijo na novo.

Takoj po prevratu se je v takratni psihozi začelo gibanje med učiteljstvom in profesorji proti »avstrijakantom« in šusteršičijancem. Prosvetna uprava je uvedla radi tega nekaj disciplinskih preiskav, od katerih se je samo ena končala z obsodbo, vse druge, med njimi tudi kranjska profesorska afera in ona okr. nadzornika Simona niso dovedle do obsodbe.

Po sprejetju ustave se je večina slovenskega učiteljstva znašla v nasprotju z avtonomističnim čuvstvovanjem ljudstva, ker je na pritisk svoje stranke in šolske uprave zastopala centralistično ureditev države, narodno edinstvo, propagiralo sokolstvo in se ponekod tudi udeleževalo akcij »Orjune«. Mnogo prerekanja je izzval čl. 12. glede udeležbe učiteljstva pri verskih vajah.

Konec l. 1924. in l. 1925., ko je bil šef prosvetnega oddelka dr. Pestotnik, je šolska uprava poudarjala dolžnost učiteljstva, da dela izven šole, a ni gledala rada onega učiteljstva, ki ni delalo za ustanove takrat vladajoče stranke. — V Sloveniji je bila šola po l. 1919. vedno predmet političnih bojev. Svojo ostrino so pokazali ti boji pri imenovanju okrajnih šolskih nadzornikov na Kranjskem l. 1920., dalje v višjem šolskem svetu od l. 1921. do l. 1923., ko je imela v njem absolutno večino vladajoča stranka JDS. V to dobo pade nekaj imenovanj in drugih odredb (n. pr. prepoved »Slovenskega učitelja« v učiteljskih knjižnicah, prepoved dijaških katoliških organizacij, boj proti obveznemu obiskovanju šolskih maš in obveznosti verskih vaj), ki so izzvale ostre javne debate.

L. 1924. je min. prosv. dr. Korošec izmenjal prosvetnega šefa dr. Beuka in razrešil dolžnosti viš. šol. nadz. Gangla ter imenoval za prosv. šefa prof. Fr. Vadnjala, za v. š. nadz. F. Lužarja in J. Novaka. Prav v istem času so ležali v ministrstvu prosvete številni predlogi prejšnje šol. uprave za stalne namestitve učiteljev. Ker se teh predlogov pri imenovanjih ni držal, je nastalo med nasprotniki veliko razburjenje. Bila se je od obeh strani ostra časnikarska borba. V točno pojasnitev delovanja šolske uprave za časa ministra dr. Korošca morem avtentično ugotoviti, da sta bili takrat premeščeni le dve stalno nameščeni učni osebi uradoma po službeni potrebi; od teh ena iz disciplinarnih ozirov, druga, ker je bil njen mož premeščen nazaj na svoje stalno mesto; vse ostale uradoma premeščene učne osebe niso bile stalno nameščene in so bile povečini premeščene, ker so bile na starem mestu odvišne ali pa, da so zamašile vrzeli, ki so nastale po premestitvah po razpisu stalnih mest. Nekaj premestitev nestalno nameščenih se je izvršilo iz disciplinskih ozirov.

Višek pa so dosegli politični boji v šoli za časa, ko je bil prosvetni šef dr. Pavel Pestotnik, nekaj časa za celo Slovenijo, po delitvi oblasti pa za ljubljansko oblast. Iz tega časa nahajamo v spisih šolske uprave n. pr. celo karakterizacijo raznih učnih oseb po njih politični pripadnosti. V ta čas padejo številne premestitve stalno nastavljenih učiteljev in profesorjev nepristašev vladajoče stranke SDS in odstavitve radi agitacije za druge stranke, predvsem pa SLS. Pristavil bi pa, da Državni svet teh premestitev ni našel za protizakonite.

Za ilustracijo takratnih razmer bi pripomnil, da je v letu 1924. nakazal minister prosvete dr. Korošec za podporo raznim šolam v Sloveniji pol milijona dinarjev, da je pa bilo to nakazilo pod naslednikom ukinjeno.

Prav tako nahajam v spisih iz te dobe številna poročila šolskih upraviteljev o »protidržavnosti« duhovščine in pristašev »Slomškove

zveze«. Zelo ostra sapa je vela v tem času za Orle in katoliško dijaštvo. Pod naslovom preganjanja komunistov so se izvršile nekatere preiskave in tudi izključitve pri učencih iz srednjih šol.

Ta ostrina se je izgubila v Ljubljanski oblasti pod prosvetnim šefom dr. Drag. Lončarjem, pod katerim so se popravila mnoga učiteljska preganjanja, v Mariborski pa že prej pod prosvetnim inspektorjem dr. Leopoldom Poljancem.

Mnogo debate je v javnosti izzvalo izenačenje učnega načrta na srednjih šolah v l. 1925., ker se je to zgodilo sredi šolskega leta. — Prav delovanje šolske uprave v l. 1924. in 1925. je potem vplivalo na učiteljsko organizacijo UJU, da se je začelo v njej pod vodstvom oblastnega nadzornika za šolske vrtove Andrejem Škuljem in urednikom »Učiteljskega tovariša« Ivanom Dimnikom gibanje proti strankarsko političnemu delovanju učiteljstva. Posledica tega je bil najprej razcep UJU (Udruženje jugosl. učiteljev) in »Edinstvo«, nato fuzija UJU s »Slomškovo zvezo« in končno likvidacija »Edinstva«. UJU je postala samo strokovnostanovska organizacija.

Ako v splošnem pregledamo razvoj našega šolstva tekom zadnjih deset let, imamo beležiti ustanovitev univerze v Ljubljani, velik razmah osnovnega, meščanskega in strokovnega šolstva in stremljenje, da se ustvari več realnih gimnazij.

Menda ni v Sloveniji osnovne šole, ki bi se ne bila razširila vsaj za en razred (često se je sicer ta razširitev izvršila za to, da je mogel na šolo učiteljski par ali določena učna oseba), veliko število meščanskih odnosno osnovnih šol je bilo ustanovljeno na novo.

Razširjanje šol je naletelo na veliko pomanjkanje učnih prostorov, radi tega se je moral vršiti nerazdeljen pouk, ker je bilo več razredov nego učnih sob. To jačanje razredov je imelo za posledico več učnih oseb v kraju in pomanjkanje učiteljskih stanovanj.

Zelo je pospešilo razširjanje šol dejstvo, da je postalo učiteljstvo državno in so se izdatki zanj krili iz državnega proračuna na eni strani, na drugi pa ni bilo več deželnega odbora, ki je bodisi iz gospodarskih bodisi iz drugih ozirov zavlačeval razširitve in gradnjo.

Kljub gospodarskim krizam se je zgradilo precejšnje število šolskih stavb (v Mežici, Celju za okolico, Grosupljem, Senovem, Soštanju, Lepi njivi, Tržiču, Ribnici, Bevkah, Spodnji Slivnici, Žažarju, Znojilah, Brezju, Korinju, Jezeru, Gor. Jezeru, Zavrču, Podlonku, Gabreku, Golem, Jesenicah, Starih Fužinah, Nomnju, Kalu, Trbovljah; v Slovenski Krajini je država popravila šolo v Kramarovcih in dogotovila predvojno sirovo stavbo v Serdici).

Zidajo, adaptirajo odnosno prezidavajo se ali se bodo v najkrajšem času zidale odnosno popravljale šole v Hrastniku, Zagorju,

Dolu pri Hrastniku, Aržišah-Izlakah, Novem mestu, Rakeku, Šenkovem turnu, Semiču, Logu pri Vrhniki, Ligojni, Žibršah, Želimljah, Jevnici, Čatežu, Škofji Loki itd.

Vsega skupaj je v Sloveniji okroglo 80 šolskih zgradb, ki se morajo v najkrajšem času prezidati, dozidati odn. zgraditi na novo. Iz tega se vidi potreba po novih šolskih poslopjih v Sloveniji. Slovenska Krajina, bivša Kranjska in rudarski revirji so v tem oziru bolj prizadeti nego drugi kraji. Znatne zneske sta začeli nakazovati za šolske stavbe leta 1927. konstituirani obe slovenski oblastni samoupravi.

Omeniti bi bilo, da so bili v ministrstvu za prosveto od oktobra leta 1922. dalje slovenski referenti in sicer Fran Vajda, dr. Janko Lokar, Pavel Flere, Vladimir Lapajne, Rudolf Wagner, Ivan Sivec[2]. Od avgusta do novembra 1924 je bil šef kabineta Slovenec profesor Josip Ovsenek in kot referent ministrstva prosvete s sedežem v Ljubljani je bil pisec teh vrstic. Zdaj so slovenski referenti v ministrstvu prof. Ivan Sivec, Pavel Flere in Rudolf Wagner.

Na koncu omenim, da se je po vseh naših šolah organiziral »Pomladek Rdečega križa«.

Važne so za naše šolstvo šolske klinike, n. pr. v Ljubljani in Mariboru.

Naj tu omenim še, da je prosv. uprava, odd. za prosv., z odl. z dne 7. septembra 1921, štev. 4870, uvedla v naših šolah štetje po dekadičnem sestavu in z odlokom z dne 24. marca 1922, št. 1208, uredila izgovarjavo za l. Za osnovnošolsko učiteljstvo je zanimivo, da so se disciplinarni predpisi spremenili dosedaj samo sedemkrat in da je to pomenilo često zastoj v reševanju teh zadev. Prav tako je zanimivo poglavje o predpisih glede uporabe šolskih prostorov za zasebne izvenšolske namene. Dočim so namreč prosvetne organizacije pod vplivom dr. Kreka postavljale s svojimi številnimi člani društvene domove, je nasprotna stran, na deželi manj številna, bila brez njih. Zato si je za svoje prosvetno gibanje skušala pridobiti šolske prostore, ker se je obenem opirala na učiteljstvo.

Ta razvoj je sicer često proti odporu krajnih šolskih svetov šel tako daleč, da si je prosvetna uprava lastila neomejeno oblast nad šolskimi prostori in šele novi obl. šolski odbor je spet razsodil, da je gospodar šolskega imetja krajevni šolski odbor.

Veliko pažnjo je šolska uprava posvečala šolskim vrtovom s posebnim obl. nadzornikom, prav tako tudi pomožnemu šolstvu za manj nadarjene otroke.

---

[2] Od 1. sept. do 31. nov. 1924 je bil imenovan za inspektorja v ministrstvu tudi dr. Beuk, ki pa te službe, ker je dobil dopust, ni vršil.

Organizacija šolske uprave in njen razvoj.

Po razglasu Narodne vlade z dne 31. oktobra 1918, Ur. l. št. 1 je ustanovilo predsedništvo Narodnega veča v Zagrebu tudi oddelek te vlade za uk in bogočastje v Ljubljani in postavilo njemu na čelo poverjenika prof. dr. Karla Verstovška.

Po naredbi celokupne vlade o prehodni upravi na ozemlju Narodne vlade S. H. S. v Ljubljani z dne 14. novembra 1918, Ur. l. št. 111, je bil oddelek za uk in bogočastje najvišja instanca za šolstvo in vzgojo na področju Narodne vlade. Po poročilu vodje poverjeništva dr. Skaberneta predsedništvu Deželne vlade za Slovenijo z dne 21. julija 1921, št. 108/pr., je šolska in bogočastna uprava bila takrat razdeljena takole:

Področje poverjeništva za uk in bogočastje v Ljubljani določa točka 1., IV. pogl. naredbe celokupne vlade v prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade S. H. S. v Ljubljani z dne 14. novembra 1918, št. 111, »Narodna vlada S. H. S. v Ljubljani, oddelek za uk in bogočastje, tvori najvišjo instanco za šolstvo in vzgojo na vsem ozemlju, označenem v točki 1., štev. 2.«

Poverjeništvo je vršilo torej tiste posle, ki so bili poverjeni bivšemu avstrijskemu ministrstvu za bogočastje in nauk na Dunaju, kolikor jih ni tekom časa via facti odvzelo ministrstvo za prosveto v Belgradu, ali kolikor jih ni poverjeništvo samo preneslo temu ministrstvu. Tako je n. pr. Deželna vlada za Slovenijo na seji dne 7. junija 1921 sklenila, naj se vsa imenovanja profesorjev na državnih srednjih šolah in učiteljiščih, ki jih je dotlej izvrševalo poverjeništvo za uk in bogočastje na podstavi sejnih sklepov Deželne vlade, odstopijo ministrstvu za prosveto, ker je smatrala, da je za to pristojno.

Razen tega je bilo poverjeništvo za uk in bogočastje ustanovno oblastvo za dijaške in študijske ustanove in verstveno[3] oblastvo II. stopnje. Predvsem so spadale v pristojnost poverjeništva: vse didaktiško-pedagoške zadeve srednjih šol, učiteljišč, ljudskih in meščanskih šol, personalija višjemu šolskemu svetu podrejenih učiteljev državnih srednjih šol in učiteljišč, in tudi meščanskih šol, kolikor gredo preko poverjeništva; personalija uradnikov poverjeništva in višjega šolskega sveta, umetnost, narodna gledališča in mali odri, znanstveni zavodi, verstvo, dijaške in študijske ustanove, podpiranje dijakov in dijaških naprav (dijaških kuhinj, podpornih zadrug itd.), varstvo spomenikov.

Poverjeništvu so bili podrejeni ti-le uradi: 1. Višji šolski svet v Ljubljani; 2. Študijska knjižnica v Ljubljani; 3. Državni meteorološki zavod v Ljubljani; 4 Deželni muzej v Ljubljani; 5. Zavod za varstvo spomenikov; 6. Narodno gledališče v Ljubljani. Prva leta po prevratu tudi trgovsko in obrtno šolstvo.

Kot podrejeno šolsko oblastvo je bil ustanovljen v i š j i š o l s k i s v e t v Ljubljani, ki je prevzel posle dotedanjih deželnih šolskih svetov, t. j. neposredno upravljal državne srednje šole in učiteljišča ter vodil osnovne in meščanske šole. Zlasti je izvrševal na zbornih sejah imenovanja učiteljev na javnih osn. in mešč. šolah.

Dočim je bil predsednik deželnega šolskega sveta šef deželne uprave, je bil predsednik viš. šol. sveta imenovan od poverjenika za uk in bogočastje. Izpadli so zastopniki deželnega odbora. Prej

[3] Do l. 1924.

od cesarja imenovani člani učitelji so se zdaj volili od učnega osebja kot zastopniki učiteljstva (dva za srednjo šolo, dva za ljudsko šolo). Nov je bil naziv člana kot zastopnika staršev, ki ga je imenoval občinski svet ljubljanski, nov zastopnik poverjeništva za socialno skrb. Šolsko-vladne člane tega zbora je imenoval poverjenik za uk in bogočastje. Uveljavljeno je bilo torej načelo, da naj stanovske interese varujejo stanovski zastopniki in dala se je možnost, da vodi šolsko upravo učna oseba.

V upravnem šolskem postopku se je izvršila važna sprememba s tem, da je postal višji šolski svet v upravnopravnih šolskih zadevah zadnja instanca. Višji šolski svet je začel poslovati s 1. jan. 1919.

Narodna vlada je v prvotni sestavi ostala do 20. januarja 1919; s tem dnem je bila sprejeta ostavka predsednika in sedmih poverjenikov, med katerimi ni bil poverjenik za uk in bogočastje in se je ta oddelek Deželne vlade še nadalje imenoval poverjeništvo, ki se mu je z naredbo celokupne vlade z dne 17. februarja 1919, Ur. l. št. 368, podredilo tudi obrtno šolstvo.[4]

Z naredbo o ustrojstvu min. prosvete z dne 3. septembra 1919, št. 654 Ur. l., se je ministrstvo prosvete označilo kot oblastvo, ki mu pripada vrhovna in nadzorna oblast in uprava nad javnim in zasebnim poukom v kraljevini. Da bi sicer spremenila pristojnost poverjeništva razen pravice imenovanja inspektorjev pouka po predmetnih skupinah za srednje in strokovne šole, ta naredba ni predvidela.

Z naredbo o poslovanju višjega šolskega sveta z dne 23. januarja 1921, Ur. l. št. 60, se je znatno spremenila za dvoletno poslovno dobo sestava višjega šolskega sveta. Ojačila se je predvsem vladna stran, kjer sta bila imenovana en zdravnik po zdravstvenem odseku za Slovenijo in en kmetovalec od poverjeništva za kmetijstvo. Izrečno je bilo kreirano mesto podpredsednika iz vrst meščanskega odnosno osnovnošolskega učiteljstva in zvišano število osnovnošolskih in meščanskošolskih učiteljskih zastopnikov od dveh na tri.

Pristojnost inspektorjev pouka pri ministrstvih se je razširila, da jim je šlo poleg nadzorovanja stroke tudi nadzorovanje administrativnih poslov, ki so v zvezi s strokovnim delom (Ministrska naredba z dne 13. dec. 1921, Ur. l. št. 22/11).

Po čl. 134. ustave je prenehala Deželna vlada za Slovenijo in na njeno mesto je stopila pokrajinska uprava, oddelek za prosveto in vere, je postal njen oddelek, vodstvo pokrajinske uprave je prevzel pokrajinski namestnik; stvarna pristojnost se ni spremenila.

Z izvedbo ustave in zakona o obči upravi je 20. februarja 1924 prenehalo poslovanje višjega šolskega sveta, ki se je združil v pro-

[4] Pozneje se je obrtno šolstvo podredilo ministrstvu za trgovino in industrijo, oddelku v Ljubljani.

svetni oddelek ministrstva prosvete; vsi posli prosvetne stroke so se prenesli na ministrstvo in bivši predsednik višjega šolskega sveta dr. St. Beuk je za Slovenijo sprejemal in opravljal te posle.

Na osnovi čl. 134. ustave in čl. 25. zakona o obči upravi in po odločbi ministrskega sveta z dne 28. novembra 1923, P. br. 8974, so se izročili z ministrsko naredbo z dne 22. julija 1924, P. br. 7301, Ur. l. št. 229, nekateri posli prosvetnih oddelkov pokrajinskih uprav v likvidacijo velikim županom, vsi ostali posli so se prenesli v pristojnost ministrstva za prosveto obenem z nedovršenimi posli državnih šolskih disciplinskih komisij[5]. V glavnem so bili veliki župani pristojni v manjših osebnih in upravnopravnih gospodarskih stvareh.

Z odločbo z dne 24. julija 1924, P. br. 7368, Ur. l. 232, je ministrstvo ustanovilo v sestavu županijske uprave prosvetni oddelek s prosvetnim inspektorjem ministrstva za prosveto, ki je bil referent velikega župana. Z 31. dec. 1924 je prenehal prosvetni oddelek za Slovenijo v Ljubljani in s 1. jan. 1925 so prešli njegovi posli v okviru veljavnih naredb v področje obeh slovenskih velikih županov.

S pravilnikom ministrstva prosvete z dne 9. aprila 1925, P. br. 4151, Ur. l. št. 155, se je ustanovil prosvetni oddelek v oblasti, ki mu je prosvetni inspektor ministrstva prosvete šef in obenem v prosvetnih stvareh referent velikega župana. Prosvetni oddelek je razdeljen v dva odseka in sicer v odsek za srednji in strokovni pouk in odsek za osnovni pouk. Na čelu vsakega je oblastni inspektor.

Pristojnost se je podelila velikemu županu v manjših, taksativno naštetih upravnopravnih stvareh, dočim je prosvetni inspektor neodvisen pravtako v taksativno naštetih strokovnih zadevah in v teh neposredno podrejen ministrstvu prosvete.

Po tem pravilniku so prenehali tudi okrajni šolski sveti, ki pa radi pomanjkanja kreditov za potnine že prej zborno niso poslovali. Njih posle so po tem pravilniku prevzeli okrajni šolski nadzorniki, od okrajnega poglavarja v taksativno naštetih strokovnih zadevah neodvisni strokovni referenti.

Nov korak v razvoju šolskih oblastev je nastopil z uredbo ministrstva prosvete o krajevnih in oblastnih šolskih odborih z dne 2. maja 1927, O. N. br. 28.038, Ur. l. št. 222/55.

Ta uredba je ukinila dosedanje krajne šolske svete in postavila mesto njih krajevne šolske odbore z deloma širšim deloma ožjim področjem. Novouvedena slovenska oblastna šolska odbora sta za obe slovenski oblasti zaradi tega zanimivi, ker imata v njih oblastni samoupravi večino zastopnikov. Za Slovenijo sta oblastna šolska odbora prevzela tudi področje bivših okrajnih šolskih svetov.

---

[5] Upravnopravno z ozirom na zakon o obči upravi zanimivo.

Podrobnejša analiza posameznih perijod je tu radi pomanjkanja prostora sicer nemogoča in mislim, da ta stran spada bolj v strankarsko politično zgodovino, tu moram še omeniti, da je uradniški zakon napravil v osebnoupravni pristojnosti veliko zarezo. Dočim je bil višji šolski svet prej pristojen oddajati učnim osebam stalna in okrajni šolski sveti začasna mesta, je po čl. 52. tega zakona prešla pravica do imenovanja učiteljev, ki so postali že z zakonom z dne 23. julija 1919 državni uradniki, v glavnih, t. j. v prvih treh skupinah pripadajoče II. kategorije na kralja, v ostalih na ministra prosvete. S tem je dejanski, kljub poznejšim formalnim razpisom, prenehala po čl. 71. uradniškega zakona stalnost učiteljskih mest. Ministrstvo prosvete je del pristojnosti poslov iz uradniškega zakona preneslo s cit. odlokoma P. br. 7301/1924 in P. br. 4151/1928 na velikega župana.

Glede okrajnih šolskih svetov bi bilo pripomniti, da je naredba poverjeništva za uk in bogočastje z dne 22. dec. 1918, Ur. l. št. 15, spremenila njih sestavo na Štajerskem, in sicer tako, da je veroučitelja predlagalo pristojno cerkveno oblastvo in imenoval poverjenik za uk in bogočastje. On je določil tudi člana okrajnega šolskega nadzornika, ki je bil obenem podpredsednik. Učiteljstvo v okraju je volilo svojega zastopnika. Volitev zastopnikov okr. zastopa je moral izvršiti tam, kjer je bil gerent, — in to je bilo v večini primerov, — gerentski sosvet.

Deželna vlada za Slovenijo je na svoji seji dne 21. julija 1920 sklenila, da se dodele posli mestnega magistrata v Mariboru, Celju in Ptuju kot politične uprave I. stopnje, ki se nanašajo na učne zadeve ljudske in meščanske šole in vseh drugovrstnih zavodov, ki so bili doslej podrejeni mestnemu magistratu, ozir. mestnemu šolskemu svetu, in sicer kakor v pedagoško-didaktičnem tako tudi v gospodarsko-upravnem pogledu okr. glavarstvu v kraju. Mestni šolski sveti v Mariboru, Celju in Ptuju so prenehali začasno s svojim delovanjem in njihov delokrog je prešel na okr. šolski svet v Mariboru, odnosno v Celju in Ptuju.

Ker je bil del logaškega okraja z Logatcem vred zaseden po Italijanih, se je za nezasedeno ozemlje z naredbo pov. za uk in bogočastje z dne 27. dec. 1918, Ur. l. št. 231, ustanovil šolski odbor v Cerknici s predsednikom politične ekspoziture in člani: dekanom, županom v Cerknici in nadučiteljem kot okr. nadzornikom. Kranjskemu okraju sta se z naredbo Deželne vlade z dne 7. januarja 1920, Ur. l. št. 23, priključili šoli v Žireh in na Vrhu. Po koroškem plebiscitu pa še Jezersko. Za del Koroške, ki se je priklopil po mirovni pogodbi Sloveniji, se je osnoval šolski odbor na Prevaljah.

Za Prekmurje se je pri civilnem komisarijatu v Murski Soboti ustanovil šolski odbor. Ta šolski odbor ni imel oblastvenega značaja,

niti pravice šolskega oblastva, temveč se je smel posvetovati o ustroju ljudskih in meščanskih šol v Prekmurju, izražati šolskim oblastvom želje glede na ustanovitev novih in vzdržavanje obstoječih ljudskih in meščanskih šol v Prekmurju, glede na didaktični ustroj teh šol ter glede na nameščenje in pridelitve učiteljstva na teh šolah. Končno je smel predlagati ali izrekati šolskim oblastvom pritožbe zoper učiteljstvo na ljudskih in meščanskih šolah v Prekmurju.

Z naredbo pokr. namestnika z dne 24. avg. 1921 je bila ustanovljena institucija okrajnih (mestnih) nadzornikov za meščanske šole. Ta institucija je trajala do druge polovice l. 1924., ko je nadzorstvo prevzel prosvetni oddelek velikega župana.

Delovanje višjega šolskega sveta.

Višjemu šolskemu svetu je bil prvikrat imenovan za predsednika prof. A. Sušnik, prof. dr. Fr. Ilešič pa za predsednikovega namestnika, a tega mesta ni sprejel.

Volitve v prvi višji šolski svet so se vršile sicer v volilnem sporazumu med Zvezo jugoslovanskega učiteljstva in Slomškovo zvezo, tako da bi prišel vanj tudi kandidat Slomškove zveze, vendar se učiteljstvo ni dosledno držalo sporazuma in tako sta dobila kandidata Zveze večino. Luka Jelenc je dobil 959, Ljudevit Černej 542, namestnika Engelbert Gangl 957, Anton Gnus 544, dočim sta kandidata Slomškove zveze ostala v manjšini; Ivan Štrukelj kot kandidat za člana s 461, Adolf Sadar kot kandidat za namestnika s 441 glasovi. Razpršenih je bilo 99 glasov, neveljavnih 22.

Pri skrutiniju je volilna komisija pod predsedstvom dr. Frana Skaberneta pripustila na glasovanje tudi take glasovnice, ki niso bile opremljene s štampilijo šolskega vodstva, meneč, da štampilija ni bistven znak za veljavnost glasovnice. Odbila je glasovnice učiteljev in učiteljic na vadnicah, ker so ti že volili v skupini srednješolskega učiteljstva. 73 Štajercev je preklicalo svoj oddani glas.

Komisija je, kakor trdi zapisnik o skrutiniju, pripoznala po zakonih in navadah, pri drugih volitvah udomačenih, načelo, da je enkrat oddan glas dokončen in se ne more več preklicati, vendar je v interesu vzdržanja discipline med učiteljskimi organizacijami še enkrat pretresala to vprašanje. Ker pa se je z računom dognalo, da Štrukelj in Sadar tudi tedaj ne dosežeta večine, ako se Černeju in Gnusu odšteje 73 preklicanih glasov in se tisti prištejejo Jelencu in Ganglu, se o tem vprašanju ni glasovalo, temveč je ostalo pri prvotnem sklepu.

Volitev se je izvršila v odprtih podpisanih glasovnicah. Volili niso okraji: Logatec in Postojna, Celje mesto, Gornji grad, Marenberk, Maribor mesto, Ormož, Ptuj, Sevnica, Šmarje, Šoštanj, Vransko, volilo je nekaj učiteljev iz goriškega zasedenega ozemlja in Trsta. Koroška se volitev ni udeležila.

Zastopnik Slomškove zveze Ivan Štrukelj je prišel pozneje po dogovoru v višji šolski svet šele maja 1919, proti temu, da je Engelbert Gangl postal višji šolski nadzornik.

Kot zastopnika srednješolskega učiteljstva sta bila izvoljena dr. Simon Dolar s 125 glasovi, dr. Anton Breznik s 125 glasovi, pet glasov je bilo razcepljenih; kot namestnika: dr. Stanko Beuk s 124 glasovi, Anton Sušnik s 121 glasovi, 8 glasov razcepljenih.

Na prvi seji dne 17. jan. 1919 je predsednik poudaril važnost te korporacije in njeno eminentno nalogo, ki jo ima pri zgradbi nove države svobodnega jugoslovanskega naroda in vzgoji šolske mladine. Vzgojiti je treba nov rod, svoboden in demokratičen, ki se zaveda svoje prostosti in svojih nalog, da bo vreden član v družbi svobodnih narodov. Predvsem sta mu na srcu dve stvari: 1. v šoli mora prenehati politika; pred očmi mora biti vsem samo dobra vzgoja, izobrazba in dobrobit mladine; 2. pri vsem delu naj vodi višji šolski svet in učiteljstvo demokratična misel. Zato je treba, da se pri vseh šolskih vprašanjih pri ustroju šolstva i. dr. vpošteva in posluša tudi glas ljudstva.

L. Jelenc je prečital izjavo proti viš. šolskima nadzornikoma dr. J. Bezjaku in dr. M. Opeki, češ, da sta se s svojim delovanjem predvsem med vojno pri učiteljstvu onemogočila. Prof. dr. Dolar se s to izjavo ni strinjal in je skušal pokazati na časovne razmere in na obnašanje v splošnem tudi drugih v tem času.

V drugi izjavi so učiteljski zastopniki protestirali proti prenizkemu številu učiteljskih zastopnikov, češ, da so pri višjem šolskem svetu samo profesorji (10 po številu), in proti imenovanju predsednika, ki bi ga moral v. šolski svet izvoliti.

V tretji izjavi so učiteljski zastopniki protestirali proti razpisu služb okrajnih šolskih nadzornikov na Štajerskem, »ker ni bilo doslej v nobenem paragrafu in v nobeni naredbi navedeno oziroma uzakonjen niti razpis nadzorniških mest, niti ni bila predpisana uradna pot«.

Na tej seji je poročal dr. Opeka o reformi ljudskega šolstva na podstavi naredb Narodne vlade z dne 16. nov. 1918, Ur. l. št. 109, o uvedbi slovenskega jezika kot obveznega predmeta na vseh šolah v območju Narodne vlade in o odpravi nemščine kot obveznega predmeta in njene uvedbe za neobvezen predmet.

Na drugi seji 27. februarja 1919 je bilo važno poročilo o rehabilitaciji in nakazanju službenih prejemkov svoječasno politično preganjanim, suspendiranim in odpuščenim učiteljem. Goriškemu učiteljstvu tostran demarkacijske črte se je že izplačal v treh mesecih znesek okroglo 130.000 K kot podpora na račun službenih prejemkov. Sprejeli so se predlogi glede spopolnitve mnogih stalnih učnih mest na srednjih šolah, glede raznih imenovanj, dalje glede strokovnih nadzornikov za risanje in telovadbo. Za slovenske šole na Koroškem se je sklenilo do končne splošne ureditve učnega načrta obdržati določila starega učnega načrta, le da veljajo določila o nemščini za slovenščino.

S tretje seje 12. junija 1919 bi bilo povzeti sklep, da se na osemrazrednih ljudskih šolah s 6. razredom dalje uvede srbohrvaščina kot obvezen predmet, sistemizirati se dve učni mesti na I. dekliški ljudski šoli v Ljubljani za pouk v srbohrvaščini na deških in dekliških osemrazrednih ljudskih in meščanskih šolah v Ljubljani. Poročalo se je o ureditvi učiteljskih plač v območju deželne vlade za Slovenijo.[6] Na tej seji se je razpravljal predlog na poverjeništvo, naj se preosnuje državna gimnazija v Novem mestu v realno gimnazijo.

---

[6] Učiteljske plače so se regulirale v desetih letih brez ozira na spreminjanje draginjskih doklad dvakrat v l. 1919. in z uradniškim zakonom l. 1923.

Glede hospitantk je bilo sklenjeno predložiti poverjeništvu za uk in bogočastje: 1. da se deklice hospitantke odslej ne izprašujejo več semestralno, temveč na isti način, kakor redni učenci v teku semestra; 2. deklice naj imajo iste pravice in dolžnosti kakor javni učenci glede disciplinarnega reda in redov v izpričevalih. Telovadba bodi za nje neobligatna, ustanove naj se posebni telovadni tečaji za deklice; 3. število učenk, ki se sprejmejo na državnih srednjih šolah za dečke, naj bo omejeno; v mestih z drugimi višjimi šolami za deklice naj se sprejme največ 10%, drugod največ 20% vseh sprejetih istega razreda. Če je v kraju zavod enakega tipa za deklice, se hospitantke redno ne sprejemajo na zavode za dečke.

Dne 17. julija 1919 je bila izredna seja, na kateri se je sprejel poslovnik višjega šolskega sveta, soglasno sklenila resolucija na poverjeništvo za uk in bogočastje glede končne zakonite uvedbe obveznega telovadnega pouka na vseh šolah po načrtih, ki jih izdeluje posebna anketa, ter odobrila za poverjeništvo za uk in bogočastje izdelana naredba o udeležbi mladine pri telovadnih tečajih slovenskih telovadnih društev.[7] Dalje je zbor sklenil, da se ustanove v šolskem letu 1919./20. po ena deška in dekliška šola v Ljubljani in Spodnji Šiški, dalje deška in dekliška meščanska šola v Tržiču, pogojno pa, da se ustanovita meščanski šoli v Ribnici in Ptuju, ako se zaveže šolski ali sodni okraj ali vsaj občina za vzdrževanje poslopja in kritje stvarnih potrebščin. Preuredile so se meščanske šole v Mariboru. Sklenilo se je predlagati poverjeništvu za uk in bogočastje, da se preosnujeta državni gimnaziji v Ptuju in Celju z novim šolskim letom v realni gimnaziji.

Na seji dne 12. in 13. sept. 1919 je bil sprejet načrt naredbe o javni kvalifikaciji učiteljstva na ljudskih šolah v Sloveniji.[8] Sklenjeno je bilo ustanoviti meščansko šolo v Ljutomeru, v razgovoru je bila preustrojitev gimnazije v Kranju v realno gimnazijo. Vodstvu zasebne osemrazredne ljudske šole v Lichtenturničnem zavodu v Ljubljani se je dovolil preustroj šole v petrazredno ljudsko in trirazredno meščansko šolo.

Glede mariborskih šol je bilo po dolgi in zanimivi debati sklenjeno: 1. Ljudske šole v Mariboru imajo osnovne razrede slovenske s potrebnimi nemškimi vzporednicami. 2. Nemške razrede obiskujejo izključno otroci pristne nemške narodnosti. 3. V vseh nemških razredih se uvede slovenščina kot obvezni predmet, ki se poučuje od tretjega šol. leta dalje v III. in IV. razredu po pet tedenskih ur in v V. razredu po štiri tedenske ure tako, da odpadejo na nemščino v III. in IV. razredu po štiri, v V. pa po tri tedenske ure. Pri vseh predmetih se podaja tudi slovenska terminologija. 4. V slovenskih razredih se poučuje nemščina kot neobvezni predmet, če to žele starši in se za tak pouk oglasi v razredu vsaj 15 otrok. Ako se oglasi v kakem razredu manj kot 15 otrok, je le-te priklopiti predidočemu nižjemu ali sledečemu višjemu razredu. Pouk se vrši od tretjega šol. leta dalje po tri ure na teden v vsakem razredu po obveznem šolskem pouku. 5. Šolske okoliše določi mestni šolski svet z ozirom na prostore, ki so na razpolago v šolskih poslopjih.

Govorilo se je nadalje o dijaških organizacijah in je prevladovalo mnenje, naj bi se dijaške organizacije sploh prepovedale.

Član Jelenc je na tej seji predlagal, da se mesta okrajnih šolskih nadzornikov na bivšem Kranjskem takoj razpišejo. Ker je bilo treba poprej določiti okrožja novih šolskih nadzornikov, se je stvar odložila do prihodnje seje.

Iz seje dne 30. oktobra 1919 je zanimivo poročilo dr. Skaberneta, ki je z višjim šolskim nadzornikom Gabrškom obiskal Prekmurje.

---

[7] Ki se ni nikoli uveljavila.

[8] More se smatrati za eno najvažnejših pridobitev učiteljstva po prevratu.

Sklican je bil sosvet na predlog civilnega komisarja. Člani so bili: šest katoliških duhovnikov, dva evangeljska pastorja, dva prekmurska učitelja, dva posestnika in dva štajerska učitelja (Fran Cvetko in Šprager). V Prekmurju sta bili takrat dve štirirazredni meščanski šoli, ena v Murski Soboti, ena v Dolnji Lendavi. Ljudskih šol je bilo pet vrst: državne (29), občinske (6), verske rim. kat. (41), verske evang. (13), židovske (2); državne šole je popolnoma vzdrževala država. Občinske šole je vzdrževala občina brez ozira na verstvo.

Pri posvetovanju so zahtevali duhovniki — katoliški in evangeljski — in svoje zahteve kasneje pismeno in ustno ponovili: 1. Prekmurju se zagotovi postavna šolska avtonomija; 2. verske občine smejo obdržati in tudi v bodoče ustanavljati verske šole; 3. učitelje voli »šolski stolec«, država jih pa potrdi na predlog cerkvene oblasti; 4. cerkveni predsednik šolskega stolca je vsekakor predstojnik cerkvene občine (župnik, pastor), posvetni pa je kak posvetni član šolskega stolca. Vse šolske zadeve, namreč vzdrževanje šol in nadzorovanje pouka, vrši šolski stolec.

Župnik Klekl je v nekem pismu naštevajoč dosedanje pravice verskih občin. odnosno šolskih stolcev med zahtevami navedel tudi še nekaj drugih.

Poročevalec je bil mnenja, da čakajo šolsko upravo velike težave (tam so razmere iz časa konkordata) in da je treba zelo previdno postopati in ne s prehitrimi koraki posegati vmes, ker bi sicer razljutili duhovništvo in ljudstvo.

Predlagal je: 1. da se prevzamejo takoj državne šole, na katere se bodo lahko poslali učitelji iz Slovenije; za te šole zadene državo tudi breme stvarnih potrebščin. Učitelji bi pa ne bili podrejeni šolskim stolcem, temveč okrajnemu šolskemu svetu, ki je bil samo en izmed oddelkov komisarijata odnosno okrajnega glavarstva v Murski Soboti. 2. Da se zaenkrat ni dotakniti organizacije občinskih šol in verskih šol. 3. Da se prevzame plačevanje službenih prejemkov vseh učiteljev, ki ne bodo odslovljeni, brez ozira, na kakšnih šolah so nastavljeni. 4. Rešitev vprašanja, ali naj se sploh prevzamejo verske šole, je odgoditi za pozneje, ko nam bo Prekmurje končnoveljavno priznano in bo mirovna pogodba z Ogrsko podpisana.

Če bi ne bilo mogoče priti do sporazuma z verskimi občinami in njih političnimi zastopniki, da bi bilo najbrž najbolje, imeti jih za zasebne šole in plačevati službene prejemke učiteljstva, ker te šole nadomeščajo javne ljudske šole in bi morale po naših zakonih politične občine ustanavljati javne šole in država plačevati službene prejemke učiteljstva, če ne bi bilo verskih šol.

Če bi se pa prepustile šole verskim občinam, naj tudi one nosijo vse breme stvarnih potrebščin, ker ne gre, da bi država plačevala vse, imela pa edino to pravico, da potrdi od šolskega stolca imenovanega učitelja. 5. Kar se tiče učiteljstva, se vidi poročevalcu potrebno, da se čim prej plača. Dokler se po službenih dokumentih ne da ugotoviti, kaj gre posameznim učiteljem, bi se jim morali dati vsaj izdatni predjemi na plačo.

Predlogi so bili sprejeti soglasno.

Nato je poročal v. š. nadzornik Gaberšek o učiteljstvu. Učiteljev je bilo 151: Slovenci, Srbi, Madjari, Nemci, Židi. Nekateri, posebno seveda Slovenci, znajo precej dobro slovenski, seveda v narečju, nekateri znajo bolj slabo, nekateri seveda tudi nič. Nekateri bodo lahko poučevali v novih razmerah, o drugih pa se ne da to trditi.

Predlagal je: 1. Na vse učitelje v Prekmurju je izdati poziv, da se v teku 14 dni pismeno izjavijo, ali hočejo še nadalje službovati. Kdor ne zna slovenski, bi se mogel sprejeti le tedaj, ako se zaveže, da se nauči književne slovenščine najdalje v enem letu. Prošnjam je priložiti zrelostno, oz. usposobljenostno izpričevalo v overovljenem prevodu v slovenščini ali prekmurščini. Na podlagi došlih izjav

naj prekmurski šolski sosvet učitelje začasno namesti ali premesti in naj o dotičnih ukrepih semkaj poroča v naknadno odobrenje. Učitelje pa, ki se naj odpuste ali vpokoje, je semkaj nasvetovati.

2. Za prekmurske učitelje je v prihodnjih velikih počitnicah prirediti poseben tečaj, v katerem se bodo poučevali v slovenščini. Kraj se določi pozneje po zaslišanju prekmurskega šolskega sosveta.[9]

3. a) Na ljudskih šolah v kraju, ki jih obiskujejo povečini otroci slovenske narodnosti, bodi učni jezik slovenski. Na teh šolah se poučuje madjarščina kot neobvezen predmet, če to žele starši in če se oglasi za tak pouk vsaj 15 otrok. Ako se oglasi v razredu manj kot 15 otrok, je le-te priklopiti predidočemu nižjemu ali sledečemu višjemu razredu. Tak neobvezen pouk se vrši od tretjega šolskega leta dalje po tri ure na teden v vsakem razredu po obveznem šolskem pouku. b) Na ljudskih šolah v krajih, kjer bivajo povečini Madjari ali Nemci, bodi učni jezik madjarščina oz. nemščina; uvede se pa tudi slovenščina kot obvezen predmet, ki se poučuje od tretjega leta dalje. Tozadevno število tedenskih ur se določi pozneje na podlagi nasveta prekmurskega šolskega sosveta. c) Na manjšinskih šolah (sloveskih, madjarskih ali nemških), to je na tistih šolah, ki jih obiskuje zadostno število (40 na razred) manjšinskih otrok, se osnovnim razredom priklopijo vzporednice s slovenskim, madjarskim ali nemškim učnim jezikom. V slovenski vzporednici se lahko uvede tudi madjarščina kot neobvezen predmet, na madjarskih oziroma nemških vzporednicah pa je uvesti slovenščino kot obvezni predmet.

4. Na slovenskih šolah, na katerih ni mogoče poučevati v književni slovenščini, se poučuje lahko v prekmurščini (a od prvega razreda naprej naj se uči književna slovenščina v govoru, pisanju in branju). Za pouk je prirediti posebno učno knjigo v prekmurščini. Dokler taka knjiga ne izide, naj da učitelj iz slovenskih šolskih knjig napisati potrebno tvarino v zvezke. Na madjarskih in nemških šolah ostanejo do nadalje sedanje učne knjige, ki pa naj se novim razmeram primerno uporabljajo.

5. V krajih, kjer prebivajo drugorodci ali se nahajajo Slovenci v manjšini, naj se ustanove, kolikor mogoče, otroški vrtci ali zabavišča s slovenskim učnim jezikom; kjer bodo pa samo madjarski ali nemški otroci, naj se govori z njimi tudi madjarski ali nemški. Sedanji otroški vrtci naj se obdrže.

6. S poukom naj takoj začno tisti učitelji, ki se sprejmejo v Jugoslavijo.[10]

7. Za slovenščino na madjarskih ali slovenskih šolah naj se pošlje slovenski učitelj, če bi madjarski ali nemški učitelji ne znali slovenski.

8. Tudi na meščanskih šolah v Murski Soboti in Dolnji Lendavi naj se takoj začne s poukom. Na meščanski šoli v Murski Soboti bodi učni jezik slovenski z neobvezno madjarščino in nemščino, ki se poučuje po tri ure na teden po obveznem pouku pod istimi pogoji kakor na ljudskih šolah. Šola bodi štirirazredna skupno za dečke in deklice. Na deški meščanski šoli v Dolnji Lendavi pa naj bo do nadaljnjega ukrepa učni jezik madjarski z obvezno slovenščino. Tozadevno število tedenskih ur se določi na podlagi nasveta prekmurskega šolskega sosveta.

Na meščanski šoli v Murski Soboti se pridele ravnatelj in strokovni učitelji s te strani Mure, en madjarski učitelj se prideli pozneje.

---

[9] Tečaj se je vršil l. 1920. v škofijski gimnaziji v Št. Vidu.

[10] Tekom leta in pozneje je bilo odpuščenih okroglo 80 madjarskih učnih oseb. Prevzeti so se morali obvezati, da napravijo potrebni dopolnilni izpit do konca novembra 1921.

Na meščanski šoli v Dolnji Lendavi se nastavi slovenski ravnatelj in en slovenski učitelj, ki bo poučeval slovenščino. Zatedaj ostanejo sedanji učitelji, v kolikor se ne nasvetujejo v odslovitev ali vpokojitev.

Na seji je bil govor na to o učnih knjigah za Prekmurje v slovenščini brez konkretnih sklepov, vendar je bila izražena osnovna želja, naj bi se oziralo na prekmurščino.

Druga sestava višjega šolskega sveta se je izvršila v februarju 1921 po novi uredbi. Za zastopnike osnovno- in meščansko-šolskega učiteljstva so bili izvoljeni kandidati UJU: Luka Jelenc z 2338, Janja Miklavčičeva s 1224, Anton Gnus s 1100 glasovi; za namestnike: Dragotin Humek z 2333, Martin Matko s 1232 in Anton Hren s 1117 glasovi. Kandidati Slomškove zveze so dobili: Ivan Štrukelj 477, Fran Lovrec 458; za namestnika: Marija Jurjevčič 457 in Štefan Firm 456; razcepljenih je bilo 80 glasov.

Kot zastopniki srednješolskih profesorjev so bili izvoljeni: dr. Josip Pipenbacher s 106, Franc Voglar z 98, kot člana; Franc Jeran s 105, Franc Mravljak s 101 glasom, kot namestnika. Nasprotni kandidat za člana dr. Žmavc je dobil 73 glasov, dr. Anton Breznik 70 glasov za namestnika.

Predpisani način volitev ni jamčil tajnosti.

Predsednik je bil dr. Stanko Beuk, podpredsednik Jakob Dimnik.

V tej novi sestavi je dobila stranka JDS absolutno premoč in je to premoč tudi temeljito uveljavljala.

Značilen je za ta čas sledeči sklep Deželne vlade: »... Gospod minister za prosveto se naproša, naj izposluje na Najvišjem mestu ukaz, da se z njim imenujeta profesorja dr. Leopold Poljanec in dr. Ivan Grafenauer za višja šolska nadzornika pri višjem šolskem svetu v Ljubljani, in sicer s pravno močjo izza 20. novembra 1918. Ako bi gospod minister za prosveto predloga ne mogel usvojiti glede profesorja Grafenauerja, ker je konservativnega mišljenja, naj se predlaga za višjega šolskega nadzornika ravnatelj državne realne gimnazije Josip Wester, ki je tudi vseskozi odličen šolnik in spisovatelj učnih knjig. Poudarja naj se po eni strani izvrstna kvalifikacija dr. Grafenauerja in po drugi strani naj se omeni, da ravnatelj Wester prekaša dr. Grafenauerja po službeni dobi, ker služi izza marca 1898, torej 23 let, dočim ima Grafenauer samo 16 let.« — Poročilo, s katerim se je sklep predložil ministrstvu, je pripominjalo, da se dr. Grafenauer po izpričevalu, ki mu ga daje vodja poverjeništva za uk in bogočastje, politično ne udejstvuje in ne kaže svojega mišljenja niti pri nadzorovanju, niti pri službenem ocenjevanju podrejenih profesorjev, niti na sejah višjega šolskega sveta.

Iz zapisnika o debati z dne 6. in 7. maja 1921 je razvidno, da je bila takrat dijaška srednješolska organizacija »Preporod« dovoljena, dočim se je pri prošnji »Razora« sklenilo, da višji šolski svet ne odobrava dijaških organizacij in zato prošnje za dovolitev organizacije »Razora« ne priporoča, pač pa se priporoča zopetno uveljavljenje določila disciplinarnega reda, ki dijaške organizacije na srednjih šolah in učiteljiščih prepoveduje.

Začela so se oddajati v večjem obsegu učiteljska stalna mesta.

L. 1923. so se vršile nove volitve v višji šolski svet. Izid je bil po skrutiniju za srednješolske zastopnike z dne 10. februarja. Fran Jeran 98 glasov, dr. Ljudevit Pivko 85 glasov, člana; Anton Lovše 93, Franc Mravljak 97, namestnika; manjšinski kandidati so propadli, in sicer: dr. Jakob Žmavc s 75, dr. Franc Pečovnik s 37, kot kandidata za člana; dr. Anton Breznik s 76 glasovi, kot kandidat za namestnika.

Izid skrutinija z dne 13. februarja volitev za osnovno- in meščansko-šolske zastopnike: Ivan Tomažič 1672, Luka Jelenc 1597, Anton Gnus 1536, člani; Marija Godec 1659, Ilka Waschte 1604, Janja Miklavčič 1527, namestnice. Manjšinski kandidati so propadli, in sicer: Julij Slapšak s 453 glasovi, Rudolf Pečjak

s 449 glasovi, Dragotin Humek s 120 glasovi, kandidati za člane; Josip Vider s 449 glasovi, Franja Pogačarjeva s 443 glasovi, kandidata za namestnika. Predsednik je bil dr. Stanko Beuk, podpredsednik Fran Škulj.

Ta zbor je že v septembru l. 1923. izgubil pravico do stalnega nameščanja osnovnošolskega in meščanskošolskega učiteljstva in je prenehal poslovati v februarju l. 1924.

Imenovanje okrajnih šolskih nadzornikov.

Na bivšem Štajerskem so bili ob prevratu odslovljeni nemški in nemškutarski šolski nadzorniki, zato je višji šolski svet razpisal njih službe l. 1919. in jih je poverjenik tudi imenoval. Na bivšem Kranjskem se je ta stvar vršila l. 1920. mnogo bolj dramatično, ker je nastal kompetenčen konflikt med pristaši avtonomije in centralizma, zato bom ta spor podrobno opisal.

Poverjeništvo za uk in bogočastje v Ljubljani je z odlokom z dne 17. februarja 1920, štev. 728, zaukazalo višjemu šolskemu svetu, naj stavi predloge za imenovanje okrajnih šolskih nadzornikov na Kranjskem, ker je službena doba dosedanjim potekla. Mesta se ne razpišejo. Obenem je bil višji šolski svet pozvan, naj predlaga, kateri šolski okoliši naj ostanejo tudi v bodoče pod enim šolskim nadzornikom, in kateri bi se morali deliti, da se prideli vsakemu poseben šolski nadzornik.

Višji šolski svet je s poročilom z dne 6. maja 1920, štev. 5170, predlagal razpis služb okr. šol. nadzornikov na Kranjskem. »V interesu urejene šolske uprave je, da se ta mesta razpišejo, ako se poverjeništvo drži principa, ki ga je postavilo ob oddaji služb okr. šol. nadzornikov na bivšem Štajerskem.« Ker so do takrat nadzorniki nadzorovali ponekod po dva okraja, je višji šolski svet predlagal ustanovitev 12 nadzorovalnih krajev (tudi za Logatec in Postojno). Poverjeništvo za uk in bogočastje je odredilo, naj se službe ne razpišejo. »Dotične terno predloge je semkaj kar najhitreje predložiti.« Za ljubljansko okolico in Litijo je bil odrejen en okrajni nadzornik. Na ponoven predlog šolskega sveta 5. junija 1920 štev. 6030, je poverjeništvo 10. junija 1920, štev. 2306 ločilo tudi ta dva okraja.

Ministrstvo prosvete je 11. junija 1920, P. br. 3664, brzojavno zahtevalo od poverjeništva za uk in bogočastje naj po zaslišanju v. š. sv. predloži ternopredloge okr. šol. nadzornikov. 8. julija je ministrstvo predložitev urgiralo, na to je poverjenik dr. Verstovšek dne 8. julija 1920, št. 2720, poročal, da poverjeništvo še ni prejelo predlogov okr. šol. svetov od v. š. sveta. Ko jih dobi, da bo takoj imenovalo nadzornike po naredbi o prehodni upravi, Ur. l. 111/18, ter imenovanje naznanilo ministrstvu.

V. š. svet je v seji dne 19. avg. 1920 sprejel predloge poročevalca viš. šol. nadzornika Gangla samo za ljubljansko mesto in Krško, za druge okraje so obveljali predlogi člana Ivana Štruklja. 23. avg. 1920 je višji šolski svet pod štev. 8833, vročil predmetne spise poverjeništvu in predložil, naj se okr. š. nadzorniki »z ozirom na možnost, da bi nastale pri pričakovani ustavi naše države okolnosti, vsled katerih bi se morali imenovati novi nadzorniki po določilih nove ustave, imenujejo začasno«.

23. avg. 1920 je ministrstvo prosvete zopet brzojavno zahtevalo ternopredloge o nadzornikih, z ozirom na § 32. zak. 23. oktobra 1912 (mišljen je zakon

o nadzorstvu šol, deželni zakonik kranjski, št. 66), češ, da se naredba, na katero se poziva poverjeništvo, ne more smatrati za merodajno in veljavno, ker v času proglasitve te naredbe ni bilo današnje državne organizacije. Čim je bila proglašena kraljevina S. H. S., prešla so vsa prava avstr. ministrstva prosvete na ministrstvo prosvete naše kraljevine. Brzojavka se je končala z zapretitvijo, da se bo ukrenilo potrebno, če poverjeništvo ne bo ukaza izpolnilo.

Na to brzojavko je dr. Verstovšek odgovoril ministrstvu prosvete dne 25. avg. 1920, štev. 3463, utemeljeval svojo pristojnost za imenovanje ter poslal prepis tudi prometn. ministru dr. Korošcu. Imenoval je dne 27. avg. 1920 s štev. 3495 okrajne šolske nadzornike in 30. avg. 1920 poročal o tem ministrstvu prosvete. V bistvu je utemeljevanje pristojnosti v št. 3463, isto kakor poročilo Deželne vlade na ministra predsednika z dne 30. avg. 1920, št. 9836, ki na podlagi sejnega sklepa 163. seje Deželne vlade z dne 25. avg. 1920 (navzočni: dr. Brejc, Fon, Remec, dr. Gosar, dr. Verstovšek) poroča, da poverjenik za uk in bogočastje stoji prej ko slej na stališču, da ima na podlagi ustroja Deželne vlade za Slovenijo, določenega z naredbo štev. 111 iz leta 1918, edino on pravico postavljati okrajne šolske nadzornike.

»Tukajšnja celokupna Deželna vlada se je na svoji seji dne 25. avg. 1920, soglasno pridružila temu sklepu in sicer so bili za njo merodajni naslednji razlogi: a) Okrajni šolski nadzorniki niso pragmatično nastavljeni državni uradniki, temveč za dobo šestih let imenovani šolski strokovnjaki brez činovnega razreda, katerim je poverjena funkcija nadzorovanja ljudskih šol. Ker se okrajni šolski nadzorniki ne morejo smatrati kot državni uslužbenci v višjem kot VIII. činovnem razredu, je podana kompetenca poverjeništva za uk in bogočastje za ta imenovanja iz naredbe štev. 111 iz leta 1918., na kateri bazira vsa avtonomna uprava Deželne vlade za Slovenijo, torej tudi uprava za poverjeništvo za uk in bogočastje.

b) Če ministrstvo za prosveto v svoji brzojavki P. br. 5676 trdi, da so po proglašenju kraljevine S. H. S. vse pravice avstrijskega ministrstva prosvete prešle na ministrstvo prosvete naše kraljevine, je ta trditev neosnovana. Po razpadu avstro-ogrske monarhije so bila Narodna vlada v Ljubljani oziroma njena poverjeništva najvišja administrativna instanca in službena oblast, kolikor ni šlo za skupna vprašanja, glede kojih je bilo pristojno Narodno veče v Zagrebu. Po zedinjenju kraljevine Srbije z zemljami države S. H. S. v edinstveno kraljevino in z imenovanjem ministrstva v Belgradu ter Deželne vlade za Slovenijo je prešla sicer vrhovna upravna oblast na ministrstvo v Belgradu, vendar pa je Deželna vlada pri tako zvanih deželnih resortih vobče ostala zadnja administrativna instanca, dočim dajejo ministrstva le upute in izvršujejo vrhovno nadzorstvo. Tak avtonomen resort je tudi šolstvo. Poverjeništvo za uk in bogočastje je tedaj glede šolstva vobče zadnja administrativna stopnja in ima z malimi izjemami še nadalje kompetenco bivškega avstrijskega ministrstva za uk in bogočastje. Srednja stopnja glede šolstva pa je višji šolski svet, ki ima lastnega predsednika. Ako bi poverjeništvo za uk in bogočastje ne imelo več kompetence bivšega avstrijskega ministrstva za uk, potem bi prenehalo obstojati poverjeništvo za uk in bogočastje in ravno tako z njimi vsa druga poverjeništva Deželne vlade in celotna samouprava Slovenije.

Da je mnenje ministrstva zmotno, dokazuje ne samo dejstvo, da avtonomna poverjeništva tudi po zedinjenju niso bila ukinjena, ampak je njihov delokrog ostal neokrnjen, tako kakor je bil od prvega početka Narodne vlade do zedinjenja. Sicer pa je to stališče utemeljeno tudi v adresi na Njegovo Visočanstvo prestolonaslednika Regenta z dne 1. decembra 1918 ter v odgovoru Njega Visočanstva Regenta na to adreso. V adresi se izrečno poudarja, da naj bi ostali v moči pod kontrolo državne vlade dosedanji avtonomni administrativni organi! V odgovoru

na adreso pa poudarja Njegovo Visočanstvo Regent, da si osvaja popolnoma predložene želje in načrte, tudi glede prehodne in začasne dobe.

c) Končno bodi poudarjeno, da imamo v tem pogledu že precedenčne slučaje, ker je poverjeništvo za uk in bogočastje v letu 1919. imenovalo na enak način nadzornike za bivšo Štajersko in Koroško. Tudi se vsi učitelji na ljudskih šolah in meščanskih šolah dosledno imenujejo pri Deželni vladi za Slovenijo in se torej ne more umeti, zakaj bi se morali začasno postavljeni okrajni šolski nadzorniki imenovati od ministrstva prosvete.«

Kot priloga je bila priložena zgodovina tega vprašanja, kakor sem jo opisal in ponovno utemeljevanje, med katerim je poleg že povedanega še sledeče:

Poudarja se: Nadzorstvene pravice ima minister prosvete, ni pa prešla vsa avtonomija Deželne vlade za Slovenijo v roke ministra prosvete. Ta samoodločba še obstoja in se naslanja na naredbo št. 111, ki velja, temu ne nasprotuje navedba § 32 dež. zakona za bivšo Kranjsko z dne 23. oktobra 1912, št. 66 dež. zakona, po katerem imenuje okrajnega šolskega nadzornika minister za bogočastje in uk, kar sledi iz zgornjih izvajanj.

Na vse zadnje je tudi gotovo, da ni temelja za obstanek nobenega »poverjeništva«, ako bi ne bilo vsaj nekaj avtonomije.

Navedejo se sedaj tukaj slučaji, ko so dosedaj faktično bili imenovani vsi okrajni šolski nadzorniki po poverjeniku za uk in bogočastje v Ljubljani: Št. 9937, 24. decembra 1918, Košir in Aichholzer za Koroško, št. 1087, 7. marca 1919, 8 nadzornikov za Štajersko, št. 1543, 14. januarja 1920, Kabaj za Cerknico, št. 2514, 1. julija 1920, Fink za mesto Maribor.

O dogovoru strank, po katerem se ima vsako sporno vprašanje v pokrajinski vladi predložiti centralni vladi, se čisto gotovo 1. julija 1920 ni vedelo ničesar, ko se je imenoval Fink za nadzornika v Mariboru. Vendar pa gosp. minister kar obenem razveljavlja tudi to imenovanje, sklicujoč se na ta dogovor.

A tudi 26. avgusta 1920, ko so se izvršila imenovanja drugih šolskih nadzornikov, ta sporazum ni prišel v poštev, ker vprašanja v vladi ni bilo in ker takrat še niso bili imenovani člani nove vlade, za katere velja sporazum.

Ako bi se kdo hotel sklicevati na čl. 68. predloga finančnega zakona za leto 1920./21., po katerem more minister prosvete »za pojedine škole okruga odredivati učitelje za vršioce dužnosti školskih nadzornika«, omenjam le, da je to le formalno računska zadeva, ne materialno pravo, in ne more vplivati nikakor na obstoječo naredbo glede imenovanj šolskih nadzornikov.

Ministrstvo prosvete je odgovorilo z brzojavko, da mora poverjenik Verstovšek 24 ur po prejemu brzojavke po posebnem kurirju poslati terno-predlog šolskega sveta radi odloka o imenovanju šolskih nadzornikov, ki po § 32. zakona od l. 1912. pripada izključno ministrstvu, eventualna izvršena imenovanja se proglašajo za neveljavna.

»Ovu svoju odluku osnivam i na zaključku ministarskog saveta, koji je povodom mog izveštaja po ovome pitanju doneo odluku, da pravo imenovanja školskih nadzornika na osnovu terno-predloga deželnoga školskoga sveta pripada isključivo ministru što ovim putem dajem na znanje u jedno uništavam razrešenje kotarskoga nadzornika Šijanca i imenovanje Finka nadzornika u Mariboru, te mi se imaju odnosna akta poslati na uvidaj i to ne samo na osnovu gore citiranoga zakona nego i na osnovu protokola sporazuma i obrazovanja ove centralne vlade prema kome svako sporno pitanje u pokrajinskoj vladi ima da se predloži na rešenje centralnoj vladi. Ako se ova moja naredjenja odmah ne izvrše upotrebit ću potrebne mere da se održaje na snazi avtoritet zakona i odluka ministarskog saveta i ministra. Pov. br. 45. Ministar prosvete: Pribičević.«

Poverjeništvo je odgovorilo: »Verstovšek odsoten na Koroškem; vrne se v kratkem in brzojav se mu takrat predloži.« — Dne 21. sept. 1920, pod št. 3583 ad, je poverjeništvo predložilo ministrstvu predloge viš. šol. sveta v Ljubljani za imenovanje okrajnih šolskih nadzornikov na bivšem Kranjskem in mestnega šolskega nadzornika v Mariboru s poročilom, da vztraja Deželna vlada za Slovenijo glede vprašanja kompetence na gospodu ministru že označenem pravno utemeljevanem stališču. Nadzorniki da so že nastopili svoja službena mesta.

Ministrstvo je med tem poslalo s črnilom pisan odlok 25. sept. 1920, O. N. br. 33.082, da je naziranje Deželne vlade o imenovanju okrajnih šolskih nadzornikov protivno § 32. zakona od 1912. leta, »po kome, na osnovu terno predloga Višega Školskega sveta, Ministar postavlja okrajne školske nadzornike, a protivi se i rešenju Min. Saveta, kojim je Ministrovo gledište po ovoj stvari usvojeno od Min. Saveta. Osim toga netačna je i tvrdnja da je cela Deželna vlada saglasna s tim da okrajne šolske nadzornike postavlja poverjenik za uk in bogočastje jer kod ministrstva postoje protesti dr. Žeravja[10], poverjenika za pravosudje, koji priznaje u tom pogledu kompetenciju Ministrovu. Uzevši u razmatranje uz ogrado podnete terno predloge, i neuzimajuči tu ogradu koja se protivi zakonu i rešenju Min. Saveta, nikako u obzir, a vodeći računa o predlozima referenta u sednici Višjega Školskega Saveta, i o sposobnosti sviju kandidata, postavljam za okrajne školske nadzornike (imena novih nadzornikov). Pozivam poverjenika za uk i bogočašče, da izvrši ovu moju naredbu, i da me o izvršenju izvesti.«

V spisih sem našel tudi naslednjo s svinčnikom napisano opombo (pisava je podobna dr. Bezjakovi): »Da je bil tudi dr. G. Žerjav mnenja, da je poverjeništvo za uk in bogočastje opravičeno imenovati šolske nadzornike, sledi iz tega: Dne 15. sept. t. l. je prišel g. dr. Žerjav v teku popoldneva k dr. Lubecu kot vodji poverjeništva in mu naročil, da sestavi predlog za imenovanje okrajnih šolskih nadzornikov. Izročil mu je sam ali pa predsednik Jugosl. učiteljskega Saveza, L. Jelenc, listo kandidatov za okrajne šolske nadzornike. Bilo jih je 11 in kot dvanajsti je fungiral na tej listi Ferdo Juvanec, ki bi se imenoval za nadzornika extra statu s pridelitvijo pri višjem šolskem svetu. G. vodja dr. Lubec mi je sam pokazal listo, nakar sem slovesno protestiral proti nameravanemu imenovanju, ki naj bi se izvršilo, ne da bi se zaslišal višji šolski svet in okrajni šolski svet po § 32. zakona z dne 23. okt. 1912. Na to smo se sestali dr. Bezjak, predsednik višjega šolskega sveta in Lubec in smo konstatirali, da bi bilo tako imenovanje docela nepostavno. Vsem pa je bilo jasno, da hoče g. predsednik Deželne vlade imenovati sam ali pa njen vodja poverjenik okr. šolske nadzornike. Popoldne ob štirih je bil dr. Lubec pozvan k dr. Žerjavu, mu nepostavnost nameravanega imenovanja razložil, nakar je dobil ukaz, da pozove višji šolski svet, da stavi v zmislu omenjenega zakona predpisane predloge za imenovanje okrajnih šolskih nadzornikov in sicer za vsak okr. šolski svet. (Poverj. za uk in bogočastje, 17. febr. 1920, št. 728.) Ti predlogi se niso mogli staviti, dokler ni bilo ugotovljeno, koliko okrajnih šolskih nadzorniških mest se vpostavi v proračun. Šele ko se je izvedelo, da jih bo sprejetih v proračun 11, je višji šolski svet začel poslovati v zmislu ponovnega naročila poverjenika z dne 28. febr. 1920, št. 1929. Kakšne posledice bi imelo razveljavljenje okr. šol. nadzornikov, je razvidno iz priložene notranje notice v »Slovencu« z dne 24. nov. 1920.« — Notica iz »Slovenca« je izrezana in prilepljena in govori o pisanju »Učit. Tovariša«, naj učitelji pri nadzorovanju po dr. Verstovšku imenovanih nadzornikih zapuste šolo.

Stvar s tem ni bila končana. 14. okt. je poverjeništvo prosilo ministrstvo prosvete, naj se vrnejo spisi o stvari, 30. okt. 1920 je zahtevalo ministrstvo

[10] Tako v originalu.

poročilo, ali je bil odl. O. N. br. 33.082 izvršen, nato je poverjeništvo brzojavilo, da brez spisov ne more razposlati dekretov in izvesti potrebnih nakazil; 9. nov. je ministrstvo brzojavilo, da so spisi vrnjeni in da se morajo v treh dneh razrešiti od poverjenika imenovani in uvesti v službo od ministra imenovani nadzorniki.

Kolikor se spominjam, so baje ti nadzorniki prejeli dekrete neposredno od ministrstva, od dr. Verstovška imenovanim je bila ustavljena prvi hip že nakazana plača po delegatu min. financ direktno pri poštnih uradih, potem pa se je to popravilo, da se je ustavil samo nadzorniški pavšal.

O teh imenovanjih je poverjenik dr. Verstovšek poročal predsedstvu Deželne vlade 10. nov. 1920 in prosil čimprejšnjega obvestila, kako se je rešilo vprašanje kompetence pri min. svetu in ali se je o tem razpravljalo in sklepalo tudi v ukaznem odboru. Predsedstvo Deželne vlade je v tem zmislu brzojavno prosilo predsednika min. sveta za obvestitev. 13. nov. 1920 je brzojavil zastopnik ministra predsednika dr. Korošec, da vprašanje kompetence radi imenovanja še ni rešena in da stvar še ni bila v ukaznem odboru.

Isti dan je min. prosvete Pribičević imenoval Miroslava Pretnarja za okr. nadzornika za Črnomelj mesto Barleta in zahteval brzojavno 25. dec. 1920, da se morajo v 24 urah uvesti v službo od njega postavljeni nadzorniki.

Poverjeništvo je odposlalo naslednjo brzojavko[11]: Minister Prosvete Svetozar Pribičević u Beogradu. Ka telegramu br. 46.860 izveštavam, da sem se danas primio vodstva poslova povereništva za uk in bogočastje u Ljubljani te sam uveo u dužnost okrajne školske nadzornike koje ste Vi postavili. Dr. Fran Skaberné. V Ljubljani, dne 16. decembra 1920.

Tako se je končala ta pravda, ki je zelo razburjala tistikrat učiteljstvo in vso javnost. Nadzorniki, ki jih je imenoval min. Pribičević, so v splošnem služboval do začetka l. 1924. Takrat se je izvršil preustroj nadzorovalnih okolišev po intencijah zak. o obči upravi, t. j. v skladu s politično administrativno razdelitvijo države. Hkrati so se imenovali novi sreski prosvetni referentje (okr. šol. nadz.). Te je minister dr. Korošec premenjal. Po kratkem službovanju jih je v jeseni spet izmenjal minister Pribičević.

Posihmal so se okrajni šolski nadzorniki izmenjavali le posamezno. Funkcija za meščanske šole nastavljenih mestnih nadzornikov v Ljubljani in Mariboru je prenehala v jeseni l. 1924.

Manjšinske šole in poučevanje nedržavnega jezika.

Po prevratu je postalo pereče vprašanje ureditve pouka predvsem v nemščini. Narodna vlada je izdala dne 16. nov. 1918, Ur. l. št. 109, naredbo, s katero ugotavlja načelo, da bodi izključni učni jezik na vseh ljudskih in meščanskih šolah slovenski. Drugorodnim narodnostim so zagotovljene ob zadostnem številu šoloobveznih otrok manjšinske šole z državnim jezikom kot obveznim predmetom.

Poverjeništvo za uk in bogočastje je dne 30. nov. 1918, št. 8608, izdalo za predmetno dobo naslednjo naredbo: 1. Ugotavlja se načelo, da bodi izključni učni jezik na vseh ljudskih in meščanskih šolah slovenski. Drugorodnim narodnostim se zagotove ob zadostnem številu šoloobveznih otrok manjšinske šole z državnim jezikom kot obveznim predmetom. 2. Zasebne drugojezične šole s pravico javnosti

[11] Ta brzojavka je zato zanimiva, ker je v predsedstvenih spisih prva, pisana deloma v srbščini. Op. por.

so dopustne ob izkazanem zadostnem številu šoloobveznih otrok dotične narodnosti.

Da se izvrši ta naredba, se zaukazuje sledeče: a) Okrajni šolski sveti naj po zbornem posvetovanju in sklepanju odrede, da se začne takoj poučevati v slovenščini v vseh predmetih na tistih dosedaj nemških javnih ljudskih in meščanskih šolah, kjer je to z ozirom na narodnost otrok mogoče. Na tistih dosedaj nemških šolah, ki jih obiskujejo otroci slovenskih in nemških staršev, naj se takoj urede slovenski osnovni razredi, za otroke pristne nemške narodnosti, če jih je zadostno število (40 na razred), pa naj se tem razredom priklopijo vzporednice z nemškim učnim jezikom kot obligatnim predmetom. Na šolah, ki jih obiskujejo izključno otroci pristne nemške narodnosti v zadostnem številu (40 na razred), ostane nemški učni jezik, uvesti je pa takoj tudi slovenščino kot obligatni predmet. b) Okrajni šolski sveti naj po zbornem posvetovanju in sklepanju razpuste vse one zasebne drugojezične šole oziroma razrede s pravico javnosti, katerih ne pohaja gori navedeno zadostno število otrok dotične pristne narodnosti. Otroke tako razpuščenih šol je všolati na javnih šolah dotičnih šolskih občin. c) Dalje naj se okr. šolski sveti zborno posvetujejo, sklepajo in konkretne nasvete o tem predlože, kaj naj se zgodi z nemščino kot predmetom na ljudskih in meščanskih šolah: ali naj se z vseh šol kratkomalo odpravi ali ne; če ne, ali naj se pridrži v dosedanji izmeri ali ne; na katerih šolah naj event. ostane; in če naj se sploh opusti kot obvezen predmet, ali naj se dopusti na četvero in večrazrednih šolah vsaj neobvezno; d) V zvezi s tem, kar je odrejenega pod a) in b), naj okrajni šolski sveti zborno preudarijo in sporoče, če so z ozirom na to naredbo in njeno izvršitev potrebne tu in tam tudi izpremembe glede učiteljskega osebja.

Na prvi seji višjega šolskega sveta je poročal viš. šol. nadzornik dr. Mihael Opeka tudi o reformi ljudskega šolstva v bivši vojvodini Kranjski.

Glede slovenskih otrok med nemškimi selišči se je vnela debata pri vprašanju, koliko otrok je potrebno, da se jim otvori šola in ali naj se ustanovi za tako šolo središče po krajevnih razmerah. Sprejel se je predlog, da otvorijo v predhodni dobi slovenskim otrokom med nemškimi selišči šole, ako se v kakem okolišu prijavi za šolo 40 otrok, tudi če ni ustreženo vsem drugim pogojem § 59. drž. zak. o ljudskih šolah.

Kot posledica debate o nemškem učnem jeziku je izšel odlok z dne 20. jan. 1919:[12] Nemščina se kot obvezen predmet takoj odpravi iz vseh ljudskih in meščanskih šol v vsem območju Narodne vlade S. H. S. v Ljubljani. Dovoljena je kot neobvezen predmet na štiri- in večrazrednih ljudskih, dalje na meščanskih šolah, in sicer v zmislu izvršilnega predpisa k § 12. dok. šol. in uč. r., če to žele starši in se za tak pouk v razredu oglasi vsaj 15 otrok. Ako se jih oglasi manj, naj se ta razred priklopi bližnjemu nižjemu ali višjemu razredu. Pouk se vrši od tretjega šolskega leta dalje po tri ure na teden v vsakem razredu po drugem obveznem šolskem pouku in šteje k dolžnostnemu pensumu pristojnega razrednika. Ako se z urami neobveznega nemškega pouka prekorači obvezna učna dolžnost učiteljeva, se čezdobne ure zakonito nagrade. V obmejnih krajih bivše Koroške in Spodnje Štajerske se vrši ta pouk na isti način tudi na vseh niže organiziranih šolah. Namesto nemščine, ki je odpadla kot obvezen predmet, dobe več učnih ur slovenščina, računstvo in realije. Eventualno se tako pridobljene ure za slovenščino lahko že sedaj deloma porabljajo za to, da se večji otroci vsaj nekaj malega seznanijo s srbohrvaščino.

Glede slovenščine na manjšinskih šolah pa velja: Slovenščina naj se poučuje na manjšinskih šolah kot obvezen predmet, in sicer: a) na enorazrednicah, dvorazrednicah in trirazrednicah od 3. šolskega leta dalje na račun učnega jezika in

[12] Glej I. zvezek Fr. Finkove Zbirke najnovejših naredb in odredb.

pomnoživši število jezikovnih ur za dve na teden, po sedem tedenskih ur v vseh letnikih; b) na štirirazrednih in večrazrednih šolah od 3. razreda dalje v isti izmeri, v kateri se je doslej poučevala nemščina kot obvezen predmet.

Po sklepu deželne vlade za Slovenijo z dne 9. junija 1921 in tozadevnem razpisu poverjeništva z dne 19. junija 1921, št. 3319, je bilo izdano navodilo, da pri sprejemanju šolske mladine v nemške šole previdno postopajo, t. j. naj sprejemajo le take otroke v nemške razrede, ki so v istini otroci nemških staršev.

Radi poučevanja slovenščine na manjšinskih šolah je izdalo poverjeništvo na predlog v. šolskega sveta 30. jun. 1920 učiteljiščem nastopni odlok z dne 12. okt. 1920, št. 4525: Na državnih učiteljiščih v Sloveniji se uvede izza šolskega leta 1920./21. kot prostovoljen predmet specialna metodika slovenskega jezikovnega pouka na manjšinskih šolah s praktičnimi nastopi na teh šolah. Uspešen obisk tega pouka bodi pogoj za pripustitev k zrelostnemu izpitu za nemški učni jezik. Pri usposobljenostnih izpitih za nemški učni jezik na ljudskih in meščanskih šolah naj se zahteva kot obvezen predmet specialna metodika slovenskega jezikovnega pouka za Neslovence s praktičnim nastopom na manjšinski šoli.

Pri telovadbi se je na manjšinskih šolah z odlokom poverjeništva za uk in bogočastje z dne 9. junija 1921, št. 3143, uvedel slovenski poveljevalni jezik.

Dne 19. sept. 1919 je višji šolski svet z odlokom št. 13.821 za deške in dekliške meščanske šole z nemškim učnim jezikom določil po tri ure na teden nemščine in po štiri ure slovenščine.

Na seji v. šol. sveta dne 23. in 24. junija 1921 se je obravnavalo vprašanje dolnjelendavske šole in je bilo glede obiska sklenjeno kot pojasnilo k naredbi iz l. 1918.: 1. v slovensko šolo so dolžni hoditi otroci, katerih starši so Slovenci; 2. otroci, katerih očetje so po rodu Slovenci; 3. otroci, katerih matere so po rodu Slovenke; 4. staršem drugih narodnosti je dano na prosto, da vpišejo svoje otroke v slovensko ali madjarsko šolo; 5. isto načelo velja za sprejemanje otrok v otroški vrtec.

Z odlokom z dne 12. julija 1924, št. 3194, je višji šolski svet na nemških osnovnih šolah v Mariboru odredil, da se mora slovenščina obvezno učiti v tretjem šolskem letu po pet ur na teden, kakor je bilo že l. 1923. določeno za četrti in višje razrede; obenem je uredil učni načrt na pouk obvezne slovenščine na nemških osnovnih šolah.

Ministrski svet je po odloku ministrstva prosvete z dne 1. oktobra 1920, O. N. br. 34.090, odločil, da se imajo na drž. meščanskih šolah s srbskohrvatskim jezikom uvesti paralelke za manjšine, če se prijavi za razred 30 otrok dotične manjšine in se ukine nesrbska meščanska šola tam, kjer je že druga s srbskohrvatskim učnim jezikom. Analogno je po odloku ministrstva prosvete z dne 15. avgusta 1923, O. N. br. 36.448, postopati tudi na meščanskih šolah v Sloveniji.

Glede neobveznega pouka v nemščini je izšel odlok velikega župana z dne 29. aprila 1925, P. br. 5392, da se v krajih, kjer se zdi staršem nemščina res še vedno neobhodno potrebna, uredi na osnovnih šolah enotno postopanje v neobveznem pouku tega predmeta: 1. Na starše, ki silijo otroka, da se mora učiti tega jezika, je vplivati, da bodo vedeli ceniti lepoto lastnega materinskega jezika, zakaj primanjkuje jim navadno samo prave narodne zavesti, da zahtevajo tudi ta pouk in s tem obremenjujejo otroka, da se ne more s pravo intenzivnostjo vglabljati v študij drugih predmetov. Nepoznanje duševnih apercepcijskih zmožnosti lastnega otroka dovaja do tega, da nastopi v njem psihični zastoj, čigar posledice v napredovanju v drugih vedah čuti potem ves čas svojega učenja in izgublja polagoma veselje do predmetov, ki so zanj za vso bodočnost res vitalnega pomena. Razložiti jim je tedaj, da se v naši svobodni državi nudi našemu jeziku razmah in da ne drži več tisto staro, v Avstriji nam sugerirano mnneje, češ, »s slovenščino se ne pride daleč«. 2. K poučevanju nemščine naj se na izrečno željo staršev pripuste samo

oni učenci, ki imajo dobre uspehe v slovenščini in srbohrvaščini, končno tudi v vseh drugih predmetih povoljen uspeh. 3. Nemški jezik naj se kot predmet ne uvede v III. razredu, ampak šele v IV. razredu (šol. letu), to pa zato, ker nastopajo v III. razredu prevelike izpremembe in težave za otrokovo duševno razvitost. 4. Od pouka v nemščini je izključiti vse one učence, ki imajo v tem predmetu nezadosten red, ter je o tem obvestiti starše. Taki učenci so navadno le breme v razredu in ovirajo boljšim učencem napredovanje v jeziku, ker se mora učitelj na te lenuhe ozirati, boljši pa zaradi tega po nepotrebnem izgubljajo čas. 5. Učenci naj se pri pouku tega predmeta ne dele po razredih, temveč z ozirom na njihove zmožnosti v oddelke.

Glede vaj v nemškem govoru na srednjih šolah je izšel odlok velikega župana v Ljubljani z dne 23. maja 1925, P. br. 6223:

Učni načrt za nemščino na srednjih šolah v Sloveniji (razpis bivš. višj. šol. sveta z dne 13. junija 1921, št. 7334) zahteva za višjo stopnjo kot učni smoter med drugim tudi »poglobitev praktičnega znanja nemškega jezika v govoru in pisavi v toliki meri, da zadostuje potrebam vsakdanjega življenja« in predpisuje v ta namen tudi vaje v konverzaciji in govoru.

Istotako odreja odlok ministrstva prosvete S. N. br. 8032 z dne 20. apr. 1925, naj se pouk v živih jezikih vrši v smeri njega praktične uporabe.

V dosego tega namena odrejam, naj se predpisane nemške govorne vaje v višjih razredih usmerijo tako, da se učenec v šoli vežba v praktični uporabi jezika s pripovedovanjem o predelanem čtivu, o lastnih dožitkih in opazovanjih in slično, in sicer v obliki referata ali kratkega govora (do 10 minut). Učitelj zahtevaj, naj se učenci čim češče prijavljajo za take govorne vaje, da si s tem pridobe več jezikovne okretnosti, kakršne moramo pri današnjih učencih žal često pogrešati. V močnejših razredih (z nad 30 učenci) naj pride vsak učenec vsaj enkrat, v manjših razredih pa po dva- do trikrat v šolskem letu na vrsto.

Ta odredba bo veljala dotlej, ko se z uvedbo novega učnega načrta prične nemščina poučevati šele od V. razreda dalje.

Da se omogoči narodnim manjšinam svoboda kulturnega razvoja njihovega jezika in se da prilika za priučenje državnega jezika radi nadaljnje izobrazbe in praktične potrebe, je bilo odrejeno v vezi z ministrsko odredbo z dne 25. nov. 1927 ONBr. 79.413 (ki se sklicuje na veljavne odredbe v Vojvodini) in velikega župana z dne 14. februarja 1928, P. br. 1060, za vse nemške in dvojezične osnovne kočevske šole: V prvih šolskih letih je različno po organizaciji dotične šole učni jezik nemški, v poznejših s slovenščino kot predmetom in končno s slovenščino kot učnim jezikom in nemščino in srbohrvaščino kot predmetom.

Na vseh šolah je bilo naročeno paziti na to, da se učenci priuče državnega jezika, kar bode njim samim in njihovim staršem v vseh ozirih le v korist. Učiteljstvu pa se je priporočalo, da postopa pri pouku obzirno kakor tudi napram učencem in staršem. — Sličen odlok je izšel tudi v mariborski oblasti.

Cirilica in srbohrvaščina.

Z odpravo nemščine kot obveznega učnega predmeta je dobila slovenščina več veljave, poleg nje se je uvedla v šole srbohrvaščina. Že na prvi seji višjega šolskega sveta dne 17. januarja 1919 je bilo sklenjeno, da se ure, ki so proste po odpadli nemščini, dodele slovenščini, računstvu in realijam, po možnosti tudi srbohrvaščini.

Na tretji seji višjega šolskega sveta dne 12. junija 1919 je bilo sklenjeno, da se v Ljubljani uvede na meščanskih in na osemraz-

rednih ljudskih šolah s 6. razredom dalje srbohrvaščina kot obvezen predmet in sistemizirati dve učni mesti na I. deški ljudski šoli v Ljubljani za ta pouk v Ljubljani. Z odlokom pov. za uk in bogočastje z dne 13. aprila 1921, Ur. l. št. 123/46, se je uvedla med obvezne učne predmete in sprejela v izkaz o šolskem napredku in matični list tudi srbohrvaščina.

Ministrstvo prosvete je z odlokom O. N. br. 23.321 z dne 26. okt. 1920 odredilo, da se mora poučevati tudi zgodovina v višjih razredih, in sicer Slovencev in Srbov v hrvatskih, Hrvatov v srbskih in slovenskih šolah, prav tako se morata po odloku glavnega prosvetnega sveta učiti v celem kraljestvu cirilica in latinica od tretjega razreda osnovne šole.

Poverjeništvo za uk in bogočastje je zato 13. dec. 1920, št. 5879, odredilo, da se do konca šolskega leta 1920./21. vse učne osebe ljudskih in meščanskih šol naučijo cirilico brati in pisati.

V šolskem letu 1921./22. se je uvedla srbohrvaščina na osnovnih šolah v Sloveniji z odlokom višjega šolskega sveta z dne 25. aprila 1921, št. 5309, v tretjem šolskem letu po 1 uro, v vsakem višjem šolskem letu po 2 uri, in sicer v slovenskih učnih urah, z odlokom z dne 21. sept. 1921, št. 11.692, je bila uvedena tudi s tretjim razredom na vadnicah. Pokrajinska uprava, oddelek za prosveto in vere, je odredila z odlokom z dne 29. okt. 1921, št. 5821, naj se v slovenske čitanke uvrste po možnosti srbske narodne pesmi v prevodu in originalu in pomen Kosovega.

Glede pouka srbohrvaščine v nižjih razredih srednjih šol je sklepal višji šolski svet na seji 22. in 23. sept. 1921 in po dolgi debati, v kateri je obveljalo mnenje člana Ribnikarja proti mnenju poročevalca in šolskih strokovnjakov, da se porabi ena tedenska ura za srbohrvaščino v vseh nižjih razredih srednjih šol, dočim je poročevalec višji šolski nadzornik Wester najprej predlagal povsod po 1 uro na mesec, potem pa po 1 uro tedensko tam, kjer so štiri tedenske ure slovenščine (I. in II. razred vseh srednjih šol in III. in IV. razred hum. gimnazije) in 1 uro na mesec, kjer so tri tedenske ure slovenščine (v III. in IV. razredu realne gimnazije).

Na seji višjega šolskega sveta 17. nov. 1924 je bilo sklenjeno za učiteljišča, da se obvezni pouk srbohrvaščine takoj ali vsaj s 1. jan. 1922 razširi v vseh štirih letnikih na tedensko 2 uri namesto dosedanje 1 ure. Ker pri sedanjem ustroju učiteljišč ne kaže pomnoževati števila tedenskih ur z novim prirastkom, naj se v prilog pouku iz srbohrvaščine zmanjša število tedenskih ur iz nemščine na tedensko 2 uri (namesto dosedanjih 3 ur). Dokler se ne izda podrobni učni načrt za srbohrvaščino, se določa kot učni smoter: Poznavanje srbohrvatskega jezika v besedi in pismu (v gajici in cirilici) ter njena slovstva v glavnih obrisih. Absolventje (absolventke) učiteljišč naj se usposobijo za pouk tega jezika na osnovnih šolah v Sloveniji. Od šolskega leta 1921./22. bo srbohrvaščina izpraševalni predmet pri ustnem zrelostnem izpitu.

Na seji dne 11. avgusta 1921 viš. šol. sveta je bilo na dnevnem redu tudi vprašanje otvoritve srbskohrvatske osnovne šole v Ljubljani. Dr. Pipenbacher je bil mnenja, da je šoloobveznih otrok (26) tako pičlo, da se ne izplača ustanavljati šole, posebno ker se lahko ti otroci priuče slovenskemu jeziku; prav tako bi lahko Slovenci zahtevali v Belgradu zase tako vzporednice. Član Franchetti se je strinjal z mnenjem predgovornika in predlagal, da se ne ustanovi vzporednica.

S tem mnenjem je soglašal tudi kan. Nadrah. Med debato se je ugotovilo, da je višji šolski svet dovolil sprejemne izpite v njihovem materinem jeziku, če pridejo k nam.

Proti pomislekom, da je povratek srbskih otrok s slovenske na srbsko šolo otežkočen in da bi v začetku neznanje slovenščine utegnilo otežavati prestop v višji razred, je bilo sklenjeno soglasno, da neznanje slovenščine otrokom srbske narodnosti ni zadržek za prestop v višji razred, dočim je bil predlog za ustanovitev srbskohrvatske vzporednice odklonjen.

V Uradnem listu št. 145/45 iz l. 1924. je bil objavljen učni načrt za srbski ali hrvatski jezik na slovenskih osnovnih šolah, ki ga je predpisalo ministrstvo prosvete z dne 18. marca 1924, O. N. br. 142, za šolsko leto 1924./25. dalje, prosvetni oddelek je z odlokom z dne 12. aprila 1924, št. 2504, določil učni načrt za srbohrvaščino na učiteljiščih. — V začetku l. 1925. se je z drugim tečajem šol. leta 1924./25. uvedel enotni učni načrt za gimnazije in v njem uredilo tudi vprašanje srbskohrvatskega pouka.

Vseučilišče v Ljubljani.[13]

Dne 23. novembra 1918 so imeli na zadevni poziv poverjeništva za uk in bogočastje (poverjenik je bil dr. K. Verstovšek[14]) zastopniki stanovskih kulturnih organizacij (profesorjev, zdravnikov, inženjerjev, pravnikov) v posvetovalnici na magistratu v Ljubljani prvi sestanek, kjer so se razgovarjali in sklepali v zadevah studija slovenskih visokošolcev. Kmalu nato je poverjenik za uk in bogočastje dr. Verstovšek osnoval posebno vseučiliško komisijo ter povabil k sodelovanju pri njej poleg vseh slovenskih vseučiliških docentov še zastopnike tistega visokošolskega studija, ki ga predstavljajo tehnika in štiri običajne fakultete na avstrijskih vseučiliščih. Namen komisije naj bi bil, omogočiti slovenskim visokošolcem vseučiliški studij ter izvesti vsa pripravljalna dela do končne realizacije vseučilišča v Ljubljani.

Dne 5. decembra 1918 je imela vseučiliška komisija svojo prvo sejo ter si izbrala za predsednika dr. Danila Majarona.

Vseučiliška komisija je imela vsega skupaj 18 rednih sej in eno izredno. Zadnja seja je bila 20. septembra 1919, ko je novi univerzitetni svet delo — seveda v drugi obliki — od nje prevzel. V njenem delu lahko razlikujemo tri dobe: prva sega do konca januarja 1919; druga do srede julija 1919, ko je bilo v Belgradu vseučiliško vprašanje rešeno kot zakon o univerzi v Ljubljani; tretja dalje do septembra, ko je pričel delovati univerzitetni svet.

---

[13] Ker namerja univerza sama ob svoji desetletnici izdati posebno spomenico, je ta spis v začetku skrajšano povzet po članku dr. Srebrniča v »Času« l. 1920., str. 91 in nasl.

[14] Da se je začela energična akcija za vseučilišče, je po pripovedovanju zanesljivih svedokov prav zasluga dr. Verstovška, ki je proti deljenemu mnenju v Narodni vladi, ali naj se počaka s tem vprašanjem, ali naj se ustanovi univerza v Trstu ali v Ljubljani, energično na svojo roko začel z akcijo za ustanovitev.

V prvi dobi je skušala vseučiliška komisija problem slovenskega vseučilišča rešiti tako, da bi se na fakultetah vseučilišča v Zagrebu k že obstoječim hrvatskim stolicam zasnovale paralelne slovenske, ki bi tvorile nekak zametek za bodočo slovensko univerzo v Ljubljani. Njih število bi se od leta do leta množilo; čez pet, šest let bi se preselile v Ljubljano, kjer bi se med tem morale izvršiti druge zadevne priprave, in tako bi prišli do lastnega vseučilišča v svoji sredi. Ta načrt se je izkazal kot neizvedljiv. Druga doba od februarja 1919 do julija istega leta je posvečena sila intenzivnemu stremljenju po lastnem vseučilišču v Ljubljani.[15] Stremljenje je doseglo svoj historični zaključek v univerzitetnem zakonu, ki ga je Narodno predstavništvo pri drugem branju dne 17. julija 1919 soglasno sprejelo. Tretja doba od julija do septembra istega leta tvori prehod vseučiliške komisije v univerzitetni svet, ki ga je zbor novih profesorjev na vseučilišču v Ljubljani osnoval.

Zanimiv je potek druge dobe. Pri seji 21. februarja se je komisija energično zavzela za takojšnjo ustanovitev lastne visoke šole v Ljubljani. Predsednik dr. Majaron je ugotovil: »Čaka nas težka naloga: izdelati bo treba podrobne načrte glede osnovanja fakultet.« Zastopnik inženerjev pa je naznanil, da so tehniki že vložili prošnjo pri Narodni vladi, naj se čimprej ustanove tehnični visokošolski tečaji. Vsa zadeva je prišla v nov tir. Visokošolska vprašanja so dobila v osebi profesorja dr. R. Zupančiča posebnega referenta pri Narodni vladi (poverjeništvo za uk in bogočastje). Za našo univerzo so nastopili tudi naši poslanci v Narodnem predstavništvu, in prišla je v razpravo v ministrskem svetu v Belgradu.

Poslala se je zahvala v Belgrad, izrekla se zahvala Narodni vladi in poverjeništvu za uk in bogočastje in še posebej poverjeniku samemu. Še pri isti seji se je na podlagi vabila poverjeništva za uk in bogočastje z dne 6. marca v okviru vseučiliške komisije ustanovilo pet subkomisij: bogoslovna, pravoslovna, modroslovna, zdravniška in tehnična, ki naj bi čimprej izdelale načrte za organizacijo dotičnih fakultet. Dne 26. aprila je bila posebna konferenca poslancev-zastopnikov vseh treh političnih strank na Slovenskem in več članov vseučiliške komisije, kjer se je nujnost naše visoke šole podrobno premotrivala in obrazložila.

V ponedeljek, dne 19. maja 1919, se je v poslopju državne obrtne šole otvoril I. tehnični visokošolski tečaj. Slovesnost je otvoril predsednik vseučiliške komisije dr. D. Majaron. Po besedi poverjenika za uk in bogočastje dr. K. Verstovška in pozdravih predsednika društva inženerjev ter zastopnika mesta Ljubljane, sta imela pri tej priliki profesorja dr. Milan Vidmar in dr. R. Zupančič posebna uvodna predavanja, prvi o nalogah strojnega inženerja, drugi o matematiki v tehnični znanosti.

Glede vseučilišča samega so se tekom junija pojavili v Belgradu novi pomisleki. Dne 20. junija je bil predsednik vseučiliške komisije pozvan brzojavno v Belgrad, da poda potrebna pojasnila in pomisleke razreši. To je dr. Majaron tudi napravil.

Dne 2. julija 1919 je zboroval pod predsedništvom dr. Antona Korošca ministrski svet, ki je na predlog tedanjega ministra prosvete Ljube Davidovića sklenil, da se otvori že prihodnje leto vseučilišče v Ljubljani, in sicer s petimi fakultetami (bogoslovno, modroslovno, pravoslovno, tehnično in zdravniško). Minister prosvete Ljuba Davi-

[15] To stremljenje je podpirala tudi naša akademska mladina v Zagrebu z resolucijo z dne 25. februarja 1919.

dović se je tedaj in v naslednjih dneh z vso vnemo zavzel za realizacijo našega ideala.

Poslanci so nameravali najprej postaviti zakon o univerzi v Ljubljani v zvezo z zakonom o preuredbi belgrajskega vseučilišča, a iz formalnih razlogov to ni bilo mogoče. Prav tako je bilo nemogoče rešiti vprašanje potom resolucije. Oboje je bilo namreč proti poslovniku. Poslanci so morali torej nastopiti normalno pot, ki vodi do uzakonitve kakega predloga. Sam minister Davidović jim je tukaj pomagal, ko je dne 8. julija stavil zakonski predlog o našem vseučilišču. Še isti dan so poslanci izvolili poseben odbor za ta zakonski predlog, ki je ta zakonski načrt naslednji dan sestavil, nakar je takoj prišel kot nujni predlog na dnevni red. Referent je bil poslanec Anton Sušnik. Predlog je bil tedaj dne 9. julija v prvem branju soglasno sprejet. Dne 17. istega meseca je bil sprejet tudi v drugem branju ter vseučilišče soglasno dovoljeno. Minister prosvete Ljuba Davidović je vest o tem dogodku z bratskim veseljem še istega dne javil poverjeniku dr. K. Verstovšku,[16] ki je iskreno zahvalo slovenskega ljudstva takoj sporočil Hrvatom in Srbom v Belgrad. »Potrudili se bomo,« je zaključil svojo brzojavko, »da postane ljubljanska univerza vredna posestrima belgrajske in zagrebške.«

Delo komisije s tem ni bilo še dovršeno; prešlo je le v svojo tretjo dobo. Nastopil je tedaj problem, kje v preobljudeni Ljubljani dobiti prostore za univerzitetne organe, razne institute ter vseučiliška predavanja, dalje kako preurediti knjižnice za vseučiliško uporabo.

Dne 23. julija 1919 je regent in prestolonaslednik Aleksander podpisal zakon o ustanovitvi vseučilišča, Službene Novine so ga objavile mesec pozneje dne 23. avgusta 1919. Kmalu po razglasitvi univerzitetnega zakona se je izvršilo imenovanje prvih profesorjev z ukazom regenta in prestolonaslednika Aleksandra z dne 31. avgusta. V seji vseučiliške komisije z dne 11. septembra je predsednik dr. Danilo Majaron novoimenovane profesorje iskreno pozdravil ter jim izročil svoje čestitke.

Zadnja seja vseučiliške komisije je bila dne 20. septembra 1919 v Deželnem dvorcu v Ljubljani. Tu se je v zmislu štatuta zbor prvih profesorjev že konstituiral kot univerzitetni svet. Zgodilo se je to 18. septembra 1919. Za predsednika je bil izvoljen dr. Josip Plemelj, za namestnika prof. dr. Rihard Zupančič, za poslovodjo prof. dr. Fr. Ramovš.

Nadaljnja organizacija se je izvedla pri seji univerzitetnega sveta z dne 12. novembra 1919, kjer je bil za studijsko leto 1919./20. izvoljen za rektorja prof. dr. Josip Plemelj, za prorektorja prof. dr. R. Zupančič, za poslovodjo pa prof. dr. Fr. Ramovš.

Vseučilišče je štelo 18 profesorjev. To je bilo seveda samo izhodišče k nadaljnjemu razvoju; svoj pomen je imelo v tem, da je dalo vsem fakultetam početne kolegije treh oziroma štirih profesorjev, ki naj bi omogočili notranje poslovanje ter istočasno preobrazovanje v vedno večje oblike. Fakultetni sveti

[16] Spominjam se, kako zmagoslavno in veselo nam je kazal dr. Verstovšek brzojavko o ustanovitvi vseučilišča v uradih poverjeništva: »Fantje, tu je univerza!« je zanosljal razigran kakor fant.

in univerzitetni svet vršijo v zmislu vseučiliškega statuta med drugimi tudi odgovorno nalogo, da predlagajo nove učne moči ministrstvu prosvete v imenovanje za honorarne profesorje oziroma nastavnike, dalje za docente, izredne in redne profesorje. Prvo tako imenovanje se je zgodilo po odredbi regenta in prestolonaslednika Aleksandra dne 29. januarja 1920.

Zakon je določil, da se na vseučilišču otvorijo vse fakultete že početkom leta 1919./20. Zato je izdal univerzitetni svet dne 9. oktobra 1919 — torej še pred konstituiranjem v rektorat in fakultetne svete — razglas na visokošolsko dijaštvo, kjer so obrazložene vodilne misli z ozirom na zimski semester 1919/20 na vseučilišču v Ljubljani. Tu se tudi odreja vpisovanje na vseh petih fakultetah za rok od 15. novembra do 1. decembra 1919; predavanja bi se pričela v začetku meseca decembra. Predavanja na pravoslovni fakulteti so za zimski tečaj nemogoča, ker so profesorji zaposleni pri mirovni konferenci v Parizu; na bogoslovni in modroslovni fakulteti bo pouk popoln, to je za slušatelje vseh osmih semestrov; na tehniški fakulteti se otvorijo v 1. in 3. semestru naslednji oddelki: strojni, gradbeni, geodetski, arhitektni, rudarski in kemični; medicinska fakulteta pa prične s tvarino za prvi semester in more z ozirom na omejene prostore sprejeti le 40 do 50 slušateljev. Profesorji in docenti, ki so bili imenovani 27. januarja 1920, po večini niso mogli za tekoči semester objaviti in pričeti svojih predavanj, ker so bili drugod zaposleni.

Novoustanovljena univerza v Ljubljani se je, kakor od starodavnosti običajno, predstavila sestram po drugih državah. Do konca decembra 1919 so ji na to poslale pozdrave in jo hkrati priznale univerze: Atene, Cluj, Dunaj, Gradec, Jassy, Jena, Krakov, London, Lvov, Oxford, Praga (češka in nemška), Rostock, Stockholm, Varšava, ter tehnične visoke šole: Brno, Dunaj, Lvov, Praga (češka in nemška).

Z vsako visoko šolo je v najtesnejši zvezi visokošolsko dijaštvo. Na raznih fakultetah je bilo ob koncu prvega semestra dne 16. marca 1920 inskribiranih 679 slušateljev, in sicer 101 na bogoslovni, 230 na modroslovni, 281 na tehnični (I.—IV. sem.) in 67 na medicinski fakulteti. Med 679 vpisanimi slušatelji je bilo 30 izrednih in 23 žensk.

Za univerzo se je določil bivši deželni dvorec. Vprašanje, čigav je dvorec, je ostalo in suspenzo. Univerza je vsako leto postavila v svoj proračun najemnino, ki pa je delegat finančnega ministra ni pustil izplačevati komisiji za upravo imovine bivše dežele Kranjske. Spočetka je univerza zasedla le nekaj prostorov, kajti v dvorcu so bili nastanjeni razni uradi, ki so se le počasi izseljevali. Zato so se prva leta morala vršiti predavanja na obrtni šoli (tehnika), v realki, muzeju in na I. drž. gimnaziji. Najdalje je ostal v dvorcu zdravstveni oddelek; izselil se je še le spomladi l. 1925. Tehniška fakulteta je dobila prostore na Mirju poleg obrtne (sedaj srednje tehniške) šole, v novi zgradbi, ki jo je postavilo Društvo za zgradbo tehniške fakultete. To zgradbo je univerza razširila (l. 1927.). V njej je nastanjena večina tehniških oddelkov in institutov. Rudarski oddelek se je preselil v stavbo poleg tehniške fakultete, katero je spomladi 1927 ministrstvo za socialno politiko dalo za šest let univerzi v porabo.

Kemični institut, skupen filozofski, medicinski in tehniški fakulteti, je adaptiral klet pod realko za laboratorije. Mineraloški in fizikalni institut, skupna filozofski in tehniški fakulteti, sta nastanjena v dvorcu. V dvorcu so danes dalje rektorat, vsi dekanati in drugi univerzitetni uradi z univ. računovodstvom ter filozofska in juridična fakulteta. Ko so se ostvarile oblastne samouprave, je oblastni odbor ljubljanske oblasti kot pravni naslednik bivše kranjske dežele prevzel dvorec, pa ga za malo najemnino pustil univerzi, dokler se vprašanje njenega doma ugodno ne reši. Medicinska fakulteta je bila najprej v prosekturi javne bolnišnice, potem pa se je preselila v anatomski institut, ki se je zgradil poleg bolnišnice. Teološka fakulteta ima od l. 1920. v najemu devet sob v Alojzijevišču.

Prof. dr. K. Hinterlechner je kot rektor v stud. letu 1924./25. načel vprašanje nove stavbe za univerzo. Po dolgem in vestnem preiskovanju se je dognalo, da bi bilo po terenu in okolici najugodnejše stavbišče Koslerjevo posestvo v Sp. Šiški; Cekinov grad, ki tam stoji, bi se dal preurediti za univerzitetne namene, potrebne stavbe — paviljonski sistem — bi se pa dal lepo razvrstiti po razsežnem zemljišču, kjer bi se napravil javno dostopen botanični vrt. V proračunski predlog za l. 1925./26. je prosvetno ministrstvo postavilo vsoto, ki bi bila potrebna kot prvi obrok za nakup zemljišča, toda minister prosvete St. Radić jo je črtal. Odtistihmal se ni dalo več doseči, da bi prišla ta postavka v budžetni predlog.

Po zak. iz l. 1919. ima medicinska fakulteta samo štiri semestre. Povrh tega pa so se često pojavili poskusi, ukiniti ali okrniti to ali ono fakulteto; ukinitev je grozila medicinski in teološki — zdaj tej ali oni, zdaj obema —, okrnitev pa tehniški. Ukinitev bi se bila izvršila ne s spremembo zakona z dne 23. jul. 1919, temveč via facti s črtanjem kreditov za to ali ono fakulteto v drž. proračunu. V osnutek finančnega zakona za l. 1927./28. pa se je sprejel člen, ki bi bil dal ministrskemu svetu splošno pooblastilo, da ukine fakultete ali oddelke, ki bi se zdeli odveč. Dvakrat, l. 1925. in 1927., je univerzitetni svet v svečanih resolucijah javno nastopil proti takim nakanam in vsa slovenska javnost je ob takih prilikah složno nastopila za popolno univerzo.

V začetku l. 1921. je prosvetno ministrstvo sklicalo delegate vseh treh univerz v kraljevini v komisijo, ki naj bi izdelala osnutek za enoten univerzitetni zakon. Komisija je takrat imela sestanke v Belgradu, Zagrebu in Ljubljani ter izdelala načrt, po katerem bi se v enotnem zakonu zajamčil obstoj vsem petim fakultetam ljubljanske univerze in bi se tudi pri medicinski izpustila sleherna omejitev. Komisija je bila v naslednjih letih še večkrat sklicana, da je predelala prvotni načrt, zlasti, da ga je spravila v sklad z zakonom o civilnih uradnikih. Novo komisijo je sklicalo prosv. ministrstvo v začetku

I. 1928., z vsake izmed treh univerz po tri delegate. To je bila posledica enodušnega odpora proti ominoznemu členu 44. v osnutku fin. zakona s prej omenjenim pooblastilom za ukinitev fakultet. Ta komisija naj bi pretresla ves kompleks visokošolskih vprašanj, pred vsemi to, ali naj se katera izmed obstoječih fakultet ukine. V prosvetnem ministrstvu je prevladovalo mišljenje, da je fakultet preveč, in so pričakovali, da bo komisija predlagala redukcijo v tej ali oni obliki. Komisija je vse temeljito pretehtala in prišla do zaključka, da je obstoj treh univerz v sedanjem obsegu potreben. Ker se je v ministrstvu naglašalo, da so pri sedanjem stanju državnih financ izdatki za visoke šole preveliki, je komisija preiskala, kje bi se dalo v univerzitetnih proračunih kaj prihraniti. Svoje zaključke je komisija predložila ministrstvu v obsežni spomenici. Ministrstvo je mišljenje komisije sprejelo in ji naročilo, naj formulira definitivni osnutek univerzitetnega zakona. Komisija je tudi to izvršila in ta osnutek čaka sedaj uzakonitve. Tudi v tem osnutku ohrani »Ljubljanska univerza« — to bi bil v prihodnje njen uradni naslov — vseh pet fakultet.

Vrsta rektorjev ljubljanske univerze v prvem desetletju je ta-le: 1919/20 dr. Jos. Plemelj (filozofska fak.), 1920/21 dr. Rikard Zupančič (tehn. fak.), 1921/22 dr. Gregor Krek (jurid. fak.), 1922/23 dr. Aleš Ušeničnik (teol. fak.), 1923/24 dr. Fran Kidrič (filoz. fak.), 1924/25 dr. Karel Hinterlechner (tehn. fak.), 1925/26 dr. Leonid Pitamic (jurid. fak.), 1926/27 dr. Franc Ksav. Lukman (teol. fak.), 1927/28 dr. Rajko Nahtigal (filoz. fak.), 1928/29 dr. Milan Vidmar (tehn. fak.).

Srednje šole.

K obstoječim srednjim šolam na slovenskem ozemlju se je pridružila po prevratu kot nov zavod realna gimnazija v Murski Soboti, zasebna mestna ženska realna gimnazija in zasebna uršulinska realna gimnazija v Ljubljani.

Po reformah učnega načrta leta 1918. in 1919. glede slovenščine kot učnega jezika, srbohrvaščine kot učnega predmeta in nemščine, so ostali stari avstrijski učni načrti. Na realki se je uvedla v letu 1919./20. francoščina že v I. razredu namesto v III. Ostro se je čutila v srednjih šolah reforma min. Pribičevića julija 1924, s katero naj bi se pouk v I. in II. razredu vseh srednjih šol v državi izvzemši humanistične gimnazije izenačil s pričetkom šol. leta 1924./25., t. j. učni programi naj bi se izenačili z učnim načrtom srbskih gimnazij. Jeseni leta 1924. se ta reforma ni izvršila, ker jo je minister dr. A. Korošec ukinil z motivacijo, da se z reformiranjem srednje šole počaka do uveljavljenja novega srednješolskega zakona. Po padcu Davidovićeve vlade je min. Pribičević svojo julijsko reformo takoj uveljavil z odlokom S. N. br. 28.689, z dne 25. novembra 1924, in

sicer, da se mora s 1. decembrom 1924, t. j. sredi šolskega leta, pouk izenačiti v I. in II. razredu.

Reforma se je izvedla zaradi svoje nenadnosti (razen na humanističnih gimnazijah v Ljubljani, Mariboru in Št. Vidu) 8. januarja 1925, le v Kranju s pričetkom II. semestra 1925.

S to reformo je bila odpravljena latinščina in nemščina iz dosedanjega učnega načrta nižje gimnazije, v II. razredu stara zgodovina, kot obvezni predmet se je uvedla francoščina z II. razredom in petje v I. in II. razredu, matematični pouk, prirodopis in zemljepis je dobil več ur. Reforma se je potem postopoma širila v višje razrede, tako da je v III. razredu prišla narodna zgodovina, v IV. higiena. Uvedlo se je v I. in II. razred obvezno lepopisje, za učenke v nižji gimnaziji l. 1926./27. ženska ročna dela.

Omeniti je odlok P. br. 6411 z dne 24. maja 1925, s katerim je ministrstvo razdelilo šolsko leto na 3 trimesečja in uvedlo v vseh šolah enotno administracijo. V jeseni 1925 so se podaljšale učne ure od 40 na 45 minut in uvedli novi odmori. Kot posebno reformo moram navesti min. odlok z dne 21. oktobra 1922, S. N. br. 10.811, s katerim so se »pravila o višjem in nižjem tečajnem izpitu« razširila na vse srednje šole v državi.

Leta 1928. se je v Ljubljani, Mariboru in Splitu uvedel učni načrt na realkah tako kakor velja za realko v Belgradu. S tem se postopno spremeni sedanji 7. razred v 8. razred. Poleg tega se osnujejo od 5. razreda dalje na realkah realno-gimnazijske paralelke, če se javi dovolj učencev. V Ljubljani se je paralelka uvedla letos.

Zelo neugodno za razvoj naših srednjih šol je bilo koncentriranje kreditov v ministrstvu in pa dvakratne dvanajstine, ki niso dopustile nobenega napredka, prav tako je strogo interpretiranje čl. 16. ustave onemogočilo pobiranje vpisnin in s tem napravilo razne učne zbirke odvisne le od pičlih državnih kreditov. V vzgojnem oziru je neplačevanje šolnine slabo vplivalo na leno in poredno dijaštvo.

Izenačenje s šolstvom v vsej državi je privedlo tudi druge izpremembe: večkrat se je menjal disciplinarni red, odpravili so se sprejemni izpiti (1926/27), uvedla se je drugačna razvrstitev srednješolskega učiteljstva (začasni predmetni učitelji, suplenti, profesorji, učitelji veščin), namesto prej običajnega naslova »ravnatelj« se je zaradi izenačenja začel rabiti naslov »direktor«.

Slovenska realna gimnazija v Celju. Šolsko leto 1918./19. se je pričelo po starem. Ob prevratu se je zavod preuredil v osnovnih smernicah nove šolske uprave, poleg tega pa še po posebni odredbi, ki se nanaša samo na celjsko gimnazijo.

Učenci slovenske narodnosti dosedanje nemške gimnazije od I. do VIII. razreda so se izločili in tvorili z dotedanjimi samostojnimi razredi s slovenskim učnim jezikom temeljne razrede državne gimnazije v Celju. Učenci nemške narodnosti od I. do VIII. razr. pa so se združili v samostojne nemške vzporednice

pod vodstvom dosedanjega ravnatelja gimnazije v Celju Kl. Profta, ki se je podredil v administrativnem oziru začasnemu vodji celotnega zavoda Emilijanu Lileku. Vodji Proftu so se podredili nemški profesorji tedanje nemške gimnazije. Glede uporabe učil in učnih zbirk je bilo odrejeno, naj se sporazumeta ravnatelj Lilek in vodja Proft tako, da se bo na obeh zavodih vršil pouk nemoteno. Učni jezik temeljnih razredov v vseh predmetih razen v nemščini je bil slovenski. Učni jezik v samostojnih nemških vzporednicah je bil nemški. Na obeh zavodih je bil uveden slovenski uradni jezik. Srbohrvaščina se je uvedla v slovenskih temeljnih razredih po eno uro na teden od V. do VIII. razreda.

Proft je bil bolan ves december 1918. Med tem ga je nadomeščal profesor Eng. Potočnik. Šele začetkom januarja 1919 je mogel E. Lilek prevzeti ravnateljske posle, izvesti istočasno izločitev slovenskih dijakov iz bivše nemške gimnazije, osnovati popolno slovensko gimnazijo, ter poleg nje nemške paralelke za preostale učence nemške narodnosti. Bivši ravnatelj Proft pa ni hotel prevzeti vodstva novih nemških paralelk ter se v administrativnem oziru podrediti novemu ravnatelju. Zato je ravnatelj E. Lilek naprosil profesorja Eng. Potočnika, da je začasno vzel v roke vodstvo nemških paralelk, ki so kakor poprej slovenske imele sedaj v istih prostorih pouk popoldne, tako, da se je položaj ravno preokrenil.

Toda število nemških učencev je tako padlo, da je najprej ponovno ravnatelj Lilek in nato še ves slovenski učiteljski zbor sestavil oddelku za uk in bogočastje predlog, naj se konec prvega semestra odpravijo nemške paralelke. Poverjenik za pouk in bogočastje je pristal na ta predlog 6. marca 1919 in obvestil o tem ravnateljstvo potom višjega šolskega sveta dne 13. marca 1919. Hkrati je odbil prijave nemškega učiteljskega osebja, ki je želelo, da bi ostalo v službi do konca šolskega leta 1918./19.

Med tem se je pouk na nemških razredih 10. marca 1919 (začasno, ker še ni bilo odloka) prekinil. Premožnejšim učencem je ravnateljstvo svetovalo, naj prestopijo na nemške paralelke v Mariboru ali v Ptuju; tisti pa, ki kraja ne bi mogli menjati, naj bi se po razredih zbrali v skupine, si najeli skupnega instruktorja in se pripravljali za eventualni privatni izpit, v Celju ostali profesorji bi jim gotovo radi pomagali z nasvetom in dejanji. Toda nemški profesorji so odhajali. Ko jih je ravnateljstvo (27. marca 1919) pozvalo k oddaji učnih zbirk, se niso več vsi odzvali. Le nekaj jih je še ostalo v Celju do konca šolskega leta; v posebnih kurzih so pripravljali nemške dijake na privatne izpite, ki so jih polagali na raznih zavodih.

Ob poslovenjenju je bil zavod še humanistična gimnazija. V realno gimnazijo je bil spremenjen na osnovi odloka višjega šolskega sveta z dne 21. avgusta 1919. Po njem se je pričela preobrazba zavoda s šolskim letom 1919./20. Tedaj se je v tretjem razredu namesto grščine jela poučevati francoščina in s šolskim letom 1924./25. so bili že vsi razredi realno-gimnazijski. Risanje je bilo v nižjih razredih že prej obvezno (vendar samo v nemški gimnaziji); nanovo se je uvedla obvezna opisna geometrija in telovadba.

Odlok o preureditvi zavoda v realno gimnazijo je temeljil še na odloku avstrijskega ministrstva za uk in bogočastje z dne 8. avgusta 1908.

Zavod je potem prebrodil vse splošne preureditve realnih gimnazij. Poleg tega se izmed prostih predmetov na zavodu stalno poučuje stenografija v dveh tečajih, po odstranitvi obvezne nemščine iz nižjih razredov se tudi ta predmet poučuje neobvezno. Po prevratu se je prva leta poučevala neobvezno tudi italijanščina in za višje, še humanistične razrede francoščina. Tedaj je bilo tudi še risanje neobvezno za višješolce. Eno leto se je z lepim uspehom poučevala ruščina, l. 1927./28. pa so dijaki šestega in osmega razreda obiskovali češčino, katere pouk vzdržuje Jugoslovansko-češkoslovaška Liga.

Učencev je bilo: L. 1918./19. 319, l. 1919./20. 364, l. 1920./21. 335, l. 1921./22. 304, l. 1922./23. 271, l. 1923./24. 281, l. 1924./25. 308, l. 1925./26. 397, l. 1926./27. 431.

Državna realna gimnazija v Kočevju. Po prevratu je pokrajinska uprava za Slovenijo odpravila na kočevski gimnaziji višje razrede, a nižje je spreminjala stopnjema, začenši z letom 1919., v slovenske realne. Obisk je bil vsako leto večji, ker se je šolski okoliš več ko podvojil ter obsega sedaj ves kočevski okraj. Radi tega je l. 1921. Slovenski odbor v Kočevju, ki je zastopal vse slovenske politične stranke, sestavil spomenico in prosil ministrstvo prosvete za zopetno razširjenje zavoda v popolno osemrazredno gimnazijo (realno). Ministrstvo prosvete je z odlokom dne 11. avgusta 1921, št. 9410, dovolilo razširitev, začenši z letom 1922./23. Ker pa je bil tedanji IV. razred še nemški in učenci razen enega sami Nemci, se je otvoril v šolskem letu 1923./24. V. slovenski razred.

Šolsko poslopje je last mestne premoženjske uprave (od 1928. preide poslopje v last mestne občine kočevske), ki skrbi tudi za njegovo vzdrževanje in za inventar. Tako je l. 1923. žrtvovala za popravo poslopja več kot 10.000 Din. Enako tudi l. 1928. — Maturiralo je l. 1927.: 21, l. 1928.: 18, a letos je v VIII. razredu 21 dijakov.

Državna gimnazija v Kranju je bila do prevrata utrakvističen zavod. V nižjih razredih je bil slovenski učni jezik, v višjih nemški, izvzemši verouk, slovenščino, matematiko, fiziko in filozofsko propedevtiko. Po prevratu je bil vpeljan na celem zavodu slovenski učni jezik. Zavod je bil humanistična gimnazija. V septembrski seji višjega šol. sveta l. 1919. se je razpravljalo tudi o predlogu, naj se gimnazija spremeni v realno, vendar do sklepa ni prišlo.

Z odlokom min. prosvete S. N. br. 153 od 2. januarja 1925 se je vpeljal z drugim semestrom š. l. 1924./25. novi enotni načrt v prvem in drugem razredu in z vsakim novim šolskim letom v naslednjem višjem razredu. V š. l. 1927./28. se je poučevalo v razredih I.—V. po novem učnem načrtu, v razredih VI.—VIII. pa po načrtu za humanistične gimnazije.

I. drž. gimnazija v Ljubljani. Ob prevratu je štel zavod 14 oddelkov (8 + 6) s 594 (64) učenci. Učilo se je po programu tedanjih klasičnih gimnazij, vendar zaradi vojnih razmer ne s predpisanim številom učnih ur, temveč s skrčenim. Po prevratu se je zavod naglo razvijal. Leta 1918./19. je imel 17 oddelkov in 680 (82) učencev, l. 1919./20. 17 oddelkov in 751 (60) učencev, l. 1920./21. 17 oddelkov in 806 (72) učencev, l. 1921./22. 18 oddelkov s 744 (69) učencev. Doslej je zavod obdržal 18 oddelkov, mora pa radi pomanjkanja prostorov in sredstev za opremo odkloniti vsako leto precej učencev.

V naslednjih letih je bilo število učencev sledeče: L. 1922./23.: 695 (24), 1923./24.: 656 (58), 1924./25.: 708 (76), 1925./26.: 778 (101), 1926./27.: 819 (104), 1927./28.: 832 (95). (832 (95) se čita: Vseh učencev 832, med temi 95 učenk.) — Zavod je obdržal v bistvu učni načrt nekdanjih humanističnih gimnazij; prilagodil se je novim državnim razmeram.

II. drž. realna gimnazija v Ljubljani. Zavod, ki je bil humanistična (klasična) gimnazija, je spremenila Narodna vlada z odredbo odd. za uk in bogočastje z dne 20. novembra 1918 št. 8656 v realno gimnazijo in to prvi in drugi razred. Ostali so sledili stopnjema, torej 3. razred 1919./20. itd.

III. državna realna gimnazija v Ljubljani. Ob razsulu je bila popolna drž. gimnazija z nem. učnim jezikom nastanjena v Waldherrjevi hiši v Beethovnovi ulici št. 7. Ravnatelj je bil Nemec dr. Tretter. Z razpisom Narodne vlade v Ljubljani, dne 13. januarja 1919, so bili vsi nemški člani profesorskega zbora odpuščeni iz službe. Edini Slovenec, dr. Jerše, je prevzel prov. ravnateljsko mesto.

Z razpisom poverjeništva za uk in bogočastje z dne 8. avgusta 1919, št. 2710, je bil izpremenjen zavod v realno gimnazijo počenši s prvimi tremi razredi dne

16. septembra 1919. Na predlog poverjeništva za uk in bogočastje je Ministrstvo prosvete z razpisom z dne 13. julija 1921 odredilo, da se pretvori zavod postopoma v realno gimnazijo s slovenskim učnim jezikom z nemškimi paralelkami, ki se pa postopoma opuščajo začenši z najnižjim razredom. Odlok Ministrstva prosvete S. N. z dne 29. maja 1924, odreja, naj se z začetkom šolskega leta 1924./25. radi premalega števila učencev ukinejo razredi z nemškim učnim jezikom, t. j. V.—VIII. Z odlokom K br. 301 z dne 5. septembra 1924 je ministrstvo prosvete brzojavno odredilo, naj se vpostavijo vsi razredi na zavodu, toda ne z nemškim, temveč s slovenskim učnim jezikom.

Prosvetno ministrstvo je dne 17. septembra 1927 brzojavno sporočilo, da je ministrski svet sklenil skrčiti III. drž. gimnazijo na nepopolno (nižjo) gimnazijo in naročilo, da s 30. septembrom 1927 zatvori ravnatelj V. razred. Ker na II. drž. gimnaziji ni bilo prostora za 52 učencev, je prosvetni oddelek s sporazumom s prosvetnim ministrstvom odredil, da ostane V. razred na III. drž. gimnaziji kot V. c II. drž. gimnazije. Dne 22. maja 1928 pa je vel. žup. prosv. odd. odredil, da velja V. c razred II. drž. gimnazije zopet kot V. razred III. državne gimnazije.

Mestna ženska realna gimnazija je naslednica bivšega šestrazrednega mestnega dekliškega liceja, ki je bil otvorjen s šolskim letom 1907./08. s prvim razredom. Kuratorij mestnega dekliškega liceja je v februarju 1919 naročil vodstvu liceja, da sestavi učni načrt za žensko realno gimnazijo, ki naj stopi na mesto takratnega liceja in učni načrt za žensko reformno realno gimnazijo, ki naj omogoči brez običajnih velikih težkoč gojenkam četrtega razreda liceja prestop v gimnazijo. Na podlagi predloženih učnih načrtov je poverjeništvo za uk in bogočastje dne 18. avgusta 1919, št. 3791 dovolilo izpremembo liceja v realno in reformno realno gimnazijo. V šolskem letu 1919./20. se je nato otvoril prvi razred ženske realne gimnazije in peti razred ženske reformne realne gimnazije. Prvemu razredu ženske realne gimnazije je sledil z vsakim prihodnjim šolskim letom višji razred, enako petemu razredu ženske reformne realne gimnazije. Zato pa se je opustil istega leta prvi razred liceja, od katerega je odpadel vsako leto po en razred, tako da je prenehal licej l. 1924./25. Ženska reformno-realna gimnazija je bila vsled premajhnega števila gojenk ukinjena v decembru l. 1923. Ženska realna gimnazija je dobila obenem za vse svoje oddelke pravico javnosti z odlokom ministrstva prosvete z dne 8. avgusta 1924, P. br. 7601. Gimnazija sama zase je nato še ponovno dobila pravico javnosti in popolne izenačitve z drugimi drž. srednješolskimi zavodi z odlokom ministrstva prosvete S. N. br. 371 ex 26. I. 1927.

Z žensko gimnazijo je bila v zvezi petrazredna licejska osnovna šola, ki je bila otvorjena s šolskim letom 1907./8. Ta licejska osnovna šola se je združila v maju 1924 s III. dekliško osnovno šolo na Vrtači. H gimnaziji spada nadalje od l. 1900./1. enoletni trgovski tečaj, na novo odobren l. 1919. Od leta 1922. spada ta trgovski tečaj pod resor ministrstva trgovine in industrije. Nadalje je priklopljena gimnaziji in sicer s šolskim letom 1920./21. enoletna gospodinjska šola »Mladika«, ki spada od leta 1922. pod resor ministrstva trgovine in industrije.

Upravlja se zavod po načinu državnih srednješolskih zavodov. Učni načrt je popolnoma enak državnim srednjim šolam, nadzorstvo nad delom šole ima državna oblast kakor na ostalih srednjih šolah. Mestna občina ljubljanska je lastnica celokupnega zavoda, ona financira učiteljstvo in zavod in je zadnja instanca v disciplinarnih zadevah tako za gojenke, kakor za učiteljski zbor.

Zasebna ženska gimnazija pri uršulinkah v Ljubljani. Z odlokom S. N. br. 27.458 od 5. (12.) septembra 1928 je ministrstvo dovolilo zasebno žensko gimnazijo pri uršulinkah v Ljubljani.

Državna realka v Ljubljani. Šolsko leto 1918./19. se je pričelo še po starem. Temeljne razrede (7) so obiskovali ali samo učenci nemške narodnosti, ali pa

so jim dodali za temeljni razred potrebno število slovenskih dijakov, učenci slovenske narodnosti so pa bili združeni v paralelkah. Učni jezik je bil nemški, le verouk v slovenskih paralelkah I. in II. razreda ter slovenščina kot učni predmet za Slovence sta se poučevala v slovenskem jeziku. Dasi so bili učenci slovenske narodnosti vedno v večini, vendar ni hotela avstrijska vlada pod nobenim pogojem otvoriti paralelk s slovenskim učnim jezikom. Nemški značaj zavoda se je skrbno čuval. Nemške razrede so polnili poleg otrok nemških uradnikov in častnikov po večini sinovi od nemške moči količkaj odvisnih uradnikov, obrtnikov in trgovcev slovenskega pokolenja. V realčnem poslopju je bila nastanjena tudi osnovna šola nemškega Schulvereina, ki je vzgajala renegatski naraščaj za realko.

V pričetku šolskega leta 1918./19. je štel zavod 19 razredov (7 temeljnih in 12 paralelk), od teh je bilo 12 slovenskih, 3 razredi so bili mešani in le 4 razredi so bili nemški.

Po prevratu so postali slovenski razredi temeljni s slovenskim učnim jezikom, njim so se priklopili nemški razredi z nemškim učnim jezikom. Na zavodu je bilo 629 slovenskih in 168 nemških in drugorodnih učencev. V zmislu naredbe Narodne vlade je bila realka s šolskim letom 1919. popolnoma poslovenjena. Nemški dijaki in nemški profesorji so odšli, nemške paralelke pa odpadle.

Odlok ministrstva prosvete z dne 25. avgusta 1928 dovoljuje otvoritev realnogimnazijskega oddelka v V. razredu. Po tem odloku se razširi zavod s šolskim letom 1928./29. na realko in realno gimnazijo. Prvi štirje razredi so enotni, od 5. razreda dalje pa bodo obstojali posebni realčni in posebni realnogimnazijski oddelki. Realka je še sedemrazredna, pa se že s prihodnjim šolskim letom razširi na osemrazredno. Od 1918./19. do 1927./28. je število učencev padalo od 797 do 685, oddelki od 20 do 17.

Državna realka v Mariboru. Zaradi španske bolezni (hripe) je bil zavod zaprt od 13. do 20. oktobra 1918 in skupna šolska maša je bila odpovedana do 17. novembra 1918. Nastopili so dnevi prevrata. V mestu se je konstituiral združen meščanski odbor (Volkswehr). Po nasvetu tega odbora so ravnatelji srednjih šol v Mariboru dne 5. novembra prekinili za en teden šolski pouk, ker je bilo premalo garancije za javno varnost, zlasti za vnanje učence. Dne 20. novembra 1918 je prišla na zavod prva odredba Narodne vlade z dne 16. novembra 1918, št. 8524.

Po naredbi Narodne vlade z dne 27. novembra 1918, št. 8848, je bil na mariborski gimnaziji dne 6. decembra 1918 otvorjen prvi slovenski realčni razred, podrejen ravnateljstvu gimnazije. V ta razred so prestopili nekateri gimnazijski prvošolci in slovenski dijaki nemške realke, skupaj 46 + 2 učenca, na koncu leta jih je ostalo še 37 + 1.

Odslej so prihajali nekaj časa na zavod odloki od Narodne vlade v Ljubljani in od deželnega šolskega sveta v Gradcu. Zadnji dopis iz Gradca je prišel dne 22. marca 1919, št. 32.233/2, dne 18. marca 1919 glede zamenjave in žigosanja denarja.

Razpis Narodne vlade v Ljubljani, št. 8848, z dne 27. novembra 1918, določa sledeče: »Samostojni nemški razredi drž. gimnazije v Mariboru pod vodstvom prof. Friderika Knappa se pridelijo za 1918./19. realki s pravico, da svobodno uporabljajo realčna učila in zbirke. Na realki sami je uradni jezik slovenski, slovenščina pa obvezni predmet. Sicer ostane zavod začasno neizpremenjen.«

Dne 18. januarja 1919 (št. 135) je poslalo štajersko obmejno poveljstvo v Mariboru opomin na zavod, da nemška šolska mladina hujska proti prebivalstvu slovenske narodnosti, in da ima tajno, Slovencem sovražno organizacijo. In res je prišlo dne 27. januarja do demonstracij in izgredov proti Slovencem. Zaradi tega je okrajno glavarstvo dne 28. januarja 1919 poslalo na vodstvo zavoda sledeči dopis: »Dognalo se je, da je dalo vodstvo dovoljenje za predčasen sklep pouka

v svrho udeležbe učiteljev in učencev že prejšnji dan sklenjene in pripravljene demonstracije proti Slovencem, ki so povzročile velike izgrede in privedle do krvoprelitja. Zato je ukazala Narodna vlada, oziroma poverjeništvo za uk in bogočastje v Ljubljani takojšnjo začasno zatvoritev na tamošnjem zavodu.« Nato je prišel razpis v. š. z dne 13. februarja 1919, da ostanejo nemške srednje šole do nadaljnjih ukrepov zaprte, dovoljuje se pa, da se učenci razredujejo za I. tečaj ter se jim izdajo polletni izkazi. — Prazne šolske prostore so med tem zasedli vojaki. — Redni pouk v II. tečaju je pričel šele 1. aprila 1919.

Tajne organizacije mladine pa s tem še niso prenehale. Razpis višjega šolskega sveta z dne 11. aprila 1919 prepoveduje namreč nošnjo enotnih čepic srednješolskega dijaštva in z odlokom z dne 12. aprila 1919 se učiteljstvu naroča, da preiskuje glede dij. društva »Germania« in štirih drugih burševskih društev.

Glede nemških srednjih šol je odločilo poverjeništvo za uk in bogočastje z razpisom dne 8. junija 1919 to-le: »Na državni realki v Mariboru, ki se postopoma razvija s slovenskimi temeljnimi razredi, ostanejo začasno nemški razredi od 2—7, vanje se sprejemajo nemški učenci iz drž. realke v Ljubljani. Nemške vzporednice državne realke v Ljubljani se opuste. Dijaki I. razreda smejo delati sprejemni izpit v nemškem jeziku samo na drž. realni gimnaziji z nemškim učnim jezikom v Ljubljani.«

Šolsko leto 1919./20. je pričelo dne 22. septembra 1919, toda pouk se je vršil skraja v skrčenem obsegu, ker je bilo premalo učiteljev. Zavod je imel v tem šolskem letu 7 temeljnih razredov in skraja dve vzporednici (VI. in II.), od 1. decembra 1919 pa tri vzporednice, ko je bil četrti razred razdeljen v dva oddelka. Slovenski učni jezik je bil v obeh prvih in II. a razredu (ki je nastal iz prejšnjega slovenskega realčnega razreda na gimnaziji); nemški razredi so bili II. b, III., IV. b, V., VI., VII. Glede nemških učencev v slovenskih razredih je določil razpis v. š. sveta št. 14.194, dne 17. septembra 1919, naj se z njimi ravna dobrohotno, če še ne znajo zadostno slovenski. Slovenščina je bila za vse učence obvezen predmet, poučevala se je pa v treh stopnjah: a) Nemci začetniki, b) Nemci, ki so že znali nekaj slovenščine, c) Slovenci.

Leta 1919./20. je bil opuščen I. nemški razred, v letu 1920./21. drugi itd. Leta 1924./25. je bil VII. a razred že slovenski, VII. b razred pa zadnji nemški. Leta 1925./26. je bil že ves zavod slovenski. Do 1924./25. se je vršil pouk po starih avstrijskih realčnih predpisih. Sredi leta 1925./26. sta postala I. in II. razred realno gimnazijalna razreda, v letu 1926./27. pa tudi III. in IV. Višji razredi V.—VII. imajo še danes prejšnji načrt avstrijskih realk. Spremenjen je samo pouk v slovenščini (srbohrvaščini) in nemščini.

Zavod je imel v letu 1918./19. vpisanih 438 učencev + 22 učenk = 460, od teh ob koncu leta še 349 + 16 = 365, med njimi 300 + 15 = 315 nemških. V letu 1927./28. pa je bila vseh vpisanih 482 + 77 = 559, od teh ob sklepu šolskega leta še 509, med njimi 53 nemških. Od prevrata sem torej število počasi raste.

Med državo in mestno občino Maribor je bila sklenjena dne 12. julija 1927 nova pogodba za vzdrževanje realke, ker je poslopje last mestne občine. Ta pogodba je bila odobrena od ministrstva prosvete. Bistvene točke te pogodbe so: Država plačuje učiteljsko osebje in šolske sluge, potem najemnino, stroške za kurjavo in pisarno, mestna občina pa skrbi za vzdrževanje, za pohištvo, učila, razsvetljavo in vodo.

Državna gimnazija v Mariboru je bila ustanovljena leta 1758. Učni jezik je bil nemški; izza leta 1853. je predpisan poseben učitelj za slovenščino, ki je učil tudi srbohrvaščino. S šolskim letom 1889./90. so se otvorile za 4 nižje razrede dvojezične vzporednice, v katerih je bil učni jezik slovenski v pouku latinščine, matematike, verouka in slovenščine. Dijaštvo pa je bilo na zavodu od nekdaj do

prilično dveh tretjin slovenske narodnosti; gojitvi slovenskega jezika in razmahu slovenskega mišljenja se niso delale zapreke. — Ko je leta 1911. prišel na zavod sedanji — prvi slovenski — ravnatelj dr. Jos. Tominšek, je dosegel, da se slovenskemu, posebno kmečkemu dijaštvu olajša vstop in napredek v gimnaziji s tem, da se je leta 1914./15. dovolil slovenski učni jezik v I. razredu tudi v zemljepisu in prirodopisu; I. razred je bil potemtakem popolnoma poslovenjen, v nastopnih razredih bi se nemški učni jezik uvajal le postopoma. — Ravnatelj je tudi pazil, da je bila v učnem zboru vedno vsaj polovica Slovencev. Glede notranjega ustroja naj se pripomni, da je mariborska humanistična gimnazija gojila tudi realne vede. Ob prevratu je Narodna vlada z odlokom z dne 27. novembra 1918, štev. 8848, odredila preosnovo mariborske gimnazije. Ker je bilo vse prav za prav že izdavna pripravljeno, se je mogla preosnova kar avtomatično izvesti. Dne 29. novembra je dospel odlok v Maribor in že prihodnji dan, 30. novembra (bila je sobota), je ravnatelj izdal oglas, da se s 1. decembrom otvori popolna osemrazredna gimnazija s slovenskim učnim jezikom, ki velja kot matični zavod in ostane v sedanjem gimnazijskem poslopju. Tem matičnim slovenskim razredom se priklopi osem vzporednic z nemškim učnim jezikom, ki so namenjene učencem nemške narodnosti; te nemške vzporednice se izselijo v poslopje Elizabetina (zdaj Razlagova) cesta štev. 16 in dobijo opremo od matične gimnazije. Nemški profesorji so prevzeli pouk na vzporednicah, slovenski na sedanjem temeljnem zavodu. V ponedeljek, dne 2. decembra, se je izvršila selitev in prostorna preureditev, dne 3. decembra je bil na obeh zavodih reden pouk. Vodstvo in vrhno upravo obeh zavodov je imel dotedanji ravnatelj dr. Tominšek, upraviteljstvo dnevnih tehničnih poslov na nemških vzporednicah je bilo poverjeno prof. Fr. Knappu. — Preokret se je izvršil povsem mirno. — Ker je bilo poslovenjenje na realki sami tedaj neizvedljivo, je prevzela to nalogo gimnazija. Gimnazijski ravnatelj je najprej pozval starše za naknadno prijavo v realko, je opravil z novimi prijavljenci sprejemne izpite ter je iz njih in iz prestopajočih gimnazijcev zbral prve slovenske realce prvošolce; dne 6. decembra se je na gimnaziji otvoril I. razred slovenske realke v Mariboru, ki je za njo gimnazijski ravnatelj sestavil tudi učni načrt; poučevali so gimnazijski profesorji.

Tako je prejšnja mariborska gimnazija štela pod enotnim vodstvom istega ravnatelja tri zavode: osemrazredno slovensko gimnazijo, osemrazredno vzporedno nemško gimnazijo in I. razred slovenske realke. Pouk bi bil potekel mirno, ko bi ne bilo ob prihodu mednarodne komisije dne 27. januarja 1919 znanih nemških demonstracij, ki so se jih udeležile tudi nemške šole. Zaradi teh demonstracij je Narodna vlada zaprla nemško gimnazijo, a nemške profesorje, ki so izza 1. januarja 1919 dobivali prejemke v obliki podpore od naše države, vse odpustila. Na posebno prošnjo so se trije izmed njih kot kontraktualni zopet sprejeli v službo, a šest se jih je odslovilo. S kontraktualnimi in z novimi slovenskimi učnimi močmi se je pouk na nemških vzporednicah z 31. marcem 1919 deloma, s koncem aprila pa v polnem obsegu zopet otvoril, tako da se je šol. l. redno završilo tudi z zrelostnimi izpiti. Nato pa je viš. šol. svet (16. jun. 1919, št. 8341) vse nemške vzporednice ukinil; 170 dijakov tega nemškega zavoda se je razšlo.

S šol. l. 1919./20. je gimnazija svoj I. slovenski realčni razred kot zdaj II. odstopila realki obenem s potrebnimi profesorji, tako da je v tem letu realka štela dva razreda. Ostala je zdaj sama osemrazredna slovenska gimnazija; obdržala je svoj humanistični značaj, ki se je zanj izrekel ves učiteljski zbor. Gimnazija je tiho in uspešno delovala in se je s tem laglje močno razvijala, ker je kot humanistične ni zadela prenagljena šol. preuredba v zmislu izenačenja šolstva s 1. januarjem 1925. Danes šteje 660 dijakov z vsega ozemlja Mariborske oblasti.

Ob 170 letnici njenega obstoja in procvita pa je v letu 1927./28. temu staremu kulturnemu zavodu pretila nevarnost, da bi se odpravil.

Državna realna gimnazija v Murski Soboti. Slovenska Krajina je pred nastankom Jugoslavije pošiljala svoje sinove v srednje šole deloma na humanistično gimnazijo v Monoštru (Szent Gotthard), deloma pa v Köszeg, kjer je obstojal poleg nižje gimnazije poseben dijaški konvikt in pa poseben fond za podpiranje revnih dijakov iz Slovenske Krajine. Ustanovnik tega fonda je bil madjarski plemenitaš in bivši sodnik na slovenskem Madjarskem Adelfy. Iz njegove l. 1779. ustanovljene ustanove je dobivalo vsako leto do šest dijakov po 240 kron podpore. Štipendisti so dovršili v Köszegu nižje gimnazijske razrede, ostale pa v Sobotišču (Sombathely). Med drugimi slovenskimi dijaki, ki je užival to ustanovo, je bil tudi dr. Fran Ivanoczy. Obstojala pa je za slovenske dijake iz Slovenske Krajine še ustanova za dva dijaka, ki jo je ustanovil župnik gjórske ali jaurinske (Raab) škofije Števan Ficko. Za to ustanovo pa so poleg njega darovali še drugi dobrotniki manjše vsote, n. pr. Adam Kodela-Ivanoczy 1600 kron in so s tem omogočili, da so se revni dijaki iz Slovenske Krajine mogli izštudirati. Tudi dr. Fran Ivanoczy je v svoji oporoki v ta namen zapustil vse svoje premično imetje. Iz izkupila njegovih premičnin bi se morala napraviti ustanova za enega slovenskega dijaka. Svetovna vojna pa je izvršitev njegove oporoke preprečila, po svetovni vojni pa je po zedinjenju z ostalimi Slovenci dobila Slovenska Krajina svojo slovensko gimnazijo, potem ko so ji Madjari, preden je v Parizu padla zadnja beseda glede Prekmurja, ponujali v avtonomnem Prekmurju lastno gimnazijo.

Vsa sedanja, — sicer pičla po številu, — kakor tudi bivša slovenska inteligenca Slovenske Krajine je študirala na omenjenih srednjih šolah. Narodno šolstvo je prineslo Slovenski Krajini šele združenje z ostalimi Slovenci. Po sklepu Vrhovnega sveta v Parizu z dne 1. avgusta 1919 so jugoslovanske čete vkorakale dne 12. avgusta istega leta v Slovensko Krajino. — Ker je Monošter, kjer je bilo glavno srednješolsko učilišče za Slovensko Krajino, pripadel Madjarski, so prekmurski Slovenci prosili za humanistično gimnazijo v Murski Soboti, dobila je pa realno gimnazijo, ki jo je ustanovilo pov. za uk in bog. v Ljubljani z dne 30. septembra 1919. Prvi razred je bil otvorjen z oktobrom 1919. Novoustanovljena državna realna gimnazija v Murski Soboti bi se morala spopolnjevati postopoma razred za razredom tako, da bi postala v osmih letih popolna. — Novoustanovljeni zavod se je začel lepo razvijati. Število dijaštva je rastlo od leta do leta. Tekom svojega kratkega obstoja si je pridobil zavod največje zaupanje vseh slojev slovenskega prebivalstva, ki je — bolj ko kjerkoli na Slovenskem — čutilo pomanjkanje lastne v narodnem duhu vzgojene inteligence. — Kakor je bila s slovenske strani velika agitacija in navdušenje za novo gimnazijo, prav tako pa so Madjari oziroma madjaroni in, kar je značilno, tudi protestantje, razvijali ostro agitacijo zoper njo. V protiagitaciji se je izrabljalo zlasti slabo pojmovanje širših ljudskih plasti glede srednjih šol. Med drugim se je uporabljalo za protiagitacijo tudi to, ker ni bil veroučitelj na zavodu takoj nastavljen. — V kakšnem ozračju je bila ustanovljena nova gimnazija, priča najbolj dejstvo, da so morali prve dijake spremljati v gimnazijo orožniki, da jih nasprotniki gimnazije ne bi napadli. — Omeniti pa je treba, da je slovensko uradništvo, ki je prišlo v Mursko Soboto, mnogo storilo, da se gimnazijskemu dijaštvu pomore zlasti s tem, da je ustanovilo »Dijaško kuhinjo« (današnje Dijaško podporno društvo), ki je bila za revne dijake nemajhnega pomena. V Murski Soboti sta dva konvikta: »Martinišče« za katoličane, »Dijaški dom« za evangeličane.

Gimnazija se je nastanila v poslopju bivše madjarske meščanske šole, ki je bila zgrajena s prispevki soboških krogov, zlasti trgovcev in obrtnikov. — V prvi razred se je vpisalo v šolo l. 1919./20.—1928./29.: 33, 51, 70, 44, 75, 103, 112, 78, 76, 71 dijakov. Zavod je imel l. 1919./20. I. razr. 30 uč., l. 1920./21. 2 razr. 71 uč., l. 1921./22. 3 razr. 129 uč., l. 1922./23. 4 razr. 106 uč., l. 1923./24. 5 razr.

146 uč., l. 1924./25., 1925./26., 1926./27. po 6 razr. 218, 283, 287 uč., l. 1927./28. 7 razr. (V. in VII. priv.) 291 uč.; v začetku l. 1928./29. 8 razr. (V.—VIII. priv.) in 318 uč. V l. 1919./20.—zač. 1928./29. je bilo na zavodu 30, 71, 115, 106, 147, 213, 272, 287, 281, 304 Slovencev, Madjarov l. 1921./22. 4, od l. 1923./24.—1928./29. pa 3, 5, 11, 10, 9, 10. — Po verski pripadnosti je bilo v l. 1919./20.—zač. 1928./29.: 30, 62, 95, 85, 113, 164, 198, 197, 201, 218 rim. kat., od l. 1920./21.—1928./29.: 7, 21, 17, 30, 45, 71, 79, 82, 92 evang. ter 2, 3, 4, 7, 9, 14, 11, 8, 7 izr.

Do začetka šolskega leta 1925./26. je bil razvoj zavoda nemoten. V tem šolskem letu pa je prosvet. ministrstvo začasno ukinilo VI. in VII. razred, ker razreda nista imela po zakonu predvidenega najnižjega števila dijaštva. To je izzvalo silen vihar ogorčenja po vsej Slovenski Krajini. Protestirali niso samo starši dijakov iz ukinjenih dveh razredov, marveč tudi vse občine Slovenske Krajine z Mursko Soboto na čelu, kakor tudi vseh vrst kulturna, gospodarska, politična in druga društva in korporacije. V Murski Soboti se je sestavil tudi poseben odbor, ki je po deputaciji nesel obsežno spomenico o vprašanju gimnazije v Belgrad. — Prosvetno ministrstvo je 9. decembra 1925 razveljavilo odredbo o ukinitvi VI. razreda, dočim je ona o ukinitvi VII. razreda ostala še v veljavi. Pouk v VI. razredu se je začel 16. januarja 1926. Vsi dijaki so se vrnili na domači zavod. —S tem pa se je komaj šele začela borba za obstoj naše gimnazije. V finančni zakon za l. 1927./28. je bil vnešen člen 138., da se morajo vse nepopolne gimnazije ali popolnoma reducirati ali pa reducirati na štirirazredne. Kljub vsemu trudu gimnazija ni prišla v število (80) popolnih državnih gimnazij, pomagala ni niti tako zvana »Spomenica prekmurskega ljudstva za obstoj in razvoj državne gimnazije v Murski Soboti«, ki jo je podpisalo 121 prekmurskih občin, organizacij, društev in korporacij in ki je bila 24. febr. 1927 s podpisi izročena Jugoslov. klubu, ki jo je izročil po posebnem odposlanstvu prosv. ministru. Nov udarec je bila avg. 1927 ukinitev V. razreda, VII. razred se pa kot državni ni smel otvoriti. Učenci so morali na druge zavode, trije petošolci pa so morali zaradi pomanjkanja sredstev ostati doma.

Sedaj se je začela akcija v smeri, da dovoli prosvetno ministrstvo, da se manjkajoči razredi smejo otvoriti kot privatni. Narodnemu poslancu Jožefu Kleklu se je posrečilo, da je izposloval to dovoljenje. Ministrstvo prosvete je z odlokom S. N. br. 34.819 od 26. oktobra 1927 odločilo, da se na drž. realni gimnaziji v Murski Soboti smejo otvoriti reducirani razredi kot privatni razredi s pravico javnosti. — Slovenska Krajina je prišla tako naenkrat do popolne gimnazije, dasi še ne do popolne državne. V citiranem dopisu ministra prosvete, ki je bil naslovljen na Veliko občino Murska Sobota, je bilo rečeno, da nosi vse stroške za vzdrževanje višjih razredov lokalni šolski odbor. V ta odbor je bilo v začetku meseca novembra 1927 imenovanih 14 članov, ki tvorijo vsi skupaj plenum; pet od teh pa tvori tako zvano eksekutivo. Predsednik je župan Velike občine Murske Sobote. Učne osebe imenuje odbor po odobritvi ministrstva.

V početku si je ta odbor nadel za svojo glavno nalogo, da skrbi za vzdrževanje V. in VII. razzreda, ki sta bila v tem času (šol. l. 1927./28.) otvorjena kot privatna razreda. Najprej je izdelal proračun, oziroma si zasigural denarna sredstva in prostore, zbral od vseh dijakov, ki so morali oditi na druge zavode, obvezne prijave, da se v slučaju otvoritve zopet vrnejo domov. 5. decembra 1927 se je otvoril V. razred (22 učencev), VII. razred (11 učencev) pa bi se moral otvoriti 3. januarja 1928, pa se je radi škrlatinke v gimnazijskem poslopju otvoril šele 7. januarja 1928. VIII. razreda lokalni šolski odbor ni otvoril, ker ni kazalo malo pred maturo klicati dijakov domov. — Stroški za oba privatna razreda so bili proračunani na 60—62.000 Din, od katerih je kril 25.000 Din oblastni odbor v Mariboru, ostalo pa je krila Murska Sobota ozir. Slovenska Krajina sama. Ob zaključku obračuna za prvo leto je izkazovala blagajna lokalnega šolskega odbora 7813·05 Din. — Da je ljudstvo za popolno državno gimnazijo, so na poziv lokalnega

šolskega odbora vsi občinski odbori Slovenske Krajine sprejeli resolucije zanjo, razen treh, odklonil pa je sprejem take resolucije samo občinski odbor občine Kükeč. Resolucije so se skupno poslale 16. marca 1927 g. ministru dr. Korošču obenem z obširno spomenico s prošnjo, da jih predloži prosvetnemu ministru. — V drugem letu svojega delovanja (šolsko leto 1928./29.) pa je lokalni šolski odbor spremenil svoje ime v Gimnazijski kuratorij, ker je to ime bolj v skladu z intencijami njegovega dela. Poleg skrbi za privatne razrede in podržavljenje višjih razredov si je nadel nalogo, da zgradi novo moderno gimnazijsko poslopje. Odbor kuratorija je otvoril v tekočem šolskem letu vse razrede. — Na privatnih višjih razredih študira letos: V. razred 34, VI. razred 16, VII. razred 15, VIII. razred 11; skupaj 78 učencev. — Vsi dijaki plačujejo šolnino, in sicer po 100 Din mesečno, oziroma siromašnejši po 50 Din. To je sicer težka žrtev od strani staršev učencev, ali potrebna. — Minimalni proračun za vzdrževanje privatnih višjih razredov znaša 150.000 Din. — Kakor v lanskem šolskem letu, tako sta tudi letos nameščena dva razreda v bivši evangeličanski verski šoli.

Nemška realna gimnazija v Novem mestu. Z odlokom viš. šol. sveta z dne 21. jul. 1919, št. 10.240 je bila humanistična novomeška gimnazija preosnovana v realno gimnazijo s pričetkom šol. leta 1919./20.

Gimnazija je imela učencev l. 1918./19.: 255 javnih, 6 zasebnih, l. 1919./20. 264 javnih, 28 (24) zasebnih, 1920./21. 255 javnih, 29 (17) zasebnih. (Učenke, kojih število je v oklepaju, se smatrajo v teh treh letih kot zasebne.) L. 1921./22. 312 (43) javnih, 2 (1) zasebnih, l. 1922./23. 292 (52) javnih, l. 1923./24. 303 (56), l. 1924./25. 295 (55), 1925./26. 324 (58), 1926./27. 337 (63), 1927./28. 360 (91), 1928./29. 386 (104). (V oklepajih je naznačeno, koliko je učenk v celotnem številu.)

Na ptujski gimnaziji je po prevratu Narodna vlada dne 28. nov. 1918 odstavila dotedanjega ravnatelja dr. Karla Schöbingerja in kot začasnega ravnatelja namestila bivšega profesorja mornariške akademije na Reki Frana Vajdo. Ta je 11. dec. 1918 prevzel zavod.

Ptujska gimnazija, otvorjena s šolskim letom 1868./9. kot deželna realna nižja gimnazija, izpopolnjena l. 1898. v višjo gimnazijo, je že v 80. letih začela vedno bolj poudarjati svoj nemški značaj, po izpopolnitvi v višjo gimnazijo pa popolnoma postala zavod za ohranitev, okrepitev in razširitev nemštva na Spodnjem Štajerskem. Dokler je bila gimnazija še nižja, je bilo med povprečno 120 dijaki okrog 80 Slovencev, 40 Nemcev, po izpopolnitvi med povprečno 180 dijaki slovenskih samo še 20 do 30, vsi ostali pa nemški. Tudi slovenski profesorji so se od srede 80. let redno nadomeščali z nemškimi in od l. 1905. sta bila Slovenca še edinole profesor za verouk in profesor za slovenščino. Radi tega sovražnega duha proti slovenskemu prebivalstvu ptujskega okraja se je prebivalstvo polagoma popolnoma odtujilo ptujski gimnaziji. Ob prevzetju je bilo od 179 učencev 26 Slovencev. Da se pridobi slovensko prebivalstvo ptujskega okraja zopet za zavod, je novi ravnatelj odredil za 18. december 1918 sprejemni izpit za I. slovenski razred, pri katerem je bilo 32 učencev sprejetih, ki so pomnoženi z 11 učenci iz nemškega razreda otvorili 7. jan. 1919 prvi slovenski razred.

Z razpisom poverjeništva za uk in bogočastje z dne 8. avg. 1919 št. 3660 (v. š. svet v Ljubljani št. 11.906 z dne 19. avg. 1919) se je državna gimnazija preustrojila v drž. realno gimnazijo in sicer v šolskem letu 1919./20. v I.—III. razredu, dalje pa stopnjema. V vseh razredih pa se je uvedla slovenščina kot učni jezik. — V šolskem letu 1919./20. je prišlo od 211 učencev, ki so bili na zavodu na koncu šolskega leta 1918./19., le 95 učencev, ker so Nemci večinoma odšli. Prišlo pa je toliko novih učencev, da je narastlo število učencev v začetku na 221, v prvem razredu samem je bilo 89 učencev in se je razred moral razdeliti. — V šol. l. 1920./21. je bilo sprejetih 223 učencev, na koncu šolskega leta jih je bilo 209 in se je število v naslednjih letih konstantno vzdržalo nad to številko.

Min. prosvete je z odlokom SNBr. 29.316 od 17. sept. 1927 odredilo brzojavno, da se ptujska gimnazija reducira na nižjo in da se s 1. okt. 1927 zatvori V. razred. Radi velikega ogorčenja med prebivalstvom, zlasti med prizadetimi roditelji in po intervencijah je min. prosv. dne 5. okt. 1927 brzojavno odložilo izvršitev min. odredbe o redukciji na prihodnje šolsko leto, ko se naj zatvorita peti in šesti razred, letos pa se naj pouk normalno vrši dalje.

Knezoškofijska zasebna gimnazija v št. Vidu nad Ljubljano je bila do prevrata edina gimnazija s slovenskim učnim jezikom v Sloveniji. Gimnazija je imela pravico javnosti. — Z razširjenjem »Pravil o teč. izpitih« l. 1922. na vse srednje šole je bila privatnim srednjim šolam avtomatično odvzeta pravica, da bi se smeli na njih vršiti tečajni izpiti po dosedanjem načinu. Po čl. 4. namreč polagajo učenci, ki so najvišji razred srednje šole zasebno dovršili, tudi višji tečajni izpit kot privatisti obenem z rednimi učenci. Predstavka ljubljanske šolske uprave proti temu ni uspela. Točka 13. končnega odloka min. prosv. z dne 20. febr. 1923, SNBr. 1494, je odredila, da se učencem zasebnih srednjih šol ne more dovoliti, da bi polagali tečajne izpite na svoji šoli, ker tudi druge privatne šole v državi nimajo te pravice. V zmislu min. odl. 21. okt. 1922 S. N. br. 10.811 so se s tem razveljavile vse odredbe bivšega avstr. ministrstva za bogočastje in uk, ki so bile v protivju s tema odlokoma.

Po energičnem posredovanju dr. Korošca in dr. Kulovca, in ker je bila prizadeta tudi mestna ženska gimnazija v Ljubljani, je minister Trifunović z odlokom S. N. br. 5347, z dne 3. maja 1923 dovolil, da smejo učenci škof. gimnazije v Št. Vidu in ženske realne gimnazije v Ljubljani polagati višji in nižji tečajni izpit na svoji šoli pod predsedstvom ministrskega odposlanca, dokler se ne sprejme novi zakon za srednje šole cele kraljevine. — L. 1924. je min. prosv. z odlokom z dne 14. maja 1924 št. P. 4461 odvzel s koncem šolskega leta 1923./24. pravico javnosti vsem privatnim šolam v Sloveniji, ki so jo imele še od bivšega avstr. min. prosv. ali od pokrajinskega poverjeništva. Pravico javnosti je zopet podelil dr. Korošec kot min. prosvete z odlokom P. br. 7601/1924.

Na Koroškem je bila med časom do plebiscita državna gimnazija v **Velikovcu.**

Učiteljišča.

Po prevratu so se na učiteljiščih uvedle novim razmeram primerne preuredbe: uradni in poslovni jezik je slovenski, učni jezik v vseh predmetih je slovenski — razen obvezne nemščine. Poleg slovenskega učnega jezika in obvezne nemščine se je vpeljal pouk obvezne srbohrvaščine. Zgodovina slovenske literature se dopolnjuje z zgodovino hrvatske in srbske literature. Pri zgodovinskem pouku se predvsem upošteva zgodovina in zemljepis naše države in poučuje državoznanstvo. Z odlokom poverjeništva za uk in bogočastje z dne 15. sept. 1920 št. 3615 se je uvedla v tretjem in četrtem letniku obvezna telovadba.

L. 1923. so se višji tečajni ali zrelostni izpiti izpremenili v toliko, da so vprašanja za ustne izpite pripravljena na listih in jih kandidati pred izpitno komisijo tik pred izpitom potegnejo. Z odlokom poverjeništva za uk in bogočastje z dne 11. maja 1919, št. 2338 so se uvedle pri zrelostnih izpitih sledeče izpremembe:

Nemščina odpade na slovenskih zavodih kot obvezen izpraševalni predmet in sicer glede na ustno kakor pismeno izkušnjo, na

njeno mesto stopi slovenščina. — Od izpraševancev naj se zahteva znanje slovenskega slovstva in sicer od začetka do Vodnikove dobe v splošnem oziru, od Vodnikove dobe nadalje pa do najnovejših časov natančneje. — Namesto prejšnje avstro-ogrske monarhije naj se uče natanko spoznavati zemljepis države S. H. S. s posebnim ozirom na slovensko ozemlje in zemljepis celega Balkana. — Prav tako naj se namesto avstro-ogrske zgodovine uče temeljito zgodovine Slovencev, Hrvatov in Srbov, ter splošno novi vek svetovne zgodovine s posebnim ozirom na zgodovino Slovanov (Čehov, Poljakov, Rusov in Jugoslovanov) ter z ozirom na dogodke svetovnega značaja (reformacija, francoska, avstrijska revolucija itd.).

Z odlokom ministrstva prosvete z dne 9. maja 1925. S. N. br. 8857, se je razdelilo šolsko leto v tri trimesečja z zaključkom 1, decembra, 1. marca in koncem šolskega leta. — Z odlokom ministrstva prosvete z dne 7. sept. 1925 se je odvzela vsem zasebnim učiteljiščem pravica javnosti.

»Na osnovu čl. 16. Ustava Kraljevine S. H. S. moraju sve škole davati moralno vaspitanje i razvijati državljansku svest u duhu narodnog jedinstva i verske trpljivosti. — Za takav vaspitni rad imade država pravu garanciju samo u državnim školama, gde državna vlast postavlja nastavnike i nadzirava njihov vaspitni rad. — Obzirom na to, kao i obzirom, da u državi ima dovoljno državnih Učiteljskih Škola Gospodin Ministar Prosvete odlukom O. N. br. 52.186 od 7. sept. 1925. godine odlučio je, da se privatnim Učiteljskim Školama uzima pravo javnosti.«

Z odlokom ministrstva prosvete z dne 21. novembra 1925 se je gornji odlok razveljavil in zasebnim učiteljiščem vrnila pravica javnosti. — Z odlokom ministrstva prosvete 5. oktobra 1926 se je uvedel na učiteljiščih novi učni načrt.

Državno moško in žensko učiteljišče v Ljubljani je obstojalo pod skupnim vodstvom. — Po prevratu se je uvedla kot učni predmet srbohrvaščina in v vseh predmetih slovenski učni jezik, dočim je bil prej le v nekaterih predmetih. S šolskim letom 1919./20. se je odpravil sprejemni izpit za absolvente nižjih srednjih in meščanskih šol. — Zavod se je ločil v posebno moško in posebno žensko učiteljišče s 1. dec. 1921 pod posebnim vodstvom.

Državno moško učiteljišče v Mariboru. Po prevratu je zavod počival do 1. dec. 1918, katerega dne sklicuje zavodov oznanilnik prvič sejo učiteljskega zbora v slovenskem jeziku. Na zavodu so nastavljeni samo Slovenci, ker so bili Nemci odpravljeni z nemškimi učenci vred na nemško deželno učiteljišče, od tam pa so prišle slovenske učenke. Tako je postal zavod mešan, ki se je v začetku šolskega leta 1920./21. cepil v drž. moško in žensko učiteljišče pod posebnim vodstvom.

Državno žensko učiteljišče v Mariboru. Zavod je bil ustanovljen l. 1902. kot deželni zavod z nemškim učnim jezikom. Ob prevratu se je zavod začasno ukinil, in profesorji Nemci so odšli v Avstrijo. A kmalu se je pokazala potreba po novem ženskem zavodu v tem nacionalno važnem kraju in l. 1920. se je stari zavod zopet odprl kot državno žensko učiteljišče s slovenskim učnim jezikom. Po prvem letniku so odpirali sukcesivno vsako leto nov letnik in l. 1924. so maturirale prve gojenke.Ob ustanovitvi novega zavoda po prevratu je nastala

med mestno občino in erarjem tožba radi prostorov, ker je občina zanikala kontinuiteto obveznosti skrbeti za prostore zavoda po prevratu. Spor je odločil v korist erarju stol sedmorice v Zagrebu l. 1924.

Zasebno žensko učiteljišče pri m. uršulinkah v Ljubljani je doživel isti razvoj kakor druga zasebna učiteljišča.

Zasebno žensko učiteljišče šolskih sester v Mariboru. Višji šolski svet je izločil meščansko šolo od učiteljišča in vadnice ter jo podredil posebnemu ravnateljstvu z odlokom z dne 2. avg. 1923, štev. 8256. Do tega časa je bila pa meščanska šola kot vadnica združena z učiteljiščem in vadnico osnovno šolo. Od prevrata je bilo na učiteljišču 295 maturantinj, vseh skupaj pa do sedaj 953.

Zasebno žensko učiteljišče uršulink v Škofji Loki. Zavod ima dva letnika, ki se vsako leto menjujeta, in sicer prvi in tretji, drugi in četrti, v vsak letnik se sme sprejeti do 30 gojenk. — Odlok o ukinitvi zasebnega učiteljišča O. N br. 40.896 z dne 31. julija 1925 je minister prosvete dne 14. oktobra 1925, toliko omilil, da je dovolil, da smejo gojenke, ki so že dovršile prvi letnik, končati svoje študije na istem privatnem zavodu in bi se bilo učiteljišče zaključilo s šolskim letom 1927./28.

Na Koroškem je bilo učiteljišče v **Velikovcu.**

Meščanske šole v Sloveniji.

Ob prevratu je bila na bivšem Kranjskem javna meščanska šola v Krškem, ki jo je vzdrževal okraj iz svoje okrajne blagajne in jo upravljal krajni šolski svet v Krškem, na Štajerskem deželna deška meščanska šola v Celju in Radgoni, ki ju je prevzela ob prevratu država, mešana deška in dekliška meščanska šola v Mariboru in meščanska šola v Žalcu, ki jo je vzdrževala občina Žalec. — Po prevzetju Slovenske Krajine je prevzela država državni meščanski šoli v Murski Soboti in Dolnji Lendavi. Zasebno dekliško meščansko šolo so imele uršulinke v Ljubljani, Škofji Loki in šolske sestre v Mariboru.

Po prevratu je dobila meščanske šole najprej Ljubljana, nato Tržič in Ribnica. V nadaljnjem pa drugi kraji. Odpravljeni sta bili: l. 1923. mešč. šola v Žalcu radi nezadostnih prostorov, l. 1925. drž. meščanska šola v Murski Soboti, ker so si krajevni činitelji želeli gimnazijo.

Ustanovljena je, a ne otvorjena, mešč. šola v Kranju, letos se je otvorila meščanska šola v Št. Vidu nad Ljubljano in v Trbovljah, snujejo se še meščanske šole v Domžalah, Kamniku, Zgornji Šiški, Viču, Mostah pri Ljubljani in Škofji Loki.

Kakšno meščansko šolo nam je prinesel prevrat?[17] Meščanska šola je bila vobče trirazredna, nekatere so imele neobvezne četrte razrede. — Snov je bila v glavnem ista ko na nižji srednji šoli razen tujih jezikov, ni se pa obravnavala v splošni sistematični obliki, ampak z ozirom na zaključni smoter meščansko šolskega pouka vseskozi s praktičnega vidika. — Praktično stališče meščanske šole je izobličilo naglaševanje posebnih vodilnih smernic. Tako so nastale me-

[17] Glej prof. Fr. Fink: Reforma mešč. šol v Letnem poročilu drž. mešč. šole v Krškem iz l. 1927.

ščanske šole, ki so v svojem učnem programu osobito naglaševale potrebe obrtniškega, in takšne, ki so se poglavitno ozirale na potrebe kmetskega stanu. Na dekliških mešč. šolah je bila vodilna točka izobrazba učenk v vzgojitvi dobrih gospodinj. — Ker se je tekom časa pokazalo, da se obilica snovi ne da dodobra predelati v samo treh letih, so se ustanavljali četrti (nastavni) razredi tam, kjer jih je ljudstvo želelo, z ozirom na poglobitev praktične tvarine in temeljitejšo pripravo za naobrazbo v raznih strokovnih šolah. — Kot prosti predmeti so se poučevali izrazito praktični predmeti, n. pr. tesnopis, strojepis, goslanje, igranje na klavir, na nekaterih šolah tudi drugi drž. jezik, francoščina itd. — Pouk je bil strokovnega značaja, t. j. poučevali so posebe strokovno naobraženi učitelji in učiteljice. — Sprejeli so se vsi osnovnošolski učenci, ki so dovršili peto šolsko leto. Meščanska šola je bila zanje »dolžnostna« šola.

Takšna je torej bila meščanska šola ob prevratu. Imela je več slabih strani:

Bila je dolžnostna šola in je sprejemala vse učence iz petega šol. leta osn. šole, ki so bili po izpričevalu označeni kot zreli za vstop v višje šol. leto. Poleg prav dobrih in dobrih učencev so torej prišli v meščansko šolo tudi vsi oni, ki so komaj komaj zlezli od razreda do razreda. — Posledica je bila prenapolnitev meščansko-šolskih razredov, in sicer z najrazličnejšim materijalom. Napredovali so seveda le dobri in prav dobri učenci, drugi so morali zaostati, ker se pri obilici učne snovi učitelj ni mogel pečati s šibkejšimi učenci. Pri strokovnem pouku, kjer pride v razred vsako uro drug učitelj, je itak individualni pouk dokaj težji nego tam, kjer je v razredu za vse predmete samo en učitelj. — Ti slabi učenci so vrh tega zavirali napredek ostalih učencev in pravih uspehov sploh ni bilo mogoče doseči. Mnogi učenci so zaostali že v 1. razredu in so tam čakali na dosego 14. leta na konec svoje šoloobvezne dobe. Pravega znanja niso mogli dobiti, ker so obtičali na najnižji lestvici. — Učni načrt je bil za tri leta preobširen, četrtih razredov pa je bilo premalo. Tako so dobili učenci v naglici neko vnanjo patino, ki pa ni držala dosti časa. — Poedine smeri meščanskih šol se niso mogle prav vpoštevati, ker je splošna snov absorbirala ves čas, v učnem načrtu pa glede na ure v raznih predmetih niso smele nastopiti nobene izpremembe. — Vse te nedostatke je opazil višji šol. nadzornik g. dr. L. Poljanec, reformator naše mešč. šole, in po prevratu je obrnil vso svojo pozornost v smer, ki bi meščanski šoli res dala pravo obliko. — Za prehodno dobo je bil določen poseben učni načrt. Nastopile so te-le ureditve:

Meščanska šola je postala »izbiralna« šola. Samo tisti učenci, ki so dovršili 5. šol. leto z dobrim ali prav dobrim uspehom, so mogli stopiti v meščansko šolo. Pa še za te učence je bila predpisana »poskusna« doba do božiča. Tedaj so se odstranjevali vsi učenci, pri katerih ni bilo pričakovati, da bodo v meščanski šoli napredovali. — Ta točka je bila sicer tako učencem kakor staršem neljuba, toda meščanska šola se je namah dvignila in z učenci, ki so ostali v šoli, se je dalo delati.[18] Reformator meščanske šole je gledal tudi na to, da se je ustanovilo čedalje več meščanskih šol, zlasti na deželi, in da so dobile po možnosti četrte razrede, kajti ti so za ponovitev in poglobitev snovi kakor tudi za izobrazbo v praktičnem pravcu največje važnosti. — Uvajal je v meščanske šole v najvišji meri praktične predmete, kakor strojepis, tesnopis, goslanje, igranje na klavir, ročno delo, gospodinjstvo, kuharstvo, tuje jezike (francoščina, nemščina) itd. — Otvarjale so se meščanske šole s koedukacijo, t. j. za dečke in deklice obenem. Tako je bila mogoča ustanovitev tudi tam, kjer je bilo drugače premalo otrok.

[18] Z odl. min. prosvete iz l. 1925., O. N. br. 31.460, se je ta značaj spremenil, kajti po njem se morejo sprejeti v 1. razred mešč. šole tudi učenci osnovne šole, ki so z zadostnim uspehom končali 4. razred.

S temi pridobitvami je bila podana osnova za novodobno meščansko šolo. V kratkem času smo dobili vse to, kar so si meščanskošolski učitelji želeli že dolgo dobo let pred vojno in kar si želi učiteljstvo mnogih drugih držav še danes.

Drugi činitelji, n. pr. društvo meščanskošolskih učiteljev so potem izvojevali za meščansko šolo še razne nadaljnje ugodnosti, glede na njen ustroj, od katerih omenjam samo nižji tečajni izpit, ki je enakovreden nižjemu tečajnemu izpitu na srednji šoli, kolikor se tiče poklicne opredelbe absolventov po uradniškem zakonu.

Ministrstvo prosvete je z odlokom od 29. novembra 1924 predpisalo završne izpite tudi na mešč. šolah. Učenke privatnih šol bi morale polagati završne izpite na kaki državni mešč. šoli. Z odlokom od 17. marca 1925 je ministrstvo prosvete dovolilo, da smejo učenke privatnih šol s pravom javnosti polagati završne izpite na zasebnih mešč. šolah, kjer so bile všolane — toda tem završnim izpitom mora predsedovati ministrski odposlanec, kateremu mora uprava zasebne šole plačati stroške. V letu 1925./26. so bili završni izpiti odpravljeni, a v š. l. 1926./27. zopet uvedeni z odlokom ministrstva prosvete z dne 23. novembra 1926. Po min. odl. z dne 21. julija 1924 je 4 razredna mešč. šola enakovredna dovršeni nižji srednji šoli. L. 1925. je ministrstvo odredilo, da mora vsaka javna mešč. šola nositi v žigu naslov »državna«. S šol. l. 1926./27. se je uvedla po novem učnem načrtu za mešč. šole higijena po eno uro na teden in gospodinjstvo v vseh razredih za deklice po eno tedensko uro.

Meščanska šola v Brežicah. Obstoja od l. 1921. Ustanovljena je bila z odlokom v. š. sveta v Ljubljani, št. 11.858, z dne 27. septembra 1921; otvorjena pa 7. novembra 1921.

V šolskem letu 1921./22. se je otvoril I. razred z vzporednico, v š. l. 1922./23. se je otvoril II. razred z vzporednico, a vzporednica k I. razredu se je ukinila; v š. l. 1923./24. se je otvoril III. razred; vzporednica k II. razredu se je ukinila; v š. l. 1924./25. se je otvoril IV. razred. Meščansko šolo vzdržuje okrajni zastop.

Državna meščanska šola v Dolnji Lendavi. Zadnji madžarski ravnatelj je bil Kiss Deneš. 19. februarja 1921 je prevzel Peter Medžihradski tudi inventar šole. Po kroniki je v šolskem letu 1919./20. obstojal I. razred, toda katalogov ni. Od šolskega leta 1922./23. dalje se je vršil ves pouk v slovenskem jeziku, madjarščina pa je ostala kot neobvezen predmet. — Število učencev je bilo sploh vsa leta po prevzetju jako nizko. V šol. l. 1924./25. je prosv. odd. v Ljubljani odredil z brzojavko dne 16. septembra 1924, da se šola zatvori, 27. septembra 1924 pa je brzojavno otvoril vse tri razrede. V vseh treh razredih je bilo v začetku šolskega leta 28 otrok, na koncu pa 22. Z odlokom ministrstva prosvete z dne 6. avgusta 1925 je bila šola s koncem šolskega leta ukinjena, 27. septembra zopet otvorjena, toda II. in III. razred sta ostala ukinjena. Ministrstvo prosvete je z odlokom ON br. 11.056 od 31. avgusta 1926 dovolilo, da se šola premesti v Beltince, kadar bodo prostori na razpolago oziroma pripravljeni. — V šol. l. 1926./27. je bilo za I. razred zopet premalo učencev, zato se je ta razred otvoril šele v novembru vsled posebnega dovoljenja ministrstva prosvete od 5. oktobra 1926, pri ponovnem vpisovanju pa se je število učencev za I. razred zvišalo na 45. — Tudi v šol. l. 1928./29. je za I. razred malo učencev.

Deška in dekliška meščanska šola v Celju. Višji šolski svet je z odlokom z dne 12. februarja 1919 odredil, da se tedanja deželna meščanska šola v Celju

spremeni v deško meščansko šolo s temeljnimi slovenskimi razredi in z nemškimi vzporednicami. Nemški učitelji se odpuste iz službe s 15. februarjem 1919. Ob prevzetju je imel zavod 3 razrede. Od 1. marca 1919 pa do konca šolskega leta 1918./19. je imela šola 3 temeljne slovenske razrede ter 3 vzporednice, ki so bile nemške. — V. š. svet v Ljubljani je v zborni seji, dne 12. septembra 1919 sklenil, da se s šolskim letom 1919./20. opuste nemške vzporednice radi pičlega števila učencev nemške narodnosti. — V šol. l. 1919./20. je imela šola 3 temeljne razrede ter vzporednico k I. razredu. S šolskim letom 1921./22. se je otvoril tako zvani nastavni (četrti) razred. — Danes ima šola 4 temeljne razrede ter 3 vzporednice.

Državna deška in dekliška meščanska šola na Jesenicah (oba zavoda sta pod skupnim ravnateljstvom) je bila ustanovljena z odlokom viš. šol. sveta v Ljubljani z dne 5. okt. 1920, št. 11.471. Občini Jesenice in Koroška Bela sta se zavezali, da bosta preskrbeli šolsko poslopje in skrbeli za stvarne potrebščine zavoda. Vzeli sta v ta namen v najem poslopje nekdanje nemške šole, ki je last Kranjske hranilnice v Ljubljani.

Zasebna dekliška meščanska šola v Kočevju. Ob začetku šolskega l. 1918./19. je bila tam sedemrazredna dekliška ljudska šola s 306 učenkami Pov. za uk in bog. je v maju 1919 dovolilo otvoritev 1., 2. in 3. razreda meščanske šole. Ker še ni bilo izprašanih učnih moči, se jim je dovolil termin do 30. nov. 1921, da polože usposobljenostne izpite za meščanske šole. — Trirazredni meščanski šoli se je priklopil v šol. letu 1920./21. IV. razred.

Z odlokom g. ministra prosvete z dne 8. avg. 1924 se je šoli ponovno podelila brezpogojna in neomejena pravica javnosti. — Z odl. min. prosvete z dne 8. febr. 1924 so bile učiteljice redovnice reducirane; z dne 29. febr. 1924 se jim je plača ukinila. Toda z odl. istega ministrstva z dne 9. sept. 1924 se jim je podelila kot podpora plača drž. uslužbencev II/5 (za pet redovnih učnih moči), a se država tega ni v polni meri držala. — Šolo je obiskovalo v posameznih šolskih letih do 150 učenk, deloma iz Kočevja in okolice, deloma iz raznih krajev Slovenije in Hrvatske, zlasti iz Gorskega kotorja. — Trikrat (ob sklepu šol. l. 1924./25., 1926./27. in 1927./28.) so se vršili završni izpiti pod predsedstvom ministrskih odposlancev. Završne izpite so napravile vse priglašenke. En del absolventk gre na učiteljišče in v razne trgovske šole, en del k pošti — precej jih ostane doma, kjer se posvete raznim obrtim ali gospodinjstvu.

Meščanska šola v Krškem. Ob prevratu je bila do 14. nov. 1918 v šolskem poslopju mešč. šole v Krškem vojaška bolnišnica, pouk se je vršil v posameznih hišah po Krškem. Takoj po prevratu je prišla do veljave materinščina učencev, slovenščina je postala učni jezik, mesto nemščine se je uvedla srbohrvaščina kot učni predmet. Na krški meščanski šoli je bila od njene ustanovitve nemščina učni jezik, slovenščina ni bila prvotno niti predvidena kot predmet, čeprav so bili vsi učenci v prvih letih obstoja šole slovenske narodnosti. Ravnatelj Ivan Lapajne je uvedel slovenščino svojevoljno kot predmet, in sicer 2 uri na teden v vsakem razredu. Po prevratu je bilo odmerjeno slovenščini v vsakem razredu po 5 ur na teden, poznejše naredbe so ji pustile radi srbohrvaščine 3 ure, najnovejši učni načrt ji določa 4 ure v vsakem razredu razen v četrtem, ki ima slovenščino samo 3 ure na teden. — Radi pouka v materinščini, radi neobveznih predmetov in radi določbe, da smejo obiskovati deško meščansko šolo tudi deklice, je število učencev v povojnih letih tako naraslo, da je imela šola l. 1926./27. štiri razrede in dve vzporednici. Vzporednica k I. razredu je bila dovoljena v šolskem letu 1919./20., vzporednica k II. razredu pa v šol. letu 1926./27. (ko je štel zavod 89 učencev in 64 učenk).

Takoj prva leta po ustanovitvi četrtega razreda se je pokazala potreba ustanoviti v tem razredu tečaje neobveznih predmetov, in sicer za francoščino in

stenografijo. Po prevratu se je učni načrt za francoščino izpremenil v toliko, da se je poučevala kot neobvezen predmet tudi v prvem in drugem razredu. Poznejši odloki so odredili, da se ne sme poučevati razredno, temveč po skupinah. Skoraj istočasno s francoščino se je pričela poučevati na krški meščanski šoli stenografija. Prvotno samo v IV. razredu po 2 uri na teden, po prevratu pa tudi v II. in III. razredu, in sicer po skupinah, od šol. leta 1922./23. V šol. letu 1919./20. se je sprejelo goslanje med neobvezne predmete. Od tega leta dalje se poučujejo učenci in učenke v tem predmetu v treh skupinah po 2 uri na teden. V šol. l. 1926./27. je bila dovoljena otvoritev četrte skupine. V zvezi s poukom goslanja obstoja na zavodu že od šol. l. 1922./23. dalje šolski orkester, ki nastopa vsako leto ob prilikah raznih proslav. — Ker se je po prevratu sprejela srbohrvaščina med obvezne predmete, se je uvrstila nemščina med neobvezne. Nemščino so posečali skozi vsa leta brez izjeme vsi učenci in učenke. V šol. l. 1925./26. se je uvrstila nemščina v I. in II. razredu zopet med obvezne predmete, v šol. l. 1926./27. pa še v III. in IV. razredu. — S šol. l. 1924./25. so se uvedla za dečke kot neobvezen predmet deška ročna dela. S šol. l. 1926./27. so se uvrstila tudi deška ročna dela med obvezne predmete. Pouk v deških ročnih delih je bil na zavodu že prej. S šolskim l. 1926./27. se je uvedla po novih učnih načrtih za meščanske šole v vseh razredih higijena po 1 uro na teden in gospodinjstvo v vseh razredih za deklice po 1 uro na teden.

Meščanska šola pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah je bila ustanovljena v oktobru 1922, prvi razred je dobila 18. oktobra 1922 ter se postopoma izpopolnjevala do 3. razreda, četrti razred pa je bil otvorjen v septembru 1926. — Zavod je imel l. 1922./23. 32 (18 dekl.), l. 1923./24. 29 (14), l. 1924./25. 28 (17), l. 1925./26. 84 (42), l. 1926./27. 129 (57), 1927./28. 110 (50). — Stvarne šolske potrebščine krije občina Sv. Lenart. — Zavod je nastanjen v nekdanji nemški schulvereinski šoli. Poslopje je last glavne hranilnice pri Sv. Lenartu, ki ga je dala brezplačno na razpolago meščanski šoli in skrbi tudi za vsa popravila na poslopju.

Mestne meščanske šole v Ljubljani. Ob prevratu se je zavzelo organizirano učiteljstvo za vprašanje meščanskih šol. Učiteljska deputacija je dne 2. nov. 1918 izročila predsedniku Narodne vlade za Slovenijo spomenico, naj se preosnujejo deške in dekliške osemrazrednice v petrazredne ljudske in trirazredne meščanske šole tam, kjer za tako preosnovo govore krajevne potrebe.

V zmislu sklepov mestnega šol. sveta (19. dec. 1918) je sklical višji šol. svet na posvet v svrho sestave učnih načrtov za mešč. šolo izprašano ljubljansko učiteljstvo. Na tej anketi se je določil tudi značaj in se dale smernice mešč. šoli, ki naj se ustanove v Ljubljani. Posvet je vodil višji šolski nadzornik dr. L. Poljanec Na seji dne 17. julija 1919 je višji šolski svet odobril predložene učne načrte in soglasno ustanovitev štirih javnih meščanskih šol v Ljubljani, in sicer: I. deška meščanska šola s 3 razredi in 1 vzporednico v Ljubljani, II. deška mešč. šola s 3 razredi v Sp. Šiški, I. dekliška meščanska šola s 3 razredi in 3 vzporednicami in nastavnim razredom v Ljubljani (Sv. Jakob) in II. dekl. mešč. šola s 3 razredi v Sp. Šiški. Obenem se je naročilo predsedstvu, da takoj razpiše potrebno število učnih mest.

Pov. za uk in bog. je z odl. z dne 21. avg. 1919, št. 3737, pritrdilo temu sklepu. Nato so bila razpisana učna mesta, ravnateljsko mesto in štiri mesta strokovnih učiteljev.

Mestni šol. svet je odločil 20. decembra 1924, da morajo vsi učenci mešč. šol, ki stanujejo izven mestne občine, plačevati za stvarne šolske potrebščine letni prispevek 100 Din. Revni učenci lahko vlagajo prošnje za znižanje ali odpust teh prispevkov. Prvo polovico 50 Din je plačati najkasneje do 15. februarja, ostanek do 1. maja vsakega leta.

V pričetku šol. l. 1927./28. je mestni magistrat odredil, da se smejo sprejemati v mešč. šole le oni učenci, ki prebivajo v območju mestne občine. To svojo odredbo utemeljuje mestni magistrat s tem, da primanjkuje v mestu šolskih prostorov.

I. deška meščanska šola v Ljubljani. Po odredbi mestnega šolskega sveta ljubljanskega se je nastanila novoustanovljena šola v poslopju IV. mestne deške šole na Prulah; zavzela je vse prostore v II. nadstropju. — Po odredbi pov. za uk in bog. se je začelo šol. l. 1919./20. dne 22. in 23. sept. 1919 z vpisovanjem. Uspeh vpisovanja je bil takoj v prvem letu nepričakovano ugoden. Vpisalo se je v I. razred 94 učencev, v II. razred 63 učencev, v III. razred 46 učencev, skupaj 203 učenci. K I. razredu je bila že v ustanovnem aktu dovoljena vzporednica. Tudi v II. razredu je bilo za en sam razred število učencev previsoko. Zato je bila dovoljena vzporednica, l. 1923./24. pa k III. razredu. Nastavni (IV.) razred je bil otvorjen l. 1920./21., l. 1924./25. druga vzporednica k I. razredu. L. 1926./27. je zavod dobil delavnico za rokotvorni pouk. L. 1927./28. je bilo poleg rednih razredov (4) še pet paralelk.

II. deška meščanska šola v Ljubljani (Spodnja Šiška) je bila ustanovljena l. 1919. Sprva je bila trirazredna in se je prvo leto vpisalo 90 učencev. Že nov. istega leta se je otvorila vzporednica k prvemu razredu. 15. okt. 1923 se je otvoril IV. razred. V šolskem letu 1924./25. se je meseca oktobra otvorila paralelka k II. razredu. Za l. 1926./27. je bila dovoljena paralelka III. razredu. 1927/28 je vpisanih na šoli 259 učencev.

I. dekliška meščanska šola v Ljubljani je bila nameščena v poslopju osnovne šole pri Sv. Jakobu, in sicer so se začetkom šol. l. 1919./20. pretvorili VI., VII., VIII. razredi osnovne šole v I., II., III., IV. razrede meščanske šole. — Dne 22. sept. 1919 je bila meščanska šola slavnostno otvorjena in imela štiri razrede in štiri paralelke l. 1919./20.—1921./22., pet paralelk od 1922/23 dalje, izvzemši 1925/26 s šestimi paralelkami.

II. dekliška meščanska šola v Ljubljani (Spodnja Šiška). Z odl. pov. za uk in bog. z dne 21. avgusta 1919, št. 3737, se je pretvoril VI., VII. in VIII. razr. ljudske šole v I., II. in III. razred meščanske šole, ki se je nastanila v istem poslopju.

Uršulinski samostan ima dve meščanski šoli: **notranjo meščansko šolo,** ki je združena z internatom, in **vnanjo meščansko šolo.** Po prevratu je doslej nemška notranja šola dobila slovenski učni jezik, dočim je bil na vnanji meščanski šoli od prvega postanka učni jezik slovenski. — Na obeh šolah, notranji in vnanji, se je po prevratu ves pouk usmeril po novem učnem načrtu. — L. 1920. se je otvoril na vnanji šoli, l. 1923. pa na notranji trirazredni meščanski šoli četrti ali nastavni razred. — Ker so se mogle l. 1925./26. vpisati tudi učenke, ki so dovršile 4. razred osnovne šole z zadostnim uspehom, se je nabralo v šol. l. 1925./26. toliko učenk za prvi razred, da je bila paralelka nujna zahteva. Zato sta obe šoli z dovoljenjem otvorili dva prva razreda. Zaradi duševne nerazvitosti osnovnošolskih otrok se je pa prihodnje šolsko leto zopet otvoril 5. razred osnovne šole in ukinila paralelka na meščanski šoli.

Meščanska šola v Lichtenthurnovem zavodu. Šola se je razvila iz osemrazredne osnovne šole in se je l. 1919. delila v ljudsko in meščansko šolo. Meščanska šola je imela vedno z eno ali več vzporednicami štiri prestopne razrede.

Meščanska šola v Ljutomeru. Šolo je ustanovil kot deško mešč. šolo viš. šol. svet dne 12. sept. 1919. Takrat sta bila v poslopju bivše nemške osnovne šole otvorjena dva prva razreda. — Šola se je ugodno razvijala. — Za stvarne potrebščine skrbi upravni odbor, sestavljen iz zastopnikov okrajnega zastopa, mestne občine in okr. posojilnice.

I. dekliška meščanska šola v Mariboru. Prevrat po svetovni vojni je imel velike posledice za ta zavod. Meščanska šola, ki je bila še spomladi 1919 združena s petrazredno osnovno šolo, je imela 4 temeljne razrede in 2 paralelki. Število

vseh učenk je znašalo 218, učiteljski zbor mešč. šole je štel z ravnateljico vred 10 članov. Učni jezik je ostal še nemški, a uvedla se je takoj slovenščina kot obvezen predmet. V šol. l. 1920./21. se je vodstvo osnovne šole ločilo od vodstva mešč. šole. Ker je v Mariboru II. dekliška mešč. šola postala popolnoma slovenska, so vse Slovenke s I. dekl. mešč. šole prestopile na II. dekl. mešč. šolo, dočim so Nemke prešle z II. na I. dekl. mešč. šolo. Ta preosnova je bila za zavod usodna, ker od tedaj je začelo število učenk in število razredov od leta do leta pojemati. Mnogo Nemcev se je takrat preselilo v Avstrijo, ostali Nemci pa so začeli pošiljati svoje otroke v slovenske šole. V letih 1921.—1924. je bilo na zavodu: l. 1921./22. 155, 1922./23. in 1923./24. po 126 učenk.

Konec septembra 1923 je sklenil v. š. svet, da se izpremeni ta nemška I. dekl. mešč. šola v slovensko meščansko šolo z nemškimi vzporednicami, nakar je nemško učiteljstvo začelo zapuščati Maribor in si iskati službe v Avstriji. Od l. 1925. dalje se je zavod čedalje bolj razvijal. Danes šteje 10 razredov. Zato je adaptirala mariborska mestna občina za šolo tri stanovanjske prostore v II. nadstropju mestne hranilnice, ki je združena s šolo v istem poslopju. Upati je, da dobi v doglednem času še ostale prostore v tem nadstropju in ž njimi vred tudi šolsko kuhinjo.

II. drž. dekl. meščanska šola v Mariboru je bila otvorjena l. 1917. z nemškim učnim jezikom. Francoščina se je poučevala kot neobvezen predmet. Kakor vse mariborske šole je bila tudi ta postojanka nemškonacionalnega duha.

Po prevratu se je zavod preustrojil v splošnih smernicah nove uprave. Šola je ostala do konca šol. leta 1919. nemška, na jesen istega leta pa se je uvedel slovenski učni jezik v štirih razredih, nemške učenke pa so bile strnjene v dve paralelki. Ti sta bili v naslednjem šolskem letu 1920./21. priključeni prvi meščanski šoli na Slomškovem trgu, kamor sta bili premeščeni zadnji dve nemški učni moči.

Od takrat se je zdaj popolnoma slovenska meščanska šola hitro razvijala. Dobila je še isto šolsko leto nastavni 4. razred, uvedel se je obvezni pouk v gospodinjstvu s posebno učiteljico za to stroko, tudi za pouk v telovadbi in glasbi so prišle posebne učne moči z državnimi izpiti. Strojepisja pa so se učenke učile brezplačno v dotičnem strojepisnem zavodu na občinske stroške. Mariborska mestna občina je podpirala razvoj z izrednimi dotacijami. V šol. l. 1926./27. je imela 10 razredov z okroglo 400 učenkami, med katerimi je bilo 80% Slovenk, od teh skoro polovica iz okolice.

Deška meščanska šola v Mariboru. Slovensko učiteljstvo (7 po številu) je prevzelo pouk po prevratu v prvih dneh aprila 1919. Šola je imela osem razredov. Redni pouk se je pričel sredi aprila, ker je primanjkovalo učiteljstva. Na zavodu so ostali do nadaljnjega še trije Nemci učitelji, ki so polagoma odšli v Avstrijo. Pouk do konca leta je bil nemški. V pričetku l. 1919./20. je bilo že samo 5 nemških vzporednic k trem slovenskim matičnim razredom. Prišlo je nekaj novih učiteljev, posebno s Koroške. — V šolskem letu 1920./21. je štela šola 10 razredov. Od teh jih je bilo pet slovenskih in pet nemških. Prvikrat je bil otvorjen slovenski 4. razred (nemški 4. razred je obstojal od l. 1911.). — L. 1921./22. je odpadel nemški 4. razred, šola je dobila 4. vzporednico k 1. razredu. Nemške so bile le vzporednice v 1., 2. in 3. razredu, torej 7 slovenskih razredov. — V šolskem letu 1921./22. sta še dva nemška razreda in 9 slovenskih. Šola šteje 11 razredov. V šol. l. 1923./24. je še en nemški poslednji razred. — V. šol. l. 1924./25. je zavod postal popolnoma slovenski in obsega letos v jubilejnem letu 11 razredov in ima 20 učiteljev. V vsem tem času se je moral boriti s pomanjkanjem učiteljstva in z nezadostnim številom prostorov. Še danes ima »potovalni« razred. — Mesto zelo skrbi za zavod (bolj nego so prej Nemci, ki so postavili dve lepi dekl. mešč. šoli, a so deško mešč. šolo zanemarili). Izza šolskega prevrata je dobila deška mešč. šola fizikalno-kemični laboratorij, tri nove učne sobe in letos veliko delavnico

za deška ročna dela. — Mesto podpira ubožne učence s knjigami in učili. — Po številu učencev je ta zavod največja meščanska šola v Sloveniji s povprečno nad 500 učenci letno.

Zasebna dekliška meščanska šola šolskih sester v Mariboru. Ob prevratu se je prejšnja petrazredna vadnica s sklepnim 6. razredom, 2 vzporednima slovenskima razredoma in trorazredno meščansko šolo preosnovala v štiri slovenske razrede osnovne šole s šestimi oddelki, tri razrede meščanske šole in štiri vzporedne nemške razrede s petimi oddelki osnovne šole. Meščanska šola je bila del vadnice. — Z učiteljiščem in vadnico je združen tudi otroški vrtec s slovenskim občevalnim jezikom. Vse te vrste šol so glede pravice javnosti doživele vse spremembe drugih zasebnih šol.

Leta 1919./20. je poleg učiteljišča obsegala šola petrazredno vadnico z dvema nemškima vzporednima razredoma in trirazredno meščansko šolo. L. 1920./21. je obsegala šola šestrazredno vadnico z 1 nemškim vzporednim razredom in štirirazredno meščansko šolo. L. 1923./24. je v. š. svet štirirazredno meščansko šolo ločil od vadnice ter jo podredil posebnemu ravnateljstvu in mestnemu šolskemu svetu v Mariboru. L. 1925./26. se je šesti razred vadnice opustil; odslej je vadnica petrazredna. — Število učenk je bilo l. 1918./19. 136 ter se dvignilo do l. 1925./26. na 233, v tek. šolskem letu po znaša 194.

Meščanska šola v Mežici je bila ustanovljena l. 1926. Neposredni povod za ustanovitev meščanske šole v Mežici je dala gradnja novega šolskega poslopja za osemrazredno osnovno šolo v Mežici. Prosvetna oblast je takrat svetovala občini, naj gradi rajši petrazredno osnovno šolo in štirirazredno meščansko šolo. Šolska stavba je ena najlepših in najmodernejših v Sloveniji. S šol. letom 1926./27. je bil otvorjen I. razred z vzporednico (51 dečkov in 44 deklic). Pouk se je pričel šele 15. novembra, to pa radi raznih tehniških ovir. Meščansko šolo v Mežici je zgradila in jo vzdržuje izključno šolska občina mežiška, akoravno poseča šolo nad polovico otrok iz okoliških občin. Dejanski jo prav za prav vzdržuje The Central European Mines Lmtd. kot glavna davkoplačevalka. V zgradbi, ki je stala nekaj nad 5 milijonov dinarjev, so nameščeni osnovna šola, meščanska šola in otroški vrtec.

Zasebna dekliška meščanska šola v Šmihelu pri Novem mestu obstoja od l. 1907. S šolskim letom 1925./26. se je dotedanja trirazredna meščanska šola razširila v štirirazredno.

Deška meščanska šola v Ormožu se je otvorila s prvim januarjem 1923. Za šolo prispevajo po pogodbi: mestna občina Ormož 25%, trška občina Središče 5%, okrajna posojilnica Ormož 25% in okrajni zastop v Ormožu 45%. Krajni šolski svet pa se je zavezal, da bo prispeval potrebne prostore in šolski vrt ter je dal prostor v bivši nemški osnovni šoli, ki je bila prej last »Schulgemeinde Friedau«, zidal pa jo je po večini — Schulverein. Šolo vzdržuje upravni odbor, ki obstoja: iz dveh zastopnikov mestne občine Ormož, zastopnika trške občine Središče, dveh zastopnikov okrajne posojilnice, zastopnika okrajnega zastopa v Ormožu, zastopnika krajnega šolskega odbora v Ormožu. Poleg tega sta člana s posvetovalnim glasom katehet in ravnatelj šole. Voli se upravni odbor vsakih šest let. Šola ima štiri razrede. Leta 1925./26. je imela zaradi spremembe učnega načrta paralelko, ki pa je že prihodnje leto odpadla. Učencev je vsako leto manj.

Deška meščanska šola v Ptuju je bila otvorjena l. 1919. ter imela prvo leto 27 učencev, katerih število se je v naslednjih letih podvojilo in pozneje potrojilo. Zavod vzdržuje poseben upravno-gospodarski odbor, sestavljen iz vzdrževalnih činiteljev za stvarne potrebščine in to: Občina Ptuj 48%, občina Breg pri Ptuju 4%, okrajni zastop Ptuj 48%.

Dekliška meščanska šola v Ptuju. Ob prevratu je bila deželna stirirazredna ter imela l. 1919./20. 120, l. 1927./28. pa 127 učenk. Šolo je vzdrževalo edino glede stvarnih potrebščin mesto Ptuj brezobvezno. — Z odlokom ministrstva prosvete

21. avg. 1928 se je dekliška meščanska šola v Ptuju opustila in sta se oba zavoda deška in dekliška meščanska šola v Ptuju združila v en zavod, ki se zove »Državna meščanska šola v Ptuju«.

Meščanska šola na Rakeku je bila ustanovljena l. 1926., in sicer se je začel pouk 1. dec. 1926. Zasilno je nastanjena meščanska šola v poslopju osnovne šole na Rakeku. Ker pa občina nima denarnih sredstev za zgradbo meščanskošolskega poslopja, se baš sedaj prezidava in adaptira osnovna šola tako, da bosta imeli v njej prostora obe šoli; seveda v jako skromnih, ustroju ter higijeni meščanskih šol neustrezajočih razmerah. Šola je koedukacijska. V šol. letu 1928./29. bo otvorjen 3. razred; prihodnje leto bo meščanska šola na Rakeku popolna s štirimi razredi.

Deška meščanska šola v Ribnici je bila ustanovljena l. 1919. Šola je imela v šol. letu 1919./20. prvi razred, v šol. letu 1920./21. dva razreda z vzporednico za deklice, ki se jih je zelo mnogo vpisalo v šolo. V šol. letu 1921./22. je imela šola tri razrede, tako tudi v šol. letu 1922./23. V šol. letu 1923./24. je bil otvorjen na šoli tudi nastavni (četrti) razred, s čimer je postala šola popolna meščanska šola. Šola je v začetku zelo trpela radi pomanjkanja prostorov: posamezni razredi so se nahajali v gostilniških prostorih in v osnovni šoli, dokler ni posojilnica sezidala l. 1925. šolskega poslopja. Za vzdržavanje šole in oskrbovanje iste s potrebščinami je bil ustanovljen l. 1919. osemčlanski upravni odbor, ki je bil sestavljen iz zastopnikov vzdrževalcev šole, iz zastopnika šole in cerkve. Šolo vzdrževati so se zavezali: Občina Ribnica, Dolenja vas, Dane, Jurjevica in Sušje, dalje že prej omenjena posojilnica. Dolenjevaška občina se je kmalu otresla obveznosti nadaljnjega vzdrževanja šole, sklicujoč se na dejstvo, da niso pristopile med vzdrževalce šole vse občine ribniškega sodnega okraja. Ta začasni odbor je bil l. 1923. razpuščen in sestavljen nov odbor, v katerem so zastopani vzdrževalci v razmerju prispevkov za šolo in šola. Tako ima posojilnica v njem tri zastopnike, prav toliko Ribnica, Dane, Jurjevica in Sušje po enega, šolo zastopata s posvetovalnim glasom ravnatelj in katehet.

Mešana meščanska šola v Slov. Bistrici se je ustanovila z odlokom min. prosv. z dne 17. junija 1925. V šol. letu 1925./26. se je otvoril prvi razred z dvema paralelkama. Zavod se razvija, tako da se v šol. letu 1928./29. otvori tudi četrti razred. Šolo oskrbuje upravni odbor, ki mu načeluje župan mestne občine v Slov. Bistrici.

Deška meščanska šola s koedukacijo v Slovenjgradcu je bila ustanovljena l. 1920. Kot vzdrževalca šole sta bila mestna občina Slov. gradec in okr. zastop slovenjgraški. Šola se je nastanila v poslopju nekdanje mestne nemške osnovne šole. Pozneje so morali vzdrževatelji šole radi formalno nepopolnih starih obveznic izstaviti nove obveznice. Tako sta podale obveznice o vzdrževanju šole kot glavna okr. zastop in občina Slovenjgradec; občina Pameče, Legen, Stari trg, Št. Janž, Št. Ilj pod Turjakom so sicer izdale obveznice, vendar je ostala njih obveza le na papirju. Šola se je postopoma razvijala in l. 1923./24. dobila 4. razred.

Zasebna uršulinska meščanska dekliška šola v Škofji Loki. Že leta 1900. je bila šola razdeljena v petrazredno ljudsko in trirazredno meščansko šolo, s šolskim l. 1921./22. je dobila nastavni razred. Dosedaj nemška meščanska šola se je že o vseh svetih 1918 preustrojila v šolo s slovenskim učnim jezikom, preden so to odredile šolske oblasti. Število učenk je bilo v zadnjih desetih letih: 127, 157, 133, 177, 172, 173, 207, 193, 194, 199. Meščansko šolo vzdržuje uršulinski samostan. Glede pravice javnosti je doživel zavod spredaj omenjene spremembe. Pov. za uk in bogočastje je dne 10. nov. 1919 odredilo, da plačuje učiteljice te šole država, viš. šol. svet pa je 1. jun. 1920 odmeril zavodu podporo petih učiteljskih mest pomožnih učiteljic, kar je pa zopet ustavil. Zadnji dve leti prejema šola plačo za štiri učiteljice-redovnice. Enoletni trgovski tečaj, ki je bil prvotno zvezan z meščansko šolo, je s šolskim letom 1919./20. prenehal.

Meščanska šola v Šoštanju. Prvo potrebo za ustanovitev meščanske šole v Šoštanju je dal občinski odbornik Fran Rajšter v občinski seji že 2. jan. 1907. Predlog, preložen na prihodnjo sejo, se pozneje ni obravnaval. Na prošnjo krajevnih činiteljev je viš. šol. svet uvedel postopanje za ustanovitev l. 1920. Od vseh občin okraja se je le mestna občina izrekla, da je pripravljena ugoditi vsem zahtevam. Radi tega se je okrajni zastop 19. avgusta 1920 sam zavezal, skrbeti za stvarne potrebščine šole. Kake ustanovne listine ni bilo. Konec tretjega šolskega leta je viš. šol. svet zahteval nove obveznice, ker se je ugotovilo, da je veljala zgornja obveznica okr. zastopa z dne 19. avg. 1920 le za šol. leto 1920./21. Zadeva se je rešila tako, da prispeva od januarja 1924 okrajni zastop letno 8000 Din mestni občini, ki je podala 15. januarja 1924 na osnovi sklepa občinskega zastopa z dne 29. dec. 1923 zahtevano novo obveznico. Šolo vzdržuje od l. 1924 mestna občina, ki prejema podporo 8000 Din od okr. zastopa. Prostore je dobila šola deloma v bivši schulvereinski šoli, lastnini kraj. šol. sveta v Šoštanju. V poslopju so bili tudi štirje razredi osnovne šole. Pozneje je bil en razred meščanske šole v zasebni hiši. Jeseni 1927 se je osnovna šola izselila v prizidek pri osnovni šoli in mešč. šola je dobila svoje prostore v schulvereinski šoli. 19. aprila 1926 se je prvič sestal upravni odbor meščanske šole, v katerem so trije člani zastopniki mestne občine, trije pa okr. zastopa. Član je tudi ravnatelj, ki ima glasovalno pravico.

Meščanska šola v Tržiču. Tržiški občinski svet je v svoji seji dne 7. aprila 1919 sklenil soglasno, naj se ustanovi popolna deška in dekliška meščanska šola v bivši schulvereinski šoli. Viš. šol. svet je l. 1919. pozval okrajni šolski svet v Kranju, naj se izjavijo faktorji za vzdrževanje. Občinski zastop Križe, Kovor, Sv. Ana in Sv. Katarina so izrekli svojo pripravljenost za redne šolske potrebščine, trška občina pa za prostore. Po sklepu viš. šol. sveta dne 17. julija 1919 se je ustanovila l. 1919./20. deška in dekliška meščanska šola v Tržiču in otvorila dva prva razreda. V naslednjih letih se je šola izpopolnjevala z otvoritvijo novih razredov, poslopje samo pa je postalo kmalu premajhno in so ga v letu 1923. dvignili za eno nadstropje. Stroške je nosila trška občina v znesku 1,250.000 Din. Šola ima svojo šolarsko kuhinjo, kjer se dnevno hrani ca. 40 učencev, ima svoj gledališki oder in mladinski pevski zbor. Za šolske potrebščine skrbi okrajna blagajna za sodni okraj Tržič. Vsako leto se vrši tudi desettedenski gospodinjski tečaj.

Državna meščanska šola v Vojniku. Kakor drugim zavodom, ki so širili germanizacijo med našim narodom, tako je doletela usoda tudi nemško osnovno šolo v Vojniku po prevratu; poslopje z vrtom vred je prišlo iz rok krajevnega šol. sveta za trg Vojnik v roke kraj. šol. sveta v Vojniku. Za napredek vneti občani so začeli propagirati misel, da naj se poslopje bivše nemške šole uporabi za nastanitev meščanske šole v Vojniku. Zadeva se je prenesla v občinske odbore občin Vojnik, Škofja vas in Višnja vas, ki imajo skupni upravni odbor za mešč. šolo v Vojniku. Omenjene občine so se septembra 1921 zavezale s pogodbo, da bodo vzdrževale mešč. šolo v Vojniku. Na osnovi teh pogodb je viš. šol. svet dovolil ustanovitev štirirazredne deške mešč. šole s koedukacijo. Šola se je otvorila oktobra 1922. Postopoma sta se otvorila II. in III. razred. Drugi v šol. letu 1923./24., tretji 1924./25. S šol. letom 1928./29. se je tudi meščanska šola v Vojniku izpopolnila s četrtim razredom.

Na Koroškem smo imeli meščansko šolo v **Borovljah** in **Velikovcu.**

Sokoli in Orli.

Boj za Sokole in Orle odnosno proti njim se zrcali tudi v naši prosvetni upravi. Že dne 12. maja 1920, S. N. br. 4992, je ministrstvo prosvete izreklo, da je v Sloveniji orlovska organizacija enakovredna

sokolski, kolikor zadevata šolo. Ker sta obe organizaciji dobili dostop do šolske mladine kot svojega naraščaja, se je razvilo že v šoli med obema ostro nasprotstvo. Zato je višji šolski svet izdal dne 31. maja 1920, štev. 6028 okrožnico, v kateri naroča, naj se z vsemi sredstvi ublažuje razmerje med obema naraščajema. Z odlokom z dne 2. avgusta 1921, št. 9606, je zopet višji šolski svet zabičal, da se mora preprečiti hujskanje zoper telovadni društvi Sokol in Orel in zoper telovadbo pri sokolskem in orlovskem naraščaju.

Uredba min. prosvete Sv. Pribičevića z dne 25. julija 1924, P. br. 7307, s katero se je prepovedalo učnemu osebju in učencem pristopati k organizacijam s tendenco zoper narodno in državno edinstvo (»gimnastično sportnim društvom in organizacijam, ki imajo separatistično, plemensko ali versko tendenco zoper narodno ali državno edinstvo«) in je bilo izrečno dovoljeno pristopanje k »Jugoslovenskemu sokolu«, se je v Sloveniji uporabljala via facti tudi zoper Orle.

Radi tega je minister prosvete dr. Korošec to uredbo ukinil z naredbo z dne 11. avgusta 1924, P. br. 8132.

Minister Pribičević je svojo naredbo obnovil dne 10. novembra 1924, O. N. br. 37.660 odnosno P. br. 12.418, z dne 15. novembra 1924, in na osnovi te odredbe je veliki župan ljubljanske oblasti v konkretnem slučaju razsodil, dne 17. marca 1925, P. br. 3312, da zasleduje telovadna organizacija »Orel« separatistično, plemensko in versko tendenco, zaradi česar je zabranjeno šolski mladini sodelovanje pri društvu »Orel«. To tolmačenje je izdal veliki župan na svojo roko, kajti spis velikega župana ljubljanske oblasti z dne 24. aprila 1925, P. br. 3412,[19] v katerem se med drugim poroča ministrstvu prosvete, da »do sada u tome pogledu nisam izdao pobližeg tumačenja o opštoj ministarskoj odredbi, a niti podrobnih uputstava kako treba, da se izvršuje konkretno odredba, nego sam u pojedinim slučajevima izdao odnosnu zabranu, obaziruć se na mesne prilike i potrebe« . . . izrečno šele predlaga konkretne odredbe zoper »Orle«.

Istočasno je ministrstvo prosvete izdalo naredbo S. N. br. 4479, iz l. 1925., da more tam, kjer manjka telovadna učiteljica na ženskih srednjih in strokovnih šolah, učiti telovadbo sposobna sokolska načelnica ali vaditeljica.

Odlok velikega župana z dne 16. julija 1925, P. br. 7815, ki je zapovedal korporativno udeležbo šolske mladine pri procesijah, je zadel le orlovski naraščaj, ker sokolski naraščaj vobče ni nastopal pri procesijah korporativno.

Najbrž kot posledica cit. poročila vel. župana ljublj. oblasti P. b. 3412 iz l. 1925. je izšel min. odlok S. N. br. 17.845 od 24 junija

[19] To poročilo vsebuje grde klevete zoper orlovsko organizacijo

1927, s katerim se je hotela prvič po ministrstvu prosvete raztegniti cit. naredba P. br. 12.418 iz leta 1924. tudi na orlovske organizacije. Naredba se ni izvedla in je bila preklicana z ministr. uredbo S. N. br. 31.608 z dne 14. septembra 1928. Po njej je orlovska organizacija enakovredna sokolski.

Viri: Arhivi vel. župana v Ljubljani in Mariboru, tiskana literatura (Fr. Fink 7 zvezkov Zbirke važnejših novih naredb in odredb), dnevno in strokovno časopisje, letna poročila itd., kronike, podatki ravnateljstev in lastni zapiski. Čutim prijetno dolžnost, da se vsem, ki so mi pri delu na kakršenkoli način pomagali, na tem mestu še enkrat prav toplo zahvalim.

Fran Erjavec:

NAŠE DRUŠTVENO ŽIVLJENJE.

1. Zgodovinski uvod.

Prva oblika slovenskega društvenega življenja[1] — če izvzamemo še starejše nabožne organizacije — so bile čitalnice. Te so nastale takoj po obnovitvi ustavnega življenja v šestdesetih letih; njih oče je bil dr. J. Bleiweis. Vseh čitalnic je naštel dr. Costa l. 1869. že 58. Delovale so po mestih, trgih in večjih vaseh ter prve razgibale dotlej speče množice našega naroda. Privedle so tedanje meščanstvo iz nemškega v slovenski tabor, zanesle so med narod zmisel za organizacijo in za časopisje, bile so prva vadnica za slovensko besedo ter za umetniške in politične nastope. Živahno narodno in politično življenje šestdesetih let ter potreba po delitvi dela sta nam rodila kmalu za čitalnicami še »Južnega Sokola« (l. 1863.), »Slovensko Matico« (l. 1865.), »Dramatično društvo« (l. 1867.) in prva politična društva.

Germanizatorični pritisk avstrijsko-nemškega liberalizma je potem v sedemdesetih letih naše mlado društveno življenje precej zamoril. Živahno delujoča politična društva so zamrla, čitalnice pa so postale polagoma gola malomeščanska zabavišča. Pač pa so se začela v sedemdesetih letih pri nas jako hitro širiti gasilna društva. Mrtvilo, ki ga je povzročilo tedanje politično slogaštvo, je potem še skoro vsa osemdeseta leta preprečevalo pojav kakega krepkejšega in smotrenejšega društvenega življenja. Nastajati so začela le prva katoliška bralna društva kot reakcija na poliberaljene čitalnice. Večje uspehe je imela zaznamovati samo l. 1885. ustanovljena »Družba sv. Cirila in Metoda«, ki je izkazovala l. 1889. že 85 podružnic s 6860 člani po vseh večjih slovenskih krajih.

[1] Za ta članek je bil prvotno določen drug referent. Ker ga je radi nastalih ovir moral odpovedati, sem ga prevzel na izrečno in ponovno prošnjo uredništva že med tiskom Zbornika podpisani, kar naj mi bo v opravičilo, če članek ni izdelan s potrebno skrbnostjo in popolnostjo. — F. E.

Popoln prevrat je prinesel tudi na to polje šele I. slov. katoliški shod l. 1892. Z njim je bilo za vedno končano dotedanje slogaštvo, ki ni preprečilo nobenega narodno-političnega poraza, pač pa povzročalo na vseh poljih škodljivo letargijo. Od tega shoda naprej si je skušala vsaka stranka ustvariti svojo lastno organizacijo in tudi dotlej skupna društva so začela polagoma prehajati pod vpliv te ali druge politične stranke. Ogromna večina slovenskega društvenega življenja je imela zato v zadnjih dveh desetletjih pred vojno bolj ali manj izraziti strankarsko-politični značaj, kar društvenemu življenju nikakor ni bilo v škodo, temveč nasprotno v veliko korist, ker je povzročalo živahno medsebojno tekmovanje.

Največjo organizatorično delavnost je razvijala »Katoliško-narodna stranka«, oziroma poznejša »Slov. ljudska stranka«. V devetdesetih letih so njeni impulzivnejši pristaši ustanavljali še nadalje bralna in izobraževalna društva, skoro za vse okraje so osnovali »Katoliška politična društva«, nastala je dolga vrsta krščansko-socialnih »Katoliških delavskih društev«, ki so dobila nekako središče z l. 1897. ustanovljeno »Slov. krščansko-socialno zvezo«, a največji razmah je doživljalo vkljub ljutemu liberalnemu nasprotovanju katoliško zadružništvo. V novem stoletju se je to živahno organizatorično delo še podvojilo in potrojilo. Na inicijativo dr. Kreka in L. Smolnikarja se je preosnovala l. 1902. najprej SKSZ iz dotedanje delavske izobraževalne organizacije v zvezo vseh katoliških ljudsko-prosvetnih društev na Slovenskem. Na njeno pobudo in pod njenim vodstvom so rastla razna prosvetna društva res kot gobe po dežju. V nekaj letih se je njih število že tako pomnožilo, da je morala osnovati zveza svoje pododbore v Mariboru, v Celovcu, v Gorici in v Trstu. Iz teh pododborov so se potem v naslednjih letih razvile samostojne »Slov. kršč. soc. zveze« za dotične dežele, a v tesnem medsebojnem stiku so ostale tudi še nadalje potom skupnih letnih zborovanj vseh SKSZ. Vse slovenske dežele so bile vprav posejane s katoliškimi izobraževalnimi društvi, knjižnicami, dramatičnimi odseki, pevskimi zbori itd. Tozadevna statistika vseh SKSZ nam za l. 1912. izkazuje, da je bilo pri njih včlanjenih 476 društev (na Kranjskem 212, na Štajerskem 124, na Koroškem 42 in na Primorskem 97) z 42.000 člani, v teh društvih je pa delovalo 250 pevskih zborov, 94 tamburaških zborov itd. Tudi njih nad vse živahno delovanje je precej razvidno iz statistike, ki izkazuje v istem letu pri vseh včlanjenih društvih 102.000 knjig, 1989 predavanj, 1057 gledaliških predstav, 320 veselic in koncertov, 74 lastnih društvenih domov, 104 »Čebelice« itd. SKSZ je bila mati tudi velikega dela ostalih slov. katoliških nepolitičnih organizacij, izvzemši seveda nabožnih in gospodarskih. Spomladi l. 1906. je izšla iz njenega naročja najprej posebna telovadna

organizacija »Orel«, ki se je razvil v kratkem v mogočno mladinsko telovadno in vzgojno organizacijo. L. 1912. je izkazovala »Orlovska zveza« že 168 telovadnih odsekov (na Kranjskem 108, na Goriškem 29, na Štajerskem 26 in na Koroškem 5) s 5228 člani, prirejenih je bilo pa v teh odsekih v navedenem letu 1103 predavanj, 525 izletov itd. Dobra tri leta za ustanovitvijo prvih telovadnih odsekov je sodelovala SKSZ pri rojstvu delavske »Jugoslov. strokovne zveze«, ki je že spomladi l. 1914. štela 61 skupin s 4772 člani. Spomladi l. 1910. je izšla iz SKSZ še posebna narodnoobrambna organizacija »Slovenska Straža«, ki je imela dobro leto nato 201 podružnico z 11.000 člani.

Slično je procvitalo tudi ostalo katoliško društveno življenje in delovanje, ki ni bilo v neposredni zvezi s SKSZ. Tu bi bilo omeniti na prvem mestu mogočno naboženo organizacijo. Menda je skoro ni bilo v Sloveniji župnije, kjer bi ne delovala vsaj ena verska družba. Najbolj priljubljene so bile med ljudstvom Marijine družbe, ki so že l. 1904. štele samo v ljubljanski škofiji 358 kongregacij s 33.158 člani. Nadalje je krepko delovala katoliška dobrodelna organizacija z l. 1876. ustanovljeno »Družbo sv. Vincencija Pavelskega« na čelu. Končno so izvršila ogromno ustvarjajočega dela še razna druga samostojna katoliška društva, kakor: Katol. tiskovna društva, Leonova družba itd.

»Narodno-napredna stranka« se je v devetdesetih letih in v prvih letih novega stoletja brigala za organizacijo jako malo. V njene roke so prešla na prelomu stoletja sokolska društva in nekaj let nato »Družba sv. Cirila in Metoda« s svojimi številnimi podružnicami. Pristaši NNS so se izživljali skoro samo v teh dveh organizacijah, le podeželski učitelji in nekateri drugi impulzivnejši posamezniki so ustanavljali tu in tam tudi pevske zbore, vzdrževali pri življenju nekaj čitalnic itd., vendar je bilo vse to delo brez pravega sistema. Šele pod vtisom mogočnega razmaha katoliškega društvenega življenja in pod vplivom mlajšega strankinega izobraženstva se je začela okrog l. 1910. intenzivneje zanimati za organizacijo tudi NNS, toda njeni uspehi do vojne so bili še precej skromni.

V primeri s svojo številčno šibkostjo je imela prav lepo razvito in živahno delujočo politično, strokovno in izobraževalno organizacijo »Jugoslov. socialno-demokratična stranka«, ki je vzgajala svoje člane še izraziteje v strankarskem duhu, nego društva prvih dveh političnih strank.

Čeprav je torej delovala ogromna večina našega predvojnega društvenega življenja v okviru obstoječih političnih strank ali je bila vsaj usmerjena strankarsko-politično, je pa vendarle delovalo tudi lepo število politično nevtralnih društev. Tu bi bilo omeniti predvsem krepko razvita gasilna društva ter precej organi-

zacij strokovnega, gospodarskega in prosvetnega značaja (n. pr. razna znanstvena in glasbena društva, nekaj gospodarskih društev itd.).

To izredno živahno društveno življenje in delovanje je pospeševalo zlasti nagli kulturni napredek našega naroda, krepilo njegove notranje sile za obrambo proti ekspanzivnim stremljenjem gospodarsko močnejših tujcev in blagodejno vplivalo tudi na narodovo socialno in gospodarsko stanje. Svetovna vojna je to mogočno društveno življenje namah skoro popolnoma ustavila in deloma celo zamorila. Ogromna večina društev je s svojim delovanjem popolnoma prenehala, nekaj jih je za silo životarilo in le redka so delovala nemoteno tudi med vojno. Na tisoče in tisoče društvenikov in društvenih funkcionarjev je pobrala vojna in drugi tisoči se po prestanih vojnih grozotah niso vrnili več nazaj v svoja društva. Tako smo stali ob prevratu skoro na razvalinah nekoč tako cvetočega slovenskega društvenega življenja.

Toda kmalu po osvobojenju se je vzbudil v našem narodu že močno ukoreninjeni zmisel za organizirano delo. Prvih par let po prevratu so oživljali stara društva, toda novi mlajši rod je v popolnoma izpremenjenih razmerah začel kmalu tudi z globoko reformacijo celokupnega predvojnega društvenega življenja. Mnogo nekdanjih društev je bilo opuščenih, druga so se preoblikovala in preusmerjala, nastajala so nova itd. Brez vsakega večjega zunanjega hrupa je valovilo v vseh zadnjih letih v našem narodu sicer tiho, toda neverjetno intenzivno in žilavo organizatorično delo. Dočim je bilo predvojno društveno življenje večkrat enostransko, omejeno le na nekatere plasti ljudstva in pogosto tudi brez stroge sistematike, pa vidimo po vojni v teh pogledih mogočen napredek. Organizirajo se v najrazličnejših društvih vsi sloji in stanovi, politične stranke vprav tekmujejo med seboj glede intenzivnosti društvenega delovanja, povsod je opažati veliko smotrenost in leto za letom napredujočo mnogostranost. Velika večina našega društvenega življenja je sicer še vedno strogo opredeljena po svojem svetovnem nazoru, toda brez vsake škode za splošni narodni napredek. Zelo se je pomnožilo tudi število politično nevtralnih organizacij, kar je znak, da strankarstva vsaj v takih organizacijah ne izzivamo več, kjer je to res neumestno in nepotrebno.

2. Kulturne organizacije.

Če pregledamo danes, na koncu prvega desetletja osvobojenja naše društveno življenje, tedaj moramo obstati najprej pri ljudsko-prosvetni organizaciji, ki tvori tako po svoji obsežnosti, kakor tudi po svoji važnosti nekako središče celokupnega slovenskega društvenega življenja. Na čelu ljudsko-prosvetnega

dela stojita tudi po vojni obe SKSZ, t. j. ljubljanska in mariborska, ki sta se medtem prekrstili v »Prosvetni zvezi«. Ljubljanska PZ je združevala l. 1927. skupno 218 društev s 13.000 člani, a približno delo zveze in včlanjenih društev izkazujejo za poslovno leto 1926./27. naslednje številke: predavanj je bilo okroglo 600 za 90.000 poslušalcev, gledaliških predstav 621 za 120.000 obiskovalcev, tečajev 32, kino-predstav 280, koncertov 104, drugih prireditev nad 200, knjižnic 129 s 48.000 knjigami, odsekov deluje v društvih 244, godb 12, tamburaških zborov 41, skioptikonov 45 itd. Blagajniški promet zveze same je znašal skoro 1 milijon dinarjev; njeno glasilo je »Vestnik Prosvetnih zvez v Ljubljani in Mariboru«. V okviru PZ deluje še posebna »Pevska zveza« za vso Slovenijo, ki združuje v 12 pevskih okrožjih 130 pevskih zborov z nad 2000 pevci; njeno glasilo je »Pevec«. Nekaka centrala za podeželske odre je ljubljanski »Ljudski oder« PZ. Najdalekosežnejšega pomena je pa ljubljanska radio-postaja, ki jo je dobila PZ v zakup l. 1928. — Za ljubljansko PZ nekoliko zaostaja mariborska. Ta je združevala v istem času 164 društev s 13.000 člani, 24 dramatičnimi odseki, 41 pevskimi odseki, 22 godbenimi odseki ter 12 mladeniškimi in 20 dekliškimi zvezami. V njenem okviru je bilo prirejenih v navedenem poslovnem letu 563 predavanj, 395 gledaliških predstav in 107 raznih drugih prireditev. — Krščansko socialno delavstvo si je osnovalo po vojni lastno prosvetno organizacijo s »Krekovo mladino«.

Drugo najmočnejšo ljudsko-prosvetno organizacijo vodi »Samost. demokratska stranka«. Njeni prosvetni centrali sta »Zvezi kulturnih društev« v Ljubljani in v Mariboru. Ljubljanska ZKD (ust. l. 1920.) je l. 1927. združevala 241 društev z 37.000 člani, 38 društvenimi domovi, 118 knjižnicami (137.000 knjig), 84 odri in 46 pevskimi zbori. V društvih, včlanjenih pri tej zvezi je bilo v poslovnem letu 1926./27. prirejenih 709 predavanj za 40.000 poslušalcev, 474 gledaliških predstav za 77.000 gledalcev, 80 pevskih nastopov itd. — Njena mariborska tovarišica veže 186 društev z 11.000 člani, 71 knjižnicami (32.000 knjig), 68 odri, 45 pevskimi zbori in 37 godbami, a prirejenih je bilo v njenem okviru istočasno 273 gledaliških predstav, 208 predavanj in 77 drugih prireditev. Pripomniti je pa, da so v zgornjih številkah všteta tudi vsa ona pri ZKD včlanjena društva, ki nimajo strogo prosvetnega značaja (n. pr. sokolska, učiteljska itd.). Skupno glasilo obeh ZKD je »Prosvetni glasnik« (ust. l. 1927.).

Znatno manjša je seveda ljudsko-prosvetna organizacija ostalih političnih strank. Razne socialistične frakcije imajo skupno prosvetno organizacijo v »Svobodi« (ust. l. 1918.), ki ima l. 1928. skupno 36 podružnic z okroglo 2000 člani in 18 knjižnicami. V njenem okviru delujejo podzveze za telovadbo (»Delavska telovadna enota«), za dramatiko in petje (osem pevskih zborov), a sportna podzveza se

snuje. Lastnega glasila »Svoboda« ni mogla ohraniti. — »Slov. kmetijska stranka« si vzdržuje »Zvezo društev kmetskih fantov in deklet«, v kateri je 15 aktivnih društev (vseh ustanovljenih je 23) s 641 člani in članicami ter osmimi knjižnicami (1000 knjig). V poslovnem letu 1927./28. so priredila ta društva 29 predavanj in 14 veselic, skupno glasilo imajo v »Grudi« (ust. l. 1923.). — Končno so se ohranili še ostanki prosvetne organizacije bivše »Narodno-socialistične stranke«, to so »Bratstva«. Vseh aktivnih »Bratstev« je 8 z okroglo 600 člani.

Izven navedenih, politično in kulturno bolj ali manj opredeljenih ljudsko-prosvetnih zvez deluje v Sloveniji še več drugih velikih kulturnih organizacij, ki imajo velike prosvetne zasluge. V prvi vrsti je imenovati tu »Družbo sv. Mohorja« (ust. l. 1852.), ki je utrpela zaradi izgube ene tretjine slovenskega ozemlja veliko škodo, vendar je štela l. 1927. še vedno 48.337 članov. Kot protiutež proti katoliški Družbi sv. Mohorja je osnovala »Samost. demokratska stranka« l. 1926. svojo »Vodnikovo družbo«, ki šteje danes nekaj nad 15.000 članov. Slično ljudsko založništvo si je skušala osnovati tudi »Slov. kmet. stranka« s »Kmetijsko Matico«. Nepolitična je »Slovenska Matica«, ki je prva leta po vojni skoro popolnoma prenehala z izdajanjem knjig, pač se pa skuša zadnja leta zopet poživiti; sedaj šteje okroglo 2000 članov. Za izdajanje pedagoške literature skrbi »Slov. šolska Matica« (ust. l. 1899.), a za izdajanje cenenih mladinskih knjig se je osnovala l. 1927. v okviru ljubljanskega poverjeništva »Združenja jugoslovanskih učiteljev« še posebna »Mladinska Matica« z okroglo 10.000 člani.

Izmed ostalih kulturnih organizacij so najstarejša in najvažnejša »Katol. tiskovna društva«, zlasti ljubljansko in mariborsko. Obe sta lastnici velikih tiskaren in knjigaren ter lastnici najbolj razširjenih slovenskih listov (»Slovenca«, »Domoljuba«, »Bogoljuba«, »Slov. Gospodarja« itd.). Za slovenski katoliški tisk sta si pridobili obe nevenljivih zaslug.

Napredek slov. glasbe je tesno zvezan z ljubl. »Glasbeno Matico«, ki ma najodličnejši slovenski pevski zbor in svojo glasbeno šolo. Zadnja leta so se organizirale slične »Glasbene Matice« tudi v Mariboru, v Celju in v Ptuju, seveda v skromnejšem obsegu. »Glasbena Matica« je središče ljubljanske župe »Jugoslovanske pevske zveze«, ki združuje 28 pevskih zborov; slična župa se snuje tudi v Mariboru, ki jih utegne imeti kakih 50. Za napredek cerkvene glasbe skrbe številna »Cecilijanska društva«. Po vojni je prišla v slovenske roke tudi ljubljanska »Filharmonična družba«, ki je eno najstarejših glasbenih društev v Srednji Evropi sploh (ust. l. 1701.). V kulturno organizacijo

se je l. 1926. izpremenila tudi bivša kat. učiteljska strokovna organizacija »Slomškova zveza«, ki se je ob tej priliki prekrstila v »Slomškovo družbo«. Njeno glasilo je »Slov. Učitelj« in ima namen, kakor »Društvo krščanska šola«, gojiti in pospeševati katoliško vzgojo mladine. Končno ne smemo prezreti še ljubljanskega »Dramatičnega društva«, ki je pol stoletja vodilo osrednje slovensko gledališče, a je po vojni zaradi podržavljenja ljubljanskega gledališča zaspalo; pač pa vodi tamošnje gledališče slično društvo v Mariboru.

Lep napredek so doživela po vojni tudi znanstvena društva. Iz predvojne dobe imamo na tem polju društvo »Pravnik« (ust. l. 1889.) z istoimenskim glasilom, ki ima namen gojiti pravne in državne vede, dalje »Leonovo družbo« z glasilom »Čas« in nekaj muzejskih in zgodovinskih društev (v Ljubljani, v Mariboru, v Celju in v Ptuju), ki izdajajo svoja glasila ali pa goje raziskovanje domače zgodovine in oskrbujejo lokalne muzeje. Po vojni je nastala še cela vrsta novih znanstvenih društev. Najagilnejši sta »Narodna galerija« v Ljubljani (ust. l. 1917.), ki je zbrala v kratki dobi svojega obstanka nepričakovano bogato zbirko del novejšega slovenskega slikarstva in kiparstva, ter Umetnostno-zgodovinsko društvo« z glasilom »Zbornik za umetnostno zgodovino«. Tu naj zabeležimo še obstoj društva »Probuda«, ki vzdržuje v Ljubljani umetnostno-obrtno šolo. Nekak zarodek pripravljajoče se slovenske akademije znanosti je »Društvo za humanistične znanosti«, ki izdaja »Časopis za slov. jezik, književnost in zgodovino«. Vzporedno s tem društvom deluje Bogoslovna akademija« z glasilom »Bogoslovni vestnik«. Končno naj omenimo še »Društvo za raziskovanje jam« in »Geografsko društvo« z glasilom »Geografski vestnik«.

Kulturnega značaja so tudi razne organizacije umetnikov. Pisatelji so združeni v »Društvu slov. književnikov«, slikarji in kiparji pa v ljubljanski sekciji »Združenja jugoslovanskih oblikujočih umetnikov«. Razen te so si ustanovili mladi slovenski upodabljajoči umetniki po vojni še svoj »Klub mladih«, ki se je zadnje čase izpremenil v »Slovensko umetniško društvo«. V Mariboru deluje klub »Grohar«.

3. Sportne organizacije.

Prve slovenske sportne organizacije so bila telovadna društva in še danes zavzemajo v tem pogledu prvo mesto Orli in Sokoli. Oboji pa niso zgolj sportna združenja, temveč tudi narodno-politična in splošno vzgojna, to zlasti Orli. Do l. 1922. so bile orlovske skupine le odseki katoliških izobraževalnih društev, navedenega leta so se pa osamosvojili. Sedaj so združeni v »Slovenski Orlovski zvezi«, ki šteje 208 orlovskih društev s 7022 člani.

Sport goji orlovstvo v telovadnih urah, ki jih je bilo l. 1927. skupno 7798, splošno vzgojno in izobraževalno delo pa vrši predvsem s fantovskimi sestanki, ki jih je bilo v tem času 2918; telovadnih akademij pa 71. Rezultate svojega dela preizkušajo na poslovnih izpitih, prosvetnih in telovadnih tekmah. Od Orlov so se že l. 1926. popolnoma osamosvojile Orlice, ki so združene v »Slovenski Orliški zvezi« s 111 orliškimi krožki in 4733 članicami. L. 1927. so priredili orliški krožki 3331 telovadnih ur, 1087 dekliških sestankov in 54 telovadnih akademij. Razen tega prirejajo Orlice še kmetijsko-gospodinjske tečaje, ki jih je bilo od l. 1924.—1928. skupno 33 s 528 udeleženkami. Glasilo Orlov je »Mladost«, Orlic pa »Vigred«. Razen teh izdajo Orli še redni »Orlovski koledarček«, za naraščajnike »Orliča«, dalje »Orlovskega odbornika« in »Orlovsko knjižnico«, Orlice pa »Predavanja za dekliške sestanke«, »Naraščajsko voditeljico« in »Dekliški oder«.

Starejše nego orlovstvo je sokolstvo, toda njegovo delo je daleko manj smotreno in vsestransko. Omejuje se zlasti na telovadbo in narodno-politično vzgojo, toda posamezna sokolska društva prirejajo tudi predavanja in igre ter vodijo knjižnice. Vseh slovenskih sokolskih društev je danes 123 z 9611 člani in 4203 članicami, telovadcev je pa od teh le 1677 in telovadk 985. Navedena društva so združena v 5 župah, ki so članice »Jugoslov. sokolske zveze« s sedežem v Ljubljani. Na mednarodnih telovadnih tekmah je doseglo slovensko sokolstvo že ponovno prav odlične uspehe. Oficialno glasilo »Jugoslov. sokolske zveze« je »Sokolski glasnik«, za naraščaj pa izhaja »Sokolič«.

Za telovadbo je pri nas najbolj razvita turistika, ki jo goji »Slov. planinsko društvo« s svojimi 25 podružnicami za 10.000 članov in glasilom »Planinski vestnik«. Društvo vzdržuje celo vrsto planinskih koč in hotelov ter oskrbuje planinska pota. Razen SPD obstoji še »Turistovski klub Skala«, ki se bavi tudi s fotoamaterstvom in filmovanjem naših planin. Iz predvojne dobe imamo končno jako razvito kolesarstvo. Od kakih 50.000 kolesarjev je organiziranih okroglo 4000 v 18 kolesarskih društvih (najmočnejši je kolesarski klub »Ilirija«). V Ljubljani je sedež kolesarske podzveze za Slovenijo, ki je del skupne državne kolesarske zveze.

Ostale panoge sporta so se prav razvile šele po vojni. Od 1000 slovenskih motociklistov je organiziranih okroglo 500 v 5 motoklubih, ki so člani državne zveze s sedežem v Ljubljani. Avtomobilisti imajo za vso državo skupni »Avtoklub«. V Sloveniji delujeta ljubljanska in mariborska sekcija s 400 člani. Do zadnjega časa je vladalo pri nas posebno zanimanje za nogomet, ki ga goji 32 klubov z okroglo 1500 člani; združeni so v ljubljanski nogometni podzvezi. Najboljša slov. nogometna kluba sta »Ilirija«

in »Primorje« v Ljubljani. Mnogi nogometni klubi imajo lastna igrišča. Približno 600 slovenskih lahkih atletov je združenih v 11 klubih in lahko-atletski podzvezi v Ljubljani. V tej panogi sporta smo Slovenci prvi v državi. Manj odmeva pa dobiva pri nas težka atletika s 3 klubi. Pač pa lepo in hitro napreduje hazena. Danes imamo v Sloveniji že 12 klubov z 200 hazenašicami in Ljubljana je tudi sedež državne Hazena zveze. Lepo je razvit v Sloveniji tudi plavalni sport ter se mu obeta še lep napredek. Pododbor za Slovenijo ima včlanjenih 8 klubov s približno 1000 plavači. Veslanje goji le »Ljubljanski sportni klub« s 6 tekmovalnimi veslači; inventar za ta sport je namreč za naše razmere predrag. Prav močno zanimanje se pojavlja zadnje čase za tenis, ki ga goji danes že 11 klubov s približno 1500 igralci. Jako priljubljeno je tudi sankanje, toda sportno se goji razmeroma malo (obstojajo le 4 klubi), ker sta se opustili edini 2 umetni sankališči, t. j. v Ljubljani in v Bohinju, verjetno je pa, da se razvije na Pohorju. Slično je tudi z drsanjem, ki ga goji en sam klub v Ljubljani. V zadnjih letih so začeli graditi umetna drsališča v nekaterih zimskih letoviščih. Nekak slovenski nacionalni sport obeta postati smučanje, za katerega narašča zanimanje od zime do zime, kajti Slovenija je zanj vprav ustvarjena. Že danes je v Sloveniji nad 5000 smučarjev, ki imajo 32 klubov in zavzemajo v državi prvo mesto, v mednarodnem smučarstvu se pa že približujejo srednjeevropskemu razredu. V Ljubljani je sedež »Jugoslov. zimsko-sportne zveze«. Enako je v Sloveniji jako razvit tudi lovski sport. Lovci so organizirani v »Slovenskem lovskem društvu«, ki ima nad 4000 članov in izdaja svoje glasilo »Lovec«.

K sportnim organizacijam moramo dalje prištevati tudi »Počitniško zvezo«, »Župo skavtov za Slovenijo (s šestimi stegi in nad 500 člani) in gozdovnike ter končno razne šahovske, filatelistične in podobne klube.

4. Dobrodelne organizacije.

Največja slovenska dobrodelna organizacija je »Jugoslovanska gasilska zveza« (ust. l. 1919.), ki združuje v 36 gasilskih župah 593 gasilnih društev z okroglo 20.000 člani, njeno glasilo je »Gasilec«. Danes je v Sloveniji le še malo večjih krajev brez gasilnega društva; velika večina je jako delavnih, mnogo tudi na drugih poljih, zlasti na ljudsko-prosvetnem.

Druga najvažnejša dobrodelna organizacija je »Zveza karitativnih društev za Slovenijo« (ust. l. 1926.) s sedežem v Ljubljani. Njen namen je »združiti na katoliških načelih osnovano človekoljubno delo društev, zavodov itd. pod vrhovnim vodstvom cerkvene oblasti«. V okviru te zveze so:

a) Družba sv. Vincencija Pavelskega za prostovoljno oskrbovanje siromakov in za varstvo mladine (ust. l. 1876.). Delavnih članov ima družba 179, ki so organizirani v 17 konferencah. Te so podpirale v l. 1927. skupno 160 rodbin in 660 posameznikov, izdatkov so imele 742.000 Din. Največja ustanova Vincencijeve družbe je »Marijanišče« v Ljubljani. b) Družba sv. Elizabete za ljubljansko škofijo šteje osem konferenc s 75 delavnimi članicami. Izdatkov so imele konference l. 1927. skupno 90.000 Din za podpiranje 402 oseb. c) Škofijsko društvo za varstvo sirot (ust. leta 1918.) ima 518 članov in vzdržuje zavetišče sv. Jožefa v Št. Vidu nad Ljubljano. č) Društvo za mladinske domove v Ljubljani (ust. l. 1918.) vzdržuje lastni »Mladinski dom« na Kodeljevem pri Ljubljani.

Izmed ostalih dobrodelnih organizacij bi bilo omeniti razna pogrebna in vdovska društva, akademska podporna društva, društvo sv. Rafaela za varstvo izseljencev, društvo sv. Marte za varstvo služkinj, organizacije slepcev in invalidov, društvo za narodno zdravje, društvo »Dobrodelnost«, »Društvo za varstvo vajencev«, »Dečji in materinski dom kraljice Marije«, »Rdeči križ« (46 krajevnih organizacij z 2000 člani), »Podmladek Rdečega križa« (organiziran je na 273 šolah z okroglo 25.000 člani in članicami) itd. »Samost. demokratska stranka« je poskušala osnovati svojo lastno dobrodelno organizacijo »N a š e s r c e«, a ni uspela, socialisti imajo tako organizacijo v »Z v e z i d e l a v s k i h ž e n i n d e k l e t«.

5. Ženske organizacije.

Največja in nastarejša obstoječa slovenska ženska organizacija je »S l o v. k r š č. ž e n s k a z v e z a«, ki se peča z žensko stanovsko vzgojo in izobrazbo ter s karitativnim delom. Zveza šteje 15 samostojnih ženskih društev in 58 samostojnih ženskih odsekov, razen tega so pa njene članice tudi članice obstoječih prosvetnih društev, včlanjenih pri »Prosvetni zvezi«; skupno število vseh članic je nad 7000. Vzporedno z navedeno zvezo deluje »K o l o j u g o s l o v a n s k i h s e s t e r« v Ljubljani (ust. l. 1921.), ki ima v 32 podružnicah in 42 poverjeništvih 7000 članic. Njegovo delo je humanitarno, nacionalno-politično in prosvetno. »D r u š t v o s l o v. u č i t e l j i c« (ust. l. 1898.) s 300 članicami zastopa stanovske koristi učiteljic. »A t e n a« je naslednica l. 1901. ustanovljenega »Ženskega telovadnega društva« in se peča s telesno-kulturnim, socialnim in prosvetnim delom (izdaja »Belo-modro knjižnico«). »S p l o š n o ž e n s k o d r u š t v o v L j u b l j a n i« (ust. l. 1901.) ima 700 članic in deluje na kulturnem, socialnem in feminističnem polju. Slično društvo v Mariboru (članic je 300) se peča predvsem s socialnim delom. »Klub Primork« s 180 članicami podpira revne primorske dijake in begunce. »Ž e n s k i p o k r e t« v Ljubljani (ust. l. 1926.) ima 270 članic in

ima namen priboriti ženskam politične pravice; v to svrho izdaja skupno s svojimi srbskimi in hrvatskimi tovarišicami feministični list »Ženski pokret« (ureja ga Slovenka Alojzija Štebi).

Vse tu navedene ženske organizacije so včlanjene pri slovenskem delu »Narodne ženske zveze kraljevine S. H. S.«. Izven te zveze je še nekaj ženskih strokovnih organizacij. Ob tej priliki lahko omenimo tudi izhajanje jako razširjenega mesečnika »Ženski svet«.

6. Dijaške organizacije.

Najstarejši, še vedno obstoječi dijaški organizaciji imajo ljubljanski in mariborski bogoslovci. Velik del najdelavnejše današnje duhovščine je bil vzgojen v njih in v njih pripravljen ter navdušen za delo na najrazličnejših poljih med ljudstvom.

Del akademskih društev je ločen po političnih in kulturnih naziranjih. Katoliški visokošolci imajo v Ljubljani »Danico« (ust. l. 1894. na Dunaju) z 80 člani, »Zarjo« (ust. l. 1901. v Gradcu) s 60 člani, »Borbo« (ust. l. 1923.) s 40 člani, društvo »J. E. Krek« (ust. l. 1928.) s 15 člani in akademskega Orla s 30 člani. V Pragi deluje »Jugosl. kat. akad. društvo Krek« in v Zagrebu »J. k. a. d. Danica«. Vsa katoliška akademska društva imajo skupno »Akademsko zvezo«. Samostojno-demokratski visokošolci se zbirajo v »Jadranu«, »Triglavu« in akad. polit. klubu »Jugoslavija«, radikali v »Jugu« in agrarci v »Njivi«. Razen teh deluje še »Akad. Marijina kongregacija«, »Akad. pevski zbor« in številni strokovni klubi na vseh fakultetah. Najvišja reprezentanca vsega akad. dijaštva je »Svet slušateljev ljubljanske univerze«.

Stare so tudi dijaške organizacije na sred. šolah. Kat. srednješolci so si ustvarili po vojni »Razor« s podružnicami na vseh slov. sred. šolah, razen teh so imeli tudi svoje srednješolske Marijine kongregacije. Politični pritisk je »Razore« v šolskem letu 1922./23. zatrl, ko so persekucije ponehale, so nastajale nove kat. srednješol. dij. organizacije. To delo vodi dijaški »Srednješolski svet«, radi organizacije srednješolk se je osnoval »Dekliški svet«. Vrhovna instanca katol. dijaštva, srednješolskega in akademskega, je »Slov. dijaška zveza«. Sam. dem. stranka zbira svoje ljubljanske srednješolce v »Preporodu« (400 članov) in slične organizacije obstajajo tudi na izvenljubljanskih srednjih šolah. Razen tega se zbirajo svobodnomiselni dijaki še v podružnicah »Zveze srednješolskih društev« in v sokolskih društvih.

7. Stanovske in strokovne organizacije.

Tudi te so v Sloveniji že stare, jako razširjene in krepko vkoreninjene. Državni nameščenci so organizirani v »Zvezi državnih nameščencev za Slovenijo«, ki šteje 33 včlanjenih

osrednjih društev za najrazličnejše panoge državnih uslužbencev. Vsa ta društva imajo danes 8640 članov. Največja organizacija te zveze je ljubljansko poverjeništvo »Združenja jugoslovanskega učiteljstva« z 32 včlanjenimi društvi in 2900 člani. Skupno glasilo »Zveze drž. nameščenc. za Slov.« je »Naš glas«, razen tega pa izdajajo še razne včlanjene organizacije svoja stanovska glasila (n. pr. učitelji »Učit. Tovariša«). V navedeni zvezi pa ni včlanjenih še deset velikih stanovskih organizacij drž. nameščencev (železničarji, gledališki igralci, carinski uradniki, policijski nameščenci itd.).

Razen državnih nameščencev imajo svoje večje ali manjše stanovske organizacije tudi drugi poklici. Navedem naj le: Društvo učiteljev glasbe, Jugoslov. novinarsko združenje, Društvo diplomiranih babic za Slovenijo, Deželno zadrugo koncesioniranih zobotehnikov za Slovenijo, Zvezo magistratnih uslužbencev in vpokojencev itd.

Številčno najmočnejše so pa seveda delavske strokovne organizacije, ki so ločene po političnih in socialnih vidikih. Socialistična »Strokovna komisija« za Slovenijo je imela leta 1927. včlanjenih 12 različnih osrednjih društev in zvez, oziroma njih slovenskih sekcij za različne panoge. Vsaka izmed njih ima po večjih delavskih krajih še svoje podružnice. Natančnega stanja delavskih strokovnih organizacij ni mogoče ugotoviti, ker ga vsaka prikriva, toda ceni se število pri socialističnih strokovnih organizacijah vpisanih članov na 9000—10.000. Krščanski socialci imajo svojo »Jugoslovansko strokovno zvezo« s 14 specialnimi osrednjimi društvi in zvezami (za privatne nameščence, viničarje, rudarje, posle, prometno osebje, cestarje, tobačno delavstvo itd.), ki štejejo skupno nekaj nad 6000 članov. Fuzionirani pristaši bivše »Nar. soc. stranke« in »Samostojne demokr. stranke« so si ustvarili tudi skupno delavsko strokovno organizacijo, »Narodno strokovno zvezo«, ki šteje kakih 1500 članov.

Izven teh treh velikih central stoji deset nestrankarskih osrednjih delavskih strokovnih organizacij, kakor grafični delavci, zasebni nameščenci, uradniki denarnih zavodov, natakarji itd. Mnoge strokovne organizacije izdajajo tudi svoja glasila. Na tem mestu naj omenimo končno še »Katol. društva rokodelskih pomočnikov«, ki spadajo med najstarejša slovenska društva.

8. Gospodarske organizacije.

Gospodarske interese ljudstva zastopa predvsem ogromna slovenska zadružna organizacija, ki pa ne spada več v okvir tega pregleda, toda imamo tudi več važnih in velikih gospodarskih organizacij v društveni obliki. Na prvem mestu bi bilo imenovati

tu »Kmetijsko družbo za Slovenijo« (ustan. l. 1767.) s 165 podružnicami in nad 15.000 člani. Njen namen je v prvi vrsti pospeševati umno kmetovanje in izdaja v to svrho tudi svoje glasilo »Kmetovalec«. Takoj za Kmetijsko družbo je treba imenovati »Sadjarsko in vrtnarsko društvo za Slovenijo«, ki ima 131 podružnic in nad 7200 članov, njegovo glasilo je »Sadjar in vrtnar«. Za tem hiti »Čebelarsko društvo za Slovenijo« z 88 podružnicami, 1500 člani in glasilom »Slovenski čebelar«. Vinogradniki imajo svojo organizacijo v »Vinarskem društvu« z glasilom »Slovenske gorice«. Slična društva imajo tudi konjerejci, tiskarnarji, obrtniki, trgovci, industrijci, bančni zavodi itd.

H gospodarskim organizacijam moramo prištevati »Društvo hišnih posestnikov za Slovenijo« z 18 podružnicami in 5000—6000 člani in »Zvezo za tujski promet v Sloveniji«.

9. Nabožne organizacije.

Največje in najstarejše slovenske organizacije so nabožne. Začetki mnogih nabožnih organizacij segajo več sto let nazaj, v današnji obliki so se začele razvijati od sredine preteklega stoletja, vprav zacvetele so pa za časa škofovanja dr. A. B. Jegliča. Najbolj razširjene so pri nas »Marijine družbe«. V 526 farah jugoslovanskega dela Slovenije je 848 Marijinih družb (v ljubljanski škofiji je n. pr. samo deset župnij brez nje). Približno polovica vseh družb je dekliških, ostale so pa mladeniške, za žene in za može. Članov imajo slovenske Marijine družbe okrog 100.000 (v ljubl. škofiji 60.000, v mariborski 40.000), njih glasilo je »Bogoljub«. Druga naša največja nabožna organizacija je »Tretji red sv. Frančiška« z 250 skupščinami, 60.000 člani in glasilom »Cvetje z vrtov sv. Frančiška«. Izmed ostalih nabožnih organizacij je najbolj razvito »Apostolstvo mož« (v ljubl. škofiji v več kot četrtini župnij), nadalje Bratovščina sv. Rešnjega telesa, Družba sv. družine itd., vseh je nad 20.

Jako razširjene so tudi bratovščine in družbe, ki so napol dobrodelnega, napol nabožnega značaja. To so zlasti razne misijonske organizacije (n. pr. Dejanje sv. Detinstva, Klaverjeva družba, Apostolstvo sv. Cirila in Metoda itd.) in pogrebne bratovščine.

10. Razne organizacije.

Narodno-obrambne organizacije imamo v Sloveniji tri, namreč Jugoslovansko Matico, Družbo sv. Cirila in Metoda in Slovensko Stražo. Najstarejša je DCM, toda zanimanje zanjo po vojni precej ugaša. Danes šteje le še 73 delujočih podružnic. Glavno narodno-obrambno delo je osredotočeno v »Jugoslov. Matici«, ki je bila ustanovljena l. 1920. in ima danes 65 podružnic. Zadnje čase

se zopet oživlja tudi »Slovenska Straža«. Razen teh treh velikih organizacij je bil ustanovljen po vojni še »Gosposvetski zvon«, ki je zadnja leta sicer utihnil, pač se pa obeta uveljaviti »Narodna odbrana«.

Na protialkoholnem polju si je pridobila največjih zaslug »Sveta vojska« z 38 podružnicami, 3000 člani, glasili »Prerod« in »Mladi junak« (naklada 9000) in lastno gospodarsko ustanovo »Brezalkoholna produkcija«. Obstoji dalje še društvo »Treznost« s 150 člani in »Društvo za gojitev treznosti«. Razni abstinenčni in treznostni odseki in krožki obstoje tudi po mnogih drugih društvih.

Politične organizacije vzdržujejo vse obstoječe politične stranke, toda njih številčnega stanja ni mogoče ugotoviti, ker ga smatra vsaka stranka seveda za zaupno. Najmočnejšo organizacijo ima »Slovenska ljudska stranka«, ki je razpredena do malega po vseh slovenskih občinah, njej bi sledile v precej znatnem presledku »Samostojna demokratska stranka«, »Slov. kmetijska stranka« in razne socialistične frakcije. Svojo politično organizacijo ima tudi kršč. soc. delavstvo v »Delavski zvezi«. Na tem mestu bi končno omenili še »Organizacijo jugoslov. nacionalistov« (Orjuna), ki je zaplamtela zlasti l. 1924. in 1925., a se je s svojimi dejanji in nastopi kmalu tako kompromitirala, da je v zadnjih letih že skoro izginila, v Ljubljanski oblasti je bila pa celo oblastno razpuščena.

Kulturno-politični značaj imajo društva ljubiteljev raznih tujih narodov. Najdelavnejši sta »Češko-jugoslovanska liga« in »Cercle Français«, razen teh obstoja še »Društvo ljubiteljev poljskega naroda« in »Jugoslovansko-angleško društvo«.

Nadalje je nekaj društev, ki imajo namen ustvariti določene kulturne ali drugačne institucije. Društvo »Z o o« hoče n. pr. urediti v Ljubljani zoološki vrt, »Društvo za zgradbo trgovske akademije« želi postaviti našemu najvišjemu gospodarskemu učilišču lastno streho, »Društvo za zgradbo društvenih domov« pospešuje zidavo sokolskih domov, »Aeroklub« vzbuja zanimanje za našo aviatiko, »Jadranska Straža« za mornarico itd.

Končno naj omenim še različne družabne in zabavne klube, ki jih je zlasti po mestih jako veliko.

Že iz tega površnega pregleda je razvidno, da zavzemajo med Slovenci društva prevažno vlogo. V obrambi proti močnemu pritisku nemštva in italijanstva smo bili prisiljeni v vseh pogledih k samopomoči. Ker je bila velika večina vsega javnega upravnega aparata v nam sovražnih tujih rokah, smo bili v vseh ozirih navezani zgolj na lastno inicijativnost ter na lastne duševne in materialne sile. Le iz tega dejstva je razumljivo, da so se pojavile pri nas najrazličnejše organizacije že jako zgodaj in da je pri nas zmisel za orga-

nizacijo razvit mnogo bolj, nego pri veliki večini velikih in kulturnejših narodov. Društveni kataster Ljubljanske oblasti je meseca junija leta 1927. izkazoval 2861, v Mariborski 1961 društev, torej v vsej jugoslovanski Sloveniji skupno 4372 društev. Kljub temu, da ta kataster še nikakor ne vsebuje vseh društev in ne podaja njih točnega pregleda, bi odpadlo vendarle že po teh številkah na vsakih 250 Slovencev po eno društvo, kar je gotovo znak naše visoke kulture in znak za velik zmisel, ki ga imamo Slovenci za sistematično in organizirano delo. Vse kaže, da razne ugodnosti, ki smo jih dosegli z osvobojenjem, tega zmisla niso prav nič zmanjšale, temveč ga še povečale. Bilanca našega društvenega življenja v prvem desetletju osvobojenja je namreč več kot ugodna, kajti če bi ga primerjali s predvojnim, bi videli, da je po vojni zajelo še celo vrsto novih panog udejstvovanja in se še poglobilo v vseh ozirih. Želeti je le, da bi na tej poti tudi ostali.

Dr. Melita Pivec:

KRONOLOŠKI PREGLED GLAVNIH DOGODKOV.

1914.

28. junija da umor nadvojvode Franca Ferdinanda v Sarajevu signal za svetovno vojno. 28. julija sledi vojna napoved Avstro-Ogrske Srbiji, 7. decembra izjava srbske vlade o borbi za osvobojenje južnih Slovanov.

1915.

26. aprila sklene antanta londonski pakt, ki obeta Italiji za udeležbo pri vojni slovensko in hrvatsko Primorje. Kot protiakcija se ustanovi 1. maja v Londonu Jugoslovanski odbor pod predsedstvom dr. A. Trumbića, ki 6. in 15. v spomenicah razloži svoj program. 24. maja vstopi Italija v vojno, kjer pa do konca ne pride čez Sočo.

1916.

V Avstro-Ogrski vlada od začetka vojne brezparlamentarna mrtva doba, ki jo preseka 21. oktobra umor ministrskega predsednika grofa K. Stürgkha po socialistu dr. Fr. Adlerju; 23. okt. zahtevajo na zborovanju na Dunaju načelniki klubov sklicanje državnega zbora; 28. oktobra je imenovan ministrski predsednik dr. pl. Koerber. 21. novembra umre cesar Franc Jožef I. in nastopi vlado cesar Karel. V novembru se ustanovi v Ljubljani Tiskovna zadruga. 2. decembra premine v Ljubljani slovstvenik Fr. Levec. 18. decembra poda Jugoslovanski odbor izjavo, ki ponovno precizira njegov program. Po od-

stopu Koerberja in neuspeli akciji dr. pl. Spitzmüllerja sledi 20. decembra kabinet grofa Clam-Martinica.

1917.

10. jan. umre na Dunaju dr. J. C. Jireček, 8. febr. umre admiral Ant. Haus, 10. marca v Zagrebu dr. M. Starčević. 15. izbruhne v Petrogradu prva revolucija, 16. se car Nikolaj II. odpove prestolu. V aprilu vstopi Amerika v boj proti centralnim silam, 14. zahteva »Slovenec« v imenu narodnostnega načela slovensko Benečijo.

3. maja se ustanovi zadruga »Nova založba« v Ljubljani. Na 13. je sklican avstrijski parlament, 29. se združijo slovenski in hrvatski poslanci Avstrije v Jugoslovanski klub, 30. poda njegov načelnik dr. A. Korošec izjavo, znano pod imenom »majniška deklaracija«.

22. junija pade ministrstvo grofa Clam-Martinica, 23. mu sledi uradniško ministrstvo dr. E. pl. Seidlerja.

2. julija, na god cesarjeviča Otona, je izdana amnestija za politične delikte. 10. govori dr. J. E. Krek na zborovanju avstrijske politične družbe na Dunaju o jugoslovanskem vprašanju (v Nemčiji izide njegova knjiga »Die Slovenen«). 20. sklene Jugoslovanski odbor s srbsko vlado tkzv. krfski pakt.

30. avgusta je imenovana definitivna Seidlerjeva vlada z dr. Žolgerjem kot ministrom brez portfelja.

15. septembra izide izjava, pridružitev majniški deklaraciji, podpisana od škofa dr. A. B. Jegliča in zastopnikov Slov. ljudske stranke, Narodno-napredne stranke ter Slov. katoliške demokracije; podobne izjave podajo: 16. duhovščina stolnega mesta Ljubljane, 20. slovenska duhovščina tržaško-koprske škofije, 27. hrvatsko-slovenska duhovščina v Istri itd.

Ves mesec oktober si sledijo izjave občinskih odborov. 8. umre v Št. Janžu na Dolenjskem dr. J. E. Krek, 13. se vrši njegov pogreb v Ljubljani z velikimi manifestacijami.

7. novembra izbruhne druga ruska revolucija, Kerenskij pade. Ljenin postane gospodar. 13. se vršijo volitve v avstrijsko delegacijo.

15. decembra se objavi izjava Slovenk za Jugoslavijo.

1918.

8. januarja objavlja Wilson svojih 14 točk: 10. in 11. se tičeta avstro-ogrskih Slovanov. Ta mesec začenja serija shodov za majniško deklaracijo, kjer govorijo večinoma zastopniki vseh strank: 10. v Kostanjevici, 28. v Kranju.

9. februarja v Brest Litovsku podpis mirovne pogodbe z Ukrajino, 2. marca z Rusijo. 2. in 3. sestanek politikov v Za-

grebu, 17. tabor v Žalcu, 23. sprejem dr. A. Korošca v Ljubljani z izročitvijo čez 200.000 podpisov slovenskega ženstva.

8. do 10. aprila se vrši kongres zatiranih narodov v Rimu; 15. odstopi avstrijski zunanji minister grof Czernin, 18. postane baron Burian njegov naslednik.

5. maja se vrši manifestacijski shod v Postojni, 6. odstopi slovenski minister dr. Žolger, 12. shod na Bizeljskem; 17. in 18. zborovanje slovanskih politikov v Pragi; 19. shod v Trbovljah; 26. v Št. Vidu; 27. skupno posvetovanje slovenskih strank o položaju pod predsedstvom dr. Korošca; 30. obletnica majniške deklaracije.

9. junija inavgurira prepoved shoda v Metliki serijo prepovedi, posledica napovedanega »nemškega kurza«.

16. julija sankcionira Seidler z govorom v zbornici nemški kurz; 20. je »Jugoslovan« v Ljubljani ustavljen; 22. demisionira Seidler, 25. je imenovano ministrstvo barona Hussareka.

16. avgusta v Ljubljani ustanovitev Narodnega sveta, 17. slovanska manifestacija s Hrvati, Čehi in Poljaki, 18. odkritje spominske plošče dr. Kreku v Št. Janžu skupaj z gosti.

V septembru izide knjiga A. Ušeničnika »Um die Jugoslavija«. 14. pošlje Avstro-Ogrska antanti mirovno noto. 18. ustanovni občni zbor Narodne galerije. 19. začne izhajati »Goriška Straža«. 26. se v Mariboru izvoli Narodni svet s predsednikom dr. K. Vrstovškom. 29. otvoritev Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani.

Od 1. do 15. oktobra izide v »Slovencu« pet člankov Fr. Šukljeta o bodoči upravi Jugoslavije. 4. prosi Avstro-Ogrska Wilsona za mir. 5. umre jezikoslovec p. Stanislav Škrabec. 16. spreminja cesarjev manifest Avstrijo v zvezno državo. 17. se ustanovi Narodno veče v Zagrebu. 18. odgovori Wilson odklonilno. 28. preneha Avstro-Ogrska, cesar Karel izroči avstro-ogrsko mornarico Jugoslaviji. 29. proklamacija samostojnosti v Ljubljani, Narodno veče proglaša državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, 31. imenovanje Narodne vlade za Slovenijo s predsednikom J. Pogačnikom in 12 poverjeniki.

1. novembra imenuje Narodni svet v Mariboru majorja Rud. Maistra za generala, ki razoroži nemško vojaštvo in osigura posest mesta; Narodno veče pooblašča Jugoslovanski odbor v Londonu. 3. jugoslovanska slavnost v Ljutomeru. 4. izide 1. štev. Uradnega lista Narodne vlade S.H.S. v Ljubljani. Ta dan prevzame Narodna vlada vrhovno vodstvo in nadzorstvo vseh avtonomnih oblasti in naprav v vsem svojem

teritorialnem obsegu. 7. začenja Italija z belo zastavo svojo okupacijo obljubljenih krajev. 7. in 8. se vršijo v Ženevi konference glede oblike zedinjenja med delegati Narodnega veča in srbske vlade, ki se zaključijo 9. z ženevskim paktom. 11. odstopi cesar Karel. 14. izda Narodna vlada naredbo o prehodni upravi v njenem ozemlju. Ustanovi višji šolski svet, višje deželno sodišče, železniško ravnateljstvo, rudarsko glavarstvo, višje orožniško poveljstvo. 16. odredi Narodna vlada slovenski učni jezik na vseh javnih šolah. 18. se zahvali železničarjem, ki so prepeljali dnevno 25—60.000 vojakov preko slovenskega ozemlja. 23. izide izjava slovenskih duševnih delavcev za zedinjenje. 27. do 29. se vrši konferenca katoliškega episkopata v Zagrebu. 27. gre 28 zastopnikov Narodnega veča (štirje slovenski člani) v Belgrad. 29. in 30. se dogovorijo s srbsko vlado.

1. decembra, z adreso regentu Aleksandru, se izvrši zedinjenje države Slovencev, Hrvatov in Srbov s kraljevino Srbijo. Istega dne preneha Narodno veče; dan se proglasi za državni praznik. 11. umre v Ljubljani pisatelj Ivan Cankar, 16. dr. Evg. Lampe. 20. koncentracijska vlada St. Protića (podpredsednik dr. A. Korošec, minister za konstituanto dr. A. Kramer); za delegate na mirovni konferenci se imenujejo N. Pašić, dr. A. Trumbić, dr. I. Žolger. 22. sklene ministrski svet, da se razpustijo Narodni sveti in Narodne straže. 26. jugoslovanska slavnost v Radgoni, posebno za Prekmurje. 28. provizorična zasedba Prekmurja, B. Sever organizira Narodni svet za Prekmurje. 30. vpelje uredba Narodne vlade osemurni delavnik.

1919.

2. januarja preide mariborska občinska uprava v slovenske roke. 3. zasedejo Madjari Prekmurje (ki ostane pod ogrsko boljševiško vlado do 1. avgusta). 3. izide naredba o žigosanju in štetju avstro-ogrskih bankovcev, kar se mora izvršiti do 20. 5. naredba ministra za pravosodje določa službeni naslov nove države: Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. 10. izide naredba ministrskega sveta o izenačenju koledarja. 20. imenovanje dr. J. Brejca za predsednika Deželne vlade za Slovenijo, s 5 poverjeniki. 25. začno izhajati Službene Novine. 27. o priliki obiska ameriške komisije v Mariboru, poskus Nemcev, ki se konča s krvavim spopadom. Uradni list postane s štev. 45. (1. febr.) »Uradni list Deželne vlade za Slovenijo«.

1. februarja začne poslovanje Dravske divizijske oblasti v Ljubljani za ozemlje Slovenije. 7. umre v Ljubljani časnikar Iv. Štefè. 25. je izdana prehodna odredba za pripravo

agrarne reforme. V tem mesecu imenujejo stranke svoje zastopnike za začasno narodno predstavništvo.

10. in 11. marca pride angleški kardinal Francis Bourne skozi Ljubljano. 12. postane dr. K. Šavnik delegat ministra financ v Ljubljani.

2. aprila sta imenovana ministrom dr. A. Korošec za prehrano in obnovo zemlje, J. Gostinčar za socialno politiko. 29. se ustanovi zdravstveni svet za Slovenijo in Istro.

2. maja ustanovi naredba Deželne vlade začasen tehničen visokošolski tečaj v Ljubljani, ki se otvori 19. 12. protestno zborovanje slovenskih političnih, kulturnih in strokovnih organizacij proti razdelitvi narodnega ozemlja.

5. julija podeli naredba notranjega ministra Drž. licejski knjižnici v Ljubljani pravico do dolžnostnih izvodov iz cele države. 9. sprejme vrhovni svet v Parizu severno mejo na razvodnici med Rabo in Muro. 20. gen. socialistična stavka, a nepopolno izvedena. 23. stopi v veljavo zakon o ustanovitvi univerze v Ljubljani s petimi fakultetami (medicinska s samo dvema letnikoma), 31. zakon o polnoletnosti z dovršenim 21. letom.

1. avgusta sklene vrhovni svet v Parizu, naj Jugoslavija z vojaštvom zasede Prekmurje, 12. vkorakajo tam jugoslovanske čete in ga zasedejo brez odpora Madjarov. 15. tabor v Sinči vesi. 16. koalicijska vlada Lj. Davidovića (dr. A. Kramer minister za trgovino in industrijo, A. Kristan za šume in rude). 31. imenovanje prvih profesorjev na ljubljanski univerzi. Isti dan pripade na predlog angleškega delegata Radgona zopet Avstriji, Maribor pa je rešen po Tardieujevem protipredlogu Tittoniju.

6. septembra se vpelje enotna slovenska uprava za Prekmurje v M. Soboti, 10. se podpiše mirovna pogodba z Avstrijo v St. Germainu z neprimerno geografično mejo. 23. umre igralec Ignacij Borštnik.

V oktobru se otvori gimnazija v M. Soboti. 5. umre dr. L. Pogačnik, bivši poverjenik za obrambo. 9. Univerzitetni svet obvešča o začetku zimskega semestra 1919/20 na ljubljanski univerzi. 12. izbruhne osemtedenska tiskarska stavka v Sloveniji, ki se konča 8. decembra. 18. pozdravna ljudska tabora za slovensko vlado v Beltincih in Črensovcih.

7. novembra je imenovan za predsednika Deželne vlade dr. G. Žerjav, 27. je podpisana mirovna pogodba z Bolgarijo v Neuilly-u, 30. se prične kolkovanje bankovcev v Sloveniji.

14. decembra umre v Dupljah na Gorenjskem Peter Bohinjec, župnik in pisatelj. 24. do 28. je ustavljen promet na

Južni železnici. 30. se razširi zakon o knjigovodstvu z dne 6. marca 1910 na vso državo.

1920.

15. januarja sprejme ministrski svet načrt finančnega ministra dr. Veljkovića o zameni kron in dinarjev v razmerju 1 : 4, proti čemur protestirajo 18. združene slovenske gospodarske korporacije, vendar izda Veljković že 28. predhodno objavo »o povlačevanju kronskih novčanic«. 25. v Ljubljani protestno zborovanje proti italijanskim zahtevam na slovensko ozemlje in nameram konference v Parizu. 30. razpust Komisije za začasno vodstvo likvidacije kranjske deželne uprave in imenovanje kuratorja.

3. februarja začno jemati iz prometa kronske bankovce, ki 26. nehajo biti plačilno sredstvo. 15. se vršijo povsod po deželi protestni shodi za volilno pravico kmečkih žen pri občinskih volitvah. 19. koalicijska vlada St. Protića (dr. A. Korošec minister za promet, Iv. Roškar za kmetijstvo). Isti dan umre v Sarajevu dr. Pero Rogulja, učenec dr. Kreka. 25. imenovanje predsednika Deželne vlade dr. J. Brejca.

14. in 15. marca francoski kardinal Dubois v Ljubljani.

15. aprila otvoritev juridične fakultete v Ljubljani, ki začne še isto leto z izdajanjem letnega Zbornika znanstvenih razprav. Ta dan izbruhne splošna železničarska stavka, ki traja do 28. 18. izide ukaz o dvomesečni vojaški službi železničarjev. 24. razglašenje komunistične generalne stavke, na Zaloški cesti pride do streljanja, dvanajst mož in ena deklica padejo mrtvi, stavka se konča 26., isti dan sklene ministrski svet preki sod za zločine proti državi. 27. se ustanovi v Ljubljani generalna inspekcija voda za območje Slovenije.

15. maja izide uredba o občinskih volitvah v Sloveniji, volilno pravico imajo vsi, moški in ženske, stari čez 21 let. 17. koalicijska vlada dr. M. R. Vesnića (dr. A. Korošec minister za promet, dr. V. Kukovec za socialno politiko). V noči od 23. do 24. maja umre v Celovcu maršal Svetozar Boroević, branitelj soške fronte v 12 soških bitkah. 29. obhaja ljubljanski škof dr. A. B. Jeglič 70 letnico; 30. odkritje nagrobnega spomenika dr. J. E. Kreka.

1. junija ustanovni občni zbor Bogoslovne akademije, ki začne januarja 1921 z izdajanjem Bogoslovnega Vestnika, svojih knjig in Razprav. 4. podpis mirovne pogodbe z Madjarsko v Trianonu. 26. do 29. obišče regent Aleksander Slovenijo (Brežice, Krško, Ljubljana, Kranj, Radovljica, Bled, Tržič, Celje, Konjice, Maribor, Zidani most itd.).

13. julija požig »Balkana« v Trstu, ki mu sledijo požigi Narodnih domov v Pulju, Pazinu, Buzetu itd. 16. izda minister za agrarno reformo naredbo o ustroju agrarne direkcije v Ljubljani. Od 29. do 2. avgusta se vrši v Mariboru I. Slovanski orlovski tabor.

18. avgusta izide ukaz o amnestiji za področje višjega deželnega sodišča ljubljanskega. 24. se sklene defenzivna konvencija s Češkoslovaško.

3. septembra stopi v veljavo zakon o volitvah v ustavotvorno skupščino. 10. proglasi pesnik d'Annunzio Reko za samostojno državo. 18. otvoritev Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru (prejšnje leto Slov. mestno gledališče). 24. izide uredba ministra za agrarno reformo o naseljevanju južnih novih krajev.

10. oktobra plebiscit na Koroškem v coni A: za Avstrijo glasuje 22.025 (59%), za Jugoslavijo 15.278 (41%); s tem rezultatom odpade plebiscit v coni B, določen za 31., in jugoslovanske oblasti evakuirajo Koroško.

12. novembra sklep mirovne pogodbe z Italijo v Rapallu, ki pomeni izgubo Goriške, Trsta, Istre, skoro vse Notranjske s Postojno (tretjina Slovencev in Slovenije), Zadra, Cresa, Lošinja, Lastova. 15. izide uredba o zaščiti industrijske svojine. 28. volitve v ustavotvorno skupščino.

9. decembra sklep pogodbe med vlado in Narodno banko. 12. otvoritev konstituante. 14. postane dr. L. Pitamic vodja predsedstva Deželne vlade. Ta dan umre v Zagrebu krški škof dr. A. Mahnič.

1921.

1. januar prinese koalicijsko vlado N. Pašića (dr. V. Kukovec minister za socialno politiko). 27. Z drugim semestrom spremeni državna obrtna šola v Ljubljani svoje ime v Tehnično srednjo šolo. Ljudsko štetje 31., po prirodni razdelitvi pokrajin, prinese za Slovenijo s Prekmurjem sledeče številke: površina 16.197 km²; prebivalstvo 1,056.464 (moških 503.645, žen 552.819, 65·2 na km²); vera: rim. kat. 96·6%, protest. 2·6%, pravosl. 0·6%, muslim. 0·1%, izrael. 0·1%; materinski jezik: slov. 93·2%, srbskohrv. 1%, ital. 0·1%, nem. 3·8%, drugi slov. 0·4%, madj. 1·4%. Občin 1077, naselbin 5165, hiš 186.179. Občin z 200 dušami je 49, z 500 : 400, z 1000 : 341, z 2000 : 178, z 5000 : 96, z 10.000 : 10, z 20.000 : 1, z 50.000 : 1 (Ljubljana 53.306, Maribor 30.641).

V februarju prinesejo Naši Zapiski izjavo 43 slovenskih kulturnih delavcev za avtonomijo slovenskega, itak dovolj razkosanega ozemlja. 1. izda Deželna vlada naredbo o dopustnem

povišanju najemnin. 3. izide naredba o izenačenju plač srednješolskih nastavnikov in nastavnic. 5. do 8. v Ljubljani gostovanje »Umetniškega gledališča« iz Moskve. 17. izide uredba o izpremembah in popolnitvah uredbe o občinskem volilnem redu za Slovenijo z 15. maja 1920, ki črta žensko volilno pravico. 19. izda Deželna vlada naredbo o varstvu redkih ali za Slovenijo tipičnih in za znanstvo pomembnih živali in rastlin in o varstvu podzemskih jam. 25. ukine ukaz ministrstvo za prehrano in obnovo dežel. 26. pristopi Jugoslavija k mednarodni pogodbi o zaščiti industrijske svojine, in isti dan preideta Logatec in Rakek v jugoslovansko posest. Cel mesec slavi Italija aneksijo našega Primorja.

7. marca izda predsedstvo Deželne vlade naredbo o rabi slovenskih krajevnih imen v javnem prometu. 15. izstopi Samostojna kmetijska stranka iz zemljoradniškega kluba. 16. ukine Deželna vlada gospodarsko komisijo za stvarno demobilizacijo, njene posle poveri vladnemu komisarju. 25. izide uredba o poljedelskem kreditu, 26. naredba Deželne vlade o varstvu umetnin. Ta dan vstopijo muslimani in samostojneži v Pašićevo vlado (I. Pucelj min. za kmetijstvo).

1. aprila začne izhajati »Avtonomist«. 7. ustanovni občni zbor Umetnostno-zgodovinskega društva v Ljubljani, ki prične z izdajanjem Zbornika za umetnostno zgodovino. 19. državno- in deželnozborske volitve na Koroškem. 20. izda minister uredbo o poviških plač, honoriranju ur in prekočasnega dela direktorjev, nastavnikov in nastavnic srednjih šol. 24. občinske volitve v glasovalnem ozemlju na Koroškem. 26. se vršijo občinske volitve v Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptuju. 28. izideta uredba o prevedbi na dinarske plače državnih uslužbencev v krajih izven Srbije in Črne gore in uredba o draginjskih dokladah teh prevedenih državnih uslužbencev.

Od 3. do 10. maja občinske volitve v podeželskih občinah. 15. državnozborske volitve na Goriškem. 16. se prične zamenjava pravilno žigosanih oz. markiranih avstro-ogrskih novčanic po 10, 2 in 1 krono; kot plačilno sredstvo veljajo do 31., zamenjava je dovoljena do 4. junija. 21. uredba o inspekciji dela. Ta mesec in prihodnji nevarnost za obstoj medicinske fakultete v Ljubljani.

1. junija se ustanovi okrajno glavarstvo v Murski Soboti. 15. sporoči Jugoslovanski klub Slovencem in Hrvatom svoje mnenje o ustavi. 18. uredi Deželna vlada z naredbo službeno razmerje hišnih ali gospodinjskih poslov v Sloveniji. 27. izidejo uredbe: o davku na poslovni promet; o začasnem reguliranju naslovov in plač poštno-brzojavnih

uradnikov in uslužbencev izven Srbije in Črne gore; o nagradi finančnim uradnikom in drugim uslužbencem za pobiranje davkov; o ureditvi zavarovanja delavcev zoper bolezen in nezgode; o prevedbi osebja državnih prometnih naprav izven Srbije in Črne gore na dinarske plače. 28. sprejem Vidovdanske ustave s pičlo nadpolovično večino namesto prvotno določene kvalificirane, dvetretjinske večine. 29. atentat komunista Stejića na regenta Aleksandra o priliki prisege na ustavo.

Takoj v juliju pričnо izjave občin za revizijo ustave. 11. je določen Iv. Hribar za pokrajinskega namestnika za Slovenijo. 20. ustreli komunist Alijagić v Delnicah notranjega ministra M. Draškovića.

1. avgusta razveljavljenje komunističnih mandatov, 2. zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi. Isti dan izide razglas o ustroju pokrajinske uprave za Slovenijo z osmimi oddelki. Na mednarodni tekmi v Strassburgu doseže 8. jugoslovanska orlovska vrsta prvo mesto. 10., s štev. 94., postane Uradni list Deželne vlade Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo. 16. umre kralj Peter I. 24. se ustanovi v Mariboru srednja kmetijska šola.

Od 3. do 12. septembra se vrši 1. ljublj. velesejem, ki postane letna institucija, prva prireditev te vrste v Jugoslaviji.

6. oktobra ustanovni občni zbor Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani, ki začne l. 1923. izdajati letne Razprave. Isti dan, namera ukiniti medicinsko in tehnično fakulteto v Ljubljani; 7. 50letnica drž. ženskega učiteljišča v Ljubljani; 15. 100letnica ljubljanskega muzeja; 20. protest kulturnih delavcev, zavodov in društev proti nameravani okrnitvi univerze.

30. novembra stopita v veljavo zakon o specialnih kmetijskih šolah in zakon o začasnem reguliranju naslovov in plač poštno-brzojavnih uradnikov in uslužbencev izven Srbije in Črne gore.

1. decembra stopi v veljavo zakon o nagradi finančnim uradnikom in drugim ulužbencem za pobiranje davkov. 5. imenovanje 50 članov Delavske zbornice. 24. rekonstrukcija Pašićevega kabineta s samo osebnimi spremembami (dr. G. Žerjav minister za socialno politiko). 28. zakon o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov. 30. stopijo v veljavo zakoni: o pobijanju draginje življenjskih potrebščin in brezvestne spekulacije; o obnovljenju in pospeševanju vinogradništva; o popisu prebivalcev in domačih živali; o inspekciji dela. 31. zakon o končnem razmerju kronskih bankovcev proti dinarskim.

1922.

V januarju začne izhajati Socialna Misel. 8. otvoritev Delavske zbornice za Slovenijo. 15. in 22. občinske volitve na Goriškem. 30. stopijo v veljavo zakoni: o obmejni četi; o začasni ureditvi sodstva v Prekmurju; o nižjih šolah za poljedelstvo; o srednjih poljedelskih šolah.

17. februarja zakon o davku na vojne dobičke; 28. zakon o varstvu redkih ali tipičnih in za znanost pomembnih živali in rastlin in o varstvu podz. jam v Sloveniji; o proslavi 1. decembra; o draginjskih dokladah civilnih in vojaških uslužbencev, upokojencev in upokojenk; o naših vojaških grobovih v domovini in v inozemstvu kakor o tujih pri nas; zakon o zaščiti delavcev.

4. marca ustanovljeno Geogr. Društvo, ki prične 1925 izdajati Geogr. Vestnik. 7. odpravi ministrski odlok rudarska odseka v Ljubljani in v Zagrebu. 14. stopi v veljavo zakon o prevedbi na dinarske plače drž. uslužbencev izven Srbije in Črne gore. 19. blagoslovljenje nove cerkve sv. Jožefa v Ljubljani. 28. umre lavantinski škof dr. Mihael Napotnik. 30. zakoni: o draginjskih dokladah akt. uslužbencev, upok. in upokojenk drž. prometnih naprav; o obrtnih šolah; o ženskih obrtnih šolah.

15. aprila zakon o prehodu celokupne imovine bivše a.-o. monarhije v svojino naše države. 26. zakon o oblastni in sreski samoupravi. Isti dan izide naredba, ki razdeli državo v 33 oblasti. 29. naslovijo jugoslovanski škofi s konference v Zagrebu na vlado spomenico glede krščanskega značaja šole in glede duhovniških plač.

12. maja zakon o pokojninskem zavarovanju nameščencev za Slovenijo in Dalmacijo. 14. zakon o zavarovanju delavcev. 17. zakon o Drž. svetu in upravnih sodiščih. 20. razpust ljubljanskega občinskega sveta, postavljen je za vladnega komisarja dr. B. Senekovič. 24. za lavantinskega škofa je določen dr. A. Karlin, bivši škof tržaški. 30. izidejo naredbe o zavarovanju drž. prometnega osebja proti bolezni in nezgodam; zakon o glavni kontroli in zakon o volilnih imenikih.

2. junija v Ljubljani protestni shod zoper razpust občinskega sveta. 8. poroka kralja Aleksandra in kraljice Marije; isti dan izide amnestija (pet ukazov). 20. zakon o ministrski odgovornosti. Ta mesec kampanja proti Jadranski banki in obramba ravnatelja Ć. Kamenarovića.

23. julija zakon o drž. zunanjem posojilu v zlatu, sklenjenem 25. junija z Blairom and Co. Od 24. do 2. avg. delna tiskarska stavka v Ljubljani.

Od 11. do 16. avgusta Slovanski orlovski tabor v Brnu. Od 12. do 15. I. Jugoslovanski vsesokolski zlet v Ljubljani. Od 20. do 23. rudarska stavka v Sloveniji. 25. min. uredba razdeli državo na 10 oblasti inspekcije dela.

V septembru, o priliki 2. velesejma, historična razstava slikarstva na Slovenskem. 11. kongres slovenskih, hrvatskih in srbskih javnih delavcev v Zagrebu.

1. oktobra umre v Ljubljani cerkveni zgodovinar dr. J. Gruden. 23. v rimskih konvencijah sporazum z Italijo glede Zadra, Reke in obmejnega prometa.

3. decembra občinske volitve v Ljubljani; župan postane dr. Lj. Perič. 16. samoradikalna vlada N. Pašića (dr. N. Zupanič minister za Slovenijo). 31. imenovanje dr. V. Baltiča in dr. Ploja za vel. župana v Ljubljani in v Mariboru.

1923.

1. januarja prične izhajati »Orjuna«. 6. februarja izide naredba o ustanovitvi izseljeniškega sveta. 19. umre dr. Iv. Tavčar, bivši župan ljubljanski. 28. Italijani evakuirajo Sušak.

3. marca vkorakajo jugoslovanske čete na Sušak. 9. prevzame občinski svet mariborski Študijsko knjižnico (18. sept. 1924 dobi tudi naslov »Mestna študijska knjižnica«). 13. imenovanje dr. M. Lukana za velikega župana v Ljubljani. 18. volitve v narodno skupščino. 27. umrl v Mariboru dr. K. Vrstovšek, bivši poverjenik za uk in bogočastje v Narodni in Deželni vladi.

V aprilu izide Fr. Erjavčeva knjiga »Slovenci«. 9. obhaja 30 letnico pevsko društvo »Ljubljana«. 26. obisk dr. R. W. Seton Watsona v Ljubljani.

2. maja samoradikalna vlada N. Pašića.

20. julija stavka rudarjev vseh revirjev Trboveljske družbe; traja pribl. dva meseca. Od 21. do 22. doseže na mednarodni tekmi v Parizu Jugoslovanski Orel tretje mesto. 31. stopi v veljavo zakon o civilnih uradnikih in ostalih drž. uslužbencih.

5. avgusta umre na Dunaju slavist V. Jagić. 9. zakon o ustroju vojske in mornarice. 22. pade odločba ministrskega sveta o prevzemu Juž. železnice v drž. upravo. Od 25. do 28. se vrši v Ljubljani V. katoliški shod, z otvoritvijo »Stadiona«.

1. septembra prevzame drž. uprava Južno železnico. 2. 30 letnica Ptujskega muzejskega društva. 6. rojen prestolonaslednik Peter in amnestija. 13. umre v Pišecah prof. M. Pleteršnik, avtor velikega slov.-nemškega slovarja. 15. imenovanje dr. J. Srebrniča za škofa krškega (posvetitev

8. decembra). 20. 50 letnica kmetijske šole na Grmu pri Novem mestu.

7. oktobra Gentilijeva »šolska reforma« na Primorskem. 9. odpravlja člen finančnega zakona teološko in medicinsko fakulteto v Ljubljani. 13. protestno zborovanje dijaštva; člen se črta. 21. državno- in deželnozborske volitve na Koroškem. 28. umre v Belgradu St. M. Protić. 31. izide uredba o razvrstitvi in porazdelitvi civilnih uradnikov in ostalih drž. uslužbencev.

25. novembra umre v Rogaški Slatini pesnik in pisatelj J. Stritar.

6. decembra imenovan T. Šporn za velikega župana ljubljanskega.

1924.

27. januarja stopita v veljavo Zakon o rimskem sporazumu o Reki in o dopolnilnih konvencijah ter pogodba o prijateljstvu in prisrčnem sodelovanju med Jugoslavijo in Italijo; 29. zakon o posojilu 300,000.000 francoskih frankov; 31. zakon o trgovinski pogodbi s Poljsko, sklenjeni 31. okt. 1922. v Varšavi.

8. marca se ustanovi v Belgradu opozicijski blok. 11. odpravlja ministrska naredba oddelke ministrstva za trgovino in industrijo. 14. umre v Ljubljani zgodovinar dr. Fr. Kos. 17. zakon o konvenciji, sklenjeni z Grško za ureditev tranzita preko Soluna. 26. odpravlja ministrska naredba generalno inspekcijo voda za Slovenijo. Isti dan odcepitev samostojnih demokratov od demokratske stranke. 27. koalicijska vlada N. Pašića.

10. aprila odločba o draginjskih dokladah civilnih uradnikov in ostalih drž. uslužbencev. 11. zakon o ratifikaciji obče mednarodne poštne konvencije sklenjene v Madridu 10. novembra 1920. 24. državno- in deželnozborske volitve na Koroškem.

25. maja v Ljubljani protestno zborovanje zoper zapiranje bolnic v Sloveniji. 27. zakona o konvenciji, sklenjeni z Bolgarijo o medsebojni sodni pomoči, ter o pogodbi, sklenjeni s Češkoslovaško za ureditev vzajemnih pravnih odnošajev. 31. ter 1. junija 30 letnica krščansko-socialnega gibanja v Sloveniji.

1. junija v Trbovljah krvav spopad med Orjuno in delavci; mrtvi: 3 Orjunci, 4 delavci, in od dozdaj neznanega storilca umorjen Fakin. 5. imenovanje dr. V. Baltiča in dr. Pirkmajerja za velika župana v Ljubljani in Mariboru. 10. razpust

ljubljanskega občinskega sveta, postavljen komisar dr. Krejčí, in razpust upravnega odbora Mestne hranilnice. Od 15. do 30. občinske volitve na deželi.

6. julija Orjuna strelja na gorenjski vlak pri postaji Podnart-Kropa. 10. ministrska naredba glede končne likvidacije oddelka ministrstva pravde v Ljubljani. 27. vlada opozicijskega bloka Lj. Davidovića (dr. A. Korošec podpredsednik in minister za prosveto, Iv. Vesenjak za agrarno reformo, A. Sušnik za promet, dr. Kulovec za kmetijstvo). 29. postane dr. Lj. Perič komisar v Ljubljani.

Od 9. do 10. avgusta dekliški, od 22. do 24. fantovski dan v Mariboru. 10. umre v Ljubljani urednik Miha Moškerc. 19. imenovanje T. Šporna in dr. Fr. Vodopivca za velika župana v Ljubljani in Mariboru.

Od 6. do 8. septembra I. Marijanski kongres v Ljubljani. 28. in 29. 20 letnica Prosvetne zveze v Ljubljani. Od 30. do 3. oktobra grof H. Begouen v Sloveniji.

20. oktobra občinske volitve v Ptuju.

V novembru začneta izhajati »Mladina«, mesečnik za sodobna slovenska kulturna vprašanja, in »Križ na gori«, glasilo katol. slov. mladine. 6. N. Pašićeva vlada narodnega bloka (dr. G. Žerjav minister za šume in rude). 7. imenovanje dr. O. Pirkmajerja in dr. V. Baltiča za velika župana v Mariboru in Ljubljani. 10. imenovanje gerentskega sveta dr. Puc-Turk-Likozar v Ljubljani. 30. v Ljubljani posvetitev dr. J. Gnidovca za škofa v Skoplju.

1. decembra izidejo pravila rudarske bratovske skladnice za zavarovanje delavcev in osebja. 3. odpravlja odlok ministrskega sveta oddelek za socialno politiko v Ljubljani. 13. proslava petletnice slovenske univerze. 14. podaljša ministrski svet veljavo zakona o stanovanjih do 1. maja 1925. 23. sklene Obznano proti radićevcem. 25. umre v Mariboru komponist V. Parma.

1925.

5. januarja aretacija Stj. Radića. 31. uredba o lekarniški zbornici.

8. februarja volitve v narodno skupščino. 26. umre v Mariboru dr. A. Medved.

27. marca izjava P. Radića; izstop radićevcev iz bloka narodnega sporazuma sledi. 31. zakon o ratifikaciji svetovne poštne konvencije, sklenjene v Stockholmu 28. avg. 1924.

19. aprila v Ljubljani IV. letni kongres državnih nameščencev.

V maju izide 1. zvezek »Slovenskega biografskega leksikona«, 14. uredba o gradnji novih železnic, 15. zakon o stanovanjih. 16. umre v Lassnitzhöhe pri Gradcu dr. J. Žolger.

12. junija zakon o kmetijskih kreditih. 20. Nettunske konvencije. 27. enotni učni načrti in programi za osnovne, srednje in meščanske šole ter učiteljišča v vsej državi. 30. volilni red Zbornice za trgovino, obrt in industrijo.

10. julija 25 letnica Slomškove zveze. Od 12. do 16. se vrši v Ljubljani I. mednarodni znanstveni kongres za proučavanje vzhodnega bogoslovja. 18. amnestija za Stj. Radića itd. Isti dan N. Pašićeva koalicijska vlada z radićevci. 28. izide uredba o draginjskih dokladah za duhovnike vseh konfesij.

6. avgusta stopi v veljavo zakon o tisku.

V septembru v Ljubljani historična razstava portretov. 7. in 8. delavska dneva v Mariboru.

5. oktobra 20letnica pevskega društva »Ljubljanski Zvon«. 7. umre v Ljubljani dr. Iv. Šusteršič. 21. se sestaneta na Bledu dr. Beneš in Ninčić.

12. in 13. novembra povodenj v Prekmurju in Celju. 18. postane Stjepan Radić prosvetni minister. 27. 60 letnica dr. Krekovega rojstva, Krekova številka »Časa«.

3. decembra 125 letnica rojstva Fr. Prešerna, številka »Doma in sveta« je posvečena temu »pritajenemu jubileju. 16. protest vseh političnih in kulturnih organizacij proti okrnitvi slovenske univerze. 23. 50letnica dr. Iv. Prijatelja.

1926.

V januarju začetek akcije za beatifikacijo lavantinskega škofa A. M. Slomška.

Od 2. do 7. februarja prve volitve v Delavsko zbornico. 5. stopi v veljavo pogodba o miru in prijateljstvu s Turčijo, sklenjena 28. oktobra 1925 v Angori. 13. ustanovitev Vodnikove družbe, ki prične še isto leto z izdajanjem svojih knjig. 27. zakon o obrtni banki S. H. S.

17. marca umre v Novem mestu komponist Ant. Foerster. 22. izide uredba o Zbornici za trgovino, obrt in industrijo, isti dan 25 letnica Županske zveze za Slovenijo. 25. se proslavlja prvič materinski dan, kar postane letna institucija.

V aprilu izide 1. zvezek Fr. Šukljeta, Iz mojih spominov, in: M. Abramićev Poetovio. 8. Uzunovićeva koalicijska vlada, rekonstruirana 15. in 29. (I. Pucelj minister za kmetijstvo).

8. maja v ljubljanski drami proslava Ivana Cankarja, ponovljena v Mariboru. 20. umre dr. K. Triller. 23. in 24. doseže na mednarodni tekmi v Lyonu Jugoslov. Sokol drugo mesto. 30. se vrši v Ljubljani protikorupcijski shod opozicijskega bloka.

12. in 13. junija I. kongres krščansko-socialistične mladine v Celju. 20. otvoritev Groharjeve kolektivne razstave v Ljubljani. 28. krvavi spopad med policijo in Orjuno v Ljubljani. 30. sklep ministrskega sveta: ljubljanska Orjuna se razpusti, Orjuna v celi državi se razoroži.

V juliju, na velesejmu, razstava »Slovenska žena«. 12. 100 letnica rojstva dr. R. Razlaga. 13. umre v Ljubljani pisatelj dr. Fr. Detela. 25. stopi v veljavo zakon o trgovinski pogodbi z Avstrijo, sklenjeni na Dunaju 3. septembra 1925.

Od 13. do 15. avgusta kmetski dnevi v Mariboru. 29. manifestacije Slovenske Krajine v Murski Soboti in Črensovcih za slovenski značaj Prekmurja in blagoslovitev cerkve v Bogojini (delo J. Plečnika).

3. septembra gerentski svet v Ljubljani je odstavljen, imenovan vladni komisar dr. Mencinger. Od 4. do 13. prvič pokrajinska razstava »Ljubljana v jeseni«, ki postane letna institucija. 8. odkritje Miklošičevega spomenika v Ljutomeru. Od 9. do 12. II. pravniški kongres v Ljubljani, brošura »Ljubljana«. 22. konec volitev v Zbornico za trgovino, obrt in industrijo. 27. poplave na Viču, v Medvodah, Škofji Loki, Polhovem gradcu, Žireh, Goričanah.

3. oktobra blagoslovitev nove cerkve sv. Frančiška v Šiški, delo J. Plečnika, dar slovenskih frančiškanov za 700-letnico sv. Frančiška. 11. obisk 70 češkoslovaških poslancev v Sloveniji. Od 24. do 27. ženski kongres na Bledu.

7. novembra 50-letnica Vincencijeve družbe v Sloveniji. Od 15. do 17. grof H. Begouen v Ljubljani. 22. umre v Zagrebu pisateljica Zofka Kveder-Demetrović. 27. sklep tiranske pogodbe med Italijo in Albanijo.

4. decembra umre v Ljubljani slikarica Ivana Kobilca. 6. stopita v veljavo zakon o pogodbi sklenjeni 3. maja 1926 v Washingtonu za ureditev vojnih dolgov S. H. S., in zakon o konvencijah sklenjenih na mednarodnih konferencah dela leta 1919. v Washingtonu, 1920. v Genovi, 1925. v Ženevi. 10. umre v Belgradu N. Pašić. 20. razpust Zbornice za trgovino, obrt in industrijo. 26. rekonstrukcija Uzunovićeve koalicijske vlade.

1927.

1. januarja izide proglas za Slovensko akademijo znanosti in umetnosti in za Narodno galerijo, podpisan v decembru od vseh političnih strank, prosvetnih in gospodarskih organizacij. 12. umre na Vračaru dr. Ot. Rybář. 23. volitve v obl. skupščine. 26. umre gimn. ravnatelj Fr. Wiesthaler, avtor latinsko-slovenskega slovarja.

1. februarja nova Uzunovićeva koalicijska vlada (dr. Fr. Kulovec minister za kmetijstvo, D. Sernec za javna dela, dr. A. Gosar za socialno politiko). 18. uredba o oblastnih in sreskih samoupravnih proračunih. 23. otvoritev oblastnih skupščin v Ljubljani in Mariboru. 28. imenovanje dr. Fr. Vodopivca in dr. Schaubacha za velika župana v Ljubljani in Mariboru.

15. marca 60 letnica dr. J. Debevca, 18. 60 letnica dr. J Čerina, 31. imovina bivših kronovin Kranjske in Štajerske preide na oblasti.

1. aprila odobrenje pogodbe o emisiji drugega dela Blairovega posojila. Od 11. do 18. mednarodni bizantološki kongres v Belgradu. 17. koalicijska vlada V. Vukičevića. 28. umre pri Sv. Juriju v Slov. goricah župnik G. Einspieler, prej prošt v Tinjah na Koroškem.

4. maja umre v Dovjah »triglavski« župnik in komponist Jak. Aljaž. 12. uredba oblastnega odbora glede službene pragmatike za nameščence ljubljanskega oblastnega odbora in njegovih zavodov. 30. 10 letnica Majniške deklaracije, spominska številka »Časa«.

19. junija odkritje spomenika padlim vojakom pri Sv. Petru v Ljubljani. Od 16. do 22. dr. A. Korošec v Sofiji. 26. letalski meeting v Ljubljani. Od 27. do 29. otvoritev Sokolskega doma na Taboru (delo J. Vurnika). 30. uredba o reorganizaciji in volilnem redu Zbornice za trgovino, obrt in industrijo.

2. in 3. julija II. abstinentski kongres v Ljubljani. 4. ljubljanski oblastni proračun odobren. 10. blejski pakt, prijateljski sporazum med V. Vukičevićem in dr. A. Korošcem. 25. naredba o izplačevanju razlik v prejemkih drž. uradnikov in ostalih uslužbencev od 1. okt. 1923 do 1. maja 1924. 29. uredba o pogodbenih uradnikih in dnevničarjih.

1. avgusta uredba o prevedbi drž. upokojencev in upokojenk s kronsko pokojnino na dinarsko pokojnino, in uredba oblastnega odbora glede službene pragmatike za nameščence mariborskega oblastnega odbora in njegovih zavodov. 10. uredba glede proračuna mariborske oblastne skup-

ščine. 12. začasni učni načrt in programi za realne gimnazije. 18. oblastna uredba glede pravilnika za oblastni denarni zavod imenovan »Kranjska hranilnica«. 26. Vestfalci pridejo na obisk v Slovenijo.

2. septembra podpis trgovske pogodbe z Grčijo. 11. volitve v narodno skupščino. 21. nova Vukičevićeva koalicijska vlada (dr. A. Gosar minister za socialno politiko).

2. oktobra občinske volitve v Ljubljani (župan dr. Puc). 6. 30 letnica Prosvetne zveze. Začasni učni programi za 1.—4. razr. vseh osnovnih šol S. H. S. 8. 10 letnica smrti dr. Kreka. 29. zakon o izpremembah in dopolnitvah v zakonih o stanovanjih 15. maja 1925, 23. okt. 1926. 30. volitve v Zbornico za trgovino, obrt in industrijo.

V novembru izide knjiga »Jugoslavija«, delo slovenske industrije in Mohorjeva družba izda dr. L. Pitamičevo »Državo«. 11. se vrši v Parizu podpis francosko-jugoslovanskega prijateljskega pakta. 15. 70 letnica lavantinskega škofa dr. A. Karlina. 26. uredba ministrskega sveta o prenosu poslov na oblastne samouprave.

6. decembra odločbe ministra glede pokojninske blagajne glavne bratovske skladnice v Sloveniji. 17. zakon o trgovinski in plovitveni pogodbi med Jugoslavijo in Nemčijo s 6. okt. 1927. 18. občinske volitve v Mariboru (župan dr. A. Juvan).

1928.

19. januarja rojen princ Tomislav (amnestija). 23. 50 letnica pesnika Otona Župančiča. 24. ministrska uredba glede proračuna Mariborske oblasti za 1928. 26. odobritev oblastne uredbe glede proračuna Ljubljanske oblasti za 1928.

7. februarja stopita v veljavo: zakon o trgovinski in plovitveni pogodbi med S. H. S. in Belgijsko-luksemburško ekonomsko unijo z 16. dec. 1926, in zakon o slični pogodbi z Veliko Britanijo in Irsko z 12. maja 1927; 8. zakon o neposrednih davkih. 10. umre v Belgradu Ljuba Jovanović. 22. zakon o zrakoplovstvu in sporazum o nabiranju in najemanju kmetskih sezonskih delavcev iz Jugoslavije za Nemčijo. 23. rekonstruirana koalicijska vlada V. Vukičevića (dr. A. Korošec notranji minister).

3. marca izide zakon o podpori onim, ki jim nedostaje hrane. 13. pade člen 44. finančnega zakona, ki govori o redukciji fakultet.

V aprilu izide V. zvezek Kosovega Gradiva in Album slovenskih književnikov. 24. obisk praškega župana in občinskega sveta v Sloveniji. 30. zakon o izpremembah in dopolnitvah v zakonih o stanovanjih z 15. maja 1925, 23. oktobra 1926 in 29. okt. 1927.

1. maja izide oklic Društva za nabiranje Nar. univerzit. zaklada. 3. stopita v veljavo pakt o prijateljstvu s Poljsko podpisan v Ženevi 18. sept. 1926 in pakt o poravnavi in arbitraži z istega dne. 9. in 10. v Mariboru proslava 700 letnice ustanovitve lavantinske škofije. 17. v Ljubljani proslava 30 letnega vladikovanja škofa dr. A. B. Jegliča. 20. zakon, s katerim se nekatere občine Splitske in Ljubljanske oblasti (Kastav) pripajajo Primorsko-krajiški oblasti v Karlovcu. 27. letalski dan v Mariboru.

14. junija zakon o posesti in nošenju orožja. 15. 50 letnica pesnika S. Sardenka. 20. Puniša Račić strelja v nar. skupščini; mrtva dr. Basariček in P. Radić, ranjeni dr. Pernar, Stj. Radić in Grandža. 28. imenovanje lavantinskega pomožnega škofa dr. Iv. Tomažiča.

3. julija 60 letnica dr. A. Ušeničnika. 6. Primorsko-krajiška oblast prevzame okraj Kastav. 8. naredba ljubljanskega velikega župana o odpiranju in zapiranju trgovskih in obrtnih lokalov. 12. general Hadžić dobi mandat za sestavo nevtralne vlade. 15. 10 letnica tabora v Žalcu. 23. gen. Hadžić vrne svoj mandat. 27. vlada četvorice s predsednikom (in notranjim ministrom) dr. A. Korošcem. 31. naredba velikega župana Mariborske oblasti o odpiranju in zapiranju trgovskih in obrtnih lokalov.

1. avgusta naredba o izplačilu razlike drž. uradnikom in ostalim za 1. okt. 1923 do 1. maja 1924. 2. deklaracija vlade o svoji nalogi: dekoncentracija uprave in sprava s Hrvati. 6. J. Sunić ustreli v Zagrebu belgrajskega urednika Vl. Ristovića. 8. umre v Zagrebu Stj. Radić, 9. v Kranju dekan in zgodovinar A. Koblar. 31. zakon o dobrovoljcih.

1. septembra Radio Ljubljana v Domžalah začne s poskusnim oddajanjem. 2. umre v Tolminu dekan Iv. Rojec, ustanovitelj Čevljarske zadruge v Mirnu. 7. je v Ljubljani ustreljen od dozdaj neznanega storilca E. Peric, bivši Orjunec. 21. stopi v veljavo zakon o državljanstvu. V tem mesecu so Italijani najprej ustavili list »Edinost« v Trstu in nato razpustili tudi društvo »Edinost«.

7. do 21. oktobra v Ljubljani razstava tiska. 8. proslava prebitja solunske fronte. 17. in 18. obisk francoskega

maršala Franchet d'Espereya v Sloveniji. 18. 700 letnica ustanovitve črnomeljske župnije. 19. 50 letnica dr. Fr. Grivca. 27. in 28. obisk poljskega kardinala dr. A. Hlonda v Ljubljani. Od 27. do 29. proslava 10 letnice osvobojenja: 28. otvoritev slovenske Radio postaje, 29. skupna seja Ljubljanskega in Mariborskega oblastnega odbora, ki obnavlja svojo zahtevo po Zedinjeni Sloveniji.

15. novembra. Fašisti ustavijo »Goriško Stražo«, poslednji politični list goriških Slovencev.[1]

[1] Literatura: M. Slavič, Prekmurje (Ljubljana, 1921), 41—81, 98—131. Dr. Lončar, Politično življenje Slovencev (2. izd., Ljubljana, 1921), 94—128. Fr. Erjavec, Slovenci (Znanstv. knj. 6, Ljubljana, 1923), 59—78. Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kr. S. H. S. (Izdanje Direkcije drž. statistike u Beogradu, I, Sarajevo, 1924), XIII, XIX, XXI, XXIX, XXXII. S. Kranjec, Pregled zgodovine S. H. S. (Ljubljana, 1925), 86—93. Fr. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje (Slov. zemlja, VII, Ljubljana, 1926), 398—410. Uradni list. Samouprava. Dnevniki.

Ker so politični dogodki že drugje obravnavani, so tukaj le kratko omenjeni; prednost smo dali kulturnim dogodkom trajne vrednosti.